АДВОКАТУРА УКРАЇНИ

Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката

ЧАСТИНА 2

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ІТіП

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України

Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката

У ДВОХ ЧАСТИНАХ

ЧАСТИНА 2

*За загальною редакцією
голови Вищої кваліфікаційної комісії
адвокатури IV скликання,
Заслуженого юриста України
С. Ф. Сафулька*

Київ 2008

ББК 67.76я2
Е64

Авторський колектив:

Святоцький Олександр Дмитрович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України,
Заслужений юрист України, адвокат;

Захарченко Тетяна Геннадіївна,
голова Постійно діючого третейського суду
при Торгово-промисловій палаті України,
Заслужений юрист України, адвокат;

Сафулько Сергій Федорович,
голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури IV скликання,
член Вищої ради юстиції, Заслужений юрист України,
адвокат;

Ісаков Михайло Григорович,
кандидат юридичних наук,
член Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури,
Заслужений юрист України, адвокат;

Паркулаб Володимир Григорович,
пошукувач Інституту економіко-правових досліджень НАН України,
адвокат

Сафулько С. Ф.
Е64 Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: У 2 ч. / О. Д. Святоцький, Т. Г. Захарченко, С Ф. Сафулько та ін.; За заг. ред. С. Ф. Сафулька. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. — Ч. 2. — 832 **с**

ISBN 978-966-313-358-4

У досягненні мети стати адвокатом допоможе Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката. У ньому адвокати-практики на основі Програми і Порядку складання кваліфікаційних іспитів дають практичні поради стосовно тих питань, які чекають майбутніх адвокатів.

Енциклопедичний довідник складається з двох частин.

У частині першій містяться матеріали з історії становлення адвокатури, з цивільного, цивільного процесуального, кримінального, кримінально-процесуального законодавства.

У частині другій містяться матеріали з трудового, житлового, сімейного, екологічного, земельного законодавства, а також довідковий матеріал до двох частин.

Видання допоможе під час підготовки до іспитів тим, хто готується стати адвокатом, та вже практикуючим адвокатам, усім, хто цікавиться питаннями цієї галузі.

ББК 67.76я2

© Колектив авторів, 2008

ISBN 978-966-313-356-0
ISBN 978-966-313-358-4 (ч. 2) © Видавничий Дім «Ін Юре», 2008

Частина друга

9 Господарське законодавство І

9.1. Поняття, зміст і загальні принципи господарської діяльності. Обмеження в здійсненні господарської діяльності. Ліцензування, патентування та квотування господарської діяльності.

Під господарською діяльністю у Господарському кодексі України (далі — ГК України) розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва — підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності. Під організаційно-господарськими відносинами у ГК України розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними, підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

При цьому не є господарською діяльністю:

—майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України (далі — ЦК України);

—земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;

—трудові відносини;

—фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;

—адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Господарська діяльність має свої різновиди. Вид господарської діяльності має місце у разі об'єднання ресурсів (устаткування, технологічних засобів, сировини та матеріалів, робочої сили) для створення виробництва певної продукції або надання послуг. Окремий вид діяльності може складатися з єдиного простого процесу або охоплювати ряд процесів, кожний з яких входить до відповідної категорії класифікації.

У правовому регулюванні господарської діяльності та у здійсненні державного управління народним господарством мають враховуватися особливості здійснення суб'єктами господарювання окремих видів цієї діяльності. Для віднесення суб'єкта господарювання до відповідної категорії обліку визначаються основні, другорядні та допоміжні види господарської діяльності. З метою забезпечення системи державного управління народним господарством обліково-статистичною інформацією, яка задовольняє потреби учасників господарських відносин в об'єктивних даних про стан і тенденції соціально-економічного розвитку, господарські та фінансові взаємозв'язки на міждержавному, державному, регіональному і галузевому рівнях, а також упровадження міжнародних стандартів у галузі обліку і звітності та переходу на міжнародну систему обліку і статистики Кабінет Міністрів України затверджує заходи щодо розвитку національної статистики України і державної системи класифікації техніко-економічної та соціальної інформації. Складовою частиною державної системи класифікації і кодування техніко-економічної та соціальної інформації є класифікація видів економічної діяльності (КВЕД), яка затверджується центральним органом виконавчої влади з питань стандартизації та має статус державного стандарту.

Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять: право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна бага-

томанітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципу верховенства права.

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, дотримуючись вимог законодавства.

Загальними принципами господарювання в Україні є (ст. 6 ГК України):

—забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;

—свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

—вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;

—обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємництві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

—захист національного товаровиробника;

—заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Ліцензування, патентування та квотування у господарській діяльності. Ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів. Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначаються, з огляду на конституційне право кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання, встановлених у ст. 6 ГК України.

Ліцензія — документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання — ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Відносини, пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюються законом. У сферах, пов'язаних із торгівлею за грошові кошти (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, та з платіжними картками), у сфері грального бізнесу та побутових послуг, інших сферах, визначених законом, може здійснюватися патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання.

Торговий патент — це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж установленого строку. Спеціальний торговий патент — це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання на особливий порядок оподаткування відповідно до закону. Порядок патентування певних видів підприємницької діяльності встановлюється законом.

У необхідних випадках держава застосовує квотування, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи експорт та імпорт), а також розподілу квот встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

9.2. Конкуренція у сфері господарювання. Природні монополії. Відповідальність за недобросовісну конкуренцію.

Держава підтримує конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку. Органам державної влади і органам місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері господарювання, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище суб'єктів господарювання тієї чи іншої форми власності або ставлять у нерівне становище окремі категорії суб'єктів господарювання чи іншим способом порушують правила конкуренції. У разі порушення цієї вимоги органи державної влади, до повноважень яких належить контроль та нагляд за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, а також суб'єкти господарювання можуть оспорювати такі акти в установленому законом порядку.

Уповноважені органи державної влади і органи місцевого самоврядування повинні здійснювати аналіз стану ринку і рівня конкуренції на ньому і вживати передбачених законом заходів щодо упорядкування конкуренції суб'єктів господарювання. Держава забезпечує захист комерційної таємниці суб'єктів господарювання відповідно до вимог ГК України та інших законів.

Рішення або дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження конкуренції чи можуть мати наслідком такі обмеження, визнаються обґрунтованими у випадках:

— подання допомоги соціального характеру окремим суб'єктам господарювання за умови, що допомога подається без дискримінації інших суб'єктів господарювання;

— подання допомоги за рахунок державних ресурсів з метою відшкодування збитків, завданих стихійним лихом або іншими надзвичайними подіями, на визначених ринках товарів або послуг, перелік яких встановлюється законодавством;

— подання допомоги, в тому числі створення пільгових економічних умов окремим регіонам з метою компенсації соціально-економічних втрат, викликаних важкою екологічною ситуацією;

— здійснення державного регулювання, пов'язаного з реалізацією проектів загальнонаціонального значення.

Монопольним визнається домінантне становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію на ринку певного товару (робіт, послуг). Монопольним є становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару перевищує розмір, встановлений законом. Монопольним може бути визнано також становище суб'єктів господарювання на ринку товару за наявності інших умов, визначених законом.

У разі суспільної необхідності та з метою усунення негативного впливу на конкуренцію органи державної влади здійснюють стосовно існуючих монопольних утворень заходи антимонопольного регулювання відповідно до вимог законодав-

ства та заходи демонополізації економіки, передбачені відповідними державними програмами, за винятком природних монополій. Органам державної влади та органам місцевого самоврядування забороняється приймати акти або вчиняти дії, спрямовані на економічне посилення існуючих суб'єктів господарювання — монополістів та утворення без достатніх підстав нових монопольних утворень, а також приймати рішення про виключно централізований розподіл товарів.

Стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю продукції в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами господарювання, не можуть бути замінені у споживанні іншими, у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на такі товари, ніж попит на інші товари (послуги), — вважається природною монополією. Суб'єктами природної монополії можуть бути суб'єкти господарювання будь-якої форми власності (монопольні утворення), які виробляють (реалізують) товари на ринку, що перебуває у стані природної монополії. Законом про природні монополії визначаються сфери діяльності суб'єктів природних монополій, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші органи, які регулюють діяльність зазначених суб'єктів, а також інші питання регулювання відносин, що виникають на товарних ринках України, які перебувають у стані природної монополії, та на суміжних ринках за участі суб'єктів природних монополій.

Зловживанням монопольним становищем вважаються:

—нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосуються предмета договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту;

—обмеження або припинення виробництва, а також вилучення товарів з обігу з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін;

—інші дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) суб'єктів господарювання;

—встановлення монопольно високих або дискримінаційних цін (тарифів) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів;

—встановлення монопольно низьких цін (тарифів) на свої товари, що призводять до обмеження конкуренції.

Неправомірними угодами між суб'єктами господарювання визнаються угоди або погоджені дії, спрямовані на:

встановлення (підтримання) монопольних цін (тарифів), знижок, надбавок (доплат), націнок;

розподіл ринків за територіальним принципом, обсягом реалізації чи закупівлі товарів, їх асортиментом або за колом споживачів чи за іншими ознаками—з метою їх монополізації;

нення з ринку або обмеження доступу до нього продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

дискримінацією суб'єктів господарювання органами влади у ГК України танається:

1) заборона створення нових підприємств чи інших організаційних форм господарювання в будь-якій сфері господарської діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів господарської діяльності або виробництво певних видів товарів з метою обмеження конкуренції;

2) примушування суб'єктів господарювання до пріоритетного укладання договорів, першочергової реалізації товарів певним споживачам або до вступу в господарські організації та інші об'єднання;

3) прийняття рішень про централізований розподіл товарів, який призводить до монопольного становища на ринку;

4) встановлення заборони на реалізацію товарів з одного регіону України в інший;

5) надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище щодо інших суб'єктів господарювання, що призводить до монополізації ринку певного товару;

6) обмеження прав суб'єктів господарювання щодо придбання та реалізації товарів;

7) встановлення заборон чи обмежень стосовно окремих суб'єктів господарювання або груп підприємців.

Дискримінація суб'єктів господарювання не допускається.

Недобросовісною конкуренцією визнаються будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. Недобросовісною конкуренцією є неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання, створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, а також інші дії, що кваліфікуються відповідно до ч. 1 ст. 32 ГК України. Недобросовісна конкуренція тягне за собою юридичну відповідальність осіб, якщо їх дії мають негативний вплив на конкуренцію на території України, незалежно від того, де вчинено такі дії.

Неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання визнаються: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника; порівняльна реклама. Неправомірним є використання без дозволу уповноваженої на те особи чужого імені, комерційного найменування, торговельної марки, інших позначень, а також належних іншій особі рекламних матеріалів тощо, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання, який має пріоритет на їх використання. Використання у комерційному найменуванні власного імені громадянина є правомірним, якщо до власного імені додається будь-який відмітний елемент, що виключає змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання. Неправомірним використанням товару іншого виробника є введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи. Копіюванням зовнішнього вигляду виробу є відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання. Не визнається неправомірним копіювання зовнішнього вигляду виробу або його частин, якщо таке копіювання зумовлено виключно їх функціональним застосуванням. Порівняльною є реклама, що містить порівняння з товарами (роботами, послугами) чи діяльністю іншого суб'єкта господарювання. Не визнається неправомірним порівняння в рекламі у випадках, передбачених законом.

Перешкодами у процесі конкуренції вважаються: дискредитація суб'єкта господарювання, нав'язування споживачам примусового асортименту товарів (робіт,

послуг), схиляння до бойкоту суб'єкта господарювання або дискримінації покупця (замовника), або до розірвання договору з конкурентом, підкуп працівника постачальника або покупця (замовника). Дискредитацією суб'єкта господарювання є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання. Купівлею-продажем товарів, виконанням робіт, наданням послуг із примусовим асортиментом є купівля-продаж одних товарів, виконання робіт, надання послуг за умови купівлі-продажу інших товарів, виконання робіт, надання послуг, не потрібних споживачу або контрагенту. Схилянням до бойкоту суб'єкта господарювання вважається спонукання конкурентом іншої особи, безпосередньо або через посередника, до відмови від установлення договірних відносин із цим суб'єктом господарювання. Схилянням постачальника до дискримінації покупця є спонукання, безпосередньо або через посередника, до надання постачальником конкуренту покупця певних переваг без достатніх на це підстав. Схилянням суб'єкта господарювання до розірвання договору з конкурентом іншого суб'єкта господарювання є вчинене з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб спонукання суб'єкта господарювання — учасника договору до невиконання або виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим конкурентом шляхом надання або пропонування суб'єкту господарювання — учаснику договору, безпосередньо або через посередника, матеріальної винагороди, компенсації чи інших переваг. Підкуп працівника постачальника — це надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових або немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником постачальника службових обов'язків, що випливають з укладеного чи пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником). До працівника постачальника прирівнюється й інша особа, яка згідно з своїми повноваженнями приймає рішення від імені постачальника про поставку товару, виконання робіт, надання послуг, впливає на прийняття такого рішення або якимось чином пов'язана з ним. Підкуп працівника покупця (замовника) — це надання або пропонування йому конкурентом постачальника, безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових чи немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником покупця (замовника) службових обов'язків, що випливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом постачальника певних переваг перед постачальником. До працівника покупця (замовника) прирівнюється й інша особа, яка, згідно зі своїми повноваженнями, приймає рішення від імені покупця (замовника) про придбання товару, виконання робіт, надання послуг, впливає на прийняття такого рішення або якимось чином пов'язана з ним.

Лосягненням неправомірних переваг у конкуренції є отримання певних переваг стосовно іншого суб'єкта господарювання шляхом порушення законодавства, яке підтверджене рішенням відповідного органу державної влади.

Відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його *комерційною таємницею.* Склад і обсяг відомостей, що

становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону. Неправомірним збиранням відомостей, що становлять комерційну таємницю, вважається добування протиправним способом зазначених відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до закону становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання. Схилянням до розголошення комерційної таємниці є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до закону становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Неправомірним використанням комерційної таємниці є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно здобутих відомостей, що становлять відповідно до закону комерційну таємницю. За неправомірне збирання, розголошення або використання відомостей, що є комерційною таємницею, винні особи несуть відповідальність, установлену законом.

Вчинення дій, визначених як недобросовісна конкуренція, тягне за собою відповідальність суб'єкта господарювання згідно з ГК України або адміністративну, цивільну чи кримінальну відповідальність винних осіб у випадках, передбачених законом.

Державний контроль за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, захист інтересів підприємців та споживачів від його порушень здійснюються Антимонопольним комітетом України відповідно до його повноважень, визначених законом. З метою запобігання монопольному становищу окремих суб'єктів господарювання на ринку створення, реорганізація та ліквідація суб'єктів господарювання, придбання їх активів, часток (акцій, паїв) господарських товариств, а також утворення об'єднань підприємств або перетворення органів влади в зазначені об'єднання у випадках, передбачених законодавством, здійснюються за умови одержання згоди на це Антимонопольного комітету України. Підстави для надання згоди на концентрацію суб'єктів господарювання визначаються законом.

У разі якщо суб'єкти господарювання зловживають монопольним становищем на ринку, Антимонопольний комітет України має право прийняти рішення про примусовий поділ монопольних утворень. Строк виконання такого рішення не може бути меншим шести місяців. Реорганізація монопольного утворення, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на розсуд суб'єкта господарювання за умови усунення монопольного становища цього утворення на ринку. Примусовий поділ не застосовується у разі:

1) неможливості організаційного або територіального відокремлення під приємств або структурних підрозділів;

2) наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів, якщо частка внутрішнього обороту в загальному обсязі валової продукції підприємства (об'єднання тощо) становить менше ЗО %.

Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення у встановленому законом порядку розглядають справи про недобросовісну конку-

ренцію та інші справи щодо порушення антимонопольно-конкурентного законодавства, передбачені законом. Рішення Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень можуть бути оскаржені до суду. Збитки, завдані незаконними рішеннями Антимонопольного комітету України або його територіальних відділень, відшкодовуються з Державного бюджету України за позовом заінтересованих осіб у порядку, визначеному законом.

9.3. Суб'єкти господарювання. Утворення та державна реєстрація суб'єкта господарювання. Установчі документи. Загальний порядок ліквідації.

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Суб'єкти господарювання — господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним чи господарським законодавством, та мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи.

Суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально гегедбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта господарювання з дотриманням вимог законодавства. Суб'єкти господарювання можуть утворюватися шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання. В установчих документах повинні бути зазначені найменування суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови

його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом. У засновницькому договорі засновники зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників, порядок вибуття та входження нових засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону. Статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про його найменування, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству. Статут (положення) затверджується власником майна (засновником) суб'єкта господарювання чи його представниками, органами або іншими суб'єктами відповідно до закону.

Суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації як юридична особа чи фізична особа — підприємець у порядку, визначеному законом. Відкриття суб'єктом господарювання філій (відділень), представництв без створення юридичної особи не потребує їх державної реєстрації. Відомості про відокремлені підрозділи суб'єктів господарювання залучаються до її реєстраційної справи та включаються до Єдиного державного реєстру в порядку, визначеному законом.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації — за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб — засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених ГК України, — за рішенням суду. Уразі злиття суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття. У разі приєднання одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання до цього останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання. У разі поділу суб'єкта господарювання усі його майнові права і обов'язки переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, що утворені внаслідок цього поділу. У разі виділення одного або кількох нових суб'єктів господарювання до кожного з них переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках майнові права і обов'язки реорганізованого суб'єкта. У разі перетворення одного суб'єкта господарювання в інший до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права і обов'язки попереднього суб'єкта господарювання.

Суб'єкт господарювання ліквідується:

1) за ініціативою осіб, зазначених у ч. 1 ст. 59 ГК України;

2) у зв'язку із закінченням строку, на який він створювався, чи у разі досягнення мети, заради якої його було створено;

3) у разі визнання його в установленому порядку банкрутом, крім випадків, передбачених законом;

4) у разі скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом.

Скасування державної реєстрації позбавляє суб'єкта господарювання статусу юридичної особи і є підставою для вилучення його з державного реєстру. Суб'єкт господарювання вважається ліквідованим з дня внесення до державного реєстру

запису про припинення його діяльності. Такий запис вноситься після затвердження ліквідаційного балансу відповідно до вимог ГК України.

Оголошення про реорганізацію чи ліквідацію господарської організації або припинення діяльності індивідуального підприємця підлягає опублікуванню реєструючим органом у спеціальному додатку до газети «Урядовий кур'єр» та/або офіційному друкованому виданні органу державної влади або органу місцевого самоврядування за місцезнаходженням суб'єкта господарювання протягом 10 днів з дня припинення діяльності суб'єкта господарювання.

Ліквідація суб'єкта господарювання здійснюється ліквідаційною комісією, яка утворюється власником (власниками) майна суб'єкта господарювання чи його (їх) представниками (органами), або іншим органом, визначеним законом, якщо інший порядок її утворення не передбачений ГК України. Ліквідацію суб'єкта господарювання може бути також покладено на орган управління суб'єкта, що ліквідується. Орган (особа), який прийняв рішення про ліквідацію суб'єкта господарювання, встановлює порядок та визначає строки проведення ліквідації, а також строк для заяви претензій кредиторами, що не може бути меншим, ніж два місяці з дня оголошення про ліквідацію.

Ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує в друкованих органах відповідно до закону повідомлення про його ліквідацію та про порядок і строки заяви кредиторами претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені ГК України чи спеціальним законом строки. Одночасно ліквідаційна комісія вживає необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості суб'єкта господарювання, який ліквідується, та виявлення вимог кредиторів, з письмовим повідомленням кожного з них про ліквідацію суб'єкта господарювання. Ліквідаційна комісія оцінює наявне майно суб'єкта господарювання, який ліквідується, і розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію. Достовірність та повнота ліквідаційного балансу повинні бути перевірені у встановленому законодавством порядку.

Претензії кредиторів до суб'єкта господарювання, що ліквідується, задовольняються з майна цього суб'єкта, якщо інше не передбачено законодавством України. Черговість та порядок задоволення вимог кредиторів визначаються відповідно до Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Претензії, що не задоволені через відсутність майна суб'єкта господарювання, претензії, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо їх заявники у місячний строк після одержання повідомлення про повне або часткове відхилення претензії не звернуться до суду з відповідним позовом, а також претензії, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторові відмовлено, вважаються погашеними. Майно, що залишилося після задоволення претензій кредиторів, використовується за вказівкою власника.

9.4. Види та організаційно-правові форми підприємств. Майно підприємств. Об'єднання підприємств. Державні та комунальні підприємства.

Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом

систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту. Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Організаційно-правова форма підприємницької діяльності — це форма здійснювання підприємницької діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності щодо зобов'язання підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо.

До організаційно-правових форм підприємницької діяльності, зокрема, відносяться господарські товариства.

Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Господарські товариства можуть бути створені у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства.

Учасником господарського товариства може бути фізична або юридична особа (ст. 114 ЦК України). Господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

Господарське товариство є власником належного йому майна, а саме:

1) майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу;

2) продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності;

3) одержаних доходів;

4) іншого майна, набутого на підставах, що не заборонені законом.

Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом.

Господарськими товариствами є: повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, акціонерне товариство.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);

комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

державне підприємство, що діє на основі державної власності;

підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

У разі якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менш як 10 %, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, у статутному фонді якого іноземна інвестиція становить 100 %, вважається іноземним підприємством.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні. Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі — засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Підприємства, залежно від кількості працівників та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік, можуть бути віднесені до малих підприємств, середніх або великих.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної 500 тис. євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 1000 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну 5 млн євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні. Усі інші підприємства визнаються середніми.

У випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених ст. 126 ГК України, підприємство визнається дочірнім.

Підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо). Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами.

Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис. Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Підприємства можуть відкривати рахунки в установах банків через свої відокремлені підрозділи відповідно до закону.

Майно підприємства становлять виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства. Джерелами формування майна підприємства є:

1) грошові та матеріальні внески засновників;

2) доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності;

3) доходи від цінних паперів;

4) кредити банків та інших кредиторів;

5) капітальні вкладення і дотації з бюджетів;

6) майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;

7) інші джерела, не заборонені законодавством України.

Цілісний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод, на умовах і в порядку, визначених цим Кодексом та законами, прийнятими відповідно до нього. Реалізація майнових прав підприємства здійснюється в порядку, встановленому законодавчими актами України.

Володіння і користування природними ресурсами підприємство здійснює в установленому законодавством порядку за плату, а у випадках, передбачених законом, на пільгових умовах.

Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади у розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Орган державної влади, до сфери управління якого входить підприємство, є представником власника і виконує його функції у межах, законодавчих актів (або) — встановлених законими актами. Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління.

Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство». Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органові. Законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, в тому числі встановлено підвищену відповідальність керівника за результати роботи підприємства. Державні унітарні підприємства діють як державні комерційні підприємства або казенні підприємства.

Державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном згідно з законами України.

Держава та орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не несуть відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених законами України.

Державне комерційне підприємство зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення, враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів, а також складати і виконувати річний та з поквартальною розбивкою фінансовий план на кожен наступний рік.

Казенні підприємства створюються у галузях народного господарства, в яких:

1) законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;

2) основним (понад 50 %) споживачем продукції (робіт, послуг) є держава;

3) за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;

4) переважним (понад 50 %) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним;

5) приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Казенне підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. У рішенні про створення казенного підприємства визначаються обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить підприємство, що створюється. Реорганізація і ліквідація казенного підприємства проводяться відповідно до вимог ГК України за рішенням органу, до компетенції якого належить створення даного підприємства.

Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління в обсязі, зазначеному у статуті підприємства. Казенне підприємство є юридичною особою, має відповідні рахунки в установах державного банку, печатку зі своїм найменуванням.

Комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління. Орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство, є представником власника — відповідної територіальної громади і виконує його функції у межах, визначених цим Кодексом та іншими законодавчими актами. Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство).

Статутний фонд комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно входить до реєстрації його як суб'єкта господарювання. Мінімальний розмір статутного фонду комунального унітарного підприємства встановлюється відповідною місцевою радою.

Найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова «комунальне підприємство» та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить дане підприємство. Комунальне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника та органу місцевого самоврядування, до сфери управління якого воно входить. Комунальне унітарне підприємство очолює керівник підприємства, що призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органові.

9.5. Поняття і види господарських товариств. Порядок їх створення та державна реєстрація. Установчі документи. Припинення діяльності господарських товариств. Надання адвокатом правової допомоги з цих питань.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою

одержання прибутку. У випадках, передбачених ГК України, господарське товариство може діяти у складі одного учасника.

Засновниками і учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання.

Господарські товариства є юридичними особами. Суб'єкти господарювання — юридичні особи, які стали засновниками або учасниками господарського товариства, зберігають статус юридичної особи. Господарські товариства можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, якщо інше не передбачено законом.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Господарське товариство (товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) є залежним, якщо іншому (головному) господарському товариству належать 20 або більше відсотків статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи двадцять або більше відсотків простих акцій акціонерного товариства.

Повним є товариство, учасники якого, відповідно до укладеного між ними договору, здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Особа може бути учасником тільки одного повного товариства.

Учасник повного товариства не має права без згоди інших учасників вчиняти від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства.

Найменування повного товариства має містити імена (найменування) всіх його учасників, слова «повне товариство» або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів «і компанія», а також слова «повне товариство».

Повне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору. Засновницький договір підписується усіма його учасниками.

Управління діяльністю повного товариства здійснюється за спільною згодою всіх учасників. Засновницьким договором товариства можуть бути передбачені випадки, коли рішення приймається більшістю голосів учасників. Кожний учасник повного товариства має один голос, якщо засновницьким договором не передбачений інший порядок визначення кількості голосів.

Кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам.

Прибуток та збитки повного товариства розподіляються між його учасниками пропорційно до їхніх часток у складеному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором або домовленістю учасників. Позбавлення учасника повного товариства права на участь у розподілі прибутку чи збитків не допускається. Повне товариство передбачає найбільш сувору відповідальність учасників у порівнянні з іншими видами господарських товариств.

У разі недостатності у повного товариства майна для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі учасники повного товариства солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення. Учасник повного товариства відповідає за боргами товариства незалежно від того, виникли ці борги до чи після його вступу в товариство.

Учасник повного товариства, який вибув із товариства, відповідає за зобов'язаннями товариства, що виникли до моменту його вибуття, рівною мірою з

учасниками, що залишилися, протягом трьох років з дня затвердження звіту про діяльність товариства за рік, у якому він вибув із товариства.

Учасник повного товариства, який сплатив повністю борги товариства, має право звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до інших учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїм часткам у складеному капіталі товариства.

Командитним товариством є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Найменування командитного товариства має містити імена (найменування) всіх повних учасників, слова «командитне товариство» або містити ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів «і компанія», а також слова «командитне товариство». Якщо у найменування командитного товариства включене ім'я вкладника, такий вкладник стає повним учасником товариства. Командитне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору. Засновницький договір підписується усіма повними учасниками.

Особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві. Повний учасник командитного товариства не може бути учасником повного товариства. Повний учасник командитного товариства не може бути вкладником цього самого товариства. Сукупний розмір вкладів вкладників не повинен перевищувати 50 % складеного капіталу повного товариства.

Управління діяльністю командитного товариства здійснюється повними учасниками у порядку, встановленому цим Кодексом для повного товариства. Вкладники не мають права брати участі в управлінні діяльністю командитного товариства та заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Вкладники командитного товариства можуть діяти від імені товариства тільки за довіреністю.

Товариством з обмеженою відповідальністю є засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом.

Учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників. Найменування товариства з обмеженою відповідальністю має містити найменування товариства, а також слова «товариство з обмеженою відповідальністю».

Максимальна кількість учасників товариства з обмеженою відповідальністю встановлюється законом. У разі перевищення цієї кількості товариство з обмеженою відповідальністю підлягає перетворенню на акціонерне товариство протягом одного року, а зі спливом цього строку — ліквідації у судовому порядку, якщо кількість його учасників не зменшиться до встановленої межі. Товариство з обмеженою відповідальністю не може мати єдиним учасником інше господарське товариство, учасником якого є одна особа.

Якщо товариство з обмеженою відповідальністю засновується кількома особами, пі особи у разі необхідності визначити взаємовідносини між собою щодо створення товариства укладають договір у письмовій формі, який встановлює порядок

заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови. Договір про заснування товариства з обмеженою відповідальністю не є установчим документом. Подання цього договору при державній реєстрації товариства не є обов'язковим. Установчим документом товариства з обмеженою відповідальністю є статут.

Статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю складається з вартості вкладів його учасників. До моменту державної реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю його учасники повинні сплатити не менше ніж 50 % суми своїх вкладів. Частина статутного капіталу, що залишилася несплаченою, підлягає сплаті протягом першого року діяльності товариства.

Вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори його учасників. У товаристві з обмеженою відповідальністю створюється виконавчий орган (колегіальний або одноособовий), який здійснює поточне керівництво його діяльністю і є підзвітним загальним зборам його учасників. Виконавчий орган товариства може бути обраний також і не зі складу учасників товариства.

Товариством з додатковою відповідальністю є товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначений статутом.

Учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу. У разі визнання банкрутом одного з учасників його відповідальність за зобов'язаннями товариства розподіляється між іншими учасниками товариства пропорційно їх часткам у статутному капіталі товариства. Найменування товариства з додатковою відповідальністю має містити найменування товариства, а також слова «товариство з додатковою відповідальністю».

До товариства з додатковою відповідальністю застосовуються положення закону про товариство з обмеженою відповідальністю, якщо інше не встановлено статутом товариства і законом.

Акціонерним є товариство, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості.

Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, що їм належать. Акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, встановлених статутом, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій. Найменування акціонерного товариства має містити його найменування і зазначення того, що товариство є акціонерним.

Акціонерне товариство може бути створене юридичними та (або) фізичними особами. Якщо акціонерне товариство створюється кількома особами, вони укладають між собою договір, який визначає порядок здійснення ними спільної діяльності щодо створення товариства. Цей договір не є установчим документом товариства. Установчим документом акціонерного товариства є його статут.

Статутний капітал акціонерного товариства утворюється з вартості вкладів акціонерів, внесених внаслідок придбання ними акцій. Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів. Він не може бути меншим розміру, встановленого законом.

Вищим органом акціонерного товариства є загальні збори акціонерів. У загальних зборах мають право брати участь усі його акціонери незалежно від кількості і

виду акцій, що їм належать. В акціонерному товаристві може бути створена наглядова рада акціонерного товариства, яка здійснює контроль за діяльністю його виконавчого органу та захист прав акціонерів товариства. Виконавчим органом акціонерного товариства, який здійснює керівництво його поточною діяльністю, є правління або інший орган, визначений статутом. Виконавчий орган вирішує всі питання діяльності акціонерного товариства, крім тих, що віднесені до компетенції загальних зборів і наглядової ради товариства.

Виконавчий орган є підзвітним загальним зборам акціонерів і наглядовій раді акціонерного товариства та організовує виконання їхніх рішень. Виконавчий орган діє від імені акціонерного товариства у межах, установлених статутом акціонерного товариства і законом. Виконавчий орган акціонерного товариства може бути колегіальним (правління, дирекція) чи одноособовим (директор, генеральний директор).

Акціонерні товариства можуть бути відкритими або закритими. Акції відкритого акціонерного товариства можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства. Акції закритого акціонерного товариства розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

Установчим документом повного товариства і командитного товариства є засновницький договір. Установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю є статут. Установчі документи господарського товариства повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна одностайність або кваліфікована більшість голосів.

Статут акціонерного товариства, крім зазначених відомостей, повинен містити також відомості про види акцій, що випускаються, їх номінальну вартість, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій. Статут товариства з обмеженою відповідальністю, крім зазначених вище відомостей, повинен містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів. Засновницький договір повного товариства і командитного товариства, крім зазначених відомостей, повинні визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Стосовно вкладників командитного товариства в засновницькому договорі вказуються тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства та розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

Державна реєстрація господарського товариства здійснюється відповідно до закону. Господарське товариство набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації. Зміни, які сталися в установчих документах господарського товариства і які вносяться до державного реєстру, підлягають державній реєстрації за тими ж правилами, що встановлені для державної реєстрації товариства.

Господарське товариство є власником:

1) майна, переданого йому у власність засновниками і учасниками як внески;

2) продукції, виробленої в результаті господарської діяльності товариства;

3) доходів, одержаних від господарської діяльності товариства;

4) іншого майна, набутого товариством на підставах, не заборонених законом.

Вкладами учасників та засновників господарського товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності), кошти, у тому числі — в іноземній валюті.

Вклад, оцінений у гривнях, становить частку учасника та засновника у статутному фонді товариства. Порядок оцінки вкладів визначається в установчих документах господарського товариства, якщо інше не передбачено законом.

Забороняється використовувати для формування статутного фонду товариства бюджетні кошти, кошти, одержані у кредит та під заставу. Фінансовий стан засновників — юридичних осіб щодо їх спроможності здійснити відповідні внески до статутного фонду господарського товариства у випадках, передбачених законом, повинен бути перевірений належним аудитором (аудиторською організацією) у встановленому порядку, а майновий стан засновників-громадян має бути підтверджений декларацією про їх доходи і майно, завіреною відповідним податковим органом.

Припинення діяльності господарського товариства відбувається шляхом його ліквідації або реорганізації відповідно до ст. 59 ГК України. Ліквідація господарського товариства провадиться ліквідаційною комісією, призначеною його вищим органом, а у разі припинення діяльності товариства за рішенням суду — ліквідаційною комісією, сформованою відповідно до рішення суду. З дня утворення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження по управлінню справами господарського товариства. Ліквідаційна комісія у триденний строк з моменту її утворення публікує інформацію про ліквідацію господарського товариства і здійснює інші дії відповідно до вимог статей 58—61 ГК України.

Розрахунки з кредиторами у разі ліквідації господарського товариства здійснюються відповідно до ст. 61 ГК України з урахуванням таких особливостей:

1) кошти, що належать господарському товариству, у тому числі від продажу його майна у разі ліквідації, після розрахунків з оплати праці осіб, які працюють на умовах найму, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками, власниками облігацій, випущених товариством, та іншими кредиторами розподіляються між учасниками товариства в порядку і на умовах, передбачених цим Кодексом, законом про господарські товариства та установчими документами товариства, у шестимісячний строк після опублікування інформації про його ліквідацію;

2) майно, передане товариству його засновниками або учасниками у користування, повертається у натуральній формі без винагороди. У разі виникнення спорів щодо виплати заборгованості товариства його кошти не підлягають розподілу між учасниками товариства до вирішення цього спору або до одержання кредиторами відповідних гарантій погашення заборгованості.

Ліквідація господарського товариства вважається завершеною, а товариство таким, що припинило свою діяльність, з дня внесення запису про його ліквідацію до державного реєстру.

9.6. Поняття підприємства колективної власності. Господарська діяльність кооперативів. Загальні умови створення виробничого кооперативу та припинення його діяльності. Членство у виробничому кооперативі.

Підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

Кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо). Діяльність різних видів кооперативів регулюється законом.

З метою здійснення господарської діяльності на засадах підприємництва громадяни можуть утворювати виробничі кооперативи (кооперативні підприємства).

Виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності. Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Виробничий кооператив є юридичною особою і діє на основі статуту.

Найменування виробничого кооперативу повинно містити слова «виробничий кооператив» або «кооперативне підприємство».

Засновниками (членами) виробничого кооперативу можуть бути громадяни, іноземці та особи без громадянства. Чисельність членів виробничого кооперативу не може бути меншою, ніж три особи. Рішення про створення виробничого кооперативу приймається його установчими зборами. Виробничий кооператив вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації відповідно до вимог ГК України.

Членами виробничого кооперативу можуть бути громадяни, які досягай 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу. Громадяни можуть бути одночасно членами виробничих кооперативів, а також членами кооперативів інших типів (споживчих, житлових тощо).

Вступ до виробничого кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви громадянина. Член кооперативу робить вступний та пайовий внески у порядку, визначеному статутом виробничого кооперативу. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття у члени кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу. Членство у виробничому кооперативі припиняється у разі:

1) добровільного виходу з кооперативу;

2) припинення трудової участі в діяльності кооперативу;

3) виключення з кооперативу у випадках і в порядку, визначених статутом;

4) незатвердження загальними зборами членів кооперативу рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу;

5) смерті члена кооперативу.

Майно виробничого кооперативу становить колективну власність кооперативу. Виробничий кооператив є власником будівель, споруд, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом. Члени кооперативу можуть передавати як пайовий внесок право користування належною їм земельною ділянкою у порядку, визначеному земельним законодавством. За земельну ділянку, передану виробничому кооперативу в користування, з кооперативу може справлятися плата у розмірах, визначених загальними зборами членів кооперативу. Майно виробничого кооперативу відповідно до його статуту поділяється на пайовий і неподільний фонди. Неподільний фонд утворюється за рахунок вступних внесків і майна кооперативу (за винятком землі). Пайові внески членів кооперативу до нього не включаються. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються статутом. Фінансові ресурси виробничого кооперативу формуються за рахунок доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), пайових та інших внесків членів кооперативу, кредитів та інших надходжень, не заборонених законодавством.

Вищим органом управління виробничого кооперативу є загальні збори членів кооперативу. До органів управління кооперативу належать правління (голова) кооперативу та ревізійна комісія (ревізор) кооперативу. Статутом виробничого кооперативу може бути передбачено спостережну раду кооперативу. Члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу не можуть бути членами його правління (головою кооперативу) чи спостережної ради.

До компетенції Загальних зборів належить:

1) вносити зміни до статуту кооперативу;

2) обирати шляхом прямого таємного голосування голову кооперативу, членів правління кооперативу, членів ревізійної комісії (ревізора), членів спостережної ради кооперативу;

3) затверджувати напрями розвитку кооперативу;

4) заслуховувати звіти органів управління кооперативу про їх діяльність;

5) визначати види і розміри фондів кооперативу, порядок їх формування та використання;

6) затверджувати правила внутрішнього розпорядку кооперативного підприємства, річний звіт і баланс кооперативу, порядок формування і розподілу доходу кооперативу, рішення правління (голови) кооперативу про прийняття нових членів;

7) вирішувати питання про входження кооперативного підприємства до об'єднань підприємств (кооперативів), участь кооперативу у заснуванні інших суб'єктів господарювання;

8) приймати рішення про реорганізацію або ліквідацію кооперативу.

Загальні збори мають право приймати будь-які інші рішення, пов'язані зі статутною діяльністю виробничого кооперативу.

Виробничий кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном. Члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу. Виробничий кооператив не несе відповідальності за зобов'язаннями членів кооперативу. Виробничий кооператив може застрахувати своє майно і майнові права за рішенням загальних зборів членів кооперативу, якщо інший порядок не встановлено законом.

Виробничий кооператив за рішенням загальних зборів членів кооперативу може бути реорганізований у підприємства інших форм господарювання в порядку, визначеному статутом кооперативу. Виробничий кооператив ліквідується в загальному порядку ліквідації суб'єкта господарювання, передбаченому законами України, з урахуванням такого:

1) ліквідація виробничого кооперативу здійснюється ліквідаційною комісією, призначеною загальними зборами членів кооперативу, а у разі його ліквідації за рішенням суду — ліквідаційною комісією, сформованою відповідно до цього рішення;

2) розпорядження землею виробничого кооперативу, що ліквідується, здійснюється в порядку і на умовах, передбачених земельним законодавством. Майно кооперативу, що залишилося після розрахунків з бюджетом та кредитора ми, розподіляється між членами виробничого кооперативу пропорційно вартості їх паю.

Крім виробничих кооперативів в Україні діють підприємства споживчої кооперації. Споживча кооперація в Україні — система самоврядних організацій громадян (споживчих товариств, їх спілок, об'єднань), а також підприємств та установ цих організацій, яка є самостійною організаційною формою кооперативного руху. Первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство — самоврядна організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні.

Споживче товариство є юридичною особою і діє на основі статуту.

9.7. Приватні підприємства. Селянське (фермерське) господарство. Поняття орендного, іноземного підприємства та підприємства з іноземними інвестиціями.

Приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання — юридичної особи.

Фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом, угодою).

Орендним підприємством визнається підприємство, створене орендарем на основі оренди цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства чи майнового комплексу виробничого структурного підрозділу (структурної одиниці) цього підприємства з метою здійснення підприємницької діяльності. Орендарем є юридична особа, утворена членами трудового колективу підприємства чи його підрозділу, майновий комплекс якого є об'єктом оренди. Організація членів трудового колективу, зареєстрована як юридична особа, має переважне право на укладення договору оренди майна того підприємства (структурного підрозділу), де створено цю організацію. Орендодавцями щодо майнових комплексів, які належать до державної або комунальної власності, є Фонд державного майна України і його регіональні відділення, а та-

кож органи, уповноважені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами управляти майном, що належить відповідно Автономній Республіці Крим або є у комунальній власності.

Підприємство, у статутному фонді якого не менш як 10 % становить іноземна інвестиція, визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс. Іноземною інвестицією є цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. Іноземні інвестиції можуть вкладатися в об'єкти, інвестування в які не заборонено законами України.

Підприємства з іноземними інвестиціями мають право бути засновниками дочірніх підприємств, створювати філії і представництва на території України і за її межами з дотриманням вимог законодавства України та законодавства відповідних держав. Законом можуть бути визначені галузі господарювання та/або території, в яких встановлюється загальний розмір участі іноземного інвестора, а також території, на яких діяльність підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється, виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

Іноземним підприємством є унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб. Іноземні підприємства не можуть створюватися в галузях, визначених законом, що мають стратегічне значення для безпеки держави. Діяльність філій, представництв та інших відокремлених підрозділів підприємств, утворених за законодавством інших держав, здійснюється на території України відповідно до законодавства України.

9.8. Поняття об'єднання підприємств. Види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств. Промислово-фінансові групи. Холдингові компанії.

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до ГК України та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав.

Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання і є юридичною особою. Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету

Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств < інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом. *Асоціація* — договірне об'єднання, утворене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробній их та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств — учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації. *Консорціум* — тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність. *Концерном* визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Підприємства — учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення ГК України та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств. Підприємство — учасник господарського об'єднання має право:

1) добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом господарського об'єднання;

2) бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше;

3) одержувати від господарського об'єднання в установленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;

4) одержувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту. Підприємство може мати також інші права, передба чені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповід но до законодавства.

Підприємства — учасники об'єднання можуть вийти з його складу зі збереженням взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання. Вихід підприємства зі складу державного (комунального) господарсько-

го об'єднання здійснюється за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Припинення об'єднання підприємств відбувається в результаті його реорганізації в інше об'єднання або ліквідації. Реорганізація господарського об'єднання здійснюється за рішенням підприємств-учасників, а реорганізація державного (комунального) господарського об'єднання — за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Ліквідація господарського об'єднання провадиться за рішенням підприємств-учасників, а ліквідація державного (комунального) об'єднання — за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Підприємство може бути учасником промислово-фінансової групи (або транснаціональної промислово-фінансової групи, якщо до складу групи входять українські та іноземні юридичні особи). Промислово-фінансова група є об'єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міжнародними договорами України, а також з метою виробництва кінцевої продукції. До складу промислово-фінансової групи можуть входити промислові та інші підприємства, наукові і проектні установи, інші установи і організації усіх форм власності. У складі промислово-фінансової групи визначається головне підприємство, яке має виключне право діяти від імені промислово-фінансової групи як учасника господарських відносин.

Промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання.

Асоційовані підприємства (господарські організації) — це група суб'єктів господарювання — юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі у статутному фонді та/або управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою і вирішальною.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону та/або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів. Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі якщо між підприємствами установлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Холдингова компанія — відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності).

9.9. Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання.

Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця

татусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК України. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність:

1) безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється;

2) із залученням або без залучення найманої праці;

3) самостійно або спільно з іншими особами.

Громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом. У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має права та обов'язки відповідно засновника та/або учасника господарського товариства, члена кооперативу тощо, або права і обов'язки, визначені укладеним за його участі договором про спільну діяльність без створення юридичної особи.

Громадянин-підприємець зобов'язаний:

1) у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;

2) повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;

3) дотримуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, дотримуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;

4) не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;

5) вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

6) своєчасно надавати податковим органам декларації про доходи, інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, установлених законом.

Громадянин-підприємець може бути визнаний судом банкрутом відповідно до законодавства України.

Іноземці та особи без громадянства при здійсненні господарської діяльності в ні користуються такими самими правами і мають такі самі обов'язки і такий самий статус, як і громадяни України, якщо інше не передбачено законами України.

Громадяни, які постійно проживають на території України, можуть об'єднуватися у кредитні спілки. Кредитною спілкою є неприбуткова організація, заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг. Кредитна спілка є юридичною особою. Статусу юридичної особи вона набуває з дня її державної реєстрації. Кредитна спілка діє на основі статуту, який затверджується загальними зборами членів кредитної спілки.

Кредитна спілка не може бути засновником або учасником суб'єктів підприємницької діяльності.

Юридичні особи, незалежно від форм власності, а також повнолітні громадяни можуть утворювати благодійні організації (благодійні фонди, членські благодійні організації, благодійні установи тощо).

Благодійною організацією визнається недержавна організація, яка здійснює благодійну діяльність в інтересах суспільства або окремих категорій осіб без мети одержання прибутків від цієї діяльності. Благодійні організації утворюються і діють за територіальним принципом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні та комунальні підприємства, установи, організації, що повністю або частково фінансуються з бюджету, не можуть бути засновниками (засновником) та/або членами благодійної організації.

Благодійна організація діє на основі статуту (положення), що затверджується вищим органом управління благодійної організації, і є юридичною особою. Благодійна організація має право здійснювати неприбуткову господарську діяльність, спрямовану на виконання її статутних цілей та завдань. Здійснення благодійними організаціями діяльності у вигляді надання певних послуг (виконання робіт), що підлягають обов'язковій сертифікації або ліцензуванню, допускається після такої сертифікації або ліцензування в установленому законом порядку.

9.10. Правовий режим майна суб'єктів господарювання. Джерела його формування. Підстави виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання. Гарантії та захист їх майнових прав.

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права — право господарського відання, право оперативного управління. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування тощо), передбачених ЦК України.

Майно суб'єктів господарювання може бути закріплено на іншому праві відповідно до умов договору з власником майна. Держава забезпечує рівний захист майнових прав усіх суб'єктів господарювання.

Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна. Майно, що використовується у господарській діяльності, може перебувати у спільній власності двох або більше власників.

Власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на свій розсуд визначаючи мету і предмет господарської діяльності, структуру утвореного ним суб'єкта господарювання, склад і компетенцію його органів управління, порядок використання майна, інші питання управління діяльністю суб'єкта господарювання, а також приймати рішення про припинення господарської діяльності заснованих ним суб'єктів господарювання відповідно до законодавства.

Власник має право особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарсь-

кого відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності — на праві оперативного управління, визначати мету та предмет діяльності таких організацій, склад і компетенцію їх органів управління, порядок прийняття ними рішень, склад і порядок використання майна, визначати інші умови господарювання у затверджених власником (уповноваженим ним органом) установчих документах господарської організації, а також здійснювати безпосередньо або через уповноважені ним органи у межах, встановлених законом, інші управлінські повноваження щодо заснованої організації та припиняти її діяльність.

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК України та законами України.

Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства. Щодо захисту права господарського відання застосовуються положення закону, встановлені для захисту права власності. Суб'єкт підприємництва, який здійснює господарську діяльність на основі права господарського відання, має право на захист своїх майнових прав також від власника.

Правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, установлених власником майна (уповноваженим ним органом). Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням. Право оперативного управління захищається законом відповідно до положень, встановлених для захисту права власності.

Майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів.

Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів. Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів. Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства. *Товарами* у складі майна суб'єктів господарювання

визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги. Особливим видом майна суб'єктів господарювання є цінні папери. Джерелами формування майна суб'єктів господарювання є:

1) грошові та матеріальні внески засновників;
2) доходи від реалізації продукції (робіт, послуг);
3) доходи від цінних паперів;
4) капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
5) надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів;
6) кредити банків та інших кредиторів;
7) безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян;
8) інші джерела, не заборонені законом.

До *державного майна* у сфері господарювання належать цілісні майнові комплекси державних підприємств або їх структурних підрозділів, нерухоме майно, інше окреме, індивідуально визначене майно державних підприємств, акції (частки, паї) держави у майні суб'єктів господарювання різних форм власності, а також майно, закріплене за державними установами і організаціями з метою здійснення необхідної господарської діяльності, та майно, передане в безоплатне користування самоврядним установам і організаціям або в оренду для використання його у господарській діяльності. Держава через уповноважені органи державної влади здійснює права власника також щодо об'єктів права власності Українського народу. Управління об'єктами державної власності відповідно до закону здійснюють Кабінет Міністрів України і, за його уповноваженням, центральні та місцеві органи виконавчої влади. У випадках, передбачених законом, управління державним майном здійснюють також інші суб'єкти.

Майнові права та майнові обов'язки суб'єкта господарювання можуть виникати:

1) з угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать;
2) з актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом;
3) внаслідок створення та придбання майна з підстав, не заборонених законом;
4) внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав;
5) внаслідок порушення вимог закону при здійсненні господарської діяльності;
6) з інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

Право на майно, що підлягає державній реєстрації, виникає з дня реєстрації цього майна або відповідних прав на нього, якщо інше не встановлено законом.

Майновий стан суб'єкта господарювання визначається сукупністю належних йому майнових прав та майнових зобов'язань, що відображається у бухгалтерському обліку його господарської діяльності відповідно до вимог закону.

Майнові права суб'єктів господарювання захищаються законом. Вилучення державою у суб'єкта господарювання його майна допускається не інакше як у випадках, на підставах і в порядку, передбачених законом. Збитки, завдані суб'єкту господарювання порушенням його майнових прав громадянами чи юридичними особами, а також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, відшкодовуються йому відповідно до закону.

9.11. Використання природних ресурсів у сфері господарювання. Особливості правового режиму використання природних ресурсів.

Відповідно до Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в мезизначених Конституцією України. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до Земельного кодексу України та інших законів.

Правовий режим використання окремих видів природних ресурсів (землі, вод, лісів, надр, атмосферного повітря, тваринного світу) встановлюється законами. Природні ресурси можуть надаватися суб'єктам господарювання для використання або придбаватися ними у власність лише у випадках та порядку, передбачених законом.

Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси у порядку спеціального або загального природокористування відповідно до ГК України.

Кабінет Міністрів України забезпечує державний облік природних ресурсів, що належать до державної власності, перебувають в управлінні Автономної Республіки Крим та належать до комунальної власності і можуть використовуватися у господарській діяльності.

Суб'єктам господарювання може передаватися у власність земля із закритими водоймами, ділянками лісів, загальнопоширеними корисними копалинами, що знаходяться в ній, у тому числі — громадянам для ведення фермерського господарства, а також сільськогосподарським підприємствам — для господарської діяльності. Порядок надання землі у власність визначається виключно законом з урахуванням необхідності визначення гарантій ефективного використання землі суб'єктами господарювання, запобігання її безгосподарному використанню та псуванню.

Суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності надаються в користування на підставі спеціальних дозволів (рішень) уповноважених державою органів земля та інші природні ресурси (в тому числі за плату або на інших умовах). Порядок надання у користування природних ресурсів громадянам і юридичним особам для здійснення господарської діяльності встановлюється земельним, водним, лісовим та іншим спеціальним законодавством.

Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, має право:

1) експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів;

2) використовувати для господарських потреб в установленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій йому земельній ділянці;

3) одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів;

4) одержувати пільгові короткострокові та довгострокові кредити для реалізації заходів щодо ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів;

5) вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів.

Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний:

1) використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні) для використання у господарській діяльності;

2) ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;

3) здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання;

4) своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів;

5) здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів;

6) відшкодовувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів.

9.12. Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності. Комерційна таємниця.

До відносин, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності, застосовуються положення ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України та іншими законами.

Об'єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання визнаються:

1) винаходи та корисні моделі;
2) промислові зразки;
3) сорти рослин та породи тварин;
4) торговельні марки (знаки для товарів і послуг);
5) комерційне (фірмове) найменування;
6) географічне зазначення;
7) комерційна таємниця;
8) комп'ютерні програми;
9) інші об'єкти, передбачені законом.

Загальні умови захисту прав інтелектуальної власності на зазначені об'єкти визначаються ЦК України.

Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок відповідно до законодавства України засвідчується патентом. Відносини суб'єкта господарювання, що є роботодавцем для винахідника (винахідників) або автора (авторів) об'єктів, зазначених у ч. 1 ст. 156 ГК України, щодо прав на одержання патенту і права використання зазначених об'єктів інтелектуальної власності регулюються ЦК України та іншими законами. Використанням винаходу, корисної моделі чи промислового зразка у сфері господарювання є:

1) виготовлення, пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання із зазначеною метою продукту, що охороняється відповідно до закону;

з астосування способу, що охороняється відповідно до закону, або пропонування його для застосування в Україні за умов, передбачених Цивільним кодексом України;

3) пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання з зазначеною метою продукту, виготовленого безпосередньо способом, що охороняється відповідно до закону.

Суб'єктам господарювання належить право попереднього використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка за умов, передбачених ЦК України. Володілець патенту може передавати свої права щодо використання виіу, корисної моделі чи промислового зразка як вклад у статутний фонд підприємства. Правила цієї статті застосовуються також до регулювання відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією у сфері господарювання прав на сорти рослин та породи тварин.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом у випадках і порядку, передбачених законом. Використанням торговельної марки у сфері господарювання визнається застосування її на товарах та при нні послуг, для яких вона зареєстрована, на упаковці товарів, у рекламі, друкованих виданнях, на вивісках, під час показу експонатів на виставках і ярмарках, шо проводяться в Україні, у проспектах, рахунках, на бланках та в іншій документації, пов'язаній із впровадженням зазначених товарів і послуг у господарський ерційний) обіг.

Свідоцтво надає право його володільцеві забороняти іншим особам використовувати зареєстровану торговельну марку без його дозволу, за винятком випадків правомірного використання торговельної марки без його дозволу. Суб'єкти права на торговельну марку можуть проставляти попереджувальне маркування, яке вказує на те, що торговельна марка, яка застосовується, зареєстрована в Україні. Суб'єкти права на торговельну марку, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть на підставі договору з виробником товару (послуг) використовувати свою торговельну марку з торговельною маркою виробника, а також замість його торговельної марки.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку може бути передано як вклад до статутного фонду суб'єкта господарювання. У разі банкрутства суб'єкта господарювання право на торговельну марку оцінюється разом з іншим майном щього суб'єкта.

Торговельна марка, право на яку належить кільком особам, — це марка, що віірізняє товари і послуги учасників об'єднання підприємств (торговельна марка б'єднання, спільна торговельна марка) від однорідних товарів і послуг інших суб'єктів господарювання, або використовується спільно кількома суб'єктами в інших випадках, передбачених законом. Реєстрація торговельної марки, право на яку належить кільком особам, здійснюється в порядку, встановленому законом.

Суб'єкт господарювання — юридична особа або громадянин-підприємець мохе мати комерційне найменування. Громадянин-підприємець має право заявити жк комерційне найменування своє прізвище або ім'я. Відомості про комерційне найменування суб'єкта господарювання вносяться за його поданням до реєстрів, порядок ведення яких встановлюється законом. Суб'єкт господарювання, комерційне найменування якого було включено до реєстру раніше, має пріоритетне право захисту перед будь-яким іншим суб'єктом, тотожне комерційне найменування якого включено до реєстру пізніше.

Правовій охороні підлягає як повне, так і скорочене комерційне найменування суб'єкта господарювання, якщо воно фактично використовується ним у гос-

подарському обігу. У разі якщо комерційне найменування суб'єкта господарювання є елементом його торговельної марки, то здійснюється правова охорона і комерційного найменування, і торговельної марки. Особа, яка використовує чуже комерційне найменування, на вимогу його власника зобов'язана припинити таке використання і відшкодувати завдані збитки.

Право на використання географічного зазначення мають лише суб'єкти господарювання, які виробляють товари (надають послуги), щодо яких здійснено державну реєстрацію відповідного географічного зазначення. Використанням географічного зазначення суб'єктом господарювання вважається: застосування його на товарах, для яких зареєстровано це географічне зазначення, а також на упаковці; застосування в рекламі, проспектах, рахунках, друкованих виданнях, офіційних бланках, вивісках тощо. Суб'єкти господарювання, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть використовувати свою торговельну марку поряд з географічним зазначенням товару виробника не інакше як на підставі договору. Умови надання правової охорони географічного зазначення визначаються законом.

Вироби іноземного походження або у встановлених законодавством випадках їх упаковка, а також вироби вітчизняного виробництва чи їх упаковка, призначені для експорту, повинні містити інформацію про країну їх походження. Інформація про країну походження має знаходитися у доступному місці виробу (упаковки) та нанесена у спосіб, що відповідає встановленим вимогам. Забороняється використання суб'єктами господарювання напису (клейма) «Виготовлено в Україні» або аналогічного за змістом щодо товарів, які мають іноземне походження. Уповноважені органи державної влади контролюють дотримання зазначених вимог відповідно до закону.

Суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами, за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності. Строк правової охорони комерційної таємниці обмежується часом дії сукупності зазначених у ч. 1 ст. 162 ГК України умов. Особа, яка протиправно використовує комерційну інформацію, що належить суб'єкту господарювання, зобов'язана відшкодувати завдані йому такими діями збитки відповідно до закону. Особа, яка самостійно і добросовісно одержала інформацію, що є комерційною таємницею, має право використовувати цю інформацію на свій розсуд. До відносин, пов'язаних з комерційною таємницею, не врегульованих цим Кодексом, застосовуються відповідні положення ЦК України та інших законів.

9.13. Цінні папери, їх види, умови і порядок випуску. Державне регулювання ринку цінних паперів. Корпоративні права, їх зміст. Здійснення корпоративних прав держави. Реєстр корпоративних прав держави.

Суб'єкти господарювання в межах своєї компетенції та відповідно до встановленого законодавством порядку можуть випускати та реалізовувати цінні папери, а також придбавати цінні папери інших суб'єктів господарювання.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єк-

том господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам.

В Україні можуть випускатися і перебувати в обігу пайові, боргові та інші цінні папери. У сфері господарювання у випадках, передбачених законом, використовуються такі види цінних паперів: акції, облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, облігації підприємств, казначейські зобов'язання, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі, сертифікати фондів операцій з нерухомістю (сертифікати ФОН), іпотечні сертифікати (сертифікати з фіксованою дохідністю, сертифікати участі), інші види цінних паперів, передбачені цим Кодексом та іншими законами.

Цінні папери можуть бути іменними або на пред'явника. Іменні цінні папери передаються шляхом повного індосаменту (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи), якщо інше не передбачено законом або в них спеціально не вказано, що вони не підлягають передачі. Цінні папери на пред'явника обертаються вільно. Порядок іменної ідентифікації цінних паперів у бездокументарній формі встановлюється законом.

Суб'єкт господарювання — юридична особа у випадках і порядку, передбачених законом, має право випускати від свого імені акції та облігації підприємства і реалізовувати їх громадянам та юридичним особам. Право на випуск акцій та облігацій підприємства виникає у суб'єкта господарювання з дня реєстрації цього випуску у відповідному органі державної влади. Суб'єкту господарювання забороняється випуск акцій та облігацій підприємства для покриття збитків, пов'язаних з його господарською діяльністю.

Суб'єкти господарювання, виключною діяльністю яких є діяльність з управління активами інститутів спільного інвестування, мають право випускати інвестиційні сертифікати.

Установи банків, що приймають на депонування кошти від юридичних осіб та громадян, видають їм письмові свідоцтва, які посвідчують право вкладників на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків по ньому (ощадні (депозитні) сертифікати).

Фінансові установи, які створили фонд операцій з нерухомістю та здійснюють залучення коштів фізичних та юридичних осіб в управління з метою фінансування будівництва житла, мають право випускати сертифікати фонду операцій з нерухомістю.

Суб'єкти господарювання мають право в порядку, встановленому законом, випускати в обіг векселі — боргові цінні папери, які посвідчують безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Цінні папери (або їх бланки) виготовляються лише на державних підприємствах, що мають ліцензію Міністерства фінансів України, та охороняються. Особливості випуску цінних паперів у бездокументарній формі визначаються законом.

Суб'єкти господарювання можуть придбавати акції та інші цінні папери, зазначені у ГК України, за рахунок коштів, що надходять у їх розпорядження після сплати податків та відсотків за банківський кредит, якщо інше не встановлено законом. Цінні папери оплачуються суб'єктами господарювання у гривнях, а у випадках, передбачених законом та умовами їх випуску в обіг, — в іноземній валюті. Незалежно від виду валюти, якою проведено оплату цінних паперів, їх вартість виражається у гривнях. Операції купівлі-продажу цінних паперів здійснюють їх емітенти, власники, а також торговці цінними паперами — посередники у сфері випуску та обігу цінних паперів.

З метою реалізації єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів, створення умов для ефективної мобілізації та розміщення суб'єктами господарювання фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства та захисту прав учасників фондового ринку здійснюється державне регулювання ринку цінних паперів. Державне регулювання ринку цінних паперів здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, статус, порядок організації та діяльності якої визначаються законом.

Корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом. Законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення.

Корпоративні права держави здійснюються визначеними законом центральними органами виконавчої влади та уповноваженими особами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Центральні органи виконавчої влади та уповноважені особи:

1) здійснюють правомочності щодо участі в управлінні господарською організацією відповідно до частки (акцій, паїв) держави у статутному фонді цієї організації;

2) ведуть реєстр державних корпоративних прав;

3) проводять оцінку державних корпоративних прав;

4) здійснюють контроль за ефективністю роботи господарської організації у частині реалізації належних державі корпоративних прав.

Правомочності з управління корпоративними правами держави здійснюються безпосередньо відповідними органами виконавчої влади у разі, якщо:

1) держава має 100 % часток (акцій) у статутному фонді господарської організації;

2) суб'єкт господарювання, щодо якого здійснюються корпоративні права держави, бере участь у державних та регіональних програмах, що фінансуються з Державного бюджету України;

3) не відбувся конкурс з призначення уповноваженої особи через відсутність претендентів, або якщо пропозиції конкурсантів не відповідають умовам конкурсу;

4) в інших випадках, передбачених законом.

У решті випадків управління корпоративними правами держави здійснюється із залученням уповноваженої особи.

Умови передачі повноважень та завдання з управління корпоративними правами держави, у тому числі щодо юридичної відповідальності уповноважених осіб, є обов'язковою частиною відповідного рішення Кабінету Міністрів України та договору з уповноваженою особою.

Корпоративні права держави та активи суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких визначено частку держави, підлягають оцінці за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України, відповідно до вимог закону.

Уповноваженою особою з управління корпоративними правами держави може бути громадянин або юридична особа, що визначена за результатами конкурсу, з якою відповідний центральний орган виконавчої влади укладає договір доручення з управління корпоративними правами держави. Порядок проведення конкурсу з визначення уповноваженої особи на виконання функцій з управління

корпоративними правами держави встановлюється Кабінетом Міністрів України. Центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України для здійснення необхідних заходів з управління корпоративними правами держави, координації діяльності органів виконавчої влади у цій сфері та надання необхідних відомостей іншим органам державної влади, відповідно до законодавства формує і веде реєстр корпоративних прав держави.

9.14. Господарські зобов'язання, їх види, підстави виникнення. Виконання та припинення господарських зобов'язань. Надання адвокатом правової допомоги суб'єктам господарювання.

Господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ГК України, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи \тіравлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські зобов'язання та організаційно-господарські зобов'язання. Сторони можуть за взаємною згодою конкретизувати або розширити зміст господарського зобов'язання в процесі його виконання, якщо законом не встановлено інше.

Господарські зобов'язання можуть виникати:

1) безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;

2) з акта управління господарською діяльністю;

3) з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з >тод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;

4) внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;

5) у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути суб'єкти господарювання, негосподарюючі суб'єкти — юридичні особи, а також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією. Якщо майново-господарське зобов'язання виникає між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами, зобов'язаною та управненою сторонами

зобов'язання є відповідно боржник і кредитор.

Зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами — громадянами, не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства. Суб'єкти господарювання у випадках, можуть добровільно брати на себе зобов'язання майнового характеру на користь інших учасників господарських відносин (благодійництво тощо). Такі зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання.

Організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати:

1) між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

2) між суб'єктами господарювання, які разом організовують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;

3) між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;

4) в інших випадках, передбачених ГК України, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання.

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору. Суб'єкти господарювання мають право разом здійснювати господарську діяльність для досягнення спільної мети, без утворення єдиного суб'єкта господарювання, на умовах, визначених договором про спільну діяльність. У разі якщо учасники договору про спільну діяльність доручають керівництво спільною діяльністю одному з учасників, на нього може бути покладено обов'язок ведення спільних справ. Такий учасник здійснює організаційно-управлінські повноваження на підставі доручення, підписаного іншими учасниками.

Суб'єкти господарювання зобов'язані за рішенням місцевої ради за рахунок своїх коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організовувати їх професійну підготовку.

Суб'єкт господарювання, який відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язаний здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до нього звертається на законних підставах, не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єкт господарювання, який безпідставно ухиляється від виконання публічного зобов'язання, повинен відшкодувати другій стороні завдані цим збитки в порядку, визначеному законом. Кабінет Міністрів України може у визначених законом випадках видавати правила, обов'язкові для сторін публічного зобов'язання, в тому числі щодо встановлення або регулювання цін. Умови зобов'язання, що не відповідають цим правилам або встановленим цінам, є недійсними.

Суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону,

інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання — відповідно до вимог, що зазвичай у певних умовах ставляться.

Кожна сторона повинна вжити усіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порушення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених ГК України, іншими законами або договором.

Застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Управнена сторона має право не приймати виконання зобов'язання частинами, якщо інше не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не випливає зі змісту зобов'язання. Зобов'язана сторона має право виконати зобов'язання достроково, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-правовим актом або договором, або не випливає зі змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона має право відмовитися від виконання зобов'язання у разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання. Не допускаються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або і _:строчка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим догово-не було виконано належним чином.

Управнена сторона, приймаючи виконання господарського зобов'язання, на рмогу зобов'язаної сторони повинна видати письмове посвідчення виконання зобов'язання повністю або його частини.

Виконання господарського зобов'язання може бути покладено в цілому або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою — безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не випливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто. Неналежне виконання зобов'язання третьою особою не звільняє сторони від обов'язку виконати зобов'язання в натурі.

Управнений суб'єкт господарського зобов'язання, якщо інше не передбачено законом, може передати другій стороні, за її згодою, належні йому за законом, статутом чи договором права на одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повноважень. Передачу (делегування) таких прав може бути зумовлено певним строком. Акт передачі прав вважається чинним з дня одержання повідомлення про це зобов'язаною стороною, а акт делегування господарсько-управлінських повноважень іншому суб'єкту — з дня офіційного опублікування цього акта. Передача (делегування) прав тягне за собою обов'язок ;кта, який одержав у результаті такої передачі (делегування) додаткові повноваження, вирішувати відповідне до цих повноважень коло господарських питань та нести відповідальність за наслідки рішень, що ним приймаються.

У разі якщо в господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням. У разі якщо це пе-

редбачено законодавством або договором, зобов'язання повинно виконуватися солідарно. При солідарному виконанні господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦК України, якщо інше не передбачено законом.

Господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним законом, господарським договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання. У разі якщо місце виконання зобов'язання не визначено, зобов'язання повинно бути виконано:

1) за зобов'язаннями, змістом яких є передача прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна — за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

2) за грошовими зобов'язаннями — за місцезнаходженням (місцем проживання) управненої сторони на момент виникнення зобов'язання, або за її новим місцезнаходженням (місцем проживання) за умови, що управнена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;

3) за іншими зобов'язаннями — за місцезнаходженням (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

У разі відсутності управненої сторони, ухилення її від прийняття виконання або іншого прострочення нею виконання зобов'язана сторона за грошовим зобов'язанням має право внести належні з неї гроші або передати за зобов'язанням цінні папери до депозиту нотаріальної контори, яка повідомляє про це управнену сторону. Внесення грошей (цінних паперів) до депозиту нотаріальної контори вважається виконанням зобов'язання.

Платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються у безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом. Грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону. Відсотки за грошовими зобов'язаннями учасників господарських відносин застосовуються у випадках, розмірах та порядку, визначених законом або договором.

Виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав та відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими цим Кодексом та іншими законами. За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що йому не суперечать, види забезпечення виконання зобов'язань, які зазвичай застосовуються у господарському (діловому) обігу.

Гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управненої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної у письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні. Зобов'язання за банківською гарантією виконується лише на письмову вимогу управненої сторони. Гарант має право висунути управненій стороні лише ті претензії, висунення яких допускається гарантійним листом. Зобов'язана сторона не має права висунути гаранту заперечення, які вона могла б висунути управненій стороні, якщо її договір з гарантом не містить зобов'язання гаранта внести до гарантійного листа застереження щодо висунення таких заперечень.

Господарське зобов'язання припиняється: виконанням, проведеним належним чином; зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання; у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі; за згодою сторін; через неможливість виконання та в інших випадках. Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

Господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині. Недійсною може бути визнано також нікчемну умову господарського зобов'язання, яка самостійно або в поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушує права та законні інтереси другої сторони або третіх осіб. Нікчемними визнаються, зокрема, такі умови типових договорів і договорів приєднання, що:

1) виключають або обмежують відповідальність виробника продукції, виконавця робіт (послуг) або взагалі не покладають на зобов'язану сторону певних обов'язків;

2) допускають односторонню відмову від зобов'язання з боку виконавця або односторонню зміну виконавцем його умов;

3) вимагають від одержувача товару (послуги) сплати непропорційно великого розміру санкцій у разі відмови його від договору і не встановлюють аналогічної санкції для виконавця.

9.15. Істотні умови господарського договору. Загальний порядок укладання господарських договорів. Галузі та види господарської діяльності. Загальні засади відповідальності учасників господарських відносин. Спеціальний режим господарювання.

Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями. Кабінет Міністрів України, уповноважені ним органи виконавчої влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках — затверджувати типові договори.

Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання у випадках, передбачених законом, або існує пряма вказівка закону щодо обов'язковості укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів державної влади або органів місцевого самоврядування. При укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі:

1) вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

2) примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони

мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;

3) типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

4) договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Зміст договору, що укладається на підставі державного замовлення, повинен відповідати цьому замовленню.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства. Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода. При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору.

Умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, а у разі їх відсутності — в договірному порядку, з дотриманням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг.

Ціна у господарському договорі визначається в порядку, встановленому ГК України, іншими законами, актами Кабінету Міністрів України. За згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними. У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умови договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору є час, упродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів. Проект договору може бути запропонований будь-якою зі сторін. У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

Сторона, яка одержала проект договору, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог ч. 1 ст. 181 ГК України і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь листом, факсограмою тощо у 20-денний строк після одержання договору. За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором.

Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом 20 днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати у цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони.

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона — виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений 20-денний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими.

У разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна із сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами ЦК України.

За попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, чтсіасти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором. Попередній договір повинен містити умови, що дозволяють визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору. До укладення попередніх договорів не застосовується загальний порядок укладення господарських договорів.

У разі якщо сторона, яка уклала попередній договір, одержавши проект договору від іншої сторони, ухиляється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку. Зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, припиняється, якщо до закінчення строку, в який сторони мають укласти основний договір, одна із сторін не надішле проект такого договору другій стороні. Угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків.

Договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання — виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення.

До укладення господарських договорів на біржах, оптових ярмарках, публічних торгах застосовуються загальні правила укладення договорів на основі вільного волевиявлення, з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних бірж, ярмарків та публічних торгів.

Договірне оформлення організаційно-господарських зобов'язань може здійснюватися учасниками господарських відносин як на основі вільного волевиявлення сторін, так і на основі примірних договорів, якщо укладання таких договорів передбачено відповідними нормативно-правовими актами. Спрощений спосіб укладання організаційно-господарських договорів не допускається.

Спори, що виникають при укладанні господарських договорів за державним замовленням, або договорів, укладення яких є обов'язковим на підставі закону та в інших випадках, встановлених законом, розглядаються судом. Інші переддоговірні спори можуть бути предметом розгляду суду у разі якщо це передбачено угодою сторін або якщо сторони зобов'язані укласти певний господарський договір на підставі укладеного між ними попереднього договору. День набрання чинності рішенням суду, яким вирішено питання щодо переддоговірного спору, вважається днем укладення відповідного господарського договору, якщо рішенням суду не визначено інше.

Зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором. Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у 20-денний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду. У разі якщо сторони не досягай згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі неодержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду. Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності даним рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених законами України та договором. Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання. Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими:

1) потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

2) сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

3) у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним ужито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язан-

ня несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилося неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин заданих умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або дотримання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Законодавством України передбачено спеціальні режими господарювання. *Спеціальною (вільною) економічною зоною* вважається частина території України, на якій встановлено спеціальний правовий режим господарської діяльності, особливий порядок застосування та дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони можуть запроваджуватися пільгові митні, податкові, валютно-фінансові та інші умови підприємництва вітчизняних та іноземних інвесторів. Спеціальні (вільні) економічні зони створюються з метою залучення інвестицій та ефективного їх використання, активізації спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності з метою збільшення експорту товарів, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції і послуг, упровадження нових технологій, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних, матеріальних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України.

Територія і статус спеціальної (вільної) економічної зони, в тому числі строк, на який вона створюється, визначаються окремим законом для кожної спеціальної (вільної) економічної зони.

На території України можуть створюватися спеціальні (вільні) економічні зони різних функціональних типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристично-рекреаційні, страхові, банківські тощо. Окремі економічні зони можуть поєднувати в собі функції, властиві різним типам спеціальних (вільних) економічних зон, зазначених у ст. 403 ГК України.

На всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють інвестиції у спеціальній (вільній) економічній зоні, поширюється система державних гарантій захисту інвестицій, передбачена законодавством про інвестиційну діяльність та про іно-і інвестиції. Держава гарантує суб'єктам господарювання спеціальної (вільної) економічної зони право на вивезення прибутків та інвестицій за межі даної зони і межі України відповідно до закону.

9.16. Зовнішньоекономічна діяльність та її правове регулювання. Суб'єкти і види зовнішньоекономічної діяльності. Іноземні інвестори та види іноземних інвестицій. Правова допомога адвоката у цих сферах.

Зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка у процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону

України майном та/або робочою силою. Зовнішньоекономічна діяльність провадиться на принципах свободи її суб'єктів добровільно вступати у зовнішньоекономічні відносини, здійснювати їх у будь-яких формах, не заборонених законом, та рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Загальні умови та порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання визначаються ГК України, законом про зовнішньоекономічну діяльність та іншими нормативно-правовими актами.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є суб'єкти господарювання, зазначені в пунктах 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГК України. У зовнішньоекономічній діяльності можуть брати участь також зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичної особи, утворені в Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування. Держава гарантує однаковий захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право на здійснення будь-яких видів зовнішньоекономічної діяльності і зовнішньоекономічних операцій, якщо інше не встановлено законом. Види зовнішньоекономічної діяльності, перелік зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються на території України, умови та порядок їх здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а також перелік товарів (робіт, послуг), заборонених для експорту та імпорту, визначаються законом.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності спрямовується на захист економічних інтересів України, прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, створення рівних умов для розвитку усіх видів підприємництва у сфері зовнішньоекономічних відносин та використання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності доходів та інвестицій, заохочення конкуренції і обмеження монополізму суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування не мають права втручатися в оперативну діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Кабінет Міністрів України може встановлювати перелік товарів (робіт, послуг), експорт та імпорт яких здійснюються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності лише за наявності ліцензії. Порядок ліцензування експортно-імпортних операцій та види ліцензій визначаються законом. Режим квотування зовнішньоекономічних операцій запроваджується у випадках, передбачених законом, чинними міжнародними договорами України, та здійснюється шляхом обмеження загальної кількості та/або сумарної митної вартості товарів, яка може бути ввезена (вивезена) за певний період. Порядок квотування зазначених операцій та види квот визначаються законом.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укладати будь-які зовнішньоекономічні договори (контракти), крім тих, укладення яких заборонено законодавством України. Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається в письмовій формі, якщо інше не встановлено законом або чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України. Форма зовнішньоекономічного договору (контракту) визначається правом місця його укладення. Місце укладення договору (контракту) визначається відповідно до законів України. Форма зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо земельних ділянок, будівель та іншого нерухомого майна, розташованого на території України, визначається законами України.

Права та обов'язки сторін зовнішньоекономічного договору (контракту) визначаються правом місця його укладення, якщо сторони не погодили інше.

Порядок визначення права, яке має застосовуватися до договору (контракту) у разі недосягнення згоди сторін стосовно вказаного порядку, встановлюється законом про зовнішньоекономічну діяльність.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнаний недійсним у судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або чинним и ^народним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Законом може бути встановлений особливий порядок укладення, виконання і розірвання окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Кабінет Міністрів України з метою забезпечення відповідності зовнішньоекономічних договорів (контрактів) законодавству України може запроваджувати їх державну реєстрацію. Види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що підлягають державній реєстрації, а також порядок її здійснення визначаються законом про зовнішньоекономічну діяльність та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до нього. Виконання зобов'язань, що випливають із зовнішньоекономічних договорів (контрактів), не зареєстрованих в установленому законом порядку, тягне застосування до суб'єктів господарювання, які порушили цю вимогу, адміністративно-господарських санкцій, передбачених законом.

Оподаткування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності має здійснюватися за такими принципами:

1) встановлення рівня оподаткування виходячи з необхідності досягнення та підтримання самоокупності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення бездефіцитності платіжного балансу України;

2) гарантування стабільності видів і розміру податків, встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів), а також статусу іноземних валют на території України виключно законом;

3) рівності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності при встановленні ставок податків;

4) заохочення експорту продукції вітчизняного виробництва.

Податкові пільги надаються виключно відповідно до закону, як правило, суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, які стабільно експортують наукову, наукоємну продукцію, експорт яких перевищує імпорт за фінансовий рік і обсяг експорту яких становить не менше 5 % від обсягу реалізованих за фінансовий рік товарів. Ставки податків встановлюються та скасовуються відповідно до законів про оподаткування.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право відкривати будь-які не заборонені законом валютні рахунки в банківських установах, розташованих на території інших держав. Порядок відкриття валютних рахунків у банківських установах на території інших держав регулюється законодавством відповідної держави. У разі відкриття валютного рахунку в банківській установі за межами України суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності зобов'язаний повідомити про це Національний банк України не пізніш як у триденний строк. Порушення цієї вимоги тягне адміністративно-господарську відповідальність у порядку, встановленому законом. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані надавати відомості про використання своїх валютних рахунків податковим органам у порядку, встановленому законодавством.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності після сплати передбачених законом податків та зборів (обов'язкових платежів) самостійно розпоряджаються ваіютною виручкою від проведених ними операцій. Законом може бути запроваджено режим обов'язкового розподілу виручки від зовнішньоекономічних операцій в іноземній валюті між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та

уповноваженими державними валютними фондами, а також порядок і розміри відрахувань іноземної валюти. Інформація про запровадження вказаного режиму має бути опублікована в офіційному друкованому органі Кабінету Міністрів України не пізніш як за два місяці до запровадження цього режиму.

Іноземними інвесторами визнаються такі суб'єкти, що здійснюють інвестиційну діяльність на території України:

1) юридичні особи, утворені за законодавством іншим, ніж законодавство України;

2) іноземці та особи без громадянства, які не мають постійного місця проживання на території України;

3) міжнародні урядові та неурядові організації;

4) інші держави;

5) інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, визначені законом.

Іноземні інвестори мають право здійснювати інвестиції на території України у вигляді іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України, будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав; інших цінностей (майна), які відповідно до закону визнаються іноземними інвестиціями. Заборона або обмеження будь-яких видів іноземних інвестицій може здійснюватися виключно законом.

Іноземні інвестори мають право здійснювати всі види інвестицій, зазначені у ст. 391 ГК України, в таких формах:

1) участь у господарських організаціях, що створюються разом з вітчизняними юридичними особами чи громадянами, або придбання частки у діючих господарських організаціях;

2) створення іноземних підприємств на території України, філій або інших структурних підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств;

3) придбання безпосередньо нерухомого або рухомого майна, що не заборонено законами України, або придбання акцій чи інших цінних паперів;

4) придбання самостійно або за участі громадян чи вітчизняних юридичних осіб прав користування землею та використання природних ресурсів на території України;

5) господарська діяльність на основі угод про розподіл продукції;

6) придбання інших майнових прав;

7) в інших формах, не заборонених законом.

Заборона або обмеження будь-яких форм здійснення іноземних інвестицій може провадитися лише законом. Відносини, що виникають у зв'язку з придбанням іноземним інвестором майнових прав на землю та інші природні ресурси в Україні, регулюються відповідно земельним та іншим законодавством України.

Оцінка іноземних інвестицій, включаючи внески до статутного фонду підприємства з іноземними інвестиціями, здійснюється в іноземній конвертованій валюті та у гривнях, за згодою сторін, на основі цін міжнародних ринків або ринку України. При цьому перерахунок сум в іноземній валюті у гривні провадиться за курсом, встановленим Національним банком України.

На території України щодо іноземних інвестицій встановлюється національний режим інвестиційної діяльності, за винятками, передбаченими ГК України, іншими законами і чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Відносини щодо оподаткування іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями регулюються податковим законодавством України.

Державна реєстрація іноземних інвестицій здійснюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями протягом трьох робочих днів після фактичного їх внесення у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Відмова у державній реєстрації іноземних інвестицій можлива лише у разі порушення законодавства України про іноземне інвестування. Відмову у державній реєстрації іноземних інвестицій може бути оскаржено у судовому порядку Незареєстровані іноземні інвестиції не дають права на одержання пільг та гарантій, ттередбачених ГК України та іншими законами, для іноземних інвесторів і підприємств з іноземними інвестиціями.

На території України можуть створюватися і діяти суб'єкти господарювання з іноземними інвестиціями, які здійснюють свою діяльність у формах підприємства з іноземними інвестиціями, іноземного підприємства, інших формах, не заборонених законом.

З метою забезпечення стабільності правового режиму іноземного інвестування встановлюються такі гарантії для іноземних інвесторів:

1) застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій у разі зміни законодавства про іноземні інвестиції;

2) гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб;

3) компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам;

4) гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності;

5) гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій;

6) інші гарантії здійснення інвестиційної діяльності.

У разі зміни законодавства про режим іноземного інвестування на вимогу іноземного інвестора у випадках і в порядку, визначених законом, застосовуються державні гарантії, які визначаються законодавством, що діяло на момент вкладення інвестицій. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

9.17. Система господарських судів України, їх компетенція і підвідомчість. Міжнародний комерційний арбітраж. Робота адвокатів у таких судах.

Судову систему України складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України. Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією України та законами. Порядок організації і діяльності Конституційного Суду України встановлюється Конституцією України та законом про Конституційний Суд України. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди.

Єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується:

1) єдиними засадами організації та діяльності судів;

2) єдиним статусом суддів;

3) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом;

4) забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування законів судами загальної юрисдикції;

5) обов'язковістю виконання на території України судових рішень;

6) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів;

7) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України;

8) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Відповідно до Конституції України в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Військові суди належать до загальних судів і здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону.

Спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як спеціалізовані суди.

У судах різних судових юрисдикцій може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ даної юрисдикції.

Місцевими загальними судами є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди, а також військові суди гарнізонів.

Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а місцевими адміністративними судами є окружні суди, що утворюються в округах відповідно до указу Президента України.

Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, голови та заступника голови суду. У місцевому суді, в якому кількість суддів перевищує 15, може бути призначено більше одного заступника голови суду.

Повноваження місцевого суду

Місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності.

Місцеві загальні суди розглядають кримінальні та цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення.

Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності.

Місцеві адміністративні суди розглядають адміністративні справи, пов'язані з правовідносинами у сфері державного управління та місцевого самоврядування (справи адміністративної юрисдикції), крім справ адміністративної юрисдикції у сфері військового управління, розгляд яких здійснюють військові суди.

У системі судів загальної юрисдикції в Україні діють загальні та спеціалізовані апеляційні суди.

Апеляційними загальними судами є: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України, а також Апеляційний суд України. У разі необхідності замість апеляційного суду області можуть утворюватися апеляційні загальні суди, територіальна юрисдикція яких поширюється на декілька районів області.

Апеляційними спеціалізованими судами є апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України.

До складу апеляційного суду входять судді, як правило, обрані на посаду судді безстроково, голова суду та його заступники.

В апеляційних судах утворюються судові палати. У складі загального апеляційного суду утворюються судова палата у цивільних справах та судова палата у кримінальних справах. У складі спеціалізованого апеляційного суду можуть утво-

рюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ за встановленою спеціалізацією в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції.

Господарським судам підвідомчі:

1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також у спорах про визнання недійсними актів з підстав, зазначених у законодавстві, крім:

—спорів, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов;

—спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;

—інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України, міждержавних договорів та угод віднесено до відання інших органів;

2) справи про банкрутство;

3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції.

Підвідомчий господарським судам спір може бути передано сторонами на вирішення третейського суду (арбітражу), крім спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб.

Місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції усі справи, підвідомчі господарським судам.

Справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, такі як: передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо.

Справи у спорах, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача.

Справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. Справи у спорах за участю боржника і стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача або за місцем виконання виконавчого напису нотаріуса за вибором позивача.

Якщо юридичну особу представляє уповноважений нею відособлений підрозділ, територіальна підсудність спору визначається з урахуванням частин 1—3 ст. 15 ГПК України залежно від місцезнаходження відособленого підрозділу.

Місце розгляду справи з господарського спору, в якому однією з сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Вищий господарський суд.

Справи про банкрутство розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника.

Віднесені до підсудності господарського суду справи у спорах, що виникають з договору перевезення, в яких одним з відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу. Справи у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого неза-

конного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна. Справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються господарським судом за місцем вчинення порушення.

Згідно з Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж», в Україні діє міжнародний комерційний арбітраж. Цей Закон виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення про такий арбітраж, які є в міжнародних договорах України, а також в типовому законі, прийнятому в 1985 р. Комісією ООН з права міжнародної торгівлі і схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві.

До міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися:

1) спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном;

2) спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України.

При цьому сторона має більше ніж одне комерційне підприємство, комерційним підприємством вважається те, яке має найбільше відношення до арбітражної угоди; сторона не має комерційного підприємства, береться до уваги її постійне місце проживання.

Суд вирішує спір згідно з такими нормами права, які сторони обрали як такі, що застосовуються до суті спору. Якщо в ньому не висловлено іншого наміру, будь-яке положення права або системи права будь-якої держави повинно тлумачитись як таке, що безпосередньо відсилає до матеріального права цієї держави, а не до її колізійних норм. Уразі відсутності якої-небудь вказівки сторін третейський суд застосовує право, визначене згідно з колізійними нормами, які він вважає застосовними. Третейський суд приймає рішення ex aequo et bono, або як «дружній посередник», лише в тому разі, коли сторони прямо уповноважили його на це. В усіх випадках третейський суд приймає рішення згідно з умовами угоди і з урахуванням торгових звичаїв, що стосуються даної угоди.

9.18. Досудове врегулювання господарських спорів: суть, значення, порядок, строки, наслідки. Робота адвоката в таких справах. Судові витрати.

Досудовий порядок вирішення спорів між суб'єктами господарювання може застосовуватись виключно за бажанням суб'єктів господарювання. Можливі два варіанти. Перший — якщо сторони передбачили у договорі, що досудовий порядок врегулювання спору є для них обов'язковим, і тільки у разі неможливості врегулювати спір у досудовому порядку вони звертаються до суду. Другий — якщо такої вказівки договір не містить, але суб'єкт господарювання має бажання спробувати вирішити спір без звернення до суду. Як ви розумієте, відсутність у договорі вказівки на обов'язковість досудового врегулювання спорів не виключає

можливості сторін звернутися до контрагента з претензією, але робити таке звернення жодна зі сторін не зобов'язана. Отже, сьогодні **досудовий порядок врегулювання будь-яких господарських спорів** є виключно **правом господарюючих суб'єктів, а не їх обов'язком.**

З цього правила є два виключення. Перше стосується тих господарських відносин, щодо яких законодавством встановлено ***спеціальний, відмінний від передбаченого ГК України*** і ***ГПК України порядок вирішення спорів*** у досудовому порядку. Законодавчими актами, що передбачають такий порядок, зокрема, є постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 457 «Про затвердження Статуту залізниць України», Наказ Міністерства транспорту України від 14 вересня 1997 р. № 363 «Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні» та ін.

Другий виняток полягає в тому, що ГПК Україні закріплює виключний перелік господарських спорів, на які не поширюється досудовий порядок їх вирішення. Це спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій, спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно. Ці спори вирішуються **виключно у судовому порядку.**

Зобразимо вищевикладене у вигляді схеми

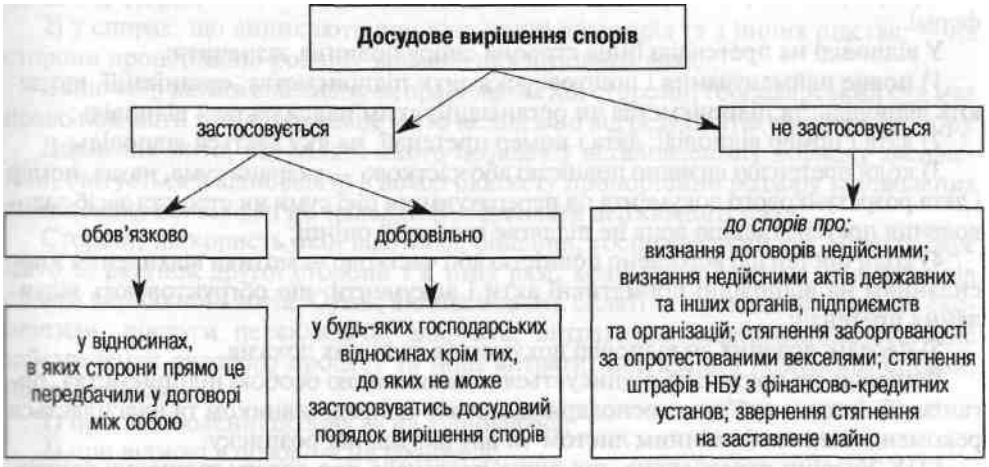

У претензії **необхідно зазначити:**

1) повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та підприємства, організації, яким претензія пред'являється;
2) дату пред'явлення і номер претензії;
3) обставини, на підставі яких пред'явлено претензію;
4) докази, що підтверджують ці обставини;
5) посилання на відповідні нормативні акти;
6) вимоги заявника;
7) сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці;
8) платіжні реквізити заявника претензії;

9) перелік документів, що додаються до претензії, а також інших доказів.

Документи, що підтверджують вимоги, надаються в оригіналах чи належним чином засвідчених копіях. До претензії про сплату грошових коштів додається платіжна вимога-доручення на суму претензії. Якщо цього не зробити, визнання претензії буде практично неможливим.

Претензія має бути підписана повноважною особою підприємства, організації або їх представником та надіслана адресатові рекомендованим або цінним листом чи вручена під розписку. Доказом виконання цих вимог може бути поштова квитанція про те, що за адресою іншої сторони прийнято рекомендованим або цінним листом відправлення. Коли претензія здається під розписку, то особа, яка її приймає, повинна залишити на примірнику заявника розписку про прийняття претензії і засвідчити її печаткою (за наявності у суб'єкта господарювання останньої).

Претензія має бути розглянута в місячний строк, який обчислюється з дня одержання претензії. Утих випадках, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право перепровірки забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції (товарів), розглядаються протягом двох місяців.

Якщо до претензії не додано всі документи, необхідні для її розгляду, вони мають бути витребувані із зазначенням строку їх подання, який не може бути менше п'яти днів, не враховуючи часу поштового обігу. При цьому перебіг строку розгляду претензії зупиняється до одержання витребуваних документів чи закінчення строку їх подання. Якщо витребувані документи у встановлений строк не надійшли, претензія розглядається за наявними документами.

Про результати розгляду претензії сторона має бути повідомлена у письмовій формі.

У відповіді на претензію інша сторона спору повинна зазначити:

1) повне найменування і поштові реквізити підприємства, організації, що дають відповідь, та підприємства чи організації, яким надсилається відповідь;

2) дата і номер відповіді; дата і номер претензії, на яку дається відповідь;

3) коли претензію визнано повністю або частково — визнана сума, назва, номер і дата розрахункового документа на перерахування цієї суми чи строк та засіб задоволення претензії, якщо вона не підлягає грошовій оцінці;

4) коли претензію відхилено повністю або частково — мотиви відхилення з посиланням на відповідні нормативні акти і документи, що обґрунтовують відхилення претензії;

5) перелік доданих до відповіді документів та інших доказів.

Відповідь на претензію підписується повноважною особою підприємства, організації, іншого суб'єкта господарювання або їх представником та надсилається рекомендованим або цінним листом чи вручається під розписку.

ГПК України передбачено, що якщо претензію про сплату грошових коштів, до якої додано платіжну вимогу-доручення, визнано повністю або частково, у платіжній вимозі-дорученні зазначається визнана сума.

Судові витрати складаються з державного мита, сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, призначеної господарським судом, витрат, пов'язаних з оглядом та дослідженням речових доказів у місці їх знаходження, оплати послуг перекладача, адвоката, витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу та інших витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Позовні заяви, заяви про вжиття запобіжних заходів і заяви про оскарження рішень, ухвал, постанов господарського суду оплачуються державним митом, крім випадків, встановлених законодавством.

Державне мито сплачується чи стягується в доход державного бюджету України у порядку і розмірі, встановлених законодавством України. В разі збільшення розміру позовних вимог недоплачена сума державного мита доплачується чи стягується згідно з новою ціною позову. До заяви про збільшення розміру позовних вимог додається документ, що підтверджує сплату державного мита у встановленому порядку і розмірі, за винятком випадків звільнення від сплати цього мита, відстрочки або розстрочки його сплати.

Державне мито підлягає поверненню у випадках і в порядку, встановлених законодавством. В рішенні, ухвалі, постанові чи довідці господарського суду зазначаються обставини, що є підставою для повного або часткового повернення державного мита. Розмір витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу визначається Кабінетом Міністрів України за поданням Вищого господарського суду України.

Витрати, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, визначаються господарським судом. Судовим експертам і перекладачам відшкодовуються витрати, пов'язані з явкою до господарського суду, в розмірах, встановлених законодавством про службові відрядження. Витрати, що підлягають сплаті за послуги адвоката, визначаються у порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру».

Державне мито покладається:

1) у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, — на сторону, яка безпідставно ухиляється від прийняття пропозицій іншої сторони, або на обидві сторони, якщо господарським судом відхилено частину пропозицій кожної із сторін;

2) у спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав, — на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, господарський суд має право покласти на неї державне мито незалежно від результатів вирішення спору.

Державне мито, від сплати якого позивач у встановленому порядку звільнений, стягується з відповідача в доход бюджету пропорційно розміру задоволених вимог, якщо відповідач не звільнений від сплати державного мита.

Стороні, на користь якої відбулося рішення, господарський суд відшкодовує мито за рахунок другої сторони і в тому разі, коли друга сторона звільнена від сплати державного мита. Суми, які підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, адвоката, витрати на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу та інші витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

1) при задоволенні позову — на відповідача;

2) при відмові в позові — на позивача;

3) при частковому задоволенні позову — на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

9.19. Право на звернення до господарського суду. Форма та зміст позовної заяви. Сторони і треті особи в господарському процесі, їх права та обов'язки.

Підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприєм-

ницької діяльності (далі — підприємства та організації), мають право звертатися до господарського суду згідно зі встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених ГПК України заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

У випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, громадяни, що не є суб'єктами підприємницької діяльності. Угода про відмову від права на звернення до господарського суду є недійсною.

Позовна заява подається до господарського суду в письмовій формі і підписується повноважною посадовою особою позивача або його представником, прокурором чи його заступником, громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності або його представником.

Позовна заява повинна містити:

1) найменування господарського суду, до якого подається заява;

2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб), ідентифікаційні коди суб'єкта господарської діяльності за їх наявності (для юридичних осіб) або індивідуальні ідентифікаційні номери за їх наявності (для фізичних осіб — платників податків);

2^{i}) документи, що підтверджують за громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності;

3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; суми договору (у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів);

4) зміст позовних вимог; якщо позов подано до кількох відповідачів — зміст позовних вимог щодо кожного з них;

5) виклад обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги; зазначення доказів, що підтверджують позов; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються; законодавство, на підставі якого подається позов;

6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися;

6^{i}) відомості про вжиття запобіжних заходів відповідно до розділу V^{i} ГПК України;

7) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, якщо вони необхідні для правильного вирішення спору. Ціна позову визначається:

1) у позовах про стягнення грошей — стягуваною сумою або сумою, оспорюваною за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безспірному (безакцептному) порядку;

2) у позовах про витребування майна — вартістю майна, що витребується;

3) у позовах, які складаються з кількох самостійних вимог, — загальною сумою усіх вимог;

4) у позовах про стягнення іноземної валюти — в іноземній валюті та у карбованцях відповідно до офіційного курсу, встановленого Національним банком України на день подання позову.

В ціну позову включаються також вказані в позовній заяві суми неустойки (штрафу, пені), а якщо вони не вказані, — суми їх, визначені суддею.

Ціну позову вказує позивач. У випадках неправильного зазначення ціни позову вона визначається суддею.

Позивач, прокурор чи його заступник зобов'язані при поданні позову надіслати сторонам копії позовної заяви та доданих до неї документів, якщо цих документів у сторін немає.

Такий самий обов'язок покладається на позивача у разі залучення господарським судом до участі у справі іншого відповідача, заміни господарським судом неналежного відповідача.

До позовної заяви додаються документи, які підтверджують:

1) вжиття заходів досудового врегулювання господарського спору у випадках, передбачених ст. 5 ГПК України, з кожним із відповідачів (у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, — відповідно договір, проект договору, лист, який містить вимогу про укладання, зміну чи розірвання договору, відомості про пропозиції однієї сторони і розгляд їх у встановленому порядку, відповідь другої сторони, якщо її одержано, та інші документи; у спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав, — копія претензії, докази її надсилання відповідачу, копія відповіді на претензію, якщо відповідь одержано);

2) відправлення відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів;

3) сплату державного мита у встановлених порядку і розмірі;

4) сплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу;

5) обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги.

До заяви про визнання акта недійсним додається також копія оспорюваного акта або засвідчений витяг з нього.

До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача.

Сторонами в судовому процесі — позивачами і відповідачами — можуть бути підприємства та організації, зазначені у ст. 1 ГПК України. Позивачами є підприємства та організації, що подали позов або в інтересах яких подано позов про захист порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. Відповідачами є підприємства та організації, яким пред'явлено позовну вимогу.

Сторони користуються рівними процесуальними правами. Сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь у господарських засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи і міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду, а також користуватися іншими процесуальними правами. Сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Позивач має право до прийняття рішення у справі змінити підставу або предмет позову, збільшити розмір позовних вимог за умови дотримання установленого порядку досудового врегулювання спору в цій частині, відмовитись від позову або зменшити розмір позовних вимог. Відповідач має право визнати позов повністю або частково.

Господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чиї-небудь права і охоронювані законом інтереси.

Позов може бути подано кількома позивачами чи на кількох відповідачів. Кожний з позивачів або відповідачів щодо іншої сторони виступає в судовому процесі самостійно.

Господарський суд за наявності достатніх підстав має право до прийняття рішення залучити за клопотанням сторони або за своєю ініціативою до участі у справі іншого відповідача. Господарський суд, установивши до прийняття рішення, що позов подано не на ту особу, яка повинна відповідати за позовом, може за згодою позивача, не припиняючи провадження у справі, допустити заміну первісного відповідача належним відповідачем.

Про залучення іншого відповідача чи заміну неналежного відповідача виноситься ухвала, і розгляд справи починається заново.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступити у справу до прийняття рішення господарським судом, подавши позов до однієї або двох сторін. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу господарський суд виносить ухвалу. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до прийняття рішення господарським судом, якщо рішення з господарського спору може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї зі сторін. їх може бути залучено до участі у справі також за клопотанням сторін, прокурора або ініціативи господарського суду. У заявах про залучення третіх осіб і у заявах третіх осіб про вступ у справу на стороні позивача або відповідача зазначається, на яких підставах третіх осіб належить залучити або допустити до участі у справі. Питання про допущення або залучення третіх осіб до участі у справі вирішується господарським судом, який виносить з цього приводу ухвалу.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, користуються процесуальними правами і несуть процесуальні обов'язки сторін, крім права на зміну підстави і предмета позову, збільшення чи зменшення розміру позовних вимог, а також на відмову від позову або визнання позову.

9.20. Докази у господарському процесі. Подання доказів. Робота адвоката на цій стадії. Виконання в Україні рішень іноземних господарських судів.

Доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору.

Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими і речовими доказами, висновками судових експертів;

2) поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь в судовому процесі. В необхідних випадках на вимогу судді пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь в судовому процесі, мають бути викладені письмово.

Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами та іншими учасниками судового процесу.

Господарський суд приймає тільки ті докази, які мають значення для справи. Обставини справи, які відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування.

Обставини, визнані господарським судом загальновідомими, не потребують доказування. Факти, встановлені рішенням господарського суду (іншого органу,

який вирішує господарські спори) під час розгляду однієї справи, не доводяться знову при вирішенні інших спорів, в яких беруть участь ті самі сторони.

Вирок суду з кримінальної справи, що набрав законної сили, є обов'язковим для господарського суду у вирішенні спору з питань, чи мали місце певні дії та ким вони вчинені. Рішення суду з цивільної справи, що набрало законної сили, є обов'язковим для господарського суду щодо фактів, які встановлені судом і мають значення для вирішення спору. Факти, які відповідно до закону вважаються встановленими, не доводяться при розгляді справи. Таке припущення може бути спростовано в загальному порядку.

Письмовими доказами є документи і матеріали, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. Письмові докази подаються в оригіналі або належним чином засвідченій копії. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього. Оригінали документів подаються, коли обставини справи відповідно до законодавства мають бути засвідчені тільки такими документами, а також в інших випадках на вимогу господарського суду

Речовими доказами є предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору.

Якщо подані сторонами докази є недостатніми, господарський суд зобов'язаний витребувати від підприємств та організацій незалежно від їх участі у справі документи і матеріали, необхідні для вирішення спору. Господарський суд має право знайомитися з доказами безпосередньо в місці їх знаходження.

Сторона, прокурор, які порушують клопотання перед господарським судом про витребування доказів, повинні докладно зазначити: який доказ вимагається, підстави, з яких вони вважають, що ці докази має підприємство чи організація, і обставини, які можуть підтвердити ці докази. Господарський суд може уповноважити на одержання таких доказів заінтересовану сторону.

Господарський суд може провести огляд та дослідження письмових і речових доказів у місці їх знаходження в разі складності подання цих доказів. За результатами огляду та дослідження складається протокол, який підписується суддею. Протокол приєднується до матеріалів справи.

Оригінали письмових доказів, що є у справі, за клопотанням підприємств та організацій повертаються їм після вирішення господарського спору та подання засвідчених копій цих доказів. Речові докази, які знаходяться в господарському суді, після вирішення спору повертаються підприємствам та організаціям, від яких їх було одержано, або передаються стороні, за якою господарський суд визнав право на ці речі.

Господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що грунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Ніякі докази не мають для господарського суду заздалегідь установленої сили. Визнання однією стороною фактичних даних і обставин, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, для господарського суду не є обов'язковим.

9.21. Розгляд справ по суті у господарських судах. Робота адвоката під час судового розгляду. Виконання на території іноземних держав рішень господарських судів України.

Питання про прийняття позовної заяви вирішується суддею.

Суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо:

1) заява не підлягає розгляду в господарських судах України;

2) у провадженні господарського суду або іншого органу, який в межах своєї компетенції вирішує господарський спір, є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет, із тих самих підстав або є рішення цих органів з такого спору;

3) позов подано до підприємства, організації, які ліквідовано.

Про відмову у прийнятті позовної заяви виноситься ухвала, яка надсилається сторонам, прокурору чи його заступнику, якщо вони є заявниками, не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви.

До ухвали про відмову у прийнятті позовної заяви, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали. Ухвалу про відмову у прийнятті позовної заяви може бути оскаржено. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день первісного звернення до господарського суду.

Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи без розгляду, якщо:

1) позовну заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;

2) у позовній заяві не вказано повного найменування сторін, їх поштових адрес;

3) у позовній заяві не вказано обставин, на яких ґрунтується позовна вимога, доказів, що підтверджують викладені в заяві обставини, обґрунтований розрахунок стягуваної чи оспорюваної суми;

4) не подано доказів сплати державного мита у встановлених порядку та розмірі;

5) порушено правила поєднання вимог або об'єднано в одній позовній заяві кілька вимог до одного чи кількох відповідачів, і сумісний розгляд цих вимог перешкоджатиме з'ясуванню прав і взаємовідносин сторін чи суттєво утруднить вирішення спору;

6) не подано доказів надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів;

7) до винесення ухвали про порушення провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору;

8) не подано доказів сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу.

Суддя повертає позовну заяву не пізніше п'яти днів з дня її надходження, про що виносить ухвалу. Ухвалу про повернення позовної заяви може бути оскаржено. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню з нею до господарського суду в загальному порядку після усунення допущеного порушення.

Суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше п'яти днів з дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про порушення провадження у справі, в якій вказується про прийняття позовної заяви, призначення справи до розгляду в засіданні господарського суду, про час і місце його проведення, необхідні дії щодо підготовки справи до розгляду в засіданні. Ухвала надсилається також іншим підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам, у випадках, коли від них витребуються документи, відомості та висновки або їх посадові особи викликаються до господарського суду.

З метою забезпечення правильного і своєчасного вирішення господарського спору суддя вчиняє в необхідних випадках такі дії щодо підготовки справи до розгляду:

1) вирішує питання про залучення до участі у справі іншого відповідача та про виключення чи заміну неналежного відповідача;

2) викликає представників сторін (якщо сторони знаходяться у тому самому населеному пункті, що й господарський суд) для уточнення обставин справи і з'ясовує, які матеріали може бути подано додатково;

3) зобов'язує сторони, інші підприємства, установи, організації, державні та інші органи, їх посадових осіб виконати певні дії (звірити розрахунки, провести огляд доказів у місці їх знаходження тощо); витребує від них документи, відомості, висновки, необхідні для вирішення спору, чи знайомиться з такими матеріалами безпосередньо в місці їх знаходження;

4) вирішує питання про призначення експертизи;

5) провадить огляд і дослідження письмових та речових доказів у місці їх знаходження;

6) вирішує питання про визнання явки представників сторін у засідання господарського суду обов'язковою;

7) вирішує питання про виклик посадових та інших осіб для дачі пояснень по суті справи;

8) вирішує питання про розгляд справи безпосередньо на підприємстві, в організації;

9) вирішує питання про вжиття заходів до забезпечення позову;

10) вчиняє інші дії, спрямовані на забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи.

Спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви. Спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем має бути вирішено господарським судом у строк не більше одного місяця від дня одержання позовної заяви.

У виняткових випадках голова господарського суду чи заступник голови господарського суду має право продовжити строк вирішення спору, але не більш як на один місяць. За клопотанням обох сторін чи клопотанням однієї сторони, погодженим з другою стороною, спір може бути вирішено у більш тривалий строк, ніж встановлено ч. 1 ст. 69 ГПК України.

Про продовження строку вирішення спору виноситься ухвала.

При вирішенні господарського спору по суті (задоволення позову, відмова в позові повністю або частково) господарський суд приймає рішення.

Рішення викладається у письмовій формі та підписується усіма суддями, які брали участь у засіданні. В разі розгляду справи трьома суддями суддя, не згодний з рішенням, зобов'язаний викласти у письмовій формі свою окрему думку, що приєднується до справи.

Господарський суд, приймаючи рішення, має право:

1) визнати недійсним повністю чи у певній частині пов'язаний з предметом спору договір, який суперечить законодавству;

2) виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту прав і законних інтересів позивачів або третіх осіб з самостійними вимогами на предмет спору і про це є клопотання заінтересованої сторони;

3) зменшувати у виняткових випадках розмір неустойки (штрафу, пені), яка підлягає стягненню зі сторони, що порушила зобов'язання;

4) стягувати у доход Державного бюджету України зі сторони, що порушила строки розгляду претензії, штраф у розмірі, встановленому ст. 9 ГПК України або відповідно до законів, що регулюють порядок досудового врегулювання спорів у конкретних правовідносинах;

5) стягувати в доход Державного бюджету України з винної сторони штраф у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону;

6) відстрочити або розстрочити виконання рішення.

Рішення господарського суду ухвалюється іменем України і складається із вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин, при цьому:

1) у вступній частині вказуються найменування господарського суду, номер справи, дата прийняття рішення, найменування сторін, ціна позову, прізвище судці (суддів), представників сторін, прокурора та інших осіб, які брали участь у засіданні, посади цих осіб. При розгляді справи на підприємстві, в організації про це також вказується у вступній частині рішення;

2) описова частина має містити стислий виклад вимог позивача, відзиву на позовну заяву, заяв, пояснень і клопотань сторін та їх представників, інших учасників судового процесу, опис дій, виконаних господарським судом (огляд та дослідження доказів і ознайомлення з матеріалами безпосередньо в місці їх знаходження);

3) у мотивувальній частині вказуються обставини справи, установлені господарським судом; причини виникнення спору; докази, на підставі яких прийнято рішення; зміст письмової угоди сторін, якщо її досягнуто; доводи, за якими господарський суд відхилив клопотання і докази сторін, їх пропозиції щодо умов договору або угоди сторін; законодавство, яким господарський суд керувався, приймаючи рішення; обгрунтування відстрочки або розстрочки виконання рішення;

4) резолютивна частина має містити висновок про задоволення позову або про відмову в позові повністю чи частково щодо кожної з заявлених вимог. Висновок не може залежати від настання або ненастання якихось обставин (умовне рішення).

При задоволенні позову в резолютивній частині рішення вказуються:

1) найменування сторони, на користь якої вирішено спір, і сторони, з якої здійснено стягнення грошових сум або яка зобов'язана виконати відповідні дії, строк виконання цих дій, а також строк сплати грошових сум при відстрочці або розстрочці виконання рішення;

2) розмір сум, що підлягають стягненню (основної заборгованості за матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги, неустойки, штрафу, пені та збитків, а також штрафів, передбачених у пунктах 4 і 5 ч. 2 ст. 83 ГПК України);

3) найменування майна, що підлягає передачі, і місце його знаходження (у спорі про передачу майна);

4) найменування, номер і дата виконавчого або іншого документа про стягнення коштів у безспірному порядку (у спорі про визнання цього документа як такого, що не підлягає виконанню), а також сума, що не підлягає списанню.

У спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір-умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору.

В резолютивній частині рішення вказується про визнання договору недійсним у випадках, передбачених у п. 1 ст. 83 ГПК України.

При задоволенні заяви про визнання акта недійсним в резолютивній частині вказуються найменування акта і органу, що його видав, номер акта, дата його видання, чи визнається акт недійсним повністю або частково (в якій саме частині).

В резолютивній частині рішення вказується про розподіл господарських витрат між сторонами, про повернення державного мита з бюджету.

Якщо у справі беруть участь кілька позивачів і відповідачів, в рішенні вказується, як вирішено спір щодо кожного з них. При розгляді первісного і зустрічного позовів у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

9.22. Оскарження рішень, ухвал господарських судів. Строки, порядок, наслідки. Перегляд рішень господарських судів за нововиявленими обставинами. Виконання рішень господарського суду. Робота адвоката на цих стадіях господарського процесу.

Сторони у справі мають право подати апеляційну скаргу, а прокурор — апеляційне подання на рішення місцевого господарського суду, яке не набрало законної сили. Апеляційна скарга або подання подається через місцевий господарський суд, який розглянув справу.

Місцевий господарський суд у п'ятиденний строк надсилає одержану апеляційну скаргу або подання разом зі справою відповідному апеляційному господарському суду.

Перегляд за апеляційною скаргою або поданням рішення місцевого господарського суду здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого господарського суду.

Апеляційна скарга подається, а апеляційне подання вноситься, протягом 10 днів з дня прийняття рішення місцевим господарським судом, а у разі якщо у судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частину рішення — з дня підписання рішення, оформленого відповідно до ст. 84 ГПК України. Відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги (подання) можливе протягом трьох місяців з дня прийняття рішення місцевим господарським судом.

Апеляційна скарга (подання) подається (вноситься) у письмовій формі і повинна містити:

1) найменування апеляційного господарського суду, до якого подається скарга (подання);

2) найменування місцевого господарського суду, який прийняв рішення, номер справи та дату прийняття рішення;

3) вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу (подання), а також підстави, з яких порушено питання про перегляд рішення, з посиланням на законодавство і матеріали, що є у справі або подані додатково;

4) перелік документів, доданих до скарги (подання).

Апеляційна скарга підписується особою, яка подає скаргу або її представником. До скарги додаються докази сплати державного мита і надсилання копії скарги іншій стороні у справі.

Особа, яка подає апеляційну скаргу, надсилає іншій стороні у справі копію цієї скарги і доданих до неї документів, які у сторони відсутні. Прокурор, який вносить апеляційне нодання, надсилає сторонам по справі його копію і копії доданих до неї документів, які відсутні у справі.

Апеляційна скарга (подання) не приймається до розгляду і повертається апеляційним господарським судом, якщо:

1) апеляційна скарга (подання) підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

2) до скарги (подання) не додано доказів надсилання її копії іншій стороні (сторонам);

3) до скарги не додано документів, що підтверджують сплату державного мита в установлених порядку і розмірі;

4) скаргу (подання) подано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання про відновлення цього строку;

5) до винесення ухвали про прийняття скарги (подання) до провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання.

Про повернення апеляційної скарги (подання) виноситься ухвала. На ухвалу про повернення апеляційної скарги (подання) може бути подана касаційна скарга.

Після усунення зазначених обставин сторона у справі має право повторно подати апеляційну скаргу, а прокурор — внести апеляційне подання у загальному порядку.

Про прийняття апеляційної скарги (подання) до провадження апеляційний господарський суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду скарги (подання). Ухвала надсилається сторонам та прокурору, який брав участь у розгляді справи або вступив у розгляд справи.

В апеляційній інстанції справи переглядаються за правилами розгляду цих справ у першій інстанції з урахуванням особливостей, передбачених у цьому розділі. Апеляційний господарський суд, переглядаючи рішення в апеляційному порядку, користується правами, наданими суду першої інстанції.

У процесі перегляду справи апеляційний господарський суд за наявними у справі і додатково поданими доказами повторно розглядає справу. Додаткові докази приймаються судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їх подання суду першої інстанції з причин, що не залежали від нього. Апеляційний господарський суд не зв'язаний доводами апеляційної скарги (подання) і перевіряє законність і обґрунтованість рішення місцевого господарського суду у повному обсязі. В апеляційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Апеляційна скарга (подання) на рішення місцевого господарського суду розглядається у двомісячний строк з дня надходження справи разом з апеляційною скаргою (поданням) в апеляційну інстанцію.

Апеляційна інстанція за результатами розгляду апеляційної скарги (подання) має право:

1) залишити рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу — (подання) без задоволення;

2) скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення;

3) скасувати рішення повністю або частково і припинити провадження у справі або залишити позов без розгляду повністю або частково;

4) змінити рішення.

Підставами для скасування або зміни рішення місцевого господарського суду є:

1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи;

2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які місцевий господарський суд визнав встановленими;

3) невідповідність висновків, викладених у рішенні місцевого господарського суду, обставинам справи;

4) порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення лише за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення. Порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, якщо:

1) справу розглянуто господарським судом у незаконному складі колегії суддів;

2) справу розглянуто господарським судом за відсутністю будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про місце засідання суду;

3) господарський суд прийняв рішення про права і обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі;

4) рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені у рішенні;

5) рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу;

6) рішення прийнято господарським судом з порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у ч. 3 ст. 17 ГПК України.

За наслідками розгляду апеляційної скарги (подання) апеляційний господарський суд приймає постанову. У постанові мають бути зазначені:

1) найменування апеляційного господарського суду, який розглянув апеляційну скаргу, склад суду, номер справи і дата прийняття постанови;

2) найменування сторін і найменування особи, яка подала скаргу (подання);

3) найменування місцевого господарського суду, рішення якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, прізвища судді (суддів);

4) стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду;

5) підстави, з яких порушено питання про перегляд рішення;

6) доводи, викладені у відзиві на апеляційну скаргу (подання);

7) обставини справи, встановлені апеляційною інстанцією, доводи, за якими апеляційна інстанція відхиляє ті чи інші докази, мотиви застосування законів та інших нормативно-правових актів;

8) у разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду — доводи, за якими апеляційна інстанція не погодилась з висновками суду першої інстанції;

9) висновки за результатами розгляду апеляційної скарги (подання);

10) новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття, після чого надсилається сторонам у справі в п'ятиденний строк. Постанову апеляційної інстанції може бути оскаржено у касаційному порядку.

Сторони у справі мають право подати касаційну скаргу, а прокурор — касаційне подання на рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, та постанову апеляційного суду. Касаційну скаргу мають право подати також особи, яких не було залучено до участі у справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їх прав і обов'язків.

Вищий господарський суд України переглядає за касаційною скаргою (поданням) рішення місцевого господарського суду та постанови апеляційного господарського суду.

Касаційна скарга (подання) подається (вноситься) до Вищого господарського :уду України через місцевий чи апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення чи постанову. Місцевий або апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення або постанову, зобов'язаний надіслати скаргу (подання) разом зі справою до Вищого господарського суду України у п'ятиденний строк з дня її надходження.

Касаційна скарга (подання) може бути подана (внесена) протягом одного місяця з дня набрання рішенням місцевого господарського суду чи постановою апеляційного господарського суду законної сили.

Касаційна скарга (подання) подається (вноситься) у письмовій формі і повинна містити:

1) найменування касаційної інстанції;

2) найменування місцевого або апеляційного господарського суду, судове рішення якого оскаржується, номер справи та дату прийняття рішення або постанови;

3) найменування особи, що подає скаргу (подання), та іншої сторони (сторін) у справі;

4) вимоги особи, що подала скаргу (подання), із зазначенням суті порушення або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права;

5) перелік доданих до скарги (подання) документів.

Не допускаються посилання у касаційній скарзі (поданні) на недоведеність обставин справи. Касаційна скарга підписується особою, яка подала скаргу або її уповноваженим представником. До скарги додаються докази сплати державного мита і надсилання копії скарги іншій стороні у справі.

Касаційна скарга (подання) не приймається до розгляду і повертається судом, якщо:

1) касаційна скарга (подання) підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

2) скаргу (подання) надіслано інакше, ніж через місцевий або апеляційний господарський суд, що прийняв рішення або постанову;

3) до скарги (подання) не додано доказів надіслання її копії іншій стороні (сторонам) у справі;

4) до скарги не додано документів, що підтверджують сплату державного мита у встановлених порядку і розмірі;

5) скаргу (подання) подано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання про відновлення цього строку або таке клопотання було відхилено;

6) у скарзі (поданні) не зазначено суті порушення або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права;

7) до надіслання ухвали про прийняття скарги (подання) до провадження від особи, що подала скаргу (подання), надійшла заява про її відкликання.

Про повернення касаційної скарги (подання) виноситься ухвала. Після усунення зазначених обставин сторона у справі має право повторно подати касаційну скаргу, а прокурор — внести касаційне подання в загальному порядку.

У касаційній інстанції скарга (подання) розглядається за правилами розгляду справи у суді першої інстанції за винятком процесуальних дій, пов'язаних зі встановленням обставин справи та їх доказуванням. Касаційна інстанція використовує процесуальні права суду першої інстанції виключно для перевірки юридичної оцінки обставин справи та повноти їх встановлення у рішенні або постанові господарського суду.

Переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Касаційна інстанція не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази. У касаційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Касаційна інстанція за результатами розгляду касаційної скарги (подання) має право:

1) залишити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції без змін, а скаргу (подання) без задоволення;

2) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції повністю або частково і прийняти нове рішення;

3) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції і передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо суд припустився порушень, передбачених ч. 2 ст. 111^{10} ГПК України;

4) скасувати рішення першої інстанції, постанову апеляційної інстанції повністю або частково і припинити провадження у справі чи залишити позов без розгляду повністю або частково;

5) змінити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції;

6) залишити в силі одне із раніше прийнятих рішень або постанов.

Підставами для скасування або зміни рішення місцевого чи апеляційного господарського суду або постанови апеляційного господарського суду є порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

Порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду, якщо:

1) справу розглянуто судом у незаконному складі колегії суддів;

2) справу розглянуто судом за відсутності будь-якої із сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду;

3) господарський суд прийняв рішення або постанову, що стосується прав і обов'язків осіб, які не були залучені до участі у справі;

4) рішення або постанова не підписані будь-ким із суддів або підписані не тими суддями, що зазначені в рішенні або постанові;

5) рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглянула справу;

6) рішення прийнято господарським судом з порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у ч. 4 ст. 17 ГПК України.

За наслідками розгляду касаційної скарги (подання) суд приймає постанову.

У постанові мають бути зазначені:

1) найменування касаційної інстанції, склад суду, номер справи і дата прийняття постанови;

2) найменування сторін і найменування особи, яка подала касаційну скаргу шодання);

3) найменування місцевого господарського суду або апеляційного господарського суду, рішення, постанова якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, постанови, прізвище судді (суддів);

4) стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду, рішення, постанови апеляційного господарського суду;

5) підстави, з яких оскаржено рішення, постанову;

6) доводи, викладені у відзиві на касаційну скаргу (подання);

7) мотиви, за якими касаційна інстанція не застосовує закони та інші нормативні правові акти, на котрі посилалися сторони, а також закони та інші норматнвно-правові акти, якими керувався суд, приймаючи рішення;

8) у разі скасування або зміни рішення, постанови — мотиви, за якими касаційна інстанція не погодилася з висновками суду першої або апеляційної інстанції;

9) висновки за результатами розгляду касаційної скарги (подання);

10) дії, що їх повинні виконати сторони та суд першої інстанції у разі скасування рішення, постанови і передачі справи на новий розгляд;

11) новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття. Постанова надсилається сторонам у справі у п'ятиденний строк з дня її прийняття.

Сторони у справі та Генеральний прокурор України мають право оскаржити у касаційному порядку постанову Вищого господарського суду України, прийняту за наслідками перегляду рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, чи постанови апеляційного господарського суду, а також ухвалу Вищого господарського суду України про повернення касаційної скарги (подання) до Верховного Суду України.

Верховний Суд України переглядає у касаційному порядку постанови чи ухвали Вищого господарського суду України у випадках, коли вони оскаржені:

1) з мотивів застосування Вищим господарським судом України закону чи іншого нормативно-правового акта, що суперечить Конституції України;

2) у разі їх невідповідності рішенням Верховного Суду України чи Вищого суду іншої спеціалізації з питань застосування норм матеріального права;

3) у зв'язку з виявленням різного застосування Вищим господарським судом України одного й того ж положення закону чи іншого нормативно-правового акта у аналогічних справах;

4) з мотивів невідповідності постанов чи ухвал міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

5) на підставі визнання постанов чи ухвал міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, такими, що порушують міжнародні зобов'язання України.

Господарський суд може переглянути прийняте ним судове рішення, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами, що мають істотне значення для справи і не могли бути відомі заявникові.

Судове рішення господарського суду може бути переглянуто за нововиявленими обставинами за заявою сторони, поданням прокурора не пізніше двох місяців з дня встановлення обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення.

Заява, подання прокурора подаються стороною до господарського суду, який прийняв судове рішення.

Заявник зобов'язаний надіслати іншим сторонам копії заяви та доданих до неї документів.

До заяви додаються документи, що підтверджують надіслання копії заяви іншим сторонам, та документ про сплату державного мита. Заява, подання прокурора чи його заступника до розгляду не приймаються і повертаються заявникові у таких випадках:

1) подання після закінчення встановленого строку без клопотання про його відновлення або відхилення такого клопотання господарським судом;

2) подання без доказів надіслання копії заяви і доданих до неї документів іншим сторонам;

3) відсутності доказів сплати державного мита у порядку і розмірі, встановлених законодавством.

Про повернення заяви виноситься ухвала, яку може бути оскаржено.

Про прийняття заяви, подання прокурора про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами господарський суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду заяви чи подання. Ухвала надсилається відповідно сторонам у справі та прокурору, який брав участь у справі чи вніс подання.

Рішення і ухвали, що набрали законної сили і прийняті судом першої інстанції, переглядаються господарським судом, який прийняв ці судові рішення.

Перегляд за нововиявленими обставинами постанов і ухвал апеляційної і касаційної інстанції, якими змінено або скасовано судове рішення суду першої

інстанції, здійснюється судом тієї інстанції, яким змінено або прийнято нове судове рішення.

Заява, подання прокурора про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами розглядаються господарським судом у судовому засіданні у місячний строк з дня їх надходження. Неявка заявника та інших осіб, які беруть участь у справі, не є перешкодою для розгляду заяви.

За результатами перегляду судового рішення приймаються:

1) рішення — у разі зміни або скасування рішення;

2) постанова — у разі зміни або скасування постанови;

3) ухвала — у разі зміни чи скасування ухвали або залишення рішення, ухвали, постанови без змін.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, надсилаються сторонам, прокурору у п'ятиденний строк з дня їх прийняття. Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, можуть бути переглянуті на загальних підставах.

У разі скасування судового рішення за результатами його перегляду за нововиявленими обставинами справа розглядається господарським судом за правилами, встановленими ГПК України.

Рішення, ухвали, постанови господарського суду, що набрали законної сили, £ обов'язковими на всій території України і виконуються у порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження». Виконання рішення господарського суду провадиться на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом. Наказ видається стягувачеві або надсилається йому після набрання судовим рішенням законної сили. Накази про стягнення державного мита надсилаються до місцевих органів державної податкової служби.

Накази видаються стягувачеві або надсилаються йому рекомендованим чи цінним листом.

У разі повного або часткового задоволення первісного і зустрічного позовів накази про стягнення грошових сум видаються окремо щодо кожного позову.

Якщо судове рішення прийнято на користь декількох позивачів або проти декількох відповідачів, або якщо виконання повинно бути проведено в різних місцях, видаються накази із зазначенням тієї частини судового рішення, яка підлягає виконанню за даним наказом.

Виданий стягувачеві наказ може бути пред'явлено до виконання не пізніше трьох років з дня прийняття рішення, ухвали, постанови або закінчення строку, встановленого у разі відстрочки виконання судового рішення або після винесення ухвали про поновлення пропущеного строку для пред'явлення наказу до виконання. У цей строк не зараховується час, на який виконання судового рішення було зупинено.

10. Законодавство про працю

10.1. Конституційне право на працю. Основні трудові права працівника.

Законодавство України у сфері праці та зайнятості утворює окрему галузь. її основою виступають положення, закріплені в ст. 43 Конституції України. Відповідно до них, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Згідно з Конституцією України, використання примусової праці забороняється. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Конституція України гарантує захист від незаконного звільнення та право на своєчасне отримання винагороди за роботу. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Конституція України встановлює заборону використання примусової праці. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

До трудових прав громадян, гарантованих Основним Законом нашої держави, можна віднести право тих, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом із урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Конституція передбачає, що ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Ще одним трудовим правом, гарантованим на конституційному рівні, є право кожного, хто працює, на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Слід також відзначити, що порушення трудових прав може потягти застосування до порушника кримінальних санкцій. Стаття 172 Кримінального кодексу України (далі — КК України) встановлює кримінальну відповідальність за грубе порушення законодавства про працю. Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законодавства про працю караються штрафом до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до - років або дитину-інваліда, — караються штрафом від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.

Стаття 173 КК України встановлює кримінальну відповідальність у вигляді штрафу до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або арешту на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до двох років за грубе порушення угоди про працю службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремим громадянином чи уповноваженою ним особою шляхом обману або зловживання довірою або примушення до виконання роботи, не передбаченої угодою.

КК України також передбачена кримінальна відповідальність за примушення до участі у страйку або створення перешкод для участі в ньому, а також за І є з під ставну невиплату заробітної платні, стипендії, пенсії або інших установлених законом виплат.

Кримінальна відповідальність установлена також за порушення вимог законодавства про охорону праці у вигляді штрафу до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий термін.

Адвокат з метою сприяння реалізації права на працю може надати таку юридичну допомогу:

—надати консультацію та роз'яснення з юридичних питань, що стосуються права на працю;

—надати усні й письмові довідки щодо трудового законодавства України, у тому числі міжнародно-правових договорів, які гарантують право на працю і які були ратифіковані Україною;

—скласти заяву, скаргу та інші документи правового характеру з приводу порушення прав на працю;

—посвідчити копії документів у справах, які ведуть адвокати;

— здійснити представництво в суді, інших державних органах перед громадянами та юридичними особами;

— надавати юридичну допомогу з питань трудового законодавства підприємствам, установам, організаціям тощо.

10.2. Співвідношення міжнародних угод про працю і законодавства України.

Право на працю гарантується низкою міжнародних договорів, звернення до яких дозволить розкрити його зміст. Відповідно до ст. 23 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на

справедливі та сприятливі умови праці та на захист від безробіття. Особливої уваги на міжнародному рівні набуло питання захисту від дискримінації у сфері трудових відносин. Так, ч. 2 ст. 23 Загальної декларації прав людини підкреслює, що кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю. Важливими положеннями, закріпленими ст. 23 Загальної декларації прав людини, також є положення, згідно з якими кожний, хто працює, має право на справедливу і задовільну винагороду, що забезпечує людині гідне існування для нього самого та його сім'ї і доповнюване, у разі необхідності, іншими засобами соціального забезпечення; кожна людина має право створювати професійні спілки з метою захисту своїх інтересів. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права в ст. 7 закріплює положення, відповідно до якого держави, що беруть участь у Пакті, визнають право кожного на справедливі та сприятливі умови праці, включаючи, зокрема:

a) винагороду, що забезпечує, як мінімум, усім трудящим:

i) справедливу зарплату та рівну винагороду за працю рівної цінності без жодної різниці; зокрема, жінкам повинні гарантуватися умови праці не гірші за ті, які мають чоловіки, з рівною оплатою за рівну працю;

ii) задовільне існування для них самих та їх сімей відповідно до положень Пакту;

b) умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни;

c) однакову для всіх можливість просування на службі виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації;

d) відпочинок, дозвілля та розумне обмеження робочого часу, оплачувану періодичну відпустку, так само як і винагороду за святкові дні.

Декларація МОП (Міжнародної організації праці) про основні принципи і права у сфері праці (затверджена Міжнародною конференцією праці на 86-й сесії в Женеві, 18 червня 1998 р.) проголошує принцип недопущення дискримінації у сфері праці та зайнятості.

Відповідно до п. 20 преамбули Європейської соціальної хартії (переглянута, Страсбург, 3 травня 1996 р.), всі трудящі мають право на рівні можливості та рівне ставлення до них при вирішенні питань про працевлаштування та професію без дискримінації за ознакою статі. Усі особи з сімейними обов'язками, які працюють і хочуть працювати, мають право робити це без дискримінації і по можливості так, щоб їх службові обов'язки не суперечили сімейним.

Згідно зі ст. 20 Європейської соціальної хартії держави зобов'язуються визнати і вжити відповідних заходів з метою забезпечення реалізації права на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань про працевлаштування та професію без дискримінації за ознакою статі в таких сферах:

a) працевлаштування, захист від звільнення та професійна реадаптація;

b) професійна орієнтація, підготовка, перепідготовка та перекваліфікація;

c) умови працевлаштування та праці, включаючи оплату праці;

d) професійне зростання, включаючи просування по службі. Спеціальна стаття Європейської соціальної хартії присвячена забороні дискримінації: «Реалізація прав, передбачених Хартією, забезпечується без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, стану здоров'я, належності до національних меншин або за іншими ознаками». Водночас, відповідно до Хартії, нерівне ставлення, яке ґрунтується на об'єктивних і розумних засадах (підставах), не вважається дискримінаційним. Відповідно до Хартії, держави зобов'язані гарантувати право працюючих чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності.

Згідно з Рекомендаціями МОП № 57 щодо професійного навчання трудящі обох статей повинні користуватися рівними правами на вступ до всіх технічних і професійних установ, а також на отримання однакових свідоцтв і дипломів після закінчення одних і тих самих курсів навчання.

Крім того, Україна є учасницею декількох спеціальних міжнародних договорів, що забороняють дискримінацію у сфері праці. Так, 22 листопада 1999 р. Україна ратифікувала Конвенцію Міжнародної організації праці № 156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками, прийнята 67 сесією Генеральної Конференції Міжнародної організації праці 23 червня 1981. Відповідно до неї забезпечення справжньої рівності чоловіків і жінок — одна з цілей національної політики кожного члена Організації — полягає у тому, щоб особи з сімейними обов'язками, які виконують або бажають виконувати оплачувану роботу, могли здійснювати своє право на працю, не відчуваючи дискримінації, і, наскільки це можливо, гармонійно поєднували професійні та сімейні обов'язки.

Частиною національного законодавства України також є Конвенція № 111 про дискримінацію у сфері праці та занять. Стаття 1 цієї Конвенції закріплює положення, відповідно до якого термін «дискримінація» включає:

a) будь-яку різницю, недопущення або перевагу, що проводиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного або соціального походження, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей або ставлення в галузі праці та занять;

b) будь-яку іншу різницю, недопущення або перевагу, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей або ставлення у галузі праці та заняття, визначене відповідним Членом у разі консультації з представницькими організаціями підприємців і трудящих, де такі існують, та іншими відповідними органами.

Будь-яка різниця, недопущення або перевага щодо певної роботи, яка ґрунтується на специфічних вимогах, дискримінацією не вважається.

Стаття 2 Конвенції № 111 про дискримінацію у сфері праці та занять покладає на держави такі зобов'язання: визначати і проводити національну політику, спрямовану на заохочення рівності можливостей та ставлення до праці та зайнятості з метою викорінювання будь-якої дискримінації.

Конвенція 117 про основні цілі та норми соціальної політики (дата ухвалення — 22.06.1962, дата набуття чинності — 23.04.1964) містить спеціальний розділ, положення якого спрямовані на заборону дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства (Розділ V). Згідно зі ст. 14 цього розділу, метою політики відповідно до Конвенції про основні цілі та норми соціальної політики є скасування будь-якої дискримінації серед трудящих за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства щодо: a) трудового законодавства та угод, які надають рівні економічні умови тим, хто законно проживає і працює в цій країні; Ь) допуску на державну або приватну службу; c) умов найму та просування по службі; d) можливостей для професійного навчання; є) умов праці; i) заходів з охорони здоров'я, охорони праці та забезпечення добробуту трудящих; g) дисципліни; h) участі в переговорах про укладання колективних договорів; i) ставок заробітної плати, які визначаються відповідно до принципу рівної оплати за працю рівної цінності.

Метою здійснення політики у сфері зайнятості держав — учасниць Конвенції про політику у сфері зайнятості від 15 липня 1966 р. № 122, згідно зі ст. 1 є забез-

печення свободи вибору зайнятості та найширших можливостей для кожного трудящого щодо одержання підготовки та використання своїх навичок і здібностей з метою виконання роботи, для якої він придатний, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, іноземного або соціального походження.

Багато із зазначених положень міжнародно-правових актів було враховано при підготовці Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини 26 травня 1995 р., ст. 14 якої закріплює положення, відповідно до якого кожна людина має право на працю і захист від безробіття, а також на рівну винагороду за рівноцінну роботу, включаючи отримання пільг, на однакові умови щодо праці рівної цінності та на рівний підхід до оцінки якості роботи. Частина 2 цієї статті спрямована на захист прав жінок. Відповідно до цієї норми, з метою забезпечення ефективної реалізації прав працюючих жінок Договірні Сторони зобов'язуються:

а) надавати оплачувану відпустку, достатню допомогу по соціальному забезпе ченню або допомогу із громадських фондів для жінок, які беруть відпустку до і після пологів тривалістю, передбаченою національним законодавством;

б) вважати незаконним, якщо підприємець повідомляє будь-якій жінці про звільнення під час її перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю або повідомляє її про звільнення з роботи в такий час, коли термін повідомлення закінчується за її відсутності;

в) забезпечити для працюючих матерів, що годують своїх немовлят, вільний час, достатній для цієї мети;

г) регулювати прийом на роботу жінок для роботи у нічну зміну в промисло вості;

д) регулювати прийом на роботу жінок на підземних гірничорудних роботах і відповідно на інших видах роботи, які не прийнятні для них через небезпеку, шкідливості для здоров'я або важкість.

Визначення місця Конвенції в національній правовій системі має величезне практичне значення, оскільки дозволяє розв'язати питання про її юридичну силу. Для цього необхідно розглянути такі аспекти даної проблеми:

1) місце і роль міжнародних договорів[1] у системі національного законодавства;

2) механізм імплементації норм міжнародного права, форми застосування норм міжнародного права у процесі врегулювання внутрішньодержавних правовідносин.

У науці міжнародного права існує два підходи до питання про співвідношення норм міжнародних договорів і внутрішньодержавних актів: моністичний і дуалістичний. Принципова відмінність цих теорій полягає в тому, що прибічники моністичної теорії визнають єдність двох систем права, а дуалістичної — заперечують її і наполягають на існуванні двох самостійних правових систем.

Ці напрями фактично включають чотири концепції. Прибічники першого із зазначених напрямів розподіляються на дві групи: одні моністи виходять із примату міжнародного права над внутрішньодержавним, інші, навпаки, стверджують, що примат належить праву внутрішньодержавному. Дуалістичний же напрям полягає в затвердженні принципу рівності міжнародного договору і внутрішньодержавного закону. Проте серед представників дуалістичної теорії та-

[1] Поняття «міжнародний договір» є родовим і охоплює усі міжнародні угоди, що можуть мати найрізноманітніші назви й форми: договір, угода, пакт, трактат, конвенція, декларація, комюніке, протокол тощо.

кож немає єдності: одні з них дотримуються думки про те, що питання про пріоритет міжнародного або національного права не може виникнути, інші вважають, що у процесі розв'язання даного питання перевага має надаватися фактору часу — пізніший акт скасовує попередній.

Перший із зазначених напрямів дуалістичної теорії, що виник наприкінці XIX ст., виходить з відокремлення норм міжнародного і внутрішньодержавного права і затверджує їх непідпорядкованість один одному. Причини того, що міжнародне і внутрішньодержавне право існують як окремі самостійні системи права, представники дуалістичної теорії вбачають у наступному:

1) різні об'єкти регулювання (міжнародне право регулює відносини виключно на міжнародному рівні, внутрішньодержавне, відповідно, — тільки на національ ному);

2) різний суб'єктний склад правовідносин (суб'єктами міжнародних пра вовідносин, згідно з дуалістичною концепцією, можуть бути тільки держави і міжнародні організації; внутрішньодержавних — фізичні та юридичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування);

3) відмінність джерел виникнення юридичних норм (міжнародне право виникає як результат волевиявлення держав, узгодження їх інтересів; норми внутрішньодержавного права розглядаються представниками даної концепції як загальнообов'язкові установлені державою правила поведінки, гарантією ре алізації яких є державний примус).

Таким чином, прибічники цього напряму дуалізму стверджують, що дві названі правові системи ніколи не можуть вступити у конфлікт між собою, оскільки вони обслуговують різні правопорядку

Представники другого напряму дуалістичної теорії визнають можливість перетину двох систем права, а значить, — і можливість виникнення колізій між їх нормами. Такі колізії, на їхню думку, повинні долатися за правилом вирішення темпоральних колізій — пізніший акт скасовує попередній.

На відміну від дуалістичної теорії, моністичні концепції обґрунтовували єдність двох даних правових систем, визнаючи, проте пріоритет якої-небудь однієї з них над іншою. Згідно з поглядами моністів одного з напрямів, міжнародне право є ніби продовженням національних правових систем, їх сумою або «зовнішньодержавним правом», норми якого мають юридичну силу лише тоді і тою мірою, коли і якою мірою вони включені до внутрішньодержавного права. Представники іншої гілки моністичної теорії, навпаки, відстоюють позиції визнання міжнародного права як верховної правової системи, що визначає не лише сферу дії внутрішньодержавного права, а й зміст його нормативного масиву.

Міжнародне право не визначає статус міжнародних договорів у національних правових системах. Цей статус встановлюється внутрішнім законодавством кожної держави-учасниці договору. Відповідно, саме національна правова система визначає, чи зобов'язані національні суди та інші правозастосовники вдаватися до норм міжнародного договору при вирішенні конкретної справи. Національною правовою системою вирішується також питання, чи набувають громадяни держави-учасниці договору прав, які можуть бути захищені в національних судах унаслідок ратифікації або приєднання до договору. Таким чином, питання про застосування Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок вирішується на рівні внутрішнього права тієї або іншої держави.

Висновок про те, якої із цих концепцій дотримується держава, можна зробити, проаналізувавши її законодавство. Чимало держав вирішують дане питання на конституційному рівні. Конституції цих країн містять положення, відповідно

до якого міжнародні договори внаслідок ратифікації або приєднання стають частиною національного законодавства. Це процес так званої «автоматичної інкорпорації». Так, ч. 1 ст. 9 Конституції України передбачає, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства». Дане положення дозволяє зробити висновок, що Україна дотримується моністичної концепції, оскільки міжнародні договори, відповідно до зазначеного конституційного положення, є частиною національного законодавства.

Цей висновок підтверджується Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»), згідно з якою під терміном «законодавство» необхідно розуміти прийняті в межах повноважень і відповідно до Конституції та законів України: закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; декрети і постанови Кабінету Міністрів України.

Положення, згідно з яким міжнародні договори є частиною національного законодавства, закріплене також ЦК України (ч. 1 ст. 10), Сімейним кодексом України (далі — СК України) (ч. 1 ст. 13), іншими законодавчими актами України. Згідно зі ст. 3 КК України законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Органи державної влади України у своїй діяльності повинні керуватися нормами міжнародних договорів. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХП одним із завдань органів прокуратури є захист від протиправних посягань, гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина. Однією з цілей парламентського контролю, який здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є захист прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією України, законами України і міжнародними договорами України (ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР).

Відповідно до ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України), суд ухвалює рішення у справах на підставі Конституції, інших актів законодавства України, міжнародних договорів України в порядку, передбаченому Кодексом. Аналогічне положення закріплене ч. 1 ст. 4 ГПК України. Важливою нормою є те, що Верховний Суд України переглядає в касаційному порядку постанови та ухвали Вищого господарського суду у випадках, коли вони оскаржені через мотиви їх невідповідності міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України (ст. 111^{15} ГПК України). Вищий господарський суд України в Інформаційному листі від 18 листопада 2003 р. № 01-8/1427 «Про юрисдикцію Європейського суду з прав людини в Україні», посилаючись на ст. 9 Конституції України і ст. 17 Закону України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. (їй відповідає ст. 19 чинного на даний момент Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р.)[1], зазначив, що

господарські суди в процесі здійснення правосуддя повинні керуватися нормами міжнародних договорів, ратифікованих у встановленому порядку.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що в Україні діє принцип автоматичної інкорпорації міжнародних договорів, тобто для того, щоб міжнародний договір став частиною національного законодавства, достатньо, щоб він був ратифікований та опублікований у встановленому законом порядку.

Проте всі зазначені положення не дають можливості зробити висновок щодо співвідношення норм національного і міжнародного права в системі національного законодавства України. У країнах, в яких міжнародні договори стають частиною національного законодавства автоматично в результаті акта ратифікації (як це відбувається в Україні), є два варіанти розв'язання даного питання. У багатьох конституціях світу безпосередньо закріплений пріоритет міжнародних договорів перед внутрішнім законодавством. У міжнародній практиці також є приклади конституційного закріплення положень, відповідно до яких міжнародні договори мають рівну юридичну силу із внутрішніми нормативно-правовими актами. У разі виникнення колізії між нормами внутрішнього законодавства і положеннями міжнародних договорів, правозастосовник використовує одне з двох правил: перше — спеціальна норма має пріоритет перед загальною нормою, друге — новий закон скасовує старий.

У країнах, в яких для того, щоб положення міжнародного договору отримали статус норм національного права, необхідне ухвалення відповідних законів, що повторюють дані положення (тобто в країнах, що визнають дуалістичну концепцію), норми міжнародного права мають той самий статус, що й норми внутрішнього права. Проте і ці правові системи виходять з того, що всі акти, які увалюються після набуття міжнародним договором чинності, повинні тлумачитися відповідно до цілей і змісту договору. Підкреслюється, що суди у разі зіткнення з багатозначними нормами права повинні виходити з презумпції, що дані акти відповідають міжнародним договорам, тлумачити їх положення в контексті цілей договору. У деяких правових системах судді виходять з того, що навіть не інкорпорований договір може бути використаний у судовій практиці для тлумачення права загалом.

В Україні питання про співвідношення юридичної сили міжнародних договорів і актів внутрішньодержавного законодавства розв'язується таким чином. Загальновизнаним є принцип вищої юридичної сили Конституції України. Для визначення співвідношення юридичної сили міжнародних договорів і законів України необхідно провести аналіз законодавства України.

В Україні питання про дію міжнародних договорів регулюється Законом України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV, згідно з ч. 2 ст. 19 якого якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Аналогічне положення було закріплено в Законі України «Про міжнародні договори» від 22 грудня 1993 р. № 3767-ХИ, який утратив силу після набуття чинності Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. у № 1906-IV.

Відповідно до Заключних положень Закону України «Про міжнародні договори України* від 29.06.2004 № 1906-IV втратили чинність Закон України «Про міжнародні договорі України» від 22.12.1993 і Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10.12.1991.

Положення про пріоритет міжнародних договорів закріплені в Кодексі законів про працю України (ст. 81).

Верховний Суд України у своїй практиці також дотримується принципу примату міжнародного права. Так, наприклад, в узагальненні судової практики з розв'язання спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про оподаткування суб'єктів підприємництва, використано наступне положення: «якщо міжнародним договором України, ратифікованим Верховною Радою України, установлені інші правила, ніж ті, що містяться в законах України про оподаткування, застосовуються правила міжнародного договору».

Згідно зі ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, держави не можуть відмовитися від дотримання міжнародного договору на тій підставі, що він суперечить національному праву. Дане положення свідчить про визнання пріоритету норм міжнародного права перед нормами внутрішнього законодавства.

10.3. Колективний договір: сторони, зміст, строк дії та порядок укладення. Спори, які виникають при його укладенні та виконанні. Правова допомога, яку може надати адвокат при розв'язанні таких спорів.

Колективний договір укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин та узгодження інтересів працівників, власників та уповноважених ними органів.

Колективний договір укладається на підприємствах, в установах, організаціях (далі — підприємства) незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найману працю і мають права юридичної особи. Колективний договір може укладатися в структурних підрозділах підприємства.

Колективний договір укладається між власником або уповноваженим ним органом (особою), з одного боку, і первинними профспілковими організаціями, які діють відповідно до своїх статутів, а у разі їх відсутності — представниками, вільно обраними на загальних зборах найманих працівників або уповноважених ними органів, з другого боку. Якщо на підприємстві створено кілька первинних профспілкових організацій, вони повинні на засадах пропорційного представництва (згідно з кількістю членів кожної первинної профспілкової організації) утворити об'єднаний представницький орган для укладення колективного договору. В цьому разі кожна первинна профспілкова організація має визначитися щодо своїх конкретних зобов'язань за колективним договором та відповідальності за їх невиконання. Первинна профспілкова організація, що відмовилася від участі в об'єднаному представницькому органі, позбавляється права представляти інтереси працівників при підписанні колективного договору.

Зміст колективного договору визначається сторонами в межах їх компетенції. У колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема:

—зміни в організації виробництва і праці;

—забезпечення продуктивної зайнятості;

— нормування і оплати праці, встановлення форм, системи, розмірів за робітної плати та інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій та ін.);

—встановлення гарантій, компенсацій, пільг;

—участі трудового колективу у формуванні, розподілі та використанні прибутку підприємства (якщо це передбачено статутом);

—режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку;

—умов і охорони праці;

—забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників;

—гарантій діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій працівників;

— умов регулювання фондів оплати праці та встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці.

Колективний договір може передбачати додаткові порівняно з чинним законодавством і угодами гарантії, соціально-побутові пільги.

Укладенню колективного договору передують колективні переговори. Строки, порядок ведення переговорів, вирішення розбіжностей, що виникають під час їх ведення, порядок розробки, укладення та внесення змін і доповнень до колективного договору, відповідальність за його виконання регулюються Законом України «Про колективні договори і угоди».

Колективні договори підлягають повідомній реєстрації місцевими органами державної виконавчої влади. Порядок реєстрації колективних договорів визначається Кабінетом Міністрів України.

Умови колективного договору, що погіршують порівняно з чинним законодавством і угодами становище працівників, є недійсними.

Колективний договір набирає чинності з дня його підписання представниками сторін або з дня, зазначеного у ньому. Після закінчення строку чинності коивний договір продовжує діяти до того часу, поки сторони не укладуть новий або не переглянуть чинний, якщо інше не передбачено договором. Колективний договір зберігає чинність у разі зміни складу, структури, найменування уповноваженого власником органу, від імені якого укладено цей договір. У разі реорганізації підприємства колективний договір зберігає чинність протягом строку, на і його укладено, або може бути переглянутий за згодою сторін. У разі зміни власника чинність колективного договору зберігається протягом строку його дії, але не більше одного року. У цей період сторони повинні розпочати переговори про укладення нового чи зміну або доповнення чинного колективного договору. У разі ліквідації підприємства колективний договір діє протягом усього строку проведення ліквідації.

На новоствореному підприємстві колективний договір укладається за ініціативою однієї із сторін у тримісячний строк після реєстрації підприємства, якщо законодавством передбачено реєстрацію, або після рішення про заснування підприємства, якщо не передбачено їх реєстрацію.

Положення колективного договору поширюються на всіх працівників підприємства незалежно від того, чи є вони членами професійної спілки, і є обов'язковими як для власника або уповноваженого ним органу, так і для працівників підприємства.

Контроль за виконанням колективного договору проводиться безпосередньо сторонами, які його уклали у порядку, визначеному цим колективним договором. Якщо власник або уповноважений ним орган (особа) порушив умови колективного договору, профспілки, що його уклали, мають право надсилати власнику або уповноваженому ним органу (особі) подання про усунення цих порушень, яке розглядається у тижневий строк. У разі відмови усунути порушення або недосягнення згоди у зазначений строк профспілки мають право оскаржити неправомірні дії або бездіяльність посадових осіб до суду.

Сторони, які підписали колективний договір, щорічно в строки, передбачені колективним договором, звітують про його виконання.

10.4. Трудовий договір: строки та порядок його укладення. Трудовий контракт. Трудові спори, що випливають з трудових договорів, та участь адвоката в наданні правової допомоги у таких справах.

Трудовим договором є угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, якщо інше не передбачене законодавством, колективним договором або угодою сторін.

Особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Сфера застосування контракту визначається законами України.

Забороняється необгрунтована відмова у прийнятті на роботу.

Відповідно до Конституції України будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання не допускається.

Вимоги щодо віку, рівня освіти, стану здоров'я працівника можуть встановлюватись законодавством України.

Трудовий договір може бути:

1) безстроковим, що укладається на невизначений строк;

2) на визначений строк, встановлений за погодженням сторін;

3) таким, що укладається на час виконання певної роботи.

Строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами.

Трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим:

1) при організованому наборі працівників;

2) при укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я;

3) при укладенні контракту;

4) у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі;

5) при укладенні трудового договору з неповнолітнім (ст. 187 Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП України);

6) при укладенні трудового договору з фізичною особою;

7) в інших випадках, передбачених законодавством України.

При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку, а у випадках, передбачених законодавством, — також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи. Укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу про зарахування працівника на роботу. Трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли наказу чи розпорядження не було видано, але працівника фактично було допущено до роботи.

Особі, запрошеній на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, за погодженням між керівниками підприємств не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я.

У разі укладення трудового договору між працівником і фізичною особою фізична особа повинна у тижневий строк з моменту фактичного допущення працівника до роботи зареєструвати укладений у письмовій формі трудовий договір у державній службі зайнятості за місцем свого проживання у порядку, визначеному Міністерством праці та соціальної політики України.

При укладенні трудового договору забороняється вимагати від осіб, які поступають на роботу, відомості про їх партійну і національну приналежність, походження, реєстрацію та документи, подання яких не передбачено законодавством.

Власник вправі запроваджувати обмеження щодо спільної роботи на одному і тому ж підприємстві осіб, які є близькими родичами чи свояками (батьки, "одружжя, брати, сестри, діти, а також батьки, брати, сестри і діти подружжя), якщо у зв'язку з виконанням трудових обов'язків вони безпосередньо підпорядковані або підконтрольні один одному. На підприємствах державної форми власності порядок запровадження таких обмежень встановлюється законодавством.

При укладенні трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Умова про випробування повинна бути застережена в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу.

В період випробування на працівників поширюється законодавство про працю.

Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу: осіб, які не досягліі вісімнадцяти років; молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів; молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів; осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної І невійськової) служби; інвалідів, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи. Випробування не встановлюється також при прийнятті на роботу в іншу місцевість і при переведенні на роботу на інше D лприємство, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

Строк випробування при прийнятті на роботу, якщо інше не встановлено законодавством України, не може перевищувати трьох місяців, а в окремих вигадках, за погодженням з відповідним виборним органом первинної профспілкової організації, — шести місяців.

Строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати одного місяця.

Якщо працівник в період випробування був відсутній на роботі у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або з інших поважних причин, строк випробування може бути продовжено на відповідну кількість днів, протягом яких він був відсутній.

Коли строк випробування закінчився, а працівник продовжує працювати, то він вважається таким, що витримав випробування, і наступне розірвання трудового договору допускається лише на загальних підставах.

Якщо протягом строку випробування встановлено невідповідність працівника роботі, на яку його прийнято, власник або уповноважений ним орган протягом цього строку вправі розірвати трудовий договір. Розірвання трудового договору з цих підстав може бути оскаржене працівником в порядку, встановленому для розгляду трудових спорів у питаннях звільнення.

До початку роботи за укладеним трудовим договором власник або уповноважений ним орган зобов'язаний:

1) роз'яснити працівникові його права і обов'язки та проінформувати під розписку про умови праці, наявність на робочому місці, де він буде працювати, небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я, його права на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до чинного законодавства і колективного договору.

2) ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором;

3) визначити працівникові робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами;

4) проінструктувати працівника з техніки безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці і протипожежної охорони.

Працівник повинен виконувати доручену йому роботу особисто і не має права передоручати її виконання іншій особі, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Власник або уповноважений ним орган не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором.

Переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, а також переведення на роботу на інше підприємство, або в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством, установою, організацією, допускається тільки за згодою працівника, за винятком випадків, передбачених КЗпП України та в інших випадках, передбачених законодавством. Не вважається переведенням на іншу роботу і не потребує згоди працівника переміщення його на тому ж підприємстві на інше робоче місце, в інший структурний підрозділ у тій же місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або агрегаті у межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовленої трудовим договором. Власник або уповноважений ним орган не має права переміщати працівника на роботу, протипоказану йому за станом здоров'я.

У зв'язку із змінами в організації виробництва і праці допускається зміна істотних умов праці при продовженні роботи За тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою. Про зміну істотних умов праці — систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад та інших — працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці.

Тимчасове переведення працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, допускається лише за його згодою. Власник або уповноважений ним орган має право перевести працівника строком до одного місяця на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови

людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою.

У разі простою (призупинення роботи, викликане відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, невідворотною силою або іншими обставинами) працівники можуть бути переведені за їх згодою з урахуванням спеціальності і кваліфікації на іншу роботу на тому ж підприємстві на весь час простою або на інше підприємство, але в тій самій місцевості на строк до одного місяця.

10.5. Підстави і порядок розірвання трудової угоди. Трудові спори з цих питань та правова допомога адвоката у таких справах.

Підставами припинення трудового договору є:

1) угода сторін;

2) закінчення строку, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення;

3) призов або вступ працівника на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу;

4) розірвання трудового договору з ініціативи працівника, з ініціативи власника або уповноваженого ним органу або на вимогу профспілкового, чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу;

5) переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду;

6) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;

7) набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи;

8) підстави, передбачені контрактом.

Зміна підпорядкованості підприємства не припиняє дії трудового договору.

У разі зміни власника підприємства, а також у разі його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) дія трудового договору працівника продовжується. Припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу можливе лише у разі скорочення чисельності або штату працівників.

Трудовий договір припиняється також у випадку направлення працівника за постановою суду до лікувально-трудового профілакторію.

Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні. У разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу (переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; неможливість проживання у даній місцевості, потверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною-інвалідом; догляд за хворим членом відповідно до медичного висновку або інвалідом I групи; вихід на пенсію;

прийняття на роботу за конкурсом, а також з інших поважних причин), власник або уповноважений ним орган повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник.

Якщо працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, власник або уповноважений ним орган не вправі звільнити його за поданою раніше заявою, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника, якому відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору.

Строковий трудовий договір підлягає розірванню достроково на вимогу працівника в разі його хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню роботи за договором, порушення власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю, колективного або трудового договору. Спори про дострокове розірвання трудового договору вирішуються в загальному порядку, встановленому для розгляду трудових спорів.

Якщо після закінчення строку трудового договору трудові відносини фактично тривають і жодна із сторін не вимагає їх припинення, дія цього договору вважається продовженою на невизначений строк. Трудові договори, що були переукладені один чи декілька разів, вважаються такими, що укладені на невизначений строк.

Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом лише у випадках:

1) змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників;

2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішньо го трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;

4) прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і пологах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

6) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи розкрадання (в тому числі дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою ор-

гану, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу.

Звільнення з таких підстав, як зміна в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників; виявлена невідповідність працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці, поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу, допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

Не допускається звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення через нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і пологах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності), а також у період перебування працівника у відпустці. Це правило не поширюється на випадок повної ліквідації підприємства, установи, організації.

Крім вищеперерахованих підстав трудовий договір з ініціативи власника або уповноваженого ним органу може бути розірваний також у випадках:

1) одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства всіх форм власності (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступниками, головним бухгалтером під приємства всіх форм власності, його заступниками, а також службовими особами митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, і службовими особами державної контрольно-ревізійної служби та органів державного контролю за цінами;

2) винних дій керівника підприємства внаслідок чого заробітна плата виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від установленого законом розміру мінімальної заробітної плати;

3) винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові або товарні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку власника або уповноваженого ним органу;

4) вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи.

При скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці.

При рівних умовах продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається:

1) сімейним — при наявності двох і більше утриманців;

2) особам, в сім'ї яких немає інших працівників з самостійним заробітком;

3) працівникам з тривалим безперервним стажем роботи на даному підриємстві, в установі, організації;

4) працівникам, які навчаються у вищих і середніх спеціальних учбових закладах без відриву від виробництва;

5) учасникам бойових дій, інвалідам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

6) авторам винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій;

7) працівникам, які дістали на цьому підприємстві трудове каліцтво або професійне захворювання;

8) особам з числа депортованих з України, протягом п'яти років, з часу повернення на постійне місце проживання до України;

9) працівникам з числа колишніх військовослужбовців строкової служби та осіб, які проходили альтернативну (невійськову) службу, — протягом двох років з дня звільнення їх зі служби.

Перевага в залишенні на роботі може надаватися й іншим категоріям працівників, якщо це передбачено законодавством України.

Працівник, з яким розірвано трудовий договір з ініціативи власника, протягом одного року має право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу, якщо власник або уповноважений ним орган провадить прийняття на роботу працівників аналогічної кваліфікації.

Умови відновлення соціально-побутових пільг, які працівники мали до вивільнення, визначаються колективним договором.

Розірвання трудового договору можливе з таких підстав, як:

1) зміна в організації виробництва і праці;

2) виявлена невідповідність працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

3) систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;

4) прогул (в тому числі відсутність на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і пологах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні;

6) винні дії працівника, який безпосередньо обслуговує грошові або товарні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку власника або уповноваженого ним органу;

7) вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи;

може бути проведено лише за попередньою згодою виборного органу (профспілкового представника) первинної профспілкової організації, членом якої є працівник.

У випадках, передбачених законодавством про працю, виборний орган первинної профспілкової організації, членом якої є працівник, розглядає у п'ятнадцятиденний строк обґрунтоване письмове подання власника або уповноваженого ним органу про розірвання трудового договору з працівником. Це подання розглядається у присутності працівника, на якого воно внесено. У разі відсут-

ності працівника розгляд подання допускається лише за його письмовою заявою. За бажанням працівника від його імені може виступати інша особа, у тому числі адвокат. Якщо працівник або його представник не з'явився на засідання, розгляд заяви відкладається до наступного засідання у межах строку, визначеного законодавством. У разі повторної неявки працівника (його представника) без поважних причин подання може розглядатися за його відсутності.

У разі якщо виборний орган первинної профспілкової організації не утворюється, згоду на розірвання трудового договору надає профспілковий представник, уповноважений на представництво інтересів членів професійної спілки згідно із статутом.

Виборний орган первинної профспілкової організації (профспілковий представник) повідомляє власника або уповноважений ним орган про прийняте рішення у письмовій формі в триденний строк після його прийняття. У разі пропуску цього строку вважається, що профспілковий представник дав згоду на розірвання трудового договору.

Якщо працівник одночасно є членом кількох первинних профспілкових організацій, які діють на підприємстві, згоду на його звільнення дає виборний орган тієї первинної профспілкової організації, до якої звернувся власник або 'уповноважений ним орган.

Рішення виборного органу первинної профспілкової організації (далі — профспілкового представника) про відмову в наданні згоди на розірвання трудового договору повинно бути обґрунтованим. У разі якщо в рішенні немає обґрунтування відмови в наданні згоди на розірвання трудового договору, власник або уповноважений ним орган має право звільнити працівника без згоди профспілкового представника.

Власник або уповноважений ним орган має право розірвати трудовий договір не пізніш як через місяць з дня одержання згоди виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника).

Якщо розірвання трудового договору з працівником проведено власником або уповноваженим ним органом без звернення до виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), суд зупиняє провадження по справі, запитує його згоду і після її одержання або відмови в дачі згоди на звільнення працівника розглядає спір по суті.

Розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу без згоди профспілкового представника допускається у таких випадках, як:

—ліквідація підприємства, установи, організації;

—незадовільний результат випробування, обумовленого при прийнятті на роботу;

—звільнення з суміщуваної роботи у зв'язку з прийняттям на роботу іншого працівника, який не є сумісником, а також у зв'язку з обмеженнями на роботу за - /місництвом, передбаченими законодавством;

—поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

— звільнення працівника, який не є членом первинної профспілкової організації, що діє на підприємстві;

—звільнення з підприємства, де немає первинної профспілкової організації;

—звільнення керівника підприємства, установи, організації (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступників, головного бухгалтера підприємства його заступників, а також службових осіб митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, і службових осіб державної контрольно-ревізійної служби та органів дер-

жавного контролю за цінами; керівних працівників, які обираються, затверджуються або призначаються на посади державними органами, органами місцевого та регіонального самоврядування, а також громадськими організаціями та іншими об'єднаннями громадян;

— звільнення працівника, який вчинив за місцем роботи розкрадання (в тому числі дрібне) майна власника, встановлене вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу.

Законодавством можуть бути передбачені й інші випадки розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу без згоди відповідного виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника).

Працівникові виплачується вихідна допомога у розмірі не менше середнього місячного заробітку у разі припинення трудового договору з таких підстав, як:

1) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;

2) зміни в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідація, реорганізація, банкрутство або перепрофілювання підприємства, скорочення чисельності або штату працівників;

3) виявлена невідповідність працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

4) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

У разі призову або вступу на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу — не менше двомісячного середнього заробітку; внаслідок порушення власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю, колективного чи трудового договору — вихідна домомога виплачується у розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного середнього заробітку.

На вимогу профспілкового представника власник або уповноважений ним орган повинен розірвати трудовий договір з керівником підприємства, установи, організації, якщо він порушує законодавство про працю, про колективні договори і угоди, Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Якщо власник або уповноважений ним орган, або керівник, стосовно якого пред'явлено вимогу про розірвання трудового договору, не згоден з цією вимогою, він може оскаржити рішення виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) до суду у двотижневий строк з дня отримання рішення. У цьому разі виконання вимоги про розірвання трудового договору зупиняється до винесення судом рішення.

У разі, коли рішення виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) не виконано і не оскаржено у зазначений строк, виборний орган первинної профспілкової організації (профспілковий представник) у цей же строк може оскаржити до суду діяльність або бездіяльність посадових осіб, органів, до компетенції яких належить розірвання трудового договору з керівником підприємства.

Відсторонення працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом допускається у разі:

—появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

— відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони;

—в інших випадках, передбачених законодавством.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний в день звільнення видати працівникові належно оформлену трудову книжку і провести з ним розрахунок у встановлені законодавством строки. Так, ст. 116 КЗпП України передбачає такі строки розрахунку при звільненні: при звільненні працівника виплата всіх сум, шо належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення. Якщо працівник в день звільнення не працював, то зазначені суми мають бути виплачені не пізніше наступного дня після пред'явлення звільненим працівником вимоги про розрахунок. Про нараховані суми, належні працівникові при звільненні, власник або уповноважений ним орган повинен письмово повідомити працівника перед виплатою зазначених сум. В разі спору про розмір сум, належних працівникові при звільненні, власник або уповноважений ним орган в усякому випадку повинен в зазначений строк виплатити не оспорювану нею суму.

У разі звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу він зобов'язаний також у день звільнення видати йому копію наказу про звільнення з роботи. В інших випадках звільнення копія наказу видається на вимогу працівника.

Основним документом про трудову діяльність працівника є трудова книжка. Трудові книжки ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи понад п'ять днів. Трудові книжки ведуться також на позаштатних працівників при умові, якщо вони підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Працівникам, що стають на роботу вперше, трудова книжка оформляється не пізніше п'яти днів після прийняття на роботу. До трудової книжки заносяться відомості про роботу, заохоіення та нагороди за успіхи в роботі на підприємстві; відомості про стягнення до неї не заносяться. Порядок ведення трудових книжок визначається Кабінетом Міністрів України.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний видати працівникові на його вимогу довідку про його роботу на даному підприємстві із зазначенням спеціальності, кваліфікації, посади, часу роботи і розміру заробітної плати.

10.6. Порядок звільнення працівників. Пільги та компенсації звільненим працівникам. Правова допомога, яку може надати адвокат у таких справах.

Про наступне вивільнення працівників персонально попереджають **не пізніше ніж за два місяці.** При вивільненні працівників у випадках змін в організації виробництва і праці враховується переважне право на залишення на роботі, передбачене законодавством. Одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонує працівникові іншу роботу на тому ж підприємстві. При відсутності роботи за відповідною професією чи спеціальністю, а також у разі відмови працівника від переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві працівник, за своїм розсудом, звертається за допомогою до державної служби зайнятості або

працевлаштовується самостійно. Водночас власник або уповноважений ним орган доводить до відома державної служби зайнятості про наступне вивільнення працівника із зазначенням його професії, спеціальності, кваліфікації та розміру оплати праці.

Державна служба зайнятості пропонує працівнику роботу в тій же чи іншій місцевості за його професією, спеціальністю, кваліфікацією, а при її відсутності — здійснює підбір іншої роботи з урахуванням індивідуальних побажань і суспільних потреб. При необхідності працівника може бути направлено, за його згодою, на навчання новій професії (спеціальності) з наступним наданням йому роботи.

Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути **розірвані власником або уповноваженим ним органом** лише у випадках:

1) змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, скорочення чисельності або штату працівників;

2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішньо го трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;

4) прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і пологах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

6) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи розкрадання (в тому числі дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу.

Звільнення з підстав, зазначених у пунктах 1), 2) і 6), допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

Не допускається звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення через нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і пологах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні), а також у період перебування працівника у відпустці. Це правило не поширюється на випадок повної ліквідації підприємства, установи, організації.

Крім підстав, викладених вище, трудовий договір з ініціативи власника або уповноваженого ним органу може бути розірваний також у випадках:

1) одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником під приємства, установи, організації всіх форм власності (філіалу, представництва, :• —імення та іншого відокремленого підрозділу), його заступниками, головним бухгалтером підприємства, установи, організації всіх форм власності, його за диками, а також службовими особами митних органів, державних податко вих інспекцій, яким присвоєно персональні звання, і службовими особами дер жавної контрольно-ревізійної служби та органів державного контролю за цінами;

2) винних дій керівника підприємства, внаслідок чого заробітна плата випла чувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від установленого законом розміру мінімальної заробітної плати;

3) винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові або товарні зеті, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку власника або уповноваженого ним органу;

вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи.

При скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці.

При рівних умовах продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається:

1) сімейним — при наявності двох і більше утриманців;

2) особам, в сім'ї яких немає інших працівників з самостійним заробітком;

3) працівникам з тривалим безперервним стажем роботи на даному під приємстві, в установі, організації;

- працівникам, які навчаються у вищих і середніх спеціальних учбових закладах без відриву від виробництва;

5) учасникам бойових дій, інвалідам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

6) авторам винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій;

7) працівникам, які дістали на цьому підприємстві, в установі, організації трудове каліцтво або професійне захворювання;

8) особам з числа депортованих з України, протягом п'яти років, з часу повернення на постійне місце проживання до України;

9) працівникам з числа колишніх військовослужбовців строкової служби та осіб, які проходили альтернативну (невійськову) службу, — протягом двох років з звільнення їх зі служби.

Перевага в залишенні на роботі може надаватися й іншим категоріям працівників, якщо це передбачено законодавством України.

10.7. Робочий час та час на відпочинок. Види робочого часу, облік робочого часу. Компенсація за роботу у вихідні та святкові дні. Правова допомога адвоката у випадках виникнення спорів з цих питань.

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу.

Скорочена тривалість робочого часу встановлюється:

1) для працівників віком від 16 до 18 років — 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) — 24 години на тиждень. Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої для осіб відповідного віку;

2) для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, — не більш як 36 годин на тиждень. Перелік виробництв, цехів, професій і посад з шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого часу, затверджується в порядку, встановленому законодавством. Крім того, законодавством встановлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, лікарів та інших).

Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватись за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда.

Для працівників установлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. При п'ятиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи (зміни) визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку або графіками змінності, які затверджує власник або уповноважений ним орган за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства з додержанням установленої тривалості робочого тижня.

На тих підприємствах, де за характером виробництва та умовами роботи запровадження п'ятиденного робочого тижня є недоцільним, встановлюється шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. При шестиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи не може перевищувати 7 годин при тижневій нормі 40 годин, 6 годин при тижневій нормі 36 годин і 4 годин при тижневій нормі 24 години.

П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється власником або уповноваженим ним органом спільно з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) з урахуванням специфіки роботи, думки трудового колективу і за погодженням з місцевою радою.

Напередодні святкових і неробочих днів тривалість роботи працівників, крім працівників у віці від 16 до 18 років і працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, скорочується на одну годину як при п'ятиденному, так і при шестиденному робочому тижні. Напередодні вихідних днів тривалість роботи при шестиденному робочому тижні не може перевищувати 5 годин.

При роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину. Це правило не поширюється на працівників, для яких уже передбачено скорочення робочого часу. Тривалість нічної роботи зрівнюється з денною в тих випадках, коли це необхідно за умовами виробництва, зокрема у безперервних виробництвах, а також на змінних роботах при шестиденному робочому тижні з одним вихідним днем. Нічним вважається час з 10 години вечора до 6 години ранку.

Забороняється залучення до роботи в нічний час:

1) вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років;

2) осіб, молодших вісімнадцяти років;

3) інших категорій працівників, передбачених законодавством.

Робота інвалідів у нічний час допускається лише за їх згодою і за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям.

За угодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом може встановлюватись як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень. На прохання вагітної жінки та жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, в тому числі таку, шо знаходиться під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тігждень. Оплата праці в цих випадках провадиться пропорціонально відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Робота на умовах неповного робочого часу не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників.

Час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) передбачаються правилами *і* j трішнього трудового розпорядку і графіками змінності у відповідності з законодавством.

При змінних роботах працівники чергуються в змінах рівномірно в порядку, встановленому правилами внутрішнього трудового розпорядку. Перехід з однієї зміни в іншу, як правило, має відбуватися через кожний робочий тиждень в години, визначені графіками змінності. Тривалість перерви в роботі між змінами має бути не меншою подвійної тривалості часу роботи в попередній зміні (включаючи і час перерви на обід). Призначення працівника на роботу протягом двох змін підряд забороняється.

На роботах з особливими умовами і характером праці в порядку і випадках, передбачених законодавством, робочий день може бути поділений на частини з тією умовою, щоб загальна тривалість роботи не перевищувала встановленої тривалості робочого дня.

На безперервно діючих підприємствах, а також в окремих виробництвах, цехах, дільницях, відділеннях і на деяких видах робіт, де за умовами виробництва (роботи) не може бути додержана встановлена для даної категорії працівників шоденна або щотижнева тривалість робочого часу, допускається за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства запровадження підсумованого обліку робочого часу з тим, щоб тривалість робочого часу за обліковий період не перевищувала нормального числа робочих годин.

Надурочні роботи, роботи понад встановлену тривалість робочого дня, як правило, не допускаються. Власник або уповноважений ним орган може застосовувати надурочні роботи лише у виняткових випадках, як-от:

1) при проведенні робіт, необхідних для оборони країни, а також відвернення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків;

2) при проведенні громадсько необхідних робіт по водопостачанню, газопостачанню, опаленню, освітленню, каналізації, транспорту, зв'язку — для усунення випадкових або несподіваних обставин, які порушують правильне їх функціонування;

3) при необхідності закінчити почату роботу, яка внаслідок непередбачених обставин чи випадкової затримки з технічних умов виробництва не могла бути закінчена в нормальний робочий час, коли припинення її може призвести до псування або загибелі державного чи громадського майна, а також у разі необхідності невідкладного ремонту машин, верстатів або іншого устаткування, коли несправність їх викликає зупинення робіт для значної кількості трудящих;

4) при необхідності виконання вантажно-розвантажувальних робіт з метою недопущення або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення;

5) для продовження роботи при нез'явленні працівника, який заступає, коли робота не допускає перерви; в цих випадках власник або уповноважений ним орган зобов'язаний негайно вжити заходів до заміни змінника іншим працівником.

До надурочних робіт забороняється залучати:

1) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

2) осіб, молодших вісімнадцяти років;

3) працівників, які навчаються в загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах без відриву від виробництва, в дні занять.

Законодавством можуть бути передбачені і інші категорії працівників, яких забороняється залучати до надурочних робіт.

Жінки, які мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, можуть залучатись до надурочних робіт лише за їх згодою, а залучення інвалідів за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям.

Надурочні роботи можуть провадитися лише з дозволу виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) підприємства. Надурочні роботи не повинні перевищувати для кожного працівника чотирьох годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік. На кожного працівника має вестися облік надурочних робіт.

Працівникам надається перерва для відпочинку і харчування тривалістю не більше двох годин, яка не включається в робочий час. Перерва для відпочинку І харчування повинна надаватись, як правило, через чотири години після початку роботи. Час початку і закінчення перерви встановлюється правилами внутрішнього трудового розпорядку. Працівники використовують час перерви на свій розсуд, на цей час вони можуть відлучатися з місця роботи. На тих роботах, де через умови виробництва перерву встановити не можна, працівникові повинна бути надана можливість приймання їжі протягом робочого часу. Перелік таких робіт, порядок і місце приймання їжі встановлюються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства.

При п'ятиденному робочому тижні працівникам надаються два вихідних дні на тиждень, а при шестиденному робочому тижні — один вихідний день. Загальним вихідним днем є неділя. Другий вихідний день при п'ятиденному робочому тижні, якщо він не визначений законодавством, визначається графіком роботи підприємства погодженим з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства, і, як правило, має надаватися підряд з загальним вихідним днем. У випадку, коли святковий або неробочий день збігається з вихідним днем, вихідний день переноситься на наступний після святкового або неробочого.

На підприємствах, де робота не може бути перервана в загальний вихідний день у зв'язку з необхідністю обслуговування населення (магазини, підприємстві побутового обслуговування, театри, музеї і інші), вихідні дні встановлюються місцевими радами.

На підприємствах, зупинення роботи яких неможливе з виробничо-технічних умов або через необхідність безперервного обслуговування населення, а також на вантажно-розвантажувальних роботах, пов'язаних з роботою транспорту, вихідні дні надаються в різні дні тижня почергово кожній групі працівників згідно з графіком змінності, що затверджується власником або уповноваженим ним органом за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства.

Тривалість щотижневого безперервного відпочинку повинна бути не менш як сорок дві години.

Робота у вихідні дні забороняється. Залучення окремих працівників до роботи у ці дні допускається тільки з дозволу виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) підприємства і лише у виняткових випадках, зокрема:

1) для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій і негайного усунення їх наслідків;

2) для відвернення нещасних випадків, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, загибелі або псування майна;

3) для виконання невідкладних, наперед не передбачених робіт, від негайного виконання яких залежить у дальшому нормальна робота підприємства в цілому або їх окремих підрозділів;

4) для виконання невідкладних вантажно-розвантажувальних робіт з метою запобігання або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення.

Залучення працівників до роботи у вихідні дні провадиться за письмовим наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу.

Робота у вихідний день може компенсуватися, за згодою сторін, наданням іншого дня відпочинку або у грошовій формі у подвійному розмірі.

КЗпП України встановлені такі святкові дні:

1 січня — Новий рік;

7 січня — Різдво Христове;

8 березня — Міжнародний жіночий день;

1 і 2 травня — День міжнародної солідарності трудящих;

9 травня — День Перемоги;

28 червня — День Конституції України;

24 серпня — День незалежності України.

Робота також не провадиться в дні релігійних свят:

7 січня — Різдво Христове

один день (неділя) — Пасха (Великдень)

один день (неділя) — Трійця.

За поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництво підприємств надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих сзят з відпрацюванням за ці дні.

У святкові дні і дні релігійних свят допускаються роботи, припинення яких неможливе через виробничо-технічні умови (безперервно діючі підприємства), роботи, викликані необхідністю обслуговування населення.

10.8. Право на відпустку. Види і тривалість відпусток. Участь адвоката у справах, що виникають при порушенні прав, пов'язаних з відпусткою.

Право на відпустки мають громадяни України, які перебувають у трудових осинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим і: говором у фізичної особи.

Іноземні громадяни та особи без громадянства, які працюють в Україні, мають право на відпустки нарівні з громадянами України.

Законодавством України (КЗпП України і Законом України «Про відпустки») встановлюються такі види відпусток:

1) щорічні відпустки: основна відпустка; додаткова відпустка за роботу із шкідливими та важкими умовами праці; додаткова відпустка за особливий характер праці; інші додаткові відпустки, передбачені законодавством;

2) додаткові відпустки у зв'язку з навчанням;

3) творча відпустка;

4) соціальні відпустки: відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами; відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; додаткова відпустка працівникам, які мають дітей;

5) відпустки без збереження заробітної плати.

Законодавством, колективним договором, угодою та трудовим договором можуть установлюватись інші види відпусток.

Громадянам, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи, надаються щорічні (основна та додаткові) відпустки із збереженням на їх період місця роботи (посади) і заробітної плати.

Щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарних дні за відпрацьований робочий рік, який відлічується з дня укладення трудового договору. Особам віком до вісімнадцяти років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день. Для деяких категорій працівників законодавством України може бути передбачена інша тривалість щорічної основної відпустки. При цьому тривалість їх відпустки не може бути меншою за вищезазначену.

Щорічні додаткові відпустки надаються працівникам:

1) за роботу із шкідливими і важкими умовами праці;

2) за особливий характер праці;

3) в інших випадках, передбачених законодавством. Промислово-виробничому персоналу вугільної, сланцевої, металургійної.

електроенергетичної промисловості, а також зайнятому на відкритих гірничих роботах, на роботах на поверхні шахт, розрізів, кар'єрів і рудників, на будівельно-монтажних роботах у шахтному будівництві, на транспортуванні та збагаченні корисних копалин, надається щорічна основна відпустка тривалістю 24 календарних дні із збільшенням за кожних два відпрацьованих роки на 2 календарних дні, але не більше 28 календарних днів.

Працівникам, зайнятим на підземних гірничих роботах та в розрізах, кар'єрах і рудниках глибиною 150 метрів і нижче, надається щорічна основна відпустка тривалістю 28 календарних днів незалежно від стажу роботи, а в розрізах, кар'єрах і рудниках глибиною до 150 метрів — 24 календарних дні із збільшенням на 4 календарних дні при стажі роботи на даному підприємстві 2 роки і більше.

Працівникам лісової промисловості та лісового господарства, державних заповідників, національних парків, що мають лісові площі, лісомисливських господарств, постійних лісозаготівельних і лісогосподарських підрозділів інших підприємств, а також лісництв надається щорічна основна відпустка тривалістю 28 календарних днів за Списком робіт, професій і посад, затверджуваним Кабінетом Міністрів України.

Воєнізованому особовому складу гірничорятувальних частин надається щорічна основна відпустка тривалістю ЗО календарних днів, невоєнізованим працівникам гірничорятувальних частин — 24 календарних дні із збільшенням за кожних два відпрацьованих роки на 2 календарних дні, але не більше 28 календарних днів.

Керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (пепогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-огічним працівникам та науковим працівникам надається щорічна основна стка тривалістю до 56 календарних днів у порядку, затверджуваному Кабінетом Міністрів України.

Інвалідам I і II груп надається щорічна основна відпустка тривалістю 30 календарних днів, а інвалідам III групи — 26 календарних днів.

Сезонним та тимчасовим працівникам відпустка надається пропорційно до відпрацьованого ними часу. Список сезонних робіт і сезонних галузей затверджується Кабінетом Міністрів України.

Щорічна додаткова відпустка за особливий характер праці надається:

1) окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, — тривалістю до 35 календарних днів за Списком виробництв, робіт, професій і посад, затверджуваним Кабінетом Міністрів України;

2) працівникам з ненормованим робочим днем — тривалістю до 7 календарних днів згідно із списками посад, робіт та професій, визначених колективним договором, угодою.

Конкретна тривалість щорічної додаткової відпустки за особливий характер праці встановлюється колективним чи трудовим договором залежно від часу зайнятості працівника в цих умовах.

Тривалість щорічних додаткових відпусток, умови та порядок їх надання встановлюються нормативно-правовими актами України.

Для закінчення дисертаційних робіт, написання підручників та в інших випадпередбачених законодавством працівникам надається творча відпустка. Тривалість, порядок, умови надання та оплати творчих відпусток установлюються кетом Міністрів України.

Дні тимчасової непрацездатності працівника, засвідченої у встановленому порядку, а також відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, до щорічних відпусток не включаються.

Святкові і неробочі дні при визначенні тривалості щорічних відпусток не враховуються.

Щорічні основна та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи надаються працівникам після закінчення шести місяців безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації. У разі надання зазначених відпу-до закінчення шестимісячного терміну безперервної роботи їх тривалість визначається пропорційно до відпрацьованого часу, крім визначених законом ви~ідків, коли ці відпустки за бажанням працівника надаються повної тривалості. Щорічні відпустки за другий та наступні роки роботи можуть бути надані лівникові в будь-який час відповідного робочого року.

Черговість надання відпусток визначається графіками, які затверджуються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником), і доводиться до відома всіх працівників. При складанні графіків ураховуються інтереси виробництва, особисті інтереси працівників та можливості їх відпочинку. Конкретний період надання щорічних відпусток у межах, установлених графіком, узгоджується між працівником і власником або уповноваженим ним органом, який зобов'язаний письмово повідомити працівника про дату початку відпустки не пізніш як за два тижні до встановленого графіком терміну.

Поділ щорічної відпустки на частини будь-якої тривалості допускається на прохання працівника за умови, що основна безперервна її частина становитиме не менше 14 календарних днів. Невикористана частина щорічної відпустки має бути надана працівнику, як правило, до кінця робочого року, але не пізніше 12 місяців після закінчення робочого року, за який надається відпустка.

Відкликання з щорічної відпустки допускається за згодою працівника лише для відвернення стихійного лиха, виробничої аварії або негайного усунення їх наслідків, для відвернення нещасних випадків, простою, загибелі або псування майна підприємства, установи, організації та в інших випадках, передбачених законодавством. У разі відкликання працівника з відпустки його працю оплачують з урахуванням тієї суми, що була нарахована на оплату невикористаної частини відпустки.

Щорічна відпустка на вимогу працівника повинна бути перенесена на інший період у разі:

1) порушення власником або уповноваженим ним органом терміну письмово го повідомлення працівника про час надання відпустки;

2) несвоєчасної виплати власником або уповноваженим ним органом за робітної плати працівнику за час щорічної відпустки.

Щорічна відпустка повинна бути перенесена на інший період або продовжена у разі:

1) тимчасової непрацездатності працівника, засвідченої у встановленому по рядку;

2) виконання працівником державних або громадських обов'язків, якщо згідно із законодавством він підлягає звільненню на цей час від основної роботи із збереженням заробітної плати;

3) настання строку відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами;

4) збігу щорічної відпустки з відпусткою у зв'язку з навчанням.

Щорічна відпустка за ініціативою власника або уповноваженого ним органу, як виняток, може бути перенесена на інший період тільки за письмовою згодою працівника та за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) у разі, коли надання щорічної відпустки в раніше обумовлений період може несприятливо відбитися на нормальном}-ході роботи підприємства, установи, організації, та за умови, що частина відпустки тривалістю не менше 24 календарних днів буде використана в поточному робочому році.

У разі перенесення щорічної відпустки новий термін її надання встановлюється за згодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом. Якщо причини, що зумовили перенесення відпустки на інший період, настали під час її використання, то невикористана частина щорічної відпустки надається після закінчення дії причин, які її перервали, або за згодою сторін переноситься на інший період.

Забороняється ненадання щорічних відпусток повної тривалості протягом двох років підряд, а також ненадання їх протягом робочого року особам віком до вісімнадцяти років та працівникам, які мають право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами чи з особливим характером праці.

За бажанням працівників, переведених на роботу з одного підприємства на інше підприємство, які не використали за попереднім місцем роботи повністю або частково щорічну основну відпустку і не одержали за неї грошової компенсації, щорічна відпустка повної тривалості надається до настання шестимісячно-

го терміну безперервної роботи після переведення. Якщо працівник, переведений на роботу на інше підприємство, в установу, організацію, повністю або частково не використав щорічні основну та додаткові відпустки і не одержав за них грошову компенсацію, то до стажу роботи, що дає право на щорічні основну та додаткові відпустки, зараховується час, за який він не використав ці відпустки за попереднім місцем роботи.

До стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку зараховуються:

1) час фактичної роботи (в тому числі на умовах неповного робочого часу) протягом робочого року, за який надається відпустка;

2) час, коли працівник фактично не працював, але за ним згідно з законодавством зберігалися місце роботи (посада) та заробітна плата повністю або частково (в тому числі час оплаченого вимушеного прогулу, спричиненого незаконним звільненням або переведенням на іншу роботу);

3) час, коли працівник фактично не працював, але за ним зберігалося місце роботи (посада) і йому надавалося матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, за винятком відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

4) час, коли працівник фактично не працював, але за ним зберігалося місце роботи, за винятком відпустки без збереження заробітної плати для догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку;

5) час навчання з відривом від виробництва тривалістю менше 10 місяців на іенних відділеннях професійно-технічних навчальних закладів;

6) час навчання новим професіям (спеціальностям) осіб, звільнених у зв'язку із змінами в організації виробництва та праці, у тому числі з ліквідацією, реорганізацією або перепрофілюванням підприємства, установи, організації, скороченням чисельності або штату працівників;

7) інші періоди роботи, передбачені законодавством.

До стажу роботи, що дає право на щорічні додаткові відпустки зараховуються:

1) час фактичної роботи із шкідливими, важкими умовами або з особливим характером праці, якщо працівник зайнятий у цих умовах не менше половини тривалості робочого дня, встановленої для працівників даного виробництва, цеху; професії або посади;

2) час щорічних основної та додаткових відпусток за роботу із шкідливими, важкими умовами і за особливий характер праці;

3) час роботи вагітних жінок, переведених на підставі медичного висновку на легшу роботу, на якій вони не зазнають впливу несприятливих виробничих факторів.

У разі звільнення працівника йому виплачується грошова компенсація за всі не використані ним дні щорічної відпустки, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей. У разі звільнення керівних, педагогічних, наукових, науково-педагогічних працівників, спеціалістів навчальних закладів, які до звільнення пропрацювали не менш як 10 місяців, грошова компенсація виплачується за не використані ними дні щорічних відпусток з розрахунку повної їх тривалості. У разі переведення працівника на роботу на інше підприємство грошова компенсація за не використані ним дні щорічних відпусток за його бажанням повинна бути перерахована на рахунок підприємства, установи, організації, куди перейшов працівник.

За бажанням працівника частина щорічної відпустки замінюється грошовою компенсацією. При цьому тривалість наданих працівникові щорічної та додаткової відпусток не повинна бути менше ніж 24 календарних дні. Особам віком до

вісімнадцяти років заміна всіх видів відпусток грошовою компенсацією не допускається. У разі смерті працівника грошова компенсація за не використані ним дні щорічних відпусток, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, виплачується спадкоємцям.

Працівнику за його бажанням надається в обов'язковому порядку відпустка без збереження заробітної плати у таких випадках:

Працівникам, які здобувають загальну середню освіту в середніх загальноосвітніх вечірніх (змінних) школах, класах, групах з очною, заочною формами навчання при загальноосвітніх школах, надається додаткова оплачувана відпустка на період складання:

1) випускних іспитів в основній школі — тривалістю 10 календарних днів;

2) випускних іспитів у старшій школі — тривалістю 23 календарних дні;

3) перевідних іспитів в основній та старшій школах — від 4 до 6 календарних днів без урахування вихідних.

Працівникам, які складають іспити екстерном за основну або старшу школу, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю відповідно 21 та 28 календарних днів.

Працівникам, які успішно навчаються на вечірніх відділеннях професійно-технічних навчальних закладів, надається додаткова оплачувана відпустка для підготовки та складання іспитів загальною тривалістю 35 календарних днів протягом навчального року.

Працівникам, які успішно навчаються без відриву від виробництва у вищих навчальних закладах з вечірньою та заочною формами навчання, надаються додаткові оплачувані відпустки:

1) на період настановних занять, виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів для тих, хто навчається на першому та другому курсах у вищих навчальних закладах:

першого та другого рівнів акредитації з вечірньою формою навчання — 10 календарних днів,

третього та четвертого рівнів акредитації з вечірньою формою навчання — 20 календарних днів,

незалежно від рівня акредитації з заочною формою навчання — 30 календарних днів;

2) на період настановних занять, виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів для тих, хто навчається на третьому і наступних курсах у вищих навчальних закладах:

першого та другого рівнів акредитації з вечірньою формою навчання — 20 календарних днів,

третього та четвертого рівнів акредитації з вечірньою формою навчання — 30 календарних днів,

незалежно від рівня акредитації з заочною формою навчання — 40 календарних днів;

3) на період складання державних іспитів у вищих навчальних закладах незалежно від рівня акредитації — 30 календарних днів;

4) на період підготовки та захисту дипломного проекту (роботи) студентам, які навчаються у вищих навчальних закладах з вечірньою та заочною формами навчання першого та другого рівнів акредитації — два місяці, а у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації — чотири місяці.

Тривалість додаткових оплачуваних відпусток працівникам, які здобувають другу (наступну) вищу освіту за заочною (вечірньою) формою навчання у на-

вчальних закладах післядипломної освіти та вищих навчальних закладах, що мають у своєму підпорядкуванні підрозділи післядипломної освіти, визначається як для осіб, які навчаються на третьому і наступних курсах вищого навчального закладу відповідного рівня акредитації.

Працівникам, допущеним до складання вступних іспитів в аспірантуру з відривом або без відриву від виробництва, для підготовки та складання іспитів надається один раз на рік додаткова оплачувана відпустка з розрахунку 10 календарних днів на кожний іспит.

Працівникам, які навчаються без відриву від виробництва в аспірантурі та успішно виконують індивідуальний план підготовки, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 30 календарних днів та за їх бажанням протягом чотирьох років навчання — один вільний від роботи день на тиждень з оплатою його в розмірі 50 відсотків середньої заробітної плати працівника.

Для працівників, які навчаються у вищих навчальних закладах з вечірньою та заочною формами навчання, де навчальний процес має свої особливості, законо-і-зством може встановлюватись інша тривалість відпусток у зв'язку з навчанням.

За сімейними обставинами та з інших причин працівнику може надаватися відпустка без збереження заробітної плати на термін, обумовлений угодою між ця півником та власником або уповноваженим ним органом, але не більше 15 календарних днів на рік.

Законом України «Про відпустки» передбачено також надання соціальних відсток. До соціальних відпусток, зокрема, відноситься відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами, яка надається жінкам на підставі медичного висновку тривалістю:

1) до пологів — 70 календарних днів;

2) після пологів — 56 календарних днів (70 календарних днів — у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів), починаючи з дня пологів.

Особам, які усиновили новонароджених дітей безпосередньо з пологового будинку, надається відпустка з дня усиновлення тривалістю 56 календарних днів "] календарних днів — при усиновленні двох і більше дітей). У разі усиновлення дитини (дітей) обома батьками вказана відпустка надається одному з батьків на їх розсуд.

Ще одним різновидом соціальної відпустки є відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка надається за бажанням жінки після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами до досягнення дитиною трирічного віку. Підприємство за рахунок власних коштів може надавати жінкам частково оплачувану відпустку та відпустку без збереження заробітної плати для до-Ввщу за дитиною більшої тривалості. Ця відпустка може бути використана повністю або частинами також батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною, або особою, яка усиновила чи взяла під опіку дитину За бажанням жінки або інших осіб, які використовують цей вид відпустки, у період перебування їх у відпустці для догляду за дитиною вони можуть працювати на умовах неповного робочого часу або вдома. При цьому за ними зберігається право на одержання допомоги в період відпустки для догляду за дитиною.

Жінці, яка працює і має двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину-інваліда, або яка усиновила дитину, одинокій матері, батьку, який виховує дитину без матері (у тому числі й у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, яка взяла дитину під опіку, надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 7 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів.

За наявності декількох підстав для надання цієї відпустки її загальна тривалість не може перевищувати 14 календарних днів.

Тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами обчислюється сумарно і становить 126 календарних днів (140 календарних днів — у разі народження двох і більше дітей та в разі ускладнення пологів). Вона надається повністю незалежно від кількості днів, фактично використаних до пологів.

До відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами власник або уповноважений ним орган зобов'язаний за заявою жінки приєднати щорічну відпустку незалежно від тривалості її роботи в поточному робочому році.

Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається за заявою жінки або інших осіб повністю або частково в межах установленого періоду та оформляється наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу.

Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею віку трьох років не надається працівнику, якщо дитина перебуває на державному утриманні.

10.9. Оплата праці, її правове регулювання. Строки виплати заробітної платні. Відповідальність за затримку розрахунку при звільненні. Правова допомога адвоката при вирішенні спорів з цих питань.

Заробітна плата — це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства і максимальним розміром не обмежується.

Структура заробітної плати включає:

основну заробітну плату (це — винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців);

додаткову заробітну плату (це — винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій);

інші заохочувальні та компенсаційні виплати (до них належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства, або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми).

Питання державного і договірного регулювання оплати праці, прав працівників на оплату праці та їх захисту визначаються КЗпП України, Законом України «Про оплату праці» та іншими нормативно-правовими актами.

Мінімальна заробітна плата — це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт).

До мінімальної заробітної плати не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням:

—вартісної величини мінімального споживчого бюджету з поступовим зближенням рівнів цих показників в міру стабілізації та розвитку економіки країни;

—загального рівня середньої заробітної плати;

—продуктивності праці, рівня зайнятості та інших економічних умов.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, як правило, один раз на рік у законі про Державний бюджет України з урахуванням пропозицій, вироблених шляхом переговорів, представників професійних спілок, власників або уповноважених ними органів, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди.

Розмір мінімальної заробітної плати може переглядатися при внесенні змін до закону про Державний бюджет України залежно від зростання індексу цін на споживчі товари і тарифів на послуги за угодою сторін колективних переговорів.

Зміни розміру мінімальної заробітної плати іншими законами України та нормативно-правовими актами є чинними виключно після внесення змін до закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Мінімальна заробітна плата встановлюється у розмірі не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб.

Заробітна плата підлягає індексації у встановленому законодавством порядку.

Основою організації оплати праці є тарифна система оплати праці, яка включає тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники). Тарифна система оплати праці використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників — залежно від їх кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є основою формування та диференціації розмірів заробітної плати. Формування тарифної сітки (схеми посадових окладів) провадиться на основі тарифної ставки робітника першого розряду, яка встановлюється у розмірі, що перевищує законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, та міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів). Віднесення виконуваних робіт до певних тарифних розрядів і присвоєння кваліфікаційних розрядів робітникам провадиться власником або уповноваженим ним органом згідно з тарифно-кваліфікаційним довідником за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником).

Кваліфікаційні розряди підвищуються насамперед робітникам, які успішно виконують встановлені норми праці і сумлінно ставляться до своїх трудових обов'язків. Право на підвищення розряду мають робітники, які успішно виконують роботи більш високого розряду не менш як три місяці і склали кваліфікаційний екзамен. За грубе порушення технологічної дисципліни та інші серйозні порушення, які спричинили погіршення якості продукції, робітникові може бути І нижено кваліфікацію на один розряд. Поновлення розряду провадиться в загальному порядку, але не раніше ніж через три місяці після його зниження.

Посадові оклади службовцям установлює власник або уповноважений ним орган відповідно до посади і кваліфікації працівника. За результатами атестації власник або уповноважений ним орган має право змінювати посадові оклади службоовцям у межах затверджених у встановленому порядку мінімальних і максимальних розмірів окладів на відповідній посаді.

Оплата праці працівників здійснюється за погодинною, відрядною або іншими системами оплати праці. Оплата може провадитися за результатами індивідуальних і колективних робіт.

Форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат встановлюються підприємствами самостійно у колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими (регіональними) угодами. Якщо колективний договір на підприємстві не укладено, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний погодити ці питання з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником), що представляє інтереси більшості працівників, а у разі його відсутності — з іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом.

Конкретні розміри тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок робітникам, посадових окладів службовцям, а також надбавок, доплат, премій і винагород встановлюються власником або уповноваженим ним органом з урахуванням вимог, передбачених КЗпП України.

Власник або уповноважений ним орган чи фізична особа не має права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами, колективними договорами.

Оплата праці працівників здійснюється в першочерговому порядку. Всі інші платежі здійснюються власником або уповноваженим ним органом після виконання зобов'язань щодо оплати праці.

Оплата праці працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету здійснюється на підставі законів та інших нормативно-правових актів України, генеральної, галузевих, регіональних угод, колективних договорів, у межах бюджетних асигнувань та позабюджетних доходів.

На важких роботах, на роботах із шкідливими і небезпечними умовами праці, на роботах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я встановлюється підвищена оплата праці. Перелік цих робіт визначається Кабінетом Міністрів України.

Працівники, які працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу. Умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ, організацій визначаються Кабінетом Міністрів України.

Про нові або зміну діючих умов оплати праці в бік погіршення власник або уповноважений ним орган повинен повідомити працівника не пізніш як за два місяці до їх запровадження або зміни. При виконанні робіт різної кваліфікації праця почасових робітників, а також службовців оплачується за роботою вищої кваліфікації. Праця робітників-відрядників оплачується за розцінками, встановленими для роботи, яка виконується. В тих галузях народного господарства, де за характером виробництва робітникам-відрядникам доручається виконання робіт, тарифікованих нижче присвоєних їм розрядів, робітникам, які виконують такі роботи, виплачується міжрозрядна різниця. Виплата міжрозрядної різниці та умови такої виплати встановлюються колективними договорами.

Працівникам, які виконують на тому ж підприємстві поряд з своєю основною роботою, обумовленою трудовим договором, додаткову роботу за іншою професією (посадою) або обов'язки тимчасово відсутнього працівника без звільнення від своєї основної роботи, провадиться доплата за суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника. Розміри доплат за

суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника встановлюються на умовах, передбачених у колективному договорі.

За **погодинною системою оплати** праці робота в надурочний час оплачується в подвійному розмірі годинної ставки. За **відрядною системою оплати** праці за роботу в надурочний час виплачується доплата у розмірі 100 відсотків тарифної ставки працівника відповідної кваліфікації, оплата праці якого здійснюється за погодинною системою, — за всі відпрацьовані надурочні години.

У разі підсумованого обліку робочого часу оплачуються як надурочні всі години, відпрацьовані понад встановлений робочий час в обліковому періоді.

Компенсація надурочних робіт шляхом надання відгулу не допускається.

Робота у святковий і неробочий день оплачується у подвійному розмірі:

1) відрядникам — за подвійними відрядними розцінками;

2) працівникам, праця яких оплачується за годинними або денними ставками, — у розмірі подвійної годинної або денної ставки;

3) працівникам, які одержують місячний оклад, — у розмірі одинарної годинної або денної ставки зверх окладу, якщо робота у святковий і неробочий день провадилася у межах місячної норми робочого часу, і в розмірі подвійної годинної або денної ставки зверх окладу, якщо робота провадилася понад місячну норму.

Оплати у зазначеному розмірі провадиться за години, фактично відпрацьовані у святковий і неробочий день.

На бажання працівника, який працював у святковий і неробочий день, йому може бути наданий інший день відпочинку.

Робота у нічний час оплачується у підвищеному розмірі, встановлюваному генеральною, галузевою (регіональною) угодами та колективним договором, але не нижче 20 відсотків тарифної ставки (окладу) за кожну годину роботи у нічний час.

В разі, коли працівник залишає відрядний наряд незакінченим з незалежних від нього причин, виконана частина роботи оплачується за оцінкою, визначеною за погодженням сторін відповідно до існуючих норм і розцінок.

При кожній виплаті заробітної плати власник або уповноважений ним орган повинен повідомити працівника про такі дані, що належать до періоду, за який провадиться оплата праці:

а) загальна сума заробітної плати з розшифровкою за видами виплат;

б) розміри і підстави відрахувань та утримань із заробітної плати;

в) сума заробітної плати, що належить до виплати.

При невиконанні норм виробітку не з вини працівника оплата провадиться за фактично виконану роботу. Місячна заробітна плата в цьому разі не може бути нижчою від двох третин тарифної ставки встановленого йому розряду (окладу). При невиконанні норм виробітку з вини працівника оплата провадиться відповідно до виконаної роботи.

При виготовленні продукції, що виявилася браком не з вини працівника, оплата праці по її виготовленню провадиться за зниженими розцінками. Місячна заробітна плата працівника в цих випадках не може бути нижчою від двох третин тарифної ставки встановленого йому розряду (окладу). Брак виробів, що стався внаслідок прихованого дефекту в оброблюваному матеріалі, а також брак не з вини працівника, виявлений після приймання виробу органом технічного контролю, оплачується цьому працівникові нарівні з придатними виробами. Повний брак з вини працівника оплаті не підлягає. Частковий брак з вини працівника оплачується залежно від ступеня придатності продукції за зниженими розцінками.

Час простою не з вини працівника оплачується з розрахунку не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові розряду (окладу). Про поча-

ток простою, крім простою структурного підрозділу чи всього підприємства, працівник повинен попередити власника або уповноважений ним орган чи бригадира, майстра, інших посадових осіб. За час простою, коли виникла виробнича ситуація, небезпечна для життя чи здоров'я працівника або для людей, які його оточують, і навколишнього природного середовища не з його вини, за ним зберігається середній заробіток. Час простою з вини працівника не оплачується. На період освоєння нового виробництва (продукції) власник або уповноважений ним орган може провадити робітникам доплату до попереднього середнього заробітку на строк не більш як шість місяців.

При переведенні працівника на іншу постійну нижчеоплачувану роботу за працівником зберігається його попередній середній заробіток протягом двох тижнів з дня переведення. У тих випадках, коли в результаті переміщення працівника зменшується заробіток з не залежних від нього причин, провадиться доплата до попереднього середнього заробітку протягом двох місяців з дня переміщення.

Заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні у строки, встановлені колективним договором, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів. У разі коли день виплати заробітної плати збігається з вихідним, святковим або неробочим днем, заробітна плата виплачується напередодні. Заробітна плата працівникам за весь час щорічної відпустки виплачується не пізніше ніж за три дні до початку відпустки.

При звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства провадиться в день звільнення. Якщо працівник в день звільнення не працював, то зазначені суми мають бути виплачені не пізніше наступного дня після пред'явлення звільненим працівником вимоги про розрахунок. Про нараховані суми, належні працівникові при звільненні, власник або уповноважений ним орган повинен письмово повідомити працівника перед виплатою зазначених сум.

В разі спору про розмір сум, належних працівникові при звільненні, власник або уповноважений ним орган в усякому випадку повинен виплатити не оспорювану суму.

В разі невиплати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у зазначені строки при відсутності спору про їх розмір підприємство повинно виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку. При наявності спору про розміри належних звільненому працівникові сум власник або уповноважений ним орган повинен сплатити відшкодування в тому разі, коли спір вирішено на користь працівника. Якщо спір вирішено на користь працівника частково, то розмір відшкодування за час затримки визначає орган, який виносить рішення по суті спору.

Заробітна плата працівників підприємств на території України виплачується у грошових знаках, що мають законний обіг на території України. Виплата заробітної плати у формі боргових зобов'язань і розписок або у будь-якій іншій формі забороняється. Заробітна плата може виплачуватися банківськими чеками у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України за погодженням з Національним банком України. Колективним договором, як виняток, може бути передбачено часткову виплату заробітної плати натурою (за цінами не вище собівартості) у розмірі, що не перевищує ЗО відсотків нарахованої за місяць, у тих галузях або за тими професіями, де така виплата, еквівалентна за вартістю оплаті праці у грошовому виразі, є звичайною або бажаною для працівників, крім товарів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України.

10.10. Підстави і вимоги матеріальної відповідальності робітників за шкоду, що заподіяна підприємству діями робітника. Надання адвокатом правової допомоги у таких справах.

Працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків.

При покладенні матеріальної відповідальності права і законні інтереси працівників гарантуються шляхом встановлення відповідальності тільки за пряму дійсну шкоду, лише в межах і порядку, передбачених законодавством, і за умови, коли така шкода заподіяна підприємству винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника. Ця відповідальність, як правило, обмежується певною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством. За наявності зазначених підстав і умов матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

На працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, яка відноситься до категорії нормального виробничо-господарського риску, а також за не одержані підприємством прибутки і за шкоду, заподіяну працівником, що перебував в стані крайньої необхідності.

Працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково. За згодою власника або уповноваженого ним органу працівник може передати для покриття заподіяної шкоди рівноцінне майно або поправити пошкоджене.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний створити працівникам >лови, необхідні для нормальної роботи і забезпечення повного збереження дорученого їм майна.

Працівники зобов'язані бережливо ставитися до майна підприємства і вживати заходів до запобігання шкоді.

За шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації при виконанні трудових обов'язків, працівники, з вини яких заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку. Матеріальна відповідальність понад середній місячний заробіток допускається лише у випадках, зазначених у законодавстві.

У відповідності з законодавством обмежену матеріальну відповідальність несуть:

1) працівники — за зіпсуття або знищення через недбалість матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), в тому числі при їх виготовленні, — у розмірі заподіяної з їх вини шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку. В такому ж розмірі працівники несуть матеріальну відповідальність за зіпсуття або знищення через недбалість інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих підприємством працівникові в користування;

2) керівники підприємств, установ, організацій та їх заступники, а також керівники структурних підрозділів на підприємствах, в установах, організаціях та їх заступники — у розмірі заподіяної з їх вини шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку, якщо шкоду підприємству заподіяно зайвими грошовими виплатами, неправильною постановкою обліку і зберігання матеріальних чи грошових цінностей, невжиттям необхідних заходів до запобігання простоям,

випускові недоброякісної продукції, розкраданню, знищенню і зіпсуттю матеріальних чи грошових цінностей.

Відповідно до законодавства працівники несуть матеріальну відповідальність у повному розмірі шкоди, заподіяної з їх вини підприємству у випадках, коли:

1) між працівником і підприємством укладено письмовий договір про взяття на себе працівником повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна та інших цінностей, переданих йому для зберігання або для інших цілей;

2) майно та інші цінності були одержані працівником під звіт за разовою довіреністю або за іншими разовими документами;

3) шкоди завдано діями працівника, які мають ознаки діянь, переслідуваних у кримінальному порядку;

4) шкоди завдано працівником, який був у нетверезому стані;

5) шкоди завдано недостачею, умисним знищенням або умисним зіпсуттям матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), в тому числі при їх виготовленні, а також інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих підприємством, установою, організацією працівникові в користування;

6) на працівника покладено повну матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству при виконанні трудових обов'язків;

7) шкоди завдано не при виконанні трудових обов'язків;

8) службова особа винна в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу;

9) керівник підприємства, установи, організації всіх форм власності, винний у несвоєчасній виплаті заробітної плати понад один місяць, що призвело до виплати компенсацій за порушення строків її виплати, і за умови, що Державний бюджет України та місцеві бюджети, юридичні особи державної форми власності не мають заборгованості перед цим підприємством.

Межі матеріальної відповідальності працівників за шкоду, завдану підприємству розкраданням, умисним зіпсуттям, недостачею або втратою окремих видів майна та інших цінностей, а також у тих випадках, коли фактичний розмір шкоди перевищує її номінальний розмір, встановлюються законодавством.

Письмові договори про повну матеріальну відповідальність може бути укладено підприємством з працівниками (що досягли вісімнадцятирічного віку), які займають посади або виконують роботи, безпосередньо зв'язані із зберіганням, обробкою, продажем (відпуском), перевезенням або застосуванням у процесі виробництва переданих їм цінностей. Перелік таких посад і робіт, а також типовий договір про повну індивідуальну матеріальну відповідальність затверджуються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України.

При спільному виконанні працівниками окремих видів робіт, зв'язаних із зберіганням, обробкою, продажем (відпуском), перевезенням або застосуванням у процесі виробництва переданих їм цінностей, коли неможливо розмежувати матеріальну відповідальність кожного працівника і укласти з ним договір про повну матеріальну відповідальність, може запроваджуватися колективна (бригадна) матеріальна відповідальність. Колективна (бригадна) матеріальна відповідальність установлюється власником або уповноваженим ним органом за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства. Письмовий договір про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність укладається між підприємством і всіма членами колективу (бригади). Перелік робіт, при виконанні яких може запроваджуватися колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, умови її застосування, а та-

кож типовий договір про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність розробляються за участю профспілкових об'єднань України та затверджуються Міністерством праці України.

Розмір заподіяної підприємству, шкоди визначається за фактичними втратами, на підставі даних бухгалтерського обліку, виходячи з балансової вартості (собівартості) матеріальних цінностей за вирахуванням зносу згідно з установленими нормами. Уразі розкрадання, недостачі, умисного знищення або умисного зіпсуття матеріальних цінностей розмір шкоди визначається за цінами, що діють у даній місцевості на день відшкодування шкоди. На підприємствах громадського харчування (на виробництві та в буфетах) і в комісійній торгівлі розмір шкоди, заподіяної розкраданням або недостачею продукції і товарів, визначається за цінами, встановленими для продажу (реалізації) цієї продукції і товарів.

Законодавством може бути встановлено окремий порядок визначення розміру шкоди, що підлягає покриттю, в тому числі у кратному обчисленні, заподіяної підприємству розкраданням, умисним зіпсуттям, недостачею або втратою окремих видів майна та інших цінностей, а також у тих випадках, коли фактичний розмір шкоди перевищує її номінальний розмір. Розмір підлягаючої покриттю шкоди, заподіяної з вини кількох працівників, визначається для кожного з них з урахуванням ступеня вини, виду і межі матеріальної відповідальності.

Покриття шкоди працівниками в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку, провадиться за розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, а керівниками підприємств, установ, організацій та їх заступниками — за розпорядженням вищестоящого в порядку підлеглості органу шляхом відрахування із заробітної плати працівника. Розпорядження власника або уповноваженого ним органу або вищестоящого в порядку підлеглості органу має бути зроблено не пізніше двох тижнів з дня виявлення заподіяної працівником шкоди і звернено до виконання не раніше семи днів з дня повідомлення про це працівникові. Якщо працівник не згоден з відрахуванням або його розміром, трудовий спір за його заявою розглядається в порядку, передбаченому законодавством. У решті випадків покриття шкоди провадиться шляхом подання власником або уповноваженим ним органом позову до суду.

Стягнення з керівників підприємств та їх заступників матеріальної шкоди в судовому порядку провадиться за позовом вищестоящого в порядку підлеглості органу або за заявою прокурора.

Суд при визначенні розміру шкоди, що підлягає покриттю, крім прямої дійсної шкоди, враховує ступінь вини працівника і ту конкретну обстановку, за якої шкоду було заподіяно. Коли шкода стала наслідком не лише винної поведінки працівника, а й відсутності умов, що забезпечують збереження матеріальних цінностей, розмір покриття повинен бути відповідно зменшений. Суд може зменшити розмір покриття шкоди, заподіяної працівником, залежно від його майнового стану, за винятком випадків, коли шкода заподіяна злочинними діями працівника, вчиненими з корисливою метою.

Для покладення на працівника матеріальної відповідальності за шкоду власник або уповноважений ним орган повинен довести наявність усіх зазначених зище умов.

10.11. Трудова дисципліна. Стягнення, які застосовуються до працівників, порядок їх застосування і зняття. Правова допомога адвоката у таких спорах.

Основною вимогою трудової дисципліни є обов'язок працівників працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержуватися трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір.

Трудова дисципліна на підприємствах забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохочення за сумлінну працю. У трудових колективах створюється обстановка нетерпимості до порушень трудової дисципліни, суворої товариської вимогливості до працівників, які несумлінно виконують трудові обов'язки. Щодо окремих несумлінних працівників застосовуються в необхідних випадках заходи дисциплінарного і громадського впливу.

Власник або уповноважений ним орган повинен правильно організувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову і виробничу дисципліну, неухильно додержуватися законодавства про працю і правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту.

Трудовий розпорядок на підприємствах, в установах, організаціях визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються трудовими колективами за поданням власника або уповноваженого ним органу і виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) на основі типових правил. У деяких галузях народного господарства для окремих категорій працівників діють статути і положення про дисципліну.

До працівників підприємств, установ, організацій можуть застосовуватись будь-які заохочення, що містяться в затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку.

Заохочення застосовуються власником або уповноваженим ним органом разом або за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства. Заохочення оголошуються наказом (розпорядженням) в урочистій обстановці і заносяться до трудових книжок працівників у відповідності з правилами їх ведення.

Працівникам, які успішно й сумлінно виконують свої трудові обов'язки, надаються в першу чергу переваги та пільги в галузі соціально-культурного і житлово-побутового обслуговування (путівки до санаторіїв та будинків відпочинку, поліпшення житлових умов і т. ін.). Таким працівникам надається також перевага при просуванні по роботі.

За особливі трудові заслуги працівники представляються у вищі органи до заохочення, до нагородження орденами, медалями, почесними грамотами, і нагрудними значками і до присвоєння почесних звань і звання кращого працівника за даною професією.

За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: 1) догана; 2) звільнення.

Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення.

Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, вищестоящими щодо органів, вказаних вище. Працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством.

Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

До застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмові пояснення. За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення. При обранні виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку.

Дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником у порядку, встановленому чинним законодавством.

Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення. Якщо працівник не допустив нового по-|;. шення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року. Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

Власник або уповноважений ним орган має право замість накладання дисциплінарного стягнення передати питання про порушення трудової дисципліни на розгляд трудового колективу або його органу.

10.12. Правове регулювання праці жінок і молоді. Гарантії при прийомі на роботу і звільнення цієї категорії працівників. Надання адвокатом правової допомоги при порушенні прав цих працівників.

Згідно з КЗпП України забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на щдземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт по унітарному та побутовому обслуговуванню). Забороняється також залучення .»::нок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, а також граничні норми підіймання і переміщення важких речей жінками затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням із Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

КЗпП України не допускається також залучення жінок до робіт у нічний час, за винятком тих галузей народного господарства, де це викликається особливою необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід. Перелік цих галузей і видів робіт із зазначенням максимальних термінів застосування праці жінок у нічний час затверджується Кабінетом Міністрів України. Зазначені обмеження не поширюються на жінок, які працюють на підприємствах, де зайняті лише члени однієї сім'ї.

Не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років.

Жінки, які мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди.

Вагітним жінкам відповідно до медичного висновку знижуються норми виробітку, норми обслуговування або вони переводяться на іншу роботу, яка є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, із збереженням середнього заробітку за попередньою роботою. До вирішення питання про надання вагітній жінці відповідно до медичного висновку іншої роботи, яка є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, вона підлягає звільненню від роботи із збереженням середнього заробітку за всі пропущені внаслідок цього робочі дні за рахунок підприємства, установи, організації.

Жінки, які мають дітей віком до трьох років, в разі неможливості виконання попередньої роботи переводяться на іншу роботу із збереженням середнього заробітку за попередньою роботою до досягнення дитиною віку трьох років.

Якщо заробіток осіб, зазначених вище, на легшій роботі є вищим, ніж той, який вони одержували до переведення, їм виплачується фактичний заробіток.

На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів — 70) календарних днів після пологів, починаючи з дня пологів.

Тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами обчислюється сумарно і становить 126 календарних днів (140 календарних днів — у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів). Вона надається жінкам повністю незалежно від кількості днів, фактично використаних до пологів.

За бажанням жінки їй надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з виплатою за ці періоди допомоги відповідно до законодавства.

Підприємства за рахунок власних коштів можуть надавати жінкам частково оплачувану відпустку та відпустку без збереження заробітної плати для догляду за дитиною більшої тривалості.

Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею віку трьох років не надається, якщо дитина перебуває на державному утриманні.

У разі, якщо дитина потребує домашнього догляду, жінці в обов'язковому порядку надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у медичному висновку, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку.

Зазначені вище відпустки для догляду за дитиною можуть бути використані повністю або частинами також батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною. За бажанням жінки або осіб, які використовують зазначені відпустки, у період перебування їх у відпустці для догляду за дитиною вони можуть працювати на умовах неповного робочого часу або вдома.

При цьому за ними зберігається право на одержання допомоги в період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

У разі надання жінкам відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами власник або уповноважений ним орган зобов'язаний за заявою жінки приєднати до неї щорічні основну і додаткову відпустки незалежно від тривалості її роботи на даному підприємстві в поточному робочому році.

Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустка без збереження заробітної плати надаються за заявою жінки або інших осіб повністю або частково в межах установленого періоду та оформляються наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу.

Вищевказані відпустки зараховуються як до загального, так і до безперервного стажу роботи і до стажу роботи за спеціальністю. Час відпусток, зазначених у ст. 181 КЗпП України, до стажу роботи, що дає право на щорічну відпустку, не зараховується.

Жінкам, які усиновили новонароджених дітей безпосередньо з пологового будинку, надається відпустка з дня усиновлення тривалістю 56 календарних днів (70 календарних днів — при усиновленні двох і більше дітей) з виплатою державної допомоги у встановленому порядку.

Жінці, яка працює і має двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину-інваліда, або яка усиновила дитину, одинокій матері, батьку, який виховує дитину без матері (у тому числі й у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, яка взяла дитину під опіку, надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 7 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів.

За наявності декількох підстав для надання цієї відпустки її загальна тривалість не може перевищувати 14 календарних днів.

Жінкам, що мають дітей віком до півтора року, надаються, крім загальної перерви для відпочинку і харчування, додаткові перерви для годування дитини. Ці перерви надаються не рідше ніж через три години тривалістю не менше тридцяти хвилин кожна. При наявності двох і більше грудних дітей тривалість перерви встановлюється не менше години. Строки і порядок надання перерв установлюються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства і з врахуванням бажання матері. Перерви для годування дитини включаються в робочий час і оплачуються за середнім заробітком.

Забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям — за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда. При відмові у прийнятті на роботу зазначеним категоріям жінок власник або уповноважений ним орган зобов'язані повідомляти їм причини відмови у письмовій формі. Відмова у прийнятті на роботу може бути оскаржено у судовому порядку.

Звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, одиноких матерів при наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда з ініціативи власника або уповноваженого ним органу не допускається, крім випадків повної ліквідації підприємства, установи, організації, коли допускається звільнення з обов'язковим працевлаштуванням. Обов'язкове працевлаштування зазначених жінок здійснюється також у випадках їх звільнення після закінчення строкового трудового договору. На період працевлаштування за

ними зберігається середня заробітна плата, але не більше трьох місяців з дня закінчення строкового трудового договору.

Власник або уповноважений ним орган повинен у разі необхідності видавати вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, путівки до санаторіїв та будинків відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах, а також подавати їм матеріальну допомогу.

На підприємствах і в організаціях з широким застосуванням жіночої праці організовуються дитячі ясла, дитячі садки, кімнати для годування грудних дітей, а також кімнати особистої гігієни жінок.

Глава XIII КЗпП України встановлює засади регулювання праці молоді. Неповнолітні, тобто особи, що не досягли вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України.

Не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

На кожному підприємстві має вестися спеціальний облік працівників, які не досягли вісімнадцяти років, із зазначенням дати їх народження.

Забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Забороняється також залучати осіб молодше вісімнадцяти років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також граничні норми підіймання і переміщення важких речей особами молодше вісімнадцяти років затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням із Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

10.13. Індивідуальні трудові спори. Позасудовий порядок і строки розгляду трудових спорів. Правова допомога адвоката у вирішенні цих спорів.

Трудові спори розглядаються:

1) комісіями по трудових спорах;

2) районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами.

Такий порядок розгляду трудових спорів, що виникають між працівником і власником або уповноваженим ним органом, застосовується незалежно від форми трудового договору. Установлений порядок розгляду трудових спорів не поширюється на спори про дострокове звільнення від виборної платної посади членів громадських та інших об'єднань громадян за рішенням органів, що їх обрали.

Особливості розгляду трудових спорів суддів, прокурорсько-слідчих працівників, а також працівників навчальних, наукових та інших установ прокуратури, які мають класні чини, встановлюються законодавством.

Комісія по трудових спорах обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства з числом працюючих не менш як 15 чоловік. Порядок обрання, чисельність, склад і строк повноважень комісії визначаються загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства. При цьому кількість робітників у складі комісії по трудових спорах підприємства повинна бути не менше половини її складу. Комісія по трудових спорах обирає із свого складу голову, його заступників і секретаря комісії.

За рішенням загальних зборів (конференції) трудового колективу підприємства можуть бути створені комісії по трудових спорах у цехах та інших аналогічних підрозділах. Ці комісії обираються колективами підрозділів і діють на тих же підставах, що й комісії по трудових спорах підприємств, установ, організацій.

У комісіях по трудових спорах підрозділів можуть розглядатись трудові спори в межах повноважень цих підрозділів.

Організаційно-технічне забезпечення комісії по трудових спорах (надання обладнаного приміщення, друкарської та іншої техніки, необхідної літератури, організація діловодства, облік та зберігання заяв працівників і справ, підготовка та видача копій рішень і т. ін.) здійснюється власником або уповноваженим ним органом.

Комісія по трудових спорах підприємства має печатку встановленого зразка.

Положення КЗпП України щодо характеристики комісії по трудових спорах як обов'язкового первинного органу по розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах за винятком таких спорів, як:

1) трудових спорів суддів, прокурорсько-слідчих працівників, а також працівників навчальних, наукових та інших установ прокуратури, які мають класні чини;

2) трудових спорів за заявами:

—працівників підприємств, установ, організацій, де комісії по трудових спорах не обираються;

—працівників про поновлення на роботі незалежно від підстав припинення трудового договору, зміну дати і формулювання причини звільнення, оплату за час вимушеного прогулу або виконання нижчеоплачуваної роботи;

—керівника підприємства, установи, організації (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступників, головного бухгалтера підприємства його заступників, а також службових осіб митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, і службових осіб державної контрольно-ревізійної служби та органів державного контролю за цінами; керівних працівників, які обираються, затверджуються або призначаються на посади державними органами, органами місцевого та регіонального самоврядування, а також громадськими організаціями та іншими об'єднаннями громадян з питань звільнення, зміни дати і формулювання причини звільнення, переведення на іншу роботу, оплати за час вимушеного прогулу і накладання дисциплінарних стягнень;

—власника або уповноваженого ним органу про відшкодування працівниками матеріальної шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації;

—працівників у питанні застосування законодавства про працю, яке відповідно до чинного законодавства попередньо було вирішено власником або уповноваженим ним органом і виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства, установи, організації (підрозділу) в межах наданих їм прав;

3) трудових спорів про відмову у прийнятті на роботу:

— працівників, запрошених на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації;

—молодих спеціалістів, які закінчили вищий навчальний заклад і у встановленому порядку направлені на роботу на дане підприємство;

—вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років або дитину-інваліда, а одиноких матерів — при наявності дитини віком до 14 років;

—виборних працівників після закінчення строку повноважень;

—працівників, яким надано право поворотного прийняття на роботу;

—інших осіб, з якими власник або уповноважений ним орган відповідно до чинного законодавства зобов'язаний укласти трудовий договір.

Дискусійність вказаного положення зумовлюється тим, що ст. 124 Конституції України поширює юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають в державі. Питання щодо обов'язковості процедури досудового врегулювання спорів було предметом розгляду Конституційного Суду України, який у своєму Рішенні у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клаб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002 дійшов висновку, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист. В цьому ж Рішенні єдиний орган конституційної юрисдикції вказав на необхідність Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України привести нормативно-правові акти у відповідність з вимогами ст. 124 Конституції України та її тлумаченням у цьому Рішенні.

Отже, звернення до комісії по трудових спорах має розглядатися як право працівника, а не як його обов'язок.

Трудовий спір підлягає розглядові в комісії по трудових спорах, якщо працівник самостійно або з участю профспілкової організації, що представляє його інтереси, не врегулював розбіжності при безпосередніх переговорах з власником або уповноваженим ним органом.

Працівник може звернутися до комісії по трудових спорах у тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у спорах про виплату належної йому заробітної плати — без обмеження будь-яким строком. У разі пропуску з поважних причин установленого строку комісія по трудових спорах може його поновити. Заява працівника, що надійшла до комісії, підлягає обов'язковій реєстрації.

Комісія по трудових спорах зобов'язана розглянути трудовий спір у десятиденний строк з дня подання заяви. Спори повинні розглядатися у присутності працівника, який подав заяву, представників власника або уповноваженого ним органу. Розгляд спору за відсутності працівника допускається лише за його письмовою заявою. За бажанням працівника при розгляді спору від його імені може виступати представник профспілкового органу або за вибором працівника інша особа, в тому числі адвокат.

Уразі нез'явлення працівника або його представника на засідання комісії розгляд заяви відкладається до наступного засідання. При повторному нез'явленні

працівника без поважних причин комісія може винести рішення про зняття цієї заяви з розгляду, що не позбавляє працівника права подати заяву знову в межах тримісячного строку з дня, коли працівник дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права. Комісія по трудових спорах має право викликати на засідання свідків, доручати спеціалістам проведення технічних, бухгалтерських та інших перевірок, вимагати від власника або уповноваженого ним органу необхідні розрахунки та документи. Засідання комісії по трудових спорах вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин обраних до її складу членів.

Працівник і власник або уповноважений ним орган мають право заявити мотивований відвід будь-якому члену комісії. Питання про відвід вирішується більшістю голосів членів комісії, присутніх на засіданні. Член комісії, якому заявлено відвід, не бере участі у вирішенні питання про відвід.

На засіданні комісії ведеться протокол, який підписується головою або його заступником і секретарем.

Комісія по трудових спорах приймає рішення більшістю голосів її членів, присутніх на засіданні. У ньому зазначаються: повне найменування підприємства прізвище, ім'я та по батькові працівника, який звернувся до комісії, або його представника, дата звернення до комісії і дата розгляду спору, суть спору, прізвища членів комісії, власника або представників уповноваженого ним органу, результати голосування і мотивоване рішення комісії. Копії рішення комісії у триденний строк вручаються працівникові, власникові або уповноваженому ним органу.

У разі незгоди з рішенням комісії по трудових спорах працівник чи власник або уповноважений ним орган можуть оскаржити її рішення до суду в десятиденний строк з дня вручення їм виписки з протоколу засідання комісії чи його копії. Пропуск вказаного строку не є підставою відмови у прийнятті заяви. Визнавши причини пропуску поважними, суд може поновити цей строк і розглянути спір по суті. В разі коли пропущений строк не буде поновлено, заява не розглядається, і залишається в силі рішення комісії по трудових спорах.

Рішення комісії по трудових спорах підлягає виконанню власником або уповноваженим ним органом у триденний строк по закінченні десяти днів, передбачених на їх оскарження.

У разі невиконання власником або уповноваженим ним органом рішення комісії по трудових спорах у встановлений строк працівникові комісією по трудових спорах підприємства видається посвідчення, що має силу виконавчого листа.

У посвідченні вказуються найменування органу, який виніс рішення щодо трудового спору, дати прийняття і видачі та номер рішення, прізвище, ім'я, по батькові та адреса стягувача, найменування та адреса боржника, номери його рахунків у банках, рішення по суті спору, строк пред'явлення посвідчення до виконання. Посвідчення засвідчується підписом голови або заступника голови комісії по трудових спорах підприємства та печаткою комісії по трудових спорах. Посвідчення не видається, якщо працівник чи власник або уповноважений ним орган звернувся у встановлений КЗпП України строк із заявою про вирішення трудового спорудо районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду. На підставі посвідчення, пред'явленого не пізніше тримісячного строку до районного, міського (міста обласного значення), районного у місті відділу державної виконавчої служби, державний виконавець виконує рішення комісії по трудових спорах у примусовому порядку.

10.14. Розгляд трудових спорів у судах. Строки звернення до суду і зміст заяв щодо суті трудового спору. Правова допомога адвоката з представництва у суді.

Як вказувалось, відповідно до ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі. Питання щодо обов'язковості процедури досудового врегулювання спорів було предметом розгляду Конституційного Суду України, який у своєму Рішенні у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клаб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002 дійшов висновку, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист. В цьому ж Рішенні єдиний орган конституційної юрисдикції вказав на необхідність Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України привести нормативно-правові акти у відповідність з вимогами ст. 124 Конституції України та її тлумаченням у цьому Рішенні. Виходячи з вищевикладеного, слід зробити висновок, що будь-який трудовий спір, оминаючи процедуру звернення до комісії з трудових спорів, може бути розглянутий судом.

У районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах розглядаються трудові спори за заявами як працівника, так і власника, а також трудовий спір в суді може розглядатися за заявою прокурора. Крім того, винесення рішення комісією по трудовим спорам також не позбавляє сторін спору можливості оскаржити таке рішення до суду.

Безпосередньо (тобто ця категорія спорів не може бути вирішена у порядку досудового врегулювання спору через звернення до комісії з трудових спорів) в районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах розглядаються трудові спори за заявами:

1) працівників підприємств, де комісії по трудових спорах не обираються;

2) працівників про поновлення на роботі незалежно від підстав припинення трудового договору, зміну дати і формулювання причини звільнення, оплату за час вимушеного прогулу або виконання нижчеоплачуваної роботи;

3) керівника підприємства, установи, організації (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступників, головного бухгалтера підприємства, установи, організації, його заступників, а також службових осіб митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, і службових осіб державної контрольно-ревізійної служби та органів державного контролю за цінами; керівних працівників, які обираються, затверджуються або призначаються на посади державними органами, органами місцевого та регіонального самоврядування, а також громадськими організаціями та іншими об'єднаннями громадян з питань звільнення, зміни дати і формулювання причини звільнення, переведення на іншу роботу, оплати за час вимушеного прогулу і накладання дисциплінарних стягнень;

4) власника або уповноваженого ним органу про відшкодування працівниками матеріальної шкоди, заподіяної підприємству;

5) працівників у питанні застосування законодавства про працю, яке відповідно до чинного законодавства попередньо було вирішено власником або уповноваженим ним органом і виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства (підрозділу) в межах наданих їм прав.

Безпосередньо в районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах розглядаються також спори про відмову у прийнятті на роботу:

1) працівників, запрошених на роботу в порядку переведення з іншого підприємства;

2) молодих спеціалістів, які закінчили вищий навчальний заклад і у встановленому порядку направлені на роботу на дане підприємство;

3) вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років або дитину-інваліда, а одиноких матерів — при наявності дитини віком до 14 років;

4) виборних працівників після закінчення строку повноважень;

5) працівників, яким надано право поворотного прийняття на роботу;

6) інших осіб, з якими власник або уповноважений ним орган відповідно до чинного законодавства зобов'язаний укласти трудовий договір.

Працівник може звернутися з заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду в тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення — в місячний строк з дня вручен-в і копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки.

У разі порушення законодавства про оплату праці працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким строком.

Для звернення власника або уповноваженого ним органу до суду в питаннях стягнення з працівника матеріальної шкоди, заподіяної підприємству, встановлюється строк в один рік з дня виявлення заподіяної працівником шкоди.

У разі пропуску з поважних причин встановлених строків, районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд може поновити ці строки.

У разі звільнення без законної підстави або незаконного переведення на іншу роботу працівник повинен бути поновлений на попередній роботі органом, який розглядає трудовий спір.

При винесенні рішення про поновлення на роботі орган, який розглядає труповий спір, одночасно приймає рішення про виплату працівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу або різниці в заробітку за час виконання нижчеоплачуваної роботи, але не більш як за один рік. Якщо заява про поновлення на роботі розглядається більше одного року не з вини працівника, орган, який розглядає трудовий спір, виносить рішення про виплату середнього заробітку за зесь час вимушеного прогулу.

У разі визнання формулювання причини звільнення неправильним або таким, що не відповідає чинному законодавству, у випадках, коли це не тягне поновлення працівника на роботі, орган, який розглядає трудовий спір, зобов'язаний змінити формулювання і вказати в рішенні причину звільнення у точній віддовідності з формулюванням чинного законодавства та з посиланням на відповідну статтю (пункт) закону. Якщо неправильне формулювання причини звільнення в трудовій книжці перешкоджало працевлаштуванню працівника, орган,. який розглядає трудовий спір, одночасно приймає рішення про виплату йо-

му середнього заробітку за час вимушеного прогулу в порядку і на умовах, передбачених КЗпП України.

У разі затримки видачі трудової книжки з вини власника або уповноваженого ним органу працівникові виплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу.

Рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника, прийняте органом, який розглядає трудовий спір, підлягає негайному виконанню.

У разі затримки власником або уповноваженим ним органом виконання рішення органу, який розглядав трудовий спір про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника, цей орган виносить ухвалу про виплату йому середнього заробітку або різниці в заробітку за час затримки.

Суд покладає на службову особу, винну в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу, обов'язок покрити шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації у зв'язку з оплатою працівникові часу вимушеного прогулу або часу виконання нижчеоплачуваної роботи. Такий обов'язок покладається, якщо звільнення чи переведення здійснено з порушенням закону або якщо власник чи уповноважений ним орган затримав виконання рішення суду про поновлення на роботі.

Відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

Порядок відшкодування моральної шкоди визначається законодавством.

При розгляді трудових спорів у питаннях про грошові вимоги, крім вимог про виплату працівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу або різниці в заробітку за час виконання нижчеоплачуваної роботи, орган, який розглядає спір, має право винести рішення про виплату працівникові належних сум без обмеження будь-яким строком.

У разі скасування виконаних судових рішень про стягнення заробітної плати чи інших виплат, що випливають з трудових правовідносин, поворот виконання допускається лише тоді, коли скасоване рішення ґрунтувалося на повідомлених позивачем неправдивих відомостях або поданих ним підроблених документів.

З цих же підстав допускається стягнення з працівників сум, виплачених їм відповідно до раніше прийнятого рішення комісії по трудових спорах при повторному розгляді спору.

У разі, коли працівника звільнено без законної підстави або з порушенням встановленого порядку, але поновлення його на попередній роботі неможливе внаслідок ліквідації підприємства, установи, організації, орган, який розглядає трудовий спір, зобов'язує ліквідаційну комісію або власника (орган, уповноважений управляти майном ліквідованого підприємства, а у відповідних випадках — правонаступника), виплатити працівникові заробітну плату за весь час вимушеного прогулу. Одночасно орган, який розглядає трудовий спір, визнає працівника таким, якого було звільнено за п. 1 ст. 40 КЗпП України, тобто внаслідок змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, скорочення чисельності або штату працівників.

10.15. Охорона праці та її правове регулювання. Відповідальність власника за шкоду, яка заподіяна з його вини працівникові. Правова допомога адвоката у таких справах.

Охорона праці — це система правових, соціально-економічних, організаційно-чних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, с-рямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі :ової діяльності. Державна політика в галузі охорони праці базується на таких принципах, як:

—пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці;

—підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництв, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці;

—комплексного розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих, регіональних програм з цього питання та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки та охорони довкілля;

—соціальний захист працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

—встановлення єдиних вимог з охорони праці для усіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності;

—адаптація трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану;

—використання економічних методів управління охороною праці, участі держави у фінансуванні заходів щодо охорони праці, залучення добровільних внесків та інших надходжень на ці цілі, отримання яких не суперечить законодавству;

—інформування населення, проведення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці;

—забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями та працівниками (їх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з охорони праці на місцевому та державному рівнях;

—використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва.

На всіх підприємствах створюються безпечні і нешкідливі умови праці; забезпечення яких покладається на власника або уповноважений ним орган.

Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Власник або уповноважений ним орган повинен впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, які запобігають виробничому травматизмові, і забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань працівників.

Власник або уповноважений ним орган не вправі вимагати від працівника виконання роботи, поєднаної з явною небезпекою для життя, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці. Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують, і навколишнього середовища.

У разі неможливості повного усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я умов праці власник або уповноважений ним орган зобов'язаний повідомити про це орган державного нагляду за охороною праці, який може дати тимчасову згоду на роботу в таких умовах.

На власника або уповноважений ним орган покладається систематичне проведення інструктажу (навчання) працівників з питань охорони праці, протипожежної охорони.

Трудові колективи обговорюють і схвалюють комплексні плани поліпшення умов, охорони праці та санітарно-оздоровчих заходів і контролюють виконання цих планів.

Проектування виробничих об'єктів, розробка нових технологій, засобів виробництва, засобів колективного та індивідуального захисту працюючих повинні провадитися з урахуванням вимог щодо охорони праці.

Виробничі будівлі, споруди, устаткування, транспортні засоби, що вводяться в дію після будівництва або реконструкції, технологічні процеси повинні відповідати нормативним актам про охорону праці.

Жодне підприємство, цех, дільниця, виробництво не можуть бути прийняті і введені в експлуатацію, якщо на них не створено безпечних і нешкідливих умов праці.

Введення в експлуатацію нових і реконструйованих об'єктів виробничого та соціально-культурного призначення без дозволу органів державного нагляду за охороною праці забороняється.

Власник, який створив нове підприємство, зобов'язаний одержати від органів державного нагляду за охороною праці дозвіл на початок його роботи.

Виготовлення і передача у виробництво зразків нових машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, а також впровадження нових технологій без дозволу органів державного нагляду за охороною праці забороняється.

Державні міжгалузеві та галузеві нормативні акти про охорону праці — це правила, стандарти, норми, положення, інструкції та інші документи, яким надано чинність правових норм, обов'язкових для виконання.

Опрацювання та прийняття нових, перегляд і скасування чинних державних міжгалузевих та галузевих нормативних актів про охорону праці проводяться органами державного нагляду за охороною праці за участю інших державних органів і професійних спілок у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Стандарти, технічні умови та інші нормативно-технічні документи на засоби праці і технологічні процеси повинні включати вимоги щодо охорони праці і погоджуватися з органами державного нагляду за охороною праці.

У разі відсутності в нормативних актах про охорону праці вимог, які необхідно виконати для забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на певних роботах, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний вжити погоджених з органами державного нагляду за охороною праці заходів, що забезпечать безпеку працівників.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний вживати заходів щодо полегшення і оздоровлення умов праці працівників шляхом впровадження прогресивних технологій, досягнень науки і техніки, засобів механізації та автомати-

зації виробництва, вимог ергономіки, позитивного досвіду з охорони праці, зниження та усунення запиленості та загазованості повітря у виробничих приміщеннях, зниження інтенсивності шуму, вібрації, випромінювань тощо. Працівник зобов'язаний:

—знати і виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці, правила поводження з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, користуватися засобами колективного та індивідуального захисту;

—додержуватись зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором (угодою, трудовим договором) та правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації;

—проходити у встановленому порядку попередні та періодичні медичні огляди;

—співробітничати з власником або уповноваженим ним органом у справі організації безпечних і нешкідливих умов праці, особисто вживати посильних заходів щодо усунення будь-якої виробничої ситуації, яка створює загрозу його життю чи здоров'ю або людей, які його оточують, і навколишньому природному середовищу, повідомляти про небезпеку свого безпосереднього керівника або іншу посадову особу.

Постійний контроль за додержанням працівниками вимог нормативних актів про охорону праці покладається на власника або уповноважений ним орган.

Трудові колективи через обраних ними уповноважених, професійні спілки в особі своїх виборних органів і представників контролюють додержання всіма працівниками нормативних актів про охорону праці на підприємствах.

Власник або уповноважений ним орган розробляє за участю професійних спілок і реалізує комплексні заходи щодо охорони праці відповідно до Закону України «Про охорону праці». План заходів щодо охорони праці включається до колективного договору.

Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства.

Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля. Він зобов'язаний негайно повідомити про це безпосереднього керівника або роботодавця. Факт наявності такої ситуації за необхідності підтверджується спеціалістами з охорони праці підприємства за участю представника профспілки, членом якої він є, або уповноваженої працівниками особи з питань охорони праці (якщо професійна спілка на підприємстві не створювалася), а також страхового експерта з охорони праці.

За період простою з причин, які виникли не з вини працівника, за ним зберігається середній заробіток.

Працівник має право розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо роботодавець не виконує законодавства про охорону праці, не додержується умов колективного договору з цих питань. У цьому разі працівникові виплачується вихідна допомога в розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного заробітку.

Працівника, який за станом здоров'я відповідно до медичного висновку потребує надання легшої роботи, роботодавець повинен перевести за згодою працівника на таку роботу на термін, зазначений у медичному висновку, і у разі потреби встановити скорочений робочий день та організувати проведення навчання працівника з набуття іншої професії відповідно до законодавства.

На час зупинення експлуатації підприємства, цеху, дільниці, окремого виробництва або устаткування органом державного нагляду за охороною праці чи службою охорони праці за працівником зберігаються місце роботи, а також середній заробіток.

Працівники, зайняті на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, безоплатно забезпечуються лікувально-профілактичним харчуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами, газованою солоною водою, мають право на оплачувані перерви санітарно-оздоровчого призначення, скорочення тривалості робочого часу, додаткову оплачувану відпустку, пільгову пенсію, оплату праці у підвищеному розмірі та інші пільги і компенсації, що надаються в порядку, визначеному законодавством.

У разі роз'їзного характеру роботи працівникові виплачується грошова компенсація на придбання лікувально-профілактичного харчування, молока або рівноцінних йому харчових продуктів на умовах, передбачених колективним договором.

Роботодавець може за свої кошти додатково встановлювати за колективним договором (угодою, трудовим договором) працівникові пільги і компенсації, не передбачені законодавством.

Протягом дії укладеного з працівником трудового договору роботодавець повинен, не пізніш як за 2 місяці, письмово інформувати працівника про зміни виробничих умов та розмірів пільг і компенсацій, з урахуванням тих, що надаються йому додатково.

На роботах із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також роботах, пов'язаних із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, працівникам видаються безоплатно за встановленими нормами спеціальний одяг і взуття та інші засоби індивідуального захисту, а також мийні та знешкоджувальні засоби. Працівники, які залучаються до разових робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварій, стихійного лиха тощо, що не передбачені трудовим договором, повинні бути забезпечені зазначеними засобами. КЗпП України передбачає також необхідність забезпечення працівників гарячих цехів газованою солоною водою. Цехи і виробничі ділянки, де організовується постачання газованою солоною водою, визначаються органами санітарного нагляду за погодженням з власником або уповноваженим ним органом.

Працівникам, що працюють в холодну пору року на відкритому повітрі або в закритих неопалюваних приміщеннях, вантажникам та деяким іншим категоріям працівників у випадках, передбачених законодавством, надаються спеціальні перерви для обігрівання і відпочинку, які включаються у робочий час. Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний обладнувати приміщення для обігрівання і відпочинку працівників.

Роботодавець зобов'язаний забезпечити за свій рахунок придбання, комплектування, видачу та утримання засобів індивідуального захисту відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці та колективного договору.

У разі передчасного зношення цих засобів не з вини працівника роботодавець зобов'язаний замінити їх за свій рахунок. У разі придбання працівником спецодягу, інших засобів індивідуального захисту, мийних та знешкоджувальних засобів за свої кошти роботодавець зобов'язаний компенсувати всі витрати на умовах, передбачених колективним договором.

Згідно з колективним договором роботодавець може додатково, понад встановлені норми, видавати працівникові певні засоби індивідуального захисту, якщо фактичні умови праці цього працівника вимагають їх застосування.

Відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі смерті працівника, здійснюється Фондом соціального страхування від нещасних випадків відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Роботодавець може за рахунок власних коштів здійснювати потерпілим та членам їх сімей додаткові виплати відповідно до колективного чи трудового договору.

За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, зберігаються місце роботи (посада) та середня заробітна плата на весь період до відновлення працездатності або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності. У разі неможливості виконання потерпілим попередньої роботи проводяться його навчання і перекваліфікація, а також працевлаштування відповідно до медичних рекомендацій.

Час перебування на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням зараховується до стажу роботи для призначення пенсії за віком, а також до стажу роботи із шкідливими умовами, який дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і в пільгових розмірах у порядку, встановленому законом.

Роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці.

З цією метою роботодавець забезпечує функціонування системи управління охороною праці, а саме:

—створює відповідні служби і призначає посадових осіб, які забезпечують вирішення конкретних питань охорони праці, затверджує інструкції про їх обов'язки, права та відповідальність за виконання покладених на них функцій, а також контролює їх додержання;

—розробляє за участю сторін колективного договору і реалізує комплексні заходи для досягнення встановлених нормативів та підвищення існуючого рівня охорони праці;

—забезпечує виконання необхідних профілактичних заходів відповідно до обставин, що змінюються;

—впроваджує прогресивні технології, досягнення науки і техніки, засоби механізації та автоматизації виробництва, вимоги ергономіки, позитивний досвід з охорони праці тощо;

—забезпечує належне утримання будівель і споруд, виробничого обладнання та устаткування, моніторинг за їх технічним станом;

—забезпечує усунення причин, що призводять до нещасних випадків, професійних захворювань, та здійснення профілактичних заходів, визначених комісіями за підсумками розслідування цих причин;

—організовує проведення аудиту охорони праці, лабораторних досліджень умов праці, оцінку технічного стану виробничого обладнання та устаткування, атестацій робочих місць на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці в порядку і строки, що визначаються законодавством, та за їх підсумками вживає заходів до усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я виробничих факторів;

—розробляє і затверджує положення, інструкції, інші акти з охорони праці, що діють у межах підприємства (далі — акти підприємства), та встановлюють

правила виконання робіт і поведінки працівників на території підприємства, у виробничих приміщеннях, на будівельних майданчиках, робочих місця І відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці, забезпечує безоплатно працівників нормативно-правовими актами та актами підприємства з охорони праці;

—здійснює контроль за додержанням працівником технологічних процесів, правил поводження з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, використанням засобів колективного та індивідуального захисту, виконанням робіт відповідно до вимог з охорони праці;

—організовує пропаганду безпечних методів праці та співробітництво з працівниками у галузі охорони праці;

— вживає термінових заходів для допомоги потерпілим, залучає за не обхідності професійні аварійно-рятувальні формування у разі виникнення на підприємстві аварій та нещасних випадків.

Роботодавець несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог.

Для проведення заходів по охороні праці виділяються у встановленому порядку кошти і необхідні матеріали. Витрачати ці кошти і матеріали на інші цілі забороняється. Порядок використання зазначених коштів і матеріалів визначається в колективних договорах. Трудові колективи контролюють використання коштів, призначених на охорону праці.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний за свої кошти організувати проведення попереднього (при прийнятті на роботу) і періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі, а також щорічного обов'язкового медичного огляду осіб віком до 21 року. Перелік професій, працівники яких підлягають медичному оглядові, термін і порядок його проведення встановлюються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням із Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

Працівників, які потребують за станом здоров'я надання легшої роботи, власник або уповноважений ним орган повинен перевести, за їх згодою, на таку роботу у відповідності з медичним висновком тимчасово або без обмеження строку При переведенні за станом здоров'я на легшу нижчеоплачувану роботу за працівниками зберігається попередній середній заробіток протягом двох тижнів з дня переведення, а у випадках, передбачених законодавством України, попередній середній заробіток зберігається на весь час виконання нижчеоплачуваної роботи або надається матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Власник або уповноважений ним орган повинен проводити розслідування та вести облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України.

У випадках, передбачених законодавством, на власника або уповноважений ним орган покладається обов'язок організувати навчання, перекваліфікацію і працевлаштування інвалідів відповідно до медичних рекомендацій, встановити на їх прохання неповний робочий день або неповний робочий тиждень та створити пільгові умови праці. Залучення інвалідів до надурочних робіт та робіт у нічний час без їх згоди не допускається.

10.16. Обов'язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинило втрату працездатності. Правова допомога адвоката при розв'язанні таких спорів.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначає правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які призвели до втрати працездатності або загибелі застрахованих на виробництві.

Страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Завданнями страхування від нещасного випадку є:

—проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці;

—відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;

—відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей.

Дія Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі — Закон) поширюється на осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від їх форм власності та господарювання, у фізичних осіб, на осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності.

Особи, право яких на отримання відшкодування шкоди раніше було встановлено згідно із законодавством СРСР або законодавством України про відшкодування шкоди, заподіяної працівникам внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання, пов'язаних з виконанням ними трудових обов'язків, мають право на забезпечення по страхуванню від нещасного випадку відповідно до Закону.

Основними принципами страхування від нещасного випадку є:

—паритетність держави, представників застрахованих осіб та роботодавців в управлінні страхуванням від нещасного випадку;

—своєчасне та повне відшкодування шкоди страховиком;

—обов'язковість страхування від нещасного випадку осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, а також добровільність такого страхування для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності;

—надання державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

—обов'язковість сплати страхувальником страхових внесків;

—формування та витрачання страхових коштів на солідарній основі;

—диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;

—економічна заінтересованість суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;

—цільове використання коштів страхування від нещасного випадку.

Суб'єктами страхування від нещасного випадку є застраховані громадяни, а в окремих випадках — члени їх сімей та інші особи, страхувальники та страховик.

Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється страхування (далі — працівник). Страхувальниками є роботодавці, а в окремих випадках — застраховані особи.

Страховиком виступає Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі — Фонд). Об'єктом страхування від нещасного випадку є життя застрахованого, його здоров'я та працездатність.

Обов'язковому страхуванню від нещасного випадку підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);

2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;

3) особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудових, виховно-трудових закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася інвалідом, прирівнюється до нещасного випадку, який трапився із застрахованим. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою та до 16 років або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення 23 років їй подається допомога Фонду.

Для страхування від нещасного випадку на виробництві не потрібно згоди або заяви працівника. Страхування здійснюється в безособовій формі.

Усі застраховані є членами Фонду.

Взяття на облік Фондом юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців здійснюється на підставі відомостей з реєстраційної картки, наданих державним реєстратором відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», не пізніше наступного робочого дня з дня отримання зазначених відомостей робочими органами виконавчої дирекції Фонду, а фізичних осіб, які не мають статусу підприємців та використовують найману працю, — в день отримання від них відповідної заяви.

Роботодавці набувають статусу страхувальників:

—юридичні особи — з дня взяття їх на облік;

—фізичні особи — підприємці, які використовують найману працю, — у день одержання робочим органом виконавчої дирекції Фонду у встановленому порядку від органу державної служби зайнятості повідомлення про реєстрацію трудового договору (контракту) між фізичною особою — підприємцем та найманим працівником;

—фізичні особи, які не мають статусу підприємців та використовують найману працю, — з дня взяття на облік.

Повідомлення про взяття на облік роботодавця як платника страхових внесків та страхове свідоцтво надсилаються роботодавцю наступного робочого дня з дня взяття на облік. Форма повідомлення та страхового свідоцтва встановлюються Фондом соціального страхування від нещасних випадків.

Зняття з обліку роботодавця як платника страхових внесків здійснюється Фондом на підставі відомостей з реєстраційної картки, наданих державним реєстратором, а фізичних осіб, які не мають статусу підприємців та використовують найману працю, — за їх заявою після розірвання останнього трудового договору з найманим працівником та проведення передбачених законодавством перевірок роботодавця, звірення розрахунків з ним і проведення остаточного розрахунку.

Внесення змін до особових справ страхувальників проводиться на підставі відповідних повідомлень державних реєстраторів і заяв роботодавців не пізніше наступного робочого дня з дня отримання зазначених відомостей або заяв.

Добровільно, за письмовою заявою, від нещасного випадку у Фонді можуть застрахуватися:

1) священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах;

2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно;

3) громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності.

Строк страхування розпочинається з дня, який настає за днем прийняття заяви, за умови сплати страхового внеску.

Страхування припиняється, якщо страховий внесок до Фонду не перераховано протягом трьох місяців з дня подання заяви.

Особам, які підлягають страхуванню від нещасного випадку, видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування та є документом суворої звітності. Порядок видачі та зразок свідоцтва про соціальне страхування затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Страховим випадком є нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг.

Професійне захворювання є страховим випадком також у разі його встановлення чи виявлення в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів.

Нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення нормативних актів про охорону праці застрахованим, також є страховим випадком.

Порушення правил охорони праці застрахованим, яке спричинило нещасний випадок або професійне захворювання, не звільняє страховика від виконання зобов'язань перед потерпілим.

Факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання розслідується в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України, відповідно до Закону України «Про охорону праці».

Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами.

Нещасний випадок — це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі

виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть.

Перелік обставин, за яких настає страховий випадок, визначається Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади. В окремих випадках, за наявності підстав, Фонд соціального страхування від нещасних випадків може визнати страховим нещасний випадок, що стався за обставин, не визначених переліком.

До професійного захворювання належить захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою. Перелік професійних захворювань за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади затверджується Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках Фонд соціального страхування від нещасних випадків може визнати страховим випадком захворювання, не внесене до переліку професійних захворювань, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним.

Страхування від нещасного випадку здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків — некомерційна самоврядна організація, що діє на підставі статуту, який затверджується її правлінням. Фонд соціального страхування від нещасних випадків є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, а також емблему, яка затверджується його правлінням. Фонд соціального страхування від нещасних випадків набуває прав юридичної особи з дня реєстрації статуту у спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади. Фонд соціального страхування від нещасних випадків знаходиться у місті Києві.

У разі настання страхового випадку Фонд зобов'язаний у встановленому законодавством порядку:

1) своєчасно та в повному обсязі відшкодовувати шкоду, заподіяну працівни кові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, виплачуючи йому або особам, які перебували на його утриманні:

а) допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення пра цездатності або встановлення інвалідності;

б) одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого;

в) щомісяця грошову суму в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого;

г) пенсію по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

ґ) пенсію у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

д) грошову суму за моральну шкоду за наявності факту заподіяння цієї шкоди потерпілому;

є) допомогу дитині;

2) організувати поховання померлого, відшкодувати вартість пов'язаних з цим ритуальних послуг відповідно до місцевих умов;

3) сприяти створенню умов для своєчасного надання кваліфікованої першої невідкладної допомоги потерпілому в разі настання нещасного випадку, швидкої допомоги в разі потреби його госпіталізації, ранньої діагностики професійного захворювання;

4) організувати цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого у власних спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах або на договірній основі в інших лікувально-профілактичних закладах з метою якнайшвидшого відновлення здоров'я застрахованого;

5) забезпечити потерпілому разом із відповідними службами охорони здоров'я за призначенням лікарів повний обсяг постійно доступної, раціонально організованої медичної допомоги, яка повинна включати:

а) обслуговування вузькопрофільними лікарями та лікарями загальної прак тики;

б) догляд медичних сестер удома, в лікарні або в іншому лікувально-профілак тичному закладі;

в) акушерський та інший догляд удома або в лікарні під час вагітності та по логів;

г) утримання в лікарні, реабілітаційному закладі, санаторії або в іншому ліку вально-профілактичному закладі;

ґ) забезпечення необхідними лікарськими засобами, протезами, ортопедичними, коригуючими виробами, окулярами, слуховими апаратами, спеціальними засобами пересування, зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів).

б) вжити всіх необхідних заходів для підтримання, підвищення та відновлення працездатності потерпілого;

7) забезпечити згідно з медичним висновком домашній догляд за потерпілим, допомогу у веденні домашнього господарства (або компенсувати йому відповідні витрати), сприяти наданню потерпілому, який проживає в гуртожитку, ізольованого житла;

8) відповідно до висновку лікарсько-консультаційної комісії (далі — ЛКК) або медико-соціальної експертної комісії (далі — МСЕК) проводити навчання та перекваліфікацію потерпілого у власних навчальних закладах або на договірній основі в інших закладах перенавчання інвалідів, якщо внаслідок ушкодження здоров'я або заподіяння моральної шкоди потерпілий не може виконувати попередню роботу; працевлаштовувати осіб із зниженою працездатністю;

9) організовувати робочі місця для інвалідів самостійно або разом з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування чи з іншими заінтересованими суб'єктами підприємницької діяльності; компенсувати при цьому витрати виробництва, які не покриваються коштами від збуту виробленої продукції, за рахунок Фонду;

10) у разі невідкладної потреби подавати інвалідам разову грошову допомогу, допомогу у вирішенні соціально-побутових питань за їх рахунок або за рішенням виконавчої дирекції Фонду та її регіональних управлінь — за рахунок Фонду;

11) сплачувати за потерпілого внески на медичне та пенсійне страхування;

12) організовувати залучення інвалідів до участі у громадському житті.

Усі види соціальних послуг та виплат надаються застрахованому та особам, які перебувають на його утриманні, незалежно від того, перебуває на обліку підприємство, на якому стався страховий випадок, у Фонді чи ні.

Фонд здійснює заходи, спрямовані на запобігання нещасним випадкам, усунення загрози здоров'ю працівників, викликаної умовами праці, у тому числі:

1) надає страхувальникам необхідні консультації, сприяє у створенні ними та реалізації ефективної системи управління охороною праці;

2) бере участь:

—у розробленні центральними органами виконавчої влади державних цільових та галузевих програм поліпшення стану безпеки, умов праці і виробничого середовища та їх реалізації;

—у навчанні, підвищенні рівня знань працівників, які вирішують питання охорони праці;

—в організації розроблення та виробництва засобів індивідуального захисту працівників;

—у здійсненні наукових досліджень у сфері охорони та медицини праці;

3) перевіряє стан профілактичної роботи та охорони праці на підприємствах, бере участь у розслідуванні групових нещасних випадків, нещасних випадків із смертельними наслідками та з можливою інвалідністю, а також професійних захворювань;

4) веде пропаганду безпечних та нешкідливих умов праці, організовує створення тематичних кінофільмів, радіо- і телепередач, видає та розповсюджує нормативні акти, підручники, журнали, іншу спеціальну літературу, плакати, пам'ятки тощо з питань соціального страхування від нещасного випадку та охорони праці. З метою виконання цих функцій Фонд соціального страхування від нещасних випадків створює своє видавництво з відповідною поліграфічною базою;

5) бере участь у розробленні законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці;

6) вивчає та поширює позитивний досвід створення безпечних та нешкідливих умов виробництва;

7) надає підприємствам на безповоротній основі фінансову допомогу для розв'язання особливо гострих проблем з охорони праці;

8) виконує інші профілактичні роботи.

Виконання статутних функцій та обов'язків Фонду соціального страхування від нещасних випадків щодо запобігання нещасним випадкам покладається на страхових експертів з охорони праці. Страховими експертами з охорони праці можуть бути особи з вищою спеціальною освітою за фахом спеціаліста з охорони праці або особи з вищою технічною або медичною освітою, які мають стаж практичної роботи на підприємстві не менше трьох років та відповідне посвідчення, яке видається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади.

Страхові експерти з охорони праці мають право:

1) безперешкодно та в будь-який час відвідувати підприємства для перевірки стану умов і безпеки праці та проведення профілактичної роботи з цих питань;

2) у складі відповідних комісій брати участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а також у перевірці знань з охорони праці працівників підприємств;

3) одержувати від роботодавців пояснення та інформацію, в тому числі у письмовій формі, про стан охорони праці;

4) брати участь у роботі комісій з питань охорони праці підприємств;

5) вносити власникам підприємств, органам виконавчої влади, державного нагляду за охороною праці подання про порушення законодавства про охорону праці і вимагати вжиття економічних санкцій або притягнення до відповідальності посадових осіб, які допустили ці порушення, а також про заборону подальшої експлуатації робочих місць, дільниць і цехів, робота яких загрожує здоров'ю або життю працівників;

6) складати протоколи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

7) брати участь як незалежні експерти в роботі комісій з випробувань та приймання в експлуатацію виробничих об'єктів, засобів виробництва та індивідуального захисту, апаратури та приладів контролю.

Страхові експерти з охорони праці провадять свою діяльність відповідно до Положення про службу страхових експертів з охорони праці, профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний:

1) здійснювати облік та вести реєстр платників страхових внесків;

2) письмово повідомляти страхувальнику умовний клас професійного ризику його підприємства — групу галузей (підгалузей) економіки або видів діяльності, що мають визначений для цієї групи рівень виробничого травматизму та професійної захворюваності;

3) укладати угоди з лікувально-профілактичними закладами та окремими лікарями на обслуговування потерпілих на виробництві;

4) вивчати та використовувати досвід управління охороною праці та страхування від нещасного випадку в зарубіжних країнах;

5) співпрацювати з фондами з інших видів соціального страхування у фінансуванні заходів, пов'язаних з матеріальним забезпеченням та наданням соціальних послуг застрахованим, у кожному конкретному випадку спільно приймаючи рішення щодо того, хто з них братиме участь у фінансуванні цих заходів.

Якщо після призначення застрахованій особі матеріальної допомоги чи надання соціальних послуг між Фондом соціального страхування від нещасних випадків і страховиками з інших видів соціального страхування виникають спори щодо понесених витрат, виплата здійснюється страховиком, до якого звернувся застрахований. При цьому страховик, до якого звернувся застрахований, має право звернутися до відповідного страховика з інших видів соціального страхування щодо відшкодування понесених ним витрат;

6) виконувати інші роботи, пов'язані з координацією страхової діяльності.

Страховими виплатами є грошові суми, які Фонд соціального страхування від нещасних випадків виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку.

Зазначені грошові суми складаються із:

1) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;

2) страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);

3) страхової виплати пенсії по інвалідності потерпілому;

4) страхової виплати пенсії у зв'язку з втратою годувальника;

5) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

6) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

За наявності факту заподіяння моральної шкоди потерпілому провадиться страхова виплата за моральну шкоду.

Перерахування сум щомісячних страхових виплат і витрат на медичну та соціальну допомогу провадиться у разі:

1) зміни ступеня втрати професійної працездатності;

2) зміни складу сім'ї померлого;

3) підвищення розміру мінімальної заробітної плати у порядку, визначеному законодавством.

Перерахування сум щомісячних страхових виплат провадиться також у разі зростання у попередньому календарному році середньої заробітної плати у галузях національної економіки за даними центрального органу виконавчої влади з питань статистики. Таке перерахування провадиться з 1 березня наступного року. При цьому визначена раніше сума щомісячної страхової виплати зменшенню не підлягає.

Ступінь втрати працездатності потерпілим установлюється МСЕК за участю Фонду соціального страхування від нещасних випадків і визначається у відсотках професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров'я. МСЕК установлює обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, визначає професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також визначає необхідні види медичної та соціальної допомоги.

Огляд потерпілого проводиться МСЕК за умови подання акта про нещасний випадок на виробництві, акта розслідування професійного захворювання за встановленими формами, висновку спеціалізованого медичного закладу (науково-дослідного інституту профпатології чи його відділення) про професійний характер захворювання, направлення лікувально-профілактичного закладу або роботодавця чи профспілкового органу підприємства, на якому потерпілий одержав травму чи професійне захворювання, або робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків, суду чи прокуратури.

Позачергова експертиза проводиться МСЕК за заявою потерпілого, інших заінтересованих осіб, суду чи прокуратури.

За потерпілим, тимчасово переведеним на легшу нижчеоплачувану роботу, зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений ЛКК, або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності.

Стійкою втратою професійної працездатності вважається будь-яка втрата професійної працездатності, визначена МСЕК.

Необхідність переведення потерпілого на іншу роботу, її тривалість та характер установлюються ЛКК або МСЕК.

За згодою потерпілого роботодавець зобов'язаний надати йому рекомендовану ЛКК або МСЕК роботу за наявності відповідних вакансій.

Якщо у встановлений ЛКК або МСЕК строк роботодавець не забезпечує потерпілого відповідною роботою, Фонд соціального страхування від нещасних випадків сплачує потерпілому страхову виплату у розмірі його середньомісячного заробітку.

Потерпілому, який проходить професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальною програмою реабілітації (якщо з часу встановлення ступеня втрати професійної працездатності минуло не більше одного року), Фонд провадить щомісячні страхові виплати у розмірі середньомісячного заробітку протягом строку, визначеного програмою реабілітації.

Фонд оплачує вартість придбаних потерпілим інструментів, протезів та інших пристосувань, відшкодовує потерпілому інші необхідні витрати, пов'язані з його професійною підготовкою.

У разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті.

Такими непрацездатними особами є:

1) діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;

2) жінки, які досягли 55 років, і чоловіки, які досягли 60 років, якщо вони не працюють;

3) інваліди — члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;

4) неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;

5) непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право.

Право на одержання страхових виплат у разі смерті потерпілого мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли 8-річного віку.

Пенсія у разі смерті годувальника призначається і виплачується згідно із законодавством.

Сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Сума щомісячної страхової виплати не повинна перевищувати середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я. У разі коли потерпілому одночасно із щомісячною страховою виплатою призначено пенсію по інвалідності у зв'язку з одним і тим самим нещасним випадком, їх сума не повинна перевищувати середньомісячний заробіток, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Визначені раніше сума щомісячної страхової виплати та пенсія по інвалідності зменшенню не підлягають.

У разі стійкої втрати професійної працездатності, встановленої МСЕК, Фонд проводить одноразову страхову виплату потерпілому, сума якої визначається із розрахунку середньомісячного заробітку потерпілого за кожний відсоток втрати потерпілим професійної працездатності, але не вище чотирикратного розміру граничної суми заробітної плати (доходу), з якої справляються внески до Фонду.

У разі коли при подальших обстеженнях МСЕК потерпілому встановлено інший, вищий ступінь втрати стійкої професійної працездатності, з урахуванням іншої професійної хвороби або іншого каліцтва, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, йому провадиться одноразова виплата, сума якої визначається із розрахунку середньомісячного заробітку потерпілого за кожний відсоток збільшення ступеня втрати професійної працездатності відносно попереднього обстеження МСЕК.

Якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не тільки з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 відсотків.

Моральна (немайнова) шкода, заподіяна умовами виробництва, яка не спричинила втрати потерпілим професійної працездатності, відшкодовується Фондом за заявою потерпілого з викладом характеру заподіяної моральної (немайнової) шкоди та за поданням відповідного висновку медичних органів. Відшкодування здійснюється у вигляді одноразової страхової виплати незалежно від інших видів страхових виплат. Сума страхової виплати за моральну (немайнову) шкоду визначається в судовому порядку. При цьому сума страхової виплати не може переви-

щувати двохсот розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, незалежно від будь-яких інших страхових виплат.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків фінансує витрати на медичну та соціальну допомогу, в тому числі на додаткове харчування, придбання ліків, спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних засобів пересування тощо, якщо потребу в них визначено висновками МСЕК. Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд фінансує всі витрати на його лікування. Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю виплачується в розмірі 100 відсотків середнього заробітку (оподатковуваного доходу). При цьому перші п'ять днів тимчасової непрацездатності оплачуються власником або уповноваженим ним органом за рахунок коштів підприємства, установи, організації.

Додаткове харчування призначається на конкретно визначений строк за раціоном, який складає дієтолог чи лікар, який лікує, та затверджує МСЕК. Неможливість забезпечення потерпілого додатковим харчуванням у лікувально-профілактичному або реабілітаційному закладі підтверджується довідкою за підписом головного лікаря (директора) цього закладу. В цьому разі компенсація витрат на додаткове харчування здійснюється Фондом на підставі інформації органів державної статистики про середні ціни на продукти харчування у торговельній мережі того місяця, в якому їх придбали.

Витрати на ліки, лікування, протезування (крім протезів з дорогоцінних металів), придбання санаторно-курортних путівок, предметів догляду за потерпілим визначаються на підставі виданих лікарями рецептів, санаторно-курортних карток, довідок або рахунків про їх вартість.

Сума витрат на необхідний догляд за потерпілим залежить від характеру цього догляду, встановленого МСЕК, і не може бути меншою (на місяць) від:

1) розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, — на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо);

2) половини розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, — на постійний сторонній догляд;

3) чверті розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, — на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо).

Витрати на догляд за потерпілим відшкодовуються Фондом незалежно від того, ким вони здійснюються.

Інваліди I групи подають висновок МСЕК тільки для встановлення спеціального медичного догляду.

Якщо встановлено, що потерпілий потребує кількох видів допомоги, оплата провадиться за кожним її видом.

Потерпілому, який став інвалідом, періодично, але не рідше одного разу на три роки, а інвалідам I групи щорічно безоплатно за медичним висновком надається путівка для санаторно-курортного лікування; у разі самостійного придбання путівки її вартість компенсує Фонд у розмірі, встановленому правлінням Фонду. Потерпілому, який став інвалідом, компенсуються також витрати на проїзд до місця лікування і назад. Особі, яка супроводжує потерпілого, Фонд компенсує витрати на проїзд і житло згідно із законодавством про службові відрядження. Потерпілому, який став інвалідом та використав щорічну відпустку до одержання путівки у санаторно-курортний заклад, роботодавець надає додаткову відпустку для лікування (включаючи час проїзду) із збереженням на цей час середньомісячного заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я, або заробітку, що склався

перед відпусткою (за вибором потерпілого). Щомісячні страхові виплати потерпілому протягом цього часу провадяться на загальних підставах.

За наявності у потерпілого відповідно до висновків МСЕК медичних показань для одержання автомобіля Фонд соціального страхування від нещасних випадків компенсує вартість придбання автомобіля з ручним керуванням, запасних частин до нього, пального, а також ремонту і технічного обслуговування та навчання керуванню автомобілем у розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України. Згідно з висновком МСЕК Фонд соціального страхування від нещасних випадків може відшкодовувати й інші витрати.

У разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання розмір одноразової допомоги його сім'ї повинен бути не меншим за п'ятирічну заробітну плату потерпілого і, крім того, не меншим за однорічний заробіток потерпілого на кожну особу, яка перебувала на його утриманні, а також на його дитину, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після смерті потерпілого.

У разі смерті потерпілого від нещасного випадку або професійного захворювання витрати на його поховання несе Фонд соціального страхування від нещасних випадків згідно з порядком, визначеним Кабінетом Міністрів України.

У разі смерті потерпілого суми страхових виплат особам, які мають на це право, визначаються із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частки, яка припадала на потерпілого та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати.

Сума страхових виплат непрацездатним особам, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право, визначається в такому порядку:

1) якщо кошти на утримання стягувалися за рішенням суду, страхові виплати визначаються в сумі, призначеній судом;

2) якщо кошти на утримання не стягувалися в судовому порядку, сума страхової виплати встановлюється Фондом соціального страхування від нещасних випадків.

У разі коли право на страхові виплати мають одночасно непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого, і непрацездатні особи, які не перебували на його утриманні, спочатку визначається сума страхових виплат особам, які не перебували на утриманні померлого. Установлена зазначеним особам сума страхових виплат виключається із заробітку годувальника, а потім визначається сума страхових виплат особам, які перебували на утриманні померлого.

Страхові виплати особам, які втратили годувальника, провадяться в повному розмірі без урахування призначеної їм пенсії у разі втрати годувальника та інших доходів.

Середньомісячний заробіток для обчислення суми страхових виплат потерпілому у зв'язку із втраченим ним заробітком (або відповідної його частини) визначається згідно з порядком обчислення середньої заробітної плати для виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

При обчисленні середньомісячного заробітку враховуються основна і додаткова заробітна плата, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати (у тому числі в натуральній формі), які включаються до фонду оплати праці і підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян.

Середньомісячний заробіток береться для визначення розміру одноразової допомоги потерпілому або членам його сім'ї та особам, які перебували на його утриманні, у разі смерті потерпілого.

У разі повторного ушкодження здоров'я середньомісячний заробіток, за бажанням потерпілого, обчислюється за відповідні періоди, що передували першому або повторному ушкодженню здоров'я. Сума страхової виплати в цьому разі визначається згідно із ступенем (у відсотках) втрати професійної працездатності, що встановлюється МСЕК за сукупністю випадків ушкодження здоров'я. Якщо повторне ушкодження здоров'я працівника настало з вини іншого роботодавця, страхова виплата провадиться на загальних підставах.

Якщо на час звернення за страховою виплатою документи про заробіток потерпілого до ушкодження здоров'я не збереглися, сума страхової виплати визначається за діючою на час звернення тарифною ставкою (окладом) за професією (посадою) на підприємстві (в галузі), на якому працював потерпілий, або за відповідною тарифною ставкою (окладом) подібної професії (посади), але не менше розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати. Відсутність документів про заробіток підтверджується довідкою роботодавця або відповідного архіву.

У разі ушкодження здоров'я в період виробничого навчання (практики) сума страхової виплати визначається за діючою на підприємстві ставкою (окладом) тієї професії (спеціальності), якій навчався потерпілий, але не нижче найменшого розряду тарифної сітки відповідної професії. Якщо у період навчання (практики) потерпілий одержував заробіток, сума страхової виплати визначається, за його згодою, із середньомісячного заробітку за цей період. За бажанням потерпілого сума страхової виплати може бути визначена із середньомісячного заробітку до початку виробничого навчання (практики).

Індексація суми страхової виплати провадиться відповідно до законодавства.

Якщо застрахований одночасно має право на безоплатне або пільгове отримання одних і тих же видів допомоги, забезпечення чи догляду згідно з Законом та іншими законами, нормативно-правовими актами, йому надається право вибору відповідного виду допомоги, забезпечення чи догляду за однією з підстав.

Для розгляду справ про страхові виплати до Фонду соціального страхування від нещасних випадків подаються:

—акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання за встановленими формами та (або) висновок МСЕК про ступінь втрати професійної працездатності застрахованого чи копія свідоцтва про його смерть, а також відповідні рішення про відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

—документи про необхідність подання додаткових видів допомоги.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків приймає рішення про виплати у разі втрати годувальника за умови подання таких документів, які видаються відповідними організаціями в триденний строк з моменту звернення заявника:

1) копії свідоцтва органу реєстрації актів громадянського стану про смерть потерпілого;

2) довідки житлово-експлуатаційної організації, а за її відсутності — довідки виконавчого органу ради чи інших документів про склад сім'ї померлого, в тому числі про тих, хто перебував на його утриманні, або копії відповідного рішення суду;

3) довідки житлово-експлуатаційної організації, а за її відсутності — виконавчого органу ради про батьків або іншого члена сім'ї померлого, який не працює та доглядає дітей, братів, сестер чи онуків померлого, які не досягли 8-річного віку;

4) довідки навчального закладу про те, що член сім'ї потерпілого віком від 18 до 23 років, який має право на відшкодування шкоди, навчається за денною формою навчання;

5) довідки навчального закладу інтернатного типу про те, що член сім'ї потерпілого, який має право на відшкодування шкоди, перебуває на утриманні цього закладу.

Факт перебування на утриманні потерпілого у разі відсутності відповідних документів і неможливості їх відновлення встановлюється в судовому порядку.

Якщо застрахований або члени його сім'ї за станом здоров'я чи з інших причин не спроможні самі одержати зазначені вище документи, їх одержує та подає відповідний страховий експерт Фонду.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків розглядає справу про страхові виплати на підставі заяви потерпілого або заінтересованої особи за наявності усіх необхідних документів і приймає відповідні рішення у десятиденний строк, не враховуючи дня надходження зазначених документів. Рішення оформляється постановою, в якій зазначаються дані про осіб, які мають право на страхові виплати, розміри виплат на кожного члена сім'ї та їх строки або обґрунтування відмови у виплатах; до постанови додаються копії необхідних документів. Фонд може затримати страхові виплати до з'ясування підстав для виплат, якщо документи про нещасний випадок оформлені з порушенням установлених вимог.

Фонд може відмовити у страхових виплатах і наданні соціальних послуг застрахованому, якщо мали місце:

1) навмисні дії потерпілого, спрямовані на створення умов для настання страхового випадку;

2) подання роботодавцем або потерпілим Фонду соціального страхування від нещасних випадків свідомо неправдивих відомостей про страховий випадок;

3) вчинення застрахованим умисного злочину, що призвів до настання страхового випадку.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків може відмовити у виплатах і наданні соціальних послуг застрахованому, якщо нещасний випадок згідно із законодавством не визнаний пов'язаним з виробництвом.

Страхові виплати і надання соціальних послуг може бути припинено:

1) на весь час проживання потерпілого за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

2) на весь час, протягом якого потерпілий перебуває на державному утриманні, за умови, що частка виплати, яка перевищує вартість такого утримання, надається особам, які перебувають на утриманні потерпілого;

3) якщо з'ясувалося, що виплати призначено на підставі документів, які містять неправдиві відомості. Сума витрат на страхові виплати, отримані застрахованим, стягується в судовому порядку;

4) якщо страховий випадок настав внаслідок навмисного наміру заподіяння собі травми;

5) якщо потерпілий ухиляється від медичної чи професійної реабілітації або не виконує правил, пов'язаних з установленням чи переглядом обставин страхового випадку, або порушує правила поведінки та встановлений для нього режим, що перешкоджає одужанню;

6) в інших випадках, передбачених законодавством.

Оподаткування сум страхових виплат потерпілим та особам, які мають на них право, здійснюється згідно із законодавством.

Страхові виплати провадяться щомісячно в установлені Фондом дні на підставі постанови цього Фонду або рішення суду:

—потерпілому — з дня втрати працездатності внаслідок нещасного випадку або з дати встановлення професійного захворювання;

—особам, які мають право на виплати у зв'язку із смертю годувальника, — з дня смерті потерпілого, але не раніше дня виникнення права на виплати.

Одноразова допомога виплачується потерпілому в місячний строк з дня визначення МСЕК стійкої втрати професійної працездатності, а в разі смерті потерпілого — у місячний строк з дня смерті застрахованого особам, які мають на це право. Якщо справи про страхові виплати розглядаються вперше по закінченні трьох років з дня втрати потерпілим працездатності внаслідок нещасного випадку або з дня смерті годувальника, страхові виплати провадяться з дня звернення. Виплати призначені, але не одержані своєчасно потерпілим або особою, яка має право на одержання виплат, провадяться за весь минулий час, але не більш як за три роки з дня звернення за їх одержанням.

Страхові виплати провадяться протягом строку, встановленого МСЕК або ЛКК. Строк проведення страхових виплат продовжується з дня їх припинення і до часу, встановленого при наступному огляді МСЕК або ЛКК, незалежно від часу звернення потерпілого або заінтересованих осіб до Фонду. При цьому сума страхових виплат за минулий час виплачується за умови підтвердження МСЕК втрати працездатності та причинного зв'язку між настанням непрацездатності та ушкодженням здоров'я.

Страхові виплати за поточний місяць провадяться протягом місяця з дня настання страхового випадку. Доставка і переказ сум, що виплачуються потерпілим, провадяться за рахунок Фонду. За бажанням одержувачів ці суми можуть перераховуватися на їх особові рахунки в банку. Суми, одержані в рахунок страхових виплат потерпілим або особою, яка має право на ці виплати, можуть бути утримані Фондом, якщо рішення про їх виплату прийнято на підставі підроблених документів або подано свідомо неправдиві відомості, а також якщо допущено помилку, яка впливає на суму страхових виплат.

Належні суми страхових виплат, що з вини Фонду не були своєчасно виплачені особам, які мають на них право, у разі смерті цих осіб виплачуються членам їх сімей, а в разі їх відсутності — включаються до складу спадщини.

Потерпілим, які проживають у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонатах для ветеранів війни та праці, щомісячні суми страхових виплат перераховуються на рахунок зазначених установ з виплатою різниці між сумою страхової виплати та вартістю утримання в них, але не менш як 25 відсотків призначеної суми страхової виплати (втраченого заробітку).

Якщо на утриманні потерпілого, який проживає у будинку-інтернаті для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонаті для ветеранів війни та праці, є непрацездатні члени сім'ї, сума страхової виплати сплачується в такому порядку: на одну непрацездатну особу, яка перебуває на утриманні, — чверть, на двох — третина, на трьох і більше — половина суми страхової виплати. Частина суми страхової виплати, що залишається після відрахування вартості утримання в цих установах, але не менш як 25 відсотків, виплачується потерпілому

Суми страхових виплат, нараховані особі, яка їх одержує в період її перебування в дитячому будинку, закладі інтернатного типу, перераховуються на спеціальний рахунок і виплачуються їй після закінчення навчання у цьому закладі.

У разі відбування потерпілим покарання у вигляді позбавлення волі належні йому суми страхових виплат перераховуються на спеціальний рахунок і виплачуються йому після звільнення з місця позбавлення волі, а особи, які перебувають на утриманні потерпілого, одержують виплати в установленому порядку.

У разі виїзду потерпілого або осіб, які мають право на страхові виплати, на постійне місце проживання за межі України визначені на зазначені цілі суми переказуються Фондом на їх адресу в порядку, передбаченому міждержавними угодами.

Копії рішень Фонду або суду про призначення страхових виплат, заяви потерпілих та інших заінтересованих осіб про призначення виплат з усіма необхідними документами зберігаються Фондом.

Через два роки після припинення страхових виплат зазначені справи передаються на постійне зберігання до архівних установ у порядку, визначеному законодавством.

Застрахований має право:

1) брати участь на виборній основі в управлінні страхуванням від нещасних випадків;

2) бути повноважним представником застрахованих працівників і вимагати від Фонду виконання своїх обов'язків щодо соціального захисту потерпілих;

3) брати участь у розслідуванні страхового випадку, у тому числі з участю представника профспілкового органу або своєї довіреної особи;

4) у разі настання страхового випадку одержувати від Фонду виплати та соціальні послуги;

5) на послуги медичної реабілітації;

6) на послуги професійної реабілітації, включаючи збереження робочого місця, навчання або перекваліфікацію, якщо загальна тривалість професійної ре абілітації не перевищує двох років;

7) на відшкодування витрат при медичній і професійній реабілітації на проїзд до місця лікування чи навчання і назад, витрати на житло та харчування, транспортування багажу, на проїзд особи, яка його супроводжує;

8) на послуги соціальної реабілітації, включаючи придбання автомобіля, протезів, допомогу у веденні домашнього господарства, що надаються відповідно до законодавства;

9) отримувати безоплатно від Фонду роз'яснення з питань соціального страхування від нещасного випадку.

У разі смерті потерпілого члени його сім'ї мають право на одержання від Фонду страхових виплат (одноразової допомоги, пенсії у зв'язку із втратою годувальника) та послуг, пов'язаних з похованням померлого.

Застрахований зобов'язаний:

1) знати та виконувати вимоги законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, що стосуються застрахованого, а також додержуватися зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором (угодою, трудовим договором, контрактом) та правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства;

2) у разі настання нещасного випадку або професійного захворювання:

а) лікуватися в лікувально-профілактичних закладах або у медичних працівників, з якими Фонд уклав угоди на медичне обслуговування;

б) додержувати правил поведінки та режиму лікування, визначених лікарями, які його лікують;

в) не ухилятися від професійної реабілітації та виконання вказівок, спрямованих на якнайшвидше повернення його до трудової діяльності;

г) своєчасно повідомляти робочий орган виконавчої дирекції Фонду про обставини, що призводять до зміни розміру матеріального забезпечення, складу соціальних послуг та порядку їх надання (зміни стану непрацездатності, складу сім'ї, звільнення з роботи, працевлаштування, виїзд за межі держави тощо).

Роботодавець як страхувальник має право:

1) брати участь на виборній основі в управлінні страхуванням від нещасних випадків;

2) вимагати від Фонду виконання обов'язків Фонду щодо організації профілактики нещасних випадків і професійних захворювань та соціального захисту потерпілих;

3) оскаржувати рішення працівників Фонду випадків у спеціальних комісіях з питань вирішення спорів при виконавчій дирекції Фонду та при її робочих органах;

4) брати участь у визначенні йому знижок чи надбавок до страхового тарифу;

5) захищати свої права та законні інтереси, а також права та законні інтереси застрахованих, у тому числі в суді.

Роботодавець як страхувальник зобов'язаний:

1) своєчасно та повністю сплачувати в установленому порядку страхові внески до Фонду соціального страхування від нещасних випадків;

2) інформувати робочий орган виконавчої дирекції Фонду:

а) про кожний нещасний випадок або професійне захворювання на підприємстві;

б) про зміну технології робіт або виду діяльності підприємства для переведен ня його до відповідного класу професійного ризику;

3) щорічно подавати робочому органу виконавчої дирекції Фонду відомості про чисельність працівників, річну суму заробітної плати, річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), кількість нещасних випадків і професійних захворювань на підприємстві за минулий календарний рік;

4) безоплатно створювати всі необхідні умови для роботи на підприємстві представників Фонду;

5) повідомляти працівникам підприємства адресу та номери телефонів робочого органу виконавчої дирекції Фонду, а також лікувально-профілактичних закладів та лікарів, які за угодами з цим Фондом обслуговують підприємство.

Фонд несе відповідальність згідно із законодавством за шкоду, заподіяну застрахованим особам внаслідок невиконання, несвоєчасного або неналежного виконання умов страхування, встановлених законодавством. Працівники Фонду за порушення законодавчих або інших нормативно-правових актів про страхування від нещасного випадку несуть відповідальність згідно із законодавством України.

Заклади охорони здоров'я, заклади професійної реабілітації та громадяни, які надають соціальні послуги застрахованим особам, несуть цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованим особам або Фонду внаслідок фальсифікації даних про обсяги та якість наданих послуг. Достовірність зазначених у документах даних перевіряється виконавчою дирекцією Фонду.

Страхувальник несе відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованому або Фонду внаслідок невиконання своїх обов'язків із страхування від нещасного випадку, відповідно до законодавства. За прострочення сплати страхового внеску до Фонду із страхувальника стягується пеня згідно із законодавством. За несвоєчасну сплату страхового внеску, несвоєчасне інформування Фонду про чисельність працівників, річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), річну суму заробітної плати на підприємстві, нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, що сталися на підприємстві, про зміни технології робіт, виду діяльності підприємства або його ліквідацію страхувальник притягається до відповідальності згідно із законодавством.

Страхувальнику забороняється вчиняти будь-які дії, що можуть призвести до прийняття ним разом із застрахованою особою спільного рішення, яке може завдати шкоди цій особі.

Застрахована особа несе відповідальність за невиконання своїх обов'язків щодо страхування від нещасного випадку згідно із законодавством.

Збирання, зберігання, використання та поширення інформації у сфері страхування від нещасного випадку здійснюється з додержанням вимог, передбачених законодавством про інформацію. Перелік відомостей про застрахованих і страхувальників, необхідних для здійснення страхування від нещасних випадків, визначається правлінням Фонду. Фонд зобов'язаний роз'яснювати населенню через засоби масової інформації права та обов'язки суб'єктів страхування від нещасного випадку, передбачені законодавством. Фонд надає страхувальникам і застрахованим консультації з питань страхування від нещасного випадку на безоплатній основі.

Спори щодо суми страхових внесків, а також щодо розміру шкоди та прав на її відшкодування, накладення штрафів та з інших питань вирішуються в судовому порядку. За бажанням заінтересована особа може звернутися з питань вирішення спору до спеціальної комісії при виконавчій дирекції Фонду. До складу цієї комісії на громадських і паритетних засадах входять представники держави, застрахованих осіб і страхувальників. Такі ж комісії на тих же засадах створюються при робочих органах виконавчої дирекції Фонду із залученням представників місцевих органів виконавчої влади, застрахованих осіб і страхувальників. Положення про діяльність і персональний склад цих комісій затверджується правлінням Фонду. Рішення комісії при робочому органі виконавчої дирекції Фонду може бути оскаржено до комісії, створеної при виконавчій дирекції цього Фонду, а рішення останньої — до його правління.

10.17. Застосування праці неповнолітніх. Трудові спори за участю неповнолітніх. Правова допомога адвоката у випадках порушення трудових прав неповнолітніх.

Неповнолітні, тобто особи, що не досягай вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України.

Не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років.

За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягай п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

На кожному підприємстві має вестися спеціальний облік працівників, які не досягай вісімнадцяти років, із зазначенням дати їх народження.

Забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Забороняється також залучати осіб молодше вісімнадцяти років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також граничні норми підіймання і переміщення важких речей особами молодше вісімнадцяти років затверджуються Міністерством охорони

здоров'я України за погодженням із Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

Усі особи молодше вісімнадцяти років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові.

Забороняється залучати працівників молодше вісімнадцяти років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні.

Для робітників віком до вісімнадцяти років норми виробітку встановлюються виходячи з норм виробітку для дорослих робітників пропорціонально скороченому робочому часу для осіб, що не досягай вісімнадцяти років.

Для молодих робітників, які поступають на підприємство, в організацію після закінчення загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, курсів, а також для тих, що пройшли навчання безпосередньо на виробництві, в передбачених законодавством випадках і розмірах та на визначені ними строки можуть затверджуватись знижені норми виробітку, які затверджуються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з профспілковим комітетом.

Заробітна плата працівникам молодше вісімнадцяти років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як і працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи.

Праця працівників молодше вісімнадцяти років, допущених до відрядних робіт, оплачується за відрядними розцінками, встановленими для дорослих працівників, з доплатою за тарифною ставкою за час, на який тривалість їх щоденної роботи скорочується порівняно з тривалістю щоденної роботи дорослих працівників.

Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Підприємства можуть встановлювати учням доплати до заробітної плати.

Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років надаються у зручний для них час. Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років повної тривалості у перший рік роботи надаються за їх заявою до настання шестимісячного терміну безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації.

Для всіх підприємств і організацій встановлюється броня прийняття на роботу і професійне навчання на виробництві молоді, яка закінчила загальноосвітні школи, професійні навчально-виховні заклади, а також інших осіб молодше вісімнадцяти років.

Районні і міські ради затверджують програми влаштування на роботу випускників загальноосвітніх шкіл, квоти робочих місць для працевлаштування молоді та забезпечують їх виконання всіма підприємствами, установами, організаціями.

Відмова у прийнятті на роботу і професійне навчання на виробництві зазначеним особам, направленим в рахунок броні, забороняється. Така відмова може бути оскаржена ними до суду.

Працездатній молоді — громадянам України віком від 15 до 28 років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби надається перше робоче місце на строк не менше двох років.

Молодим спеціалістам — випускникам державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємствами, установами, організаціями, надається робота за фахом на період не менше трьох років у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Звільнення працівників молодше вісімнадцяти років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) комісії в справах неповнолітніх. При цьому звільнення з підстав, зазначених в пунктах 1, 2 і 6 ст. 40 КЗпП України, провадиться лише у виняткових випадках і не допускається без працевлаштування.

Батьки, усиновителі і піклувальник неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси.

Виборний орган первинної профспілкової організації (профспілковий представник) підприємства, установи, організації і власник або уповноважений ним орган розглядають питання про заохочення молодих працівників, розподіл для них житла і місць в гуртожитках, охорону праці, їх звільнення, використання коштів на розвиток культурно-масової і спортивної роботи за участю представника молодіжної організації на умовах, визначених колективним договором.

10.18. Гарантії і компенсації у трудових правовідносинах. Спори, що можуть виникати з цих питань. Правова допомога адвоката при розв'язанні таких спорів.

Держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України:

—вільний вибір виду діяльності;

—безплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, з урахуванням суспільних потреб;

—надання підприємствами відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам державних вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладів;

—безплатне навчання безробітних новим професіям, перепідготовку в навчальних закладах або у системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії;

—компенсацію відповідно до законодавства матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість;

—правовий захист від необгрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи.

Забороняється необгрунтована відмова у прийнятті на роботу.

Відповідно до Конституції України будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання не допускається.

Вимоги щодо віку, рівня освіти, стану здоров'я працівника можуть встановлюватись законодавством України.

На час виконання державних або громадських обов'язків, якщо за чинним законодавством України ці обов'язки можуть здійснюватись у робочий час. працівникам гарантується збереження місця роботи (посади) і середнього заробітку. Працівникам, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених законами України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» і «Про альтернативну (невійськову) службу», надаються гарантії та пільги відповідно до цих законів.

Працівники мають право на відшкодування витрат та одержання інших компенсацій у зв'язку з переведенням, прийняттям або направленням на роботу в іншу місцевість.

Працівникам при переведенні їх на іншу роботу, коли це зв'язано з переїздом в іншу місцевість, виплачуються: вартість проїзду працівника і членів його сім'ї: витрати по перевезенню майна; добові за час перебування в дорозі; одноразова допомога на самого працівника і на кожного члена сім'ї, який переїжджає; заробітна плата за дні збору в дорогу і влаштування на новому місці проживання, але не більше шести днів, а також за час перебування в дорозі.

Працівникам, які переїжджають у зв'язку з прийомом їх (за попередньою домовленістю) на роботу в іншу місцевість, виплачуються компенсації і надаються гарантії, зазначені вище, крім виплати одноразової допомоги, яка цим працівникам може бути виплачена за погодженням сторін.

Розміри компенсацій, порядок їх виплати та надання гарантії особам, а також гарантії і компенсації особам при переїзді їх в іншу місцевість у зв'язку з направленням на роботу в порядку розподілу після закінчення учбового закладу, аспірантури, клінічної ординатури або в порядку організованого набору встановлюються законодавством.

Працівники мають право на відшкодування витрат та одержання інших компенсацій у зв'язку з службовими відрядженнями. Працівникам, які направляються у відрядження, виплачуються: добові за час перебування у відрядженні, вартість проїзду до місця призначення і назад та витрати по найму жилого приміщення в порядку і розмірах, встановлюваних законодавством. За відрядженими працівниками зберігаються протягом усього часу відрядження місце роботи (посада) і середній заробіток.

При направленні працівників для підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за ними зберігається місце роботи (посада) і провадяться виплати, передбачені законодавством.

За час перебування в медичному закладі на обстеженні за працівниками, зобов'язаними проходити таке обстеження, зберігається середній заробіток за місцем роботи.

За працівниками-донорами зберігається середній заробіток за дні обстеження в закладах охорони здоров'я і здавання крові для переливання. Цим працівникам безпосередньо після кожного дня здавання крові для переливання надається день відпочинку з збереженням середнього заробітку, а також за бажанням працівника цей день приєднується до щорічної відпустки.

Працівники, які використовують свої інструменти для потреб підприємства мають право на одержання компенсації за їх зношування (амортизацію). Розмір і порядок виплати цієї компенсації, якщо вони не встановлені в централізованому порядку, визначаються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з працівником.

За працівниками — авторами винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій зберігається середній заробіток при

звільненні від основної роботи для участі у впровадженні винаходу, корисної моделі, промислового зразка чи раціоналізаторської пропозиції на тому ж підприємстві, в установі, організації. При впровадженні винаходу, корисної моделі, промислового зразка або раціоналізаторської пропозиції на іншому підприємстві, в установі, організації за працівниками зберігається посада за місцем постійної роботи, а робота по впровадженню винаходу, корисної моделі, промислового зразка чи раціоналізаторської пропозиції оплачується за погодженням сторін у розмірі не нижче середнього заробітку за місцем постійної роботи.

Відрахування із заробітної плати можуть провадитись тільки у випадках, передбачених законодавством України. Відрахування із заробітної плати працівників для покриття їх заборгованості підприємству, установі і організації, де вони працюють, можуть провадитись за наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу:

1) для повернення авансу, виданого в рахунок заробітної плати; для повернення сум, зайво виплачених внаслідок лічильних помилок; для погашення невитраченого і своєчасно не повернутого авансу, виданого на службове відрядження або переведення до іншої місцевості; на господарські потреби, якщо працівник не оспорює підстав і розміру відрахування. У цих випадках власник або уповноважений ним орган вправі видати наказ (розпорядження) про відрахування не пізніше одного місяця з дня закінчення строку, встановленого для повернення авансу, погашення заборгованості, або з дня виплати неправильно обчисленої суми;

2) при звільненні працівника до закінчення того робочого року, в рахунок якого він вже одержав відпустку, за невідроблені дні відпустки;

3) при відшкодуванні шкоди, завданої з вини працівника підприємству, установі, організації.

При кожній виплаті заробітної плати загальний розмір усіх відрахувань не може перевищувати двадцяти процентів, а у випадках, окремо передбачених законодавством України, — п'ятдесяти процентів заробітної плати, яка належить до виплати працівникові. При відрахуванні з заробітної плати за кількома виконавчими документами за працівником у всякому разі повинно бути збережено г.'ятдесят процентів заробітку. Вказані обмеження не поширюються на відрахування із заробітної плати при відбуванні виправних робіт і при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей. У цих випадках розмір відрахувань із заробітної плати не може перевищувати сімдесяти відсотків.

Не допускаються відрахування з вихідної допомоги, компенсаційних та інших виплат, на які згідно з законодавством не звертається стягнення.

10.19. Відрядження та його правове регулювання. Компенсація витрат працівників по відрядженню. Документи, що надаються працівником на підтвердження витрат по відрядженню.

Працівники мають право на відшкодування витрат та одержання інших :омпенсацій у зв'язку з службовими відрядженнями. Працівникам, які направляються у відрядження, виплачуються: добові за час перебування у відрядженні, вартість проїзду до місця призначення і назад та витрати по найму жилого приміщення в порядку і розмірах, встановлюваних законодавством. За відрядженими працівниками зберігаються протягом усього часу відрядження місце робота *і* посада) і середній заробіток.

Не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років.

Жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. № 663 затверджені норми відшкодування витрат на відрядження в межах України та за кордон Згідно з цією постановою для працівників підприємств, установ і організацій в с форм власності (крім державних службовців, а також інших осіб, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок коштів бюджетів) встановлені такі граничні норми добових витрат:

а) у разі коли до рахунків на оплату вартості проживання у готелях не включ ;-ються витрати на харчування, для відряджень у межах України — 25 гривень, для відряджень за кордон — 280 гривень;

б) у разі коли до рахунків вартості проживання у готелях включаються витра ти на:

—одноразове харчування, для відряджень у межах України — 20 гривень, для відряджень за кордон — 224 гривні;

—дворазове харчування, для відряджень у межах України — 15 гривень, для відряджень за кордон — 154 гривні;

—триразове харчування, для відряджень у межах України — 10 гривень, для відряджень за кордон — 98 гривень.

Також встановлені норми відшкодування витрат на відрядження у межах України та за кордон для державних службовців і працівників підприємств, установ та організацій, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок коштів бюджетів.

У разі коли працівники, відряджені за кордон, за умовами запрошення забезпечуються стороною, яка приймає, безкоштовним харчуванням у країні відрядження (в дорозі), або коли працівники, відряджені в межах України для участі у переговорах, конференціях, симпозіумах, які проводяться за тематикою, що стосується основної діяльності підприємства, установи та організації, які відряджають працівників, за умовами запрошення забезпечуються організаторами таких заходів безкоштовним харчуванням, добові витрати відшкодовуються у розмірах, що визначаються у відсотках норм добових витрат для даної країни згідно з додатком, зокрема 80 відсотків при одноразовому, 55 відсотків — дворазовому, 35 відсотків — триразовому харчуванні.

Витрати на наймання житлового приміщення під час відрядження відшкодовуються у разі надання оригіналів підтвердних документів. Витрати на харчування, вартість якого включена до рахунків на оплату вартості проживання у готелях або до проїзних документів, оплачуються відрядженим за рахунок добових.

Державним службовцям і працівникам зазначених підприємств, установ та організацій, які перебувають за кордоном тривалий термін і отримують заробітну плату в іноземній валюті, та працівникам дипломатичних установ України, які перебувають за кордоном у довготерміновому відрядженні та отримують виплати в іноземній валюті, у разі відрядження в межах країни перебування добові витрати відшкодовуються у розмірі 80 відсотків норм добових витрат, визначених у додатку до цієї постанови для даної країни. У разі відрядження у межах країни

перебування терміном на одну добу добові витрати відшкодовуються у розмірі 50 відсотків зазначених норм.

Граничні норми добових витрат для працівників підприємств, установ та організацій всіх форм власності (крім державних службовців, а також інших осіб, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів) у разі відрядження за межі України переглядаються за поданням Міністерства фінансів після прийняття закону про Державний бюджет України на наступний рік, якщо прогнозний середньорічний курс гривні до долара США відповідно до Основних напрямів грошово-кредитної політики України на новий бюджетний рік відрізняється від встановленого на попередній рік курсу більш як на 10 відсотків.

Норми добових витрат і граничні норми відшкодування витрат на наймання житлових приміщень для державних службовців, а також інших осіб, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів, у разі відрядження за межі України переглядаються, якщо виникла така потреба, за поданням Міністерства фінансів на підставі обґрунтованих пропозицій Міністерства закордонних справ.

Підприємства, установи та організації, що направляють працівників у відрядження в межах України та за кордон, зобов'язані забезпечити їх коштами (у разі відрядження за кордон — у національній валюті країни, куди відряджається працівник, або у вільно конвертованій валюті) як аванс на поточні витрати у розмірах згідно з установленими нормами. Аванс відрядженому працівникові може видаватися готівкою або перераховуватися у безготівковій формі на відповідний рахунок для використання із застосуванням платіжних карток.

Працівникам, які направляються у відрядження за кордон підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності (крім державних службовців, а також інших осіб, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів), добові виплачуються в іноземній валюті у сумі, яка в еквіваленті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком на день видачі коштів із каси уповноваженого банку, не перевищує встановлених граничних норм добових витрат.

Залишок коштів понад суму, витрачену згідно із звітом про використання коштів, виданих на відрядження або під звіт, підлягає поверненню працівником каси або зарахуванню на відповідний рахунок підприємства, що їх видала разі відрядження за кордон — у грошових одиницях, в яких було видано аванс), у встановленому законодавством порядку.

Термін відрядження визначається керівником, але не може перевищувати в межах України 30 календарних днів, за кордон — 60 календарних днів, за винятвипадків, установлених Кабінетом Міністрів України.

Термін відрядження працівників, які направляються для виконання у межах України монтажних, налагоджувальних, ремонтних і будівельних робіт, не повинен перевищувати періоду будівництва об'єктів.

Термін відрядження працівників, які направляються за кордон за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) для здійснення монтажних, налагоджувальних, ремонтних, проектних, проектно-пошукових, будівельних, будівельно-монтажних і пусконалагоджувальних робіт, шефмонтажу та авторського нагляду під час будівництва, обслуговування та забезпечення функціонування

національних експозицій на міжнародних виставках, не повинен перевищувати одного року.

Також було передбачено, що державним службовцям, а також іншим особам, які направляються у відрядження в межах України і за кордон підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок коштів бюджетів, за наявності оригіналів підтвердних документів відшкодовуються витрати:

—на проїзд (включаючи перевезення багажу) до місця відрядження і назад, а також за місцем відрядження;

—на побутові послуги, що включені до рахунків на оплату вартості проживання у готелях (прання, чистка, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни), але не більш як 10 відсотків норм добових витрат для країни, куди відряджається працівник за всі дні проживання;

—на бронювання місць у готелях у розмірах не більш як 50 відсотків вартості місця за добу;

—на користування постільними речами в поїздах;

—на комісійні у разі обміну валюти.

Відшкодування витрат на службові телефонні переговори проводиться в розмірах, погоджених з керівником.

10.20. Професійні спілки. їх участь у захисті прав працівників при виникненні спорів у правовідносинах між власником підприємства і працівником. Межі втручання у розв'язання трудових спорів.

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати професійні спілки з метою представництва, здійснення і захисту своїх трудових та соціально-економічних прав та інтересів, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі професійних спілок.

Держава визнає професійні спілки повноважними представниками працівників і захисниками їх трудових, соціально-економічних прав та інтересів в органах державної влади та місцевого самоврядування, у відносинах з власником або уповноваженим ним органом, а також з іншими об'єднаннями громадян.

Професійна спілка (профспілка) — це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх прбфесійної (трудової) діяльності (навчання).

Працівники мають право брати участь в управлінні підприємствами через загальні збори (конференції), ради трудових колективів, професійні спілки, які діють у трудових колективах, інші органи, уповноважені трудовим колективом на представництво, вносити пропозиції щодо поліпшення роботи підприємства, а також з питань соціально-культурного і побутового обслуговування.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний створювати умови, які б забезпечували участь працівників в управлінні підприємствами, установами, організаціями. Службові особи підприємств зобов'язані у встановлений строк розглядати критичні зауваження і пропозиції працівників і повідомляти їм про вжиті заходи.

Первинні профспілкові організації на підприємствах та їх структурних підрозділах представляють інтереси своїх членів і захищають їх трудові, соціально-економічні права та інтереси. Первинні профспілкові організації здійснюють свої повноваження через утворені відповідно до статуту (положення) виборні органи, а в організаціях, де виборні органи не утворюються, — через профспілкового представника, уповноваженого згідно із статутом на представництво інтересів членів професійної спілки, який діє в межах прав, наданих Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (далі — Закон) та статутом професійної спілки. У разі якщо на підприємстві діє кілька первинних профспілкових організацій, представництво колективних інтересів працівників підприємства щодо укладення колективного договору здійснюється об'єднаним представницьким органом.

Виборний орган первинної профспілкової організації на підприємстві, в установі, організації:

1) укладає та контролює виконання колективного договору, звітує про його виконання на загальних зборах трудового колективу, звертається з вимогою до відповідних органів про притягнення до відповідальності посадових осіб за невиконання умов колективного договору;

2) разом з власником або уповноваженим ним органом вирішує питання запровадження, перегляду та змін норм праці;

3) разом з власником або уповноваженим ним органом вирішує питання оплати праці працівників, форм і систем оплати праці, розцінок, тарифних сіток, схем посадових окладів, умов запровадження та розмірів надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних виплат;

4) разом з власником або уповноваженим ним органом вирішує питання робочого часу і часу відпочинку, погоджує графіки змінності та надання відпусток, запровадження підсумованого обліку робочого часу, дає дозвіл на проведення надурочних робіт, робіт у вихідні дні тощо;

5) разом з власником або уповноваженим ним органом вирішує питання соціального розвитку підприємства, поліпшення умов праці, матеріально-побутового, медичного обслуговування працівників;

6) бере участь у вирішенні соціально-економічних питань, визначенні та затвердженні переліку і порядку надання працівникам соціальних пільг;

7) бере участь у розробленні правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи або організації;

8) представляє інтереси працівників за їх дорученням під час розгляду індивідуальних трудових спорів та у колективному трудовому спорі, сприяє його вирішенню;

9) приймає рішення про вимогу до власника або уповноваженого ним органу розірвати трудовий договір (контракт) з керівником підприємства, установи, організації, якщо він порушує Закон, законодавство про працю, ухиляється від >часті в переговорах щодо укладення або зміни колективного договору, не вико нує зобов'язань за колективним договором, допускає інші порушення законодав ства про колективні договори;

10) надає згоду або відмовляє в наданні згоди на розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з працівником, який є членом професійної спілки, що діє на підприємстві у випадках, передбачених законом;

11) бере участь у розслідуванні нещасних випадків, професійних захворювань і аварій, у роботі комісії з питань охорони праці;

12) здійснює громадський контроль за виконанням власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю та про охорону праці, за забезпеченням на підприємстві безпечних та нешкідливих умов праці, виробничої санітарії, правильним застосуванням установлених умов оплати праці, вимагає усунення виявлених недоліків;

13) здійснює контроль за підготовкою та поданням власником або уповноваженим ним органом документів, необхідних для призначення пенсій працівникам і членам їх сімей;

14) здійснює контроль за наданням пенсіонерам та інвалідам, які до виходу на пенсію працювали на підприємстві, в установі, організації, права користування нарівні з його працівниками наявними можливостями щодо медичного обслуговування, забезпечення житлом, путівками до оздоровчих і профілактичних закладів та іншими соціальними послугами і пільгами згідно із статутом підприємства, установи, організації та колективним договором;

15) представляє інтереси застрахованих осіб у комісії із соціального страхування, *направляє* працівників до санаторіїв, профілакторіїв і будинків відпочинку, туристичних комплексів, баз та оздоровчих закладів на умовах, передбачених колективним договором або угодою, перевіряє стан організації медичного обслуговування працівників та членів їхніх сімей;

16) визначає разом з власником або уповноваженим ним органом відповідно до колективного договору розмір коштів, що будуть спрямовані на будівництво, реконструкцію, утримання житла, веде облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, розподіляє в установленому законодавством порядку жилу площу в будинках, споруджених за кошти або за участю підприємства, а також жилу площу, що надається власникові у розпорядження в інших будинках, здійснює контроль за житлово-побутовим обслуговуванням працівників;

17) представляє інтереси працівників підприємства-боржника в ході процедури банкрутства.

Виборні органи профспілкової організації, що діють на підприємстві, в установі, організації, мають також інші права, передбачені законодавством України.

Для реалізації повноважень профспілок, передбачених Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», члени виборних органів профспілкових організацій підприємств, установ і організацій, вищестоящих профспілкових органів, а також повноважні представники цих органів мають право:

1) безперешкодно відвідувати та оглядати місця роботи на підприємстві, де працюють члени профспілок;

2) вимагати і одержувати від власника або уповноваженого ним органу, іншої посадової особи відповідні документи, відомості та пояснення щодо умов праці, виконання колективних договорів, додержання законодавства про працю та соціально-економічних прав працівників;

3) безпосередньо звертатися в усній або письмовій формі до власника або уповноваженого ним органу, посадових осіб з профспілкових питань;

4) перевіряти роботу закладів торгівлі, громадського харчування, охорони здоров'я, дитячих закладів, гуртожитків, транспортних підприємств і підприємств побутового обслуговування, що належать або надають послуги підприємству, в яких працюють члени профспілок;

5) розміщувати власну інформацію у приміщеннях і на території підприємства в доступних для працівників місцях;

6) перевіряти розрахунки з оплати праці та державного соціального страхування, використання коштів на соціальні і культурні заходи та житлове будівництво.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний сприяти створенню належних умов для діяльності первинних профспілкових організацій, що діють на підприємстві, в установі, організації. Приміщення для роботи виборного профспілкового органу та проведення зборів працівників, які є членами професійної спілки, з усім необхідним обладнанням, зв'язком, опаленням, освітленням, прибиранням, транспортом, охороною надається власником або уповноваженим ним органом у порядку, передбаченому колективним договором.

За наявності письмових заяв працівників, які є членами професійної спілки, власник або уповноважений ним орган щомісяця безоплатно утримує із заробітної плати та перераховує на рахунок професійної спілки членські профспілкові внески працівників відповідно до укладеного колективного договору чи окремої угоди в строки, визначені цим договором чи угодою. Власник або уповноважений ним орган не вправі затримувати перерахування зазначених коштів.

Спори, пов'язані з невиконанням власником або уповноваженим ним органом цих обов'язків, розглядаються у судовому порядку.

Будинки, приміщення, споруди, в тому числі орендовані, призначені для ведення культурно-освітньої, оздоровчої, фізкультурної та спортивної роботи серед працівників підприємства та членів їх сімей, а також оздоровчі табори можуть передаватися на договірних засадах у користування профспілковим організаціям цього підприємства.

Власники або уповноважені ними органи зобов'язані відраховувати кошти первинним профспілковим організаціям на культурно-масову, фізкультурну та оздоровчу роботу в розмірах, передбачених колективними договорами та угодами, але не менше ніж 0,3 відсотка фонду оплати праці відповідно до Закону.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний в тижневий строк надавати на запити профспілок, їх об'єднань інформацію щодо умов та оплати праці працівників, соціально-економічного розвитку підприємства та виконання колективних договорів і угод. У разі затримки виплати заробітної плати власник або уповноважений ним орган зобов'язаний на вимогу виборних профспілкових органів надати письмовий дозвіл на отримання в банках інформації про наявність коштів на рахунках підприємства чи отримати таку інформацію в банках і надати її профспілковому органу. У разі відмови власника або уповноваженого ним органу надати таку інформацію чи дозвіл на отримання інформації його дії або бездіяльність можуть бути оскаржені до суду.

Працівникам підприємств, обраним до складу виборних профспілкових органів, гарантуються можливості для здійснення їх повноважень. Зміна умов трудового договору, оплати праці, притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників, які є членами виборних профспілкових органів, допускається лише за попередньою згодою виборного профспілкового органу, членами якого вони є. Звільнення членів виборного профспілкового органу підприємства (у тому числі структурних підрозділів), його керівників, профспілкового представника (там, де не обирається виборний орган професійної спілки), крім випадків додержання загального порядку, допускається за наявності попередньої згоди виборного органу, членами якого вони є, а також вищого виборного органу цієї професійної спілки (об'єднання професійних спілок).

Звільнення з ініціативи власника або уповноваженого ним органу працівників, які обиралися до складу профспілкових органів підприємства, установи, організації, не допускається протягом року після закінчення строку, на який обирався цей склад (крім випадків повної ліквідації підприємства, установи, організації, виявленої невідповідності працівника займаній посаді або викону-

ваній роботі у зв'язку із станом здоров'я, що перешкоджає продовженню даної роботи, або вчинення працівником дій, за які законом передбачена можливість звільнення з роботи чи служби). Така гарантія не надається працівникам у разі дострокового припинення повноважень у цих органах у зв'язку з неналежним виконанням своїх обов'язків або за власним бажанням, за винятком випадків, якщо це пов'язано із станом здоров'я.

Працівникам, звільненим у зв'язку з обранням їх до складу виборних профспілкових органів, після закінчення строку їх повноважень надається попередня робота (посада) або за згодою працівника інша рівноцінна робота (посада).

Членам виборних профспілкових органів, не звільненим від своїх виробничих чи службових обов'язків, надається на умовах, передбачених колективним договором, вільний від роботи час із збереженням середньої заробітної плати для участі в консультаціях і переговорах, виконання інших громадських обов'язків в інтересах трудового колективу, а також на час участі в роботі виборних профспілкових органів, але не менш як 2 години на тиждень.

На час профспілкового навчання працівникам, обраним до складу виборних профспілкових органів підприємства надається додаткова відпустка тривалістю до 6 календарних днів із збереженням середньої заробітної плати за рахунок власника або уповноваженого ним органу.

За працівниками, обраними до складу виборних органів профспілкової організації, що діє на підприємстві зберігаються соціальні пільги та заохочення, встановлені для інших працівників за місцем роботи відповідно до законодавства. На підприємстві за рахунок його коштів цим працівникам можуть бути надані додаткові пільги, якщо це передбачено колективним договором.

10.21. Пільги ветеранам війни та праці, інвалідам. Правове регулювання надання пільг і переваг для цих категорій робітників. Розв'язання спорів з надання пільг та участь адвоката у таких спорах.

Пільги ветеранам війни гарантовані Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. Ветеранами війни, відповідно до цього Закону, є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни.

Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час.

Учасниками бойових дій визнаються:

1) військовослужбовці, які проходили службу у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період громадянської та Великої Вітчизняної воєн, під час інших бойових операцій по захисту Батьківщини, партизани і підпільники громадянської та Великої Вітчизняної воєн;

2) учасники бойових дій на території інших країн — військовослужбовці Радянської Армії, Військово-Морського Флоту, Комітету державної безпеки, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ колишнього Союзу РСР (включаючи військових та технічних спеціалістів і

радників), працівники відповідних категорій, які за рішенням Уряду колишнього Г мозу РСР проходили службу, працювали чи перебували у відрядженні в державах, де в цей період велися бойові дії, і брали участь у бойових діях чи забезпеченні бойової діяльності військ (флотів).

Військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших утворених л повідно до законів України військових формувань, які за рішенням відпо-\ л них державних органів були направлені для виконання миротворчих місій або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії;

3) військовослужбовці, а також особи начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які в період Великої Вітчизняної війни проходили службу в містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії;

4) особи вільнонайманого складу Збройних Сил, військ і органів Міністерства внутрішніх справ і Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які займали штатні посади у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період Великої Вітчизняної війни та інші періоди ведення бойових дій або перебували в ці періоди у містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії;

5) колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР;

6) працівники спеціальних формувань Народного комісаріату шляхів, Народного комісаріату зв'язку, Народного комісаріату охорони здоров'я, плаваючого складу промислових і транспортних суден і льотно-підйомного складу авіації Народного комісаріату рибної промисловості колишнього Союзу РСР, морського і річкового флоту, льотно-підйомного складу авіації Головного управління Північного морського шляху, переведені у період Великої Вітчизняної війни на становище осіб, що перебували у лавах Червоної Армії і виконували завдання в штересах армії та флоту в межах тилових кордонів діючих фронтів або оперативних зон діючих флотів, а також члени екіпажів суден транспортного флоту, які Тули захоплені в портах фашистської Німеччини 22 червня 1941 р. на порушення Конвенції про становище ворожих торгових суден на початку воєнних дій (Гаага, 1907 рік);

7) особи, які в період Великої Вітчизняної війни перебували у складі частин і підрозділів діючої армії та флоту як сини, вихованці полків і юнги до досягнення ними повноліття;

8) особи, які брали участь у бойових діях проти фашистської Німеччини та її союзників у роки Другої світової війни на території інших держав у складі армій союзників колишнього СРСР, партизанських загонів, підпільних груп та інших антифашистських формувань;

9) працівники сфери культурного обслуговування фронтів, які в період Великої Вітчизняної війни або в період ведення бойових дій в інших державах виступали перед воїнами діючих армій, флотів, військових з'єднань і контингентів;

10) особи, які в період з 8 вересня 1941 р. по 27 січня 1944 р. працювали на підприємствах, в установах і організаціях міста Ленінграда і нагороджені медаллю «За оборону Ленінграда», та особи, нагороджені знаком «Жителю блокадного Ленінграда», а також особи, які з 30 жовтня 1941 р. по 4 липня 1942 р. брали участь у обороні міста Севастополя і нагороджені медаллю «За оборону Севастополя»;

11) особи, які були залучені командуванням військових частин, державними і громадськими організаціями до розмінування полів і об'єктів народного господарства, та особи, які на мінних тральщиках брали участь у траленні бойових мін у територіальних і нейтральних водах у воєнний і повоєнний час;

12) особи, які у неповнолітньому віці були призвані до лав Радянської Армії і Військово-Морського Флоту під час військових призовів 1941-1945 рр.;

13) військовозобов'язані, які призивалися на навчальні збори і направлялися до Афганістану в період ведення там бойових дій;

14) військовослужбовці автомобільних батальйонів, які направлялися до Афганістану для доставки вантажів у цю країну в період ведення там бойових дій;

15) військовослужбовці льотного складу, які здійснювали вильоти на бойові завдання до Афганістану з території колишнього Союзу РСР;

16) вояки Української повстанчої армії, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941—1944 рр., які не вчинили злочинів проти миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»;

17) військовослужбовці та особи, які були зараховані до частин місцевої протиповітряної оборони Народного комісаріату внутрішніх справ колишнього Союзу РСР і брали безпосередню участь у відбиванні ворожих нальотів, ліквідації наслідків бомбардувань та артилерійських обстрілів, що здійснювалися спеціаль но сформованими частинами.

До **інвалідів війни** належать особи з числа військовослужбовців діючої армі'(та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали інвалідами внаслідок *поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під* час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю в бойових діях у мирний час.

До інвалідів війни належать також інваліди з числа:

1) військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання інших обов'язків військової служби, пов'язаних з перебуванням на фронті в інші періоди, з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, з участю у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, іншим ураженням ядерними матеріалами;

2) осіб начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України та інших військових формувань, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час виконання службових обов'язків, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних

аварій, ядерних випробувань, участі у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, інших уражень ядерними матеріалами;

3) осіб, які стали інвалідами внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних у районах бойових дій у період Великої Вітчизняної війни та від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння у повоєнний період, а також під час виконання робіт, пов'язаних з розмінуванням боєприпасів часів Великої Вітчизняної війни незалежно від часу їх виконання;

4) осіб, які стали інвалідами внаслідок воєнних дій громадянської та Великої Вітчизняної воєн або стали інвалідами від зазначених причин у неповнолітньому віці у воєнні та повоєнні роки;

5) *військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, а також колишніх* бійців винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших осіб, які брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп та інших незаконних формувань на території колишнього Союзу РСР і стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків у цих батальйонах, взводах і загонах у період з 22 червня 1941 р. по 31 грудня 1954 р.;

6) учасників бойових дій на території інших держав, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, пов'язаних з перебуванням у цих державах;

7) осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях під час Великої Вітчизняної війни та війни з Японією і стали інвалідами внаслідок загального захворювання або захворювання, отриманого під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях;

8) осіб, залучених до складу формувань Цивільної оборони, які стали інвалідами внаслідок захворювань, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи.

Учасниками війни визнаються військовослужбовці, які в період війни проходили військову службу у Збройних Силах колишнього СРСР, трудівники тилу, а також інші особи, передбачені цим Законом.

Учасниками війни вважаються:

1) військовослужбовці, які проходили військову службу у Збройних Силах, військах і органах Міністерства внутрішніх справ, Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР чи в арміях його союзників у період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. та війни 1945 р. з імперіалістичною Японією або навчались у цей період у військових училищах, школах і на курсах;

2) особи, які в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. та війни 1945 р. з імперіалістичною Японією працювали в тилу на підприємствах, в установах, організаціях, колгоспах, радгоспах, індивідуальних сільських господарствах, на спорудженні оборонних рубежів, заготівлі палива, продуктів, переганяли худобу, навчались у цей період в ремісничих, залізничних училищах, школах і училищах фабрично-заводського навчання та інших закладах професійно-технічної освіти на курсах професійної підготовки або під час навчання в школах, вищих і середніх спеціальних навчальних закладах працювали в народному господарстві та на відбудові об'єктів господарського і культурного призначення.

До учасників війни належать також особи, які в період Великої Вітчизняної війни працювали на територіях, що після 1944 р. ввійшли до складу колишнього Союзу РСР, а також громадяни, які за направленням державних органів колишнього Союзу РСР працювали в державах — союзницях СРСР.

Особам, які народилися до 31 грудня 1932 р. включно і з поважних причин не мають можливості подати документи, що підтверджують факт роботи в період війни, статус учасника війни може бути встановлено за поданням відповідних комісій у порядку, визначному Кабінетом Міністрів України.

Особам, які народилися після 31 грудня 1932 р., статус учасника війни може бути встановлено лише за наявності документів та інших доказів, що незаперечно підтверджують факт роботи в період війни.

Учасниками війни визнаються особи, нагороджені орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Великої Вітчизняної війни та війни з імперіалістичною Японією;

3) члени груп самозахисту об'єктових і аварійних команд місцевої протиповітряної оборони, народного ополчення, що діяли в період Великої Вітчизняної війни;

4) особи, які в період Великої Вітчизняної війни перебували у складі армії та флоту як сини, вихованці полків та юнги до досягнення ними повноліття;

5) працівники, які на контрактній основі направлялися на роботу в держави, де велися бойові дії (включаючи Республіку Афганістан у період з 1 грудня 1979 р. по грудень 1989 р.), і не входили до складу обмеженого контингенту радянських військ;

6) дружини (чоловіки) військовослужбовців, які працювали за наймом в державах, зазначених у п. 6 ст. 9, в період ведення бойових дій у них і не входили до складу обмеженого контингенту радянських військ;

7) особи, які в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. відбували покарання в місцях позбавлення волі або перебували в засланні і реабілітовані відповідно до чинного законодавства України та колишнього СРСР;

8) особи, які в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. добровільно подавали матеріальну, фінансову чи іншу допомогу військовим частинам, госпіталям, партизанським загонам, підпільним групам, іншим формуванням та окремим військовослужбовцям у їх боротьбі проти німецько-фашистських загарбників за умови незаперечного підтвердження цих фактів;

9) особи, які після 9 вересня 1944 р. були переселені на територію України з території інших країн;

10) особи, які під час оборони міста Севастополя з 30 жовтня 1941 р. по 4 лип ня 1942 р. проживали на його території.

Особами, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, вважаються Герої Радянського Союзу, повні кавалери ордена Слави, особи, нагороджені чотирма і більше медалями «За відвагу», а також Герої Соціалістичної Праці, удостоєні цього звання за працю в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.

Учасникам бойових дій надаються такі пільги:

1) безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів;

2) першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);

3) безплатне щорічне забезпечення санаторно-курортним лікуванням, а також компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування;

4) 75-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);

5) 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання.

Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю.

Для сімей, що складаються лише з непрацездатних осіб, надається 75-процентна знижка за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі (42 кв. метри на кожну особу, яка має - раво на знижку плати, та 21 кв. метр на сім'ю);

6) 75-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;

7) безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання;

8) користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;

9) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;

10) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;

11) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;

12) використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік;

13) переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації;

14) першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, перщочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом.

Учасники бойових дій, які дістали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях чи при виконанні обов'язків військової служби, забезпечуються жилою площею, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами державної виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих Рад та державних адміністрацій, — протягом двох років з дня взяття на квартирний облік;

15) одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Зазначені позики надаються у порядку, який зизначається Кабінетом Міністрів України;

16) першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічне обслуговування, до садівницьких

товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків;

17) безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, незалежно від наявності залізничного сполучення, або проїзд один раз на рік (туди і назад) вказаними видами транспорту з 50-процентною знижкою;

18) звільнення від сплати прибуткового податку з усіх одержуваних ними доходів, податку з власників транспортних засобів (не більше одного транспортного засобу), земельного податку;

19) позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата у розмірі 20 процентів від тарифів вартості основних та 50 процентів — додаткових робіт). Абонементна плата за користування телефоном встановлюється у розмірі 50 процентів від затверджених тарифів;

20) першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;

21) позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також на обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за цим ветераном війни, в порядку і розмірах, встановлених чинним законодавством;

22) учасникам бойових дій на території інших держав надається право на позаконкурсний вступ до вищих навчальних закладів та переважне право на вступ до професійно-технічних навчальних закладів і на курси для одержання відповідних професій.

Пільги щодо плати за житло, комунальні послуги та паливо надаються учасникам бойових дій та членам їх сімей, що проживають разом з ними, незалежно від виду житла чи форми власності на нього.

Площа житла, на яку нараховується 75-процентна знижка плати визначається в максимально можливому розмірі в межах загальної площі житлового приміщення (будинку) згідно з нормами користування (споживання), встановленими цими пунктами, незалежно від наявності в складі сім'ї осіб, які не мають права на знижку плати. Якщо в складі сім'ї є особи, які мають право на знижку плати в розмірі, меншому ніж 75 процентів, спочатку обчислюється в максимально можливому розмірі 75-процентна відповідна знижка плати.

Учасникам бойових дій пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються в розмірі 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Щорічно до 5 травня учасникам бойових дій виплачується разова грошова допомога у розмірі п'яти мінімальних пенсій за віком.

Інвалідам війни та прирівняним до них особам надаються такі пільги:

1) безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів;

2) позачергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), безплатне забезпечення іншими протезами і протезно-ортопедичними виробами;

3) безплатне позачергове щорічне забезпечення санітарно-курортним лікуванням з компенсацією вартості проїзду до санаторно-курортного закладу і назад.

Інваліди війни забезпечуються путівками відповідно органами соціального захисту населення, охорони здоров'я, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону України та іншими органами за місцем перебування на обліку або за місцем роботи.

За бажанням інвалідів замість путівки до санаторію, профілакторію або будинку відпочинку вони можуть один раз на два роки одержувати грошову компенсацію: інваліди війни I—II груп — у розмірі середньої вартості путівки, інваліди війни III групи — 75 процентів середньої вартості путівки. Грошова компенсація надається незалежно від наявності медичного висновку про необхідність санаторно-курортного лікування або медичних протипоказань;

4) 100-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);

5) 100-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання.

Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю.

Для сімей, що складаються лише з непрацездатних осіб, надається 100-процентна знижка за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі (42 кв. метри на кожну особу, яка має право на знижку плати, та 21 кв. метр на сім'ю);

6) 100-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;

7) безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання. Це право поширюється і на особу, яка супроводжує інваліда I групи;

8) позачерговий безплатний капітальний ремонт власних жилих будинків і першочерговий поточний ремонт жилих будинків і квартир;

9) позачергове обслуговування амбулаторно-поліклінічними закладами, а також позачергова госпіталізація.

Ліквідація госпіталів для інвалідів Великої Вітчизняної війни здійснюється лише за погодженням з Кабінетом Міністрів України;

10) позачергове безплатне встановлення квартирних телефонів і позачергове користування всіма послугами зв'язку. Абонементна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 процентів від затверджених тарифів;

11) користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;

12) право на щорічне медичне обстеження і диспансеризацію із залученням необхідних спеціалістів;

13) позачергове працевлаштування за спеціальністю відповідно до підготовки та висновків медико-соціальної експертизи.
Праця інвалідів війни регулюється відповідними нормами законодавства України про працю і соціальний захист інвалідів;
14) переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємств, установ, організацій;
15) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності працюючим інвалідам війни в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
16) виплата працюючим інвалідам допомоги по тимчасовій непрацездатності до 4 місяців підряд або до 5 місяців протягом календарного року, а також допомоги по державному соціальному страхуванню за весь період перебування в санаторії з урахуванням проїзду туди і назад у разі, коли для лікування не вистачає щорічної і додаткової відпусток;
17) використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік;
18) позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами державної виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих Рад та державних адміністрацій. Вищезазначені особи забезпечуються жилою площею протягом двох років з дня взяття на квартирний облік, а інваліди I групи з числа учасників бойових дій на території інших країн — протягом року.
Органи державної виконавчої влади, виконавчі комітети місцевих Рад зобов'язані подавати допомогу інвалідам війни у будівництві індивідуальних жилих будинків. Земельні ділянки для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва відводяться зазначеним особам у першочерговому порядку;
19) одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Зазначені позики надаються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України;
20) першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічне обслуговування, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків. Гаражі, стоянки для транспортних засобів інвалідів війни, які мають медичні показання на забезпечення транспортом, як правило, споруджуються поблизу будинків;
21) інвалідам I і II груп надається право безплатного проїзду один раз на рік (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, а особам, які супроводжують інвалідів I групи (не більше одного супроводжуючого), — 50-процентна знижка вартості проїзду один раз на рік (туди і назад) зазначеними видами транспорту.
Інвалідам III групи надається право безплатного проїзду один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом незалежно від наявності залізничного сполучення або проїзду один

раз на рік (туди і назад) зазначеними видами транспорту з 50-процентною знижкою вартості проїзду.

Інвалідам війни та особам, які супроводжують у поїздках інвалідів I групи (не більше одного супроводжуючого), надається право користування міжміським транспортом зазначених видів у період з 1 жовтня по 15 травня з 50-процентною знижкою вартості проїзду без обмеження кількості поїздок;

22) позачергове безплатне забезпечення автомобілем з ручним керуванням (за наявності медичних показань) на термін експлуатації до десяти років (з наступною заміною на новий); виплата компенсації на паливо, ремонт, технічне обслуговування автомобілів або на транспортне обслуговування в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України;

23) звільнення від сплати податків, зборів і мита всіх видів та земельного податку;

24) звільнення від орендної плати за нежилі приміщення, що орендуються інвалідами війни під гаражі для спеціальних засобів пересування (автомобілів, мотоколясок, велоколясок тощо) та безплатне надання для цих засобів гаражів-етоянок незалежно від їх форми власності;

25) позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також на обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за цим інвалідом, в порядку і розмірах, встановлених чинним законодавством;

26) позачергове обслуговування підприємствами, установами, організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;

27) право на позачергове забезпечення продовольчими товарами поліпшеного асортименту та промисловими товарами підвищеного попиту згідно з переліком та нормами, що встановлюються Урядом Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Для продажу цих товарів створюються спеціальні салони-магазини, секції, відділи та інші види пільгового торговельного обслуговування. Продаж товарів здійснюється за соціально доступними цінами за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України.

Магазини, секції, відділи та інші торговельні підприємства, що обслуговують інвалідів та ветеранів війни, звільняються від сплати податку на добавлену вартість.

Пільги щодо плати за житло, комунальні послуги та паливо, передбачені пунктами 4-6 ст. 13, надаються інвалідам війни та членам їх сімей, які проживають разом з ними, незалежно від виду житла чи форми власності на нього.

Площа житла, на яку нараховується 100-процентна знижка плати визначається в максимально можливому розмірі в межах загальної площі житлового приміщення (будинку) згідно з нормами користування (споживання), встановленими цими пунктами, незалежно від наявності в складі сім'ї осіб, які не мають права на знижку плати. Якщо в складі сім'ї є особи, які мають право на знижку плати в розмірі, меншому ніж 100 процентів, спочатку обчислюється в максимально можливому розмірі 100-процентна відповідна знижка плати.

Інвалідам війни пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються: інвалідам I групи — у розмірі 50 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили - рацездатність, II групи — 40 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, III групи — 30 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Щорічно до 5 травня інвалідам війни виплачується разова грошова допомога у розмірах: інвалідам I групи — десять мінімальних пенсій за віком; II групи — вісім мінімальних пенсій за віком; III групи — сім мінімальних пенсій за віком.

Учасникам війни надаються такі пільги:

1) безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів;

2) безплатне першочергове зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);

3) безплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням — один раз на два роки, а також компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування;

4) 50-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);

5) 50-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання.

Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю.

Для сімей, що складаються лише з непрацездатних осіб, надається 50-процентна знижка за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі (42 кв. метри на кожну особу, яка має право на знижку плати, та 21 кв. метр на сім'ю);

6) 50-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;

7) безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання;

8) користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;

9) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;

10) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;

11) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;

12) використання чергової відпустки у зручний для них час; одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік;

13) першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерго вий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;

14) одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, ко-

мунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Зазначені позики надаються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України;

15) першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків, технічне обслуговування та забезпечення стоянками транспортних засобів;

16) безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом незалежно від наявності залізничного сполучення або проїзд один раз на рік (туди і назад) вказаними видами транспорту з 50-процентною знижкою;

17) звільнення від сплати прибуткового податку з усіх одержуваних доходів, податку з власників транспортних засобів (не більше одного транспортного засобу), земельного податку;

18) позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення телефонів (оплата у розмірі 20 процентів від тарифів вартості основних та 50 процентів — додаткових робіт). Абонементна плата за користування телефоном встановлюється у розмірі 50 процентів від затверджених тарифів.

Порядок користування послугами та оплати за встановлення квартирних телефонів визначається Кабінетом Міністрів України;

19) першочергове обслуговування підприємствами, установами та органі заціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального госпо дарства, міжміського транспорту;

20) позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а та кож обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі не можливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту на селення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за учасником війни, в порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

Пільги щодо плати за житло, комунальні послуги та паливо надаються учасникам війни та членам їх сімей, що проживають разом з ними, незалежно від виду житла чи форми власності на нього.

Площа житла, на яку нараховується 50-процентна знижка плати визначається в максимально можливому розмірі в межах загальної площі житлового приміщення (будинку) згідно з нормами користування (споживання), незалежно від наявності в складі сім'ї осіб, які не мають права на знижку плати.

Учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Великої Вітчизняної війни, пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються на 75 процентів мінімальної пенсії за віком, іншим учасникам війни — на 50 процентів мінімальної пенсії за віком.

Щорічно до 5 травня учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього СРСР за самовіддану працю та бездоганну військову службу в тилу в роки Великої Вітчизняної війни, виплачується разова грошова допомога у розмірі чотирьох мінімальних пенсій за віком, іншим учасникам війни — у розмірі трьох мінімальних пенсій за віком.

Пільги для ветеранів праці встановлені Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні».

Відповідно до цього Закону ветеранами праці визнаються:

1) громадяни, які працювали на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян, фізичних осіб, мають стаж роботи 40 років — для чоловіків і 35 років — для жінок і вийшли на пенсію;

2) громадяни, яким призначені пенсії на пільгових умовах:

—за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах — за наявності стажу роботи у жінок — 25 років і у чоловіків — 30 років;

—за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників з шкідливими та важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах — за наявності стажу роботи у жінок — 30 років і у чоловіків — 35 років;

—відповідно до статей 13 та 52 Закону України «Про пенсійне забезпечення» — за наявності стажу роботи у жінок — 30 років і у чоловіків — 35 років;

—відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про пенсійне забезпечення» — за наявності стажу роботи у жінок — 25 років і у чоловіків — 30 років;

3) пенсіонери, нагороджені медаллю «Ветеран праці» за законодавством колишнього Союзу РСР;

4) інваліди I і II груп, які одержують пенсії по інвалідності, якщо вони мають стаж роботи не менше 15 років.

Ветеранам праці надаються такі пільги:

1) користування при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;

2) першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування із дорогоцінних металів);

3) переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням, а також на компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування в порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України;

4) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;

5) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;

6) використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік;

7) переважне право на забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;

8) першочергове одержання позики на індивідуальне (кооперативне) житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також першочергове одержання позики для будівництва або придбання дачних будинків і благоустрою садових ділянок;

9) переважне право на вступ до садівницьких товариств (кооперативів), кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів;

10) переважне право на встановлення домашніх телефонів;

11) звільнення від плати за землю та сплати земельного податку;

12) безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі), автомобільним транспортом загального користування (за ви-

нятком таксі) в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів в межах області (Республіки Крим) за місцем проживання.

Особами, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, вважаються Герої Соціалістичної Праці, Герої України та повні кавалери ордена Трудової Слави.

Особам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, надаються такі пільги:

1) надбавки до пенсій, які вони отримують, у розмірі 200 процентів мінімальної пенсії за віком, фінансування яких здійснюється за рахунок Державного бюджету України;

2) звільнення від сплати всіх видів податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету;

3) першочергове безплатне особисте і безплатне членів їх сімей (дружини (чоловіка) і дітей віком до 18 років) обслуговування в амбулаторно-поліклінічних закладах усіх типів та видів, позачергова безплатна особиста і безплатна членів їх сімей (дружини (чоловіка) і дітей віком до 18 років) госпіталізація і лікування в стаціонарах, госпіталях, лікарнях, а також збереження безплатного обслуговування зазначених осіб у поліклініках та інших медичних закладах, до яких вони були прикріплені у період роботи до виходу на пенсію. Зазначені пільги зберігаються за одним із подружжя, що пережило, і дітьми віком до 18 років;

4) першочергове безплатне забезпечення ліками, що придбані за рецептами лікаря, доставка за його висновком ліків додому;

5) безплатне виготовлення і ремонт зубних протезів (крім виготовлених з дорогоцінних металів);

6) першочергове одержання в поліклініці чи за місцем останньої роботи безплатної путівки у санаторій, профілакторій або будинок відпочинку один раз на рік, а членам їх сімей (дружині (чоловіку) і дітям віком до 18 років) — за 25 процентів вартості. При цьому путівки для санаторно-курортного лікування в санаторіях, профілакторіях і будинках відпочинку виділяються за пільговими цінами, передбаченими для працівників тих міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади, у віданні яких знаходяться зазначені санаторно-курортні заклади. Усі види медичного обслуговування у санаторіях, профілакторіях і будинках відпочинку, а також харчування надаються безплатно. Особам, які одержали путівки для санаторно-курортного лікування, надається право безплатного проїзду до місця лікування і назад залізничним транспортом у двомісному купе спальних вагонів швидких і пасажирських поїздів, повітряним або водним транспортом у каютах першого класу. Зазначені пільги зберігаються за одним із подружжя, що пережило;

7) звільнення передбачених цією статтею осіб і членів їх сімей, що спільно проживають з ними, від квартирної плати, незалежно від форм власності житлового фонду, оплати комунальних послуг (водопостачання, каналізація, газ, електроенергія, гаряче водопостачання, центральне опалення, а в будинках, що не мають центрального опалення, — надання палива, придбаного у межах норм, встановлених для продажу населенню, та інші види комунальних послуг), від плати за користування домашнім телефоном і позавідомчою охоронною сигналізацією житла незалежно від виду житлового фонду. Зазначені пільги зберігаються за одним із подружжя, що пережило, і батьками Героїв Соціалістичної Праці, Героїв України, повних кавалерів ордена Трудової Слави;

8) першочергове поліпшення житлових умов при наданні житла у будинках державного, у тому числі відомчого, і громадського житлового фонду з наданням при цьому додаткової жилої площі до 20 квадратних метрів;

9) звільнення від оплати послуг за оформлення документів на право власності на квартиру при її приватизації;

10) безплатний капітальний ремонт жилих будинків (квартир), що знаходяться у їх власності, або компенсація витрат на його проведення при виконанні власними силами відповідно до Положення про систему технічного обслуговування, ремонту та реконструкції жилих будинків;

11) першочерговий відпуск місцевих будівельних матеріалів на будівництво індивідуальних жилих будинків і на капітальний ремонт житла;

12) позачергове користування усіма видами послуг зв'язку, позачергове і безплатне встановлення домашніх телефонів, позачергове і безплатне обладнання житла засобами позавідомчої охоронної сигналізації;

13) першочергове придбання акцій за їх номінальною вартістю на суму і за рахунок виданих Герою Соціалістичної Праці, Герою України, повному кавалеру ордена Трудової Слави, членам їх сімей, що спільно проживають з ними, приватизаційних майнових сертифікатів;

14) першочергове придбання за рахунок власних коштів акцій за їх номінальною вартістю на половину суми виданих особам і членам їх сімей, що спільно проживають з ними, приватизаційних майнових сертифікатів;

15) безплатний проїзд один раз на рік (туди і назад) залізничним транспортом у двомісному купе спальних вагонів швидких і пасажирських поїздів, водним транспортом у каютах першого класу (на місцях першої категорії) експресних і пасажирських ліній, повітряним або міжміським автомобільним транспортом;

16) безплатне користування внутріміським транспортом (трамваєм, автобусом, тролейбусом, метрополітеном, водними переправами) і поїздами приміського сполучення, а в сільській місцевості — автобусами внутріобласних ліній;

17) позачергове придбання квитків на всі види залізничного, водного, повітряного і автомобільного транспорту;

18) щомісячна виплата грошової компенсації витрат на автомобільне паливо з розрахунку 50 літрів високооктанового бензину на місяць відповідно до діючих цін на паливо (за наявності особистого автотранспорту);

19) позачергове користування усіма видами послуг підприємств торговельно-побутового обслуговування, при відвідуванні культурно-видовищних і спортивно-оздоровчих закладів;

20) переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників незалежно від часу роботи на даному підприємстві, в установі або організації, першочергове працевлаштування при ліквідації підприємства;

21) безплатне навчання і перенавчання нових професій за місцем роботи в учбових закладах системи державної підготовки і перепідготовки кадрів, а також у платних навчальних закладах і на курсах;

22) надання зазначеним особам щорічної оплачуваної відпустки, а також додаткової відпустки без збереження заробітної плати терміном до трьох тижнів на рік у зручний для них час;

23) безплатне поховання померлого (загиблого) Героя Соціалістичної Праці, Героя України, повного кавалера ордена Трудової Слави;

24) спорудження на могилі померлого (загиблого) надгробка за встановленим Урядом України зразком. Додаткові витрати, пов'язані із зміною встановленого

Урядом України зразка надгробка, оплачуються сім'єю померлого (загиблого) чи організацією-спонсором;

25) виплата дружині (чоловіку) і дітям віком до 18 років у разі смерті (загибелі) одноразової допомоги в розмірі п'яти прожиткових мінімумів, затверджених законом на день смерті (загибелі), у розрахунку на місяць на одну особу.

10.22. Нагляд за дотриманням законодавства про працю. Органи, що здійснюють такий нагляд, їх компетенція. Можливості адвоката у використанні контролюючих органів при наданні правової допомоги працівникам у трудових правовідносинах.

Нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю здійснюють спеціально уповноважені на те органи та інспекції, які не залежать у своїй діяльності від власника або уповноваженого ним органу.

Центральні органи державної виконавчої влади здійснюють контроль за додержанням законодавства про працю на підприємствах, в установах і організаціях, що перебувають у їх функціональному підпорядкуванні.

Вищий нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів про працю здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Громадський контроль за додержанням законодавства про працю здійснюють професійні спілки та їх об'єднання.

Державний нагляд за додержанням законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці здійснюють:

—Державний комітет України по нагляду за охороною праці;

—Державний комітет України з ядерної та радіаційної безпеки;

— органи державного пожежного нагляду управління пожежної охорони Міністерства внутрішніх справ України;

— органи та заклади санітарно-епідеміологічної служби Міністерства охорони
здоров'я України.

Місцеві державні адміністрації органи місцевого самоврядування у межах заповідної території:

—забезпечують реалізацію державної політики в галузі охорони праці;

—формують за участю профспілок програми заходів з питань безпеки, гігієни праці і виробничого середовища, що мають міжгалузеве значення;

— здійснюють контроль за додержанням нормативних актів про охорону праці.

Особи, винні в порушенні законодавства про працю, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

11.Житлове законодавство

11.1. *Конституційне право на житло та допомога адвоката при вирішенні спорів, пов'язаних з питаннями житла.*

Стаття 47 Конституції України гарантує кожному право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Крім того, відповідно до ст. 48 Основного Закону нашої держави кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, **житло.**

Право громадян на житло також закріплює ст. 1 Житлового кодексу України (далі — ЖК України).

Основними формами реалізації конституційного права на житло є:

—будівництво житла;

—придбання житла у власність;

—оренда житла;

—безкоштовне отримання житла.

Придбання житла у власність здійснюється відповідно до цивільного законодавства України на підставі договорів купівлі-продажу, дарування, довічного утримання, а також на підставі отримання житла у спадщину.

Так, за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно (ст. 744 ЦК України).

Глава 59 ЦК України регламентує порядок найму (оренди) житла. Відповідно до ст. 810 ЦК України, за договором найму (оренди) житла одна сторона — власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату.

Зазначеною главою ЦК України регулюється, насамперед, порядок, умови укладення та припинення договору найму житла, що є об'єктом приватної власності, оскільки підстави, умови, порядок укладення та припинення договору найму житла, що є об'єктом права державної або комунальної власності, встановлюються законом. До договору найму житла, крім найму житла, що є об'єктом права державної або комунальної власності, застосовуються положення ЦК України, якщо інше не встановлено законом.

Договір найму житла укладається у письмовій формі.

Предметом договору найму житла можуть бути помешкання, зокрема квартира або її частина, житловий будинок або його частина. Помешкання має бути придатним для постійного проживання у ньому. Наймач житла у багатоквартирному житловому будинку має право користування майном, що обслуговує будинок.

Сторонами у договорі найму житла можуть бути фізичні та юридичні особи. Якщо наймачем є юридична особа, вона може використовувати житло лише для проживання у ньому фізичних осіб. У разі зміни власника житла, переданого у найм, до нового власника переходять права та обов'язки наймодавця.

Наймач зобов'язаний використовувати житло лише для проживання у ньому, забезпечувати збереження житла та підтримувати його в належному стані; він не має права провадити перевлаштування та реконструкцію житла без згоди наймодавця.

Наймач зобов'язаний своєчасно вносити плату за житло та комунальні послуги, якщо інше не встановлено договором найму.

Відповідно До ст. 61ЖК України, користування жилим приміщенням у будинках державного і громадського житлового фонду здійснюється відповідно до договору найму жилого приміщення.

Договір найму жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду укладається в письмовій формі на підставі ордера на жиле приміщення між наймодавцем — житлово-експлуатаційною організацією (а в разі її відсутності — відповідним підприємством, установою, організацією) і наймачем — громадянином, на ім'я якого видано ордер. Предметом такого договору є окрема квартира або інше ізольоване жиле приміщення, що складається з однієї чи кількох кімнат, а також одноквартирний жилий будинок.

Важливою гарантією конституційного права на житло є можливість приватизації житла. Правові основи приватизації житла, що знаходиться в державній власності, його подальшого використання і утримання визначає Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 р.

Відповідно до цього Закону метою приватизації державного житлового фонду є створення умов для здійснення права громадян на вільний вибір способу задоволення потреб у житлі, залучення громадян до участі в утриманні і збереженні існуючого житла та формування ринкових відносин.

Приватизація державного житлового фонду — це відчуження квартир (будинків), кімнат у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, та належних до них господарських споруд і приміщень (підвалів, сараїв і т. ін.) державного житлового фонду на користь громадян України.

Державний житловий фонд — це житловий фонд місцевих Рад народних депутатів та житловий фонд, який знаходиться у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, організацій, установ.

До об'єктів приватизації належать квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, кімнати у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів (далі — квартири (будинки)), які використовуються громадянами на умовах найму.

Не підлягають приватизації: квартири-музеї; квартири (будинки), розташовані на територіях закритих військових поселень, підприємств, установ і організацій, природних та біосферних заповідників, національних парків, ботанічних садів, дендрологічних, зоологічних, регіональних ландшафтних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, історико-культурних заповідників, музеїв-заповідників; кімнати в гуртожитках; квартири (будинки), які перебувають в аварійному стані (в яких неможливо забезпечити безпечне проживання людей); квартири (кімнати, будинки), віднесені у встановленому порядку до числа службових, а також квартири (будинки), розташовані в зоні безумовного (обов'язкового) відселення, забрудненій внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

11.2. Житлові приміщення та житлові фонди. Органи управління житловим фондом. Форма участі громадян в управлінні житловим фондом.

Глава 28 ЦК України присвячена питанням реалізації права власності на житло. Стаття 379 надає поняття житла. **Житлом фізичної особи** є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них.

Житловим будинком, відповідно до ЦК України, є будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання.

Садиба — це земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями. У разі відчуження житлового будинку вважається, що відчужується вся садиба, якщо інше не встановлено договором або законом.

Квартира — це ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання. Власникам квартири у дво- або багатоквартирному житловому будинку належать на праві спільної сумісної власності приміщення загального користування, опорні конструкції будинку, механічне, електричне, сантехнічне та інше обладнання за межами або всередині квартири, яке обслуговує більше однієї квартири, а також споруди, будівлі, які призначені для забезпечення потреб усіх власників квартир, а також власників нежитлових приміщень, які розташовані у житловому будинку.

Власник житлового будинку, квартири має право використовувати помешкання для власного проживання, проживання членів своєї сім'ї, інших осіб і не має права використовувати його для промислового виробництва. Власник квартири може на свій розсуд здійснювати ремонт і зміни у квартирі, наданій йому для використання як єдиного цілого, — за умови, що ці зміни не призведуть до порушень прав власників інших квартир у багатоквартирному житловому будинку та не порушать санітарно-технічних вимог і правил експлуатації будинку.

Будинок, споруджений або придбаний житлово-будівельним (житловим) кооперативом, є його власністю. Член житлово-будівельного (житлового) кооперативу має право володіння і користування, а за згодою кооперативу — і розпоряджання квартирою, яку він займає в будинку кооперативу, якщо він не викупив її. У разі викупу квартири член житлово-будівельного (житлового) кооперативу стає її власником.

Власники квартир для забезпечення експлуатації багатоквартирного житлового будинку, користування квартирами та спільним майном житлового будинку можуть створювати об'єднання власників квартир (житла). Таке об'єднання може бути створено також власниками житлових будинків. Об'єднання власників квартир, житлових будинків є юридичною особою, яка створюється та діє відповідно до статуту та закону.

Житловий кодекс детальніше регулює дані питання (але слід пам'ятати, що цей нормативний акт є одним зі старожилів вітчизняного законодавства, а тому потре бує врахування змін, які відбулися в суспільному житті за час його чинності), на Чорнобильській Відповідно до Житлового кодексу, жилі будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях, що знаходяться на території України, утворюють житловий фонд.

Житловий фонд включає:

— жилі будинки і жилі приміщення в інших будівлях, що належать державі (державний житловий фонд);

— жилі будинки і жилі приміщення в інших будівлях, що належать колгоспам та іншим кооперативним організаціям, їх об'єднанням, профспілковим та іншим громадським організаціям (громадський житловий фонд);

— жилі будинки, що належать житлово-будівельним кооперативам (фонд житлово-будівельних кооперативів);

—жилі будинки (частини будинків), квартири, що належать громадянам на праві приватної власності (приватний житловий фонд). До житлового фонду не входять нежилі приміщення в жилих будинках, призначені для торговельних, побутових та інших потреб непромислового характеру,

Державний житловий фонд перебуває у віданні місцевих рад та у віданні міністерств, державних комітетів і відомств (відомчий житловий фонд),

Жилі будинки і жилі приміщення призначаються для постійного проживання громадян, а також для використання у встановленому порядку як службових жилих приміщень і гуртожитків. Надання приміщень у жилих будинках для потреб промислового характеру забороняється,

Періодично провадиться обстеження стану жилих будинків державного і громадського житлового фонду,

Непридатні для проживання жилі будинки і жилі приміщення переобладнуються для використання в інших цілях або такі будинки зносяться за рішенням виконавчого комітету обласної, міської ради.

Непридатні для проживання жилі приміщення в будинках житлово-будівельних кооперативів може бути переобладнано в нежилі за рішенням загальних зборів членів кооперативу, затвердженим виконавчим комітетом районної, чіської, районної в місті ради.

Переведення придатних для проживання жилих будинків і жилих приміщень у будинках державного і громадського житлового фонду в нежилі, як правило, не допускається. У виняткових випадках переведення жилих будинків і жилих приміщень у нежилі може здійснюватися за рішенням уповноважених органів.

Переведення жилих будинків і жилих приміщень відомчого і громадського житлового фонду в нежилі провадиться за пропозиціями відповідних міністерств, державних комітетів, відомств і центральних органів громадських організацій.

В Україні діє Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 р. № 2866-Ш.

Цей Закон визначає правові та організаційні засади створення, функціонування, реорганізації та ліквідації об'єднань власників жилих та нежилих приміщень

багатоквартирного будинку, захисту їхніх прав та виконання обов'язків щодо спільного утримання багатоквартирного будинку. Закон наводить такі визначення:

—*асоціація власників жилих будинків* (далі — асоціація) — юридична особа, створена для представлення спільних інтересів об'єднань;

—*допоміжні приміщення багатоквартирного будинку* — приміщення, призначені для забезпечення експлуатації будинку та побутового обслуговування мешканців будинку (сходові клітини, вестибюлі, перехідні шлюзи, позаквартирні коридори, колясочні, кладові, сміттєкамери, горища, підвали, шахти і машинні відділення ліфтів, вентиляційні камери та інші технічні приміщення);

—*житловий комплекс* — єдиний комплекс нерухомого майна, що утворений земельною ділянкою в установлених межах, розміщеним на ній жилим багатоквартирним будинком або його частиною разом із спорудами та інженерними мережами, які утворюють цілісний майновий комплекс;

—*загальне майно* — частина допоміжних приміщень житлового комплексу, що можуть використовуватися згідно з їх призначенням на умовах, визначених у статуті об'єднання (кладові, гаражі, в тому числі підземні, майстерні тощо);

—*конструктивні елементи багатоквартирного будинку* — частини споруди, які забезпечують її цілісність та необхідні технічні умови функціонування (фундамент, несучі стіни, міжповерхові перекриття, сходові марші, конструкції даху, покрівля, в'їзна група тощо);

—*нежиле приміщення* — приміщення, яке належить до житлового комплексу, але не відноситься до житлового фонду і є самостійним об'єктом цивільно-правових відносин;

—*неподільне майно* — неподільна частина житлового комплексу, яка складається з частини допоміжних приміщень, конструктивних елементів будинку, технічного обладнання будинку, що забезпечують належне функціонування жилого будинку;

—*об'єднання співвласників багатоквартирного будинку* (далі — об'єднання) — юридична особа, створена власниками дтя сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання неподільного та загального майна;

—*прибудинкова територія* — територія навколо багатоквартирного будинку, визначена актом на право власності чи користування земельною ділянкою і призначена для обслуговування багатоквартирного будинку;

—*технічне обладнання багатоквартирного будинку* — інженерні комунікації та технічні пристрої, які необхідні для забезпечення санітарно-гігієнічних умов та безпечної експлуатації квартир (загальні будинкові мережі тепло-, водо-, газо-, електропостачання, бойлерні та елеваторні вузли, обладнання протипожежної безпеки, вентиляційні канали та канали для димовидалення, обладнання ліфтів, центральних розподільних щитів електропостачання, елеваторних вузлів, а також елементи благоустрою території);

—*уповноважена особа власника* — фізична або юридична особа, яка має оформлене у встановленому порядку доручення власника представляти його інтереси відповідно до доручення та в межах, визначених законом;

—*управитель* — юридична особа, яка здійснює управління неподільним та загальним майном житлового комплексу за дорученням власника (власників) майна і забезпечує його належну експлуатацію.

Цей Закон регулює:

— порядок створення, реєстрації, реорганізації, діяльності і ліквідації об'єднань, асоціацій;

—відносини суб'єктів права власності щодо користування та розпорядження нерухомим майном у об'єднанні, асоціації;

—відносини між об'єднаннями та асоціаціями;

—відносини між об'єднаннями, асоціаціями і органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

—відносини між об'єднаннями і господарюючими суб'єктами.

Об'єднання створюється для забезпечення і захисту прав його членів та дотримання їхніх обов'язків, належного утримання та використання неподільного і загального майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами.

В одному житловому комплексі може бути створене тільки одне об'єднання. Основна діяльність об'єднання полягає у здійсненні функцій, що забезпечують реалізацію прав власників приміщень на володіння та користування спільним майном членів об'єднання, належне утримання будинку та прибудинкової території, сприяння членам об'єднання в отриманні житлово-комунальних та інших послуг належної якості за обґрунтованими цінами та виконання ними своїх зобов'язань, пов'язаних з діяльністю об'єднання.

Об'єднання може здійснювати господарську діяльність для забезпечення власних потреб безпосередньо або шляхом укладення договорів з фізичними чи юридичними особами.

Об'єднання є юридичною особою, яка створюється відповідно до закону, має печатку із своїм найменуванням та інші необхідні реквізити, а також розрахункові рахунки в установах банку. Крім того, згідно з Законом об'єднання є непри- І. тковою організацією і не має на меті одержання прибутку для його розподілу між членами об'єднання.

Об'єднання відповідає за своїми зобов'язаннями коштами і майном об'єднання, від свого імені набуває майнові і немайнові права та обов'язки, виступає по-: : зачем та відповідачем у суді.

Майно об'єднання утворюється з:

—майна, переданого йому членами об'єднання у власність;

—одержаних доходів;

—іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом.

Житлово-будівельні кооперативи можуть бути реорганізовані в об'єднання, їх реорганізація відбувається за рішенням загальних зборів. Відповідно до статуту (положення) кооперативу, збори можуть прийняти рішення про реорганізацію кооперативу в об'єднання. З моменту прийняття цього рішення зазначені збори взажаються установчими зборами об'єднання і далі проводяться відповідно до вимог Закону. Участь в установчих зборах беруть члени житлово-будівельного кооперативу, які повністю сплатили вартість жилих приміщень і належної частки у вартості нежилих приміщень та іншого майна і виявили таке бажання. У разі не- п звної оплати вартості жилих приміщень і належної частки у вартості нежилих приміщень та іншого майна окремими членами житлово-будівельного кооперативу вони можуть брати участь у зборах, з метою вступу до об'єднання за згодою власника невиплаченої частки майна. Створені такі об'єднання звільняються від сплати реєстраційного збору.

Об'єднання може бути створене в будинку будь-якої форми власності з числа тих хто приватизував або придбав квартиру, а також власника будинку або його уповноваженої особи, власників жилих приміщень, а також власників нежилих приміщень. Для створення.об'єднання скликаються установчі збори. Скликання установчих зборів здійснюється власником будинку або ініціативною групою, яка

складається не менш як з трьох власників квартир або нежилих приміщень. Повідомлення про проведення установчих зборів направляється власником будинку або ініціативною групою не менше ніж за 14 днів до дати проведення установчих зборів в письмовій формі і вручається кожному власнику під розписку або шляхом поштового відправлення (рекомендованим листом). У повідомленні про проведення установчих зборів зазначається, з чиєї ініціативи скликаються збори, місце і час проведення, проект порядку денного. Час і місце проведення обираються зручними для більшості можливих учасників зборів. Установчі збори веде голова зборів, який обирається більшістю голосів присутніх власників або їх уповноважених осіб. У голосуванні беруть участь власники (їх уповноважені особи), які присутні на установчих зборах. Кожний власник на установчих зборах має один голос, незалежно від площі та кількості квартир або приміщень, що перебувають у його власності.

Рішення приймається шляхом поіменного голосування та оформлюється особистим підписом кожного, хто проголосував, у протоколі із зазначенням результату голосування («за» чи «проти»). Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше двох третин присутніх осіб, які мають право голосу.

Установчі збори правомочні, якщо на них присутні більше п'ятдесяти відсотків власників. У разі відсутності кворуму ініціатор призначає нову дату, місце і час проведення установчих зборів. Новопризначені установчі збори можуть бути скликані не раніш як через 14 діб з дня зборів, що не відбулися.

Установчі збори приймають рішення про створення об'єднання і затверджують його статут.

Оформлення і реєстрація всіх документів, що засвідчують створення об'єднання, здійснюються безоплатно у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Об'єднання вважається створеним з моменту видачі свідоцтва про державну реєстрацію.

Статут об'єднання складається відповідно до Типового статуту, який затверджує спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань містобудування та житлової політики. У статуті має бути визначено таке:

1) назва і місцезнаходження об'єднання;

2) мета створення, завдання та предмет діяльності об'єднання;

3) перелік майна, що перебуває у спільній сумісній власності (неподільного майна), права та обов'язки членів об'єднання щодо цього майна;

4) перелік майна, що перебуває у спільній частковій власності (загального майна), права та обов'язки членів об'єднання щодо цього майна;

5) статутні органи об'єднання, їхні повноваження та порядок формування;

6) порядок скликання та проведення загальних зборів;

7) періодичність проведення зборів;

8) порядок голосування на зборах та прийняття рішень на них;

9) перелік питань, для вирішення яких потрібна кваліфікована більшість голосів;

10) джерела фінансування, порядок використання майна та коштів об'єднання;

11) порядок прийняття кошторису, створення та використання фондів об'єднання, включаючи резервні, а також порядок оплати спільних витрат;

12) порядок та умови укладення договорів між об'єднанням та кожним власником квартири, приміщення;

13) перелік питань, які можуть вирішуватися зборами представників;

14) порядок прийняття у члени об'єднання та виключення з нього;

15) права і обов'язки членів об'єднання;

16) відповідальність за порушення статуту та рішень статутних органів;

17) порядок внесення змін до статуту;

18) підстави та порядок ліквідації, реорганізації (злиття, поділу) об'єднання і вирішення майнових питань, пов'язаних з цим.

Статут може містити також інші положення, що є істотними для діяльності об'єднання.

До складу асоціації можуть входити об'єднання та власники садиб, що вико- : ::стовують спільно внутрішньоквартальні інженерні мережі (споруди).

Статут асоціації визначає відповідно до законодавства України:

— назву, місцезнаходження асоціації;

— представництво від об'єднань;

— права і обов'язки членів асоціації;

— статутні органи асоціації, їх склад та повноваження, порядок утворення, льності та фінансування;

— порядок внесення змін до статуту;

— підстави та порядок ліквідації, реорганізації (злиття, поділу) асоціації і вирішення майнових питань, пов'язаних з цим.

Членом об'єднання може бути фізична чи юридична особа, яка є власником ютири (квартир) або приміщення (приміщень) у багатоквартирному будинку. Членство в об'єднанні є добровільним і може набуватися одночасно з створенням об'єднання при проведенні установчих зборів, а також індивідуально, на основі письмової заяви, в будь-який момент його існування.

Членство в об'єднанні розпочинається на підставі поданої письмової заяви власника за згодою об'єднання. Порядок прийняття до об'єднання визначається статутом. Членство в об'єднанні припиняється також на підставі поданої письмової заяви ника приміщення або з інших підстав відповідно до статуту об'єднання.

Власники приміщень, розташованих у межах одного житлового комплексу, які не є членами об'єднання, можуть укладати з об'єднанням угоди про співпрацю та дії у спільних інтересах.

Органами управління об'єднання є загальні збори його членів, правління, ревізійна комісія об'єднання. Вищим органом управління об'єднання є загальні збори, які скликаються і проводяться згідно з вимогами статуту об'єднання. Запільні збори правомочні, якщо на них присутні більше половини членів І єднання. Рішення загальних зборів, прийняте відповідно до статуту, є обов'язковим для всіх членів об'єднання, і воно оприлюднюється. У передбачених статутом або рішенням загальних зборів випадках воно може бути надане членам б'єднання під розписку або направлене поштою (рекомендованим листом).

Рішення загальних зборів може бути оскаржене в судовому порядку.

До виключної компетенції загальних зборів членів об'єднання відноситься:

—затвердження статуту об'єднання, внесення змін до нього;

—обрання членів правління об'єднання;

—питання про використання об'єктів, що перебувають у спільній власності членів об'єднання;

—затвердження кошторису, балансу об'єднання та річного звіту;

—затвердження договорів (угод), укладених на суму, що перевищує визначену в статуті об'єднання;

— визначення розмірів внесків та платежів членами об'єднання;

— прийняття рішення про реконструкцію та ремонт будинку або про зведення господарських споруд;

—визначення розміру матеріального та іншого заохочення членів об'єднання і правління;

— визначення обмежень на користування об'єктами, які перебувають у спільній власності об'єднання;

—прийняття рішень про передачу в оренду об'єктів, які перебувають у спільній власності членів об'єднання, фізичним і юридичним особам;

—затвердження угод про заснування товариств або участі у товариствах.

За рішенням загальних зборів можуть бути обрані представники від об'єднання, яким зборами надаються відповідні повноваження щодо оперативного вирішення нагальних питань шляхом скликання зборів представників. Статутом визначаються порядок скликання та голосування, перелік питань, які можуть вирішуватися зборами представників.

Збори представників не можуть вирішувати питання, які стосуються майнових прав членів об'єднання, погіршують умови використання майна або умови проживання.

Для керівництва поточною діяльністю об'єднання обирається правління. Правління має право приймати рішення з питань діяльності об'єднання, визначених статутом.

Правління є виконавчим органом об'єднання і підзвітне загальним зборам. Порядок обрання та відкликання членів правління, їх кількісний склад та строки обрання встановлюються загальними зборами.

Для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю правління об'єднання на загальних зборах обирається з числа членів об'єднання ревізійна комісія (ревізор) або приймається рішення про залучення аудитора. Порядок діяльності ревізійної комісії та її кількісний склад затверджуються загальними зборами.

Об'єднання після набуття статусу юридичної особи може:

—прийняти на власний баланс весь житловий комплекс;

—за договором з попереднім власником залишити його балансоутримувачем усього житлового комплексу або його частини;

—укласти договір з будь-якою юридичною особою, статут якої передбачає можливість здійснення такої діяльності, про передачу їй на баланс усього житлового комплексу або його частини.

Рішення про прийняття на баланс основних фондів приймається відповідно до цього Закону, інших нормативно-правових актів та статуту об'єднання. Балансоутримувач забезпечує управління житловим комплексом. У разі якщо у новозбудованому будинку власники квартир, приміщень протягом двох місяців після підписання акта державної приймальної комісії не створюють об'єднання і не приймають на баланс основні фонди, сільська, селищна, міська рада може своїм рішенням призначити балансоутримувача.

Призначений балансоутримувач здійснює свої повноваження по забезпеченню управління будинком до прийняття будинку на баланс об'єднанням. Витрати на здійснення цих функцій управління розподіляються між власниками пропорційно площі приміщень, що перебувають у їх власності.

Передача майна з балансу на баланс відбувається у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Передача на баланс майна (в тому числі земельної ділянки), яке входить до складу житлового комплексу, але не належить об'єднанню, не тягне за собою виникнення права власності на нього.

Частина багатоквартирного будинку може бути виділена в окремий житловий комплекс за умови, що надбудова, реконструкція або знесення цієї частини не

порушить цілісності чи можливості використання за призначенням інших частин будівлі, що не входять до складу цього комплексу.

Спори щодо прийняття та передачі на баланс майна вирішуються у судовому *порядку.*

Управління неподільним та загальним майном житлового комплексу здійснює управитель шляхом:

—належної експлуатації житлового комплексу та забезпечення відповідних умов користування власним, неподільним та загальним майном власників;

—накопичення необхідних коштів на проведення поточних та капітальних ремонтів відповідно до законодавства;

—отримання відшкодування від винної особи за збитки, заподіяні майну, яке перебуває у нього на балансі, або своєчасного звернення до суду щодо відшкодування збитків у примусовому порядку.

У разі якщо балансоутримувачем є об'єднання, рішення про форму управління приймається на загальних зборах кваліфікованою більшістю голосів. У цьому випадку управління неподільним та загальним майном житлового комплексу об'єднання може здійснювати у формі:

— управління неподільним та загальним майном через статутні органи об'єднання;

—передачі всіх або частини функцій по управлінню неподільним та загальним майном житлового комплексу юридичній особі за договором;

—делегування визначених статутом повноважень по управлінню неподільним та загальним майном житлового комплексу асоціації.

Відносини власників приміщень і управителя регулюються договором між ними, який укладається на основі Типового договору, форму якого затверджує спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань містобудування та житлової політики.

У разі передачі частини функцій по управлінню неподільним та загальним майном житлового комплексу юридичній особі між власником приміщення і цією юридичною особою укладається окремий договір.

Істотними умовами договору є:

—найменування сторін;

—предмет договору;

—права сторін щодо здійснення управління житловим комплексом;

—обов'язки сторін щодо надання послуг по експлуатації житлового комплексу та оплати цих послуг;

—вичерпний перелік послуг;

—вартість кожної послуги та загальна вартість щомісячного платежу;

—порядок контролю та звіту сторін;

—наслідки невиконання умов договору;

—перелік форс-мажорних обставин;

—строк дії договору, умови продовження та припинення дії договору, дата укладення договору.

Спори щодо змісту конкретного договору вирішуються за згодою сторін або у судовому порядку. Укладення договору між власником окремого приміщення у житловому комплексі та управителем є обов'язковим і не залежить від членства в об'єднанні, за винятком випадку, коли власник і управитель є однією особою. У разі відмови власника приміщення укладати договір або сплачувати обов'язкові платежі на утримання та ремонт неподільного майна та відповідної частки загального майна об'єднання має право звернення до суду для стягнення нарахованих

платежів у судовому порядку. Право на звернення до суду виникає у об'єднання через шістдесят днів з дня припинення платежів або відмови в укладенні договору. Власник — член об'єднання має право:

—брати участь в управлінні об'єднанням у порядку, визначеному цим Законом і статутом об'єднання;

—обирати та бути обраним до складу статутних органів об'єднання;

—знайомитися з протоколами загальних зборів, робити з них виписки;

—одержувати в установленому порядку інформацію про діяльність об'єднання:

—вимагати від статутних органів захисту своїх прав та дотримання членами об'єднання правил добросусідства;

—вийти в установленому статутом порядку з об'єднання;

— одержувати в установленому статутом порядку інформацію про діяльність асоціації.

На вимогу члена об'єднання воно зобов'язане надати йому для ознайомлення всі свої фінансові звіти. Порядок здійснення прав власників визначається законом. Здійснення прав власника не може порушувати права інших власників. Спори щодо здійснення прав власників вирішуються за згодою сторін або в судовому порядку.

Власник — член об'єднання зобов'язаний:

—виконувати вимоги статуту об'єднання;

—виконувати рішення статутних органів, прийняті у межах їхніх повноважень:

—використовувати приміщення за призначенням, дотримуватися правил користування приміщеннями;

—забезпечувати збереження приміщень, брати участь у проведенні їх ремонту;

—забезпечувати дотримання вимог житлового і містобудівного законодавства щодо здійснення ремонту чи реконструкції приміщень або їх частин, не допускати порушення законних прав та інтересів інших власників;

—додержуватися вимог правил утримання жилого будинку і прибудинкової території, правил пожежної безпеки, санітарних норм;

—своєчасно і в повному обсязі сплачувати належні платежі;

—відшкодовувати за власний рахунок і у повному обсязі збитки, заподіяні майну інших власників особисто або іншою особою, що займає чи використовує приміщення на законних підставах або з відома власника;

— виконувати передбачені статутними документами обов'язки перед об'єднанням;

—попереджувати псування неподільного та загального майна, інформувати органи управління об'єднання про пошкодження та вихід з ладу технічного обладнання;

—додержувати чистоти в місцях загального користування та тиші в нічний час (з 23 до 7 години).

Статутом об'єднання можуть бути встановлені й інші обов'язки власників — членів об'єднання відповідно до законодавства.

Об'єднання має право відповідно до законодавства та статуту:

—шляхом скликання загальних зборів:

—створювати органи управління та визначати умови їх діяльності та оплати;

—приймати рішення щодо надходження та витрати коштів об'єднання;

—визначати порядок утримання, експлуатації та ремонту неподільного і загального майна відповідно до статуту;

—давати згоду на укладення договорів на виконання робіт та надання послуг для об'єднання;

—встановлювати розміри платежів, зборів і внесків членів об'єднання, а та кож відрахувань до резервного і ремонтного фондів;

— виключати з свого складу членів об'єднання, які не виконують своїх обов'язків;

—брати на баланс майно об'єднання;

— для виконання статутних завдань здійснювати необхідну господарську діяльність в порядку, визначеному законом.

Спільне майно співвласників багатоквартирного будинку складається з неподільного та загального майна. Неподільне майно перебуває у спільній сумісній власності співвласників багатоквартирного будинку, і воно не підлягає відчуженню. Загальне майно перебуває у спільній частковій власності співвласників багатоквартирного будинку.

Власники приміщень володіють, користуються і у встановлених Законом та цивільним законодавством межах розпоряджаються спільним майном. При відчуженні приміщення в жилому будинку право на частку неподільного майна підлягає відчуженню разом з приміщенням без виділення частки в натурі. Об'єкти права спільної власності на майно можуть бути передані в користування фізичній або юридичній особі або групі осіб у разі, якщо це не пов'язано з порушенням прав і інтересів інших співвласників неподільного та загального майна, які охороняються законом.

Частка в загальному обсязі обов'язкових платежів на утримання і ремонт неподільного майна у багатоквартирному будинку встановлюється пропорційно до загальної площі приміщень, що перебувають у власності фізичних або юридичних осіб.

Частка в загальному обсязі обов'язкових платежів на утримання і ремонт загального майна та в інших спільних витратах у багатоквартирному будинку встановлюється пропорційно до загальної площі приміщень, що перебувають у користуванні фізичних або юридичних осіб.

Частка участі співвласника квартири, власника кімнати (кімнат) у квартирі, де проживають два і більше власників жилих приміщень, співвласника нежилого приміщення на утримання і ремонт визначається відповідно до його частки як співвласника приміщення.

Спори щодо визначення частки в обов'язкових платежах на утримання і ремонт неподільного та загального майна, в інших спільних витратах вирішуються в судовому порядку.

Кошти об'єднання надходять та зберігаються на рахунках у банківських установах і використовуються виключно за їх призначенням. Використання та розпорядження коштами здійснюється відповідно до статуту та затвердженого кошторису. Кошти об'єднання не підлягають розподілу між членами об'єднання, за винятком випадків, передбачених законом.

За наявності технічної можливості проведення поквартирного обліку споживання водо-, тепло-, газо-, електропостачання, гарячого водопостачання та шших послуг власники жилих і нежилих приміщень можуть перераховувати когти безпосередньо на рахунки підприємств, організацій, які надають ці послуги, повідними тарифами для кожного виду послуг у порядку, встановленому законом.

Власники нежилих приміщень сплачують надані послуги за тарифами, що встановлені для відповідних видів діяльності.

Кошти, що сплачуються власниками приміщень за надані їм комунальні послуги можуть згідно з укладеними договорами надходити на рахунок об'єднання

для накопичення і наступного перерахунку підприємствам, організаціям, які надають ці послуги. Перерахування коштів підприємствам, організаціям, які надають послуги, здійснюється щомісячно у визначений день відповідно до договору між об'єднанням і цими підприємствами, організаціями.

За відсутності технічної можливості проведення поквартирного обліку споживання водо-, тепло-, газо-, електропостачання, гарячого водопостачання та інших послуг управитель зобов'язаний за рахунок коштів балансоутримувача встановити загальнобудинкові прилади обліку.

У разі, якщо правління об'єднання самостійно здійснює функції управителя, воно за договором з постачальниками комунальних послуг може бути колективним замовником (абонентом) таких послуг. У цьому випадку об'єднання несе повну відповідальність за своєчасну сплату вартості фактично спожитих членами об'єднання комунальних послуг.

Розподіл загальних рахунків між власниками приміщень в одній квартирі чи нежилому приміщенні здійснюється відповідно до законодавства та статуту з урахуванням розміру частки належного майна та кількості осіб, які проживають у квартирі, включаючи тих, які проживають тимчасово, а також з урахуванням особливостей використання нежилих приміщень.

Власники квартир, приміщень, що не обладнані приладами обліку, зобов'язані укласти договір про обслуговування та оплату комунальних послуг з управителем незалежно від членства в об'єднанні. Відмова від укладення договору, від оплати рахунків або несплата рахунків не допускається. Такі дії є порушенням прав інших членів об'єднання і підставою для звернення до суду про стягнення заборгованості із плати по відповідних рахунках у примусовому порядку.

Власники несуть відповідальність за своєчасність здійснення платежів на рахунок управителя незалежно від використання приміщень особисто чи надання належних їм приміщень в оренду, якщо інше не передбачено договором.

Утримання і ремонт приміщень, які перебувають у власності, здійснюються відповідно до законодавства України. Власник приміщення зобов'язаний відповідно до законодавства забезпечити використання, утримання, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт приміщень або їх частин без завдання шкоди майну і порушення прав та інтересів інших власників. Видатки на утримання і ремонт приміщень або іншого майна, що перебуває у спільній власності, визначаються статутом об'єднання та договором про їх використання. Кошти за користування неподільним та загальним майном і обслуговування спільної власності сплачуються на банківський рахунок об'єднання. Ця частина комунальних послуг надається об'єднанню як кінцевому споживачеві. Власник, який заподіяв збитки майну, що перебуває у спільній власності або власності інших членів об'єднання, зобов'язаний відшкодувати заподіяні збитки в повному обсязі. Власник несе відповідальність за збитки, заподіяні особою, яка проживає спільно з ним, а також будь-якою іншою особою, яка проживає у квартирі згідно з договором оренди або з відома власника, якщо інше не передбачено договором оренди або іншим договором між власником і цією особою. Відшкодування збитків може здійснюватися у грошовій чи в іншій формі за згодою сторін або за рішенням суду.

Колишній власник, на балансі якого перебував багатоквартирний будинок до передачі на баланс об'єднанню, бере участь в організації та фінансуванні першого після передачі на баланс капітального ремонту будинку відповідно до законодавства. Участь колишнього власника у фінансуванні поточних ремонтів майна, що перебуває у спільній власності об'єднання, здійснюється за договором або за рішенням суду.

У разі, якщо колишніх власників було декілька, їх участь у фінансуванні визначається пропорційно часу утримання будинку на балансі починаючи з часу будівництва або останнього капітального ремонту.

Власники приміщень, які передали їх в оренду фізичним чи юридичним особам, беруть пайову участь у витратах на утримання та ремонт неподільного і загального майна у порядку, встановленому статутом об'єднання та цим Законом.

Невикористання власниками приміщень, що їм належать, або відмова від користування неподільним та загальним майном не є підставою для звільнення власника від участі в спільних витратах на обслуговування і ремонт неподільного та загального майна в житловому комплексі.

У разі відмови колишнього власника багатоквартирного будинку взяти пайову участь в організації та фінансуванні першого після передачі об'єднанню капітального ремонту об'єднання може звернутися до суду з позовом про звернення стягнення на майно такого колишнього власника.

Власник приміщення у багатоквартирному будинку, в якому створене об'єднання, може здати його в оренду для проживання фізичній особі або для здійснення господарської, підприємницької та іншої не забороненої законом діяльності фізичній або юридичній особі, якщо така діяльність не суперечить встановленим нормам використання приміщень у жилих будинках та не завдає шкоди інтересам власників (користувачів) і навколишньому середовищу.

За необхідності може бути здійснене переведення приміщення у нежиле на термін дії договору оренди або постійно у порядку, встановленому законодавством.

У порядку, передбаченому статутом, правління об'єднання за дорученням загальних зборів може укласти договір оренди з фізичною або юридичною особою щодо приміщень, які перебувають у спільній власності членів об'єднання. За домовленістю сторін може бути укладений договір про передачу в оренду квартири і приміщення) та приміщень або їх частини, що перебувають у спільній частковій власності членів об'єднання. В цьому випадку договором визначається частка кожної сторони в отриманні доходів та сплаті податків, інших обов'язкових платежів, передбачених законом чи статутом.

Предметом договору оренди жилих та нежилих приміщень для ведення господарської, підприємницької або іншої не забороненої законом діяльності може бути квартира чи нежиле приміщення, що розміщені в багатоквартирних будинках, з дотриманням орендарем державних будівельних, протипожежних, санітарно-гігієнічних та інших норм, встановлених законодавством.

У договорі оренди таких приміщень обов'язково зазначаються предмет договору, мета використання приміщень, номер і дата видачі документа, що посвідчує державну реєстрацію орендаря як суб'єкта підприємницької діяльності, термін, на який >тсіадається договір, обов'язки та права орендаря і орендодавця, відповідальність за заподіяні збитки. У договорі можуть бути визначені також інші умови.

Орендар має бути ознайомлений із статутом об'єднання, правами та обов'язками членів об'єднання.

У разі необхідності проведення будівельних робіт заінтересована сторона отримує відповідні дозволи згідно з законодавством.

Не допускається передача в оренду жилого чи нежилого приміщення для ведення господарської, підприємницької та іншої діяльності, якщо це буде суперечити інтересам або обмежувати права інших власників (користувачів) приміщень.

Спори щодо укладення, виконання або припинення договору оренди приміщення для зазначеної діяльності вирішуються за згодою сторін або у судовому порядку.

Об'єднання ліквідується у разі:

—фізичного знищення або руйнування житлового комплексу, яке унеможливлює його відновлення або ремонт;

—відчуження житлового комплексу за рішенням суду;

—придбання однією особою всіх приміщень у житловому комплексі.

У разі ліквідації об'єднання кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів, розподіляються між усіма власниками приміщень пропорційно сукупному розміру їх внесків та обов'язкових платежів на утримання і ремонт неподільного майна, відповідної частки загального майна, а також на інші спільні витрати у багатоквартирному будинку.

Особи, винні у:

—недотриманні вимог Закону;

—порушенні прав власників (користувачів), їх об'єднань і асоціацій;

—порушенні статуту об'єднання та протидії його виконанню;

—створенні, організації діяльності або ліквідації об'єднання з порушенням законодавства, державних стандартів і норм;

—незаконному привласненні майна, що перебуває у спільній власності:

—недотриманні умов договорів, укладених відповідно до Закону,

— несуть цивільну, кримінальну, адміністративну відповідальність.

Законами України може бути встановлена відповідальність і за інші види пра вопорушень.

ЖК України обмежується лише загальною вказівкою на те, що управління житловим фондом здійснюється власником або уповноваженим ним органом у межах, визначених власником.

11.3. Реалізація права громадян України на житло. Порядок реалізації. Віковий ценз на придбання в особисту власність та отримання житла в наймання та оренду. Правова допомога адвоката у таких справах.

ЖК України до житлових прав громадян відносить такі:

—право на одержання у безстрокове користування у встановленому порядку жилого приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду або в будинках житлово-будівельних кооперативів;

—право на приватизацію квартир (будинків) державного житлового фонду або придбання їх у житлових кооперативах, на біржових торгах, шляхом індивідуального житлового будівництва чи одержання у власність на інших підставах, передбачених законодавством України;

—ніхто не може бути виселений із займаного жилого приміщення або обмежений у праві користування жилим приміщенням інакше як з підстав і в порядку, передбачених законом.

Житлові права охороняються законом, за винятком випадків, коли вони здійснюються в суперечності з призначенням цих прав чи з порушенням прав інших громадян або прав державних і громадських організацій.

У той же час ЖК України закріплює житлові обов'язки громадян. Громадяни, зокрема, зобов'язані дбайливо ставитися до будинку, в якому вони проживають, використовувати жиле приміщення відповідно до його призначення, додержувати правил користування жилими приміщеннями, економно витрачати воду, газ, електричну і теплову енергію. Жилі будинки і жилі приміщення не можуть використовуватися громадянами на шкоду інтересам суспільства.

Наймачі жилих приміщень у будинках державного чи громадського житлового фонду можуть за згодою всіх повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з ними, придбати займані ними приміщення у власність на підставах, передбачених чинним законодавством.

11.4. Підстави для визнання громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Порядок обліку, надання житлових приміщень у будинках державної, комунальної і колективної власності. Правова допомога адвоката із захисту житлових прав громадян.

Громадяни, які потребують поліпшення житлових умов, мають право на одержання у користування жилого приміщення в будинках державного або громадського житлового фонду в порядку, передбаченому законодавством. Жилі приміщення надаються зазначеним громадянам, які постійно проживають у даному населеному пункті, як правило, у вигляді окремої квартири на сім'ю.

Громадяни самостійно здійснюють право на одержання жилого приміщення в ' /динках державного і громадського житлового фонду з настанням повноліття, тобто після досягнення вісімнадцятирічного віку, а такі, що одружилися або влаштовувалися на роботу у передбачених законом випадках до досягнення вісімнадцятирічного віку, — відповідно з часу одруження або влаштування на роботу. Інші неповнолітні (віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років) здійснюють право на одержання жилого приміщення за згодою батьків або піклувальників.

Потребуючі поліпшення житлових умов члени житлово-будівельних кооперативів, громадяни, які мають жилий будинок (квартиру) у приватній власності, та інші громадяни, що проживають у цих будинках (квартирах), забезпечуються жилігми приміщеннями на загальних підставах.

Потребуючими поліпшення житлових умов визнаються громадяни:

1) забезпечені жилою площею нижче за рівень, що визначається у встновленому порядку;

2) які проживають у приміщенні, що не відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам;

3) які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, у зв'язку з чим не можуть проживати в комунальній квартирі або в одній кімнаті з членами своєї

• 'і. Перелік зазначених захворювань затверджується Міністерством охорони ідоров'я;

4) які проживають за договором піднайму жилого приміщення в будинках дер жавного або громадського житлового фонду чи за договором найму жилого приміщення в будинках житлово-будівельних кооперативів;

5) які проживають тривалий час за договором найму (оренди) в будинках *t* квартирах), що належать громадянам на праві приватної власності;

6) які проживають у гуртожитках.

Залишається чинною постанова Ради Міністрів Української РСР і Української с: лубліканської ради професійних спілок від 11 грудня 1984 р. № 470 «Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР». Ці правила регулюють облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов (далі — квартирний облік), і надання їм у безстрокове користування жилих приміщень у будинках державного і громадського житлового фонду, призначених для постійного проживання.

Жилі приміщення надаються громадянам, які потребують поліпшення житлових умов, постійно проживають у даному населеному пункті (якщо інше не встановлено законодавством), як правило, у вигляді окремої квартири на сім'ю.

Квартирний облік, установлення черговості на одержання жилої площі, а також її розподіл здійснюються під громадським контролем і з додержанням гласності.

Рішення виконавчого комітету місцевої ради з питань квартирного обліку і надання жилих приміщень приймаються за участю громадської комісії з житлових питань, створюваної при виконавчому комітеті у складі голови або заступника голови виконавчого комітету (голова комісії), представника профспілкового органу (заступник голови комісії), депутатів ради, представників громадських організацій, трудових колективів. Склад комісії затверджується виконавчим комітетом місцевої ради. З питань, що розглядаються, комісія підготовляє пропозиції і вносить їх на розгляд виконавчого комітету місцевої ради.

На підприємствах, в установах, організаціях (далі — підприємство) пропозиції з питань квартирного обліку і надання жилих приміщень підготовляються комісією по житлово-побутовій роботі профспілкового комітету і вносяться нею на спільний розгляд адміністрації підприємства, установи, організації чи органу кооперативної або іншої громадської організації та відповідного профспілкового комітету.

Квартирний облік здійснюється, як правило, за місцем проживання громадян у виконавчому комітеті районної, міської, районної в місті, селищної, сільської ради.

Облік громадян, які працюють на підприємствах, що мають житловий фонд і ведуть житлове будівництво або беруть пайову участь у житловому будівництві, здійснюється за місцем роботи, а за їх бажанням — також і в виконавчому комітеті ради за місцем проживання.

Кожна сім'я може перебувати на квартирному обліку за місцем роботи одного з членів сім'ї (за їх вибором) та у виконавчому комітеті ради народних депутатів за місцем проживання.

У виконавчих комітетах місцевих рад ведення квартирного обліку покладається на відділи по обліку і розподілу жилої площі, а там, де таких відділів немає, — на службових осіб, призначених рішенням виконавчого комітету. На підприємствах облік ведеться житлово-побутовими (житлово-комунальними) відділами, а в разі їх відсутності — працівниками, призначеними адміністрацією підприємства чи органом кооперативної або іншої громадської організації за погодженням з профспілковим комітетом.

На квартирний облік беруться громадяни, які потребують поліпшення житлових умов.

Громадяни знімаються з квартирного обліку у випадках:

1) поліпшення житлових умов, внаслідок якого відпали підстави для надання іншого жилого приміщення;

2) виїзду на постійне місце проживання до іншого населеного пункту;

3) припинення трудових відносин з підприємством, установою, організацією особи, яка перебуває на обліку за місцем роботи;

4) засудження до позбавлення волі на строк понад шість місяців;

5) подання відомостей, що не відповідають дійсності, які стали підставою для взяття на облік, або неправомірних дій службових осіб при вирішенні питання про взяття на облік.

Громадяни виключаються із списків осіб, які користуються правом першочергового одержання жилих приміщень, якщо вони були необгрунтовано включені до цих списків або втратили вказане право.

Зняття з квартирного обліку та виключення із списків осіб, які користуються правом першочергового одержання жилих приміщень, проводиться органами.

які винесли або затвердили рішення про взяття громадянина на облік (включення до вказаного списку).

При розгляді цих питань на засідання відповідних органів запрошуються заінтересовані особи.

Про зняття з обліку (виключення із списку) громадяни у 15-денний строк повідомляються у письмовій формі з указаниям підстав зняття з обліку (виключення із списку).

Громадяни, які штучно погіршили житлові умови шляхом обміну займаного г вміщення, його псування або руйнування, відчуження придатного і достатнього за розміром для проживання жилого будинку (частини будинку), а також громадяни, у яких потреба в поліпшенні житлових умов виникла внаслідок вилучення жилого приміщення, використовуваного для одержання нетрудових доходів, не беруться на облік потребуючих поліпшення житлових умов протягом п'яти років з моменту погіршення житлових умов.

Не беруться на облік потребуючих поліпшення житлових умов працездатні особи, які не займаються суспільно корисною працею.

Поза чергою жиле приміщення надається:

—інвалідам Великої Вітчизняної війни і прирівняним до них у встановленому порядку особам протягом двох років з дати прийняття рішення про включення їх по списку на позачергове одержання жилого приміщення, а з них інвалідам першої групи з числа учасників бойових дій на території інших держав — протягом року з визначенням переважного права інвалідів Великої Вітчизняної війни і прирівняних до них у встановленому порядку осіб на одержання жилих приміщень перед всіма іншими категоріями позачерговиків;

—громадянам, житло яких внаслідок стихійного лиха стало непридатним для проживання;

—особам, направленим у порядку розподілу на роботу в іншу місцевість;

—особам, які повернулися з державного дитячого закладу, від родичів, опікуна чи піклувальника, громадянам, незаконно засудженим і згодом реабілітовагим, при неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення;

—дітям-інвалідам, що не мають батьків або батьки яких позбавлені батьківських прав і проживають у державних або інших соціальних установах, після досягнення повноліття, якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя;

—особам, обраним на виборну посаду, коли це зв'язано з переїздом в іншу місцевість;

—членам сім'ї народного депутата України у разі його смерті в період виконання депутатських обов'язків у Верховній Раді України на постійній основі.

Громадяни, які мають право на позачергове одержання жилих приміщень, включаються до окремого списку.

Норма жилої площі в Українській РСР встановлюється в розмірі 13,65 квадратного метра на одну особу.

11.5. Ордер на житлове приміщення та його правове значення. Підстави та порядок визнання ордера недійсним. Правові наслідки визнання ордера недійсним. Ведення таких справ адвокатом.

На підставі рішення про надання жилого приміщення в будинку державного або громадського житлового фонду виконавчий комітет районної, міської, районної в місті, селищної, сільської ради видає громадянинові ордер, який є спиною підставою для вселення в надане жиле приміщення.

Ордер може бути видано лише на вільне жиле приміщення.

Ордер дійсний протягом ЗО днів.

Бланки ордерів зберігаються як документи суворої звітності.

Ордер вручається громадянинові, на ім'я якого він виданий, або за його дорученням іншій особі. При одержанні ордера пред'являються паспорти (або документи, що їх замінюють) членів сім'ї, включених до ордера.

При вселенні в надане жиле приміщення громадянин здає ордер у житлово-експлуатаційну організацію, а за її відсутності — відповідному підприємству, установі, організації; ордер зберігається як документ суворої звітності. Одночасно подаються паспорти усіх членів сім'ї, включених до ордера, з відміткою про виписку з попереднього місця проживання.

Ордер на жиле приміщення може бути визнано недійсним у судовому порядку у випадках подання громадянами не відповідаючих дійсності відомостей про потребу в поліпшенні житлових умов, порушення прав інших громадян або організацій на зазначене в ордері жиле приміщення, неправомірних дій службових осіб при вирішенні питання про надання жилого приміщення, а також в інших випадках порушення порядку і умов надання жилих приміщень.

Вимогу про визнання ордера недійсним може бути заявлено протягом трьох років з дня його видачі.

Ордер на жиле приміщення може бути визнано недійсним у судовому порядку у випадках подання громадянами не відповідаючих дійсності відомостей про потребу в поліпшенні житлових умов, порушення прав інших громадян або організацій на зазначене в ордері жиле приміщення, неправомірних дій службових осіб при вирішенні питання про надання жилого приміщення, а також в інших випадках порушення порядку і умов надання жилих приміщень.

Вимогу про визнання ордера недійсним може бути заявлено протягом трьох років з дня його видачі.

11.6. Договір наймання та оренди житлового приміщення. Предмет договору, форма та порядок його укладення. Використання житлових приміщень у будинках державної, комунальної та колективної власності. Провадження адвокатом справ цієї категорії.

Користування жилим приміщенням у будинках державного і громадського житлового фонду здійснюється відповідно до договору найму жилого приміщення.

Договір найму жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду укладається в письмовій формі на підставі ордера на жиле приміщення між наймодавцем — житлово-експлуатаційною організацією (а в разі її відсутності — відповідним підприємством, установою, організацією) і наймачем — громадянином, на ім'я якого видано ордер.

До відносин, що випливають з договору найму жилого приміщення, у відповідних випадках застосовуються також правила цивільного законодавства.

Предметом договору найму жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду є окрема квартира або інше ізольоване жиле приміщення, що складається з однієї чи кількох кімнат, а також одноквартирний жилий будинок.

Не можуть бути самостійним предметом договору найму: жиле приміщення, яке хоч і є ізольованим, проте за розміром менше від встановленого для надання

одній особі, частина кімнати або кімната, зв'язана з іншою кімнатою спільним входом, а також підсобні приміщення (кухня, коридор, комора тощо).

Члени сім'ї наймача, які проживають разом з ним, користуються нарівні з наймачем усіма правами і несуть усі обов'язки, що випливають з договору найму жилого приміщення. Повнолітні члени сім'ї несуть солідарну з наймачем майнову відповідальність за зобов'язаннями, що випливають із зазначеного договору.

До членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство.

Якщо особи перестали бути членами сім'ї наймача, але продовжують проживати в займаному жилому приміщенні, вони мають такі ж права і обов'язки, як наймач і члени його сім'ї.

Наймач вправі в установленому порядку за письмовою згодою всіх членів сім'ї, які проживають разом з ним, вселити в займане ним жиле приміщення свою дружину, дітей, батьків, а також інших осіб. На вселення до батьків їх неповнолітніх дітей зазначеної згоди не потрібно.

Особи, що вселилися в жиле приміщення як члени сім'ї наймача, набувають рівного з іншими членами сім'ї права користування жилим приміщенням, якщо при вселенні між цими особами, наймачем та членами його сім'ї, які проживають з ним, не було іншої угоди про порядок користування жилим приміщенням.

11. 7. *Норма житлової площі при наданні громадянину житлового приміщення. Право на додаткову житлову площу окремих категорій громадян.*

Норма жилої площі в Україні встановлюється в розмірі 13,65 квадратного метра на одну особу.

Жиле приміщення надається громадянам у межах норми жилої площі, але не менше розміру, який визначається Кабінетом Міністрів України і Федерацією професійних спілок України. При цьому враховується жила площа у жилому будинку (квартирі), що перебуває у приватній власності громадян, якщо ними не використані житлові чеки.

При передачі громадянами житла, яке перебуває у їх приватній власності, органу, який здійснює поліпшення житлових умов, вони мають право на одержання житла у межах встановленої норми жилої площі.

Громадяни, які одержали житло у державному фонді на цих умовах, мають право на його приватизацію відповідно до вимог чинного законодавства.

Жиле приміщення може бути надано з перевищенням норми жилої площі, якщо воно становить одну кімнату (однокімнатну квартиру) або призначене для осіб різної статі.

Понад норму жилої площі окремим категоріям громадян надається додаткова жила площа у вигляді кімнати або в розмірі десяти квадратних метрів. Громадянам, що хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, а також громадянам, яким ця площа необхідна за умовами і характером виконуваної роботи, розмір додаткової жилої площі може бути збільшено.

Жиле приміщення, що надається громадянам для проживання, має бути благоустроєним стосовно до умов даного населеного пункту, відповідати встановленим санітарним і технічним вимогам.

При наданні жилих приміщень не допускається заселення однієї кімнати особами різної статі, старшими за дев'ять років, крім подружжя.

Не допускається також заселення квартири, збудованої для однієї сім'ї, двома і більше сім'ями або двома і більше одинокими особами.

Особам похилого віку, а за висновком лікувально-профілактичного закладу також відповідним категоріям інвалідів і хворих на їх прохання жилі приміщення надаються на нижніх поверхах або в будинках з ліфтами.

Жилі приміщення в будинках житлового фонду місцевих рад надаються громадянам виконавчим комітетом районної, міської, районної в місті, селищної, сільської ради за участю громадської комісії з житлових питань, створюваної при виконавчому комітеті з депутатів рад, представників громадських організацій, трудових колективів.

Жилі приміщення в будинках відомчого житлового фонду надаються громадянам за спільним рішенням адміністрації і профспілкового комітету підприємства, затвердженим виконавчим комітетом районної, міської, районної в місті, селищної, сільської ради, а у випадках, передбачених Радою Міністрів СРСР, — за спільним рішенням адміністрації і профспілкового комітету з наступним повідомленням виконавчому комітетові відповідної ради про надання жилих приміщень для заселення.

Жилі приміщення в будинках громадського житлового фонду надаються громадянам за спільним рішенням органу відповідної організації та її профспілкового комітету з наступним повідомленням виконавчому комітетові відповідно районної, міської, районної в місті, селищної, сільської ради про надання жилих приміщень для заселення.

Якщо в квартирі, в якій проживає два або більше наймачів, звільнилося неізольоване жиле приміщення, воно надається наймачеві суміжного приміщення.

Ізольоване жиле приміщення, що звільнилося в квартирі, в якій проживає два або більше наймачі, на прохання наймача, що проживає в цій квартирі і потребує поліпшення житлових умов, надається йому, а в разі відсутності такого наймача — іншому наймачеві, який проживає в тій же квартирі. При цьому загальний розмір жилої площі не повинен перевищувати норми, крім випадків, коли наймач або член його сім'ї має право на додаткову жилу площу. Якщо розмір ізольованої кімнати, що звільнилася, є меншим за встановлений для надання одній особі, зазначена кімната у всіх випадках передається наймачеві на його прохання.

У разі відмови в наданні жилого приміщення, що звільнилося, спір може бути вирішено в судовому порядку.

Якщо ізольоване приміщення, що звільнилося, не може бути відповідно до правил ч. 2 ст. 54 ЖК України передано наймачеві, який проживає в цій квартирі, його надають іншим особам у загальному порядку.

11.8. Плата за користування житловим приміщенням та за комунальні послуги. Житлові субсидії. Правова допомога адвоката у цих питаннях.

Плата за користування житлом (квартирна плата) обчислюється виходячи із загальної площі квартири (одноквартирного будинку).

Норма загальної площі встановлюється у розмірі 21 кв. метра на одну особу.

Розмір плати за користування житлом (квартирної плати) встановлюється Кабінетом Міністрів України.

В одинарному розмірі оплачується загальна площа, що має належати наймачеві та членам його сім'ї за встановленими нормами, а також зайва площа, якш - розміри її на всю сім'ю не перевищують половини норми загальної площі, яку на-

лежить мати одній особі. Плата за користування рештою зайвої загальної площі береться в підвищеному розмірі, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Загальна площа, право користування якою зберігається за тимчасово відсутнім наймачем або членом його сім'ї, не вважається зайвою.

Плата за комунальні послуги (водопостачання, газ, теплова енергія та інші послуги) береться, крім квартирної плати, за затвердженими в установленому порядку тарифами.

Наймач зобов'язаний своєчасно вносити квартирну плату та плату за комунальні послуги. Квартирна плата та плата за комунальні послуги в будинках державного і громадського житлового фонду вносяться щомісяця.

Пільги по квартирній платі та платі за комунальні послуги встановлюються законодавством.

Спеціалісти, які працюють і проживають у сільській місцевості, поза населеними пунктами, користуються безплатно жилим приміщенням з опаленням і освітленням.

11.9. Зміна договору наймання житлового приміщення в будинках державної, комунальної та колективної власності. Провадження таких справ адвокатом.

Договір найму жилого приміщення може бути змінено тільки за згодою наймача, членів його сім'ї і наймодавця, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Член сім'ї наймача вправі вимагати, за згодою інших членів сім'ї, які проживають разом з ним, укладення з ним окремого договору найму, якщо жилу площу, що припадає на нього, може бути виділено у вигляді приміщення.

У разі відмовлення членів сім'ї дати згоду на укладення окремого договору найму, а також у разі відмови наймодавця в укладенні такого договору спір може бути вирішено в судовому порядку.

Громадяни, які проживають в одній квартирі і користуються в ній жилими приміщеннями за окремими договорами найму, в разі об'єднання в одну сім'ю вправі вимагати укладення з ким-небудь з них одного договору найму на все займане приміщення.

У разі відмови наймодавця в укладенні одного договору найму спір може бути вирішено в судовому порядку.

Повнолітній член сім'ї наймача вправі за згодою наймача та інших членів сім'ї, які проживають разом з ним, вимагати визнання його наймачем за раніше укладеним договором найму жилого приміщення замість попереднього наймача. Таке ж право у разі смерті наймача або втрати ним права на жиле приміщення належить будь-якому членові сім'ї наймача.

У разі відмови наймодавця у визнанні члена сім'ї наймачем за договором найму спір може бути вирішено в судовому порядку.

Правила, встановлені ч. 1 ст. 106 ЖК України, не поширюються на жилі приміщення в будинках підприємств, установ, організацій найважливіших галузей народного господарства, крім випадків, коли наймач одержав жиле приміщення не у зв'язку з трудовими відносинами або коли наймодавець втратив право на його виселення, а також на приміщення в будинках колгоспів.

11.10. Підстави розірвання договору наймання житло вого приміщення. Правова допомога адвоката при вирі шенні таких спорів.

Наймач жилого приміщення вправі за згодою членів сім'ї в будь-який час розірвати договір найму.

У разі вибуття наймача та членів його сім'ї на постійне проживання до іншого населеного пункту або в інше жиле приміщення в тому ж населеному пункті договір найму жилого приміщення вважається розірваним з дня вибуття. Якщо з жилого приміщення вибуває не вся сім'я, то договір найму жилого приміщення не розривається, а член сім'ї, який вибув, втрачає право користування цим жилим приміщенням з дня вибуття.

Договір найму жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду може бути розірвано на вимогу наймодавця лише з підстав, установлених законом, і тільки в судовому порядку, крім випадків виселення з будинків, що загрожують обвалом.

11.11. Порядок і підстави виселення з житлових при міщень. Спори, що виникають з таких питань, і надання ад вокатом правової допомоги при розгляді таких справ у суді.

Виселення із займаного жилого приміщення допускається з підстав, установлених законом. Виселення проводиться добровільно або в судовому порядку. Допускається виселення в адміністративному порядку з санкції прокурора лише осіб, які самоправно зайняли жиле приміщення або проживають у будинках, що загрожують обвалом.

Громадянам, яких виселяють з жилих приміщень, одночасно надається інше постійне жиле приміщення, за винятком виселення громадян при зверненні стягнення на жилі приміщення, що були придбані ними за рахунок кредиту (позики) банку чи іншої особи, повернення якого забезпечене іпотекою відповідного жилого приміщення. Жиле приміщення, що надається виселюваному, повинно бути зазначено в рішенні суду або постанові прокурора.

Звернення стягнення на передане в іпотеку жиле приміщення є підставою для виселення всіх громадян, що мешкають у ньому, за винятками, встановленими законом. Після прийняття кредитором рішення про звернення стягнення на передане в іпотеку жиле приміщення всі громадяни, що мешкають у ньому, зобов'язані на письмову вимогу кредитора або нового власника цього жилого приміщення добровільно звільнити його протягом одного місяця з дня отримання цієї вимоги. Якщо громадяни не звільняють жиле приміщення у встановлений або інший погоджений сторонами строк добровільно, їх примусове виселення здійснюється на підставі рішення суду.

Виселення громадян при зверненні стягнення на жилі приміщення, що були придбані ними за рахунок кредиту (позики) банку чи іншої особи, повернення якого забезпечене іпотекою відповідного жилого приміщення, є підставою для надання цим громадянам жилих приміщень з фондів житла для тимчасового проживання. Відсутність жилих приміщень з фондів житла для тимчасового проживання або відмова у їх наданні, не тягне припинення виселення громадянина з жилого приміщення, яке є предметом іпотеки.

11.12. Виселення з наданням іншого житлового приміщення, виселення без надання іншого житлового приміщення, виселення у разі визнання ордера недійсним. Правова допомога адвоката у таких справах.

Громадяни виселяються з жилих будинків державного і громадського житлового фонду з наданням іншого благоустроєного жилого приміщення, якщо:

—будинок, у якому знаходиться жиле приміщення, підлягає знесенню;

—будинок (жиле приміщення) загрожує обвалом;

—будинок (жиле приміщення) підлягає переобладнанню в нежилий.

Якщо будинок, в якому знаходиться жиле приміщення, підлягає знесенню у зв'язку з вилученням земельної ділянки для державних або громадських потреб, громадянам, виселюваним з цього будинку, інше благоустроєне жиле приміщення надається виконавчим комітетом місцевої Ради народних депутатів, а у випадках, коли земельна ділянка відводиться державній, кооперативній або іншій громадській організації, — цією організацією.

Якщо будинок, у якому знаходиться жиле приміщення, у зв'язку з непридатністю для проживання підлягає знесенню або будинок (жиле приміщення) підлягає переобладнанню в нежилий, інше благоустроєне жиле приміщення надається виселюваним державною, кооперативною або іншою громадською організацією, якій належить будинок, що підлягає знесенню, або якій призначається підлягаючий переобладнанню будинок (жиле приміщення), а в разі відсутності цієї організації чи неможливості надання нею жилого приміщення — виконавчим комітетом місцевої ради.

Якщо будинок (жиле приміщення) загрожує обвалом, громадянам, виселюваним з цього будинку (жилого приміщення), інше благоустроєне жиле приміщення залежно від належності будинку надається виконавчим комітетом місцевої ради чи державною, кооперативною або іншою громадською організацією, а в разі неможливості надання жилого приміщення цією організацією — виконавчим комітетом місцевої ради.

Надаване громадянам у зв'язку з виселенням інше благоустроєне жиле приміщення повинно знаходитись у межах даного населеного пункту і відповідати вимогам ЖК України. Громадянам, які займали окрему квартиру, повинно бути надано окрему квартиру. Якщо наймач займав більш як одну кімнату, йому надається жиле приміщення, що складається з того ж числа кімнат. За розміром жиле приміщення має бути не меншим за те, яке займав наймач, однак у межах норми жилої площі. Якщо наймач або член сім'ї, що проживає разом з ним, має право на додаткову жилу площу і фактично користується нею, жиле приміщення надається з урахуванням норми додаткової жилої площі. У разі виселення з жилого приміщення, меншого за розміром, ніж це передбачено для надання жилого приміщення в даному населеному пункті, виселюваному надається жиле приміщення відповідно до встановленого розміру.

З наданням іншого жилого приміщення може бути виселено: — робітників і службовців (разом з проживаючими з ними особами), що припинили трудові відносини з підприємствами, установами, організаціями найважливіших галузей народного господарства, які надали жиле приміщення, у зв'язку із звільненням за власним бажанням без поважних причин, або за порушення трудової дисципліни, або за вчинення злочину;

—громадян, які одержали жилі приміщення в будинках колгоспів, якщо вони виключені з членів колгоспу або вийшли з колгоспу за власним бажанням;

—громадян, позбавлених батьківських прав, якщо вони проживають спільно з дітьми, відносно яких позбавлені батьківських прав.

Надаване громадянам у зв'язку з виселенням інше жиле приміщення повинно знаходитись у межах даного населеного пункту і відповідати встановленим санітарним і технічним вимогам.

У випадках ліквідації дитячого будинку сімейного типу батьки-вихователі повинні звільнити надане їм жиле приміщення, а в разі відмови — підлягають виселенню з наданням їм іншого благоустроєного жилого приміщення. При усуненні батьків-вихователів від подальшого виховання дітей вони можуть бути виселені із займаного ними жилого приміщення з наданням іншого жилого приміщення.

Якщо наймач, члени його сім'ї або інші особи, які проживають разом з ним, систематично руйнують чи псують жиле приміщення, або використовують його не за призначенням, або систематичним порушенням роблять неможливим для інших проживання із ними в одній квартирі чи в одному будинку, а заходи запобігання і громадського впливу виявились безрезультатними, виселення винних на вимогу наймодавця або інших заінтересованих осіб провадиться без надання іншого жилого приміщення.

Осіб, які підлягають виселенню без надання іншого жилого приміщення за неможливістю спільного проживання, може бути зобов'язано судом замість виселення провести обмін займаного приміщення на інше жиле приміщення, вказане заінтересованою в обміні стороною.

Осіб, які самоправно зайняли жиле приміщення, виселяють без надання їм іншого жилого приміщення.

У разі визнання ордера на жиле приміщення недійсним внаслідок неправомірних дій осіб, які одержали ордер, вони підлягають виселенню без надання іншого жилого приміщення. Якщо громадяни, зазначені в ордері, раніше користувалися жилим приміщенням у будинку державного або громадського житлового фонду, їм повинно бути надано жиле приміщення, яке вони раніше займали, або інше жиле приміщення.

У випадках визнання ордера на жиле приміщення недійсним з інших підстав, крім деяких випадків, громадяни, зазначені в ордері, підлягають виселенню з наданням іншого жилого приміщення або приміщення, яке вони раніше займали.

11.13. Обмін житлових приміщень. Примусовий обмін житлових приміщень. Надання адвокатом допомоги у таких справах.

Наймач жилого приміщення вправі за письмовою згодою членів сім'ї, що проживають разом з ним, включаючи тимчасово відсутніх, провести обмін займаного жилого приміщення з іншим наймачем або членом житлово-будівельного кооперативу, в тому числі з проживаючими в іншому населеному пункті.

Якщо між членами сім'ї не досягнуто згоди про обмін, то кожен з них вправі вимагати в судовому порядку примусового обміну займаного приміщення на приміщення в різних будинках (квартирах).

Наймач або член його сім'ї вправі в установленому порядку провести обмін жилої площі, що припадає на нього, в тому числі суміжної кімнати або частини

кімнати, з наймачем іншого жилого приміщення за умови, що в'їжджаючий у порядку обміну вселяється як член сім'ї тих, що залишилися проживати в цьому приміщенні.

Обмін жилих приміщень у будинках підприємств, установ, організацій допускається лише за їх згодою. Відмову у згоді на обмін може бути оскаржено в судовому порядку, крім випадків обміну жилих приміщень у будинках, що належать колгоспам.

Угода про обмін жилими приміщеннями набирає чинності з моменту одержання ордерів, що видаються виконавчими комітетами місцевих рад. Відмову у видачі ордера може бути оскаржено в судовому порядку в шестимісячний строк.

Обмін жилими приміщеннями не допускається:

1) якщо до наймача пред'явлено позов про розірвання чи зміну договору найму жилого приміщення або про визнання ордера недійсним;

2) якщо одним з учасників обміну є член житлово-будівельного кооперативу, щодо якого розглядається питання про виключення з кооперативу;

3) якщо обмін має корисливий або фіктивний характер;

4) якщо будинок, в якому знаходиться обмінюване жиле приміщення, підлягає знесенню або будинок (жиле приміщення) загрожує обвалом чи підлягає переобладнанню для інших цілей;

5) якщо будинок підлягає капітальному ремонту з переобладнанням або перепланyванням обмінюваного жилого приміщення;

6) якщо жиле приміщення є службовим або знаходиться в гуртожитку;

7) якщо одне з обмінюваних приміщень знаходиться в будинку підприємства, установи, організації і наймач одержав право на проживання у зв'язку з виконанням трудових обовязків, крім випадків, коли наймач одержав приміщення у будинку підприємства не у зв'язку з трудовими відносинами або коли наймодавець втратив право на його виселення, а також коли наймач іншого обмінюваного приміщення (член житлово-будівельного кооперативу) перебуває з цим підприємством у трудових відносинах;

8) якщо у зв'язку з обміном у квартиру, в якій проживає два або більше наймачів, вселяється особа, яка хворіє на тяжку форму хронічного захворювання, у зв'язку з чим не може проживати в такій квартирі;

9) якщо внаслідок міжміського обміну на жилі приміщення в містах республіканського підпорядкування і в курортних місцевостях розмір жилої площі, що припадатиме на кожного члена сім'ї, буде меншим від встановленого.

У разі визнання обміну жилими приміщеннями недійсним сторони підлягають переселенню в приміщення, які вони раніше займали.

Правила обміну жилих приміщень затверджені постановою Ради Міністрів Української РСР від 31 січня 1986 р. № 31, яка на сьогодні є чинною. Ці Правила встановлюють порядок обміну жилими приміщеннями в будинках державного і громадського житлового фонду та фонду житлово-будівельних кооперативів.

Наймач жилого приміщення в будинку державного і громадського житлового фонду вправі за письмовою згодою членів сім'ї, що проживають разом з ним, включаючи тимчасово відсутніх, провести обмін займаного жилого приміщення з іншим наймачем у будинку зазначеного фонду або членом житлово-будівельного кооперативу.

Якщо між членами сім'ї не досягнуто згоди про обмін, то кожен з них вправі вимагати в судовому порядку примусового обміну займаного приміщення на приміщення в різних будинках (квартирах).

Член житлово-будівельного кооперативу вправі за письмовою згодою членів сім'ї, що проживають разом з ним, включаючи тимчасово відсутніх, провести обмін займаного жилого приміщення з наймачем жилого приміщення в будинку державного або громадського житлового фонду чи з іншим членом житлово-будівельного кооперативу за умови прийому до членів кооперативу особи, яка вселяється у зв'язку з обміном у будинок житлово-будівельного кооперативу.

Обмін жилими приміщеннями між членами одного й того ж житлово-будівельного кооперативу проводиться за рішенням загальних зборів членів кооперативу. У разі заперечення кооперативу проти обміну спір вирішується в судовому порядку.

Якщо між членом кооперативу і членами його сім'ї не досягнуто згоди про обмін, то член кооперативу, а також одне з подружжя, якому належить право на частину паєнагромадження, можуть вимагати в судовому порядку примусового обміну займаного приміщення на приміщення в різних будинках (квартирах).

Предметом обміну може бути:

—окрема квартира або інше ізольоване жиле приміщення, що складається з однієї або кількох кімнат, одноквартирний жилий будинок, на які укладено договір найму або які перебувають у користуванні члена житлово-будівельного кооперативу;

—частина жилого приміщення, що припадає на долю наймача (члена житлово-будівельного кооперативу) або члена його сім'ї, в тому числі суміжна кімната або частина кімнати.

Обмін жилими приміщеннями може відбутися між громадянами, які проживають в одному або різних жилих будинках, розташованих як у даному, так і в різних населених пунктах. Обмін жилими приміщеннями провадиться без обмеження кількості учасників, крім випадків обміну частини жилого приміщення, при якому згода про обмін може бути тільки двосторонньою.

Наймач (член житлово-будівельного кооперативу) або член його сім'ї вправі в установленому вищезазначеними Правилами порядку провести обмін частини жилої площі, що припадає на його долю, з наймачем іншого жилого приміщення або з членом житлово-будівельного кооперативу за умови, що в'їжджаючий у порядку обміну вселяється як член сім'ї тих, що залишилися проживати в цьому приміщенні. Як члени сім'ї можуть вселятися: дружина, діти, батьки, дід, баба, онуки, рідні брати і сестри.

Обмін частини одного жилого приміщення на частину іншого жилого приміщення не допускається.

Обмін частини жилого приміщення з метою окремого проживання не може провадитися неповнолітніми, крім випадків, коли вони при наявності передбачених законом обґрунтувань одружилися або влаштувалися на роботу до досягнення вісімнадцятирічного віку, і випадків, коли вони проживають не з батьками (усиновителями).

11.14. Бронювання житлового приміщення. Підстави та порядок оформлення бронювання. Ведення таких справ адвокатом.

При тимчасовій відсутності наймача або членів його сім'ї за ними зберігається жиле приміщення протягом шести місяців. Якщо наймач або члени його сім'ї бу-

ли відсутні з поважних причин понад шість місяців, цей строк за заявою відсутнього може бути продовжено наймодавцем, а в разі спору — судом.

Жиле приміщення зберігається за тимчасово відсутнім наймачем або членами його сім'ї понад шість місяців у випадках:

1) призову на строкову військову службу або направлення на альтернативну (невійськову) службу, а також призову офіцерів із запасу на військову службу на строк до трьох років — протягом усього періоду проходження зазначеної військової служби; перебування на військовій службі прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби — протягом перших п'яти років перебування на військовій службі;

2) тимчасового виїзду з постійного місця проживання за умовами і характером роботи або у зв'язку з навчанням (учні, студенти, стажисти, аспіранти тощо), у тому числі за кордоном, — протягом усього часу виконання цієї роботи або навчання;

3) поміщення дитини (дітей) на виховання в дитячий заклад, до родичів, опікуна чи піклувальника — протягом усього часу їх перебування в цьому закладі, у родичів, опікуна чи піклувальника, якщо в будинку, квартирі (їх частині) залишилися проживати інші члени сім'ї.

Якщо з будинку, квартири (їх частини) вибула дитина (діти) і членів її (їх) сім'ї не залишилося, це житло може бути надано за договором оренди іншому громадянину до закінчення строку перебування дитини (дітей) у дитячому закладі або до досягнення нею (ними) повноліття і повернення від родичів, опікуна чи піклувальника, в окремих випадках — до закінчення навчання в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, а також в професійно-технічних чи вищих навчальних закладах або до закінчення строку служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях;

4) виїзду у зв'язку з виконанням обов'язків опікуна (піклувальника) — протягом усього часу виконання цих обов'язків;

5) влаштування непрацездатних осіб, у тому числі дітей-інвалідів, у будинку-інтернаті та іншій установі соціальної допомоги — протягом усього часу перебування в них;

6) виїзду для лікування в лікувально-профілактичному закладі — протягом усього часу перебування в ньому;

7) взяття під варту або засудження до арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк чи довічне позбавлення волі — протягом усього часу перебування під вартою або відбування покарання, якщо в цьому будинку, квартирі (їх частині) залишилися проживати інші члени сім'ї.

Якщо в будинку, квартирі (їх частині) не залишилися проживати інші члени сім'ї наймача, це житло може бути надано за договором оренди (найму) у встановленому законом порядку іншому громадянину до звільнення таких осіб з-під варти або до відбуття ними покарання.

Жилі приміщення, що їх займають наймачі та члени їх сімей, бронюються при направленні на роботу за кордон — на весь час перебування за кордоном, при виїзді на роботу в райони Крайньої Півночі і в прирівняні до них місцевості — на весь час дії трудового договору.

Бронювання жилого приміщення не допускається, якщо до наймача пред'явлено позов про розірвання чи зміну договору найму цього приміщення або про визнання ордера недійсним, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

У разі бронювання жилого приміщення виконавчий комітет районної, міської, районної в місті ради за місцем знаходження приміщення, що бро-

нюється, видає наймачеві або членові його сім'ї охоронне свідоцтво (броню). У разі виникнення спору питання вирішується в судовому порядку.

Якщо наймач та члени його сім'ї не повернулись у заброньоване жиле приміщення протягом шести місяців після закінчення строку дії броні, договір найму жилого приміщення за позовом наймодавця може бути розірвано в судовому порядку.

Правила бронювання жилих приміщень були затверджені постановою Ради Міністрів Української РСР від 9 вересня 1985 р. № 342.

11.15. Визнання особи, яка втратила право на використання житлового приміщення. Провадження адвокатом справ цієї категорії.

З цього приводу Житловий кодекс вказує лише те, що визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням внаслідок відсутності цієї особи понад встановлені строки, провадиться в судовому порядку.

11.16. Приватизація державного житлового фонду. Поняття приватизації. Об'єкти приватизації. Порядок надання квартир (будинків) у власність громадянам. Надання правової допомоги адвокатом з цих питань.

На сьогодні є чинним Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 р. № 2482-XII. Цей Закон визначає правові основи приватизації житла, що знаходиться в державній власності, його подальшого використання і утримання.

Метою приватизації державного житлового фонду є створення умов для здійснення права громадян на вільний вибір способу задоволення потреб у житлі, залучення громадян до участі в утриманні і збереженні існуючого житла та формування ринкових відносин.

Приватизація державного житлового фонду (далі — приватизація) — це відчуження квартир (будинків), кімнат у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, та належних до них господарських споруд і приміщень (підвалів, сараїв і т. ін.) державного житлового фонду на користь громадян України.

Слід також звернутись до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Сергія Івановича Ярового та інших громадян про офіційне тлумачення положень п. 2 ст. 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» та за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статей 1,10 цього Закону (справа про права співвласників на допоміжні приміщення багатоквартирних будинків) від 2 березня 2004 р. № 4-рп/2004.

У конституційному зверненні та конституційному поданні йшлося, зокрема, про те, що положення п. 2 ст. 10 Закону по-різному застосовуються органами державної влади, в тому числі судами, та органами місцевого самоврядування.

Так, окремі органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, а також деякі суди дотримуються точки зору, згідно з якою власники приватизованих квартир водночас є і співвласниками допоміжних приміщень багатоквартирного будинку (підвалів, горищ, сходів, колясочних тощо). Таке право у власників квартир, на їх думку, виникає з моменту приватизації

житла, а тому без їхньої згоди не можна здійснювати будь-які юридичні дії щодо допоміжних приміщень (продавати, здавати в оренду, передавати у користування, перебудовувати тощо).

Інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, а також окремі суди виходять з того, що власники приватизованих квартир для набуття права спільної власності на допоміжні приміщення мають здійснити з цією метою ще й додаткові дії — створити товариство чи об'єднання співвласників багатоквартирного будинку і обов'язково вступити до нього, прийняти будинок на свій баланс, укласти договір з постачальниками комунальних послуг, сплатити збір за користування цими послугами, зареєструвати допоміжні приміщення в бюро технічної інвентаризації.

Таке розуміння і відповідно застосування цих положень Закону призвело, на д\:мку суб'єктів права на конституційне звернення і конституційне подання, до порушення гарантованих частинами 1, 4 ст. 41 Конституції України прав громадян на здійснення ними права власності, а також права на його захист у судовому порядку (ст. 55).

У листі до Конституційного Суду України Президент України наголосив на тому, що право власності на квартиру породжує й право спільної власності на допоміжні приміщення багатоквартирного будинку, технічне обладнання тощо, які призначені для обслуговування житлового комплексу і забезпечують його використання. В процесі приватизації державного житлового фонду одночасно відчужуються на користь громадян не тільки квартири, а й допоміжні приміщення. Тому момент виникнення права власності на квартиру є й моментом виникнення права спільної власності на допоміжні приміщення.

Спеціальна контрольна комісія Верховної Ради України з питань приватизації виходила з того, що орган місцевого самоврядування не має права без згоди співвласників багатоквартирного будинку — власників приватизованих квартир — продавати, здавати в оренду або вирішувати питання перебудови, надбудови, добудови до нього споруд, забудови сходових клітин та в'їзно-виїзних брам, облаштування на фасадах будинків спеціального технічного обладнання промислового призначення тощо, за винятком проведення ремонтних робіт згідно із законодавством.

Позиція Міністерства юстиції України з цих питань полягала в тому, що факт створення об'єднання власників квартир багатоквартирного будинку не може бути підставою для збільшення або зменшення обсягу їхніх прав щодо володіння, користування та розпорядження власним майном. Такі об'єднання створюються на добровільних засадах з метою сприяння управлінню, утриманню, а також ефективного використання квартир та іншого нерухомого майна, приватизованого відповідно до Закону.

Державний комітет України з будівництва та архітектури наголошував на тому, піо порядок отримання дозволу на улаштування мансардного поверху над багатоквартирними житловими будинками вирішується на підставі чинного законодавства залежно від форми власності на житло або власником будинку, або аиключно на підставі рішення загальних зборів членів об'єднання співвласників багатоквартирного будинку про реконструкцію та ремонт будинку чи про зведення господарських споруд. У житлових будинках, де частина або всі квартири приватизовані, улаштування мансард може здійснюватись за погодженням із власниками приватизованих квартир та власником будинку.

Право спільної власності на допоміжні приміщення багатоквартирного будинку, як зазначається у листі Державного комітету України з питань житлово-

комунального господарства, виникає з моменту приватизації квартири. Але до моменту створення об'єднання співвласників житлові будинки перебувають у комунальній власності, у віданні органів виконавчої влади (відомчий житловий фонд) або у власності громадських організацій, їх об'єднань (громадський житловий фонд). Відповідно до ст. 11 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», після набуття статусу юридичної особи об'єднання може вирішити питання про прийняття на власний баланс усього житлового комплексу.

З точки зору Фонду державного майна України, право спільної власності на допоміжні приміщення у власників квартир виникає з моменту укладення суб'єктами права спільної власності відповідної угоди, а приватизація всіх квартир не є обов'язковою умовою виникнення у них права спільної власності.

Вирішуючи питання про офіційне тлумачення положень статей 1, 10 Закону, Конституційний Суд України, в аспекті конституційного звернення та конституційного подання, виходив з такого.

У конституційному поданні народні депутати України, порушивши питання про офіційне тлумачення ст. 10 Закону, не навели правового обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень пунктів 1, 3, 4, 5, 6, 7 цієї статті. Фактично у конституційному поданні, як і в конституційному зверненні, обґрунтовано твердження про необхідність в офіційній інтерпретації положень лише п. 2 ст. 10 Закону. Це було підтверджено і в процесі дослідження матеріалів справи на відкритій частині пленарного засідання Конституційного Суду України.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону суть приватизації державного житлового фонду полягає у відчуженні на користь громадян України, а отже, у їхню власність як квартир (будинків), кімнат у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, так і належних до них господарських споруд і приміщень (підвалів, сараїв тощо) державного житлового фонду. Закон врегульовує також відносини, пов'язані з виникненням, оформленням та набуттям права приватної власності на квартири та інші об'єкти приватизації державного житлового фонду.

Допоміжні приміщення, відповідно до п. 2 ст. 10 Закону, стають об'єктами права спільної власності співвласників багатоквартирного будинку, тобто їх спільним майном, одночасно з приватизацією громадянами квартир, що засвідчується єдиним документом — свідоцтвом про право власності на квартиру. Для підтвердження набутого в такий спосіб права не вчиняються будь-які інші додаткові юридичні дії. Власникам квартир немає необхідності створювати з цією метою об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Набуте громадянами право на квартири державного житлового фонду та належні до них допоміжні приміщення є непорушним (ст. 41 Конституції України), забезпечується державою і захищається судом (ст. 55 Конституції України).

Відповідно до Конституції України, всі суб'єкти права власності рівні перед законом. У багатоквартирних будинках, де не всі квартири приватизовані чи приватизовані повністю, власник (власники) неприватизованих квартир (їх правонаступники) і власники приватизованих квартир багатоквартирного будинку є рівноправними співвласниками допоміжних приміщень. Вони є рівними у праві володіти, користуватися і розпоряджатися допоміжними приміщеннями. Ніхто з власників квартир не має пріоритетного права користуватися та розпоряджатися цими приміщеннями, в тому числі і з питань улаштування мансард, надбудови поверхів і т. ін.

Аналізуючи порушені у конституційному зверненні і конституційному поданні питання щодо права власників приватизованих і неприватизованих квартир багатоквартирних будинків та органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій розпоряджатися допоміжними приміщеннями, а також конструктивними елементами таких будинків (фундамент, несучі стіни, міжповерхові перекриття, сходові марші і т. ін.), Конституційний Суд України виходить з правової характеристики спільного майна власників квартир, конкретизованої у Законі України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку».

Правовий режим майна, що перебуває у спільній власності власників квартир, має визначатися, відповідно до Конституції України (п. 7 ч. 1 ст. 92), виключно законами України.

Згідно зі ст. 19 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» спільне майно власників квартир складається з неподільного та загального майна. Неподільне майно перебуває у їх спільній сумісній власності і не підлягає відчуженню, загальне майно — у спільній частковій власності. Відповідно до цього Закону, співвласники допоміжних приміщень мають право розпоряджатися ними в межах, встановлених зазначеним Законом та цивільним законодавством.

Таким чином, питання щодо згоди власників квартир — співвласників допоміжних приміщень багатоквартирного будинку — на надбудову поверхів, улаштування мансард і т. ін. з використанням при цьому конструктивних елементів будинку, як і на вчинення інших дій стосовно допоміжних приміщень (оренда тощо), має вирішуватися відповідно до законів про власність та інших законів України, передусім ЦК України.

На підставі викладеного Конституційний Суд України вирішив:

1. В аспекті конституційного звернення і конституційного подання положення ч. 1 ст. 1, положення п. 2 ст. 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» треба розуміти так:

1.1. Допоміжні приміщення (підвали, сараї, кладовки, горища, колясочні і т. ін.) передаються безоплатно у спільну власність громадян одночасно з приватизацією ними квартир (кімнат у квартирах) багатоквартирних будинків. Підтвердження права власності на допоміжні приміщення не потребує здійснення додаткових дій, зокрема створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, вступу до нього.

1.2. Власник (власники) неприватизованих квартир багатоквартирного будинку є співвласником (співвласниками) допоміжних приміщень нарівні з власниками приватизованих квартир.

1.3. Питання щодо згоди співвласників допоміжних приміщень на надбудову поверхів, улаштування мансард у багатоквартирних будинках, на вчинення інших дій стосовно допоміжних приміщень (оренда тощо) вирішується відповідно до законів України, які визначають правовий режим власності.

Якщо ж повернутись до тексту Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (далі — Закон), слід звернути увагу на такі його положення.

До об'єктів приватизації Закон відносить квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, кімнати у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів (далі — квартири (будинки), які використовуються громадянами на умовах найму.

Приватизація квартир у будинках, включених до плану реконструкції поточного року, здійснюється після її проведення власником (володільцем) будинку.

Наймачі, які проживали у квартирах до початку реконструкції, після проведення реконструкції мають пріоритетне право на приватизацію цих квартир.

Одноквартирні будинки, а також квартири в будинках, включених до планів ремонту, можуть бути приватизовані до його проведення за згодою наймачів з наданням їм відповідної компенсації у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Приватизація здійснюється шляхом:

—безоплатної передачі громадянам квартир (будинків) з розрахунку санітарної норми 21 кв. м загальної площі на наймача і кожного члена його сім'ї та додатково 10 квадратних метрів на сім'ю;

—продажу надлишків загальної площі квартир (будинків) громадянам України, що мешкають в них або перебувають в черзі потребуючих поліпшення житлових умов.

Житлові чеки — це приватизаційні папери, які одержуються всіма громадянами України і використовуються при приватизації державного житлового фонду. Вони можуть також використовуватись для приватизації частки майна державних підприємств, земельного фонду

Громадяни, які мають житло на праві власності, можуть використовувати одержані житлові чеки для придбання частки майна державних підприємств, земельного фонду. Таким же чином можуть використовувати житлові чеки громадяни, які отримали їх в порядку компенсації за приватизовану квартиру (будинок).

До членів сім'ї наймача включаються лише громадяни, які постійно проживають в квартирі (будинку) разом з наймачем або за якими зберігається право на житло.

Якщо загальна площа квартири менше площі, яку має право отримати сім'я наймача безоплатно, наймачу та членам його сім'ї видаються житлові чеки, сума яких визначається, виходячи з розміру недостатньої площі та відновної вартості одного квадратного метра.

Якщо загальна площа квартири (будинку) перевищує площу, яку має право отримати сім'я наймача безоплатно, наймач здійснює доплату цінними паперами, одержаними для приватизації державних підприємств чи землі, а у разі їх відсутності — грошима. Сума доплат визначається добутком розміру надлишкової загальної площі на вартість одного квадратного метра.

Право на приватизацію квартир (будинків) державного житлового фонду з використанням житлових чеків одержують громадяни України, які постійно проживають в цих квартирах (будинках) або перебували на обліку потребуючих поліпшення житлових умов до введення в дію вищезазначеного Закону.

Кожний громадянин України має право приватизувати займане ним житло безоплатно в межах номінальної вартості житлового чеку або з частковою доплатою один раз.

Незалежно від розміру загальної площі безоплатно передаються у власність громадян займані ними:

—однокімнатні квартири;

—квартири (будинки), одержані у разі знесення або відселення всіх сімей з будинків (частин будинків), які належали їм на праві власності, якщо колишні власники не одержали за ці будинки (частини будинків) грошової компенсації;

—квартири (будинки), в яких мешкають громадяни, котрим встановлена ця пільга Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

—квартири (будинки), в яких мешкають громадяни, удостоєні звання Героя Радянського Союзу, Героя Соціалістичної Праці, нагороджені орденом Слави трьох ступенів, ветерани Великої Вітчизняної війни, воїни-інтернаціоналісти, інваліди I і II груп, інваліди з дитинства, ветерани праці, що пропрацювали: не менше 25 років — жінки, ЗО років — чоловіки, ветерани Збройних Сил та репресовані особи, реабілітовані згідно із Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»;

—квартири (будинки), в яких мешкають сім'ї загиблих при виконанні державних і громадських обов'язків та на виробництві;

—квартири (будинки), в яких мешкають військовослужбовці, котрим встановлена пільга Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»;

—квартири (будинки), в яких мешкають багатодітні сім'ї (сім'ї, що мають трьох і більше неповнолітніх дітей).

За громадянами, які не виявили бажання приватизувати займане ними житло, зберігається чинний порядок одержання і користування житлом на умовах найму. До приватизації займаних квартир громадяни мають право переселитись у квартири меншої площі. При цьому їм виплачується грошова компенсація за різницю між загальною площею займаної квартири і квартири, що надається, в розмірі і порядку, які визначаються Кабінетом Міністрів України. Органи місцевої державної адміністрації і місцевого самоврядування, державні підприємства, організації, установи у повному господарському віданні або оперативному >тіравлінні яких знаходиться державний житловий фонд, повинні сприяти громадянам, котрі бажають замінити квартири (будинки) більшої площі на квартири | будинки) меншої площі.

Приватизація державного житлового фонду здійснюється уповноваженими на це органами, створеними місцевою державною адміністрацією, та органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, організаціями, установами, у повному господарському віданні або оперативному управлінні яких знаходиться державний житловий фонд.

Передача займаних квартир (будинків) здійснюється в спільну сумісну або часткову власність за письмовою згодою всіх повнолітніх членів сім'ї, які постійно мешкають в даній квартирі (будинку), в тому числі тимчасово відсутніх, за якими зберігається право на житло, з обов'язковим визначенням уповноваженого власника квартири (будинку).

Передача квартир (будинків) у власність громадян здійснюється на підставі рішень відповідних органів приватизації, що приймаються не пізніше місяця з дня одержання заяви громадянина.

Підготовку та оформлення документів про передачу у власність громадян квартир (будинків) може бути покладено на спеціально створювані органи приватизації (агентства, бюро, інші підприємства).

Передача квартир (будинків) у власність громадян з доплатою, безоплатно чи з компенсацією відповідно до ст. 5 вказаного Закону оформляється свідоцтвом про право власності на квартиру (будинок), яке реєструється в органах приватизації і не потребує нотаріального посвідчення.

Оплата вартості приватизованого житла може провадитись громадянами в розстрочку на 10 років за умови внесення первинного внеску в розмірі не менше 10 відсотків суми, що підлягає виплаті. При цьому громадянин дає органу приватизації письмове зобов'язання про погашення суми вартості, що залишається неоплаченою.

Органи приватизації, що здійснюють приватизацію державного житлового фонду, мають право на діяльність по оформленню та реєстрації документів про право власності на квартиру (будинок).

Вартість послуг за оформлення документів на право власності на квартири (будинки) оплачується громадянами за розцінками, що встановлюються місцевими органами державної виконавчої влади.

Державний житловий фонд, який знаходиться у повному господарському віданні або оперативному управлінні державних підприємств, організацій та установ, за їх бажанням може передаватись у комунальну власність за місцем розташування будинків з наступним здійсненням їх приватизації органами місцевої державної адміністрації та місцевого самоврядування згідно з вимогами цього Закону.

В разі банкрутства підприємств, зміни форми власності або ліквідації підприємств, установ, організацій, у повному господарському віданні яких перебуває державний житловий фонд, останній (у тому числі гуртожитки) одночасно передається у комунальну власність відповідних міських, селищних, сільських рад.

Нежилі приміщення житлового фонду, які використовуються підприємствами торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального та побутового обслуговування населення на умовах оренди, передаються у комунальну власність відповідних міських, селищних, сільських Рад народних депутатів.

Порядок передачі житлового фонду, що перебував у повному господарському віданні підприємств, установ чи організацій, у комунальну власність визначається Кабінетом Міністрів України.

Спори, що виникають при приватизації квартир (будинків) державного житлового фонду, вирішуються судом.

Власник приватизованого житла має право розпорядитися квартирою (будинком) на свій розсуд: продати, подарувати, заповісти, здати в оренду, обміняти, закласти, укладати інші угоди, не заборонені законом. Порядок здійснення цих прав власником житла регулюється цивільним законодавством України.

11.17. Використання службових житлових приміщень. Поняття службового житлового приміщення. Порядок надання квартир у службових житлових приміщеннях та оплата за їх використання. Порядок зупинення користування службовим житловим приміщенням. Провадження таких справ адвокатом.

Службові жилі приміщення призначаються для заселення громадянами, які у зв'язку з характером їх трудових відносин повинні проживати за місцем роботи або поблизу від нього. Жиле приміщення включається до числа службових рішенням виконавчого комітету районної, міської, районної в місті ради. Під службові жилі приміщення виділяються, як правило, окремі квартири.

Жилі приміщення, що надаються народним депутатам України на період їх роботи на постійній основі у Верховній Раді України, включаються до числа службових і виключаються з їх числа за рішенням Верховної Ради України за поданням Комісії Верховної Ради України з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності депутатів.

Перелік категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення, встановлюється законодавством.

Службові жилі приміщення можуть надаватися окремим категоріям військовослужбовців.

Службові жилі приміщення надаються за рішенням адміністрації підприємства, установи, організації (далі — підприємства), правління колгоспу, органу управління іншої кооперативної та іншої громадської організації.

На підставі рішення про надання службового жилого приміщення виконавчий комітет районної, міської, районної в місті ради видає громадянинові спеціальний ордер, який є єдиною підставою для вселення у надане жиле приміщення.

Народному депутату України спеціальний ордер видається Управлінням справами Верховної Ради України.

Порядок користування службовими жилими приміщеннями встановлюється законодавством.

Робітники і службовці, що припинили трудові відносини з підприємством, установою, організацією, а також громадяни, які виключені з членів колгоспу або вийшли з колгоспу за власним бажанням, підлягають виселенню з службового жилого приміщення з усіма особами, які з ними проживають, без надання іншого жилого приміщення.

Без надання іншого жилого приміщення не може бути виселено:

—інвалідів війни та інших інвалідів з числа військовослужбовців, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, що їх вони дістали при захисті СРСР чи при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, зв'язаного з перебуванням на фронті; учасників Великої Вітчизняної війни, які перебували у складі діючої армії; сім'ї військовослужбовців і партизанів, які загинули або пропали безвісти при захисті СРСР чи при виконанні інших обов'язків військової служби; сім'ї військовослужбовців; інвалідів з числа осіб рядового і начальницького складу органів Міністерства внутрішніх справ СРСР, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, що їх вони дістали при виконанні службових обов'язків;

—осіб, які пропрацювали на підприємстві, що надали їм службове жиле приміщення, не менш як десять років;

—осіб, що звільнені з посади, у зв'язку з якою їм було надано жиле приміщення, але не припинили трудових відносин з підприємством, які надали це приміщення;

—осіб, звільнених у зв'язку з ліквідацією підприємства або за скороченням чисельності чи штату працівників;

—пенсіонерів по старості, персональних пенсіонерів; членів сім'ї померлого працівника, якому було надано службове жиле приміщення; інвалідів праці I і II груп, інвалідів I і II груп з числа військовослужбовців і прирівняних до них осіб;

—одиноких осіб з неповнолітніми дітьми, які проживають разом з ними.

Порядок надання народним депутатам України службових жилих приміщень і користування ними встановлений відповідною Постановою Верховної Ради України від 11 липня 1995 р. № 286/95-ВР. Згідно з Положенням, що закріплює відповідний порядок жиле приміщення виключається з числа службових у разі, якщо відпала потреба в такому його використанні, а також в інших випадках, передбачених чинним законодавством. Факт проживання в службовому жилому приміщенні народного депутата України, строк повноважень якого закінчився або повноваження якого достроково припинено, не є підставою для виключення цього приміщення з числа службових.

Про виключення жилого приміщення з числа службових в журналі обліку службових жилих приміщень робиться відповідний запис.

Жила площа, яку займає народний депутат України та члени його сім'ї за місцем проживання до обрання народним депутатом України, бронюється на строк виконання ним депутатських повноважень.

Після переходу на постійну роботу у Верховну Раду України народні депутати України і члени їх сімей, у разі перебування на обліку потребуючих поліпшення житлових умов за місцем попередньої роботи чи постійного проживання до обрання народним депутатом України, з обліку не знімаються.

Службові жилі приміщення надаються народним депутатам України незалежно від перебування на обліку потребуючих поліпшення житлових умов, без додержання будь-яких пільг та черговості; на весь строк виконання депутатських повноважень.

Для одержання службового жилого приміщення народний депутат України подає заяву до комітету Верховної Ради України, до компетенції якого входять зазначені питання. До заяви додається довідка з місця проживання про склад сім'ї та реєстрацію. Члени сім'ї народного депутата України, які проживають разом з ним і бажають поселитися в службове жиле приміщення, дають письмову згоду на проживання в зазначеному приміщенні.

Виписка з місця постійного проживання народного депутата України і членів його сім'ї необов'язкова.

Службове жиле приміщення має бути розташоване поблизу адміністративних будинків Верховної Ради України і являти умебльовану квартиру з телефоном, відповідати встановленим санітарним і технічним вимогам та бути обладнаним побутовою технікою.

Народним депутатам України і членам їх сімей службові жилі приміщення надаються у межах норм жилої площі, встановлених законодавством України.

Народному депутату України надається додаткова службова жила площа у вигляді окремої кімнати для організації робочого кабінету. Народний депутат України поблизу службового жилого приміщення, яким він користується, у разі потреби забезпечується місцем для стоянки автомобіля.

Службове жиле приміщення надається народному депутату України за умови набуття ним депутатських повноважень і протягом трьох місяців з дня подання ним заяви.

Постанова Верховної Ради України про надання службового жилого приміщення може бути переглянута до видачі спеціального ордера, якщо виявляться обставини, які не були раніше відомі й могли вплинути на вказане рішення.

На підставі постанови Верховної Ради України про надання службового жилого приміщення Управління Справами Верховної Ради України видає народному депутату України спеціальний ордер встановленої форми, який є єдиною підставою для вселення в надане службове жиле приміщення.

Ордер дійсний протягом ЗО днів з дня його видачі. Бланки ордерів зберігаються як документи суворої звітності.

11.18. Використання житлових приміщень у гуртожитках. Порядок надання в користування приміщень у гуртожитках. Оплата за мешкання у гуртожитку. Надання адвокатом правової допомоги з цих питань.

Для проживання робітників, службовців, студентів, учнів, а також інших громадян у період роботи або навчання можуть використовуватись гуртожитки. Для

тимчасового проживання осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк і потребують поліпшення житлових умов або жила площа яких тимчасово заселена чи яким повернути колишнє жиле приміщення немає можливості, а також осіб, які потребують медичної допомоги у зв'язку із захворюванням на туберкульоз, використовуються спеціальні гуртожитки. Під гуртожитки надаються спеціально споруджені або переобладнані для цієї мети жилі будинки.

Жилі будинки реєструються як гуртожитки у виконавчому комітеті районної, міської, районної в місті ради.

На підставі рішення про надання жилої площі в гуртожитку адміністрація підприємства видає громадянинові спеціальний ордер, який є єдиною підставою для вселення на надану жилу площу.

В Україні продовжує діяти Примірне положення про гуртожитки, затверджене постановою Ради Міністрів Української РСР від 3 червня 1986 р. № 208. Це Примірне положення встановлює порядок надання жилої площі в гуртожитках підприємств користування цими гуртожитками та їх утримання.

Гуртожитки призначаються для проживання робітників, службовців, студентів, учнів, а також інших громадян у період роботи або навчання.

Під гуртожитки надаються спеціально споруджені або переобладнані для цієї мети жилі будинки. Переобладнання жилих будинків під гуртожитки провадиться з дозволу виконавчого комітету обласної, міської (міста республіканського підпорядкування) Ради народних депутатів.

Не допускається розміщення гуртожитків у підвалах і цокольних поверхах, а також використання під гуртожитки приміщень у жилих будинках, призначених для постійного проживання громадян.

Гуртожитки підрозділяються на два види:

— для проживання одиноких громадян (жилі приміщення знаходяться у спільному користуванні кількох осіб, які не перебувають у сімейних стосунках);

— для проживання сімей (жилі приміщення, що складаються з однієї чи кількох кімнат, перебувають у відокремленому користуванні сімей).

У гуртожитках, призначених для проживання одиноких громадян, при необхідності, з дозволу виконавчого комітету районної, міської, районної в місті ради можуть бути виділені приміщення для проживання сімей. Ці приміщення повинні розташовуватися в окремих під'їздах (секціях) жилого будинку.

У гуртожитках повинні забезпечуватися необхідні умови для проживання, занять, відпочинку і проведення політико-виховної роботи серед мешканців.

Заселення гуртожитків провадиться після створення в них необхідних житлово-побутових умов для проживання й одержання дозволу санітарно-епідеміологічної станції.

Внутрішній розпорядок у гуртожитках встановлюється правилами, затверджуваними адміністрацією підприємства за погодженням з профспілковим комітетом.

Жила площа в гуртожитку надається в розмірі не менше 6 кв. метрів на одну особу.

Громадянам, які вибули з гуртожитку у зв'язку з призовом на дійсну строкову військову службу, а також офіцерам, які вибули з гуртожитку у зв'язку з призовом із запасу на дійсну військову службу на строк до трьох років, повинна бути знову надана жила площа в гуртожитку, якщо після проходження військової служби вони повернулися на те ж підприємство.

Вселення в гуртожиток робітників, службовців, студентів, учнів та інших громадян провадиться в установленому порядку завідуючим (директором) гуртожит-

ком або працівником, який його заступає, на підставі виданого адміністрацією підприємства ордера.

Тому, хто вселяється в гуртожиток, вказується надана жила площа, видаються необхідний інвентар, постільні речі, перепустка на право входу в гуртожиток. Він повинен бути ознайомлений з правилами внутрішнього розпорядку, правами й обов'язками мешканців гуртожитку.

Жила площа в гуртожитку не підлягає обміну, розділу, бронюванню і здачі в піднайом.

Робітники, службовці, студенти, учні, а також інші громадяни, які проживають у гуртожитку, мають право:

—користуватися приміщеннями культурно-побутового призначення, обладнанням, інвентарем гуртожитку та комунально-побутовими послугами;

—обирати раду гуртожитку і бути обраними до її складу, брати участь у культурно-масовій та фізкультурно-оздоровчій роботі, в обговоренні питань організації побуту в гуртожитку і вносити свої пропозиції щодо поліпшення цієї роботи;

—вимагати своєчасної заміни обладнання, меблів, постільних речей та іншого інвентаря, що стали непридатними, а також усунення недоліків у культурно-побутовому обслуговуванні.

Громадяни, які проживають у приміщеннях, що перебувають у їх відокремленому користуванні, вправі вселити в займані приміщення своїх неповнолітніх дітей.

Вселення інших членів сім'ї в указані приміщення допускається лише з* дозволу адміністрації, профспілкового комітету та письмової згоди членів сім'ї громадянина, які проживають разом з ним.

Робітники, службовці, студенти, учні, а також інші громадяни, які проживають у гуртожитку, зобов'язані:

—використовувати надану жилу площу Відповідно до її призначення;

—забезпечувати схоронність приміщень, обладнання й інвентаря;

—додержувати правил внутрішнього розпорядку гуртожитку;

—зберігати чистоту й порядок у жилих приміщеннях, кабінах ліфтів, на сходових клітках та в інших місцях загального користування;

—ощадливо витрачати теплову й електричну енергію, воду і газ;

—суворо додержувати правил пожежної безпеки при користуванні електричними, газовими та іншими приладами й обладнанням;

—брати участь у благоустрої й озелененні прилеглої до гуртожитку території, охороні зелених насаджень, обладнанні, ремонті і належному утриманні спортивних та дитячих майданчиків;

—своєчасно вносити плату за користування жилою площею і за комунальні послуги.

Особи, які вибувають з гуртожитку, зобов'язані здати все майно, що рахується за ними. При нездачі указаного майна або його псуванні той, хто вибуває з гуртожитку, відшкодовує заподіяні збитки.

Ремонт пошкоджених з вини мешканців приміщень гуртожитку, а також меблів, обладнання й інвентаря проводиться винними особами або за їх рахунок.

Мешканцям гуртожитку забороняється:

—провадити самовільно переобладнання й перепланування приміщень;

—захаращувати предметами домашнього вжитку балкони, пожежні проходи, коридори, сходові клітки й запасні виходи;

—зберігати в жилих приміщеннях, на сходових клітках, балконах легкозаймисті й горючі рідини, вибухонебезпечні матеріали та речовини, що забруднюють повітря;

—установлювати без дозволу керівництва гуртожитку тимчасові електронагрівальні прилади для додаткового обігрівання приміщень;

—кидати в сміттєпровід великогабаритні предмети, незагашені недопалки й сірники, виливати рідини;

—у період з 23 до 7 години включати на підвищену гучність телевізійну, магнітофонну і радіоапаратуру, грати на музичних інструментах та створювати інший шум, що порушує спокій громадян;

—самовільно переселятися з одного приміщення в інше.

Переселення в разі необхідності громадян з одного жилого приміщення в інше в даному гуртожитку проводиться за рішенням адміністрації підприємства та профспілкового комітету з видачею нового ордера.

Експлуатація гуртожитку здійснюється житлово-експлуатаційною організацією, а при її відсутності — відповідним підприємством у віданні якої перебуває гуртожиток, відповідно до єдиних правил і норм експлуатації та ремонту житлового фонду.

Адміністрація підприємства у віданні якої перебуває гуртожиток, зобов'язана:

—утримувати гуртожиток відповідно до встановлених санітарних правил, єдиних правил і норм експлуатації та ремонту житлового фонду;

—забезпечувати надання мешканцям гуртожитку побутових послуг і виділення для цих цілей приміщень;

—своєчасно провадити необхідний капітальний і поточний ремонт гуртожитку та ремонт інвентаря;

—забезпечувати своєчасне фінансування витрат на утримання гуртожитку і проведення культурно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи;

—забезпечувати в необхідних випадках виділення приміщень для організації в гуртожитку в установленому порядку їдалень і буфетів, оснащення їх за діючими нормами торговельно-технологічним обладнанням, меблями та посудом.

Керівники підприємств у віданні яких перебувають гуртожитки, несуть відповідальність за правильну експлуатацію та утримання гуртожитків, підтримання в них установленого порядку і правил проживання, організацію побуту мешканців, політико-виховної, культурно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи.

При проведенні капітального ремонту гуртожитку, коли ремонт не може бути проведений без виселення мешканців, громадянам на час ремонту адміністрацією підприємства, установи, організації надається жила площа в тому ж або іншому гуртожитку чи інше жиле приміщення. Після закінчення капітального ремонту зазначеним особам надається жила площа, яку вони займали раніше.

Поточний ремонт гуртожитків (крім приміщень що перебувають у відокремленому користуванні громадян) провадиться за рахунок коштів підприємств, у віданні яких вони перебувають.

Поточний ремонт приміщень, які перебувають у відокремленому користуванні громадян (побілка стелі, побілка, фарбування або обклеювання шпалерами стін, фарбування радіаторів, віконних рам з внутрішнього боку, підвіконників, дверей та вбудованих шаф і антресолей, вставляння шибок, фарбування або покриття лаком підлог, ремонт електропроводки), проводиться за рахунок мешканців.

Витрати по утриманню, капітальному і поточному ремонту гуртожитку, збудованого за рахунок коштів кількох підприємств, установ, організацій, відшкодовуються підприємству, у віданні якого перебуває гуртожиток, пропорційно жилій площі, що припадає на їх долю.

Штат працівників гуртожитку затверджується керівником підприємства у віданні якої перебуває гуртожиток, відповідно до примірних штатних нормативів персоналу гуртожитків.

Сезонні, тимчасові працівники і особи, які працювали за строковим трудовим договором, які припинили роботу, а також особи, що вчились у навчальних закладах і вибули з них, підлягають виселенню без надання іншого жилого приміщення з гуртожитку, який їм було надано у зв'язку з роботою чи навчанням.

Інших працівників підприємств, які поселилися в гуртожитку у зв'язку з роботою, може бути виселено без надання іншого жилого приміщення в разі звільнення за власним бажанням без поважних причин, за порушення трудової дисципліни або вчинення злочину. Осіб, які припинили роботу з інших підстав, може бути виселено лише з наданням їм іншого жилого приміщення.

З гуртожитку без надання іншого жилого приміщення не може бути виселено:

1) інвалідів війни та інших інвалідів з числа військовослужбовців, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, що їх вони дістали при захисті СРСР чи при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, зв'язаного з перебуванням на фронті; учасників Великої Вітчизняної війни, які перебували у складі діючої армії; сім'ї військовослужбовців і партизанів, які загинули або пропали безвісти при захисті СРСР чи при виконанні інших обов'язків військової служби; сім'ї військовослужбовців; інвалідів з числа осіб рядового і начальницького складу органів Міністерства внутрішніх справ СРСР, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, що їх вони дістали при виконанні службових обов'язків;

2) осіб, які пропрацювали на підприємстві, що надали їм жилу площу в гуртожитку, не менш як десять років;

3) осіб, звільнених у зв'язку з ліквідацією підприємства або за скороченням чисельності чи штату працівників;

4) пенсіонерів по старості, персональних пенсіонерів; членів сім'ї померлого працівника, якому було надано жилу площу в гуртожитку; інвалідів праці I і II груп, інвалідів I і II груп з числа військовослужбовців і прирівняних до них осіб;

5) одиноких осіб з неповнолітніми дітьми, які проживають разом з ними.

Осіб, які проживають у гуртожитках, виселяють також у разі знесення будинку чи переобладнання будинку (жилого приміщення) в нежилий, а також якщо будинок (жиле приміщення) загрожує обвалом. При цьому виселюваним надається інша жила площа в гуртожитку або інше жиле приміщення (сім'ї — кімната в гуртожитку для проживання сімей, а одинаку, який проживає в кімнаті, що перебуває в його відокремленому користуванні, — така ж кімната).

Громадян, які самоправно зайняли жилу площу в гуртожитку, виселяють без надання їм іншого жилого приміщення.

11.19. Правове становище житлово-будівельних кооперативів. Право громадян на вступ у ЖБК і отримання в ньому житлового приміщення. Права та обов'язки члена ЖБК та членів його сім'ї. Виселення з будинків ЖБК. Правова допомога, яку може надати адвокат у таких справах.

Громадяни, які потребують поліпшення житлових умов, вправі вступити до житлово-будівельного кооперативу і одержати в ньому квартиру.

На облік бажаючих вступити до житлово-будівельного кооперативу беруться громадяни, які постійно проживають у даному населеному пункті і потребують поліпшення житлових умов. Облік здійснюється у виконавчому комітеті районної, міської, районної в місті, селищної, сільської ради. Облік бажаючих вступити до житлово-будівельного кооперативу громадян, які працюють на підприємствах, при яких організуються кооперативи, здійснюється за місцем роботи, а за їх бажанням — також у виконавчому комітеті ради.

Громадяни, які перебувають на обліку бажаючих вступити до житлово-будівельного кооперативу, приймаються до членів організовуваного кооперативу в порядку черговості. Така черговість визначається за часом взяття на облік бажаючих вступити до житлово-будівельного кооперативу (включення до списків осіб, які користуються правом першочергового вступу до кооперативу).

У першу чергу до членів житлово-будівельного кооперативу приймаються громадяни, які перебувають на обліку для одержання жилих приміщень у будинках державного або громадського житлового фонду.

Поза чергою до членів житлово-будівельного кооперативу приймаються громадяни, які користуються правом позачергового одержання жилих приміщень у будинках державного або громадського житлового фонду.

До членів діючого житлово-будівельного кооперативу приймаються насамперед громадяни, які користуються переважним правом на вступ до даного кооперативу, а в разі їх відсутності — інші громадяни відповідно до черговості.

Житлово-будівельні кооперативи організуються при виконавчих комітетах місцевих рад, при підприємствах, установах і організаціях.

Рішення про організацію кооперативів при підприємствах приймаються з урахуванням пропозицій трудових колективів.

Житлово-будівельний кооператив діє на основі статуту, прийнятого відповідно до Примірного статуту житлово-будівельного кооперативу загальними зборами громадян, які вступають до організовуваного кооперативу, і зареєстрованого в установленому порядку.

На сьогодні продовжує діяти постанова Ради Міністрів Української РСР від ЗО квітня 1985 р. № 186 «Про затвердження Примірного статуту житлово-будівельного кооперативу», відповідно до якої житлово-будівельний кооператив організується з метою забезпечення житлом членів кооперативу і членів їх сімей шляхом будівництва багатоквартирного жилого будинку (будинків), а у випадках, передбачених законодавством, — одно- і двоквартирних жилих будинків садибного типу або багатоквартирного блокованого жилого будинку (будинків) з надвірними будівлями за власні кошти кооперативу з допомогою банківського кредиту, а також для наступної експлуатації та управління цим будинком (будинками).

11.20. Використання житлових приміщень у квартирах (будинках) приватного житлового фонду. Виселення членів сім'ї власника квартири (будинку). Правова допомога адвоката у цій категорії справ.

Громадяни, які мають у приватній власності будинок (частину будинку), квартиру, користуються ним (нею) для особистого проживання і проживання членів їх сімей і мають право розпоряджатися цією власністю на свій розсуд: продавати, дарувати, заповідати, здавати в оренду, обмінювати, закладати, укладати інші не заборонені законом угоди.

Громадяни, які мають в приватній власності жилий будинок (квартиру), зобов'язані забезпечувати його схоронність, провадити за свій рахунок поточний і капітальний ремонт, утримувати в порядку придомову територію.

Безгосподарне утримання громадянином належного йому будинку (квартири) тягне за собою наслідки, передбачені ЦК України.

Переобладнання і перепланування жилого будинку (квартири), що належить громадянинові на праві приватної власності, проводяться з дозволу виконавчого комітету місцевої ради.

Держава подає громадянам, які мають в приватній власності жилі будинки (квартири), допомогу в їх ремонті та благоустрої. Ремонт будинків (квартир), що належать громадянам, за їх бажанням може проводитися підприємствами побутового обслуговування населення.

Виконавчі комітети місцевих рад здійснюють контроль за утриманням будинків (квартир), що належать громадянам.

Жилі будинки (квартири), що є в приватній власності громадян, не може бути в них вилучено, власника не може бути позбавлено права користування жилим будинком (квартирою), крім випадків, установлених законодавством.

Члени сім'ї власника жилого будинку (квартири), які проживають разом з ним у будинку (квартирі), що йому належить, користуються жилим приміщенням нарівні з власником будинку (квартири), якщо при їх вселенні не було іншої угоди про порядок користування цим приміщенням.

За згодою власника будинку (квартири) член його сім'ї вправі вселяти в займане ним жиле приміщення інших членів сім'ї.

Члени сім'ї власника будинку зобов'язані дбайливо ставитися до жилого будинку (квартири). Повнолітні члени сім'ї власника зобов'язані брати участь у витратах по утриманню будинку (квартири) і придомової території та проведенню ремонту. Спори між власником та членами його сім'ї про розмір участі у витратах вирішуються в судовому порядку.

Наймач користується жилим приміщенням у будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, відповідно до договору найму жилого приміщення.

Договір найму жилого приміщення укладається між власником будинку (квартири) і наймачем у письмовій формі з наступною реєстрацією у виконавчому комітеті місцевої Ради народних депутатів або в органі управління, що ним утворюється. У договорі зазначається: предмет договору, строк, на який він укладається, права і обов'язки наймодавця і наймача та інші умови найму.

Предметом договору найму в будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, може бути як ізольоване, так і неізольоване жиле приміщення (кімната, зв'язана з іншою кімнатою спільним входом), а також частина кімнати. Не можуть бути самостійним предметом договору найму приміщення, непридатні для проживання (підвали тощо), а також підсобні приміщення (кухня, коридор, комора та ін.).

Жиле приміщення здається наймачеві на визначений строк або без зазначення строку.

Члени сім'ї наймача, які проживають разом з ним у будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, користуються нарівні з наймачем усіма правами і несуть усі обов'язки, що випливають з договору найму. Повнолітні члени сім'ї несуть солідарну з наймачем майнову відповідальність за зобов'язаннями, що випливають із зазначеного договору.

Наймач вправі вселити в займане ним жиле приміщення у будинку (квартирі), шо належить громадянинові на праві особистої власності, свою дружину, дітей, батьків, а також інших осіб за письмовою згодою власника будинку (квартири) і всіх членів сім'ї, які проживають з наймачем. На вселення до батьків їх неповнолітніх дітей зазначеної згоди не потрібно.

Особи, що вселилися в жиле приміщення відповідно до ст. 161ЖК України як члени сім'ї наймача, набувають рівного з іншими членами сім'ї права користування приміщенням, якщо при їх вселенні між цими особами, наймодавцем, наймачем та членами його сім'ї, які проживають разом з ним, не було іншої угоди про порядок користування жилим приміщенням.

Плата за користування жилим приміщенням в будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, встановлюється угодою сторін. Плата за комунальні послуги береться крім квартирної плати за затвердженими в установленому порядку тарифами. Строки їх внесення квартирної плати і плати за комунальні послуги визначаються угодою сторін. Наймач зобов'язаний своєчасно вносити квартирну плату і плату за комунальні послуги.

Тимчасова відсутність наймача та членів його сім'ї не звільняє їх від виконання обов'язків за договором найму жилого приміщення.

Наймач жилого приміщення в будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, вправі за письмовою згодою проживаючих разом з ним членів сім'ї, включаючи тимчасово відсутніх, а також власника будинку (квартири) провести обмін займаного жилого приміщення з іншим наймачем у цьому будинку (квартирі) або в іншому будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності.

Відмову власника будинку (квартири) у згоді на обмін жилими приміщеннями є може бути оспорено в судовому порядку.

При проведенні капітального ремонту жилого будинку (квартири), що належить громадянинові на праві приватної власності, коли ремонт не може бути проведено без виселення наймача, власник будинку (квартири) вправі вимагати його виселення. Власник будинку (квартири) не зобов'язаний надавати виселюзаному на час ремонту інше жиле приміщення.

У разі відмовлення наймача звільнити жиле приміщення власник будинку (квартири) може вимагати його виселення в судовому порядку.

Після закінчення ремонту власник будинку (квартири) зобов'язаний надати наймачеві займане ним раніше або інше рівноцінне жиле приміщення в належному йому будинку (квартирі), за винятком випадків, коли відповідно до затвердженого виконавчим комітетом місцевої ради проекту переобладнання чи перепланування будинку (квартири) жиле приміщення, займане наймачем, не може бути збережено.

Договір найму жилого приміщення в будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, може бути змінено тільки за згодою наймача, членів його сім'ї і наймодавця, за винятком випадків вселення батьками своїх неповнолітніх дітей, а також надання наймачеві після закінчення капітального ремонту будинку (квартири) іншого жилого приміщення.

У разі смерті наймача або втрати ним права на жиле приміщення права і обов'язки за договором найму здійснюють члени його сім'ї.

Наймач жилого приміщення в будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, вправі за згодою членів сім'ї в будь-який час розірвати договір найму.

У разі вибуття наймача та членів його сім'ї на постійне проживання до іншого населеного пункту або в інше жиле приміщення в тому ж населеному пункті до-

говір найму жилого приміщення вважається розірваним з дня вибуття. Якщо з жилого приміщення вибуває не вся сім'я, то договір найму жилого приміщення не розривається, а член сім'ї, який вибув, втрачає право користування цим жилим приміщенням з дня вибуття.

Укладений на визначений строк договір найму жилого приміщення в будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, припиняється після закінчення цього строку, і його може бути продовжено лише за угодою між наймачем і наймодавцем.

Дострокове розірвання договору найму жилого приміщення з ініціативи наймодавця можливе лише за згодою наймача.

Договір найму жилого приміщення, укладений на невизначений строк, може бути розірвано за вимогою наймодавця, якщо жиле приміщення, займане наймачем, необхідне для проживання йому та членам його сім'ї. У цьому випадку власник будинку (квартири) повинен попередити наймача про наступне розірвання договору за три місяці.

Договір найму жилого приміщення, укладений як на визначений, так і на невизначений строк, може бути розірвано за вимогою наймодавця, якщо наймач або особи, які проживають разом з ним, систематично руйнують чи псують жиле приміщення, або використовують його не за призначенням, або роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі чи одному будинку (квартирі), а також у разі систематичного невнесення наймачем квартирної плати і плати за комунальні послуги.

У разі припинення договору найму жилого приміщення в будинку (квартирі), що належить громадянинові на праві приватної власності, наймач і особи, які проживають разом з ним, зобов'язані звільнити жиле приміщення, а в разі відмовлення — підлягають виселенню в судовому порядку без надання іншого жилого приміщення.

При переході права власності на жилий будинок (частину будинку, квартиру), в якому знаходиться здане в найом жиле приміщення, до іншої особи договір найму зберігає силу до закінчення зазначеного в ньому строку.

Уразі знесення жилих будинків, що є в приватній власності громадян, у зв'язку з вилученням земельних ділянок для державних або громадських потреб зазначеним громадянам, членам їх сімей, а також іншим громадянам, які постійно проживають у цих будинках, надаються за встановленими нормами квартири в будинках державного або громадського житлового фонду. Крім того, власникам жилих будинків на їх вибір або сплачується вартість будинків, будівель та пристроїв, що зносяться, або надається право використати матеріали від розбирання цих будинків, будівель та пристроїв за своїм розсудом. За бажанням громадян виконавчі комітети місцевих рад забезпечують їм (замість надання квартир) можливість позачергового вступу до членів житлово-будівельних кооперативів і одержання в них квартир.

За бажанням громадян належні їм жилі будинки та будівлі, що підлягають знесенню, може бути перенесено й відбудовано на новому місці.

11.21. Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадянина на житлове приміщення. Правова допомога адвоката у таких справах.

26 травня 2001 р. Верховний Суд України прийняв Лист «Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій судових справ (Житлове право)».

Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у п. 2 постанови від 12 квітня 1985 р. № 2 «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України» судам підвідомчі справи про надання жилого приміщення за вимогами громадян, які мають право на позачергове його надання, в тому числі у випадках порушення встановленого законодавством строку надання житла.

Згідно зі ст. 46 ЖК України особам, направленим у порядку розподілу на роботу в іншу місцевість, жиле приміщення за місцем роботи надається поза чергою. Чинним законодавством не передбачено, що ненадання їм жилого приміщення в межах строку, поки вони вважалися молодими фахівцями, позбавляє їх цих пільг, якщо вони продовжують працювати за місцем розподілу.

Пунктом 32 Порядку працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалася за державним замовленням (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 р. № 992), зокрема, визначено, що випускники, яких не було забезпечено житлом згідно з угодою і які продовжують працювати за призначенням, мають право на позачергове одержання житла незалежно від терміну роботи.

Порядок забезпечення жилими приміщеннями осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом, військовослужбовців-жінок регулюється житловим законодавством і Положенням про порядок забезпечення жилою площею у Збройних Силах України (введене в дію наказом Міністра оборони України від 23 грудня 1992 р. № 220 з наступними змінами).

Згідно зі ст. 34 вищезазначеного Положення всі питання, пов'язані із забезпеченням житлом військовослужбовців, вирішуються за місцем проходження ними служби. Військовослужбовці беруться на квартирний облік за рішенням житлової комісії військової частини, затвердженим командиром останньої, і перебувають на цьому обліку до одержання жилого приміщення за винятком випадків: поліпшення житлових умов, завдяки якому відпала необхідність у наданні іншого жилого приміщення; переведення до нового місця служби; засудження (крім умовного) до позбавлення волі на строк понад шість місяців; подання таких, що не відповідають дійсності, відомостей, які стали підставою для взяття на облік, або вчинення командуванням неправомірних дій при вирішенні цього питання статті 11, 13).

За змістом Положення зняття з квартирного обліку проводиться в такому ж порядку, як і взяття на нього, — за рішенням житлової комісії військової частини, затвердженим командиром.

Якщо питання щодо законності зняття з квартирного обліку не буде вирішено в цьому порядку, військовослужбовець відповідно до ст. 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» може оскаржити до суду незаконне рішення житлової комісії. Такі справи підсудні зійськовим судам гарнізонів (ст. 123 ЩІК України).

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» на території України застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України (до прийняття відповідних актів), за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України.

Згідно з п. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» офіцери, прапорщики, мічмани і військовослужбовці надстрокової служби при звільненні з військової служби в запас чи у відставку за вислугою років, а також у зв'язку зі скороченням чисельності або штату військовослужбовців забезпечуються жилою площею в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Постановою Верховної Ради України про порядок введення в дію цього Закону передбачено, що ті його статті, де йдеться про пільги та компенсації, які визначатимуться в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, вводяться в дію після прийняття відповідних рішень.

Оскільки питання про забезпечення жилою площею зазначених категорій військовослужбовців Урядом ще не вирішено, є підстави вважати, що з цього питання чинний п. 19 Положення про пільги для військовослужбовців, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з військової служби у відставку, та їх сімей (затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 17 лютого 1981 р. № 193).

Відповідно до статей 37, 42 ЖК України, підприємства, що мають відомчий житловий фонд, беруть на облік (і надають жилі приміщення) у передбачених законодавством випадках, крім своїх працівників, також працівників медичних, культурно-освітніх, торговельних та інших установ і організацій, які безпосередньо обслуговують трудовий колектив. Взяття на облік як таких, що потребують поліпшення житлових умов, інших осіб і надання їм жилих приміщень з відомчого житлового фонду не відповідає цьому законодавству.

Черговість надання жилих приміщень згідно зі ст. 43 ЖК України визначається часом взяття на квартирний облік. Утих випадках, коли громадянин із загальної черги за його заявою береться на пільгову чергу, черговість визначається з часу взяття на пільгову, а не на загальну чергу (крім випадків, коли його помилково включили в загальну, а не пільгову чергу).

Згідно з п. 5 ст. 12, статтями 31, 43 ЖК України жилі приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду надаються громадянам у встановленому законодавством порядку, в тому числі з додержанням черговості. Сама по собі участь громадян за договором з підприємством (установою, організацією) у будівництві жилого будинку, внесення коштів на його закінчення не може бути підставою для позачергового надання жилого приміщення, якщо законодавством не передбачено першочергове або позачергове надання жилого приміщення даній категорії громадян.

Судам слід мати на увазі, що згідно з п. 39 Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень адміністрація і профспілковий комітет підприємства вправі за згодою трудового колективу позачергово виділяти житло окремим висококваліфікованим спеціалістам та іншим працівникам з урахуванням їх трудового внеску.

Відповідно до статей 4—6 ЖК України, державний житловий фонд включає в себе жилі будинки (закінчені будівництвом і здані в експлуатацію) та жилі приміщення в інших будівлях, призначені для постійного проживання громадян.

Відносини, пов'язані з використанням під житло приміщень у нежилих будинках, не призначених для постійного проживання громадян, регулюються нормами цивільного, а не житлового законодавства, незалежно від їх тривалості.

Права й обов'язки сторін за договором найму жилого приміщення регулюються нормами житлового, а не цивільного законодавства. Зокрема, права й обов'язки, пов'язані з поліпшенням житла, належить визначати не за ст. 272 ЦК України, а за ст. 61 ЖК України і Правилами користування приміщеннями житлових будинків і прибудинковими територіями (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1992 р. № 572). Згідно з п. 36 цих Правил вартість виконаних наймачем (орендарем) робіт по поліпшенню спорядження квартири або встановленню нового обладнання, демонтаж якого неможливий без пошкодження квартири, відшкодуванню не підлягає. Виходячи з цього поліпшення, що можуть бути демонтовані без пошкодження квартири (наприклад, збудований сарай, погріб), наймач може на свій розсуд демонтувати або за погодженням сторін на визначених ними умовах передати наймодавцю чи новому наймачу.

У члена сім'ї наймача, включеного до ордера на заселення жилого приміщення, право користування останнім виникає у зв'язку із включенням до ордера, а не у зв'язку із вселенням у це приміщення. Тому в разі невселення в приміщення без поважних причин у строки, передбачені ст. 71 ЖК України, ця особа визнається судом такою, що втратила, а не такою, що не набула право на користування наданим на сім'ю жилим приміщенням.

У випадках, коли згідно із законодавством жиле приміщення надається за спільним рішенням адміністрації підприємства та профкому або за спільним рішенням громадської організації та її профспілкового органу з наступним повідомленням виконкому місцевої ради або місцевої державної адміністрації (статті 52, 53 ЖК України), право на жиле приміщення виникає з часу його надання, тому в разі відмови у видачі ордера може бути заявлено позов про його видачу.

Враховуючи, що згідно зі ст. 112 ЖК України наймачі жилих приміщень у будинках державного або громадського житлового фонду підлягають виселенню з наданням іншого благоустроєного жилого приміщення, якщо будинок (жиле приміщення) загрожує обвалом, незалежно від того, чи перебувають вони на черзі на поліпшення житлових умов, слід вважати, що в разі невиконання обов'язку по відселенню організацією або виконавчим комітетом ради, яким належить будинок, зазначений наймач має право пред'явити до них позов про надання жилого приміщення.

Оскільки за змістом статей 64, 65 ЖК України наймач і члени сім'ї, що проживають разом з ним, набувають права користування одним жилим приміщенням у будинку державного або громадського житлового фонду, особа, яка вселилась до наймача як член сім'ї, не набуває права користування займаним ним жилим приміщенням, якщо вона зберігає за собою право користування іншим жилим приміщенням у будинку державного чи громадського житлового фонду або якщо є інші докази того, що вона при цьому не змінювала свого постійного місця проживання.

Виходячи з положень Конституції України про гарантування громадянам свободи пересування і вільного вибору місця проживання, сама по собі наявність чи відсутність реєстрації не може бути підставою як для визнання права користування жилим приміщенням за особою, яка вселилася до наймача, так і для відмови в цьому.

За змістом ст. 65 ЖК України за особою, яка проживає у наймача жилого приміщення як член його сім'ї, не може бути визнано право користування цим приміщенням, якщо вона зберігає постійне місце проживання у приватизованому нею жилому приміщенні.

Згідно з Положенням про паспорт громадянина України (в редакції від 2 вересня 1993 р.) та ст. 5 Закону України «Про громадянство України» паспорт видається паспортною службою органів внутрішніх справ (ст. 2). У ньому робляться відмітки про реєстрацію місця проживання громадянина (ст. 6). Тому при вирішенні в цивільних справах питань, пов'язаних з реєстрацією громадян після прийняття відповідного законодавства України, суд має керуватися цим законодавством, а не Положенням про паспортну систему в СРСР (затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 28 серпня 1974 р.) та іншим законодавством СРСР з цих питань.

Відповідно до ст. 9 ЖК України, ніхто не може бути виселений із займаного жилого приміщення або обмежений у праві користування ним інакше як з підстав і в порядку, передбачених законом. Тому при незаконному позбавленні права користування жилим приміщенням та обставина, що особа, яка купила це приміщення, є добросовісним набувачем, не може бути підставою для відмови у відновленні порушеного права і визнанні недійсним акта про приватизацію та угоди про відчуження жилого приміщення.

Положення п. 63 Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень щодо перегляду рішення з цього питання у разі виявлення обставин, що не були відомі при його прийнятті, не виключають можливості його перегляду з підстави відмови наймача від одержання ордера на жиле приміщення.

З часу одержання наймачем у порядку поліпшення житлових умов іншого жилого приміщення, укладення договору найму цього приміщення і його заселення договір найму попереднього жилого приміщення відповідно до ст. 107 ЖК України вважається розірваним і в тому разі, коли наймач продовжує виконувати обов'язки за цим договором і не звільнив приміщення повністю.

Стосовно до правил ст. 98 ЖК України наймача, що залишився проживати в попередньому приміщенні (одночасно користуючись за договором найму наданим приміщенням), слід вважати тимчасовим жильцем, який не набуває права користування цим приміщенням незалежно від строку проживання в ньому і підлягає виселенню без надання іншого жилого приміщення.

Згідно зі ст. 50 ЖК України жиле приміщення, що надається громадянам для проживання, має бути благоустроєним щодо умов даного населеного пункту і відповідати встановленим санітарним та технічним вимогам.

Тому сама по собі згода громадянина прийняти за ордером для поліпшення житлових умов квартиру в недобудованому будинку і згода на закінчення будівництва квартири власними силами не є підставою для виселення його з сім'єю з жилого приміщення, яке він має звільнити у зв'язку з поліпшенням житлових умов, до закінчення будівництва і прийняття будинку в експлуатацію та включення до складу житлового фонду.

Відповідно до ст. 54 ЖК України, право вимагати надання ізольованого жилого приміщення, що звільнилось у квартирі, де проживають два наймачі і більше, мають ці наймачі. Члени їх сім'ї самостійно таким правом не користуються.

За змістом ст. 54 ЖК України право наймача на вивільнене жиле приміщення в квартирі, в якій проживало декілька наймачів, виникає й у тому разі, коли це приміщення було самовільно переобладнане в ізольовану квартиру.

Ізольоване жиле приміщення, що звільнилося в такій квартирі, надається тому з її наймачів, який потребує поліпшення житлових умов, незалежно від того, чи перебуває він на квартирному обліку або від часу взяття на нього. Тільки за відсутності такого наймача або його прохання про передачу приміщення воно може бути передано іншому з них.

У тих випадках, коли в жилому приміщенні, з якого дитина вибула на виховання, не залишились проживати члени її сім'ї і це приміщення було надано іншим громадянам або коли вселення в нього є неможливим з інших причин, після закінчення строку виховання їй у позачерговому порядку відповідно до п. 3 ст. 71 ЖК України надається жиле приміщення виконкомом місцевої ради за останнім постійним місцем проживання.

У разі відмови в наданні жилого приміщення особам, які мають право на його позачергове одержання, судом вирішується спір про надання жилого приміщення, а не про встановлення черговості.

Якщо в складі сім'ї, що проживає в комунальній квартирі, є особа, яка відповідно до ст. 49 ЖК України користується правом на додаткову жилу площу, то наймачу може бути надано ізольоване жиле приміщення, що звільнилось у цій квартирі, й у тому разі, коли загальний розмір жилої площі буде перевищувати норму, встановлену ст. 47 ЖК України, але не більше, ніж на додаткову жилу площу, на яку має право ця особа.

Обмін жилого приміщення, наданого з урахуванням права члена сім'ї на додаткову жилу площу, на інше відповідне жиле приміщення не позбавляє цього члена сім'ї права на додаткову жилу площу в приміщенні, одержаному в порядку обміну. Зокрема, це його право має враховуватися при вирішенні позову про зміну договору найму жилого приміщення, одержаного в порядку обміну.

Правила ч. 3 ст. 168 ЖК України про можливість розірвання за вимогою наймодавця укладеного на невизначений строк договору найму жилого приміщення в будинку, що належить громадянину, лише за умови, що займане наймачем приміщення необхідне для проживання наймодавця та членів його сім'ї (з попередженням про розірвання договору за три місяці) не суперечать положенням Закону України «Про власність» щодо здійснення громадянином права приватної власності. В даному разі йдеться не про встановлення обмежень власнику розпоряджатися своїм майном, а про виконання зобов'язань, котрі виникли внаслідок розпорядження власником своїм майном.

Згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, даними у п. 10 постанови від 12 квітня 1985 р. № 2, наймачу або члену його сім'ї, який був відсутнім без поважних причин понад зазначені у ст. 71 ЖК України строки, суд вправі відмовити з цих підстав у задоволенні позову про виселення, вселення, обмін, поділ жилого приміщення, незалежно від того, чи було пред'явлено зустрічний позов про визнання позивача таким, що втратив право на жиле приміщення.

Відповідно до п. 2 ст. 71 ЖК України і п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1985 р. № 2, за громадянами, відсутніми в місці постійного проживання за умовами й характером роботи (екіпажі суден, працівники геологічних, розвідувальних партій, експедицій, інші працівники, діяльність яких пов'язана з постійним пересуванням), зберігається право користування жилим приміщенням на період цієї роботи. Вони можуть бути визнані на підставі ст. 107 ЖК України такими, що втратили це право, в разі одержання жилої площі, вселення на жилу площу членів сім'ї або в інших випадках забезпечення їх жилою площею для постійного проживання.

Положення п. 6 Правил обміну жилих приміщень в Українській РСР (затверджені постановою Ради Міністрів УРСР від 31 січня 1986 р. № 31) щодо необхідності певних родинних зв'язків при проведенні обміну на підставі ст. 81 ЖК України не суперечить змісту цієї статті, оскільки Правила прийняті у відповідності зі статтями 84, 89 ЖК України.

Норми житлового законодавства (ст. 81 ЖК України, ст. 5 Указу Президії Верховної Ради УРСР від 21 грудня 1983 р. «Про порядок введення в дію Житлового кодексу УРСР») про обмін жилого приміщення, щодо права наймача або члена його сім'ї в установленому порядку провести обмін жилої площі, що припадає на нього, в тому числі суміжної кімнати або частини кімнати, з наймачем іншого жилого приміщення за умови, що той, хто в'їжджає в порядку обміну, вселяється як член сім'ї тих, що залишилися проживати в цьому приміщенні, не поширюється на власників жилих приміщень і членів їх сім'ї.

Згідно зі ст. 116 ЖК України позови про зобов'язання осіб, які систематичним порушенням правил співжиття роблять неможливим спільне з ними проживання, провести обмін займаного жилого приміщення на інше, зазначене заінтересованою в обміні стороною, можуть заявлятись наймодавцем та іншими заінтересованими особами, в тому числі наймачем іншого жилого приміщення в квартирі чи будинку.

Правила ст. 80 ЖК України щодо примусового обміну жилого приміщення в судовому порядку в разі відсутності згоди між членами сім'ї не поширюються на обмін жилого приміщення, що належить їм на праві приватної власності. Вони регулюють тільки правовідносини між членами сім'ї наймача жилих приміщень у державному або громадському житловому фонді.

Статтею 80 ЖК України і п. 2 Правил обміну жилих приміщень встановлено загальне правило, за яким на вимогу члена сім'ї наймача може бути проведено примусовий обмін займаного сім'єю наймача жилого приміщення в будинку державного і громадського житлового фонду з наймачем іншого жилого приміщення в будинку зазначеного фонду або з членом житлово-будівельного кооперативу. Разом з тим не суперечитиме цим правилам і обмін з власником жилого приміщення, проведений за згодою сторони, якої він стосується. Відчуження жилого приміщення при такому обміні проводиться в нотаріальному порядку після постановления рішення суду про обмін.

При примусовому обміні (крім обміну на підставі ч. 2 ст. 116 ЖК України, як правило, не повинно допускатися погіршення житлових умов відповідачів і мають враховуватись інтереси й такі, що заслуговують на увагу, доводи членів сім'ї наймача, зокрема, вік, стан здоров'я та інші особливі обставини. Разом з тим не можуть братись до уваги доводи відповідачів про відсутність у надаваному приміщенні умов, яких не було в жилому приміщенні, що обмінюється.

На підставі статей 80, 116 ЖК України примусовий обмін може бути проведено не лише шляхом обміну спірного жилого приміщення на різні приміщення, а й шляхом зобов'язання відповідача перейти проживати в інше приміщення, якщо наймач останнього переходить у спірне жиле приміщення як член сім'ї осіб, які там залишаються.

Відмова у згоді на обмін жилого приміщення або у видачі відповідного ордера з тих мотивів, що будинок підлягає капітальному ремонту, може відповідно до п. 5 ст. 86 ЖК України бути визнана обґрунтованою лише в разі, коли обмінюване жиле приміщення підлягає переобладнанню або перепланування.

Суд не може задовольнити вимогу про визнання незаконною відмови у дачі згоди на обмін наймачем жилого приміщення в Україні на жиле приміщення за її межами, оскільки ЖК України та інші акти законодавства України про обмін жилих приміщень діють у межах її території, а міжнародні угоди іншого не передбачають.

Виходячи з правил ст. 63 ЖК України, жиле приміщення, що виділяється при зміні договору найму жилого приміщення на вимогу члена сім'ї наймача (ст. 104 ЖК України), не може бути меншим рівня середньої забезпеченості жилою пло-

щею в даному населеному пункті за загальним розміром, а не за часткою жилої площі, яка припадає на кожного із членів сім'ї, що виділяються.

Якщо при виселенні з наданням іншого жилого приміщення на сім'ю, що проживала в жилому приміщенні, з якого проводиться виселення, як виняток із загального правила надано дві квартири за одним ордером і укладено один договір їх найму, обмін кожної з цих квартир до зміни договору може бути проведено за письмовою згодою членів сім'ї наймача, що проживають у цих квартирах (ст. 79 ЖК України), і примусовий обмін має проводитися також за їх участю (ст. 80 ЖК України). У тому разі, коли на кожну з цих квартир видавався окремий ордер, право на жилу площу в ній і на проведення обміну набувають особи, вказані в ордері.

Правила ч. 2 ст. 50 ЖК України про те, що при наданні жилих приміщень не допускається заселення однієї кімнати особами різної статі, старшими дев'яти років, крім подружжя, та відповідні положення підпункту 7 п. 13 Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень можуть бути підставою для відмови у позові члена сім'ї наймача про укладення з ним окремого договору найму (ст. 104 ЖК України) в тому разі, коли поділ жилого приміщення за цим позовом призвів би до спільного проживання зазначених осіб різної статі.

Належність членів сім'ї наймача жилого приміщення до осіб, які потребують поліпшення житлових умов, є перешкодою для задоволення судом позову про поділ цього приміщення в тому разі, коли необхідність у постановці когось із них на облік для поліпшення житлових умов виникне в результаті виділу позивачеві ізольованого жилого приміщення, а до цього підстав для постановки на квартирний облік не було.

Те, що чинним законодавством передбачено оплату наймачем жилого приміщення всієї корисної площі квартири, не змінює правил ст. 104 ЖК України, згідно з якими питання про можливість зміни договору найму жилого приміщення на вимогу члена сім'ї наймача може вирішуватись виходячи лише з розміру жилої площі.

При визначенні кола осіб, які мають право користуватися жилим приміщенням, проживання дитини в другого з батьків не може вважатися передбаченим п. 3 ст. 71 ЖК України поміщенням на виховання до родичів дітей, за якими зберігається жиле приміщення.

Визнання ордера недійсним з мотивів, що він виданий на зайняте приміщення, може мати місце в тому разі, коли останнє було зайнято правомірно. При визнанні ордера недійсним у зв'язку з видачею його на жиле приміщення, на яке мають право інші особи (в тому числі на його заселення), особам, що одержали цей ордер, має надаватись інше жиле приміщення, яке за змістом ч. 2 ст. 117 ЖК України повинно відповідати за розміром і благоустроєм наданому за ордером.

У інших передбачених ст. 117 ЖК України випадках надається приміщення, що відповідає санітарним і технічним вимогам. Воно може бути меншим від займаного і менш благоустроєним, але разом з тим має відповідати вимогам, що виключають визнання особи, яка в нього поселилась, такою, що потребує поліпшення житлових умов, у тому числі у зв'язку з проживанням в одній кімнаті осіб різної статі, старших за дев'ять років, крім подружжя.

Включення за заявою наймача до ордера при поліпшенні житлових умов осіб, які не давали згоди на звільнення жилого приміщення, є поданням відомостей, що не відповідають дійсності; про потребу в поліпшенні житлових умов і згідно зі

ст. 59 ЖК України тягне визнання ордера недійсним з наслідками, передбаченими ч. 1 ст. 117 цього Кодексу.

Дані в п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1985 р. № 2 «Про деякі питання, що виникають у практиці застосування судами Житлового кодексу України» роз'яснення щодо надання при виселенні іншого жилого приміщення, яке має відповідати за розміром і благоустроєм наданому, стосуються лише випадків, коли визнання ордера на останні пов'язано з тим, що в порядку черговості було надано жиле приміщення, право користування яким (а не переважне право на одержання) належить іншій особі.

У тих випадках, коли жиле приміщення надано з порушенням черговості чи з іншими порушеннями порядку й умов надання таких приміщень, при визнанні недійсним ордера на вселення в це приміщення (ст. 59 ЖК України) питання щодо надання особам, які вселилися за цим ордером, іншого жилого приміщення вирішується за загальними правилами, передбаченими ст. 117 ЖК України.

Правила ст. 129 ЖК України про те, що на підставі рішення про надання жилої площі в гуртожитку адміністрація підприємства видає громадянинові спеціальний ордер, який є єдиною підставою для вселення на цю площу, не означають, що на зазначені правовідносини поширюються положення ст. 117 ЖК України про наслідки визнання ордера недійсним. Глава 2 ЖК України про користування жилими приміщеннями в будинках державного і громадського житлового фонду, яка включає ст. 117, і гл. 4 ЖК України про користування гуртожитками регулюють не аналогічні правовідносини, і в останній немає посилання на те, що на правовідносини, які нею регулюються, поширюється дія глави 2 ЖК України. Підстав для висновку про її поширення також немає.

Так само окремо регулює ЖК України у гл. 3 користування службовими жилими приміщеннями, але на відміну від норм цієї глави у гл. 4 не передбачено, що до користування гуртожитками застосовуються правила про договір найму жилого приміщення і в тому числі правила ст. 117 ЖК України.

При вирішенні вимог про виселення осіб, які вселились до наймача не в установленому порядку, суд має керуватися статтями 64, 65, 109 ЖК України і ст. 48 Закону України «Про власність» (залежно від того, хто пред'явив позов).

Спори про виселення осіб, які самоправно зайняли приватизоване жиле приміщення в будинку державного чи громадського житлового фонду, підлягають вирішенню у позовному провадженні.

Якщо в жилий будинок, не закінчений будівництвом і не зданий в експлуатацію, вселились особи не в передбаченому ЖК України порядку, вимоги про їх виселення вирішуються за нормами не житлового, а цивільного законодавства (про власність тощо).

У тому разі, коли з особою, яка вселилась у жиле приміщення не в установленому порядку (без ордера), було укладено договір найму цього приміщення, про що свідчать подані нею докази, виселення її може мати місце за умови розірвання зазначеного договору або визнання його недійсним з підстав, установлених законом. Така вимога може бути заявлена протягом трьох років з дня укладення цього договору.

У тих випадках, коли вимоги про виселення пов'язуються із заселенням приміщення на порушення встановленого порядку без ордера — за спільним рішенням адміністрації і профкому (крім випадків, коли згідно зі статтями 52, 53 ЖК України воно проводиться саме за таким рішенням з наступним повідомленням виконкому місцевої ради про надання жилого приміщення), або за розпорядженням чи з дозволу службової особи, або попереднім наймачем виселення

проводиться судом відповідно до правил ст. 117 ЖК України з наданням іншого приміщення лише в тому разі, коли особи, які вселилися з порушенням встановленого законодавством порядку, до вселення займали жилі приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду, і при вселенні звільнили їх.

Виходячи зі змісту правил ст. 112 ЖК України особи, тимчасово поселені в жилі приміщення у зв'язку з тим, що займані ними квартири в будинках державного чи громадського житлового фонду зруйновані внаслідок вибуху, не можуть бути виселені без надання іншого благоустроєного жилого приміщення.

Виселення з жилого приміщення в будинку (що загрожує обвалом) державного або громадського житлового фонду не в установленому порядку не позбавляє осіб, які правомірно користувалися цим приміщенням, права вимагати в судовому порядку надання іншого благоустроєного жилого приміщення за правилами ст. 112 ЖК України.

У разі неправомірного (не за рішенням суду) виселення з аварійного жилого приміщення, яке не є таким, що загрожує обвалом, виселені особи вправі вимагати поновлення порушеного права користування жилим приміщенням.

При вирішенні справ про виселення на підставі ст. 116 ЖК України мають враховуватись порушення правил співжиття у сфері даних житлових відносин, а не такі правопорушення, що допущені відповідачем в іншому місці й не мають відношення до користування сторонами жилим приміщенням.

Виселення у зв'язку з позбавленням відповідача батьківських прав провадиться відповідно до ст. 114 ЖК України з наданням іншого жилого приміщення.

Виходячи з офіційного характеру заходів запобігання й громадського впливу які мають передувати виселенню наймача або членів його сім'ї на підставі ст. 116 ЖК України без надання іншого жилого приміщення, і відповідно до правил ст. 29 ШЖ України про допустимість засобів доказування факт застосування заходів запобігання судами, прокурорами, органами внутрішніх справ, виконавчими комітетами, іншими уповноваженими органами, а заходів громадського впливу — органами самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні комітети, товариські суди тощо), повинен підтверджуватися письмовими доказами.

Правила ст. 116 ЖК України про виселення за неможливістю спільного проживання не поширюються на учасників спільної власності на жилі будинки чи квартири. У таких випадках захист прав цих осіб може здійснюватись іншими способами, передбаченими ст. 6 ЦК України, наприклад, шляхом покладення зобов'язання усунути перешкоди в користуванні зазначеним майном, компенсувати моральну шкоду.

Відповідно до ст. 157 ЖК України, члена сім'ї власника (в тому числі колишнього) може бути виселено у випадках, передбачених ч. 1 ст. 116 ЖК України, а не у зв'язку з тим, що приміщення необхідне для проживання самого власника.
При вирішенні спорів між власниками жилих будинків (квартир) і членами їх сім'ї щодо користування житлом слід враховувати, що згідно зі ст. 156 ЖК України члени сім'ї власника, що з ним проживають, користуються жилим приміщенням нарівні з власником, якщо при їх вселенні не було іншої угоди про порядок користування цим приміщенням. Члени сім'ї власника можуть вселити в займане ними приміщення інших членів своєї сім'ї лише за згодою власника (згода не потрібна тільки на вселення до батьків неповнолітніх дітей). Законом не встановлено, що на вселення власником у будинок (квартиру) інших осіб необхідна згода членів його сім'ї.

Якщо будинок (квартира) є власністю сім'ї, питання про вселення інших членів сім'ї вирішується в порядку, передбаченому ч. 1 ст. 113 ЦК України.

За правилами ст. 46 ЗК України, ст. 52 Закону України «Про власність», статей 171, 172, 173 ЖК України у разі вилучення земельної ділянки, на якій розташований належний громадянину будинок, власник вправі обрати вид компенсації (надання жилого приміщення, перенесення жилого будинку та будівель і відбудова їх на новому місці, спорудження на новому місці жилої, виробничих та інших будівель замість тих, що вилучаються, і відшкодування інших збитків). Спори з цього приводу вирішує суд з урахуванням законних інтересів сторін і конкретних обставин кожної справи.

Відповідно до ч. 3 ст. 11 ЦПК України і правил ч. 1 ст. 117 ЖК України, особи, які займали жилі приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду і були в порядку поліпшення житлових умов без зняття з квартирного обліку поселені в сімейний гуртожиток за місцем роботи, в разі припинення трудових відносин не можуть бути виселені без надання іншого жилого приміщення.

Розглядаючи позови про виселення зі службових жилих приміщень, суди мають враховувати, що постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 1992 р. № 391 «Про зміну і визнання такими, що втратили чинність, деяких рішень Уряду УРСР з питання надання житлових приміщень у будинках радгоспів» визнано таким, що втратив чинність, підпункт 8 п. 25 постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 19 жовтня 1982 р. № 501, згідно з яким увесь житловий фонд радгоспів відносився до числа службового, і встановлено, що жилі приміщення в будинках радгоспів включаються до числа службових у загальному порядку. Тому виселення з жилих приміщень у будинках радгоспів з передбачених статтями 124, 125 ЖК України підстав може мати місце, якщо ці приміщення були включені до числа службових з додержанням чинного законодавства за рішенням виконкому районної, міської, районної в місті ради, районної державної адміністрації міст Києва і Севастополя.

У тих випадках, коли особа, якій у зв'язку з трудовими відносинами було надано службове жиле приміщення або жиле приміщення в сімейному гуртожитку, залишила сім'ю і жиле приміщення, але трудових відносин не припинила, ця обставина не може бути підставою для задоволення позову про виселення членів сім'ї, оскільки наймач таких жилих приміщень втрачає право користування ними і підлягає виселенню з них разом із членами сім'ї при припиненні трудових відносин у випадках, передбачених статтями 124, 125, 132 ЖК України.

При застосуванні ст. 125 ЖК України у справах про виселення зі службових жилих приміщень і гуртожитків слід мати на увазі, що до учасників Великої Вітчизняної війни, які перебували в діючій армії і не можуть бути виселені зі службового жилого приміщення й гуртожитку згідно зі статтями 124, 132 ЖК України без надання іншого приміщення, Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (статті 5, 6) відніс і осіб, які брали участь у виконанні бойових завдань у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів і родів Збройних Сил діючої армії (флоту), партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і в мирний час. Тому виселення громадян, віднесених у встановленому порядку до учасників бойових дій, у зазначених справах має проводитися з урахуванням положень ст. 125 ЖК України.

У справах за позовами про виселення зі службових жилих приміщень військовослужбовців належить виходити з того, що ст. 124 ЖК України на зазначені випадки не поширюється. При вирішенні цих справ слід враховувати умови, за яких згідно з чинним законодавством надавалося службове жиле приміщення, і визначений ним обов'язок по звільненню останнього (зокрема, згідно з постановою

Кабінету Міністрів України від 3 липня 1998 р. № 1006 «Про доповнення переліку категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення» таке приміщення може надаватись військовослужбовцям до одержання постійного жилого приміщення). Якщо такий обов'язок не настав, питання про виселення може вирішуватися за правилами ч. 2 ст. 110 ЖК України.

Виходячи з положень ч. 3 ст. 11 ЦПК України, при вирішенні питання про виселення військовослужбовців зі службових жилих приміщень має враховуватись визначений ст. 125 ЖК України перелік осіб, які не можуть бути виселені з них без надання іншого жилого приміщення.

Оскільки відповідно до ст. 119 ЖК України перелік категорій осіб, яким могли надаватися службові жилі приміщення, встановлювався законодавством як України, так і СРСР, до врегулювання законодавством України цього питання щодо працівників підприємств, установ, організацій галузей господарства, в яких воно регулювалося законодавством СРСР, а не постановою Ради Міністрів УРСР від 4 лютого 1988 р. № 37, при вирішенні питання про перелік працівників цих галузей, яким можуть надаватися службові жилі приміщення, слід відповідно до Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» керуватись відповідними нормами законодавства колишнього СРСР.

Згідно з ч. 2 ст. 123 ЖК України щодо користування службовими жилими приміщеннями застосовуються правила про договір найму жилого приміщення «крім зазначених у цій та деяких інших статтях ЖК України), у тому числі правила ст. 64 ЖК України про права й обов'язки членів сім'ї наймача і ст. 109 ЖК України про те, що виселення із займаного жилого приміщення в будинку державного або громадського житлового фонду допускається лише з підстав, установлених законом.

Крім випадків, передбачених статтями ПО, 111, 112, 116, 117 ЖК України, наймач службового жилого приміщення і члени його сім'ї можуть бути виселені з цього приміщення тільки в разі припинення трудових відносин, у зв'язку з якими воно надавалося (статті 124, 125 ЖК України).

Виселення з мотивів звільнення за власним бажанням: на підставі ст. 114 ЖК України — з наданням іншого жилого приміщення, а на підставі ч. 2 ст. 132 ЖК України — без його надання — може мати місце лише за відсутності поважних причин. З урахуванням конкретних обставин (сімейного стану тощо) такою причиною може бути визнана і низька оплата праці.

Право вимагати виселення на підставі ст. 114 ЖК України громадян, які одержали жилі приміщення в будинку колгоспу і були виключені з членів останнього або вийшли з нього за власним бажанням, належить колгоспу і в разі його перетворення в колективне сільськогосподарське підприємство або господарське товариство до правонаступників не переходить.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства СРСР» до впорядкування законодавством України списків підприємств, установ, органи найважливіших галузей її господарства, з житлового фонду яких допускається виселення на підставі ст. 114 ЖК України з наданням іншого жилого приміщення працівників, які після одержання житла припинили трудові відносини у зв'язку із звільненням за власним бажанням без поважних причин, або за порушення трудової дисципліни, або за вчинення злочину, при вирішенні питання про виселення з цих підстав можуть застосовуватися списки, наведені в актах законодавства колишнього СРСР.

При вирішенні питання про відповідність санітарним і технічним вимогам жилого приміщення, що надається при виселенні на підставі статей 114,117,125, частин 3 і 5 ст. 132 ЖК України, слід враховувати й вимоги ч. 2 ст. 50 ЖК України та підпункту 7 п. 13 Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР (у редакції постанови Ради Міністрів УРСР і Ради Федерації незалежних профспілок України від 25 березня 1991 р. № 69).

Згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, даними в п. 21 постанови від 12 квітня 1985 р. № 2 «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України», іншим жилим приміщенням, яке надається відповідно до статей 114, 114[i], 117, 125, ч. 3 ст. 132 ЖК України, є жиле приміщення, що відповідає санітарним і технічним вимогам, може бути меншим і менш благоустроєним, ніж займане, але разом з тим воно має відповідати вимогам, котрі виключають визнання особи, яка в ньому поселилася, такою, що потребує поліпшення житлових умов, у тому числі у зв'язку з проживанням в одній кімнаті осіб різної статі, старших за дев'ять років, крім подружжя.

У тому разі, коли особи, з якими договір найму жилого приміщення укладено всупереч установленому порядку надання таких приміщень (без ордера тощо), до вселення в це приміщення користувалися як наймачі жилим приміщенням у будинку державного або громадського житлового фонду, при їх виселенні у зв'язку з визнанням цього договору недійсним їм відповідно до ст. 117 ЖК України має бути надано жиле приміщення, яке вони займали раніше, або ж інше.

При вирішенні питання щодо відповідності житловому законодавству розміру надаваного жилого приміщення судам слід мати на увазі, що він повинен не перевищувати норми жилої площі (13,65 кв. м на одну особу), але й не бути меншим розміру, який визначається Кабінетом Міністрів і Федерацією професійних спілок України. При цьому враховується жила площа в жилому будинку (квартирі), що перебуває у приватній власності громадян, які не використали житлові чеки.

Громадянам, які на час поліпшення житлових умов (або виселення з наданням іншого благоустроєного жилого приміщення) мають на праві власності жиле приміщення, надається жиле приміщення в межах зазначених норм, якщо вони набули це право з використанням житлових чеків або коли вони передали займане ними приміщення органу, який здійснює поліпшення житлових умов. В іншому разі розмір надаваного жилого приміщення визначається з урахуванням жилої площі, що перебуває в приватній власності громадян (ст. 48 ЖК України).

За змістом ст. 48 ЖК України (в редакції від 6 травня 1993 р.) і статей 3 і 4 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду», з урахуванням яких вносилися зміни до ст. 48 ЖК України, житлові чеки вважаються використаними, якщо у власність громадян безоплатно передано з державного житлового фонду квартири (будинки) з розрахунку санітарної норми — 21 кв. м загальної площі на наймача і кожного члена його сім'ї та додатково 10 кв. м на сім'ю. Житлові чеки можуть також використовуватися для приватизації частки майна державних підприємств, земельного фонду.

Як випливає зі ст. 35 ЖК України особа, яка штучно погіршила свої житлові умови шляхом відчуження квартири, в якій вона проживала на час взяття на облік для поліпшення житлових умов, не має права вимагати визнання недійсним виданого на ім'я іншої особи ордера на квартиру з більшою площею і числом кімнат, ніж надано їй на сім'ю з тих підстав, що в порядку черговості вона мала одержати цю квартиру без урахування відчуженої жилої площі.

Житлово-експлуатаційна організація на підставі статей 24, 61 ЖК України вправі пред'являти позови про виселення з жилого приміщення тимчасових жильців і піднаймачів у зв'язку з припиненням договору найму або недійсністю договору піднайму (ст. 94 ЖК України), а також осіб, які вселились туди не в установленому порядку.

Згідно зі ст. 15 Закону України «Про власність» право власності на квартиру в будинку України виникає внаслідок повного внесення пайового внеску. Тому якщо право власності на пай мали й інші особи, крім члена ЖБК, який завершив сплату цього внеску (його подружжя, члени сім'ї, спадкоємці), право власності на квартиру виникає в усіх учасників спільної власності на пай відповідно до розміру їхніх часток у загальній сумі пайового внеску.

Положення гл. 5 ЖК про переважне право члена ЖБК на одержання жилого приміщення, що звільнилось у будинку ЖБК (ст. 142), обмін жилого приміщення (ст. 143), його поділ (ст. 146), виселення виключеного із ЖБК його члена застосовуються у випадках, коли пайовий внесок повністю не внесено. Після повної його сплати ці питання мають вирішуватись на підставі відповідних норм, що регулюють відносини власності. Зокрема, в цьому разі поділ жилого приміщення може мати місце, якщо кожній із сторін може бути виділено відокремлене жиле приміщення з окремим виходом, у тому числі шляхом переобладнання за наявності відповідного дозволу. За відсутності цих умов суд може за заявою заінтересованої сторони встановити порядок користування жилим приміщенням.

Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, даних у п. 6 постанови від 18 вересня 1987 р. № 9 «Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи», при розгляді позовів про поділ квартири в будинках ЖБК суд має виходити з розміру паю, що є спільною власністю, й кошторисної вартості квартири. Якщо пайовий внесок за надану квартиру внесено повністю і за твердженням сторони вартість її перевищує кошторисну, дійсна вартість може бути визначена за погодженням сторін, а при недосягненні такої згоди — шляхом призначення експертизи. В таких випадках вартість квартир визначається з урахуванням діючих ринкових цін на них у даній місцевості.

Члени ЖБК, які повністю внесли пайовий внесок за квартиру, в тому числі до 1 липня 1990 р., відповідно до ст. 15 Закону України «Про власність» набувають - ава власності на квартиру і тому вправі заповісти, продати, подарувати її або обміняти на приміщення в іншому ЖБК, у державному чи громадському житловому фонді або на будинок (частину будинку), належний громадянинові. Власник квартири не може бути виселений із неї з мотивів виключення з ЖБК або - змушений до її обміну, а особа, до якої перейшло право власності на неї, має переважне право на вступ до ЖБК.

У тих випадках, коли член ЖБК, який повністю вніс пайовий внесок за квартиру, помер до 1 липня 1990 р., спадщина відкривалась на паєнагромадження. Разом з тим, якщо в такому випадку квартира не була заселена ЖБК, право на неї відповідно до положень ст. 15 Закону України «Про власність» може визнаватись і за спадкоємцем, який у ній не проживав.

До повноважень, наданих місцевим державним адміністраціям і органам місцевого самоврядування, не включено право пред'являти позови про виселення з жилих приміщень у будинках ЖБК.

Тимчасова відсутність члена сім'ї (в тому числі колишнього) власника жилого будинку чи квартири не позбавляє його права користування жилим приміщен-

ням. Він втрачає це право тільки в разі вибуття на інше постійне місце проживання і припинення внаслідок цього сімейних стосунків із власником.

За відсутності між власником будинку (квартири) і колишнім членом його сім'ї угоди про безоплатне користування жилим приміщенням до цих відносин (щодо плати за користування житлом і комунальні послуги) застосовуються правила ст. 162 ЖК України. Інших прав і обов'язків наймача жилого приміщення на колишніх членів сім'ї власника законом не поширено.

Якщо між власником і колишнім членом його сім'ї не було угоди про безоплатне користування жилим приміщенням і останній не сплачує квартирну плату і плату за комунальні послуги добровільно, власник вправі пред'явити до нього позов про стягнення належних за це сум.

Відсутність передбаченого ст. 168 ЖК України попередження про розірвання договору житлового найму є підставою для відмови у позові, а не у прийнятті позовної заяви.

При вирішенні спорів, пов'язаних із користуванням жилими приміщеннями в будинках і квартирах, належних громадянам на праві приватної власності (про виселення, право користування тощо), слід виходити з норм глави 6 розд. III ЖК України про користування жилими приміщеннями в будинках (квартирах) приватного житлового фонду.

Норми глави 2 цього розділу ЖК про користування жилими приміщеннями в будинках державного і громадського житлового фонду до житлових відносин у приватному житловому фонді застосовуються у випадках, коли в главі 6 ЖК України є посилання на них (наприклад, ст. 116 ЖК України застосовується щодо виселення членів сім'ї власника, які не є учасниками спільної власності на дане житло) або коли схожі житлові відносини не врегульовані нормами глави 6 і застосування до них норм глави 2 не суперечить їх змісту (прикладом може бути ст. 98 ЖК України, яка встановлює судовий порядок виселення тимчасових жильців).

Передбачені ст. 168 ЖК України обмеження щодо розірвання договору найму жилого приміщення у приватному житловому фонді на вимогу власника (наймодавця) не є порушенням закону про захист права власності. Власник не може бути протиправно позбавлений права власності або обмежений у цьому праві. У даному ж разі він сам розпорядився майном на умовах, встановлених законом. Таке здійснення власником свого права відповідає ст. 19 Закону України «Про власність». Тому посилання лише на те, що позивач є власником жилого приміщення, який має охоронюване законом право володіння, користування і розпорядження належним йому майном, не може бути підставою для виселення наймача.

Не є підставою для виселення членів сім'ї (в тому числі колишніх) власника жилого будинку (квартири) сам факт переходу права власності на це майно до іншої особи (осіб), оскільки їх право користування жилим приміщенням урегульовано житловим законодавством, згідно з яким ніхто не може бути виселений із займаного жилого приміщення або обмежений у праві користування ним інакше як з підстав і в порядку, передбачених законом (ч. 3 ст. 9 ЖК України).

11.22. Відповідальність за порушення житлового законодавства. Правова допомога адвоката у цих справах.

Особи, винні:

— у порушенні порядку взяття на облік громадян, потребуючих поліпшення житлових умов, зняття з обліку і надання громадянам жилих приміщень;

—у недодержанні встановлених строків заселення жилих будинків і жилих приміщень;

—у порушенні правил користування жилими приміщеннями, санітарного утримання місць загального користування, сходових кліток, ліфтів, під'їздів, придомових територій;

—у самовільному переобладнанні та перепланування жилих будинків і жилих приміщень та використанні їх не за призначенням;

—у порушенні правил експлуатації жилих будинків, жилих приміщень та інженерного обладнання, у безгосподарному їх утриманні;

—у псуванні жилих будинків, жилих приміщень, їх обладнання та об'єктів благоустрою,

—несуть кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність згідно з законодавством.

Підприємства, установи, організації, а також громадяни, які заподіяли шкоду жилим будинкам, жилим приміщенням, інженерному обладнанню, об'єктам благоустрою і зеленим насадженням на прилеглих до будинків ділянках, зобов'язані відшкодувати заподіяну шкоду.

Службові особи та інші працівники, з вини яких підприємства мали витрати, зв'язані з відшкодуванням шкоди, несуть матеріальну відповідальність у встановленому порядку.

Житлові спори вирішуються відповідно до закону.

12 Законодавство про шлюб та сім'ю

12.1. Завдання Сімейного кодексу України.

СК України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Регулювання сімейних відносин здійснюється СК України з метою:

—зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб;

—утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї;

—побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки;

—забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

СК України регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, а також відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком та іншими членами сім'ї, визначеними у ньому.

СК України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

12.2. Загальні принципи регулювання сімейних відносин.

Сімейні відносини регулюються СК України та іншими нормативно-правовими актами. Крім того, сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками.

Сімейні відносини регулюються лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства.

Регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя.

Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, які встановлені Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними правовими актами, визнаними в Україні. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї.

Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист.

12.3. Здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів. Провадження адвокатом справ, що випливають із сімейних відносин.

Сімейні права і обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі.

Якщо дитина або особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати свої права, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника.

Сімейні права недієздатної особи здійснює її опікун. Якщо особа визнана недієздатною, її сімейний обов'язок особистого немайнового характеру припиняється у зв'язку з неможливістю його виконання. Майновий обов'язок недієздатної особи за її рахунок виконує опікун.

Якщо в результаті психічного розладу, тяжкої хвороби або іншої поважної причини особа не може виконувати сімейного обов'язку, вона не вважається такою, що ухиляється від його виконання.

Якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків.

Орган опіки та піклування надає допомогу особі у здійсненні нею своїх сімейних прав та виконанні сімейних обов'язків в обсязі та в порядку, встановлених СК України та іншими нормативно-правовими актами.

СК України встановлює гарантії захисту сімейних прав та інтересів. Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін. Способами захисту сімейних прав та інтересів зокрема є:

1) встановлення правовідношення;
2) примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку;
3) припинення правовідношення, а також його анулювання;
4) припинення дій, які порушують сімейні права;
5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права;
6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено С К України або договором.

У випадках, передбачених СК України, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування. Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку коли при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків. У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після постановления рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав. З таким позовом до суду має право звернутися прокурор.

Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви, а якщо звернення до суду відбулося вже після винесення рішення органом опіки і піклування — виконання рішення припиняється.

При розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, її місця проживання, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування.

Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

12.4. Шлюб₉ його укладення та розірвання. Права та обов'язки подружжя. Провадження справу пов'язаних Ь розірванням шлюбу.

СК України визначає шлюб як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану.

Право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. Шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіка — у вісімнадцять років. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу.

З цього правила є виняток: за заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається.

Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. Повторний шлюб можливий лише після припинення попереднього шлюбу.

СК України закріплює певні обмеження щодо укладення шлюбу між певними категоріями осіб. Так, у шлюбі між собою не можуть перебувати:

—особи, які є родичами прямої лінії споріднення;

—рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра (повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків, неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька);

—двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;

—усиновлювач та усиновлена ним дитина.

За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.

СК України передбачений порядок державної реєстрації шлюбу. Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства. Державна реєстрація шлюбу проводиться урочисто і засвідчується Свідоцтвом про шлюб, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Заява про реєстрацію шлюбу особисто подається жінкою та чоловіком до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором. Якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до державного органу реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після спливу трьох місяців від дня її подання.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, з їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу.

СК України передбачає необхідність взаємної обізнаності осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, про стан здоров'я. Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, повинні повідомити одна одну про стан свого здоров'я. Держава забезпечує створення умов для медичного обстеження осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Такий порядок встановлює Кабінет Міністрів України. Результати медичного обстеження є таємницею і повідомляються лише особам, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Приховання тяжкої хвороби, а також хвороби, небезпечної для другого з подружжя, їхніх нащадків, може бути підставою для визнання шлюбу недійсним.

Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, вважаються зарученими. Заручини не створюють обов'язку вступу в шлюб. Особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля. Такі затрати не підлягають відшкодуванню, якщо відмова від шлюбу була викликана протиправною, аморальною поведінкою нареченої, нареченого, прихованням нею, ним обставин, що мають для того, хто відмовився від шлюбу, істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо). У разі відмови від шлюбу особи, яка одержала подарунок у зв'язку з майбутнім шлюбом, договір дарування за вимогою дарувальника може бути розірваний судом. У разі розірвання договору особа

зобов'язана повернути річ, яка була їй подарована, а якщо вона не збереглася — відшкодувати її вартість.

СК України встановлює час і місце реєстрації шлюбу. Шлюб реєструється після спливу одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу, але із-за наявності поважних причин керівник державного органу реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до спливу цього строку. У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви.

Якщо є відомості про наявність перешкод до реєстрації шлюбу, керівник державного органу реєстрації актів цивільного стану може відкласти реєстрацію шлюбу, але не більш як на три місяці. Рішення про таке відкладення може бути оскаржене до суду.

Шлюб реєструється у приміщенні державного органу реєстрації актів цивільного *стану. За заявою наречених реєстрація шлюбу в урочистій обстановці* може бути проведена в іншому місці; за місцем їхнього проживання, за місцем надання стаціонарної медичної допомоги або в іншому місці, якщо вони не можуть з поважних причин прибути до державного органу реєстрації актів цивільного стану.

В момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою присутність нареченої та нареченого. Реєстрація шлюбу через представника не допускається.

Одним з прав наречених є право на вибір прізвища. Наречені мають право обрати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя або надалі іменуватися дошлюбними прізвищами. Наречена, наречений мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої. Якщо вони обоє бажають мати подвійне прізвище, за їхньою згодою визначається з якого прізвища воно буде починатися. Складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не випливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений. Якщо на момент реєстрації шлюбу прізвище нареченої, нареченого вже є подвійним, вона, він має право замінити одну із частин свого прізвища на прізвище другого.

Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Шлюб не може бути підставою для надання особі пільг чи переваг, а також для обмеження її прав та свобод, які встановлені Конституцією і законами України.

Шлюб є правозгідним, крім таких випадків:

1) шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;

2) шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії спорідненння, а також між рідними братом і сестрою;

3) шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною;

4) шлюб визнаний недійсним за рішенням суду.

СК України закріплено порядок припинення шлюбу.

Підставами припинення шлюбу є:

—смерть одного з подружжя або оголошення його померлим;

—розірвання шлюбу.

Якщо один із подружжя помер до набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті. Якщо ж у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу один із подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання.

Шлюб може бути розірваний або через звернення до органів реєстрації актів цивільного стану, або до суду.

Шлюб припиняється внаслідок його **розірвання** за спільною заявою подружжя або одного з них **на підставі постанови державного органу реєстрації актів цивільного стану,** якщо подружжя не має дітей. Державний орган реєстрації актів цивільного стану виносить постанову про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання такої заяви, якщо вона не була відкликана. Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору. Шлюб розривається державним органом реєстрації актів цивільного стану за заявою одного із подружжя, якщо другий із подружжя:

1) визнаний безвісно відсутнім;

2) визнаний недієздатним;

3) засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш як три роки.

Шлюб припиняється внаслідок його **розірвання** за спільною заявою подружжя **на підставі рішення суду.** Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу.

Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя. З цього правила є виняток: позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину, щодо другого з подружжя або дитини. Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини. Опікун має право пред'явити позов про розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.

Крім того, ще однією формою припинення формальних шлюбних відносин є визнання шлюбу фіктивним. Шлюб може бути визнаний фіктивним, якщо буде встановлено, що жінка та чоловік продовжували проживати однією сім'єю і не мали наміру припинити шлюбні відносини. На підставі рішення суду актовий запис про розірвання шлюбу та Свідоцтво про розірвання шлюбу анулюються державним органом реєстрації актів цивільного стану.

Якщо це не суперечить моральним засадам суспільства, суд, розглядаючи справу про розірвання шлюбу, може вживати заходи щодо примирення подружжя.

Суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збере-

ження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

Особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище.

У разі розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється у день винесення ним відповідної постанови. У разі розірвання шлюбу судом шлюб припиняється у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі реєстрації актів цивільного стану, за заявою колишньої дружини або чоловіка. Розірвання шлюбу засвідчується Свідоцтвом про розірвання шлюбу, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Після розірвання шлюбу та одержання Свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб.

Жінка та чоловік, шлюб між якими було розірвано, мають право подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден із них не перебував після цього у повторному шлюбі. На підставі рішення суду про поновлення шлюбу та анулювання запису акта про розірвання шлюбу державний орган реєстрації актів цивільного стану видає нове Свідоцтво про шлюб, у якому день реєстрації шлюбу, за вибором подружжя, може бути визначений днем першої його реєстрації або днем набрання чинності рішенням суду про поновлення шлюбу.

Якщо особа, яка була оголошена померлою, з'явилася, і відповідне рішення суду скасоване, її шлюб з іншою особою поновлюється за умови, що ніхто з них не перебуває у повторному шлюбі. Якщо особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася, і відповідне рішення суду скасоване, її шлюб з іншою особою може бути поновлений за їхньою заявою, за умови, що ніхто з них не перебуває у повторному шлюбі. У названих вище випадках державний орган реєстрації актів цивільного стану анулює запис акта про розірвання шлюбу та відповідне свідоцтво, видане на його підставі.

За заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. Режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя.

Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені цим Кодексом і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені шлюбним договором.

У разі встановлення режиму окремого проживання:

1) майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутим у шлюбі;

2) дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка;

3) дружина, чоловік можуть усиновлювати дитину без згоди другого з подружжя.

12.5. Визнання шлюбу недійсним: підстави, порядок та правові наслідки. Спори, пов'язані з цими питаннями, юридична допомога адвоката.

Підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених СК України, щодо шлюбного віку чоловіка і жінки, добровільності та одношлюбності, а також обмеження щодо осіб, які можуть вступити в шлюб.

Розглянемо ці вимоги детальніше:

1. Шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіка — у вісімнадцять років. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу.

2. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. Реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, визнається недійсною.

3. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. Жінка та чоловік мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу.

4. У шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра, двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця, усиновлювач та усиновлена ним дитина. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.

Якщо шлюб зареєстровано з особою, яка вже перебуває у шлюбі, то в разі припинення попереднього шлюбу до анулювання актового запису щодо повторного шлюбу повторний шлюб стає дійсним з моменту припинення попереднього шлюбу.

Актовий запис про шлюб анулюється незалежно від смерті осіб, з якими було зареєстровано шлюб, а також розірвання цього шлюбу.

Шлюб визнається недійсним **за рішенням** суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка. Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства.

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя.

Шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

Отже, шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

1) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених СК України;

2) між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею;

3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків;

4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

При вирішенні справи про визнання шлюбу недійсним суд бере до уваги, наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси особи, тривалість спільного проживання подружжя, характер їхніх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення.

Право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним мають дружина або чоловік, інші особи, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу, батьки, опікун, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, прокурор, орган опіки та піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або особи, дієздатність якої обмежена.

Розірвання шлюбу, смерть дружини або чоловіка не є перешкодою для визнання шлюбу недійсним. Якщо шлюб розірвано за рішенням суду, позов про визнання його недійсним може бути пред'явлено лише після скасування рішення суду про розірвання шлюбу.

Недійсний шлюб, а також шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя іншими законами України. Якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності. Розмір часток кожного з них визначається відповідно до їхньої участі у придбанні цього майна своєю працею та коштами.

Якщо особа одержувала аліменти від того, з ким була в недійсному шлюбі, сума сплачених аліментів вважається такою, що одержана без достатньої правової підстави, і підлягає поверненню відповідно до ЦК України, але не більш як за останні три роки.

Особа, яка поселилася у житлове приміщення іншої особи у зв'язку з реєстрацією з нею недійсного шлюбу, не набула права на проживання у ньому і може бути виселена. Особа, яка у зв'язку з реєстрацією недійсного шлюбу змінила своє прізвище, вважається такою, що іменується цим прізвищем без достатньої правової підстави.

Якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право:

1) на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя;

2) на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом;

3) на аліменти;

4) на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу.

Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі.

Шлюб, зареєстрований у відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним. Запис про такий шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду за заявою заінтересованої особи, а також за заявою прокурора.

12.6. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.

СК України закріплює такі особисті немайнові права та обов'язки подружжя.

Одним з основних немайнових прав дружини є право на материнство, і відповідно чоловіка — право на батьківство. Небажання чоловіка або жінки мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу.

Позбавлення жінки або чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої ним моральної шкоди.

Вагітній дружині мають бути створені у сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини.

Дружині-матері мають бути створені у сім'ї умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків.

Відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу.

До особистих немайнових прав дружини та чоловіка належить:

—право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань;

—право на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освди, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку;

—право на вибір прізвища (якщо при реєстрації шлюбу дружина, чоловік зберегли дошлюбні прізвища, вони мають право подати до державного органу реєстрації актів цивільного стану, який зареєстрував їхній шлюб, або відповідного органу за місцем їхнього проживання заяву про обрання прізвища одного з них як їхнього спільного прізвища або про приєднання до свого прізвища прізвища другого з подружжя; у разі зміни прізвища державний орган реєстрації актів цивільного стану видає нове Свідоцтво про шлюб);

—право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї;

—право на особисту свободу.

Розкриємо їх детальніше. Дружина, чоловік мають право розподілити між собою обов'язки в сім'ї. Дружина, чоловік повинні утверджувати повагу до будь-якої праці, яка здійснюється в інтересах сім'ї. Усі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності. Дружина, чоловік мають право противитися усуненню їх від вирішення питань життя сім'ї. Вважається, що дії одного з подружжя стосовно життя сім'ї вчинені за згодою другого з подружжя.

Право на особисту свободу проявляється, зокрема, у можливості чоловіка і дружини вільно обирати місце свого проживання. Дружина та чоловік мають право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин. Кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини. Примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на особисту свободу і може мати наслідки, встановлені законом.

Серед особистих немайнових обов'язків подружжя Сімейний кодекс України називає обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю. Дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги. Чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері, а дружина — до

батька. Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній. Подружжя зобов'язано спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї.

12.7. Право особистої власності подружжя. Загальна сумісна власність подружжя. Провадження адвокатом справ з питань розподілу загального майна та інші майнові спори.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:

1) майно, набуте нею (ним) до шлюбу;

2) майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;

3) майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто;

4) речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя;

5) премії, нагороди, які вона (він) одержали за особисті заслуги (суд може визнати за другим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню);

6) кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй, йому належала, а також як відшкодування завданої їй (йому) моральної шкоди;

7) страхові суми, одержані нею (ним) за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням;

8) приплід або дохід (дивіденди), які приносить річ, власником якої є один із подружжя.

Суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею (ним) за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

Якщо у придбання майна вкладені крім спільних коштів і кошти, що належали одному з подружжя, то частка у цьому майні, відповідно до розміру внеску, є його особистою приватною власністю.

Той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним.

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на **праві спільної сумісної власності** незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі, за винятком тих, які виключені з цивільного обороту. Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу.

Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

Дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Договір про відчуження одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя може бути укладений без виділу цієї частки.

Дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її (його) згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового. Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово.

Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена. Договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

Подружжя має право домовитися між собою про порядок користування майном, що йому належить на праві спільної сумісної власності. Договір про порядок користування житловим будинком, квартирою, іншою будівлею чи спорудою, земельною ділянкою, якщо він нотаріально посвідчений, зобов'язує правонаступника дружини та чоловіка.

Дружина, чоловік мають право укласти з іншою особою договір купівлі-продажу міни, дарування, довічного утримання (догляду), застави щодо своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя лише після її визначення та виділу в натурі або визначення порядку користування майном. Дружина, чоловік мають право скласти заповіт на свою частку у праві спільної сумісної власності подружжя до її визначення та виділу в натурі.

Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу. Розпоряджання майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою, відповідно до ЦК України.

Дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу. У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. При вирішенні спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення,

зокрема якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї. За рішенням суду частка майна дружини, чоловіка може бути збільшена, якщо з нею (ним) проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування.

Майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі. Якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом. При цьому суд бере до уваги інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення. Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними. Речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності. Вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя. Присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених ЦК України. Присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

Позовна давність не застосовується до вимог про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, якщо шлюб між ними не розірвано. До вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки. Позовна давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

За зобов'язаннями одного з подружжя стягнення може бути накладено лише на його особисте майно і на частку у праві спільної сумісної власності подружжя, яка виділена йому в натурі. Стягнення може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором, використано на її потреби. При відшкодуванні шкоди, завданої злочином одного з подружжя, стягнення може бути накладено на майно, набуте за час шлюбу, якщо рішенням суду встановлено, що це майно було придбане на кошти, здобуті злочинним шляхом.

Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, поширюється загальний порядок регулювання, передбачений для осіб, що перебувають у шлюбі.

12.8. Права та обов'язки подружжя з утримання одне одного. Провадження адвокатом справ зі стягнення аліментів на утримання одного з подружжя.

Дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного.

Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Непрацездатним вважається той із подружжя, який

досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи HI групи. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поводився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом.

Той із подружжя, хто став непрацездатним у зв'язку з протиправною поведінкою другого з подружжя, має право на утримання незалежно від права на відшкодування шкоди відповідно до ЦК України.

Розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї за час шлюбу. Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Особа має право на утримання і тоді, коли вона стала інвалідом після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу.

Якщо на момент розірвання шлюбу жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років, вона, він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку, за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років.

Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання у цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу.

Утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою. За рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі. Аліменти сплачуються щомісячно. За взаємною згодою аліменти можуть бути сплачені наперед. Якщо платник аліментів виїжджає на постійне місце проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти можуть бути сплачені наперед за час, визначений домовленістю подружжя, а у разі спору — за рішенням суду.

Подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. У разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором про надання утримання аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Аліменти присуджуються за рішенням суду від дня подання позовної заяви. Якщо позивач вживав заходів щодо одержання аліментів від відповідача, але не міг їх одержати внаслідок ухилення відповідача від їх сплати, суд, залежно від обставин справи, може постановити рішення про стягнення аліментів за минулий час, але не більш як за один рік.

Якщо один із подружжя одержує аліменти у зв'язку з інвалідністю, сплата аліментів триває протягом строку інвалідності. У разі подання відповідного доку-

мента про продовження строку інвалідності стягнення аліментів продовжується на відповідний строк без додаткового рішення суду про це.

Аліменти присуджуються одному з подружжя у частці від заробітку (доходу) другого з подружжя і (або) у твердій грошовій сумі. Розмір аліментів одному з подружжя суд визначає з урахуванням можливості одержання утримання від повнолітніх дочки, сина, батьків та з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. Розмір аліментів, визначений судом, може бути згодом змінений за рішенням суду за позовною заявою платника або одержувача аліментів у разі зміни їхнього матеріального і (або) сімейного стану.

Перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Право одного з подружжя на утримання, а також право на утримання, яке особа має після розірвання шлюбу, припиняється у разі поновлення його працездатності, а також реєстрації з ним повторного шлюбу. Право на утримання припиняється від дня настання цих обставин.

Якщо після припинення права на утримання виконання рішення суду про стягнення аліментів буде продовжуватися, всі суми, одержані як аліменти, вважаються такими, що одержані без достатньої правової підстави, і підлягають поверненню у повному обсязі, але не більш як за три роки.

Право одного з подружжя на аліменти, які були присуджені за рішенням суду, може бути припинене за рішенням суду, якщо буде встановлено, що:

1) одержувач аліментів перестав потребувати матеріальної допомоги;

2) платник аліментів неспроможний надавати матеріальну допомогу.

Рішенням суду може бути позбавлено одного з подружжя права на утримання або обмежено його строком, якщо:

1) подружжя перебувало в шлюбних відносинах нетривалий час;

2) непрацездатність того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, виникла в результаті вчинення ним умисного злочину;

3) непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя при реєстрації шлюбу;

4) одержувач аліментів свідомо поставив себе у становище такого, що потребує матеріальної допомоги.

Дружина має право на утримання від чоловіка під час вагітності. Дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка — батька дитини до досягнення дитиною трьох років. Аналогічне право передбачене для чоловіка, з яким проживає дитина. Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, дружина або чоловік, з якими проживає дитина, мають право на утримання від чоловіка або дружини відповідно до досягнення дитиною шести років.

Право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, або чоловік, з яким проживає дитина, має незалежно від того чи вона (він) працює та незалежно від її (його) матеріального становища, за умови, що чоловік або жінка відповідно може надавати матеріальну допомогу.

Аліменти, присуджені дружині під час вагітності, сплачуються після народження дитини без додаткового рішення суду.

Право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, або чоловік, з яким проживає дитина, має і в разі розірвання шлюбу.

Право дружини на утримання припиняється в разі припинення вагітності, народження дитини мертвою або якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини, а також якщо за рішенням суду виключено відомості про чоловіка як батька з актового запису про народження дитини.

Якщо один із подружжя, в тому числі і працездатний, проживає з дитиною-інвалідом, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду, і опікується нею, він має право на утримання за умови, що другий з подружжя може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання триває протягом всього часу проживання з дитиною-інвалідом та опікування нею і не залежить від матеріального становища того з батьків, з ким вона проживає.

Подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати. Договір, за яким передається у власність нерухоме майно, має бути нотаріально посвідчений і підлягає державній реєстрації.

Якщо особи домовилися про припинення права на утримання у зв'язку з одержанням одноразової грошової виплати, обумовлена грошова сума має бути внесена на депозитний рахунок нотаріальної контори до посвідчення договору.

На майно, одержане на підставі договору про припинення права на утримання, не може бути звернене стягнення.

Дружина, чоловік взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя.

Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання відповідно до порядку, передбаченого для подружжя.

12.9. Шлюбний договір: його зміст, порядок укладення, правове значення, внесення змін в умовах договору, розірвання. Визнання шлюбного договору недійсним. Використання адвокатом шлюбного договору при розірванні шлюбу.

Шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. На укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

Шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки. Шлюбним договором можуть бути також визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Шлюбний договір не може:

—регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми;

—зменшувати обсяг прав дитини, які встановлені СК України, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище;

—передавати у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення.

У шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків, чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу.

У шлюбному договорі може бути визначене майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу. Сторони можуть домовитися про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень щодо спільної сумісної власності подружжя і вважати його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них. Сторони можуть домовитися про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу, передбачити використання належного їм обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб, включити до шлюбного договору будь-які інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства.

Якщо у зв'язку з укладенням шлюбу один із подружжя вселяється в житлове приміщення, яке належить другому з подружжя, сторони у шлюбному договорі можуть домовитися про порядок користування ним. Подружжя може домовитися про звільнення житлового приміщення тим з подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу, з виплатою грошової компенсації або без неї. Сторони можуть домовитися про проживання у житловому приміщенні, яке належить одному з них чи є їхньою спільною власністю, їхніх родичів.

Сторони можуть домовитися про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором. Якщо у шлюбному договорі визначені умови, розмір та строки виплати аліментів, то в разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Шлюбним договором може бути встановлена можливість припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації.

Одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається. Шлюбний договір може бути змінено подружжям. Угода про зміну шлюбного договору нотаріально посвідчується. На вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення.

Подружжя має право відмовитися від шлюбного договору. Права та обов'язки, встановлені шлюбним договором, припиняються в день подання до нотаріуса заяви про відмову від нього.

На вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний за рішенням суду з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання.

Шлюбний договір на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені, може бути визнаний недійсним за рішенням суду з підстав, встановлених Цивільним кодексом України.

12.10. Права та обов'язки матері, батька і дитини. Виявлення походження дитини.
12.11. Провадження адвокатом справу пов'язаних зі спорами про визнання батьківства чи про оспорювання батьківства.

Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану.

При визначенні походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою, СК України виходить з того, що дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі Свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя, крім випадку, коли дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі. Батьківство попереднього чоловіка може бути визначене на підставі його спільної заяви з чоловіком у повторному шлюбі або за рішенням суду.

Дружина і чоловік мають право подати до державного органу реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка батьком дитини.

У разі штучного запліднення дружини, проведеного за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини, яка народжена його дружиною. У разі імплантації в організм іншої жінки зародка, зачатого подружжям, батьками дитини є подружжя. Якщо зародок, зачатий чоловіком, який перебуває у шлюбі, та іншою жінкою, імплантовано в організм його дружини, дитина вважається такою, що походить від подружжя.

Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини, а від батька:

1) за заявою матері та батька дитини;

2) за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини;

3) за рішенням суду.

Походження дитини від батька визначається за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою. Така заява може бути подана як до, так і після народження дитини до державного органу реєстрації актів цивільного стану. Якщо заява про визнання себе батьком дитини подана неповнолітнім, державний орган реєстрації актів цивільного стану повідомляє батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього про запис його батьком дитини. Якщо заява про визнання батьківства не може бути подана особисто, вона може бути подана через представника або надіслана поштою, за умови її нотаріального засвідчення.

Чоловік, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, може подати до державного органу реєстрації актів цивільного стану заяву про визнання себе батьком дитини, мати якої померла або оголошена померлою, визнана недієздатною, безвісно відсутньою, позбавлена батьківських прав, або якщо мати дитини не проживає з нею не менш як шість місяців і не проявляє про неї материнської турботи та піклування. Умовою прийняття такої заяви є запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень.

За відсутності відповідних заяв батьківство щодо дитини може бути визнане за рішенням суду. Підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до ЦПК України. Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття та особою, яка вважає себе батьком дитини.

Особа, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про

визнання свого батьківства. До вимоги про визнання батьківства застосовується позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство.

У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду. Заява про встановлення факту батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до положень СК України.

У разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, факт її материнства може бути встановлений за рішенням суду. Заява про встановлення факту материнства приймається судом, якщо запис про матір дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до вимог СК України. Заява про встановлення факту материнства може бути подана батьком, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття.

Якщо дитина народилася у подружжя, дружина записується матір'ю, а чоловік — батьком дитини.

При народженні дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою. У разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання запис про матір та батька дитини провадиться за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина. Якщо батьки дитини невідомі, запис про них у Книзі реєстрації народжень провадиться за рішенням органу опіки та піклування.

Особа, яка записана батьком дитини, має право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини. У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження. Оспорювання батьківства можливе лише після народження дитини і до досягнення нею повноліття.

Оспорювання батьківства неможливе у разі смерті дитини.

Не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є батьком, а також особа, яка дала згоду на штучне запліднення своєї дружини.

До вимоги чоловіка про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини позовна давність не застосовується.

Якщо той, хто записаний батьком дитини, помер до народження дитини, оспорити його батьківство мають право його спадкоємці, за умови подання ним за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства. Якщо той, хто записаний батьком дитини, помер після пред'явлення ним позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини, позовну заяву можуть підтримати в суді його спадкоємці.

Якщо через поважні причини особа не знала про те, що записана батьком дитини, і померла, оспорити батьківство можуть її спадкоємці: дружина, батьки та діти.

До вимоги про виключення запису про особу як батька дитини з актового запису про народження дитини позовна давність не застосовується.

Жінка, яка народила дитину у шлюбі, має право оспорити батьківство свого чоловіка, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька дитини

з актового запису про народження дитини. Вимога матері про виключення запису про її чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини може бути задоволена лише у разі подання іншою особою заяви про своє батьківство. До вимоги матері про внесення змін до актового запису про народження дитини встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня реєстрації народження дитини.

Жінка, яка записана матір'ю дитини, може оспорити своє материнство. Жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, має право пред'явити позов до жінки, яка записана матір'ю дитини, про визнання свого материнства. До вимоги про визнання материнства встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися, що є матір'ю дитини.

Стягнення з особи, яка записана батьком, матір'ю, аліментів на дитину не є перешкодою для звернення до суду з позовом про виключення відомостей про неї як батька, матері дитини з актового запису про її народження.

12.12. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей. Підстави позбавлення батьківських прав. Ведення адвокатом таких справ у суді.

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

Серед основних особистих немайнових обов'язків батьків СК України називає обов'язок забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я. Мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі, а також мати, яка не перебуває у шлюбі, зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я. Дитина може бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. Якщо батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування.

Ще одним особистим немайновим обов'язкомчбатьків є обов'язок зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану. Батьки зобов'язані невідкладно, не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану. Невиконання цього обов'язку є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

У разі смерті батьків або неможливості для них з інших причин зареєструвати народження дитини реєстрація провадиться за заявою родичів, інших осіб, уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина або в якому на цей час вона перебуває.

Реєстрація народження дитини провадиться державним органом реєстрації актів цивільного стану з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові і засвідчується Свідоцтвом про народження, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Прізвище дитини визначається за прізвищем батьків. Якщо мати, батько мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за їхньою згодою, вони можуть присвоїти дитині подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання "їхніх прізвищ. Спір між батьками щодо прізвища дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Ім'я дитини визначається за згодою батьків. Ім'я дитини, народженої жінкою, яка не перебуває у шлюбі, у разі відсутності добровільного визнання батьківства визначається матір'ю дитини. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не випливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Спір між батьками щодо імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

По батькові дитини визначається за іменем батька. По батькові дитини, народженої жінкою, яка не перебуває у шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком.

У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла семи років. Якщо ж дитині вже виповнилося сім років, прізвище дитини змінюється за її згодою.

У разі зміни прізвища одного з батьків прізвище дитини може бути змінене за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла семи років. У разі заперечення одним із батьків щодо зміни прізвища дитини спір між ними щодо такої зміни може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. При вирішенні спору беруться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, а також інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

У разі, якщо батько змінив своє ім'я, по батькові дитини, яка досягла чотирнадцяти років, змінюється за її згодою.

Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Батьки зобов'язані поважати дитину.

Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини, а також право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам, обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом. Дитина має право противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї, звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, або безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування, зокрема якщо хтось із них перебуває у надзвичайній ситуації (лікарні, місці затримання та позбавлення волі тощо).

Батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місце-

вого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом.

Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини.

Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства. Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

Неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно. Неповнолітні батьки, які досягай чотирнадцяти років, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини. **Неповнолітні батьки у суді мають право на безоплатну правову допомогу.**

Питання виховання дитини вирішується батьками спільно. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. У свою чергу, той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини.

Батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору зобов'язаний відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків.

За заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення. Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання. Особа, яка ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини.

Якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод. Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування, з урахуванням віку, стану здоров'я дитини, поведінки батьків, а також інших обставин, що мають істотне значення. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи.

За заявою заінтересованої сторони суд може зупинити виконання рішення органу опіки та піклування до вирішення спору. У разі ухилення від виконання рішення суду особою, з якою проживає дитина, суд за заявою того з батьків, хто проживає окремо, може передати дитину для проживання з ним. Особа, яка ухиляється від виконання рішення суду, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини.

Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, а дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися судом. При вирішенні спору щодо місця проживання дитини суд бере до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. Суд не може передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, може своєю аморальною поведінкою зашкодити розвиткові дитини.

Якщо суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них. Якщо дитина не може бути передана жодній із цих осіб, суд на вимогу органу опіки та піклування може постановити рішення про відібрання дитини від особи, з якою вона проживає, і передання її для опікування органові опіки та піклування.

Якщо один з батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала. Дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я. Особа, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким вона проживала.

Батьки мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Батьки мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Суд може відмовити у відібранні малолітньої дитини і переданні її батькам або одному з них, якщо буде встановлено, що це суперечить її інтересам.

Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вони:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поводяться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них. Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, він порушує кримінальну справу. Рішення суду про позбавлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає державному органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона пе-

ребуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Особа, позбавлена батьківських прав:

1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;

2) перестає бути законним представником дитини;

3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;

4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;

5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину.

Якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні. Суд може постановити рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, у якому він проживає з дитиною, якщо буде встановлено, що він має інше житло, у яке може поселитися, або постановити рішення про примусовий поділ житла чи його примусовий обмін. Дитина за бажанням другого з батьків може бути передана йому.

Якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід дитини, повнолітні брати та сестри, інші родичі. Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові або іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органові опіки та піклування.

Дитина, яка була передана родичам, мачусі, вітчиму, органові опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Поновлення батьківських прав неможливе:

—якщо дитина була усиновлена і усиновлення не скасоване або не визнане недійсним судом;

—якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

Суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були Підставою для позбавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини. При вирішенні справи про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з батьків, інших осіб, з ким проживає дитина.

Рішення суду про поновлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає державному органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

У разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення із позовом про поновлення батьківських прав можливе лише після спливу одного року з часу набрання чинності рішенням суду про таку відмову.

СК України передбачає випадки, коли суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав. У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам — за їх бажанням або органові опіки та піклування.

У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків. У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після постановления рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав. З таким позовом до суду має право звернутися прокурор.

Якщо відпадуть причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, суд за заявою батьків може постановити рішення про повернення їм дитини.

При задоволенні позову про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав суд вирішує питання про стягнення з них аліментів на дитину.

Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу. Повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень. Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування.

12.13. Майнові права батьків і дітей. Роздільне майно батьків і дітей. Право загальної сумісної власності батьків і дітей.

Батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. При вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків.

Майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини. Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності.

Батьки зобов'язані передати у користування дитини майно, яке має забезпечити її виховання та розвиток. Права батьків та дітей на користування житлом, яке є власністю когось із них, встановлюються законом.

Батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси.

Батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав:

—укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири;

—видавати письмові зобов'язання від імені дитини;

—відмовлятися від майнових прав дитини.

Батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів лише з дозволу органу опіки та піклування.

При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового.

Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, а спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього.

Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.

Дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї. Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до ЦК України.

Аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, і мають використовуватися за цільовим призначенням. Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання. У разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина, аліменти є власністю дитини. Опікун розпоряджається аліментами, які одержані для утримання малолітньої дитини. Неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпоряджання ними відповідно до ЦК України.

12.14. Аліментні обов'язки батьків стосовно дітей. Порядок стягнення аліментів, розмір, участь батьків у додаткових витратах на дитину. Провадження адвокатом справ, які виникають зі спорів про стягнення аліментів на неповнолітніх та на повнолітніх непрацездатних дітей.

СК України закріплює обов'язок батьків утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними. За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі. У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Якщо після виконання аліментних зобов'язань один з батьків не виїхав на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договорів про правову допомогу, та залишився або повернувся для постійного проживання в Україну, порядок стягнення аліментів з урахуванням сплаченої суми встановлюється законодавством.

Якщо після набрання рішенням суду законної сили, згідно з яким з одного із батьків стягуються аліменти, він виїжджає для постійного проживання у державу, з якою Україна не має договору про правову допомогу, з нього за рішенням суду до його виїзду за межі України може бути стягнуто аліменти за весь період до досягнення дитиною повноліття.

Якщо після набрання законної сили рішенням суду про сплату аліментів за весь період до досягнення дитиною повноліття особа, з якої стягуються аліменти, продовжує постійно проживати в Україні або повертається в Україну для постійного проживання та змінюються обставини, які вплинули на визначення розміру аліментів, у судовому порядку може бути встановлено періодичне стягнення аліментів з урахуванням сплаченої суми.

Якщо місце проживання батьків невідоме, або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину, дитині призначається тимчасова державна допомога, яка не може бути меншою ніж ЗО % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, і виплачується за рахунок коштів Державного бюджету України. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги визначається Кабінетом Міністрів України.

Суми наданої дитині тимчасової державної допомоги підлягають стягненню з платника аліментів до Державного бюджету України у судовому порядку.

При визначенні розміру аліментів суд враховує:

1) стан здоров'я та матеріальне становище дитини;

2) стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів;

3) наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина;

4) інші обставини, що мають істотне значення.

Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж ЗО % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом. Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття. Якщо після досягнення повноліття найстаршою дитиною ніхто з батьків не звернувся до суду з позовом про визначення розміру аліментів на інших дітей, аліменти стягуються за вирахуванням тієї рівної частки, що припадала на дитину, яка досягла повноліття.

Якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значен-

ня, суд за заявою платника або одержувача може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі. Розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, підлягає індексації відповідно до закону. Якщо розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, менше мінімального розміру, передбаченого СК України (ЗО % від прожиткового мінімуму), то дитині призначається відповідно до закону державна допомога в розмірі різниці між визначеним розміром аліментів і ЗО % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Той з батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також той з батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається за рішенням суду, з урахуванням обставин, що мають істотне значення. Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично або постійно.

За заявою платника аліментів або за власною ініціативою орган опіки та піклування перевіряє цільове витрачання аліментів.

У разі нецільового витрачання аліментів платник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України.

Один із батьків може подати заяву за місцем роботи, місцем виплати пенсії, стипендії про відрахування аліментів на дитину з його заробітної плати, пенсії, стипендії у розмірі та на строк, які визначені у цій заяві. Така заява може бути ним відкликана. На підставі заяви одного з батьків аліменти відраховуються не пізніше триденного строку від дня, встановленого для виплати заробітної плати, пенсії, стипендії. На підставі заяви одного з батьків аліменти можуть бути відраховані і тоді, коли загальна сума, яка підлягає відрахуванню на підставі заяви та виконавчих документів, перевищує половину заробітної плати, пенсії, стипендії, а також якщо з нього вже стягуються аліменти на іншу дитину.

Батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби. Звільнення відбувається тільки за рішенням суду. Якщо дитина перестала отримувати дохід або її дохід зменшився, заінтересована особа має право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів.

Батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. Умови договору не можуть порушувати права дитини, які встановлені СК України. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Той із батьків, з ким проживає дитина, і той із батьків, хто проживає окремо від неї, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо). Такий договір нотаріально посвідчується і підлягає державній реєстрації. Якщо дитина досягла чотирнадцяти років, вона бере участь в укладенні цього договору.

Набувачем права власності на нерухоме майно є сама дитина або дитина і той із батьків, з ким вона проживає, на праві спільної часткової власності на це майно. У разі укладення такого договору той із батьків, з ким проживає дитина, зобов'язується самостійно утримувати її.

Укладення договору не звільняє того з батьків, хто проживає окремо, від обов'язку брати участь у додаткових витратах на дитину.

Майно, одержане дитиною за цим договором, може бути відчужене до досягнення нею повноліття лише з дозволу органу опіки та піклування.

Аліменти на дитину присуджуються за рішенням суду від дня пред'явлення позову. Аліменти за минулий час можуть бути присуджені, якщо позивач подасть суду докази того, що він вживав заходів щодо одержання аліментів з відповідача, але не міг їх одержати у зв'язку з ухиленням останнього від їх сплати. У цьому разі суд може присудити аліменти за минулий час, але не більш як за три роки.

Розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них. Розмір аліментів може бути зменшено, якщо дитина перебуває на утриманні держави, територіальної громади або юридичної особи, за заявою батьків, уповноваженого територіальної громади, юридичної особи, на утриманні якої перебуває дитина, та за згодою органу опіки і піклування.

Влаштування дитини до закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу не припиняє стягнення аліментів на користь того з батьків, з ким до цього проживала дитина, якщо вони витрачаються за цільовим призначенням. Якщо батьки не беруть участі в утриманні дитини, влаштованої до державного або комунального закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу, аліменти на дитину можуть бути стягнуті з них на загальних підставах.

За рішенням суду аліменти можуть перераховуватися на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України. На особистий рахунок дитини перераховуються також державні пенсії, інші види допомоги та відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника.

Аліменти можуть бути стягнуті за виконавчим листом за минулий час, але не більш як за три роки, що передували пред'явленню виконавчого листа до виконання. Якщо за виконавчим листом, пред'явленим до виконання, аліменти не стягувалися у зв'язку з розшуком платника аліментів або у зв'язку з його перебуванням за кордоном, вони мають бути сплачені за весь минулий час.

Заборгованість за аліментами, присудженими у частці від заробітку (доходу), визначається виходячи з фактичного заробітку (доходу), який платник аліментів одержував за час, протягом якого не провадилося їх стягнення. Якщо платник аліментів не працював на час виникнення заборгованості, але працює на час визначення її розміру, заборгованість визначається із заробітку (доходу), який він одержує. Якщо ж платник аліментів не працював на час виникнення заборгованості і не працює на час визначення її розміру, вона обчислюється виходячи із середньої заробітної плати працівника відповідної кваліфікації або некваліфікованого працівника для даної місцевості. Розмір заборгованості за аліментами обчислюється державним виконавцем, а у разі спору — судом.

При виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Розмір неустойки може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів. Неустойка не сплачується, якщо платник аліментів є неповнолітнім.

З урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів суд може відстрочити або розстрочити сплату заборгованості за аліментами. За позовом

платника аліментів суд може повністю або частково звільнити його від сплати заборгованості за аліментами, якщо вона виникла у зв'язку з його тяжкою хворобою або іншою обставиною, що має істотне значення. Суд може звільнити платника аліментів від сплати заборгованості, якщо буде встановлено, що вона виникла внаслідок непред'явлення без поважної причини виконавчого листа до виконання особою, на користь якої присуджено аліменти.

12.15. Усиновлення: поняття, порядок оформлення усиновлення, особи, які можуть стати усиновителями; правові наслідки усиновлення. Усиновлення дітей громадян України іноземними громадянами. Участь адвоката у справах такої категорії.

Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Усиновленою може бути дитина (тобто особа до досягнення нею вісімнадцяти років). У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення.

Дитина, покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути усиновлена після досягнення нею двомісячного віку. Дитина, яку було підкинуто чи знайдено, може бути усиновлена після спливу двох місяців з часу її знайдення.

Якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні. За наявності обставин, що мають істотне значення, суд за згодою органу опіки та піклування може постановити рішення про усиновлення когось із них або усиновлення їх різними особами. Якщо усиновлення для дитини не є таємним, брат та сестра мають право знати про нове місце її проживання.

До усиновлювача дитини ставляться такі вимоги:

1) це може бути тільки повнолітня дієздатна особа;

2) особа має бути старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років (у разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років);

3) усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі;

4) особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину (якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини).

Усиновлювачами можуть бути подружжя. Якщо дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, з яким її мати не перебуває у шлюбі. Якщо дитина має лише батька, вона не може бути усиновлена жінкою, з якою він не перебуває у шлюбі. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею, усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка.

Кількість дітей, яку може усиновити один усиновлювач, не обмежується.

Не можуть бути усиновлювачами особи, які:

1) обмежені у дієздатності;

2) визнані недієздатними;

3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;

4) були усиновлювачами іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним з їхньої вини;

5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;

6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;

7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);

8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України.

Крім того, не можуть бути усиновлювачами інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

За наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну і ту ж дитину, переважне право на її усиновлення має громадянин України:

1) в сім'ї якого виховується дитина;

2) який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється;

3) який усиновлює кількох дітей, які є братами, сестрами;

4) який є родичем дитини.

Крім зазначених осіб переважне право на усиновлення дитини має подружжя.

Керівники закладів, у яких перебувають діти, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян, службові особи органів опіки та піклування, а також інші особи, яким стало відомо про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, зобов'язані протягом семи робочих днів подати інформацію про них до відповідних відділів та управлінь районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад. Районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі комітети міських, районних у містах рад, якщо не виявилося осіб, які бажали б усиновити дитину або взяти її під опіку чи піклування, протягом одного місяця від дня надходження відомостей про них зобов'язані подати відповідну інформацію до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим (далі — АРК), обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, якщо не виявилося осіб, які бажали б усиновити дитину або взяти її під опіку чи піклування, протягом одного місяця від дня надходження інформації про дітей, які можуть бути усиновлені, передають її для централізованого обліку до урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини у складі центрального органу виконавчої влади з питань сім'ї та молоді (далі — урядовий орган державного управління з усиновлення та захисту прав дитини).

Порядок здійснення централізованого обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян, та порядок передачі дітей на усиновлення встановлюються Кабінетом Міністрів України.

За невиконання перелічених вище вимог, подання недостовірних відомостей, а також за дії, пов'язані з приховуванням дитини від усиновлення, керівники закладів, у яких перебувають діти, інші службові особи несуть відповідальність, встановлену законом.

Облік осіб, які бажають усиновити дитину, ведеться відділами та управліннями районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад, на які покладається безпосереднє ведення справ щодо опіки та піклування, Міністерством у справах молоді, сім'ї та тендерної політики АРК, службами у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також урядовим органом державного управління з усиновлення та захисту прав дитини у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Облік іноземців та осіб без громадянства, які бажають усиновити дітей, ведеться виключно урядовим органом державного управління з усиновлення та захисту прав дитини у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Посередницька, комерційна діяльність щодо усиновлення дітей, передання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців або осіб без громадянства забороняється.

Усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків. Згода батьків на усиновлення дитини має бути безумовною. Угода про надання усиновлювачем плати за згоду на усиновлення дитини батькам, опікунам чи іншим особам, з якими вона проживає, є нікчемною. Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку.

Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на усиновлення потрібна згода їхніх батьків.

Письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом.

Мати, батько дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я.

Дитина має бути проінформована про правові наслідки усиновлення. Усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Усиновлення дитини провадиться без згоди батьків, якщо вони:

1) невідомі;

2) визнані безвісно відсутніми;

3) визнані недієздатними;

4) позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється.

Усиновлення дитини може бути проведено без згоди повнолітніх батьків, якщо судом буде встановлено, що вони, не проживаючи з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують та не утримують її.

На усиновлення дитини одним із подружжя потрібна письмова згода другого з подружжя, засвідчена нотаріально. Усиновлення дитини може бути проведене без згоди другого з подружжя, якщо він визнаний безвісно відсутнім, недієздатним, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

На усиновлення дитини, над якою встановлено опіку або піклування, а також на усиновлення дитини, над батьками якої встановлено опіку або піклування, потрібна письмова згода опікуна або піклувальника, незалежно від згоди батьків. Якщо опікун або піклувальник не дав згоди на усиновлення дитини, така згода може бути дана органом опіки та піклування. Усиновлення може бути проведене без згоди опікуна, піклувальника або органу опіки та піклування, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

На усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває у закладі охорони здоров'я або навчальному закладі, потрібна письмова згода цього закладу. Усиновлення може бути проведене без згоди цього закладу, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. Подання такої заяви через представника не допускається. Заява про усиновлення може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Суд, постановляючи рішення про усиновлення дитини, враховує обставини, що мають істотне значення, зокрема:

1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини;

2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину;

3) мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення;

4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго ця особа опікується вже дитиною;

5) особу дитини та стан її здоров'я;

6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити.

При дотриманні всіх цих умов здатності особи, яка бажає усиновити дитину, забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя дитини суд постановляє рішення, яким оголошує цю особу усиновлювачем дитини.

Суд не може відмовити особі в усиновленні на тій підставі, що вона вже має або може народити дитину.

Суд, постановляючи рішення про усиновлення повнолітньої особи, враховує мотиви, на підставі яких особи бажають усиновлення, можливість їхнього спільного проживання, їхній сімейний стан та стан здоров'я, а також інші обставини, що мають істотне значення.

Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення. За бажанням усиновлювача державний орган реєстрації актів цивільного стану видає на підставі рішення суду Свідоцтво про усиновлення, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення. Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення. Особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення.

Усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття. Усиновлювач має право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам. Якщо усиновлюється дитина, яка не досягла семи років, службові особи при виявленні її згоди на усиновлення зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини.

Особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо), а також інші особи, яким став відомий факт усиновлен-

ня, зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним.

Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою, яка є у їх провадженні.

Особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть відповідальність, встановлену законом.

Особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи.

Суд задовольняє таку заяву усиновлювача у рішенні про усиновлення, якщо це відповідає інтересам дитини.

Особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання змінити відомості про місце народження та дату народження дитини. Дата народження дитини може бути змінена не більш як на шість місяців. У рішенні про усиновлення суд змінює відомості про місце народження та дату народження дитини, якщо це відповідає її інтересам.

Якщо усиновлювачами є одночасно жінка та чоловік і якщо вони записуються батьками дитини, відповідно змінюються прізвище та по батькові дитини. За заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини. Для такої зміни потрібна згода дитини. Така згода не вимагається, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені. Якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно змінюється по батькові дитини. Якщо усиновлюється повнолітня особа, її прізвище, ім'я та по батькові можуть бути змінені у зв'язку з усиновленням за заявою усиновлювача та усиновленої особи.

З моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням. При усиновленні дитини однією особою ці права та обов'язки можуть бути збережені за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка.

Якщо після смерті одного з батьків дитини або визнання його недієздатним другий з батьків дитини вступив у повторний шлюб і його дружина, чоловік у повторному шлюбі бажають усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати та сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку. Суд розглядає таку заяву одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє її, якщо це відповідає інтересам дитини.

З моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому — між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням.

Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини. Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків.

На підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи державний орган реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни і видає нове Свідоцтво про народження з урахуванням цих змін, а те, що було видане раніше, анулюється.

Дитина, яка усиновлена, зберігає права на пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до усиновлення.

Орган опіки та піклування здійснює нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені і проживають в Україні. Нагляд здійснюється до досягнення дитиною повноліття.

Усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України. Якщо усиновлювач не є громадянином України, для усиновлення дитини, яка є громадянином України, потрібен дозвіл урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини. Усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України, здійснене у відповідних органах держави, на території якої проживає дитина, є дійсним за умови попереднього одержання дозволу урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини.

Усиновлення іноземцем в Україні дитини, яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених Сімейним кодексом України. Дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як один рік на обліку в урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини. Якщо усиновлювач є родичем дитини або дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України, усиновлення може бути здійснене до спливу цього строку. Дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо протягом одного року з моменту взяття її на облік у урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини не виявилося громадянина України, який бажав би її усиновити або взяти під опіку чи піклування до себе в сім'ю.

Переважне право на усиновлення дитини — громадянина України мають іноземці, які є:

1) родичами дитини;

2) громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги.

На усиновлення дитини іноземцем потрібна згода урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини. Усиновлення іноземцями провадиться за умови забезпечення дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законами України. За усиновленою дитиною зберігається громадянство України до досягнення нею вісімнадцяти років. Усиновлена дитина має право на збереження своєї національної ідентичності відповідно до Конвенції про права дитини, інших міжнародних договорів.

Усиновлення дитини, яка є іноземцем і проживає в Україні, здійснюється громадянами України або іноземцями, які проживають в Україні, на загальних підставах.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, не є таємним, якщо у державі, в якій усиновлювач постійно проживає і в яку має переїхати дитина, усиновлення не є таємним.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, і якщо ця особа в Україні постійно не проживає, не є таємним.

Усиновлення іноземцем або особою без громадянства дитини, яка є іноземцем або особою без громадянства, здійснюється в Україні відповідно до законів України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України.

Якщо діти усиновлені іноземцями і проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ

України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років. Порядок здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями і проживають за межами України, встановлюється Кабінетом Міністрів України

12.16. Недійсність усиновлення. Відміна усиновлення. Правові наслідки цих дій.

Усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною.

Усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення). Усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене на підставі підроблених документів.

Якщо одним із подружжя усиновлена дитина другого з подружжя, усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини.

Усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення. У разі визнання усиновлення недійсним припиняються права та обов'язки, які виникли раніше і встановлені законом для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини, і відновлюються права та обов'язки між дитиною, її батьками та іншими родичами за походженням.

У разі визнання усиновлення недійсним дитина, яка не досягла чотирнадцяти років, за бажанням батьків або інших родичів передається їм, а якщо це неможливо, — вона передається на опікування органові опіки та піклування. У разі визнання усиновлення недійсним відновлюються прізвище, ім'я та по батькові дитини, які вона мала до усиновлення. За бажанням дитини вона має право надалі іменуватися прізвищем, ім'ям та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням.

Суд може постановити рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, на строк не більш як два роки, якщо дитина не має батьків або батьки не мають змоги її утримувати, за умови, що усиновлювач може надавати матеріальну допомогу.

Усиновлення може бути скасоване за рішенням суду, якщо:

1) воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання;

2) дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення;

3) між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття. Усиновлення може бути скасоване після досягнення дитиною повноліття, якщо протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї.

Усиновлення повнолітньої особи може бути скасовано судом за взаємною згодою усиновлювача і усиновленого або на вимогу одного з них, якщо сімейні відносини між ними не склалися. Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду.

У разі скасування усиновлення припиняються на майбутнє права та обов'язки, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його

родичами, і відновлюються права та обов'язки між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням.

У разі скасування усиновлення дитина передається за бажанням батьків або інших родичів їм, а якщо це неможливо, — вона передається на опікування органові опіки та піклування. У разі скасування усиновлення дитина має право на збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням. За бажанням дитини їй присвоюється прізвище, ім'я, по батькові, які вона мала до усиновлення.

Право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним мають батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Після набрання чинності рішенням суду про визнання усиновлення недійсним або скасування усиновлення суд у місячний строк зобов'язаний надіслати копію рішення до державного органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. Державний орган реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду про скасування усиновлення або визнання його недійсним вносить відповідні зміни до актового запису про народження дитини.

Якщо усиновлювач був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини, він може бути позбавлений батьківських прав за наявності загальних підстав, встановлених у СК України.

12.17. Опіка та піклування над дітьми. Діти, над якими встановлюється опіка та піклування. Порядок оформлення опіки та піклування. Юридична допомога у таких справах.

Опіка, піклування встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування — над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених ЦК України.

Опікуном, піклувальником дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини. Не може бути опікуном, піклувальником дитини особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, особа, позбавлена батьківських прав, а також особа, інтереси якої суперечать інтересам дитини.

Якщо дитина постійно проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, функції опікуна та піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію цих закладів.

Орган опіки та піклування контролює умови утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування.

Дитина, над якою встановлено опіку або піклування, має право:

1) на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку;

2) на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності;

3) на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;

4) на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника.

Встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника.

Дитина-сирота і дитина, позбавлена батьківського піклування, яка проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, прийомній сім'ї, має право:

1) на всебічний розвиток, виховання, освіту, повагу до її людської гідності;

2) на збереження права користування житлом, у якому вона раніше проживала. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;

3) на пільги, встановлені законом, при працевлаштуванні після закінчення строку перебування у зазначеному закладі.

Влаштування дитини до закладу не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника.

Опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти. Опікун, піклувальник має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування.

Опікун, піклувальник має право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Опікун, піклувальник не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

Цивільні права та обов'язки опікуна, піклувальника встановлюються ЦК України. Обов'язки з опіки та піклування щодо дитини виконуються опікуном та піклувальником безоплатно.

Опіка, піклування над дитиною припиняється у випадках, встановлених ЦК України.

Особа може бути звільнена від обов'язків опікуна або піклувальника дитини у випадках, передбачених ЦК України, а також тоді, коли між опікуном, піклувальником та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають здійсненню ними опіки, піклування.

12.18. Патронат над дітьми.

За договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату.

На передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити.

За виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається за його домовленістю з органом опіки та піклування.

Патронатний вихователь зобов'язаний:

1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;

2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;

3) захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник, без спеціальних на те повноважень.

Договір про патронат припиняється у разі відмови від нього вихователя або дитини, яка досягла чотирнадцяти років. До призначення дитині нового вихователя або передання дитини іншій особі, навчальному закладові, закладові охорони здоров'я або соціального захисту вихователь, який відмовився від договору, зобов'язаний піклуватися про дитину.

Договір про патронат може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням суду в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або якщо між ним та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором.

Прийомна сім'я — сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомні батьки — подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомними батьками не можуть бути особи:

1) визнані в установленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними;

2) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;

3) звільнені від повноважень опікуна, піклувальника в разі невиконання покладених на них обов'язків;

4) поведінка та інтереси яких суперечать інтересам прийомної дитини;

5) які за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки щодо виховання дітей;

6) які проживають на спільній житловій площі з членами сім'ї, які мають розлади здоров'я, що можуть негативно вплинути на здоров'я прийомної дитини.

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

Прийомні діти — діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї.

На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її влаштування до прийомної сім'ї з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

Прийомні діти проживають і виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I—IV рівнів акредитації — до його закінчення.

За прийомними дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до прийомної сім'ї.

Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Рішення про створення прийомної сім'ї приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського АРК і міст обласного значення) ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї.

Орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, зобов'язаний контролювати виконання прийомними батьками своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей.

Положення про прийомну сім'ю та типовий договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї затверджуються Кабінетом Міністрів України.

12.19. Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї йродичів. Допомога адвоката і вирішення спорів про участь діда, бабусі, прабабусі та прадіда, братів і сес тер, мачухи, вітчима у вихованні дитини.

Баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні.

Батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків. Якщо такі перешкоди чиняться, баба, дід, прабаба, прадід мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення.

Баба і дід мають право на самозахист внуків, зокрема можуть звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних внуків до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень.

Права та обов'язки, встановлені законом для братів та сестер, мають рідні (повнорідні, неповнорідні) брати та сестри. Брати та сестри, зокрема ті, які не проживають разом, мають право на спілкування.

Мати, батько, баба, дід, інші особи, з якими проживають неповнолітні брати та сестри, зобов'язані сприяти їхньому спілкуванню.

Повнолітні особи мають право брати участь у вихованні своїх неповнолітніх братів та сестер, незалежно від місця їхнього проживання.

Якщо мачуха, вітчим проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою, вони мають право брати участь у їхньому вихованні.

Сестра, брат, мачуха, вітчим мають право на самозахист своїх малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки, зокрема можуть звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень.

Внуки, правнуки зобов'язані піклуватися про своїх бабу, діда, прабабу, прадіда. Повнолітні брати, сестри, пасинки, падчерки зобов'язані піклуватися про брата, сестру, вітчима, мачуху, які виховували їх та надавали їм матеріальну допомогу. Такий обов'язок мають особи і щодо тих, з ким вони проживали однією сім'єю до досягнення повноліття.

12.20. Обов'язки з утримання інших членів сім'ї та родичів. На яких родичів закон покладає обов'язок утриму вати малолітніх та неповнолітніх дітей. Юридична допо мога у таких справах.

Баба, дід зобов'язані утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу.

Повнолітні внуки, правнуки зобов'язані утримувати непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні внуки, правнуки можуть надавати матеріальну допомогу.

Повнолітні брати, сестри зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх братів та сестер, які потребують матеріальної допомоги і якщо вони не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу.

Повнолітні брати і сестри зобов'язані утримувати непрацездатних повнолітніх братів і сестер, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають чоловіка, дружини, батьків або повнолітніх дочки, сина, за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу.

Мачуха, вітчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу.

Суд може звільнити вітчима, мачуху від обов'язку по утриманню падчерки, пасинка або обмежити його певним строком, зокрема у разі:

1) нетривалого проживання з їхнім матір'ю, батьком;

2) негідної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини.

Особи, у сім'ї яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу.

Повнолітні падчерка, пасинок зобов'язані утримувати непрацездатних мачуху, вітчима, якщо вони потребують матеріальної допомоги і якщо вони надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років, за умови, що падчерка, пасинок можуть надавати матеріальну допомогу. Обов'язок падчерки, пасинка по утриманню мачухи, вітчима виникає, якщо у мачухи, вітчима немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або якщо ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

Якщо особа до досягнення повноліття проживала з родичами або іншими особами однією сім'єю, вона зобов'язана утримувати непрацездатних родичів та інших осіб, з якими проживала не менш як п'ять років, за умови, що ця особа може надавати матеріальну допомогу. Цей обов'язок виникає, якщо у того, хто потребує матеріальної допомоги, немає дружини, чоловіка, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

Розмір аліментів, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів на дітей і непрацездатних повнолітніх осіб, які потребують матеріальної допомоги, визначається у частці від заробітку (доходу) або у твердій грошовій сумі. При визначенні розміру аліментів суд бере до уваги матеріальний та сімейний стан платника та одержувача аліментів. Якщо позов пред'явлений не до всіх зобов'язаних осіб, а лише до деяких з них, розмір аліментів визначається з урахуванням обов'язку всіх зобов'язаних осіб надавати утримання. При цьому сукупний розмір аліментів, що підлягає стягненню, не може бути меншим, ніж ЗО % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Суд може визначити строк, протягом якого будуть стягуватися аліменти.

Якщо матеріальний або сімейний стан особи, яка сплачує аліменти, чи особи, яка їх одержує, змінився, суд може за позовом будь-кого з них змінити встановлений розмір аліментів або звільнити від їх сплати.

12.21. Реєстрація актів громадянського стану та правове становище органів, які її проводять. Ведення адвокатом справ, пов'язаних з актами громадянського стану.

Порядок реєстрації актів громадянського стану в Україні затверджений відповідним наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5.

Відповідно до СК України та Закону України «Про органи реєстрації актів громадянського стану», народження, смерть, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені підлягають державній реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану. Заявник повинен бути ознайомлений з даними, внесеними до актового запису, який засвідчується печаткою і підписом керівника органу реєстрації актів цивільного стану та посадової особи, яка провела реєстрацію акта цивільного стану. На підставі вчиненого актового запису цивільного стану в повній відповідності до нього видається свідоцтво. На бажання усиновлювача державний орган реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду видає свідоцтво про усиновлення.

Реєстрація акта цивільного стану провадиться у присутності заявника.

Акти цивільного стану реєструються у державних відділах реєстрації актів цивільного стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції, у виконавчих органах сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад. Інформація, яка міститься в акті цивільного стану, є конфіденційною, має обмежений доступ і розголошенню не підлягає.

Державні відділи реєстрації актів цивільного стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції проводять реєстрацію народження з одночасним визначенням походження дитини, смерті, шлюбу розірвання шлюбу, зміни імені, приймають і розглядають заяви громадян про внесення змін, доповнень, виправлень, поновлення, а також анулювання актових записів цивільного стану та в установленому порядку зберігають актові книги.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад проводять реєстрацію народження з одночасним визначенням походження дитини, а також реєстрацію смерті, шлюбу.

При державній реєстрації актів цивільного стану подаються документи, які підтверджують факти, що підлягають реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану, а також пред'являються паспорти або паспортні документи, які посвідчують особи заявників.

Документи, складені іноземною мовою, подаються для реєстрації актів цивільного стану разом з їх перекладами на українську мову, засвідченими в установленому порядку.

Особи, які не досягай 16 років, пред'являють свідоцтво про народження та довідку з місця проживання.

Якщо надалі до актового запису вносяться зміни, доповнення, виправлення або здійснюються інші відмітки (про розірвання шлюбу, усиновлення, зміну прізвища тощо), то на лицьовому боці актового запису зазначається, на підставі чого вони зроблені: актового запису, рішення суду, розпорядження голови районної державної адміністрації або рішення виконавчого комітету міської, районної

в місті ради про присвоєння або зміну прізвища або імені неповнолітньої дитини, висновку відділу реєстрації актів цивільного стану або іншого документа, який є підставою для внесення змін. Записи щодо внесених у актовий запис цивільного стану змін, доповнень та виправлень засвідчуються підписом посадової особи та печаткою відділу реєстрації актів цивільного стану.

За реєстрацію актів цивільного стану, а також видачу громадянам повторних свідоцтв про реєстрацію актів цивільного стану і свідоцтв, виданих у зв'язку із зміною, доповненням, виправленням і поновленням актових записів цивільного стану, справляється державне мито в розмірах і порядку, установлених чинним законодавством України.

За надання працівниками відділів реєстрації актів цивільного стану додаткових послуг правового й технічного характеру, не передбачених Законом України «Про органи реєстрації актів громадянського стану», справляється окрема плата в розмірах, що встановлюються Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в АРК, обласними, Київським та Севастопольським міськими управліннями юстиції.

Працівники державних органів реєстрації актів цивільного стану не мають права реєструвати акти цивільного стану, а також уносити зміни, доповнення, ви^-правлення в актові записи цивільного стану, поновлювати, анулювати актові записи цивільного стану щодо себе, другого з подружжя, своїх дітей та близьких родичів. У цих випадках реєстрація може бути проведена іншим працівником відділу або в іншому відділі реєстрації актів цивільного стану за погодженням з відповідним відділом реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в АРК, обласних, Київського чи Севастопольського міських управлінь юстиції. Про таку реєстрацію у складеному актовому записі провадиться відповідна відмітка.

На всі види актових записів цивільного стану відділи реєстрації актів цивільного стану ведуть алфавітні книги, а за наявності автоматизованої системи дані актових записів також уводяться до комп'ютера.

Реєстрація актів цивільного стану за заявами іноземців, осіб без громадянства провадиться за законодавством України.

Реєстрацію народження з одночасним визначенням походження дитини, а також реєстрацію смерті, шлюбу розірвання шлюбу зміни імені громадян України, які проживають за кордоном, проводять консульські установи і дипломатичні представництва України. Зазначені установи та представництва також приймають і розглядають заяви громадян про внесення змін, доповнень, виправлень, поновлення та анулювання актових записів цивільного стану, зареєстрованих в Україні.

Документи, видані компетентними органами іноземних держав на посвідчення актів цивільного стану, здійснених поза межами України за законами відповідних держав щодо громадян України, іноземців і осіб без громадянства, визнаються дійсними в Україні за наявності консульської легалізації, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Слід також згадати про Закон України «Про органи реєстрації актів громадянського стану» від 24 грудня 1993 р. № 3807-XII, який визначає правові та організаційні основи діяльності органів реєстрації актів громадянського стану.

Цей Закон визначає **акти громадянського стану** як засвідчені державою факти народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміни прізвища, імені, по батькові. Вони є юридичними фактами, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення відповідних прав та обов'язків.

Акти громадянського стану підлягають обов'язковій реєстрації в органах реєстрації актів громадянського стану.

Систему органів реєстрації актів громадянського стану складають:

—відділи реєстрації актів громадянського стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в АРК, обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції;

—виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад.

Діяльність органів реєстрації актів громадянського стану ґрунтується на принципах додержання законності, захисту прав і законних інтересів громадян та держави, додержання таємниці реєстрації актів громадянського стану, своєчасного і належного документального оформлення проведеної реєстрації.

Інформація, яка міститься в акті громадянського стану, є конфіденційною, має обмежений доступ і розголошенню не підлягає.

Завданнями органів реєстрації актів громадянського стану є:

—забезпечення повної, своєчасної і правильної реєстрації актів громадянського стану;

—внесення до актових записів необхідних змін, доповнень та виправлень;

—поновлення втрачених та анулювання повторно складених актових записів;

—видача громадянам свідоцтв про реєстрацію;

—збереження архівного фонду.

Керівництво відділами реєстрації актів громадянського стану здійснюють Міністерство юстиції України, Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в АРК, обласні, Київське та Севастопольське міські, районні, районні у містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції.

Органи реєстрації актів громадянського стану мають право безкоштовно одержувати від місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій необхідні документи і відомості, пов'язані з реєстрацією актів громадянського стану.

У реєстрації акта громадянського стану може бути відмовлено, якщо:

—реєстрація суперечить законові;

—реєстрація повинна провадитися в іншому органі реєстрації актів громадянського стану;

—з проханням про реєстрацію звернулася недієздатна особа або представник, який не має на це необхідних повноважень.

Зміст актів громадянського стану, а також відмова в реєстрації актів громадянського стану, в тому числі у переміні прізвища, імені та по батькові, внесенні змін, доповнень, виправлень до записів актів громадянського стану, їх поновленні та анулюванні, можуть бути оскаржені до вищестоящого органу та до суду.

Керівником та спеціалістом відділу реєстрації актів громадянського стану може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту і рекомендований кваліфікаційною комісією для роботи у відділах реєстрації актів громадянського стану.

Працівники органів реєстрації актів громадянського стану не мають права реєструвати акти громадянського стану щодо себе, другого з подружжя, своїх дітей та родичів.

Керівник та спеціалісти відділів реєстрації актів громадянського стану не можуть перебувати у штаті інших підприємств будь-якої форми власності та об'єднань громадян, а також безпосередньо займатися підприємницькою та іншою діяльністю, крім викладацької та наукової у вільний від роботи час.

Для визначення рівня професійної підготовки осіб, які мають намір працювати у відділах реєстрації актів громадянського стану на посадах керівника та спеціалістів, у Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в АРК, обласних, Київському та Севастопольському міських управліннях юстиції утворюється кваліфікаційна комісія, Положення про яку затверджується Міністерством юстиції України.

Відділ реєстрації актів громадянського стану є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного герба України та своїм найменуванням.

Фінансування відділів реєстрації актів громадянського стану здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

Порядок ведення діловодства у відділах реєстрації актів громадянського стану встановлюється Міністерством юстиції України за погодженням з Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України.

Відділи реєстрації актів громадянського стану ведуть статистичну звітність, встановлену спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики та Міністерством юстиції України, і складають адміністративні дані.

Діловодство в органах реєстрації актів громадянського стану ведеться мовою, визначеною законодавством України про мови.

За реєстрацію актів громадянського стану, а також за видачу громадянам повторних свідоцтв про реєстрацію актів громадянського стану і свідоцтв у зв'язку із зміною, доповненням, виправленням і поновленням записів актів громадянського стану справляється державне мито у розмірах, встановлених чинним законодавством.

За надання працівниками відділів реєстрації актів громадянського стану додаткових послуг правового і технічного характеру, не передбачених цим Законом, справляється окрема плата в розмірах, що встановлюються Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в АРК, обласними, Київським та Севастопольським міськими управліннями юстиції. Кошти, одержані від надання таких додаткових послуг, спрямовуються до Державного бюджету України.

Відділи реєстрації актів громадянського стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції проводять реєстрацію народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміни прізвища, імені, по батькові, приймають і розглядають заяви громадян про внесення змін, доповнень, поновлення, а також анулювання записів актів громадянського стану та у встановленому порядку зберігають актові книги.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад проводять реєстрацію народження, смерті, одруження та встановлення батьківства.

Реєстрацію народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміни прізвища, імені, по батькові громадян України, які проживають за кордоном, проводять консульські установи і дипломатичні представництва України. Зазначені установи та представництва також приймають і розглядають заяви громадян про внесення змін, доповнень, поновлення та анулювання записів актів громадянського стану.

Реєстрація народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміни прізвища, імені та по батькові провадиться органами реєстрації актів громадянського стану в книгах спеціального зразка, які є єдиними доказами засвідчених у них фактів. Зразки книг реєстрації актів громадянського стану затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Порядок реєстрації актів громадянського стану встановлюється цим Законом і Правилами, що затверджуються Міністерством юстиції України.

Порядок реєстрації актів громадянського стану дипломатичними представництвами і консульськими установами визначається Консульським статутом та Інструкцією про реєстрацію актів громадянського стану, яка затверджується Міністерством юстиції України за погодженням з Міністерством закордонних справ України.

При реєстрації актів громадянського стану подається паспорт або паспортний документ заявника, а також документи, які підтверджують факти, що підлягають реєстрації. Перелік цих документів визначається правилами реєстрації відповідних актів громадянського стану.

Про кожний факт реєстрації акта громадянського стану органами реєстрації актів громадянського стану видаються відповідні свідоцтва про народження, смерть, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміну прізвища, імені та по батькові на бланках суворої звітності, виготовлених за єдиними зразками.

Забезпечення бланками свідоцтв про реєстрацію актів громадянського стану провадиться Міністерством юстиції України. Порядок обліку, зберігання та звітності про використання бланків свідоцтв про реєстрацію актів громадянського стану встановлюється Міністерством юстиції України.

Повторне свідоцтво видається відділами реєстрації актів громадянського стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції та Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в АРК, а також консульськими установами та дипломатичними представництвами України на підставі запису акта громадянського стану за заявами громадян, щодо яких складено запис.

Повторне свідоцтво про народження може бути видане також батькам, опікуну, піклувальнику, представникові дитячого (навчального) закладу, в якому перебуває дитина, і органу опіки та піклування. Повторне свідоцтво про смерть видається другому з подружжя та близьким родичам померлого на підставі їх заяви.

12.22. Допомога адвоката громадянам, які бажають змінити прізвище, ім'я та по батькові.

Реєстрація зміни імені громадян України провадиться за їх заявою відділом реєстрації актів цивільного стану за місцем їх постійного проживання. Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається з прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить.

Зміна прізвища та імені фізичними особами, які є громадянами України, дозволяється після досягнення ними 16-річного віку.

Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право за згодою батьків або одного з батьків, з ким вона проживає, чи піклувальника змінити своє прізвище та ім'я.

По батькові фізичної особи може бути змінено в разі зміни її батьком свого власного імені.

У разі, якщо батько змінив своє ім'я, по батькові дитини, яка досягла чотирнадцяти років, змінюється за її згодою.

При поданні заяви про зміну імені громадяни пред'являють паспорт, особа, яка досягла 16-річного віку, — паспорт або свідоцтво про народження, а особа,

яка досягла 14-річного віку, — свідоцтво про народження, а також квитанцію про сплату державного мита.

До заяви про зміну імені додаються:

а) свідоцтво про народження заявника;

б) свідоцтво про шлюб (якщо заявник перебуває у шлюбі),

в) свідоцтво про розірвання шлюбу (якщо шлюб розірвано);

г) свідоцтво про народження неповнолітніх дітей;

ґ) документ, що підтверджує зміну власного імені батька;

д) фотокартка.

Відділ звіряє вказані у клопотанні відомості з документами заявника, попереджає його про адміністративну відповідальність за повідомлення неправдивих відомостей і роз'яснює заявникові наслідки, пов'язані зі зміною імені, зокрема про необхідність обміну паспорта та інших документів.

Розгляд клопотань про зміну імені провадиться лише за наявності у відділах реєстрації актів цивільного стану України актових записів про народження, одруження, розірвання шлюбу особи (якщо заявник перебуває у шлюбі або розлучився), яка бажає змінити ім'я. їх копії додаються до справи. У тих випадках, коли вищезазначені актові записи втрачені, клопотання може бути розглянуто лише після їх поновлення в установленому порядку.

Зібрані документи відділ надсилає до органів внутрішніх справ за місцем проживання заявника для встановлення особи заявника та запобігання можливості використання зміни імені з метою ухилення від слідства, суду, виплати аліментів та з іншою корисливою метою.

Органи внутрішніх справ безкоштовно проводять відповідну перевірку та в місячний термін повертають до відділу всі надіслані їм матеріали з висновком про можливість зміни імені заявника або відмову в цьому.

Розгляд клопотань про зміну імені повинен бути закінчений не пізніше тримісячного терміну з дня подачі клопотання. Указаний термін зупиняється у разі необхідності поновлення відповідного актового запису.

Реєстрація зміни імені провадиться відділом, який задовольнив клопотання.

У разі відмови у зміні імені відділ видає заявникові копію висновку про відмову, який може бути в установленому порядку оскаржений до суду.

При задоволенні клопотання у повідомленні заявникові роз'яснюється, що він повинен у тримісячний термін зареєструвати зміну імені. У разі порушення цього терміну без поважних причин дозвіл на зміну імені втрачає силу.

У разі порушення тримісячного терміну реєстрації зміни імені з поважних причин (хвороба, відрядження, перебування за межами України тощо), підтверджених документально, термін реєстрації може бути продовжений керівником відділу реєстрації актів цивільного стану до кінця року з дня надіслання повідомлення.

Після реєстрації зміни імені відділ реєстрації актів цивільного стану на першій сторінці паспорта або паспортного документа заявника проставляє штамп з відміткою про те, що він підлягає обміну впродовж місячного строку.

На підставі складеного актового запису про зміну імені відділ реєстрації актів цивільного стану вносить необхідні зміни до актових записів цивільного стану заявника і його неповнолітніх дітей, які зберігаються в органах реєстрації актів цивільного стану України. Актовий запис про зміну імені є підставою для видачі повторних свідоцтв.

Зміни щодо даних про батьків в актових записах про народження повнолітніх дітей заявника вносяться в разі їх письмового клопотання про це. Після цього

надсилаються відповідні повідомлення до відділу реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в АРК, обласних, Київського чи Севастопольського міських управлінь юстиції для внесення аналогічних змін до других примірників актових записів цивільного стану.

Раніше видані свідоцтва вилучаються і знищуються в порядку, передбаченому Інструкцією з обліку, зберігання та витрачання бланків свідоцтв про реєстрацію актів цивільного стану в Україні.

Якщо актові записи цивільного стану, у які необхідно внести дані, пов'язані з реєстрацією зміни імені, містяться в інших органах реєстрації актів цивільного стану України, то за їхнім місцезнаходженням протягом десяти днів надсилаються повідомлення про внесення відповідних змін. На підставі цього повідомлення відділ реєстрації актів цивільного стану за місцезнаходженням відповідного актового запису вносить до першого примірника необхідні зміни, надсилає нове свідоцтво до відділу реєстрації актів цивільного стану для вручення заявнику за місцем його проживання, після чого надсилає повідомлення до відповідного органу реєстрації актів цивільного стану для внесення аналогічних змін до другого примірника цього актового запису.

До компетентних органів іноземних держав надсилаються повідомлення про внесення змін до записів актів цивільного стану у зв'язку з реєстрацією зміни імені тільки в тих випадках, коли це передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Про це робиться відповідна відмітка у графі «Для відміток» актового запису про зміну імені.

Про проведену реєстрацію зміни імені призовника і військовозобов'язаного відділ реєстрації актів цивільного стану в семиденний строк надсилає повідомлення до районного (міського) військового комісаріату, у якому він перебуває на обліку, а також до відділу внутрішніх справ за місцем проживання заявника.

13 Законодавство про адміністративні І правопорушення

13.1. Адміністративне правопорушення й адміністративна відповідальність. Відмежування адміністративного правопорушення від злочину. Юридична допомога в адміністративних справах.

Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП) від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х, адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

Адміністративне правопорушення може бути вчинено як умисно, так і через необережність. Адміністративне правопорушення визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. Адміністративне правопорушення визнається вчиненим через необережність, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити.

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку.

До осіб віком від 16 до 18 років, які скоїли адміністративні правопорушення, застосовуються такі заходи впливу:

1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

2) попередження;

3) догана або сувора догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам за їх проханням.

Посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недотриманням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків.

Військовослужбовці і призвані на збори військовозобов'язані, а також особи рядового і начальницького складів органів внутрішніх справ несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушення тиші у громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне придбання або зберігання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді, щодо подання органу дізнання, слідчого або протесту, припису чи подання прокурора, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не може бути застосовано виправні роботи і адміністративний арешт.

Інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у випадках, прямо передбачених ними, несуть за вчинення адміністративних правопорушень дисциплінарну відповідальність, а в інших випадках — адміністративну відповідальність на загальних підставах.

При порушенні правил дорожнього руху водіями транспортних засобів Збройних Сил України або інших, утворених відповідно до законів України військових формувань — військовослужбовцями строкової служби, штраф як адміністративне стягнення до них не застосовується. До зазначених осіб як захід адміністративного стягнення застосовується попередження.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України. Питання про відповідальність за адміністративні правопорушення, вчинені на території України іноземцями, які згідно з чинними законами та міжнародними договорами України користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції України, вирішуються дипломатичним шляхом.

Обставинами, що виключають адміністративну відповідальність, є:

1) вчинення правопорушення у стані крайньої необхідності;

2) вчинення правопорушення у стані необхідної оборони;

3) вчинення правопорушення у стані неосудності.

Так, відповідно до КпАП не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода.

Не є адміністративним правопорушенням також дія, яка хоч і передбачена КпАП або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена у стані необхідної оборони, тобто при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Перевищенням меж необхідної оборони визнається явна невідповідність захисту характерові і суспільній шкідливості посягання.

Не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була у стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

Особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, звільняється від адміністративної відповідальності з передачею матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу, якщо з урахуванням характеру вчиненого правопорушення і особи правопорушника до нього доцільно застосувати захід громадського впливу.

Стаття 22 КпАП передбачає можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення. При малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням.

13.2. Адміністративне стягнення, його види. Накладення адміністративного стягнення. Правове становище адвоката у адміністративній справі.

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

За вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватися такі адміністративні стягнення:

1) попередження;

2) штраф;

3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;

5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинові (права керування транспортними засобами, права полювання);

6) виправні роботи;

7) адміністративний арешт.

Законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених, види адміністративних стягнень. Так, законами України може бути передбачено адміні-

стративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок. За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

2) попередження;

3) догана або сувора догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Адміністративні стягнення поділяються на основні та додаткові. Оплатне вилучення та конфіскація предметів можуть застосовуватись як основні, так і додаткові адміністративні стягнення; інші адміністративні стягнення можуть застосовуватися тільки як основні. За одне адміністративне правопорушення може бути накладено основне або основне і додаткове стягнення.

Розглянемо більш детально кожен із різновидів стягнень.

Попередження як захід адміністративного стягнення виноситься в письмовій формі. У передбачених законом випадках попередження фіксується іншим установленим способом.

Штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених КпАП та іншими законами України.

Оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в його примусовому вилученні за рішенням суду і наступній реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат по реалізації вилученого предмета.

Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України. Конфіскація вогнепальної зброї, інших знарядь полювання і бойових припасів не може застосовуватися до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування.

Позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинові (права керування транспортними засобами, права полювання), застосовується на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом. Позбавлення права керування засобами транспорту не може застосовуватися до осіб, які користуються цими засобами у зв'язку з інвалідністю, за винятком випадків керування у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також у разі невиконання вимоги працівника міліції про зупинку транспортного засобу, залишення на порушення вимог встановлених правил місця дорожньо-транспортної пригоди, учасниками якої вони є, ухилення від огляду на наявність алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння. Позбавлення права полювання не може застосовуватися до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування.

Виправні роботи застосовуються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до 20 % її заробітку в дохід держави. Виправні роботи

призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею).

Адміністративний арешт установлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до 15 діб. Адміністративний арешт призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Адміністративний арешт не може застосовуватись до вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до 12 років, до осіб, які не досягли 18 років, до інвалідів першої і другої груп.

Стягнення за адміністративне правопорушення накладається у межах, установлених КпАП та іншими законами України. При накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Обставинами, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, визнаються:

1) щире розкаяння винного;

2) відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди;

3) вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин;

4) вчинення правопорушення неповнолітнім;

5) вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року.

Законами України може бути передбачено й інші обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення. Орган (посадова особа), який вирішує справу про адміністративне правопорушення, може визнати пом'якшуючими обставини, не зазначені в законі.

Обставинами, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, визнаються:

1) продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її;

2) повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню; вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин;

3) втягнення неповнолітнього у правопорушення;

4) вчинення правопорушення групою осіб;

5) вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин;

6) вчинення правопорушення у стані сп'яніння. Орган (посадова особа), який накладає адміністративне стягнення, залежно від характеру адміністративного правопорушення може не визнати дану обставину обтяжуючою.

При вчиненні однією особою двох або більше адміністративних правопорушень адміністративне стягнення накладається за кожне правопорушення окремо. Якщо особа вчинила кілька адміністративних правопорушень, справи про які одночасно розглядаються одним і тим же органом (посадовою особою), стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених. До основного стягнення в цьому разі може бути приєднано одне з додаткових стягнень, передбачених статтями про відповідальність за будь-яке з вчинених правопорушень.

Строк адміністративного арешту обчислюється добами, виправних робіт — місяцями або днями, позбавлення спеціального права — роками, місяцями або днями.

Адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні — два місяці з дня його виявлення.

У разі відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через місяць з дня прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про її закриття.

Якщо особа, піддана адміністративному стягненню, протягом року з дня закінчення виконання стягнення не вчинила нового адміністративного правопорушення, то ця особа вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню.

Якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду громадянинові, підприємству, установі або організації, то адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду — незалежно від розміру шкоди, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 40 КпАП. Коли шкоду заподіяно неповнолітнім, який досяг 16 років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її. В інших випадках питання про відшкодування майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, вирішується в порядку цивільного судочинства.

13.3. Адміністративна юрисдикція. Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення. Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Визначення підвідомчості справ про адміністративні правопорушення полягає у встановленні категорій справ, які уповноважений розглядати той чи інший уповноважений орган. Серед органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, КпАП називає такі:

1) виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад;

2) районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді);

3) органи внутрішніх справ (міліція) (розглядають справи про такі адміністративні правопорушення: про порушення громадського порядку, порушення правил паспортної системи, правил дорожнього руху, правил, що забезпечують безпеку руху транспорту, правил користування засобами транспорту, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на транспорті, а також про незаконний відпуск і незаконне придбання бензину або інших паливно-мастильних матеріалів).

У межах підвідомчості, встановленої для органів внутрішніх справ, існує поділ на такі категорії: справи, які від імені органів внутрішніх справ (міліції) уповноважені розглядати і накладати адміністративні стягнення начальники або

заступники начальників районних, міських, районних у містах відділів (управлінь) внутрішніх справ; справи, які розглядають інші працівники міліції, на яких покладено нагляд за додержанням відповідних правил; справи, які розглядають начальники або заступники начальників органів внутрішніх справ на транспорті, інших органів внутрішніх справ, прирівнених до районних, міських, районних у містах відділів (управлінь) внутрішніх справ, начальники відділень міліції, що є в системі органів внутрішніх справ, а також дільничні інспектори (старші дільничні інспектори) міліції; справи, які розглядають начальник або заступник начальника відділення (відділу, управління, Головного управління) Державної автомобільної інспекції, начальник або заступник начальника відділу (управління, Головного управління) дорожньої міліції, командир або заступник командира окремого підрозділу дорожньо-патрульної служби. У разі відсутності у районному, міському, районному у місті відділі внутрішніх справ відділення (відділу) Державної автомобільної інспекції зазначені справи розглядаються начальником або заступником начальника відділу внутрішніх справ; справи, які розглядають працівники Державної автомобільної інспекції, які мають спеціальні звання;

4) огани Державної прикордонної служби України (розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням прикордонного режи му або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, порушен ням іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію, а також з неповерненням капітаном іно земного судна перепусток на право сходження на берег осіб суднового екіпажу).

Від імені органів Державної прикордонної служби України розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: начальники органів охорони державного кордону та Морської охорони Державної прикордонної служби України та їх заступники; керівники підрозділів органів охорони державного кордону та Морської охорони Державної прикордонної служби України, які безпосередньо виконують завдання з охорони державного кордону України;

5) органи державного пожежного нагляду (розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, невиконанням приписів та постанов посадових осіб органів державного пожежного нагляду).

Від імені органів державного пожежного нагляду розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: головні державні інспектори з пожежного нагляду центрального та територіальних органів державного пожежного нагляду та їх заступники — штраф на громадян до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; старші державні інспектори з пожежного нагляду — штраф на громадян до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — до дев'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; головні державні інспектори з пожежного нагляду місцевих органів державного пожежного нагляду, державні інспектори з пожежного нагляду центрального та територіальних органів державного пожежного нагляду — штраф на громадян до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; державні інспектори з пожежного нагляду — штраф на громадян до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

6) органи залізничного транспорту (розглядають справи про такі адміністра тивні правопорушення: про порушення правил користування засобами цього транспорту, правил щодо охорони порядку та безпеки руху, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на залізничному транспорті, правил по жежної безпеки на залізничному транспорті).

Від імені органів залізничного транспорту розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: начальники станцій та їх заступники, начальники вокзалів та їх заступники, начальники локомотивних (вагонних) депо, начальники пасажирських поїздів (механіки-бригадири пасажирських поїздів); контролери-ревізори пасажирських поїздів, ревізори-інструктори пасажирських поїздів, ревізори по контролю доходів, дорожні майстри, начальники дистанцій колії, начальники дистанцій сигналізації та зв'язку; начальник відділу Управління воєнізованої охорони Міністерства транспорту України та його заступник, начальники відділів (загонів, команд, пожежних поїздів) та їх заступники, старші інструктори та інструктори по протипожежній профілактиці, начальники відділень (караулів) команд, пожежних поїздів воєнізованої охорони залізниць, метрополітенів, старші в місці розташування станцій посадові особи воєнізованої охорони.

Розмір штрафу, що накладається начальниками пасажирських поїздів (механіками-бригадирами пасажирських поїздів), дорожніми майстрами, начальниками відділень (караулів) команд, пожежних поїздів воєнізованої охорони залізниць, метрополітенів, не може перевищувати чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

7) органи морського і річкового транспорту (розглядають справи про такі адміністративні правопорушення: про порушення правил по охороні порядку і безпеки руху на морському транспорті, правил користування засобами морсько го транспорту, правил по охороні порядку і безпеки руху на річковому транспорті і маломірних судках, правил випуску судна в плавання або допуск до керування судном осіб, які не мають відповідного документа, правил, що забезпечують без пеку експлуатації суден на внутрішніх водних шляхах, правил реєстрації торго вельних суден, правил користування річковими і маломірними суднами, правил утримання баз (споруд) для стоянки маломірних суден, правил пожежної безпе ки на морському і річковому транспорті, допуск до керування річковим або ма ломірним судном осіб, які перебувають у стані сп'яніння, передачу керування судном особі, яка перебуває у стані сп'яніння, керування річковими або ма ломірними суднами судноводіями у стані сп'яніння, у тому числі вчинене особа ми, які не мають права керування плавучими засобами, ухилення від проходжен ня огляду на стан сп'яніння, порушення правил перевезення небезпечних речо вин або предметів на морському і річковому транспорті, перевезення ручної кладі понад установлені норми на морському і річковому транспорті, безквитко вий проїзд на суднах водного транспорту, порушення правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на морському і річковому транспорті, неви конання законних вимог посадових осіб органів морського і річкового транс порту).

Від імені органів морського і річкового транспорту розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: начальник Головної державної інспекції України з безпеки судноплавства та його заступники, капітан морського порту; капітан судна; капітан річкового порту; Головний державний реєстратор флоту України та його заступники; начальник пристані і вокзалу тощо;

8) органи повітряного транспорту (розглядають справи про такі адміністра тивні правопорушення: про порушення правил користування засобами цього транспорту, правил щодо охорони порядку та безпеки авіації, правил, спрямо ваних на забезпечення схоронності вантажів на повітряному транспорті, правил пожежної безпеки на повітряному транспорті, правил про міжнародні польоти, крім порушень, вчинених на аеродромах, не внесених до державного реєстру аеродромів України, поза територією аеродромів та на посадкових майданчи ках).

Від імені органів повітряного транспорту розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: керівник спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у галузі цивільної авіації України та його заступники, начальник інспекції спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у галузі цивільної авіації України та його заступник, інспектори та регіональні інспектори спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у галузі цивільної авіації України, керівники авіапідприємств та аеропортів або їх заступники, начальники служб організації перевезень авіапідприємств та аеропортів, командири повітряних суден; посадові особи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі транспорту, що виконують контрольно-ревізійні функції; начальники загонів і окремих команд воєнізованої охорони авіапідприємств (аеропортів).

Розмір штрафу, що накладається посадовими особами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі транспорту, що виконують контрольно-ревізійні функції, начальниками служби організації перевезень авіапідприємств (аеропортів), начальниками окремих команд воєнізованої охорони авіапідприємств (аеропортів), не може перевищувати чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

9) органи автомобільного транспорту та електротранспорту (тролейбус, трам вай) (розглядають справи про адміністративні правопорушення, зв'язані з пору шенням правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, правил користування автомобільним транспортом та електротранспортом).

Від імені органів автомобільного транспорту та електротранспорту розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: 1) на автомобільному транспорті — директор Державного департаменту автомобільного транспорту — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; заступники директора Державного департаменту автомобільного транспорту, начальники автотранспортних управлінь Міністерства транспорту України в АРК та областях — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; заступники начальників автотранспортних управлінь Міністерства транспорту України в АРК та областях — штраф до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; контролери автотранспортних управлінь Міністерства транспорту України в АРК та областях — штраф до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) на пасажирському електротранспорті (тролейбус, трамвай) — начальники трамвайно-тролейбусних управлінь, начальники трамвайно-тролейбусних депо, начальники служб руху і районів руху трамвайно-тролейбусних управлінь, контролери трамвайно-тролейбусних управлінь;

10) органи спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з державного нагляду за додержанням законодавства про працю (розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з невиконанням законних вимог по садових осіб цих органів або створенням перешкод для діяльності цих органів).

Від імені органів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з державного нагляду за додержанням законодавства про працю розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: державні інспектори праці територіальних органів — штраф до дванадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; Головний державний інспектор праці України, його заступники; головні державні інспектори праці територіальних органів, їх заступники; державні інспектори праці спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з державного нагляду за додержанням законодавства про працю — штраф до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці розглядають справи: про порушення законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, щодо безпечного ведення робіт, зберігання, використання та обліку вибухових матеріалів у галузях промисловості та на об'єктах, підконтрольних органам спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці, а також невиконання законних вимог органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці;

11) органи державного геологічного контролю (розглядають справи про пору шення законодавчих та інших нормативних актів, які встановлюють порядок, правила і вимоги щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр України).

Від імені органів державного геологічного контролю розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати адміністративні стягнення мають право: державні інспектори — штраф до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; головний державний інспектор державного геологічного контролю та його заступники — штраф до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

12) органи державної контрольно-ревізійної служби в Україні (розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням законо давства з фінансових питань, порушенням порядку подання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку при ліквідації юридичної особи).

Від імені державної контрольно-ревізійної служби в Україні розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: начальник Головного контрольно-ревізійного управління в Україні та його заступники, начальники контрольно-ревізійних управлінь в Автономній республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі та їх заступники;

13) органи державної податкової служби України (розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з ухиленням від подання декларації про доходи, порушенням порядку подання фінансової звітності та ведення бух галтерського обліку при ліквідації юридичної особи).

Від імені органів державної податкової служби України розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: начальник Головної державної податкової інспекції України та його заступники, начальники державних податкових інспекцій АРК, областей, районів, міст і районів у містах та їх заступники;

14) Національний банк України (розглядає справи про адміністративні право порушення, пов'язані з порушенням банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійсненням ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, пору-

шенням порядку подання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку при ліквідації юридичної особи).

Від імені Національного банку України розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: Голова Національного банку України та його заступники, керівники територіальних управлінь Національного банку України та їх заступники;

15) військові комісаріати (які розглядають справи про такі адміністративні правопорушення: про порушення військовозобов'язаними чи призовниками за конодавства про загальний військовий обов'язок і військову службу, про пору шення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію, про умисне зіпсуття обліково-військових документів чи втрату їх з необережності, про неяв ку на виклик у військовий комісаріат, про неподання у військові комісаріати списків юнаків, які підлягають приписці до призовних дільниць, про прийняття на роботу військовозобов'язаних і призовників, які не перебувають на військово му обліку, про незабезпечення сповіщення військовозобов'язаних і призовників про їх виклик у військові комісаріати, перешкоду їх своєчасній явці на збірні пункти чи призовні дільниці, про несвоєчасне подання документів, необхідних для ведення військового обліку військовозобов'язаних і призовників, несповіщення їх про виклик у військові комісаріати, про неподання відомостей про військовозобов'язаних і призовників.

Від імені військових комісаріатів розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право районні, районні у місті, міські чи міськрайонні військові комісари.

16) військова інспекція безпеки дорожнього руху Військової служби правопо рядку у Збройних Силах України (розглядає справи про вчинені водіями військо вих транспортних засобів — військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів та працівниками Збройних Сил України під час ви конання ними службових обов'язків правопорушення).

Від імені військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України розглядати справи про адміністративні правопорушення мають право посадові особи військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Посадова особа військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, розглянувши справу про правопорушення, може накласти на винних адміністративне стягнення у вигляді попередження або передати матеріали про ці правопорушення відповідним командирам (начальникам) для вирішення питання про притягнення винних до відповідальності згідно з Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

Протоколи про вчинені водіями військових транспортних засобів — військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів та працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків порушення правил дорожнього руху, за які може бути накладено адміністративне стягнення у вигляді позбавлення права керування транспортним засобом, передаються військовим інспектором безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України до суду;

17) органи, установи та заклади державної санітарно-епідеміологічної служби (розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням державних санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, тощо).

Від імені органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати

адміністративні стягнення в межах територій та об'єктів нагляду, визначених законодавством, мають право: головний державний санітарний лікар України та його заступники, головні державні санітарні лікарі АРК, областей, міст Києва та Севастополя, головні державні санітарні лікарі водного, залізничного, повітряного транспорту, водних басейнів, залізниць та їх заступники, головні державні санітарні лікарі районів, міст, районів у містах, лінійних підрозділів та об'єктів водного, залізничного, повітряного транспорту, об'єктів, що мають особливий режим роботи, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, з'єднань, частин та підрозділів і їх заступники та ін.;

18) органи державного ветеринарного контролю (розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушеннями правил щодо каран тину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог).

Від імені органів державного ветеринарного контролю розглядають справи про адміністративні правопорушення і накладають адміністративні стягнення: головний державний інспектор ветеринарної медицини України та його заступники — штраф на громадян до одного неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, на посадових осіб — до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та ін.;

19) органи земельних ресурсів (розглядають справи про адміністративні пра вопорушення, пов'язані з порушенням законодавства в галузі використання і охорони земель та порядку регулювання земельних відносин).

Від імені органів земельних ресурсів розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: Голова Державного комітету України по земельних ресурсах та його заступники, Голова Республіканського комітету по земельних ресурсах АРК та його заступники, начальники обласних, Київського та Севастопольського міських головних управлінь та їх заступники, начальники міських (міст обласного та районного підпорядкування), районних управлінь (відділів) земельних ресурсів та їх заступники, інженери-землевпорядники сіл і селищ;

20) органи державної служби з карантину рослин України (розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил щодо бо ротьби з карантинними шкідниками і хворобами рослин та бур'янами, а також ви везенням матеріалів, що не пройшли карантинну перевірку або відповідну обробку).

Від імені органів, зазначених вище, розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право: начальник Головної державної інспекції з карантину рослин України — Головний державний інспектор з карантину рослин України та його заступники — штраф на громадян до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

13.4. Поняття провадження у справах про адміністративне правопорушення та його стадії.

Завданнями провадження у справах про адміністративні правопорушення є: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення в органах (посадовими особами), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, визначається КпАП та іншими законами України.

Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення в районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах визначається КпАП та іншими законами України.

Провадження у справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю за таких обставин:

1) відсутність події і складу адміністративного правопорушення;

2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку;

3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність;

4) вчинення дії особою у стані крайньої необхідності або необхідної оборони;

5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення;

6) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність;

7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків;

8) наявність по тому самому факту щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, або нескасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також порушення по даному факту кримінальної справи;

9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження у справі.

Розгляд справи про адміністративне правопорушення здійснюється на засадах рівності перед законом і органом (посадовою особою), який розглядає справу, всіх громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови та інших обставин.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається відкрито, крім випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці. З метою підвищення виховної і запобіжної ролі провадження у справах про адміністративні правопорушення такі справи можуть розглядатися безпосередньо в трудових колективах, за місцем навчання або проживання порушника.

Прокурор, заступник прокурора, здійснюючи нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів при провадженні у справах про адміністративне правопорушення має право: порушувати провадження у справі про адміністративне правопорушення; знайомитися з матеріалами справи; перевіряти законність дій органів (посадових осіб) при провадженні у справі; брати участь у розгляді справи; заявляти клопотання; давати висновки з питань, що виникають під час розгляду справи; перевіряти правильність застосування відповідними органами (посадовими особами) заходів впливу за адміністративні правопорушення; опротестувати постанову і рішення по скарзі у справі про адміністративне правопорушення; зупиняти виконання постанови, а також вчиняти інші передбачені законом дії.

Доказами у справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне пра-

вопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю.

Якщо при розгляді справи орган (посадова особа) дійде висновку, що в порушенні є ознаки злочину, він передає матеріали прокурору, органу досудового слідства або дізнання.

13.5. Протокол про адміністративне правопорушення. Робота адвоката з протоколом про адміністративне правопорушення при наданні юридичної допомоги.

Про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на те посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадської самодіяльності. Протокол не складається у випадках, коли відповідно до закону штраф накладається і стягується, а попередження фіксується на місці вчинення правопорушення.

Протоколи про правопорушення відповідно до підвідомчості справ мають право складати:

1) уповноважені на те посадові особи:

органів внутрішніх справ;

органів державного пожежного нагляду;

органів охорони здоров'я; органів державної служби з карантину рослин;

органів охорони пам'яток історії та культури;

органів державного енергонагляду;

органів Державної інспекції з енергозбереження;

органів Міністерства транспорту України;

органів зв'язку;

органів у справах захисту прав споживачів;

фінансових органів;

підприємств і організацій, у віданні яких є електричні мережі;

підприємств і організацій, які експлуатують магістральні трубопроводи;

органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби;

органів державного ветеринарного нагляду;

органів Міністерства праці та соціальної політики України;

лабораторій радіаційного контролю міністерств і відомств України, організацій споживчої кооперації;

державних органів реєстрації актів цивільного стану;

органів Антимонопольного комітету України;

органів управління кінематографією;

органів Державної прикордонної служби України;

Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, її представники в АРК, областях, містах Києві та Севастополі;

органів Служби безпеки України;

органів державної податкової служби;

органів рибоохорони;
органів мисливського господарства;
органів Міністерства екології та природних ресурсів України;
органів повітряного транспорту;
органів, що здійснюють контроль за видобутком дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння;
державних органів управління племінною справою у тваринництві;
інспекцій державного архітектурно-будівельного контролю;
Національного банку України;
органів державної контрольно-ревізійної служби України;
Рахункової палати;
оргйнів управління архівною справою і діловодством;
служби державної охорони природно-заповідного фонду України;
органів Державної інспекції цивільного захисту та техногенної безпеки;
органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України;
спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю;
спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу;
Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;
органів виконавчої влади, що проводять реєстрацію друкованого засобу масової інформації;
секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
відділу контролю Апарату Верховної Ради України;
спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань координації закупівель товарів, робіт і послуг;
підприємств і організацій, у віданні яких є об'єкти електроенергетики;
2) посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад, посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами селищних, міських рад або місцевими державними адміністраціями;
3) власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган;
4) посадові особи, уповноважені відповідними міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать аеродроми;
5) працівники, які здійснюють охорону підприємств, установ, організацій;
6) державні виконавці;
7) секретар судового засідання, секретар суду;
8) слідчий, особа, яка провадить дізнання, прокурор або уповноважена ним особа з числа працівників прокуратури;
9) представники громадських організацій або органів громадської самодіяльності;
10) державні інспектори з питань інтелектуальної власності;
11) прокурор або уповноважена ним особа з числа працівників прокуратури;
12) державні інспектори з охорони прав на сорти рослин.

У протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу порушника; місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане

правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення порушника; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається у протоколі.

Протокол підписується особою, яка його склала, і особою, яка вчинила адміністративне правопорушення; при наявності свідків і потерпілих протокол може бути підписано також і цими особами.

У разі відмовлення особи, яка вчинила правопорушення, від підписання протоколу, в ньому робиться запис про це. Особа, яка вчинила правопорушення, має право подати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу, які додаються до протоколу, а також викласти мотиви свого відмовлення від його підписання.

Протокол надсилається органові (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення.

У низці передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення випадків протокол про адміністративне правопорушення не складається. Так, протоколи не складаються у випадках, коли відповідно до закону штраф накладається і стягується, а попередження оформлюється на місці вчинення правопорушення.

Якщо порушник оспорює стягнення, що на нього накладається за вчинення правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 258, то складається протокол про адміністративне правопорушення.

З метою складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, порушника може бути доставлено в міліцію, в підрозділ Військової служби правопорядку у Збройних Силах України чи до органу Державної прикордонної служби України, штабу громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, чи громадського пункту з охорони громадського порядку працівником міліції, посадовою особою Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, військовослужбовцем чи працівником Державної прикордонної служби України або членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а при порушенні законодавства про державну таємницю — до органів Служби безпеки України її співробітником.

При вчиненні порушень правил користування засобами транспорту, правил щодо охорони порядку і безпеки руху, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на транспорті, правил пожежної безпеки, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил на транспорті порушника може бути доставлено уповноваженою на те особою в міліцію, якщо у нього немає документів, що посвідчують особу, і немає свідків, які б могли повідомити необхідні дані про нього.

При вчиненні лісопорушень, порушень правил полювання, правил рибальства і охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці порушення, працівники державної лісової охорони, а в лісах колективних сільськогосподарських підприємств — працівники лісової охорони зазначених підприємств, уповноважені на те посадові особи органів, які здійснюють державний нагляд за додержанням правил полювання, органів рибоохорони, посадові особи інших органів, які здійснюють державний контроль за охороною і використанням тваринного світу, працівники служб охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також працівники міліції можуть доставляти осіб, які вчинили ці правопорушення, у міліцію чи в приміщення виконав-

чого органу сільської, селищної ради. Доставления порушника може провадитись також членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, громадськими інспекторами охорони природи, громадськими мисливськими інспекторами, громадськими інспекторами органів рибоохорони та громадськими лісовими інспекторами.

При вчиненні правопорушень, пов'язаних з посягненням на охоронювані об'єкти, інше майно, порушника може бути доставлено працівниками воєнізованої охорони у службове приміщення воєнізованої охорони або в міліцію для припинення правопорушень, встановлення особи порушника і складення протоколу про правопорушення.

При вчиненні правопорушень, пов'язаних із незаконним придбанням або зберіганням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, порушника може бути доставлено до органів Служби безпеки України її працівником для встановлення особи порушника і складення протоколу про правопорушення.

Доставления порушника має бути проведено в можливо короткий строк.

Перебування доставленої особи у штабі громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону чи громадському пункті з охорони громадського порядку, приміщенні виконавчого органу сільської, селищної ради не може тривати більш як одну годину, якщо не встановлено інше.

У разі вчинення військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів та працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків правопорушень та в разі наявності обставин, зазначених у ч. 1 ст. 259 КпАП, доставления порушника уповноваженими на те посадовими особами здійснюється у підрозділи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

13.6. Адміністративне затримання: органи, які правомочні його здійснювати, строки, відмежування від адміністративного арешту та затримання й арешту за кримінально-процесуальним законодавством. Ведення адвокатом справ, пов'язаних з адміністративним затриманням.

У випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складання його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення допускаються адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів.

Порядок адміністративного затримання, особистого огляду, огляду речей і вилучення речей та документів з метою, передбаченою ст. 260, визначається КпАП та іншими законами України.

Про адміністративне затримання складається протокол, в якому зазначаються: дата і місце його складення; посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу затриманого; час і мотиви затримання. Протокол підписується посадовою особою, яка його склала, і затриманим. У разі відмовлення затриманого від підписання протоколу в ньому робиться запис про це.

Про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляються її родичі, а на її прохання також власник відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган.

Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може провадитися лише органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами України.

Адміністративне затримання провадиться:

1) органами внутрішніх справ — при вчиненні дрібного хуліганства, порушен ня порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонст рацій, при поширюванні неправдивих чуток, вчиненні злісної непокори закон ному розпорядженню чи вимозі працівника міліції, члена громадського форму вання з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військово службовця чи образи їх, публічних закликів до невиконання вимог працівника міліції, при прояві неповаги до суду, вчиненні незаконного доступу до інформації в автоматизованих системах, порушення правил про валютні операції, правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, незаконного продажу то варів або інших предметів, дрібної спекуляції, торгівлі з рук у невстановлених місцях, при розпиванні спиртних напоїв у громадських місцях чи появі у гро мадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мо раль, у випадках, коли є підстави вважати, що особа займається проституцією, при порушенні правил дорожнього руху, правил полювання, рибальства і охоро ни рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу, при порушенні правил перебування іноземців та осіб без грома дянства в Україні і транзитного проїзду через територію України, а також в інших випадках, прямо передбачених законами України;

2) органами прикордонної служби — у разі незаконного перетинання або спроби незаконного перетинання державного кордону України, порушення прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, вчинення злісної непокори законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, порушення правил використання об'єктів тваринного світу в межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, у територіальному морі, внутрішніх водах та виключній (морській) економічній зоні України, порушення правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і транзитного проїзду через територію України;

3) старшою у місці розташування охоронюваного об'єкта посадовою особою воєнізованої охорони — при вчиненні правопорушень, пов'язаних з посяганням на охоронювані об'єкти, інше майно;

4) посадовими особами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України — у разі вчинення військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів та працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків дрібного хуліганства, злісної непокори законному розпорядженню чи вимозі посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, публічних закликів до невиконання вимог цієї особи, порушення правил зберігання, носіння або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів, дрібного розкрадання державного або колективного майна, у разі вживання спиртних напоїв у громадських місцях, появи в громадських місцях у п'яному вигляді, а також у разі порушення

правил дорожнього руху водіями чи іншими особами, які керують військовими транспортними засобами;

5) органами Служби безпеки України — при порушенні законодавства про державну таємницю або здійсненні незаконного доступу до інформації в автоматизованих системах, придбанні або зберіганні спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації.

Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години. У виняткових випадках у зв'язку з особливою потребою законами України може бути встановлено інші строки адміністративного затримання.

Осіб, які порушили прикордонний режим або режим у пунктах пропуску через державний кордон України, може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи і з'ясування обставин правопорушення — до трьох діб з повідомлення про це письмово прокурора протягом 24 годин з моменту затримання або на строк до десяти діб з санкції прокурора, якщо правопорушники не мають документів, що посвідчують їх особу.

Осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, може бути затримано на строк до трьох годин для складання протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження — до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом 24 годин з моменту затримання або на строк до десяти діб з санкції прокурора, якщо правопорушники не мають документів, що посвідчують їх особу.

Осіб, які вчинили дрібне хуліганство, злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовця чи образу їх, публічні заклики до невиконання вимог працівника міліції чи посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, може бути затримано до розгляду справи суддею або начальником (заступником начальника) органу внутрішніх справ. До розгляду суддею справи може бути затримано також осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, порушили порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій або проявили неповагу до суду чи торгували з рук у невстановлених місцях. Іноземців та осіб без громадянства, які порушили правила перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України, може бути затримано до розгляду справи суддею або посадовою особою органу Державної прикордонної служби України.

Строк адміністративного затримання обчислюється з моменту доставления порушника для складання протоколу, а особи, яка була у стані сп'яніння, — з часу її витвереження.

13.7. Застосування примусу та вогнепальної зброї при затриманнях. Закон України «Про міліцію».

Це питання регулюється Законом України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. № 565-XII.

Міліція в Україні — державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Основними завданнями міліції є:

—забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;

—запобігання правопорушенням та їх припинення;

—охорона і забезпечення громадського порядку;

—виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили;

—забезпечення безпеки дорожнього руху;

—захист власності від злочинних посягань;

—виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень;

—участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Міліція виконує свої завдання неупереджено, у точній відповідності з законом. Ніякі виняткові обставини або вказівки службових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності міліції. Для забезпечення громадського порядку працівники міліції зобов'язані вживати заходів незалежно від свого підпорядкування.

Міліція поважає гідність особи і виявляє до неї гуманне ставлення, захищає права людини незалежно від її соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань. При звертанні до громадянина працівник міліції зобов'язаний назвати своє прізвище, звання та пред'явити на його вимогу службове посвідчення. У взаємовідносинах з громадянами працівник міліції повинен виявляти високу культуру і такт.

Міліція не розголошує відомостей, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність, якщо виконання обов'язків не вимагає іншого.

Міліція тимчасово, в межах чинного законодавства, обмежує права і свободи громадян, якщо без цього не можуть бути виконані покладені на неї обов'язки, й зобов'язана дати їм пояснення з цього приводу.

Міліція:

— забезпечує затриманим та заарештованим (взятим під варту) особам з мо менту затримання або арешту (взяття під варту) право захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, реалізацію інших прав затрима них і заарештованих (взятих під варту) осіб;

—негайно, але не пізніш як через дві години після затримання або арешту (взяття під варту) осіб повідомляє про їх місцеперебування родичам та у разі заявления усної або письмової вимоги — захиснику, а також адміністрації за місцем роботи чи навчання;

—забезпечує харчування затриманих осіб три рази на добу за єдиними нормами, встановленими Кабінетом Міністрів України;

—у разі необхідності вживає заходів щодо негайного надання медичної та іншої допомоги затриманим та заарештованим (взятим під варту) особам.

У разі заявления затриманими або заарештованими (взятими під варту) особами усної або письмової вимоги про залучення захисника працівники міліції не мають права вимагати від них надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника.

Про заявления вимоги про залучення захисника або про відмову у залученні захисника у протоколі затримання або постанові про арешт (взяття під варту) ро-

биться відповідний запис, який скріплюється підписом затриманої або заарештованої (взятої під варту) особи.

Особам при затриманні або арешті (взятті під варту) працівниками міліції:

—повідомляються підстави та мотиви такого затримання або арешту (взяття під варту), роз'яснюється право оскаржувати *їх* у суді;

—надаються усно роз'яснення ч. 1 ст. 63 Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника та одночасно в друкованому вигляді — роз'яснення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України та прав осіб, затриманих або заарештованих (взятих під варту), встановлених законами, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту (взяття під варту) особи, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника;

—забезпечується можливість з моменту затримання або арешту (взяття під варту) захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

У разі невиконання працівниками міліції вимог, встановлених ст. 5 Закону України «Про міліцію», особа, права якої були порушені, та (або) її представники (родичі, захисник) можуть звернутися до суду із заявою про відшкодування шкоди у встановленому законом порядку. При цьому такі особи звільняються від сплати державного мита.

Відшкодуванню підлягають у повному обсязі:

1) заробіток та інші грошові доходи, які особа втратила внаслідок незаконних дій або бездіяльності працівників міліції;

2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), вартість вилученого майна, якщо його повернення в натурі та в тому ж стані стало неможливим;

3) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги;

4) моральна шкода.

Відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії або бездіяльність працівників міліції завдали моральної втрати громадянинові, моральних страждань, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

Моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

Працівники органів міліції несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями або бездіяльністю в межах, встановлених законом.

Міліція **має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках** і в порядку, передбачених Законом України «Про міліцію».

Застосуванню сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно передувати попередження про намір їх використання, якщо дозволяють обставини. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції.

Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними

групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору

У разі неможливості уникнути застосування сили вона не повинна перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на міліцію обов'язків і має зводитись до мінімуму можливості завдання шкоди здоров'ю правопорушників та інших громадян. При завданні шкоди міліція забезпечує подання необхідної допомоги потерпілим в найкоротший строк.

Про застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, а також про будь-які ушкодження або смерть, які спричинені особі внаслідок застосування працівником міліції заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, працівник міліції негайно та письмово доводить до відома безпосереднього начальника для сповіщення прокуророві.

Перевищення повноважень щодо застосування сили, в тому числі спеціальних засобів і зброї, тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Працівники міліції мають право застосовувати заходи фізичного впливу, в тому числі прийоми рукопашного бою, для припинення правопорушень, подолання протидії законним вимогам міліції, яка здійснюється із застосуванням сили щодо працівників міліції або інших осіб, якщо інші способи були застосовані та не забезпечили виконання покладених на міліцію обов'язків.

Міліція може направляти спеціальні підрозділи міліції для забезпечення проведення контролюючими органами перевірок суб'єктів господарської діяльності лише за рішенням судді або суду.

Дозвіл на направлення спеціального підрозділу міліції надається лише у випадках, коли перевірка проводиться в рамках розслідування кримінальних справ.

Органам міліції забороняється використовувати фізичний та психологічний вплив для забезпечення проведення контролюючими органами планових та позапланових перевірок суб'єктів господарської діяльності, у тому числі шляхом демонстрації зброї, спеціальних засобів, погроз їх застосування.

Працівники міліції мають право застосовувати наручники, гумові кийки, засоби зв'язування, сльозоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для відкриття приміщень і примусової зупинки транспорту, водомети, бронемашини та інші спеціальні і транспортні засоби, а також використовувати службових собак у таких випадках:

1) для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;

2) для припинення масових безпорядків і групових порушень громадського порядку;

3) для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби, незалежно від їх належності, або їх звільнення у разі захоплення;

4) для затримання і доставки в міліцію або інше службове приміщення осіб, які вчинили правопорушення, а також для конвоювання і тримання осіб, затриманих і підданих арешту, взятих під варту, якщо зазначені вище особи чинять опір працівникам міліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоди оточуючим або собі;

5) для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення груп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльності населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей;

6) для припинення опору працівникові міліції та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю;

7) для звільнення заложників.

Вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначаються з урахуванням обстановки, що склалася, характеру правопорушення і особи правопорушника.

Повний перелік спеціальних засобів, а також правила їх застосування встановлюються Кабінетом Міністрів України за висновком Міністерства охорони здоров'я України і Генеральної прокуратури України і публікуються в засобах масової інформації.

Працівники міліції як крайній захід мають право **застосовувати вогнепальну зброю** у таких випадках:

1) для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також звільнення заложників;

2) для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї, якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека;

3) для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також звільнення їх у разі захоплення;

4) для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти;

5) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції;

6) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції.

Забороняється застосовувати і використовувати вогнепальну зброю при значному скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи.

Працівники міліції мають право використовувати зброю для подання сигналу тривоги або виклику допомоги, для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю громадян або працівника міліції.

Працівник міліції має право оголити вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, яка склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. При затриманні злочинців чи правопорушників або осіб, яких працівник міліції запідозрив у вчиненні злочинів чи правопорушень, а також при перевірці документів у підозрілих осіб, працівник міліції може привести у готовність вогнепальну зброю, що є попередженням про можливість її застосування.

Спроба особи, яку затримує працівник міліції із вогнепальною зброєю в руках, наблизитись до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, чи доторкнутись до зброї, дають працівникові мілиці право застосувати вогнепальну зброю.

13.8. Особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів уповноваженими органами.

Особистий огляд може провадитись уповноваженими на те посадовими особами органів Служби безпеки України, внутрішніх справ, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, воєнізованої охорони, цивільної авіації, митних установ і органів прикордонної служби, а у випадках, прямо передбачених законами України, також і інших органів.

Особистий огляд може провадитись уповноваженою на те особою однієї статі з оглядуваним і в присутності двох понятих тієї ж статі.

Огляд речей може провадитись уповноваженими на те посадовими особами органів Служби безпеки України, внутрішніх справ, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, воєнізованої охорони, цивільної авіації, митних установ, органів прикордонної служби, природоохоронних органів, державними інспекторами з питань інтелектуальної власності, органів лісоохорони, органів рибоохорони, органів, що здійснюють державний нагляд за додержанням правил полювання, а у випадках, прямо передбачених законами України, також і інших органів. При вчиненні порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу уповноважені на те посадові особи органів, які здійснюють державний нагляд за додержанням правил полювання, органів рибоохорони, а також працівники міліції, військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України можуть провадити в установленому порядку огляд транспортних засобів.

Огляд речей, ручної кладі, багажу, знарядь полювання і лову риби, добутої продукції, транспортних засобів та інших предметів здійснюється, як правило, у присутності особи, у власності (володінні) якої вони є. У невідкладних випадках зазначені речі, предмети може бути піддано оглядові з участю двох понятих під час відсутності власника (володільця).

Про особистий огляд, огляд речей складається протокол або про це робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення або у протоколі про адміністративне затримання.

Особистий огляд, огляд речей у митних установах провадиться в порядку, встановленому Митним кодексом України.

Речі і документи, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, виявлені під час затримання, особистого огляду або огляду речей, вилучаються посадовими особами органів, визначених КпАП. Вилучені речі і документи зберігаються до розгляду справи про адміністративне правопорушення у місцях, що їх визначають органи (посадові особи), яким надано право провадити вилучення речей і документів, а після розгляду справи, залежно від результатів її розгляду, їх у встановленому порядку конфіскують, або повертають володільцеві, або знищують, а при оплатному вилученні речей — реалізують. Вилучені орден, медаль, нагрудний знак до почесного звання СРСР, почесного звання Української РСР, Почесної грамоти і Грамоти Президії Верховної Ради Української РСР, почесного звання України, відзнаки Президента України, після розгляду справи підлягають поверненню їх законному володільцеві, а якщо він невідомий, надсилаються відповідно до Адміністрації Президента України. Вилучені самогон та інші міцні спиртні напої домашнього вироблення, апарати для їх вироблення після розгляду справи підлягають знищенню працівниками міліції.

Про вилучення речей і документів складається протокол або робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення, про огляд речей або адміністративне затримання.

Водії, судноводії та інші особи, які керують транспортними засобами, річковими і маломірними суднами і щодо яких є достатні підстави вважати, що вони перебувають у стані сп'яніння, підлягають відстороненню від керування цими транспортними засобами або суднами та оглядові на стан сп'яніння.

Направлення зазначених осіб для огляду на стан сп'яніння і проведення їх огляду провадиться в порядку, що визначається Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством юстиції України.

Адміністративне затримання, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів може бути оскаржено заінтересованою особою у вищестоящий орган (вищестоящій посадовій особі) відносно органу (посадової особи), який застосував ці заходи, прокуророві або до суду.

13.9. Розгляд справ про адміністративне правопорушення. Особи, які беруть участь у провадженні про адміністративне правопорушення. Участь адвоката у ньому.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається за **місцем його вчинення.**

Деякі справи про адміністративні правопорушення можуть також розглядатися за місцем обліку транспортних засобів або за місцем проживання порушників.

Крім того, окремі справи розглядаються за місцем їх вчинення або за місцем проживання порушника.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається в п'ятнадцятиденний строк з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи.

Орган (посадова особа) при підготовці до розгляду справи про адміністративне правопорушення вирішує такі питання:

1) чи належить до його компетенції розгляд даної справи;

2) чи правильно складено протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення;

3) чи сповіщено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду;

4) чи витребувано необхідні додаткові матеріали;

5) чи підлягають задоволенню клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників і ад воката.

Розгляд справи розпочинається з оголошення складу колегіального органу або представлення посадової особи, яка розглядає дану справу.

Головуючий на засіданні колегіального органу або посадова особа, що розглядає справу, оголошує, яка справа підлягає розгляду, хто притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснює особам, які беруть участь у розгляді справи, їх права та обов'язки. Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи, досліджуються докази і вирішуються клопотання. У разі участі в розгляді справи прокурора заслуховується його висновок.

Орган (посадова особа) при розгляді справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

При розгляді колегіальним органом справи про адміністративне правопорушення ведеться протокол, в якому зазначаються:

1) дата і місце засідання;
2) найменування і склад органу, який розглядає справу;
3) зміст справи, що розглядається;
4) відомості про явку осіб, які беруть участь у справі; -
5) пояснення осіб, які беруть участь у розгляді справи, їх клопотання і результати їх розгляду;
6) документи і речові докази, досліджені при розгляді справи;
7) відомості про оголошення прийнятої постанови і роз'яснення порядку та строків її оскарження.

Протокол засідання колегіального органу підписується головуючим на засіданні і секретарем цього органу.

Орган (посадова особа), який розглядає справу, встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню адміністративного правопорушення, вносить у відповідний державний орган чи орган місцевого самоврядування, громадську організацію або посадовій особі пропозиції про вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов. Про вжиті заходи протягом місяця з дня надходження пропозиції повинно бути повідомлено орган (посадову особу), який вніс пропозицію.

Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Потерпілим є особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Потерпілий має право знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, оскаржувати постанову у справі про адміністративне правопорушення.

Законні представники. Інтереси особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, і потерпілого, які є неповнолітніми або особами, що через свої фізичні або психічні вади не можуть самі здійснювати свої права у справах про адміністративні правопорушення, мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники). Законні представники мають право знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; від імені особи, інтереси якої вони представляють, приносити скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу.

Захисник. У розгляді справи про адміністративне правопорушення можуть брати участь адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Ці особи мають право знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; за дорученням особи, яка його запросила, від її імені подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу, а також мають інші права, передбачені законами України. Повноваження адвоката на участь у розгляді справи посвідчуються ордером, що його видає адвокатське об'єднання, або відповідною довіреністю на ведення справи.

Як **свідок** у справі про адміністративне правопорушення може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, що підлягають установленню по даній справі. На виклик органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа, свідок зобов'язаний з'явитися в зазначений час, дати правдиві пояснення, повідомити все відоме йому по справі і відповісти на поставлені запитання.

Експерт призначається органом (посадовою особою), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі, коли виникає потреба в спеціальних знаннях. Експерт зобов'язаний з'явитися на виклик органу (посадової особи) і дати об'єктивний висновок у поставлених перед ним питаннях. Експерт має право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку; з дозволу органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яка притягається до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи; бути присутнім при розгляді справи.

Перекладач призначається органом (посадовою особою), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення. Перекладач зобов'язаний з'явитися на виклик органу (посадової особи) і зробити повно й точно доручений йому переклад.

Потерпілим, свідкам, експертам і перекладачам відшкодовуються у встановленому порядку витрати, що їх вони зазнали у зв'язку з явкою в орган (до посадової особи), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення.

За особами, яких викликають як потерпілих, свідків, експертів і перекладачів, зберігається у встановленому порядку середній заробіток за місцем роботи за час їх відсутності у зв'язку з явкою в орган (до посадової особи), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення.

13.10. Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці та здоров'я населення. Ведення адвокатом таких справ.

Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці та здоров'я населення включають:

—порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплата її не в повному обсязі, а також інші порушення вимог законодавства про працю — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності від 15 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці — тягне за собою накладення штрафу на працівників від двох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності — від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—ухилення осіб, які представляють власників або уповноважені ними органи чи профспілки або інші уповноважені трудовим колективом органи, представ-

ників трудових колективів від участі в переговорах щодо укладення, зміни чи доповнення колективного договору, угоди, умисне порушення встановленого законодавством строку початку таких переговорів або незабезпечення роботи комісій з представників сторін чи примирних комісій у визначений сторонами переговорів строк — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення чи невиконання зобов'язань щодо колективного договору, угоди особами, які представляють власників або уповноважені ними органи чи профспілки або інші уповноважені трудовим колективом органи, чи представниками трудових колективів — тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—ненадання особами, які представляють власників або уповноважені ними органи чи профспілки або інші уповноважені трудовим колективом органи, представниками трудових колективів інформації, необхідної для ведення колективних переговорів і здійснення контролю за виконанням колективних договорів, угод, — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 6 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить засоби захисту рослин, стимулятори їх росту, мінеральні добрива та інші хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої і на посадових осіб — від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої;

—заготівля, переробка з метою збуту або збут продуктів харчування чи іншої продукції, радіоактивно забруднених понад рівні, що допускаються, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 8 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої і на посадових осіб — від 15 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої;

—виробництво, зберігання, транспортування або реалізація продуктів харчування чи продовольчої сировини, забруднених мікроорганізмами, іншими біологічними агентами, біологічно активними речовинами та продуктами біотехнологій понад гранично допустимі рівні, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої і на посадових осіб — від 6 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої;

—незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах — тягнуть за собою накладення штрафу від 18 до 43 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до 15 діб;

—особа, яка добровільно здала наркотичні засоби або психотропні речовини, які були у неї в невеликих розмірах і які вона виробила, виготовила, придбала, зберігала, перевозила, пересилала без мети збуту, звільняється від адміністративної відповідальності за передбачені вище дії;

—ухилення особи, хворої на наркоманію, від медичного огляду на наявність наркотичного сп'яніння — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—ухилення особи, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами, від медичного обстеження — тягне за собою накладення штрафу від 18 до 43 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—ухилення від обстеження осіб, щодо яких є достатні дані про те, що вони хворі на венеричну хворобу, або від лікування осіб, які були у контакті з хворими на венеричну хворобу і потребують профілактичного лікування, продовжуване після попередження, зробленого їм органами охорони здоров'я, — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів, порядку контролю за безпекою та якістю донорської крові, її компонентів, препаратів і відповідних консервуючих розчинів, порядку обміну донорською кров'ю, її компонентами і препаратами та вивезення їх за межі України, порядку медичного обстеження донора перед здаванням крові та її компонентів — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—умисне приховування хворими на венеричну хворобу джерела зараження та осіб, які були у контакті з цими хворими, — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення вимог режиму радіаційної безпеки в спеціально визначеній зоні радіаційного забруднення, що виражається у проникненні в цю зону без дозволу відповідних органів або самовільному поселенні у ній, або знищенні, пошкодженні чи перенесенні знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначеної зони, або винесенні чи вивезенні з неї без відповідного дозволу будівельних матеріалів, устаткування, транспортних засобів, плодів, ягід, грибів, інших продуктів харчування, домашніх речей або інших предметів, — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих предметів і на посадових осіб — від 8 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—винесення або вивезення з території, що зазнала радіоактивного забруднення, без радіометричного контролю і відповідного дозволу будівельних матеріалів, устаткування, транспортних засобів, плодів, ягід, грибів, інших продуктів харчування, домашніх речей або інших предметів, радіоактивно забруднених понад рівні, що допускаються, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих предметів і на посадових осіб — від 8 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Умисне придбання і використання для виробничих потреб будівельних матеріалів, устаткування, транспортних засобів, які винесено або вивезено з території, що зазнала радіоактивного забруднення, — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією або вилученням цих предметів.

13.11. Адміністративні правопорушення, що посягають на власність. Ознаки відмежування їх від злочинів проти власності. Ведення адвокатом таких справ.

Серед адміністративних правопорушень, що посягають на власність, КпАП виділяє такі:

—порушення права державної власності на надра: самовільне користування надрами, укладення угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на надра, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 4 до 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 10 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення права державної власності на води: самовільне захоплення водних об'єктів або самовільне водокористування, переуступка права водокористування, а також укладення інших угод, які у прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на води, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення права державної власності на ліси: самовільна переуступка права лісокористування, а також укладення інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на ліси, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення права державної власності на тваринний світ: самовільна переуступка права користування об'єктами тваринного світу, а також укладення інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на тваринний світ, — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—дрібне викрадення чужого майна: дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати — тягне за собою накладання штрафу від 3 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням 20 % заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб (викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);

— ухилення від відшкодування майнової шкоди, заподіяної злочином підприємствам, установам, організаціям або громадянам: ухилення від відшкодування майнової шкоди, заподіяної злочином підприємствам, установам, організаціям або громадянам, особи, зобов'язаної за вироком або рішенням суду відшкодувати таку шкоду, — тягне за собою попередження, або накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправні роботи на строк до двох місяців з відрахуванням 20 % заробітку;

— порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності: незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної

мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення.

13.12. Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури. Ведення адвокатом таких справ.

КпАП виокремлює такі види адміністративних правопорушень в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури:

—псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель: псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, а так само невжиття заходів у боротьбі з бур'янами — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 6 до 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил використання земель: використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 10 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—самовільне зайняття земельної ділянки — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—приховування або перекручення даних земельного кадастру: перекручення даних державного земельного кадастру і приховування інформації про наявність земель запасу або резервного фонду — тягнуть за собою накладення штрафу на посадову особу від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—несвоєчасне повернення тимчасово займаних земель або неприведення їх у стан, придатний для використання за призначенням — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 9 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 9 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— самовільне відхилення від проектів внутрігосподарського землеустрою: відхилення без належного дозволу від затверджених у встановленому порядку проектів внутрігосподарського землеустрою — тягне за собою накладення штра фу на громадян від 1 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на по садових осіб — від 3 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення громадянами межових знаків меж землекористувань — тягне за собою накладення штрафу від 2 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— порушення вимог щодо охорони надр: самовільна забудова площ залягання корисних копалин, невиконання правил охорони надр і вимог щодо охорони довкілля, будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуван-

ням надрами, знищення або пошкодження спостережних режимних свердловин на підземні води, а також маркшейдерських і геодезичних знаків — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 4 до 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 10 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—вибіркова відробка багатих ділянок родовищ, яка призводить до необгрунтованих втрат балансових запасів корисних копалин, наднормативні втрати і наднормативне розубожування корисних копалин при видобуванні, псування родовищ корисних копалин та інші порушення вимог раціонального використання їх запасів — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 10 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—втрата маркшейдерської документації, невиконання вимог щодо приведення гірничих виробок і бурових свердловин, які ліквідуються або консервуються, у стан, що забезпечує безпеку населення, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і бурових свердловин на час консервації — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 10 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення особливих умов спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, якщо це не пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб та фізичних осіб від 10 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил і вимог проведення робіт з геологічного вивчення надр, яке може призвести чи призвело до недостовірної оцінки розвіданих запасів корисних копалин або умов для будівництва та експлуатації підприємств з видобування корисних копалин, а також підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, втрата геологічної документації, дублікатів проб корисних копалин і керна, необхідних при дальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ, — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 10 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил охорони водних ресурсів: забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозаборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення: забруднення і засмічення територіальних і внутрішніх морських вод внаслідок скидів із суден, здійснених без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів або з порушенням встановлених правил, — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 35 до 70 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—проведення навантажувальних та розвантажувальних робіт, що можуть призвести до забруднення територіальних і внутрішніх морських вод, без дозволу органів державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища, якщо одержання такого дозволу передбачено законодавством України, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 20 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—неповідомлення адміністрації найближчого порту України про проведене внаслідок крайньої необхідності без належного на те дозволу скидання у море шкідливих речовин з судна або іншого плавучого засобу, повітряного судна, платформи чи іншої штучно спорудженої у морі конструкції, а у випадках скидання з метою поховання — і органу, який видає дозволи на таке скидання, одразу після здійснення або в ході здійснення такого скидання — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб судна або іншого плавучого засобу від 40 до 70 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил водокористування: забір води з порушенням планів водокористування, самовільне проведення гідротехнічних робіт, безгосподарне використання води (добутої або відведеної з водних об'єктів), порушення правил ведення первинного обліку кількості вод, що забираються з водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод, що скидаються, — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил експлуатації водогосподарських споруд і пристроїв — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—невиконання обов'язків по реєстрації в суднових документах операцій з шкідливими речовинами і сумішами: невиконання капітаном або іншими особами командного складу судна чи іншого плавучого засобу передбачених чинним законодавством обов'язків по реєстрації в суднових документах операцій з речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, чи сумішами, які містять такі речовини понад установлені норми, внесення зазначеними особами до суднових документів неправильних записів про ці операції або незаконне відмовлення пред'явити такі документи відповідним посадовим особам — тягнуть за собою накладення штрафу від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—незаконне використання земель державного лісового фонду: використання ділянок земель державного лісового фонду для розкорчовування, спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів та інше без належного дозволу на використання цих ділянок — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 9 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці — тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—незаконна порубка і пошкодження дерев і чагарників; знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також молодняка природного походження і самосіву на площах, призначених під лісовідновлення, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 7 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень вздовж берегів річок, каналів, навколо водних об'єктів, гідротехнічних

споруд, на смугах відводу автомобільних доріг, залізниць та інших захисних лісових насаджень — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 7 до 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення або пошкодження підросту в лісах — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку, — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень вздовж берегів річок, каналів, навколо водних об'єктів, гідротехнічних споруд, на смугах відводу автомобільних доріг, залізниць та інших захисних лісових насаджень — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 7 до 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення або пошкодження підросту в лісах — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил та інструкцій по відновленню, поліпшенню стану і породного складу лісів, підвищенню їх продуктивності, а також по використанню ресурсів спілої деревини — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—самовільне сінокосіння і пасіння худоби в лісах та на землях державного лісового фонду, не вкритих лісом, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід та інше на ділянках, де це заборонено або допускається тільки за лісовими квитками, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—збирання дикорослих плодів, горіхів, ягід та інше з порушенням установлених строків їх збирання — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, транспортних шляхів, магістральних трубопроводів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає шкідливому впливу на стан і відтворення лісів, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, промисловими і комунально-побутовими викидами, відходами і покидьками, що спричиняє його усихання чи захворювання, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—засмічення лісів відходами — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення або пошкодження лісоосушувальних канав, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 1 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 1 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення корисної для лісу фауни — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення вимог пожежної безпеки в лісах — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, а також порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі або поширення її на значній площі, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 7 до 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—самовільне випалювання рослинності або її залишків: випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, рослинності або її залишків та опалого листя у смугах відводу автомобільних доріг і залізниць, у парках, інших зелених насадженнях та газонів у населених пунктах без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища або з порушенням умов такого дозволу, а так само невжиття особою, яка одержала дозвіл на випалювання зазначеної рослинності або її залишків та опалого листя, заходів щодо своєчасного їх гасіння — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 50 до 70 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів: викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноваженого органу виконавчої влади або недодержання вимог, передбачених наданим дозволом, інші порушення порядку здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря або перевищення технологічних нормативів допустимого викиду забруднюючих речовин та нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел під час експлуатації технологічного устаткування, споруд і об'єктів — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію та експлуатації підприємств і споруд: введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, які не відповідають вимогам щодо охорони атмосферного повітря, — тягне за собою поперед-

ження або накладення штрафу на посадових осіб від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будів
ництва, реконструкції або прийняття в експлуатацію об'єктів чи споруд, а так са мо недодержання строків, встановлених для кожного етапу будівництва природо охоронних об'єктів чи споруд, або строків прийняття їх в експлуатацію — тягне за собою накладення штрафу на громадян від одного до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб — від 5 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та ін.

13.13. Адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та в галузі використання електричної і теплової енергії. Ведення адвокатом таких справ.

КпАП виокремлює такі види адміністративних правопорушень у промисловості, будівництві та в галузі використання електричної і теплової енергії:

—порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості та на об'єктах, підконтрольних органам спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці, — тягне за собою накладення штрафу на працівників від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, громадян — власників підприємств чи уповноважених ними осіб — від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості та на об'єктах, підконтрольних органам спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці, — тягне за собою накладення штрафу на працівників від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, громадян — власників підприємств чи уповноважених ними осіб — від 10 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення посадовими особами підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності правил і норм ядерної та радіаційної безпеки — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення вимог нормативно-правових актів щодо технічної експлуатації електричних станцій і мереж, енергетичного обладнання об'єктів електроенергетики, підключених до об'єднаної енергетичної системи України, та енергетичного обладнання споживачів, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на працівників від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 3 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—недодержання державних стандартів, норм і правил під час проектування, розміщення, будівництва і реконструкції, а так само прийняття в експлуатацію об'єктів чи споруд, зведених з порушенням законодавства, — тягне за собою на кладення штрафу на громадян від 1 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб — від 5 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— надання недостовірної інформації про умови проектування і будівництва чи необгрунтована відмова у наданні такої інформації — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— недодержання термінів надання замовникові висновків комплексної експертизи проектної документації або обгрунтованої відмови щодо їх надання, недодержання термінів подання відповідних висновків до складу комплексної екс/пертизи, а також вимагання під час проведення експертизи документів, не передбачених законодавством, — тягне за собою накладення штрафу на посадових фіб від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— недодержання термінів підготовки та надання дозволів на виконання будівельних робіт, вимагання при видачі таких дозволів документів, не передбачених законодавством, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— самовільне будівництво будинків або споруд, а так само самовільна зміна архітектурного вигляду будинків або споруд під час експлуатації — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб — від 9 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходш громадян;

— марнотратне витрачання паливно-енергетичних ресурсів, тобто систематичне, без виробничої потреби, недовантаження або використання на холостому ходу електродвигунів, електропечей та іншого електро- і теплоустаткування; систематична пряма втрата стисненого повітря, води і тепла, спричинена несправністю арматури, трубопроводів, теплоізоляції трубопроводів, печей і тепловикористовуючого устаткування; використання без дозволу енергопостачальної організації електричної енергії для опалення службових та інших приміщень, а також для не передбаченої виробничим процесом мети; безгосподарне використання електричної енергії для освітлення — тягне за собою попередження або накладення штрафу на керівників підприємств, установ, організацій, головних інженерів, головних енергетиків (головних механіків) підприємств, начальників цехів, керівників адміністративно-господарських служб установ і організацій від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— порушення затверджених Кабінетом Міністрів України Правил охорони електричних мереж, що спричинило або могло спричинити перерву в забезпеченні споживачів електричною енергією, пошкодження електричних мереж або заподіяння іншої шкоди, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 2 до 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 4 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— пуск газу на газовикористовуюче обладнання завершених будівництвом, реконструйованих чи розширюваних підприємств без дозволу органів Державної інспекції з енергозбереження або недотримання встановленого режиму споживання газу, або споживання газу в обхід приладів обліку, або самовільне відновлення споживання газу після пломбування засувок постачальником природного газу чи уповноваженою ним юридичною особою — тягне за собою попередження або накладення штрафу на керівників, заступників керівників, головних енергетиків (головних механіків), начальників цехів та служб підприємств, установ і організацій від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та ін.

13.14. Адміністративні правопорушення у сільському господарстві. Ведення адвокатом такиґсправ.

До адміністративних правопорушень у сільському господарстві відносяться:

—потрава посівів, зіпсуття або знищений зібраного врожаю сільськогосподарських культур, що знаходиться у полі,ліошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств худобою чи птицею — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—проїзд по посівах або насадженнях на автомобілі, тракторі, комбайні чи іншій машині — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—проїзд по посівах або насадженнях на гужовому транспорті — тягне за собою накладення штрафу від 0,5 до 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

—виробництво, заготівля, пакування, маркування, затарювання, зберігання насіння, садивного матеріалу з метою продажу без додержання методичних і технологічних вимог або реалізація їх без документів про якість, а так само інше введення в обіг насіння, садивного матеріалу з порушенням встановленого порядку — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 7 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил щодо боротьби з карантинними шкідниками і хворобами рослин та бур'янами — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 4 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—вивезення з прикордонних морських і річкових портів (з пристаней), з залізничних станцій, автовокзалів (автостанцій), з аеропортів та інших прикордонних пунктів завезених із зарубіжних країн матеріалів, що не пройшли карантинну перевірку або відповідну обробку, — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 13 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— невжиття заходів щодо забезпечення встановленого режиму охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць зберігання і переробки врожаю цих культур, а так само невжиття заходів щодо знищення післяжнивних залишків чи відходів виробництва, що містять наркотичні речовини, — тягне за собою накла дення штрафу на посадових осіб від 18 до 45 неоподатковуваних мінімумів до ходів громадян;

—незаконні посів або вирощування снотворного маку чи конопель — тягнуть за собою накладення штрафу від 18 до 88 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно вирощуваних наркотиковмісних рослин;

—порушення правил щодо карантину тварин, інших ветеринарно-санітарних вимог, передбачених Законом України «Про ветеринарну медицину», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з епізоотіями, — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 0,5 до 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, на посадових осіб — від 3 до 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення законодавства про племінну справу у тваринництві: оформлення племінних свідоцтв (сертифікатів) на племінні (генетичні) ресурси без ураху-

вання даних офіційного обліку продуктивності тварин, офіційної класифікації (оцінки) за типом, імуногенетичного контролю, внесения^ до документів з племінної справи недостовірних даних, використання для відтворення неатестованих та недопущених до відтворення плідників, недодержання встановлених технологічних та ветеринарно-санітарних вимог і правил щодо отримання, зберігання та використання племінних (генетичних) ресурсів — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб — від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та ін.

13.15. Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку. Ведення адвокатом таких справ.

Серед адміністративних правопорушень на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку слід назвати:

—порушення правил по охороні порядку і безпеки руху на залізничному транспорті: самовільний проїзд у вантажних поїздах, посадка і висадка Цід час руху поїзда, проїзд на підніжках і дахах вагонів, самовільне без потреби зупинення поїзда, а також підкладання на залізничні колії предметів, які можуть спричинити порушення руху поїздів, — тягнуть за собою накладення штрафу від 1ₓдо 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; пошкодження залізничної колії, захисних лісонасаджень, снігозахисних загороджень та інших колійних обЧктів, споруд і пристроїв сигналізації та зв'язку — тягне за собою накладення штра^у<на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і посадових осіб — від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—викидання сміття та інших предметів з вікон і дверей вагонів поїздів, прохід по залізничних коліях у невстановлених місцях — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від 0,5 до 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

—порушення правил проїзду гужовим транспортом і прогону худоби через залізничні колії, випасання худоби поблизу залізничних колій — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—недодержання встановлених габаритів при навантаженні і вивантаженні вантажів — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил користування засобами залізничного транспорту: пошкодження внутрішнього обладнання пасажирських вагонів, стекол локомотивів і вагонів — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; куріння у вагонах (у тому числі в тамбурах) приміських поїздів, у невстановлених для куріння місцях у поїздах місцевого і дальнього сполучення, а також у метрополітенах — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил безпеки польотів: розміщення в районі аеродрому будь-яких знаків і пристроїв, схожих на маркірувальні знаки і пристрої, прийняті для розпізнання аеродромів, або спалювання піротехнічних виробів без дозволу адміністрації аеропорту, аеродрому, або влаштування об'єктів, які сприяють масовому

скупченню птахів, небезпечних для польотів повітряних суден, — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; невиконання правил про розміщення нічних і денних маркірувальних знаків або пристроїв на будівлях і спорудах — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—пошкодження аеродромного устаткування, аеродромних знаків, повітряних суден та їх устаткування — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—прохід або проїзд без належного дозволу по території аеропортів (крім аеровокзалів), аеродромів, об'єктів радіо- і світлозабезпечення польотів — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—виконання польотів з порушенням нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації, — тягне за собою накладення штрафу від 3 до ЗО неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил поведінки на повітряному судні: невиконання особами, які перебувають на повітряному судні, розпоряджень командира судна — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; порушення правил фотографування, кінозйомки і користування засобами радіозв'язку з борту повітряного судна — тягне за собою попередження або накладення штрафу[1] від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією плівки;

—порушення правил міжнародних польотів — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил по охороні порядку і безпеки руху на морському транспорті: порушення правил входу суден у порт і виходу їх з порту, руху і стоянки суден у портових водах, а також правил, що забезпечують безпеку пасажирів під час посадки на судна, в путі слідування і під час висадки їх з суден, — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—проведення без належного дозволу водолазних робіт у портових водах, а також недодержання правил подачі сигналів під час цих робіт — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил по охороні порядку і безпеки руху на річковому транспорті і маломірних суднах: керування судноводіями річковими або маломірними суднами, не зареєстрованими у встановленому порядку, або такими, що не пройшли технічного огляду, або не несуть бортових номерів і позначень, або мають несправності, з якими заборонено їх експлуатацію, або переобладнаними без відповідного дозволу, або з порушенням правил завантаження, норм пасажиромісткості, обмежень по району та умовам плавання — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; порушення судноводіями річкових суден правил руху і стоянки суден у плесі, на рейдах і в портах, буксирування составів і плотів, подачі звукових і світлових сигналів, несення суднових вогнів і знаків, правил навантаження і розвантаження суден, а також пошкодження портових і гідротехнічних споруд та обладнання — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права керування судном

на строк до одного року; перевищення судноводіями маломірних суден установленої швидкості руху, недодержання вимог навігаційних знаків, умисне зупинення або стоянка судна в заборонених місцях, пошкодження гідротехнічних споруд або технічних засобів і знаків судноплавної і навігаційної обстановки, порушення правил маневрування, подачі звукових сигналів, несення бортових вогнів і знаків — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права керування маломірним судном на строк до одного року; керування річковим або маломірним судном особою, яка не має права керування цим судном, або передача керування таким судном особі, яка не має права керування, — тягнуть за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил користування засобами автомобільного транспорту та електротранспорту: пошкодження внутрішнього обладнання та стекол автобусів, маршрутних таксі, тролейбусів або трамваїв — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; викидання сміття та інших предметів з вікон і дверей автобусів, маршрутних таксі, тролейбусів або трамваїв — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 0,5 до 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян; куріння в автобусах, маршрутних таксі, тролейбусах або трамваях — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—порушення правил пожежної безпеки на залізничному, морському, річковому і повітряному транспорті — тягне за собою накладення штрафу нг громадян від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—керування водіями транспортними засобами, що мають несправності гальмової системи або рульового управління, або переобладнаними з порушенням відповідних правил, нормативів і стандартів, або такими, що своєчасно не пройшли державного технічного огляду, — тягне за собою цакладення штрафу від 1 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;^

—порушення правил користування ременями безпеки або мотошоломами — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 0,2 до 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

—керування водіями транспортними засобами, не зареєстрованими або не перереєстрованими у встановленому порядку, з підробленим номерним знаком, без номерного знаку або з номерним знаком, що не належить цьому засобу чи не відповідає вимогам стандарту, або з умисно прихованим номерним знаком, а так само перевезення водіями транспортних засобів, що працюють у режимі маршрутних таксомоторів або здійснюють міжміські чи міжнародні перевезення пасажирів понад кількість місць для сидіння, визначену у реєстраційних документах на транспортний засіб або передбачену технічною характеристикою транспортного засобу, — тягнуть за собою накладення штрафу від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—перевищення водіями транспортних засобів швидкості руху, невиконання сигналів регулювання дорожнього руху, порушення правил перевезення людей та інших правил дорожнього руху: перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху більш як на 20 кілометрів на годину, проїзд на заборонний сигнал світлофора або жест регулювальника, порушення правил обгону і зустрічного роз'їзду, проїзду перехресть, зупинок транспортних засобів загального користування, початку руху, зміни напрямку руху, проїзду спеціальних транспортних засобів — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу

від 0,5 до 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян; недодержання водіями вимог дорожніх знаків, розмітки проїзної частини шляхів або безпечної дистанції, порушення правил зупинки і стоянки, розташування транспортних засобів на проїзній частині, руху автомагістралями, пріоритету транспортних засобів загального користування, користування зовнішніми освітлювальними приладами, попереджувальними сигналами, буксирування механічних транспортних засобів, перевезення людей або руху тротуарами чи пішохідними доріжками — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від 0,2 до 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян; ненадання водіями транспортних засобів переваги в русі пішоходам на нерегульованих пішохідних переходах, а так само інші порушення правил проїзду пішохідних переходів — тягнуть за собою накладення штрафу від 0,5 до 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

— невиконання водіями вимог працівника міліції, а водіями військових транспортних засобів — вимог посадової особи військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України про зупинку транспортного засобу, а також залишення ними на порушення встановлених правил місця дорожньо-транспортної пригоди, до якої вони причетні, — тягнуть за собою накладення штрафу від 8 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права керування всіма видами транспортних засобів на строк від 1 до 3 років;

— перешкоджання проведенню працівником міліції, посадовою особою військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України огляду транспортних засобів у передбачених законом випадках — тягне за собою накладення штрафу від 4 до 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— порушення водіями транспортних засобів правил проїзду залізничних переїздів: в'їзд водіїв на залізничний переїзд на заборонений сигнал світлофора або жест регулювальника чи чергового по переїзду, при закритому шлагбаумі або коли до переїзду наближається поїзд — тягне за собою накладення штрафу від 2 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— керування транспортними засобами особами, які не мають права керування або водіями, які не мають при собі чи не пред'явили для перевірки відповідних документів — тягне за собою накладення штрафу від 2 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— непокора пішоходів сигналам регулювання дорожнього руху, перехід ними проїзної частини у невстановлених місцях або безпосередньо перед транспортними засобами, що наближаються, невиконання інших правил дорожнього руху — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від 0,1 до 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

— керування транспортними засобами особами у стані сп'яніння, передача керування транспортним засобом особі, яка перебуває у стані сп'яніння, а так само ухилення осіб, які керують транспортними засобами, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан сп'яніння, — тягнуть за собою накладення штрафу на водіїв від 15 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права керування всіма видами транспортних засобів на строк від 1 до 2 років і на інших осіб — накладення штрафу від 15 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— безквитковий проїзд пасажира, а так само провезенім без квитка дитини віком від 7 до 16 років: у поїздах приміського, місцевого або дальнього сполучен-

ня — тягне за собою накладення штрафу в десятикратному розмірі від вартості проїзду; в міському транспорті — тягне за собою накладення штрафу в двадцятикратному розмірі від вартості проїзду; в автобусі приміського або внутрірайонного сполучення — тягне за собою накладення штрафу в десятикратному розмірі від вартості проїзду; в автобусі міжміського і міжнародного сполучення та у міжміському електротранспорті — тягне за собою накладення штрафу в десятикратному розмірі від вартості проїзду; на суднах водного транспорту — тягне за собою накладення штрафу в п'ятикратному розмірі від вартості проїзду;

—порушення правил охорони ліній і споруд зв'язку або пошкодження кабельної, радіорелейної, повітряної лінії зв'язку, проводового мовлення або споруд чи обладнання, які входять до їх складу, якщо воно не викликало припинення зв'язку, — тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — у розмірі від 50 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—пошкодження таксофонів — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—здійснення дій, що призвели до зниження якості функціонування телекомунікаційних мереж, або самовільне (без відома оператора телекомунікацій) отримання телекомунікаційних послуг — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від ЗО до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

13.16. Адміністративні правопорушення у галузі житлових прав громадян житлово-комунального господарства та благоустрою. Ведення адвокатом таких справ.

КпАП передбачає відповідальність за такі правопорушення у галузі житлових прав громадян житлово-комунального господарства та благоустрою:

порушення посадовими особами порядку взяття на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, зняття з обліку та надання громадянам жилих приміщень, недодержання встановлених строків заселення жилих будинків і жилих приміщень (ст. 149 КпАП) — тягнуть за собою накладення штрафу від 3 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення правил користування жилими приміщеннями, санітарного утримання місць загального користування, сходових кліток, ліфтів, під'їздів, придомових територій, порушення правил експлуатації жилих будинків, жилих приміщень та інженерного обладнання, безгосподарне їх утримання, а також самовільне переобладнання та перепланування жилих будинків і жилих приміщень, використання їх не за призначенням, псування жилих будинків, жилих приміщень, їх обладнання та об'єктів благоустрою {ст. 150 КпАП) — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

самоправне зайняття жилого приміщення у будинках державного або громадського житлового фонду чи фонду житлово-будівельних кооперативів (ст. 151 КпАП) — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів, а також недодержання правил щодо забезпечення чистоти і порядку в містах та інших населених пунктах (ст. 152 КпАП) — тягнуть за собою попередження або

накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

знищення або пошкодження зелених насаджень, окремих дерев, чагарників, газонів, квітників та інших об'єктів озеленення в населених пунктах, невжиття заходів для їх охорони, а також самовільне перенесення в інші місця під час забудови окремих ділянок, зайнятих об'єктами озеленення (ст. 153 КпАП), — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

тримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, чи понад установлену кількість, чи незареєстрованих собак, або приведення в громадські місця, або вигулювання собак без повідків і намордників (крім собак, у реєстраційних свідоцтвах на яких зроблено спеціальну відмітку) чи в невідведених для цього місцях (ст. 154 КпАП) — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; якщо ці дії спричинили заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну, а так само повторне протягом року вчинення аналогічного порушення, то наступає адмінвідповідальність у вигляді накладення штрафу на громадян від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією тварин і на посадових осіб — від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

13.17. Адміністративні правопорушення у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності. Ведення адвокатом таких справ.

Назвемо порушення, за які передбачено адміністративну відповідальність, у кожній сфері окремо. Розпочнемо з адміністративних правопорушень у галузі торгівлі, громадського харчування, а також сфері послуг:

порушення правил торгівлі, виконання робіт і надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю (ч. 1 ст. 155 КпАП), — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; якщо ці ж дії вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, вони тягнуть за собою накладення штрафу від 5 до 27 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

продаж товарів зі складів, баз, підсобних приміщень підприємств (організацій) державної торгівлі (громадського харчування, сфери послуг) і споживчої кооперації на порушення встановлених правил, а так само приховування товарів від покупців, вчинене працівниками підприємств (організацій) державної торгівлі (громадського харчування та сфери послуг) і споживчої кооперації, які не є посадовими особами, — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; такі самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу від 5 до 27 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення встановленого законом порядку проведення розрахунків у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг — тягне за собою накладення штрафу на осіб, які здійснюють розрахункові операції, від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; такі самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу на осіб, які здійснюють розрахункові операції, від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення встановленого законом порядку проведення розрахунків при здійсненні операцій з купівлі-продажу іноземної валюти — тягне за собою накладення штрафу на осіб, які здійснюють операції з купівлі-продажу іноземної валюти, від 3 до 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб уповноважених банків або суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність на підставі агентських угод з уповноваженими банками з операцій купівлі-продажу іноземної валюти, — від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ці ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу на осіб, які здійснюють операції з купівлі-продажу іноземної валюти, від 6 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб уповноважених банків або суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність на підставі агентських угод з уповноваженими банками з операцій купівлі-продажу іноземної валюти, — від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

обмірювання, обважування, обраховування, перевищення встановлених цін і тарифів або інший обман покупця чи замовника працівниками торгівлі, громадського харчування і сфери послуг та громадянами — суб'єктами підприємницької діяльності під час реалізації товарів, виконання робіт, надання послуг, якщо матеріальна шкода, заподіяна таким обманом, не перевищує три неоподатковуваних мінімуми доходів громадян, — тягне за собою накладення штрафу від 2 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ці ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

роздрібна або оптова, включаючи імпорт або експорт, торгівля спиртом етиловим, коньячним або плодовим або роздрібна торгівля алкогольними напоями чи тютюновими виробами без наявності ліцензії або без марок акцизного збору чи з підробленими марками цього збору — тягне за собою накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі та виручки, одержаної від продажу предметів торгівлі;

порушення працівником підприємства (організації) торгівлі або громадського харчування правил торгівлі алкогольними напоями і тютюновими виробами, а саме: торгівля алкогольними напоями або тютюновими виробами в приміщеннях або на територіях, заборонених законом, або в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради як такі, де роздрібна торгівля алкогольними напоями або тютюновими виробами заборонена, а так само торгівля алкогольними напоями або тютюновими виробами через торгові автомати чи неповнолітніми особами, а також продаж алкогольних напоїв або тютюнових виробів особі, яка не досягла 18 років, — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

торгівля алкогольними напоями або тютюновими виробами з рук — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі; ці ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу від 20 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі;

відмова працівників торгівлі, громадського харчування та сфери послуг і громадян, які займаються підприємницькою діяльністю в цих галузях, у наданні громадянам-споживачам необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про товари (роботи, послуги), їх кількість, якість, асортимент, а також про їх виробника (виконавця, продавця), у навчанні безпечного та правильного їх використання, а так само обмеження прав громадян-споживачів на перевірку якості, комплектності, ваги та ціни придбаних товарів, — тягнуть за собою накладення штрафу від 1 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; відмова вказаними вище особами громадянину-споживачу в реалізації його права в разі придбання ним товару неналежної якості — тягнуть за собою накладення штрафу від одного до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення встановленого порядку промислової переробки, зберігання, транспортування або знищення конфіскованих спирту етилового, коньячного та плодового, алкогольних напоїв чи тютюнових виробів — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення правил торгівлі на ринках — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

торгівля в містах з рук на вулицях, площах, у дворах, під'їздах, скверах та в інших невстановлених місцях — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі або без такої;

торгівля з рук у невстановлених місцях промисловими товарами — тягне за собою накладення штрафу від 6 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі;

незаконна торговельна діяльність, тобто здійснення угод куплі-продажу товарів чи інших предметів з ухиленням від реєстрації в установленому порядку з метою одержання неконтрольованого державою прибутку, якщо розмір цього прибутку не перевищує семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих товарів і виручених грошей;

незаконний відпуск або незаконне придбання бензину чи інших паливно-мастильних матеріалів, що належать державним або громадським підприємствам, установам і організаціям, при відсутності ознак розкрадання — тягне за собою накладення штрафу від 4 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

КпАП передбачає адміністративну відповідальність за такі правопорушення у галузі фінансів і підприємницької діяльності:

незаконні скуповування, продаж, обмін, використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від 30 до 44 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією валютних цінностей;

порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з емісії цінних паперів тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб емітента цінних паперів, незалежно від форм власності — від 10 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на засновників (учасників) емітента чи їх посадових осіб чи уповноважених ними осіб — від 50 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

відсутність податкового обліку, порушення керівниками та іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій встановленого законом порядку ведення податкового обліку, у тому числі неподання або несвоєчасне подання аудиторських висновків, подання яких передбачено законами України, — тягне за собою накладення штрафу у розмірі від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; аналогічні дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі від 10 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неподання або несвоєчасне подання посадовими особами підприємств, установ та організацій платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів), — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб у розмірі від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ці ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб у розмірі від 10 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання керівниками та іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби, — тягне за собою попередження або накладення штрафу у розмірі від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ці ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі від 10 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неутримання або неперерахування до бюджету сум податку на доходи фізичних осіб при виплаті фізичній особі доходів, перерахування податку на доходи фізичних осіб за рахунок коштів підприємств, установ і організацій (крім випадків, коли таке перерахування дозволено законодавством), неповідомлення або несвоєчасне повідомлення державним податковим інспекціям за встановленою формою відомостей про доходи громадян, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також на громадян — суб'єктів підприємницької діяльності у розмірі від 2 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ці ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також на громадян — суб'єктів підприємницької діяльності у розмірі від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

провадження господарської діяльності без державної реєстрації як суб'єкта господарювання або без одержання ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, чи без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачене законом, — тягне за собою накладення штрафу від 20 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, знарядь виробництва і сировини чи без такої; такі самі дії, вчинені осо-

бою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу від ЗО до 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, знарядь виробництва і сировини чи без такої;

надання суб'єктом господарювання дозвільному органу або адміністратору недостовірної інформації щодо відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства — тягне за собою накладення штрафу від 40 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неподання або несвоєчасне подання громадянами декларацій про доходи чи включення до декларацій перекручених даних, неведения обліку або неналежне ведення обліку доходів і витрат, для яких законами України встановлено обов'язкову форму обліку, — тягне за собою попередження або накладення штрафу у розмірі від 3 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ці ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків, відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням установленого порядку, внесення неправдивих даних до фінансової звітності, неподання фінансової звітності, несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризацій грошових коштів і матеріальних цінностей, порушення правил ведення касових операцій, перешкоджання працівникам державної контрольно-ревізійної служби у проведенні ревізій та перевірок, невжиття заходів щодо відшкодування з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності, — тягнуть за собою накладення штрафу від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; такі ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з правопорушень, зазначених вище, — тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

незаконне копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а так само імітація, копіювання, пряме відтворення товару іншого підприємця, самовільне використання його імені — тягне за собою накладення штрафу від 30 до 44 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, знарядь виробництва і сировини чи без такої;

умисне поширення неправдивих або неточних відомостей, які можуть завдати шкоди діловій репутації або майновим інтересам іншого підприємця, — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 9 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденціальної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця — тягне за собою накладення штрафу від 9 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

здавання виторгу торговельними підприємствами всіх форм власності, що здійснюють реалізацію товарів за готівку, з порушенням термінів, установлених правилами розрахунків і ведення касових операцій, — тягне за собою накладення штрафу на осіб, відповідальних за здавання виторгу, від 17 до 88 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ті ж самі дії, вчинені особою повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення за аналогічне порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу від 43 до 175 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на яких немає належним чином розміщених марок акцизного збору, або з підробленими чи фальсифікованими марками акцизного збору посадовими особами підприємств-виробників, імпортерів і продавців цих товарів — тягне за собою накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких алкогольних напоїв або тютюнових виробів; ці ж дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано стягненню за будь-яке з вказаних правопорушень, або вчинені у великих розмірах, — тягнуть за собою накладення штрафу від 100 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких алкогольних напоїв чи тютюнових виробів;

незаконне зберігання марок акцизного збору — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією марок акцизного збору;

демонстрування фільмів або розповсюдження фільмів шляхом продажу чи передачі в прокат фільмокопій без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів — тягне за собою накладення штрафу від 20 до 45 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією фільмокопій, а також грошей, отриманих від їх демонстрування, продажу або передачі в прокат; ці ж дії, вчинені повторно протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення, — тягнуть за собою накладення штрафу від 45 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією фільмокопій, а також грошей, отриманих від їх демонстрування, продажу або передачі в прокат;

розповсюдження фільмів шляхом виготовлення фільмокопій без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів з метою їх демонстрування, продажу, передачі в прокат — тягне за собою накладення штрафу від 60 до 90 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією фільмокопій, засобів їх виготовлення, а також грошей, отриманих від *їх* демонстрування, продажу або передачі в прокат; такі ж дії, вчинені повторно протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення, — тягнуть за собою накладення штрафу від 90 до 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією фільмокопій, засобів їх виготовлення, а також грошей, отриманих від їх демонстрування, продажу або передачі в прокат;

розповсюдження і демонстрування фільмів з порушенням умов, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів, — тягнуть за собою накладення штрафу від 20 до 35 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією фільмокопій, а також грошей, отриманих від їх демонстрування, продажу або передачі в прокат;

недотримання суб'єктами кінематографії та телебачення квоти демонстрування національних фільмів при використанні національного екранного часу — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 60 до 90 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, упаковки яких не марковані контрольними марками або марковані контрольними марками, що мають серію чи містять інформацію, які не відповідають носію цього примірника, або номер, який не відповідає даним Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок, — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних; та сама дія, вчинена особою, яку

протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з правопорушень, зазначених вище, — тягне за собою накладення штрафу від 50 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних;

порушення законодавства, що регулює здійснення операцій з металобрухтом, — тягне за собою накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією металобрухту, а також грошей, отриманих від його реалізації;

використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або недотримання порядку проведення операцій з бюджетними коштами, як це встановлено чинним бюджетним законодавством, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 30 до 70 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва, — тягне за собою накладення штрафу від 20 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти без застосування визначених законом процедур; застосування процедур закупівлі з порушенням законодавства про здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти, в тому числі оформлення тендерної документації з порушенням законодавства про здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти, оцінка тендерних пропозицій, які не відповідають критеріям та методиці оцінки для визначення найкращої тендерної пропозиції, що міститься у тендерній документації, укладення з учасником, що став переможцем торгів, договору про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти за цінами і обсягами, які не відповідають вимогам тендерної документації; неоприлюднення інформації щодо закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти відповідно до вимог законодавства, недотримання умов захисту вітчизняного ринку; неподання в установленому порядку звіту про результати здійснення процедури закупівлі товарів, робіт і послуг, відображення недостовірних відомостей у звіті про результати здійснення зазначеної процедури — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 30 до 70 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

приховування (заниження) суми заробітної плати (виплат, доходу), на яку нараховуються страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; порушення встановленого порядку нарахування, обчислення та строків сплати страхових внесків; ухилення від реєстрації або несвоєчасна реєстрація платника страхових внесків в органах Пенсійного фонду України, неподання відомостей про обставини, що спричиняють зміни юридичного статусу страхувальника, порядку сплати ним страхових внесків; порушення встановленого порядку використання та здійснення операцій з коштами Пенсійного фонду України і Накопичувального фонду; неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою звітності щодо страхових внесків, коштів Пенсійного фонду України і Накопичувального фонду або подання недостовірних відомостей, що використовуються в системі персоніфікованого обліку, та іншої звітності і відомостей, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення порядку формування, встановлення та застосування цін і тарифів, а також знижок, націнок, доплат до них — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення посадовими особами підприємств, установ, організацій, фізичними особами, які використовують найману працю, строку реєстрації як платника страхових внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, несвоєчасна або неповна сплата страхових внесків — тягнуть за собою накладення штрафу від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення посадовими особами підприємств, установ, організацій, фізичними особами, які використовують найману працю, строку реєстрації як платника страхових внесків до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, несвоєчасна сплата страхових внесків або несвоєчасне інформування Фонду про чисельність працівників, річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), річну суму заробітної плати на підприємстві, нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, що сталися на підприємстві, про зміни технології робіт, виду діяльності підприємства або його ліквідацію — тягнуть за собою накладення штрафу від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ухилення посадовими особами підприємств, установ та організацій, фізичними особами, які використовують найману працю, від реєстрації як платника страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, несвоєчасна або неповна сплата страхових внесків, а також порушення порядку використання цих коштів — тягнуть за собою накладення штрафу від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів в нерівне становище, або додаткових умов, що не стосуються предмета договору, в тому числі нав'язування товару, не потрібного контрагенту, обмеження або припинення виробництва, а також вилучення з обороту товарів з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін, часткова або повна відмова від реалізації чи закупівлі товару за відсутності альтернативних джерел постачання або збуту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін, інші дії, спрямовані на створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) інших підприємців, встановлення монопольних цін (тарифів, розцінок) на свої товари, а також дискримінаційних цін, що обмежують права окремих споживачів, — тягнуть за собою накладення штрафу на керівників (розпорядників кредитів) підприємств (об'єднань, господарських товариств тощо) у розмірі до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, — до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

укладання угод, спрямованих на встановлення (підтримання) монопольних цін (тарифів), знижок, надбавок (доплат), націнок, розподіл ринків за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи за іншими ознаками з метою їх монополізації, усунення з ринку або обмеження доступу на нього продавців, покупців, інших підприємців — тягне за собою накладення штрафу на керівників (розпорядників кредитів) підприємств (об'єднань, господарських товариств тощо) у розмірі до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, — до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

заборона створення нових підприємств чи інших організаційних форм підприємництва в будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво певних видів товарів з метою обмеження конкуренції, примушування підприємців до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні та інші об'єднання підприємств, а також до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів, прийняття рішень про централізований розподіл товарів, що призводить до монопольного становища на ринку, встановлення заборони на реалізацію товарів з одного регіону республіки в інший, надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище щодо інших підприємців, що призводить до монополізації ринку певного товару, обмеження прав підприємців щодо придбання та реалізації товарів, встановлення заборон чи обмежень відносно окремих підприємців або груп підприємців — тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неподання, несвоєчасне подання посадовими особами органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також керівниками (розпорядниками кредитів) підприємств (об'єднань, господарських товариств тощо) та особами, які займаються підприємницькою діяльністю, інформації або подання завідомо недостовірної інформації Антимонопольному комітету України та його територіальним відділенням — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб та керівників у розмірі до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, — до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення керівниками банків або іншими особами, які відповідно до закону можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, — тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неподання або несвоєчасне подання, подання за невстановленою формою чи подання недостовірної фінансової звітності, ліквідаційного балансу, пов'язаних із ліквідацією юридичної особи, головою ліквідаційної комісії, ліквідатором, іншими відповідальними особами, залученими до ліквідації юридичної особи, — тягне за собою накладення штрафу від 30 до 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ведення з порушенням встановленого порядку бухгалтерського обліку господарських операцій, пов'язаних із ліквідацією юридичної особи, включаючи оцінку майна і зобов'язань юридичної особи та складання ліквідаційного балансу, що здійснюється відповідальними за це особами, — тягне за собою накладення штрафу від 30 до 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ухилення голови ліквідаційної комісії, ліквідатора, інших відповідальних осіб, залучених до ліквідації юридичної особи, від організації ведення бухгалтерського обліку господарських операцій, пов'язаних з ліквідацією юридичної особи, включаючи оцінку майна і зобов'язань юридичної особи та складання ліквідаційного балансу, — тягне за собою накладення штрафу від 40 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

створення перешкод будь-якою особою для доступу тимчасового адміністратора або ліквідатора до банку, його активів, книг, записів, документів —

тягне за собою накладення штрафу від 300 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

здійснення банківської діяльності без банківської ліцензії — тягне за собою накладення штрафу від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення вимог щодо ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію, порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що підлягають первинному фінансовому моніторингу, неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації про такі фінансові операції спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, а також невиконання вимог щодо зберігання документів, які стосуються ідентифікації осіб, що здійснюють фінансові операції, та документації щодо проведених ними фінансових операцій, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

розголошення інформації, яка надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, або факту надання такої інформації — тягне за собою накладення штрафу від 100 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неповідомлення або несвоєчасне повідомлення дозвільним органом або адміністратором суб'єкта господарювання про прийняття рішення про відмову у видачі такого документа у строк, встановлений законом, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення строків прийняття дозвільним органом рішення про видачу документа дозвільного характеру, неповідомлення адміністратором суб'єкта господарювання про одержання від дозвільних органів відповідних документів у строк, встановлений законом, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

безпідставна відмова дозвільним органом суб'єкту господарювання у видачі документа дозвільного характеру — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

13.18. Адміністративні правопорушення у галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації. Ведення адвокатом таких справ.

У цій сфері КлАП встановлює відповідальність за такі правопорушення: випуск (в тому числі з ремонту) або реалізація продукції, яка не відповідає вимогам стандартів, сертифікатів відповідності, норм, правил і зразків (еталонів) щодо якості, комплектності та упаковки (за винятком випадків, передбачених законодавством України), — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, громадян-власників підприємств чи уповноважених ними осіб від 3 до 88 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

випуск у продаж продукції, що не відповідає вимогам стандартів, технічних умов і зразків (еталонів) щодо якості, комплектності та упаковки, —тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності від 1 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

виконання робіт, надання послуг громадянам-споживачам, що не відповідають вимогам стандартів, норм і правил, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб, громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, від 1 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

випуск у продаж продукції з порушенням вимог щодо медичних попереджень споживачів тютюнових виробів — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 5 до ЗО неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

передача замовнику або у виробництво конструкторської, технологічної та проектної документації, яка не відповідає вимогам стандартів, норм і правил щодо якості продукції та її безпеки, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, громадян-власників підприємств чи уповноважених ними осіб від 3 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

недодержання стандартів і технічних умов при транспортуванні, зберіганні і використанні (експлуатації) продукції, якщо це спричинило зниження якості, псування або наднормативні втрати продукції, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 3 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

введення виробником чи постачальником в обіг продукції (у тому числі імпортної), яка підлягає обов'язковому підтвердженню відповідності, але щодо якої немає сертифіката відповідності або свідоцтва про визнання відповідності чи складеної відповідно до вимог технічного регламенту з підтвердження відповідності декларації про відповідність, а також неправомірне застосування національного знака відповідності — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, громадян-власників підприємств чи уповноважених ними осіб, громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, від 3 до 88 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

випуск з виробництва засобів вимірювальної техніки, що не пройшли державних приймальних або контрольних випробувань, повірки, калібрування або метрологічної атестації; випуск з ремонту та у продаж і видача напрокат засобів вимірювальної техніки, на які поширюється державний метрологічний нагляд і які не пройшли повірки або державної метрологічної атестації; порушення умов і правил проведення ремонту засобів вимірювальної техніки; неповідомлення або несвоєчасне повідомлення територіальних органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері метрології про діяльність з виробництва, ремонту, продажу, прокату та застосування засобів вимірювальної техніки, а так само неподання або несвоєчасне подання до цих органів на погодження переліків засобів вимірювальної техніки, що перебувають в експлуатації та підлягають повірці, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, громадян — суб'єктів підприємницької діяльності від 3 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення умов і правил проведення повірки і калібрування засобів вимірювальної техніки, проведення повірки та калібрування засобів вимірювальної техніки неуповноваженими повірочними та неатестованими або неакредитованими калібрувальними лабораторіями; порушення правил виконання вимірювань та умов використання їх результатів у сферах, на які поширюється державний метрологічний нагляд, а також проведення вимірювань у цих сферах з використанням неатестованих методик або неатестованими вимірювальними лабора-

торіями, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, громадян — суб'єктів підприємницької діяльності від 3 до ЗО неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення правил застосування засобів вимірювальної техніки, на які поширюється державний метрологічний нагляд, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, громадян — суб'єктів підприємницької діяльності від 3 до ЗО неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення встановленого порядку видачі сертифіката відповідності — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 3 до 44 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

13.19. Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку. Ведення адвокатом таких справ.

Серед адміністративних правопорушень до групи тих, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, КпАП відносить:

дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, — адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб;

поширювання неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти процентів заробітку;

вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, — тягнуть за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку;

стрільба з вогнепальної чи холодної метальної зброї або пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду в населених пунктах і в не відведених для цього місцях, а також у відведених місцях з порушенням установленого порядку — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зброї і бойових припасів або без такої;

порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а також використання пожежної техніки та засобів пожежогасіння не за призначенням — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 0,5 до

7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 2 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, а також в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради, — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

виготовлення або зберігання без мети збуту самогону чи інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення, виготовлення або зберігання без мети збуту апаратів для їх вироблення — тягнуть за собою накладення штрафу від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

придбання самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

виготовлення, придбання або зберігання з метою реалізації фальсифікованих алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, а так само виготовлення, придбання або зберігання з метою реалізації або використання за призначенням обладнання для вироблення фальсифікованих алкогольних напоїв чи тютюнових виробів — тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією фальсифікованих алкогольних напоїв, тютюнових виробів та обладнання для їх вироблення; .

реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, а так само обладнання для їх вироблення — тягне за собою накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією фальсифікованих алкогольних напоїв, тютюнових виробів та обладнання для їх вироблення;

розпивання спиртних напоїв на вулицях, на стадіонах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту та в інших громадських місцях, крім підприємств торгівлі і громадського харчування, в яких продаж спиртних напоїв на розлив дозволений виконавчим органом сільської, селищної, міської ради, або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

розпивання спиртних напоїв на виробництві (на робочих місцях, у приміщеннях і на території підприємств, установ, організацій) або перебування на роботі в нетверезому стані — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

участь майстрів, начальників дільниць, змін, цехів та інших керівників у розпиванні з підлеглими їм працівниками спиртних напоїв на виробництві або невжиття ними заходів до відсторонення від роботи осіб, які перебувають у нетверезому стані, або приховування ними випадків розпивання спиртних напоїв чи появи на роботі в нетверезому стані підлеглих їм працівників — тягне за собою накладення штрафу від 4 до 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами — тягне за собою накладення штрафу від 6 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

участь в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетку, «наперсток» та інші) на гроші, речі та інші цінності, а так само прийняття ставок приватними особами на спортивних та інших змаганнях — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального приладдя, а також грошей, речей та інших цінностей, що є ставкою у грі, або без такої;

незаконна організація азартних ігор на гроші, речі та інші цінності — тягне за собою накладення штрафу від 8 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального приладдя, а також грошей, речей та інших цінностей, що є ставкою у грі;

ворожіння у громадських місцях — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

заняття проституцією — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 5 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і накладення штрафу на посадових осіб та громадян — суб'єктів господарської діяльності — від 15 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

завідомо неправдивий виклик пожежної охорони, міліції, швидкої медичної допомоги або аварійних служб — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено КпАП, — тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, — тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

13.20. Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління. Ведення адвокатом таких справ.

До адміністративних правопорушень, що посягають на встановлений порядок управління, відносяться:

використання посадовою особою в особистих чи інших неслужбових цілях державних коштів, наданих їй у службове користування приміщень, засобів транспорту чи зв'язку, техніки або іншого державного майна, якщо це завдало державі шкоди на суму, що не перевищує п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, — тягне за собою накладення штрафу від 2,5 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку — тягнуть за собою накладення штрафу від 15 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків, а також вчинення таких же дій щодо члена

громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку — тягне за собою накладення штрафу від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, — адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб;

порушення встановленого порядку організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 10 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

надання посадовими особами для проведення з порушенням установленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій приміщень, транспорту, технічних засобів або створення інших умов для організації і проведення зазначених заходів — тягне за собою накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, — тягнуть за собою накладення штрафу від 6 до 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб;

злісне ухилення експерта, перекладача від явки в суд — тягне за собою накладення штрафу від 6 до 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового слідства або дізнання — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

перешкодження посадовою особою під будь-яким приводом явці до суду народного засідателя для виконання покладених на нього обов'язків — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

залишення посадовою особою без розгляду окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або невжиття заходів до усунення зазначених в них порушень закону, а так само несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу суду чи окрему постанову судді — тягнуть за собою накладення штрафу від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

залишення посадовою особою без розгляду подання органу дізнання чи слідчого про усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, або протесту, припису чи подання прокурора, а так само несвоєчасна відповідь на подання, протест чи припис — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

публічні заклики в будь-якій формі до невиконання розпоряджень або вимог працівника міліції чи посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у зв'язку з виконанням ним обов'язків по охороні громадського порядку або поширення завідомо неправдивих відомостей з метою провокації непокори законній вимозі працівника міліції чи посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, якщо ці дії призвели до порушення громадського порядку, — тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку;

невиконання посадовою особою законних вимог прокурора про проведення перевірки чи ревізії діяльності підконтрольних або підпорядкованих підприємств, установ, організацій або про виділення спеціалістів для проведення такої перевірки, про подання необхідних матеріалів — тягне за собою накладення штрафу від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ухилення від прибуття за викликом в прокуратуру — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб — від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника транспорту, який здійснює контроль за перевезенням пасажирів, пов'язана з фізичним опором або образою, а так само з іншими протиправними діями, — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку;

злісна непокора законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних з охороною державного кордону чи суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, який бере участь в охороні державного кордону України, — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб;

розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, — тягне за собою накладення штрафу до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

створення перешкод у виконанні робіт, пов'язаних з обслуговуванням об'єктів електроенергетики, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

самоуправство, тобто самовільне, всупереч встановленому законом порядку, здійснення свого дійсного або гаданого права, що не завдало істотної шкоди громадянам або державним чи громадським організаціям, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

купівля, продаж, обмін чи інша оплатна передача ордена, медалі, нагрудного знака до почесного звання, а так само їх привласнення або носіння особою, яка не має на те права, чи незаконне зберігання — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неподання органам державної статистики даних для проведення державних статистичних спостережень або подання їх недостовірними, не в повному обсязі, не за формою, передбаченою звітно-статистичною документацією, чи із запізненням; незабезпечення належного стану первинного обліку; порушення порядку ведення Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України — тягне за собою накладення штрафу на громадян — від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності — від 10 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення порядку використання конфіденційної інформації, приховування або перекручення даних державних статистичних спостережень, а також використання їх в засобах масової інформації, для поширення в інформаційних мережах, на паперових, магнітних та інших носіях, в наукових працях тощо без посилання на їх джерело — тягне за собою накладення штрафу на громадян — від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності — від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

керівництво об'єднанням громадян, яке не легалізувалося у встановленому законом порядку чи якому відмовлено у легалізації, або яке примусово розпущено за рішенням суду, але продовжує діяти, а так само участь у діяльності таких об'єднань — тягнуть за собою накладення штрафу від 25 до 130 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

виготовлення, випуск або розповсюдження продукції друкованого засобу масової інформації після припинення діяльності цього друкованого засобу масової інформації, а так само ухилення від перереєстрації друкованого засобу масової інформації у передбачених законом випадках, чи від повідомлення реєструючому органу про зміну виду видання, юридичної адреси засновника (співзасновників), місцезнаходження редакції, — тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення правил адміністративного нагляду особами, щодо яких встановлено такий нагляд, а саме:

1) неявка за викликом органу внутрішніх справ у вказаний термін і ненадання усних або письмових пояснень з питань, пов'язаних з виконанням правил адміністративного нагляду;

2) неповідомлення працівників органу внутрішніх справ, які здійснюють адміністративний нагляд, про зміну місця роботи чи проживання або про виїзд за межі району (міста) у службових справах;

3) порушення заборони виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу;

4) порушення заборони перебування у визначених місцях району (міста);

5) нереєстрація в органі внутрішніх справ —

тягнуть за собою накладення штрафу від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

прихована від огляду передача або спроба передачі будь-яким способом особам, яких тримають у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань або лікувально-трудових профілакторіях, алкогольних напоїв, лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання, а так само інших заборонених для передачі предметів — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією заборонених предметів;

невиконання посадовою особою, яка користується правом прийняття на роботу і звільнення, розпорядження виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, місцевої державної адміністрації або рішення служби у справах неповнолітніх чи рішення іншого органу про працевлаштування осіб, забезпечення роботою яких відповідно до законодавства покладено на ці органи, — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання посадовою особою, яка користується правом приймати на роботу і звільняти з роботи, фізичною особою, яка використовує найману працю, нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, неподання Фонду

соціального захисту інвалідів звіту про зайнятість та працевлаштування інвалідів — тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

невиконання посадовими особами, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю, законних вимог посадових осіб органів виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів про проведення перевірки діяльності по продажу товарів, виконанню робіт, наданню послуг громадянам-споживачам або про надання необхідних для цього матеріалів — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ухилення посадових осіб і громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, від своєчасного виконання приписів посадових осіб органів виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів про усунення порушень прав споживачів — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог органів державного контролю за цінами щодо усунення порушень порядку формування та застосування цін і тарифів чи припинення операцій по рахунках в установах банків та інших фінансово-кредитних установах — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 9 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці щодо усунення порушень законодавства про охорону праці або створення перешкод для діяльності цих органів — тягне за собою накладення штрафу на працівників від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 8 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних розпоряджень чи приписів, інших законних вимог посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, вчинення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 5 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб органів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з державного нагляду за додержанням законодавства про працю щодо усунення порушень законодавства про працю та загальнообов'язкове державне соціальне страхування або створення перешкод для діяльності цих органів — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 10 до 14 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб органів Державної інспекції зв'язку Національної комісії з питань регулювання зв'язку щодо усунення порушень законодавства про телекомунікації, поштовий зв'язок та радіочастотний ресурс України — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 10 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання приписів та постанов посадових осіб органів державного пожежного нагляду або створення перешкод для їх діяльності — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 0,5 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 2 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб органів виконавчої влади у сфері стандартизації, метрології та сертифікації щодо усунення порушень законодавства про стандартизацію, метрологію та сертифікацію або створення перешкод для діяльності цих органів, а також невиконання вимог приписів, пов'язаних з порушенням вимог стандартів, норм і правил щодо якості продукції, — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб органів державного контролю якості лікарських засобів щодо усунення порушень законодавства про лікарські засоби або створення перешкод для діяльності цих органів — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби щодо усунення порушень санітарного законодавства, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, створення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 6 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноважених органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства про захист рослин, — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 0,1 до 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян і на посадових осіб — від 0,5 до 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

невиконання законних вимог державного виконавця щодо усунення порушень законодавства про виконавче провадження, втрата або несвоєчасне відправлення виконавчого документа, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, неповідомлення боржником про зміну місця роботи (знаходження), а також неявка без поважних причин за викликом державного виконавця — тягне за собою накладення штрафу від 2 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної інспекції з енергозбереження щодо усунення порушень законодавства про енергозбереження, ненадання їм передбаченої законодавством інформації або надання недостовірної інформації щодо ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів, створення перешкод для доступу до енергоспоживаючих об'єктів та до приладів обліку споживання паливно-енергетичних ресурсів — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності від 5 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб органів морського і річкового транспорту щодо усунення порушень законодавства з безпеки судноплавства та державної реєстрації торговельних суден України, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, створення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 7 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 10 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, до компетенції якого віднесено питання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру щодо розроблення та реалізації заходів у сфері захисту

населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю щодо усунення порушень законодавства в галузі державного експортного контролю або створення перешкод для виконання покладених на них обов'язків — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 15 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки щодо усунення порушень законодавства про ядерну та радіаційну безпеку, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, створення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків — тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини чи Рахункової палати або створення перешкод у їх роботі, або надання їм завідомо неправдивої інформації, а так само недодержання встановлених законодавством строків надання інформації народному депутату України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини чи Рахунковій палаті — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 10 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ухилення від виконання або несвоєчасне виконання приписів Державної інспекції з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ухилення від виконання або несвоєчасне виконання рішень Національної комісії регулювання електроенергетики України — тягне за собою попередження або накладення штрафу на посадових осіб від 3 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання законних вимог посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби або державної служби ветеринарної медицини щодо знищення небезпечних для споживання людиною, твариною чи для іншого використання харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок та допоміжних матеріалів для переробки харчових продуктів — тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

вчинення дій, що перешкоджають уповноваженим особам органів Пенсійного фонду України у здійсненні перевірок, пов'язаних із нарахуванням, обчисленням та сплатою страхових внесків, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення правил відкриття та функціонування штемпельно-граверних майстерень — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення затверджених норм вилучення, норм втрат дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння у процесі видобутку, встановленого порядку обліку

або відсутність такого обліку, незабезпечення належних умов зберігання видобутих дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння та порушення встановленого порядку їх реалізації суб'єктами видобування — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності від 8 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення затверджених норм використання, норм втрат дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, норм повернення їх у вигляді відходів і брухту у процесі виробництва, встановленого порядку обліку або відсутність такого обліку, незабезпечення належних умов зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння у процесі виробництва, встановленого порядку реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, встановленого порядку збирання і здавання їх відходів та брухту — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності від 8 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення правил виготовлення печаток та штампів (крім самонабірних), а так само виготовлення, ввезення, реалізація та використання самонабірних печаток — тягнуть за собою накладення штрафу від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення порядку обліку і зберігання печаток та штампів, що потягло за собою їх втрату, — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

придбання, зберігання, передача іншим особам або продаж громадянами вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду без дозволу органів внутрішніх справ — тягнуть за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зброї або без такої;

порушення правил зберігання, носіння або перевезення вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду і бойових припасів громадянами, які мають дозвіл органів внутрішніх справ на зберігання зазначеної зброї, — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з оплатним вилученням зброї і бойових припасів або без такого;

порушення громадянами встановлених строків реєстрації (перереєстрації) вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду або правил взяття їх на облік в органах внутрішніх справ у разі зміни місця проживання — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

ухилення від реалізації вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду і бойових припасів громадянами, у яких органами внутрішніх справ анульовано дозвіл на їх зберігання і носіння, — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з оплатним вилученням зброї і бойових припасів;

продаж працівниками торговельних підприємств (організацій) вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду і бойових припасів підприємствам, установам, організаціям та громадянам, що не мають на це відповідного дозволу органів внутрішніх справ, — тягне за собою накладення штрафу від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення правил зберігання або перевезення вогнепальної чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду і бойових припасів працівниками підприємств, установ, організацій, відповідальними за їх охорону, а так само використання ними зазначеної зброї і бойових припасів не за призначенням — тягнуть за собою накладення штрафу від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення порядку розробки, виготовлення, реалізації спеціальних засобів самооборони — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією спеціальних засобів самооборони або без такої;

порушення порядку придбання, зберігання, реєстрації або обліку газових пістолетів і револьверів та патронів до них — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією газових пістолетів і револьверів та патронів до них або без такої, а на посадових осіб — від 2 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією газових пістолетів і револьверів та патронів до них або без такої;

застосування спеціальних засобів самооборони з порушенням установлених правил — тягне за собою накладення штрафу від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією спеціальних засобів самооборони;

порушення порядку виробництва, придбання, зберігання чи продажу електрошокових пристроїв і спеціальних засобів, що застосовуються правоохоронними органами, — тягне за собою накладення штрафу від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією електрошокових пристроїв і спеціальних засобів;

незаконне придбання або зберігання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших, засобів негласного отримання інформації та на посадових осіб — від 200 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації;

порушення порядку виробництва, зберігання, перевезення, торгівлі та використання піротехнічних засобів — тягне за собою накладення штрафу від 35 до 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією піротехнічних засобів;

порушення встановлених правил відкриття секцій спортивного карате або набору до них громадян чи навчання в секціях прийомів, заборонених спортивними правилами, а також самовільне, без дозволу відповідних органів, навчання прийомів карате — тягнуть за собою накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

проживання громадян, зобов'язаних мати паспорт, без паспорта або за недійсним паспортом, проживання без реєстрації — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

умисне зіпсуття паспорта чи недбале зберігання паспорта, що спричинило його втрату — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

допущення особами, відповідальними за додержання правил паспортної системи, проживання громадян без паспортів або за недійсними паспортами чи без реєстрації, а так само допущення громадянами проживання у займаних ними жилих приміщеннях осіб без паспортів, без реєстрації — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

прийняття посадовими особами підприємств, установ, організацій на роботу громадян без паспортів або з недійсними паспортами, — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

незаконне вилучення посадовими особами паспортів у громадян або прийняття паспортів у заставу — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення прикордонного режиму або режиму у пунктах пропуску через державний кордон України — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні, тобто проживання без документів на право проживання в Україні, за недійсними документами або документами, термін дії яких закінчився, або працевлаштування без відповідного дозволу на це, якщо необхідність такого дозволу передбачено законодавством України, або недодержання встановленого порядку пересування і зміни місця проживання, або ухилення від виїзду з України після закінчення відповідного терміну перебування, а так само порушення правил транзитного проїзду через територію України, крім порушень, передбачених КпАП, — тягнуть за собою накладення штрафу від 20 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України, — тягнуть за собою накладення штрафу від 20 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Чинність цієї норми не поширюється на випадки, коли іноземці чи особи без громадянства з наміром набути статусу біженця незаконно перетнули державний кордон України і перебувають на території України протягом часу, необхідного для звернення до відповідного органу міграційної служби із заявою про надання їм статусу біженця відповідно до Закону України «Про біженців»;

порушення посадовими особами підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, у тому числі іноземних суб'єктів господарської діяльності, що діють на території України, встановленого порядку працевлаштування, прийняття на навчання іноземців та осіб без громадянства, надання їм житла, а також інші порушення, якщо вони будь-яким чином сприяють іноземцям та особам без громадянства в ухиленні від виїзду з України після закінчення терміну перебування або спрямовані на їх незаконну реєстрацію, оформлення документів на проживання, — тягнуть за собою накладення штрафу від 50 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

перетинання або спроба перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або за документами, що містять недостовірні відомості про особу, чи без дозволу відповідних органів влади — тягнуть за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб;

невжиття громадянами, які запросили в Україну іноземців і осіб без громадянства в приватних справах і надали їм жилу площу, заходів до забезпечення у встановленому порядку їх своєчасної реєстрації — тягне за собою попередження або накладення штрафу від 5 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

надання громадянами іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів, сприяння їх незаконній реєстрації, оформленню документів на проживання чи навчання, прийняттю на роботу, а також надання інших послуг на порушення встановлених правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і правил транзитного проїзду їх через територію України, якщо ці дії безпосередньо не пов'язані із незаконним переправленням осіб через державний кордон України, — тягнуть за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

перевезення водіями іноземців та осіб без громадянства на порушення встановлених правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і транзитного проїзду їх через територію України, якщо ці дії безпосередньо не пов'язані із незаконним перетинанням осіб через державний кордон України, — тягне за собою накладення штрафу від 10 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

обладнання власниками або водіями транспортних засобів спеціально прихованими або замаскованими місцями, які використовуються для перевезення нелегальних мігрантів, — тягне за собою накладення штрафу на власників транспортних засобів або посадових осіб підприємств, установ, організацій, відповідальних за технічний стан, обладнання, експлуатацію транспортних засобів, — від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією транспортного засобу чи без такої і на водіїв — від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неповернення капітаном іноземного судна, крім військового, на контрольно-пропускний пункт перепусток на право сходження на берег осіб суднового екіпажу і перебування їх на території порту і портового міста під час стоянки судна в порту України, за винятком випадків неподання перепустки внаслідок самовільної неявки особи суднового екіпажу, — тягне за собою накладення штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення військовозобов'язаними чи призовниками правил військового обліку, неявка їх на виклик до військового комісаріату без поважних причин або несвоєчасне подання в обліковий орган, де вони перебувають на військовому обліку, відомостей про зміну місця проживання, освіти, місця роботи, посади, а також порушення порядку проходження навчальних зборів (занять) у навчальних закладах Товариства сприяння обороні України та професійно-технічних навчальних закладах — тягнуть за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 7 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

умисне зіпсуття або недбале зберігання військовозобов'язаними і призовниками обліково-військових документів (військових квитків і посвідчень про приписку до призовних дільниць), яке спричинило їх втрату, — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неявка громадян на виклик у військовий комісаріат без поважних причин для приписки до призовної дільниці — тягне за собою накладення штрафу до 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;

неподання керівниками або іншими відповідальними за військово-облікову роботу посадовими особами житлово-експлуатаційних організацій, підприємств, установ та організацій, які здійснюють експлуатацію будинків, власниками будинків, органами місцевого самоврядування, яким делеговано ведення первинного обліку військовозобов'язаних і призовників, підрозділами по роботі з кадрами підприємств, установ, організацій, навчальних закладів незалежно від підпорядкування і форм власності щорічно в строки, встановлені Міністерством оборони України, до відповідних районних, районних у місті, міських чи міськрайонних військових комісаріатів списків громадян, які підлягають приписці до призовних дільниць — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

прийняття керівниками або іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій, колективних сільськогосподарських підприємств і навчальних закладів на роботу (навчання) військовозобов'язаних і призовників, які не перебувають на військовому обліку за місцем проживання, — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

незабезпечення керівниками або іншими відповідальними за військово-облікову роботу посадовими особами підприємств, установ, організацій, колективних сільськогосподарських підприємств і навчальних закладів на вимогу військових комісаріатів сповіщення військовозобов'язаних і призовників про їх виклик у військові комісаріати або перешкода зазначених посадових осіб своєчасній явці громадян на збірні пункти чи призовні дільниці — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

незабезпечення керівниками або іншими відповідальними за військово-облікову роботу посадовими особами підприємств, установ, організацій, колективних сільськогосподарських підприємств і навчальних закладів на вимогу військових комісаріатів сповіщення військовозобов'язаних і призовників про їх виклик у військові комісаріати або перешкода зазначених посадових осіб своєчасній явці громадян на збірні пункти чи призовні дільниці — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

незабезпечення керівниками або іншими відповідальними за військово-облікову роботу посадовими особами підприємств, установ, організацій, колективних сільськогосподарських підприємств і навчальних закладів на вимогу військових комісаріатів сповіщення військовозобов'язаних і призовників про їх виклик у військові комісаріати або перешкода зазначених посадових осіб своєчасній явці громадян на збірні пункти чи призовні дільниці — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

незабезпечення керівниками або іншими відповідальними за військово-облікову роботу посадовими особами підприємств, установ, організацій,

колективних сільськогосподарських підприємств і навчальних закладів на вимогу військових комісаріатів сповіщення військовозобов'язаних і призовників про їх виклик у військові комісаріати або перешкода зазначених посадових осіб своєчасній явці громадян на збірні пункти чи призовні дільниці — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неподання відомостей про всіх військовозобов'язаних і призовників, визнаних інвалідами незалежно від групи інвалідності, посадовими особами медико-соціальних експертних комісій, на яких покладено обов'язок подавати такі відомості у військові комісаріати, — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неподання посадовими особами державних органів реєстрації актів цивільного стану районним, районним у місті, міським чи міськрайонним військовим комісаріатам відомостей про зміну військовозобов'язаними і призовниками прізвища, імені, по батькові про внесення до актових записів цивільного стану змін про дату і місце їх народження, а також про випадки реєстрації смерті військовозобов'язаних і призовників — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

утаювання обставин, що перешкоджають реєстрації шлюбу, або повідомлення завідомо неправдивих відомостей державним органам реєстрації актів цивільного стану — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

несвоєчасна без поважної причини реєстрація батьками народження дитини в державних органах реєстрації актів цивільного стану — тягне за собою накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення законодавства про державну таємницю, а саме:

1) недодержання встановленого законодавством порядку передачі державної таємниці іншій державі чи міжнародній організації;

2) засекречування інформації:

про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту;

про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися та загрожують безпеці громадян;

про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти та культури населення;

про факти порушень прав і свобод людини і громадянина;

про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;

іншої інформації, яка відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути засекречена;

3) безпідставне засекречування інформації;

4) надання грифа секретності матеріальним носіям конфіденційної або іншої таємної інформації, яка не становить державної таємниці, або ненадання грифа секретності матеріальним носіям інформації, що становить державну таємницю, а також безпідставне скасування чи зниження грифа секретності матеріальних носіїв секретної інформації;

5) порушення встановленого законодавством порядку надання допуску та доступу до державної таємниці;

6) невжиття заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та незабезпечення контролю за охороною державної таємниці;

7) провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, без отримання в установленому порядку спеціального дозволу на провадження такої діяльності, а також розміщення державних замовлень на виконання робіт, доведення мобілізаційних завдань, пов'язаних з державною таємницею, в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, яким не надано спеціального дозволу на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею;

8) недодержання вимог законодавства щодо забезпечення охорони державної таємниці під час здійснення міжнародного співробітництва, прийому іноземних делегацій, груп, окремих іноземців та осіб без громадянства та проведення роботи з ними;

9) невиконання норм і вимог криптографічного та технічного захисту секретної інформації, внаслідок чого виникає реальна загроза порушення цілісності цієї інформації або просочення її технічними каналами, —

тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у випадках, коли така інформація підлягає наданню на запит громадянина чи юридичної особи відповідно до законів України «Про інформацію», «Про звернення громадян» та «Про доступ до судових рішень», — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 15 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення законодавства в галузі державного експортного контролю, а саме:

1) проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) стосовно здійснення експорту товарів військового призначення, а також товарів подвійного використання, на поставки яких до відповідної іноземної держави встановлено часткове ембарго, без отримання відповідного позитивного висновку спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю;

2) неподання або несвоєчасне подання спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю звітів та відповідних документів про підсумки проведення переговорів, а також про фактично здійснені міжнародні передачі товарів військового призначення та подвійного використання на підставі отриманих дозволів чи висновків, а також про використання цих товарів у заявлених цілях;

3) навмисне знищення документів, пов'язаних з укладанням чи виконанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) стосовно здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання, на підставі яких були отримані дозволи, висновки чи міжнародні імпортні сертифікати, до закінчення строку їх зберігання, передбаченого законом, —

тягне за собою накладення штрафу на громадян від 15 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, яке призвело до розголошення такої інформації, — тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян і на посадових осіб — від 3 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

здійснення незаконного доступу до інформації, яка зберігається, обробляється чи передається в автоматизованих системах, — тягне за собою накладення штрафу від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією засобів, що використовувалися для незаконного доступу, або без такої.

13.21. Постанова у справі про адміністративне правопорушення, її оскарження, опротестування, роль у цьому адвоката.

Розглянувши справу про адміністративне правопорушення, орган (посадова особа) виносить постанову по справі. Постанова виконавчого органу сільської, селищної, міської ради по справі про адміністративне правопорушення приймається у формі рішення.

Відповідно до ст. 283 КпАП, постанова у справі про адміністративне правопорушення повинна містити: найменування органу (посадової особи), який виніс постанову, дату розгляду справи; відомості про особу, щодо якої розглядається справа; викладення обставин, установлених при розгляді справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за дане адміністративне правопорушення; прийняте у справі рішення.

Якщо при вирішенні питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення органами (посадовими особами), переліченими у пунктах 1-4 ст. 213 КпАП, одночасно вирішується питання про відшкодування винним майнової шкоди, то в постанові у справі зазначаються розмір шкоди, що підлягає стягненню, порядок і строк її відшкодування. Постанова у справі повинна містити вирішення питання про вилучені речі і документи, а також вказівку про порядок і строк її оскарження.

Постанова колегіального органу приймається простою більшістю голосів членів колегіального органу, присутніх на засіданні. Постанова у справі про адміністративне правопорушення підписується посадовою особою, яка розглянула справу, а постанова колегіального органу — головуючим на засіданні і секретарем цього органу.

У випадках, передбачених законодавством України, про захід стягнення робиться відповідний запис на протоколі про адміністративне правопорушення або постанова оформляється іншим установленим способом.

Згідно з ст. 284 КпАП розрізняють такі види постанов у справі про адміністративне правопорушення:

1) про накладення адміністративного стягнення;

2) про застосування заходів впливу, передбачених ст. 241 КпАП;

3) про закриття справи.

Постанова про закриття справи виноситься при оголошенні усного зауваження, передачі матеріалів на розгляд громадської організації чи трудового колективу або передачі їх прокурору, органу досудового слідства чи дізнання, а також при наявності обставин, передбачених ст. 247 КпАП.

Постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено, а також в той же строк вручається або висилається потерпілому на його прохання.

Копія постанови вручається під розписку, в разі, якщо копія постанови висилається, про це робиться відповідна відмітка у справі.

У справах про порушення митних правил копія постанови вручається особам, щодо яких її винесено, в порядку, встановленому Митним кодексом України.

У справах про адміністративне правопорушення, передбачені статтями 174 і 191 КпАП, щодо особи, якій вогнепальну зброю, а також бойові припаси ввірено в зв'язку з виконанням службових обов'язків або передано в тимчасове користування підприємством, установою, організацією, суд надсилає копію постанови, крім того, відповідному підприємству, установі або організації для відома і органу внутрішніх справ для розгляду питання про заборону цій особі користуватися вогнепальною зброєю.

Відповідно до ст. 287 КпАП, постанову у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржено особою, щодо якої її винесено, а також потерпілим.

Постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про накладення адміністративного стягнення є остаточною і оскарженню в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення не підлягає, за винятком випадків, передбачених законами України.

Постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржено (ст. 288 КпАП) у такому порядку:

1) постанову адміністративної комісії — у виконавчий комітет відповідної ра ди або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, рішення якого є остаточним;

2) рішення виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради — у відповідну раду або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, рішення якого є остаточним;

3) постанову іншого органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення — у вищестоящий орган (вищестоящій посадовій особі) або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, рішення якого є остаточним.

Постанову про одночасне накладення основного і додаткового адміністративних стягнень може бути оскаржено за вибором особи, щодо якої її винесено, чи потерпілого в порядку, встановленому для оскарження основного або додаткового стягнення.

Скарга подається в орган (посадовій особі), який виніс постанову по справі про адміністративне правопорушення, якщо інше не встановлено законодавством України. Скарга, що надійшла, протягом трьох діб надсилається разом із справою органу (посадовій особі), правомочному відповідно до цієї статті її розглядати.

Особа, яка оскаржила постанову про адміністративне правопорушення, звільняється від сплати державного мита.

Скаргу на постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути подано протягом десяти днів з дня винесення постанови. В разі пропуску зазначеного строку з поважних причин цей строк за заявою особи, щодо якої винесено постанову, може бути поновлено органом (посадовою особою), правомочним розглядати скаргу.

Подання у встановлений строк скарги зупиняє виконання постанови про накладення адміністративного стягнення до розгляду скарги, за винятком постанов про застосування заходів стягнення, передбачених статтями 26 і 32 КпАП, а також у випадках накладення штрафу, що стягується на місці вчинення адміністративного правопорушення.

Принесення прокурором протесту зупиняє виконання постанови до розгляду протесту.

Скарга і протест на постанову по справі про адміністративне правопорушення розглядаються правомочними органами (посадовими особами) в десятиденний строк з дня їх надходження, якщо інше не встановлено законами України.

Орган (посадова особа) при розгляді скарги або протесту на постанову у справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови і приймає одне з таких рішень:

1) залишає постанову без зміни, а скаргу або протест без задоволення;

2) скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд;

3) скасовує постанову і закриває справу;

4) змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено.

Якщо буде встановлено, що постанову винесено органом (посадовою особою), неправомочним вирішувати цю справу, то така постанова скасовується і справа надсилається на розгляд компетентного органу (посадової особи).

Відповідно до ст. 295 КпАП, копія рішення по скарзі або протесту на постанову у справі про адміністративне правопорушення протягом трьох днів надсилається особі, щодо якої її винесено. В той же строк копія постанови надсилається потерпілому на його прохання. Про результати розгляду протесту повідомляється прокуророві.

Скасування постанови із закриттям справи про адміністративне правопорушення тягне за собою повернення стягнених грошових сум, оплатно вилучених і конфіскованих предметів, а також скасування інших обмежень, пов'язаних з цією постановою. У разі неможливості повернення предмета повертається його вартість.

Відшкодування шкоди, заподіяної громадянинові незаконним накладенням адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або виправних робіт, провадиться в порядку, встановленому законом.

13.22. Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень. Робота адвоката у цій стадії.

Постанова про накладення адміністративного стягнення є обов'язковою для виконання державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями посадовими особами і громадянами.

Постанова про накладення адміністративного стягнення підлягає виконанню з моменту її винесення, якщо інше не встановлено КпАП та іншими законами України. При оскарженні або опротестуванні постанови про накладення адміністративного стягнення постанова підлягає виконанню після залишення скарги або протесту без задоволення, за винятком постанов про застосування заходу стягнення у вигляді попередження, а також у випадках накладення штрафу, що стягується на місці вчинення адміністративного правопорушення. Постанова про накладення адміністративного стягнення звертається до виконання органом (посадовою особою), який виніс постанову.

Постанова про накладення адміністративного стягнення виконується уповноваженим на те органом у порядку, встановленому КпАП та іншими законами України. Постанова про адміністративний арешт виконується органом внутрішніх справ у порядку, встановленому законами України. У разі винесення

кількох постанов про накладення адміністративних стягнень щодо однієї особи кожна постанова виконується окремо.

Згідно зі ст. 301 КпАП, за наявності обставин, що ускладнюють виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту чи виправних робіт або роблять її виконання неможливим, орган (посадова особа), який виніс постанову, може відстрочити її виконання на строк до одного місяця.

Відстрочка виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу (за винятком стягнення штрафу на місці вчинення адміністративного правопорушення) здійснюється в порядку, встановленому законом.

Не підлягає виконанню постанова про накладення адміністративного стягнення, якщо її не було звернуто до виконання протягом трьох місяців з дня винесення. В разі зупинення виконання постанови відповідно до ст. 291 КпАП перебіг строку давності зупиняється до розгляду скарги або протесту. У разі відстрочки виконання постанови відповідно до ст. 301 КпАП перебіг строку давності зупиняється до закінчення строку відстрочки.

Законами України може бути встановлено й інші, більш тривалі строки для виконання постанов по справах про окремі види адміністративних правопорушень.

Контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови про накладення адміністративного стягнення здійснюється органом (посадовою особою), який виніс постанову, та іншими органами державної влади в порядку, встановленому законом.

Постанова про накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження виконується органом (посадовою особою), який виніс постанову, шляхом оголошення постанови порушнику.

Якщо постанова про накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження виноситься під час відсутності порушника, йому вручається копія постанови в порядку і строки, передбачені ст. 285 КпАП.

Штраф має бути сплачений порушником не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня вручення йому постанови про накладення штрафу, а в разі оскарження або опротестування такої постанови — не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня повідомлення про залишення скарги або протесту без задоволення.

У разі відсутності самостійного заробітку в осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративне правопорушення, штраф стягується з батьків або осіб, які їх замінюють.

Штраф, накладений за вчинення адміністративного правопорушення, вноситься порушником в установу Ощадного банку України, за винятком штрафу, що стягується на місці вчинення правопорушення, якщо інше не встановлено законодавством України.

У разі несплати правопорушником штрафу, постанова про накладення штрафу надсилається для примусового виконання до відділу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцезнаходженням його майна в порядку, встановленому законом.

При стягненні штрафу на місці вчинення адміністративного правопорушення порушникові видається квитанція встановленого зразка, яка є документом суворої фінансової звітності. У разі несплати штрафу на місці вчинення адміністративного правопорушення провадження в справі, а потім виконання постанови здійснюється в порядку, передбаченому КпАП.

Постанова про накладення штрафу, за якою стягнення штрафу проведено повністю, з відміткою про виконання повертається органові (посадовій особі), який виніс постанову.

Постанова про оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, виконується державним виконавцем. Предмет, вилучений на підставі постанови про його оплатне вилучення, здається державним виконавцем для реалізації в порядку, встановленому законом.

Суми, виручені від реалізації оплатно вилученого предмета, відповідно до ст. 28 КпАП передаються колишньому власникові з відрахуванням витрат, пов'язаних з проведенням виконавчих дій.

Постанови про конфіскацію предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, та грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, виконуються державними виконавцями в порядку, встановленому законом та здійснюється шляхом вилучення конфіскованого предмета і примусового безоплатного звернення цього предмета у власність держави.

Реалізація конфіскованих предметів, які стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, провадиться в порядку, встановлюваному законами України. Постанова про конфіскацію предмета, грошей з відміткою про виконання повертається до суду, який виніс постанову.

Постанова про позбавлення права керування транспортними засобами виконується посадовими особами органів внутрішніх справ.

Постанова про позбавлення права керування річковими і маломірними суднами виконується начальником Головної державної інспекції України з безпеки судноплавства та його заступниками, капітаном річкового порту.

Постанова про позбавлення права полювання виконується посадовими особами органів мисливського господарства.

У разі винесення постанови про позбавлення права керування транспортним засобом, річковим або маломірним судном вилучене посвідчення водія (свідоцтво, диплом) особі, щодо якої застосовано даний захід адміністративного стягнення, не повертається.

Для виданого замість вилученого посвідчення водія (свідоцтва, диплома) тимчасового дозволу на право керування транспортним засобом, річковим або маломірним судном продовжується до закінчення строку, встановленого для подання скарги, або до прийняття рішення по скарзі.

Якщо в результаті розгляду скарги буде прийнято рішення про скасування постанови і закриття справи або про заміну позбавлення права керування транспортним засобом, річковим або маломірним судном іншим заходом стягнення, вилучене посвідчення водія (свідоцтво, диплом) повертається особі, у якої його було вилучено.

Виконання постанови про позбавлення права полювання провадиться шляхом вилучення посвідчення мисливця. У разі ухилення особи, позбавленої права полювання, від здачі посвідчення мисливця, органи мисливського господарства вилучення посвідчення мисливця провадять у встановленому порядку.

Порядок вилучення посвідчення мисливця встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі лісового господарства.

При сумлінному ставленні до праці і зразковій поведінці особи, позбавленої на певний строк права керування транспортним засобом, річковим маломірним судном або права полювання орган (посадова особа), який наклав стягнення, може після закінчення не менш як половини призначеного строку скоротити за клопотанням громадської організації, трудового колективу строк позбавлення зазначеного права.

Водії транспортних засобів, судноводії і особи, що порушили правила полювання, вважаються позбавленими спеціального права з дня винесення постанови про позбавлення цього права. Якщо зазначені особи, які позбавлені спеціального права, ухиляються від здачі документа, що посвідчує це право, то строк позбавлення їх спеціального права обчислюється з дня здачі або вилучення такого документа.

Після закінчення призначеного строку позбавлення спеціального права, а також у разі його скорочення особі, щодо якої застосовано даний захід адміністративного стягнення, повертаються в установленому порядку вилучені у неї документи. Вилучене посвідчення водія транспортного засобу повертається особі, яку було позбавлено права керування транспортними засобами, після проходження нею перевірки знань правил дорожнього руху у Державній автомобільній інспекції.

Постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування виправних робіт надсилається органу Державного департаменту України з питань виконання покарань на виконання не пізніш як наступного дня після її винесення.

Виправні роботи відбуваються за місцем постійної роботи порушника.

На підставі постанови про виправні роботи із заробітку порушника провадяться відрахування в дохід держави протягом строку відбування адміністративного стягнення в розмірі, визначеному постановою. Відбування виправних робіт обчислюється часом, протягом якого порушник працював і з його заробітку провадилось відрахування.

Кількість днів, відпрацьованих порушником, має бути не менше кількості робочих днів, що припадають на встановлений районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) календарний строк стягнення. Якщо порушник не відпрацював зазначеної кількості робочих днів і відсутні підстави для зарахування невідпрацьованих днів у строк стягнення, відбування виправних робіт триває до повного відпрацювання порушником належної кількості робочих днів.

У строк відбування стягнення зараховується час, протягом якого порушник не працював з поважних причин і йому відповідно до закону виплачувалась заробітна плата. До цього строку також зараховується час хвороби, час, наданий для догляду за хворим, і час проведений у відпустці по вагітності і родах. Час хвороби, спричиненої сп'янінням або діями, пов'язаними з сп'янінням, до строку відбування виправних робіт не зараховується.

На власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем відбування порушником виправних робіт покладається:

правильне і своєчасне провадження відрахувань із заробітку порушника в дохід держави і своєчасний переказ відрахованих сум у встановленому порядку;

трудове виховання порушника;

повідомлення органів, що відають виконанням даного виду стягнення, про ухилення порушника від відбування стягнення.

У разі ухилення особи від відбування виправних робіт, застосованих за вчинення дрібного хуліганства, постановою судді невідбутий строк виправних

робіт може бути замінено штрафом від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративним арештом з розрахунку один день арешту за три дні виправних робіт, але не більш як на п'ятнадцять діб.

Постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування адміністративного арешту виконується негайно після її винесення.

Осіб, підданих адміністративному арешту, тримають під вартою в місцях, що їх визначають органи внутрішніх справ. При виконанні постанови про застосування адміністративного арешту арештовані піддаються особистому оглядові. Строк адміністративного затримання зараховується до строку адміністративного арешту. Відбування адміністративного арешту провадиться за правилами, встановленими законами України.

Постанова у справі про адміністративне правопорушення в частині відшкодування майнової шкоди виконується в порядку, встановленому КпАП та іншими законами України. Постанова по справі про адміністративне правопорушення в частині відшкодування майнової шкоди є виконавчим документом.

Майнова шкода має бути відшкодована порушником не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня вручення йому копії постанови (ст. 285 КпАП), а в разі оскарження або опротестування такої постанови — не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня повідомлення про залишення скарги або протесту без задоволення.

14. Бюджетне, податкове та митне законодавство

14.1. Бюджетна система України, бюджетний устрій, бюджетний процес і його учасники. Бюджетні призначення.

Бюджетний кодекс України наводить такі визначення:

—*бюджет* — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим (далі — АРК) та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;

—*бюджети місцевого самоврядування* — бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

—*бюджетна класифікація* — єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів;

—*бюджетна програма* — систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети та завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій;

—*бюджетна система України* — сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права;

—*бюджетна установа* — орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади АРК чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими;

—*бюджетне асигнування* — повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету;

—*бюджетне зобов'язання* — будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому;

— *бюджетний процес* — регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань. Місцевими бюджетами визнаються бюджет АРК, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Він включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету АРК та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

Зведений бюджет АРК включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Відповідно зведений бюджет району включає показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району, зведений бюджет міста з районним поділом — показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. У разі, коли місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

1) принцип єдності бюджетної системи України — єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) принцип збалансованості — повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) принцип самостійності — Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АРК та органів місцевого самоврядування. Органи влади АРК та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради АРК та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) принцип повноти — до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування;

5) принцип обґрунтованості — бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності — при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) принцип субсидіарності — розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів — бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) принцип справедливості і неупередженості — бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості — Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою АРК та відповідними радами;

11) принцип відповідальності учасників бюджетного процесу — кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників застосовується бюджетна класифікація України.

З метою досягнення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків та для забезпечення взаємозв'язку між функціональними призначеннями і економічним характером видатків бюджету Міністр фінансів України затверджує бюджетну класифікацію, а також зміни до неї та інформує про це в обов'язковому порядку Верховну Раду України.

Бюджетна класифікація має такі складові частини:

1) класифікація доходів бюджету;

2) класифікація видатків (у тому числі кредитування за вирахуванням погашення) бюджету;

3) класифікація фінансування бюджету;

4) класифікація боргу.

Щодо бюджетного процесу, то він має стадійний характер. Стадіями бюджетного процесу визнаються:

1) складання проектів бюджетів;

2) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;

3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Учасниками бюджетного процесу є органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями, якими визнаються права і обов'язки учасників бюджетних правовідносин.

Для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів. За обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня. Кошти бюджету, які отримують фізичні особи та юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи (одержувачі бюджетних коштів), надаються їм лише через розпорядника бюджетних коштів. Бюджетна установа не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України.

Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

1) за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України, — органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність, в особі їх керівників, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України, а також спеціально уповноважені законом органи на здійснення розвідувальної діяльності, Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України, в особі їх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом АРК, — уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів АРК, а також міністерства та інші органи влади АРК в особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами, — керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь, управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад.

Головний розпорядник бюджетних коштів:

1) розробляє план своєї діяльності відповідно до завдань та функцій, визначених нормативно-правовими актами, виходячи з необхідності досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів;

2) розробляє на підставі плану діяльності проект кошторису та бюджетні запити і подає їх Міністерству фінансів України чи місцевому фінансовому органу;

3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України чи рішенні про місцевий бюджет, доводить у встановленому порядку до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів) відомості про обсяги асигнувань, забезпечує управління бюджетними асигнуваннями;

4) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, якщо інше не передбачене законодавством;

5) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, і витрачанням ними бюджетних коштів;

6) одержує звіти про використання коштів від розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів і аналізує ефективність використання ними бюджетних коштів.

Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету можна здійснювати лише за наявності відповідного бюджетного призначення. Бюджетні призначення встановлюються законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України. Якщо в процесі виконання бюджету зміна обставин вимагає менших асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів, Міністр фінансів України (керівник місцевого фінансового органу) приймає рішення про приведення у відповідність бюджетного призначення Державного бюджету України (місцевого бюджету). Кабінет Міністрів України (Рада міністрів АРК, місцева державна адміністрація, виконавчий орган відповідної ради) у двотижневий термін подає до Верховної Ради України (Верховної Ради АРК, відповідної ради) у встановленому порядку пропозиції про приведення у відповідність бюджетних призначень Державного бюджету України (місцевого бюджету).

Витрати спеціального фонду бюджету мають постійне бюджетне призначення, яке дає право провадити їх виключно в межах і за рахунок відповідних надходжень до спеціального фонду згідно з законодавством, якщо законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) не встановлено інше.

Пропозиції про внесення змін до бюджетних призначень подаються та розглядаються у порядку, встановленому для подання пропозицій до проекту бюджету. Видатки відповідно до внесених у бюджетні призначення змін здійснюються лише після набрання чинності відповідним законом (рішенням відповідної ради), яким внесено такі зміни. Інші зміни розмірів і мети та обмеження в часі бюджетних призначень проводяться лише за наявності в законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет) відповідного положення.

Якщо після прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) відповідальність за виконання функцій або надання послуг, на які затверджено бюджетне призначення, передається відповідно до законодавства від одного головного розпорядника бюджетних коштів іншому головном\ розпоряднику бюджетних коштів, дія бюджетного призначення не припиняється і застосовується в порядку, встановленому законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), для виконання тих самих функцій чи послуг іншим головним розпорядником бюджетних коштів, якому це доручено. У цьому випадку Міністерство фінансів України (місцевий фінансовий орган) повідомляє Кабінет Міністрів України (Раду міністрів АРК, місцеву державну адміністрацію, виконавчий орган відповідної ради) та Верховну Раду України (Верховну Раду АРК, відповідну раду) про такі зміни в двотижневий термін.

Усі бюджетні призначення втрачають чинність після закінчення бюджетного періоду, за винятком тих випадків, коли окремим законом передбачені багаторічні бюджетні призначення.

Для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету, формується резервний фонд бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України. Рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету приймаються відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів АРК, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування.

Резервний фонд бюджету не може перевищувати одного відсотка обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету. Кабінет Міністрів України, Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевого са-

моврядування щомісячно звітують відповідно перед Верховною Радою України, Верховною Радою АРК та відповідною радою про витрачання коштів резервного фонду відповідного бюджету.

У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

14.2. Класифікація доходів бюджету. Правове регулювання доходів бюджетів усіх рівнів. Класифікація видатків бюджету.

Нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, є:

1) Конституція України;

2) Бюджетний кодекс України;

3) закон про Державний бюджет України;

4) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини;

5) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України (далі — БК України) та інших законів України, що регулюють бюджетні відносини;

6) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання БК України, інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України;

7) рішення органів АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до БК України, нормативно-правових актів.

При здійсненні бюджетного процесу в Україні положення нормативно-правових актів застосовуються лише в частині, в якій вони не суперечать положенням Конституції України, БК України та закону про Державний бюджет України.

Якщо міжнародним договором України, поданим на ратифікацію, встановлено інші положення, ніж у відповідних нормах бюджетного законодавства України, такі положення приймаються окремими законами про внесення змін до відповідних законів і розглядаються Верховною Радою України одночасно з ратифікацією міжнародного договору України, яким такі положення передбачені.

Розгляд законопроектів, які впливають на доходну чи видаткову частину бюджетів, здійснюється за особливою процедурою, що визначається відповідними положеннями БК України.

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

1) податкові надходження;

2) неподаткові надходження;

3) доходи від операцій з капіталом;

4) трансферти.

Податковими надходженнями визнаються передбачені податковими законами України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Неподатковими надходженнями визнаються:

1) доходи від власності та підприємницької діяльності;

2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;

3) надходження від штрафів та фінансових санкцій;

4) інші неподаткові надходження.

Трансферти — це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Видатки бюджету класифікуються за:

1) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків);

2) економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків);

3) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків);

4) за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків).

Функціональна класифікація видатків має такі рівні деталізації:

1) розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, АРК чи місцевого самоврядування;

2) підрозділи та групи, в яких конкретизуються напрями спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, АРК чи місцевого самоврядування.

За економічною класифікацією видатки бюджету поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення, склад яких визначається Міністром фінансів України.

Відомча класифікація видатків бюджету визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. На її основі Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів.

Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

Доходи Державного бюджету України включають:

1) доходи (за винятком тих, що згідно з БК України закріплені за місцевими бюджетами), що отримуються відповідно до законодавства про податки, збори і обов'язкові платежі та Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів», а також від плати за послуги, що надаються бюджетними установами, які утримуються за рахунок Державного бюджету України, та інших визначених законодавством джерел, включаючи кошти від продажу активів, що належать державі або підприємствам, установам та організаціям, а також проценти і дивіденди, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;

2) гранти і дарунки у вартісному обрахунку;

3) міжбюджетні трансферти з місцевих бюджетів.

Видатки Державного бюджету України включають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією державних програм, перелік яких визначено БК України.

Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, що пов'язані з державною таємницею (таємних видатків). Таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади, в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації. Контроль за проведенням таємних видатків здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України у порядку, визначеному Верховною Радою України. Звіти про проведені таємні видатки розглядаються Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Комітетом Верховної Ради

України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони. Окремі звіти про проведені таємні видатки розглядаються Верховною Радою України на закритому засіданні.

БК України також визначає структуру місцевих бюджетів, який містить в собі надходження і витрати на виконання повноважень органів влади АРК, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати складають єдиний баланс відповідного бюджету.

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, належать такі податки і збори (обов'язкові платежі):

1) податок з доходів фізичних осіб у частині, визначеній відповідними положеннями БК України;

2) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;

3) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад;

4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад;

5) плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), що справляється виконавчими органами відповідних рад;

6) надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

7) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

Податки і збори (обов'язкові платежі), зазначені вище, складають кошик доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів. При цьому податок з доходів фізичних осіб, який сплачується юридичною особою (працедавцем), зараховується до відповідного місцевого бюджету за її місцезнаходженням та місцезнаходженням її підрозділів, уповноважених підрозділів в обсягах податку, нарахованого працівникам цих підрозділів.

БК України проводить розмежування видатків між бюджетами, встановлюючи перелік видатків, які здійснюються з певного бюджету. Так, до видатків, що здійснюються з Державного бюджету України належать видатки на:

1) державне управління:

а) законодавчу владу;

б) виконавчу владу;

в) Президента України;

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;

5) національну оборону;

6) правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави;

7) освіту:

а) загальну середню освіту:

спеціалізовані школи (в тому числі школи-інтернати), засновані на державній формі власності;

загальноосвітні школи соціальної реабілітації;

б) професійно-технічну освіту (навчальні та інші заклади освіти, засновані на державній формі власності);

в) вищі навчальні заклади, засновані на державній формі власності;

г) післядипломну освіту;

ґ) позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

д) інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодер жавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

8) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопрофільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні за гальнодержавні функції, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

б) спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та ста ціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізо вані медико-санітарні частини, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стома тологічні поліклініки, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) санаторно-реабілітаційну допомогу (загальнодержавні санаторії для хворих на туберкульоз, загальнодержавні спеціалізовані санаторії для дітей та підлітків, спеціалізовані санаторії для ветеранів Великої Вітчизняної війни);

г) санітарно-епідеміологічний нагляд (санітарно-епідеміологічні станції, дезінфекційні станції, заходи боротьби з епідеміями);

ґ) інші програми в галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

9) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та стар шинського складу строкової служби та членам їх сімей, пенсії військовослужбов цям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, іншим особам, визначеним законом; сплату до Пенсійного фонду України страхових внесків за окремі категорії осіб, передбачені законом; фінансування доплат, над бавок, підвищень до пенсій, встановлених законом;

б) державні програми соціальної допомоги (грошову допомогу біженцям; компенсації на медикаменти; програма протезування; програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи Фонду України соціального захисту інвалідів; відшкодування збитків, заподіяних громадянам; заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України; щорічна ра зова грошова допомога ветеранам Великої Вітчизняної війни; довічна стипендія для учасників бойових дій; кошти, що передаються до Фонду соціального страху вання на випадок безробіття; часткове покриття витрат на виплату заборгова ності з регресних позовів шахтарів);

в) державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які ма ють статус всеукраїнських;

г) державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

ґ) державну підтримку молодіжних громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

д) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

10) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (національні та державні бібліотеки, музеї і виставки національного значення, заповідники національного значення, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи);

б) державні театрально-видовищні програми (національні театри, національні філармонії, національні та державні музичні колективи і ансамблі та інші заклади і заходи мистецтва згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) державну підтримку громадських організацій культури і мистецтва, що ма ють статус національних;

г) державні програми розвитку кінематографії;

ґ) державну архівну справу;

11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидання, інформаційних агентств;

12) фізичну культуру і спорт:

а) державні програми підготовки резерву та складу національних команд та за безпечення їх участі у змаганнях державного і міжнародного значення (утриман ня центральних спортивних шкіл вищої спортивної майстерності, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, формування національних команд, проведення навчально-тренувальних зборів і змагань державного значення з тра диційних та нетрадиційних видів спорту; підготовка і участь національних збірних команд в олімпійських та паралімпійських іграх, у тому числі фінансова підтримка баз олімпійської підготовки);

б) державні програми з інвалідного спорту та реабілітації (центр «Інваспорт», участь у міжнародних змаганнях з інвалідного спорту, навчально-тренувальні збори до них);

в) державні програми фізкультурно-спортивної спрямованості;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'яток архітектури державного значення;

15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;

16) державні інвестиційні проекти;

17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;

18) створення та поповнення державних запасів і резервів;

19) обслуговування державного боргу;

20) проведення виборів та референдумів, державне фінансування політичних партій;

21) інші програми, які мають виключно державне значення.

До видатків, які здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення;

2) освіту:

дошкільну освіту;

загальну середню освіту (школи — дитячі садки);
місцеву міліцію.

14.3. Система оподаткування України. Закон України «Про систему оподаткування»у його зміст і значення.

На сьогодні діє Закон України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 р. № 1251-XII, який визначає принципи побудови системи оподаткування в Україні, податки і збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також права, обов'язки і відповідальність платників.

Встановлення і скасування податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також пільг їх платникам здійснюються Верховною Радою України, Верховною Радою АРК і сільськими, селищними, міськими радами відповідно до цього Закону, інших законів України про оподаткування. Вищезазначені органи можуть встановлювати додаткові пільги щодо оподаткування у межах сум, що надходять до їх бюджетів.

Ставки, механізм справляння податків і зборів (обов'язкових платежів), за винятком особливих видів мита та-збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, збору у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності, і пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів про оподаткування. Особливі види мита справляються на підставі рішень про застосування антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних заходів, прийнятих відповідно до законів України.

Сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у встановленому законами України порядку, становить **систему оподаткування.**

Принципами побудови системи оподаткування є:

—**стимулювання науково-технічного прогресу,** Технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;

—**стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності** — введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

—**обов'язковість** — впровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

—**рівнозначність і пропорційність** — справляння податків з юридичних осіб здійснюються у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутки і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) — на більші доходи;

—**рівність, недопущення** будь-яких проявів **податкової дискримінації** — забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

—**соціальна справедливість** — забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційова-

ного і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

—**стабільність** — забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

—**економічна обґрунтованість** — встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

—**рівномірність сплати** — встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

—**компетенція** — встановлення і скасування податків і зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою АРК і сільськими, селищними, міськими радами;

—**єдиний підхід** — забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для наданняТїодаткових пільг;

—**доступність** — забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

Види податків і зборів (обов'язкових платежів), що справляються на території України:

—загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі);

—місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

До **загальнодержавних** належать такі податки і збори (обов'язкові платежі):

1) податок на додану вартість;

2) акцизний збір;

3) податок на прибуток підприємств, у тому числі дивіденди, що сплачуються до бюджету державними некорпоратизованими, казенними або комунальними підприємствами;

4) податок на доходи фізичних осіб;

5) мито;

6) державне мито;

7) податок на нерухоме майно (нерухомість);

8) плата за землю (земельний податок, а також орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності);

9) рентні платежі;

10) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;

11) податок на промисел;

12) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;

13) збір за спеціальне використання природних ресурсів;

14) збір за забруднення навколишнього природного середовища;

15) збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;

16) збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;

17) збір до Державного інноваційного фонду;

18) плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;

19) фіксований сільськогосподарський податок;
20) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
21) гербовий збір (застосовувався до 1 січня 2000 р.);
22) єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;
23) збір за використання радіочастотного ресурсу України;
24) збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий, регулярний, спеціальний);
25) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
26) збір за проведення гастрольних заходів;
27) судовий збір;
28) збір у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

Загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України.

Порядок зарахування загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) до Державного бюджету України, бюджету АРК, місцевих бюджетів і державних цільових фондів визначається-згідно з законами України.

Підприємствам та організаціям громадських організацій інвалідів можуть надаватися пільги щодо сплати податків на підставі дозволу на право користування такою пільгою, який надається міжвідомчою Комісією з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

До місцевих податків належать:
1) податок з реклами;
2) комунальний податок.

До місцевих зборів (обов'язкових платежів) належать:
1) збір за припаркування автотранспорту;
2) ринковий збір;
3) збір за видачу ордера на квартиру;
4) курортний збір;
5) збір за участь у бігах на іподромі;
6) збір за виграш на бігах на іподромі;
7) збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;
8) збір за право використання місцевої символіки;
9) збір за право проведення кіно- і телезйомок;
10) збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей;
11) збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг;
12) збір з власників собак.

14.4. Правове становище державної податкової адміністрації (інспекції). Закон України «Про державну податкову службу в Україні».

Статус державної податкової служби в Україні, її функції та правові основи діяльності визначаються Законом України «Про державну податкову службу в Україні» від 4 грудня 1990 р. № 509-XII.

До системи органів державної податкової служби належать: Державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах (далі — органи державної податкової служби).

У складі органів державної податкової служби знаходяться відповідні спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями (далі — податкова міліція).

Державна податкова адміністрація України залежно від кількості платників податків та інших місцевих умов може утворювати міжрайонні (на два і більше районів), об'єднані (на місто і район) державні податкові інспекції та у їх складі відповідні підрозділи податкової міліції.

У Державній податковій адміністрації України та державних податкових адміністраціях в АРК, областях, містах Києві та Севастополі утворюються колегії. Чисельність і склад колегії Державної податкової адміністрації України затверджуються Кабінетом Міністрів України, а колегій державних податкових адміністрацій в АРК, областях, містах Києві та Севастополі — Державною податковою адміністрацією України. Колегії є дорадчими органами і розглядають найважливіші напрями діяльності відповідних державних податкових адміністрацій.

Структура Державної податкової адміністрації України затверджується Кабінетом Міністрів України.

Завданнями органів державної податкової служби є:

здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством (далі — податки, інші платежі);

внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;

прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків — юридичних осіб;

роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;

запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Державна податкова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади. Державні податкові адміністрації в АРК, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються Державній податковій адміністрації України. Державні податкові інспекції у районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції підпорядковуються відповідним державним податковим адміністраціям в АРК, областях, містах Києві та Севастополі.

Органи державної податкової служби України координують свою діяльність з фінансовими органами, органами Державного казначейства України, органами служби безпеки, внутрішніх справ, прокуратури, статистики, державними митною та контрольно-ревізійною службами, іншими контролюючими органами, установами банків, а також з податковими службами інших держав.

Державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції є юридичними особами, мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, інші печатки і штампи, відповідні бланки, рахунки в установах банків.

Державна податкова адміністрація України здійснює такі **функції:**

1) виконує безпосередньо, а також організовує роботу державних податкових адміністрацій та державних податкових інспекцій, пов'язану із:

—здійсненням контролю за своєчасністю, достовірністю, повнотою нараху вання та сплати податків та зборів (обов'язкових платежів), контролю за валют ними операціями, контролю за додержанням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги) у встановленому законом порядку, а також кон тролю за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підля гають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів;

— здійсненням контролю за додержанням виконавчими комітетами сільських і селищних рад порядку прийняття і обліку податків, інших платежів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування цих сум до бю джету;

—обліком платників податків, інших платежів;

—виявленням і веденням обліку надходжень податків, інших платежів;

—проведенням роботи по боротьбі з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів, веденням реєстрів імпортерів, експортерів, оптових та роздрібних торговців, місць зберігання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, участю у розробленні пропозицій щодо основних напрямів державної політики і проектів державних програм у сфері боротьби з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів, організацією виконання актів законодавства у межах своїх повноважень, здійсненням систематичного контролю за їх реалізацією, узагальненням практики застосування законодавства, застосуванням у випадках, передбачених законодавством, фінансових санкцій до суб'єктів підприємницької діяльності за порушення законодавства про виробництво і обіг спирту етилового, коньячного, плодового, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, здійсненням заходів по вилученню та знищенню або передачі на промислову переробку алкогольних напоїв, знищенню тютюнових виробів, що були незаконно вироблені чи знаходилися у незаконному обігу;

2) видає у випадках, передбачених законом, нормативно-правові акти і методичні рекомендації з питань оподаткування, які підлягають обов'язковому опублікуванню;

3) затверджує форми податкових розрахунків, звітів, декларацій та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів, декларацій про валютні цінності, зразок картки фізичної особи — платника податків та інших обов'язкових платежів, форму повідомлення про відкриття або закриття юридичними особами, фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності банківських рахунків, а також форми звітів про роботу, проведену органами державної податкової служби;

4) в порядку, встановленому законом, надає податкові роз'яснення, організовує виконання цієї роботи органами державної податкової служби;

5) здійснює заходи щодо добору, розстановки, професійної підготовки та перепідготовки кадрів для органів державної податкової служби;

6) подає органам державної податкової служби методичну і практичну допомогу в організації роботи, проводить обстеження та перевірки її стану;

7) організовує роботу по створенню інформаційної системи автоматизованих робочих місць та інших засобів автоматизації та комп'ютеризації робіт органів державної податкової служби;

8) розробляє проекти законів України та інших нормативно-правових актів щодо форм та методів проведення планових та позапланових виїзних перевірок у рамках контролю за додержанням законодавства;

9) при виявленні фактів, що свідчать про організовану злочинну діяльність, або дій, що створюють умови для такої діяльності, направляє матеріали з цих питань відповідним спеціальним органам по боротьбі з організованою злочинністю;

10) передає відповідним правоохоронним органам матеріали за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність, якщо їх розслідування не належить до компетенції податкової міліції;

11) подає Міністерству фінансів України та Головному управлінню Державного казначейства України звіт про надходження податків, інших платежів;

12) вносить пропозиції та розробляє проекти міжнародних договорів стосовно оподаткування, виконує в межах, визначених законодавством, міжнародні договори з питань оподаткування;

13) надає фізичним особам — платникам податків та інших обов'язкових платежів ідентифікаційні номери і направляє до державної податкової інспекції за місцем проживання фізичної особи або за місцем отримання нею доходів чи за місцезнаходженням об'єкта оподаткування картку з ідентифікаційним номером та веде Єдиний банк даних про платників податків — юридичних осіб;

14) прогнозує, аналізує надходження податків, інших платежів, джерела податкових надходжень, вивчає вплив макроекономічних показників і податкового законодавства на надходження податків, інших платежів, розробляє пропозиції щодо їх збільшення та зменшення втрат бюджету;

15) забезпечує виготовлення марок акцизного збору, їх зберігання, продаж та організовує роботу, пов'язану із здійсненням контролю за наявністю цих марок на пляшках (упаковках) алкогольних напоїв і на пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації;

16) організовує роботу, пов'язану із здійсненням контролю за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють роздрібну торгівлю тютюновими виробами, максимальних роздрібних цін на тютюнові вироби, встановлених виробниками або імпортерами таких тютюнових виробів;

17) вносить в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення податкового законодавства;

18) організовує у межах своїх повноважень роботу щодо забезпечення охорони державної таємниці в органах державної податкової служби.

Законом України «Про державну податкову службу в Україні» також закріплено права, обов'язки і відповідальність органів державної податкової служби, правовий і соціальний захист посадових осіб органів державної податкової служби та їх правовий і соціальний захист, врегульовано статус податкової міліції.

14.5. Оподаткування прибутку підприємств. Правова допомога підприємствам при веденні справ з оподаткування прибутку підприємств.

Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 р. № 334/94-ВР (далі — Закон) до платників податку відносить:

1. З числа резидентів — суб'єктів господарської діяльності, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи та організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами.

2. З числа нерезидентів — фізичних чи юридичних осіб, створених у будь-якій організаційно-правовій формі, які отримують доходи з джерелом їх походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичний статус або імунітет згідно з міжнародними договорами України або законом.

3. Філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку з числа резидентів, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої, ніж такий платник податку, територіальної громади.

Платник податку, який має такі філії, може прийняти рішення щодо сплати консолідованого податку та сплачувати податок до бюджетів територіальних громад за місцезнаходженням філій, а також до бюджету територіальної громади за своїм місцезнаходженням, визначений згідно з нормами цього Закону та зменшений на суму податку, сплаченого до бюджетів територіальних громад за місцезнаходженням філій.

Сума податку на прибуток філій за відповідний звітний (податковий) період визначається розрахунково виходячи із загальної суми податку, нарахованого платником податку, розподіленого пропорційно питомій вазі суми валових витрат філій та амортизаційних відрахувань, нарахованих по основних фондах такого платника податку, які розташовані за місцезнаходженням філії, у загальній сумі валових витрат та амортизаційних відрахувань цього платника податку.

Вибір порядку сплати податку на прибуток, визначеного цим підпунктом, здійснюється платником податку самостійно до 1 липня р., що передує звітному, про що повідомляються податкові органи за місцезнаходженням такого платника податку та його філій (відокремлених підрозділів). Зміна порядку сплати податку протягом звітного року не дозволяється. При цьому філії (відокремлені підрозділи) подають податковому органу за своїм місцезнаходженням розрахунок податкових зобов'язань щодо сплати консолідованого податку, форма якого встановлюється центральним органом державної податкової служби України, виходячи з положень цього підпункту.

Відповідальність за своєчасне та повне внесення сум податку до бюджету територіальної громади за місцезнаходженням філії несе платник податку, у складі якого знаходиться така філія.

4. Постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосов но таких нерезидентів або їх засновників.

Платниками податку на прибуток, одержаний від господарської діяльності залізничного транспорту, є управління залізниці. Перелік робіт та послуг, що належать до господарської діяльності залізничного транспорту, затверджується Кабінетом Міністрів України. Доходи залізниць, одержані від господарської діяльності залізничного транспорту, визначаються у межах доходних надходжень, перерозподілених між залізницями у порядку, затверджуваному Кабінетом

Міністрів України. Платниками податку на прибуток, що одержаний не від господарської діяльності залізничного транспорту, є підприємства залізничного транспорту та їх структурні підрозділи.

Національний банк України та його установи (крім госпрозрахункових, що оподатковуються у загальному порядку) сплачують до Державного бюджету України суму перевищення валових доходів консолідованого балансу над валовими витратами та частиною валових витрат років, що передують звітному (у разі коли вони не відшкодовані валовими доходами таких років) після закінчення фінансового року. У разі перевищення за підсумками року затверджених видатків Національного банку України над отриманими доходами дефіцит покривається за рахунок Державного бюджету України.

Установи кримінально-виконавчої системи та їх підприємства, які використовують працю спецконтингенту, спрямовують доходи, отримані від діяльності, визначеної Державним департаментом України з питань виконання покарань, на фінансування господарської діяльності таких установ та підприємств, з включенням сум таких доходів до відповідних кошторисів їх фінансування, затверджених Державним департаментом України з питань виконання покарань.

Постійне представництво до початку своєї господарської діяльності стає на облік в податковому органі за своїм місцезнаходженням у порядку, встановленому центральним податковим органом України. Постійне представництво, яке розпочало свою господарську діяльність до реєстрації у податковому органі, вважається таким, що ухиляється від оподаткування, а одержані ним прибутки вважаються прихованими від оподаткування.

Прибуток платників податку, включаючи підприємства, засновані на власності окремої фізичної особи, оподатковується за ставкою 25 відсотків до об'єкта оподаткування.

Вищезгаданий Закон також встановлює правила ведення податкового обліку. Для цього використовуються такі податкові періоди, як: календарні квартал, півріччя, три квартали, рік.

Податковий період починається з першого календарного дня податкового періоду і закінчується останнім календарним днем податкового періоду, крім виробників сільськогосподарської продукції, визначених цим Законом, для яких річний податковий період починається з 1 липня поточного звітного (бюджетного) року.

У разі коли особа береться на облік податковим органом як платник цього податку всередині податкового періоду, то перший звітний податковий період розпочинається з дати, на яку припадає початок такого обліку, та закінчується останнім календарним днем наступного податкового періоду.

Якщо платник податку ліквідується (у тому числі до закінчення першого звітного податкового періоду), останнім податковим вважається період (що закінчується днем такої ліквідації), на який припадає дата такої ліквідації.

Якщо міжнародним договором, ратифікованим Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються норми міжнародного договору.

У разі укладення договорів з нерезидентами не дозволяється включення до контракту податкових застережень, згідно з якими підприємства, що виплачують доходи, беруть на себе зобов'язання щодо сплати податків на доходи нерезидентів.

У разі укладення договорів, які передбачають здійснення оплати товарів (робіт, послуг) на користь нерезидентів, що мають офшорний статус чи при здійсненні розрахунків через таких нерезидентів або через їх банківські рахунки, незалежно від того чи здійснюється така оплата (в грошовій або іншій формі) без-

посередньо або через інших резидентів або нерезидентів, витрати платників податку на оплату вартості таких товарів (робіт, послуг) включаються до складу їх валових витрат у сумі, що становить 85 % від вартості цих товарів (робіт, послуг).

Законом передбачена необхідність усунення подвійного оподаткування. З цією метою суми податків на прибуток, отриманий з іноземних джерел, що сплачені суб'єктами господарської діяльності за кордоном, зараховуються під час сплати ними податку на прибуток в Україні. При цьому зарахуванню підлягає сума податку, розрахована за правилами, встановленими цим Законом.

Розмір зарахованих сум податку на прибуток з іноземних джерел протягом податкового періоду не може перевищувати суми податку, що підлягає сплаті в Україні таким платником податку протягом такого періоду.

Не підлягають зарахуванню у зменшення податкових зобов'язань такі податки, сплачені в інших країнах:

—податок на капітал (майно) та приріст капіталу;

—поштові податки;

—податки на реалізацію (продаж);

—інші непрямі податки незалежно від того, чи підпадають вони під категорію прибуткових податків, чи оподатковуються окремими податками згідно із законодавством іноземних держав;

—суми податку, сплачені з пасивного прибутку (дивідендів, процентів, страхування, роялті).

Зарахування сплачених за митним кордоном України сум податку на прибуток проводиться за умови подання письмового підтвердження податкового органу іншої держави щодо факту сплати такого податку та за наявності міжнародного договору України про усунення подвійного оподаткування доходів, ратифікованого Верховною Радою України.

Щодо наслідків ухилення від сплати податку, то Законом передбачено, що суми виявленого прихованого (заниженого) прибутку та штрафи справляються за весь час ухилення від сплати податку. Після закінчення встановлених строків сплати податку до бюджетів невнесені суми стягуються з нарахуванням пені, відповідно до закону.

Сума податкових платежів, що надміру надійшла до бюджету в результаті неправильного нарахування або порушення платником податку встановленого порядку сплати податку, підлягає поверненню з відповідного бюджету протягом десяти робочих днів з моменту отримання податковим органом відповідної заяви платника податку або зарахуванню на зменшення платежів до цього бюджету майбутніх періодів, за вибором платника податку, в разі якщо не минув строк позовної давності, встановлений законодавством.

Подання заяви про повернення надміру сплачених податків перериває перебіг строку позовної давності.

Сума податку, що надміру надійшла до бюджету в результаті неправильного нарахування (донарахування) податковим органом, підлягає поверненню з відповідного бюджету з урахуванням сум, сплачених за фінансовими санкціями або зарахуванню на зменшення платежів до цього бюджету майбутніх періодів на підставі заяви, що подається платником податку такому податковому органу, якщо не минув строк позовної давності, встановлений законодавством. При цьому починаючи з дня внесення зазначених сум до бюджету і закінчуючи днем їх повернення (заліку) на зазначену суму проводиться нарахування у розмірі 120 % облікової ставки Національного банку України, що діяла на момент такого повернення (заліку).

Обов'язковими для виконання платником податку є тільки акти центрального податкового органу, видані у випадках, прямо передбачених цим Законом та зареєстрованих Міністерством юстиції України.

14.6. Податок на додану вартість, акцизний збір та інші непрямі податки. Правова допомога суб'єктам оподаткування при веденні таких справ.

Платників податку на додану вартість, об'єкти, базу та ставки оподаткування, перелік неоподатковуваних та звільнених від оподаткування операцій, особливості оподаткування експортних та імпортних операцій, поняття податкової накладної, порядок обліку, звітування та внесення податку до бюджету визначає Закон України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР (далі — Закон).

Згідно з цим нормативно-правовим актом платником податку на додану вартість є:

1) будь-яка особа, яка:

а) здійснює або планує здійснювати господарську діяльність та реєструється за своїм добровільним рішенням як платник цього податку;

б) підлягає обов'язковій реєстрації як платник цього податку;

в) імпортує товари (супутні послуги) в обсягах, що підлягають оподаткуванню цим податком;

2) будь-яка особа, яка за своїм добровільним рішенням зареєструвалася плат ником податку на додану вартість.

Особа підлягає обов'язковій реєстрації як платник податку на додану вартість у разі:

1) коли загальна сума від здійснення операцій з поставки товарів (послуг), у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, що підлягають оподаткуванню згідно з цим Законом, нарахована (сплачена, надана) такій особі або в рахунок зобов'язань третім особам, протягом останніх дванадцяти календарних місяців сукупно перевищує 300 000 грн (без урахування податку на додану вартість);

2) особа, що уповноважена вносити консолідований податок з об'єктів оподаткування, що виникають внаслідок поставки послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності та підприємствами зв'язку, що перебувають у підпорядкуванні платника податку, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

3) особа, яка поставляє товари (послуги) на митній території України з використанням глобальної або локальних комп'ютерних мереж, при цьому особа-нерезидент може здійснювати таку діяльність тільки через своє постійне представництво, зареєстроване на території України;

4) особа, що здійснює операції з реалізації конфіскованого майна, незалежно від того, чи досягає вона загальної суми операцій з поставки товарів (послуг), сукупно перевищує 300 000 грн, чи ні, а також незалежно від того, який режим оподаткування використовує така особа згідно із законодавством.

Будь-яка особа, що імпортує (для фізичних осіб — ввозить (пересилає)) товари (супутні послуги) на митну територію України для їх використання або споживання на митній території України, незалежно від того, який режим оподаткування вона використовує згідно із законодавством, за винятком фізичних осіб, не

зареєстрованих платниками податку, які ввозять (пересилають) товари (предмети) у супроводжувальному багажі або отримують їх як поштове відправлення у межах неторгового обороту в обсягах, що не підлягають оподаткуванню відповідно до митного законодавства (крім ввезення транспортних засобів чи запасних частин до них такими фізичними особами) та нерезидентів, які пересилають поштові відправлення згідно з правилами Міжнародного поштового союзу на митну територію України, та отримувачів таких поштових відправлень.

У разі ввезення (пересилання) товарів (предметів) фізичними особами, не зареєстрованими як платники цього податку, в обсягах, що перевищує неторговий оборот, який підлягає оподаткуванню, такі особи сплачують податок на додану вартість під час перетину такими товарами (предметами) митного кордону України без реєстрації виходячи з митної вартості товарів (предметів), що перевищують розмір неторгового обороту.

Закон також розкриває поняття «об'єкт оподаткування». **Об'єктом оподаткування** є операції платників податку на додану вартість з:

1) поставки товарів та послуг, місце надання яких знаходиться на митній території України, в тому числі операції з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору) для погашення заборгованості заставодавця, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу у користування лізингоотримувачу (орендарю);

2) ввезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі імпорту або реімпорту (далі — імпорту).

З метою оподаткування до імпорту також прирівнюється:

—ввезення з-за меж митного кордону України на митну територію України товарів (супутніх послуг) за договорами лізингу (оренди) (у тому числі у разі повернення об'єкта лізингу лізингодавцю-резиденту або іншій особі за дорученням такого лізингодавця), застави, та іншими договорами, які не передбачають передання права власності на такі товари (майно) або передбачають їх обмін на корпоративні права чи цінні папери, у тому числі якщо таке ввезення пов'язане із поверненням товарів у зв'язку з припиненням дії зазначених договорів;

—поставка товарів з території безмитних магазинів на митну територію України для їх вільного обігу (крім території інших безмитних магазинів);

—поставка продуктів переробки (готової продукції) з митного режиму переробки на митній території України на митну територію України для їх вільного обігу;

—в інших випадках, передбачених Митним кодексом України (далі — МК України);

3) вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекс порту (далі — експорту), поставки транспортних послуг по перевезенню паса жирів, вантажобагажу (товаробагажу) та вантажу за межами державного кордону України.

З метою оподаткування до експорту товарів також прирівнюється:

—вивезення товарів (супутніх послуг) за межі митного кордону України за договорами фінансового лізингу (оренди) (у тому числі у разі повернення об'єкта фінансового лізингу лізингодавцю-нерезиденту або іншій особі за дорученням такого лізингодавця), застави та іншими договорами, які не передбачають передання права власності на такі товари (майно) або передбачають їх обмін на корпоративні права чи цінні папери, у тому числі якщо таке вивезення пов'язане із припиненням дії зазначених договорів;

—поставка товарів (супутніх послуг) з митної території України на територію безмитних магазинів;

—передача товарів, оформлених у митному режимі експорту, під митний режим митного складу, для подальшого вивезення таких товарів з митної території України;

—в інших випадках, визначених МК України.

Не є об'єктом оподаткування на додану вартість операції з:

1) випуску (емісії), розміщення у будь-які форми управління та продажу (по гашення, викупу) за кошти цінних паперів, що випущені в обіг (емітовані) суб'єктами підприємницької діяльності, Національним банком України, Міністерством фінансів України, органами місцевого самоврядування відповідно до закону, включаючи інвестиційні та іпотечні сертифікати, сертифікати фонду операцій з нерухомістю, деривативи, а також корпоративні права, виражені в інших, ніж цінні папери, формах; обміну зазначених цінних паперів та корпора тивних прав, виражених в інших, ніж цінні папери, формах, на інші цінні папе ри; розрахунково-клірингової, реєстраторської та депозитарної діяльності на ринку цінних паперів, а також діяльності з управління активами (у тому числі пенсійними активами, фондами банківського управління), відповідно до закону

Це положення не застосовується до операцій з продажу бланків дорожніх, банківських та особистих чеків, цінних паперів, розрахункових та платіжних документів, пластикових (розрахункових) карток;

2) передачі майна у схов (відповідальне зберігання), а також у лізинг (оренду), крім передачі у фінансовий лізинг;

—повернення майна із схову (відповідального зберігання) його власнику, а також майна, попередньо переданого в лізинг (оренду) лізингодавцю (орендодавцю), крім переданого у фінансовий лізинг;

—нарахування та сплати процентів або комісій у складі орендного (лізингового) платежу у межах договору фінансового лізингу в сумі, що не перевищує подвійну облікову ставку Національного банку України, встановлену на день нарахування таких процентів (комісій) за відповідний проміжок часу, розраховану від вартості об'єкта лізингу, наданого у межах такого договору фінансового лізингу; по об'єкту фінансового лізингу, оціненого в іноземній валюті, сплата процентів, з метою оподаткування визначається у гривнях по курсу валют, визначеного Національним банком України на момент сплати;

—передачі майна у заставу (іпотеку) позикодавцю (кредитору) та/або у забезпечення іншої дійсної вимоги кредитора, повернення такого майна із застави (іпотеки) його власнику після закінчення дії відповідного договору, якщо місце такої передачі (повернення) знаходиться на митній території України;

—грошових виплат основної суми консолідованої іпотечної заборгованості та процентів, нарахованих на неї, об'єднання та/або купівлі (продажу) консолідованої іпотечної заборгованості, заміною однієї частки консолідованої іпотечної заборгованості на іншу, або поверненням (зворотним викупом) такої консолідованої іпотечної заборгованості відповідно до закону резидентом або на його користь;

3) надання послуг із страхування, співстрахування або перестрахування особа ми, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності відповідно до закону, а також пов'язаних з такою діяльністю послуг страхових (перестрахових) брокерів та страхових агентів;

— надання послуг із загальнообов'язкового соціального та пенсійного страху
вання, недержавного пенсійного забезпечення, залучення та обслуговування пенсійних вкладів;

4) обігу валютних цінностей (у тому числі національної та іноземної валюти), банківських металів, банкнот та монет Національного банку України, за винят-

ком тих, що використовуються для нумізматичних цілей, базою оподаткування яких є продажна вартість; випуску, обігу та погашення білетів державних лотерей, запроваджених за ліцензією Міністерства фінансів України; виплати грошових виграшів, грошових призів і грошових винагород; прийняття ставок, у тому числі шляхом обміну коштів на жетони чи інші замінники гривні, призначені для використання в гральних автоматах та іншому гральному устаткуванні, поставки негашених поштових марок України, конвертів або листівок з негашеними поштовими марками України, крім колекційних марок, конвертів чи листівок для філателістичних потреб, базою оподаткування яких є продажна вартість;

5) надання послуг з інкасації, розрахунково-касового обслуговування, залучення, розміщення та повернення коштів за договорами позики, депозиту, вкладу (у тому числі пенсійного), управління коштами та цінними паперами (корпоративними правами та деривативами), доручення, надання, управління і переуступки фінансових кредитів, кредитних гарантій і банківських поручительств особою, що надала такі кредити, гарантії або поручительства;

—торгівлі за грошові кошти або цінні папери борговими зобов'язаннями, за винятком операцій з інкасації боргових вимог та факторингу (факторингових) операцій, крім факторингових операцій, якщо об'єктом боргу є валютні цінності, цінні папери, у тому числі компенсаційні папери (сертифікати), інвестиційні сертифікати, іпотечні сертифікати з фіксованою дохідністю, житлові чеки, земельні бони та деривативи;

—імпорту майна як технічної або благодійної (гуманітарної) допомоги згідно з нормами міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або відповідно до закону;

6) оплати вартості державних платних послуг, які надаються фізичним або юридичним особам органами виконавчої влади і місцевого самоврядування та обов'язковість отримання (поставки) яких встановлюється законодавством, включаючи плату за реєстрацію, отримання ліцензії (дозволу), сертифікатів у вигляді зборів, державного мита тощо;

7) виплат у грошовій формі заробітної плати (іншим прирівняним до неї виплатам), а також пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів або Пенсійного фонду України чи фондів загальнообов'язкового соціального страхування (крім тих, що надаються у майновій формі);

—виплат дивідендів, роялті у грошовій формі або у вигляді цінних паперів, які здійснюються емітентом;

—надання комісійних (брокерських, дилерських) послуг із торгівлі та/або управління цінними паперами (корпоративними правами), деривативами та валютними цінностями, включаючи будь-які грошові виплати (у тому числі комісійні) фондовим або валютним біржам чи позабіржовим фондовим системам або їх членам у зв'язку з організацією та торгівлею цінними паперами ліцензованими торговцями цінними паперами, а також деривативами та валютними цінностями;

8) поставки за компенсацію сукупних валових активів платника податку (з урахуванням вартості гудвілу) іншому платнику податку;

9) безоплатної передачі у державну власність чи комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність об'єктів усіх форм власності, які перебувають на балансі одного платника податку і передаються на баланс іншого платника податку, якщо такі операції здійснюються за рішеннями Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, прийнятими у межах їх повноважень.

Це положення поширюється на:

—операції з безоплатної передачі об'єктів з балансу платника податку, майно якого перебуває в державній або комунальній власності, на баланс іншої юридичної особи, майно якої перебуває відповідно в державній або комунальній власності;

—операції з безоплатної передачі неприватизованих об'єктів житлового фонду (включаючи місця загального користування та прибудинкові будівлі і споруди), а також об'єктів соціальної інфраструктури (в тому числі об'єктів їх незавершеного будівництва) з балансу платника податку на баланс юридичної особи, майно якої перебуває в державній або комунальній власності, чи безпосередньо на баланс відповідної місцевої ради.

Під об'єктами соціальної інфраструктури у даному випадку слід розуміти:

— заклади дошкільного виховання, середньої та середньо-професійної освіти, дитячі музичні та художні школи; заклади охорони здоров'я, пункти медичного огляду, профілактики та допо-мопгцрацівникам;

—спортивні зали та майданчики, стадіони, дитячі табори відпочинку;

—клуби та будинки культури;

—бібліотеки та бібліотечні колектори;

—об'єкти житлово-комунального господарства, у тому числі мережі постачання електроенергії, газу, тепла, води та водовідведення; будівлі і споруди, призначені для їх обслуговування (котельні, бойлерні, каналізаційні та водопровідні споруди, колектори та їх обладнання);

—пожежні депонта протипожежна техніка і обладнання;

10) з поставки позашкільним навчальним закладом вихованцям, учням і слухачам платних послуг у сфері позашкільної освіти;

11) надання уповноваженими банками послуг з довірчого управління фондами банківського управління, виплати винагороди за здійснення управління фондом операцій з нерухомістю, за перерахування коштів на фінансування будівництва із фонду фінансування будівництва, за здійснення платежів за іпотечними сертифікатами відповідно до закону;

12) з оплати третейського збору та відшкодування інших витрат, пов'язаних з вирішенням спору третейським судом відповідно до закону;

14) надання послуг з агентування і фрахтування морського торговельного флоту судновими агентами.

Звільняються від оподаткування на додану вартість операції з:

1) поставки вітчизняних продуктів дитячого харчування молочними кухнями та спеціалізованими магазинами і куточками, які виконують функції роздаточних пунктів, у порядку і за переліком продуктів, встановленими Кабінетом Міністрів України;

2) поставки (передплати) періодичних видань друкованих засобів масової інформації та книжок, крім видань еротичного характеру, учнівських зошитів, підручників та навчальних посібників українського виробництва, словників українсько-іноземної або іноземно-української мови; доставки таких періодичних видань друкованих засобів масової інформації на митній території України;

3) поставки послуг з виховання та освіти дітей дитячими музичними та художніми школами, школами мистецтв, будинками культури; послуг з дошкільного виховання, початкової, середньої, професійно-технічної та вищої освіти закладами, які мають спеціальний дозвіл (ліцензію) на поставку таких послуг, незалежно від їх організаційно-правового статусу та форми власності, згідно з переліком таких послуг, визначеним Кабінетом Міністрів України, а також послуг з розміщення учнів або студентів в інтернатах або гуртожитках;

4) поставки товарів спеціального призначення для інвалідів за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України;

5) поставки послуг з виплати і доставки пенсій із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, пенсійних виплат за недержавним пенсійним забезпеченням, страхових виплат (у тому числі ануїтетів) за договорами довгострокового страхування життя, з банківських пенсійних рахунків, за пенсійними вкладами, а також грошової допомоги населенню, яка надається за рахунок бюджету відповідно до затверджених соціальних програм;

6) поставки послуг з реєстрації актів громадянського стану державними органами, уповноваженими здійснювати таку реєстрацію згідно із законодавством;

7) поставки (у тому числі аптечними закладами) зареєстрованих та допущених до застосування в Україні лікарських засобів та виробів медичного призначення за переліком, що щорічно визначається Кабінетом Міністрів України до 1 вересня року, попереднього звітному. Якщо у такий строк перелік не встановлено, діє перелік минулого року;

8) поставки послуг з охорони здоров'я згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України, закладами охорони здоров'я, які мають ліцензію на поставку таких послуг, а також поставки послуг реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів, що мають ліцензію на поставку таких послуг;

9) поставки путівок на санаторно-курортне лікування та відпочинок на тери торії України фізичних осіб віком до 18 років;

\0) поставки в порядку та в межах норм, встановлених Кабінетом Міністрів України, послуг з:

—утримання дітей у дошкільних закладах, школах-інтернатах, кімнатах-розподільциках установ Міністерства внутрішніх справ України;

—утримання осіб у будинках для престарілих та інвалідів;

—харчування та облаштування на нічліг осіб, які не мають житла, у спеціально відведених для цього місцях;

—харчування дітей у школах, професійно-технічних училищах та громадян у закладах охорони здоров'я;

—харчування, забезпечення речовим майном, комунально-побутовими та іншими послугами, що надаються спецконтингенту в установах пенітенціарної системи згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

11) надання послуг з перевезення осіб пасажирським транспортом (крім таксомоторів) у межах населеного пункту, тарифи на які регулюються органом місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, визначеної законом. Це звільнення не поширюється на операції з надання пасажирського транспорту в оренду (прокат);

12) поставки культових послуг та поставки предметів культового призначення (крім підакцизних товарів) релігійними організаціями за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України;

13) поставки послуг з поховання за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України будь-яким платником податку;

14) передачі конфіскованого майна, знахідок, скарбів або майна, визнаних безхазяйними, у власність держави або у розпорядження державних органів або організацій, уповноважених здійснювати їх збереження або поставку згідно із законодавством. Поставка таких товарів при наступних операціях оподатковується на загальних підставах;

15) поставки (продажу, передачі) земельних ділянок, земельних паїв, крім тих, що знаходяться під об'єктами нерухомого майна та включаються до їх вартості відповідно до законодавства;

16) безкоштовної передачі рухомого складу однією залізницею або підприємством залізничного транспорту загального користування іншим залізницям або підприємствам залізничного транспорту загального користу вання державної форми власності в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

7) безоплатної приватизації житлового фонду, включаючи місця загального користування (у тому числі підвали та горища) у багатоквартирних будинках, присадибних ділянок та земельних паїв відповідно до законодавства, а також з надання послуг, отримання яких відповідно до законодавства є передумовою приватизації такого житлового фонду, присадибних ділянок та земельних паїв;

— безоплатно^ передачі корпоративного права (частки, долі, паю, акції), емітованого переробним підприємством, у власність приватного сільськогоспо дарського підприємства відповідно до Закону України «Про особливості прива тизації майна в агропромисловому комплексі»;

18) поставки житла (об'єктів житлового фонду), крім їх першої поставки. При цьому під першою поставкою житла (об'єкта житлового фонду) ро зуміється:

а) перше передання готового новозбудованого житла (об'єкта житлового фон ду) у власність покупця або поставка послуг^включаючи вартість придбаних за ра хунок виконавця матеріалів) із спорудження такого житла за рахунок замовника;

б) перший продаж реконструйованого або капітально відремонтованого жит ла (об'єкта житлового фонду) покупцю, який є особою, іншою, ніж власник та кого об'єкта на момент виведення його з експлуатації (використання) у зв'язку з такою реконструкцією або капітальним ремонтом, або поставка послуг (включа ючи вартість придбаних за рахунок виконавця матеріалів) з такої реконструкції чи капітального ремонту за рахунок замовника;

19) надання благодійної допомоги, а саме безоплатна передача товарів (робіт, послуг) особам, визначеним Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» з метою їх безпосереднього використання у благодійницьких цілях, а також операції з безоплатної передачі таких товарів (робіт, послуг) набувачам (суб'єктам) благодійної допомоги відповідно до законодавства.

Під безоплатною передачею розуміється поставка товарів (робіт, послуг) набувачам благодійної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій їх вартості з боку таких отримувачів або інших осіб. Порушення цього правила прирівнюється до навмисного ухилення від оподаткування особою, яка надає такі товари (послуги);

20) оплати вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт особою, яка безпосередньо отримує такі кошти з рахунку Державного казначейства України;

21) надання бібліотеками, які знаходяться у державній або комунальній влас ності, платних послуг з:

— комплектування реєстраційно-облікових документів (квитків, формулярів);

— користування рідкісними, цінними довідниками, книгами (нічний абонемент);

— тематичного підбору літератури за запитом споживача;

— надання тематичних, адресно-бібліографічних та фактографічних довідок.

Ставки податку на додану вартість для всіх об'єктів оподаткування, за винятком операцій, звільнених від оподаткування, та операцій, до яких застосовується нульова ставка згідно з Законом України «Про податок на додану вартість», становить 20 відсотків.

Питання сплати акцизного збору регулюються Декретом Кабінету Міністрів України «Про акцизний збір» від 26 грудня 1992 р. № 18-92.

Згідно зі ст. 1 вказаного нормативно-правового акта, **акцизний збір** — це непрямий податок на окремі товари (продукцію), визначені законом як підакцизні, який включається до ціни цих товарів (продукції).

Платниками **акцизного** збору є:

а) суб'єкти підприємницької діяльності, а також їх філії, відділення (інші відо кремлені підрозділи) — виробники підакцизних товарів на митній території України, у тому числі з давальницької сировини по товарах (продукції), на які встановлено ставки акцизного збору у твердих сумах, а також замовники, за дору ченням яких виготовляється продукція на давальницьких умовах по товарах, на які встановлено ставки акцизного збору у відсотках до обороту, які сплачують акцизний збір виробнику;

б) нерезиденти, які здійснюють виготовлення підакцизних товарів (послуг) на митній території України безпосередньо або через їх постійні представництва чи осіб, прирівняних до них згідно із законодавством;

в) будь-які суб'єкти підприємницької діяльності, інші юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, які імпортують на митну тери торію України підакцизні товари, незалежно від наявності внесених до них іноземних інвестицій;

г) фізичні особи — резиденти або нерезиденти, які ввозять (пересилають) підакцизні речі або предмети на митну територію України у вигляді супровод жувального або несупроводжувального багажу, а також фізичні особи, які одер жують такі підакцизні речі (предмети), переслані (надіслані) з-за митного кордону України у вигляді поштових чи інших відправлень або несупроводжу вального багажу, в обсягах або вартістю, що перевищують норми безмитного провезення (пересилання) для таких фізичних осіб, визначені митним законо давством;^

г) юридичні або фізичні особи, які купують (одержують в інші форми володіння, користування або розпорядження) підакцизні товари у податкових агентів.

Під терміном «податковий агент» розуміється суб'єкт підприємницької діяльності, створений у формі підприємства з іноземною інвестицією, а також його дочірні підприємства, філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, право якого на звільнення від оподаткування окремими податками, зборами (обов'язковими платежами) було підтверджено рішенням суду (арбітражного суду), уповноважений здійснювати нарахування та стягнення акцизного збору з платників акцизного збору а також вносити суми акцизного збору, стягнуті з його платників, до бюджету.

Об'єктом оподаткування є:

а) обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції), в тому числі з давальницької сировини, шляхом їх продажу, обміну на інші това ри (продукцію, роботи, послуги), безплатної передачі товарів (продукції) або з частковою їх оплатою, а також обсяги відвантажених підакцизних товарів (продукції), виготовлених з давальницької сировини;

б) обороти з реалізації (передачі) товарів (продукції) для власного споживан ня, промислової переробки (крім оборотів з реалізації (передачі) для виробництва

підакцизних товарів, за виключенням нафтопродуктів), а також для своїх працівників;

в) вартість товарів (продукції), які імпортуються (ввозяться, пересилаються) на митну територію України, у тому числі в межах бартерних (товарообмінних) операцій або без оплати їх вартості чи з частковою оплатою.

Акцизний збір не справляється з товарів, що були вивезені (експортовані) платником акцизного збору за межі митної території України. Товари вважаються[1] ся вивезеними (експортованими) платником податку за межі митної території України в разі, коли їх вивезення (експортування) засвідчене належно оформленою митною вантажною декларацією.

Акцизний збір не справляється з підакцизних товарів, що імпортуються на митну територію України, якщо з таких товарів згідно із законодавством України не справляється податок на додану вартість у зв'язку із звільненням, передбаченим для транзитних товарів, товарів на митних складах, реекспортованих товарів, товарів, що спрямовуються до магазинів безмитної торгівлі, товарів, що призначаються для переробки під митним контролем. У разі коли в зазначених випадках митним законодавством України передбачається вимога надання банківської гарантії чи інша вимога, така вимога застосовується і для цілей акцизного збору. Акцизний збір справляється органами митної служби України з таких товарів, якщо пізніше щодо них виникає зобов'язання із сплати податку на додану вартість.

14.7. Прибутковий податок із громадян. Неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Правова допомога громадянам платникам податків.

В Україні частково діє Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» від 26 грудня 1992 р. № 13-92. Цей Декрет частково втратив чинність, але він є чинним у частині оподаткування доходів фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю, який застосовується з урахуванням положень Закону України від 22 травня 2003 р. № 889-IV та діє до набрання чинності спеціальним законом з питань оподаткування фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності.

При ознайомлені з нижче викладеними положеннями слід пам'ятати, що вони застосовуються до прийняття Закону України «Про спрощену систему оподаткування» з урахуванням того, що спрощена система оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва не поширюється на:

—суб'єктів підприємницької діяльності, які провадять діяльність у сфері грального бізнесу (в тому числі діяльність, пов'язану із влаштуванням казино, інших гральних місць (домів), гральних автоматів з грошовим або майновим виграшем, проведенням лотерей (у тому числі державних) та розіграшів з видачею грошових виграшів у готівковій або майновій формі), здійснюють обмін іноземної валюти;

—суб'єктів підприємницької діяльності, які є виробниками підакцизних товарів, здійснюють господарську діяльність, пов'язану з експортом, імпортом та оптовим продажем підакцизних товарів, оптовим та роздрібним продажем підакцизних пально-мастильних матеріалів;

—суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють: видобуток та виробництво дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення; оптову, роздрібну торгівлю промисловими виробами з

дорогоцінних металів, що підлягають ліцензуванню відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Згідно з Декретом, оподаткуванню підлягають доходи громадян, одержані протягом календарного року від здійснення підприємницької діяльності без створення юридичної особи.

Оподатковуваним доходом вважається сукупний чистий дохід, тобто різниця між валовим доходом (виручки у грошовій та натуральній формі) і документально підтвердженими витратами, безпосередньо пов'язаними з одержанням доходу. Якщо ці витрати не можуть бути підтверджені документально, то вони враховуються податковими органами при проведенні остаточних розрахунків за нормами, визначеними Головною державною податковою інспекцією України за погодженням з Міністерством економіки України та Державним комітетом України по сприянню малим підприємствам та підприємництву.

До складу витрат, безпосередньо пов'язаних з одержанням доходів, належать витрати, які включаються до складу валових витрат виробництва (обігу) або підлягають амортизації згідно з Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств».

При здійсненні операцій з купівлі-продажу корпоративних прав та визначених законом цінних паперів оподатковуваним доходом громадянина, у тому числі зареєстрованого як суб'єкт підприємницької діяльності, вважається прибуток, тобто різниця між доходом, отриманим від продажу таких корпоративних прав та цінних паперів протягом звітного року, та документально підтвердженими витратами на їх придбання, понесеними громадянином протягом звітного року або попередніх звітному років. Прибуток, отриманий громадянином від операцій з купівлі-продажу корпоративних прав та цінних паперів, обчислений за результатами звітного року, включається до складу його сукупного річного оподатковуваного доходу.

Декрет також визначає порядок обчислення і сплати податку. Так, з доходів, зазначених у Декреті, податок обчислюється:

а) підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності при виплаті ними протягом року доходів громадянам, про це не пізніш як через ЗО днів після виплати повідомляються по даткові органи за місцем проживання громадян. Утримані у джерела виплати су ми податку враховуються податковим органом при проведенні податкових розра хунків за доходами, одержаними за оподатковуваний період;

б) податковими органами на підставі декларацій, поданих громадянами про очікуваний (оціночний) у поточному році дохід або про фактично одержані у звітному календарному році доходи та інших відомостей про доходи громадян.

Обчислення податку з фактичного річного доходу проводиться податковими органами за місцем постійного проживання платника, а якщо його діяльність здійснюється в іншому місці — за місцем здійснення цієї діяльності з обов'язковим повідомленням про розміри одержаного ним доходу та про сплачений податок за минулий рік.

Громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, мають право самостійно обрати спосіб оподаткування доходів, одержаних від цієї діяльності, за фіксованим розміром податку (далі — фіксований податок) шляхом придбання патенту за умови, якщо:

— валовий доход такого громадянина від самостійного здійснення підприємницької діяльності або з використанням найманої праці за останні 12 календарних місяців, що передують місяцю придбання патенту, не перевищує семи тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— громадянин здійснює підприємницьку діяльність з продажу товарів і надання супутніх такому продажу послуг на ринках та є платником ринкового збору згідно з законодавством. Доходи такого громадянина, одержані від здійснення інших видів підприємницької діяльності, оподатковуються у загальному порядку.

Не дозволяється застосування фіксованого податку при здійсненні торгівлі лікеро-горілчаними та тютюновими виробами.

Фіксований податок сплачується громадянином — платником податку до відповідного місцевого бюджету за місцем його проживання.

Громадянин за своїм бажанням може придбати патент на здійснення підприємницької діяльності на всій території України.

Документ, що засвідчує сплату фіксованого податку, є підставою для видачі податковим органом за місцем проживання громадянина патенту, в якому зазначаються: прізвище та ім'я цього громадянина; його ідентифікаційний номер; строк дії патенту; перелік осіб, які перебувають у трудових відносинах з платником податку, або членів його сім'ї, які беруть участь у підприємницькій діяльності; місце здійснення підприємницької діяльності; назва органу, що видав патент.

Форма патенту встановлюється центральним податковим органом України.

Для одержання патенту платник податку подає до податкового органу заяву, складену в довільній формі, яка повинна містити: інформацію про місце здійснення підприємницької діяльності; перелік осіб, які перебувають у трудових відносинах з платником податку, та їх ідентифікаційні номери або членів його сім'ї, які беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, а також інформацію про доходи платника фіксованого податку від здійснення підприємницької діяльності за останні 12 місяців або про неотримання таких доходів.

Податковий орган зобов'язаний видати патент протягом трьох робочих днів з дня прийняття вказаної заяви від платника податку, оформленої належним чином. Попередня перевірка достовірності даних, зазначених у заяві про доходи громадянина від здійснення підприємницької діяльності, або даних про їх неотримання податковим органом не здійснюється. Відповідальність за достовірність таких даних несе платник податку відповідно до законодавства України.

Розміри фіксованого податку встановлюються відповідною місцевою радою залежно від територіального розташування місця торгівлі і не можуть бути менше ніж 20 грн та більше ніж 100 грн за календарний місяць для громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність самостійно.

Для одержання патенту на здійснення підприємницької діяльності на всій території України фіксований податок встановлюється у розмірі 100 грн.

У разі, коли платник податку здійснює підприємницьку діяльність з використанням найманої праці або за участю у підприємницькій діяльності членів його сім'ї, розмір фіксованого податку збільшується на 50 % за кожну особу. У такому випадку платник фіксованого податку має право самостійно доплатити 50 % від суми встановленого фіксованого податку з розрахунку на кожну додаткову особу та повідомити про це податковий орган, який зобов'язаний внести відповідні зміни до патенту в строки, передбачені для його видачі.

Доходи громадянина, одержані від здійснення підприємницької діяльності, що оподатковуються фіксованим податком, не включаються до складу його сукупного оподатковуваного доходу за підсумками звітного року, а сплачена сума фіксованого податку є остаточною і не включається до перерахунку загальних податкових зобов'язань такого платника податку або осіб, які перебувають з ним у трудових відносинах, чи членів його сім'ї, які беруть участь у підприємницькій діяльності.

У разі сплати фіксованого податку платник такого податку звільняється від ведення обов'язкового обліку доходів і витрат.

Платник фіксованого податку, особи, які перебувають з ним у трудових відносинах, а також члени його сім'ї, які беруть участь у підприємницькій діяльності, звільняються від сплати нарахувань на фонд оплати праці, відрахувань та зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України, встановлених відповідно до Закону України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України», податку на промисел, збору до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, збору на обов'язкове соціальне страхування, збору до Фонду України соціального захисту інвалідів, а також придбання торгового патенту згідно із Законом України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності».

Здійснення торговельної діяльності у сфері роздрібної (дрібнооптової) торгівлі платником фіксованого податку, а також особами, які перебувають з ним у трудових відносинах, або членами його сім'ї, які беруть участь у такій діяльності, не потребує отримання ліцензії.

Патент видається на строк від 1 до 12 календарних місяців за вибором платника фіксованого податку У разі, коли протягом строку дії патенту відповідною місцевою радою змінюється розмір фіксованого податку, перерахунок його не здійснюється.

Патент може бути скасований (з його вилученням) за рішенням керівника податкового органу до закінчення строку його дії в разі, якщо:

—за дорученням або від імені платника фіксованого податку здійснюється торгівля особою, відомості про яку не внесені до патенту. У цьому випадку громадянин-підприємець позбавляється права застосовувати фіксовану ставку податку протягом 12 календарних місяців, наступних за місяцем вчинення порушення, та сплачує штраф у розмірі повної суми фіксованого податку в розрахунку за місяць за кожну особу, відомості про яку не внесені до патенту;

—платник фіксованого податку, особи, які перебувають з ним у трудових відносинах, а також члени його сім'ї, які беруть участь у підприємницькій діяльності, здійснюють торгівлю лікеро-горілчаними та тютюновими виробами. У цьому випадку громадянин-підприємець притягається до відповідальності згідно з законодавством України.

Оподаткування доходів громадян податковими органами здійснюється на підставі:

—декларацій громадян про очікуваний (оціночний) у поточному році або про фактично одержані ними протягом року доходи;

—матеріалів перевірок діяльності громадян, проведених податковими органами;

— отриманих від підприємств, установ, організацій та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності відомостей про нараховані та виплачені платникам суми доходів і суми утриманих з них податків за формою, встановлеою центральним податковим органом.

Податок, обчислений податковими органами, сплачується в такому порядку:

— протягом року платники щоквартально сплачують до бюджету по 25 % річної суми податку, обчисленої за доходами за попередній рік, а платники, які вперше залучаються до сплати податку, — 25 % суми, обчисленої їм податковими, органами за оціночним доходом на поточний рік. Для сплати авансових платежів податку встановлюються такі строки протягом року: до 15 березня, до 15 травня, до 15 серпня і до 15 листопада. У разі значного збільшення або зменшення про-

тягом року доходу платника податковими органами може бути проведено перерахунок сум податку за строками сплати податку, що не настали;

— суми плати за патент і суми податку, сплачені протягом року за місцем виплати доходу та у вигляді авансових платежів, пред'явлених податковими орга нами, враховуються при остаточному розрахунку суми податку на підставі доку ментального підтвердження факту сплати податку.

Додатково нараховані за остаточними розрахунками суми податку підлягають сплаті не пізніше одного місяця з дня одержання повідомлення податкового органу, а зайво сплачені суми податку підлягають поверненню платнику не пізніше одного місяця після проведення остаточного розрахунку або за заявою платника зараховуються в рахунок майбутніх платежів.

Громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, надають податковому органу декларації за наслідками кожного звітного кварталу, а також звітного року у строки, визначені законом. В декларації зазначаються загалын^уми одержаного доходу, витрат і сплаченого податку за звітний рік або інший період, за який здійснюється оподаткування (оподатковуванийп^ріод)^/^

Громадяни, які одержують інші доходи, подають декларацiҐу строки, визначені законом для місячного звітного періоду, на який припадає дата виникнення джерела доходу. У ній вказується розмір фактичного доходу за>перший місяць та розмір очікуваного (оціночного) доходу до кінця поточного рокуІУ разі припинення існування джерела доходу протягом року сума одержаних доходів включається до складу декларації за наслідками такого календарного^року, яка подається податковому органу у строки, визначені законом.

Громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, за умови, що їм допомагають члени сім'ї, які спільно з ними проживають, оподатковуваний доход розподіляють між собою за угодою, але частка кожного з них не може перевищувати розміру, пропорційного кількості громадян, що беруть участь у підприємницькій діяльності, якщо один з них має право на пільгове оподаткування.

Нарахування авансових та остаточних сум податку проводиться податковими органами у 15-денний строк з дня одержання декларації.

14.8. Податок із транспортних засобів, юридична допомога адвоката у таких справах.

Дане питання регулюється Законом України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» від 11 грудня 1991 р. № 1963-XII. Цим Законом встановлюється податок з власників деяких наземних і водних транспортних засобів, самохідних машин і механізмів як джерело фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних шляхів загального користування та проведення природоохоронних заходів на водоймищах.

Платниками податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів є підприємства, установи та організації, які є юридичними особами, іноземні юридичні особи (далі — юридичні особи), а також громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства (далі — фізичні особи), які мають зареєстровані в Україні згідно з чинним законодавством власні транспортні засоби, які є об'єктами оподаткування.

Об'єктами оподаткування є:

— трактори (колісні), крім гусеничних;

— сідельні тягачі;

—автомобілі, призначені для перевезення не менше 10 осіб, включаючи водія;

—автомобілі легкові;

—автомобілі вантажні;

—автомобілі спеціального призначення, крім тих, що використовуються для перевезення пасажирів і вантажів, крім автомобілів спеціального призначення швидкої допомоги та пожежних;

—мотоцикли (включаючи мопеди) та велосипеди з установленим двигуном крім тих, що мають об'ємліиліндра двигуналсг50т?убт^м^

—яхти та судна парусні з Допоміжним двигуном або без нього (крім спортивних);

—човни моторні і катеєри^іфімчдвнів з підвісним двигуном (крім спортивних);

—інші човни (крім спортивних).

Податок з власників наземних транспортних-засобів сплачується за місцезнаходженням юридичних осіб і місцем проживання фізичних осіб на спеціальні рахунки територіальних дорожніх фондів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів та бюджету міста Севастополя.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів сплачується у такі строки:

— фізичними особами — перед реєстрацією, перереєстрацією транспортних
засобів, а також перед технічним оглядом транспортних засобів щорічно або один раз за два роки, але не пізніше першого півріччя року в якому провадиться тех нічний огляд;

— юридичними особами — щоквартально рівними частинами до 15 числа місяця, що настає за звітним кварталом.

За придбані протягом року юридичними особами транспортні засоби податок сплачується перед їх реєстрацією по строках сплати (кварталах), які не настали, починаючи з кварталу, в якому проведено реєстрацію транспортного засобу. Розрахунок суми податку за такі транспортні засоби в 10-денний термін після їх реєстрації подається до відповідного податкового органу.

За транспортні засоби, зняті юридичними особами протягом року з реєстрації (перереєстровані), здійснюється перерахунок розміру податку. Розмір податку перераховується перед зняттям їх з реєстрації (перереєстрацією) по строках сплати (кварталах), які не настали, починаючи з наступного за тим, в якому транспортний засіб знято з реєстрації (перереєстровано).

Фізичні особи — платники податку зобов'язані пред'являти органам, що здійснюють реєстрацію, перереєстрацію або технічний огляд транспортних засобів, квитанції або платіжні доручення про сплату податку як за попередній, так і за поточний роки, а платники, звільнені від сплати цього податку, — відповідний документ, що дає право на користування цими пільгами.

Юридичні особи — платники податку зобов'язані пред'являти органам, що здійснюють реєстрацію, перереєстрацію або технічний огляд транспортних засобів, платіжні доручення про сплату податку з написом (поміткою) установи банку про зарахування податку по наземним транспортним засобам до територіальних дорожніх фондів, а по водним транспортним засобам — до відповідних бюджетів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських).

У разі відсутності документів про сплату податку або документів, що дають право на користування пільгами, реєстрація, перереєстрація і технічний огляд транспортних засобів не проводяться.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів обчислюється юридичними особами на підставі звітних даних про

кількість транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів за станом на 1 січня поточного року. Обчислення податку з власників наземних транспортних засобів провадиться виходячи з об'єму циліндрів або потужності двигуна кожного виду і марки транспортних засобів, а податок з власників водних транспортних засобів — виходячи з довжини транспортного засобу.

У порядку визначеному податковими органами, юридичні особи подають за місцем свого знаходження та за місцем постійного базування транспортних засобів до податкових органів, у строки, визначені законом для річного звітного періоду, на основі бухгалтерського звіту (балансу) розрахунки суми податку за формою, затвердженою центральним податковим органом України.

У разі викрадення транспортного засобу податок його власником не сплачується, якщо факт викрадення підтверджується відповідними документами органів, якими порушено відповідну кримінальну справу.

Якщо право користування транспортним засобом передано фізичною особою за дорученням іншій особі, податок з власників транспортних засобів сплачується його власником або від його імені особою, якій це право передано, якщо це передбачено в дорученні на право користування транспортним засобом, за місцем реєстрації цього транспортного засобу.

У разі виявлення юридичних чи фізичних осіб, які не сплачували податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вони зобов'язані сплатити податок не більш як за три попередніх роки.

Перерахування неправильно сплаченого податку допускається не більш як за три попередніх роки.

У разі приховування (заниження) об'єктів оподаткування з власників транспортних засобів стягуються сума несплаченого податку, а також пеня або штраф у порядку, передбаченому законом.

14.9. Правове регулювання місцевих податків та зборів, юридична допомога адвоката.

Правове регулювання місцевих податків і зборів здійснюється крім Бюджетного кодексу України, зокрема, Декретом Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» від 20 травня 1993 р. № 56-93.

Відповідно до Декрету до місцевих податків і зборів належить:

—збір за парковку автомобілів;
—ринковий збір;
—збір за видачу ордера на квартиру;
—збір з власників собак;
—курортний збір;
—збір за участь у бігах на іподромі;
—збір за виграш на бігах;
—збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;
—податок з реклами;
—збір за право використання місцевої символіки;
—збір за право проведення кіно- і телезйомок;
—збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей;
—комунальний податок;
—збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі;
—податок з продажу імпортних товарів.

Розглянемо детальніше кожен із перерахованих вище елементів.

Збір за парковку автотранспорту. Платниками збору за парковку автотранспорту є юридичні особи та громадяни, які паркують автомобілі в спеціально обладнаних або відведених для цього місцях. Ставка збору за парковку автотранспорт) встановлюється з розрахунку за одну годину парковки, її граничний розмір не повинен перевищувати 3 відсотків неоподатковуваного мінімуму доходів громадян в спеціально обладнаних місцях і 1 відсотка у відведених місцях. Збір за парковку автотранспорту сплачується водіями на місці парковки.

Ринковий збір. Ринковий збір — це плата за торгові місця на ринках і в павільйонах, на критих та відкритих столах, майданчиках для торгівлі з автомашин, візків, мотоциклів, ручних візків, що справляється з юридичних осіб і громадян, які реалізують сільськогосподарську і промислову продукцію та інші товари. Ринковий збір справляється за кожний день торгівлі. Його граничний розмір не повинен перевищувати 20 відсотків мінімальної заробітної плати для громадян і трьох мінімальних заробітних плат для юридичних осіб залежно від ринку, його територіального розміщення та виду продукції (товару). Ринковий збір справляється працівниками ринку до початку реалізації продукції.

Збір за видачу ордера на квартиру. Збір за видачу ордера на квартиру сплачується за послуги, пов'язані з видачею документа, що дає право на заселення квартири. Граничний розмір збору за видачу ордера на квартиру не повинен перевищувати 30 відсотків неоподатковуваного мінімуму доходів громадян на час оформлення ордера на квартиру. Збір за видачу ордера на квартиру сплачується через установи банків до одержання ордера і перераховується до бюджету місцевого самоврядування. Документом про сплату збору є квитанція, видана установою банку. Облік надходжень збору за видачу ордера на квартиру здійснюється органами з обліку та розподілу житла.

Збір з власників собак. Платниками збору з власників собак є громадяни — власники собак (крім службових), які проживають у будинках державного і громадського житлового фонду та приватизованих квартирах. Збір з власників собак справляється за кожний рік. Його граничний розмір за кожну собаку не повинен перевищувати 10 відсотків неоподатковуваного мінімуму доходів громадян на час нарахування збору. Збір з власників собак стягується органами житлово-комунального господарства.

Курортний збір. Платниками курортного збору є громадяни, які прибувають у курортну місцевість. Граничний розмір курортного збору не може перевищувати 10 відсотків неоподатковуваного мінімуму доходів громадян. Від сплати курортного збору звільняються:

—діти віком до 16 років;

—інваліди та особи, що їх супроводжують;

—учасники Великої Вітчизняної війни;

—воїни-інтернаціоналісти;

—учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

—особи, які прибули за путівками та курсовками в санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, включаючи містечка та бази відпочинку;

—особи, які прибули в курортну місцевість у службове відрядження, на навчання, постійне місце проживання, до батьків та близьких родичів;

—особи, які прибули за плановими туристичними маршрутами туристично-екскурсійних установ і організацій, а також які здійснюють подорож за маршрутними книжками;

— чоловіки віком 60 років і старші, жінки віком 55 років і старші.

Курортний збір справляється з платників за місцем їх тимчасового проживан ня. При зміні платником місця проживання в межах курортної місцевості курорт-

ний збір повторно не справляється з осіб, які прибули в курортну місцевість, збір справляється не пізніше як у триденний термін від дня прибуття. Курортний збір справляється:

— адміністрацією готелю та іншими установами готельного типу під час реєстрації прибулих;

— квартирно-посередницькими організаціями при направленні осіб (крім прибулих за путівками туристично-екскурсійних установ і організацій) на поселення в будинки (квартири), що належать громадянам на праві власності.

З осіб, які зупиняються в будинках (квартирах) громадян без направлення квартирно-посередницьких організацій, а також з осіб (крім тих, що здійснюють подорож за маршрутними книжками), які проживають у наметах, автомашинах тощо, курортний збір справляється у порядку, визначеному Радами народних депутатів, що встановлюють цей збір.

Збір за участь у бігах на іподромі. Збір за участь у бігах на іподромі справляється з юридичних осіб та громадян, які виставляють своїх коней на змагання комерційного характеру. Граничний розмір збору за участь у бігах на іподромі за кожного коня не повинен перевищувати трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Збір справляється адміністрацією іподромів до початку змагань.

Збір за виграш на бігах. Збір за виграш на бігах справляється адміністрацією іподромів *з* осіб, які виграли в грі на тоталізаторі на іподромі, під час видачі їм виграшу. Його граничний розмір не повинен перевищувати 6 відсотків від суми виграшу.

Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі. Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі, справляється у вигляді відсоткової надбавки до плати, визначеної за участь у грі. Його граничний розмір не повинен перевищувати 5 % від суми цієї надбавки. Сума збору справляється адміністрацією іподромів з учасника гри під час придбання ним квитка на участь у грі.

Податок з реклами. Об'єктом податку з реклами є вартість послуг за встановлення та розміщення реклами. Платниками податку з реклами є юридичні особи та громадяни. Податок з реклами сплачується з усіх видів оголошень і повідомлень, які передають інформацію з комерційною метою за допомогою засобів масової інформації, преси, телебачення, афіш, плакатів, рекламних щитів, інших технічних засобів, майна та одягу; на вулицях, магістралях, майданах, будинках, транспорті та в інших місцях. Граничний розмір податку з реклами не повинен перевищувати 0,1 відсотка вартості послуг за розміщення одноразової реклами та 0,5 відсотка за розміщення реклами на тривалий час. Податок з реклами сплачується під час оплати послуг за встановлення та розміщення реклами.

Збір за право на використання місцевої символіки. Збір за право на використання місцевої символіки справляється з юридичних осіб і громадян, які використовують цю символіку з комерційною метою. Дозвіл на використання місцевої символіки (герба міста або іншого населеного пункту, назви чи зображення архітектурних, історичних пам'яток) видається відповідними органами місцевого самоврядування. Граничний розмір збору за право на використання місцевої символіки не повинен перевищувати з юридичних осіб — 0,1 відсотка вартості виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг з використанням місцевої символіки, з громадян, що займаються підприємницькою діяльністю, — п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Збір за право на проведення кіно- і телезйомок. Збір за право на проведення кіно- і телезйомок вносять комерційні кіно- і телеорганізації, включаючи ор-

ганізації з іноземними інвестиціями та зарубіжні організації, які проводять зйомки, що потребують від місцевих органів державної виконавчої влади додаткових заходів (виділення наряду міліції, оточення території зйомок тощо). Граничний розмір збору за право на проведення кіно- і телезйомок не повинен перевищувати фактичних витрат на проведення зазначених заходів.

Збір за право на проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей. Платниками збору за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей є юридичні особи і громадяни, які мають дозвіл на проведення аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей. Об'єктом збору за право на проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей є вартість заявлених до місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу товарів виходячи з їх початкової ціни або суми, на яку випускається лотерея. Граничний розмір збору не повинен перевищувати 0,1 відсотка вартості заявлених до місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу товарів або від суми, на яку випускається лотерея.

Збір за право на проведення місцевих аукціонів і конкурсного розпродажу справляється за три дні до їх проведення.

Збір за право на проведення лотерей справляється під час одержання дозволу на випуск лотереї. Граничний розмір збору за право на проведення лотерей з кожного учасника не повинен перевищувати трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Комунальний податок. Комунальний податок справляється з юридичних осіб, крім бюджетних установ, організацій, планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств. Його граничний розмір не повинен перевищувати 10 % річного фонду оплати праці, обчисленого виходячи з розміру неоподатковуваного мінімуму доходів громадян.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі. Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі — це плата за оформлення та видачу дозволів на торгівлю у спеціально відведених для цього місцях. Збір за видачу дозволу на торгівлю справляється з юридичних осіб і громадян, які реалізують сільськогосподарську, промислову продукцію та інші товари залежно від площі торгового місця, його територіального розміщення та виду продукції.

Граничний розмір збору за видачу дозволу на торгівлю не повинен перевищувати 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для суб'єктів, що постійно здійснюють торгівлю у спеціально відведених для цього місцях, і одного нео- і податковуваного мінімуму доходів громадян в день — за одноразову торгівлю.

Збір за видачу дозволу на торгівлю справляється уповноваженими організаціями, яким надано таке право.

Для суб'єктів, що постійно здійснюють торгівлю у спеціально відведених для цього місцях (стаціонарних об'єктах), збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі стягується одноразово.

Податок з продажу імпортних товарів. Платниками податку з продажу імпортних товарів є юридичні особи і громадяни, які зареєстровані як суб'єкти підприємництва. Об'єктом оподаткування є сумарна вартість товарів за ринковими цінами, що зазначається у декларації, яка подається щоквартально до державної податкової інспекції по району (місту) за місцезнаходженням (місцем проживання) суб'єкта підприємництва.

Граничний розмір податку з продажу імпортних товарів не повинен перевищувати 3 відсотків виручки, одержаної від реалізації цих товарів.

Вищезазначений Декрет також закріплює повноваження органів місцевого самоврядування в галузі визначення місцевих податків і зборів. Так, органи міс-

цевого самоврядування самостійно встановлюють і визначають порядок сплати місцевих податків і зборів відповідно до переліку і в межах установлених граничних розмірів ставок, мають право запроваджувати пільгові податкові ставки, повністю відміняти окремі місцеві податки і збори або звільняти від їх сплати певні категорії платників та надавати відстрочки у сплаті місцевих податків та зборів.

Місцеві податки і збори перераховуються до бюджетів місцевого самоврядування в порядку, визначеному місцевими радами, якими вони встановлюються. Стягнення не внесених в установлений термін місцевих податків і зборів здійснюється згідно з чинним законодавством.

Над міру сплачені платниками суми місцевих податків і зборів зараховуються в рахунок майбутніх платежів або повертаються їм згідно з чинним законодавством.

Іноземні юридичні особи та громадяни сплачують місцеві податки і збори на рівних умовах з юридичними особами та громадянами України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами та законодавством України.

Відповідальність за правильність обчислення, своєчасність сплати місцевих податків і зборів до бюджету місцевого самоврядування покладається на платників відповідно до чинного законодавства.

Контроль за сплатою місцевих податків і зборів здійснюється державними податковими інспекціями.

Правове регулювання місцевих податків та зборів відбувається також відповідно до Указу Президента України «Про місцеві податки і збори» від 25 травня 1999 р. № 565/99. Він дещо конкретизує Декрет Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори». У тій частині, в якій ці акти вступають у протиріччя між собою, перевага надається Указу Президента України.

Указ закріплює дещо менший, порівняно з Декретом, перелік місцевих податків і зборів. Відповідно до Указу до місцевих податків належить:

—податок з реклами;

—комунальний податок.

Відповідно до Указу до місцевих зборів належить:

—збір за здійснення зарубіжного туризму;

—готельний збір;

—збір за припаркування автотранспорту;

—ринковий збір;

—збір за видачу ордера на квартиру;

—курортний збір;

—збір за право використання місцевої символіки;

—збір за проведення аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей;

—збір за проїзд по території АРК та прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон;

—збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг;

—збори за надання земельних ділянок для будівництва об'єктів виробничого і невиробничого призначення, індивідуального житла та гаражів у населених пунктах.

Розглянемо, які особливості передбачає Указ у врегулюванні кожного з названих видів місцевих податків і зборів.

Податок з реклами. Платниками податку з реклами є суб'єкти підприємницької діяльності, їх філіали, відділення, представництва та інші відокремлені підрозділи, постійні представництва нерезидентів та фізичні особи — замовники реклами (рекламодавці) або виробники і розповсюджувачі реклами, якщо вони самі є рекламодавцями.

Об'єктом оподаткування є:

—вартість виготовлення і розміщення реклами на телебаченні, радіо та у друкованих засобах масової інформації;

— час показу реклами в кінотеатрах, відеосалонах та інших закладах, де здійснюється публічний показ кіно-, відео-, слайдфільмів;

— площа і кількість носіїв зовнішньої та внутрішньої реклами і реклами на транспорті, на пакувальних матеріалах, формі спортсменів, жетонах та інших рекламних носіях.

До зовнішньої реклами належить будь-яка реклама, що розміщується на окремих спеціальних конструкціях, щитах, екранах, розташованих просто неба, на фасадах будинків та споруд або на транспортних засобах зовні.

До внутрішньої реклами належить будь-яка реклама, розміщена всередині будинків, приміщень, споруд, транспортних засобів тощо.

Податок з реклами сплачується з усіх видів спеціальної інформації про осіб чи продукцію, що поширюється у будь-якій формі і в будь-який спосіб з метою прямого або опосередкованого отримання прибутку за допомогою рекламних засобів, за винятком інформації про назву та режим роботи особи на фасаді (вивісці) біля входу (в'їзду) та інформації про продукцію у вітрині споруди, в якій ця особа займає приміщення.

Комунальний податок справляється з юридичних осіб, крім бюджетних установ, організацій, планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств.

Платниками збору за здійснення зарубіжного туризму є особи, що придбавають туристичні (екскурсійні) путівки або путівки для відпочинку за межами України.

Об'єктом збору є повна вартість туристичної (екскурсійної) путівки, за якою вона придбавається платником.

Збір за здійснення зарубіжного туризму утримується з платників податку під час продажу туристичних (екскурсійних) путівок з виділенням суми збору в платіжному документі (квитанції, платіжному дорученні тощо).

Збір справляється і перераховується організацією, яка реалізує путівки, до бюджету за місцем її реєстрації.

Платниками готельного збору є фізичні особи, які проживають у готелях, кемпінгах, мотелях, у гуртожитках для приїжджих та інших приміщеннях готельного типу усіх форм власності, і юридичні особи, що орендують зазначені приміщення.

Готельний збір справляється за кожну добу проживання, в тому числі й за неповну, і перераховується до місцевого бюджету готелями, кемпінгами, мотелями, гуртожитками для приїжджих та організаціями, яким належать приміщення готельного типу.

Платниками збору **за припаркувавші автотранспорту** є водії автотранспортних засобів, які припарковують автомобілі у спеціально обладнаних для цього місцях, визначених органами місцевого самоврядування. Збір за припаркування автотранспорту справляється залежно від часу стоянки автотранспорту в місцях припаркування. При цьому враховується кожна година стоянки, в тому числі й неповна.

Збір за припаркування автотранспорту справляється з водіїв на місці припаркування автотранспорту особою, уповноваженою органом місцевого самоврядування, або шляхом придбання водіями талонів у порядку, визначеному органом місцевого самоврядування, який установив цей збір.

Поняття **ринкового збору,** наведене в Указі, дещо відрізняється від визначення, що закріплено в Декреті Кабінету Міністрів України. Отже, відповідно до Указу, ринковий збір — це плата за право займання місця для торгівлі на ринках усіх форм власності, в тому числі у павільйонах, на критих та відкритих столах, май-

данчиках (включаючи орендовані), з автомашин, візків, мотоциклів, ручних візків тощо.

Платниками ринкового збору є юридичні особи усіх форм власності, їх філіали, відділення, представництва та інші відокремлені підрозділи і фізичні особи, які реалізують сільськогосподарську і промислову продукцію та інші товари на ринках.

Ринковий збір справляється за кожний день торгівлі. Ринковий збір сплачується до початку торгівлі через касовий апарат адміністрації ринку. На підставі отриманого касового чека про його сплату торгівцю надається місце для торгівлі.

80 відсотків ринкового збору зараховується до місцевого бюджету, а 20 % залишається у розпорядженні ринку.

У разі виявлення на ринку під час проведення контрольної перевірки працівниками органів державної податкової служби торгівців без касових чеків, що засвідчують сплату ринкового збору, з них стягується штраф у сумі, еквівалентній 10 розмірам ринкового збору. У разі виявлення у торгівців неналежно оформлених з вини адміністрації ринку касових чеків про сплату ринкового збору адміністрація ринку за кожний випадок сплачує штраф у сумі, еквівалентній 20 розмірам ринкового збору.

Не справляється ринковий збір із підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, які розташовані у стаціонарних приміщеннях (магазинах, кіосках, палатках) на території ринку, та з власних торговельно-закупівельних підрозділів ринку незалежно від займаного місця.

Збір за видачу ордера на квартиру справляється з фізичних осіб, які одержують ордер, і сплачується через установи банків до одержання ордера. Документом про сплату збору є квитанція установи банку. Облік надходжень збору за видачу ордера на квартиру здійснюється органами з обліку й розподілу житла.

Курортний збір справляється з фізичних осіб, які прибувають у населені пункти, віднесені до курортних (курортну місцевість).

В Указі наведено неповний, порівняно з Декретом, перелік осіб, які звільняються від сплати курортного збору:

—діти віком до 16 років;

—інваліди та особи, які їх супроводжують;

—учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

—учасники Великої Вітчизняної війни та прирівняні до них особи;

—особи, які прибули у населені пункти, віднесені до курортних (курортну місцевість), у службове відрядження, на навчання, постійне проживання або на тимчасове проживання до батьків і близьких родичів;

—чоловіки віком 60 років і старші, жінки віком 55 років і старші.

У разі зміни платниками збору місця проживання в межах АРК та областей курортний збір повторно не справляється. З осіб, які прибули у населені пункти, віднесені до курортних (курортну місцевість), збір справляється одноразово і не пізніше триденного строку від дня прибуття.

Курортний збір справляється:

—адміністраціями санаторіїв, пансіонатів та інших санаторно-курортних закладів;

—адміністраціями готелів та інших закладів готельного типу під час реєстрації прибулих;

— квартирно-посередницькими організаціями під час направлення осіб на поселення в будинки (квартири), що здаються в оренду (піднайом) громадянам.

З осіб, які зупиняються в будинках (квартирах) громадян без направлення квартирно-посередницьких організацій, а також з осіб, які проживають у наме-

тах, автомашинах тощо, курортний збір справляється у порядку, визначеному органами місцевого самоврядування, які встановлюють цей збір.

Збір за право використання місцевої символіки справляється з юридичних осіб усіх форм власності, філій, відділень, представництв та інших відокремлених підрозділів юридичних осіб, у тому числі постійних представництв нерезидентів, а також фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, які використовують цю символіку під час виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг.

Дозвіл на використання місцевої символіки видається органами місцевого самоврядування на один рік. Збір за право використання місцевої символіки справляється щорічно під час видачі дозволу та у разі продовження строку його дії.

Якщо виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг з використанням місцевої символіки здійснюється без дозволу (за умови встановлення збору), органи державної податкової служби стягують до відповідного місцевого бюджету за наслідками документальних перевірок штраф у розмірі 0,5 відсотка вартості реалізованої продукції, виконаних робіт, наданих послуг з використанням місцевої символіки.

Платниками **збору за проведення аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей** є організатори проведення аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей, які отримують дозвіл на їх проведення в органах місцевого самоврядування.

Об'єктом збору за проведення аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей є виручка, отримана на аукціоні і конкурсному розпродажі, або сума, на яку випускаються лотерейні квитки.

Порядок сплати збору визначається органами місцевого самоврядування.

Кошти від збору за проведення лотерей перераховуються до місцевого бюджету до одержання дозволу на випуск лотерейних квитків.

У разі проведення аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей без отримання на це дозволу (за умови встановлення збору) органи державної податкової служби стягують до відповідного місцевого бюджету за наслідками документальних перевірок штраф у розмірі 10 відсотків виручки, отриманої на аукціоні, конкурсному розпродажі, або суми, на яку випущено лотерейні квитки.

Платниками **збору за проїзд по території АРК** та прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон, є водії автотранспортних засобів.

Збір за проїзд автотранспорту, що здійснює перевезення за кордон, не справляється з:

—спортсменів, які від'їжджають на міжнародні змагання;

—громадян, які від'їжджають з метою участі в культурному обміні, на лікування, оздоровлення дітей та за телеграмою на похорон близького родича.

Збір за проїзд по території АРК та прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон, справляється органами внутрішніх справ України.

Платниками **збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг** є юридичні особи усіх форм власності, філіали, відділення, представництва та інші відокремлені підрозділи юридичних осіб, у тому числі представництва іноземних юридичних осіб, а також фізичні особи — підприємці, які отримали дозвіл на розміщення таких об'єктів.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг для суб'єктів, які постійно здійснюють торгівлю та надають послуги, в тому числі й на орендованих площах, справляється через установи банків щомісяця з розрахунку 1/12 частини річної ставки збору.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів одноразового здійснення торгівлі і надання послуг сплачується особі, уповноваженій органом місцевого самоврядування.

Платниками **збору за надання земельних ділянок для будівництва об'єктів виробничого і невиробничого призначення** у населених пунктах є розташовані в Україні юридичні особи всіх форм власності, філіали, відділення, представництва та інші відокремлені підрозділи юридичних осіб, у тому числі представництва іноземних юридичних осіб, а також фізичні особи, які отримують земельну ділянку для будівництва об'єктів виробничого і невиробничого призначення у межах населених пунктів.

Платниками збору за надання земельних ділянок для будівництва індивідуального житла є фізичні особи, які одержують земельні ділянки під індивідуальне житлове будівництво в населених пунктах.

Платниками збору за надання земельних ділянок для будівництва гаражів є фізичні особи, які одержують земельні ділянки в межах міст, селищ, сіл.

Розміри зборів визначаються виходячи із ставок зборів і площі земельних ділянок.

Збори справляються під час видачі відповідними органами місцевого самоврядування дозволів про надання земельних ділянок для будівництва об'єктів виробничого і невиробничого призначення, індивідуального житла та гаражів.

Крім того, Указ встановлює граничні розміри ставок кожного виду податку (збору).

Місцеві податки і збори встановлюються міськими, селищними та сільськими радами в межах граничних розмірів (ставок), визначених цим Указом, крім збору за проїзд по території АРК та прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон, який встановлюється Верховною Радою АРК та обласними радами.

Ради, приймаючи рішення про встановлення місцевих податків і зборів, затверджують положення про кожний їх вид, в яких визначаються платники, об'єкти оподаткування, ставки податків і зборів, пільги, порядок їх обчислення (сплати) і строки перерахування до місцевих бюджетів, органи (організації), що здійснюють контроль і справляння податків і зборів, відповідальність органів (організацій) та платників за дотримання нормативно-правових актів з питань оподаткування.

Ради в межах своєї компетенції мають право надавати відстрочки у сплаті місцевих податків і зборів, звільняти певні категорії платників від їх сплати.

Іноземні юридичні особи, їх філіали та представництва, іноземці та особи без громадянства сплачують місцеві податки і збори на рівних умовах з юридичними особами та громадянами України, якщо інше не передбачене цим Указом, іншими нормативно-правовими актами України та чинними міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У разі несплати в установленому порядку місцевих податків і зборів або заниження їх сум платники та органи (організації), на які покладено відповідальність за своєчасну сплату (перерахування) до місцевих бюджетів, сплачують суми донарахованих органами державної податкової служби місцевих податків і зборів, штраф у розмірі 100% донарахованих сум та пеню, обчислену виходячи із 120 % облікової ставки Національного банку України, що діє на дату складання акта перевірки.

Не застосовуються фінансові санкції до платників податків, які до початку перевірки органом державної податкової служби виявили факт заниження суми місцевих податків і зборів, у письмовій формі повідомили про це зазначений орган та сплатили недоїмку і нараховану пеню.

Контроль за сплатою місцевих податків і зборів здійснюється органами державної податкової служби та міськими, селищними, сільськими радами, які їх встановлюють відповідно до цього Указу.

Місцеві податки і збори, внесені за рахунок коштів юридичних осіб, їх філіалів, відділень, представництв та інших відокремлених підрозділів, відносяться до валових витрат виробництва та обігу.

14.10. Державне мито. Нормативно-правові акти, які регулюють стягнення державного мита.

Стягнення державного мита регулюється МК України від 12 грудня 1991 р. № 1970-XII, зокрема, Розділом V Кодексу, який має назву «Мито та митні збори».

Перша ж стаття даного розділу з питань врегулювання мита відсилає до Закону України «Про Єдиний митний тариф» від 5 лютого 1992 р. № 2097-ХП.

Вищевказаний Закон визначає мито, що стягується митницею, податком на товари та інші предмети, які переміщуються через митний кордон України.

В Україні застосовуються такі види мита:

—адвалерне, що нараховується у відсотках до митної вартості товарів та інших предметів, які обкладаються митом;

—специфічне, що нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів та інших предметів, які обкладаються митом;

—комбіноване, що поєднує обидва ці види митного обкладення.

Встановлення пільг та зміна ставок мита, в тому числі на предмети особистого користування, здійснюються Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Ввізне мито нараховується на товари та інші предмети при їх ввезенні на митну територію України.

Ввізне мито є диференційованим:

—до товарів та інших предметів, що походять з держав, які входять разом з Україною до митних союзів або утворюють з нею спеціальні митні зони, і в разі встановлення будь-якого спеціального преференційного митного режиму згідно з міжнародними договорами за участю України, застосовуються преференційні ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України;

—до товарів та інших предметів, що походять з країн або економічних союзів, які користуються в Україні режимом найбільшого сприяння, котрий означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності цих країн або союзів мають пільги щодо мит, за винятком випадків, коли зазначені мита та пільги щодо них встановлюються в рамках спеціального преференційного митного режиму, застосовуються пільгові ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України;

—до решти товарів та інших предметів застосовуються повні (загальні) ставки ввізного мита, передбачені Єдиним митним тарифом України.

Вивізне мито нараховується на товари та інші предмети при їх вивезенні за межі митної території України.

Сезонне мито полягає в тому, що на окремі товари та інші предмети може встановлюватися сезонне ввізне і вивізне мито на строк не більше чотирьох місяців з моменту їх встановлення.

Крім того, Закон передбачає можливість існування особливих видів мита, які запроваджуються з метою захисту економічних інтересів України, українських виробників та у випадках, передбачених законами України, у разі ввезення на

митну територію України і вивезення за межі цієї території товарів незалежно від інших видів мита. До них Закон відносить:

—спеціальне мито;

—антидемпінгове мито;

—компенсаційне мито.

Спеціальне мито застосовується:

—як засіб захисту українських виробників;

—як засіб захисту національного товаровиробника у разі коли товари ввозяться на митну територію України у обсягах та (або) за таких умов, що заподіюють значну шкоду або створюють загрозу заподіяння значної шкоди національному товаровиробнику;

—як запобіжний засіб щодо учасників зовнішньоекономічної діяльності, які порушують національні інтереси у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

—як заходи у відповідь на дискримінаційні та (або) недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та (або) ущемляють інтереси України.

Антидемпінгове мито застосовується:

—відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом демпінгу, яке заподіює шкоду національному товаровиробнику;

—у разі вивезення за межі митної території України товарів за ціною, істотно нижчою за ціни інших експортерів подібних або безпосередньо конкуруючих товарів на момент цього вивезення, якщо таке вивезення заподіює шкоду.

Компенсаційне мито застосовується:

—відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, яке заподіює шкоду національному товаровиробнику;

—у разі вивезення за межі митної території України товарів, для виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту або споживання яких безпосередньо або опосередковано надавалася субсидія, якщо таке вивезення заподіює шкоду.

Процедура застосування особливих видів мита: вони справляються на підставі рішень про застосування антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів, прийнятих відповідно до законів України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну». У разі, якщо імпорт товару є об'єктом антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів, преференції не встановлюються або зупиняються чи припиняються органом, який їх установив.

Мито вноситься до державного бюджету України.

При визначенні митної вартості та сплаті мита іноземна валюта перераховується у валюту України за курсом Національного банку України, який застосовується для розрахунків по зовнішньоекономічних операціях і діє на день подання митної декларації.

Мито сплачується митним органам України, а стосовно товарів та інших предметів, що пересилаються в міжнародних поштових відправленнях, — підприємствам зв'язку. Порядок надання відстрочки та розстрочки сплати мита встановлюється Державною митною службою України.

Щодо митних зборів, то це питання врегульовується МК України, який передбачає, що за митне оформлення транспортних засобів (у тому числі транспортних засобів індивідуального користування), товарів, спадщини, речей, які переміщуються через митний кордон України (у тому числі у міжнародних поштових відправленнях та вантажем), та інших предметів, а також за перебування їх під митним контролем справляються митні збори (розміри яких встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Митні збори сплачуються як у національній валюті України, так і в іноземній валюті, що її купує Національний банк України, а збори за митне оформлення товарів, які є об'єктом зовнішньоторговельних угод, — у національній валюті України та іноземній валюті. Кабінет Міністрів України має право визначати інші випадки, коли частина суми митних зборів за митне оформлення сплачується в іноземній валюті, а також розмір такої частини. Перерахунок іноземної валюти у національну валюту України здійснюється за курсом Національного банку України, що застосовується для розрахунків по зовнішньоекономічних операціях і діє на день пред'явлення митницею вимоги про сплату митних зборів.

За заявою підприємства та при наявності гарантії банку митниця має право надати відстрочення або розстрочення сплати митних зборів на строк, що не перевищує одного місяця.

14.11. Обов'язкові платежі в бюджет від адвокатської практики. Нормативна база для цих платежів.

Вказане питання неодноразово ставало предметом розгляду Державної податкової адміністрації України. Так, зокрема, у своєму листі від 1 квітня 1997 р. № 17-0110/07-72 Державна податкова адміністрації розглядала питання щодо оподаткування послуг, що надаються адвокатськими об'єднаннями податком на додану вартість.

Посилаючись на чинне законодавство, податкова адміністрація вказала, що платниками податку на додану вартість є підприємства, організації та інші юридичні особи, в яких обсяг реалізації їх товарів (робіт, послуг) перевищує 100 мінімальних розмірів заробітної плати за рік, а також які знаходяться на території України і мають розрахункові рахунки в установах банків, самостійно реалізують товари, виконують роботи і надають послуги.

Державна податкова адміністрації посилалась також на ст. 5 Закону України «Про адвокатуру», яка передбачає види адвокатських дій, які за своїм характером вважаються послугами правового характеру. Оплата цих послуг і додаткових послуг правового характеру проводиться за домовленістю сторін і підлягає оподаткуванню податком на додану вартість.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 1994 р. № 710 «Про звільнення від податку на додану вартість окремих видів юридичної допомоги громадянам» від податку на додану вартість звільнялись деякі види юридичної допомоги, але, починаючи з 1 січня 1995 р., пільги зі сплати податку на додану вартість за видами юридичної допомоги чинним законодавством не передбачені.

На підставі викладеного вище Державна податкова адміністрація прийшла до висновку, що адвокатське об'єднання має сплачувати всі види податків, у тому числі податок на додану вартість. Проте, коли адвокати здійснюють свою діяльність на підставі Закону України «Про адвокатуру» і надають послуги без створення юридичної особи, податок на додану вартість з суми наданих ними юридичних

послуг, за висновком Державної податкової адміністрації, не сплачується, оскільки вони не є суб'єктами підприємницької діяльності, а оподаткування має відбуватись у відповідності з Декретом Кабінету Міністрів України «Про подоходний податок з громадян».

У 2005 р. Державна податкова адміністрація у своєму листі від 19 квітня 2005 р. № 3678/Л/17-3115 розглянула питання щодо можливості здійснення адвокатської діяльності за спрощеною системою оподаткування. У цьому листі зазначається, що з 1 січня 2004 р. оподаткування доходів фізичних осіб, зокрема, порядок сплати (перерахування) до бюджету податку з доходів фізичних осіб, у тому числі тих, які здійснюють незалежну професійну діяльність, охоплюється нормами Закону України від 22 травня 2003 р. № 889 «Про податок з доходів фізичних осіб». Відповідно до п. 1.15 ст. 1 цього Закону, податковий агент — це юридична особа (її філія, відділення, інший відокремлений підрозділ) або фізична особа чи представництво нерезидента — юридичної особи, які незалежно від їх організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати цей податок до бюджету від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до закону, а також нести відповідальність за порушення норм Закону.

Щодо застосування спрощеної системи оподаткування, то її перехід можливий лише для суб'єктів підприємницької діяльності. Правові норми щодо здійснення фізичними особами підприємницької діяльності встановлені, зокрема, ЦК України та ГК України, які набрали чинності з 1 січня 2004 р. Відповідно до ст. 50 ЦК України, право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюється Конституцією України та законом. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. З 1 липня 2004 р. державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб здійснюється у порядку, встановленому Законом України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців».

Підпунктом 9.12.1 п. 9.12 ст. 9 Закону встановлено, що оподаткування доходів, отриманих фізичною особою від продажу нею товарів (надання послуг, виконання робіт) у межах її підприємницької діяльності без створення юридичної особи, а також фізичною особою, яка сплачує ринковий збір, здійснюється за правилами, встановленими спеціальним законодавством з цих питань, з урахуванням норм цього пункту. До спеціального законодавства належить спеціальна (спрощена) система оподаткування, яка регулюється Указом Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 3 липня 1998 р. № 727/98 (в редакції Указу Президента України від 28 червня 1999 р. № 746, та звичайна/загальна система оподаткування (згідно з розділом IV Декрету «Про прибутковий податок з громадян», крім фіксованого податку). Згідно з Указом фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, при додержанні ними умов, визначених ст. 1 цього Указу, мають право самостійно обрати спосіб оподаткування доходів від здійснення такої підприємницької діяльності за єдиним податком шляхом отримання Свідоцтва про сплату єдиного податку, у розмірі, встановленому місцевою радою, залежно від виду підприємницької діяльності за місцем державної реєстрації такої особи.

14.12. Відповідальність за порушення податкового законодавства. Ведення адвокатом таких справ.

Законодавство України передбачає, що за порушення податкового законодавства може наставати кримінальна відповідальність та відповідальність за адміністративні правопорушення.

Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за такі види порушень податкового законодавства:

умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, — карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, — караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Якщо перераховані вище діяння вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах, — такі діяння караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.

Особа, яка вперше вчинила діяння звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Примітка. Під значним розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під особливо великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

шахрайство з фінансовими ресурсами — надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади АРК чи органам місцевого само-

врядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності — карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди, — караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Адміністративні правопорушення кваліфікуються за такими видами діянь, як:

порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків, яке може проявлятись у відсутності податкового обліку, порушення керівниками та іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій встановленого законом порядку ведення податкового обліку, у тому числі неподання або несвоєчасне подання аудиторських висновків, подання яких передбачено законами України, — тягне за собою накладення штрафу у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

неподання або несвоєчасне подання посадовими особами підприємств, установ та організацій платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів), — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

невиконання керівниками та іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, **законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби,** — тягне за собою попередження або накладення штрафу у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Якщо порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків, або неподання чи несвоєчасне подання посадовими особами підприємств, установ та організацій платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів, або невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — то вони тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи, яке може проявлятись у неутриманні або неперерахуванні до бюджету сум податку на доходи фізичних осіб при виплаті фізичній особі доходів, перерахуванні податку на доходи фізичних осіб за рахунок коштів підприємств, установ і організацій (крім випадків, коли таке перерахування дозволено законодавством), неповідомленні або несвоєчасному повідомленні державним податковим інспекціям за встановленою формою відомостей про доходи громадян, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також на громадян — суб'єктів підприємницької діяльності у розмірі від двох до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Якщо такі дії вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — вони тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також на громадян —

суб'єктів підприємницької діяльності у розмірі від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат, що може проявитись у неподанні або несвоєчасному поданні громадянами декларацій про доходи чи включенні до декларацій перекручених даних, неведенні обліку або неналежному веденні обліку доходів і витрат, для яких законами України встановлено обов'язкову форму обліку, — тягне за собою попередження або накладення штрафу у розмірі від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Якщо вказані дії вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — вони тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

14.13. Оскарження рішень державних органів, які уповноважені застосовувати заходи відповідальності за порушення податкового законодавства. Надання адвокатом юридичної допомоги в таких категоріях справ.

Існує дві форми оскарження рішень державних органів, які уповноважені застосовувати заходи відповідальності за порушення податкового законодавства: адміністративна і судова. Адміністративна форма полягає в оскарженні рішень відповідних органів до вищого органу, судова — в оскарженні рішень до адміністративного суду.

Так, законодавство України закріплює за Державною податковою адміністрацією України право скасовувати рішення інших органів державної податкової служби, а державні податкові адміністрації в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції у містах з районним поділом (крім міст Києва та Севастополя) — рішення нижчестоящих державних податкових інспекцій у разі їх невідповідності актам законодавства. Цей порядок не застосовується щодо рішень податкової міліції. Таке скасування може відбуватись у тому числі в результаті оскарження рішень перерахованих вище органів до Державної податкової адміністрації України.

Посадові особи органів державної податкової служби зобов'язані дотримуватись Конституції і законів України, інших нормативних актів, прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, забезпечувати виконання покладених на органи державної податкової служби функцій та повною мірою використовувати надані їм права.

За невиконання або неналежне виконання посадовими особами органів державної податкової служби своїх обов'язків вони притягаються до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та матеріальної відповідальності згідно з чинним законодавством.

Збитки, завдані неправомірними діями посадових осіб органів державної податкової служби, підлягають відшкодуванню за рахунок коштів державного бюджету.

Посадові особи органів державної податкової служби зобов'язані дотримуватись комерційної та службової таємниці.

Щодо судового порядку оскарження, то тут слід звернути увагу на декілька моментів, пов'язаних із початком функціонування адміністративних судів. Адміністративні суди розглядають справи за заявами як фізичних, так і юридичних

осіб (незалежно від того, чи є вони суб'єктами господарювання, чи ні) у тих випадках, якщо у них виник спір з суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності. Крім того, адміністративні суди розглядають спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з неї; а також спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління; спори з приводу адміністративних договорів; спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму. Зупинимося на розгляді першої категорії спорів.

Слід мати на увазі, що частину адміністративних справ розглядають загальні неспеціалізовані суди, але при цьому вони діють «як адміністративні суди». Отже, з якими спорами слід звертатись **до загальних неспеціалізованих судів:**

1) спори, в яких однією зі сторін є орган чи посадова (службова) особа **місцевого самоврядування,** крім тих, які підсудні місцевим адміністративним судам; (звертаємо вашу увагу, що Кодекс адміністративного судочинства України (далі — КАС України) на відміну від іншого законодавства називає місцеві адміністративні суди окружними);

2) усі адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності.

Місцевим (окружним) **адміністративним** судам підсудні адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, орган влади АРК, їх посадова чи службова особа, крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки (остання категорія справ, як ми вже з'ясували, підсудна місцевим неспеціалізованим судам).

Що означає «підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам»? Це означає, що справа буде розглядатись місцевим неспеціалізованим судом, але за правилами, встановленими КАС України, тобто в порядку адміністративного судочинства.

Якщо позовні вимоги полягають в оскарженні дій або бездіяльності посадових чи службових осіб **місцевих органів виконавчої влади** (інакше кажучи, місцевих державних адміністрацій), такі справи розглядаються і вирішуються місцевим загальним судом як адміністративним судом або окружним адміністративним судом **за вибором позивача.**

Є й така категорія справ, які не розглядаються місцевими судами чи апеляційними судами, вони підлягають розгляду виключно Вищим адміністративним судом України. До них віднесені:

1) справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму;

2) справи щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України.

З'ясуємо також територіальну підсудність справи. За загальним правилом адміністративні справи вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача, але є й доволі суттєві винятки.

По-перше, адміністративні справи з приводу оскарження правових актів індивідуальної дії (тобто актів, які поширюють свою дію тільки на чітко визначеного суб'єкта чи коло суб'єктів), а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які стосуються інтересів **конкретної особи,** вирішуються адміністративними судами **за місцем проживання** (перебування, знаходження) **позивача.** Таких справ більшість, адже, як правило, фізичні й юридичні особи оскаржують саме ті рішення, дії, бездіяльність суб'єктів владних повноважень, які були спрямовані на врегулювання саме їх діяльності й не поширювались на інших суб'єктів.

Категорія спору	Вид суду, що має розглядати спір
- спори, в яких однією зі сторін є орган чи посадова (службова) особа місцевого самоврядування, крім тих, які підсудні місцевим адміністративним судам; - усі адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності	місцевий неспеціалізований суд
- справи, у яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, їх посадова чи службова особа, крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки	місцевий адміністративний суд
- справи з оскарження дій або бездіяльності посадових чи службових осіб місцевих органів виконавчої влади	місцевий неспеціалізований суд або місцевий адміністративний суд за вибором позивача
- справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму; справи щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України	Вищий адміністративний суд України

По-друге, адміністративні справи з приводу оскарження нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного банку України чи іншого суб'єкта владних повноважень, повноваження якого поширюються на всю територію України; адміністративні справи, відповідачем у яких є закордонне дипломатичне чи консульське представництво України, їхня посадова чи службова особа; а також адміністративні справи про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії вирішуються місцевим (окружним) адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Як бачимо, за місцем знаходження відповідача (суб'єкта владних повноважень) розглядаються справи про оскарження нормативних актів органів державної влади чи органів місцевого самоврядування (тобто актів, які не мають конкретних адресатів, а встановлюють загальні правила поведінки; це не виключає можливості, щоб такі загальні правила стосувалися діяльності певної групи суб'єктів, скажімо, підприємців, або виробників сільськогосподарської продукції, або платників єдиного податку; такі акти не вважаються актами індивідуальної дії).

Позивач може заявити кілька вимог в одній позовній заяві тільки у тому випадку, якщо вони пов'язані між собою і підсудні одному адміністративному суду.

Адміністративним судом можуть розглядатися також вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір. У протилежному випадку вимоги про відшкодування шкоди вирішуються судами в порядку цивільного або господарського судочинства *(див табл. на наст. стор.)*.

Розгляд адміністративних справ у перехідний період

До початку діяльності місцевих (окружних) та апеляційних адміністративних судів підсудні їм справи будуть вирішуватись у першій та апеляційній інстанціях відповідними місцевими та апеляційними загальними судами за правилами КАС

Категорія спору	Територіальна юрисдикція
справи з приводу оскарження правових актів індивідуальної дії, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які стосуються інтересів конкретної особи, адміністративними судами	адміністративний суд за місцем проживання (перебування, знаходження) позивача
справи з приводу оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень, повноваження яких поширюються на всю територію України; справи, відповідачем у яких є закордонне дипломатичне чи консульське представництво України, їхня посадова чи службова особа; справи про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії	місцевий (окружний) адміністративний суд, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ
інші категорії справ, зокрема, справи про оскарження нормативних актів органів державної влади чи органів місцевого самоврядування	адміністративний суд за місцем знаходження відповідача

України. Після початку діяльності місцевого (окружного) адміністративного суду адміністративні позови, подані до відповідних місцевих загальних судів у справах, що підсудні місцевому (окружному) адміністративному суду, мають бути передані цими судами до місцевого (окружного) адміністративного суду, якщо провадження у справі ще не відкрито.

Після початку діяльності апеляційного адміністративного суду апеляційні скарги в адміністративних справах, подані до відповідних апеляційних загальних судів, також передаються цими судами до апеляційного адміністративного суду, якщо апеляційне провадження у справі ще не відкрито.

Адміністративні справи, провадження в яких було відкрито місцевими та апеляційними загальними судами до початку діяльності відповідного адміністративного суду, розглядаються і вирішуються цими судами.

До початку діяльності місцевих (окружних) та апеляційних адміністративних судів адміністративні справи, підвідомчі господарським судам відповідно до ГПК України, вирішують у першій та апеляційній інстанціях відповідні місцеві та апеляційні господарські суди за правилами КАС України. Касаційний перегляд рішень за такими справами здійснює Вищий адміністративний суд України за правилами КАС України.

Витрати, пов'язані з судовим розглядом справи

Суб'єкт, який звертається до суду, має пам'ятати, що судовий розгляд справи супроводжується певними витратами, які несуть сторони спору. Ці витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Особа, яка звертається до адміністративного суду із позовною заявою, повинна сплатити судовий збір. КАС України передбачає, що розмір судового збору, порядок його сплати і звільнення від сплати встановлюються законом. На сьогодні такий закон ще не прийнятий. До набрання чинності законом, який регулює порядок сплати і розміри судового збору, судовий збір при зверненні до адміністративного суду сплачується у порядку, встановленому законодавством для державного мита (тобто відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21 січня 1993 р. № 7-93). У спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень розмір державного мита (судовий збір) становить 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян (3 грн 40 коп.). Якщо у позовній заяві містяться майнові вимоги про стягнення грошових коштів, розмір судового збору становить один відсоток від розміру таких ви-

мог, але не більше 1700 грн. Якщо судовий збір сплачено у більшому розмірі, ніж встановлено законом, переплата повертається ухвалою суду за клопотанням особи, яка сплатила судовий збір.

Крім судового збору сторони несуть **витрати, пов'язані з розглядом справи.** До них належать:

1) витрати на правову допомогу;

2) витрати сторін та їхніх представників, що пов'язані із прибуттям до суду;

3) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз;

4) витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів на місці та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи.

Суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк. Якщо у строк, встановлений судом, судові витрати не будуть оплачені, позовна заява залишається без розгляду або витрати розподіляються між сторонами відповідно до судового рішення у справі, якщо оплату судових витрат розстрочено або відстрочено до ухвалення судового рішення у справі.

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, які надають правову допомогу за договором, несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги, передбачених законом. У разі звільнення сторони від оплати надання їй правової допомоги витрати на правову допомогу здійснюються за рахунок Державного бюджету України. Хоча КАС України передбачає, що граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законом, на сьогодні такий розмір встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р. № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави».

Суд за клопотанням однієї зі сторін визначає грошовий розмір судових витрат, які повинні бути їй компенсовані.

Особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі можуть оскаржити судове рішення щодо судових витрат, якщо це стосується їхніх інтересів.

Форма і зміст адміністративного позову

Адміністративний позов подається до адміністративного суду у формі письмової позовної заяви особисто позивачем або його представником. Позовна заява може бути надіслана до адміністративного суду поштою.

У позовній заяві зазначаються:

1) найменування адміністративного суду, до якого подається позовна заява;

2) ім'я (найменування) позивача, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;

3) ім'я (найменування) відповідача, посада і місце служби посадової чи службової особи, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі відомі;

4) зміст позовних вимог і виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;

5) у разі необхідності — клопотання про звільнення від сплати судового збору; про звільнення від оплати правової допомоги і забезпечення надання правової допомоги, якщо відповідний орган відмовив особі у забезпеченні правової допомоги; про призначення судової експертизи; про витребування доказів; про виклик свідків тощо;

Компенсація в адміністративних справах	Граничний розмір компенсації
1. Витрати, пов'язані з правовою допомогою стороні, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень:	місцевий адміністративний суд
1) якщо компенсація сплачується суб'єктом владних повноважень	не перевищує суму, що обчислюється виходячи з того, що зазначеній особі, виплачується 40 відсотків розміру мінімальної заробітної плати за годину її роботи
2) якщо компенсація відповідно до закону сплачується за рахунок держави	не перевищує суму, що обчислюється виходячи з того, що особі, яка надає правову допомогу, виплачується 5 відсотків розміру мінімальної заробітної плати за повний робочий день
2. За втрачений заробіток - стороні, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень, її представникові у зв'язку з явкою до суду	обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи. Загальний розмір виплати не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час виходячи із трикратного розміру мінімальної заробітної плати
3. За відрив від звичайних занять - стороні, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень, її представникові у зв'язку з явкою до суду	обчислюється пропорційно до розміру мінімальної заробітної плати особи і не може перевищувати її розмір, обчислений за фактичні години відриву від звичайних занять
4. На виплату винагороди спеціалістам, перекладачам	обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абзацу 3 п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100. Загальний розмір виплати не може перевищувати суми, розрахованої за відповідний час виходячи із трикратного розміру мінімальної заробітної плати
5. Витрати:	
1) пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та за наймання житла - стороні, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень, та її представникові, а також свідкам, спеціалістам, перекладачам та експертам	не можуть перевищувати встановлені законодавством норми відшкодування витрат на відрядження
2) пов'язані з проведенням судової експертизи	не можуть перевищувати нормативну вартість проведення відповідних видів судової експертизи у науково-дослідних установах Мін'юсту
3) пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи	не можуть перевищувати 50 відсотків розміру мінімальної заробітної плати за сукупність дій, необхідних для розгляду справи

6) перелік документів та інших матеріалів, що додаються.

Зміст позовних вимог може полягати у такому:

1) скасувати або визнати нечинним рішення відповідача-суб'єкта владних повноважень повністю чи окремих його положень;

2) зобов'язати відповідача-суб'єкта владних повноважень прийняти рішення або вчинити певні дії;

Розподіл судових витрат	
На чию користь ухвалено рішення	**На кого покладаються судові витрати**
судове рішення ухвалене на користь сторони, яка не є суб'єктом владних повноважень	суд присуджує всі здійснені нею документально підтверджені судові витрати з Державного бюджету України (або відповідного місцевого бюджету, якщо іншою стороною був орган місцевого самоврядування, його посадова чи службова особа)
судове рішення ухвалене на користь сторони - суб'єкта владних повноважень	суд присуджує з іншої сторони всі здійснені нею документально підтверджені судові витрати, пов'язані із залученням свідків та проведенням судових експертиз
адміністративний позов задоволено частково	судові витрати, здійснені позивачем, присуджуються йому відповідно до задоволених вимог, а відповідачу - відповідно до тієї частини вимог, у задоволенні яких позивачеві відмовлено
справи, в яких позивачем є суб'єкт владних повноважень, а відповідачем - фізична чи юридична особа	судові витрати, здійснені позивачем, з відповідача не стягуються
відмова у задоволенні позовних вимог позивача, звільненого від сплати судових витрат, а також залишення адміністративного позову без розгляду	судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок Державного бюджету України
відмова позивача від адміністративного позову	понесені позивачем витрати відповідачем не відшкодовуються, а витрати відповідача за його заявою стягуються із позивача, крім випадків, коли позивач звільнений від сплати судових витрат
якщо позивач відмовився від адміністративного позову внаслідок його задоволення відповідачем після подання адміністративного позову	суд за заявою позивача присуджує всі понесені ним у справі витрати із відповідача
спір вирішується шляхом примирення і сторони не дійшли згоди щодо розподілу судових витрат	кожна сторона у справі несе половину судових витрат

3) зобов'язати відповідача-суб'єкта владних повноважень утриматися від вчинення певних дій;

4) стягнути з відповідача-суб'єкта владних повноважень кошти на відшкодування шкоди, завданої його незаконним рішенням, дією або бездіяльністю;

5) виконати зупинену чи невчинену дію;

6) встановити наявність чи відсутність компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень.

На підтвердження обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги, позивач зазначає докази, про які йому відомо і які можуть бути використані судом. До позовної заяви потрібно додати копії всіх документів, що приєднуються до неї, відповідно до кількості відповідачів, документ про сплату судового збору, крім випадків, коли його не потрібно сплачувати.

Позовна заява підписується позивачем або його представником із зазначенням дати її підписання.

Якщо позовна заява подається представником, то у ній зазначаються: ім'я представника, його поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти. Водночас з позовною заявою подається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника.

14.14. Законодавство про митну справу. Правове становище митних органів. Митний кодекс України. Ведення адвокатом справ про контрабанду.

Законодавство України з питань митної справи складається з Конституції України, МК України, законів України та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, виданих на основі та на виконання Конституції України, Кодексу та законів України.

Якщо міжнародним договором України, укладеним в установленому законом порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені МК України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Центральне місце серед законодавчих актів про митну справу займає МК України). Згідно зі статтею 3 цього нормативно-правового акта **митну справу** становлять порядок переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів, митне регулювання, пов'язане з встановленням та справлянням податків і зборів, процедури митного контролю та оформлення, боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил, спрямовані на реалізацію митної політики України.

Митна справа є складовою зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України. У митній справі Україна додержується визнаних у міжнародних відносинах систем класифікації та кодування товарів, єдиної форми декларування експорту та імпорту товарів, митної інформації, інших міжнародних норм і стандартів.

Засади митної справи, у тому числі розміри податків і зборів та умови митного обкладення, спеціальні митні зони і митні режими .на території України, перелік товарів, експорт, імпорт та транзит яких через територію України забороняється, визначаються виключно законами України та МК України.

Кабінет Міністрів України організовує та забезпечує здійснення митної справи відповідно до цього Кодексу та інших законів України, а також міжнародних договорів, укладених в установленому законом порядку, координує діяльність спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи, інших органів виконавчої влади при вирішенні питань, що стосуються митної справи.

Безпосереднє керівництво митною справою покладається на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі митної справи.

Митне регулювання здійснюється на основі **принципів:**

1) виключної юрисдикції України на її митній території;

2) виключної компетенції митних органів України щодо здійснення митної справи;

3) законності;

4) єдиного порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України;

5) системності;

6) ефективності;

7) додержання прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб;

8) гласності та прозорості.

Єдину митну територію України становлять територія України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також штучні

острови, установки і споруди, що створюються у виключній морській економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Території спеціальних митних зон, розташованих в Україні, вважаються такими, що знаходяться поза межами митної території України, крім випадків, визначених законами України.

Межі митної території України є **митним кордоном України.** Митний кордон України збігається з державним кордоном України, за винятком меж території спеціальних митних зон. Межі території спеціальних митних зон становлять митний кордон України.

Митні органи, спеціалізовані митні установи та організації, морські та річкові судна, які перебувають у їх розпорядженні, мають свій прапор. Автотранспортні засоби і повітряні судна, що перебувають у розпорядженні митних органів, спеціалізованих митних установ та організацій, мають розпізнавальний знак.

МК України також закріплює **особливості набрання чинності законами та іншими нормативно-правовими актами з питань митної справи і особливості їх дії у часі.** Закони України з питань митної справи набирають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня їх офіційного опублікування. Інші нормативно-правові акти з питань митної справи набирають чинності через 45 днів з дня їх офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самим актом, але не раніше дня їх офіційного опублікування. У разі якщо такі нормативно-правові акти не будуть офіційно опубліковані, вони не набирають чинності.

Офіційним опублікуванням закону та іншого нормативно-правового акта з питань митної справи вважається його опублікування в одному з офіційних періодичних видань. Датою офіційного опублікування нормативно-правового акта вважається дата виходу в світ відповідного номера того офіційного видання, в якому зазначений акт було опубліковано раніше, ніж в інших офіційних виданнях.

Строки набрання чинності законами та іншими нормативно-правовими актами з питань митної справи, визначені днями, починаються з 0 годин дня, наступного за датою офіційного опублікування закону або іншого нормативно-правового акта, і закінчуються о 24 годині останнього дня відповідного строку.

Якщо строк набрання чинності законом або іншим нормативно-правовим актом з питань митної справи визначено вказівкою на день його офіційного опублікування, цей закон або акт вважається чинним з 24 години зазначеного дня.

Якщо строк набрання чинності законом або іншим нормативно-правовим актом з питань митної справи визначено вказівкою на конкретну дату, цей закон або акт вважається чинним з 0 годин зазначеної дати.

При здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, застосовуються виключно нормативно-правові акти, чинні на день прийняття митної декларації митним органом України.

У випадках, коли чинним законодавством передбачена можливість проведення митних процедур без подання декларації, застосовується законодавство, чинне на день здійснення таких процедур.

Закони, які пом'якшують або скасовують відповідальність за порушення митних правил, передбачені цим Кодексом, мають зворотну силу, тобто поширюються і на правопорушення, вчинені до видання цих законів. Закони, які встановлюють або посилюють відповідальність за такі правопорушення, зворотної сили не мають.

Провадження у справах про порушення митних правил ведеться на підставі законодавства, що діє під час розгляду справи про правопорушення.

Безпосереднє здійснення митної справи покладається на **митні органи України,** які, реалізуючи митну політику України, виконують такі **основні завдання:**

1) виконання та контроль за додержанням законодавства України з питань митної справи;

2) захист економічних інтересів України;

3) забезпечення виконання зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань митної справи, укладених в установленому законом порядку;

4) сприяння захисту інтелектуальної власності учасників зовнішньоеко номічних зв'язків, інших юридичних та фізичних осіб;

5) застосування відповідно до закону заходів тарифного та нетарифного регулювання при переміщенні товарів через митний кордон України;

6) здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, вдосконалення форм і методів їх здійснення;

7) контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

8) здійснення спільно з іншими уповноваженими органами державної влади заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку;

9) створення сприятливих умов для прискорення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України;

10) боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил;

11) розвиток міжнародного співробітництва у галузі митної справи;

12) ведення митної статистики;

13) ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності;

14) здійснення верифікації (встановлення достовірності) сертифікатів походження товарів з України.

Органи державної влади, Президент України в межах своїх повноважень, визначених Конституцією України та законами України, здійснюють керівництво митною справою та контроль за діяльністю митних органів України.

Митна служба України — це єдина загальнодержавна система, яка складається з митних органів та спеціалізованих митних установ і організацій.

Митними органами є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі митної справи, регіональні митниці, митниці.

Розділ XVII МК України присвячений питанню запобігання контрабанді. Серед **заходів щодо запобігання контрабанді** МК України називає:

1. Контрольовані поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Відповідно до законів України, митні органи з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, осіб, які беруть участь у цьому, разом з іншими державними органами (підрозділами), що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, можуть використовувати метод контрольованої поставки зазначених засобів, речовин і прекурсорів.

Порядок проведення контрольованої поставки визначається цим Кодексом і відповідним нормативно-правовим актом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі митної справи, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону України, погодженим із Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції України.

2. Переміщення товарів під негласним контролем. З метою виявлення та притягнення до відповідальності осіб, причетних до контрабандних операцій, а також з метою вилучення товарів, що незаконно переміщуються через митний кордон України, таке переміщення товарів може здійснюватися під контролем і оперативним наглядом правоохоронних органів. Порядок проведення переміщення товарів під негласним контролем визначається цим Кодексом і відповідним нормативно-правовим актом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі митної справи, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в справах охорони державного кордону України, погодженим з Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції України.

МК України вказує, що **порушення** митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений законодавством України порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України і за які цим Кодексом передбачена адміністративна відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Кодексом, настає у разі, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Суб'єктами відповідальності за порушення митних правил можуть бути громадяни, які на момент вчинення такого правопорушення досягай 16-річного віку, а також посадові особи підприємств. Притягнення до відповідальності за порушення митних правил не звільняє зазначених осіб від обов'язку сплати мита та інших податків і зборів.

За порушення митних правил можуть бути накладені **такі стягнення:**

1) попередження;

2) штраф;

3) конфіскація товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю, транспортних засобів, що використовувалися для переміщення безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України.

Законодавством України встановлена кримінальна відповідальність за контрабанду. Так, ст. 201 КК України передбачає, що контрабанда, тобто переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а так само контрабанда стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України, — карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією предметів контрабанди. Якщо ці дії вчинені за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, — то вони караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна.

Контрабанда товарів вважається вчиненою у великих розмірах, якщо їх вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Порушення митних правил ставало предметом розгляду Верховного Суду України. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 лютого 1999 р. № 2 **«Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил»** звертається увага судів на те, що контрабанда є одним зі злочинів, які мають підвищену суспільну небезпечність, оскільки посягає на встановлений порядок переміщення через митний кордон України матеріальних цінностей і може завдати збитків економіці держави, її культурній спадщині, сприяти розширенню тіньового сектора економіки, а в окремих випадках поєднуватися із вчиненням інших тяжких злочинів.

Під переміщенням предметів поза митним контролем розуміється їх переміщення через митний кордон поза місцем розташування митниці або поза часом здійснення митного оформлення. Переміщення предметів із приховуванням від митного контролю — це їх переміщення через митний кордон:

—із використанням тайників або інших засобів, що утруднюють їх виявлення;

—шляхом надання одним предметам вигляду інших;

—шляхом подання до митного органу України як підстави для переміщення предметів підроблених документів або таких, які одержані незаконним шляхом, містять неправдиві дані чи є підставою для переміщення інших предметів.

Під тайниками розуміють спеціально виготовлені, обладнані або пристосовані сховища, а також конструктивні порожнини, ємкості транспортних засобів, багажу тощо.

Використанням інших засобів, що утруднюють виявлення предметів, має визнаватися, зокрема, приховування останніх у валізах, одязі, взутті, головному вбранні, речах особистого користування, на тілі або в організмі людини чи тварини.

Надання одним предметам вигляду інших — це зміна їх зовнішніх ознак (форми та стану, упаковки, ярликів, етикеток тощо).

Необхідно враховувати, що підставою для переміщення предметів через митний кордон є визначені нормативними актами документи, без яких неможливо одержати дозвіл митниці на пропуск предметів через митний кордон; зокрема, це можуть бути митна декларація, контракт, коносамент, ліцензія, квота, товарно-супровідні документи, дозвіл відповідних державних органів тощо.

Підробленими вважаються як фальшиві документи, так і справжні, до яких внесено неправдиві відомості чи окремі зміни, що перекручують зміст інформації щодо фактів, які ними посвідчуються, а також документи з підробленими відбитками печаток, штампів, підписами тощо.

Під незаконно одержаними розуміються документи, які особа отримала за відсутності законних підстав або з порушенням установленого порядку.

Документами, що містять неправдиві дані, є такі, в яких відомості щодо суті угоди, найменування, асортименту, ваги, кількості чи вартості предметів, щодо їх відправника чи одержувача, щодо держави, з якої вони вивезені чи в яку переміщуються, тощо не відповідають дійсності.

При визначенні вартості предмета контрабанди потрібно виходити з нормативних актів про ціни й ціноутворення на відповідні предмети. У разі необхідності це питання може бути вирішено на підставі висновку експерта.

У разі, коли предмет контрабанди вивезено за межі України, реалізовано чи знищено або ж місце його знаходження не встановлено, при визначенні його вартості можуть бути використані відомості, що є в митних, товарно-супровідних та інших документах.

Поняття історичних і культурних цінностей визначено у ст. 1 Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному вивезенню, ввезен-

ню та передачі права власності на культурні цінності, від 17 листопада 1970 р. (чинна для України з 28 червня 1988 р.). Належність предмета до такої категорії та його вартість встановлюються на підставі висновку експертизи.

Під групою осіб, які організувалися для заняття контрабандою, розуміють двох і більше осіб, які спеціально об'єдналися для вчинення одного чи декількох незаконних переміщень предметів через митний кордон. Характерною ознакою цієї групи є те, що її члени усвідомлюють, що контрабанда вчиняється саме такою групою, тому кожен з них має нести відповідальність як співвиконавець, незалежно від ролі, яку він виконував. За відсутності такої ознаки дії осіб, які сприяли вчиненню контрабанди, необхідно розглядати як співучасть у злочині.

Зверталася також увага судів на те, що дії осіб, які мають умисел на незаконне переміщення через митний кордон предметів у великому розмірі, але переміщують їх (у тому числі за домовленістю з іншими особами) невеликими частинами, вартість кожної з яких є меншою від двохсот офіційно встановлених мінімальних розмірів заробітної плати, утворюють склад злочину. За таких обставин співвиконавцями злочину визнаються особи, які усвідомлювали, що їх дії є складовою всього обсягу дій по переміщенню підготованої партії предметів. Якщо умисел окремих осіб був спрямований на переміщення лише частини предметів у невеликому розмірі і вони не були обізнані про всю їх кількість, підготовану для контрабанди, відповідальність для них настає за МК України як за порушення митних правил.

У випадках, коли предмети умисно ввозяться в Україну під виглядом транзиту через її територію, а фактично — з метою їх реалізації в Україні, такі дії за наявності необхідних ознак утворюють такий склад злочину як контрабанда, оскільки за таких обставин до митного органу як підстава для переміщення предметів подаються документи, що містять неправдиві дані.

Контрабанда передбачає наявність прямого умислу. Для кваліфікації дій як контрабанди не мають значення мотив і мета їх вчинення, а також чи настали від цього шкідливі наслідки. Злочин вважається закінченим з моменту фактичного незаконного переміщення предметів через митний кордон України.

Якщо предмети контрабанди виявлено під час огляду чи переогляду речей або ж особистого огляду, в тому числі й повторного, при виїзді за межі України, вчинене належить кваліфікувати як замах на контрабанду.

Незаконне переміщення на територію України предметів контрабанди, які виявлено під час митного контролю, утворює закінчений склад злочину.

Створення умов для контрабанди (підшукання клієнтів, визначення шляхів переміщення предметів, надання їм іншого вигляду, підроблення документів чи залучення осіб з метою забезпечення безперешкодного переміщення предметів контрабанди, приготування відповідних знарядь і засобів тощо) потрібно розглядати як готування до цього злочину, а дії, пов'язані зі спробою незаконного переміщення предметів через митний кордон і не доведені до кінця з причин, що не залежали від волі винного, — як замах на його вчинення.

Пленум Верховного Суду України також вказував, що судам необхідно мати на увазі, що добровільна відмова від вчинення контрабанди можлива лише на стадії готування до незаконного переміщення предметів через митний кордон або незакінченого замаху на його вчинення, коли особа усвідомлює можливість доведення злочину до кінця, але з власної ініціативи відмовляється від цього.

Добровільною відмовою вважається, зокрема, така поведінка особи, коли вона до фактичного незаконного переміщення предметів через митний кордон, усвідомлюючи відсутність перешкоди для цього, з власної волі відмовляється від вчинення злочину.

Вчинення контрабанди посадовою особою з використанням свого посадового становища необхідно додатково кваліфікувати за нормою кримінального закону, яка передбачає відповідальність за посадовий злочин. Дії посадової особи, яка сприяла незаконному переміщенню предметів через митний кордон, належить розглядати як пособництво в контрабанді, вчинене шляхом приховування від митного контролю (якщо ця особа не входить до групи осіб, які організувалися для вчинення контрабанди), та відповідний посадовий злочин.

Суди мають забезпечувати всебічне, повне й об'єктивне дослідження матеріалів кожної справи про порушення митних правил, давати правильну юридичну оцінку вчиненим правопорушенням з тим, щоб виключити випадки притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили контрабанду.

Відповідно до вимог статей 122, 128 МК України, вилучення предметів і документів повинно бути зафіксовано в протоколі про порушення митних правил, а якщо це мало місце не одночасно з його складанням, — в окремому протоколі. При цьому потрібно зазначити необхідні для розгляду справи відомості про особу, яка вчинила порушення митних правил (якщо її встановлено), час і місце вчинення порушення, у чому конкретно воно полягало, статтю МК України, за якою особа притягується до відповідальності, пояснення правопорушника, прізвища та адреси свідків (якщо вони є), точну кількість, міру, вагу, вартість вилучених предметів, особливі ознаки предметів та документів.

Згідно зі ст. 138 МК України та ст. 268 КпАП України справа про порушення митних правил розглядається у присутності особи, яка притягується до адміністративної відповідальності. Про місце й час розгляду, погоджені із судом, її має повідомити митний орган, яким складено протокол. За відсутності особи, яка притягується до відповідальності, справа може бути розглянута судом лише у випадках, коли є дані про те, що цю особу було своєчасно повідомлено про місце й час розгляду і від неї не надійшло клопотання про відкладення останнього, або що дана особа перебуває за межами України чи місце її знаходження не встановлено, або що порушення було вчинене під час пересилання предметів у міжнародних поштових відправленнях.

У справах, що розглядаються за участю особи, яка притягується до відповідальності, чи викликаних до суду свідків, ведеться протокол судового засідання.

14.15. Порядок переміщення цінностей через митний кордон та їх митне оформлення. Оскарження постанов про порушення митних правил. Правова допомога адвоката у таких справах.

Порядок переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів, митне регулювання, пов'язане з встановленням та справлянням податків і зборів, процедури митного контролю та оформлення, боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил, спрямовані на реалізацію митної політики України, становлять **митну справу.**

Товари, що переміщуються через митний кордон України, крім митного контролю можуть підлягати санітарно-епідеміологічному, ветеринарному, фітосанітарному, радіологічному, екологічному контролю та контролю за переміщенням культурних цінностей. Митні органи взаємодіють з органами державної влади, що здійснюють зазначені види контролю, в порядку, встановленому законодавством України.

Митне оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, завершується тільки після здійснення встановлених законодавством України необхідних для цього товару видів контролю.

Метою **митного оформлення** є засвідчення відомостей, одержаних під час митного контролю товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, та оформлення результатів такого контролю, а також статистичного обліку ввезення на митну територію України, вивезення за її межі і транзиту через її територію товарів і транспортних засобів. Митне оформлення здійснюється посадовими особами митного органу.

Операції митного оформлення, порядок їх здійснення, а також форми митних декларацій та інших документів, що застосовуються під час митного оформлення товарів і транспортних засобів, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Митне оформлення здійснюється в місцях розташування відповідних підрозділів митних органів протягом часу, що його встановлюють митні органи за погодженням з органами, уповноваженими здійснювати встановлені законодавством види контролю.

Відповідно до міжнародних договорів, укладених в установленому законом порядку, митне оформлення у пунктах пропуску через митний кордон України може здійснюватися цілодобово.

Митне оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України резидентами (крім громадян), крім випадків переміщення товарів і транспортних засобів через територію України у режимі транзиту, здійснюється митними органами, у зонах діяльності яких розташовані ці резиденти. У випадках, визначених Кабінетом Міністрів України, митне оформлення в іншому митному органі може здійснюватися за письмовим погодженням між цим митним органом і митним органом, у зоні діяльності якого розташований відповідний резидент.

Місце здійснення митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України нерезидентами (крім громадян), визначається Кабінетом Міністрів України.

Митне оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через територію України у режимі транзиту, здійснюється митним органом за місцем ввезення цих товарів і транспортних засобів на митну територію України.

Товари, які при ввезенні на митну територію України були оформлені у режим митного складу, у подальшому можуть бути переоформлені у режим транзиту митним органом за місцем розташування митного ліцензійного складу, на якому зберігаються зазначені товари.

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи можуть визначатися ділянки території з комплексом будівель, споруд, інженерно-технічних засобів та комунікацій, необхідних для здійснення митного контролю та оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, — вантажні митні комплекси, автопорти, автотермінали. Вантажний митний комплекс, автопорт, автотермінал можуть входити до митної служби України як спеціалізована митна організація або належати на праві власності юридичній особі — резиденту, зареєстрованій як суб'єкт підприємницької діяльності. Відкриття вантажних митних комплексів, автопортів, автотерміналів суб'єктами підприємницької діяльності здійснюється за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи. Вимоги, яким повинен відповідати вантажний митний комплекс, автопорт, автотермінал, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Митне оформлення товарів і транспортних засобів, які вивозяться за межі митної території України громадянами, може здійснюватися у будь-якому митному органі на всій митній території України.

Митне оформлення товарів (крім тих, що переміщуються у несупроводжуваному багажі, а також автомобілів), які ввозяться на митну територію України громадянами, здійснюється у пунктах пропуску через митний кордон України.

Митне оформлення товарів, які ввозяться на митну територію України громадянами у несупроводжуваному багажі, здійснюється митними органами за місцем проживання або тимчасового перебування зазначених громадян.

Місця здійснення митного оформлення автомобілів, які ввозяться на митну територію України громадянами, визначаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи.

На прохання осіб, які переміщують через митний кордон України товари і транспортні засоби, митне оформлення може здійснюватися поза місцем розташування митних органів, а також поза робочим часом, встановленим для митних органів, на умовах, визначених МК України. За таке митне оформлення справляється плата, якої розмір такої плати не може перевищувати вартості фактичних витрат митних органів на вчинення зазначених дій.

За рішенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи митне оформлення товарів окремих видів може здійснюватися у спеціально визначених для цього митних органах.

Митне оформлення розпочинається після подання митному органу митної декларації, а також усіх необхідних для здійснення митного контролю та оформлення документів, відомостей щодо товарів і транспортних засобів, які підлягають митному оформленню.

Засвідчення митним органом прийняття товарів, транспортних засобів та документів на них до митного контролю та митного оформлення здійснюється шляхом проставлення відповідних відміток на митній декларації та товаросупровідних документах.

Декларанти можуть бути присутніми під час митного оформлення товарів і транспортних засобів, які пред'являються ними для такого оформлення.

Військова техніка, укомплектована повністю військовою командою, та бойові повітряні судна, а також військові кораблі, судна забезпечення Військово-Морських Сил, які перетинають митний кордон України, підлягають митному оформленню, порядок такого оформлення встановлюється Кабінетом Міністрів України. Митне оформлення військової техніки, військових кораблів (суден), бойових та військово-транспортних повітряних суден іноземних держав здійснюється митним органом за участю представників центрального органу виконавчої влади з питань оборони.

З метою здійснення митного контролю та митного оформлення товарів митним органом за вмотивованим письмовим розпорядженням керівника відповідного митного органу або його заступника можуть братися проби та зразки зазначених товарів для дослідження (аналізу, експертизи). Оплата проведення дослідження (аналізу, експертизи) товарів здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Проби та зразки товарів, що перебувають під митним контролем, з дозволу митного органу можуть братися також декларантами та відповідними органами державного контролю. Проби та зразки товарів беруться у мінімальній кількості, що забезпечує можливість проведення їх дослідження (аналізу, експертизи) за нормативами, затвердженими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи.

Про взяття проб та зразків товарів, що перебувають під митним контролем, складається акт за формою, встановленою спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи.

Декларанти мають право бути присутніми під час взяття проб та зразків товарів посадовими особами митного органу та інших органів державного контролю. Взяття проб та зразків товарів, що перебувають під митним контролем, іншими органами державного контролю, а також декларантами здійснюється у присутності посадових осіб митних органів. Декларанти зобов'язані сприяти посадовим особам митних органів під час взяття проб та зразків товарів і здійснювати за свій рахунок вантажні та інші необхідні операції.

Окрема митна декларація на проби та зразки товарів не подається за умови, що відомості про них будуть наведені в митній декларації, яка подається щодо всіх товарів, які переміщуються через митний кордон України.

Декларанти мають право ознайомлюватися з результатами проведеного дослідження (аналізу, експертизи) взятих проб та зразків товарів та отримувати копії результатів досліджень (аналізів, експертиз).

Митні органи мають бути ознайомлені з результатами проведених досліджень (аналізу, експертизи) проб та зразків товарів, що перебувають під митним контролем, взятих іншими органами державного контролю, а також декларантами. їм також надаються копії результатів таких досліджень.

Митні органи не відшкодовують витрат, понесених декларантом в результаті взяття проб та зразків товарів, що перебувають під митним контролем. Витрати на проведення дослідження проб та зразків товарів, понесені митними органами та митними лабораторіями, особою, яка має повноваження щодо таких товарів, не відшкодовуються, крім випадків, коли таке дослідження (аналіз, експертиза) проводиться з ініціативи зазначеної особи. Порядок взяття проб та зразків товарів, строк проведення їх дослідження (аналізу, експертизи), а також розпорядження ними встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Підприємства, що переміщують товари через митний кордон України, в присутності посадової особи митного органу складають акти про невідповідність товарів відомостям, зазначеним у необхідних для здійснення митного контролю документах, про пошкодження товарів чи їх упаковки або маркування. Зазначені акти подаються відповідним митним органам.

Форма акта встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи.

Документи, необхідні для здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України при здійсненні зовнішньоекономічних операцій, подаються митному органу українською мовою, офіційною мовою митних союзів, членом яких є Україна, або іншою іноземною мовою, яка поширена у світі. Якщо оригінали таких документів складені іншою мовою, декларант має забезпечити їх переклад на українську мову за власний рахунок.

Митне оформлення здійснюється митним органом, як правило, протягом однієї доби з часу пред'явлення товарів і транспортних засобів, що підлягають митному оформленню, подання митної декларації та всіх необхідних документів і відомостей.

Митне оформлення вважається завершеним після виконання митним органом митних процедур, визначених ним на підставі МК України відповідно до заявленого митного режиму.

У разі переміщення через митний кордон України товарів, необхідних для подолання наслідків стихійного лиха, аварій, катастроф, епідемій, а також живих тварин, органів та інших анатомічних матеріалів людини для потреб трансплантації, товарів, що мають обмежений строк чи особливий режим зберігання, радіоактивних матеріалів, фото-, аудіо- і відеоматеріалів для засобів масової інформації, товарів міжнародної технічної та гуманітарної допомоги, товарів, що слідують за процедурою МДП, їх митне оформлення здійснюється першочергово у спрощеному порядку. Умови застосування спрощеного порядку митного оформлення визначаються Кабінетом Міністрів України.

У разі відмови у митному оформленні та пропуску через митний кордон України товарів і транспортних засобів митний орган зобов'язаний видавати заінтересованим особам письмове повідомлення із зазначенням причин відмови та вичерпним роз'ясненням вимог, виконання яких забезпечує можливість митного оформлення та пропуску цих товарів і транспортних засобів через митний кордон України.

МК України встановлює також порядок переміщення і пропуску товарів і транспортних засобів через митний кордон України.

Ще до початку митного оформлення товарів і транспортних засобів виконуються попередні операції, які покликані сприяти прискоренню митного оформлення товарів і транспортних засобів, а також здійсненню передбачених МК України митних процедур.

Якщо митне оформлення товарів і транспортних засобів у повному обсязі відповідно до їх митного режиму здійснюється не в місці перетинання митного кордону, митному органу у пункті пропуску на митному кордоні України подаються транспортні, комерційні та інші супровідні документи, що містять відомості про товари і транспортні засоби, достатні для прийняття рішення про можливість їх пропуску через митний кордон України.

Переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України здійснюється через пункти пропуску на митному кордоні України, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

Переміщення окремих видів товарів через митний кордон України може здійснюватися через спеціально визначені пункти пропуску на митному кордоні України. Перелік таких пунктів пропуску затверджується Кабінетом Міністрів України.

Ввезення в Україну, вивезення з України та транзит через її територію товарів окремих видів можуть заборонятися законами України.

Не можуть бути пропущені через митний кордон України товари:

1) заборонені до ввезення в Україну;

2) заборонені до вивезення з України;

3) заборонені до транзиту через митну територію України;

4) щодо яких не було здійснено митне оформлення;

5) які переміщуються через митний кордон України з порушенням вимог Митного кодексу України та інших законів України.

До переміщення через митний кордон України у міжнародних поштових відправленнях забороняються культурні цінності.

Рішення митних органів щодо заборони або дозволу переміщення через митний кордон України конкретних товарів може бути оскаржено до суду.

У випадках, передбачених законом, на окремі товари можуть запроваджуватися обмеження у разі їх переміщення через митний кордон України. Пропуск таких

товарів через митний кордон України здійснюється на підставі дозволів уповноважених органів державної влади, що виконують відповідні контрольні функції.

Перелік товарів, переміщення яких через митний кордон України здійснюється на підставі дозволів органів державної влади, а також порядок видачі таких дозволів затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Порядок переміщення через митний кордон України валютних цінностей встановлюється Національним банком України.

Порядок здійснення митного контролю, оформлення та пропуску через митний кордон України товарів, щодо яких встановлено обмеження, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Митні органи здійснюють контроль за переміщенням культурних цінностей через митний кордон України у взаємодії зі спеціально уповноваженим державним органом по контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України та спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства в порядку, встановленому законом.

Товари і транспортні засоби з моменту пред'явлення митному органу і до їх випуску відповідно до обраного митного режиму можуть перебувати на тимчасовому зберіганні під митним контролем. Такі товари і транспортні засоби до завершення митного оформлення з дозволу відповідного митного органу розміщуються на складах тимчасового зберігання. Товари та транспортні засоби гуманітарної допомоги до завершення їх митного оформлення з дозволу відповідного митного органу розміщуються на складах організацій — отримувачів гуманітарної допомоги. Митний режим щодо зазначених товарів і транспортних засобів обирається під час передачі цих товарів і транспортних засобів на тимчасове зберігання і не може змінюватися їх власником або уповноваженою ним особою без погодження з відповідним митним органом до закінчення строку тимчасового зберігання.

З метою створення сприятливих умов та скорочення часу проведення митного контролю та митного оформлення митним органом може прийматися рішення про організацію складів тимчасового зберігання, що належать траЯсиортно-експедиційним організаціям, які переміщують товари і транспортні засоби через митний кордон України, чи іншим підприємствам, зі створенням зони митного контролю в межах таких складів.

Як склади тимчасового зберігання можуть використовуватися відповідним чином облаштовані складські приміщення, резервуари, криті чи відкриті майданчики, призначені для зберігання товарів і транспортних засобів. Дозвіл на їх використання надається митними органами, в зоні діяльності яких розташовані такі приміщення, резервуари, майданчики, у порядку, встановленому спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи.

Допускається розміщення товарів і транспортних засобів, що перебувають на тимчасовому зберіганні під митним контролем, на складах митних органів.

Переміщення товарів через митний кордон України здійснюється засобами авіаційного, водного, автомобільного, залізничного, трубопровідного транспорту, а також лініями електропередачі.

Залежно від наявності перевізника, відправника, одержувача, а також договору на перевезення товари переміщуються у:

1) вантажних відправленнях;
2) супроводжуваному багажі;
3) несупроводжуваному багажі;
4) ручній поклажі;
5) міжнародних поштових відправленнях;
6) міжнародних експрес-відправленнях.

14.16. Поняття захисника згідно з нормами Митного кодексу України. Мета і порядок адміністративного затримання у випадках порушення митних правил. Право ва допомога адвоката у таких випадках.

МК України передбачає, що у розгляді справи про порушення митних правил може брати участь **захисник,** якого самостійно визначає особа, що притягується до відповідальності, з числа осіб, які є фахівцями в галузі права і за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Захисник має право:

1) знайомитися з матеріалами справи;
2) заявляти клопотання;
3) подавати скарги;
4) здійснювати інші права, передбачені законом.

З метою припинення порушення митних правил, встановлення особи, яка вчинила порушення митних правил, а також для складення протоколу про порушення митних правил, якщо його неможливо скласти на місці вчинення правопорушення, допускається **адміністративне затримання** громадянина, який вчинив таке порушення, на строк до трьох годин.

Адміністративне затримання здійснюється посадовою особою митного органу за рішенням керівника цього органу або його заступника, керівника підрозділу по боротьбі з контрабандою і порушеннями митних правил, керівника митного поста або його заступника, а в разі їх відсутності (в нічний час, у вихідні та святкові дні тощо) — начальника чергового відділу або старшого чергової зміни.

Військовослужбовці та працівники органів внутрішніх справ повинні надавати допомогу посадовим особам митного органу, які здійснюють адміністративне затримання, в разі вчинення опору або спроби втечі з місця події.

Строк адміністративного затримання обчислюється з моменту доставления громадянина до службового приміщення митного органу або до іншого приміщення, де проведення необхідних дій можливе, а якщо громадянин перебуває в стані сп'яніння — з часу його витвереження.

Щодо громадянина, який перебуває у службовому приміщенні митного органу у зв'язку з проведенням митного контролю або митного оформлення, строк адміністративного затримання обчислюється з моменту закінчення митного контролю або оформлення.

Про адміністративне затримання складається протокол. У якому робиться відмітка про застосування фізичної сили або спеціальних засобів, якщо таке мало місце. Копія протоколу вручається громадянинові, якого було затримано. Про затримання неповнолітнього обов'язково повідомляються його батьки або особи, які їх замінюють.

14.17. Відповідальність за порушення митного законо давства. Види стягнень за порушення митних правил. Ведення адвокатом таких справ.

Порушення митних правил — це адміністративне правопорушення, яке є протиправною, винною (умисною або з необережності) дією чи бездіяльністю, що посягають на встановлений законодавством України порядок переміщення то-

варів і транспортних засобів через митний кордон України і за які МК України передбачена адміністративна відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення настає у разі, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Суб'єктами відповідальності за порушення митних правил можуть бути громадяни, які на момент вчинення такого правопорушення досягли 16-річного віку, а також посадові особи підприємств.

Притягнення до відповідальності за порушення митних правил не звільняє зазначених осіб від обов'язку сплати мита та інших податків і зборів.

За порушення митних правил можуть бути накладені такі **стягнення:**

1) попередження;

2) штраф;

3) конфіскація товарів.

Попередження або штраф можуть застосовуватися тільки як основний вид стягнення за вчинене правопорушення.

Конфіскація товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю, транспортних засобів, що використовувалися для переміщення безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України, може застосовуватися як основний і як додатковий вид стягнення.

За одне і те саме порушення митних правил може накладатися тільки основне або основне і додаткове стягнення. Якщо статтею, якою встановлюється відповідальність за порушення митних правил, передбачається основне і додаткове стягнення, застосування лише додаткового стягнення без основного не допускається, за винятком випадків, передбачених МК України.

Попередження як стягнення за порушення митних правил є офіційним попередженням правопорушника стосовно недопустимості таких діянь у майбутньому. Рішення про попередження приймається керівником митного органу або його заступником у формі постанови про накладення адміністративного стягнення відповідно до Кодексу. Постанова оголошується правопорушникові.

Штраф є грошовим стягненням, що накладається на осіб за порушення митних правил у випадках і межах, встановлених МК України.

Конфіскація як стягнення за порушення митних правил полягає у примусовому вилученні товарів, транспортних засобів, зазначених відповідних положеннях МК України, і безоплатній передачі їх у власність держави.

Конфіскація може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, що визначаються МК та іншими законами України.

Стягнення за порушення митних правил не може бути застосовано інакше, як на підставі та в порядку, встановленому Кодексом та іншими законами України.

Додержання вимог законодавства у разі застосування стягнень за порушення митних правил забезпечується здійсненням систематичного контролю з боку митних органів вищого рівня та їх посадових осіб, права оскарження та інших встановлених законодавством України заходів.

Адміністративні стягнення у вигляді попередження, штрафу можуть бути накладені не пізніш як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні — два місяці з дня його виявлення.

У разі відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи, але за наявності в діях правопорушника ознак порушення митних правил, стягнення у вигляді попередження, штрафу може бути накладено не пізніш

як через місяць з дня прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про її закриття.

—-*МіїТнШ* кодекс України передбачає такі **види порушень митних правил:**

1. Порушення режиму зони митного контролю, яке може полягати у переміщенні через межі зони митного контролю і в межах цієї зони товарів, транспортних засобів, громадян, у тому числі посадових осіб органів державної влади (крім митних органів), які не перетинають митний кордон України, а також проведення в зоні митного контролю господарських робіт без дозволу митного органу або вчинення інших дій, якими порушується встановлений законодавством режим зони митного контролю, — тягне за собою за відсутності товарів, транспортних засобів — безпосередніх предметів порушення митних правил накладення штрафу в розмірі до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті самі дії за наявності товарів, транспортних засобів — безпосередніх предметів порушення митних правил тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. **Неподання митному органу в установлений законодавством строк документів,** передбачених відповідно до Кодексу для здійснення митного контролю товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, незалежно від подання письмової декларації, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян у розмірі до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб підприємств — до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

3. **Видача без дозволу митного органу або втрата товарів, транспортних засобів, що знаходяться під митним контролем,** — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4. Недоставлення до митного органу товарів, транспортних засобів, що перебувають під митним контролем і перевозяться з одного митного органу до іншого, а так само прийнятих для передачі митному органу митних або інших документів на ці товари, транспортні засоби — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

5. **Незупинення в зоні митного контролю транспортного засобу,** що переміщується через митний кордон України, — тягне за собою накладення штрафу у розмірі до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

6. **Відправлення без дозволу митного органу транспортного засобу, що перебуває під митним контролем,** — тягне за собою накладення штрафу у розмірі до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб підприємств — до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

7. **Причалювання до судна, що перебуває під митним контролем, інших суден та інших плавучих засобів без дозволу митного органу** — тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян у розмірі до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб підприємств — до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

8. **Неправомірні операції з товарами, транспортними засобами, що перебувають під митним контролем, зміна їх стану, користування та розпорядження ними,** тобто здійснення операцій з товарами, транспортними засобами, що перебувають під митним контролем, а саме зміна їх стану, користування та розпорядження ними без дозволу митного органу, — тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, транспортних засобів, а на посадових осіб підприємств — у розмірі від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, транспортних засобів.

9. Вантажні та інші операції, що проводяться без дозволу митного органу, тобто навантаження, вивантаження, перевантаження, усунення пошкоджень упаков ки, розпакування, переупакування товарів, що перебувають під митним контро лем, або зміна ідентифікаційних знаків чи маркування на цих товарах чи їх упаковці--без дозволу митного органу — тягнуть за собою накладення штрафу на гро мадян у розмірі до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб підприємств — до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

10. **Пошкодження або втрата пломб, печаток чи інших засобів митного забезпечення, зазначених у товаросупровідних документах,** — тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірі до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб підприємств — до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

11. **Порушення встановленого відповідно до Митного кодексу України порядку проходження митного контролю в зонах (коридорах) спрощеного митного контролю,** тобто наявність під час проведення митного контролю в особи, яка формою проходження митного контролю обрала проходження через таку зону (коридор), товарів, заборонених або обмежених до переміщення через митний кордон України, або товарів у кількостях, що перевищують неоподатковувану норму переміщення через митний кордон України, — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів.

12. **Недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України,** тобто незаявлення за встановленою формою точних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби, які підлягають обов'язковому декларуванню у разі переміщення через митний кордон України, — тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від ста до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, транспортних засобів, а на посадових осіб підприємств — від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, транспортних засобів.

13. **Пересилання через митний кордон України у міжнародних поштових та експрес-відправленнях товарів, заборонених до такого пересилання,** — тягне за собою конфіскацію цих товарів.

14. **Перешкоджання посадовій особі митного органу під час здійснення нею митного контролю** або провадження в справах про контрабанду та порушення митних правил у доступі до товарів, транспортних засобів і документів, а також непред'явлення в установлений законодавством строк без поважних причин таких товарів, транспортних засобів і документів посадовій особі митного органу чи призначеному нею експерту або спеціалісту — тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

15. **Неподання митному органу особами, зазначеними у відповідних положенням МК України, передбаченої законодавством звітності щодо товарів,** які перебувають під митним контролем або на територіях спеціальних митних зон і ввозяться, вивозяться, зберігаються, переробляються, виготовляються, купуються та реалізуються без попереднього дозволу митного органу, а також порушення порядку ведення звітності щодо таких товарів — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від трьох до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб підприємств — до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

16. Неподання у випадках, передбачених законодавством, на вимогу митного органу відповідних документів та зразків товарів, необхідних для проведення дослідження (аналізу, експертизи), — тягне за собою попередження або накладення штрафу в розмірі до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

17. **Переміщення товарів через митний кордон України з порушенням прав інтелектуальної власності,** тобто ввезення на митну територію України або вивезення за межі цієї території з комерційною метою товарів з порушенням охоронюваних законом прав інтелектуальної власності — тягне за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від десяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією контрафактних товарів, а на посадових осіб підприємств — від тридцяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією контрафактних товарів.

18. **Порушення встановленого законодавством порядку розміщення товарів на митних ліцензійних складах для зберігання,** недотримання встановлених МК України строків, умов і порядку зберігання зазначених товарів, а так само проведення операцій з товарами, що зберігаються на митних ліцензійних складах, без дозволу митного органу — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

19. **Порушення встановленого законодавством порядку знищення (руйнування) товарів,** що перебувають під митним контролем, тобто порушення встановлених МК України та іншими законами України умов, заборон та обмежень щодо знищення (руйнування) таких товарів, — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

20. **Порушення зобов'язання про зворотне вивезення чи зворотне ввезення товарів,** тобто невивезення за митний кордон України товарів, які були тимчасово ввезені на митну територію України під зобов'язання про зворотне вивезення, або неввезення на митну територію України товарів, які були тимчасово вивезені за митний кордон України під зобов'язання про зворотне ввезення, у строк, зазначений у зобов'язанні про зворотне вивезення (зворотне ввезення) таких товарів, — тягне за собою йакладення штрафу у розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію таких товарів.

21. **Порушення зобов'язання про транзит, тобто невивезення за митний кордон України товарів,** транспортних засобів, ввезених з метою транзиту через територію України, в строки, встановлені митним органом, — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів та транспортних засобів.

22. **Ухилення від встановленого Кабінетом Міністрів України маршруту переміщення товарів територією України** — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів.

23. **Дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України поза митним контролем,** тобто їх переміщення через митний кордон України поза місцем розташування митного органу або поза часом здійснення митного оформлення, або з використанням незаконного звільнення від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу, — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, а також конфіскацію транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України.

24. Дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, тобто з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві дані, — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів, а також конфіскацію товарів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками) та транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів через митний кордон України.

25. **Зберігання, перевезення, придбання чи використання товарів, транспортних засобів, ввезених на митну територію України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю,** — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію цих товарів та транспортних засобів.

26. **Використання товарів, стосовно яких надано пільги щодо сплати податків і зборів, в інших цілях, ніж ті, у зв'язку з якими було надано такі пільги,** — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

27. **Дії, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати податків і зборів або зменшення їх розміру,** тобто заявления в митній декларації неправдивих відомостей та надання митному органу документів з такими відомостями як підстави для звільнення від сплати податків і зборів або зменшення їх розміру або несплата податків і зборів у строк, встановлений законодавством, а також інші протиправні дії, що спричинили недобори податків і зборів, за відсутності ознак злочину, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб підприємств — від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

14.18. Правове регулювання бухгалтерського обліку в Україні.

На сьогодні діє Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. Цей Закон визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Даний нормативно-правовий акт поширюється на всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, а також на представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно з законодавством.

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, грунтуються на даних бухгалтерського обліку.

Бухгалтерський облік та фінансова звітність ґрунтуються на таких **основних принципах:**

обачність — застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;

повне висвітлення — фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

автономність — кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;

послідовність — постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності;

безперервність — оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі;

нарахування та відповідність доходів і витрат — для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;

превалювання сутності над формою — операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми;

історична (фактична) собівартість — пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання;

єдиний грошовий вимірник — вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці;

періодичність — можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності.

Підприємства ведуть бухгалтерський облік і складають фінансову звітність у грошовій одиниці України.

При Міністерстві фінансів України як дорадчий орган діє методологічна рада з бухгалтерського обліку, діяльність якої має за мету:

—організацію розробки та розгляду проектів національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності;

—удосконалення організаційних форм і методів бухгалтерського обліку в Україні;

—методологічне забезпечення впровадження сучасної технології збору та обробки обліково-економічної інформації;

—розробку рекомендацій щодо вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації бухгалтерів.

Методологічна рада з бухгалтерського обліку (що діє підставі положення) утворюється з висококваліфікованих науковців, спеціалістів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, підприємств, представників громадських організацій бухгалтерів та аудиторів України.

Бухгалтерський облік на підприємстві ведеться безперервно з дня реєстрації підприємства і до його ліквідації.

Питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належать до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів.

Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, регістрів і звітності протягом встановленого терміну, але не менше трьох років, несе власник (власники) або уповноважений

орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством відповідно до законодавства та установчих документів.

Для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство самостійно обирає форми його організації:

—введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером;

—користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

—ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або аудиторською фірмою;

—самостійне ведення бухгалтерського обліку та складання звітності безпосередньо власником або керівником підприємства. Ця форма організації бухгалтерського обліку не може застосовуватися на підприємствах, звітність яких повинна оприлюднюватися.

Підприємство самостійно:

—визначає облікову політику підприємства;

—обирає форму бухгалтерського обліку як певну систему регістрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад, встановлених цим Законом, та з урахуванням особливостей своєї діяльності і технології обробки облікових даних;

—розробляє систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів;

—затверджує правила документообороту і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і регістрів аналітичного обліку;

—може виділяти на окремий баланс філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, які зобов'язані вести бухгалтерський облік, з наступним включенням їх показників до фінансової звітності підприємства.

Керівник підприємства зобов'язаний створити необхідні умови для правильного ведення бухгалтерського обліку, забезпечити неухильне виконання всіма підрозділами, службами та працівниками, причетними до бухгалтерського обліку, правомірних вимог бухгалтера щодо дотримання порядку оформлення та подання до обліку первинних документів.

Головний бухгалтер або особа, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку підприємства:

—забезпечує дотримання на підприємстві встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання у встановлені строки фінансової звітності;

—організує контроль за відображенням на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій;

—бере участь в оформленні матеріалів, пов'язаних з нестачею та відшкодуванням втрат від нестачі, крадіжки і псування активів підприємства;

—забезпечує перевірку стану бухгалтерського обліку у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах підприємства.

Відповідальність за бухгалтерський облік господарських операцій, пов'язаних з ліквідацією підприємства, включаючи оцінку майна і зобов'язань підприємства та складання ліквідаційного балансу і фінансової звітності, покладається на ліквідаційну комісію, яка утворюється відповідно до законодавства.

14.19. Правове регулювання аудиторської діяльності. Випадки обов'язкового проведення аудиторських перевірок. Використання аудита в адвокатській діяльності.

Правове регулювання аудиторської діяльності здійснюється згідно з Законом України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 р. № 3125-ХП (далі — Закон). Цей Закон визначає правові засади здійснення аудиторської діяльності в Україні і спрямований на створення системи незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів власника. Положення Закону діють на території України і поширюються на усі господарюючі суб'єкти незалежно від форм власності та видів діяльності. Єдиний виняток становить аудиторська діяльність державних органів, їх підрозділів та посадових осіб, уповноважених законами України на здійснення державного фінансового контролю.

Аудиторська діяльність включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг.

Аудиторські послуги можуть надаватись у формі аудиторських перевірок (аудита) та пов'язаних з ними експертиз, консультацій з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб.

Прибуток (дохід) від аудиторської діяльності оподатковується згідно з чинним законодавством.

Аудит — це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими фірмами, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення, і може проводитись з ініціативи господарюючих суб'єктів, а також у випадках, передбачених чинним законодавством (обов'язковий аудит). Затрати на проведення аудита відносяться на собівартість товару (продукції, послуг).

Аудитором може бути фізична особа, яка має сертифікат, що визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України. Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю індивідуально, створити аудиторську фірму, об'єднатися з іншими аудиторами в спілку з дотриманням вимог цього Закону та інших законів України. Аудиторам забороняється безпосередньо займатися торговельною, посередницькою та виробничою діяльністю, що не виключає їх права отримувати дивіденди від акцій та доходи від інших корпоративних прав. Аудитором не може бути особа, яка має судимість за корисливі злочини.

Аудиторська фірма — це організація, яка займається виключно наданням аудиторських послуг.

Проведення аудита є **обов'язковим** для:

1) підтвердження достовірності та повноти річного балансу і звітності комерційних банків, фондів, бірж, компаній, підприємств, кооперативів, товариств та інших господарюючих суб'єктів незалежно від форми власності та виду діяльності, звітність яких офіційно оприлюднюється, за винятком установ та організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету і не займаються підприємницькою діяльністю.

Обов'язкова аудиторська перевірка річного балансу і звітності господарюючих суб'єктів з річним господарським оборотом менш як двісті п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів проводиться один раз на три роки;

2) перевірки фінансового стану засновників комерційних банків, підприємств з іноземними інвестиціями, акціонерних товариств, холдингових компаній, інвестиційних фондів, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

3) емітентів цінних паперів;

4) порушення питання про визнання неплатоспроможним або банкрутом.

Аудитор може надавати аудиторські послуги індивідуально (на підставі чинного сертифіката) або як працівник аудиторської фірми.

Аудиторська фірма має право надавати аудиторські послуги за наявності в її складі хоча б одного аудитора, що має чинний сертифікат.

Аудит проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) та замовником.

Аудиторські послуги у вигляді консультацій можуть надаватися на підставі договору, письмового або усного звернення замовника до аудитора (аудиторської фірми).

В договорі на проведення аудита та надання інших аудиторських послуг передбачаються предмет і термін перевірки, обсяг аудиторських послуг, розмір і умови оплати, відповідальність сторін.

Замовник має право вільного вибору аудитора (аудиторської фірми) з дотриманням вимог Закону України «Про аудиторську діяльність».

Замовник зобов'язаний створити аудитору (аудиторській фірмі) належні умови для якісного виконання аудита.

Виконання аудитором (аудиторською фірмою) договору визначається актом прийому-здачі аудиторського висновку або іншого офіційного документа. Аудиторський висновок складається з дотриманням відповідних норм та стандартів і повинен містити підтвердження або аргументовану відмову від підтвердження достовірності, повноти та відповідності законодавству бухгалтерської звітності замовника.

Аудитори і аудиторські фірми України мають право:

1) самостійно визначати форми і методи аудита на підставі чинного законодавства, існуючих норм і стандартів, умов договору із замовником, професійних знань та досвіду;

2) отримувати необхідні документи, які мають відношення до предмета перевірки і знаходяться як у замовника, так і у третіх осіб.

Треті особи, які мають у своєму розпорядженні документи стосовно предмета перевірки, зобов'язані надати їх на вимогу аудитора (аудиторської фірми). Зазначена вимога повинна бути офіційно засвідчена замовником;

3) отримувати необхідні пояснення в письмовій чи усній формі від керівництва та працівників замовника;

4) перевіряти наявність майна, грошей, цінностей, вимагати від керівництва господарюючого суб'єкта проведення контрольних оглядів, замірів виконаних робіт, визначення якості продукції, щодо яких здійснюється перевірка документів;

5) залучати на договірних засадах до участі в перевірці фахівців різного профілю.

Аудитори і аудиторські фірми зобов'язані:

1) належним чином надавати аудиторські послуги, перевіряти стан бухгалтерського обліку і звітності замовника," їх достовірність, повноту і відповідність чинному законодавству та встановленим нормативам;

2) повідомляти власників, уповноважених ними осіб, замовників про виявлені під час проведення аудита недоліки ведення бухгалтерського обліку і звітності;

3) зберігати в таємниці інформацію, отриману при проведенні аудита та виконанні інших аудиторських послуг. Не розголошувати відомості, що становлять предмет комерційної таємниці, і не використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб;

4) відповідати перед замовником за порушення умов договору відповідно до чинних законодавчих актів України;

5) обмежувати свою діяльність наданням аудиторських послуг та іншими видами робіт, які мають безпосереднє відношення до надання аудиторських послуг у формі консультацій, перевірок або експертиз.

Забороняється проведення аудита:

1) аудитором, який має прямі родинні стосунки з керівництвом господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

2) аудитором, який має особисті майнові інтереси у господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

3) аудитором — членом керівництва, засновником або власником господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

4) аудитором — працівником господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

5) аудитором — працівником, співвласником дочірнього підприємства, філії чи представництва господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

6) аудитором в інших випадках, при яких не забезпечуються вимоги щодо його незалежності.

Членам адміністративних, керівних та контролюючих органів аудиторських фірм, які не є аудиторами, а також засновникам, власникам, учасникам, акціонерам забороняється втручатися у практичне виконання аудита в спосіб, що порушує незалежність аудиторів, які здійснюють аудит.

Господарюючі суб'єкти, для яких законодавством встановлено обов'язкове проведення аудита, зобов'язані до 1 грудня поточного року повідомити відповідним податковим інспекціям про укладання договору на аудиторську перевірку.

Подання аудиторського висновку до відповідної податкової інспекції здійснюється не пізніше десяти днів після закінчення аудиторської перевірки. В разі неподання або несвоєчасного подання аудиторського висновку відповідним податковим інспекціям з вини господарюючого суб'єкта до нього застосовуються фінансові санкції та адміністративні штрафи, передбачені законодавчими актами України.

Керівництво господарюючого суб'єкта відповідно до законів України несе персональну відповідальність за повноту та достовірність бухгалтерських та інших документів, які надаються аудитору (аудиторській фірмі) для проведення аудиту, та за дії, що впливають на незалежність аудитора.

У разі виявлення фактів недостовірності або неповноти бухгалтерських документів аудитор (аудиторська фірма) зобов'язаний повідомити замовника не пізніше дня закінчення перевірки або надання інших послуг.

14.20. Законодавство про валютне регулювання і валютний контроль, його сутність та відповідальність за його порушення. Ведення адвокатом таких справ.

В Україні діє Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (далі — Декрет) від 9 лютого 1993 р. № 15-93.

Згідно з Декретом, резиденти і нерезиденти мають право бути власниками валютних цінностей, що перебувають на території України. Резиденти мають право бути власниками також валютних цінностей, що знаходяться за межами України, крім випадків, передбачених законодавчими актами України.

Валюта України, відповідно до положень Декрету, є єдиним законним засобом платежу на території України, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань, якщо інше не передбачено цим Декретом, іншими актами валютного законодавства України.

Порядок ввезення, переказування і пересилання з-за кордону, а також вивезення, переказування і пересилання за кордон резидентами і нерезидентами валюти України визначається Національним банком України. Суми у валюті України, що були вивезені, переказані, переслані на законних підставах за кордон, можуть бути вільно вивезені, переслані, переказані назад в Україну.

Національний банк України у сфері валютного регулювання:

—здійснює валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України;

—складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;

—контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;

—визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;

—видає у межах, передбачених Декретом, обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;

—нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;

—видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;

—установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях, згідно із ст. 8 Декрету;

—установлює за погодженнями з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;

—забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному контролю. Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах повноважень, визначених Декретом.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, що:

—здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених Декретом до компетенції інших державних органів;

—забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з Декретом та іншими актами валютного законодавства України.

Уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на

здійснення валютних операцій, здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи.

Державна податкова інспекція України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами на території України.

Міністерство зв'язку України здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

Державний митний комітет України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

14.21. Правове регулювання грошового обігу в Україні. Право грошової емісії. Правове становище Національного банку України.

Закон України «Про Національний банк України» передбачає, що Національний банк України монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг. Зокрема, правління Національного банку приймає рішення про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет.

Стаття 34 Закону України «Про Національний банк України» закріплює, що виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку. Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків — банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку як його пасив.

Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами.

В Україні також діє Указ Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» від 12 червня 1995 р. № 436/95. Цим Указом встановлюється, що у разі порушення юридичними особами всіх форм власності, фізичними особами — громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, а також постійними представництвами нерезидентів, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність, норм з регулювання обігу готівки у національній валюті, що встановлюються Національним банком України, до них застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу:

—за перевищення встановлених лімітів залишку готівки в касах — у двократному розмірі сум виявленої понадлімітної готівки за кожний день;

—за неоприбуткування (неповне та^або несвоєчасне) оприбуткування у касах готівки — у п'ятикратному розмірі неоприбуткованої суми;

—за витрачання готівки з виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) та інших касових надходжень (крім коштів, отриманих із кас установ банків) на виплати, що пов'язані з оплатою праці (за винятком екстрених (невідкладних) обставин — соціальних виплат громадянам на поховання, допомоги при народженні дитини, одиноким та багатодітним матерям, на лікування в разі хвороби, компенсацій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи), за наявності податкової заборгованості — в розмірі здійснених виплат;

— за перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівкових коштів під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів — у розмірі 25 відсотків виданих під звіт сум;

—за проведення готівкових розрахунків без подання одержувачем коштів платіжного документа (товарного або касового чека, квитанції до прибуткового ордера, іншого письмового документа), який би підтверджував сплату покупцем готівкових коштів, — у розмірі сплачених коштів;

—за використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням — у розмірі витраченої готівки.

Установити, що за невстановлення установами банків лімітів залишку готівки в касах з них стягується штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподатковуваного мінімуму доходів громадян за кожний випадок такого невстановлення.

Правила організації контролю за додержанням норм з регулювання обігу готівки встановлюються Національним банком України за погодженням з Державною податковою адміністрацією України.

Вказані вище штрафи в повному обсязі стягуються до державного бюджету в порядку, встановленому законодавством.

Слід також згадати про Розпорядження Президента України «Про систему електронного грошового обігу в Україні» від ЗО квітня 1992 р. № 79. Цим розпорядженням з метою забезпечення переходу до сучасних методів здійснення кредитно-фінансових операцій, поліпшення системи обігу грошей та захисту економічних інтересів України передбачалася необхідність розробити Державну програму створення системи електронного грошового обігу в Україні.

14.22. Правове становище органів державного казначейства та їх функції.

Правове становище органів державного казначейства встановлюється постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 1232 «Питання Державного казначейства України», якою затверджено Положення про Державне казначейство України.

Державне казначейство України — це урядовий орган державного управління, що діє у складі Мінфіну і йому підпорядковується. Казначейство є учасником системи електронних платежів Національного банку.

Державне казначейство у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Мінфіну та цим Положенням.

Основними завданнями Казначейства є:

1) забезпечення казначейського обслуговування державного та місцевих бюд жетів на основі ведення єдиного казначейського рахунка, що передбачає:

—розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів;

—контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів за цими зобов'язаннями;

—в межах своїх повноважень контроль за дотриманням учасниками бюджетного процесу бюджетного законодавства;

—ведення бухгалтерського обліку і складення звітності про виконання державного та місцевих бюджетів;

2) управління наявними фінансовими ресурсами, що ним обліковуються;

3) визначення механізму казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, установлення єдиних правил бухгалтерського обліку і звітності про виконання державного та місцевих бюджетів, кошторисів розпо рядників бюджетних коштів, визначення порядку і строків подання звітів про ви конання кошторисів державних цільових фондів.

Казначейство відповідно до покладених на нього завдань:

1) здійснює розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних з міжнародними фінансовими організаціями проектів через систему електронних платежів Національного банку;

2) управляє наявними фінансовими ресурсами, що ним обліковуються, у тому числі в іноземній валюті, у випадках, передбачених законодавством, надає на зворотній основі позики за рахунок тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунка;

3) відкриває, веде та закриває рахунки в органах Казначейства;

4) проводить безспірне списання коштів з рахунків, на яких обліковуються кошти державного та місцевих бюджетів і бюджетних установ, за рішенням, яке було прийняте державним органом, що відповідно до закону має право на його застосування;

5) повертає кошти, помилково або надмірно зараховані до бюджету, за поданням органів стягнення, яким відповідно до законодавства надано право стягнення до бюджетів податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень;

6) нараховує штрафи за неповне або несвоєчасне повернення суми надмірно сплачених податків відповідно до законодавства;

7) здійснює розподіл коштів між державним бюджетом, бюджетами АРК, областей, міст Києва та Севастополя, а також між рівнями місцевих бюджетів відповідно до нормативів відрахувань, визначених бюджетним законодавством, і перерахування розподілених коштів за належністю;

8) проводить взаємні розрахунки між державним бюджетом та бюджетами АРК, областей, мм. Києва та Севастополя, а також між рівнями місцевих бюджетів у порядку, встановленому законодавством;

9) веде базу даних про зведену мережу розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, розподіл показників зведених кошторисів та зведених планів асигнувань у розрізі розпорядників і одержувачів бюджетних коштів;

10) подає розпорядникам і одержувачам бюджетних коштів витяг з розпису державного бюджету та зміни до нього;

11) веде бухгалтерський облік операцій з виконання державного та місцевих бюджетів, складає звітність про виконання державного, місцевих і зведеного бюджетів та подає звітність органам законодавчої і виконавчої влади у обсязі та у строки, визначені бюджетним законодавством;

12) здійснює за дорученням Мінфіну погашення та обслуговування державного боргу в національній та іноземній валюті;

13) у випадках, передбачених БК України та іншими актами законодавства, видає за погодженням з Міністром фінансів нормативно-правові акти з питань, що належать до його компетенції;

14) забезпечує функціонування багаторівневої інформаційно-обчислювальної системи, внутрішньої платіжної системи, вживає заходів до захисту інформації;

15) у межах своїх повноважень виконує контрольні функції, пов'язані із:

—здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень;

— відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису державного та місцевих бюджетів;

—відповідністю платежів узятим зобов'язанням та бюджетним асигнуванням;

—витрачанням бюджетних коштів у процесі проведення перевірки відповідності підтвердних первинних документів розпорядників бюджетних коштів бюджетним асигнуванням та вимогам бюджетного законодавства;

—дотриманням правил валютного контролю за операціями, що проводять у національній валюті через кореспондентські рахунки банків-нерезидентів бюджетні установи, які обслуговуються органами Казначейства;

—дотриманням порядку проведення державних лотерей з використанням електронних систем прийняття оплати за участь у лотереї в режимі реального часу;

—дотриманням єдиних правил ведення бухгалтерського обліку, складенням звітності про виконання бюджетів та кошторисів бюджетних установ;

—здійсненням інших повноважень учасників бюджетного процесу відповідно до законодавства;

16) надає консультаційну допомогу учасникам бюджетного процесу з питань, що належать до його компетенції;

17) розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства і вносить їх на розгляд Мінфіну;

18) виконує відповідно до законодавства контрольно-наглядові функції, пов'язані із роботою його територіальних органів;

19) здійснює добір, розстановку та підвищення кваліфікації працівників Каз начейства;

20) виконує інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.

Казначейство має право:

1) відкривати поточні рахунки в іноземній валюті та рахунки для виплат готівкою в Національному банку та інших банках;

2) розміщувати в банках тимчасово вільні кошти, що ним обліковуються, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

3) залучати працівників інших державних органів, спеціалістів і фахівців-експертів для розгляду питань, що належать до його компетенції;

4) ініціювати у межах наданих законодавством повноважень припинення асигнувань та зупиняти проведення операцій з бюджетними коштами у разі вчи нення учасником бюджетного процесу бюджетного правопорушення;

5) списувати позички, надані місцевим бюджетам на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, відповідно до законодавства;

6) надавати послуги (у тому числі платні), пов'язані з обслуговуванням бюджетних коштів, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

7) вимагати від посадових осіб міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій дотримання установленого порядку казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, ведення бухгалтерського обліку, складення звітності;

8) звертатися до суду, в тому числі у разі виявлення бюджетних правопорушень;

9) проводити конференції, семінари та наради з питань, що належать до його компетенції;

10) одержувати в установленому порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, підприємств, установ, організацій і банків пояснення, довідки, інформацію, необхідні для виконання покладених на нього завдань;

11) здійснювати в межах своїх повноважень співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями, з казначействами інших країн, вивчати досвід роботи з організації їх діяльності та готувати пропозиції щодо його впровадження в Україні.

Казначейство в межах своїх повноважень видає накази організаційно-розпорядчого характеру та контролює їх виконання.

Казначейство очолює голова, який в установленому порядку призначається на посаду і звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра фінансів. Голова Казначейства є членом колегії Міністерства фінансів України.

Голова Казначейства має чотирьох заступників, у тому числі одного першого, які призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра фінансів, погодженим з головою Казначейства.

Голова Казначейства:

1) здійснює керівництво діяльністю Казначейства, несе персональну відповідальність перед Кабінетом Міністрів України і Міністром фінансів за виконання покладених на Казначейство завдань;

2) призначає на посаду і звільняє з посади керівників структурних підрозділів та інших працівників Казначейства, крім заступників голови;

3) затверджує положення про структурні підрозділи Казначейства;

4) визначає ступінь відповідальності заступників голови, керівників структурних підрозділів та інших працівників Казначейства і керівників територіальних органів;

5) притягає до дисциплінарної відповідальності керівників структурних підрозділів та інших працівників Казначейства, крім заступників голови;

6) підписує видані в межах компетенції Казначейства накази та організовує перевірку їх виконання;

7) здійснює інші повноваження, передбачені законодавством.

Казначейство для виконання покладених на нього завдань може за погодженням з Міністром фінансів утворювати територіальні органи у межах граничної чисельності працівників Казначейства. Типове положення про територіальний орган Казначейства затверджує Міністр фінансів.

Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Казначейства, обговорення найважливіших напрямів його діяльності у Казначействі утворюється колегія у складі голови, його заступників та керівників структурних підрозділів Казначейства.

Персональний склад колегії затверджує Міністр фінансів за поданням голови Казначейства.

Рішення колегії проводяться в життя наказами Казначейства.

Граничну чисельність працівників Казначейства затверджує за поданням голови Міністр фінансів у межах граничної чисельності працівників Мінфіну, затвердженої Кабінетом Міністрів України. Структуру Казначейства затверджує Міністр фінансів за поданням голови Казначейства. Штатний розпис та кошторис Казначейства затверджує голова за погодженням з Міністром фінансів.

Казначейство утримується за рахунок державного бюджету в межах коштів, передбачених на утримання Мінфіну.

Умови оплати праці працівників Казначейства визначаються Кабінетом Міністрів України.

Казначейство є юридичною особою, має самостійний баланс, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

15 Законодавство про довкілля (земельне, водне, І про надра тощо)

15.1. Суб'єкти права власності на землю. їх права, обов'язки. Захист права власності на землю.

Земельний кодекс України (далі — ЗК України) від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІИ закріплює конституційне положення щодо визнання землі основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Право власності на землю — це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.

Право власності на землю набувається та реалізується на підставі Конституції України, ЗК України, а також інших законів, що видаються відповідно до них.

Земля в Україні може перебувати у **приватній, комунальній** та **державній власності.**

Особам (їх спадкоємцям), які мали у власності земельні ділянки до 15 травня 1992 р. (з дня набрання чинності ЗК України), земельні ділянки не повертаються.

Об'єктом права власності на землю є земельна ділянка, тобто частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Суб'єктами права власності на землю є:

а) громадяни та юридичні особи — на землі приватної власності;

б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через ор гани місцевого самоврядування, — на землі комунальної власності;

в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, — на землі державної власності.

Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі:

а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності;

в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;

г) прийняття спадщини;

ґ) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки у разі:

а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності;

в) прийняття спадщини.

Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі:

а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) внесення земельних ділянок її засновниками до статутного фонду;

в) прийняття спадщини;

г) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення:

а) у межах населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні;

б) за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна.

Спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в порядку, встановленому З К України для іноземних юридичних осіб. Землі сільськогосподарського призначення, отримані в спадщину іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року.

Землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю. У комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності. До земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать:

а) землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів тощо);

б) землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту;

в) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;

г) землі лісогосподарського призначення, крім випадків, визначених ЗК України;

ґ) землі водного фонду, крім випадків, визначених ЗК України;

д) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності орга нів місцевого самоврядування.

Територіальні громади набувають землю у комунальну власність у разі:

а) передачі їм земель державної власності;

б) примусового відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

в) прийняття спадщини;

г) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

ґ) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть об'єднувати на договірних засадах належні їм земельні ділянки комунальної власності. Управління зазначеними земельними ділянками здійснюють районні або обласні ради.

У державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності. Право державної власності на землю набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та державних органів приватизації щодо земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації відповідно до закону. До земель державної власності, які не можуть передаватись у комунальну власність, належать:

а) землі атомної енергетики та космічної системи;

б) землі оборони, крім земельних ділянок під об'єктами соціально-культурно го, виробничого та житлового призначення;

в) землі під об'єктами природно-заповідного фонду та історико-культурними об'єктами, що мають національне та загальнодержавне значення;

г) землі під водними об'єктами загальнодержавного значення;

ґ) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук;

д) земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

є) земельні ділянки, які закріплені за державними професійно-технічними навчальними закладами;

є) земельні ділянки, закріплені за вищими навчальними закладами державної форми власності;

ж) земельні ділянки, на яких розташовані державні, в тому числі казенні, підприємства, господарські товариства, у статутних фондах яких державі належать частки (акції, паї).

До земель державної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать:

а) землі атомної енергетики та космічної системи;

б) землі під державними залізницями, об'єктами державної власності повітря ного і трубопровідного транспорту;

в) землі оборони;

г) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;

г) землі лісогосподарського призначення, крім випадків, визначених ЗК України;

д) землі водного фонду, крім випадків, визначених ЗК України;

є) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук;

є) земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

ж) земельні ділянки, які закріплені за державними професійно-технічними навчальними закладами;

з) земельні ділянки, закріплені за вищими навчальними закладами державної і комунальної форм власності.

Держава набуває права власності на землю у разі:

а) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

б) придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

в) прийняття спадщини;

г) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності тери торіальними громадами;

ґ) конфіскації земельної ділянки.

Іноземні держави можуть набувати у власність земельні ділянки для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів.

Власники земельних ділянок мають право:

а) продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;

б) самостійно господарювати на землі;

в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;

г) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на зе мельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;

ґ) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;

д) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

Порушені права власників земельних ділянок підлягають відновленню в по рядку, встановленому законом.

Власники земельних ділянок зобов'язані:

а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням;

б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

в) своєчасно сплачувати земельний податок;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекорис тувачів;

ґ) підвищувати родючість грунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природ них ресурсів у порядку, встановленому законом;

є) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;

є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

Законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок.

15.2. Право та види власності на землю. Спільна й сумісна власність на землю. Порядок і умови отримання землі у приватну власність.

Земельна ділянка може знаходитись у спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності **(спільна часткова власність)** або без визначення часток учасників спільної власності **(спільна сумісна власність).**

Суб'єктами права **спільної власності** на землю можуть бути громадяни та юридичні особи. Суб'єктами права спільної власності на земельні ділянки територіальних громад можуть бути районні та обласні ради. Право спільної власності на землю посвідчується державним актом на право власності на землю.

Право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає:

а) при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок;

б) при придбанні у власність земельної ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами;

в) при прийнятті спадщини на земельну ділянку двома або більше особами;

г) за рішенням суду.

Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності, здійснюються за згодою всіх співвласників згідно з договором, а у разі недосягнення згоди — у судовому порядку.

Договір про спільну часткову власність на земельну ділянку укладається в письмовій формі і посвідчується нотаріально.

Учасник спільної часткової власності має право вимагати виділення належної йому частки із складу земельної ділянки як окремо, так і разом з іншими учасниками, які вимагають виділення, а у разі неможливості виділення частки — вимагати відповідної компенсації.

Учасник спільної часткової власності на земельну ділянку має право на отримання в його володіння, користування частини спільної земельної ділянки, що відповідає розміру належної йому частки.

Учасник спільної часткової власності відповідно до розміру своєї частки має право на доходи від використання спільної земельної ділянки, відповідає перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними із спільною земельною ділянкою, і повинен брати участь у сплаті податків, зборів і платежів, а також у витратах по утриманню і зберіганню спільної земельної ділянки.

При продажу учасником належної йому частки у спільній частковій власності на земельну ділянку інші учасники мають переважне право купівлі частки відповідно до закону.

Земельна ділянка може належати на **праві спільної сумісної власності** лише громадянам. У спільній сумісній власності перебувають земельні ділянки:

а) подружжя;

б) членів фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними;

в) співвласників жилого будинку.

Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою спільної сумісної власності здійснюються за договором або законом.

Співвласники земельної ділянки, що перебуває у спільній сумісній власності, мають право на її поділ або на виділення з неї окремої частки.

Поділ земельної ділянки, яка є у спільній сумісній власності, з виділенням частки співвласника, може бути здійснено за умови попереднього визначення розміру земельних часток, які є рівними, якщо інше не передбачено законом або не встановлено судом.

ЗК України визначає **підстави набуття права на землю.** Так, громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування та державних органів приватизації щодо земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, в межах їх повноважень, визначених ЗК України. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян проводиться у разі:

а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян;

б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і кому нальних сільськогосподарських підприємств;

в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених ЗК України.

Передача земельних ділянок безоплатно у власність громадян у межах норм, визначених ЗК України, проводиться один раз по кожному виду використання.

Надання у користування земельної ділянки, що перебуває у власності або у користуванні, проводиться лише після вилучення (викупу) її в порядку, передбаченому ЗК України.

15.3. Позбавлення права власності на землю та на право користування землею. Порядок розгляду спорів і правова допомога адвоката у таких справах.

ЗК України (2001 р.) не містить поняття «позбавлення права власності на землю», використовуючи поняття «припинення прав на землю». Відповідно до положень ЗК України, підставами припинення права власності на земельну ділянку є:

а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку;

б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця;

в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;

г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора;

ґ) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

д) конфіскація за рішенням суду;

є) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

Підставами припинення права користування земельною ділянкою є:

а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою;

б) вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених ЗК України;

в) припинення діяльності державних чи комунальних підприємств, установ та організацій;

г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам;

ґ) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;

д) систематична несплата земельного податку або орендної плати.

ЗК України детально регулює порядок добровільної відмови від права власності або права постійного користування земельною ділянкою, примусового припинення прав на земельну ділянку, припинення права користування земельними ділянками, які використовуються з порушенням земельного законодавства, припинення права власності на земельну ділянку особи, якій земельна ділянка не може належати на праві власності, конфіскації земельної ділянки, викупу земельних ділянок для суспільних потреб, примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності, вилучення земельних ділянок.

Добровільна відмова від права власності або права постійного користування земельною ділянкою. Припинення права власності на земельну ділянку у разі добровільної відмови власника землі на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у разі згоди на одержання права власності на земельну ділянку укладають угоду про передачу права власності на земельну ділянку, яка підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Припинення права постійного користування земельною ділянкою у разі добровільної відмови землекористувача здійснюється за його заявою до власника земельної ділянки. Власник земельної ділянки на підставі заяви землекористувача приймає рішення про припинення права користування земельною ділянкою, про що повідомляє органи державної реєстрації.

Примусове припинення прав на земельну ділянку здійснюється у судовому порядку у разі:

а) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;

б) неусунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними і хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруд нення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організма ми, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних сис тем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здо ров'ю населення) в терміни, встановлені вказівками спеціально уповноважених органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів;

в) конфіскації земельної ділянки;

г) викупу (вилучення) земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

ґ) примусового звернення стягнень на земельну ділянку по зобов'язаннях власника цієї земельної ділянки;

д) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без гро мадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

Припинення права користування земельними ділянками, які використовуються з порушенням земельного законодавства. У разі виявлення порушення земельного законодавства державний інспектор по використанню та охороні земель складає протокол про порушення та видає особі, яка допустила порушення, вказівку про його усунення у 30-денний строк. Якщо особа не виконала протягом зазначеного строку вказівки державного інспектора щодо припинення порушення земельного законодавства, державний інспектор по використанню та охороні земель

відповідно до закону накладає на таку особу адміністративне стягнення та повторно видає вказівку про припинення правопорушення чи усунення його наслідків у 30-денний строк. У разі неусунення порушення земельного законодавства у зазначений строк державний інспектор звертається до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про припинення права користування земельною ділянкою. Рішення органу виконавчої владі? або органу місцевого самоврядування про припинення права користування земельною ділянкою може бути оскаржене землекористувачем у судовому порядку.

Припинення права власності на земельну ділянку особи, якій земельна ділянка не **може належати на праві власності.** Якщо до особи переходить право власності на земельну ділянку, яка за ЗК України не може перебувати в її власності, ця ділянка підлягає відчуженню її власником протягом року з моменту переходу такого права. У випадках, коли земельна ділянка цією особою протягом встановленого строку не відчужена, така ділянка підлягає примусовому відчуженню за рішенням суду. Особа, до якої переходить право власності на земельну ділянку і яка не може набути право власності на землю, має право отримати її в оренду.

Викуп земельних ділянок для суспільних потреб. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, визначених ЗК України, мають право викупу земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, для таких суспільних потреб:

а) під будівлі і споруди органів державної влади та органів місцевого самовря дування;

б) під будівлі, споруди та інші виробничі об'єкти державної та комунальної власності;

в) під об'єкти природно-заповідного та іншого природоохоронного призна чення;

г) оборони та національної безпеки;

г) під будівництво та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспорт ної і енергетичної інфраструктури (доріг, газопроводів, водопроводів, ліній елек тропередачі, аеропортів, нафто- та газових терміналів, електростанцій тощо);

д) під розміщення дипломатичних та прирівняних до них представництв іно земних держав та міжнародних організацій;

є) під міські парки, майданчики відпочинку та інші об'єкти загального користування, необхідні для обслуговування населення.

Власник земельної ділянки не пізніше, ніж за один рік до майбутнього викупу має бути письмово попереджений органом, який приймає рішення про її викуп.

Викуп земельної ділянки здійснюється за згодою її власника. Вартість земельної ділянки встановлюється відповідно до грошової та експертної оцінки земель. яка проводиться за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

Якщо власник земельної ділянки не згоден з викупною вартістю, питання вирішується в судовому порядку.

Примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. У разі введення воєнного або надзвичайного стану земельні ділянки, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, можуть бути відчужені (вилучені) з мотивів суспільної необхідності у порядку, встановленому законом. Припинення права власності на земельну ділянку у таких випадках здійснюється за умови повного відшкодування її вартості. Особа, у якої була примусово відчужена земельна ділянка, після припинення дії обставин, у зв'язку з якими було проведено примусове відчуження, має право вимагати повернення цієї земельної ділянки. Уразі неможливості повернення примусово відчуженої земельної ділянки власнику за його бажанням надається інша земельна ділянка.

Конфіскація земельної ділянки. Земельна ділянка може бути конфіскована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Порядок вилучення земельних ділянок. Земельні ділянки, надані у постійне користування із земель державної та комунальної власності, можуть вилучатися для суспільних та інших потреб за рішенням органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Вилучення земельних ділянок проводиться за згодою землекористувачів на підставі рішень Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій, сільських, селищних, міських рад відповідно до їх повноважень. Сільські, селищні, міські ради вилучають земельні ділянки комунальної власності відповідних територіальних громад, які перебувають у постійному користуванні, для всіх потреб, крім особливо цінних земель, які вилучаються (викупляються) ними з урахуванням вимог Земельного кодексу.

Верховна Рада АРК, обласні, районні ради вилучають земельні ділянки спільної власності відповідних територіальних громад, які перебувають у постійному користуванні, для всіх потреб.

Районні державні адміністрації на їх території вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах сіл, селищ, міст районного значення для всіх потреб та за межами населених пунктів для:

а) сільськогосподарського використання;

б) ведення водного господарства, крім випадків, визначених законодавством;

в) будівництва об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням жителів територіальної громади району (шкіл, лікарень, підприємств торгівлі тощо).

Обласні державні адміністрації на їх території вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах міст обласного значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених відповідними положеннями ЗК України.

Київська, Севастопольська міські державні адміністрації вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах їх територій для всіх потреб, крім випадків, визначених відповідними положеннями Земельного кодексу.

Рада міністрів АРК вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах міст республіканського (АРК) значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених відповідними положеннями ЗК України.

Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, — ріллю, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси площею понад 1 гектар для нелісогосподарських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення, крім випадків, визначених відповідними положеннями ЗК України.

У разі незгоди землекористувача з вилученням земельної ділянки питання вирішується в судовому порядку.

15.4. Органи, які розглядають земельні спори. Строки і порядок їх вирішення. Правова допомога адвоката при розгляді справ цієї категорії.

Земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах.

Органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів спір вирішується судом.

Земельні спори розглядаються органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів та органами місцевого самоврядування на підставі заяви однієї із сторін у місячний термін з дня подання заяви за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності однієї із сторін при першому вирішенні питання і відсутності офіційної згоди на розгляд питання розгляд спору переноситься. Повторне відкладання розгляду спору може мати місце лише з поважних причин. Відсутність однієї із сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє його розгляд і прийняття рішення.

У рішенні органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів визначається порядок його виконання. Рішення передається сторонам у 5-денний термін з часу його прийняття.

Сторони, які беруть участь у земельному спорі, мають право: знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки, брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні і письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору, і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його.

Рішення відповідних органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів, органів місцевого самоврядування вступає в силу з моменту його прийняття. Оскарження зазначених рішень у суді призупиняє їх виконання. Виконання рішення щодо земельних спорів здійснюється органом, який прийняв це рішення. Виконання рішення не звільняє порушника від відшкодування збитків або втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва внаслідок порушення земельного законодавства. Виконання рішення щодо земельних спорів може бути призупинено або його термін може бути продовжений вищестоящим органом або судом.

15.5. Плата за землю. Земельний податок. Застава земельних ділянок і земельні торги. Спори з цих питань, порядок вирішення, правова допомога адвоката.

На сьогодні діє Закон України «Про плату за землю» від 3 липня 1992 р. № 2535-XII.

Відповідно до цього Закону, використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від грошової оцінки земель. Розміри податку за земельні ділянки, грошову оцінку яких не встановлено, визначаються до її встановлення в порядку, визначеному цим Законом.

Власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі, крім орендарів та інвесторів — учасників угоди про розподіл продукції, сплачують земельний податок.

Справляння земельного податку за земельні ділянки, надані в користування у зв'язку з укладенням угоди про розподіл продукції, замінюється розподілом виробленої продукції між державою та інвестором на умовах такої угоди.

За земельні ділянки, надані в оренду, справляється орендна плата.

Плата за землю запроваджується з метою формування джерела коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи та розвитку інфраструктури населених пунктів.

Ставки земельного податку, порядок обчислення і сплати земельного податку не можуть встановлюватись або змінюватись іншими законодавчими актами, крім Закону України «Про плату за землю». Зміни і доповнення до цього Закону вносяться не пізніше ніж за три місяці до початку нового бюджетного року і набирають чинності з початку нового бюджетного року.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, а також земельна частка (пай), яка перебуває у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди.

Суб'єктом плати за землю (платником) є власник земельної ділянки, земельної частки (паю) і землекористувач, у тому числі орендар.

Застава землі регулюється відповідно до загальних положень про іпотеку, які встановлюються Законом України «Про іпотеку». Згідно з цим Законом іпотека — це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду і до неї застосовуються правила щодо іпотеки, яка виникає на підставі договору, якщо інше не встановлено Законом.

Взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя за іпотечним договором виникають з моменту його нотаріального посвідчення. У разі іпотеки, яка виникає на підставі закону або рішення суду, взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя виникають з дня вчинення відповідного правочину на підставі якого виникає іпотека, або з дня набрання законної сили рішенням суду.

Іпотекою може бути забезпечене виконання дійсного зобов'язання або задоволення вимоги, яка може виникнути в майбутньому на підставі договору, що набрав чинності.

Іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

У разі порушення боржником основного зобов'язання відповідно до іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити забезпечені нею вимоги за рахунок

предмета іпотеки переважно перед іншими особами, права чи вимоги яких на передане в іпотеку нерухоме майно не зареєстровані у встановленому законом порядку або зареєстровані після державної реєстрації іпотеки. Якщо пріоритет окремого права чи вимоги на передане в іпотеку нерухоме майно виникає відповідно до закону, таке право чи вимога має пріоритет над вимогою іпотекодержателя лише у разі його/її виникнення та реєстрації до моменту державної реєстрації іпотеки.

Пріоритет права іпотекодержателя на задоволення забезпечених іпотекою вимог за рахунок предмета іпотеки відносно зареєстрованих у встановленому законом порядку прав чи вимог інших осіб на передане в іпотеку нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації іпотеки. Зареєстровані права та вимоги на нерухоме майно підлягають задоволенню згідно з їх пріоритетом — у черговості їх державної реєстрації.

Особливості іпотеки земельних ділянок. Іпотека земельних ділянок здійснюється відповідно до Закону України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 р. № 898-IY.

Заборони та обмеження щодо відчуження і цільового використання земельних ділянок, встановлені ЗК України, є чинними при їх іпотеці.

Реалізація переданих в іпотеку земельних ділянок сільськогосподарського призначення при зверненні стягнення на предмет іпотеки здійснюється на прилюдних торгах. Покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення можуть бути особи, визначені ЗК України.

Дія Закону «Про іпотеку» не поширюється на земельні ділянки, які перебувають у державній чи комунальній власності і не підлягають приватизації.

Земельні торги — продаж на конкурентних засадах земельних ділянок державної або комунальної власності, призначених для продажу суб'єктам підприємницької діяльності під забудову. Земельні торги проводяться у формі аукціону або конкурсу. У земельних торгах можуть брати участь громадяни і юридичні особи, які сплатили реєстраційний та гарантійний внески і можуть бути покупцями відповідно до законодавства України.

Форма проведення земельних торгів (аукціон або конкурс) визначається власником земельної ділянки, якщо інше не передбачено законом. Земельні торги можуть проводитися за рішенням суду.

Органи державної влади або органи місцевого самоврядування, державні органи приватизації уповноважені приймати рішення про відчуження земель, що перебувають у державній або комунальній власності, визначають переліки земельних ділянок, призначених для продажу суб'єктам підприємницької діяльності під забудову та на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, на земельних торгах.

Земельна ділянка, призначена для продажу суб'єктам підприємницької діяльності під забудову, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, на земельних торгах, виставляється на земельні торги після:

а) визначення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) та закріплення їх межовими знаками;

б) виготовлення технічного паспорта земельної ділянки.

У технічному паспорті земельної ділянки містяться відомості про:

а) розмір земельної ділянки;

б) місце розташування (адресу);

в) належність до державної чи комунальної власності;

г) грошову оцінку земельної ділянки та її стартову ціну;

ґ) природний і господарський стан земельної ділянки;

д) цільове призначення земельної ділянки.

Положення про технічний паспорт земельної ділянки, яка виставляється на земельні торги, визначається Кабінетом Міністрів України.

Земельні торги проводяться не раніше ЗО днів з моменту опублікування у пресі офіційної інформації про виставлення на земельні торги земельних ділянок, а також розміщення на таких земельних ділянках рекламних щитів з офіційною інформацією про виставлення на земельні торги земельних ділянок.

Офіційна інформація про виставлення земельних ділянок на земельні торги повинна включати відомості про:

а) розмір земельної ділянки;

б) цільове призначення;

в) стартову ціну;

г) місце і час проведення торгів;

ґ) назву та адресу установи, прізвище та посаду, номер телефону особи, у якої можна ознайомитися з технічним паспортом земельної ділянки.

Організатором земельних торгів є орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, уповноважений здійснювати відчуження земельної ділянки, призначеної для продажу під забудову, або державний виконавець відповідно до рішення суду, державний орган приватизації при продажу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації. Проведення земельних торгів здійснює юридична особа, яка має дозвіл (ліцензію) на проведення земельних торгів, на підставі договору з відповідним органом державної влади чи органом місцевого самоврядування.

Організатор земельних торгів має право відмовитися від їх проведення не пізніше, ніж за 10 днів до їх проведення з обов'язковою публікацією офіційної інформації про скасування земельних торгів із зазначенням причини скасування.

Земельні торги проводяться у порядку, встановленому законом.

Земельні торги визнаються такими, що не відбулися, у разі:

а) відсутності покупців або наявності тільки одного покупця;

б) якщо жоден із покупців не запропонував ціну, вищу за стартову ціну земель ної ділянки;

в) несплати в установлений термін переможцем земельних торгів належної су ми за придбану земельну ділянку.

У разі звернення стягнення на земельну ділянку, що перебуває у власності громадянина чи юридичної особи, земельна ділянка підлягає продажу на земельних торгах, що проводяться у формі аукціону.

Звернення стягнення на земельні ділянки, призначені для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, допускається у випадках, коли у власників таких ділянок відсутнє інше майно, на яке може бути звернене стягнення, якщо інше не запропоновано власником земельної ділянки.

15.6. Приватизація землі. Спори з цих питань та порядок їх вирішення. Правова допомога адвоката у таких справах.

При приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій (далі — підприємств) земельні ділянки передаються працівникам цих підприємств працівникам державних та комунальних закладів освіти, культури, охорони здоров'я, розташованих на території відповідної ради, а також пенсіонерам з їх числа з визначенням кожному з них земельної частки (паю).

Рішення про приватизацію земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств приймають органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень за клопотанням працівників цих підприємств.

Деякі землі у приватну власність особам передаються безоплатно. Площа становить різницю між загальною площею земель, що перебували у постійному користуванні сільськогосподарських підприємств і площею земель, які залишаються у державній чи комунальній власності (лісогосподарське призначення, водний фонд, резервний фонд).

Особи мають гарантоване право одержати свою земельну частку (пай), виділену в натурі (на місцевості).

При обчисленні розміру земельної частки (паю) враховуються сільськогосподарські угіддя, які перебували у постійному користуванні державних та комунальних сільськогосподарських підприємств за винятком земель, що залишаються у державній та комунальній власності. Загальний розмір обчисленої для приватизації площі сільськогосподарських угідь поділяється на загальну кількість осіб.

Вартість і розміри в умовних кадастрових гектарах земельних часток (паїв) працівників відповідних підприємств та пенсіонерів з їх числа є рівними.

Розміри земельних ділянок, що виділяються для працівників державних та комунальних закладів, підприємств і організацій культури, освіти та охорони здоров'я та пенсіонерів з їх числа, які проживають у сільській місцевості або селищах міського типу, не можуть перевищувати норм безоплатної передачі земельних ділянок громадянам, встановлених законом для ведення особистого селянського господарства.

Внутрігосподарські шляхи, господарські двори, полезахисні лісосмуги та інші захисні насадження, гідротехнічні споруди, водойми тощо можуть бути відповідно до ЗК України передані у власність громадян, сільськогосподарських підприємств, що створені колишніми працівниками державних і комунальних сільськогосподарських підприємств.

Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у процесі приватизації створюють резервний фонд земель за погодженням його місця розташування з особами у розмірі до 15 відсотків площі всіх сільськогосподарських угідь, які були у постійному користуванні відповідних підприємств.

Резервний фонд земель перебуває у державній або комунальній власності і призначається для подальшого перерозподілу та використання за цільовим призначенням.

Земельні ділянки, одержані громадянами внаслідок приватизації земель державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, на яких розташовані та функціонують меліоративні системи, використовуються спільно на підставі угоди. У разі відсутності згоди щодо спільного використання зазначених земельних ділянок питання вирішується в судовому порядку.

Громадянам України — членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність надані їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради.

Однією з підстав набуття громадянами України права власності на земельні ділянки на підставі є приватизація земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування.

Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян проводиться у разі:

а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян;

б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств;

в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених ЗК України.

Передача земельних ділянок безоплатно у власність громадян у межах норм, визначених ЗК України, проводиться один раз по кожному виду використання.

Надання у користування земельної ділянки, що перебуває у власності або у користуванні, проводиться лише після вилучення (викупу) її в порядку, передбаченому ЗК України.

Громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки, яка перебуває у його користуванні, подає заяву до відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки.

Рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо приватизації земельних ділянок приймається у місячний строк на підставі технічних матеріалів та документів, що підтверджують розмір земельної ділянки.

Громадяни — працівники державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонери з їх числа, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні цих підприємств, звертаються з клопотанням про приватизацію цих земель відповідно до сільської, селищної, міської ради або районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації.

Відповідний орган місцевого самоврядування або орган виконавчої влади в місячний термін розглядає клопотання і надає дозвіл підприємствам на розробку проекту приватизації земель.

Передача земельних ділянок у власність громадянам — працівникам державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонерам з їх числа проводиться після затвердження проекту приватизації земель у порядку, встановленому ЗК України.

Громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації, подають заяву до відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки. У заяві зазначаються бажані розміри та мета її використання.

Відповідна місцева державна адміністрація або сільська, селищна, міська рада розглядає заяву, а при передачі земельної ділянки фермерському господарству — також висновки конкурсної комісії, і в разі згоди на передачу земельної ділянки у власність надає дозвіл на розробку проекту її відведення.

Проект відведення земельної ділянки розробляється за замовленням громадян організаціями, які мають відповідні дозволи (ліцензії) на виконання цих видів робіт, у строки, що обумовлюються угодою сторін.

Проект відведення земельної ділянки погоджується з органом по земельних ресурсах, природоохоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органами архітектури і охорони культурної спадщини та подається на розгляд відповідних місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування.

Районна, Київська чи Севастопольська міська державна адміністрація або сільська, селищна, міська рада у місячний строк розглядає проект відведення та приймає рішення про передачу земельної ділянки у власність. У разі відмови у передачі земельної ділянки у власність або залишення заяви без розгляду питання вирішується в судовому порядку.

15.7. Підстави припинення прав на землю та вилучення земельних ділянок. Розгляд спорів з цих питань та правова допомога адвоката.

Підставами припинення права власності на земельну ділянку є:

а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку;

б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця;

в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;

г) Звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора;

ґ) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

д) конфіскація за рішенням суду;

є) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених ЗК України. Підставами припинення права користування земельною ділянкою є:

а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою;

б) вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених ЗК України;

в) припинення діяльності державних чи комунальних підприємств;

г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам;

ґ) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;

д) систематична несплата земельного податку або орендної плати.

Припинення права власності на земельну ділянку у разі добровільної відмови власника землі на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у разі згоди на одержання права власності на земельну ділянку укладають угоду про передачу права власності на земельну ділянку, яка підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Припинення права постійного користування земельною ділянкою у разі добровільної відмови землекористувача здійснюється за його заявою до власника земельної ділянки. Власник земельної ділянки на підставі заяви землекористувача приймає рішення про припинення права користування земельною ділянкою, про що повідомляє органи державної реєстрації.

Примусове припинення прав на земельну ділянку здійснюється у судовому порядку у разі:

а) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;

б) неусунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними і хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруд нення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організма ми, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здо ров'ю населення) в терміни, встановлені вказівками спеціально уповноважених органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів;

в) конфіскації земельної ділянки;

г) викупу (вилучення) земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

ґ) примусового звернення стягнень на земельну ділянку по зобов'язаннях власника цієї земельної ділянки;

д) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без гро мадянства у встановлений строк у випадках, визначених Земельним кодексом.

У разі виявлення порушення земельного законодавства державний інспектор по використанню та охороні земель складає протокол про порушення та видає особі, яка допустила порушення, вказівку про його усунення у 30-денний строк. Якщо особа не виконала протягом зазначеного строку вказівки державного інспектора щодо припинення порушення земельного законодавства, державний інспектор по використанню та охороні земель відповідно до закону накладає на таку особу адміністративне стягнення та повторно видає вказівку про припинення правопорушення чи усунення його наслідків у 30-денний строк.

У разі неусунення порушення земельного законодавства у вказаний строк державний інспектор по використанню та охороні земель звертається до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про припинення права користування земельною ділянкою.

Рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування про припинення права користування земельною ділянкою може бути оскаржене землекористувачем у судовому порядку.

Якщо до особи переходить право власності на земельну ділянку, яка за З К України не може перебувати в її власності, ця ділянка підлягає відчуженню її власником протягом року з моменту переходу такого права. У випадках, коли земельна ділянка цією особою протягом встановленого строку не відчужена, така ділянка підлягає примусовому відчуженню за рішенням суду. Особа, до якої переходить право власності на земельну ділянку і яка не може набути право власності на землю, має право отримати її в оренду.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, визначених ЗК України, мають право викупу земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, для таких суспільних потреб:

а) під будівлі і споруди органів державної влади та органів місцевого самовря дування;

б) під будівлі, споруди та інші виробничі об'єкти державної та комунальної власності;

в) під об'єкти природно-заповідного та іншого природоохоронного призна чення;

г) оборони та національної безпеки;

ґ) під будівництво та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, газопроводів, водопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, нафто- та газових терміналів, електростанцій тощо);

д) під розміщення дипломатичних та прирівняних до них представництв іно земних держав та міжнародних організацій;

є) під міські парки, майданчики відпочинку та інші об'єкти загального користування, необхідні для обслуговування населення.

Власник земельної ділянки не пізніше, ніж за один рік до майбутнього викупу має бути письмово попереджений органом, який приймає рішення про її викуп.

Викуп земельної ділянки здійснюється за згодою її власника. Вартість земельної ділянки встановлюється відповідно до грошової та експертної оцінки земель, яка проводиться за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

Якщо власник земельної ділянки не згоден з викупною вартістю, питання вирішується в судовому порядку.

У разі введення воєнного або надзвичайного стану земельні ділянки, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, можуть бути відчужені (вилучені) з мотивів суспільної необхідності у порядку, встановленому законом.

Припинення права власності на земельну ділянку у таких випадках здійснюється за умови повного відшкодування її вартості.

Особа, у якої була примусово відчужена земельна ділянка, після припинення дії обставин, у зв'язку з якими було проведено примусове відчуження, має право вимагати повернення цієї земельної ділянки. У разі неможливості повернення примусово відчуженої земельної ділянки власнику за його бажанням надається інша земельна ділянка.

Земельна ділянка може бути конфіскована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Земельні ділянки, надані у постійне користування із земель державної та комунальної власності, можуть вилучатися для суспільних та інших потреб за рішенням органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Вилучення земельних ділянок проводиться за згодою землекористувачів на підставі рішень Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій, сільських, селищних, міських рад відповідно до їх повноважень. Сільські, селищні, міські ради вилучають земельні ділянки комунальної власності відповідних територіальних громад, які перебувають у постійному користуванні, для всіх потреб, крім особливо цінних земель, які вилучаються (викупляються) ними з урахуванням положень ЗК України.

Верховна Рада АРК, обласні, районні ради вилучають земельні ділянки спільної власності відповідних територіальних громад, які перебувають у постійному користуванні, для всіх потреб. Районні державні адміністрації на їх території вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах сіл, селищ, міст районного значення для всіх потреб та за межами населених пунктів для:

а) сільськогосподарського використання;

б) ведення водного господарства, крім випадків, визначених ЗК України;

в) будівництва об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням жителів територіальної громади району (шкіл, лікарень, підприємств торгівлі тощо), крім випадків, визначених положеннями ЗК України.

Обласні державні адміністрації на їх території вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах міст обласного значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених положеннями ЗК України.

Київська, Севастопольська міські державні адміністрації вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах їх територій для всіх потреб, крім випадків, визначених положеннями ЗК України.

Рада міністрів АРК вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах міст республіканського (АРК) значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених положеннями ЗК України.

Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, — ріллю, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси площею понад 1 гектар для нелісогосподарських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення та у випадках, визначених положеннями ЗК України.

У разі незгоди землекористувача з вилученням земельної ділянки питання вирішується в судовому порядку.

До особливо цінних земель належать: чорноземи неродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові грунти; темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерновобуроземні глибокі і середньоглибокі; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму; дернові глибокі ґрунти Закарпаття; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; землі природно-заповідного фонду; землі історико-культурного призначення. Вилучення особливо цінних земель для несільськогосподарських потреб не допускається, за винятком випадків, визначених положеннями Земельного кодексу України.

Земельні ділянки особливо цінних земель, що перебувають у державній або комунальній власності, можуть вилучатися (викуплятися) для будівництва об'єктів загальнодержавного значення, доріг, ліній електропередачі та зв'язку, трубопроводів, осушувальних і зрошувальних каналів, геодезичних пунктів, житла, об'єктів соціально-культурного призначення, нафтових і газових свердловин та виробничих споруд, пов'язаних з їх експлуатацією, за постановою Кабінету Міністрів України або за рішенням відповідної місцевої ради, якщо питання про вилучення (викуп) земельної ділянки погоджується Верховною Радою України.

Погодження матеріалів вилучення (викупу) земельних ділянок особливо цінних земель, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, проводиться Верховною Радою України за поданням Верховної Ради АРК, обласної, Київської і Севастопольської міських рад.

Юридичні особи, зацікавлені у вилученні (викупі) земельних ділянок, зобов'язані до початку проектування погодити із власниками землі і землекористувачами та сільськими, селищними, міськими радами, державними адміністраціями, Радою міністрів АРК, Кабінетом Міністрів України і Верховною Радою України місце розташування об'єкта, розмір земельної ділянки та умови її вилучення (викупу) з урахуванням комплексного розвитку території, який би забезпечував нормальне функціонування на цій ділянці і прилеглих територіях усіх об'єктів, умови проживання населення і охорону довкілля.

Вибір земельних ділянок для розміщення об'єктів проводиться юридичними особами, зацікавленими у їх відведенні. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування зобов'язані в порядку, визначеному законодавством України, надавати інформацію юридичним особам, зацікавленим у відведенні земельних ділянок, щодо можливих варіантів розміщення об'єктів відповідно до затвердженої містобудівної документації та документації із землеустрою. Порядок вибору земельних ділянок для розміщення об'єктів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Погодження місць розташування об'єктів, розмірів передбачуваних для вилучення (викупу) земельних ділянок та умов їх відведення провадиться відповідними сільськими, селищними, міськими радами, державними адміністраціями, Ра-

дою міністрів АРК, Кабінетом Міністрів України відповідно до їх повноважень щодо вилучення цих ділянок, а також Верховною Радою України. Погодження місць розташування об'єктів на особливо цінних землях, а також місць розташування об'єктів власності інших держав, міжнародних організацій провадиться Верховною Радою України.

Юридичні особи, зацікавлені у вилученні (викупі) земельних ділянок, звертаються з клопотанням про погодження місць розташування об'єктів до відповідної сільської, селищної, міської ради, місцевої державної адміністрації. Клопотання щодо об'єктів, вилучення яких проводиться Кабінетом Міністрів України, подаються до Ради міністрів АРК, обласної, Севастопольської міської державної адміністрації. До клопотання додаються необхідні матеріали та розрахунки.

Відповідна сільська, селищна, міська рада чи місцева державна адміністрація згідно із своїми повноваженнями розглядає клопотання і в 5-денний строк з дня реєстрації направляє його разом з матеріалами на розгляд органів земельних ресурсів, природоохоронних, територіальних органів виконавчої влади з питань лісового господарства і санітарно-епідеміологічних органів, органів містобудування і архітектури та охорони культурної спадщини. Зазначені органи протягом двох тижнів з дня одержання клопотання надають свої висновки відповідній сільській, селищній, міській раді чи місцевій державній адміністрації, які з урахуванням одержаних висновків протягом десяти днів приймають рішення про погодження місця розташування того об'єкта, під який мають право самостійно вилучати земельну ділянку, або мотивоване рішення про відмову.

Якщо погодження місця розташування об'єкта проводиться районною, обласною державною адміністрацією, Радою міністрів АРК, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України, сільська, селищна, міська рада готує свій висновок і подає матеріали на погодження до Верховної Ради АРК, обласної, Київської чи Севастопольської міської, районної ради або районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації.

Районна державна адміністрація розглядає у місячний строк матеріали погодження місця розташування об'єкта,*під який має право вилучати земельну ділянку, або подає свій висновок до Ради міністрів АРК, обласної державної адміністрації. Рада міністрів АРК, обласна державна адміністрація розглядають подані матеріали і погоджують місце розташування об'єкта, під який мають право вилучати земельну ділянку.

Матеріали погодження місця розташування об'єкта, що провадиться Кабінетом Міністрів України, подаються Радою міністрів АРК, обласною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією із своїм висновком центральному органу виконавчої влади по земельних ресурсах, який розглядає ці матеріали і у місячний строк подає свої пропозиції до Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України розглядає ці матеріали і приймає відповідне рішення, а з питань, що погоджуються Верховною Радою України, подає їй свої пропозиції.

Верховна Рада АРК, обласні, Київська і Севастопольська міські ради подають до Верховної Ради України пропозиції щодо вилучення особливо цінних земель із земель комунальної власності.

Матеріали погодження місця розташування об'єкта повинні включати: викопіювання з генерального плану або іншої містобудівної документації населеного пункту, копію плану земельної ділянки з нанесенням на ній варіантів розміщення об'єкта із зазначенням загальної площі, яку необхідно вилучити. Зазначаються також склад угідь земельної ділянки, що вилучається, та умови її відведення.

У разі відмови власника землі або землекористувача, сільської, селищної, міської ради, органів державної влади у погодженні місця розташування об'єкта ці питання вирішуються у судовому порядку.

У разі задоволення позову щодо оскарження відмови власника землі або землекористувача, сільської, селищної міської ради, органів державної влади у погодженні місця розташування об'єкта рішення суду є підставою для розробки проекту відведення земельної ділянки.

15.8. Відшкодування збитків у зв'язку з викупом та примусовим відчуженням земельних ділянок: порядок, розміри, умови, спори з приводу відшкодування збитків. Правова допомога адвоката у цих справах.

Власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок:

а) вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом;

б) тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання;

в) встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок;

г) погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників;

ґ) приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан;

д) неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки.

Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, які використовують земельні ділянки, а також органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, діяльність яких обмежує права власників і землекористувачів або погіршує якість земель, розташованих у зоні їх впливу, в тому числі внаслідок хімічного і радіоактивного забруднення території, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами і стічними водами. Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах.

Органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів спір вирішується судом.

Земельні спори розглядаються органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів та органами місцевого самоврядування на підставі заяви однієї із сторін у місячний термін з дня подання заяви.

Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності однієї із сторін при першому вирішенні питання і відсутності офіційної згоди на розгляд питання розгляд спору переноситься. Повторне відкладання розгляду спору може мати місце лише з поважних причин.

Відсутність однієї із сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє його розгляд і прийняття рішення.

У рішенні органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів визначається порядок його виконання. Рішення передається сторонам у 5-денний термін з часу його прийняття.

Сторони, які беруть участь у земельному спорі, мають право знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки, брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні і письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору, і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його.

Рішення відповідних органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів, органів місцевого самоврядування вступає в силу з моменту його прийняття. Оскарження зазначених рішень у суді призупиняє їх виконання. Виконання рішення щодо земельних спорів здійснюється органом, який прийняв це рішення. Виконання рішення не звільняє порушника від відшкодування збитків або втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва внаслідок порушення земельного законодавства. Виконання рішення щодо земельних спорів може бути призупинено або його термін може бути продовжений вищестоящим органом або судом.

Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам визначено постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284. Цією постановою, зокрема, передбачено, що власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні вилученням (викупом) та тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання, погіршенням якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей земельних ділянок або приведенням їх у непридатний для використання стан та неодержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок.

Розміри збитків визначаються комісіями, створеними Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських (міст обласного значення) рад. До складу комісій включаються представники Київської, Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських (міст обласного значення) рад (голови комісій), власники землі або землекористувачі (орендарі), яким заподіяні збитки, представники підприємств, які будуть їх відшкодовувати, представники державних органів земельних ресурсів і фінансових органів, органів у справах містобудування і архітектури та виконавчих комітетів сільських, селищних, міських (міст районного значення) рад, на території яких знаходяться земельні ділянки.

У разі, коли збитки заподіяні погіршенням якості земель або приведенням їх у непридатність для використання за цільовим призначенням, до складу комісій включаються також представники санітарно-епідеміологічних і природоохоронних органів. Результати роботи комісій оформляються відповідними актами, що затверджуються органами, які створили ці комісії.

Відшкодуванню підлягають:

—вартість житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд, включаючи незавершене будівництво;

—вартість плодоягідних та інших багаторічних насаджень;

—вартість лісових і дерево-чагарникових насаджень;

—вартість водних джерел (колодязів, ставків, водоймищ, свердловин тощо), зрошувальних і осушувальних систем, протиерозійних і протиселевих споруд;

—понесені витрати на поліпшення якості земель за період використання земельних ділянок з урахуванням економічних показників, на незавершене сільськогосподарське виробництво (оранка, внесення добрив, посів, інші види робіт), на розвідувальні та проектні роботи;

—інші збитки власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, включаючи і неодержані доходи, якщо вони обгрунтовані.

Розміри збитків визначаються в повному обсязі відповідно до реальної вартості майна на момент заподіяння збитків, проведених витрат на поліпшення якості земель (з урахуванням ринкової або відновної вартості).

Збитки відшкодовуються власникам землі і землекористувачам, у тому числі орендарям, підприємствами, установами, організаціями та громадянами, що їх заподіяли, за рахунок власних коштів не пізніше одного місяця після затвердження актів комісій, а при вилученні (викупі) земельних ділянок — після прийняття відповідною радою рішення про вилучення (викуп) земельних ділянок у період до видачі документа, що посвідчує право на земельну ділянку підприємства або громадянина.

При вилученні (викупі) земельних ділянок до земель запасу збитки відшкодовують власникам землі і землекористувачам, у тому числі орендарям, ради, які прийняли рішення про вилучення (викуп) земель.

При тимчасовому зайнятті земельних ділянок для розвідувальних робіт збитки визначаються за угодою між власниками землі або землекористувачами та підприємствами — замовниками розвідувальних робіт з обумовленням розмірів збитків і порядку їх відшкодування в договорі. При недосягненні згоди розміри збитків визначаються комісіями, створюваними Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських (міст обласного значення) рад.

15.9. Відповідальність за порушення ветеринарно-санітарних норм. її види, органи, уповноважені розглядати справи про правопорушення у галузі ветеринарної медицини, порядок розгляду. Юридична допомога адвоката.

На сьогодні діє Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 р. № 2498-XII, який визначає загальні правові, організаційні та фінансові засади функціонування ветеринарної медицини, вимоги щодо ветеринарно-санітарної якості та безпеки продукції тваринного, а на ринках і рослинного походження, охорони довкілля, а також повноваження державних органів, права і

обов'язки юридичних та фізичних осіб у сфері забезпечення ветеринарного і епізоотичного благополуччя, карантину тварин, здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду

Основними завданнями ветеринарної медицини є:

—охорона території України від занесення з території інших держав або з карантинної зони збудників інфекційних хвороб тварин;

—профілактика і діагностика інфекційних, інвазійних і незаразних хвороб тварин та їх лікування;

—державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд за якістю та безпекою продукції тваринного, а на ринках і рослинного походження; переміщенням, у тому числі експортом, імпортом, об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду; додержанням ветеринарно-санітарних вимог, встановлених законодавством;

—захист населення від хвороб, спільних для тварин і людей;

—ветеринарно-санітарна експертиза продукції тваринного, а на ринках і рослинного походження, що використовується для харчування або виготовлення харчових продуктів, а також готових кормів, кормів рослинного і тваринного походження та кормових добавок;

—державний ветеринарно-санітарний контроль за якістю ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок та засобів ветеринарної медицини;

—бактеріологічний, радіологічний, паразитологічний і токсикологічний контроль на підприємствах переробки продовольчої сировини тваринного походження (далі — переробні підприємства) всіх форм власності: м'ясокомбінатах, птахокомбінатах, холодильниках, базах заготівлі, зберігання та реалізації продукції тваринного походження, а на ринках — продукції рослинного походження;

—сприяння підвищенню кваліфікації спеціалістів ветеринарної медицини;

— сприяння впровадженню в практику досягнень ветеринарної медицини.

Державний ветеринарно-санітарний контроль здійснюється лікарями держав них установ ветеринарної медицини.

Державний ветеринарно-санітарний контроль на об'єктах Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України та Державної прикордонної служби України здійснюється підрозділами ветеринарної медицини цих органів.

Посадові особи, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний контроль, **мають право:**

—перевіряти додержання суб'єктами господарювання ветеринарно-санітар них правил транспортування об'єктів державного ветеринарно-санітарного кон тролю та нагляду і вимог щодо оформлення ветеринарних документів;

—перевіряти якість та безпеку продукції тваринного походження на всіх стадіях виробництва, її відповідність вимогам, визначеним законодавством;

—проводити відбір проб продукції тваринного походження для ветеринарно-санітарної експертизи;

—брати участь у проведенні оцінки зразків нових видів продукції тваринного походження та інших об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду з метою додержання ветеринарно-санітарних вимог і норм якості;

—перевіряти санітарний стан виробничих приміщень та умов зберігання продукції тваринного походження;

—перевіряти якість та безпеку виготовлення, умови зберігання та реалізації ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок, засобів ветеринарної медицини;

—перевіряти експортні, імпортні, транзитні об'єкти державного ветеринар но-санітарного контролю та нагляду.

Посадові особи, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний контроль, **зобов'язані:**

—додержуватися вимог нормативно-правових актів з питань ветеринарної медицини та охорони праці;

—негайно доповідати керівникам відповідних державних установ ветеринарної медицини про виявлені порушення ветеринарно-санітарних вимог, встановлених законодавством.

Державний ветеринарно-санітарний нагляд здійснюється Головним державним інспектором ветеринарної медицини України, його заступниками, головними державними інспекторами ветеринарної медицини АРК, областей, міст Києва та Севастополя, міст, районів, їх заступниками, головними державними інспекторами ветеринарної медицини регіональних служб державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті, їх заступниками та державними інспекторами ветеринарної медицини.

Голова Державного департаменту ветеринарної медицини може надавати повноваження державних інспекторів ветеринарної медицини іншим спеціалістам ветеринарної медицини.

Головний державний інспектор ветеринарної медицини України координує здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду.

Посадові особи, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний нагляд, забезпечуються форменим одягом за рахунок спеціального фонду Державного бюджету України.

Зразки форменого одягу і знаки розрізнення посадових осіб, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний нагляд, затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Посадові особи, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний нагляд, **мають право:**

—безперешкодно відвідувати об'єкти державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду всіх форм власності на відповідній території, одержувати інформацію, необхідну для встановлення епізоотичного стану, виявлення причин захворювання тварин і оцінки ветеринарно-санітарної якості та безпеки продукції тваринного походження, перевіряти стан здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю;

—видавати обов'язкові для виконання розпорядження про здійснення протиепізоотичних і ветеринарно-санітарних заходів (забій, вимушений забій тварин, знезараження продукції тваринного і рослинного походження, її переробка, утилізація або знищення у разі виявлення заразних хвороб, виникнення підозри щодо наявності особливо небезпечного захворювання тварин чи підвищеного вмісту токсинів, радіонуклідів);

—забороняти експорт, імпорт, транзит, внутрішньодержавні перевезення та реалізацію продукції тваринного, а на ринках і рослинного походження та переробку продовольчої сировини тваринного походження, що не відповідають ветеринарно-санітарним вимогам, а також — ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів та кормових добавок, що не відповідають вимогам щодо їх належної якості та безпеки;

—обмежувати, тимчасово припиняти або забороняти будівництво (реконструкцію) тваринницьких ферм, підприємств, що здійснюють забій тварин, пере-

робних підприємств, складських приміщень, ринків, інших об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, що не відповідають ветеринарно-санітарним вимогам;

—утворювати у разі потреби комісії з числа спеціалістів ветеринарної медицини із залученням спеціалістів профільних науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів для встановлення причин захворювання і загибелі тварин;

—повідомляти органи ліцензування в галузі ветеринарної медицини про порушення суб'єктами господарювання ліцензійних умов;

—обмежувати, забороняти або припиняти діяльність суб'єктів господарювання у разі порушення ними ветеринарно-санітарних вимог, встановлених законодавством, яке може спричинити загрозу життю і здоров'ю людей та тварин;

—залучати суб'єктів господарювання, які займаються ветеринарною практикою, до виконання протиепізоотичних заходів;

— накладати адміністративні стягнення у встановленому законодавством порядку.

Посадові особи, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний нагляд, **зобов'язані:**

—вносити протягом однієї доби у разі виявлення осередків (спалахів) гострих інфекційних захворювань або масового отруєння тварин до відповідного органу виконавчої влади подання про запровадження особливого режиму та правил, додержання яких сприятиме припиненню поширення збудників інфекційних захворювань, у тому числі спільних для тварин і людей, забезпечуватиме виробництво продукції тваринного походження належної якості та безпеки, охорону довкілля;

—брати участь у діяльності державних комісій з прийняття в експлуатацію об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду.

Відповідальність за правопорушення у галузі ветеринарної медицини. Суб'єкти господарювання — будь-які юридичні особи, діяльність яких пов'язана з утриманням, транспортуванням та реалізацією тварин; зберіганням, переробкою, транспортуванням та реалізацією продукції тваринного, а на ринках і рослинного походження; виробництвом та реалізацією ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок, здійсненням лабораторної діагностики та наданням ветеринарних послуг, несуть відповідальність у формі штрафу за:

—порушення ветеринарно-санітарних правил, інструкцій щодо профілактики та ліквідації інфекційних хвороб тварин — у розмірі від трьох до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—невиконання заходів щодо карантину тварин або інших карантинних обмежень — у розмірі від шести до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—переміщення через митний кордон без обов'язкового проведення ветеринарно-санітарної експертизи підконтрольних ветеринарному нагляду об'єктів — у розмірі від двадцяти п'яти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—реалізацію ввезених на територію України продукції тваринного і рослинного походження, кормів для тварин, що не пройшли в Україні ветеринарно-санітарної експертизи, — у розмірі від двадцяти п'яти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з вилученням такої продукції та кормів;

—реалізацію на території України ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок та засобів ветеринарної медицини, не зареєстрованих в Україні, — у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з вилученням таких засобів, кормів та кормових добавок відповідно до закону;

—ухилення від пред'явлення або непред'явлення тварин для проведення ветеринарного огляду, обов'язкових заходів (дослідження, щеплення, обробки) щодо профілактики хвороб тварин, а також незабезпечення надійної фіксації тварин хтя проведення огляду (заходів) — у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—виготовлення харчових продуктів із сировини тваринного походження, забороненої для використання, у тому числі з м'яса трупів тварин, уражених електричним струмом, отруєних хімікатами, утоплених, а також вимушено забитих (дорізаних), що не пройшли ветеринарно-санітарної експертизи, тощо — у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з вилученням таких харчових продуктів відповідно до закону;

—ухилення від обов'язкової ветеринарно-санітарної експертизи продукції тваринного, а на ринках і рослинного походження — у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—надання власником (уповноваженою особою) торговельних об'єктів дозволу на реалізацію тварин і продукції тваринного, а на ринках і рослинного походження, що не пройшли ветеринарно-санітарної експертизи, — у розмірі від сорока до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

—ухилення від виконання або неналежне виконання приписів державних інспекторів ветеринарної медицини — у розмірі від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Сплата штрафів не звільняє суб'єктів господарювання від усунення допущених порушень і відшкодування завданих збитків у порядку, встановленому законодавством.

Справи про правопорушення, передбачені цим Законом, розглядають Державний департамент ветеринарної медицини, його територіальні органи і регіональні служби державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті не пізніш як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні — два місяці з дня його виявлення.

Накладати штрафи від імені Державного департаменту ветеринарної медицини, його територіальних органів і регіональних служб державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті мають право головні державні інспектори ветеринарної медицини, їх заступники, державні інспектори ветеринарної медицини.

Рішення про накладення штрафів за правопорушення у галузі ветеринарної медицини оформляються постановами.

Штраф підлягає сплаті суб'єктом господарювання у місячний строк з дня отримання постанови. У разі порушення цього строку штраф стягується у судовому порядку.

Рішення у справах про правопорушення у галузі ветеринарної медицини можуть бути оскаржені у судовому порядку.

15.10. Правове регулювання використання ядерної енергії і відповідальність за порушення у цій галузі. Юридична допомога адвоката.

Це питання регулюється Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. № 39/95-ВР.

Цей Закон є основоположним у ядерному законодавстві України. Він встановлює пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища, права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, встановлює також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

Основними поняттями, які використовує цей законодавчий акт є такі:

—*джерело іонізуючого випромінювання* — фізичний об'єкт, крім ядерних установок, що містить радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або за певних умов може створювати іонізуюче випромінювання;

—*радіаційна аварія (аварія)* — подія, внаслідок якої втрачено контроль над ядерною установкою, джерелом іонізуючого випромінювання, і яка призводить або може призвести до радіаційного впливу на людей та навколишнє природне середовище, що перевищує допустимі межі, встановлені нормами, правилами і стандартами з безпеки;

—*радіаційний захист* — сукупність радіаційно-гігієнічних, проектно-конструкторських, технічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення радіаційної безпеки;

—*радіоактивні відходи* — матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені діючими нормами, за умови, що використання цих об'єктів та субстанцій не передбачається;

—*ядерна шкода* — втрата життя, будь-які ушкодження, завдані здоров'ю людини, або будь-яка втрата майна, або шкода, заподіяна майну, або будь-яка інша втрата чи шкода, що є результатом небезпечних властивостей ядерного матеріалу на ядерній установці або ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки чи надсилається до неї, крім шкоди, заподіяної самій установці або транспортному засобу, яким здійснювалося перевезення.

Основними завданнями ядерного законодавства є:

—правове регулювання суспільних відносин під час здійснення всіх видів діяльності у сфері використання ядерної енергії;

—створення правових засад системи управління у сфері використання ядерної енергії і системи регулювання безпеки під час використання ядерної енергії;

—встановлення прав, обов'язків і відповідальності органів державної влади, підприємств, посадових осіб і персоналу, а також громадян стосовно їх діяльності, пов'язаної з використанням ядерної енергії;

—визначення основних принципів радіаційного захисту людей та навколишнього природного середовища;

—забезпечення участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики у сфері використання ядерної енергії;

—сприяння подальшому зміцненню міжнародного режиму безпечного використання ядерної енергії.

Радіаційний захист під час використання ядерної енергії базується на таких основних принципах:

—не може бути дозволена жодна діяльність, пов'язана з іонізуючим випромінюванням, якщо кінцева вигода від такої діяльності не перевищує заподіяної нею шкоди;

—величина індивідуальних доз, кількість осіб, які опромінюються, та ймовірність опромінення від будь-якого з видів іонізуючого випромінювання повинні бути найнижчими з тих, що їх можна практично досягти, враховуючи економічні і соціальні фактори;

—опромінення окремих осіб від усіх джерел та видів діяльності у підсумку не повинно перевищувати встановлених дозових меж.

Громадяни та їх об'єднання мають право на запит та одержання від відповідних підприємств у межах їх компетенції повної та достовірної інформації щодо безпеки ядерної установки чи об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, будівництво яких планується або здійснюється, та тих, що експлуатуються або знімаються з експлуатації, за винятком відомостей, що становлять державну таємницю.

Громадяни мають право отримувати інформацію від установ державної системи контролю за радіаційною обстановкою на території України про рівні радіаційного випромінювання на території України, в місцях їх проживання чи роботи. За відмову в наданні такої інформації, умисне перекручення або приховування об'єктивних даних з питань, пов'язаних з безпекою під час використання ядерної енергії, посадові особи підприємств, об'єднань громадян і засобів масової інформації несуть відповідальність згідно з законодавством.

Громадяни України з пізнавальною метою також мають право на відвідування у встановленому порядку ядерних установок, а також об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами.

Для реалізації прав громадян органи державної влади, установи державної системи контролю за радіаційною обстановкою, підприємства, діяльність яких пов'язана з використанням ядерної енергії, їх посадові особи зобов'язані:

—періодично поширювати через засоби масової інформації офіційні відо мості про радіаційну обстановку на території, де знаходяться, експлуатуються підприємства по видобуванню уранової руди, ядерні установки, об'єкти, призна чені для поводження з радіоактивними відходами, джерела іонізуючого ви промінювання, а також відомості щодо безпеки ядерної установки чи об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, будівництво яких планується або здійснюється, та тих, що експлуатуються або знімаються з експлу атації, за винятком відомостей, що становлять державну таємницю;

— надавати можливість громадянам України на їх вимогу безпосередньо відвідувати з пізнавальною метою у встановленому порядку ядерні установки та об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами.

Громадяни та їх об'єднання мають право на участь в обговоренні проектів законодавчих актів і програм у сфері використання ядерної енергії, а також на участь в обговоренні питань, пов'язаних з розміщенням, проектуванням, спорудженням, експлуатацією та зняттям з експлуатації ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання.

З метою залучення громадян та їх об'єднань до участі у розгляді питань, пов'язаних з використанням ядерної енергії, місцеві органи державної влади і самоврядування можуть організовувати громадські слухання з питань захисту проектів, пов'язаних з розміщенням, спорудженням, зняттям з експлуатації ядерних установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами.

На громадські слухання виносяться як матеріали, подані заявником, так і результати державних та громадських експертиз. Порядок проведення громадських слухань встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Населення територій, на яких розміщуються підприємства по видобуванню уранових руд, ядерні установки, об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами, має право на соціально-економічну компенсацію ризику від їх діяльності, зокрема на:

—використання частини коштів, які інвестуються в будівництво установок і об'єктів, для будівництва об'єктів соціального призначення;

—встановлення пільгового режиму енергоспоживання в районі розташування атомних електростанцій;

—здійснення заходів, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища;

—використання частини коштів, віднесених на собівартість виробленої на діючих АЕС електроенергії, на соціально-економічний розвиток території.

Види, обсяги, джерела та порядок надання компенсацій, а також визначення територій, на які поширюються заходи соціально-економічної заінтересованості, встановлюються Кабінетом Міністрів України за погодженням з місцевими органами державної влади і самоврядування на підставі науково-економічного обґрунтування.

Громадяни, здоров'ю та майну яких завдано шкоди, зумовленої негативним впливом іонізуючого випромінювання під час використання ядерної енергії, мають право на її відшкодування в повному обсязі відповідно до законодавства.

Персонал ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання, а також державні інспектори з нагляду за ядерною та радіаційною безпекою безпосередньо на ядерних установках мають право на соціально-економічну компенсацію негативного впливу іонізуючого випромінювання на їхнє здоров'я відповідно до законодавства України.

Персонал має право на професійну перепідготовку, підвищення кваліфікації та ліцензування за рахунок ліцензіата.

Громадянам України, особам без громадянства, а також іноземним громадянам, які проживають на території України, забезпечується право укладання договору добровільного страхування особи та майна від ризику радіаційного впливу.

Виплати по добровільному страхуванню особи та майна від ризику радіаційного впливу проводяться незалежно від виплат по державному соціальному страхуванню, соціальному забезпеченню та в порядку відшкодування шкоди від радіаційного впливу. Порядок та умови страхування визначаються законодавством України.

Розділ XHI Закону регулює питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, які були завдані порушенням ядерної безпеки.

Відповідальність оператора за ядерну шкоду згідно з Законом є абсолютною — тобто настає незалежно від встановлення її вини, крім випадків, які будуть вказані далі.

Жодна особа, крім оператора, не несе відповідальності за ядерну шкоду, за винятком випадків, передбачених цим Законом. Відповідальність оператора за ядерну шкоду настає, якщо ця шкода заподіяна ядерним інцидентом на ядерній установці, а також під час перевезення ядерного матеріалу на ядерну установку оператора після прийняття ним від оператора іншої ядерної установки відповідальності за цей матеріал або під час його перевезення з ядерної установки оператора і відповідальність за який не була прийнята іншим оператором згідно з письмовою угодою.

Оператор звільняється від відповідальності за ядерну шкоду, якщо вона заподіяна ядерним інцидентом, що виник безпосередньо як наслідок стихійного лиха виняткового характеру, збройного конфлікту, воєнних дій, громадянської війни або повстання.

Якщо ядерна шкода пов'язана з відповідальністю більш як одного оператора, ці оператори несуть часткову відповідальність. Якщо частка кожного з них у цій

шкоді не може бути обґрунтовано визначена, ці оператори несуть солідарну відповідальність.

Якщо ядерна шкода була заподіяна під час транзиту ядерного матеріалу через територію України, відповідальність за ядерну шкоду несе оператор, що є вантажовідправником чи є його одержувачем. Момент переходу відповідальності визначається угодою між вантажовідправником і вантажоодержувачем. У разі відсутності чіткого визначення настання цього моменту вантажовідправник несе відповідальність до моменту передачі вантажу уповноваженій особі на кордоні держави, до якої відправлено вантаж, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, учасником яких є Україна.

Якщо оператор доведе, що ядерна шкода виникла повністю або частково внаслідок грубої недбалості особи, якій заподіяна шкода, або внаслідок дії чи бездіяльності такої особи з наміром заподіяти шкоду, оператор за рішенням суду може звільнятися повністю або частково від обов'язку відшкодування шкоди, заподіяної такій особі.

Положення цього Закону не застосовуються до відповідальності оператора за ядерну шкоду, заподіяну безпосередньо ядерній установці або будь-якому майну на місці розташування цієї установки, що використовується або має використовуватися у зв'язку з цією установкою, або транспортному засобу, на якому ядерний матеріал перебував під час ядерного інциденту.

До відносин, які виникають у зв'язку із заподіянням шкоди в частині, що не регулюється цим Законом, застосовуються норми цивільного законодавства України.

Відповідальність за шкоду, спричинену Чорнобильською катастрофою, встановлюється відповідним законодавством України.

Коли ядерна шкода та неядерна шкода спричинені спільно ядерним інцидентом та подіями іншого характеру, то неядерна шкода, якщо вона не може бути обґрунтовано відокремлена від ядерної, вважається ядерною шкодою, спричиненою цим ядерним інцидентом.

Право на подання позову про відшкодування ядерної шкоди, заподіяної життю і здоров'ю особи, не обмежується строком давності.

Право на подання позову про відшкодування ядерної шкоди, заподіяної майну або навколишньому природному середовищу, діє протягом десяти років з дня заподіяння шкоди.

Якщо ядерна шкода заподіяна ядерним інцидентом, пов'язаним з ядерним матеріалом, який під час цього ядерного інциденту був викрадений, загублений, викинутий чи залишений без догляду, період, встановлений згідно з ч. 2 ст. 76 Закону, відраховується з дня виникнення цього ядерного інциденту, але ні в якому разі не повинен перевищувати двадцяти років з дня крадіжки, втрати, викидання чи залишення ядерного матеріалу без догляду.

Право на відшкодування ядерної шкоди втрачає силу, якщо позов не подано протягом трьох років від дня, коли особа, якій завдано ядерної шкоди, знала або мала знати про таку шкоду і про оператора, який є відповідальним за цю шкоду, за умови, що періоди не будуть перевищені.

Оператор забезпечує страхування або інше фінансове забезпечення відшкодування за ядерну шкоду у розмірі та на умовах, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

Якщо розмір страхування або інше фінансове відшкодування недостатньо, то в такому разі відшкодування шкоди за поданими позовами забезпечується державою. Відшкодування ядерної шкоди включає кошти, які виплачуються з фондів соціального страхування та соціального забезпечення, фондів медичного страху-

вання, а також кошти, які виплачуються у разі нещасного випадку на виробництві або на випадок професійних захворювань. Фонди, за рахунок яких здійснено відшкодування, та організації, які виплатили зазначені суми на відшкодування ядерної шкоди, мають право регресного позову до оператора. Оператор має право регресу лише у двох випадках:

—якщо це право передбачено письмовою угодою;

—проти фізичної особи, яка діяла або не діяла з наміром заподіяти шкоду, якщо в результаті дії або бездіяльності цієї особи стався ядерний інцидент.

Справи стосовно позовів про відшкодування ядерної шкоди, заподіяної ядерним інцидентом, що мав місце на території України, розглядаються виключно судами України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, учасником яких є Україна.

Розділ IV Закону передбачає відповідальність за порушення законодавства у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки. Порушення законодавства у сфері використання ядерної енергії персоналом та посадовими особами ядерної установки, об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, джерел іонізуючого випромінювання, персоналом і посадовими особами підприємств, установ і організацій, які здійснюють будь-яку іншу діяльність у сфері використання ядерної енергії, і громадянами тягне за собою дисциплінарну, цивільну (крім цивільної відповідальності за ядерну шкоду), адміністративну та кримінальну відповідальність згідно з законодавством.

Правопорушеннями у сфері використання ядерної енергії є:

—порушення норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки;

—недотримання вимог щодо розміщення ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання;

—проведення робіт на ядерній установці, джерелі іонізуючого випромінювання, а також поводження з ядерними матеріалами та джерелами іонізуючого випромінювання без наявності дозволу;

—використання ядерної установки, джерел іонізуючого випромінювання, ядерних матеріалів у медичних цілях без дозволу уповноважених на це органів охорони здоров'я;

—невиконання умов дозволів органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки;

—невиконання приписів органів державного регулювання з ядерної та радіаційної безпеки;

—надання дозволів та приписів посадовими особами органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки з порушенням встановленого порядку;

—поставка, монтаж та введення в експлуатацію несправного обладнання ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання;

—прийняття в експлуатацію ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання без спорудження та введення в дію всіх передбачених проектом цих комплексів об'єктів;

—прийняття в експлуатацію ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання без реалізації заходів щодо забезпечення захисту персоналу цих установок, населення прилеглих районів та навколишнього природного середовища;

—створення перешкод у виконанні посадовими особами органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки своїх функцій;

—невиконання службових обов'язків у критичних ситуаціях, що призвело або могло призвести до людських жертв чи радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища;

—самовільне залишення ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання оперативним персоналом чергової зміни;

—допуск до роботи на ядерній установці, джерелі іонізуючого випромінювання персоналу, який не пройшов відповідної підготовки чи не має документа, що засвідчує його кваліфікацію, осіб молодше 18 років, а також тих, які мають медичні протипоказання;

—допуск до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках і об'єктах, призначених для поводження з радіоактивними відходами, іншими джерелами іонізуючого випромінювання, осіб, які не пройшли спеціальної перевірки;

—насильницькі дії, які перешкоджають оперативному персоналу та посадовим особам виконувати службові обов'язки;

—пряме чи опосередковане примушування посадовими особами оперативного персоналу до порушення регламенту та інструкцій з експлуатації ядерної установки, джерела іонізуючого випромінювання;

—ухилення від виконання своїх обов'язків згідно з діючим планом захисту населення та персоналу на випадок аварії;

—направлення посадовою особою підлеглих в радіаційно небезпечні зони без їх згоди і без інформування про можливі рівні опромінювання, а також з порушенням передбачених для цих умов норм, правил та інструкцій;

—необгрунтована відмова від надання інформації або надання недостовірної інформації, несвоєчасне надання або приховування інформації;

—приховування факту про виникнення аварії на ядерній установці, джерелі іонізуючого випромінювання або несвоєчасне інформування про це органів державної влади та самоврядування;

—приховування та перекручення інформації про аварію або інших даних, які впливають на оцінку безпеки;

—приховування інформації про стан радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища, а також надання умисно неправдивої інформації про стан радіаційної обстановки;

—необгрунтований або умисний викид радіоактивних речовин в атмосферу, водне середовище та надра в кількостях, що перевищують гранично допустимі рівні;

—крадіжка, незаконне придбання, зберігання, передача, продаж, використання або руйнування ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання, приховування інформації про підготовку або здійснення таких дій;

—дії, що призвели або могли призвести до ядерної шкоди;

—вимога здійснити певні дії або утриматись від них, поєднана із загрозою використання ядерних матеріалів чи джерел іонізуючого випромінювання;

—порушення встановленого порядку ядерного експорту та імпорту;

—залучення до господарського обігу з метою використання та споживання населенням продукції, що зазнала опромінення, або виробництво та реалізація без дозволу уповноважених на те органів охорони здоров'я продукції, яка містить радіоактивні речовини понад встановлену норму;

—порушення вимог щодо забезпечення фізичного захисту ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання, ядерної установки та радіоактивних відходів;

—участь у проведенні на території ядерної установки, об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, несанкціонованих громадських заходів;

— організація несанкціонованих мітингів та інших заходів поза територією ядерної установки, об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними

відходами, якщо ці заходи спричинили або могли спричинити перешкоди у доставці до них людей, вантажів, пожежної або іншої спеціальної техніки, а також якщо сталися або могли статися порушення дієздатності систем життєзабезпечення установки, об'єкта.

Відповідальність за інші правопорушення у сфері використання ядерної енергії встановлюється законодавством України.

На підприємства, які здійснюють діяльність у сфері використання ядерної енергії, у разі порушення норм, правил і стандартів з безпеки або умов дозволів на ведення робіт, якщо ці порушення завдали або могли завдати шкоди здоров'ю людей чи навколишньому природному середовищу, органами державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки може бути накладено штрафи. Розмір штрафів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Організації та особи, які здійснюють державну, включаючи екологічну, експертизу проектів ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання, несуть відповідальність за шкоду (крім цивільної відповідальності за ядерну шкоду), спричинену некомпетентними або необгрунтованими висновками, згідно з законодавством України.

15.11. Правове регулювання захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання, відшкодування завданої шкоди. Порядок надання юридичної допомоги адвокатом.

Крім застосування положень Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» під час розгляду даного питання необхідно також врахувати положення Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. № 4004-ХП.

Згідно з останнім підприємства, що виробляють, зберігають, транспортують, використовують радіоактивні речовини та джерела іонізуючих випромінювань, здійснюють їх захоронения, знищення чи утилізацію, зобов'язані дотримувати норм радіаційної безпеки, відповідних санітарних правил, а також норм, установлених іншими актами законодавства, що містять вимоги радіаційної безпеки.

Роботи з радіоактивними речовинами та іншими джерелами іонізуючих випромінювань здійснюються з дозволу державної санітарно-епідеміологічної служби та інших спеціально уповноважених органів.

Випадки порушень норм радіаційної безпеки, санітарних правил роботи з радіоактивними речовинами, іншими джерелами іонізуючих випромінювань, а також радіаційні аварії підлягають обов'язковому розслідуванню за участю посадових осіб, які здійснюють державний санітарно-епідеміологічний нагляд.

Головні державні санітарні лікарі (їх заступники) застосовують такі заходи для припинення порушення санітарного законодавства:

а) обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності підприємств, об'єктів будь-якого призначення, технологічних ліній, машин і механізмів, вико нання окремих технологічних операцій, користування плаваючими засобами, рухомим складом і літаками у разі невідповідності їх вимогам санітарних норм;

б) обмеження, тимчасова заборона або припинення будівництва, реконст рукції та розширення об'єктів за проектами, що не мають позитивного висновку за результатами державної санітарно-епідеміологічної експертизи, та у разі відступу від затвердженого проекту;

в) тимчасова заборона виробництва, заборона використання та реалізації хімічних речовин, технологічного устаткування, будівельних матеріалів, біоло-

гічних засобів, товарів народного споживання, джерел іонізуючих випромінювань в разі відсутності їх гігієнічної регламентації та державної реєстрації, а також якщо їх визнано шкідливими для здоров'я людей;

г) обмеження, зупинення або заборона викидів (скидів) забруднюючих речо вин за умови порушення санітарних норм;

ґ) зупинення або припинення інвестиційної діяльності у випадках, встановлених законодавством;

д) внесення власникам підприємств або уповноваженим ними органам подан ня про відсторонення від роботи або іншої діяльності осіб;

є) вилучення з реалізації (конфіскація) небезпечних для здоров'я хімічних та радіоактивних речовин, біологічних матеріалів у порядку, що встановлюється законодавством.

є) заборона виробництва або обігу, а також вилучення з обігу харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок, допоміжних матеріалів для переробки харчових продуктів, а також допоміжних засобів та матеріалів для виробництва та обігу харчових продуктів на підставах та у порядку, що встановлені законами України «Про безпечність та якість харчових продуктів» та «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції».

На вимогу посадових осіб органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби виконання заходів для припинення порушень санітарного законодавства у необхідних випадках здійснюється із залученням працівників органів внутрішніх справ.

Постанови, розпорядження, приписи, висновки посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби у місячний термін можуть бути оскаржені:

а) головного державного санітарного лікаря України — до Кабінету Міністрів України або до суду;

б) головного державного санітарного лікаря центрального органу виконавчої влади з питань оборони, з питань внутрішніх справ, у справах охорони державно го кордону, з питань виконання покарань, Державного управління справами, Служби безпеки України — головному державному санітарному лікарю України або до суду;

в) інших головних державних санітарних лікарів та посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби — вищестоящому головному державному санітарному лікарю або до суду.

Оскарження прийнятого рішення не припиняє його дії.

За невиконання або неналежне виконання посадовими особами державної санітарно-епідеміологічної служби своїх обов'язків вони притягаються до юридичної відповідальності згідно з законом.

Дисциплінарна відповідальність за порушення санітарного законодавства. Працівники підприємств, дії яких призвели до порушення санітарного законодавства, невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби, підлягають дисциплінарній відповідальності згідно з законодавством.

Адміністративна відповідальність та фінансові санкції за порушення санітарного законодавства. За порушення санітарного законодавства або невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби на осіб, винних у вчиненні таких правопорушень, може бути накладено штраф у таких розмірах:

на посадових осіб — від одного до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

на громадян — від одного до дванадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

До підприємств, підприємців, установ, організацій, які порушили санітарне законодавство, застосовуються такі фінансові санкції:

а) за передачу замовникові або у виробництво і застосування конструкторсь кої, технологічної та проектної документації, що не відповідає вимогам санітар них норм, розробник цієї документації сплачує штраф у розмірі 25 відсотків вартості розробки;

б) за реалізацію продукції, забороненої до випуску і реалізації посадовими особами органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служ би, підприємство, підприємець, установа, організація сплачує штраф у розмірі 100 відсотків вартості реалізованої продукції;

в) за випуск, реалізацію продукції, яка внаслідок порушення вимог стандартів, санітарних норм є небезпечною для життя і здоров'я людей, підприємство, підприємець, установа, організація сплачує штраф у розмірі 100 відсотків вартості випущеної або реалізованої продукції;

г) за реалізацію на території України імпортної продукції, яка не відповідає ви могам стандартів щодо безпеки для життя і здоров'я людей, санітарних норм, що діють в Україні, підприємство, підприємець, установа, організація сплачує штраф у розмірі 100 відсотків вартості реалізованої продукції;

г) за ухилення від пред'явлення посадовим особам державної санітарно-епіде міологічної служби продукції, яка підлягає контролю, підприємство, підприє мець, установа, організація сплачує штраф у розмірі 25 відсотків вартості про дукції, що випущена з моменту ухилення;

д) за порушення вимог щодо додержання тиші та обмежень певних видів діяльності, що супроводжуються шумом, підприємство, установа, організація, громадянин — суб'єкт господарської діяльності сплачує штраф у розмірі від п'ят десяти до чотирьохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів грома дян. У разі, коли підприємство, установа, організація або громадянин — суб'єкт господарської діяльності не припинили порушення після застосування фінансо вої санкції, вони сплачують штраф у розмірі ста відсотків вартості реалізованої продукції, виконаних робіт, наданих послуг.

Вартість документації та продукції обчислюється за цінами їх реалізації.

Постанови про накладення штрафу та застосування фінансової санкції за порушення санітарного законодавства виносяться на підставі протоколу про порушення санітарних норм, оформленого у встановленому порядку, і є обов'язковими для виконання.

Такі постанови за відповідні порушення можуть видавати:

1) головний державний санітарний лікар України, його заступники, головні державні санітарні лікарі АРК, областей, міст Києва, Севастополя, головні державні санітарні лікарі водного, залізничного, повітряного транспорту, водних басейнів, залізниць, центрального органу виконавчої влади з питань оборони, центрального органу виконавчої влади з питань внутрішніх справ, центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань, Державного управління справами, Служби безпеки України та їх заступники;

2) інші головні державні санітарні лікарі та їх заступники;

3) інші посадові особи державної санітарно-епідеміологічної служби.

Розгляд справ про адміністративні правопорушення у цих справах проводять ся в порядку, встановленому КпАП України.

Один примірник постанови про застосування фінансової санкції надсилається державній податковій інспекції за місцезнаходженням підприємства, підприємця, установи, організації для контролю за її виконанням.

У разі невиконання порушником постанови протягом 15 днів з дня її видання сума санкції стягується у судовому порядку.

Сплата штрафів і фінансових санкцій не звільняє порушників від обов'язку відшкодування збитків підприємствам і громадянам, яких вони зазнали внаслідок порушення санітарного законодавства.

Зарахування сум штрафів здійснюється відповідно до закону.

Повернення необгрунтовано зарахованої до бюджету суми штрафу або фінансової санкції здійснюється фінансовими органами на підставі рішення органу, який скасував застосування штрафу чи санкції.

Особливості застосування заходів адміністративного стягнення за порушення санітарного законодавства посадовими особами державної санітарно-епідеміологічної служби центрального органу виконавчої влади з питань оборони, з питань внутрішніх справ, у справах охорони державного кордону, з питань виконання покарань, Державного управління справами, Служби безпеки України визначаються законодавством.

Цивільно-правова відповідальність за порушення санітарного законодавства. Підприємства, підприємці та громадяни, які порушили санітарне законодавство, що призвело до виникнення захворювань, отруєнь, радіаційних уражень, тривалої або тимчасової втрати працездатності, інвалідності чи смерті людей, зобов'язані відшкодувати збитки громадянам, підприємствам, а також компенсувати додаткові витрати органів, установ та закладів санітарно-епідеміологічної служби на проведення санітарних та протиепідемічних заходів і витрати лікувально-профілактичних закладів на надання медичної допомоги потерпілим.

У разі відмови від добровільної компенсації витрат або відшкодування збитків спір розглядається у судовому порядку.

Кримінальна відповідальність за порушення санітарного законодавства. Діяння проти здоров'я населення, вчинені внаслідок порушення санітарного законодавства, тягнуть за собою кримінальну відповідальність згідно з законом.

15.12. Правове регулювання використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду.

Лісові відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Лісовим кодексом України (далі — Л К України), іншими законодавчими актами України, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Лісові відносини, що виникають при використанні землі, надр, вод, а також відносини щодо охорони, використання й відтворення рослинного та тваринного світу, не врегульовані Л К України, регулюються відповідними законодавчими актами.

До лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 га.

До лісового фонду України не належать:

—зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів;

—окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

До земель лісогосподарського призначення належать лісові землі, на яких розташовані лісові ділянки, та нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства. Віднесення земельних ділянок до складу земель лісогосподарського призначення здійснюється відповідно до земельного законодавства.

Лісовими ресурсами є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів. До лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб.

Ліси, які знаходяться в межах території України, є **об'єктами права власності Українського народу.** Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України.

Ліси можуть перебувати в **державній, комунальній та приватній власності.** Суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи.

У **державній власності** перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності. Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону.

У комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів,% крім лісів, що перебувають у державній або приватній власності. У комунальній власності можуть перебувати й інші ліси, набуті або віднесені до об'єктів комунальної власності в установленому законом порядку. Право комунальної власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування. Право комунальної власності на ліси набувається при розмежуванні в установленому законом порядку земель державної і комунальної власності, а також шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну та з інших підстав, не заборонених законом.

Ліси в Україні можуть перебувати у **приватній власності.** Суб'єктами права приватної власності на ліси є громадяни та юридичні особи України.

Громадяни та юридичні особи України можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 га. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів згідно із законом.

Громадяни та юридичні особи можуть мати у власності ліси, створені ними на набутих у власність у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь, без обмеження їх площі. Ліси, створені громадянами та юридичними особами на земельних ділянках, що належать їм на праві власності, перебувають у приватній власності цих громадян і юридичних осіб.

Право приватної власності на ліси громадян та юридичних осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, та їх державної реєстрації. Ліси, отримані у спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року. Документом, що посвідчує

право приватної власності на ліси, є державний акт на право власності на землю, виданий на відповідну земельну ділянку.

Громадяни та юридичні особи, які мають у приватній власності ліси, мають право:

1) власності на лісові ресурси та їх використання в порядку, визначеному ЛК України;

2) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;

3) продавати або іншим шляхом відчужувати відповідно до закону земельну *лісову ділянку;*

4) споруджувати в установленому порядку виробничі та інші будівлі й спору ди, необхідні для ведення лісового господарства і використання лісових ресурсів.

Громадяни та юридичні особи, які мають у приватній власності ліси, зобов'язані:

1) вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування відповідно до ЛК України;

2) забезпечувати охорону, захист, відтворення і підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей та покращання родючості ґрунтів, виконувати інші заходи відповідно до вимог лісового законодавства;

3) дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів;

4) вести лісове господарство та використовувати лісові ресурси способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, забезпечують збереження корисних властивостей лісів і створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення;

5) вести первинний облік лісів, надавати в установленому законодавством порядку статистичну звітність та інформацію про стан лісів і використання лісових ресурсів;

6) забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тва ринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяти формуванню еко логічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства.

Законом можуть бути передбачені й інші права та обов'язки громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси.

Право приватної власності на ліси припиняється в разі припинення права власності на земельну лісову ділянку у випадках і в порядку, встановлених законом. Припинення права власності на ліси в разі добровільної відмови власника від права власності на земельну лісову ділянку на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу в установленому законом порядку.

Право користування лісами здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування лісами.

У **постійне користування** ліси на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи.

У постійне користування ліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи.

Ліси надаються в постійне користування на підставі рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарст-

ва та з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища.

Право постійного користування лісами посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою.

Об'єктом тимчасового користування можуть бути всі ліси, що перебувають у державній, комунальній або приватній власності. Тимчасове користування лісами може бути: довгостроковим — терміном від одного до п'ятдесяти років і короткостроковим — терміном до одного року.

Довгострокове тимчасове користування лісами — засноване на догозорі строкове платне використання лісових ділянок, які виділяються для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт. Довгострокове тимчасове користування лісами державної та комунальної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок у постійних користувачів лісами на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з постійними користувачами лісами та органом виконавчої влади з питань лісового господарства АРК, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

Довгострокове тимчасове користування лісами приватної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок шляхом укладення між власником лісів та тимчасовим лісокористувачем договору, який підлягає реєстрації в органі виконавчої влади з питань лісового господарства АРК, територіальних органах центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

Короткострокове тимчасове користування лісами для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених ЛК України, здійснюється без вилучення земельних ділянок у власника лісів, постійного лісокористувача на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів, постійним лісокористувачем підприємствам, установам, організаціям, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам.

Суб'єктами правовідносин тимчасового користування лісами є:

власники лісів або уповноважені ними особи;

підприємства, установи, організації, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи.

Тимчасовий лісокористувач не має права передавати лісові ділянки в тимчасове користування іншим особам.

15.13. Вирішення спорів у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів. Правова допомога адвоката у таких категоріях справ.

Спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів вирішуються в установленому порядку органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища, судами.

Виключно судом вирішуються спори з питань володіння, користування і розпоряджання лісами, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб.

Органи виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища вирішують спори, пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у державній власності.

Органи місцевого самоврядування вирішують спори, пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у комунальній власності.

У разі незгоди власників лісів і лісокористувачів з рішенням органів виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища чи органу місцевого самоврядування спір вирішується судом.

Рішення органів виконавчої влади з питань лісового господарства, з питань охорони навколишнього природного середовища, органу місцевого самоврядування щодо спору з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів набирає чинності з дня його прийняття. Оскарження зазначеного рішення в суді зупиняє його виконання.

Виконання рішення щодо спору з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів здійснюється органом, який його прийняв.

Виконання рішення не звільняє особу від відшкодування збитків, завданих нею внаслідок порушення лісового законодавства.

15.14. Відповідальність фізичних і юридичних осіб за шкоду, заподіяну лісовому господарству, її компенсація та відшкодування. Юридична допомога адвоката в цих справах.

Порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону. Відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у:

1) незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;

2) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем, порушенні інших вимог пожежної безпеки в лісах;

3) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інших видів шкідливого впливу;

4) засміченні лісів побутовими і промисловими відходами;

5) порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

6) знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;

7) порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;

8) розкорчовуванні лісових ділянок і використанні їх не за призначенням, у тому числі для спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд без належного дозволу;

9) самовільній заготівлі сіна та випасанні худоби на лісових ділянках;

10) порушенні правил заготівлі лісової підстилки, лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо;

11) заготівлі лісових ресурсів способами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;

12) порушенні порядку заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці і використання інших лісових ресурсів;

13) невнесенні плати за використання лісових ресурсів у встановлені строки;

14) знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах;

15) введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;

16) порушенні строків повернення лісових ділянок, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконанні обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

17) пошкодженні сіножатей, пасовищ і ріллі на землях лісогосподарського призначення;

18) знищенні або пошкодженні лісоосушувальних канав, дренажних систем і доріг на лісових ділянках;

19) невиконанні приписів державної лісової охорони та органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів.

Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення лісового законодавства.

Самовільно зайняті земельні ділянки лісогосподарського призначення, інші земельні лісові ділянки підлягають поверненню за їх належністю без відшкодування витрат, понесених за час незаконного користування ними. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок лісогосподарського призначення, інших земельних лісових ділянок здійснюється в порядку, встановленому ЗК України.

Підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України.

Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню в установленому порядку. В разі неможливості вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів стягується їх вартість.

Органи виконавчої влади з питань лісового господарства, охорони навколишнього природного середовища, місцеві органи виконавчої влади, уповноважені органи державної влади, органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції в порядку, визначеному законодавчими актами, припиняють роботи, що здійснюються підприємствами і громадянами, якщо під час їх проведення не виконуються встановлені технологічні, санітарні та інші спеціальні вимоги щодо безпеки природного стану лісів та їх відтворення.

15.15. Водокористування: суб'єкти, види і порядок. Умови скидання зворотних вод у водні об'єкти, юридична допомога адвоката у таких справах.

Водний кодекс України (далі — ВК України) від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР закріплює положення, відповідно до якого усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту. Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу і є обмеженими та уразливими природними об'єктами.

В умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає не-

обхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту.

ВК України, в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприятиме формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання.

Усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд.

До водного фонду України належать:

1) поверхневі води:

природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;

2) підземні води та джерела;

3) внутрішні морські води та територіальне море.

До **земель водного** фонду належать землі, зайняті:

—морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водоймами, болотами, а також островами;

—прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм;

—гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;

—береговими смугами водних шляхів.

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать:

1) внутрішні морські води та територіальне море;

2) підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;

3) поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків;

4) водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До **водних об'єктів місцевого значення** належать:

1) поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

2) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Води (водні об'єкти) є **виключно власністю народу України і надаються тільки у користування.** Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду АРК і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження водами (водними об'єктами) можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Водокористувачами в Україні можуть бути підприємства і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства. Водокористувачі можуть бути первинними і вторинними.

Первинні водокористувачі — це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) — це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними. Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Водокористувачі мають право:

1) здійснювати загальне та спеціальне водокористування;
2) використовувати водні об'єкти на умовах оренди;
3) вимагати від власника водного об'єкта або водопровідної системи підтримання належної якості води за умовами водокористування;
4) споруджувати гідротехнічні та інші водогосподарські об'єкти, здійснювати їх реконструкцію і ремонт;
5) передавати для використання воду іншим водокористувачам на визначених умовах;
6) здійснювати й інші функції щодо водокористування в порядку, встановленому законодавством.

Права водокористувачів охороняються законом. Порушені права водокористувачів підлягають поновленню в порядку, встановленому законодавством.

Водокористувачі зобов'язані:
1) економно використовувати водні ресурси, дбати про їх відтворення і поліпшення якості вод;
2) використовувати воду (водні об'єкти) відповідно до цілей та умов їх надання;
3) дотримувати встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлених лімітів забору води, лімітів використання води та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території;
4) використовувати ефективні сучасні технічні засоби і технології для утримання своєї території в належному стані, а також здійснювати заходи щодо запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дощовими, сніговими) водами, що відводяться з неї;
5) не допускати порушення прав, наданих іншим водокористувачам, а також заподіяння шкоди господарським об'єктам та об'єктам навколишнього природного середовища;
6) утримувати в належному стані зони санітарної охорони джерел питного та господарсько-побутового водопостачання, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, очисні та інші водогосподарські споруди та технічні пристрої;
7) здійснювати облік забору та використання вод, вести контроль за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин та за якістю води водних об'єктів у контрольних створах, а також подавати відповідним органам звіти в порядку, визначеному ВК України та іншими законодавчими актами;
8) здійснювати погоджені у встановленому порядку технологічні, лісомеліоративні, агротехнічні, гідротехнічні, санітарні та інші заходи щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднених стічних вод;
9) здійснювати спеціальне водокористування лише за наявності дозволу;
10) безперешкодно допускати на свої об'єкти державних інспекторів спеціально уповноважених державних органів у галузі використання, охорони та відтворення водних ресурсів, а також громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які здійснюють перевірку додержання вимог водного законодавства, і надавати їм безкоштовно необхідну інформацію;
11) своєчасно сплачувати збори за спеціальне водокористування та інші збори відповідно до законодавства;
12) своєчасно інформувати місцеві Ради, державні органи охорони навколишнього природного середовища та санітарного нагляду про виникнення аварійних забруднень;

13) здійснювати невідкладні роботи, пов'язані з ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води, та надавати необхідні технічні засоби для ліквідації аварій на об'єктах інших водокористувачів у порядку, встановленому законодавством;

14) виконувати інші обов'язки щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів згідно з законодавством.

У разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій, а також в інших передбачених законодавством випадках права водокористувачів можуть бути обмежені або змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров'я людей та в інших державних інтересах. При цьому пріоритетність надається використанню вод для питних і побутових потреб населення.

Права водокористувачів обмежуються також під час аварій або за умов, що можуть призвести чи призвели до забруднення вод, та при здійсненні невідкладних заходів щодо запобігання стихійному лиху, спричиненому шкідливою дією вод, і ліквідації його наслідків.

Права водокористувачів, які здійснюють спеціальне водокористування, можуть бути обмежені органом, який видав дозвіл на спеціальне водокористування чи надав водний об'єкт у користування або в оренду.

Права вторинних водокористувачів можуть бути обмежені первинними водокористувачами за погодженням з органом, який видав дозвіл на спеціальне водокористування чи надав водний об'єкт у користування.

Водокористування може бути двох видів — **загальне та спеціальне.**

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів. З метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав районні і міські ради за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища, водного господарства, санітарного нагляду та інших спеціально уповноважених державних органів встановлюють місця, де забороняється купання, плавання на човнах, забір води для питних або побутових потреб, водопій тварин, а також за певних підстав визначають інші умови, що обмежують загальне водокористування на водних об'єктах, розташованих на їх території.

Місцеві ради зобов'язані повідомляти населення про встановлені ними правила, що обмежують загальне водокористування.

На водних об'єктах, наданих в оренду, загальне водокористування допускається на умовах, встановлених водокористувачем, за погодженням з органом, який надав водний об'єкт в оренду. Водокористувач, який узяв водний об'єкт у користування на умовах оренди, зобов'язаний доводити до відома населення умови водокористування, а також про заборону загального водокористування на водному об'єкті, наданому в оренду.

Якщо водокористувачем або відповідною радою не встановлено таких умов, загальне водокористування визнається дозволеним без обмежень.

Спеціальне водокористування — це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів.

Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб.

Не належать до спеціального водокористування:

—пропуск води через гідровузли (крім гідроенергетичних);

—подача (перекачування) води водокористувачам у маловодні регіони;

—усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення);

—використання підземних вод для вилучення корисних компонентів;

—вилучення води з надр разом з видобуванням корисних копалин;

—виконання будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт;

—видобування корисних копалин і водних рослин;

—прокладання трубопроводів і кабелів;

—проведення бурових, геологорозвідувальних робіт;

—інші роботи, які виконуються без забору води та скидання зворотних вод.

Спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу. Дозвіл на спеціальне водокористування видається:

державними органами охорони навколишнього природного середовища — у разі використання води водних об'єктів загальнодержавного значення;

Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища — у разі використання води водних об'єктів місцевого значення.

Видача дозволу на спеціальне водокористування здійснюється за клопотанням водокористувача з обґрунтуванням потреби у воді, погодженим з державними органами водного господарства, — в разі використання поверхневих вод, державними органами геології — в разі використання підземних вод та державними органами охорони здоров'я — в разі використання водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних. Порядок погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування затверджується Кабінетом Міністрів України. У дозволі на спеціальне водокористування встановлюються ліміт забору води, ліміт використання води та ліміт скидання забруднюючих речовин. У разі настання маловоддя ці ліміти можуть бути зменшені спеціально уповноваженими державними органами без коригування дозволу на спеціальне водокористування. Спеціальне водокористування є платним.

Строки спеціального водокористування встановлюються органами, які видали дозвіл на спеціальне водокористування. Спеціальне водокористування може бути короткостроковим (до трьох років) або довгостроковим (від трьох до двадцяти п'яти років). У разі необхідності строк спеціального водокористування може бути продовжено на період, що не перевищує відповідно короткострокового або довгострокового водокористування. Продовження строків спеціального водокористування за клопотанням заінтересованих водокористувачів здійснюється державними органами, що видали дозвіл на спеціальне водокористування.

У користування на умовах оренди водні об'єкти (їх частини) місцевого значення та ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення, можуть надаватися водокористувачам лише для риборозведення, виробництва сільськогосподарської і промислової продукції, а також у лікувальних і оздоровчих цілях. Передача орендарем права на оренду водного об'єкта (чи його частини) іншим суб'єктам господарювання забороняється. Орендодавцями водних об'єктів (їх частин) місцевого значення є Верховна Рада АРК і обласні ради.

Окремі повноваження щодо надання водних об'єктів (їх частин) місцевого значення в користування Верховна Рада АРК та обласні Ради можуть передавати відповідним органам виконавчої влади на місцях чи іншим державним органам.

Орендодавцями водних об'єктів загальнодержавного значення є Кабінет Міністрів України та місцеві державні адміністрації.

Розподіл повноважень щодо передачі водних об'єктів загальнодержавного значення визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до ВК України та інших законів України.

Право водокористування на умовах оренди оформляється договором, погодженим з державними органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства. Умови, строки і збір за оренду водних об'єктів (їх частин) визначаються в договорі оренди за згодою сторін.

Водокористувачі, яким водний об'єкт (його частина) надано в оренду, можуть дозволити іншим водокористувачам здійснювати спеціальне водокористування в порядку, встановленому ВК України. Користування водними об'єктами (їх частинами) на умовах оренди здійснюється відповідно до вимог водного законодавства і регулюється ВК України та іншими актами законодавства України.

Користування водними об'єктами для потреб повітряного транспорту здійснюється безкоштовно та без надання відповідного дозволу. У разі необхідності воно може бути частково або повністю заборонено Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за поданням відповідних державних органів водного господарства або охорони навколишнього природного середовища згідно з законодавством.

Користування водними об'єктами, які мають особливе державне значення, наукову або культурну цінність, а також тими, що входять до складу систем оборотного водопостачання теплових та атомних електростанцій, може бути частково чи повністю заборонено в порядку, встановленому законодавством. Лісосплав на водних об'єктах забороняється.

Право юридичних та фізичних осіб на спеціальне водокористування припиняється у разі:

1) якщо відпала потреба у спеціальному водокористуванні;

2) закінчення строку спеціального водокористування;

3) ліквідації підприємств, установ чи організацій;

4) передачі водогосподарських споруд іншим водокористувачам;

5) визнання водного об'єкта таким, що має особливе державне значення, наукову, культурну чи лікувальну цінність;

6) порушення умов спеціального водокористування та охорони вод;

7) виникнення необхідності першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення;

8) систематичного невнесення збору в строки, визначені законодавством.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші підстави для припинення права спеціального водокористування.

Припинення права спеціального водокористування здійснюється:

1) за клопотанням водокористувача;

2) за рішенням органу, що видав дозвіл на спеціальне водокористування;

3) за рішенням Кабінету Міністрів України або відповідних рад;

4) на вимогу органу, який видав дозвіл на спеціальне водокористування.

Припинення права на спеціальне водокористування в усіх випадках здійснюється органом, що видав дозвіл на спеціальне водокористування.

Водокористувачам відшкодовуються збитки, завдані припиненням права або зміною умов спеціального водокористування, за винятком випадків, коли таке припинення (зміна умов) було здійснено з вини самого водокористувача чи за його клопотанням. Порядок відшкодування таких збитків водокористувачам встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення використовуються води, якісні характеристики яких відповідають встановленим державним стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам.

Водокористувачі мають право вимагати від власника вод (водопостачальника) відомості про якість питної води. У разі невідповідності якісних характеристик цих вод встановленим стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам їх використання припиняється за рішенням державних органів санітарного нагляду.

Під час здійснення спеціального водокористування для задоволення питних і побутових потреб населення в порядку централізованого водопостачання підприємства, у віданні яких перебувають питні та господарсько-побутові водопроводи, здійснюють забір води безпосередньо з водних об'єктів відповідно до затверджених у встановленому порядку проектів водозабірних споруд, нормативів якості води і дозволів на спеціальне водокористування. Ці підприємства зобов'язані здійснювати постійне спостереження за якістю води у водних об'єктах, підтримувати в належному стані зону санітарної охорони водозабору та повідомляти державні органи санітарного нагляду, охорони навколишнього природного середовища, водного господарства і місцеві ради про відхилення від встановлених стандартів і нормативів якості води. На централізованих водозаборах підземних вод в межах їх родовищ та на прилеглих територіях водокористувачі повинні облаштовувати локальну мережу спостережувальних свердловин.

Під час використання води для питних і господарсько-побутових потреб населення в порядку нецентралізованого водопостачання юридичні і фізичні особи здійснюють її забір безпосередньо з поверхневих або підземних водних об'єктів у порядку загального і спеціального водокористування. Періодичний контроль за якістю води, що використовується для нецентралізованого водопостачання населення, здійснюється державними органами санітарного нагляду за рахунок водокористувачів.

Підземні води питної якості використовують у першу чергу для задоволення потреб питного і господарсько-побутового водопостачання населення, а також харчової промисловості та тваринництва.

Скидання стічних вод у водні об'єкти допускається лише за умови наявності нормативів гранично допустимих концентрацій та встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин. Водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи щодо запобігання скиданню стічних вод чи його припинення, якщо вони:

1) можуть бути використані у системах оборотного, повторного і послідовного водопостачання;

2) містять цінні відходи, що можуть бути вилучені;

3) містять промислову сировину, реагенти, напівпродукти та кінцеві продукти підприємств у кількості, що перевищує встановлені нормативи технологічних відходів;

4) містять речовини, щодо яких не встановлено гранично допустимі концентрації;

5) перевищують гранично допустимі скиди токсичних речовин та містять збудників інфекційних захворювань;

6) за обсягом скидання забруднюючих речовин перевищують гранично допустимі нормативи;

7) призводять до підвищення температури води водного об'єкта більш ніж на 3 градуси за Цельсієм порівняно з її природною температурою в літній період;

8) є кубовими залишками, шламами, що утворюються в результаті їх очищення і знезараження.

Скидати стічні води, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), забороняється.

У разі перевищення встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин скидання стічних вод у поверхневі водні об'єкти може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) чи припинено в порядку, встановленому законодавством.

Підприємства, які відкачують шахтні, кар'єрні та рудникові води для запобігання затоплення шахт, кар'єрів та рудників під час видобування корисних копалин, зобов'язані впроваджувати ефективні технології, що забезпечують зниження рівня їх мінералізації перед скиданням у водні об'єкти, а підприємства, що добувають нафту і газ, повертають супутньо-пластові води нафтогазових родовищ до підземних горизонтів.

Умови скидання цих вод у водні об'єкти та повернення до підземних горизонтів супутньо-пластових вод нафтогазових родовищ встановлюються органами виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Підприємства, які експлуатують дренажні системи для ліквідації підтоплення, заболочення чи вторинного засолення зрошуваних земель, зобов'язані впроваджувати ефективні технології для зниження рівня природного і техногенного забруднення дренажних вод перед скиданням їх у водні об'єкти.

Умови скидання цих вод у водні об'єкти встановлюються державними органами охорони навколишнього природного середовища.

Підприємства, що мають накопичувачі промислових забруднених стічних чи шахтних, кар'єрних, рудникових вод, зобов'язані впроваджувати ефективні технології для їх знешкодження і утилізації та здійснювати рекультивацію земель, зайнятих цими накопичувачами.

Скидання цих вод у поверхневі водні об'єкти здійснюється згідно з індивідуальним регламентом, погодженим з державними органами охорони навколишнього природного середовища.

Використання технологічних водойм (ставки-охолоджувачі теплових і атомних станцій, рибоводні ставки, ставки-відстійники та інші) повинно проводитись відповідно до норм і правил експлуатації, визначених у технічних проектах, затверджених у встановленому законодавством порядку.

Створення полігонів для захоронения у глибокі підземні водоносні горизонти, що не містять прісних вод, забруднюючих рідинних речовин, відходів виробництва та стічних вод, включаючи мінералізовані шахтні та термальні води, що утворюються на основі природних вод і не піддаються очищенню існуючими методами, допускається у виняткових випадках після проведення спеціальних досліджень з дозволу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, за проектами, погодженими із спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади з питань охорони здоров'я, з питань нагляду за охороною праці та відповідною місцевою радою.

Повернення супутньо-пластових вод нафтогазових родовищ до підземних горизонтів здійснюється за технологічними проектами, погодженими з відповідними органами виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і з питань охорони здоров'я.

15.16. Вирішення спорів з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Правова допомога адвоката.

Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів розглядаються державними органами охорони навколишнього природного середовища, водного господарства, геології, місцевими радами, судом або третейським судом у порядку, встановленому законодавством.

Позивачі — спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань водного господарства і їх органи на місцях звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів на відшкодування збитків, завданих порушеннями водного законодавства.

Спори з питань використання та охорони вод, які виникають з іншими державами, а також між іноземними юридичними особами і громадянами та власником вод, розглядаються відповідно до законодавства України.

15.17. Відповідальність за порушення водного законодавства. Юридична допомога у цій категорії справ.

Порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

1) самовільному захопленні водних об'єктів;

2) забрудненні та засміченні вод;

3) порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;

4) руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;

5) введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;

6) недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;

7) самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);

8) порушенні правил ведення державного обліку вод або перекрученні чи внесенні недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності;

9) пошкодженні водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;

10) незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціонованому скиданні зворотних вод;

11) використанні земель водного фонду не за призначенням;

12) неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;

13) відмові від надання (приховуванні) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;

14) порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Підприємства і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від збору за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків.

Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства.

15.18. Правовий статус територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Юридичний захист громадян, що проживають на цій території, їхні пільги, гарантії.

Правовий статус територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, передбачено Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р. № 791а-XII.

У преамбулі цього Закону зазначено, що Чорнобильська катастрофа створила на значній території України надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку. Україну оголошено зоною екологічної катастрофи. Усунення наслідків цієї катастрофи залежить від законодавчого визначення правового режиму різних за ступенем радіоактивного забруднення територій і заходів щодо його забезпечення. Закон регулює питання поділу території на відповідні зони, режим їх використання та охорони, умови проживання та роботи населення, господарську, науково-дослідну та іншу діяльність в цих зонах. Закон закріплює і гарантує забезпечення режиму використання та охорони вказаних територій з метою зменшення дії радіоактивного опромінення на здоров'я людини та на екологічні системи.

До територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, в межах України належать території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами понад доаварійний рівень, що з урахуванням природно-кліматичної та комплексної

екологічної характеристики конкретних територій може призвести до опромінення населення понад 0,1 бер за рік, і яке потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань, спрямованих на необхідність обмеження додаткового опромінення населення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення його нормальної господарської діяльності.

Залежно від ландшафтних та геохімічних особливостей ґрунтів, величини перевищення природного доаварійного рівня накопичення радіонуклідів у навколишньому середовищі, пов'язаних з ними ступенів можливого негативного впливу на здоров'я населення, вимог щодо здійснення радіаційного захисту населення та інших спеціальних заходів, з урахуванням загальних виробничих та соціально-побутових відносин територія, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, поділяється на зони.

Такими зонами є:

1) зона відчуження — це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 р.;

2) зона безумовного (обов'язкового) відселення — це територія, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 15,0 Кі/кв. км та вище, або стронцію від 3,0 Кі/кв. км та вище, або плутонію від 0,1 Кі/кв. км та вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 0,5 бер за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

3) зона гарантованого добровільного відселення — це територія з щільністю забруднення фунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 5,0 до 15,0 *Кі/кв.* км, або стронцію від 0,15 до 3,0 Кі/кв. км, або плутонію від 0,01 до 0,1 Кі/кв. км, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 0,1 бер за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

4) зона посиленого радіоекологічного контролю — це територія з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 1,0 до 5,0 Кі/кв. км, або стронцію від 0,02 до 0,15 Кі/кв. км, або плутонію від 0,005 до 0,01 Кі/кв. км за умови, що розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів перевищує 0,05 бер за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період.

Додаткові критерії забрудненості ґрунту радіонуклідами можуть встановлюватись Національною комісією радіаційного захисту населення України з наступним затвердженням Верховною Радою України. Критерії, за якими проводиться розмежування категорій зон, встановлюються національною Комісією радіаційного захисту населення України.

Межі зон встановлюються та переглядаються Кабінетом Міністрів України на основі експертних висновків Національної комісії радіаційного захисту населення України, Академії наук України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (далі — міністерство), Міністерства сільського господарства і продовольства України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державного комітету України по гідрометеорології за поданням обласних рад і затверджуються Верховною Радою України. Карти зазначених зон, перелік населених пунктів.

віднесених до цих зон, друкуються в центральній та місцевій пресі для загального відома і зберігаються у центральних та місцевих органах влади.

Радіаційно небезпечні землі — це землі, на яких неможливе подальше проживання населення, одержання сільськогосподарської та іншої продукції, продуктів харчування, що відповідають республіканським та міжнародним допустимим рівням вмісту радіоактивних речовин, або які недоцільно використовувати за екологічними умовами.

Радіоактивно забруднені землі — це землі, які потребують проведення заходів радіаційного захисту та інших спеціальних втручань, спрямованих на обмеження додаткового опромінення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення нормальної господарської діяльності.

Україна визначає правовий режим зон, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, укладає договори на проведення робіт з іншими державами, міжнародними організаціями. Кабінет Міністрів України визначає всю господарську міжнародну діяльність у зоні відчуження.

Координацію робіт у зонах здійснює міністерство.

Фінансування робіт для подолання наслідків Чорнобильської катастрофи здійснюється за рахунок державного бюджету України, а також інших фінансових надходжень. Для цього в системі банків України створюється кредитно-фінансовий банк «Чорнобиль».

Розпорядником коштів є Кабінет Міністрів України. Планування, матеріально-технічне забезпечення, обсяги фінансування робіт, а також умови оплати праці в зоні відчуження визначаються Кабінетом Міністрів України за поданням міністерства незалежно від відомчої підпорядкованості та форм власності підприємств, залучених до робіт по подоланню наслідків Чорнобильської катастрофи та виведенню Чорнобильської АЕС з експлуатації.

Землі зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення виводяться з господарського обороту, відмежовуються від суміжних територій і переводяться до категорії радіаційно небезпечних земель.

У зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення забороняється:

—постійне проживання населення;

—здійснення діяльності з метою одержання товарної продукції без спеціального дозволу Міністерства;

—перебування осіб, які не мають на це спеціального дозволу, а також залучення до роботи осіб без їх згоди;

—вивезення за межі зон без спеціального дозволу міністерства землі, глини, піску, торфу, деревини, а також заготівля і вивезення рослинних кормів, лікарських рослин, грибів, ягід та інших продуктів побічного лісокористування, за винятком зразків для наукових цілей;

—винесення або вивезення із зон будівельних матеріалів і конструкцій, машин і устаткування, домашніх речей тощо без спеціального дозволу Міністерства і дозиметричного контролю;

— ведення сільськогосподарської, лісогосподарської, виробничої та іншої діяльності, а також будівництво без спеціального дозволу міністерства;

— випасання худоби, порушення середовища, перебування диких тварин, спортивне та промислове полювання і рибальство;

—перегін тварин, сплав лісу. В'їзд на територію зони і виїзд з неї здійснюється тільки за спеціальними перепустками з обов'язковим дозиметричним контролем людей та транспортних засобів. Транзитний проїзд усіх видів транспорту здій снюється за спеціальними перепустками, що видаються Адміністрацією зони;

—будь-яка інша діяльність, яка не забезпечує режим радіаційної безпеки;

—перебування осіб, які мають медичні протипоказання для роботи в контакті з джерелами іонізуючого випромінювання або щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з роботами по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, оскільки вони є професійно хворими.

У зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення спеціалізованими підрозділами здійснюються обов'язкові заходи щодо:

— запобігання винесенню радіонуклідів з території зон і радіоактивному забрудненню навколишнього середовища;

—моніторингу стану природного середовища та медико-біологічного моніторингу;

—утримання території в належному санітарному і пожежобезпечному стані;

—застосування методів фіксації радіонуклідів на місцевості.

Всі види діяльності повинні проводитись з обмеженням загальної колективної дози радіоактивного опромінення, а також з обмеженням кількості залучених осіб.

У зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення забезпечується суворий природоохоронний режим, охорона територій, природних, історичних та етнокультурних пам'яток відповідно до чинного законодавства.

Охорону громадського порядку, протипожежну безпеку на територіях зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, контрольно-пропускний режим при в'їзді та виїзді з таких зон забезпечують спеціалізовані органи Міністерства внутрішніх справ України.

Контроль за виконанням зазначених заходів здійснюється на території зони відчуження Адміністрацією зони, зони безумовного (обов'язкового) відселення — відповідними обласними радами.

Земельні ділянки, розташовані у зоні гарантованого добровільного відселення, належать до радіоактивно забруднених і використовуються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Якщо за економічними та екологічними умовами подальше використання цих земель неможливе, вони переводяться до категорії радіаційно небезпечних.

У зоні гарантованого добровільного відселення забороняється:

—будівництво нових, розширення діючих підприємств, безпосередньо не пов'язаних із забезпеченням радіоекологічного, соціального захисту населення, а також умов його життя та праці;

—будь-яка діяльність, що погіршує радіоекологічну ситуацію;

—природокористування, яке не відповідає вимогам норм радіаційної безпеки;

—внесення пестицидів, гербіцидів, отрутохімікатів без спеціального дозволу відповідних органів Кабінету Міністрів України;

—залучення школярів, учнів і студентів до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я.

З метою зниження ризику захворюваності населення та зменшення доз радіоактивного опромінення у зоні гарантованого добровільного відселення державою гарантується:

—добровільне переселення людей із зони;

—перепрофілювання виробництв на випуск екологічно чистої продукції;

—постійний дозиметричний контроль радіоактивного забруднення ґрунту, води, повітря, продуктів харчування, сировини, жилих і виробничих приміщень, а також медико-біологічний та радіоекологічний моніторинг;

—проведення суцільної щорічної медичної диспансеризації населення та забезпечення ранньої профілактики захворювань;

—забезпечення населення в необхідній кількості та асортименті медичними препаратами, питною водою, чистими продуктами харчування, у тому числі такими, які мають радіопротекторні властивості, сприяють виведенню з організму радіонуклідів;

—у разі доцільності дезактивація території спеціалізованими підрозділами;

—проведення суцільної газифікації населених пунктів і будівництво доріг з асфальтовим та бетонним покриттям;

—надання громадянам, які проживають у зазначеній зоні, пільг та компенсацій, передбачених Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та іншими актами чинного законодавства.

У зоні посиленого радіоекологічного контролю забороняється:

—будівництво санаторіїв, піонерських таборів, баз і будинків відпочинку, а також будівництво нових підприємств, які шкідливо впливають на здоров'я населення і навколишнє середовище;

—будь-яка діяльність, що погіршує радіоекологічну ситуацію;

—природокористування, яке не відповідає вимогам норм радіаційної безпеки;

—внесення пестицидів, гербіцидів, отрутохімікатів без спеціального дозволу відповідних органів Кабінету Міністрів України;

—залучення школярів, учнів і студентів до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я.

З метою зниження ризику захворюваності населення та зменшення доз радіоактивного опромінення у зоні посиленого радіоекологічного контролю державою гарантується:

—перепрофілювання виробництв на випуск екологічно чистої продукції;

—постійний дозиметричний контроль радіоактивного забруднення ґрунту, води, повітря, продуктів харчування, сировини, жилих і виробничих приміщень, а також медико-біологічний та радіоекологічний моніторинг;

—проведення суцільної щорічної медичної диспансеризації населення та забезпечення ранньої профілактики захворювань;

—забезпечення населення в необхідній кількості та асортименті медичними препаратами, питною водою, чистими продуктами харчування, в тому числі такими, які мають радіопротекторні властивості, сприяють виведенню з організму радіонуклідів;

—в разі доцільності дезактивація території спеціалізованими підрозділами;

—поетапне проведення суцільної газифікації населених пунктів і будівництво доріг з асфальтовим та бетонним покриттям;

—надання громадянам, які проживають у зазначеній зоні, пільг і компенсацій, передбачених Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та іншими актами чинного законодавства.

Державний контроль за додержанням правового режиму в зонах, що зазнали радіоактивного забруднення, здійснюється обласними радами, їх виконавчо-розпорядчими органами, а також уповноваженими на те державними органами в порядку, встановленому законодавством України.

Органом, відповідальним за здійснення державного контролю за додержанням правового режиму зони відчуження, є міністерство.

Прогнозні оцінки сумарної дози опромінення людей, а також контроль за додержанням норм радіаційної безпеки здійснюються Міністерством охорони здоров'я України.

Загальна оцінка радіаційної обстановки на території зон, що зазнали радіоактивного забруднення, радіоекологічний моніторинг території, методичне керівництво та координація робіт по визначенню радіаційної обстановки здійснюються міністерством.

Радіаційний контроль за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарських угідь здійснюється Міністерством сільського господарства і продовольства України, водних ресурсів — Державним комітетом України по водному господарству; підземних вод та корисних копалин — Державним комітетом України по геології та використанню надр, атмосферного повітря на території населених пунктів — Державним комітетом України по гідрометеорології.

Радіаційний контроль за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування здійснюється Міністерством сільського господарства і продовольства України та Міністерством охорони здоров'я України.

Радіаційний контроль за рівнями радіоактивного забруднення залізничного, водного авіаційного та автомобільного транспорту, їх складових частин, вирішення питань про надання дозволу на його переміщення за межі зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення здійснюється міністерствами і відомствами, яким належать вказані транспортні засоби, за участю в необхідних випадках відповідних служб Міністерства внутрішніх справ України.

Радіаційний контроль за вивезенням домашніх і побутових речей, знарядь праці та будівельних матеріалів за межі радіоактивно забрудненої території, з якої передбачається відселення людей, здійснюється органами державного санітарного нагляду та відповідними службами міністерства, а домашніх тварин — органами державного ветеринарного нагляду.

Контроль за достовірністю і об'єктивністю даних відомчих служб, що здійснюють радіаційний контроль, незалежно від їх підпорядкування покладається на Державний санітарний нагляд Міністерства охорони здоров'я України, а метрологічний контроль — на Державний комітет України по стандартизації, метрології та сертифікації.

Відомчий радіаційний контроль за рівнями радіоактивного забруднення продукції здійснюється підприємствами, об'єднаннями і організаціями, які її виготовляють.

Особи, винні у порушенні встановленого правового режиму в зонах, що зазнали радіоактивного забруднення, а також у невиконанні приписів державних органів, які здійснюють контроль у цій галузі, несуть встановлену законодавством кримінальну, адміністративну, матеріальну чи іншу відповідальність.

Особи, з вини яких громадянам, підприємствам, установам і організаціям завдано майнової шкоди, пов'язаної з недодержанням встановленого цим Законом режиму в зонах, що зазнали радіоактивного забруднення, повинні відшкодувати завдану потерпілим майнову шкоду відповідно до чинного законодавства.

15.19. Правовий статус громадян, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській ЛЕС. Юридична допомога цій категорії громадян.

Правовий статус громадян, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, встановлено Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого

1991 р. № 796-XII. Цей Закон спрямований на захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та розв'язання пов'язаних з нею проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території.

Державна політика в галузі соціального захисту потерпілих від Чорнобильської катастрофи та створення умов проживання і праці на забруднених територіях базується на принципах:

—пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, повної відповідальності держави за створення безпечних і нешкідливих умов праці;

—комплексного розв'язання завдань охорони здоров'я, соціальної політики і використання забруднених територій на основі державних цільових програм з цих питань та урахування інших напрямів економічної та соціальної політики, досягнень в галузі науки та охорони навколишнього середовища;

—соціального захисту людей, повного відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

—використання економічних методів поліпшення життя шляхом проведення політики пільгового оподаткування громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, та їх об'єднань;

— здійснення заходів щодо професійної переорієнтації та підвищення кваліфікації постраждалого населення;

—забезпечення координації діяльності державних органів, установ, організацій та об'єднань громадян, що вирішують різні проблеми соціального захисту постраждалого населення, а також співробітництва і проведення консультацій між державними органами і постраждалими (їх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з соціального захисту на місцевому та державному рівнях;

—міжнародного співробітництва в галузях охорони здоров'я, соціального захисту, охорони праці, використання світового досвіду організації роботи з цих питань.

Умовою проживання і трудової діяльності населення без обмежень за радіаційним фактором є одержання додаткової за рахунок забруднення території радіоактивними ізотопами дози, яка не перевищує рівня опромінення 0,1 бер за рік.

В'їзд у зони відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення для постійного проживання забороняється. Проживання населення у цих зонах дозволяється лише до завершення відселення. Порядок в'їзду для постійного проживання в зону гарантованого добровільного відселення визначається спеціальним рішенням Кабінету Міністрів України.

Направлення молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів, професійних навчально-виховних закладів для роботи в зонах відчуження, безумовного (обов'язкового) і гарантованого добровільного відселення без їх згоди забороняється.

Підставами на відселення громадян з територій, які зазнали радіоактивного забруднення, є положення Концепції проживання населення на територіях України з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. Етапи відселення визначаються Концепцією.

Населення, яке проживає у зоні безумовного (обов'язкового) відселення, підлягає обов'язковому відселенню.

Кожен громадянин, який проживає у зоні гарантованого добровільного відселення, має право на підставі наданої йому об'єктивної інформації про радіаційну

обстановку, дози опромінення і можливі їх наслідки для здоров'я самостійно приймати рішення про дальше проживання на цій території чи відселення.

Громадянам, які прийняли рішення про виїзд із зони гарантованого добровільного відселення, створюються умови для відселення.

Право на самостійне переселення (до створення умов для відселення) мають громадяни, які проживають у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, а також сім'ї, які проживають у зоні посиленого радіоекологічного контролю, у складі яких є вагітні жінки або діти до 18 років, за умови, що вони за медичними показниками, які визначаються Міністерством охорони здоров'я України, проживати в цій зоні не можуть, або у разі перевищення індивідуальної ефективної еквівалентної дози опромінення людини понад 7 бер за життя.

Громадяни, які відселяються або самостійно переселяються, користуються компенсаціями, передбаченими законодавством.

Відселення та самостійне переселення дозволяється лише у місцевості, які не віднесені до категорій зон радіоактивно забруднених територій, за винятком переселення до близьких родичів. Порядок відселення та самостійного переселення визначається Кабінетом Міністрів України.

Реевакуація населення проводиться виключно у добровільному порядку після зниження радіоактивного забруднення території до рівня, який передбачає безпечні умови проживання без обмежень. Рішення про реевакуацію населення приймається Кабінетом Міністрів України за висновками Національної комісії радіаційного захисту населення України.

Продукти харчування та сільськогосподарська продукція, в яких вміст радіонуклідів не перевищує затверджених допустимих рівнів, вважаються придатними для реалізації та споживання.

Допустимі рівні вмісту радіонуклідів у продуктах харчування та сільськогосподарській продукції затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням з Національною комісією радіаційного захисту населення України.

Продукція, вироблена в зонах радіоактивного забруднення, повинна мати сертифікат відповідності затвердженим допустимим рівням вмісту радіонуклідів, в якому зазначаються відомості про місце виробництва продукції, вміст радіонуклідів, відповідального виробника цієї продукції і контролера, який перевірив її на вміст радіонуклідів.

Виробництво та реалізація продукції, радіоактивна забрудненість якої перевищує допустимі рівні вмісту радіонуклідів, за винятком продукції науково-виробничого та дослідного характеру, забороняються.

У разі неможливості використання та переробки продукції, забрудненої радіонуклідами понад затверджені допустимі рівні, вона підлягає вилученню та знищенню у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з відшкодуванням пов'язаних із цим витрат виробниками забрудненої продукції.

Особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є:

1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;

2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи — громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС вважаються громадяни, які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження у 1986-1987 рр. незалежно від кількості робочих днів, а у 1988-1990 рр. — не менше 30 календарних днів, у тому

числі проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також тимчасово направлені або відряджені у зазначені строки для виконання робіт у зоні відчуження, включаючи військовослужбовців, працівники державних, громадських, інших підприємств, установ і організацій незалежно від їх відомчої підпорядкованості, а також ті, хто працював не менше 14 календарних днів у 1986 р. на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві. Перелік шгх пунктів визначається Кабінетом Міністрів України. До потерпілих від Чорнобильської катастрофи належать:

1) евакуйовані із зони відчуження (в тому числі особи, які на момент евакуації перебували у стані внутрішньоутробного розвитку після досягнення ними повноліття), а також відселені із зон безумовного (обов'язкового) і гарантованого добровільного від селения;

2) особи, які постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії або прожили за станом на 1 січня 1993 р. на території зони безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а на території зони гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років, та відселені або самостійно переселилися з цих територій;

3) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 р. прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років;

4) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років;

5) особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 р. не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986—1987 рр. за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями. Перелік видів робіт і місць, де виконувалися зазначені роботи, встановлюється Кабінетом Міністрів України;

6) особи, які досягли повноліття, та яким у дитячому віці встановлено причинний зв'язок інвалідності з наслідками Чорнобильської катастрофи, за умови проходження переогляду у спеціалізованій медико-соціальній експертній комісії.

Причинний зв'язок між захворюванням, пов'язаним з Чорнобильською катастрофою, частковою або повною втратою працездатності громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, і Чорнобильською катастрофою визнається встановленим (незалежно від наявності дозиметричних показників чи їх відсутності), якщо його підтверджено під час стаціонарного обстеження постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи уповноваженою медичною комісією не нижче обласного рівня або спеціалізованими медичними установами Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, які мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України.

На встановлення причинного зв'язку між погіршенням стану здоров'я і встановленням інвалідності та наслідками Чорнобильської катастрофи мають право особи, яким після досягнення повноліття не буде надано статусу потерпілих від Чорнобильської катастрофи, з числа:

—зазначених у відповідних положеннях Закону;

—народжених після 26 квітня 1986 р. від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до 1 або 2 категорії постраждалих, або матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до 1 або 2 категорії постраждалих;

—хворих на рак щитовидної залози.

Держава бере на себе відповідальність за завдану шкоду громадянам та зобов'язується відшкодувати її за:

1) пошкодження здоров'я або втрату працездатності громадянами та їх дітьми, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

2) втрату годувальника, якщо його смерть пов'язана з Чорнобильською катастрофою;

3) матеріальні втрати, що їх зазнали громадяни та їх сім'ї у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, відповідно до Закону та інших актів законодавства України.

На державу покладаються також зобов'язання щодо своєчасного медичного обстеження, лікування і визначення доз опромінення учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

Для встановлення пільг і компенсацій визначаються такі категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи:

1) інваліди з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеву хворобу, — **категорія 1;**

2) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали у зоні відчуження:

з моменту аварії до 1 липня 1986 р. — незалежно від кількості робочих днів;

з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 р. — не менше 5 календарних днів;

у 1987 р. — не менше 14 календарних днів, а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи;

евакуйовані у 1986 р. із зони відчуження (в тому числі особи, які на момент евакуації перебували у стані внутрішньоутробного розвитку, після досягнення ними повноліття);

особи, які постійно проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення, — **категорія 2;**

3) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали: у зоні відчуження з 1 липня 1986 р. по 31 грудня 1986 р. — від 1 до 5 календар них днів;

у зоні відчуження в 1987 р. — від 1 до 14 календарних днів;

у зоні відчуження в 1988-1990 рр. — не менше 30 календарних днів;

на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві — не менше 14 календарних днів у 1986 р.,

а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи (не віднесені до категорії 2), які:

постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії або які за станом на 1 січня 1993 р. прожили у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а на території зони гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років та відселені або самостійно переселилися з цих територій;

постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 р. прожили або відпрацювали чи постійно навча-

лися у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років, — **категорія 3;**

4) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 р. прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років, — **категорія 4.**

Крім встановлених категорій осіб, право на пільги та компенсації, передбачені цим Законом, мають особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 р. не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986—1987 рр. за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями.

Громадяни, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, належать до категорії 1, або 2, або 3. Порядок визначення цих категорій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Громадяни, які захворіли на променеву хворобу або захворювання яких пов'язане з переопроміненням внаслідок будь-якої аварії, порушення правил експлуатації обладнання з радіоактивною речовиною, порушення правил зберігання і захоронения радіоактивних речовин, які сталися не з вини потерпілих, якщо такий зв'язок встановлено медичними закладами, належать до категорій, зазначених вище.

Підставами для визначення статусу учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС є період роботи (служби) у зоні відчуження, що підтверджено відповідними документами. Підставою для визначення статусу евакуйованих із зони відчуження, відселених і таких, які самостійно переселилися, є довідка про евакуацію, відселення, самостійне переселення.

Підставами для визначення статусу потерпілих від Чорнобильської катастрофи, які проживають або працюють на забруднених територіях, є довідка про період проживання, роботи на цих територіях.

Видача довідок про період роботи (служби) по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а також на територіях радіоактивного забруднення, про заробітну плату за цей період здійснюється підприємствами, установами та організаціями (військкоматами), а про період проживання на територіях радіоактивного забруднення, евакуацію, відселення, самостійне переселення — органами місцевого самоврядування.

Визначення рівнів забруднення, доз опромінення, відновлення їх шляхом розрахунку здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням відповідних державних органів та обласних державних адміністрацій.

15.20. Правове регулювання використання надр в Україні. Надання надр у користування, права та обов'язки користувачів надр. Плата за користування надрами.

Кодекс України про надра (далі — КпН) від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР визначає надра як частину земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Завданням КпН є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у міне-

ральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств та громадян.

Гірничі відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», КпН та іншими актами законодавства України, що видаються відповідно до них.

Земельні, лісові та водні відносини регулюються відповідним законодавством України.

Якщо законом з питань користування нафтогазоносними надрами встановлені інші норми, ніж ті, що встановлені у КпН, то застосовуються норми вищезазначеного закону.

Надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користу вання. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право влас ності народу України на надра, є недійсними. Народ України здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду АРК і місцеві ради народних депутатів. /

Окремі повноваження щодо розпорядження надрами законодавством України можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Користувачами надр можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни.

Надра надаються у користування для:

—геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;

– видобування корисних копалин;

—будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронения шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

—створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);

—задоволення інших потреб.

Надра надаються у постійне або тимчасове користування. Постійним визнається користування надрами без заздалегідь встановленого строку. Тимчасове користування надрами може бути короткостроковим (до п'яти років) і довгостроковим (до двадцяти років). У разі необхідності строки тимчасового користування надрами можуть продовжуватись. Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу на користування надрами, якщо в ньому не передбачено інше.

Спеціальні дозволи на користування надрами у межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами. Надання спеціальних дозволів на користування надрами здійснюється після попереднього погодження з відповідною радою народних депутатів питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли у наданні земельної ділянки немає потреби.

У разі виконання окремих видів робіт, пов'язаних з користуванням надрами, особами, не зазначеними у спеціальному дозволі, відповідальність за виконання умов, передбачених спеціальними дозволами, несе суб'єкт, що отримав спеціальний дозвіл.

Щодо окремих видів користування надрами чи окремих користувачів надр можуть встановлюватись певні обмеження, передбачені законодавством України.

Спеціальні дозволи на користування надрами надаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр за погодженням з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, як правило, на конкурсних засадах в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Гірничим відводом є частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин. Користування надрами за межами гірничого відводу забороняється.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, будівництва і експлуатації підземних споруд та інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, надаються Державним комітетом України по нагляду за охороною праці, крім випадків, передбачених КпН.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення надаються Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими Радами народних депутатів і підлягають реєстрації в органах державного гірничого нагляду.

При наданні гірничих відводів вирішуються питання щодо правильності поділу родовищ корисних копалин на окремі гірничі відводи з метою запобігання залишенню поза гірничими відводами менш цінних ділянок родовищ та не придатних для самостійної розробки, дотримання вимог безпеки під час проведення гірничих і підривних робіт при розробці родовищ корисних копалин та при використанні надр для інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, відвернення небезпеки для людей, майна та навколишнього природного середовища.

Порядок надання гірничих відводів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, проводиться в порядку, встановленому земельним законодавством України.

Земельні ділянки для користування надрами, крім випадків, передбачених КпН, надаються користувачам надр після одержання ними спеціальних дозволів на користування надрами чи гірничих відводів.

Місцеві ради народних депутатів при наданні земельної ділянки для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення одночасно надають у користування і надра.

Надра надаються у користування підприємствам і громадянам лише за наявності у них спеціального дозволу на користування ділянкою надр. Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу.

Користування надрами здійснюється без надання гірничого відводу чи спеціального дозволу у випадках, передбачених КпН.

Для геологічного вивчення, в тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, надра надаються у користування без надання гірничого відводу після одержання спеціального дозволу на геологічне вивчення надр.

Дослідно-промислова розробка родовищ корисних копалин загальнодержавного значення здійснюється з метою уточнення їх окремих гірничо-геологічних та інших параметрів, вибору раціональних методів видобування мінеральної сировини на підставі проекту цих робіт, погодженого з Державним комітетом

України по нагляду за охороною праці. Видобуті під час дослідно-промислової розробки корисні копалини підлягають реалізації у загальному порядку.

Надра у користування для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу надаються без надання гірничого відводу на підставі спеціальних дозволів, що видаються після попереднього погодження з органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Державного комітету України по нагляду за охороною праці та Міністерства охорони здоров'я України на місцях.

Надання надр для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод допускається у виняткових випадках при додержанні норм, правил та вимог, передбачених законодавством України. Надра для вказаних цілей надаються за результатами спеціальних досліджень та на підставі проектів, виконаних на замовлення заінтересованих підприємств.

Землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до двох метрів і прісні підземні води до 20 метрів та використовувати надра для господарських і побутових потреб.

Видобування корисних копалин місцевого значення і торфу з застосуванням спеціальних технічних засобів, які можуть призвести до небажаних змін навколишнього природного середовища, погоджується з місцевими радами народних депутатів та органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України на місцях.

Користувачі надр мають право:

1) здійснювати на наданій їм ділянці надр геологічне вивчення, комплексну розробку родовищ корисних копалин та інші роботи згідно з умовами спеціального дозволу;

2) розпоряджатися видобутими корисними копалинами, якщо інше не передбачено законодавством або умовами спеціального дозволу;

3) здійснювати на умовах спеціального дозволу консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини;

4) на першочергове продовження строку тимчасового користування надрами.

Користувачі надр зобов'язані:

1) використовувати надра відповідно до цілей, для яких їх було надано;

2) забезпечувати повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр;

3) забезпечувати безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища;

4) приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві;

5) виконувати інші вимоги щодо користування надрами, встановлені законодавством України.

Права користувачів надр охороняються законом і можуть бути обмежені лише у випадках, передбачених законодавством України.

Збитки, завдані порушенням прав користувачів надр, підлягають відшкодуванню в повному обсязі відповідно до законодавчих актів України.

Право користування надрами припиняється у разі:

1) якщо відпала потреба у користуванні надрами;

2) закінчення встановленого строку користування надрами;

3) припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано у користування;

4) користування надрами з застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища або шкідливих наслідків для здоров'я населення;

5) використання надр не для тієї мети, для якої їх було надано, порушення інших вимог, передбачених спеціальним дозволом на користування ділянкою надр;

6) якщо користувач без поважних причин протягом двох років, а для нафтогазоперспективних площ та родовищ нафти та газу — 180 календарних днів не приступив до користування надрами;

7) вилучення у встановленому законодавством порядку наданої у користування ділянки надр.

Землевласники і землекористувачі можуть бути позбавлені права видобування корисних копалин місцевого значення, торфу і прісних підземних вод та права користування надрами для господарських і побутових потреб у разі порушення ними порядку і умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках місцевими радами народних депутатів або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України.

Користування надрами є платним, крім випадків, передбачених КпН. Плата справляється за користування надрами в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Плата за користування надрами справляється у вигляді:

1) платежів за користування надрами;

2) відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;

3) збору за видачу спеціальних дозволів;

4) акцизного збору.

Плата за користування надрами не звільняє користувачів від сплати інших обов'язкових платежів, передбачених законодавчими актами України. Від плати за користування надрами звільняються:

1) землевласники і землекористувачі, які здійснюють у встановленому порядку видобування корисних копалин місцевого значення для власних потреб або користуються надрами для господарських і побутових потреб на наданих їм у власність чи користування земельних ділянках;

2) користувачі надр — за проведення регіональних геолого-геофізичних робіт, геологічних зйомок, інших геологічних робіт, в тому числі розвідувального буріння з відбором зразків, проб, спрямованих на загальне вивчення надр, пошуки і розвідку родовищ корисних копалин, та робіт по прогнозуванню землетрусів і дослідженню вулканічної діяльності, інженерно-геологічних, еколого-геологічних та палеонтологічних досліджень, контролю за режимом підземних вод, а також за виконання інших робіт, що проводяться без порушень цілісності надр, якщо вони виконуються за рахунок державного бюджету, бюджетів АРК, областей, міст Києва та Севастополя;

3) користувачі надр — при організації геологічних об'єктів природно-заповідного фонду;

4) користувачі надр — за здійснення розвідки корисних копалин у межах гірничого відводу, наданого їм для видобування корисних копалин;

5) користувачі надр — державні дитячі спеціалізовані санаторно-курортні заклади за здійснення видобутку мінеральних вод у частині, що використовується для лікування на їх території.

Користувачам надр можуть надаватися й інші пільги щодо плати за користування надрами відповідно до законодавства України.

Платежі за користування надрами можуть справлятися у вигляді разових внесків та (або) регулярних платежів, які визначаються на основі відповідних еколого-економічних розрахунків.

Розміри платежів за проведення пошукових і розвідувальних робіт визначаються залежно від економіко-географічних умов і розміру ділянки надр, виду корисних копалин, тривалості робіт, стану геологічного вивчення території та ступеня ризику.

Платежі за видобування корисних копалин визначаються з урахуванням геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

Розміри платежів за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони визначаються залежно від площі ділянки, що надається у користування, глибини моря та мети користування надрами.

Платежі за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі для будівництва і експлуатації підземних споруд, визначаються залежно від розмірів ділянки надр, що надається у користування, корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки при їх використанні.

Нормативи плати за користування надрами та порядок її справляння встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Платежі за користування надрами спрямовуються у державний бюджет, бюджети АРК, областей, міст Києва і Севастополя у такому співвідношенні:

1) за видобування корисних копалин загальнодержавного значення: у державний бюджет — 100 відсотків;

2) за видобування корисних копалин місцевого значення та за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин: у бюджети АРК, областей, міст Києва і Севастополя — 100 відсотків;

3) за пошук та розвідку родовищ корисних копалин: у державний бюджет — 80 відсотків, у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя — 20 відсотків;

4) за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони: у державний бюджет — 100 відсотків.

Платежі за користування надрами, що надходять до бюджетів АРК, областей, міст Києва і Севастополя, розподіляються між місцевими бюджетами різних рівнів відповідно Верховною Радою АРК, обласними, Київською і Севастопольською міськими Радами народних депутатів.

Плата за користування надрами вноситься як у вигляді грошових платежів, так і у натуральному вигляді (частина видобутої мінеральної сировини або іншої виробленої користувачем надр продукції, виконання робіт чи надання інших послуг), крім матеріалів, продуктів та послуг, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Відрахування за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, справляються з користувачів надр, які здійснюють видобування корисних копалин на раніше розвіданих родовищах і повністю надходять до державного бюджету та спрямовуються на розвиток мінерально-сировинної бази.

Порядок встановлення нормативів відрахувань за виконані геологорозвідувальні роботи та їх справляння визначається Кабінетом Міністрів України.

Розмір збору за видачу спеціальних дозволів на користування окремими ділянками надр визначається Кабінетом Міністрів України виходячи з витрат на експертизу заявок, матеріалів та обґрунтувань на користування надрами, організаційних та інших витрат, пов'язаних з видачею спеціальних дозволів.

Не справляється збір за видачу спеціальних дозволів державним дитячим спеціалізованим санаторно-курортним закладам за здійснення видобутку мінеральних вод у частині, що використовується для лікування на їх території.

По окремих видах мінеральної сировини, що видобувається з родовищ з відносно кращими гірничо-геологічними і економіко-географічними характеристиками, при одержанні користувачем надр наднормативного прибутку може встановлюватись акцизний збір відповідно до законодавчих актів України.

Знижка за вичерпання надр застосовується до платежів за користування надрами і може надаватись користувачу надр, який здійснює видобування:

дефіцитних корисних копалин при низькій економічній ефективності розробки родовищ, об'єктивно обумовленої і не пов'язаної з порушенням умов раціонального використання розвіданих запасів;

корисних копалин із залишкових запасів зниженої якості, крім випадків погіршення якості запасів корисних копалин в результаті вибіркового відпрацювання родовища.

15.21. Вирішення спорів з питань користування надрами і юридична допомога у таких справах. Відповідальність за порушення законодавства про надра.

Спори з питань користування надрами розглядаються органами державного геологічного контролю, державного гірничого нагляду, охорони навколишнього природного середовища, місцевими радами народних депутатів, судом або третейським судом у порядку, встановленому законодавством України.

Місцеві ради народних депутатів вирішують спори з питань користування надрами, пов'язані з розробкою родовищ корисних копалин місцевого значення, торфу, прісних підземних вод.

Позивачі — спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр, Державний комітет України по нагляду за охороною праці, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та їх органи на місцях — звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів та відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушень законодавства про надра.

Спори з питань користування надрами, які виникають з іншими державами, а також між іноземними юридичними особами і громадянами та власником надр розглядаються відповідно до законодавства України.

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Відповідальність за порушення законодавства про надра несуть особи, винні у:

—самовільному користуванні надрами;

—порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр;

—вибірковому виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин;

—наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин при їх видобуванні;

—пошкодженнях родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;

—порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;

—невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;

—знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;

—незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ;

—невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації.

Законодавчими актами України може бути встановлено відповідальність й за інші порушення законодавства про надра.

Самовільне користування надрами та забудова площ залягання корисних копалин з порушенням установленого порядку припиняються без відшкодування понесених витрат.

Підприємства та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень законодавства про надра, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

Іноземним юридичним особам і громадянам надра у користування та право на переробку мінеральної сировини надаються на конкурсній основі на підставі угод (контрактів), що укладаються відповідно до вимог Кодексу про надра та інших законодавчих актів України.

Порядок укладання контрактів на користування надрами та переробку мінеральної сировини за участю іноземних юридичних осіб та громадян визначається Кабінетом Міністрів України.

15.22. Правове регулювання використання водойм в Україні. Спори з цих питань і юридична допомога адвокатів.

Правове регулювання використання водойм здійснюється насамперед Водним кодексом України (далі — ВК України) від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР.

Завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств і громадян на водокористування.

Водні відносини в Україні регулюються ВК України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства.

Земельні, гірничі, лісові відносини, а також відносини щодо використання та охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря, виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу України, що виникають під час користування водними об'єктами, регулюються відповідним законодавством України.

Усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд.

До водного фонду України належать:

1) поверхневі води:

природні водойми (озера);

водотоки (річки, струмки);

штучні водойми (водосховища, ставки) і канали;

інші водні об'єкти;

2) підземні води та джерела;

3) внутрішні морські води та територіальне море.

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать:

1) внутрішні морські води та територіальне море;

2) підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;

3) поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків;

4) водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать:

1) поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

2) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

До відання Верховної Ради України в галузі регулювання водних відносин належить:

1) законодавче регулювання водних відносин та визначення основних напрямів державної політики в цій галузі;

2) розпорядження водним фондом України;

3) затвердження загальнодержавних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

4) встановлення правового режиму використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у зонах надзвичайних екологічних ситуацій;

5) регулювання розподілу зборів за спеціальне водокористування;

6) визначення повноважень місцевих рад і органів державної виконавчої влади щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

7) вирішення інших питань у галузі законодавчого регулювання водних відносин.

До відання Верховної Ради АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить:

1) забезпечення реалізації державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

2) розпорядження водними об'єктами місцевого значення;

3) погодження державних цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, участь у їх реалізації;

4) розробка, затвердження та реалізація місцевих програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

5) видача дозволів на спеціальне водокористування з водних об'єктів місцевого значення;

6) визначення у встановленому порядку нормативів і розмірів зборів за спеціальне водокористування з водних об'єктів місцевого значення;

7) погодження розміщення підприємств та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водних ресурсів і може негативно впливати на їх стан;

8) координація діяльності районних і міських (міст обласного підпорядкування) рад у питаннях використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

9) затвердження проектів зон санітарної охорони господарсько-питних водозаборів;

10) прийняття у встановленому порядку рішень про віднесення водних об'єктів місцевого значення до об'єктів природно-заповідного фонду чи до відповідних категорій особливої охорони;

11) встановлення правил користування маломірними суднами на водних об'єктах;

12) встановлення в разі потреби більш суворих, ніж у цілому на території України, нормативів якості води у водних об'єктах місцевого значення;

13) обмеження, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення дічльності підприємств в разі порушення ними вимог водного законодавства в межах своєї компетенції;

14) організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, залучення до цієї роботи підприємств в порядку, передбаченому законодавством;

15) прийняття за погодженням з державними органами охорони здоров я та охорони навколишнього природного середовища під час аварійних ситуацій рішень про скидання стічних вод з накопичувачів у водні об'єкти., якщо це не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки водокористування;

16) організація інформування населення про стан водних об'єктів, його зміну та про проведення водоохоронних заходів;

17) здійснення контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

18) вирішення інших питань у галузі регулювання водних відносин у межах своєї компетенції.

До відання районних рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить:

1) координація роботи сільських, селищних, міських (міст районного підпорядкування) рад під час проведення ними міжтериторіальних водогосподарських і водоохоронних заходів та подання їм відповідної методичної допомоги;

2) погодження розміщення підприємств, будівель, споруд та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водних об'єктів місцевого значення і може завдати їм шкоди;

3) організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, залучення у встановленому порядку до цієї роботи підприємств;

4) організація роботи по винесенню в натуру та влаштуванню прибережних захисних смуг вздовж річок, морів та навколо водойм;

5) внесення у встановленому порядку пропозицій щодо оголошення водних об'єктів об'єктами природно-заповідного фонду до Верховної Ради АРК, обласних Рад;

6) обмеження, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення діяльності підприємств та інших об'єктів у разі порушення ними вимог водного законодавства в межах своєї компетенції;

7) встановлення правил загального водокористування в порядку, визначеному Кодексом;

8) здійснення контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

9) організація інформування населення про стан водних об'єктів, про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про ці заходи, що вживаються для поліпшення стану вод;

10) вирішення інших питань у галузі регулювання водних відносин у межах своєї компетенції.

До відання сільських, селищних, міських та районних у містах Рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить:

1) здійснення заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

2) контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

3) встановлення правил загального користування водними об'єктами в порядку визначеному Кодексом;

4) обмеження, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення діяльності підприємств та інших об'єктів в разі порушення ними вимог водного законодавства в межах своєї компетенції;

5) організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, залучення у встановленому порядку до цієї роботи підприємств;

6) організація інформування населення про стан водних об'єктів, а також про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод;

7) вирішення інших питань у галузі регулювання водних відносин у межах своєї компетенції.

Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів роглядаються державними органами охорони навколишнього природного середовища, водного господарства, геології, місцевими Радами, судом або третейським судом у порядку, встановленому законодавством.

Позивачі — спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань водного господарства і їх органи на місцях звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів на відшкодування збитків, завданих порушеннями водного законодавства.

Спори з питань використання та охорони вод, які виникають з іншими державами, а також між іноземними юридичними особами і громадянами та власником вод, розглядаються відповідно до законодавства України.

Порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

1) самовільному захопленні водних об'єктів;

2) забрудненні та засміченні вод;

3) порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;

4) руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;

5) введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;

6) недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;

7) самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);

8) порушенні правил ведення державного обліку вод або перекрученні чи внесенні недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності

9) пошкодженні водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;

10) незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єктах міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціонованому скиданні зворотних вод;

11) використанні земель водного фонду не за призначенням;

12) неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;

13) відмові від надання (приховуванні) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;

14) порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Підприємства і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановленому законодавством України.

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства не звільняє винних від збору за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків.

Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства.

Додатковий матеріал до розділу «Історія адвокатури. Правове становище адвокатури та адвокатська діяльність»

Про присяжних повірених і приватних повірених

(Судові статути від 20 листопада 1864 р.
Установлення судових установ:
Книга 1. Розділ IX. Глава II)

Відділ перший. Загальні положення

Стаття 353. Присяжні повірені знаходяться при судових місцях для заняття справами за вибором і дорученням позовників, обвинувачених та інших осіб, що беруть участь у справі, а також за призначенням в окремих випадках радою присяжних повірених і голів судових місць.

Стаття 354. Присяжними повіреними можуть бути особи, які мають дипломи університетів або інших вищих навчальних закладів про закінчення курсу юридичних наук або здачу іспиту з цих наук, якщо вони, крім того, прослужили не менш п'яти років у судовому відомстві на таких посадах, при виконанні яких могли. набути практичний навик у веденні судових справ, або також не менш п'яти років були кандидатами на посади в судовому відомстві (ст. 407), або займалися судовою практикою під керівництвом присяжних повірених у ролі їхніх помічників.

Стаття 355. Присяжними повіреними не можуть бути:

1) молодші за 25 років; 2) іноземці; 3) оголошені неспроможними боржниками: 4) які перебувають на урядовій службі за призначенням або обранням, за винятком осіб, що займають почесні або громадські посади без оплати; 5) які за судовими вироками позбавлені або обмежені в правах, а також служителі культу, позбавлені духовного сану за вироками духовного суду; 6) які перебувають під слідством за злочини і проступки, що тягнуть за собою позбавлення або обмеження прав, і ті, які, будучи під судом за такі злочини і проступки, не виправдані судовими вироками; 7) звільнені з служби в суді або з духовного відомства за пороки. або з середовища товариств і дворянських зборів за вироками тих станів, до яких вони належать; 8) ті, яким судом заборонено займатися чужими справами, а також виключені з числа присяжних повірених.

Стаття 356. Присяжні повірені приписуються до судових палат і обирають місце проживання в одному з міст округу палати, до якої приписані.

Відділ другий. Про ради присяжних повірених

Стаття 357. Присяжні повірені кожного округу судової палати обирають з-поміж себе в порядку, встановленому в наступних 358-365 статтях, для нагляду за всіма повіреними, що знаходяться в тому окрузі, окрему при судовій палаті раду, а також голову цієї ради і товариша голови, який у випадку хвороби при відсутності голови займає його місце.

Стаття 358. Присяжні повірені округу судової палати, якщо їх не менше двадцяти, звертаються до палати з проханням про дозвіл обрати раду.

Внаслідок такого прохання палата призначає одного з своїх членів для головування на загальних зборах присяжних повірених при виборах членів ради.

Стаття 359. Призначений палатою член скликає всіх присяжних повірених округу на визначений день в місце перебування палати і після прибуття не менше половини їх відкриває загальні збори, які приступають до виборів голови, товариша голови і членів ради, причому вибори проводяться на кожну посаду окремо

Стаття 360. Вибори проводяться за простою більшістю голосів. При рівності голосів, одержаних декількома кандидатами на одну і ту ж посаду, обраним вважається той, хто раніше занесений до списку присяжних повірених.

Стаття 361. Число членів ради, враховуючи голову і товариша голови, повинно бути відповідно до числа підзвітних раді присяжних повірених, не менш п'яти і не більше п'ятнадцяти, на розсуд і попереднє, перед виборами членів ради, визначення загальних зборів.

Стаття 362. Після закінчення виборів головуючий на загальних зборах присяжних повірених член палати закриває їх, оголосивши про відкриття обраної ради.

Стаття 363. Список членів ради передається прокуророві судової палати і публікується до загального відома.

Стаття 364. Рада присяжних повірених поновлюється щорічно, для чого загальні збори їх скликаються головою ради, але головує на них особа, обрана до того присяжними повіреними, що зібралися. Перед обранням членів ради загальним зборам доповідається звіт про діяльність ради за минулий судовий рік.

Стаття 365. Якщо для поновлення ради прибуде на загальні збори менше половини підвідомчих раді присяжних повірених, то збори вважаються такими, що не відбулися і голова ради повідомляє повістками всіх присяжних повірений що у випадку неявки їх у призначений ним для виборів новий термін рада присяжних залишається у попередньому складі. Коли ж і до цього нового терміну не з'явиться половина присяжних повірених, то про це складається протокол, нові вибори не проводяться і як голова ради і його товариш, так і всі члени зберігають свої повноваження до наступних виборів, про що публікується до загального відома.

Стаття 366. Якщо в якому-небудь місті, в якому немає судової палати проживають не менше десяти присяжних повірених, то вони можуть з дозволу ради присяжних повірених, що знаходяться при судовій палаті, обрати з-поміж себе відділення ради при окружному суді в такому складі і з тими належними раді правами, які будуть ними визначені. Про створення такого відділення ріди присяжних повірених і про права, надані йому радою, необхідно довести до відома судової палати.

Стаття 367. До обов'язків і прав ради присяжних повірених належать:

1) розгляд заяв осіб, які бажають приписатися до числа присяжних повірених або вийти з цих, і повідомлення судовій палаті про прийняття їх або відмову;

2) розгляд скарг на дії присяжних повірених і нагляд за точним дотриманням ними законів, установлених правил і всіх, узятих ними на себе обов'язків,

відповідно до користі їх довірителів; 3) видача присяжним повіреним свідоцтв про те, що вони не піддаються осуду ради; 4) призначення повірених за чергою для безкоштовного ведення справ осіб, що користуються на суді правом бідності;

5) призначення, за чергою, повірених для клопотання в справах осіб, які звернулися до ради з проханням про призначення їм таких; 6) визначення кількості винагороди повіреному за таксою у випадку незгоди з цієї причини між ним і позовником і коли не укладено між ними письмової угоди; 7) розподіл між присяжними повіреними процентного збору, встановленого 398 статтею цього Установлення; 8) визначення стягнень на повірених як за власним розсудом, так і за скаргами, що надходять до ради.

Стаття 368. Рада присяжних повірених має право своєю силою карати їх за порушення прийнятих ними на себе обов'язків: 1) попередженнями; 2) доганами;

3) забороною виконувати обов'язки повіреного протягом визначеного радою строку, проте не більше одного року, 4) виключенням з числа присяжних повірених: 6) відданням до кримінального суду у випадках особливо важливих.

Стаття 369. Присяжний повірений, який двічі карався забороною виконувати тимчасово обов'язки повіреного, у випадку нової вини, яку рада визнає такою, що заслуговує такого ж стягнення, виключається радою з числа повірених.

Стаття 370. Про постанови ради щодо стягнення з присяжних повірених або звільнення від такого повідомляється Прокуророві того місця, де знаходиться рада.

Стаття 371. Жодне з названих у 388 статті стягнень не може бути накладене радою без попередньої вимоги від обвинуваченого пояснень, у визначений радою термін.

Стаття 372. У випадку неподання пояснення або неявки обвинуваченого у призначений термін без поважних причин, рада виносить постанову на підставі наявних у неї відомостей і відомих їй обставин.

Стаття 373. Визнання поважними причини неявки присяжного повіреного або неподача належного пояснення раді залежить від розсуду самої ради.

Стаття 374. Стягнення, накладене радою на присяжного повіреного, або виправдання його радою, не позбавляють приватну особу права домагатися від того повіреного винагороди збитків у судових місцях.

Стаття 375. Жодна постанова ради присяжних повірених не може мати сили, коли в ній брали участь менше половини членів ради. При рівності голосів, голос голови дає перевагу тій думці, яка ним прийнята; але стягнення, перелічені в 3—5 пунктах 368 статті цього Установлення, можуть бути визначені радою тільки більшістю двох третин голосів.

Стаття 376. На всі постанови ради, крім оголошення, попередження або догани, можуть подаватися скарги до судової палати в двотижневий термін від часу оголошення цих постанов. Протести прокурорів допускаються в той же термін тільки проти постанов, названих вище, у статті 370.

Стаття 377. Ухвали палати по цих скаргах і протестах (ст. 376) є остаточними.

Стаття 378. Там, де немає ради присяжних повірених або її відділення, там праза і обов'язки її належать місцевому окружному судові.

Відділ третій. Про права, обов'язки і відповідальність присяжних повірених

Стаття 379. Бажаючий поступити в число присяжних повірених повинен подати про це заяву до ради цих повірених, пояснивши у заяві: в якому місті він обирає для себе місце проживання, а також що для прийняття його в ролі присяжного повіреного немає жодної з цих перепон, які перелічені в 355 статті цього Установлення, з тим, що якщо згодом виявиться протилежне, то він підлягає не тільки виключенню з числа присяжних повірених, але і відданню до суду. До за-

яви додаються всі документи, необхідні для підтвердження того, що заявник відповідає умовам, які вимагаються для вступу в присяжні повірені.

Стаття 380. Рада присяжних повірених розглядає документи, перелічені в попередній 379 статті, і взявши до відома всі дані, які визнаються потрібними, постановляє або про прийняття заявника в число присяжних повірених, про що видається тому відповідне свідоцтво, або ж про відмову в прийнятті.

Стаття 381. Після видання прийнятим у присяжні повірені названого у попередній 380 статті свідоцтва в те судове місце, при якому знаходиться рада або відділення ради присяжних повірених, це місце видає розпорядження про приведення його до присяги за доданою формою. Кожний присягає за правилами свого віросповідання.

Стаття 382. Після приведення до присяги, прийнятий в число присяжних повірених заноситься до списку цих повірених, про це робиться відповідний напис на свідоцтві, виданому йому радою, і про прийняття його в присяжні повірені публікується повідомлення від судового місця до загального відома.

Стаття 383. Присяжні повірені можуть приймати на себе ведення справ у всіх судах округу судової палати, до якої вони приписані.

Стаття 384. Присяжний повірений, що прийняв на себе ведення справи, що покладалася в окрузі, до якого він приписаний, має право за бажанням позовника, продовжувати клопотання по ній в усіх судах до остаточного вирішення справи, хоч би вона була і поза тим округом, підпорядковуючись в такому випадку раді повірених того місця, де розглядається справа.

Стаття 385. Присяжний повірений, який для продовження клопотання по справі на підставі попередньої 384 статті повинен переїхати до іншого міста, зобов'язаний спочатку інші справи, що знаходяться в нього і будуть розглядатися під час його відсутності, передати, за згодою своїх довірителів, іншому присяжному повіреному.

Стаття 386. Позовники мають право з'явитися до суду особисто, так само як і подавати прохання та інші папери і довіряти подання їх стороннім особам, а також пояснювати свої справи і вимоги без обов'язку вибирати присяжного повіреного.

Стаття 387. У тих містах, де проживає достатня кількість присяжних повірених, позовники можуть давати довіреність по їх справах в судах того міста лише особам, які належать до числа цих повірених.

Стаття 388. Число присяжних повірених, яке визнається достатнім (ст. 387) в повітових і губернських містах та в столицях, визначається окремим табелем. який Міністр юстиції на подання судових палат подає через Державну раду на затвердження імператором.

Стаття 389. Не забороняється позовникам і у випадках, зазначених у попередніх 387 і 388 статтях, давати довіреності на ведення судових справ своїм батьками, подружжям, дітям і особам, які мають одну спільну з довірителем справу, або завідують за довіреністями маєтками або справами цих позовників.

Стаття 390. Присяжні повірені ведуть цивільні справи або на підставі довіреності, що дана їм позовниками, або внаслідок оголошення, поданого позовниками до суду, або за призначенням на прохання позовників радою присяжних повірених (ст. 367 п. 4 і 5), або, нарешті, за призначенням голови суду (Статут цивільного судочинства, ст. 264).

Стаття 391. Позовник має право визначити, чи довіряє він присяжному повіреному ведення у своїй справі в цьому її обсязі до остаточного її закінчення або уповноважує його тільки на певну будь-яку дію. Не забороняється мати по одній і тій же справі кількох присяжних повірених.

Стаття 392. У тих місцях, де знаходиться повне, визначене табелем (ст. 388) число присяжних повірених, кожний позовник, який не може сам прибути до міста, де повинна розглядатись його справа, або не встиг порозумітися з місцевими присяжними повіреними щодо ведення його справи, має право звернутися до ради приповірених з проханням про призначення повіреного для ведення його справи. Рада зобов'язана задовольнити це прохання згідно з 5 пунктом 367 статті.

Стаття 393. По кримінальних справах присяжні повірені беруть на себе захист підсудних або за погодженням з ними, або за призначенням голови судового місця.

Стаття 394. Присяжний повірений, призначений радою або головою судового місця для ведення справи (ст. 367, п. 4 і 5, 390, 382, 393), не може відмовитися від виконання даного йому доручення, не подавши достатніх для цього причин.

Стаття 395. Розмір винагороди присяжних повірених за ведення справи залежить від їх домовленості з довірителями. Умова про це повинна бути письмова.

Стаття 396. На кожні три роки встановлюється міністром юстиції, за поданням судових палат і рад присяжних повірених, особлива такса, яка після її затвердження в законодавчому порядку публікується для загального відома: по-перше, для визначення в судових рішеннях кількості судових витрат, що підлягають стягненню з обвинуваченого по справі на користь противної сторони, за найом повіреного, і

по-друге, для визначення кількості винагороди повірених у тих випадках, коли позивачі не уклали з ними про те письмових угод.

Стаття 397. По справах осіб, які користуються на суді правом бідності, зазначеним у пункті першому попередньої 396 статті, стягнення за найом повіреного повертається на користь того присяжного повіреного, який був призначений радою повірених для ведення справи з боку бідної особи (ст. 367, п. 4).

Стаття 398. З винагороди, яку отримують присяжні повірені, утримується з належної їм за таксою суми відомий процент, який визначається одночасно з такою для складання загальної по всій Росії суми на винагороду присяжних повірених, що призначаються головами судових місць для захисту підсудних, Розподіл цієї загальної суми проводиться щорічно: між усіма судовими округами— міністром юстиції відповідно до числа захисників, призначених головами з присяжних повірених, а між повіреними в округах — радами присяжних повірених

Стаття 399. Від позовника завжди залежить замінити одного присяжного повіреного іншим або взяти на самого себе ведення справи, задовольнивши повіреного за його працю за умовою або при відсутності такої за таксою.

Стаття 400. Присяжним повіреним забороняється купувати або іншим чином придбати права своїх довірителів у їхніх справах як на своє ім'я, так і під виглядом набуття для інших осіб. Усі правочини такого роду визнаються недійсними, і за постановою ради піддають повірених відповідальності.

Стаття 401. Присяжний повірений не може діяти в суді в ролі повіреного проти своїх батьків, дружини, дітей, рідних братів, сестер, дядьків і двоюрідних братів і сестер.

Стаття 402. Присяжний повірений не може не тільки бути в один і той же час повіреним обох сторін, які сперечаються, але і переходити по одній і тій же справі від однієї сторони до іншої.

Стаття 403. Присяжний повірений не повинен розголошувати таємниці свого довірителя не тільки під час ведення його справи, але і у випадку усунення від неї і навіть після закінчення справи.

Стаття 404. За пропущений з вини присяжного повіреного узаконених строків і будь-яке інше порушення встановлених правил і форм позовник має право, якщо поніс від того будь-яку шкоду, стягувати з повіреного свої втрати через той суд, в якому він вів справу.

Стаття 405. За навмисні на шкоду довірителів дії присяжні повірені на скаргу позовників і при встановленні їх вини можуть, крім стягнення з них втрат, бути віддані до кримінального суду.

Стаття 406. Кожний присяжний повірений зобов'язаний вести список доручення них йому справ і на першу вимогу подати його раді повірених.

Стаття 406^{i}. У цивільних справах, які розглядаються як у загальних, так і в мирових судових установах, повіреними можуть бути, крім присяжних повірених осіб, названих у статті 389, а також зазначених у статті 406^{18}, лише особи, які одержали в установленому статтями 406^{2}—406^{16} порядку особливі свідоцтва на право клопотати в чужих справах. Форма таких свідоцтв видається міністром юстиції

Стаття 406^{2}. Свідоцтва на право клопотання в чужих справах видаються мировими з'їздами, окружними судами і судовими палатами. Ці свідоцтва, за названими в статтях 406^{3} і 406^{4} винятками, дають право на клопотання лише в тому су вому місці, з якого вони видані.

Стаття 406^{3}. Повірені, які мають свідоцтва від мирового з'їзду, можуть клопотати і в справах, які розглядаються в мирових суддів, підлеглих з'їздові.

Стаття 406^{4}. Повірений, який прийняв на себе на підставі виданого йому свідоцтва ведення справи, що розглядається в мирових судових установах окружному суді чи судовій палаті, має право на бажання позовника або обвинуваченого клопотати в цій справі і в касаційних департаментах Сенату.

Стаття 406^{5}. Бажаючий отримати свідоцтво на право бути повіреним повинен подати про це заяву до відповідного суду з доданням документів, підтверджують його особу, і пояснити в заяві, що для одержання права бути повіреним немає жодних перешкод, зазначених у статті 246 Статуту цивільного судочинства; якщо ж відтак виявиться протилежне, то від нього відбирається свідоцтво і він притягається до відповідальності за статтею 943 Уложення про покарання.

Стаття 406^{6}. Суд, до якого подано вказану в статті 406^{5} заяву, має право упевнитися в належних знаннях бажаючого отримати свідоцтво на ведення справ. Це право не поширюється: 1) на осіб, які вже отримали свідоцтво від іншого, рівного чи вищого суду, і 2) на осіб, які мають диплом університетів інших навчальних закладів про закінчення курсу юридичних наук або здали іспит з цих наук.

Стаття 406^{7}. Після розгляду поданих заявником документів суд, взявши до уваги всі міркування, які він визнає потрібними, постановляє: або про дозвіл заявникові бути повіреним у судових справах, про що йому видається свідоцтво, або ж про відмову в клопотанні заявника, хоч би він і відповідав усім формальним умовам, що вимагаються законом.

Стаття 406^{8}. Про осіб, які отримали свідоцтва на право бути повіреними, суд доводить до відома міністра юстиції і публікує прізвища цих осіб у місцевих Губернських відомостях.

Стаття 406^{9}. Особи, які отримали свідоцтва, зобов'язані заплатити за них окремий грошовий збір у розмірі: 1) сорок карбованців на рік за свідоцтва мирового з'їзду, і 2) сімдесят п'ять карбованців за свідоцтва окружного суду і судової палати. Дозволяється одержувати свідоцтва і від декількох судів з оплатою за кожне свідоцтво окремо.

Стаття 406^{i0}. Визначена в попередній (406^{2}) статті плата вноситься за рік наперед у кінці місяця. Одержуючий свідоцтво в період між 1 липня і 1 січня вносить тільки піврічну плату

Стаття 406^{ii}. Грошовий збір з свідоцтв, виданих мировими з'їздами, надходить *у* доход казни; збір з свідоцтв, виданих мировими з'їздами, перетворюється в допомогу на утримання мирових судових установ: у повітах — на користь повітового земства, а у містах, де мирові установи утримуються з міських доходів, — у ці доходи.

Стаття 406^{12}. Порядок нагляду за надходженням зборів за свідоцтва визначається за погодженням міністра юстиції з міністром фінансів і Державним контролером.

Стаття 406^{13}. Суди, при яких знаходяться особи, які отримали свідоцтва, у випадку неправильних чи ганебних дій таких осіб входять як на свій безпосередній розсуд, так і на пропозицію прокурорів окружного суду або судової палати в розгляд вищевказаних дій і можуть накладати на цих осіб слідуючі дисциплінарні стягнення: 1) попередження або зауваження; 2) догана; И 3) заборона виконувати обов'язки повіреного терміном не більше одного року, і 4) виключення з числа повірених.

Стаття 406^{14}. На вказані в статті 406^{7} постанови окружних судів і мирових зїздів про відповідність або невідповідність бажаючого стати повіреним, а також на постанови, вказані в пунктах 3 і 4 статті 406^{13}, допускаються у двотижневий строк скарги приватних осіб і протести прокурорського нагляду; ці скарги і протести підлягають розглядові судової палати і вирішуються остаточно. На постанови судової палати про осіб, які бажають стати або вже перебувають при ній повіреними, зазначені скарги і протести можуть подаватися в той же строк Касаційному департаментові Сенату.

Стаття 406^{i5}. Незалежно від дисциплінарних стягнень, що накладаються на повірених судами, міністр юстиції може усувати від клопотання в судових справах таких осіб, які за відомими йому безсумнівними відомостями ведуть недостойний спосіб життя, який не відповідає званню повіреного.

Стаття 406^{16}. На осіб, які мають свідоцтва на право клопотання в судових справах, поширюється щодо розміру винагороди чинність статей 395 і 396.

Стаття 406^{i7}. Дія статей 406^{i}—406^{i6} поширюється в повній мірі і на помічників присяжних повірених (ст. 354).

Стаття 406^{i8}. У справах, що розглядаються мировими суддями, допускаються до клопотання в ролі повірених і такі особи, які не мають встановленого цими правилами (ст. 406^{i}—406^{16}) свідоцтва, але не більше як у трьох справах протягом року, в межах того ж мирового округу Перед допущенням до судового розгляду суддя питає цих осіб, чи не клопоталися вони вже в цьому році в межах мирового округу, в чужих справах і, якщо клопоталися, то скільки разів. За неправдиве показання винні підлягають відповідальності за статтею 943 Уложення про покарання. Але якщо мировий суддя визнає, що хто-небудь з осіб, які скористалися в нього хоч би один раз правом клопотання без окремого на це свідоцтва, не відповідає необхідним для приватного повіреного умовам, то робить подання до мирового з'їзду про те, що така особа не може більше допускатися в межах округу до клопотання в справах. Незалежно від цього, до вищеперелічених осіб застосовуються Статті 406^{13}—406^{i5}.

Стаття 406^{19}. Жінки не можуть одержати звання приватного повіреного в судових справах, установлене статтею 406^{i}.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО АДВОКАТУРУ

(ПостановаВУЦВКвід2жовтня 1922р.//ЗУУРСР.-1922.-М.43. - Ст. 63),

На відміну та зміну статтей 4, 5, 6 і 19 «Тимчасового положення про народні суди та ревтрибунали», ст. ст. 11, 25,40, 42,43 і 44 «Положення про народний суд», п. п. «м» і «н» ст. З і п. «є» ст. 16 «Положення про місцеві органи юстиції» Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет постановив:

1. При губернських Радах народних судей створюються губернські колеії оборонців в кримінальних та цивільних справах.

2. За членів колегії оборонців можуть бути особи, що задовольняють однієї з нижчевказаних вимог:

а) такі, що мають практичний стаж відповідальної роботи не менш двох років в органах радянської юстиції, або

б) особи, що мають теоретичну і практичну підготовку, ступінь і порядок визначення якої встановлюється інструкцією НКЮ.

3. Не можуть бути членами колегії оборонців:

а) особи, що не досягли повноліття;

б) особи, що вказані у ст. 21 Конституції УРСР і які не мають виборчих прав на підставі постанови ВУЦВК «Про виборчі права громадян»;

в) особи, що перебувають під слідством або судом, звинувачені у злочинах., що за них Кримінальним кодексом УРСР передбачено покарання в формі позбавлення волі або інше тяжке покарання;

г) особи, обмежені в правах за судовим вироком;

д) особи, що перебувають під опікою;

є) особи, виключені з числа членів колегії оборонців будь-якої губернії.

Примітка. Особи, що їх виключено безстроково зі складу колегії оборонців, можуть клопотати, щоб їх заново записали до членів колегії, тільки після З-х років.

4. Члени колегії оборонців не мають права обіймати посади в державних установах та підприємствах. Винятки можливі:

1) для осіб, що обіймають державні посади з виборів;

2) для осіб, які займаються науковою та викладацькою діяльністю.

Примітка. Винятки, які передбачені цією статтею, не розповсюджуються на працівників юстиції, що обіймають посади з виборів.

5. На членів колегії оборонців покладається:

а) провадити кримінальні й цивільні справи за призначенням, а також за погодженням з тими, що звертаються до них за допомогою;

б) провадити справи як за призначенням, так і за погодженням, в адміністративних органах, які мають судові права;

в) складати папери щодо судових і адміністративних прав, актів і договорів, в також давати усні й письмові поради;

г) брати обов'язкову участь у загальних зборах оборонців свого судового району.

6. Члени колегії оборонців першого складу затверджуються президією виконавчого комітету за поданням губернської Ради народних суддів. В подальшому прийом членів в колегію проводить президія колегії.

7. Про кожний прийом до членів колегії оборонців президія колегії повідомляє в триденний термін президію радянського народного суду яка протягом місяця має право відводу прийнятого з повідомленням про це президії колегії. Якщо протягом місяця такого відводу заявлено не буде, то прийнятий вважається зарахованим до колегії оборонців.

Примітка. Постанову про залічення до складу колегії оборонців має право скасувати НКЮ порядком догляду без обмеження терміну.

8. Відмову про прийом до членів колегії оборонців можна протягом місяця оскаржити до президії губвиконкому, який після зажадання пояснень президії колегії оборонців, якщо визнає скаргу важливою, виносить постанову про залічення даної особи до колегії.

9. Члени колегії оборонців кожної губернії обирають на загальних зборах з-поміж себе президію колегії у числі від трьох до семи осіб терміном на один рік.Список членів президії колегії повідомляється до губраднарсуду та губпрокуратури.

Примітка. Президія колегії оборонців може утворити в повіткових містах повітові бюро оборонців, члени яких обираються загальними зборами оборонців, що перебувають в даному повіті. Замість того, щоб утворювати повітове бюро, президія колегії може призначити з числа оборонців, що перебувають в повіті, свого уповноваженого. Про зазначені постанови президія колегії повідомляє президію губраднарсуду і відповідний повітвиконком.

10. Загальні збори членів колегії оборонців скликаються президією колегії або на вимогу не менше як одної п'ятої членів колегії оборонців. До відання зборів належить:

а) обирати президію колегії та заслуховувати її звіти;

б) обговорювати загальні питання, що торкаються діяльності колегії оборонців в цілому;

в) встановлювати відрахування у фонд колегії.

ЗАКОН УКРАЇНИ

від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII

Про адвокатуру

Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 10 січня 2002 року № 2921-III, від 7лютого 2002 року № 3047-III, від 11 липня 2003 року № 1130-IV, від 17 листопада 2005 року № 3108-IV від 16 листопада 2006 року № 355- V

Стаття і. Адвокатура України та її завдання

Адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу.

Стаття 2. Адвокат

Адвокатом може бути особа, яка має вищу юридичну освіту, підтверджену дипломом України або відповідно до міжнародних договорів України дипломом іншої країни, стаж роботи у галузі права не менше двох років, володіє державною мовою, склала кваліфікаційні іспити, одержала в Україні свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та прийняла Присягу адвоката України.

(частина перша статті 2 у редакції Закону України від 16.11.2006 р. № 355- V)

Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, служби безпеки, державного управління. Адвокатом не може бути особа, яка має судимість.

Стаття 3. Правове регулювання діяльності адвокатури

Діяльність адвокатури регулюється Конституцією України, цим Законом, іншими законодавчими актами України і статутами адвокатських об'єднань.

Стаття 4. Принципи та організаційні форми діяльності адвокатури

Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму і конфіденційності.

Адвокат має право займатись адвокатською діяльністю індивідуально, відкрити своє адвокатське бюро, об'єднуватися з іншими адвокатами в колега, адвокатські фірми, контори та інші адвокатські об'єднання, які діють відповідно до цього Закону та статутів адвокатських об'єднань.

Адвокатські об'єднання діють на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності. Реєстрація адвокатських об'єднань провадиться у Міністерстві юстиції України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Адвокатські об'єднання письмово повідомляють місцеві органи владі? про свою реєстрацію, а адвокати — про одержання свідоцтва на право займатися адвокатською діяльністю.

Порядок утворення, діяльності, реорганізації та ліквідації адвокатських об'єднань, структура, штати, функції, порядок витрачання коштів, права та обов'язки керівних органів, порядок їх обрання та інші питання, що належать до їх діяльності, регулюються статутом відповідного об'єднання.

Адвокатські бюро, колегії, фірми, контори та інші адвокатські об'єднання є юридичними особами. Адвокати та адвокатські об'єднання відкривають поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках на території України, а у встановленому чинним законодавством порядку — і в іноземних банках, мають печатку і штамп із своїм найменуванням.

(частина п'ята статті 4 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 10.01.2002 р. № 2921-III)

Стаття 5. Види адвокатської діяльності

Адвокати дають консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні і письмові довідки щодо законодавства; складають заяви, скарги та інші документи правового характеру; посвідчують копії документів у справах, які вони ведуть; здійснюють представництво в суді, інших державних органах nepez громадянами та юридичними особами; подають юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснюють правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб, виконують свої обов'язки відповідно до кримінально-процесуальногс законодавства у процесі дізнання та попереднього слідства.

Адвокат може здійснювати й інші види юридичної допомоги, передбачені законодавством.

Стаття 6. Професійні права адвоката

При здійсненні професійної діяльності адвокат має право: представляти і захищати права та інтереси громадян і юридичних осіб за їх дорученням у всіх органах, підприємствах, установах і організаціях, до компетенції яких входить вирішення відповідних питань;

збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази в цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративк: правопорушення, зокрема:

запитувати і отримувати документи або їх копії від підприємств, установ, організацій, об'єднань, а від громадян — за їх згодою;

ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для виконання доручення документами і матеріалами, за винятком тих, таємниця яких охороняється законом;

отримувати письмові висновки фахівців з питань, що потребують спеціальних знань, опитувати громадян;

(абзац шостий статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 11.07.2003 р. № 1130-IV)

застосовувати науково-технічні засоби відповідно до чинного законодавства;

доповідати клопотання і скарги на прийомі у посадових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

бути присутнім при розгляді своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів і давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

виконувати інші дії, передбачені законодавством.

Стаття 7. Обов'язки адвоката

При здійсненні своїх професійних обов'язків адвокат зобов'язаний неухильно додержувати вимог чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб і не має права використовувати свої повноваження на шкоду особі, в інтересах якої прийняв доручення, та відмовитись від прийнятого на себе захисту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Адвокат не має права прийняти доручення про подання юридичної допомоги у випадках, коли він уданій справі подає або раніше подавав юридичну допомогу особам, інтереси яких суперечать інтересам особи, що звернулася з проханням про ведення справи, або брав участь як слідчий, особа, що провадила дізнання, прокурор, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, представник потерпілого, цивільний позивач, цивільний відповідач, свідок, перекладач, понятий, у випадках, коли він є родичем особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, будь-кого із складу суду, потерпілого, цивільного позивача, а також в інших випадках, передбачених статтею 61 Кримінально-процесуального кодексу України.

(частина друга статті 7 у редакції Закону України від 11.07.2003 р. № 1130-IV)

Стаття 8. Помічник адвоката

Адвокат може мати помічника або кількох помічників із числа осіб, які мають вищу юридичну освіту. Умови роботи визначаються контрактом між адвокатом (адвокатським об'єднанням) і помічником адвоката з додержанням законодавства про працю.

Помічник адвоката може виконувати доручення у справах, які знаходяться у провадженні адвоката, крім тих, що належать до процесуальних повноважень останнього.

Не можуть бути помічниками адвоката особи, вказані в частині другій статті 2 дього Закону.

Стаття 9. Адвокатська таємниця

Адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю. Предметом адвокатської таємниці є питання, з яких громадянин або юридична особа зверталися до

адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом при здійсненні своїх професійних обов'язків.

Дані попереднього слідства, які стали відомі адвокату у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків, можуть бути розголошені тільки з дозволу слідчого або прокурора. Адвокати, винні у розголошенні відомостей попереднього слідства, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Адвокату, помічнику адвоката, посадовим особам адвокатських об'єднань забороняється розголошувати відомості, що становлять предмет адвокатської таємниці, і використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб.

Стаття 10. Гарантії адвокатської діяльності

Професійні права, честь і гідність адвоката охороняються законом. Забороняється будь-яке втручання в адвокатську діяльність, вимагання від адвоката, його помічника, посадових осіб і технічних працівників адвокатських об'єднань відомостей, що становлять адвокатську таємницю. З цих питань вони не можуть бути допитані як свідки.

Документи, пов'язані з виконанням адвокатом доручення, не підлягають оглядові, розголошенню чи вилученню без його згоди. Забороняється прослуховування телефонних розмов адвокатів у зв'язку з оперативно-розшуковою діяльністю без санкції Генерального прокурора України, його заступників, прокурорів Республіки Крим, області, міста Києва.

Не може бути внесено подання органом дізнання, слідчим, прокурором, а також винесено окрему ухвалу суду щодо правової позиції адвоката у справі.

Адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками процесу.

Кримінальна справа проти адвоката може бути порушена тільки Генеральним прокурором України, його заступниками, прокурорами Республіки Крим, області, міста Києва. Адвоката не можна притягнути до кримінальної, матеріальної та іншої відповідальності або погрожувати її застосуванням у зв'язку з поданням юридичної допомоги громадянам та організаціям згідно з законом.

Стаття 11. Соціальні права адвоката та його помічника

Адвокат та його помічник користуються правом на відпустку, на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сплачуються адвокатом та його помічником відповідно до закону.

Адвокат та його помічник мають право на надання їм усіх видів матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням відповідно до закону.

(стаття 11 в редакції Закону України від 17.11.2005 р. № 3108-IV)

Стаття 12. Оплата праці адвоката та його помічника

Оплата праці адвоката здійснюється на підставі угоди між громадянином чи юридичною особою і адвокатським об'єднанням чи адвокатом.

У разі участі адвоката у кримінальній справі за призначенням та при звільненні громадянина від оплати юридичної допомоги через його малозабезпеченість оплата праці адвоката здійснюється за рахунок держави в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Порядок призначення адвоката для подання юридичної допомоги громадянам визначається кримінально-процесуальним законодавством.

Якщо договір розривається достроково, оплата праці адвоката провадиться за фактично виконану роботу. У разі неналежного виконання доручення на вимогу громадянина або юридичної особи, які уклали договір з адвокатом чи з адвокатським об'єднанням, внесена плата повертається їм повністю або частково, а при виникненні спору — за рішенням суду.

Порядок оплати праці помічника адвоката визначається угодою між ним та адвокатом чи адвокатським об'єднанням. Заробітна плата помічника адвоката не може бути нижчою від встановленого державою мінімального розміру заробітної плати.

Стаття 13. Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури та їх повноваження

Для визначення рівня професійних знань осіб, які мають намір займатися адвокатською діяльністю, вирішення питань про дисциплінарну відповідальність адвокатів у Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі утворюються строком на 3 роки кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури. Ці комісії утворюються у складі двох палат — атестаційної та дисциплінарної.

Формування кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури та організаційне забезпечення їх діяльності покладається на Раду Міністрів Республіки Крим, обласні та Київську і Севастопольську міські Ради народних депутатів.

Атестаційна палата утворюється у складі 11 членів, до неї входять 4 адвокати, 4 судді та по одному представнику від Ради Міністрів Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міських Рад народних депутатів, управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міської державної адміністрації, відділення Спілки адвокатів України.

Рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або про відмову у видачі свідоцтва приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від загальної кількості членів палати. Особа, яка не склала кваліфікаційні іспити, має право складати їх повторно через рік.

Дисциплінарна палата утворюється у складі 9 членів, до неї входять 5 адвокатів, 2 судді, по одному представнику від управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міської державної адміністрації, відділення Спілки адвокатів України. Рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності приймається відкритим голосуванням двома третинами голосів від загальної кількості членів палати.

У роботі кваліфікаційно-дисциплінарної комісії з правом дорадчого голосу можуть брати участь вчені-юристи та народні депутати.

Рішення про відмову у видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або на притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності можуть бути оскаржені до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури.

Порядок організації і діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії визначається Положенням про неї, яке затверджується Президентом України.

Стаття 14. Вища кваліфікаційна комісія адвокатури

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури розглядає скарги на рішення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій. Вона має право скасовувати або змінювати рішення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій.

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури утворюється при Кабінеті Міністрів України. До складу Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури входять по одному

представнику від кожної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатура-Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Спілки адвокатів України.

Порядок діяльності Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури регулюється Положенням про неї, що затверджується Президентом України.

Стаття 15. Присяга адвоката України

При видачі кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури СВІДОЦТВІ про право на заняття адвокатською діяльністю особа, якій вручено це свідоцтво, приймає Присягу адвоката України такого змісту:

ПРИСЯГА

адвоката України

Я, _____

_____, беручи на себе обов'язки адвоката, урочисто клянусь:

у своїй професійній діяльності суворо додержувати законодавства України, міжнародних актів про права і свободи людини, правил адвокатської етики, і високою громадянською відповідальністю виконувати покладені на мене обов'язки, бути завжди справедливим і принциповим, чесним і уважним до людей, суворо зберігати адвокатську таємницю, всюди і завжди берегти чистоту звання адвоката, бути вірним Присязі.

Адвокат

(прізвище та ініціали)

19 року

Стаття 16. Дисциплінарна відповідальність адвоката

За порушення вимог цього Закону, інших актів законодавства України, шо регулюють діяльність адвокатури, Присяги адвоката України рішенням дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії до адвоката можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення:

попередження;

зупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю НІ строк до одного року;

анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Рішення про накладення дисциплінарного стягнення може бути оскаржено до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури або в судовому порядку.

Питання про дисциплінарну відповідальність адвоката — члена адвокатського об'єднання регулюється також статутом відповідного об'єднання.

Стаття 17. Припинення адвокатської діяльності

Адвокатська діяльність може бути припинена рішенням кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, а видане свідоцтво анульоване у випадках:

засудження адвоката за вчинення злочину — після набрання вироком законної сили;

обмеження судом дієздатності або визнання адвоката недієздатним;

абзац четвертий статті 17 виключено

(згідно із Законом України від 16.11.2006 р. № 355- V) грубого порушення вимог цього Закону та інших актів законодавства України, які регулюють діяльність адвокатури, Присяги адвоката України.

Стаття 18. Відносини адвокатури з Міністерством юстиції України, місцевими органами державного управління

Міністерство юстиції України:

забезпечує необхідне фінансування оплати праці адвокатів за рахунок держави у разі участі адвоката у кримінальній справі за призначенням та при звільненні громадян від оплати юридичної допомоги;

узагальнює адміністративні дані про адвокатську діяльність;

(абзац третій частини першої статті 18 у редакції Закону України від 07.02.2002 р. №3047-111)

сприяє проведенню заходів щодо підвищення професійного рівня адвокатів.

Місцеві органи державного управління у межах своєї компетенції сприяють адвокатам та адвокатським об'єднанням у вирішенні соціальних питань, надають їм в оренду придатні для роботи приміщення, встановлюють пільги щодо орендної плати за використання приміщень тощо.

Стаття 19. Спілки та асоціації адвокатів

Адвокати та адвокатські об'єднання можуть створювати регіональні, загальнодержавні та міжнародні спілки та асоціації.

Спілки та асоціації адвокатів представляють інтереси адвокатів у державних органах і об'єднаннях громадян, захищають соціальні та професійні права адвокатів, здійснюють методичну і видавничу роботу, сприяють підвищенню професійного рівня адвокатів, можуть створювати спеціальні фонди і діють відповідно до своїх статутів.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

від 2 грудня 2002 р. № 1121/2002

Про День адвокатури

Ураховуючи важливу роль адвокатури в розбудові правової держави, захисті конституційних прав і свобод громадян, велике громадське значення цієї правозахисної інституції в Україні, постановляю:

Установити в Україні професійне свято — День адвокатури, яке відзначати щорічно 19 грудня.

Верховный Суд Украины

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ВЕРХОВНОГО СУДА УКРАИНЫ*

от 1 октября 2002 г.

Председательствующий — Стефанюк В. С.

К судебным издержкам относятся суммы, уплаченные только адвокатам, а не любым представителям.

Статья 44 Хозяйственного процессуального кодекса Украины предусматривает возмещение в качестве судебных издержек сумм, уплаченных стороной за получение услуг, только адвокатам, а не любым представителям.

I Постанова надається мовою оригіналу

1 октября 2002 г. Верховный Суд Украины на общем заседании коллегий *cyjdk* Судебной палаты по хозяйственным делам, рассмотрев в открытом судеб:-:* заседании кассационную жалобу открытого акционерного общества «ДОНЄЕІ-облэнерго» на постановление Высшего хозяйственного суда Украины от 30 *чи*\ 2002 г. по делу по иску фабрики котлов «Rafako S.A.» к открытому акционерном* обществу «Донецкоблэнерго» о взыскании суммы, установил следующее.

В ноябре 2001 года фабрикой котлов «Rafako S.A.» в хозяйственном суде Доне З-І кой области предъявлен иск к ОАО «Донецкоблэнерго» о взыскании суммы.

Исковые требования обосновывались тем, что 16 мая 1994 г. между ОАО «До-| нецкоблэнерго» и фабрикой котлов «Rafako S.A.» было заключено бартерное соглашение на поставку оборудования, но со временем ответчик, ссылаясь за объективные трудности, отказался поставлять металлопродукцию в обмен на ужи полученное оборудование.

Ответчик признал требования истца частично, в размере основного долгхТ остаток исковых требований не признал, ссылаясь на их необоснованность.

Решением хозяйственного суда Донецкой области от 15 ноября 2001 г. и еж удовлетворен в сумме 560 960,13 долларов США, в том числе 504 960,13 долларов США долга и 55 109,33 долларов США судебных издержек.

Постановлением Донецкого апелляционного хозяйственного суда от 15 я ря 2002 г. решение хозяйственного суда Донецкой области от 15 ноября 2001 с отменено частично, в иске фабрики котлов «Rafako S.A.» о взыскании судебные издержек отказано, в остальном решение оставлено без изменений. Постановлен ние мотивировано тем, что истец не предоставил хозяйственному суду доказательств, подтверждающих получение адвокатских услуг, факта оплаты этих усі І и согласия ответчика на возмещение истцу судебных издержек.

Постановлением Высшегоісозяйственного суда Украины от 30 мая 2002 г. постановление Донецкого апелляционного хозяйственного суда от 15 января 2002 г. отменено, а решение хозяйственного суда Донецкой области оставлено без измене-^ ний на тех основаниях, что статья 44 ХПК Украины не ограничивает права участников хозяйственного судопроизводства на выбор представителем только адвоката, а Конституция Украины закрепляет право на свободный выбор защитника.

Определением коллегии судей Верховного Суда Украины от 22 августа 2002 г. п: кассационной жалобе ОАО «Донецкоблэнерго» открыто производство по пересмотру в кассационном порядке постановления Высшего хозяйственного суда Украины от 30 мая 2002 г., исходя из мотивов его несоответствия нормам материального и процессуального права и выявления различного применения Высшим хозяйственным судом Украины положений одного и того же закона в аналогичных дела\.

В судебном заседании представитель ОАО «Донецкоблэнерго» высказался в пользу удовлетворения кассационной жалобы, а представитель фабрики котлов «Rafako S.A.» — за ее отклонение.

Заслушав доклад судьи-докладчика, пояснение представителей истца и ответчика, обсудив доводы кассационной жалобы и опровержения на нее, проверив материалы дела и судебные решения, принимавшиеся судами в процессе ее рассмотрения, Верховный Суд Украины считает, что кассационная жалобі подлежит удовлетворению на следующих основаниях.

Статьей 44 Хозяйственного процессуального кодекса Украины предусмотрено, что в состав судебных издержек входит оплата услуг адвоката. В контексте этой нормы судебные издержки за участие адвоката при рассмотрении дела подлежат уплате только в том случае, если они уплачены адвокату стороной, которо* такие услуги предоставлялись, и их уплата подтверждается соответствующим?: финансовыми документами.

Взыскание же суммы в счет будущей их оплаты в виде судебных издержек действующим законодательством не предусмотрено.

Кроме того, в соответствии со ст. 28 Хозяйственного процессуального кодекса Украины, дела юридических лиц в хозяйственном суде ведут их органы, действующие в пределах полномочий, предоставленных им законом и учредительными документами, через своего представителя.

Руководители предприятий и организаций, другие лица, полномочия которых определены законодательством или учредительными документами, предоставляют хозяйственному суду документы, удостоверяющие их служебное положение.

Представителями юридических лиц могут быть также другие лица, полномочия которых подтверждаются доверенностью от лица предприятия, организации. Дэверенность выдается за подписью руководителя или другого уполномоченного им лица и удостоверяется печатью предприятия, организации.

Полномочия стороны или третьего лица от имени юридического лица может осуществлять обособленное подразделение, если такое право ему предоставлено учредительными или другими документами.

Граждане могут вести свои дела в хозяйственном суде лично или через представителей, полномочия которых подтверждаются нотариально удостоверенной доверенностью. То есть указанная норма не ограничивает юридических лиц либо граждан в выборе лиц, которые будут осуществлять их представительство в хозяйственном суде, что нашло свое подтверждение в Решении Конституционного Суда Украины от 16 ноября 2000 г. № 13-рп/2000.

В соответствии с ч. 3 ст. 48 Хозяйственного процессуального кодекса Украины издержки, подлежащие уплате за услуги адвоката, определяются в порядке, установленном Законом Украины «Об адвокатуре». Действие указанного Закона распространяется только на лиц, являющихся адвокатами.

Понятие лица, являющегося адвокатом, приводится в ст. 2 Закона Украины «Об адвокатуре», которая отмечает, что адвокатом может быть гражданин Украины, имеющий высшее юридическое образование, стаж работы по специальности юриста или помощника адвоката не менее двух лет, сдавший квалификационные экзамены, получивший свидетельство о праве на занятие адвокатской деятельностью и принявший Присягу адвоката Украины.

Таким образом, ст. 44 Хозяйственного процессуального кодекса Украины предусматривает возмещение в качестве судебных издержек сумм, уплаченных стороной за получение услуг, только адвокатам, а не любым представителям.

Высший хозяйственный суд Украины на указанные требования Закона внимания не обратил и сделал неверный вывод о том, что сумма, указанная к уплате в договоре о предоставлении юридических услуг, относится к составу судебных издержек и подлежит взысканию с ОАО «Донецкоблэнерго».

При таких обстоятельствах постановление Высшего хозяйственного суда Украины от 30 мая 2002 г. подлежит отмене, а постановление Донецкого апелляционного хозяйственного суда от 15 января 2002 г. должно быть оставлено без изменений как законное и обоснованное.

Руководствуясь статьями 111^{17}—111^{20} Хозяйственного процессуального кодекса Украины, Верховный Суд Украины постановил:

кассационную жалобу удовлетворить;

постановление Высшего хозяйственного суда Украины от 30 мая 2002 г. по делу № 30/63 отменить;

постановление Донецкого апелляционного хозяйственного суда от 15 января 2002 г. оставить без изменений.

Постановление является окончательным и обжалованию не подлежит.

Державна податкова адміністрація України

ЛИСТ

від 14 березня 2006 р. № 1530/Т/17-0415

Щодо порядку оподаткування доходів від здійснення індивідуальної адвокатської діяльності

(Витяг)

Пунктом 1.9 ст. 1 Закону України від 22.05.2003 р. № 889-IV«про податок з де ходів фізичних осіб» (далі — Закон) визначено, що незалежна професійна! діяльність — це діяльність, яка полягає в участі фізичних осіб у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, так само *як* діяльність лікарів (у тому числі стоматологів, зубних техніків), адвокатів, приватних нотаріусів, аудиторів, бухгалтерів, оцінювачів, інженерів чи архітекторів : помічників зазначених осіб або осіб, зайнятих релігійною (місіонерською» діяльністю, іншій подібній діяльності, за умови якщо такі особи не є найманимм працівниками чи суб'єктами підприємницької діяльності.

У Законі не міститься спеціального розділу (групи статей), де б тематично було висвітлено особливості оподаткування доходів осіб, які здійснюють незалеж-1 ну професійну діяльність, зокрема індивідуальну адвокатську діяльність.

Виходячи з цього порядок оподаткування доходів осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, охоплюється загальними нормами Закону, за винятком випадків, якщо ці особи на законних підставах зареєстровані суб'єктами підприємницької діяльності.

Підпунктом 1.3 «з» ст. 1 Закону доходом з джерелом його походження з України визначено будь-який дохід, одержаний платником податку або нарахований на його користь від здійснення будь-яких видів діяльності на території України, зокрема у вигляді доходів від здійснення підприємницької діяльності, а також незалежної професійної діяльності на території України.

Що стосується обрання спрощеної системи особами, які здійснюють незалежну професійну діяльність, то відповідно до Указу Президента України ви 03.07.98 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітне суб'єктів малого підприємництва» (у редакції Указу Президента України 28.06.98 р. № 746/99) (далі — Указ) однією з обов'язкових умов переходу на сщ щену систему є реєстрація у встановленому законом порядку такої особи суб'єкта підприємницької діяльності.

Правові норми щодо здійснення фізичними особами підприємницької діяльності встановлено, зокрема, Цивільним кодексом України та Господарським кодексом України, які набрали чинності з 1 січня 2004 р. Відповідно до ст. 50 Цивільного кодексу України, право на здійснення підприємницької діяльності яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністкх Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюється Конституцією України та законом. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

Отже, обрання спрощеної системи оподаткування фізичними особами, що здійснюють незалежну професійну діяльність, зокрема надають юридичні послуги, є можливим за умови їх державної реєстрації як суб'єктів підприємницької діяльності.

Заступник Голови **С. І. Лекарь**

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України

РОЗ'ЯСНЕННЯ

від 10 лютого 2006 р. № IV/18-3.1

Про можливість надання органам державної податкової служби відомостей щодо адвокатів

До Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури звернулась Хмельницька кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури за роз'ясненням правомірності надання регіональними кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями іівокатури відомостей органам державної податкової служби щодо осіб, які отримали Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, та про осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах. Хмельницькою кваліфікаційно-диспиплінарною комісією адвокатури надано лист за підписом заступника голови Державної податкової адміністрації у Хмельницькій області від 29.11.2005 р. за *т* 17771/10/17-023 з пропозицією надіслати ці відомості. Автор запиту покликається на ст. 11 п. 6 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» зід 04.12.90 р. № 509-XII з наступними змінами.

Розглянувши це питання і враховуючи його актуальність, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури на підставі ст. 101 Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури роз'яснює:

Згідно з п. 6 ст. 11 України «Про державну податкову службу в Україні» від 14.12.90 р. № 509-XII з наступними змінами, органи державної податкової служби у випадках, в межах компетенції та у порядку, встановлених законами України, мають право одержувати безоплатно необхідні відомості для формування інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та зборів (обов'язкових платежів) від платників податків, а також Національного банку України та його установ — про суми доходів, виплачених фізичним особам, і утриманих з них податків та зборів (обов'язкових платежів), від органів, уповноважених проводити державну реєстрацію суб'єктів, а також видавати ліцензії на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню ЇЛПОВІДНО до закону, — про видачу таких свідоцтв про державну реєстрацію та ліцензій суб'єктам господарської діяльності, від органів внутрішніх справ про громадян, які прибули на проживання до відповідного населеного пункту чи вибули з нього, від органів реєстрації актів громадянського стану — про громадян, які померли.

Згідно з ч. 3 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру» від 19.12.92 р. № 2887-XII, про отриманні Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, адвоката письмово повідомляють місцеві органи влади.

Чинним законодавством не передбачено обов'язок регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури надавати будь-яким органам списки осіб, які отримали Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, я також про осіб, з якими адвокати перебувають у трудових відносинах.

До того ж, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури не ведуть обліку таких осіб.

Згідно з ст. 4 Закону України «Про Державний реєстр фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів» від 22.12.94 р. № 320/94-ВР, джерелами формування інформаційного фонду Державного реєстру є: дані державних податкових інспекцій по районах, районах у містах і містах без районного поділу про фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів: інформація підприємств, установ, організацій усіх форм власності, включаюче Національний банк України та його установи, комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи, та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності про суми виплачених фізичним особам доходів і утриманих з них податків та **інша** обов'язкових платежів; інформація виконавчих комітетів місцевих Рад народних депутатів та інших органів, уповноважених проводити державну реєстрацію (ліцензування) фізичних осіб — суб'єктів підприємницької та іншої діяльності; відомості міських і районних відділів (управлінь) внутрішніх справ про громадян, які прибули на проживання в даний район або місто чи вибули з них; відомості відділів реєстрації актів громадянського стану виконавчих комітетів місцевих Раї народних депутатів про громадян, які померли.

Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури не видають ліцензій на здійснення господарської діяльності, і адвокати не отримують таких ліцензій. Як платники податків, адвокати зобов'язані зареєструватись у податкових органах особисто, або в складі адвокатського об'єднання.

З огляду на те, що в Україні відомості про адвокатів органами державної податкової служби нерідко використовуються з метою тиску на адвокатів, а також враховуючи, що мета, для якої Державна податкова адміністрація Хмельницько: області зажадала відомості про адвокатів, не відповідає вимогам чинного законодавства, на думку Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури, регіональн; кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури не повинні виконувати такю. запитів.

В Україні, відповідно до Указу Президента «Про деякі заходи щодо підвищення рівня роботи адвокатури» від 30.09.99 р. № 1240/99, запроваджено Єдинкж реєстр адвокатів України, який є відкритим і опублікованим. Усі громадяни, органи і організації, в тому числі державні, при потребі отримання відомостей про того чи іншого адвоката, можуть знайти необхідну інформацію в цьому Реєстрі.

Голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури **С. Ф. Сафулько**

ЗАТВЕРДЖЕНО постановою правління Фонду соціального страхування України від 16 березня 1994 р. № 25

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 8 квітня 1994 р. за № 73/282

Порядок та умови добровільного соціального страхування громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності та виключно їхній праці, і адвокатів

1. Соціальне страхування на добровільній основі провадиться для громадян, ікі займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності та виключно їхній праці*, а також адвокатів, які відповідно до Закону України «Про адвокатуру» мають свідоцтво на право заняття адвокатською діяльністю.

2. Вказані громадяни та адвокати мають право на всі види забезпечення по державному соціальному страхуванню, згідно Положенню про Фонд соціального страхування України**, встановлені для робітників, службовців і членів кооперативів, за умови сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування України.

3. Громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, та адвокати, які виявили бажання на одержання забезпечення по державному соціальному страхуванню, звертаються до профспілкових органів чи органів Фонду соціального страхування України за місцем проживання і заповнюють заявку за встановленою формою (додаток 1)***, після чого вони реєструються як страхувальники.

4. Відповідний профспілковий орган чи орган Фонду соціального страхування І країни присвоює кожному застрахованому реєстраційний номер і вручає йому повідомлення про розмір страхового тарифу і строки сплати страхових внесків (додаток 2).

5. Страхові внески до Фонду соціального страхування України сплачуються громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю, та адвокатами з їх доходів за тарифами, що установлюються Кабінетом Міністрів України. Розмір доходу визначається в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю на основі патенту, сплачують внески з тієї суми доходу, з якої визначається плата за патент.

Громадяни, які займаються підприємницькою та адвокатською діяльністю, зареєстровані як страхувальники у профспілковому органі чи органі Фонду, подають до 15 лютого по місцю реєстрації копію звіту, що представляється податковій інспекції, про фактичні доходи за рік.

* Надалі — громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю.
** Надалі — забезпечення по державному соціальному страхуванню.
*** Додатки не наводяться.

6. Страхові внески сплачуються в такому порядку:

—платники, які мають постійно обчислюваний дохід, сплачують страхові внески щомісяця згідно Інструкції про порядок нарахування, сплати, витрат тж обліку коштів Фонду соціального страхування України, погодженої з Міністерством фінансів і Національним банком України і затвердженої постановою правління Фонду соціального страхування України від 2 жовтня 1991 р. № 33;

—платники, дохід яких повністю може бути обчислений лише по результатні роботи за рік, сплачують страхові внески в кожному кварталі в розмірі 25 процентів річної суми внесків, нарахованої за очікуваним доходом поточного роюс Після закінчення року або припинення підприємницької діяльності громадянами річна сума внесків на соціальне страхування нараховується за фактично одержаним доходом. Різниця між сумою, перерахованою платником протягом рок сумою, яка повинна надійти до Фонду соціального страхування з обчисленого доходу за рік, повинна бути внесена платником або повернена йому не пізніше 15 березня, а після припинення підприємницької діяльності — в 15-деннкж строк.

7. Страхові внески до Фонду соціального страхування України вносяться (перераховуються) на відповідний рахунок Фонду соціального страхування України.

8. Внески сплачуються в такі строки:

—платники, які мають постійно обчислюваний дохід, сплачують страхові внески щомісяця не пізніше 5 числа місяця, наступного за минулим місяцем;

—платники, дохід яких обчислюється по результатах роботи за рік, сплачують страхові внески до 15 лютого, до 15 квітня, до 15 липня і до 15 жовтня.

9. З припиненням підприємницької чи адвокатської діяльності сплата внесків припиняється з 1 числа місяця, наступного за місяцем подання заяви.

10. Громадянам, які припинили підприємницьку чи адвокатську діяльність чя змінили місце проживання, профспілкові органи чи органи Фонду соціального страхування України видають довідку про сплату внесків, яка є підставою ЛЛІ включення періоду сплати внесків в трудовий стаж для призначення допомоги (додаток 3).

11. Виплата всіх видів забезпечення по державному соціальному страхуванню вказаним громадянам здійснюється органом, в якому громадяни зареєстровані як страхувальники.

Підставою для виплат є відповідно оформлені для цього документи.

12. Порядок обчислення допомоги та інших видів забезпечення по соціальному страхуванню та їхні розміри встановлюються відповідно до чинного законодавства.

13. Контроль за своєчасним і повним надходженням страхових внесків та ПГІвильністю витрачання коштів соціального страхування Фонду здійснюють профспілкові органи, органи Фонду соціального страхування України.

14. Усі спори між страхувальником і профспілковим органом чи органом Фон - ду з питань соціального страхування відповідно до цього Порядку вирішуються і судовому порядку.

15. Цей Порядок погоджено з Міністерством фінансів України та правлінням Національного банку України.

Пенсійний фонд України

ЛИСТ

від ЗО вересня 2003 р. № 04/8423/Р-4

Щодо сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування адвокатами

Пенсійний фонд України розглянув Ваш лист щодо сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування адвокатами, який надіслано Міністерством праці та соціальної політики України, і повідомляє.

Порядок нарахування та сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування регулюється Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування».

Пунктом 3 статті 1 цього Закону адвокати визначені платниками збору. Об'єктом оподаткування, відповідно до п. 2 ст. 2 Закону, для цієї категорії платників є сума оподатковуваного доходу (прибутку), яка обчислена в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства України, а саме, зідповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян».

Згідно з Декретом, об'єктом оподаткування у громадян, які мають постійне місце проживання в Україні, є сукупний оподатковуваний дохід за календарний рік (що складається з місячних сукупних оподатковуваних доходів, одержаних з різних джерел як на території України, так і за її межами).

Оподаткування доходів, одержуваних адвокатами, провадиться у порядку, встановленому Декретом Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян».

Відповідно до п. 2 ст. 4 вищезазначеного Закону, ставка збору для адвокатів становить 32 % від суми оподатковуваного доходу (прибутку).

При цьому повідомляємо, що згідно із Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» збір у розмірі — 2 % сплачують фізичні особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), та фізичні особи, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими договорами.

Пільги та виключення зі сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування для пенсіонерів, які займаються адвокатською або іншими видами діяльності, чинним законодавством не передбачені.

Заступник Голови правління **В Короневський**

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України

РОЗ'ЯСНЕННЯ

від 18 лютого 2005 р. № IV/9-2-5

Про збереження статусу адвоката при переході на спрощену систему оподаткування

ЗАТВЕРДЖЕНо
рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури
від 18 лютого 2005р. № IV/9-2

До Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури надходять звернення адвокатів щодо правових наслідків переходу на оподаткування отриманих ними доходів шляхом сплати єдиного податку (спрощена система оподаткування). Розглянвши це питання, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури на підставі п. 101 Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури, вважає за необхідне роз' янити наступне:

Адвокат, здійснюючи адвокатську діяльність, не позбавлений права стати на облік та отримати свідоцтво про сплату єдиного податку. При цьому жоден нор-|мативний чи законодавчий акт не зобов'язує адвоката використовувати печатку із зазначенням «Приватний підприємець» замість «Адвокат» чи змінювати будь-які інші атрибути адвокатської діяльності на підприємницьку діяльність. Фактично, адвокат і надалі продовжує займатися адвокатською діяльністю в тому ж порядку, як і до взяття на облік як платника єдиного податку; лише оприбуткування доходів та сплату податку адвокат здійснює з врахуванням положень Указу Президента України від 03.07.98 р. № 727 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва». Крім цього, норми зазначеного Указу поширюються на адвоката і в тому випадку, коли він має найманих працівників, наприклад, секретаря, помічника та здійснює пов'язані з цим виплати заробітної плати і утримання з неї податкових та інших обов'язкових платежів.

Міністерством фінансів України 20.12.2001 р. видано лист № 31-052-3-8/4747 «Щодо реалізації п. 6 Указу Президента України від 30.09.99 р. № 1240». Вказаний листом Мінфін погоджується з можливістю адвокатів та адвокатських об'єднань обирати спрощену систему оподаткування для своїх доходів.

Аналогічним чином можуть бути платниками єдиного податку і адвокатські об'єднання. Судова практика Верховного Суду України та вищезазначений лист Міністерства фінансів підтверджують цю обставину.

У випадку обрання адвокатом (адвокатським об'єднанням) спрощеної системи обліку та звітності, їх правовий статус як адвокатів не змінюється і на них у повному обсязі поширюються права, обов'язки та гарантії їхньої адвокатської діяльності, що випливають як з чинного законодавства, так і Правил адвокатської етики, а також вони несуть дисциплінарну відповідальність за можливі порушення їх на підставі актів законодавства, яке регулює адвокатську діяльність.

Голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури С. Ф. Сафулько

Державна податкова адміністрація України

ЛИСТ

від 19 квітня 2005р. № 3678/Л/17-3115

Щодо оподаткування доходів приватних нотаріусів та можливості здійснення адвокатської діяльності за спрощеною системою оподаткування

З 1 січня 2004 р. оподаткування доходів фізичних осіб, зокрема, порядок сплати (перерахування) до бюджету податку з доходів фізичних осіб, у тому числі тих, які здійснюють незалежну професійну діяльність, зокрема приватну нотаріальну діяльність, охоплюється нормами Закону України від 22 травня 2003 р. № 889 «Про податок з доходів фізичних осіб» (далі — Закон).

Відповідно до п. 1.15 ст. 1 Закону, податковий агент — це юридична особа (її філія, відділення, інший відокремлений підрозділ) або фізична особа чи представництво нерезидента — юридичної особи, які незалежно від їх організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати цей податок до бюджету від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до закону, а також нести відповідальність за порушення норм цього Закону.

Якщо приватний нотаріус у своїй практиці застосовує працю найманих працівників, то він зобов'язаний виконувати всі функції, передбачені для податкового агента п. 1.15 ст. 1 Закону щодо виплачуваних таким працівником доходів (заробітної плати) та виконувати інші норми Закону стосовно порядку утримання та сплати (перерахування) утриманого податку до бюджету, подання звітності за ф. 1ДФ тощо.

Щодо застосування спрощеної системи оподаткування приватними нотаріусами, то перехід на спрощену систему оподаткування є можливим тільки для суб єктів підприємницької діяльності. Правові норми щодо здійснення фізичними особами підприємницької діяльності встановлені, зокрема, Цивільним кодексом України та Господарським кодексом України, які набрали чинності з 1 січня 2004 р. Відповідно до ст. 50 Цивільного кодексу, право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з поло цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюється Конституцією України та законом. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. З 1 липня 2004 р. державна рестрація суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб здійснюється у порядку, встановленому Законом України від 15 травня 2003 р. «Про державну сграцію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців». Підпунктом 9.12.1 п. 9.12 ст. 9 Закону встановлено, що оподаткування доходів, отриманих фізичною особою від продажу нею товарів (надання послуг, виконання робіт) у межах її підприємницької діяльності без створення юридичної особи, а також фізичною особою, яка сплачує ринковий збір, здійснюється за правилами встановленими спеціальним законодавством з цих питань, з урахуванням

норм цього пункту. До спеціального законодавства належить спеціальна (спрощена) система оподаткування, яка регулюється Указом Президента України від 3 липня 1998 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку ти звітності суб'єктів малого підприємництва» (в редакції Указу Президента України від 28 червня 1999 р. № 746) (далі — Указ), та звичайна/загальна система оподат-J кування (згідно з IV розділом Декрету «Про прибутковий податок з громадян», крім фіксованого податку).

Згідно з Указом фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, при додержанні ними умов, визначених статтею 1 цього Указу, мають право самостійно обрати спосіб оподаткування доходів вії здійснення такої підприємницької діяльності за єдиним податком шляхом отримання Свідоцтва про сплату єдиного податку, у розмірі, встановленому місцевою радою, залежно від виду підприємницької діяльності за місцем державно* реєстрації такої особи.

Діяльність нотаріусів, зокрема, приватних нотаріусів регулюється Законом України «Про нотаріат», згідно якого приватні нотаріуси не можуть бути зареєстровані суб'єктами підприємницької діяльності.

Стосовно порядку оподаткування доходів осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність повідомляємо, що спеціального розділу (групи статей), де б у цілому йшлося про особливості оподаткування доходів осіб, які здійснюють «незалежну професійну діяльність» і, зокрема приватну нотаріальну діяльність, у Законі немає.

Згідно із пунктом 1.3 «з» ст. 1 Закону, доходом з джерелом його походження з України визначено будь-який дохід, одержаний платником податку або нарахований на його користь від здійснення будь-яких видів діяльності на території України, зокрема, у вигляді доходів від здійснення підприємницької діяльності, і також незалежної професійної діяльності на території України.

Доходи приватного нотаріуса — це сума коштів, що сплачується клієнтами за вчинення нотаріальних дій та надання додаткових послуг правового характеру.

З повагою,

Заступник Голови С І. Лекарь

Кабінет Міністрів України

ПОСТАНОВА

від 14 травня 1999 р. №821

Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави

Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Порядок оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави, що додається.

2. Міністерству юстиції та Міністерству фінансів привести власні нормативно-правові акти з питання оплати праці адвокатів з надання громадянам правової

допомоги в кримінальних справах за рахунок держави у відповідність із цією постановою.

3. Міністерству фінансів під час підготовки проекту державного бюджету на тступні роки передбачати за наданими Міністерством юстиції розрахунками асигнування на оплату праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави.

4. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Кабінету Міністрів України від 15 листопада 1991 р. № 315 «Про порядок оплати праці адвокатів по наюнню юридичної допомоги у кримінальних справах».

Прем'єр-міністр України

В. ПУСТОВОЙТЕНКО

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 14 травня 1999р. №821

ПОРЯДОК

оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави

1. Цей Порядок визначає механізм оплати праці адвокатів з надання правової допомоги в кримінальних справах громадянам, звільненим особою, яка прова дить дізнання, слідчим, прокурором чи судом від оплати правової допомоги у зв'язку з їхньою малозабезпеченістю, а також у разі, коли адвокат за їх призначен ням брав участь у процесі дізнання, попереднього слідства чи в судових засіданнях.

Підставою для оплати праці адвокатів з надання правової допомоги громадянам в кримінальних справах у таких випадках є постанова особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, ухвала суду чи постанова судді та оформлена ними довідка про участь адвоката у справі.

2. Копія постанови, ухвали про звільнення громадянина від оплати правової допомоги або про призначення адвоката та довідка про його участь у справі подаються керівнику адвокатського об'єднання (адвокату, якщо він працює індивідуально), який складає довідку-розрахунок у трьох примірниках.

Один примірник довідки-розрахунку керівник адвокатського об'єднання (адвокат) надсилає особі, яка провадила дізнання, слідчому, прокурору чи суду для приєднання до кримінальної справи, другий використовується для проведення оплати, третій зберігається у справах адвокатського об'єднання (адвоката).

3. Оплата праці адвокатів здійснюється згідно з цим Порядком за рахунок дер жавного бюджету в розмірі 15 гривень за повний робочий день.

Якщо адвокат був зайнятий у справі неповний робочий день, то оплата його праці провадиться пропорційно до затраченого часу виходячи з цього розміру оплати.

4. У разі коли адвокат надавав правову допомогу підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному у процесі дізнання, попереднього слідства або в судових

засіданнях за призначенням, то при визнанні громадянина винним у вчинень:: злочину і за відсутності підстав для звільнення його від оплати за правову доп могу відшкодування витрат покладається на засудженого.

5. Контроль за виконанням вироку суду в частині стягнення з винної особи витрат на оплату праці адвоката здійснюється в установленому законодавством порядку.

6. Кошти за надання правової допомоги перераховуються адвокатському-об'єднанню (адвокату) Головним управлінням юстиції Мін'юсту в Автономній Республіці Крим, обласними, Київським та Севастопольським міськими управліннями юстиції протягом 10 днів після одержання від них документів, передбачених у цьому Порядку.

Кабінет Міністрів України

ПОСТАНОВА

від 27 квітня 1993 р. № 302

Про порядок реєстрації адвокатських об'єднань

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про адвокатуру» Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Положення про порядок реєстрації адвокатських об'єднань, шо додається.

2. Установити, що за реєстрацію адвокатських об'єднань справляється плата **в** розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За видачу адвокатському об'єднанню дубліката свідоцтва про реєстрацію справляється плата в розмірі 50 відсотків цієї суми.

Вся сума плати зараховується до державного бюджету

Прем'єр-міністр України **Л. Кучма**

Міністр Кабінету Міністрів України **В. Пустовойтенко**

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 27 квітня 1993 р. № 302

ПОЛОЖЕННЯ
про порядок реєстрації адвокатських об'єднань

1. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про адвокатуру», реєстрація адвокатських колегій, фірм, контор та інших адвокатських об'єднань провадиться **у** Мін'юсті.

2. Для реєстрації адвокатського об'єднання до Мін'юсту подаються:

1) заява, підписана уповноваженим представником об'єднання;

2) статут адвокатського об'єднання;

3) установчий договір чи протокол зборів адвокатів про створення адвокатського об'єднання;

4) дані про кількісний склад адвокатського об'єднання, наявність у його членів свідоцтв про право на заняття адвокатською діяльністю;

5) документ про внесення плати за реєстрацію.

3. Заява про реєстрацію адвокатського об'єднання розглядається у місячний термін від дня надходження всіх необхідних документів.

4. За результатами розгляду заяви можуть бути прийняті такі рішення про:

реєстрацію адвокатського об'єднання;

відмову в реєстрації адвокатського об'єднання;

залишення заяви без розгляду.

5. У разі реєстрації адвокатського об'єднання йому видається свідоцтво про реєстрацію, зразок якого додається*.

6. Зареєстрованому адвокатському об'єднанню присвоюється відповідний номер, що вноситься до Реєстру адвокатських об'єднань.

У Реєстрі зазначаються: дата надходження документів, назва адвокатського об'єднання і місце його знаходження, дата реєстрації об'єднання, відомості про зміни, що сталися в статутних документах, сума внесеної плати.

7. Якщо статутні або інші документи, подані до реєстрації адвокатського об'єднання, суперечать законодавству України, приймається рішення про відмо ву в реєстрації, яке в 10-денний термін надсилається заявникові.

Рішення про відмову в реєстрації адвокатського об'єднання може бути оскаржене в порядку, передбаченому законодавством.

8. Заява про реєстрацію адвокатського об'єднання залишається без розгляду, якщо вона подана без документів, зазначених у п. 2 цього Положення, про що Мін'юст повідомляє заявника протягом часу встановленого для розгляду заяв.

У разі усунення причин, на підставі яких було внесено рішення про залишення заяви без розгляду, заява розглядається в порядку і термін, встановлені цим Положенням.

9. Про зміни, що сталися в статутних документах, про припинення діяльності, і також про зміну адреси адвокатське об'єднання повідомляє Мін'юст у 5-денний термін для внесення необхідних змін до Реєстру адвокатських об'єднань.

10. У разі припинення діяльності адвокатського об'єднання приймається рспення про виключення його з Реєстру адвокатських об'єднань.

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при Кабінеті Міністрів України

ПОСТАНОВА №IV/16-2

Про внесення змін до Програми і Порядку складання кваліфікаційних іспитів

від 16 листопада 2005 р.

м. Київ

Заслухавши інформацію про проект змін до Програми і Порядку складання кваліфікаційних іспитів, враховуючи істотні зміни, які склалися у законодавстві України після затвердження вказаних актів, Вища кваліфікаційна комісія аівокатури

зразок не наводиться.

ПОСТАНОВИЛА:

1. Затвердити зміни до Програми і Порядку складання кваліфікаційних іспитів, виклавши їх у новій редакції, та запровадити з 01.01.2006 р.

2. Направити Програму і Порядок складання кваліфікаційних іспитів в регіональні кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури.

3. Доручити голові Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури включити Програму і Порядок складання кваліфікаційних іспитів в чергове число Бюлетеня Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури.

Голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури С. Ф. Сафулько

ЗАТВЕРДЖЕН
Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури України
при Кабінеті Міністрів ***України***
Протокол від 1 жовтня 1999 року ***№ 62***
зі змінами, внесеними протоколами
від 23 квітня 2004 р. № ***4/3-2,***
від 16 листопада 2005 р. № ***4/16-2***

ПОРЯДОК

Складання кваліфікаційних іспитів у регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісіях адвокатури

І. Загальні положення

1. Порядок складання кваліфікаційних іспитів особами, які виявили намір займатися адвокатською діяльністю (далі — Заявник), розроблено відповідно до п. 10 Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури (ВККА). затвердженого Указом Президента України від 5 травня 1993 року № 155/93 із змінами, внесеними Указом Президента України № 1240/99 від 30 вересня 1999 р

Цей Порядок визначає правила прийому і вивчення документів від заявників, процедуру засідання атестаційної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії під час складання кваліфікаційних іспитів, порядок голосування і оголошення рішення атестаційної палати, інші питання, які випливають з Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури (КДКА), затвердженого Указом Президента України від 5 травня 1993 року № 155/93 із змінами, внесеними Указом Президента України від 30 вересня 1999 р. № 1240/99.

2. Складання Заявником кваліфікаційних іспитів є необхідні умовою для отримання Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (далі —| Свідоцтво). Кваліфікаційні іспити — це перевірка теоретичних і практичних знань Заявника в галузі законодавства, історії адвокатури, вміння правильно застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності адвоката.

3. Заявник повинен виявити добрі знання з усіх питань, включених до білета з усного іспиту та скласти правові документи, зазначені у білеті з письмового іспиту

При прийнятті кваліфікаційних іспитів атестаційна палата КДКА (далі — Палата) повинна виходити з того, що Заявник відразу ж після отримання Свідоцтва буде надавати правову допомогу фізичним та юридичним особам. Тому невміння

Заявника практично застосовувати теоретичні знання, незнання ним теоретичних і практичних положень чинного законодавства, ***невміння складати правові до-І-менти*** повинні бути підставою для відмови у виданні Свідоцтва.

Не повинні прийматися до уваги аргументи Заявників при незнанні окремих питань білетів і ***невмінні складання правових документів,*** що вони будуть займатися лише окремими справами чи окремими видами адвокатської діяльності. Адвокат мусить бути високоосвіченим фахівцем в усіх галузях права і тому виявлені знання мають бути достатньо високими, щоб допустити його до адвокатської діяльності.

II. Прийняття документів від заявників

4. Заявник подає заяву про допуск до складання кваліфікаційних іспитів, нотаріально посвідчені документи про вищу юридичну освіту, підтвердження про стаж роботи за спеціальністю юриста або помічника адвоката не менше двох **років,** а також пред'являє паспорт громадянина України.

Голова (його заступники) або за його (їх) дорученням — інші члени Палати регіональної КДКА (далі — Комісія) приймають від Заявника документи, передбачені частиною 1 цього пункту та пунктом 29 Положення про КДКА (далі — Положення).

При цьому голова комісії, або його заступники перевіряють достовірність поданих документів. Зокрема, чи посвідчено копію диплома нотаріусом, а документи про стаж — керівником організації, в якій працював Заявник. У разі потреби зазначені особи проводять необхідну додаткову перевірку представлених документів щодо освіти, трудової діяльності, судимості працівника, його громадянства, про місце роботи та посади на час подачі заяви, місце реєстрації мешкання.

Відповідальність за достовірність поданих документів несе Заявник.

Голова КДКА несе особисту відповідальність за повноту і об'єктивність перевірки документів і при наявності сумнівів щодо достовірності і повноти поданих документів передає свій висновок на розгляд Палати, яка приймає остаточне рішення.

Документом, який підтверджує наявність вищої юридичної освіти слід вважати диплом вищого учбового закладу 3—4 ступеня акредитації за спеціальністю «правознавство», з присвоєнням кваліфікації «спеціаліст», «магістр».

У стаж роботи за спеціальністю юриста включаються перебування на посадах судді, прокурора, слідчого, юрисконсульта, нотаріуса, а також інших посадах, які відповідно до кваліфікаційних вимог потребують наявності вищої юридичної освіти, як підстави для заняття такої посади. Цей стаж набувається після здобуття вищої юридичної освіти з присвоєнням кваліфікації не нижче бакалавра, ***факт Набуття якої підтверджується відповідним дипломом.***

У випадку сумнівів щодо акредитації навчального закладу, в якому здобував вишку юридичну освіту заявник, або щодо набуття ним стажу роботи за спеціальністю юриста, голова комісії (палати) мають звернутися до відповідних •станов за належними підтвердженнями. В усіх сумнівних випадках КДКА мають >:ертатися до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури для отримання відповідних роз'яснень.

Заява подається за місцем реєстрації місця проживання Заявника. Складання кваліфікаційних іспитів не за місцем реєстрації Заявника дозволяється лише за рішенням ВККА.

5. Після виконання вимог абзацу 3 п. 4 цього Порядку подані документи реєструються секретарем Палати у журналі реєстрації заяв. Претенденту ви-

дається під розписку Програма складання кваліфікаційних іспитів, затверджена ВККА, з умовою, щоб на підготовку до іспиту Заявник мав не менше ЗО діб.За проханням Заявника цей термін може бути скороченим.

Програма іспитів видається заявнику після сплати на рахунок Комісії суми одноразового внеску, встановленого ВККА на організаційно-технічне забезпечену діяльності КДКА. Якщо Заявник просить про зменшення розміру оплати за ск.ладання кваліфікаційних іспитів або про звільнення його від такої оплати, йа роз'яснюється його право звернутися за вирішенням цього питання до ВККА При поданні такої заяви питання про допуск до складання кваліфікаційнії іспитів вирішується Комісією після отримання рішення ВККА, прийнятого за заявою Заявника.

III. Розгляд заяв Палатою

6. У визначений відповідно до частини 1 пункту 5 цього Порядку день і час проводиться засідання атестаційної Палати, яка розглядає заяву. Воно є повноважним, коли на ньому присутні не менше 2/3 членів Палати (вісім і більше членів Палати).

У засіданні з дорадчим голосом з дозволу Палати можуть брати участь члени Дисциплінарної палати, інші особи, вказані в Положенні про КДКА.

На засіданні головуючий доповідає членам Палати про документи, подані Заявником, передає їх для обов'язкового ознайомлення всім членам Палати.

Члени Палати можуть ставити Заявнику запитання щодо його освіти, трудової діяльності, місця фактичного проживання, мотивів що спонукали його займатись адвокатською діяльністю, намірів щодо можливої спеціалізації, організаційної форми майбутньої адвокатської діяльності тощо. З'ясування цих питань не є кваліфікаційним іспитом і передує прийняттю палатою рішення про допуск до складання кваліфікаційного іспиту, або відмові у такому допуску.

Головуючий представляє Заявнику всіх членів Палати, роз'яснює йому право їх відводу згідно з пунктом 22 Положення, що Заявник підтверджує особистим підписом. Заява про відвід може бути усна чи письмова.

Член Палати має право заявити самовідвід, який вирішується в порядку, пе- редбаченому пунктом 22 Положення.

Відвід (самовідвід) задовольняється, коли за нього проголосувала більшість членів Палати, присутніх на засіданні, або при рівності голосів.

Коли відвід (самовідвід) заявлено декільком членам Палати, що позбавляє можливості розглянути заяву у правомочному складі, та у випадку відводу всьому складу Палати, матеріали Заявника надсилаються голові ВККА для вирішення питання про направлення *їх* для розгляду іншою регіональною комісією.

7. Головуючий ставить на голосування питання про можливість допуску Заявника до складання кваліфікаційних іспитів. Рішення про допуск Заявника до складання кваліфікаційних іспитів або відмову у допуску приймаються більшістю членів Палати (не менше шести голосів за або проти). Це рішення має відповідати вимогам п. 25 Положення про КДКА.

Відмова у допуску до складання кваліфікаційних іспитів можлива при виявленні перешкод для заняття адвокатською діяльністю, передбачених Законом України «Про адвокатуру».

Рішення про відмову у допуску до складання кваліфікаційного іспиту видається Заявнику у триденний строк і в місячний термін може бути оскаржено до ВККА, або до суду.

IV. Прийняття кваліфікаційних іспитів

8. Після допуску Заявника до складання кваліфікаційних іспитів головуючий пропонує Заявнику один з білетів письмового іспиту, відповідно до Програми складання кваліфікаційних іспитів, що складається першим.

Заявнику надається до трьох годин часу на складання правових документів. При цьому Заявнику дозволяється користуватися офіційними текстами Кодексів України, наданих Палатою.

Після спливу встановленого на складання правових документів часу, Заявник здає роботу з письмового іспиту головуючому, який доручає її перевірку членам Палати, після чого Палата приступає до усного іспиту.

Письмовий іспит має оцінюватись за двома критеріями: задовільно, або незадовільно.

9. Заявнику надається не більше однієї години на підготовку усних відповідей.

Усна відповідь зараховується у випадку, коли Заявник задовільно *на всі питання білета.*

10. Іспит починається з того, що головуючий оголошує запитання білета, після чого Заявник відповідає на нього.

Після того як відповідь закінчено, члени Палати мають право поставити Заявнику додаткові запитання. До протоколу заносяться усі запитання та відповіді на них.

КДКА дозволяється використовувати аудіозапис під час складання кваліфікаційних іспитів.

11. За наслідками складання кваліфікаційних іспитів члени Палати вносять пропозиції про видачу Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю їбо про відмову у видачі такого Свідоцтва. Пропозиції голосуються в порядку надходження. Інші пропозиції на голосування не ставляться, як такі, що не передбачені Положенням про КДКА. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість від загальної кількості членів Палати (не менше шести членів Палати). Рішення приймається у відсутності заявника.

12. У випадку відмови Заявнику у видачі Свідоцтва йому роз'яснюється порядок і терміни оскарження рішення Палати, передбачені п. 26 Положення про КДКА. Після закінчення іспиту атестаційна палата передає всі матеріали у КДКА. Голова КДКА призначає спільне засідання обох палат, на якому заявнику, жкий успішно склав кваліфікаційні іспити, за рішенням КДКА, протягом одного місяця видається Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, під час отримання якого він приймає Присягу адвоката України. У разі відмови прийняти Присягу або якщо на час прийняття Присяги адвоката України будуть існувати обмеження, встановлені ст. 2 Закону України «Про адвокатуру», Свідоцтво анулюється рішенням КДКА.

14. Засідання атестаційної Палати має проводитись не рідше ніж один раз на місяць. Кількість осіб, які будуть складати іспити на черговому засіданні палати, визначається її головою.

ЗАТВЕРДЖЕНО
Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури Україїт
при Кабінеті Міністрів Украікж
Протокол від 1 жовтня 1999 року № 6/2 зі змінами.
внесеними протоколами від 23 квітня 2004 р. № 4/3-2J
від 21 жовтня 2005 р. № 4/15-2

ПРОГРАМА

Складання кваліфікаційних іспитів у регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісіях адвокатури

Пояснення до Програми складання кваліфікаційних іспитів

1. Програма складання кваліфікаційних іспитів особами, які виявили намір отримати Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю складається з програми письмового іспиту та програми усного іспиту.

2. Програма письмового іспиту містить три розділи, у яких передбачено відповідно 22, 21 та 17 документів правового змісту з питань цивільного, сімейного, житлового, трудового, земельного, цивільно-процесуального, господарського та господарсько-процесуального, адміністративного, адміністративно-процесуального кримінального та кримінально-процесуального законодавства України

3. Програма усного іспиту містить чотирнадцять розділів. У кожному розділі — 22 питання.

4. Білети з письмового та усних іспитів складають згідно до Програми регіональної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (КДКА). Всього має бути складено 22 білети з письмового та 22 білети з усного іспитів.

5. Першим складається письмовий іспит.

6. Кожний білет усного іспиту включає 14 запитань.

7. Кожний білет з письмового іспиту включає три завдання на складання процесуальних документів відповідно до програми письмового іспиту.

8. У білет усного іспиту включаються запитання з усіх розділів Програми.

ПРОГРАМА складання письмового кваліфікаційного іспиту

I. Цивільне, сімейне, житлове, трудове, земельне та цивільно-процесуальне законодавство України

1. Заява про вжиття запобіжних заходів до пред'явлення позову та забезпечення доказів в цивільній справі.

2. Заява про перегляд заочного рішення. Наказне провадження. Заява про видачу наказу.

3. Заява в справах окремого провадження.

4. Позовна заява про визнання правочину недійсним.

5. Позовна заява про захист особистих немайнових прав.

6. Позовна заява про захист права власності та визнання права власності на майно.

7. Позовна заява про захист права інтелектуальної власності.

8. Позовна заява про забезпечення виконання зобов'язань.

9. Позовна заява про припинення (розірвання) окремих видів зобов'язань та відшкодування нанесених збитків (шкоди).

10. Позовна заява по спорах, що виникають з договорів лізингу, найму (оренди).

11. Позовна заява по спорах, що виникають з договорів займу та позики.

12. Позовна заява по спорах, що виникають з недоговірних зобов'язань.

13. Позовна заява про відшкодування майнової та немайнової шкоди.

14. Позовна заява по спорах, що виникають з спадкового права.

15. Позовна заява про визнання шлюбу недійсним, розірвання шлюбу, стягнення аліментів.

16. Позовна заява по спорах, що виникають з особистих немайнових прав та обов'язків подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї.

17. Позовна заява по спорах, що виникають з майнових прав та обов'язків подружжя і інших членів сім'ї.

18. Позовна заява по спорах, що виникають з договорів найму жилих приміщень та з правовідносин по користуванню приватним житловим фондом (визнання права на користування жилим приміщенням, визнання особи такою, шо втратила право користування жилим приміщенням і так далі).

19. Позовна заява по спорах, пов'язаних з правом власності на земельну ділянку та з правом користування земельною ділянкою.

20. Позовна заява по колективних та індивідуальних трудових спорах (про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, стягнення заборгованості по заробітній платі, відшкодування моральної шкоди у зв'язку з порушенням трудових прав і так далі).

21. Апеляційна скарга на рішення (ухвалу) в цивільній справі.

22. Касаційна скарга на рішення (ухвалу) в цивільній справі. Заява про перегляд судового рішення, що набрало законної сили, у зв'язку нововиявленими або винятковими обставинами.

II. Господарське, господарсько-процесуальне і адміністративно-процесуальне законодавство

1. Позов про захист суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції.

2. Позов про відшкодування шкоди і збитків, завданих підприємцем довкіллю та законним інтересам суб'єктів господарювання.

3. Позов про скасування реєстрації суб'єкта господарської діяльності.

4. Позов про захист права власності та інших майнових прав суб'єкта господарювання.

5. Позов про відшкодування збитків, завданих суб'єкту господарювання порущенням його майнових прав юридичними особами, а також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування.

6. Позов про визнання господарського договору недійсним або про розірвання господарського зобов'язання.

7. Заява про визнання суб'єкта підприємництва банкрутом.

8. Претензія по спору, що виник з договору перевезення чи з договору про надання послуг зв'язку, чи договору, заснованому на держаному замовлені.

9. Позов про визнання недійсним акта ненормативного характеру (наприклад, рішення податкового органу про донарахування податку та штрафних санкцій).

10. Відзив на позовну заяву.
11. Апеляційна скарга на рішення господарського суду.
12. Касаційна скарга на рішення господарського суду, в тому числі до Верховного Суду України.
13. Відзив на апеляційну або касаційну скаргу.
14. Заява про перегляд рішення господарського суду за нововиявленими обставинами.
15. Заява про відстрочку або розстрочку виконання рішення господарського суду, зміну способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови.
16. Апеляційна скарга на рішення адміністративного суду.
17. Касаційна скарга на рішення адміністративного суду, в тому числі скарга до Верховного Суду України.
18. Відзив на апеляційну або касаційну скаргу.
19. Заява про перегляд рішення адміністративного суду за нововиявленими обставинами.
20. Заява про відстрочку або розстрочку виконання рішення, зміну способу та порядку виконання рішення адміністративного суду, ухвали, постанови.
21. Позов про відшкодування збитків, завданих суб'єкту господарювання не виконанням або неналежним виконанням господарського договору.

III. Адміністративне, кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство України

1. Скарга на постанову адміністративного органу про накладення адміністративного стягнення.
2. Скарга на постанову про порушення кримінальної справи.
3. Скарга на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи.
4. Скарга на постанову про закриття кримінальної справи.
5. Клопотання на досудовому слідстві: про зміну юридичної кваліфікації, про припинення справи.
6. Апеляція на постанову судді про обрання запобіжного заходу — тримання під вартою.
7. Скарга на дії слідчого про відмову у задоволенні клопотання.
8. Клопотання при попередньому розгляді кримінальної справи: про повернення справи на додаткове розслідування та зміну запобіжного заходу.
9. Клопотання під час судового слідства: про призначення експертизи, про цивільний позов.
10. Скарга потерпілого на підставі ст. 27 КПК України про порушення кримінальної справи.
11. Апеляція на вирок суду.
12. Доповнення до апеляції на вирок суду.
13. Касаційна скарга на вирок суду.
14. Доповнення до касаційної скарги.
15. Клопотання про перегляд судового рішення (вироку, постанови, ухвали), що набрало законної сили, в порядку виключного провадження: неправильне застосування кримінального закону.
16. Цивільний позов в кримінальній справі.
17. Зауваження на протокол судового засідання.

ПРОГРАМА складання усного кваліфікаційного іспиту

І. Історія адвокатури. Правове становище адвокатури та адвокатська діяльність

1. Походження та історичний шлях світової адвокатури. Адвокатура та судові оратори Стародавньої Греції та Риму. Друковані пам'ятки видатних адвокатів цих країн щодо адвокатської професії та ораторського мистецтва.

2. Історія української адвокатури. Судове представництво у Київській Русі у IX—XIII ст. та характерні риси цього представництва.

3. Формування професійної адвокатури в Україні, виникнення поняття •«адвокат». Пам'ятки права XrV-XVI століть. Вимоги до осіб, які виявили намір займатися адвокатською діяльністю.

4. Судова реформа 1864 р. в Росії. Де і коли в Україні були створені Ради присяжних повірених. Принципи організації та діяльності адвокатури у IS64—1917 рр. Повноваження Рад присяжних повірених. Найвідоміші адвокати цього періоду.

5. Адвокатура України у 1917—1922 рр. Організаційні форми адвокатської діяльності у цей період.

6. Адвокатура України у 1922-1931 рр. Керівні органи адвокатури та їх повноваження. Судова реформа 1922 рр. Нормативні акти, що регулювали організацію та діяльність адвокатури України у цей період. Хто і як міг набути статус адвоката у ці роки.

7. Адвокатура України у період 1931—1939 рр. Форми діяльності адвокатів, г.равове та фінансове положення об'єднань адвокатів, оплата праці адвокатів, організація контролю за діяльністю адвокатів та дисциплінарна відповідальність адвокатів.

8. Нормативно-правові акти, які регулювали діяльність адвокатури у період 1939-1962 рр. Правове положення колегій адвокатів та організація діяльності юридичних консультацій. Оплата праці адвокатів, нормативне регулювання. Дисциплінарна відповідальність адвокатів та порядок оскарження дисциплінарних стягнень.

9. Правове становище адвокатури України у період 1962—1980 рр. Законодавчі та нормативні акти, що регулювали діяльність адвокатури у цей період. Керівні органи колегій адвокатів та їх повноваження. Прийом та виключення із колегій адвокатів.

10. Адвокатура України у період 1980-1990 рр. Нормативно-правові акти, що регулювали діяльність адвокатури у цей період. Органи адвокатського самоврядування у цей час. Відмінності у діяльності громадських організацій в адвокатурі від органів адвокатського самоврядування.

11. Закон України «Про адвокатуру». Його підготовка, прийняття та введення в дію. Набуття статусу адвоката за цим законом. Права та обов'язки адвоката, оплата праці та дисциплінарна відповідальність.

12. Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність адвокатури у сучасний період. Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури та Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури, Правила адвокатської етики, Положення про оплату праці адвокатів за призначенням.

13. Організаційні форми діяльності адвокатів за Законом України «Про адвокатуру». Правове положення та реєстрація адвокатських об'єднань та адвокатів, які займаються адвокатською діяльністю індивідуально. Взаємовідносини адвокатури з Міністерством юстиції України та з органами місцевого самоврядування.

14. Види адвокатської діяльності. Особливості у виконанні доручень по кримінальних та цивільних справах: прийняття доручення, встановлення розміру та порядку внесення гонорару, обрання правової позиції по справі та узгодження її з клієнтом, можливості та підстави припинення виконання доручення по справі та дострокове розірвання угоди на надання правової допомоги.

15. Завдання адвокатури згідно з Конституцією України. Коло осіб, які можуть залучатися до надання правової допомоги у якості захисників по кримінальній справі. Рішення Конституційного Суду України та постанови Пленуму Верховного Суду України з цього питання.

16. Адвокатська таємниця і гаранти адвокатської діяльності згідно з Законом України «Про адвокатуру». Оскарження адвокатом дій певних осіб, що посягають на збереження адвокатської таємниці та порушують гарантії адвокатської діяльності.

17. Кримінальна відповідальність за порушення, пов'язані з обмеженням права на захист, втручання та перешкоди здійснення діяльності захисника та представника. Дії адвоката при встановленні зазначених порушень та обмежень діяльності захисника.

18. Адвокат у адвокатському об'єднанні. Його права та обов'язки. Виконання доручень за призначенням. Надання безоплатної правової допомоги громадянам. Прийняття доручень та складання угоди на надання правової допомоги.

19. Адвокат, який займається адвокатською діяльністю індивідуально. Органи та термін реєстрації такої адвокатської діяльності. Облік та звітність індивідуальної адвокатської діяльності. Обов'язок адвоката, який займається адвокатською діяльністю індивідуально, по виконанню доручень по захисту громадян за призначенням органів досудового слідства та суду.

20. Оплата праці адвоката та помічника адвоката. Які системи оплати праш можуть встановлюватися при укладанні угоди про надання правової допомоги. Основні та додаткові підстави оплати праці адвоката. Оплата праці адвоката при достроковому припиненні виконання угоди про надання правової допомоги.

21. Дисциплінарна відповідальність адвоката. Правові засади та види дисциплінарних стягнень. Умови та порядок порушення і дисциплінарного провадження про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Порядок та строки оскарження дисциплінарних стягнень.

22. Припинення адвокатської діяльності. Відносини адвокатури з Міністерством юстиції та органами місцевого самоврядування. Спілки та асоціації, у які можуть об'єднуватися адвокати.

II. Правила адвокатської етики

1. Основні принципи адвокатської етики згідно з Правилами адвокатської етики.

2. Конфіденційність. Обов'язки адвоката по збереженню конфіденційної інформації, одержаної від клієнта чи відносно клієнта, відповідно до Правил адвокатської етики.

3. Компетентність та сумлінність. Обов'язки адвоката по дотриманню цих принципів згідно з Правилами адвокатської етики.

4. Рекламування діяльності адвокатів. Які відомості рекламного характеру щодо своєї діяльності може і які не може використовувати адвокат згідно з Правіші ми адвокатської етики.

5. Відносини адвоката з клієнтами. Форма та зміст угоди з клієнтом надання правової допомоги відповідно до Правил адвокатської етики.

14. Види адвокатської діяльності. Особливості у виконанні доручень по кримінальних та цивільних справах: прийняття доручення, встановлення розміру та порядку внесення гонорару, обрання правової позиції по справі та узгодження її з клієнтом, можливості та підстави припинення виконання доручення по справі та дострокове розірвання угоди на надання правової допомоги.

15. Завдання адвокатури згідно з Конституцією України. Коло осіб, які можуть залучатися до надання правової допомоги у якості захисників по кримінальній справі. Рішення Конституційного Суду України та постанови Пленуму Верховного Суду України з цього питання.

16. Адвокатська таємниця і гарантії адвокатської діяльності згідно з Законом України «Про адвокатуру». Оскарження адвокатом дій певних осіб, що посягають на збереження адвокатської таємниці та порушують гарантії адвокатської діяльності.

17. Кримінальна відповідальність за порушення, пов'язані з обмеженням права на захист, втручання та перешкоди здійснення діяльності захисника та представника. Дії адвоката при встановленні зазначених порушень та обмежень діяльності захисника.

18. Адвокат у адвокатському об'єднанні. Його права та обов'язки. Виконання доручень за призначенням. Надання безоплатної правової допомоги громадянам. Прийняття доручень та складання угоди на надання правової допомоги.

19. Адвокат, який займається адвокатською діяльністю індивідуально. Органи та термін реєстрації такої адвокатської діяльності. Облік та звітність індивідуальної адвокатської діяльності. Обов'язок адвоката, який займається адвокатською діяльністю індивідуально, по виконанню доручень по захисту громадян за призначенням органів досудового слідства та суду.

20. Оплата праці адвоката та помічника адвоката. Які системи оплати праці можуть встановлюватися при укладанні угоди про надання правової допомоги. Основні та додаткові підстави оплати праці адвоката. Оплата праці адвоката при достроковому припиненні виконання угоди про надання правової допомоги.

21. Дисциплінарна відповідальність адвоката. Правові засади та види дисциплінарних стягнень. Умови та порядок порушення і дисциплінарного провадження про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Порядок та строки оскарження дисциплінарних стягнень.

22. Припинення адвокатської діяльності. Відносини адвокатури з Міністерством юстиції та органами місцевого самоврядування. Спілки та асоціації, у які можуть об'єднуватися адвокати.

II. Правила адвокатської етики

1. Основні принципи адвокатської етики згідно з Правилами адвокатської етики.

2. Конфіденційність. Обов'язки адвоката по збереженню конфіденційної інформації, одержаної від клієнта чи відносно клієнта, відповідно до Правил адвокатської етики.

3. Компетентність та сумлінність. Обов'язки адвоката по дотриманню цих принципів згідно з Правилами адвокатської етики.

4. Рекламування діяльності адвокатів. Які відомості рекламного характеру щодо своєї діяльності може і які не може використовувати адвокат згідно з Правилами адвокатської етики.

5. Відносини адвоката з клієнтами. Форма та зміст угоди з клієнтом про надання правової допомоги відповідно до Правил адвокатської етики.

6. Особи, від яких адвокат може прийняти доручення на надання правової допомоги. Забезпечення реальної згоди клієнта на надання йому допомоги певним адвокатом, згідно з Правилами адвокатської етики.

7. Інформування клієнта щодо правової позиції у справі. Відмова адвоката від виконання доручення у зв'язку зі зміною фактичних та правових підстав для досягнення бажаного для клієнта результату відповідно з Правилами адвокатської етики.

8. Дотримання принципу законності на стадії прийняття та виконання доручення клієнта. Дотримання поваги до прав інших адвокатів на стадії прийняття доручення клієнта згідно з Правилами адвокатської етики.

9. Етичні засади прийняття доручення на здійснення посередництва між клієнтами. Підстави та наслідки припинення адвокатом виконання доручення, пов'язаного з посередництвом між клієнтами згідно з Правилами адвокатської етики.

10. Засади прийняття доручення клієнта декількома адвокатами згідно з Правилами адвокатської етики.

11. Гонорар. Фактори, що повинні братися до уваги при визначенні розміру гонорару згідно з Правилами адвокатської етики.

12. Гонорарні відносини у випадку дострокового розірвання угоди. Отримання гонорару за фактично виконану правову допомогу згідно з Правилами адвокатської етики.

13. Одностороннє розірвання адвокатом чи особою угоди про надання правової допомоги згідно з Правилами адвокатської етики.

14. Етичні аспекти відносин адвоката з клієнтом — юридичною особою згідно з Правилами адвокатської етики.

15. Етичні аспекти здійснення захисту за призначенням. Випадки, коли адвокат може відмовитись від виконання захисту за дорученням згідно з Правилами адвокатської етики.

16. Етичні аспекти надання адвокатом правової допомоги малозабезпеченим громадянам згідно з Правилами адвокатської етики.

17. Відносини адвоката з судом. Дотримання адвокатом принципів незалежності та конфіденційності у цих відносинах згідно з Правилами адвокатської етики.

18. Відносини адвоката з іншими учасниками судового процесу. Обов'язки адвоката при виконанні доручень на стадії дізнання, досудового слідства і адміністративної юрисдикції, згідно з Правилами адвокатської етики.

19. Відносини адвоката при здійсненні професійної діяльності з іншими державними органами та особами згідно з Правилами адвокатської етики.

20. Відносини між адвокатами та окремі етичні аспекти цих відносин. Форми реагування адвоката на незаконні або неетичні дії іншого адвоката. Майнові аспекти відносин між адвокатами згідно з Правилами адвокатської етики.

21. Дотримання норм адвокатської етики в громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвоката згідно з Правилами адвокатської етики.

22. Відповідальність за порушення Правил адвокатської етики згідно з Правилами адвокатської етики.

III. Конституційне законодавство

1. Конституція України щодо питань діяльності адвокатури. Механізми реалізації цих конституційних положень.

2. Право громадян на працю. Правова допомога, яка може бути надана адво катом по дотриманню передбаченого Конституцією права на працю.

3. Конституційні гаранти захисту честі, гідності та ділової репутації особи. Механізм правової допомоги, що може бути надана адвокатом по захисту цих прав.

4. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди заподіяної особі **органами** державної влади та місцевого самоврядування. Допомога адвоката по представництву громадян у цих справах.

5. Конституційний Суд України і його повноваження. Звернення до Конституційного Суду України та порядок їх розгляду.

6. Судова система згідно з Конституцією України. Основні засади судочинства.

7. Правові засади звернення до Європейського суду з прав людини. Вимоги до складання звернення до цього суду. Рішення Європейського суду по розгляду цих звернень та наслідки прийнятих рішень.

8. Право на житло згідно з Конституцією України. Правова допомога адвоката по захисту прав та законних інтересів громадян по дотриманню цього права

9. Оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади. місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Правові підстави для виконання адвокатом доручень по захисту порушення вказаних дій.

10. Правовідносини, на які поширюється і на які не поширюється юрисдикі;_> судів. Умови призначення на посаду судді. Звільнення суддів з посади.

11. Право на освіту та охорону здоров'я. Правова допомога адвоката по дотриманню зазначених конституційних гарантій громадян.

12. Соціальний захист громадян згідно з Конституцією України. Правова допомога адвоката по захисту цих прав.

13. Питання шлюбу, сім'ї, батьківства і материнства згідно з Конституцією України.

14. Громадянство України. Набуття та втрата громадянства. Нормативно-правові акти, що регулюють вирішення цих питань.

15. Державний устрій України. Формування парламенту, уряду, органів місцевого самоврядування. Президент України, умови обрання, його повноваженні щодо вступу законів у дію.

16. Обов'язки громадян України. Правова допомога адвоката у випадках притягнення громадян до відповідальності за порушення конституційних обов'язків.

17. Права людини згідно з Конституцією України. Захист прав людини і громадянина. Механізм реалізації цих прав.

18. Перелік прав і свобод, які регулюються виключно законами України. Порядок прийняття законів та набрання ними чинності.

19. Акти Кабінету Міністрів України, їх прийняття та наслідки згідно з Конституцією України. Формування та повноваження Кабінету Міністрів України

20. Прокуратура України згідно з Конституцією України, її завдання, організація та порядок діяльності.

21. Недоторканність людини, права заарештованого та затриманого. Оскарження затримання та порушення кримінальної справи.

22. Політичні партії, громадські організації, професійні спілки. Утворення та діяльність політичних партій та громадських організацій згідно з Конституцією України.

IV. Цивільне право

1. Цивільна правоздатність і дієздатність. Цивільна дієздатність фізичної особи. Повна цивільна дієздатність. Правові підстави надання повної цивільної дієздатності. Опіка і піклування. Органи опіки та піклування. Право чини, які вчиняються з дозволу органу опіки та піклування. Навести приклади порушень при укладенні правочинів, що вимагають надання дозволу зазначених органів.

2. Поняття та види правочинів. Загальні вимоги закону, додержання яких є необхідним для чинності правочину. Вчинення усного правочину. Вимоги закону до письмової форми правочину. Нотаріальне посвідчення правочину. Відмова від г.равочину. Підстави недійсності правочину та правові наслідки його недійсності.

3. Правові наслідки вчинення правочину малолітньою та неповнолітньою особою за межами їх цивільної дієздатності. Навести приклади. Правові наслідки вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними. Навести приклади.

4. Правові наслідки вчинення правочину фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена або недієздатною особою. Навести приклади. Правові наслідки правочину, вчиненого під впливом помилки або під впливом тяжкої об ставини. Навести приклади.

5. Правові наслідки вчинення правочину під впливом обману або насильства. Правові наслідки фіктивного або удаваного правочину.

6. Цивільне представництво. Представництво за довіреністю. Форми і строки довіреності. Представництво за законом. Комерційне представництво. Передоручення. Скасування довіреності.

7. Поняття позовної давності. Загальна і спеціальна позовна давність. Обчислення позовної давності. Застосування судом позовної давності. Наслідки спливу позовної давності. Вимоги, на які позовна давність не поширюється.

8. Поняття і види особистих немайнових прав. Спростування недостовірної ->:формації. Право на відшкодування майнової та моральної шкоди. Особисті немайнові права. Право фізичної особи на інформацію. Таємниця власної кореспонденції. Судовий захист особистих немайнових прав.

9. Право на повагу до гідності та честі, недоторканності ділової репутації. Відповідальність за порушення цих прав.

10. Право власності. Форми права власності в Україні. Підстави набуття права власності. Набувальна давність. Право спільної власності. Право спільної частко вої власності. Визначення часток. Поділ (виділ) частки із майна, що є у спільній масності.

11. Переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності. Наслідки порушення переважного права купівлі частки у спільній власності. Строки позовної давності звернення до суду. Які вимоги співвласник, право яко го порушено, може пред'явити до суду. Право спільної сумісної власності. Виділ та поділ майна, що є у спільній сумісній власності. Підстави призначення експер тизи для визначення варіантів виділу (поділу). Встановлення порядку користу вання квартирою, житловим будинком. Умови припинення права на частку у спільному майні.

12. Право на особисте селянське господарство. Вирішення спорів щодо ведення особистого селянського господарства. Право на створення фермерського господарства. Члени фермерського господарства. Права й обов'язки. Вирішення спорів щодо ведення фермерського господарства.

13. Право власника на витребування майна від добросовісного набувача. Захист права власника у суді. Виникнення права на володіння або користування чужим майном. Встановлення та припинення сервітуту. Поняття користування чужим майном. Право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом. Припинення права користування.

14. Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду. Розмір відшкодування. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок непереборної сили

або крайньої необхідності. Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду. Відшкодування шкоди незалежно від вини особи, яка завдала моральної і шкоди.

15. Особливості відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником. Підстави відшкодування шкоди, завданої каліцтвом і або іншим ушкодженням здоров'я чи смертю особи під час виконання договірниж зобов'язань (договір перевезення тощо). Підготовка адвокатом справи до розгляду. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чм бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду. Підстави та порядок відшкодування. Підготовка адвокатом справи до розгляду.

16. Особливості відшкодування шкоди, завданої малолітньою або неповнолітньою особою. Відшкодування шкоди, завданої кількома малолітніми або неповнолітніми особами. Підготовка справи до розгляду. Відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій або не могла керувати ними. Наслідки вживання наркотичних засобів, токсичних речовин, спиртних напоїв тощо. Підготовка адвокатом справи до розгляду.

17. Особливості відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Наслідки відшкодування кількох джерел підвищеної небезпеки. Підготовка адвокатом справи до розгляду. Підстави відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами. Право зворотної вимоги (регресу). Підготовка адвокатом справи до розгляду.

18. Способи відшкодування майнової шкоди. Врахування вини потерпілого. Порядок відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого. Підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг). Суб'єкт відшкодування. Строкм відшкодування та пред'явлення позову. Право на повернення безпідставно набутого майна. Майно, що не підлягає поверненню. Підготовка адвокатом справи до розгляду.

19. Поняття та види спадкування. Право на спадкування. Усунення від спадкування. Час і місце відкриття спадщини. Спадкування за заповітом. Строки. Право заповідача на заповідальний відказ. Предмет заповідального відказх Право заповідача на призначення спадкоємців. Обов'язкова частка у спадщині Покладення на спадкоємців обов'язків. Умовний заповіт. Особливості посвідчення заповіту подружжя та секретних заповітів. Наслідки недотримання форми і змісту заповіту. Посвідчення заповітів при свідках. Таємниця заповіту. Право на тлумачення заповіту.

20. Підстави недійсності заповіту. Підготовка позову до суду. Скасування та зміна заповіту спадкодавцем. Встановлення сервітуту у заповіті. Особливості спадкування за законом. Черговість та зміна черговості права на спадкуванню Визначення розміру часток при спадкуванні за законом.

21. Прийняття спадщини. Строки її прийняття. Наслідки пропущеного строку. Відмова від прийняття спадщини та її наслідки. Поділ спадщини. Переважне право окремих спадкоємців на виділ їм спадкового майна в натурі. Перерозпоі.-спадщини. Борг спадкодавця. Вимоги до спадкоємців про стягнення боргу. Порядок задоволення спадкодавця.

22. Призначення виконавця заповіту. Його повноваження. Строк чинності повноважень виконавця. Оформлення права на спадщину. Строк видачі свідоцтва про право на спадщину. Визнання недійсним свідоцтва про спадщину. Спадко-J вий договір. Забезпечення його виконання. Розірвання договору.

V. Цивільно-процесуальне законодавство

1. Дія цивільного процесуального закону у часі, просторі та по колу осіб. Межі судового розгляду.

2. Принципи цивільного процесуального права.

3. Підвідомчість та підсудність цивільних справ. Види підвідомчості і підсудності.

4. Докази та засоби доказування. Обов'язковість доказування. Строки подання доказів у цивільному процесі. Оцінка доказів. Робота адвоката щодо забезпечення доказами позовних вимог.

5. Забезпечення позову і забезпечення доказів. Діяльність адвоката з цих питань.

6. Запобіжні заходи. Підстави вжиття запобіжних заходів. Види запобіжних заходів. Форма та зміст заяви про вжиття запобіжних заходів і порядок її розгляду судом.

7. Судові витрати. їх види. Звільнення від судових витрат. Розподіл судових витрат між сторонами у цивільній справі.

8. Процесуальні строки. Судові виклики і повідомлення.

9. Сторони в цивільному процесі, їх права. Треті особи. Представники сторін і третіх осіб.

10. Пред'явлення позову Зустрічний позов. Підготовка та подання позову. Надання правової допомоги стороні з цих питань адвокатом.

11. Зміст і форма позовної заяви. Наслідки подання позовної заяви, що не відповідає вимогам закону. Підготовка адвоката до складання позовної заяви.

12 Фіксування судового процесу. Протокол судового засідання. Робота адвоката з протоколом судового засідання.

13. Рішення суду. Законність і обґрунтованість судових рішень у цивільних справах. Аналіз адвокатом рішення у цивільній справі.

14. Справи окремого провадження. Порядок їх розгляду. Встановлення фактів, шо мають юридичне значення. Підготовка і ведення адвокатом таких справ.

15. Наказне провадження.

16. Заочне рішення.

17. Право апеляційного оскарження судових рішень і ухвал. Строки оскарження. Форма і зміст апеляційної скарги. Пояснення на апеляційну скаргу. Методика складення апеляційної скарги. Порядок її подання.

18. Право касаційного оскарження рішень. Строки оскарження. Форма і зміст касаційної скарги. Методика складення касаційної скарги. Порядок її подання.

19. Порядок та строки їх принесення. Подання додаткових документів. Пояснення адвоката в суді апеляційної і касаційної інстанцій, їх відмінність від промови адвоката в суді першої інстанції в цивільній справі.

20. Перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами. Надання адвокатом правової допомоги по таких справах.

21. Виконання судових рішень. Подання адвокатом юридичної допомоги сторонам на цій стадії.

22. Зупинення та закриття провадження у справі. Залишення заяви без розгляду. Надання адвокатом правової допомоги у таких ситуаціях.

VI. Кримінальне право

1. Поняття злочину. Класифікація злочинів. Відмежування злочину від проступку та діянь, що не являють собою суспільної небезпеки.

2. Скоєння навмисного злочину та злочину з необережності. Доводи, що погаються адвокатами на підтвердження правової позиції про вчинення злочину.

3. Закінчений та незакінчений злочин. Готування до злочину та замах на злочин. Добровільна відмова від вчинення злочину.

4. Осудність та неосудність особи, яка притягається до кримінальної відповідальності. Примусові заходи медичного характеру. Види примусових заходів медичного характеру. Примусове лікування. Продовження, заміна або припинення застосування заходів медичного характеру.

5. Необхідна оборона та крайня необхідність. Перевищення меж необхідної оборони. Уявна оборона. Діяння пов'язане з ризиком. Захист у таких справах.

6. Поняття співучасті. Види співучасників. Відмежування співучасті від приховування та неповідомлення про підготовлений або вчинений злочин. Кримінальна відповідальність співучасників.

7. Поняття покарання та його мета. Види покарань. Основні та додаткові покарання.

8. Арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк. Довічне позбавлення волі.

9. Відповідальність за злочини, пов'язані з використанням транспортних засобів. Методика роботи адвоката у таких справах.

10. Загальні засади призначення покарання. Обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання. Використання адвокатом роз'яснень Пленуму Верховного Суду України та судової практики з питань, пов'язаних із призначенням покарань.

11. Призначення покарань за сукупністю злочинів та сукупністю вироків. Правила складання покарань та зарахування строку передбаченого ув'язнення Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

12. Звільнення від покарання та його відбуття. Звільнення від покарання з випробувальним строком. Застосування додаткових покарань у разі звільнення вп відбування основного покарання з випробуванням. Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням.

13. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності і від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності. Виконання обвинувального вироку. Погашення та зняття судимості. Амністія та помилування.

14. Бандитизм та його відмінність під розбою, грабежу і вимагання. Захист у таких справах.

15. Контрабанда. Зайняття забороненими видами господарської діяльності і протидії законній господарській діяльності. Ухилення від повернення виручки Б іноземній валюті та незаконне відкриття або використання за межами Україні', валютних рахунків.

16. Кваліфікуючі ознаки злочинів проти власності: крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство та розмежування між ними.

17. Навмисне вбивство. Замах на вбивство та погроза вбивством.

18. Ухилення від сплати податків зборів, та інших обов'язкових платежів. Фіктивне банкрутство та шахрайство з фінансовими ресурсами.

19. Зловживання владою або службовим становищем. Поняття службової особи. Службова діяльність.

20. Відповідальність за хабарництво. Одержання та давання хабара. Вимагання та провокація хабара. Захист у справах про хабарництво.

21. Відповідальність за злочини проти правосуддя. Порушення права *ш.* захист. Розголошення даних судового слідства або дізнання. '

22. Військові злочини. Захист в правах про військові злочини.

VII. Кримінально-процесуальне законодавство

1. Участь адвоката на *досудовому* слідстві, його права та обов'язки. Випадки обов'язкової участі адвоката на попередньому слідстві. Відмова від адвоката та його заміна. Обставини, що виключають участь адвоката у справі. Відсторонення адвоката. Відмова адвоката від виконання своїх обов'язків по справі.

2. Участь адвоката у слідчих діях. Суть, методика, значення, тактика. Оскарження адвокатами дій слідчого.

3. Дізнання у кримінальному процесі. Захисник і захист у цій стадії процесу.

4. Міри запобіжного заходу. Порядок обрання запобіжного заходу та продовження строків тримання під вартою. Строк та підстави для подання апеляції на постанову судді про обрання запобіжного заходу. Строк тримання підозрюваного (обвинуваченого) під вартою.

5. Клопотання адвоката на досудовому слідстві. Оскарження постанов слідчого про відмову у задоволенні клопотання.

6. Докази у кримінальній справі. Права адвоката по збиранню та поданню відомостей про факти, які можуть бути використанні як докази у справі і збирання ним таких відомостей.

7. Судова експертиза, як доказ у кримінальній справі. Робота адвоката з експертами та експертизою.

8. Допит як *засіб* доказування. Ведення адвокатом допиту в суді підсудного, потерпілих, свідків, експертів, спеціалістів.

9. Адвокат — представник потерпілого, цивільного позивача і відповідача у кримінальній справі. Цивільний позов у кримінальній справі.

10. Закриття кримінальної справи. Порядок та підстави для оскарження постанов про закриття кримінальної справи. Діяльність адвоката по закритих кримінальних справах.

11. Захист неповнолітніх у кримінальному процесі.

12. Захист у справах щодо осіб, відносно яких застосовуються заходи медичного характеру.

13. Робота адвоката при виконанні вимог ст. 218 КПК України. Правовий режим, методика ознайомлення з кримінальною справою, клопотання захисника про виконання вимог ст. 218 КПК України.

14. Підготовка адвоката до захисту в суді. Ведення адвокатського досьє. Заявления клопотань та подача заяв до суду.

15. Попередній розгляд справи.

16. Захисна промова адвоката. Підготовка та методика її проголошення.

17. Протокол судового засідання. Термін виготовлення протоколу та порядок подання до нього зауважень і їх розгляд. Правове значення протоколу судового засідання.

18. Особи, які мають право на подання апеляції у кримінальній справі. Строки подання апеляції. Подання доповнень, змін до апеляції та відкликання апеляції. Методика складання адвокатом апеляцій на вирок. Здійснення захисту в апеляційному суді.

19. Пояснення адвоката в апеляційній інстанції та їх відмінність від захисної промови у суді першої інстанції.

20. Право касаційного оскарження. Захист у касаційній інстанції. Порядок і строки подання касаційної скарги. Методика складання адвокатом касаційної скарги. Відзив на касаційну скаргу. Межі перегляду справи в касаційному порядку.

21. Строки у кримінальному процесі. Специфіка роботи адвоката у питаннях застосування строків у кримінальному процесі.

22. Скасування вироків за винятковими обставинами. Забезпечення права на захист у таких ситуаціях. Підготовка адвокатом клопотання про перевірку справи за винятковими обставинами.

VIII. Господарське законодавство

1. Поняття, зміст та загальні принципи господарської діяльності. Обмеження в здійсненні господарської діяльності. Ліцензування, патентування та квотування господарської діяльності.

2. Конкуренція у сфері господарювання. Природні монополії. Відповідальність за недобросовісну конкуренцію.

3. Суб'єкти господарювання. Утворення та державна реєстрація суб'єкта господарювання. Установчі документи. Загальний порядок ліквідації.

4. Види та організаційно-правові форми підприємств. Майно підприємств. Об'єднання підприємств. Державні та комунальні підприємства.

5. Поняття і види господарських товариств. Порядок їх створення та державна реєстрація. Установчі документи. Припинення діяльності господарських товариств. Надання адвокатом правової допомоги з цих питань.

6. Поняття підприємства колективної власності. Господарська діяльність кооперативів. Загальні умови створення виробничого кооперативу та припинення його діяльності. Членство у виробничому кооперативі.

7. Приватні підприємства. Селянське (фермерське) господарство. Поняття орендного, іноземного та підприємства з іноземними інвестиціями.

8. Поняття об'єднання підприємств. Види і організаційно-правові форми об'єднань підприємств. Промислово-фінансові групи. Холдингові компанії.

9. Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання.

10. Правовий режим майна суб'єктів господарювання. Джерела його формування. Підстави виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання. Гарантії та захист їх майнових прав.

11. Використання природних ресурсів у сфері господарювання. Особливості правового режиму використання природних ресурсів.

12. Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності. Комерційна таємниця.

13. Цінні папери, їх види, умови і порядок випуску. Державне регулювання ринку цінних паперів. Корпоративні права, їх зміст. Здійснення корпоративних прав держави. Реєстр корпоративних прав держави.

14. Господарські зобов'язання, їх види, підстави виникнення. Виконання та припинення господарських зобов'язань. Надання адвокатом правової допомоги суб'єктам господарювання.

15. Істотні умови господарського договору. Загальний порядок укладання господарських договорів. Галузі та види господарської діяльності. Загальні засаді; відповідальності учасників господарських відносин. Спеціальний режим господарювання.

16. Зовнішньоекономічна діяльність та її правове регулювання. Суб'єкти і види зовнішньоекономічної діяльності. Іноземні інвестори і види іноземних інвестицій. Правова допомога адвоката у цих сферах.

17. Система господарських судів України, їх компетенція і підвідомчість. Міжнародний комерційний арбітраж. Робота адвокатів у таких судах.

18. Досудове врегулювання господарських спорів: суть, значення, порядок строки, наслідки. Робота адвоката в таких справах. Судові витрати.

19. Право на звернення до господарського суду. Форма та зміст позовної заяви. Сторони і треті особи в господарському процесі, їх права та обов'язки.

20. Докази у господарському процесі. Подання доказів. Робота адвоката на цій стадії. Виконання в Україні рішень іноземних господарських судів.

21. Розгляд справ по суті у господарських судах. Робота адвоката під час судового розгляду. Виконання на території іноземних держав рішень господарських судів України.

22. Оскарження рішень, ухвал господарських судів. Строки, порядок, наслідки. Перегляд рішень господарських судів за нововиявленими обставинами. Виконання рішень господарського суду. Робота адвоката на цих стадіях госпо дарського процесу.

IX. Законодавство про працю

1. Конституційне право на працю. Основні трудові права працівника.

2. Співвідношення міжнародних угод про працю і законодавства України.

3. Колективний договір: сторони, зміст, строк дії та порядок укладення. Спори, які виникають при його укладенні та виконанні. Правова допомога, яку може надати адвокат при розв'язанні таких спорів.

4. Трудовий договір: строки та порядок його укладення. Трудовий контракт. Трудові спори, що випливають з трудових договорів та участь адвоката у наданні правової допомоги по таких справах.

5. Підстави і порядок розірвання трудової угоди. Трудові спори з цих питань та правова допомога адвоката по таких справах.

6. Порядок звільнення працівників. Пільги та компенсації звільненим працівникам. Правова допомога, яку може надати адвокат по таких справах.

7. Робочий час та час на відпочинок. Види робочого часу, облік робочого часу. Компенсація за роботу у вихідні та святкові дні. Правова допомога адвоката у випадках виникнення спорів з цих питань.

8. Право на відпустку. Види і тривалість відпусток. Участь адвоката у справах, шо виникають при порушенні прав, пов'язаних з відпусткою.

9. Оплата праці, її правове регулювання. Строки виплати заробітної платні. Відповідальність за затримку розрахунку при звільненні. Правова допомога адвоката при вирішенні спорів з цих питань.

10. Підстави і вимоги матеріальної відповідальності робітників за шкоду, що заподіяна підприємству, установі, організації діями робітника. Надання адвокатом правової допомоги по таких справах.

11. Трудова дисципліна. Стягнення, які застосовуються до працівників, порядок їх застосування та зняття. Правова допомога адвоката по таким спорам.

12. Правове регулювання праці жінок і молоді. Гарантії при прийомі на роботу і звільнення цієї категорії працівників. Надання адвокатом правової допомоги при порушенні прав цих працівників.

13. Індивідуальні трудові спори. Позасудовий порядок і строки розгляду трудових спорів. Правова допомога адвоката у вирішенні цих спорів.

14. Розгляд трудових спорів у судах. Строки звернення до суду і зміст заяв щодо суті трудового спору. Правова допомога адвоката по представництву в суді.

15. Охорона праці та її правове регулювання. Відповідальність власника за шкоду, яка заподіяна з його вини працівникові. Правова допомога адвоката по таких справах.

16. Обов'язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, що спричинило втрату працездатності. Правова допомога адвоката при розв'язанні таких спорів.

17. Застосування праці неповнолітніх. Трудові спори з участю неповнолітніх. Правова допомога адвоката у випадках порушення трудових прав неповнолітніх.

18. Гарантії і компенсації у трудових правовідносинах. Спори, що можуть виникати з цих питань. Правова допомога адвоката при розв'язанні таких спорів.

19. Відрядження і його правове регулювання. Компенсація витрат працівників по відрядженню. Документи, що надаються працівником на підтвердження витрат по відрядженню.

20. Професійні спілки. їх участь по захисту прав працівників при виникненні спорів у правовідносинах між власником підприємства, установи, організації і працівником. Межі втручання по розв'язанню трудових спорів.

21. Пільги ветеранам війни і праці, інвалідам. Правове регулювання надання пільг і переваг для цих категорій робітників. Розв'язання спорів по наданню пільг та участь адвоката у таких спорах.

22. Нагляд за дотриманням законодавства про працю. Органи, що здійснюють такий нагляд, їх компетенція. Можливості адвоката у використанні контролюючих органів при наданні правової допомоги працівникам у трудових правовідносинах.

X. Житлове законодавство

1. Конституційне право на житло та допомога адвоката при вирішенні спорів. пов'язаних з питаннями житла.

2. Жилі приміщення та житлові фонди. Органи управління житловим фондом. Форма участі громадян в управлінні житловим фондом.

3. Реалізація права громадян України на житло. Порядок реалізації. Віковий ценз на придбання в особисту власність та отримання житла в наймання та оренду. Правова допомога адвоката по таких справах.

4. Підстави для визнання громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Порядок обліку, надання жилих приміщень у домах державної, комунальної і колективної власності. Правова допомога адвоката по захисту житлових прав громадян.

5. Ордер на жиле приміщення і його правове значення. Підстави та порядок визнання ордера недійсним. Правові наслідки визнання ордера недійсним. Ведення таких справ адвокатом.

6. Договір наймання та оренди жилого приміщення. Предмет договору, форма та порядок його укладення. Використовування жилих приміщень у будинках державної, комунальної та колективної власності. Провадження адвокатом справ цієї категорії.

7. Норма жилої площі при наданні громадянину жилого приміщення. Праве на додаткову жилу площу окремих категорій громадян.

8. Плата за використовування жилим приміщенням і комунальними послугами. Житлові субсидії. Правова допомога адвоката по цих питаннях.

9. Зміна договору наймання жилого приміщення в будинках державної, комунальної та колективної власності. Провадження таких справ адвокатом.

10. Підстави розірвання договору наймання жилого приміщення. Правова допомога адвоката при вирішенні такого роду спорів.

11. Порядок і підстави виселення із жилих приміщень. Спори, що виникають по таких питаннях і надання адвокатом правової допомоги при розгляді таких справ у суді.

12. Виселення з наданням іншого жилого приміщення, виселення без надання іншого жилого приміщення, виселення у випадку визнання ордера недійсним Правова допомога адвокатом по таких справах.

13. Обмін жилих приміщень. Примусовий обмін жилих приміщень. Надання адвокатом допомоги по таких справах.

14. Бронювання жилого приміщення. Підстави та порядок оформлення бронювання. Ведення таких справ адвокатом.

15. Визнання особи, яка втратила право на використання жилого приміщен ня. Провадження адвокатом справ цієї категорії.

16. Приватизація державного житлового фонду. Поняття приватизації. Об'єкти приватизації. Порядок надання квартир (будинків) у власність громадя нам. Надання правової допомоги адвокатом з цих питань.

17. Використання службовими жилими приміщеннями. Поняття службового жилого приміщення. Порядок надання квартир в службових жилих приміщеннях та оплата за їх використання. Порядок зупинення використання службовим жилим приміщенням. Провадження таких справ адвокатом.

18. Використання жилих приміщень у гуртожитках. Порядок надання в користування приміщень у гуртожитках. Оплата за мешкання у гуртожитку. Надання адвокатом правової допомоги з цих питань.

19. Правове положення житлово-будівельних кооперативів. Право громадян на вступ в ЖБК і отримання в ньому жилого приміщення. Права та обов'язки члена ЖБК та членів його сім'ї. Виселення із будинків ЖБК. Правова допомога, яку може надати адвокат по таких справах.

20. Використання жилих приміщень в квартирах (будинках) приватного житлового фонду. Виселення членів сім'ї власника квартири (будинку). Правова допомога адвоката по цій категорії справ.

21. Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадянина на жиле приміщення. Правова допомога адвоката по таких справах.

22. Відповідальність за порушення житлового законодавства. Правова допомога адвоката по цих справах.

XI. Сімейне законодавство

1. Завдання Сімейного кодексу України.

2. Загальні принципи регулювання сімейних відносин.

3. Здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав і інтересів. Провадження адвокатом справ, випливаючих із сімейних відносин.

4. Шлюб, його укладення і розірвання. Права та обов'язки подружжя. Провадження справ, пов'язаних з розірванням шлюбу.

5. Визнання шлюбу недійсним: підстави, порядок та правові наслідки. Спори, пов'язані з цими питаннями, юридична допомога адвоката.

6. Особисті немайнові права і обов'язки подружжя.

7. Право особистої власності подружжя. Загальна сумісна власність подружжя. Провадження адвокатом справ по питаннях розподілу загального майна та інші майнові спори.

8. Права та обов'язки подружжя по утриманню один одного. Провадження адвокатом справ по стягненню аліментів на утримання одного із подружжя.

9. Шлюбний договір: його зміст, порядок укладення, правове значення, внесення змін в умовах договору, розірвання. Визнання шлюбного договору недійсним. Використання адвокатом шлюбного договору при розірванні шлюбу.

10. Права та обов'язки матері, батька й дитини. Виявлення походження дитини.

11. Провадження адвокатом справ, пов'язаних зі спорами про визнання батьківства чи про оспорювання батьківська.

12. Особисті немайнові права та обов'язки батьків та дітей. Підстави позбав лення батьківських прав. Ведення адвокатом таких справ у суді.

13. Майнові права батьків та дітей. Роздільне майно батьків та дітей. Право за гальної сумісної власності батьків та дітей.

14. Аліментні обов'язки батьків у відношенні дітей. Порядок стягненні аліментів, розмір, участь батьків у додаткових витратах на дитину. Провадження адвокатом справ, які виникають із спорів про стягнення аліментів на непо внолітніх та повнолітніх непрацездатних дітей.

15. Усиновлення: поняття, порядок оформлення усиновлення, особи, які можуть стати усиновителями, правові наслідки усиновлення. Усиновлення дітеж громадян України іноземними громадянами. Участь адвоката у справах такої категорії.

16. Недійсність усиновлення. Відміна усиновлення. Правові наслідки цих дій.

17. Опіка та піклування над дітьми. Діти, над яким встановлюється опіка та піклування. Порядок оформлення опіки та піклування. Юридична допомога по таких справах.

18. Патронат над дітьми.

19. Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів. Допомога адвокатів і вирішення спорів про участь діда, бабки, прабабки та прадіда, братів та сестер, мачухи, вітчима у вихованні дитини.

20. Обов'язки по утриманню інших членів сім'ї та родичів. На яких родичш закон покладає обов'язок утримувати малолітніх та неповнолітніх. Юридична допомога по таких справах.

21. Реєстрація актів громадянського стану та правове становище органів, які її проводять. Ведення адвокатом справ пов'язаних з актами громадянського стану.

22. Допомога адвоката громадянам, які бажають змінити прізвище, ім'я та по батькові.

XII. Законодавство про адміністративні правопорушення та адміністративне судочинство

1. Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність. Відмежування адміністративного правопорушення від злочину. Юридична допо мога в адміністративних справах.

2. Адміністративне стягнення, його види. Накладення адміністративного гнення. Правове становище адвоката у адміністративній справі.

3. Адміністративна юрисдикція. Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення. Органи (посадові особи) уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

4. Поняття провадження у справах про адміністративне правопорушення та його стадії.

5. Протокол про адміністративне правопорушення. Робота адвоката з протоколом про адміністративне правопорушення при наданні юридичної допомоги.

6. Адміністративне затримання: органи, які правомочні його здійснювати, строки, відмежування від адміністративного арешту та затримання і арешту за кримінально-процесуальним законодавством. Ведення адвокатом справ, пов'язаних з адміністративним затриманням.

7. Застосування примусу та вогнепальної зброї при затриманнях. Закон України «Про міліцію».

8. Особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів уповноваженими органами.

9. Розгляд справ про адміністративне правопорушення. Особи, які беруть участь у провадженні про адміністративне правопорушення. Участь адвоката у ньому.

10. Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення. Ведення адвокатом таких справ.

11. Адміністративні правопорушення, що посягають на власність. Ознаки відмежування їх від злочинів проти власності. Ведення адвокатом таких справ.

12. Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності. Ведення адвокатом таких справ.

13. Адміністративні правопорушення в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації. Ведення адвокатом таких справ.

14. Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку. Ведення адвокатом таких справ.

15. Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління. Ведення адвокатом таких справ.

16. Постанова по справі про адміністративне правопорушення, її оскарження ©протестування, роль у цьому адвоката.

17. Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень. Робота адвоката у цій стадії.

18. Система адміністративних судів України, їх компетенція і підвідомчість. Робота адвокатів у таких судах. Судові витрати.

19. Право на звернення до адміністративного суду. Форма та зміст позовної заяви. Сторони і треті особи в процесі, їх права та обов'язки.

20. Докази в адміністративному процесі. Подання доказів. Робота адвоката на цій стадії.

21. Розгляд справ по суті в адміністративних судах. Робота адвоката під час судового розгляду.

22. Оскарження рішень, ухвал адміністративних судів. Строки, порядок, наслідки. Перегляд рішень за нововиявленими та винятковими обставинами. Виконання рішень адміністративного суду. Робота адвоката на цих стадіях адміністративного процесу.

XIII. Бюджетне, податкове та митне законодавство

1. Бюджетна система України, бюджетний устрій, бюджетний процес і його >часники. Бюджетні призначення.

2. Класифікація доходів бюджету. Правове регулювання доходів бюджетів усіх рівнів. Класифікація видатків бюджету.

3. Система оподаткування України. Закон України «Про систему оподаткування», його зміст та значення.

4. Правове становище державної податкової адміністрації (інспекції). Закон України «Про державну податкову службу України».

5. Оподаткування прибутку підприємств. Правова допомога підприємствам при веденні справ з оподаткування прибутку підприємств.

6. Податок на додану вартість, акцизний збір та інші непрямі податки. Правова допомога суб'єктам оподаткування при веденні таких справ.

7. Прибутковий податок із громадян. Неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Правова допомога громадянам платникам податків.

8. Податок із транспортних засобів, юридична допомога адвоката у таких справах.

9. Правове регулювання місцевих податків та зборів, юридична допомога адвоката.

10. Державне мито. Нормативно-правові акти, які регулюють стягнення державного мита.

11. Обов'язкові платежі в бюджет від адвокатської практики. Нормативна база для цих платежів. Якими вони мають бути.

12. Відповідальність за порушення податкового законодавства. Ведення адвокатом таких справ.

13. Оскарження рішень державних органів, які уповноважені застосовувати заходи відповідальності за порушення податкового законодавства. Надання адвокатом юридичної допомоги в таких категоріях справ.

14. Законодавство про митну справу. Правове становище митних органів. Митний кодекс України. Ведення адвокатом справ про контрабанду.

15. Порядок переміщення цінностей через митний кордон та їх митне оформлення. Оскарження постанов про порушення митних правил. Правова допомога адвоката у таких справах.

16. Поняття захисника згідно з нормами Митного кодексу. Мета і порядок адміністративного затримання у випадках порушення митних правил. Правові допомога адвоката у таких випадках.

17. Відповідальність за порушення митного законодавства. Види стягнень за порушення митних правил. Ведення адвокатом таких справ.

18. Правове регулювання бухгалтерського обліку в Україні.

19. Правове регулювання аудиторської діяльності. Випадки обов'язкового проведення аудиторських перевірок. Використання аудита в адвокатській діяль ності.

20. Законодавство про валютне регулювання і валютний контроль, його суть та відповідальність за його порушення. Ведення адвокатом таких справ.

21. Правове регулювання грошового обігу в Україні. Право грошової емісії. Правове становище Національного банку України.

22. Правове становище органів державного казначейства і їх функції.

XIV. Законодавство про довкілля (земельне, водне, про надра тощо)

1. Суб'єкти права власності на землю. їх права, обов'язки. Захист права власності на землю.

2. Право і види власності на землю.. Спільна і сумісна власність на землю. Порядок і умови отримання землі у приватну власність.

3. Позбавлення права власності на землю і на право користування землею. Порядок розгляду спорів і правова допомога адвоката по таких справах.

4. Органи, які розглядають земельні спори. Строки і порядок їх вирішення Правова допомога адвоката при розгляді справ цієї категорії.

5. Плата за землю. Земельний податок. Застава земельних ділянок і земель:-:. торги. Спори з цих питань, порядок вирішення, правова допомога адвоката.

6. Приватизація землі. Спори з цих питань і порядок їх вирішення. Правов; допомога адвоката по таких справах.

7. Підстави припинення прав на землю та вилучення земельних ділянок. Розгляд спорів з цих питань та правова допомога адвоката.

8. Відшкодування збитків у зв'язку з викупом та примусовим відчуженням земельних ділянок: порядок, розміри, умови, спори з приводу відшкодування збитків. Правова допомога адвоката у цих справах.

9. Відповідальність за порушення ветеринарно-санітарних норм. Види цієї відповідальності, органи, уповноважені розглядати справи про правопорушення у галузі ветеринарної медицини, порядок розгляду. Юридична допомога адвоката.

10. Правове регулювання використання ядерної енергії і відповідальність за порушення у цій галузі. Юридична допомога адвоката.

11. Правове регулювання захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання, відшкодування завданої шкоди. Порядок надання юридичної допомоги адвокатом.

12. Правове регулювання використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду.

13. Вирішення спорів у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів. Правова допомога адвоката у таких категоріях справ.

14. Відповідальність фізичних і юридичних осіб за шкоду заподіяну лісовому господарству, її компенсація та відшкодування. Юридична допомога адвоката в цих справах.

15. Водокористування: суб'єкти, види і порядок. Умови скидання зворотних вод у водні об'єкти, юридична допомога адвоката у таких справах.

16. Вирішення спорів з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Правова допомога адвоката у цьому.

17. Відповідальність за порушення водного законодавства. Юридична допомога у цій категорії справ.

18. Правовий статус територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Юридичний захист громадян, які проживають на цій території, їхні пільги та гарантії.

19. Правовий статус громадян, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Юридична допомога цій категорії громадян.

20. Правове регулювання використання надр в Україні. Надання надр у користування, права і обов'язки користувачів надр. Плата за користування надрами.

21. Вирішення спорів з питань користування надрами і юридична допомога у таких справах. Відповідальність за порушення законодавства про надра.

22. Правове регулювання використання водойм в Україні. Спори з цих питань і юридична допомога адвокатів.

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при Кабінеті Міністрів України

РІШЕННЯ №IV/28-1.8

від 2 лютого 2007 р.

м. Київ

Про внесення змін до Програми і Порядку складання кваліфікаційних іспитів

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури заслухавши пропозиції членів Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури про внесення змін до Програми і Порядку складання кваліфікаційних іспитів, відповідно до п. 10-1 Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури,

ВИРІШИЛА:

1. Доповнити п. 2 Розділу 2 «Порядку складання кваліфікаційних іспитів у регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісіях адвокатури», затвердженого Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 01.10.1999 р. (Протокол № 6/2) із змінами, внесеними протоколом від 23.04.2004 р. N° IY/3-2, протоколом від 16.11.2005 р. № IY/16-2, наступним абзацом:

«Одноразовий внесок на організаційно-технічне забезпечення діяльнос кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, що сплачується претендентом, не є платою за видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю і не повертається платнику у випадку незадовільної оцінки, отриманої за наслідками складання кваліфікаційних іспитів і відмови у видачі Свідоцтва пг«: право на заняття адвокатською діяльністю».

2. Доповнити «Програму складання кваліфікаційних іспитів у регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісіях адвокатури», затверджену рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури 01.10.1999 р. (Протокол № 6/2) *а* змінами, внесеними протоколом від 23.04.2004 р. № IV/3-2, 21.10.2005 г № IV/15-2 Розділом XI «Європейська конвенція про захист прав людини **і** основоположних свобод».

2.1. Захист прав людини та приведення української системи цього захисту за формою і змістом до європейського рівня.

2.2. Правова система України та європейська правова традиція.

2.3. Право на життя та обов'язок позитивних дій держави. Заборона смертної кари, питання екстрадиції та видачі правопорушників.

2.4. Заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

2.5. Заборона рабства та примусової праці.

2.6. Право на свободу і особисту недоторканність. Свобода пересування.

2.7. Право на справедливий судовий розгляд.

2.8. Заборона зворотної дії кримінального права.

2.9. Право на повагу до приватного життя.

2.10. Свобода думки, совісті і віросповідання.

2.11. Свобода вираження.

2.12. Свобода мирних зібрань та об'єднань.

2.13. Право на ефективний засіб захисту прав та свобод, гарантованих Конвенцією.

2.14. Заборона дискримінації.

2.15. Право власності у Європейській конвенції про захист прав людини основоположних свобод.

2.16. Принцип NON BIS IN IDEM (заборони притягнення до відповідальності або покарання двічі за одне й те ж саме діяння).

2.17. Право на оскарження в кримінальних справах. Відшкодування за судову помилку.

2.18. Право на освіту. Право на вільні вибори.

2.19. Процедура розгляду справ у Європейському суді з прав людини.

2.20. Критерії прийнятності заяви до розгляду Європейським судом з прав людини.

2.21. Характеристика виняткових випадків, коли не потрібне вичерпання національних засобів захисту.

2.22. Виконання рішень Європейського суд з прав людини.

3. Ввести в дію Доповнення до п. 2 Розділу 2 «Порядку складання кваліфіка ційних іспитів у регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісіях адвока тури» з дня прийняття, а доповнення до «Програми складання кваліфікаційних іспитів у регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісіях адвокатури» — : 1 квітня 2007 р.

Голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури С. Ф. Сафулько

Додатковий матеріал до розділу «Правила адвокатської етики»

ЗАГАЛЬНИЙ КОДЕКС ПРАВИЛ ДЛЯ

адвокатів країн Європейського Співтовариства

(Прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р.)

(Витяг)

1. Вступ

1.1. Місце адвоката в суспільному житті

У будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль; його призначення не обмежено сумлінним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чиї права і свободи йому довірено захищати; не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій.

У цьому зв'язку на адвоката покладено цілий комплекс зобов'язань як юридичного, так і морального характеру, які часто вступають у взаємну суперечність. Зобов'язання умовно поділяють на такі категорії:

перед клієнтом;

перед судом та іншими органами влади, з якими адвокат контактує, виступаючи як довірена особа клієнта або від його імені;

перед іншими представниками даної професії в цілому і перед будь-ким з колег зокрема;

а також перед суспільством, для членів якого існування свободної незалежної професії поряд з додержанням правових норм є найважливішою гарантією захисту прав людини перед державною владою та іншими інтересами суспільства.

1.2. Суть правил професійної етики

1.2.1. Правила професійної етики передбачають добровільне виконання їх тими, на кого поширюється їх дія, з метою забезпечення виконання адвокатом своїх обов'язків так, як це прийнято в будь-якому цивілізованому суспільстві. Недодержання адвокатом цих правил карається аж до застосування до нього дисциплінарних санкцій.

1.2.2. Правила, якими керується будь-яке об'єднання адвокатів, походять від існуючих в ньому традицій. Вони також співвідносяться з умовами і характером

завдань, що виконуються членами даної організації в межах судових і адміністративних процедур, із державним законодавством.

Вважається неможливим і небажаним як застосування даних правил поза Ъ. загальним контекстом, так і їх застосування щодо будь-якого іншого комплексу правил, що явно з ними не узгоджується.

Проте у більшості випадків в основу правил різних об'єднань адвокатів покладено одні й ті самі цінності та загальні для всіх положення.

1.3. Мета прийняття даного Кодексу

1.3.1. Подальший розвиток інтеграції в рамках Європейського Співтовариства і розширення міжнародної діяльності адвокатів в країнах Співтовариства викликали необхідність розробки загальних правил, що застосовуються до адвокатів як судових захисників, так і консультантів з юридичних питань, які займаються міжнародною практикою в країнах Співтовариства. Однією з цілей прийняття даного Кодексу є також намагання полегшити утруднення, що виникають в результаті застосування так званої «подвійної деонтології», як підкреслено у ст. 4 Директиви Європейського Співтовариства № 77/249 від 22 березня 1977 р.

1.3.2. Організація, що виступає від імені юристів країн Європейського Співтовариства, передбачає, щоб положення, викладені в даному Кодексі:

були визнані чинними на підставі консенсусу усіх об'єднань адвокатів країн Європейського Співтовариства;

були як можна скоріше прийняті як такі, що підлягають виконанню згідно з процедурами, що регулюють міжнародну діяльність адвокатів, та існують як у межах будь-якої держави зокрема, так і усього Співтовариства в цілому;

бралися до уваги у процесі перегляду національних деонтологічних правил і правил професійної практики з метою їх подальшого приведення у відповідність.

Цим висловлюється побажання, щоб тлумачення і застосування національних деонтологічних правил професійної практики в міру можливості здійснювалися в майбутньому згідно з положеннями даного Кодексу.

1.5. Застосування Кодексу ratione material

Незалежно від приведення деонтологічних правил і правил професійної практики до подальшої взаємної відповідності, нижченаведені правила повинні застосовуватися у сфері міжнародної діяльності адвоката, що здійснюється ним в рамках Європейського Співтовариства. Поняття «міжнародна діяльність» включає у себе: (а) усі професійні контакти адвокатів країн Співтовариства, за винятком контактів, що здійснюються адвокатами однієї країни; (б) професійна діяльність адвоката однієї з країн Співтовариства, що здійснюється ним в іншій країні Співтовариства незалежно від його фізичного перебування в цій країні.

1.6. Визначення

У даному Кодексі застосовуються такі визначення:

держава реєстрації — держава, що входить до Співтовариства, де зареєстровано об'єднання адвокатів, членом якого є адвокат;

держава перебування — будь-яка інша держава Співтовариства, де адвокат займається професійною діяльністю;

компетентний орган — професійна організація, що зареєстрована в одній з країн Співтовариства і здійснює контроль за виконанням адвокатами правил професійної етики, і у разі необхідності накладає на них дисциплінарні стягнення.

2. Загальні положення

2.1. Незалежність

2.1.1. Завдання, що виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності і відсутності будь-якого впливу на

нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою заінтересованістю або з тиском зовні. Незалежне становище адвоката сприяє зміцненню в суспільстві довіри *ю* процедур правосуддя і неупередженості суддів. Таким чином, адвокату необхідно уникати будь-яких ущемлень власної незалежності і не поступатися принципами обов'язку заради інтересів клієнта, суду або інших осіб.

2.1.2. Адвокату належить зберігати незалежність як при розгляді майнових спорів, так і справ, не пов'язаних з матеріальною заінтересованістю. Порада, одержана клієнтом від адвоката, втрачає сенс, якщо останній дав її, керуючись міркуваннями власної вигоди, з будь-яких корисливих інтересів або під впливом тиску зовні.

2.2. Довіра і особиста порядність

Довірчі відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише у разі відсутності в останнього сумнівів щодо чесності і сумлінності адвоката.

2.3. Конфіденційність

2.3.1. Особливість професії адвоката полягає в тому, що він одержує від клієнта зідомості, які той не буде повідомляти іншій особі, а також іншу інформацію, яку йому належить зберігати в таємниці. Довіра до адвоката може виникнути лише за умови обов'язкового додержання ним принципу конфіденційності. Таким чином, конфіденційність є першорядним і фундаментальним правом та обов'язком адвоката.

2.3.2. Адвокат зобов'язаний однаковою мірою зберігати в таємниці як відомості, одержані ним від клієнта, так і інформацію про клієнта, надану йому у продесі надання послуг клієнту.

2.3.3. На обов'язок додержання конфіденційності не поширюється дія строку давності.

2.3.4. Адвокат зобов'язаний вимагати додержання конфіденційності від помічників і від будь-яких інших осіб, які беруть участь в наданні послуг клієнту.

2.4. Додержання правил інших об'єднань адвокатів

Згідно з законодавчими актами Співтовариства (зокрема з Директивою Ns 77/249 від 22 березня 1977 р.) адвокат з іншої країни Співтовариства повинен керуватися правилами об'єднання адвокатів тієї країни Співтовариства, де він займається професійною діяльністю. Адвокати зобов'язані надавати інформацію про ті правила, які можуть перешкоджати здійсненню ними професійної діяльності.

2.5. Неприпустимі види діяльності

2.5.1. З метою забезпечення незалежності адвоката при виконанні ним професійних обов'язків і у зв'язку з тим, що він є одним з учасників здійснення правосуддя, деякі види діяльності визнаються несумісними з його статусом.

2.5.2. Адвокат, який виступає в державі перебування в ролі захисника або бере участь від імені клієнта в судовому розгляді, зобов'язаний діяти згідно з положенням про недопустимі види діяльності, що існують в державі перебування.

2.5.3. Адвокат, який займається професійною діяльністю в державі перебування і бажає взяти безпосередню участь в будь-яких комерційних операціях або зайнятися на території держави перебування будь-яким видом діяльності, не пов'язаної з юриспруденцією, зобов'язаний керуватися існуючим в цій державі положенням, що передбачає недопустимі для адвокатів види діяльності або зайняття, несумісні з їх професійним статусом.

2.6. Особиста реклама

2.6.1. Адвокат не повинен займатися саморекламою або прагнути до широкої популярності, якщо це визнається неприпустимим. В інших випадках адвокат

може займатися саморекламою або намагатися до широкої популярності лише у межах того, наскільки це визнано допустимим у правилах, якими він керується.

2.6.2. Зайняття саморекламою вважається допустимим у випадках, якщо адвокат, який допустив подібні дії з метою залучення потенційних клієнтів, здатний довести, що вищевказані дії були вчинені ним у місцях, де вони визнані допустимими.

2.7. Інтереси клієнта

Керуючись нормами законодавства і правилами професійної етики, адвокат завжди зобов'язаний діяти в інтересах клієнта, які для нього завжди превалюють перед його власними та інтересами колег-юристів.

3. Відносини з клієнтами

3.1. Одержання вказівок і строк їх дії

3.1.1. При здійсненні професійної діяльності адвокат зобов'язаний керуватися вказівками клієнта. Проте він також може керуватися вказівками іншого адвоката, який діє в інтересах того самого клієнта або котрий бере участь у розгляді тієї самої справи за розпорядженням будь-якого компетентного органу.

3.1.2. Адвокат зобов'язаний надавати консультації клієнту або виступати від його імені своєчасно, сумлінно і старанно. Він несе особисту відповідальність за відмову слідувати вказівкам клієнта. Адвокат зобов'язаний інформувати клієнта про процес розгляду дорученої йому справи.

3.1.3. Адвокат не повинен здійснювати ведення справи, яка явно не відповідає рівню його професійної компетенції, без участі в ній іншого адвоката, що володіє необхідною компетенцією.

3.1.4. Адвокат не повинен користуватися правом відмови від подальшої участі в розгляді справи, якщо обставини не дозволяють клієнту знайти іншого юриста без шкоди для клієнта.

3.2. Суперечність інтересів

3.2.1. Адвокат може відмовитися від надання консультацій двом або кільком клієнтам, які беруть участь у розгляді однієї і тієї самої справи, або не виступати від їх імені за наявності суперечності інтересів клієнтів або обгрунтованої загрози виникнення такої суперечності.

3.2.2. Адвокат зобов'язаний припинити обслуговування обох клієнтів у випадку вступу їх інтересів у взаємну суперечність, а також при виникненні загрози порушення конфіденційності або загрози незалежності самого адвоката.

3.2.3. Адвокат також зобов'язаний утриматися від обслуговування нового клієнта, якщо це здатне викликати виникнення загрози порушення конфіденційності відомостей, що довірені йому попереднім клієнтом, або якщо інформація, що є у розпорядженні адвоката, про стан справ попереднього клієнта здатна стати джерелом переваг для нового клієнта.

3.2.4. У випадку колективного здійснення адвокатами професійної діяльності дія параграфів 3.2.1—3.2.3 даної статті поширюється як на групу адвокатів у цілому, так і на кожного з адвокатів зокрема.

3.3. Pactum de quota litis

3.3.1 Адвокат не повинен укладати pactum de quota litis.

3.3.2. Під поняттям «Pactum de quota litis» розуміється угода, що укладається між адвокатом і клієнтом до винесення остаточного рішення стосовно справи, що розглядається, у якій клієнт є однією із заінтересованих сторін. Згідно з вищевказаною угодою клієнт зобов'язується у випадку винесення рішення на його користь виплатити адвокату винагороду у вигляді грошової суми або у будь-якій іншій формі.

3.3.3. Угода про виплату адвокату гонорару згідно з вартістю майна, що оспорюється, не є pactum de quota litis, якщо розмір винагороди визначено згідно з офіційною шкалою гонорарів або за наявності контролю з боку компетентного органу, юрисдикція якого поширюється на адвоката.

3.4. Регулювання розміру гонорарів

3.4.1. Розмір гонорару адвоката, що визначається у розумних межах і співвіднесений з характером послуг адвоката, повинен бути заздалегідь відомий клієнту з повному обсязі.

3.4.2. Незалежно від існування будь-якої угоди між клієнтом і адвокатом розмір гонорару останнього регулюється згідно з статутом об'єднання адвокатів, членом якого є адвокат. У випадку одночасного членства адвоката в кількох об'єднаннях, застосовується той статут, зміст якого найбільше відповідає змісту договору.

3.5. Попередня виплата гонорару

3.5.1. Якщо адвокат вимагає попередньої виплати гонорару і (або) компенсації можливих витрат, пов'язаних з виконанням замовлення клієнта, суми, що підлягають виплаті як гонорар і компенсація можливих витрат, не повинні перевищувати розумних розмірів.

У разі нездійснення клієнтом попередньої виплати, адвокат має право відмовитися від подальшої участі у розгляді справи або від надання послуг клієнту, за винятком випадків, передбачених у пункті 3.1.4 даного Кодексу.

3.6. Поділ гонорару з особами, які не є адвокатами

3.6.1. Викладене в цьому пункті не зобов'язує адвоката передавати частину гонорару особам, що не є адвокатами.

3.6.2. Згідно з положеннями даного Кодексу адвокат може виплатити гонорар, комісійні або будь-які види компенсації спадкоємцям померлого адвоката або адвокату, який раніше брав участь в розгляді справи, у розгляді якої тепер бере участь цей адвокат.

3.7. Юридична допомога

Адвокат зобов'язаний інформувати клієнта про можливість надання йому юридичної допомоги у разі необхідності.

3.8. Кошти клієнта

3.8.1. У випадку, якщо у процесі розгляду справи адвокати розпоряджаються належними клієнту грошовими сумами (далі — «кошти клієнта»), для адвокатів є обов'язковим таке:

3.8.1.1. Кошти клієнта завжди повинні знаходитися на рахунку в банку або у будь-якій іншій організації, що дозволяє здійснення контролю з боку органів влади за переказом адвокатом на рахунок коштів, що надаються клієнтом у його розпорядження, за винятком випадків наявності прямого або опосередкованого розпорядження клієнта щодо використання коштів будь-яким іншим чином.

3.8.1.2. У документах за рахунком, відкритим адвокатом для зберігання коштів клієнта, має міститися вказівка на те, що дана операція здійснена адвокатом від імені і за дорученням клієнта або клієнтів.

3.8.1.3. На відкритому адвокатом рахунку або рахунках для зберігання коштів клієнта постійно повинна перебувати сума, що дорівнює або перевищує загальну суму коштів клієнта, які перебувають у розпорядженні адвоката.

3.8.1.4. Усі кошти клієнта повинні виплачуватися йому або за його вимогою, або за визначених ним умов.

3.8.1.5. Виплати будь-якій особі з коштів клієнта, що здійснюються від його імені, виключаючи:

а) виплати клієнту або в його інтересах з коштів іншого клієнта і

б) виплату гонорару адвокату, повинні бути заборонені, за винятком передба чених законодавством випадків або за наявності безпосереднього або опосеред кованого дозволу клієнта на їх здійснення.

3.8.1.6. Адвокат зобов'язаний вести фінансові документи щодо розпорядження ним коштами кожного клієнта окремо, які повинні надаватися клієнту на його вимогу.

3.8.1.7. Компетентні органи усіх країн Співтовариства повинні володіти правом контролю і конфіденційності вивчення фінансових документів адвоката за наданими в його розпорядження коштами клієнта на предмет виявлення випадків порушення адвокатом правил, що підлягають виконанню, і застосування до нього санкцій у разі виявлення вищевказаних порушень.

3.8.2. Стосовно викладеного в наступному пункті і щодо правил, які містяться у пункті 3.8.1, адвокат, який розпоряджається коштами клієнта у процесі виконання ним професійних обов'язків на території однієї з держав Співтовариства, повинен додержуватись правил розпорядження коштами клієнта і ведення фінансової документації, встановлених компетентними органами держави реєстрації.

3.8.3. Адвокат, який бере участь в розгляді справи або надає послуги клієнту на території держави перебування, може за наявності угоди між відповідними органами держави реєстрації і держави перебування керуватися у здійсненні професійної діяльності правилами, що діють на території держави перебування, виключаючи аналогічні правила, що діють на території держави реєстрації. У цьому випадку адвокат зобов'язаний за можливості інформувати клієнтів про те, що вік керується правилами держави перебування.

3.9. Професійне страхування

3.9.1. Адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю. Розмір страховки визначається в розумних межах співвідносно з ризиком можливих помилок, допущених адвокатами у ході здійснення професійної діяльності.

3.9.2.1. Стосовно викладеного в наступному пункті адвокат, який надає послуги клієнту або займається будь-якою іншою професійною діяльністю на території однієї з країн Співтовариства, має виконувати вимоги правил обов'язкової страховки вії ризику професійної відповідальності, що діють на території держави реєстрації.

3.9.2.2. Адвокат, який зобов'язаний укласти договір страхування на території держави реєстрації згідно з викладеним у попередньому пункті і який займається професійною діяльністю на території держави перебування, що входить до Співтовариства, має докласти усіх необхідних зусиль з метою укладення договору страхування згідно з правилами держави реєстрації щодо послуг клієнтам або інших видів професійної діяльності, які здійснюються ним на території держави перебування, що входить до Співтовариства.

3.9.2.3. Адвокат, який не зміг одержати страхове забезпечення згідно з положеннями пункту 3.9.2 або не зобов'язаний укладати вищевказаний договір на території держави реєстрації у випадку виконання ним професійних зобов'язань на території держави перебування, що входить до Співтовариства, має докласти необхідних зусиль з метою укладення договору про страхування від професійно": відповідальності, якщо послуги, що надаються ним клієнтам, або інші види професійної діяльності, здійснюються на підставі вимог, еквівалентних вимогам, як: пред'являються до адвокатів на території держави перебування, що входить до Співтовариства.

3.9.2.4. У випадку неможливості укладення адвокатом договору про страхування згідно з вищенаведеними правилами йому належить довести цей факт до відома клієнтів, які можуть пред'явити до нього вищезгаданий позов.

3.9.2.5. Адвокат, який займається професійною діяльністю на території держави перебування, що входить до Співтовариства, може за наявності угоди між компетентними органами держави реєстрації і держави перебування, що входять до Співтовариства, керуватися для заміни правил страхування, прийнятих у державі реєстрації, правилами страхування, що діють на території держави перебування. В цьому випадку адвокату належить вжити необхідних заходів із метою повідомлення клієнта про те, що він застрахований згідно з правилами держави перебування.

4. Взаємовідносини **з судом**

4.1. Застосовувані правила поведінки в суді

Адвокат, який знаходиться у залі суду або бере безпосередню участь в судових слуханнях у процесі розгляду справи, зобов'язаний підкорятися правилам поведінки, прийнятим для даного суду.

4.2. Чесне провадження розгляду

Адвокат завжди зобов'язаний належним чином додержуватись принципу чесного провадження судового розгляду. Наприклад, адвокат не повинен вступати в контакт з суддею без попереднього повідомлення адвоката протилежної сторони або пред'являти судді будь-які предмети або документи, не попередивши заздалегідь адвоката іншої сторони, за винятком випадків, коли подібні дії передбачені правилами проведення судового розгляду.

4.3. Дії у суді

При додержанні належної поваги до суду адвокат зобов'язаний захищати інтереси клієнта сумлінно і з максимальною для нього вигодою, проте не виходячи за передбачені законодавством межі.

4.4. Невірогідні або невірні відомості

Адвокат ні в якому разі не повинен повідомляти суду явно невірогідні або невірні відомості.

4.5. Взаємовідносини з арбітрами та іншими працівниками судових органів

Правила, що визначають поведінку адвоката в суді, поширюються також на його відносини з арбітрами і будь-якими іншими особами, котрі виконують обов'язки, які прямо чи побічно пов'язані із судочинством, у тому числі і на непрофесійній основі.

5. Взаємовідносини адвокатів

5.1. Дух корпоративної єдності

5.1.1. Дух корпоративної єдності представників даної професії передбачає відносини довіри і співробітництва, що підтримуються адвокатами між собою і заради інтересів клієнтів, і заради уникнення непотрібних спорів. Протиставлення професійних інтересів інтересам правосуддя та інтересам осіб, які його домагаються, в будь-якому випадку визнається невиправданим.

5.1.2. Адвокат зобов'язаний визнавати усіх інших адвокатів із тих держав, що входять до Співтовариства, як колег за професією і ставитися до них згідно з нормами порядності і поваги.

5.2. Співробітництво адвокатів різних держав Співтовариства

5.2.1. Будь-який адвокат, рівень компетенції якого не досить високий, для участі в розгляді будь-якої справи не повинен приймати доручення від колеги з держави, що входить до Співтовариства. Він зобов'язаний допомогти колезі одержати необхідні відомості про адвокатів, чий професійний рівень дозволяє надати дану послугу.

5.2.2. У процесі співробітництва адвоката однієї з держав, що входять до Співтовариства, з адвокатом з іншої держави Співтовариства, обидва вони зобов'язані брати до уваги можливу різницю між законодавчими системами, а також організаціями адвокатів, їх компетенцією і обов'язками у відповідних державах Співтовариства.

5.3. Взаємне листування адвокатів

5.3.1. У разі, якщо адвокат, який надіслав будь-яке повідомлення адвокату, ко трий перебуває в іншій державі Співтовариства, бажає додержання конфі денційності або має намір запобігти заподіянню шкоди, йому слід відкрито за явити про свої наміри при відправленні документа.

5.3.2. Якщо одержувач повідомлення не здатний забезпечити збереження конфіденційності або незаподіяння шкоди, йому належить повернути документ відправнику, не розголошуючи його зміст іншим особам.

5.4. Гонорари за рекомендацію

5.4.1. Адвокат на свій розсуд має право вимагати і приймати від іншого адвоката або іншої особи гонорар, комісійні або будь-яку іншу винагороду за дачу рекомендації або допомогу в пошуку клієнта.

5.4.2. Адвокат на свій розсуд має право виплачувати гонорар, комісійні або будь-яку іншу винагороду за одержання ним рекомендації або допомоги в пошуку клієнта.

5.5. Відносини з протилежними сторонами

Адвокат не повинен повідомляти будь-які відомості особі за наявності інформації, що вона або одержує консультації від іншого адвоката, або цей адвокат виступає від її імені, за винятком наявності домовленості з адвокатом протилежної сторони (в останньому випадку адвокат зобов'язаний інформувати адвоката протилежної сторони про повідомлення ним вищевказаних відомостей).

5.6. Заміна адвоката

5.6.1. Адвокат, який одержав вказівку представляти інтереси клієнта замість іншого адвоката, зобов'язаний повідомити про це останнього і згідно з пунктом 5.6.2 не повинен приступати до виконання професійних обов'язків не переконавшись в існуванні необхідних домовленостей щодо гонорару і компенсацій, які виплачуються іншому адвокату. При цьому новий адвокат не несе відповідальності у зв'язку з виплатою гонорару і компенсацій іншому адвокату

5.6.2. У разі необхідності вжиття термінових заходів в інтересах клієнта до того як можуть бути виконані умови, передбачені в пункті 5.6.1, адвокат може приступити до виконання професійних обов'язків за умови негайного повідомлення іншого адвоката.

5.7. Фінансові зобов'язання

У випадку, якщо у процесі підтримання професійних відносин між членами об'єднань адвокатів держав Співтовариства адвокат не обмежується дачею рекомендацій іншому адвокату або представленням його клієнту, а сам доручає кореспонденту брати участь у розгляді будь-якої справи або звертається до нього за консультацією, адвокат несе особисту відповідальність, навіть у разі неплатоспроможності клієнта, за виплату гонорарів і компенсацію витрат, що належать зарубіжному кореспонденту. Проте вищезгадані адвокати при встановленні професійних відносин мають право укласти спеціальну угоду з даного питання. Дал: адвокат-поручитель має право обмежити відповідальність за фінансовими зобов'язаннями певними сумами гонорару і компенсації витрат за умови попереднього повідомлення кореспондента про відмову від відповідальності.

5.8. Навчання молодих адвокатів

З метою подальшого підвищення взаємної довіри і співробітництва адвокатів держав Співтовариства, що здійснюються в інтересах клієнтів, уявляється необхідним всебічне поширення інформації про законодавство і юридичні процедури, що існують в різних державах Співтовариства. У зв'язку з вищевказаним і з урахуванням необхідності адекватної професійної підготовки молодих адвокатів, адвокатам слід приділяти належну увагу навчанню молодих колег з інших держав Співтовариства.

5.9. Вирішення спорів між адвокатами різних держав Співтовариства

5.9.1. Якщо, на думку адвоката, його колега з іншої держави Співтовариства допустив будь-яке порушення правил професійної етики, йому належить звернути на цей випадок увагу інших колег.

5.9.2. У разі виникнення спору між адвокатами з різних держав Співтовариства, пов'язаного з будь-яким питанням їх професійної діяльності, їм належить в міру можливості намагатися вирішувати його шляхом взаємної згоди.

5.9.3. Уразі виникнення ситуацій, передбачених у пунктах 5.9.1 і 5.9.2, адвокат не повинен здійснювати будь-які юридичні дії, спрямовані проти його колеги з іншої держави Співтовариства без попереднього повідомлення об'єднань адвокатів, членами яких вони обидва є, з метою надання об'єднанням адвокатів можливості врегулювання вищевказаного спору.

Основні положення про роль адвокатів

(Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р.)

Оскільки:

Статут Організації Об'єднаних Націй підтверджує право людей усього світу на створення умов, за яких законність буде додержуватися, і проголошує як одну з цілей досягнення співробітництва у створенні й підтриманні поваги до прав людини і основних свобод без поділу за ознаками раси, статі, мови та релігії;

Загальна декларація про права людини утверджує принципи рівності перед законом, презумпцію невинності, право на неупереджений і відкритий розгляд справи незалежним і справедливим судом, а також усі гарантії, необхідні для захисту особи, обвинуваченої у вчиненні караного діяння;

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права додатково проголошує право бути вислуханим без тяганини та право на неупереджене і відкрите слухання справи компетентним, незалежним і справедливим судом, передбаченим законом;

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права нагадує про обов'язок держав відповідно до Статуту ООН сприяти загальній повазі й додержанню прав людини і основних свобод;

Звід принципів для захисту усіх осіб, затриманих або тих, які перебувають в умовах тюремного ув'язнення, передбачає, що кожній затриманій особі має бути надано право на допомогу, консультацію з адвокатом і можливість спілкуватися з ним;

Стандартні мінімальні правила утримання ув'язнених рекомендують, зокрема, щоб юридична допомога і конфіденційність у процесі її здійснення були гарантовані для осіб, які перебувають в ув'язненні;

Гарантії, що забезпечують захист осіб, яким загрожує смертна кара, підтверджують право кожного, кому пред'явлено або може бути пред'явлено обвинувачення, котре тягне за собою як міру покарання смертну кару, одержувати необхідну юридичну допомогу в усіх стадіях розслідування і розгляду справи

відповідно до ст. 14 Міжнародної конвенції про громадянські і політичні права;.

Декларація про основні принципи юстиції для жертв злочину й перевищенні влади рекомендує вжиття заходів на міжнародному й національному рівні для поліпшення доступу до юстиції й справедливого ставлення, відшкодування шкоди, компенсації і допомоги для жертв злочину;

Адекватне забезпечення прав людини і основних свобод, на які усі люди мають право, надається їм в економічному, соціальному, культурному, суспільному і політичному житті і вимагає, щоб усі люди мали ефективну можливість користування юридичною допомогою, здійснюваною незалежною юридичною професією.

Професійні асоціації адвокатів відіграють важливу роль у підтриманні професійних стандартів та етичних норм, захищають своїх членів від переслідувань та необгрунтованих обмежень і посягань, забезпечують юридичну допомогу дія усіх, хто має у ній потребу, та кооперуються з урядом та іншими інститутами для досягнення цілей правосуддя і суспільного інтересу.

Основні положення про роль адвокатів, викладені нижче, сформульовано так, щоб допомагати державам-учасницям у їх завданні сприяти і забезпечувати належну роль адвокатів, яка має поважатися і гарантуватися урядами при розробші національного законодавства та його застосуванні як адвокатами, так і суддями, прокурорами, членами законодавчої та виконавчої влади і суспільством в цілому; ці принципи мають також застосовуватися до осіб, які здійснюють адвокатські функції без одержання формального статусу адвоката.

Доступ до адвокатів і юридичної допомоги

1. Будь-яка людина в праві звернутися по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінальної процедури-

2. Уряди повинні гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального і рівного доступу до адвокатів усіх осіб, які проживають на його терич торії і підпорядковані його юрисдикції незалежно від раси, кольору шкіра, етнічного походження, статі, мови, релігії, політичних та інших поглядів, національного або соціального походження, економічного чи іншого статусу.

3. Уряди мають забезпечити необхідне фінансування та інші ресурси для юридичної допомоги бідним та іншим незаможнім людям. Професійні асоціації адвокаті» мають співробітничати в організації та створенні умов подання такої допомоги.

4. Уряди та професійні асоціації адвокатів повинні розробити програму, то має на меті інформування членів суспільства про їх права і обов'язки, про роль адвокатів у захисті основних свобод.

З цією метою особлива увага має приділятися бідним та іншим незаможнім людям, оскільки вони самі неспроможні відстоювати свої права і мають потребе у допомозі адвоката.

Спеціальні гарантії у кримінальній юстиції

5. Обов'язком урядів є забезпечення можливості кожному бути поінформованим компетентними владами про право одержати допомогу адвоката за його вин бором при арешті, затриманні або поміщенні у тюрму, або обвинуваченні і кримінальному злочині.

6. Будь-яка вищезазначена особа, яка не має адвоката, у випадках, коли інтен реси правосуддя вимагають цього, повинна бути забезпечена допомогою адвокан та, котрий має відповідну компетенцію та досвід ведення таких справ, шоі забезпечити її ефективну допомогу без оплати з її боку, якщо у неї немає необхідних коштів.

7. Уряди повинні забезпечити людині, підданій затриманню, арешту або поміщеній у тюрму з пред'явленням або без пред'явлення обвинувачення у вчи-

ненні кримінального злочину, швидкий допуск до адвоката, у будь-якому випадку не пізніше ніж через 48 годин з моменту затримання або арешту.

8. Затриманій, заарештованій або поміщеній в тюрму особі мають бути забезпечені необхідні умови, час і засоби для зустрічі або комунікацій й консультацій з адвокатом без зволікань, перешкод і цензури, з повною їх конфіденційністю. Такі консультації можуть бути в полі зору, проте, за межами чутності уповноважених посадових осіб.

Кваліфікація і підготовка

9. Уряди, професійні асоціації адвокатів та навчальні інститути мають забезпечити адвокатам одержання відповідної освіти, підготовку і знання як їх ідеалів та етичних обов'язків, так і прав людини та основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом.

10. Обов'язком урядів, професійних асоціацій адвокатів і навчальних інститутів є забезпечення відсутності дискримінації при допущенні осіб до адвокатської практики або до продовження практики за ознаками раси, кольору шкіри, статі, етнічного походження, релігії, політичних та інших поглядів, наявності власності, місця народження, економічного або іншого становища.

11. У країнах, де існують групи, общини або регіони, потреби яких у юридичній допомозі не забезпечені, особливо коли такі групи мають відмінності в культурі, традиціях, мові або були жертвами дискримінації у минулому, уряди, професійні асоціації адвокатів та навчальні інститути мають вжити спеціальних заходів до створення сприятливих умов для осіб з цих груп, які бажають займатися юридичною практикою, і забезпечити їм підготовку, необхідну для задоволення потреб цих груп.

Обов'язки і повноваження

12. Адвокати повинні постійно дбати про честь і гідність своєї професії як важливі учасники здійснення правосуддя.

13. Обов'язки адвоката щодо клієнта мають включати:

а) консультації клієнта про його права та обов'язки, з роз'ясненням принципів роботи правової системи, оскільки вони стосуються прав і обов'язків клієнта;

б) надання допомоги клієнту будь-яким законним способом та вчинення правових дій для захисту його інтересів;

в) надання клієнту допомоги в судах, трибуналах та адміністративних органах.

14. Надаючи допомогу клієнтам при здійсненні правосуддя, адвокати повинні додержувати прав людини й основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, діяти вільно і наполегливо відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм.

15. Адвокат має бути лояльним до інтересів свого клієнта.

Гарантії діяльності адвокатів

16. Уряди мають забезпечити адвокатам:

а) можливість здійснювати їх професійні обов'язки без залякування, перешкод, завдання турботи й недоречного втручання;

б) можливість вільно пересуватися і консультувати клієнта у своїй країні та за кордоном;

в) виключення можливості піддавати покаранню або погрожувати його застосуванням та можливості обвинувачення, адміністративних, економічних та інших санкцій за дії, здійснювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм.

17. Там, де безпека адвокатів перебуває під загрозою у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, вони мають бути адекватно захищені властями.

19 7-627

18. Адвокати не повинні ідентифікуватися з клієнтами та їх справами у зв'язку з виконанням професійних обов'язків.

19. Суд або адміністративний орган не повинні відмовляти у праві адвоката, що має допуск до практики, представляти інтереси свого клієнта, якщо він не був дискваліфікований відповідно до національного права і практики його застосування й даних положень.

20. Адвокат повинен мати кримінальний і цивільний імунітет від переслідувань за заяви, що стосуються справи, зроблені у письмовій або усній формі при сумлінному виконанні свого обов'язку й здійсненні професійних обов'язків в

СУДІ, ЩОУІШІ аОО ІНШОМУ *ЩЩІЇЩ.* «fa *щШ^ттц* органі.

21. Обов'язком компетентних влад є забезпечення адвокату можливості своєчасно знайомитися з інформацією, документами і матеріалами справи, а у кримінальному процесі — не пізніше закінчення розслідування — до судового розгляду;

22. Уряди повинні визнавати і додержувати конфіденційності комунікацій ї консультацій між адвокатом і клієнтом в рамках відносин, пов'язаних з виконанням адвокатом своїх професійних обов'язків.

Свобода висловлювання й асоціацій

23. Адвокати, як і інші громадяни, мають право на вільне висловлювання, віросповідання, об'єднання в асоціації та організації. Зокрема, вони мають право брати участь у публічних дискусіях з питань права, здійснення правосуддя, забез печення і захисту прав людини, а також право приєднуватися або створювати місцеві національні і міжнародні організації та відвідувати їх збори без побоюван ня обмеження професійної діяльності з причин їх законних дій або членства в організації, дозволеній законом. При здійсненні цих прав адвокати повинні керу ватися законом і визнаними професійними стандартами та етичними правилами.

Професійні асоціації адвокатів

24. Адвокатам має бути надано право формувати самоврядні асоціації дія представництва їх інтересів, постійного навчання, перепідготовки й підтриму вання їх професійного рівня. Виконавчі органи професійних асоціацій обирають ся їх членами і здійснюють свої функції без зовнішнього втручання.

25. Професійні асоціації мають кооперуватися з урядами для забезпечення права кожного на рівний та ефективний доступ до юридичної допомоги, з тим, щоб адвокати були здатні за відсутності недоречного стороннього втручання давати поради і допомагати своїм клієнтам згідно із законом та визнаними професійними стандартами й етичними правилами.

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України

ПОСТАНОВА

від 17 березня 2005 р. № IV/10-2

Про подання Верховного Суду України щодо необґрунтованого відкладення розгляду справ через адвокатів

Розглянувши подання Верховного Суду України від 09.11.2004 р. № 152 щодо безпідставного відкладення судами кримінальних справ через неявку в судові засідання адвокатів, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури постановила:

1. Рекомендувати кваліфікаційно-дисциплінарним комісіям адвокатури проаналізувати обґрунтування відкладення судами розгляду кримінальних справ, що слухаються місцевими судами, через неявку адвокатів, і результати такого аналізу обговорити на зборах адвокатів, нарадах з ними, разом із судами вжити заходів до усунення безпідставного відкладення кримінальних справ через неявку адвокатів.

2. Дисциплінарним палатам кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури покращити перевірку повідомлень судів про відкладення кримінальних справ через неявку адвокатів, і у разі безпідставних з їхнього боку неявок у судові засідання, застосовувати передбачені законодавством заходи дисциплінарного впливу.

3. Довідку Верховного Суду України і окремі подання судів, що постановлені за цими фактами (ухвали) по регіонах, направити у кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури для перевірок і вирішення питання про застосування заходів дисциплінарного впливу щодо адвокатів, які допустили ці порушення.

4. Головам кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури повідомити Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури про виконання цієї постанови до 20.04.2005 р.

Голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури **С. Ф. Сафулько**

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при Кабінеті Міністрів України

СХВАЛЕНО Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури–при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 рок І протокол від 1-2 жовтня 1999 р. № 6/Ї7Г*

ПРАВИЛА АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ

ПРЕАМБУЛА

Конституція України в статті 59 проголосила щонайважливішу соціальну функцію адвокатури — забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах.

Роль єдиного незалежного професійного правозахисного інституту, який покликаний захищати права та свободи, представляти законні інтереси особи в державних владних структурах на закріплених Законом України «Про адвокатуру» принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму та конфіденційності, реалізується адвокатурою в складній системі правовідносин. Адвокат при здійсненні своєї професійної діяльності виступає носієм обов'язків, іноді суперечливих, по відношенню до:

—клієнтів;

—судів та інших державних органів;

—адвокатури в цілому та окремих адвокатів;

—суспільства в цілому. Надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає

від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки; водночас специфіка, комплексний характер обов'язків, що лежать на адвокатурі, обумовлюють необхідність збалансування служіння адвоката інтересам окремого клієнта з інтересами суспільства в цілому, дотриманням принципів законності і верховенства права.

Успішне досягнення мети саморегуляції професійної поведінки адвокатів на такому високому рівні, який передбачає врахування складного співвідношення різнопланових обов'язків адвоката, їх пріоритетів та конкретного втілення в ситуаціях, коли такі обов'язки вступають в суперечність один з одним, а також відшукання шляху їх реалізації, що оптимально відповідає покликанню і статусу адвокатури, диктує необхідність встановлення правил професійної адвокатської етики, які мають стати путівником адвоката в обранні належних варіантів професійної поведінки.

Вироблення адвокатурою і дотримання адвокатами особливих деонтологічних вимог і правил розглядається світовою адвокатською спільнотою як необхідна наріжна передумова повноцінного функціонування адвокатури, виконання нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві.

Закон України «Про адвокатуру» передбачає дотримання Правил адвокатської етики як одного з основних зобов'язань адвоката, які він бере на себе, складаючії Присягу адвоката України.

Виходячи з наведених міркувань, були вироблені ці Правила з метою уніфікованого закріплення традицій і досвіду української адвокатури в сфері тлумачення

норм адвокатської етики, а також загальновизнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві.

Вони покликані слугувати системою орієнтирів для адвокатів України при збалансуванні, практичному узгодженні ними своїх багатоманітних професійних прав і обов'язків відповідно до статусу, основних завдань адвокатури та принципів її діяльності, визначених Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру» та іншими законодавчими актами України, а також мають закріпити єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки адвоката у дисциплінарному провадженні кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури при оскарженні дій адвоката як таких, що порушують присягу адвоката через порушення Правил адвокатської етики.

Розділ I
Загальні положення

Стаття 1. Співвідношення Правил адвокатської етики і чинного законодавства про адвокатуру

Норми цих Правил не відміняють і не замінюють положень чинного законодавства про адвокатуру, а доповнюють і конкретизують його.

Стаття 2. Дія Правил адвокатської етики за предметом, колом осіб та в часі

(1) Дія цих Правил поширюється на всі види професійної діяльності адвоката і в частині, визначеній Правилами, — на іншу його діяльність (дії), котра може вступити в суперечність з професійними обов'язками адвоката або підірвати престиж адвокатської професії.

(2) Дія цих Правил поширюється також на членів органів адвокатури, помічників адвокатів у частині, яка застосовна до їх діяльності.

(3) Дія цих Правил поширюється на відносини, що виникли після їх прийняття.

Стаття 3. Тлумачення Правил адвокатської етики

Право офіційного тлумачення цих Правил належить виключно Вищій кваліфікаційній комісії адвокатури при Кабінеті Міністрів України.

Стаття 4. Терміни, використані в цих Правилах

Стосовно до змісту цих Правил вживані в них терміни слід вважати такими, що мають наступний зміст:

Клієнт — особа, права і свободи якої адвокат захищає або чиї законні інтереси він представляє, або котрій він безпосередньо надає правову допомогу в інших формах, передбачених чинним законодавством.

Угода про надання правової допомоги — договір (контракт), згідно з яким одна сторона — адвокат, що практикує індивідуально, або адвокатське об'єднання — приймає на себе доручення іншої сторони — клієнта (або його представника) — про надання клієнту юридичної допомоги обумовленого ним виду в інтересах клієнта на умовах, передбачених угодою, а інша сторона — клієнт (або його представник) — зобов'язується сплатити гонорар за дії адвоката по наданню правової допомоги, а також у випадку необхідності — фактичні витрати, пов'язані з виконанням угоди.

Угодою можуть передбачатися також інші умови надання юридичної допомоги.

Гонорар — передбачена угодою про надання правової допомоги винагорода за виконані адвокатом дії по наданню правової допомоги; гонорар не включає

кошти, що вносяться клієнтом (його представником) на покриття фактичних витрат, пов'язаних з виконанням угоди.

Суд — орган, що представляє судову владу згідно з чинним законодавством Інші органи — будь-які органи державної законодавчої або виконавчої влади. органи прокуратури, місцевого самоврядування, органи управління установ. організацій, підприємств та їх об'єднань, керівні органи об'єднань громадян. Інші особи — будь-які юридичні особи, громадяни, іноземці, особи без громадянства.

Розділ II Основні принципи адвокатської етики

Стаття 5. Незалежність

(1) Специфіка цілей і завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність, зокрема з боку державних органів, а також від впливу своїх особистих інтересів.

(2) З метою дотримання цього принципу в своїй професійній діяльності І адвокат зобов'язаний протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав та їх ефективному використанні в інтересах клієнтів.

(3) Адвокат зобов'язаний не допускати в своїй професійній діяльності компромісів, що применшували б його незалежність, з метою догодити суду, іншим державним органам, третім особам або клієнту, якщо такі компроміси розходяться з законними інтересами клієнта і перешкоджають належному наданню йому правової допомоги.

(4) Адвокат не повинен займатися іншою діяльністю, яка ставила б його в юридичну, матеріальну або моральну залежність від інших осіб, підпорядкувала його вказівкам або правилам, які можуть увійти в суперечність з нормами чинного законодавства про адвокатуру і цими Правилами, або можуть іншим чином перешкоджати вільному і незалежному виконанню адвокатом його професійних обов'язків.

(5) Адвокат не повинен ділити гонорар, отриманий від клієнта, з іншими особами, окрім адвоката, що раніше виконував це доручення, та спадкоємців померлого адвоката, чиє частково виконане доручення він прийняв.

(6) Адвокат не повинен при виконанні доручення клієнта керуватися вказівками інших осіб стосовно змісту, форм, методів, послідовності і часу здійснення його професійних прав і обов'язків, якщо вони суперечать його власній уяві про оптимальний варіант виконання доручення клієнта.

Стаття 6. Дотримання законності

(1) У своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності, вживати всі свої знання і професійну майстерність для належного захисту і представництва прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб.

(2) Адвокат не може давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення скоєння правопорушень, або іншим чином зумисно сприяти їх скоєнню його клієнтом або іншими особами.

(3) Адвокат не має права в своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

(4) У своєму приватному житті адвокат також зобов'язаний дотримуватися закону, *ш* вчиняти правопорушень і не сприяти зумисно їх скоєнню іншими особами.

Стаття 7. Домінантність інтересів клієнтів

(1) У межах дотримання принципу законності адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги інтересів клієнтів перед своїми жіасними інтересами, інтересами колег, партнерів, співробітників, інтересами таконних представників клієнтів, або їх опікунів, піклувальників та інших осіб, а також будь-якими іншими міркуваннями.

(2) Адвокат повинен поважати свободу вибору клієнтом адвоката і ні до прийняття доручення, ні в процесі його виконання не вчиняти перешкод до реалізації цієї свободи.

Стаття 8. Неприпустимість представництва клієнтів
з суперечливими інтересами

Адвокат не може представляти одночасно двох або більше клієнтів, інтереси ротрих є взаємно суперечливими, або з високим ступенем вірогідності можуть стати суперечливими.

Стаття 9. Конфіденційність

(1) Дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайваж ливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання правової допомоги. Тому збереження конфі денційності будь-якої інформації, отриманої адвокатом від клієнта, а також про клієнта (зокрема щодо його особи) або інших осіб у процесі здійснення адвокатської діяльності, є правом адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, жкі можуть вимагати розголошення такої інформації, та обов'язком щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується.

(2) Дія принципу конфіденційності не обмежена в часі.

(3) Конфіденційність певної інформації, що охороняється правилами цієї статті, може бути відмінена тільки особою, зацікавленою в її дотриманні (або спадкоємцями такої фізичної особи чи правонаступниками юридичної особи), в письмовій або іншій зафіксованій формі.

(4) Адвокат не відповідає за порушення цього принципу у випадках допиту його у встановленому законом порядку як свідка стосовно обставин, які виходять за межі предмета адвокатської таємниці, визначеного чинним законодавством, іоча й охоплюється предметом конфіденційності інформації, передбаченим ними Правилами.

(5) За всіх інших обставин при визначенні обсягу відомостей, на котрі поширюється обов'язок збереження конфіденційності, адвокат повинен виходити з ворм цих Правил.

(6) Розголошення відомостей, що складають адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, включаючи незаконні спроби органів дізнання, попереднього слідства і суду допитати адвоката про обставини, що складають адвокатську таємницю.

(7) Адвокат (адвокатське об'єднання) зобов'язаний забезпечити розуміння і «отримання принципу конфіденційності його помічниками та членами технічного персоналу.

(8) Адвокат (адвокатське об'єднання) зобов'язаний забезпечити такі умови зберігання документів, переданих йому клієнтом, адвокатських досьє та інших матеріалів, що знаходяться в його розпорядженні і містять конфіденційну інформацію, котрі розумно виключають доступ до них сторонніх осіб.

Стаття 10. Компетентність та добросовісність

(1) Зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката, від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, фундаментальне знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва.

(2) Адвокат зобов'язаний надавати правову допомогу клієнтам компетентно **і** добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, досконалість в урахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта і можливих правових наслідків **його** виконання, ретельну підготовку до належного виконання доручення.

(3) Адвокат зобов'язаний незалежно від сфери своєї переважної спеціалізації, якщо така має місце, підтримувати на належному рівні знання у питаннях, з яких він згідно з чинним законодавством зобов'язаний надавати юридичну допомогу за призначенням органів слідства або суду, а також безкоштовно.

(4) Адвокат має постійно працювати над вдосконаленням своїх знань **і** професійної майстерності, володіти достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві.

(5) Адвокат повинен забезпечувати розумно необхідний рівень компетентності своїх помічників, технічного персоналу та інших осіб, що залучаються ним для виконання окремих робіт у зв'язку з виконанням доручення.

Стаття 11. Чесність і порядність

Адвокат повинен як у своїй професійній діяльності, так і в приватному житті бути чесним і порядним; не вдаватися до омани, погроз, шантажування, підкупу, використання тяжких матеріальних чи особистих обставин інших осіб або інішгх протизаконних засобів для досягнення своїх професійних чи особистих цілей: поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття осіб, **і** якими він спілкується в різних відносинах.

Стаття 12. Повага до адвокатської професії

(1) Всією своєю діяльністю адвокат повинен стверджувати повагу до адвокатської професії, її сутності і громадського призначення, сприяти зберіганню та підвищенню її престижу.

(2) Цей принцип повинен дотримуватись у всіх сферах діяльності адвоката: професійній, громадській, публіцистичній та ін.

(3) Адвокат зобов'язаний виконувати законні рішення виборних органі» адвокатури, прийняті в межах їх компетенції, що не виключає можливості критики останніх та їх оскарження у встановленому законом порядку.

(4) Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на обмеження права **особи** на захист, професійних прав адвокатів, незалежності адвокатської професії, підрив її престижу.

Стаття 13. Культура поведінки

Адвокат повинен як у своїй професійній діяльності, так і в приватному **житті,** дбаючи про престиж звання адвоката, забезпечувати високий рівень культури

поведінки, поводити себе гідно, стримано, тактовно, по можливості зберігати самоконтроль і витримку, при здійсненні своєї професійної діяльності мати пристойний зовнішній вигляд.

Стаття 14. Обмежене рекламування діяльності адвокатів

(1) Адвокат, який практикує індивідуально, і адвокатське об'єднання мають право рекламувати свою професійну діяльність з дотриманням чинного законодавства і цих Правил.

(2) Рекламування допускається у формі вміщення об'яв, інформаційних повідомлень та інших рекламних матеріалів у періодичних виданнях, довідниках, інформаційних бюлетенях, інших друкованих виданнях, а також трансляції рекламних матеріалів по радіо і телебаченню.

Адвокат не має права пропонувати свої послуги конкретному клієнту ні особисто, ні через посередників.

(3) Рекламні об'яви або інші рекламні матеріали щодо професійної діяльності адвоката (адвокатського об'єднання):

1) повинні містити: відомості про прізвище та ім'я адвоката (назву адвокатського об'єднання); адресу, за якою може здійснюватись надання правової допомоги цим адвокатом (об'єднанням); номер телефону; загальні відомості про галузі права, в котрих спеціалізується адвокат (адвокатське об'єднання) або вказівку про те, що правова допомога може бути надана з усіх галузей права; реєстраційний номер, дату і місце видачі адвокату свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (дату реєстрації адвокатського об'єднання та його реєстраційний номер);

2) можуть містити:

— відомості про те, в яких навчальних закладах адвокатом (членами адвокатського об'єднання) отримана освіта; де він підвищував кваліфікацію надалі; про вчені та інші звання адвоката, нагороди, що він має, вчені праці, інші академічні заслуги і професійні досягнення адвоката; його членство в спілках, асоціаціях адвокатів, участь в їх органах;

—дані про тривалість стажу роботи адвокатом або юристом (з обов'язковою конкретизацією тривалості стажу роботи адвокатом);

—відомості про іноземні мови, якими володіє адвокат;

3) не можуть містити:

—оціночних характеристик адвоката;

—відгуків інших осіб про роботу адвоката;

—порівнянь з іншими адвокатами і їх критики;

—заяв про вірогідність успішного виконання доручень та інших заяв, що можуть викликати безпідставні надії у клієнтів;

—вказівок, які можуть скласти уявлення, що діяльність саме цього адвоката характеризується рисами і показниками, притаманними, в дійсності, адвокатурі як такій.

(4) Рекламні матеріали про діяльність адвоката (адвокатського об'єднання) мають бути об'єктивними, достовірними, чіткими і зрозумілими, не повинні містити натяків, двозначностей або іншим чином утворювати підґрунтя для введення потенційних клієнтів в оману, мають відповідати розумним естетичним вимогам.

(5) Рекламні матеріали про діяльність адвокатських об'єднань, в яких вказуються імена адвокатів та інших співробітників адвокатського об'єднання, повинні містити також точні вказівки про статус кожної з цих осіб: адвокат,

помічник адвоката, юрист (без статусу адвоката) або член технічного персоналу (директор, менеджер, секретар, перекладач і т. ін.).

(6) Адвокати (керівники адвокатського об'єднання) несуть персональну відповідальність за достовірність рекламних матеріалів про них (про адвокатські об'єднання), а також за їх відповідність чинному законодавству і цим Правилам.

Якщо адвокату (адвокатському об'єднанню) стало відомо про поширену без його відома рекламу його діяльності, що не відповідає зазначеним вимогам, він зобов'язаний вжити всіх розумно доступних заходів до спростування і корегування такої рекламної інформації та повідомити про це регіональну кваліфікаційно-дисциплінарну комісію.

(7) Всі вищевикладені обмеження стосовно рекламних матеріалів адвокатів (адвокатських об'єднань) поширюються не тільки безпосередньо на рекламні об'яви, а й на об'яви про прийом на роботу співробітників, тощо.

Розділ III Відносини адвоката з клієнтами

Стаття 15. Підстави для надання адвокатом правової допомоги

Адвокат надає правову допомогу згідно з чинним законодавством про виді адвокатської діяльності на підставі угоди з клієнтом про надання правової допомоги або за призначенням особи, що здійснює дізнання, слідчого чи суду в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством України.

Стаття 16. Форма угоди про надання правової допомоги

(1) У випадках надання правової допомоги таких видів, як консультації т роз'яснення з правових питань, довідки щодо законодавства, складення окремих правових документів, угода може укладатися в спрощеній письмовій форм: (рядок у відомості, тощо) або усній формі, коли правова допомога надається безкоштовно.

(2) Стосовно надання правової допомоги інших видів угода може укладатися **в** і усній формі лише в ситуації, коли укладення письмової угоди є неможливим, **а** клієнт потребує невідкладного надання правової допомоги. В таких випадках угода підлягає наступному письмовому оформленню.

(3) У всіх інших випадках доручення клієнта на надання йому адвокатом правової допомоги підлягає оформленню у формі письмової угоди про нада правової допомоги.

Стаття 17. Загальні вимоги до змісту угоди про надання правової допомоги

(1) **В** угоді про надання правової допомоги мають бути чітко і недвозна визначені всі головні умови, на яких адвокат приймає доручення клієнта.

(2) В угоді про надання правової допомоги в будь-якому випадку мають б> визначені:

а) прізвище, ім'я та по батькові, адреса фізичної особи або назва та ад юридичної особи — клієнта;

б) ті ж відомості щодо особи, яка уклала угоду, якщо договір укладається не особисто клієнтом;

в) прізвище, ім'я та по батькові адвоката (або назва адвокатськ об'єднання), який надаватиме правову допомогу, та його адреса;

г) зміст доручення: яка саме правова допомога має надаватися за угодою і вона має надаватись;

д) розмір гонорару, порядок його обчислення (фіксована сума, погодинна оплата) і внесення (авансування, оплата за результатом, тощо);

є) розмір, порядок обчислення і внесення фактичних видатків, пов'язаних з виконанням доручення;

є) підписи осіб, що уклали угоду.

(3) Угода не повинна містити положень, що суперечать чинному законодавству та цим Правилам. Зокрема, забороняється включення в угоду з клієнтом положень про позбавлення його права стягнення шкоди, заподіяної неналежним виконанням адвокатом прийнятого доручення, або про обмеження такого права.

Стаття 18. Особи, від яких адвокат може прийняти доручення на надання правової допомоги. Забезпечення реальної згоди клієнта на надання йому допомоги певним адвокатом

(1) Адвокат може прийняти доручення на надання правової допомоги тільки безпосередньо від клієнта або його представника, уповноваженого на укладання угоди з адвокатом, або законного представника неповнолітнього чи недієздатного клієнта, або органу (посадової особи), уповноваженого призначати захисника в кримінальному судочинстві відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України.

(2) У всіх випадках, коли допускається прийняття доручення не безпосередньо від клієнта, а від його представника, адвокат зобов'язаний отримати підтвердження згоди клієнта на надання йому правової допомоги цим адвокатом, якщо у представника відсутні повноваження на вибір адвоката на свій розсуд без погодження з клієнтом.

Стаття 19. Інформування, що забезпечує вільний вибір клієнтом адвоката

До підписання угоди адвокат має повідомити клієнту, в яких галузях права він спеціалізується, якщо така спеціалізація має місце, а на прохання клієнта — також відомості про стаж роботи адвокатом, наявність досвіду у веденні певної категорії справ та обставини, що можуть вплинути на можливе виникнення конфлікту інтересів.

Стаття 20. Дотримання принципів компетентності та добросовісності на стадії прийняття адвокатом доручення клієнта

(1) Приймаючи доручення на надання правової допомоги, адвокат повинен зважити свої можливості по його виконанню і зобов'язаний відмовитись від г.рийняття доручення, якщо є розумно достатні підстави вважати, що стосовно даного доручення норми цих Правил, в яких втілений принцип компетентності, не можуть бути адвокатом дотримані.

(2) У випадку, коли для досягнення рівня компетентності, необхідного для належного виконання доручення, адвокату потрібна спеціальна підготовка, то виходить за межі звичайної підготовки до справи і вимагає значного часу через відсутність у адвоката спеціальних знань законодавства, що підлягає застосуванню в даному випадку, або досвіду ведення відповідної категорії справ, адвокат зобов'язаний до укладення угоди з клієнтом попередити його про необхідність такої підготовки.

(3) Адвокат не повинен приймати доручення на надання правової допомоги, якщо він через обсяг зайнятості не зможе забезпечити розумно необхідну сумлінність виконання доручення, досконалість, ретельність підготовки, гг.еративність при виконанні доручення, окрім випадків, коли відмова від

прийняття доручення в конкретній ситуації може призвести до суттєвого порушення прав та законних інтересів клієнта, або коли клієнт дає згоду на запропоновані йому строки виконання доручення, якщо відстрочка об'єктивне не повинна суттєво позначитись на можливості належного виконання доручення. В будь-якому випадку до укладення угоди з клієнтом адвокат зобов'язаний попередити клієнта про складнощі і можливі негативні наслідки для результату виконання доручення, пов'язані з обсягом зайнятості цього адвоката.

(4) До підписання угоди про надання правової допомоги у справі, що підлягає судовому розгляду, адвокат повинен з'ясувати всі відомі клієнту обставини, які можуть позначитися на визначенні наявності правової позиції у справі та її змісті. та запитати і вивчити всі відповідні документи, які є в розпорядженні клієнта.

(5) Адвокат не повинен приймати доручення на виконання дій, що виходять за межі його професійних прав та обов'язків.

Стаття 21. Інформування клієнта щодо правової позиції у справі

(1) Якщо після виконання вимог, викладених у частині четвертій статті 20 них Правил, адвокат переконається у наявності фактичних і правових підстав для виконання певного доручення, він повинен неупереджено й об'єктивно викласти їх клієнту і повідомити в загальних рисах, який час і обсяг роботи вимагатиметься для виконання цього доручення, та які правові наслідки досягнення результату. якого бажає клієнт, може мати для суттєвих інтересів клієнта.

(2) Якщо за наявності фактичних і правових підстав для виконання доручення, свідомо для адвоката існує поширена несприятлива (з точки зору гіпотетичного результату, бажаного для клієнта) практика застосування відповідних норм права, адвокат зобов'язаний повідомити про це клієнта.

(3) У випадку, коли адвокат дійде висновку про відсутність фактичних та правових підстав для виконання доручення, він зобов'язаний повідомити про иг клієнта та узгодити з ним зміну змісту доручення, що відповідав би тому гіпотетичному результату, котрий може бути досягнутий згідно з чиннім законодавством, або відмовитись від прийняття доручення.

(4) Адвокат повинен повідомити клієнта про можливий результат виконання доручення на підставі закону та практики його застосування. При цьому забороняється давати клієнту запевнення і гарантії стосовно реального результату виконання доручення, прямо або опосередковано сприяти формуванню у нього необгрунтованих надій, а також уявлення, що адвокат може вплинути **на** результат іншими засобами, окрім сумлінного виконання своїх професійних обов'язків.

Стаття 22. Дотримання принципу законності на стадії прийняття доручення клієнта

(1) Адвокату забороняється приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними.

(2) Якщо клієнт наполягає на використанні засобів виконання доручення, котрі є протиправними, адвокат повинен повідомити клієнта про неприпустимість їх застосування та вказати на можливі законні шляхи досягнення того самого або подібного результату. Якщо і при цьому не вдається узгодити з клієнтом зміну змісту доручення, адвокат зобов'язаний відмовитись від укладення з клієнтом угоди.

Стаття 23. Дотримання принципу неприпустимості представництва клієнтів з суперечливими інтересами на стадії прийняття доручення клієнта

(1) Адвокат не має права прийняти доручення, якщо інтереси клієнта об'єктивно суперечать інтересам іншого клієнта, з яким адвокат (адвокатське об'єднання) зв'язаний угодою про надання правової допомоги, або якщо є розумні підстави вважати, що передбачуваний розвиток інтересів нового і попереднього клієнта призведе до виникнення суперечності інтересів.

(2) Обмеження, передбачене частиною першою цієї статті, може бути скасоване в конкретному випадку за письмовою згодою обох (всіх тих) клієнтів, інтереси яких є (або можуть стати) суперечливими.

(3) Адвокат не може прийняти доручення, знаючи, що його виконання може суперечити його власним інтересам, інтересам його родичів чи адвокатського об'єднання, членом котрого він є, або суперечитиме його професійним та іншим обов'язкам, партійним чи релігійним переконанням.

Прийняття доручення за таких обставин можливе лише за умови повідомлення клієнту про можливий конфлікт інтересів і отримання письмової згоди клієнта на представництво його інтересів цим адвокатом, а також за умови, шо адвокат впевнений, що він зможе зберегти незалежність і об'єктивність своїх висновків та дій, а також дотримання всіх інших професійних та етичних вимог при виконанні цього доручення.

(4) В будь-якому випадку адвокат не може прийняти доручення, в предметі якого безпосередньо зацікавлений він особисто або його близький родич (або партнер, помічник, член технічного персоналу, член адвокатського об'єднання, до якого належить адвокат), від клієнта, інтереси котрого суперечать інтересам вказаних осіб.

(5) Адвокат, який перебуває в родинних стосунках з іншим адвокатом (батько, мати, син, дочка, рідний брат або сестра, подружжя), не повинен приймати доручення клієнта, знаючи, що його інтереси суперечать інтересам клієнта, якого вредставляє цей інший адвокат, за винятком випадків, коли обидва клієнти дають и і це свою згоду після роз'яснення кожному з них його адвокатом ситуації, що склалася.

Стаття 24. Етичні засади прийняття доручення на здійснення посередництва між клієнтами

Адвокат може виступати посередником між клієнтами за умови, що:

1) між інтересами клієнтів немає суперечностей і вірогідність виникнення таких є незначною;

2) адвокат пояснить кожному з клієнтів можливі наслідки виконання ним ролі посередника, пов'язаної з одночасним представництвом їх інтересів, включаючи переваги і ризики, котрі можуть бути з цим пов'язані, сутність правових та етичних норм, що регламентують відносини клієнта з адвокатом, і отримає згоду кожного з клієнтів на їх одночасне представництво;

3) адвокат має достатні підстави вважати, що результат одночасного представництва клієнтів буде належним чином відповідати інтересам кожного з ркх і що навіть при недосягненні результату посередництва інтереси і можливості южного з клієнтів щодо подальшого захисту його інтересів не постраждають иаслідок їх попереднього представництва одним адвокатом; і 4) адвокат має достатні підстави вважати, що він зможе зберегти об'єктивність пси одночасному представництві інтересів клієнтів і по відношенню до кожного

з **них виконати** свої професійні **обов'язки відповідно до** закону і вимог **цих Правил.**

Стаття 25. Дотримання принципу конфіденційності на стадії прийняття доручення клієнта

(1) Адвокат не повинен приймати доручення, виконання якого мож: потягнути розголошення відомостей, конфіденційність котрих охороняється цими Правилами, крім випадків, коли на це буде отримано письмову згоду особи, зацікавленої в збереженні конфіденційності, за умови, що її інтересам при цьому об'єктивно не буде завдано шкоди.

(2) У випадку відмови від прийняття доручення адвокат зобов'язаний зберігати конфіденційність інформації, повідомленої йому клієнтом у ході переговорів про прийняття доручення, або такої, що стала йому відомою у зв'язку з цим.

Стаття 26. Дотримання принципу конфіденційності та обмежень, пов'язаних з конфліктом інтересів при прийнятті доручення адвокатськими об'єднаннями

(1) Правила статей 23, 25 цих Правил про обмеження права на прийняття доручення внаслідок суперечності інтересів та обмежень, що випливають **з** принципу конфіденційності, поширюються на відносини, що виникають при укладенні угоди як безпосередньо з адвокатом, так і з адвокатським об'єднанням.

(2) Жоден з адвокатів — членів адвокатського об'єднання не може прийняти доручення клієнта, якщо іншому адвокату — члену цього адвокатського об'єднання це забороняється згідно з правилами, передбаченими статтями 23, 25 цих Правил.

(3) Правила, викладені в статтях 23 і 25 цих Правил, в частині, що стосується адвокатських об'єднань, поширюються на членів адвокатських об'єднань, діяльність яких здійснюється в одному приміщенні, які користуються технічними послугами одного й того самого технічного персоналу та користуються спільною офісною технікою, а також перебувають при здійсненні професійної діяльності у відносинах регулярного спілкування, пов'язаного **з** технічними особливостями організації роботи об'єднання.

Стаття 27. Дотримання поваги до прав інших адвокатів на стадії прийняття доручення клієнта

(1) До укладення угоди з клієнтом адвокат повинен з'ясувати у нього, чи він не зв'язаний нерозірваною угодою з іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням» на виконання тотожного, або такого, що частково збігається за обсягом, доручення, а також з'ясувати, з яких причин клієнт бажає відмовитись від подальшого надання йому правової допомоги іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням).

(2) Якщо ці причини пов'язані з нерозумінням клієнтом об'єктивних характеристик його доручення, обсягу професійних прав та обов'язків адвоката, тощо, адвокат повинен дати клієнту відповідні роз'яснення.

(3) Якщо клієнт наполягає на заміні адвоката, що виконує доручення, адвокат може прийняти доручення після того, як угоду з іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням) буде розірвано.

(4) Неприпустимо прямо або опосередковано схиляти клієнта до **зміні** адвоката, якщо немає об'єктивних підстав вважати, що подальше надання правової допомоги клієнту іншим адвокатом може завдати шкоди його інтересам

Стаття 28. Засади прийняття доручення клієнта декількома адвокатами

(1) За бажанням клієнта або за погодженням з ним допускається прийняття одного доручення декількома адвокатами. В цьому випадку угодою можуть бути визначені засади розподілу обов'язків та повноважень адвокатів, що сумісно виконуватимуть доручення, а також їх відповідальності перед клієнтом.

(2) Забороняється спонукати клієнта до укладання угоди з декількома адвокатами (що тягне збільшення суми гонорару), якщо причина неможливості виконання доручення одним з них самостійно полягає в його некомпетентності.

(3) У випадках, коли угода про надання правової допомоги укладається з адвокатським об'єднанням в цілому, рішення про призначення конкретного адвоката чи кількох адвокатів для виконання доручення або про заміну адвоката чи адвокатів (у випадках, коли це не суперечить закону) приймається адвокатським об'єднанням на свій розсуд, (про що клієнту має бути попередньо повідомлено), якщо в угоді не вказаний інший порядок заміни адвоката.

(4) У випадках, коли клієнт після укладення угоди про надання йому правової допомоги певним адвокатом без погодження з останнім укладе угоду з іншим адвокатом, то перший з адвокатів, а також і другий, якщо клієнт не повідомить його про наявність попередньої угоди, матиме право в односторонньому порядку розірвати укладену угоду про надання правової допомоги за винятком випадків, передбачених чинним законодавством, коли відмова адвоката від подальшого виконання професійних функцій щодо клієнта не допускається.

Стаття 29. Дотримання принципу законності на стадії виконання адвокатом доручення клієнта

Адвокату категорично забороняється використовувати при виконанні доручення клієнта незаконні та неетичні засоби, зокрема, спонукати свідків до давання завідомо неправдивих свідчень, вдаватися до протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків (погроз, шантажу, тощо), використовувати свої особисті зв'язки для впливу на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво інтересів клієнтів, використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіденційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

Стаття ЗО. Дотримання права клієнта на вибір адвоката, що надаватиме йому правову допомогу, на стадії виконання доручення

(1) Адвокат не повинен без погодження з клієнтом передоручати виконання доручення в цілому або його відносно самостійних частин іншим особам; вони можуть залучатися до виконання окремих допоміжних дій, пов'язаних із виконанням доручення, і при цьому адвокат несе відповідальність перед клієнтом за такі дії цих осіб.

(2) Залучення інших адвокатів до сумісного виконання доручення допускається на умовах, визначених статтею 28 цих Правил.

Стаття 31. Інформування клієнта про хід виконання доручення

Адвокат повинен з розумною регулярністю інформувати клієнта про хід виконання доручення і своєчасно відповідати на запити клієнта про стан його справи. Інформація має подаватися клієнту в обсязі, достатньому для того, щоб він міг приймати обґрунтовані рішення відносно суті свого доручення.

Стаття 32. Дотримання принципу добросовісності на стадії виконання адвокатом доручення клієнта

(1) Кожному дорученню, незалежно від розміру обумовленого гонорару, адвокат повинен приділяти розумно необхідну для його успішного виконання увагу.

(2) При викона^рй^доручення адвокат зобов'язаний використати всі розумно необхідні і доступні йому закшні засоби для надання ефективної правової допомоги клієнту.

(3) Адвокат має виявляти активність у збиранні відомостей про факти, що можуть бути використані як докази у дорученій йому справі, бути принциповим і наполегливим у використанні дозволених законом засобів їх отримання.

(4) Адвокат повинен намагатися оперативно виконувати доручення клієнтів, дотримуючись при цьому всіх інших вимог, що пред'являються законом і цими Правилами до належного виконання адвокатом своїх професійних обов'язків.

Стаття 33. Гонорар

(1) Гонбрар є єдиною допустимою формою отримання адвокатом винагороди за надання цравової допомоги клієнту.

(2) Гонорар, отримуваний адвокатом за надання правової допомоги, повинен бути законним за формою і порядком внесення і розумно обґрунтованим за розміром.

(3) Фактори, що повинні братися до уваги при визначенні обґрунтованого розміру гонорару^ включають в себе:

1) обсяг часу і роботи, що вимагаються для належного виконання доручення; ступінь складності тахцовизни правових питань, що стосуються доручення; необхідність досвіду для його успішного завершення;

2) вірогідність того, що прийняття доручення перешкоджатиме прийняттю адвокатом інших доручень або суттєво ускладнить їх виконання в звичайному часовому режимі;

3) необхідність виїзду у відрядження;

4) важливість доручення для клієнта;

5) роль адвоката в досягненні гіпотетичного результату, якого бажає клієнт;

6) досягнення за результатами виконання доручення позитивного результату. якого бажає клієнт;

7) особливі або додаткові вимоги клієнта стосовно строків виконання доручення;

8) характер і тривалість професійних відносин даного адвоката з клієнтом;

9) професійний досвід, науково-теоретична підготовка, репутація, значні професійні здібності адвоката.

(4) Жодний з факторів, вказаних у частині третій цієї статті, не має самодостатнього значення; вони підлягають врахуванню в їх взаємозв'язку стосовно до обставин кожного конкретного випадку.

(5) Розмір гонорару і порядок його внесення мають бути чітко визначені в угоді про надання правової допомоги.

(6) Засади обчислення гонорару (фіксована сума, погодинна оплата, доплата гонорару за позитивний результат по справі, тощо) визначаються за домовленістю між адвокатом та клієнтом і також мають бути закріплені в угоді.

(7) Угодою може бути передбачена можливість наступної зміни гонорар), визначеного у фіксованій сумі, у зв'язку із суттєвим зростанням або зменшенням обсягу допомоги, що має бути надана, та наслідки недосягнення згоди з цього питання.

Стаття 34. Оплата фактичних видатків, пов'язаних з виконанням доручення

(1) Адвокат має право, окрім гонорару, стягувати з клієнта кошти, необхідні для покриття фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення, якщо обов'язок клієнта з погашення цих витрат визначено угодою.

^годЬгіро надання правової допомоги мають бути визначені види їредбачуваних фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення (оплата роботи фахівців, чиї висновки запитуються адвокатом, транспортні витрати, оплата друкарських, ^копіювальних та інших технічних робіт, перекладу та нотаріального посвідчення документів, телефонних розмов, тощо): порядок їх погашення (авансування, оплата по факту в певний строк і т. ін.) та може бути визначений їх обсяг.

(3) Якщо необхідність несення фактичних витрат певних додаткових видів або збільшення їх орієнтовного обсягу, визначеного раніше, з'ясувалася після укладення угоди, адвокат повинен негайно повідомити про це клієнта та отримати його згоду на погашення необумовлених раніше видатків.

Стаття 35. Особи, від яких адвокат може приймати гонорар та погашення фактичних видатків, пов'язаних з дорученням

Адвокат не повинен приймати гонорар або оплату фактичних видатків, >в'язаних з виконанням доручення, від інших осіб, окрім клієнта (або іншої особи, яка відповідно до статті 18 цих Правил, уклала угоду про надання правової допомоги в інтересах клієнта), крім випадків, коли:

1) клієлттт^йОго представник) наполягає на цьому;

2) прийняття оплати від іншої особи за конкретних обставин не зможе вплинути на незалежність адвоката в наданні правової допомоги клієнту та не потягне порушення обов'язків адвоката, передбачених чинним законодавством та цими Правилами.

Стаття 36. Списання гонорару. Отримання невнесеного (недовнесеного) гонорару

(1) Право на обернення внесеного клієнтом гонорару в свою власність (списання гонорару) в повному обсязі виникає у адвоката тільки після завершення виконання доручення; разом з тим адвокат має право частково списувати гонорар по ходу виконання доручення, якщо інше не передбачене угодою про надання правової допомоги.

(2) Право адвоката на отримання невнесеного (недовнесеного) гонорару не залежить від результату виконання доручення, якщо інше не передбачене угодою про надання правової допомоги.

Стаття 37. Гонорарні відносини у випадку дострокового розірвання угоди

У випадку дострокового розірвання угоди про надання правової допомоги: 1) за ініціативою клієнта, якщо причина розірвання угоди полягає в неналежному, такому, що не відповідає закону і цим Правилам, виконанні доручення, або при фактичній відмові адвоката від виконання доручення (окрім випадків, коли згідно з законом і цими Правилами допускається одностороннє розірвання угоди адвокатом) — адвокат не має права вимагати сплати йому гонорару і повинен повернути клієнту одразу після розірвання угоди фактично внесений гонорар;

2) за ініціативою клієнта в інших випадках, а також за зустрічною ініціативою адвоката і клієнта або за ініціативою адвоката у випадках, коли це допускається відповідно до закону та цих Правил, адвокат має право вимагати сплати гонорару в частині, що відповідає обсягу фактично виконаної адвокатом роботи, або списати відповідну частину реально внесеного клієнтом гонорару, якщо інше не передбачене угодою про надання правової допомоги.

Стаття 38. Окремі аспекти майнових відносин, що виникають при переукладенні угоди про надання правової допомоги іншим адвокатом

(1) Сума гонорару, обумовлена в угоді про надання правової допомоги, є обов'язковою тільки для адвоката (адвокатського об'єднання), що уклав цю угоду, і не перешкоджає іншому адвокату, що приймає це доручення (повністю або в частині) після розірвання попередньої угоди на його виконання, визначити суму гонорару наново, виходячи з критеріїв, передбачених частиною третьою статті 33 цих Правил.

(2) Адвокат, що продовжує виконання доручення, раніше прийняте іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням):

1) внаслідок переукладення угоди на надання правової допомоги — повинен по можливості сприяти отриманню сум гонорару, належних іншому адвокату за фактично виконаний ним обсяг роботи;

2) у випадку смерті іншого адвоката (ліквідації адвокатського об'єднання) — повинен сприяти отриманню зазначених сум його спадкоємцями (правонаступниками об'єднання).

Стаття 39. Етичні обмеження щодо майнових угод адвоката з клієнтом

Адвокат не може укладати з клієнтом, доручення якого перебуває в його провадженні, угод майнового характеру, окрім угод про засоби забезпечення зобов'язань клієнта щодо сплати гонорару або погашенню фактичних видатків, пов'язаних з виконанням доручення.

Стаття 40. Одностороннє розірвання клієнтом угоди про надання правової допомоги

(1) Клієнт може в будь-який час і з будь-яких причин (або без їх пояснення) розірвати угоду з адвокатом в односторонньому порядку.

(2) Адвокат не має права вчиняти тиск на клієнта з метою перешкодити реалізації цього права.

(3) Водночас адвокат, котрому став відомий намір клієнта розірвати угоду з ним, повинен пояснити клієнту можливі наслідки цього для перспективи подальшого виконання його доручення, з'ясувати причини, що потягли ініціювання клієнтом розірвання угоди, і якщо вони пов'язані з помилковим уявленням клієнта про хід захисту (представництва) його інтересів або обумовлені недоліками в захисті (представництві) клієнта адвокатом, які можуть бути усунені, — пояснити це клієнту і обговорити з ним можливість збереження угоди, якщо це об'єктивно відповідає інтересам клієнта.

Стаття 41. Одностороннє розірвання адвокатом угоди про надання правової допомоги

(1) Адвокат може достроково (до завершення виконання доручення) розірвати угоду з клієнтом за сукупності таких умов:

1) клієнт згоден на розірвання угоди, маючи достатню інформацію про можливі наслідки цього для перспективи виконання його доручення;

2) у клієнта є реальна можливість звернутися до іншого адвоката;

3) чинним законодавством не передбачено неможливість розірвання угоди тих» надання правової допомоги певного виду.

(2) Без дотримання умов, передбачених пунктами 1, 2 частини першої цієї статті, адвокат може достроково розірвати угоду з клієнтом за однієї з наступних обставин:

1) клієнт вчиняє дії, що стосуються суті доручення, на порушення чинного законодавства і відмовляється припинити їх вчинення, не зважаючи на роз'яснення адвоката;

2) клієнт використовує правову допомогу, що йому надається адвокатом, для полегшення вчинення злочину;

3) клієнт, не зважаючи на роз'яснення адвоката, наполягає на досягненні результату, який через нові або нововиявлені обставини є об'єктивно недосяжним;

4) клієнт грубо порушує обов'язки, взяті ним на себе згідно з угодою про надання правової допомоги;

5) належне виконання доручення стає неможливим через дії клієнта, що зчиняються ним всупереч порадам адвоката;

6) клієнт вчиняє дії, що ганьблять честь, гідність і ділову репутацію адвоката;

7) клієнт не погоджується погашати фактичні видатки у випадку, передбаченому частиною третьою статті 34 цих Правил, якщо вони є необхідними для подальшого виконання доручення;

8) фізичний або психологічний стан адвоката позбавляє його можливості належним чином продовжувати виконання доручення; в цьому випадку адвокат зобов'язаний вжити всіх доступних йому заходів для запобігання ущемленню законних інтересів клієнта і забезпеченню подальшого представництва клієнта іншим адвокатом;

9) в інших випадках, передбачених цими Правилами.

(3) У всіх випадках розірвання угоди за ініціативою адвоката він зобов'язаний попередити про це клієнта, пояснити йому причини розірвання угоди, пересвідчитись, що вони об'єктивно або суб'єктивно, виходячи з позиції, зайнятої клієнтом, не можуть бути усунені, і вжити розумно необхідних заходів для захисту законних інтересів клієнта.

Стаття 42. Розірвання угоди про надання правової допомоги за взаємною згодою адвоката і клієнта

Угода про надання правової допомоги може бути в будь-який час розірвана за взаємною згодою адвоката і клієнта за умови, що клієнту повідомлено можливі наслідки розірвання угоди дня перспективи виконання його доручення. **Стаття 43. Розірвання угоди про надання правової допомоги через суперечність інтересів клієнтів або неможливість дотримання принципу конфіденційності**

(1) **У** випадку, коли в процесі виконання доручення клієнта адвокат дізнався про існування суперечності між інтересами цього та інших клієнтів, а також інших осіб за обставин, зазначених у статтях 23 та 25 цих Правил, він повинен розірвати угоду з клієнтом (одним з клієнтів), якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації.

(2) При визначенні того, з ким із клієнтів розірвати угоду у випадках, передбачених частиною першою статті 23 цих Правил, адвокат має виходити із

зіставлення можливостей рівноцінного представництва інтересів кожного з них іншим адвокатом, важливості прав та інтересів, пов'язаних з предметом доручень, строків необхідного здійснення дій по кожному з доручень, розміру передбачуваної шкоди, що може бути заподіяна кожному з клієнтів внаслідок розірвання угоди про надання правової допомоги.

Стаття 44. **Обов'язки адвоката при розірванні угоди**

При розірванні угоди (незалежно від причин) адвокат зобов'язаний:

1) повернути клієнту отримані від нього документи, а також документи, видані адвокату для клієнта іншими особами в ході виконання доручення, майно, передане клієнтом на зберігання адвокату, та невитрачені кошти, що призначалися для погашення видатків, пов'язаних з виконанням доручення;

2) поінформувати клієнта щодо здійсненої адвокатом роботи і передати клієнту копії процесуальних документів, складених адвокатом при виконанні доручення. Це правило не поширюється на випадки розірвання угоди адвокатом з підстав грубого порушення клієнтом зобов'язань, прийнятих на себе згідно з угодою, що виразилося у відмові від сплати або фактичній несплаті гонорару в повному обсязі.

Стаття 45. Розірвання угоди про надання правової допомоги з адвокатським об'єднанням Якщо стороною в угоді з клієнтом про надання правової допомоги виступає адвокатське об'єднання, то при виникненні обставин, які є підставами для розірвання угоди, пов'язаних з конкретним адвокатом, котрого об'єднання призначило для надання правової допомоги клієнту, адвокатське об'єднання повинне вжити заходів для заміни адвоката за згодою клієнта, якщо при цьому можуть бути дотримані вимоги цих Правил.

Стаття 46. Етичні аспекти відносин адвоката з недієздатним (обмежено, частково дієздатним) клієнтом

(1) Недієздатність (обмежена, часткова дієздатність) клієнта або його фактично знижена здатність адекватно оцінювати дійсність сама по собі не може правити за підставу, що виправдовує невиконання (неналежне виконання) адвокатом своїх професійних обов'язків по відношенню до такого клієнта.

(2) Якщо через вік, психічне захворювання, інші об'єктивні причини у клієнта знижена можливість приймати виважені рішення, пов'язані зі змістом доручення, адвокат повинен намагатися підтримувати з ним нормальні стосунки, що відповідають вимогам цих Правил.

(3) Якщо клієнт у встановленому законом порядку визнаний недієздатним (обмежено дієздатним) і над ним запроваджено опіку (піклування) або якщо клієнт є неповнолітнім, і інтереси клієнта, відповідно, представляє законний представник (або опікун, піклувальник), котрий свідомо для адвоката діє на шкоду законним інтересам неповнолітнього (підопічного), адвокат повинен:

1) відмовитись від прийняття (або, відповідно, — продовження виконання) доручення, яке може завдати шкоди інтересам неповнолітнього (підопічного);

2) вжити всіх доступних йому заходів до захисту законних інтересів клієнта;

3) поставити органи опіки та піклування до відома щодо зазначених дій опікуна (піклувальника) недієздатного (обмежено дієздатного) клієнта або законних представників (опікуна) неповнолітнього.

Стаття 47. Етичні аспекти відносин адвоката з клієнтом — юридичною особою

(1) У відносинах щодо надання правової допомоги клієнту — юридичній особі адвокат при визначенні суб'єкта прав і обов'язків клієнта і відповідному визначенні порядку реалізації своїх обов'язків має виходити з наступного:

1) для цілей передбаченої законодавством та цими Правилами взаємодії з клієнтом (узгодження змісту доручення, отримання дозволу на розголошення конфіденційної інформації, надання роз'яснень щодо правової позиції у справі, інформування про хід виконання доручення, тощо) клієнта уособлює особа, яка від імені юридичної особи уклала угоду на надання останній правової допомоги, маючи на те належні повноваження, або інша особа (особи), зазначена в угоді;

2) носієм прав та обов'язків, які захищає або представляє адвокат при наданні правової допомоги, є юридична особа як така;

тому якщо пов'язані з предметом доручення дії особи (осіб), зазначених у частині першій цієї статті, або інших осіб, що перебувають у трудових (членських або подібних) відносинах з клієнтом — юридичною особою є протиправними, або такими, що об'єктивно шкодять інтересам клієнта і унеможливлюють ефективне виконання доручення, адвокат має вжити розумно необхідні і доступні йому заходи для зменшення негативних наслідків таких дій, зокрема, може оскаржити їх керівнику юридичної особи (або вищому щодо нього органу).

(2) Якщо, незважаючи на вжиті адвокатом заходи, керівник юридичної особи (або вищий орган) підтримують зазначені дії (бездіяльність), шкідливі для інтересів юридичної особи, адвокат може розірвати угоду на надання правової допомоги клієнту — юридичній особі в односторонньому порядку.

Стаття 48. Особливості застосування правил щодо суперечності інтересів у відносинах з клієнтом — юридичною особою

(1) На відносини щодо надання правової допомоги клієнту — юридичній особі в повному обсязі поширюються норми цих Правил, що регламентують поведінку адвоката в ситуаціях існування або виникнення конфлікту (суперечності) інте ресів.

(2) Якщо у спілкуванні з посадовими особами, службовцями та іншими працівниками клієнта — юридичної особи, пов'язаному з наданням правової допомоги цьому клієнту, стає очевидним, що виникає ситуація конфлікту інтересів адвокат повинен недвозначно повідомити, що він представляє клієнта — юридичну особу і пояснити свої обов'язки, пов'язані з конфліктом інтересів.

(3) В період дії угоди про надання правової допомоги клієнту — юридичній особі адвокат не повинен укладати угод про надання правової допомоги з особами, що перебувають в трудових, цивільно-правових та інших правовідносинах з клієнтом, якщо це може суперечити інтересам клієнта — юридичної особи.

(4) В ситуаціях, описаних у частині першій статті 23 та частині першій статті 25 цих Правил, адвокат може прийняти доручення від посадової особи, службовця, іншого працівника юридичної особи, що опинився у відносинах конфлікту інтересів з останньою (або виконання доручення якого може потягти розголошення відомостей щодо юридичної особи), якщо стосовно до правил зазначених норм від імені юридичної особи дається згода належно уповноваженою особою, що не є тією особою, на користь якої така згода запитується.

Стаття 49. Особливості виконання доручення, пов'язаного з посередництвом між клієнтами

(1) Якщо адвокат виступає в ролі посередника між клієнтами, він повинен з кожним із них узгоджувати рішення, що приймаються, і забезпечувати належну інформованість кожного з них про всі обставини і міркування, що є необхідними для прийняття виважених рішень по суті доручення.

(2) Адвокат повинен припинити свої дії як посередника і розірвати відповідні угоди з кожним із клієнтів, якщо цього вимагає хоча б один з клієнтів, яких він одночасно представляє, або якщо виникають обставини, за яких дотримання умов, передбачених частиною першою статті 24 цих Правил, стає неможливим.

(3) Якщо дії адвоката як посередника між клієнтами не досягли бажаного клієнтами результату, він не може надалі представляти інтереси жодного з клієнтів з питань, пов'язаних із предметом посередництва.

Стаття 50. Етичні аспекти здійснення захисту за призначенням

(1) Здійснення захисту за призначенням органів попереднього слідства та суду у випадках, передбачених чинним кримінально-процесуальним законодавством, є важливим професійним обов'язком адвоката. Необґрунтована відмова від прийняття на себе захисту за цих умов є неприпустимою.

(2) Відмову слід вважати обґрунтованою тільки у випадках:

1) коли адвокат через тимчасову непрацездатність не може повноцінно виконувати свої професійні обов'язки;

2) коли з об'єктивних причин у адвоката відсутня належна кваліфікація для надання правової допомоги у конкретній справі, що є особливо складною;

3) коли при прийнятті адвокатом на себе надання правової допомоги певній особі через конкретні причини неможливо забезпечити дотримання вимог цих Правил, які регламентують ситуацію суперечності інтересів, або правил, що забезпечують гарантії збереження конфіденційної інформації;

4) коли прийняття захисту за призначенням через конкретні об'єктивні причини може потягнути суттєве порушення прав і законних інтересів інших клієнтів адвоката, з котрими адвокат пов'язаний раніше укладеними угодами про надання правової допомоги;

5) коли частина роботи, що виконується за призначенням, у загальному обсязі роботи адвоката стає вочевидь надмірною і ставить його в тяжке матеріальне становище.

(3) У випадках здійснення захисту за призначенням у порядку, передбаченому Кримінально-процесуальним кодексом України, з оплатою відповідно до чинного законодавства на будь-якій стадії здійснення правової допомоги допускається укладення угоди з клієнтом про надання йому правової допомоги, яке передбачає внесення гонорару клієнтом.

(4) Адвокат не має права в цих випадках схиляти клієнта до укладення угоди шляхом обману, погроз та інших засобів, які суперечать чинному законодавству і цим Правилам.

(5) Адвокат, який виконував на попередньому слідстві захист клієнта на підставі укладеної угоди або за призначенням, не може відмовитись від прийняття доручення на захист цього клієнта в суді першої інстанції.

Стаття 51. Етичні аспекти надання адвокатом правової допомоги малозабезпеченим громадянам

(1) У своїй професійній діяльності адвокат повинен завжди враховувати, що професія адвоката є не тільки джерелом заробітку для нього, а й має важливе

соціальне значення, є однією з головних гарантій належного рівня захисту прав та свобод громадян і вимагає від своїх представників відданості цьому призначенню професії, благородства та людяності. Тому адвокат повинен надавати правову допомогу у випадках, передбачених законом, на частково сплатних засадах, або безкоштовно.

(2) Необгрунтована відмова або ухилення адвоката від надання правової допомоги безоплатно у випадках, прямо передбачених законом, є неприпус тимою. Обґрунтованою таку відмову слід вважати лише у випадках, аналогічних передбаченим частиною другою статті 50 цих Правил.

(3) Адвокат повинен також намагатись знайти можливість надання правової допомоги незаможнім громадянам на частково сплатних засадах або безкоштовно і в інших випадках, прямо не передбачених законом, виходячи з розумного співвідношення цієї роботи з повністю оплачуваною.

(4) При зверненні до адвоката особи, що завідомо має згідно з законом право на надання правової допомоги безкоштовно, адвокат повинен пояснити їй це право. Адвокату забороняється в цих випадках шляхом повідомлення неправдивої інформації про права такої особи або свідомого їх замовчування добиватися винагороди за надану правову допомогу

(5) Разом з тим, якщо клієнт, будучи повідомленим про свої права, все ж таки бажає внести гонорар, або якщо за нього це хоче зробити інша особа, адвокат має право прийняти оплату, якщо при цьому не порушуються інші Правила адвокатської етики.

(6) Якщо в рекламних матеріалах про діяльність адвоката (адвокатського об'єднання) зазначається, що правова допомога певних видів або допомога певним категоріям громадян буде надаватись безкоштовно, адвокат зобов'язаний виконувати умови рекламних матеріалів і не може відмовитись від надання безкоштовної правової допомоги у випадках, прямо передбачених рекламними матеріалами. Рівною мірою адвокат (адвокатське об'єднання) має дотримуватися вміщених у рекламних матеріалах вказівок про знижений рівень оплати правової допомоги.

Стаття 52. Дотримання адвокатом принципу добросовісності при здійсненні захисту за призначенням та наданні правової допомоги безоплатно

Адвокат зобов'язаний сумлінно ставитись до виконання прийнятих на себе доручень як у випадках, коли угодами передбачено отримання повноцінного гонорару за їх виконання, так і коли правова допомога, що надається адвокатом, оплачується державою за фіксованими ставками або надається безоплатно відповідно до закону або угоди між адвокатом і клієнтом.

Розділ IV
Відносини адвоката з судом та іншими учасниками судового процесу

Стаття 53. Дотримання адвокатом принципу законності у відносинах з судом та іншими учасниками судового процесу

(1) Представляючи інтереси клієнта або виконуючи функцію захисника в суді, адвокат зобов'язаний дотримуватися вимог чинного процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру та про статус суддів, іншого законодавства, що регламентує поведінку учасників судового процесу, а також

вимог цих Правил, не виявляти неповаги до суду (суддів), поводитись гідно : коректно.

(2) Адвокат не повинен пред'являти позовних вимог, клопотань та інших процесуальних документів, що свідомо для нього не ґрунтуються на чинном> законодавстві, окрім випадків, коли нормативний акт, що регулює спірн: відносини, сам видається незаконним або неконституційним і підлягає оскарженню у передбаченому законом порядку.

(3) В ході судового розгляду справи адвокат не повинен:

1) намагатися вплинути на рішення (вирок) суду позапроцесуальними засобами;

2) робити свідомо неправдиві заяви стосовно фактичних обставин справи або давати їм свідомо неправильну правову оцінку;

3) подавати суду завідомо неправдиві докази або свідомо брати участь в їх формуванні;

4) посилатися в суді на завідомо неправдиві або завідомо викривлені фактичні обставини, або обставини, що завідомо не стосуються предмета спору; або на подані клієнтом докази, стосовно яких йому відомо, що вони є неправдивими, або докази, отримані з порушенням статті 29 цих Правил; а також на особисту обізнаність з обставинами справи, свою суб'єктивну, не обґрунтовану поданими доказами думку щодо правдивості, порядності та інших особистих якостей учасників процесу, свідків, експертів; а у виступі в судових дебатах — крім того. на обставини, які не були предметом дослідження під час судового розгляд) (щодо яких адвокатом не заявлялися клопотання, спрямовані на доказування таких обставин) за винятком загальновідомих фактів;

5) порушувати порядок у судовому засіданні, припускатись сперечань з судом та висловлювань, що принижують честь і гідність суду або інших учасників процесу.

(4) Схиляння адвокатом підзахисного, сторін в процесі та свідків до давання завідомо неправдивих пояснень та свідчень або експертів до надання завідомо неправдивих висновків — категорично забороняється.

Стаття 54. Дотримання принципів незалежності адвоката та домінантності інтересів клієнта у відносинах адвоката з судом

(1) Дотримуючись принципу законності, адвокат водночас має бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків з суддями;

у випадку вчинення судом тиску на адвоката — не йти на компроміси, які суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта; послідовно дотримуватися принципу домінантності інтересів клієнта перед всіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом.

(2) Адвокат не повинен полишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до його клієнта, його самого або адвокатури в цілому і повинен реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством.

(3) Адвокат не повинен приймати доручення на ведення в суді справи клієнта, направленого до нього суддею, який братиме участь в судовому розгляді цієї справи.

Стаття 55. Деякі аспекти втілення принципу добросовісності при виконанні адвокатом професійних обов'язків у суді

(1) Адвокат повинен виявляти активність у збиранні та наданні доказів у справі, що розглядається судом.

(2) Адвокат повинен прагнути формулювати процесуальні документи, усні заяви, клопотання, виступи таким чином, щоби унеможливити їх невірне тлумачення.

Стаття 56. Співвідношення принципів домінантності інтересів клієнта та законності при поданні суду доказів

Адвокат має право всупереч вимогам клієнта відмовитись посилатися на фактичні обставини справи і подавати докази, стосовно яких у нього є обгрунтовані сумніви щодо їх правдивості.

Стаття 57. Дотримання принципу конфіденційності при здійсненні адвокатом професійної діяльності в суді

Адвокат не має права при здійсненні професійної діяльності в суді будь-яким чином, безпосередньо або опосередковано порушувати конфіденційність інформації, яка відноситься до предмета адвокатської таємниці, або є конфіденційною згідно з цими Правилами.

Стаття 58. Дотримання адвокатом принципів чесності та порядності під час здійснення професійної діяльності в суді

(1) Адвокат не повинен повідомляти учасникам процесу або свідкам свідомо неправдиву інформацію стосовно фактичних обставин справи, "їх правової оцінки, суті закону, обсягу прав та обов'язків сторін, або іншим чином намагатися схилити їх до зміни їх позиції, свідчень, здійснення інших дій, в яких зацікавлений його клієнт.

(2) Адвокат повинен уникати позапроцесуального спілкування по суті справи, що є предметом судового розгляду, з учасниками процесу, які не є його клієнтами, і має здійснювати таке лише у формах та з метою, що не суперечить чинному законодавству та цим Правилам і лише у випадках, коли це є необхідним для належного виконання доручення.

(3) Адвокат повинен уникати спілкування з суддею в будь-яких формах, окрім передбачених законодавством, по суті справи, що розглядається судом, і не повинен спонукати до цього клієнта.

(4) Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на невиправдане затягування судового розгляду справи.

Стаття 59. Культура поведінки адвоката у відносинах з іншими учасниками судового процесу

У відносинах з іншими учасниками процесу адвокат повинен:

1) бути стриманим і коректним;

2) реагувати на неправильні дії або вислови цих осіб у формах, передбачених законом, зокрема у формі заяв, клопотань, скарг, тощо;

3) при допиті підсудних, потерпілих, сторін у цивільному процесі, свідків та інших осіб бути тактовним, не ставити запитань у підвищеному тоні, брутальній, знущальній формі, або формі, що принижує їх честь та гідність.

Розділ V
Відносини адвоката при здійсненні професійної діяльності з іншими органами та особами

Стаття 60. Етичні аспекти відносин адвоката з органами дізнання, попереднього слідства та адміністративної юрисдикції

(1) У відносинах з органами дізнання, попереднього слідства, адміністративної юрисдикції адвокат має дотримуватися принципів і підходів, закріплених розділом IV цих Правил, з урахуванням специфіки статусу цих органів і процесуальних форм взаємодії адвоката з ними, передбачених чинним законодавством.

(2) Адвокат повинен зберігати таємницю слідства в межах, визначених чинним кримінально-процесуальним законодавством.

(3) Адвокат не повинен умисно перешкоджати законному здійсненню процесу дізнання, попереднього слідства, адміністративного провадження і давати клієнту поради, свідомо спрямовані на вчинення таких перешкод.

(4) Адвокат не повинен приймати доручення на ведення на стадії дізнання та попереднього слідства справи клієнта, направленого йому особами, що здійснюють дізнання або слідство по цій справі.

Стаття 61. Етичні аспекти відносин адвоката з іншими державними органами

У відносинах з іншими державними органами з приводу виконання доручення клієнта адвокат має дотримуватися вимог цих Правил у частині, застосовній до цих відносин, і не повинен:

1) розголошувати пов'язану з їхньою діяльністю інформацію, що стала йому відомою у зв'язку з виконанням доручення, таємниця якої охороняється чинним законодавством;

2) робити завідомо неправдиві заяви стосовно суті доручення, фактичних обставин, що мають до нього відношення, їх правової оцінки, прав і обов'язків адвоката, клієнта, а також обсягу своїх повноважень по представництву останнього перед цим органом;

3) здійснювати протизаконний тиск на посадових осіб та службовців цих органів, використовуючи особисті зв'язки, погрози, обіцянки, тощо.

Стаття 62. Дотримання принципу незалежності та домінантності інтересів клієнта у відносинах адвоката з органами дізнання, попереднього слідства, адміністративної юрисдикції та іншими державними органами

У відносинах як з органами дізнання, попереднього слідства, адміністративної юрисдикції, так і з іншими державними органами адвокат повинен виявляти принциповість у відстоюванні інтересів клієнта, не допускаючи підлесливості, та за згодою клієнта оскаржувати незаконні дії посадових осіб або органів, які перешкоджають виконанню доручення, в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Стаття 63. Етичні аспекти відносин адвоката з іншими особами

У відносинах з будь-якими особами, з якими адвокат взаємодіє в процесі виконання доручення клієнта, адвокат має дотримуватись вимог цих Правил у частині, застосовній до цих відносин, і не повинен:

1) робити завідомо неправдиві заяви стосовно фактичних обставин, що мають відношення до суті доручення, їх правової оцінки, прав і обов'язків адвоката, клієнта та інших осіб;

2) використовувати засоби і методи, що свідомо порушують законні права та інтереси інших осіб.

Розділ VI Відносини між адвокатами

Стаття 64. Загальні етичні засади взаємин між адвокатами

Відносини між адвокатами повинні будуватися на засадах колегіальності, взаємної поваги представників адвокатської професії, дотримання професійних прав адвокатів, слідування всім основним принципам адвокатської етики, передбаченим цими Правилами.

Стаття 65. Окремі етичні аспекти взаємин між адвокатами

Адвокат не повинен допускати по відношенню до іншого адвоката:

1) висловлювань, що принижують його честь та гідність, завдають шкоди його діловій репутації, нетактовних та принизливих висловів;

2) поширення свідомо неправдивих відомостей про нього;

3) спроб схилити клієнта іншого адвоката до розірвання з ним угоди про надання правової допомоги;

4) спілкування з клієнтом іншого адвоката без згоди останнього з приводу виконуваного ним доручення;

5) намагань схилити до укладення угоди про надання правової допомоги особу, що прийшла в адвокатське об'єднання до іншого адвоката;

6) навмисного введення іншого адвоката в оману стосовно справи, в судовому розгляді якої вони обидва беруть участь, щодо місця і часу проведення судових засідань, результатів розгляду справи судами різних інстанцій, наявності доказів (і намірів їх представити), які в дійсності не існують, намірів свого клієнта, які стосуються предмета спору і ведення справи, умов мирової угоди, що пропонується.

Стаття 66. Допустимі форми реагування адвоката на незаконні або неетичні дії іншого адвоката

Допустимими формами реагування адвоката на незаконну або неетичну поведінку іншого адвоката, якою заподіяна або може бути заподіяна шкода інтересам адвоката, його клієнта, адвокатського об'єднання, виборних органів адвокатури або адвокатури як такої, слід вважати звернення (заяви, скарги) в органи адвокатури, наділені дисциплінарними повноваженнями по відношенню до адвокатів, а також використання інших форм захисту прав та законних інтересів особи, передбачених чинним законодавством України.

Стаття 67. Окремі аспекти дотримання принципу взаємної поваги між адвокатами

(1) Адвокат повинен уникати розголосу в засобах масової інформації (або поширення іншим способом) відомостей, що ганьблять іншого адвоката, якщо цього не вимагають його власні законні інтереси, інтереси його клієнта або адвокатури України.

(2) Адвокат не повинен обговорювати з клієнтами обставини, що стосуються особистого життя іншого адвоката, його матеріального стану, походження, національної належності та інші обставини, що стосуються адвоката, які не мають відношення до суті доручення.

Стаття 68. Обмеження рекламування адвокатської діяльності, пов'язані з принципом колегіальності

Адвокат не може вдаватись до антиреклами стосовно іншого адвоката (адвокатського об'єднання) або використовувати цей метод при рекламуванні своєї діяльності.

Стаття 69. Майновий аспект відносин між адвокатами при направленні клієнта

Адвокат не має права вимагати винагороду від іншого адвоката направлення йому клієнта.

Розділ VII
Дотримання норм адвокатської етики в громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвоката

Стаття 70. Співвідношення між професійними обов'язками адвоката і його громадськими, науковими та іншими інтересами

(1) **В** своїй громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвокат повинен враховувати необхідність дотримання своїх професійних обов'язків, зокрема, тих, що випливають з Правил адвокатської етики.

(2) У випадку виникнення суперечності між професійними обов'язками адвоката, передбаченими чинним законодавством, цими Правилами, обов'язками перед конкретними клієнтами, що випливають з угод про наданню правової допомоги, — з одного боку, та інтересами адвоката, що обумовлені його членством в певній громадській організації, партії, науковому товаристві, тощо — з другого, адвокат не має права порушувати свої професійні обов'язки.

Стаття 71. Дотримання принципу конфіденційності в громадській, науковій або публіцистичній діяльності адвоката

Адвокат не може використовувати в своїй громадській, науковій або публіцистичній діяльності інформацію, конфіденційність якої охороняється цими Правилами, без згоди на це осіб, зацікавлених у нерозголошенні такої інформації.

Стаття 72. Дотримання принципу поваги до адвокатської професії в публіцистичній діяльності адвоката

В своїх публіцистичних матеріалах адвокат не повинен поширювати відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію інших адвокатів або престиж адвокатури як такої, а обгрунтовану критику зазначених осіб або адвокатури в цілому має викладати в коректній формі.

Розділ VIII
Адвокатське об'єднання як суб'єкт відносин щодо забезпечення дотримання Правил адвокатської етики

Стаття 73. Поширення Правил адвокатської етики на діяльність об'єднань адвокатів

Ці Правила адвокатської етики є обов'язковими для дотримання об'єднаннями адвокатів тією самою мірою, що й окремими адвокатами.

Стаття 74. Обов'язки адвокатського об'єднання щодо забезпечення Правил адвокатської етики

У випадках, коли стороною в угоді про надання правової допомоги є адвокатське об'єднання, воно зобов'язане забезпечити відповідність кандидатури адвоката, котрому доручається виконання угоди (окремих робіт за угодою), вимогам до компетентності, об'єктивно обумовленим характером доручення, а також забезпечити дотримання інших вимог цих Правил, що стосуються укладення угоди на надання правової допомоги, її виконання та припинення.

Стаття 75. Участь адвокатів у забезпеченні дотримання адвокатським об'єднанням Правил адвокатської етики

Кожен адвокат, який є членом адвокатського об'єднання, повинен докладати розумних зусиль щодо забезпечення вжиття об'єднанням заходів, що сприяють дотриманню всіма адвокатами та співробітниками цього об'єднання цих Правил.

Стаття 76. Співвідношення професійних обов'язків адвокатів — членів адвокатського об'єднання з обов'язками, пов'язаними з членством в такому об'єднанні

Для адвоката, який є членом адвокатського об'єднання, професійні обов'язки, перед клієнтами, що випливають із чинного законодавства, Правил адвокатської етики, угод про надання правової допомоги, повинні мати домінуюче значення по відношенню до обов'язків адвоката щодо виконання вказівок керівних органів адвокатського об'єднання.

Розділ IX Відповідальність за порушення Правил адвокатської етики

Стаття 77. Правові наслідки порушення Правил адвокатської етики

За порушення Правил адвокатської етики до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру.

Стаття 78. Відповідальність адвоката за порушення Правил адвокатської етики помічником адвоката

Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики його помічником, якщо адвокат:

1) не забезпечив ознайомлення останнього з цими Правилами;

2) не здійснював належного контролю за діями помічника, залученого ним до виконання окремих робіт за дорученням, передбаченим угодою між адвокатом і клієнтом про надання правової допомоги;

3) своїми розпорядженнями і порадами або особистим прикладом сприяв порушенню помічником Правил адвокатської етики.

Стаття 79. Відповідальність керівників адвокатських об'єднань за незабезпечення умов для дотримання Правил адвокатської етики

Адвокат, що є керівником адвокатського об'єднання (адвокати — члени колегіального керівного органу адвокатського об'єднання), може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за невиконання вимог статті 74 цих Правил, **а** також за прийняття ним (ними) рішень, які тягнуть порушення Правил адвокатської стики.

Стаття 80. Загальні засади застосування дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики

(1) При застосуванні дисциплінарних стягнень за порушення Правил адвокатської етики дисциплінарні органи адвокатури мають виходити із загальних засад юридичної відповідальності, зокрема повинні застосовувати заходи дисциплінарної відповідальності лише за винні порушення.

(2) Щодо відносин дисциплінарної відповідальності адвокатів діє презумпції невинуватості.

Стаття 81. Роль регіональних дисциплінарних органів адвокатури в роз'ясненні Правил адвокатської етики

(1) У випадках, коли в конкретній ситуації адвокату важко визначити варіант поведінки, який у певних обставинах відповідав би нормам цих Правил, він може звернутися за роз'ясненням до відповідного регіонального дисциплінарного органу адвокатури.

(2) Дії адвоката, що відповідають роз'ясненню регіонального дисцип лінарного органу адвокатури, не можуть бути поставлені йому за провину і тягта накладення дисциплінарною стягнення.

Додатковий матеріал до розділу «Конституційне законодавство»

Пленум Верховного Суду України

ПОСТАНОВА

від 1 листопада 1996 р. № 9

Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя

Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутись до суду хія захисту своїх конституційних прав і свобод. Конституція має найвищу юриіичну силу, а її норми є нормами прямої дії. Це зобов'язує суди при розгляді конкретних справ керуватись насамперед нормами Конституції України.

З метою правильного застосування норм Конституції при здійсненні правосуддя Пленум Верховного Суду України постановляє дати судам такі роз'яснення:

1. Відповідно до ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верхо венства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпо середньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та вико навчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом пра восуддя.

Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного і якісного розгляду конкретних справ. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст. 22 Конституції закріплені в ній права і свободи людини й громадянина не є вичерпними.

2. Оскільки Конституція України, як зазначено в її ст. 8, має найвищу юридич ну- силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ ма ють оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосову вати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції в будь-якій стадії розгляду справи.

Суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі:

1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом;

2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;

3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України;

4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України.

кщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй.

3. Слід мати на увазі, що суд не може, застосувавши Конституцію як акт пря мої дії, визнати неконституційними закони чи правові акти, перелічені в ст. **150** Конституції, оскільки це віднесено до виключної компетенції Конституційного Суду України.

Разом з тим суд може на підставі ст. 144 Конституції визнати такими, що не відповідають Конституції чи законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а на підставі ст. 124 Конституції — акти органів державної виконавчої влади: міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій тощо. Звернення до Конституційного Суду України в такому разі не вимагається.

4. Виходячи з положення ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України.

5. Судам необхідно виходити з того, що нормативно-правові акти будь-якого державного чи іншого органу (акти Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, норма-1 тивно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, акти органів місцевого самоврядування, накази та інструкції міністерств і відомств, накази керівникії підприємств, установ та організацій тощо) підлягають оцінці на відповідність як Конституції, так і закону.

Якщо при розгляді справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт який підлягав застосуванню, не відповідає чи суперечить законові, суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини.

6. Згідно з ч. 2 ст. 6 Конституції органи законодавчої, виконавчої та судове*

злади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією. £ чинними в частині, що не суперечить їй (ст. 1 розділу XV Конституції). У зв'язку з цим при розгляді справи суд може на підставі Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства СРСР» застосувати нормативні акти колишнього і Союзу РСР, які не суперечать Конституції і законам України.

7. Звернути увагу судів на те, що згідно з ч. 2 ст. 57 Конституції є нечинними. а отже, не можуть застосовуватись ті закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, які не доведені до відома населення у встановленому законом порядку. Це означає, що судове рішення не може грунту ватись на неоприлюднених нормативно-правових актах такого змісту.

8. З урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні І здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі пра вовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції), судам підвідомчі всі :пори про захист прав і свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі в прий- І нятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку.

Статтею 55 Конституції кожній людині гарантовано право на оскарження в оді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових осіб і службових осіб, а тому суд не повинен відмовляти особі в "рийнятті чи розгляді скарги з підстав, передбачених законом, який це право обмежує.

9. Згідно зі ст. 10 Конституції державною мовою в Україні є українська мова, всебічний розвиток і функціонування якої в усіх сферах суспільного життя на всій території України забезпечується державою. Виходячи з цього конституційного положення судочинство в Україні має провадитися українською мовою. На вико нання ч. 4 ст. 10 Конституції суд за клопотанням осіб, які беруть участь у розгляді справи, зобов'язаний застосовувати при провадженні судочинства й іншу мову в порядку, визначеному законом (наприклад, Кримінально-процесуальним, Цивільним процесуальним кодексами).

Суд має суворо додержувати вимог ч. З ст. 19 КПК про те, що слідчі й судові документи відповідно до встановленого цим Кодексом порядку, вручаються обвинуваченому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє.

10. Конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (ст. 129 Конституції) зобов'язують суд ^езпечита всім їм рівні можливості щодо нщння ТШШШННЯ Д0ШІ8, з№ лення клопотань та здійснення інших процесуальних прав.

11. При вирішенні цивільних справ суд має виходити з поданих сторонами доказів. Поряд із цим він може запропонувати позивачеві чи відповідачеві подати додаткові докази, а в разі, коли сторони не в змозі їх зібрати, а без них правильно вирішити справу неможливо, — за клопотанням сторін сам витребувати такі докази.

12. При розгляді трудових спорів судам слід мати на увазі, що ч. З ст. 43 Конституції використання примусової праці заборонено. У зв'язку з цим не можуть застосовуватись як такі, що суперечать Конституції, правила статей 32-34 КЗпП, відомчих положень чи статутів про дисципліну тощо, які передбачають можливість тимчасового переведення працівника без його згоди на іншу роботу в порядку дисциплінарного стягнення, у разі виробничої необхідності або про-

стою, а також можливість виконання ним роботи, не передбаченої трудовим договором.

Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота, що виконується особою, чи служба, яку вона несе за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

13. Відповідно до ст. 39 Конституції громадяни мають право збиратися мирно. без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, завчасно сповіщаю чи про них органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Справи про обмеження цього права розглядаються судами в порядку, встановленому для справ, що виникають з адміністративно-правових відносин.

14. Тим, хто працює, Конституція гарантує право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення цього права встанов люється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку (ст. 44 Конституції).

Рішення про визнання страйку незаконним ухвалюється судом на підставі Конституції і чинного законодавства. Страйк має визнаватися незаконним, наприклад, коли працюючі добиваються в такий спосіб політичних цілей, або коли ним створюється загроза життю і здоров'ю, правам і свободам інших людей, або коли він організовується чи здійснюється у державних органах, на підприємствах та в організаціях, на які покладено забезпечення обороноздатності, правопорядку і безпеки країни, на безперервно діючих виробництвах, зупинення яких пов'язане з тяжкими або небезпечними наслідками, тощо.

За примушування до участі або до неучасті у страйку винні особи несуть відповідальність у встановленому законом порядку.

15. З урахуванням конституційного положення про те, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду (ст. 47 Конституції), судам слід при вирішенні житлових спорів виходити з непри пустимості виселення в адміністративному порядку за санкцією прокурора осіб. які самоуправно зайняли жиле приміщення або проживають у будинках, що загрожують обвалом.

При розгляді спорів про право користування жилим приміщенням необхідне брати до уваги, що ст. 33 Конституції гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування та вільний вибір місця проживання. Це означає, що наявність чи відсутність прописки самі по собі не можуть бути підставою для визнання права користування жилим приміщенням за особою, яка там проживала чи вселилась туди як член сім'ї наймача (власника» приміщення, або ж для відмови їй у цьому.

16. Суди мають суворо додержувати передбаченого ст. 56 Конституції права особи на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядуван ня матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою відповідно до ст. 62 Конституції лише безпідставно засудженій особі у разі скасування вироку як неправосудного.

17. Вирішуючи спори, що випливають із права приватної власності громадян, суди повинні виходити з положень ст. 41 Конституції про те, що це право є непо рушним і ніхто не може бути протиправно його позбавлений. Примусове відчу-

ження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, які встановлені законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості (крім умов воєнного чи надзвичайного стану, коли можливе наступне відшкодування). Судам необхідно мати на увазі, що відповідно до ч. 6 ст. 41 Конституції конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. У зв'язку з цим справи про адміністративні правопорушення, за вчинення яких законом передбачено конфіскацію приватного майна особи, повинні розглядатися тільки судами.

18. При розгляді кримінальних справ має суворо додержуватись закріплений у ч. 1 ст. 62 Конституції принцип презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. При цьому неприпустимо покладати на обвинуваченого (підсудного) доведення своєї невинуватості.

Звернути увагу судів на те, що згідно з ч. 3 зазначеної статті усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь останньої.

Статтею 129 Конституції до основних засад судочинства віднесено змагальність сторін, забезпечення доведеності вини та підтримання в суді державного обвинувачення, яке згідно зі ст. 121 Конституції покладається на прокуратуру. Виходячи з цього при відданні особи до суду слід в усіх справах, що надійшли до суду з обвинувальним висновком, визнавати обов'язковою на підставі п. 1 ст. 253 КПК участь у судовому засіданні прокурора.

19. Відповідно до ст. 59 Конституції кожен має право на захист від обвинувачення та на правову допомогу. Тому, розглядаючи кримінальну справу, суд у передбачених законом випадках має забезпечити обвинуваченому право на захист.

Визнання особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за умови доведеності її вини. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст. 62 Конституції обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом. Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

20. Відповідно до вимог ст. 63 Конституції особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, а отже, вона не може бути змушена свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Пропонуючи підсудному дати пояснення щодо пред'явленого обвинувачення та відомих йому обставин справи, суд має одночасно роз'яснити йому, а також його дружині чи близькому родичу зміст ст. 63 Конституції. Якщо під час провадження дізнання чи попереднього слідства підозрюваному, обвинуваченому, його дружині чи близькому родичу цього не було роз'яснено, показання зазначених осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком недопустимість їх використання як засобів доказування.

Роз'яснити судам, що з урахуванням зазначеного конституційного положення члени сім'ї чи близькі родичі обвинуваченого, цивільного позивача або цивільного відповідача не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за

відмову від дачі показань. У разі ж, коли зазначені особи погодились давати показання, вони несуть відповідальність за завідомо неправдиві показання.

21. Конституційне положення про здійснення правосудця виключно судами зобов'язує їх розглядати кримінальні справи і про злочини, перелічені у ч. 1 ст. 27 КПК. У зв'язку з цим суд не може передати матеріали такої справи на розгляд товариського суду в порядку, передбаченому ст. 51 КК та ст. 8 КПК.

22. Гарантовані статтями ЗО і 31 Конституції недоторканність житла і таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції є невід'ємним правом особи. Дозвіл на проникнення до житла чи до іншого володіння особи, на накладення арешту на кореспонденцію, її виїмку в поштово-телеграфних установах та на зняття інформації з каналів зв'язку надається тільки судом. За результатами розгляду матеріалів про надання такого дозволу, який здійснюється судом з додержанням таємниці слідства, ухвалюється процесуальне рішення.

Слід мати на увазі, що статті 9 і 13 Перехідних положень Конституції (розділу XV) на дію ст. ЗО (в частині надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи) та ст. 31 Конституції не поширюються.

23. Відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції судові рішення ухвалюються іменем України і є обов'язковими до виконання на всій її території усіма без винятку ор ганами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, організа ціями, установами, посадовими особами, а також окремими громадянами та їх об'єднаннями.

У разі невиконання судових рішень суди мають піддавати винних у цьому осіб встановленій законом відповідальності.

24. Звернути увагу судів на те, що керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України щодо застосування чинного законодавства, дані до введення в дію Конституції України, можуть застосовуватись при розгляді справ у частині, що не суперечить Конституції.

Іменем України РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника)

м. Київ

від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000

Справа № 1-17/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:
Скоморохи Віктора Єгоровича — головуючий,
Вознюка Володимира Денисовича — суддя-доповідач,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу про офіційне тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 42, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне звернення громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність неоднозначного застосування положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу

України щодо права вільного вибору захисника під час розгляду кримінальних справ.

Заслухавши суддю-доповідача Вознюка В. Д. та вивчивши матеріали справи. Конституційний Суд України установив:

1. Громадянин Солдатов Г. І. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статей 55, 59 Конституції України, ст. 44 та глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України, ста тей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Не обхідність в офіційному тлумаченні наведених правових норм він обґрунтовує тим, що під час попереднього розслідування кримінальної справи слідчий, прокурор та суд загальної юрисдикції відмовили йому в задоволенні клопо тання про допуск як захисника працівника приватної юридичної фірми, з якою він уклав угоду-доручення на представництво його інтересів у кримінальній справі. Зазначені посадові особи та суд посилались на відсутність у працівника цієї юридичної фірми свідоцтва про право на занят тя адвокатською діяльністю.

Така відмова, як стверджує громадянин Солдатов Г. І., призвела до порушення його конституційного права на вільний вибір захисника своїх прав.

2. Додані до конституційного звернення документи свідчать, що стосовно Солдатова Г. І. було порушено кримінальну справу, в якій його визнано підозрю ваним у вчиненні злочину. У зв'язку з цим він заявив клопотання про допуск захисником його прав працівника приватної юридичної фірми, яка має право на здійснення представництва громадян за їхнім дорученням у кримінальних справах. Слідчим податкової міліції було відмовлено у задоволенні клопотання з тих мотивів, що працівник цієї фірми не має свідоцтва про право на заняття адво катською діяльністю.

Дії слідчого Солдатов Г. І. оскаржив прокурору м. Маріуполя Донецької області. Скаргу було відхилено з посиланням на те, що слідчим прийнято рішення відповідно до вимог ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України. Солдатов Г. І. звернувся до Жовтневого районного суду м. Маріуполя із скаргою на дії слідчого та прокурора щодо відхилення його клопотання. Суд визнав дії зазначених посадових осіб неправомірними і зобов'язав слідчого допустити працівника приватної юридичної фірми захисником Солдатова Г. І. у кримінальній справі.

Судова колегія Донецького обласного суду за касаційним поданням прокурора м. Маріуполя скасувала рішення районного суду і припинила провадження у справі, мотивуючи тим, що відповідно до ч. 2 ст. 59 Конституції України для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура, а за положенням ч. 1 ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України захисником підозрюваного, обвинуваченого і підсудного допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Відповідно до роз'яснень, що містяться в пункті 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист» від 7 липня 1995 року № 10 (з наступними змінами), як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються лише особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, що видається їм згідно з вимогами ст. 2 Закону України «Про адвокатуру». Не можуть допускатися до участі у справі як захисники особи, які мають інші документи (ліцензії) на здійснення юридичної практики чя підприємницької діяльності тощо.

Таким чином, матеріали справи свідчать про наявність неоднозначного застосування положень ст. 59 Конституції України щодо гарантії підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на вільний вибір захисника.

3. Стосовно клопотання громадянина Солдатова Г. І. дати офіційне тлумачення положень ст. 55 Конституції України та глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України Конституційний Суд України своєю ухвалою відмовив у відкритті конституційного провадження, оскільки офіційне тлумачення положень ст. 55 Конституції України дано рішеннями Суду від 25 листопада 1997 року N° 6-зп та від 25 грудня 1997 року № 9-зп. Що ж до офіційного тлумачення глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України, то у конституційному зверненні не дотримано вимог статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України», тобто не вказано, які саме положення цієї глави потребують офіційного тлумачення.

4. Відповідно до положень частини другої статті 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституція України гарантує права і свободи людини і громадянина *(ч.* 2 ст. 22), які не можуть бути обмежені за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками <ч. 2 ст. 24). Права і свободи є основним елементом правового статусу людини і громадянина. Діставши закріплення в Конституції України, права і свободи визначають міру можливої поведінки людини і громадянина, відображають певні межі цих прав і свобод, можливість користуватися благами для задоволення своїх інтересів.

З метою забезпечення реалізації закріплених прав і свобод людини і громадянина Конституція України встановлює відповідні правові гарантії. Зокрема, в ч. 1 ст. 59 Конституції України закріплено право кожного на правову допомогу. Право на правову допомогу — це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги.

Держава в особі відповідних органів визначає певне коло суб'єктів надання правової допомоги та їх повноваження. Аналіз чинного законодавства України з цього питання дає підстави визначити, зокрема, такі види суб'єктів надання правової допомоги:

—державні органи України, до компетенції яких входить надання правової допомоги (Міністерство юстиції України, Міністерство праці та соціальної політики України, нотаріат тощо);

— адвокатура України як спеціально уповноважений недержавний професійний правозахисний інститут, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах (ч. 2 ст. 59 Конституції України);

— суб'єкти підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України;

— об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод (ч. 1 ст. 36
Конституції України).

5. Положення ч. 1 ст. 59 Конституції України гарантує кожному право на вільний вибір захисника своїх прав. Визначення поняття «захисник» у чинному законодавстві України відсутнє. У Конституції України це поняття вживається та кож у ч. 4 ст. 29, положення якої гарантують кожному заарештованому чи затри маному можливість користуватися правовою допомогою захисника.

Відповідно до ч. 1 ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. За згодою підсудного допускаються близькі родичі, опікуни або піклувальники. Ця процесуальна норма визначає, що у досудовому провадженні кримінальної справи як захисники допускаються лише адвокати, а при судовому розгляді такої справи як захисники допускаються адвокати і за згодою підсудного — близькі родичі, опікуни або піклувальники.

Інше чинне процесуальне законодавство України не містить терміна «захисник», а вживає поняття «представництво в суді». Представниками сторін і третіх осіб, крім представників за законом, можуть бути також адвокати. Ці положення закріплено у статтях 110, 111, 112 Цивільного процесуального кодексу України, у ст. 28 Арбітражного процесуального кодексу України. Процесуальні положення Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачають право фізичної особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката (ст. 268).

Науково-теоретична та довідково-енциклопедична література не містить однозначного визначення терміна «захисник». За одним тлумаченням цей термін ототожнюється з терміном «адвокат», за іншим — терміну «захисник» надається більш широке значення.

Закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (ч. 1 ст. 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може бути реалізоване фізичною особою у цивільному, арбітражному, адміністративному і кримінальному судочинстві.

Про загальність положень ч. 1 ст. 59 Конституції України свідчить положення ч. 2 ст. 63 Конституції України, яке окремо закріплює право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист. Що ж стосується права підозрюваного, обвинуваченого і підсудного на захист від обвинувачення в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г. І., то Конституційний Суд України виходить з такого.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 року, передбачає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, вибраного ним на власний розсуд (ст. 6). У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, ратифікованому Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VH1. зазначено, що держава повинна гарантувати кожному, чиї права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, і таке право повинно встановлюватись судовим або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави (ст. 2), та можливість вільного вибору обвинуваченим захисника (п. 3 ст. 14). «Основні принципи, що стосуються ролі юристів», прийнят: восьмим Конгресом ООН з питань попередження злочинності і поводження з правопорушниками 27 серпня — 7 вересня 1990 р., передбачають, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства

(принцип 1); жодний суд чи адміністративний орган, в якому визнається право на адвоката, не відмовляється визнавати права юриста відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу було відмовлено в праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права і практики та цих принципів (принцип 19).

Таким чином, наведені міжнародно-правові акти передбачають право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або через вільно вибраного ним на власний розсуд захисника з-поміж юристів, які можуть надати ефективний правовий захист. Ці положення міжнародно-правових актів щодо права фізичної особи на захист від обвинувачення відтворені у положеннях частини першої ст. 59 Конституції України, які закріплюють право кожної фізичної особи на правову допомогу і право вільного вибору захисника з метою захисту від обвинувачення.

Положення частини другої статті 59 Конституції України про те, що для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура, не може тлумачитись як право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного вибирати захисником лише адвоката, тобто особу, яка має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю відповідно до Закону України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р. (ст. 2). Це положення треба розуміти як одну з конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката, тобто особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю. У такий спосіб держава бере на себе обов'язок забезпечити реальну можливість надання особам кваліфікованого захисту від обвинувачення, якщо цього вимагають інтереси правосуддя. Допуск приватнопрактикуючого юриста, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, як захисника ніяк не порушує право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист.

Отже, положення ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г. І. треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення, а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

6. Частина 1 ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, зокрема, визначає: «Як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю». Положення ч. 1 ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає право особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката. За своїм змістом положення цих правових норм передбачають можливість допуску лише адвокатів як захисників підозрюваного, обвинуваченого і підсудного або особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, тобто інші фахівці у галузі права захисниками не допускаються.

Обмеження права підозрюваного, обвинуваченого і підсудного та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, на вільний вибір захисниками інших юристів, які мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, суперечить положенням ч. 1 ст. 59 та ст. 64 Конституції України, за якими конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Зокрема, не можуть бути обмежені у будь-який спосіб права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 55, 59, 63 Конституції України.

Згідно з положеннями ч. 3 ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Закріплення лише за адвокатами права на здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого і підсудного від обвинувачення та надання юридичної допомоги особам, які притягаються до адміністративної відповідальності, не сприяє конкуренції щодо надання кваліфікованої правової допомоги у цих сферах і підвищенню кваліфікації фахівців у галузі права.

Таким чином, положення ч. 1 ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, та ч. 1 ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за яким обмежується право на вільний вибір особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, як захисника, крім адвоката, іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, не відповідають положенням ч. 1 ст. 59 Конституції України.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, статтями 50, 61, 63, 65, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України вирішив:

1. Положення ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав», в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г. І. треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

2. Положення ч. 2 ст. 59 Конституції України про те, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення... в Україні діє адвокатура», треба розуміти як одну із конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката — особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю.

3. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконсти туційними):

—положення ч. 1 ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

—положення ч. 1 ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за яким обмежується право на вільний вибір особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

4. Положення ч. 1 ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України та ч. 1 ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, визнані неконсти-

туційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

5. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина США Глотова Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень статей 42, 43 Конституції України, Закону України «Про адвокатуру» і статті 1 Закону України «Про підприємництво» та визнання неконституційними положень статей 2, 17 Закону України «Про адвокатуру»

м. Київ від 1 жовтня 2002 р. №

51-у/2002

Справа № 2-53/2002

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:
Скоморохи Віктора Єгоровича — головуючий,
Вознюка Володимира Денисовича — суддя-доповідач,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенка Володимира Івановича,
Козюбри Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Ткачука Павла Миколайовича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,

розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина США Глотова Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень статей 42, 43 Конституції України.

Закону України «Про адвокатуру» і статті 1 Закону України «Про підприємництво» та визнання неконституційними положень статей 2, 17 Закону України «Про адвокатуру».

Заслухавши суддю-доповідача Вознюка В. Д. та розглянувши матеріали конституційного звернення, Конституційний Суд України установив:

1. Громадянин США Глотов О. Л. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням щодо офіційного тлумачення положень статей 42, 43 Конституції України, Закону України «Про адвокатуру» і ст. 1 Закону України «Про підприємництво» та визнання неконституційними положень статей 2, 17 Закону України «Про адвокатуру».

Необхідність такого тлумачення суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що чинне українське законодавство обмежує його права як іноземного громадянина.

2. Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань) своєю Ухвалою від 18 липня 2002 р. відмовила у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пунктів 1, 2 ст. 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

3. З матеріалів конституційного звернення вбачається, що громадянин США Глотов О. Л. бажає займатися в Україні адвокатською діяльністю. Проте, на його думку, чинним законодавством це питання щодо осіб, які не мають громадянства України, не врегульовано. Так, положенням ст. 26 Конституції України гарантовано іноземцям, які перебувають в Україні на законних підставах, право користуватися тими ж правами і свободами, як і громадянам України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Однак, всупереч зазначеним положенням Конституції України, Закон України «Про адвокатуру» виключає можливість для осіб, які не є громадянами України, займатися адвокатською діяльністю в Україні. У зв'язку з цим суб'єкт права на конституційне звернення просить визнати неконституційними положення статей 2, 17 Закону України «Про адвокатуру».

4. Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно до ст. 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» може бути лише наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Однак у матеріалах справи не наведено фактів неоднозначного застосування судами України, іншими органами державної влади перелічених автором конституційного звернення положень статей Конституції та законів України і немає даних, які б офіційно підтверджували звернення громадянина Глотова О. Л. в зазначені органи, а також вчинення будь-яких актів чи дій службовими чи посадовими особами, що призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Прохання громадянина Глотова О. Л. щодо офіційного тлумачення в цілому Закону України «Про адвокатуру» не може бути задоволене, оскільки відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» суб'єкт права на конституційне звернення повинен зазначити конкретні статті (окремі положення) Конституції України або Закону України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України.

Згідно з вимогами пунктів 4, 5 ч. 2 ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційне звернення повинно містити також обґрунтування

необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України, дані щодо документів і матеріалів, на які посилається суб'єкт права на конституційне звернення, з обов'язковим доданням копій.

Громадянин Глотов О. Л. також стверджує про те, що Конституційний Суд України своїм Рішенням від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 у справі про право вільного вибору захисника створив прецедент, оскільки, незважаючи на те, що громадянин Солдатов Г. І. не є суб'єктом права на конституційне подання з питань конституційності, Конституційний Суд України своїм рішенням визнав неконституційними окремі положення законів України. Зазначене твердження є неприйнятним, тому що відповідно до частини третьої ст. 61 Закону України «Про Конституційний Суд України» у разі, якщо у процесі розгляду справи за конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на прийняття рішення у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними.

Індивіди, зокрема іноземці, особи без громадянства, відповідно до ст. 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» не є суб'єктами права на конституційне подання з питань конституційності.

Згідно з частиною четвертою статті 8 Закону України «Про правовий статус іноземців» іноземці не можуть призначатися на окремі посади або займатися певною трудовою діяльністю, якщо відповідно до законодавства України призначення на ці посади або заняття такою діяльністю пов'язано з належністю до громадянства України.

Отже, чинним законодавством для іноземців встановлено певні обмеження щодо заняття певними видами трудової діяльності.

Таким чином, конституційне звернення не відповідає вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України», а тому підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив:

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина США Глотова Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень статей 42, 43 Конституції України, Закону України «Про адвокатуру» і статті 1 Закону України «Про підприємництво» та визнання неконституційними положень статей 2, 17 Закону України «Про адвокатуру» на підставі пунктів 1, 2 ст. 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — відсутність встановленого Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» права на конституційне подання; невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною і не може бути оскарженою.

Додатковий матеріал до розділу «Цивільне законодавство»

Пленум Верховного Суду України

ПОСТАНОВА

від 28 вересня 1990 р. № 7

Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій

Важливою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України, є судовий захист від протиправних посягань на його честь та гідність.

В цілому вірно вирішуючи справи, порушені у відповідності зі ст. 7 Цивільного кодексу України, а також про наклеп і образу, суди разом з тим ще допускають порушення законодавства, що регулює захист честі і гідності громадян та організацій. Мають місце випадки безпідставної відмови у порушенні кримінальних справ про зазначені злочини. При судовому розгляді справ не завжди повно з'ясовуються обставини поширення відомостей або вигадок і чи відповідають вони дійсності та ганьблять особу.

Деякі суди не мотивують відповідно до вимог закону вироків і рішень, при незадоволенні позовів не визначають спосіб і строк спростування відомостей, що порочать позивача. Все це призводить до прийняття помилкових судових рішень.

Недостатня увага приділяється виконанню судових рішень, виявленню та усуненню причин і умов, що сприяли вчиненню даних правопорушень. Непоодинокі факти тяганини у розгляді скарг і справ.

Пленум Верховного Суду України постановляє:

1. Звернути увагу судів на необхідність точного й неухильного застосування ст. 7 Цивільного кодексу України та кримінального законодавства про відповідальність за наклеп і образу, що є важливою умовою здійснення захисту честі, гідності і ділової репутації громадян і організацій. Судам необхідно вжити заходів до поліпшення розгляду справ і скарг про дані правопорушення, усунути недоліки, що мають місце в цій роботі.

2. Оскільки вибір способу захисту честі і гідності належить громадянинові, суддя, приймаючи заяву або скаргу, зобов'язаний з'ясувати, чи просить заявник спростувати поширені відомості у порядку цивільного судочинства, чи вимоги його полягають в притягненні особи до кримінальної відповідальності за наклеп або образу В необхідних випадках суддя повинен роз'яснити порядок судового захисту честі і гідності.

3. При розгляді цивільних справ, порушених у порядку ст. 7 Цивільного кодексу України, суди повинні з'ясувати, чи поширені відомості, про спростування яких пред'явлений позов, порочать вони честь, гідність і ділову репутацію позивача та чи відповідають дійсності.

Під поширенням відомостей слід розуміти опублікування їх у пресі, передачу по радіо, телебаченню, з використанням інших засобів масової інформації, викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам, повідомлення в публічних виступах, а також в іншій формі невизначеному числу осіб або хоча б одній людині.

Поширенням відомостей також є вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, лозунгів, інших творів, а так само розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать честь і гідність громадянина або організації.

Проте повідомлення таких відомостей лише особі, якої вони стосуються, не може визнаватись їх поширенням.

До відомостей, що порочать особу, слід відносити ті з них, які принижують честь і гідність громадянина або організації в громадській думці чи думці окремих громадян з точки зору додержання законів, загальновизнаних правил співжиття та принципів людської моралі.

4. У порядку цивільного судочинства не можуть розглядатися позови про спростування відомостей, які містяться у вироках та інших судових рішеннях, а також у постановах слідчих та інших відповідних органів, для оскарження яких законом встановлено інший порядок.

5. Роз'яснити судам, що згідно з п. 1 ч. 1 ст. 5 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) позов про спростування відомостей, що порочать честь і гідність, може бути пред'явлено особою, про яку поширені такі відомості, а так само близькими родичами цієї особи, коли відомості прямо чи посередньо їх порочать. Заінтересована особа має право на судовий захист у зазначеному порядку також у разі поширення таких відомостей щодо члена її родини або іншого родича, який помер.

Відповідно до положень ч. 4 ст. 32 Конституції України та п. 3 ч. 1 ст. 5 ЦПК, кожен має право вимагати в судовому порядку спростування недостовірної інформації, що порочить честь і гідність членів його сім'ї.

Позов про спростування відомостей, які порочать честь і гідність неповнолітнього або особи, визнаної недієздатною, може бути пред'явлено законним представником, який не є членом їх сім'ї (батьками, усиновителями, опікунами, піклувальниками), а також прокурором у порядку ст. 118 ЦПК.

У випадках поширення відомостей, що принижують репутацію організації, остання, якщо вона є юридичною особою, має право звернутися до суду з вимогами про їх спростування, незалежно від того, якою особою (фізичною чи юридичною) поширено ці відомості.

6. Відповідачем у справі про захист честі і гідності може бути фізична або юри дична особа, яка поширила відомості, що порочать позивача.

Якщо позов пред'явлено про спростування відомостей, опублікованих в пресі або поширених іншими засобами масової інформації (по радіо, телебаченню), як

відповідачі притягаються автор та відповідний орган масової інформації (редакція, агентство, інший орган, що здійснив випуск інформації). При публікації або іншому поширенні відомостей без позначення автора орган масової інформації за вимогою суду зобов'язаний назвати особу, яка надала відомості, про спростування котрих пред'явлено позов.

Встановивши, що автор використав у публікації відомості, одержані з офіційного джерела, суд має обговорити питання про притягнення до участі в справі як відповідача організацію або службову особу, які надали оспорювані позивачем відомості.

При опублікуванні вказаних відомостей без зазначення автора (наприклад, в редакційній статті) відповідачем у справі має бути орган, що здійснив випуск масової інформації.

У позовах про спростування відомостей, викладених у характеристиках, довідках та інших документах, відповідачами визнаються особи, які їх підписали, та підприємства, установи, організації, від імені котрих видано документ.

7. Судам необхідно враховувати, що згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України вимоги громадян або організацій про спростування опублікованих засобами масової інформації відомостей, що не відповідають дійсності й порочать честь і гідність особи, розглядаються судами й у тому разі, коли ця особа попередньо не зверталася до органів масової інформації про спростування зазначених відомостей.

8. Роз'яснити, що при задоволенні позову суд повинен в резолютивній частині рішення зазначити, які саме відомості визнано такими, що не відповідають дійсності та порочать честь і гідність позивача, вказати на спосіб спростування І визначити строк, протягом якого воно має бути здійснене. В необхідних випадках суд може викласти текст спростування відомостей. За загальним правилом відомості, що порочать особу, повинні спростовуватись у спосіб найбільш близький до способу їх поширення (шляхом публікації у пресі, повідомлення по радіо. телебаченню, оголошення на сході громадян, зборах трудового колективу, заміни документа та ін.).

9. Визначаючи спосіб спростування відомостей, суд відповідно до ст. 37 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та іншого законодавства може зобов'язати редакцію (видавництво) опублікувати спростування в спеціальній рубриці або на тій самій полосі і тим самим шрифтом, що й спростовуване повідомлення: в газеті — не пізніше місяця з дня набрання рішенням законної сили, в інших періодичних виданнях — у черговому підготовлюваному випуску.

При спростуванні відомостей по радіо чи телебаченню суд може зажадати від органу масової інформації, щоб резолютивна частина рішення була зачитана диктором в тій самій програмі або циклі передач і в той самий час — не пізніше місяця з дня набрання рішенням законної сили. Вільне редагування органом масово: інформації тексту рішення або коментар до нього, які за змістом є оспорюванням рішення, недопустимі.

10. Суди повинні мати на увазі, що виправдання підсудного в кримінальній справі про наклеп за відсутністю в його діях складу злочину не є перешкодою для потерпілого пред'явити позов у порядку, передбаченому ст. 7 Цивільного кодекс) України, оскільки вимоги про спростування відомостей, що ганьблять його честь і гідність, підлягають задоволенню і в разі їх помилковості.

Разом з тим виправдання підсудного за відсутністю події злочину або поширення відомостей, що відповідають дійсності, не надає потерпілому права вима-

гати спростування відомостей у порядку цивільного судочинства в зв'язку з тим, що у вироку дано оцінку зазначеним обставинам.

11. Під наклепом, передбаченим ст. 125 Кримінального кодексу України, слід розуміти повідомлення винним невизначеній кількості осіб або хоча б одній лю дині завідомо неправдивих вигадок про начебто вчинений потерпілим проти правний чи аморальний вчинок або інших відомостей, що ганьблять потерпіло го. Завідомо неправдивістю визнається очевидний для винного факт невідповід ності відомостей дійсності.

Не є наклепом поширення дійсних відомостей, хоча вони і ганьблять потерпілого, а так само поширення відомостей внаслідок сумлінної помилки особи в їх достовірності (наприклад, при одержанні з офіційних джерел). Не визнається наклепом і повідомлення неправдивих відомостей тільки потерпілому. В такому разі винний може нести відповідальність за образу при наявності ознак цього злочину.

На відміну від наклепу при образі винний принижує честь і гідність потерпілого шляхом висловлювання нецензурних чи брутальних слів,- вчиненням непристойних або насильницьких дій (жесту та ін.) чи дає непристойну оцінку особистим якостям чи поведінці потерпілого в формі, яка різко суперечить прийнятому спілкуванню між людьми.

Одночасне поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганблять потерпшого, та приниження його людської гідності, непристойними висловлюваннями чи діями утворює сукупність злочинів і має кваліфікуватися за статтями 125 і 126 Кримінального кодексу України.

12. Судам слід відмежовувати наклеп від завідомо неправдивого доносу (ст. 177 Кримінального кодексу України), при якому дії винного полягають у повідомленні суду, прокурору, слідчому або органу дізнання завідомо неправдивих відомостей про начебто вчинений або підготовлюваний злочин з метою незаконного притягнення громадянина до кримінальної відповідальності.

13. Суди не повинні допускати безпідставної відмови в порушенні кримінальних справ за наявності достатніх даних, що вказують на ознаки наклепу або образи в діях особи, на яку подано скаргу, а так само порушення справ при відсутності законних підстав.

За ознаками ч. 2 чи ч. 3 ст. 125 Кримінального кодексу України суддя або суд мають право порушити кримінальну справу і без скарги потерпілого. Порушену справу за ч. 2 чи ч. 3, а відносно неповнолітнього і за ч. 1 цієї статті, а також щодо неповнолітнього за ст. 126 цього Кодексу, слід надіслати прокурору для проведення попереднього слідства.

При вирішенні питання про порушення чи відмову в порушенні справи за ст. 125 Кримінального кодексу України суддя або суд не можуть наперед оцінювати докази і відмовляти в порушенні справи за мотивами того, що поширені відомості відповідають дійсності або не ганьблять потерпілого, або є наслідком помилки особи в їх достовірності, оскільки таку оцінку може зробити суд тільки після дослідження доказів у судовому засіданні.

До порушення кримінальної справи суддя або суд згідно з ч. 2 ст. 95 КПК України зобов'язані попередити скаржника про відповідальність за неправдивий донос та взяти у нього відповідну підписку.

14. Виходячи з положення ст. 124 Конституції України про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, матеріали кримінальної справи про злочин, передбачений ст. 125 або 126 КК, не можуть бути передані судом на роз гляд товариського суду в порядку, передбаченому ст. 51 КК та ст. 8 КПК.

15. Вирішуючи питання про вид та міру покарання особі, визнаній винною у наклепі або образі, суди повинні дотримуватись вимог ст. 39 Кримінального кодексу України та постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 22 «Про практику призначення судами кримінального покарання».

16. При прийнятті заяв у цивільних справах про захист честі і гідності судам слід більше уваги звертати на їх відповідність вимогам ст. 137 ЦПК України. Така заява має, зокрема, містити в собі дані про те, які саме відомості, що порочать особу, поширені відповідачем, з зазначенням часу, способу й осіб, яким такі відомості повідомлені, посилання на докази, що стверджують зазначені обставини, а також прохання про спростування відомостей. Позовна заява оплачується державним митом у встановленому ст. 64 ЦПК України розмірі. Невиконання зазначених вимог тягне наслідки, передбачені ст. 139 цього Кодексу.

17. Відповідно до ст. 7 Цивільного кодексу України, відповідач повинен довести, що поширені ним відомості відповідають дійсності. На позивача покладається обов'язок довести лише факт поширення відомостей, які його порочать, особою, до якої пред'явлений позов. Проте позивач має право подати докази невідповідності дійсності таких відомостей.

18. У справах про злочини, передбачені ч. 1 ст. 125 та ст. 126 Кримінального кодексу України, потерпілому належить право підтримувати обвинувачення та подавати необхідні докази. У скарзі на ім'я суду потерпілий повинен викласти прохання про порушення справи щодо конкретної особи, вказати час, місце і спосіб поширення завідомо неправдивих вигадок або нанесення образи, навести докази, що підтверджують вчинення злочину.

19. При підготовці цивільної чи кримінальної справи до судового розгляду суддям необхідно ширше використовувати можливості сторін, потерпілого, підсудного у зібранні й поданні необхідних для розгляду справи доказів. При недостатності доказів суд може вимагати від цих осіб подати додаткові докази або витребувати їх за клопотанням останніх (ст. ЗО ЦПК) або власною ініціативою (ст. 66 КПК).

20. До вирішення питання про порушення кримінальної справи про наклеп або образу суддя у відповідності зі ст. 27 КПК України повинен роз'яснити потерпілому його право на примирення з особою, на яку подано скаргу. В разі, коли примирення досягнуто, суддя має право винести постанову про відмову в порушенні кримінальної справи, а суд (чи суддя одноособово) — винести ухвалу (постанову) про закриття справи за п. 6 ст. 6 КПК України. Проте слід мати на увазі, що не може бути закрита за примиренням потерпілого з обвинуваченим справа про наклеп або образу, порушена прокурором, а також у випадках, передбачених ч. ч. 4 і 5 ст. 27 КПК України.

21. Судам слід мати на увазі, що в одному провадженні в цивільній справі про спростування відомостей, які порочать честь і гідність громадянина або організації, а так само у кримінальній справі по обвинуваченню у наклепі або образі можуть розглядатися вимоги позивача (потерпілого) про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої вказаними неправомірними діями. Суд вирішує такі вимоги відповідно до статей 440 і 441 Цивільного кодексу України, виходячи з принципу відшкодування винним шкоди у повному обсязі.

22. Звернути увагу судів, що відповідно до ст. 7 ЦК щодо вимог про спростування відомостей, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію, та про відшкодування моральної шкоди встановлено строк позовної давності в один рік. який в разі його пропуску з поважних причин може бути поновлено судом.

22[i]. Судам необхідно враховувати, що згідно з п. 10 ст. 65 ЦПК ціна позову, жкий складається з кількох самостійних вимог, визначається загальною сумою них вимог, за винятком вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Тому вимоги про відшкодування моральної шкоди, заявлені у справі за позовом про захист честі, гідності і ділової репу^дцйу а також вимоги, заявлені самостійно, оплачуються державним мдаоадгза ставками, встановленими для позовів немайнового характеру.

23. Судам слід використовувати широкі можливості, що надає розгляд справ про захист честі і гідності в підвищенні культури спілкування між людьми, глибіне з'ясовувати причини поширення неправдивих вигадок та приниження людської гідності образою, реагувати окремими ухвалами (постановами) на непристойну поведінку громадян, а також на умови, що викликали між ними конфлікт.

24. Вказати судам на необхідність своєчасного і повного виконання рішень та вироків. Не можна вважати рішення виконаним, якщо засіб масової інформації, зобов'язаний спростувати відомості, шляхом поміщення коментаря оспорює судове рішення, яке набрало законної сили.

Якщо відомості, які порочать особу, не будуть спростовані відповідачем, то за вимогою позивача суд видає виконавчий лист і вживає заходів до виконання рішення. При невиконанні або неналежному виконанні у встановлений строк рішення про спростування таких відомостей суд може накласти на порушника штраф у порядку і розмірі, передбачених ст. 417 ЦПК України. Штраф стягується в дохід держави. Сплата штрафу не звільняє порушника від обов'язку виконати передбачену судовим рішенням дію.

25. Судовим колегіям Верховного Суду України, іншим судам касаційної та наглядної інстанцій при розгляді зазначених справ у касаційному та наглядному порядку необхідно своєчасно виправляти помилки судів першої інстанції, систе матично аналізувати причини скасування та зміни рішень і вироків, узагальню вати судову практику, використовуючи одержані дані для усунення недоліків у за стосуванні законодавства й запобіганні фактам посягань на честь і гідність грома дян, репутацію організацій.

Верховний Суд України

РОЗ'ЯСНЕННЯ

від 4 серпня 2001 р.

Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ

(Зобов'язання, що виникають з угод)

1. Згідно з ч. 2 ст. 63 Цивільного кодексу Української РСР 1963 р. (далі — ЦК 1963 р.) наступне схвалення власником угоди, вчиненої щодо його майна особою, якій він не надавав відповідних повноважень, робить цю угоду дійсною з моменту її укладення.

2. Відповідно до ст. 46 ЦК, недодержання простої письмової форми угоди тягне за собою її недійсність, тільки у випадках, прямо передбачених законом, а в інших — лише позбавляє сторони права у разі виникнення спору посилатися для підтвердження угоди на показання свідків. У останніх випадках судом можуть

братися до уваги інші засоби доказування (наприклад, розписка про одержання за майно грошей на підтвердження наявності договору купівлі-продажу).

3. На підставі ч. 2 ст. 47 ЦК суд може визнати дійсною угоду, що потребує нотаріального оформлення, коли сторони досягли згоди за всіма її істотними умовами і одна із сторін повністю або частково виконала її, а друга ухиляється д; нотаріального оформлення останньої за відсутності передбачених-законодавством перешкод для цього, у тому числі шляхом укладення щодо предмета зобов'язань нотаріально оформленої угоди з іншою особою.

4. Відповідно до ст. 208 ЦК, суд вирішує питання про примусове виконання не виконаного боржником зобов'язання, якщо його предметом є передача у власність або користування кредиторів індивідуально визначеної речі, а коли боржником є юридична особа чи інший підприємець, діяльність яких пов'язана з виготовленням, продажем, збутом речей, визначених родовими ознаками, — і про передачу таких речей. У разі невиконання боржником зобов'язання виконати певну роботу, щодо виконання якої кредитором за рахунок боржника немає обмежень у законодавстві чи в договорі, суд за позовом кредитора стягує з боржника витрати на виконання цієї роботи. У решті випадків невиконання зобов'язань предметом судового розгляду є вимоги про відшкодування завданих цим збитків (ст. 203 ЦК), про стягнення неустойки (ст. 204 ЦК), а не про примусове виконання зобов'язання.

5. Правила статей 238, 239 ЦК про відповідальність продавця за відсудження у покупця проданої речі не означають, що продавець несе відповідальність переї покупцем із підстав втрати останнім права власності на придбане майно лише Б цих випадках.

Згідно зі ст. 225 ЦК право продажу майна, крім випадків примусового продажу, належить власникові. Якщо продавець не є власником, покупець набуває права власності лише в тих випадках, коли відповідно до ст. 145 ЦК власник не впраЕ витребувати від нього майно.

У тому разі, коли покупець доведе, що куплене у продавця майно вилучене в нього або повернене ним власнику відповідно до ст. 145 ЦК, він має право вимагати на підставі ст. 48 ЦК визнання договору купівлі-продажу недійсним і повернення йому сплаченої грошової суми.

6. Коли продавець на порушення договору не передає покупцеві продану річ. останній відповідно до ст. 231 ЦК вправі вимагати передачі йому цієї речі й відшкодування завданих затримкою збитків або відмовитись від виконання дого вору й вимагати відшкодування збитків.

Якщо виконання договору про майбутній продаж автомобіля чи інших речей за визначеними сторонами умовами стало неможливим у зв'язку зі зростанням цін на одержувані продавцем для реалізації товари, відповідно до правил ст. 209 ЦК продавця можна зобов'язати передати покупцеві річ за визначеною договором ціною покласти на нього відповідальність за невиконання зобов'язання лише в тих випадках, коли умови договору не були виконані з його вини або коли договором було передбачено його відповідальність і за відсутності вини.

7. Відповідно до ст. 162 ЦК, банк не має права односторонньо змінювати умо ви укладеного з вкладником договору щодо визначеного розміру ставки й у тому разі, коли цим договором передбачалась можливість перегляду її розміру відповідно до кон'юнктури і рівня інфляції.

Зобов'язання щодо розміру відсотків може бути припинене відповідно до ст. 220 ЦК угодою сторін про заміну цього зобов'язання іншим.

8. При розгляді позовів до Державного експортно-імпортного банку України (далі — Укрексімбанк) про видачу грошового вкладу, що вносився на рахунок по зивача до Банку зовнішньоекономічної діяльності СРСР (далі — Зовнішекономбанк СРСР), необхідно мати на увазі, що Україна прийняла на себе зобов'язання за внутрішнім боргом уряду колишнього СРСР у межах залишку вкладів у Ощад ному банку, випущених і непогашених позик 1982 і 1990 років, сум компенсацій громадянам на внески за довгостроковими договорами страхування, іншої забор гованості Держбанку СРСР за коштами, використаними для фінансування вит рат союзного бюджету.

Витрати по обслуговуванню цього внутрішнього боргу колишнього СРСР провадяться Україною за рахунок державного бюджету. Порядок і форми виконання цих зобов'язань через Ощадний банк визначаються відповідно до законів від 16 вересня 1992 р. «Про державний борг України», від 21 листопада *19%* р> «Про державні гарантії і відновлення заощаджень громадян України» (зі змінами **від** 17 січня 1997 р. і 24 березня 1998 р.), інших нормативно-правових актів України.

Компенсація заощаджень громадян, поміщених у облігації Державної цільової безпроцентної позики СРСР 1990 р., облігації Державної внутрішньої виграшної позики 1982 р., державні казначейські зобов'язання СРСР, сертифікати Ощадного банку СРСР, провадиться виключно в грошовій формі в строки й у порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Укрексімбанк не є правонаступником Зовнішекономбанку СРСР, і зобов'язань за боргами останнього Україна на себе не приймала. Тому на цей банк України може бути покладено обов'язок виплатити суми, внесені на ім'я позивача в Зовнішекономбанк СРСР, якщо зазначені внески надійшли від останнього на рахунок тих його структурних підрозділів в Україні, які були включені до складу Укрексімбанку.

Разом з тим слід мати на увазі, що у зв'язку зі згодою Російської Федерації частково компенсувати суму заблокованих у колишніх відділеннях зазначеного банку СРСР вкладів найбільш незахищених фізичних осіб України Кабінет Міністрів останньої постановою від 2 грудня 1997 р. № 1353 «Про порядок розрахунків з громадянами — власниками рахунків у колишніх відділеннях Зовнішекономбанку СРСР на території України» визначив Укрексімбанк уповноваженим банком щодо цих розрахунків.

Кошти, що сплачуються цим банком України за рахунок перерахованих Зовнішекономбанком Російської Федерації, мають цільовий характер і призначені для розрахунків із найбільш незахищеними вкладниками (пенсіонерами, непрацездатними громадянами з мінімальними доходами і малозабезпеченими громадянами, особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветеранами війни, громадянами, які мають право на спадщину померлого вкладника).

9. При вирішенні питання про переведення на підставі ст. 114 ЦК прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним із порушенням пра ва привілеєвої купівлі частки у спільній частковій власності, в умовах інфляції суд має виходити з дійсної вартості частки на час розгляду справи і з'ясовувати, чи спроможний позивач її сплатити.

10. Чинне законодавство не передбачає заборони на відчуження учасником спільної часткової власності на квартиру своєї частки з додержанням правил ст. 114 ЦК про належне іншим її учасникам право привілеєвої купівлі цієї частки.

Згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, даними в п. 14 постанови від 22 грудня 1995 р. № 20 «Про судову практику у справах за позова-

ми про захист права приватної власності», квартира, що є спільною сумісною чи спільною частковою власністю, на вимогу учасника (учасників) останньої підлягає поділу в натурі, якщо сторонам можливо виділити ізольовані жилі та інші приміщення з самостійними виходами, які можуть використовуватись як окрем: квартири або які можна переобладнати в такі квартири. У протилежному випадку може бути встановлено порядок користування приміщеннями квартири, якщо про це заявлено позов.

Відповідно до ст. 113 ЦК, суд може визначити порядок користування жилим приміщенням для учасників спільної власності на квартиру, які в ній проживав ють, і в тому разі, коли кожному з них не може бути виділено ізольоване приміщення.

Вимоги учасника спільної власності, який не проживає в квартирі, про встановлення порядку користування нею можуть бути задоволені, якщо є можливість надати йому ізольоване жиле приміщення відповідно до його частки або коли інші учасники спільної власності перешкоджають продовженню користування приміщенням.

11. Відповідно до ч. 2 ст. 195 ЦК, грошова сума, що видається однією з до говірних сторін у рахунок належних з неї за договором платежів другій стороні на підтвердження укладення договору й на забезпечення його виконання (завдаток», зчищається у другої сторони, якщо укладений договір не був виконаний з вини сторони, що дала завдаток. Коли ж відповідальною за невиконання укладеного договору є сторона, яка одержала завдаток, вона повинна повернути його другій стороні у подвійному розмірі.

Правила ч. 2 ст. 195 ЦК про залишення завдатку особі, яка його одержала, або стягнення з неї подвійної суми завдатку застосовується в тих випадках, коли між сторонами було укладено договір, але він не виконується з вини якоїсь із сторін У тих випадках, коли сторони домовились укласти договір, але відповідно його не оформили, сплачені в рахунок виконання договору платежі повертаються в тому розмірі, в якому вони давались.

12. У разі відмови судом у визнанні дійсним договору купівлі-продажу будинку, який не було нотаріально оформлено, одержані стороною за розпискою гроші не можуть бути визнані передбаченим ст. 195 ЦК завдатком, який сторона, шо його одержала і не виконала договір, повинна сплатити другій стороні у подвійному розмірі. Правила ст. 195 ЦК поширюються на випадки, коли договір було укладено, а сторона його не виконує. У цьому ж разі договір не був укладений, оскільки не було додержано обов'язкової для цього нотаріальної форми.

13. Оскільки застава є способом забезпечення зобов'язань, договір про неї має укладатись у формі, передбаченій ст. 13 Закону «Про заставу», тобто письмово.

У випадках, коли предметом застави є нерухоме майно, транспортний засіб, космічний об'єкт, товари в обороті або у переробці, договір застави повинен бути нотаріально посвідчений на підставі відповідних правовстановлюючих документів. Виходячи з того, що за ст. 16 зазначеного Закону право застави у шгх випадках виникає з моменту нотаріального посвідчення договору, на останній не можуть поширюватись правила ч. 2 ст. 47 ЦК щодо випадків можливого визнання дійсним договору, укладеного без додержання обов'язкового для нього нотаріального оформлення.

14. При вирішенні спорів про платежі, пов'язані із застосуванням цін і тарифів на певну продукцію, товари й послуги, на які поширюється державне регулюван ня цін, необхідно враховувати, що таке регулювання провадиться і здійснюється в межах і органами, визначеними повноваженнями центральних органів вико-

навчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін і тарифів на окремі види продукції, товарів і послуг (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р.).

Згідно з цими повноваженнями, наприклад, Мінфін за погодженням із Мінекономіки та НБУ затверджує ціни на дорогоцінні метали у виробах і брухті та коштовне каміння, що скуповується у населення; Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні іміністрації встановлюють граничні розміри плати за проживання робітників і стужбовців^у^гуртожитках^ розмір-шіаіи за тіохлуги-г^ноліад^юіьс^_медичними витверезникамиїтрІГорганах внутрішніх справ громадянам у нетверезому стані.

15. За передбаченим ст. 430 ЦК договором про сумісну діяльність, укладеним між громадянами, сторони зобов'язуються сумісно діяти для задоволення своїх особистих побутових потреб. Згідно з ч. 2 ст. 17 Закону «Про власність» майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, що об'єдналися для спільної діяль ності, є їхньою спільною частковою власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Розмір частки кожного визначається ступенем його трудової участі.

Випадки, коли громадяни об'єднують свої кошти для поїздки за кордон, придбання товарів, путівок для лікування, не мають ознак договору про сумісну діяльність (немає самої сумісної діяльності), і тому спори, що виникають у таких випадках, щодо прав і обов'язків сторін мають вирішуватися не за правилами статей 430-433 ЦК, а виходячи із загальних положень ЦК про зобов'язання.

Чинне законодавство не передбачає відшкодування моральної шкоди за неналежне виконання зобов'язань у цих правовідносинах.

16. Згідно зі ст. 371 ЦК за договором добровільного страхування майна при настанні зазначеної у договорі події (страхового випадку) страхова організація зобов'язана відшкодувати страхувальникові понесену шкоду в межах обумовленої договором суми, а не вартість майна на час страхового випадку. Положення цієї норми закону поширюються і на випадки добровільного страхування транспортних засобів.

17. При розгляді справ за участю підприємств транспорту слід враховувати зідповідні положення Закону «Про транспорт» (уведений в дію з 11 січня 1995 р.), зокрема: підприємства транспорту відповідають за втрату, нестачу, псування і пошкодження прийнятого для перевезення вантажу та багажу в розмірі фактичної шкоди, якщо вони не доведуть, що втрата, нестача, псування або пошкодження сталися не з їхньої вини (ст. 13); дисципліна працівників транспорту регулюється статутами (положеннями) про дисципліну працівників окремих видів транспорту, які затверджуються Кабінетом Міністрів України за погодженням із заповідними профспілками (ст. 17).

18. Визначаючи розмір грошової компенсації за майно, яке відповідач мав повернути в натурі, але з різних причин не повертає, суд повинен враховувати, що згідно зі ст. 203 ЦК у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником він зобов'язаний відшкодувати кредитору завдані цим збитки, зокрема, повернути таку суму грошей, яку потрібно витратити, щоб придбати на час розгляду заяви майно, яке належало кредитору і не було повернене в натурі боржником.

19. Якщо майно було продане в порядку, встановленому для виконання судових рішень, скасування в наступному вироку суду, відповідно до якого провадилось виконання, згідно з ч. 2 ст. 145 ЦК не може бути підставою для задоволення

судом вимог про витребування майна від добросовісного набувача і визнання І зв'язку з цим договору купівлі-продажу недійсним.

20. Відповідно до ст. 145 ЦК, від добросовісного набувача майно може бути ви требувано лише в тому разі, коли воно було загублене власником або особою, якій власник передав його у володіння, або викрадене у того чи іншого, або вибу ло з їх володіння іншим шляхом поза їхньою волею.

При відмові у позові про визнання договору купівлі-продажу недійсним у зв'язку з тим, що покупець є добросовісним, з особи, яка провела відчуження майна за відсутності права на це, відповідно до ст. 440 ЦК стягується на користь власника дійсна вартість майна на час розгляду справи.

21. Законодавство не передбачає індексації сум, що стягуються у випадках визнання договору чи іншої угоди недійсною, повернення неякісного товару кредиту тощо.

22. З метою ліквідації заборгованості в забезпеченні легковими автомобілями працівників сільського господарства за продаж державі зерна та здачу споживчій кооперації м'яса в 1991 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 липня 1992 р. № 407-р (згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 1991 р. № 67) відповідні міністерства були зобов'язані забезпечити у 1992 р. виділення для продажу вказаній категорії працівників 8790 автомобілів, у тому числі ЗАЗ-102 «Таврія»-8162 (замість автомобілів «Жигулі» і «Москвич»). ЗАЗ-968м-278, ЗАЗ-969-350 автомобілів.

Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям разом з Мінсільгоспом України запропоновано організувати реалізацію легкових автомобілів за роздрібними цінами, що діяли на 31 грудня 1991 р.

Мінфіну України — компенсувати торговельним організаціям за рахунок державного бюджету різницю між фактичними роздрібними цінами на момент придбання зазначених автомобілів і тими, що діяли на 31 грудня 1991 р.

Продаж автомобілів у зазначеному порядку особам, які не є працівниками сільського господарства, але перед якими відповідно до вказаного розпорядження була заборгованість у продажу автомобілів, є підставою для визнання договору купівлі-продажу недійсним.

При розгляді справи щодо наслідків продажу автомобілів особам, яким цим розпорядженням вони не виділялися, суд має враховувати роз'яснення Пленум} Верховного Суду України, дані у пунктах 6 і 7 постанови від 28 квітня 1978 р. № 3 «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними». Зокрема, в раз: встановлення, що особа, яка придбала автомобіль на умовах, передбачених розпорядженням Кабінету Міністрів України, уклала договір купівлі-продажу з метою, завідомо суперечною інтересам держави і суспільства (наприклад, незаконно придбати автомобіль із державною дотацією), суд визнає цей договір недійсним на підставі ст. 49 ЦК. За відсутності в особи, в якої не було умислу на вчинення угоди із зазначеною метою, можливості повернути торговельній організації автомобіль у такому стані, в якому він був проданий, суд стосовно до правил ч. 2 ст. 48 ЦК замість повернення їй автомобіля має передати його в дохи держави, а на відшкодування його вартості залишити торговельній організації суму, одержану за договором.

За відсутності в сторони (сторін) умислу на вчинення суперечної інтересам держави й суспільства угоди і наявності згоди торговельної організації на одержання від покупця доплати до існуючих на час продажу (вирішення спору» роздрібних цін (за умови, що доплата з бюджету не одержана або повернена) з

юкупця може бути стягнено різницю в цінах без визнання договору 'йсним.

23. Оскільки придбання майна з прилюдних торгів є фактично угодою про штівлю-продаж, сторонами в якій є боржник і набувач, визнання недійсними торгів, або свідоцтва про придбання майна при залишенні останнього набу-ем за собою, коли торги не відбулися, може мати місце в позовному провадженні як із підстав, передбачених ст. 399 ЦПК, так і відповідно до загальних норм ПК про недійсність угод.

24. У тих випадках, коли власник квартири передав документи (свідоцтво про право власності на неї, технічний паспорт, паспорт власника тощо) або саму ізартиру іншій особі для укладення за усним дорученням договору оренди, а ос-[юння, видаючи себе за власника, уклала договір купівлі-продажу квартири і звикла, власник із підстав, що ця особа обманула його і без відповідних повнова жень, не будучи власником квартири, продала її, може вимагати визнання дого вору купівлі-продажу недійсним на підставі ст. 48 ЦК.

При добросовісності покупця цей договір може бути визнаний недійсним у тому разі, коли згідно зі ст. 145 ЦК власник вправі витребувати від нього майно.

При задоволенні позову про визнання договору купівлі-продажу недійсним сплачені покупцем за квартиру гроші стягуються з особи, яка їх не одержала при незаконному продажу. Якщо таку особу не буде встановлено, ці гроші стягуються з власника, який допустив недбалість при передачі документів і квартири для здачі її в оренду і через цю недбалість призвів покупця до збитків.

25. Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, даних у підпункті «є» п. 16 постанови від 28 квітня 1978 р. № 3 «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними», визнання угоди недійсною може мати місце й після смерті громадянина, який був її учасником, у тому числі з підстав, передбачених ст. 55 ЦК. Такі вимоги можуть бути заявлені другою стороною, спадкоємцями померлого, іншими заінтересованими особами та прокурором.

26. Якщо при вирішенні позову про визнання договору купівлі-продажу недійсним із підстав, що насправді покупцем є інша особа, суд встановить, що фактично майно було придбане за кошти іншої особи і для неї та що інших підстав для визнання цієї угоди недійсною немає, вказаний договір відповідно до статей 58, 60 ЦК визнається недійсним лише в частині, що стосується покупця, і покупцем за цим договором визнається особа, за рахунок коштів якої і для якої фактично укладався цей договір.

Зокрема, за умови доведеності, що за договором купівлі-продажу автомобіль насправді був куплений не зазначеним у договорі покупцем, а іншою особою, за її кошти, суд відповідно до ст. 58 ЦК може визнати, що вказаний договір у частині, що стосується покупця, є удаваною угодою і що дійсним покупцем за цим договором є особа, для якої за її кошти був куплений автомобіль.

Договір купівлі-продажу, вчинений особою, яка користувалась пільгами щодо купівлі, за кошти іншої особи і для неї, за позовом останньої може бути відповідно до ст. 58 ЦК визнаний недійсним у частині, що стосується покупця, з одночасним визнанням, що покупцем за цим договором є особа, за кошти якої і для якої фактично відбулась купівля.

27. Відповідно до ст. 58 ЦК, суд обмежується постановленням рішення про виз нання оспореної угоди недійсною, коли встановить, що ця угода була мнимою, тобто укладеною лише про людське око, без наміру створити юридичні наслідки.

Якщо ж суд встановить, що оспорена угода є удаваною, укладеною з метою приховання іншої угоди (наприклад, що договір дарування приховує купівлю-

продаж), суд, визнаючи укладену сторонами угоду недійсною, разом з тим зазначає, яка між сторонами була укладена угода, що приховувалась, і застосовує правила, які регулюють цю угоду.

28. При визнанні угоди недійсною або розірванні договору у випадках, перед бачених законом, стороні повертаються майно чи грошові суми, що були предме том угоди. На вимогу заінтересованої сторони належні їй суми можуть бути виз начені судом з урахуванням збитків, яких вона зазнала внаслідок інфляції, майнових вигід, що набула при цьому інша сторона, якою повертається майно або яка мала його повернути, але не повернула (статті 203, 469 ЦК). Слід визнати правильною практику судів, які залежно від характеру зобов'язань визначають вартість майна (послуг, робіт) з урахуванням цін (вартості) на нього в цій місце вості на час розгляду справи, а коли йдеться про повернення грошових сум. враховують ступінь інфляції за даними Мінстату України, якщо угодою не були встановлені умови використання грошових сум та їх повернення.

Відповідно до ст. 206 ЦПК, присуджуючи майно в натурі, суд має вказати конкретну суму його вартості, яку належить стягнути з відповідача, якщо при виконанні рішення присудженого майна не буде в наявності. Вказівка в рішенні на тещо в цих випадках майно має бути повернено з урахуванням ступеня інфляції, не відповідає цій нормі.

Визначаючи дійсну вартість майна на час розгляду справи, суд може врахувати як висновки експертизи, так й інші докази (документи про рівень ринкових, біржових цін тощо).

29. Згідно зі ст. 419 ЦК при втраті, нестачі або пошкодженні майна, що бую здано на схов, охоронець відшкодовує завдані цим збитки відповідно до обов'язку, передбаченого в законі або договорі. Якщо ж у договорі або в законі такого обов'язку не передбачено, охоронець відповідає за втрату і нестачу майна в розмірі вартості останнього або тієї його частини, якої не вистачає, а за пошкодження майна — в розмірі суми, на яку знизилась його вартість. Відшкодування в натурі цим законом не передбачене.

30. При вирішенні спорів, пов'язаних з обміном будинків чи іншого майна, судам слід враховувати, що до договору міни відповідно до ст. 242 ЦК застосовуються правила про договір купівлі-продажу, якщо інше не випливає зі змісті' відносин сторін. Зокрема, відповідно до ст. 234 ЦК, одержання внаслідок обмін}" речі неналежної якості, якщо її недоліки не були застережені особою, яка давалі річ в обмін, дає особі, що її одержала, підставу вимагати невизнання договору обміну недійсним, а заміни речі, визначеної в договорі родовими ознаками, річчю належної якості, або відповідної доплати, або безоплатного усунення недоліків речі чи відшкодування коштів, витрачених на їх усунення, або розірванні договору з відшкодуванням збитків, яких зазнала особа у зв'язку з одержанням речі неналежної якості.

31. Відповідно до ст. 18 Декрету Кабінету Міністрів України «Про страхування» і ст. 19 Закону України «Про страхування», що діє з моменту його опублікування (ГУ — 1996. — 11 квіт), при настанні страхового випадку страхова організація зобов'язана здійснити виплату страхової суми або страхового відшкодування за заявою страхувальника, його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування, у передбачений договором термін. Страховик несе майнову відповідальність за несвоєчасну виплату страхової суми (страхового відшкодування) шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами договору страхування.

Додатковий матеріал до розділу «Сімейне законодавство»

Пленум Верховного Суду України

ПОСТАНОВА

від 15 травня 2006 р. № 3

Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства у справах про визнання або оспорювання батьківства, материнства та стягнення аліментів, керуючись ст. 55 Закону України від 7 лютого 2002 р. - V 3018-Ш «Про судоустрій України», Пленум Верховного Суду України **постановляє:**

1. Звернути увагу судів на те, що за загальним правилом дії законів та інших нормативно-правових актів у часі (ч. 1 ст. 58 Конституції України) норми Сімей ного кодексу України (далі — СК України) застосовуються до сімейних відносин, які виникли після набрання ним чинності, тобто не раніше 1 січня 2004 р.

До сімейних відносин, які вже існували на зазначену дату, норми СК України застосовуються в частині лише тих прав і обов'язків, що виникли після набрання ним чинності. Ці права й обов'язки визначаються на підставах, передбачених СК України.

2. При розгляді справ названих категорій суди мають ураховувати, що відповідно до п. 2 розд. VII «Прикінцеві положення» СК України норми законодавства, які регулювали шлюбно-сімейні правовідносини, втратили чинність із 1 січня -004 р., за винятком норм розд. V «Акти громадянського стану» Кодексу про дпюб та сім'ю України (далі — КпШС України), які зберігають чинність у частині, що не суперечить СК України, до прийняття спеціального закону.

3. Оскільки підстави для визнання батьківства за рішенням суду, зазначені у ст. 128 СК України, істотно відрізняються від підстав його встановлення, передбачених у ст. 53 КпШС України, суди, вирішуючи питання про те, якою нормою

слід керуватися при розгляді справ цієї категорії, повинні виходити з дати народження дитини.

Так, при розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 р., необхідно застосовувати відповідні норми КпШС України, беручи до уваги всі докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства, в їх сукупності, зокрема, спільне проживання й ведення спільного господарства відповідачем та матір'ю дитини до її народження, спільне виховання або утримання ними дитини.

Справи про визнання батьківства щодо дитини, яка народилася не раніше 1 січня 2004 р., суд має вирішувати відповідно до норм СК України, зокрема ч. 2 ст. 128, на підставі будь-яких доказів, що засвідчують походження дитини вії певної особи й зібрані з дотриманням норм цивільного процесуального законодавства.

4. Справи про визнання батьківства суд розглядає у позовному провадженні. У таких справах позови осіб, зазначених у ч. 3 ст. 128 СК України, приймають ся до судового розгляду, якщо:

—дитина народжена матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду і запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень учинено за прізвищем матері, а ім'я та по батькові дитини записано за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК України);

—у разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання запис про неї та про батька дитини вчинено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина (ч. 1 ст. 135 СК); — батьки дитини невідомі і запис про них у Книзі реєстрації народжень учинено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК України).

Із позовом про визнання батьківства чи материнства можуть звертатися до суду лише особи, зазначені у СК. У разі пред'явлення такого позову іншими особами суддя відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 121 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) відмовляє у відкритті провадження у **справі,** оскільки в таких випадках позивач не має права представляти інтереси дитини.

Поняттям «родичі», яке вживається в СК України, охоплюються такі особи: баба, дід, прабаба, прадід, повнорідні брат і сестра.

«Членами сім'ї» є мачуха, вітчим, які проживають однією сім'єю з малолітніми або неповнолітніми пасинком, падчеркою.

«Інші особи» — це особи, в сім'ї яких виховується дитина. Ними можуть бути тітка, дядько, двоюрідні сестра, брат, а також сусіди чи інші сторонні особи.

5. Спір про походження дитини від осіб, які не перебувають у шлюбі **між** собою і не подали в державні органи реєстрації актів цивільного стану (далі — органи РАПС) спільної заяви про реєстрацію їх як батьків, суд може вирішувати за заявою про визнання батьківства, поданою: одним із батьків; особою, котра вважає себе батьком; опікуном (піклувальником) дитини; іншою особою, на утриманні якої вона перебуває; самою дитиною, яка досягла повноліття.

При зверненні до суду особи, на утриманні якої перебуває дитина і яка не є опікуном (піклувальником), або чоловіка, котрий не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, яка (матір) померла чи оголошена померлою, визнана недієздатною, безвісно відсутньою, позбавлена батьківських прав або не проживає з дитиною не менше шести місяців і не виявляє про неї материнської турботи й піклування, **дія** захисту інтересів дитини до участі у справі необхідно залучити орган опіки та піклування.

6. Особа, котра вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала в шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до останнього, якщо того записано батьком, позов про визнання свого батьківства. Згідно зі ст. 129 СК України зазначена особа може звернутися з такими вимогами у межах строку позовної давності (один рік), перебіг якого починається з дня, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство.

У тих випадках, коли батьком дитини записано конкретну особу, вимоги про визнання батьківства мають розглядатись одночасно з вимогами про виключення відомостей про цю особу як батька з актового запису про народження дитини.

7. За умов, зазначених у п. 4 цієї постанови, заяву до суду про визнання мате ринства відповідно до ст. 131 СК України може подати особа, яка вважає себе матір'ю дитини.

Суд визнає материнство, якщо походження дитини від певної жінки, підтверджено відповідними доказами, у тому числі висновками експертизи.

У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, або смерті жінки, котра вважалась матір'ю останньої, факт їхнього батьківства (материнства) може бути встановлено за рішенням суду в окремому провадженні.

Заяви про встановлення факту як батьківства, так і материнства суд приймає до розгляду, якщо запис про батька (матір) дитини в Книзі реєстрації народжень учинено згідно зі ст. 135 СК України.

Із заявою про встановлення факту батьківства до суду мають право звернутися матір, опікун (піклувальник) дитини, особа, яка її утримує та виховує, а також сама дитина, котра досягла повноліття, а факту материнства — батько й інші перелічені особи. Усі вони беруть участь у справі як заявники, а органи опіки та піклування й інші особи (залежно від обставин справи) — як заінтересовані особи.

8. Умови та порядок визнання батьківства визначено законом, тому в справах названої категорії суд не може визнавати мирові угоди.

Якщо відповідач виявить бажання добровільно подати заяву до органу РАЦС про реєстрацію свого батьківства, суд має відкласти розгляд справи або оголосити перерву на строк, необхідний для вирішення питання в такому порядку, а в разі надання нового свідоцтва про народження дитини — закрити провадження у справі за відсутністю підстав для її судового розгляду (п. 1 ст. 205 ЦПК України).

9. Відповідно до статей 213, 215 ЦПК України, рішення щодо визнання батьківства (материнства) має ґрунтуватися на всебічно перевірених судом даних, ідо підтверджують або спростовують заявлені вимоги чи заперечення проти них, а його резолютивна частина — містити всі відомості, необхідні для реєстрації батьківства (материнства) в органах РАЦС (прізвище, ім'я та по батькові матері й батька, число, місяць і рік їх народження, громадянство, а також номер актового запису про народження дитини, коли та яким органом його вчинено).

Питання щодо походження дитини суд вирішує на підставі будь-яких доказів про це. Висновки експертизи, у тому числі судово-генетичної, необхідно оцінювати з урахуванням положень ст. 212 ЦПК України, згідно з якою жоден доказ не має для суду наперед установленого значення, він оцінює докази в їх сукупності, а результати оцінки відображає в рішенні з наведенням мотивів їх прийняття чи відхилення.

У разі коли ухилення сторони у справі зазначеної категорії від участі в експертизі або від подання необхідних матеріалів, документів тощо унеможливлює її проведення, суд відповідно до ст. 146 ЦПК України може визнати факт, для з'ясування якого її було призначено, або відмовити в його визнанні (залежно від того,

хто зі сторін ухиляється, а також яке значення має для них ця експертиза). Якщо відповідач у такій справі ухиляється від участі у проведенні судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи, суд вправі постановити ухвалу про його примусовий привід.

10. Роз'яснити судам, що в судовому порядку батьківство може бути оспорено як у випадках, коли в Книзі реєстрації народжень батьками дитини записано осіб, які перебували у шлюбі між собою (статті 122, 124 СК України), так і тоді, коли при реєстрації народження дитини її батьком на підставі спільної заяви батьків або заяви чоловіка, котрий визнавав себе батьком, записано особу, яка не перебувала у шлюбі з матір'ю дитини (статті 126, 127 СК України).

11. Судам слід ураховувати, що відповідно до ст. 136 СК України оспорювання батьківства можливе тільки після реєстрації народження дитини і до досягнення нею повноліття, а в разі її смерті не допускається.

Оспорити батьківство мають право особа, яка записана батьком дитини в Кню: реєстрації народжень (ст. 136 СК України), — шляхом пред'явлення позову про виключення відомостей про неї як батька з актового запису про народження дитини, а також жінка, котра народила дитину в шлюбі (ст. 138 СК України), — звернувшись із позовом про виключення із цього запису відомостей про її чоловіка як батька дитини.

Предметом доказування в таких справах є відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною. У разі доведеності цієї обставини сул постановляє рішення про виключення оспорених відомостей з актового запису про народження дитини.

При цьому відповідні вимоги жінки суд може задовольнити лише за умови подання іншою особою заяви про своє батьківство. Особа, яка в момент реєстрації її батьком дитини знала, що не є таким, а також особа, котра дала згоду на штучне запліднення своєї дружини, не мають права оспорювати батьківство.

Для вимог чоловіка про виключення відомостей про нього як батька з актового запису про народження дитини позовної давності не встановлено, а для вимог жінки про виключення з цього запису відомостей про її чоловіка як батька позовна давність становить один рік і її перебіг починається з дня реєстрації дитини.

12. Статтею 137 СК України передбачено можливість оспорювання батьківства й після смерті особи, записаної батьком дитини. Якщо така особа по мерла до народження дитини, оспорити батьківство мають право спадкоємці цієї особи за умови подання нею за життя заяви нотаріусу про невизнання свого батьківства. У разі настання смерті особи після оспорення нею свого батьківства в суді її спадкоємці можуть підтримати позовну заяву відповідно до положень ст. 37 ЦПК про процесуальне правонаступництво в цивільних справах. Коли ж померла особа не знала про те, що її записано батьком дитини, оспорити батьківство вправі її спадкоємці першої черги за законом, названі у ст. 1261 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України): дружина, батьки й діти.

У зазначених випадках батьківство оспорюється шляхом пред'явлення позову про виключення відомостей про померлу особу як батька з актового запису про народження дитини. Для цих вимог позовну давність не встановлено.

13. Згідно зі ст. 139 СК України суд вирішує спори про материнство або за по зовом жінки, яка в Книзі реєстрації народжень записана матір'ю дитини, — про виключення відомостей про неї як матір з актового запису про народження дити ни, або за позовом жінки, яка вважає себе матір'ю дитини, — про визнання її ма теринства і внесення змін до актового запису про народження дитини, в якому записано матір'ю іншу жінку. У разі народження дитини в результаті імплантапі

зародка, зачатого подружжям, в організм іншої жінки або зародка, зачатого чоловіком, який перебуває у шлюбі та іншою жінкою, — в організм його дружини (частини 2, 3 ст. 123 СК України) материнство оспорено бути не може.

Предметом доказування у цих справах є відповідно відсутність кровної спорідненості між дитиною і жінкою, записаною як матір в актовому записі про народження дитини, та наявність такої спорідненості між дитиною й жінкою, яка вважає себе її матір'ю.

Для вимог про оспорювання материнства жінкою, котра записана як матір дитини, позовної давності не встановлено, а для вимог жінки про визнання її материнства позовна давність становить один рік і її перебіг починається із дня, коли жінка дізналася або могла дізнатися, що є матір'ю дитини.

14. Звернути увагу судів на те, що відповідно до ст. 140 СК України стягнення за рішенням суду з особи, записаної батьком або матір'ю, аліментів на дитину не є перешкодою для звернення до суду з позовом про виключення відомостей про них як батька або матері з актового запису про народження цієї дитини.

Задоволення судом зазначених вимог може бути підставою для перегляду рішення про стягнення аліментів у зв'язку з нововиявленими обставинами (п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПК України).

15. Відповідно до ст. 180 СК України, батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, а у випадках, передбачених статтями 198, 199 цього Кодексу, і своїх повнолітніх дочку, сина.

При вирішенні спору про стягнення аліментів на неповнолітню дитину судам необхідно враховувати, що укладення нею шлюбу не припиняє передбаченого законом обов'язку утримувати її до досягнення повноліття, а утримання дитини, на яку стягуються аліменти, у державному чи комунальному закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі — стягнення аліментів на користь того з батьків, з яким до цього проживала дитина, якщо він витрачає їх за цільовим призначенням.

Якщо дитина постійно проживає в такому закладі, а батьки не беруть участі в її утриманні, адміністрація цього закладу має право пред'явити до них позов в інтересах дитини, оскільки виконує функції опікуна та піклувальника згідно зі ст. 245 СК України.

Стягнення аліментів на дочку, сина, які досягли повноліття, з підстав, передбачених статтями 198, 199 СК України, здійснюється у судовому порядку за новою позовною заявою.

16. Згідно з ч. 1 ст. 181 СК способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними.

Частиною 1 ст. 189 цього Кодексу батькам надано право укласти договір про сплату аліментів на дитину, умови якого (про розмір аліментів, строки їх виплати тощо) не повинні порушувати її права. При цьому розмір аліментів сторони визначають за домовленістю між собою, але за жодних обставин він не може бути меншим від передбаченого у ч. 2 ст. 182 СК України. Якщо розмір аліментів визначено у твердій грошовій сумі, до договору треба включати умови про індексацію, як вимагає ч. 2 ст. 184 того ж Кодексу.

Договір має бути укладений письмово та підлягає нотаріальному посвідченню. У разі невиконання батьком (матір'ю) свого обов'язку за договором стягнення аліментів здійснюється не за судовим рішенням, а на підставі виконавчого напису нотаріуса органом державної виконавчої служби.

17. За відсутності домовленості між батьками про сплату аліментів на дитину той із них, з ким вона проживає, вправі звернутися до суду з відповідним позовом. Згідно з ч. 3 ст. 181 СК України аліменти на дитину присуджуються в частці

від заробітку (доходу) її матері, батька (ст. 183 цього Кодексу) або в твердій грошовій сумі (ст. 184 СК України) і виплачуються щомісячно.

У разі виїзду одного з батьків на постійне проживання в державу, з якок Україна не має договору про правову допомогу, аліменти стягуються відповідно до вимог частин 5—7 ст. 181 СК України.

Вирішуючи питання щодо розміру аліментів, суд повинен ураховувати: стан здоров'я, матеріальне становище дитини і платника аліментів; наявність в останнього інших неповнолітніх дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, повнолітніх дочки, сина; інші обставини, що мають істотне значення.

Розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж зазначений у ч. 2 ст. 182 СК України. При цьому необхідно мати на увазі, що зміна законодавства в частині визначення мінімального розміру аліментів на одну дитину не є підставою для перегляду постановлених раніше судових рішень про їх стягнення. Ш: ж до максимального розміру аліментів, які стягуються з боржника, то відповідно до ч. З ст. 70 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» він не повинен перевищувати 50 відсотків заробітної плати цієї особи.

Порядок стягнення аліментів визначено у ст. 74 Закону «Про виконавче провадження», а також у статтях 194-197, 274 СК України.

18. Звернути увагу судів на те, що до передбаченої ст. 185 СК України участі в додаткових витратах на утримання дитини, викликаних особливими обставина ми (розвитком її здібностей, хворобою, каліцтвом тощо), можна притягати лише батьків. У цих випадках йдеться про фактично зазнані або передбачувані витрати, тому їх необхідно визначати у твердій грошовій сумі.

При одночасному розгляді вимог про стягнення аліментів і додаткових витрат їх має бути визначено у рішенні окремо.

19. За рішенням суду батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо її дохід набагато перевищує дохід кожного з них і повністю забезпе чує її потреби (ст. 188 СК України).

Батьки мають право з дозволу органу опіки та піклування укласти між собс:-: договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянк> тощо), який підлягає нотаріальному посвідченню й державній реєстрації (ст. 190 СК України). Укладення такого договору не звільняє того з батьків, хто проживає окремо від дитини, від обов'язку брати участь у додаткових витратах на неї, викликаних особливими обставинами (ст. 185 СК України).

Згідно з ч. 6 ст. 190 СК договір про припинення права на аліменти суд визнає недійсним на вимогу відчужувача майна в разі виключення відомостей про ньог: як батька з актового запису про народження дитини.

Договір також може бути розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі його істотного порушення другою стороною (ч. 2 ст. 651 ЦК України).

20. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжую:- навчатися після досягнення повноліття (незалежно від форми навчання), вини кає за обов'язкової сукупності таких юридичних фактів: досягнення дочкою, сином віку, який перевищує 18, але є меншим 23 років; продовження ними навчання; потреба у зв'язку з цим у матеріальній допомозі; наявність у батьків можливості надавати таку допомогу.

Відповідно до ч. З ст. 199 СК України, право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів мають самі дочка, син, які продовжують навчатися, а також той із батьків, з яким вони проживають.

У разі заявления позову одним із батьків суд може залучити до участі у справі (якщо залежно від її обставин визнає необхідним) повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчатися і на користь яких у зв'язку з цим стягуються аліменти.

21. Роз'яснити судам, що обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК України), не є абсолютним. У зв'язку з цим суд на вимогу дочки, сина, до яких пред'явлено позов про стягнення аліментів, зобов'язаний перевірити їхні доводи про ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо них (ст. 204 СК України).

Згідно з ч. 2 ст. 205 СК України при визначенні розміру аліментів на непрацездатних батьків необхідно враховувати можливість отримання ними матеріальної допомоги від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, а також від дружини, чоловіка та своїх батьків.

22. Передбачена ст. 196 СК України відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати у виді неустойки (пені) настає лише за наявності вини цієї особи. На платника аліментів не можна покладати таку відповідальність, як що заборгованість утворилася з незалежних від нього причин, зокрема, у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, затримкою або неправильним пере рахуванням аліментів банками. В інших випадках стягується неустойка за весь час прострочення сплати аліментів.

Суд може зменшити розмір неустойки з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів, а за передбачених ст. 197 СК України умов — повністю або частково звільнити його від сплати заборгованості.

При розгляді справ про стягнення аліментів суд відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК України повинен роз'яснювати сторонам їх відповідальність за прострочення сплати.

Якщо аліменти сплачуються не за рішенням суду, а згідно з укладеним між батьками договором, передбачена ст. 196 СК України санкція застосовується за наявності прямої вказівки про це в договорі.

23. Відповідно до ст. 192 СК України, розмір аліментів, визначений судовим рішенням або за домовленістю між батьками, суд може змінити за позовом плат ника або одержувача аліментів у зв'язку зі зміною матеріального чи сімейного стану, погіршення чи поліпшення здоров'я когось із них.

У разі пред'явлення до особи, яка вже сплачує аліменти, позову про стягнення їх на дитину (дітей) від іншої матері або утримання на інших осіб суд має вчинити передбачені ч. 3 ст. 36 ЦПК України дії щодо залучення одержувача аліментів до участі у справі.

Якщо дитина перебуває на утриманні держави, територіальної громади або юридичної особи, розмір аліментів може бути зменшено за заявою батьків, уповноваженого цієї громади чи особи і за згодою органу опіки та піклування.

У новому розмірі аліменти сплачуються з дня набрання рішенням законної сили.

24. У зв'язку з прийняттям цієї постанови визнати такими, що втратили чин ність, пункти 13—22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 р. № 16 «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України».

Додатковий матеріал до розділу «Кримінально-процесуальне законодавство»

ЗАКОН УКРАЇНИ

від 1 грудня 1994 р. № 226/94-ВР

Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду

Стаття 1. Відповідно до положень цього Закону піддягає відшкодуванню шкода, завдана громадянинові внаслідок:

1) незаконного засудження, незаконного притягнення як обвинуваченого, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході розслідування чи судового розгляду кримінальної справи обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

2) незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;

3) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

У випадках, зазначених у частині першій цієї статті, завдана шкода відшкодовується в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнання. досудового слідства, прокуратури і суду

Стаття 2. Право на відшкодування шкоди в розмірах і в порядку, передбаченій цим Законом, виникає у випадках:

1) постановления виправдувального вироку суду;

1[1]) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали чи постанови суду про повернення справи на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд) факту незаконного притягнення як обвинуваченого, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході розслідування чи судового розгляду кримінальної справи обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та

інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

2) закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю у діянні складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину;

3) відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи з підстав, зазначених у пункті 2 частини першої цієї статті;

4) закриття справи про адміністративне правопорушення.

Право на відшкодування шкоди, завданої зазначеними у статті 1 цього Закону оперативно-розшуковими заходами до порушення кримінальної справи, виникає у випадках, передбачених пунктом 11 частини першої цієї статті, або за умови, що протягом шести місяців після проведення таких заходів не було прийнято рішення про порушення за результатами цих заходів кримінальної справи або таке рішення було скасовано.

Стаття 3. У наведених в статті 1 цього Закону випадках громадянинові відшкодовуються (повертаються):

1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій;

2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфіскованe або звернене в дохід держави судом, вилучене органами дізнання чи досудового слідства, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги;

5) моральна шкода.

Стаття 4. Відшкодування шкоди у випадках, передбачених пунктами 1, 3, 4 і 5 статті 3 цього Закону, провадиться за рахунок коштів державного бюджету. Розмір сум, які передбачені пунктом 1 статті 3 цього Закону і підлягають відшкодуванню, визначається з урахуванням заробітку, не одержаного громадянином за час відсторонення від роботи (посади), за час відбування кримінального покарання чи виправних робіт як адміністративного стягнення.

Майно, зазначене в пункті 2 статті 3 цього Закону, повертається в натурі, а в разі неможливості повернення в натурі його вартість відшкодовується за рахунок тих підприємств, установ, організацій, яким воно передано безоплатно. Вартість жилих будинків, квартир, інших споруд відшкодовується лише у разі, якщо зазначене майно не збереглося в натурі і громадянин відмовився від надання йому рівноцінного жилого приміщення з безоплатною передачею у його власність або у разі згоди на це громадянина. Вартість втраченого житла відшкодовується виходячи з ринкових цін, що діють на момент звернення громадянина про відшкодування шкоди.

У разі ліквідації підприємств, установ, організацій, яким майно було передано безоплатно, або недостатності у них коштів для відшкодування шкоди вартість майна (частина вартості) відшкодовується за рахунок державного бюджету.

Вартість майна визначається за цінами, що діють на момент прийняття рішення про відшкодування шкоди. У разі пошкодження майна завдана шкода відшкодовується повністю.

Відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду завдали моральної

втрати громадянинові, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

Моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

Стаття 5. У разі смерті громадянина право на відшкодування шкоди у випадках, передбачених пунктами 1, 2, 3 і 4 статті 3 цього Закону, у встановленому законодавством порядку переходить до його спадкоємців.

Стаття 6. Громадянин, звільнений з роботи (посади) у зв'язку з незаконним засудженням або відсторонений від посади у зв'язку з незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, має бути поновлений на колишній роботі (посаді), а в разі неможливості цього (ліквідація підприємства, установи, організації, скорочення посади, а також наявність інших передбачених законом підстав, шо перешкоджають поновленню на роботі (посаді) — йому має бути надано державною службою зайнятості іншу підходящу роботу. Робота (посада) надається громадянинові не пізніше місячного терміну з дня звернення, якщо воно надійшло протягом трьох місяців з моменту набрання законної сили виправдувальним вироком або винесення постанови (ухвали) про закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю у діянні складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину.

У випадках, зазначених у частині першій цієї статті, запис про звільнення з роботи (посади), зроблений у трудовій книжці, визнається недійсним. На вимог, громадянина власник або уповноважений ним орган у триденний термін видає йому дублікат трудової книжки без запису, який визнано недійсним.

Стаття 7. Термін перебування під вартою, термін відбуття покарання, а також час, протягом якого громадянин не працював у зв'язку з незаконним відсторонен- І ням від роботи (посади), зараховується як до загального трудового стажу, так і до] стажу роботи за спеціальністю, стажу державної служби, безперервного стажу.

Трудовий стаж робітників і службовців, а також стаж роботи осіб, які працювали на підставі членства (в кооперативі, колгоспі тощо), обчислений із зарахуванням періодів, зазначених у частині першій цієї статті, враховується при наданні робітникам, службовцям і зазначеним особам різних пільг і переваг, в тому числі при призначенні пенсій і допомоги по державному соціальному страхуванню. Робітникам і службовцям цей стаж враховується також при призначенні пенсій на пільгових умовах і за вислугу років, при встановленні розмірів місячних ставок (посадових окладів) залежно від тривалості роботи за спеціальністю, а також при виплаті разової винагороди або відсоткових надбавок за вислугу років.

Стаття 8. При призначенні пенсії за віком на пільгових умовах періоди, зазначені в частині першій статті 7 цього Закону, на вибір громадянина, який звернувся за пенсією, прирівнюються до роботи, яка передувала незаконному засудженню чж незаконному притягненню до кримінальної відповідальності або яку він мав після звільнення від кримінальної відповідальності чи після відбування покарання.

Стаття 9. Місцеві органи влади і самоврядування протягом місяця з дня звернення повертають громадянинові, який втратив право користування жилим приміщенням внаслідок незаконного засудження, жиле приміщення, яке він займав раніше, а якщо воно не збереглося в натурі, протягом шести місяців з звернення громадянина позачергово надають йому в тому ж населеному п рівноцінне впорядковане жиле приміщення з урахуванням складу сім'ї та діючих норм жилої площі.

Стаття 10. Якщо громадянин у зв'язку з незаконним засудженням був позбавлений військових або інших звань, а також державних нагород, йому поновлюються звання і повертаються нагороди.

Стаття 11. У разі виникнення права на відшкодування завданої шкоди відповідно до статті 2 цього Закону орган дізнання, слідчий, прокурор або суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування завданої шкоди.

У разі постановления виправдувального вироку, закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю у діянні складу злочину або недоведеністю участі особи у вчиненні злочину, а також у разі закриття справи про адміністративне правопорушення орган дізнання, слідчий, прокурор або суд зобов'язані на прохання особи в місячний строк письмово повідомити про своє рішення трудовий колектив, в якому працює особа, або за її місцем проживання.

Якщо відомості про засудження або притягнення громадянина до кримінальної відповідальності, застосування до нього як запобіжного заходу взяття під варту чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт були поширені в засобах масової інформації, то на вимогу цього громадянина, а в разі його смерті на вимогу його родичів чи органу дізнання, слідчого, прокурора або суду засоби масової інформації протягом одного місяця роблять повідомлення про рішення, що реабілітує громадянина, відповідно до чинного законодавства України.

Стаття 12. Розмір відшкодовуваної шкоди, зазначеної в пунктах 1, 3, 4 ст. 3 цього Закону, залежно від того, який орган провадив слідчі дії чи розглядав справу, в місячний термін з дня звернення громадянина визначають відповідні органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і суд, про що виносять постанову (ухвалу). Якщо справу закрито судом при розгляді її в апеляційному або касаційному порядку, зазначені дії провадить суд, що розглядав справу у першій інстанції.

У разі незгоди з винесеною постановою (ухвалою) про відшкодування шкоди громадянин відповідно до положень цивільного процесуального законодавства може оскаржити постанову до суду, а ухвалу суду — до суду вищої інстанції в апеляційному порядку. Оскарження до суду не позбавляє громадянина права звернутись із скаргою до відповідного прокурора.

Стаття 13. Питання про відшкодування моральної шкоди за заявою громадянина вирішується судом відповідно до чинного законодавства в ухвалі, що приймається згідно з ч. 1 ст. 12.

Розмір моральної шкоди визначається з урахуванням обставин справи в межах, встановлених цивільним законодавством.

Відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством чи судом.

Стаття 14. Заяву про оскарження постанови про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового слідства чи прокуратури, на вибір громадянина може бути подано до суду за місцем його проживання або за місцезнаходженням відповідного органу дізнання, досудового слідства чи прокуратури. Сторони в цих справах звільняються від сплати судових витрат.

Стаття 15. Поновлення службових, пенсійних, житлових, інших особистих і майнових прав та відшкодування іншої шкоди, завданої військовослужбовцю Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, інших військових формувань, створюваних відповідно до законодавства України, а також особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України, провадиться за правилами, встановленими цим Законом.

Пленум Верховного Суду України

ПОСТАНОВА

від 11 лютого 2005 р. № 1

Про деякі питання, що виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи

Рішенням Конституційного Суду України (далі — Рішення) від ЗО січня 2003 р. № З-рп/2003 визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), ті положення ч. 6 ст. 234, ч. З ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК), які унеможливлюють розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи.

З метою однакового і правильного застосування положень кримінально-процесуального законодавства, яке стосується порядку розгляду судами скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи,

Пленум Верховного Суду України **постановляє:**

1. Звернути увагу судів на те, що ті положення ч. 6 ст. 234, ч. З ст. 236 КПК, які визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), втратили чинність із дня ухвалення Рішення, тобто з 30 січня 2003 р.

У зв'язку з цим на досудових стадіях кримінального процесу суди зобов'язані приймати до свого провадження скарги на постанови про порушення кримінальної справи щодо певної особи, що надходять від осіб, стосовно яких порушено кримінальні справи, або їхніх захисників та законних представників. Такі скарги приймаються місцевими чи апеляційними судами за місцем розташування органів, які винесли зазначені постанови, з дотриманням правил підсудності, визначених статтями 33, 34 КПК та іншими законами України (наприклад, частинами 5, 6 ст. 13 Закону від 15 грудня 1992 р. № 2862-XII «Про статус суддів»).

Відповідно до чинного процесуального законодавства (ч. 2 ст. 98 КПК), якщо на момент порушення кримінальної справи встановлено особу, яка вчинила злочин, справу має бути порушено щодо цієї особи. У зв'язку з цим слід визнати правильною практику тих судів, котрі приймають до провадження і розглядають на досудових стадіях процесу скарги на постанови про порушення кримінальної справи за фактом учинення злочину, якщо за обставинами справи особі, яка порушила справу, була відома підозрювана у вчиненні злочину особа (наприклад, коли у мотивувальній частині зазначеної постанови названо прізвище особи *як* такої, що вчинила злочин).

2. Розглядаючи на досудових стадіях процесу скарги на постанови про порушення кримінальної справи, суд повинен перевіряти наявність приводів і підстав для винесення зазначених постанов і не вправі розглядати й заздалегідь вирішувати ті питання, які вирішуються судом при розгляді кримінальної справи по суті.

3. Судам необхідно мати на увазі, що загроза порушення конституційних прав особи внаслідок незаконного порушення кримінальної справи може виникнути

на будь-якому етапі розслідування останньої. Зважаючи на те, що строки оскарження зазначених постанов законом не встановлені, суди повинні приймати до розгляду скарги на ці постанови протягом усього часу, поки справа перебуває у провадженні органів дізнання, слідчого, прокурора. Проте якщо така скарга надійшла до суду незадовго до закінчення слідства, вона відповідно до ч. 4 ст. 110, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК може бути розглянута під час попереднього розгляду справи за умови, що такий розгляд залежно від конкретних обставин можливий у розумні строки.

4. Кримінально-процесуальним законодавством України не врегульований порядок розгляду скарг на постанови про порушення кримінальної справи під час досудового розслідування останньої. У зв'язку з цим слід визнати правильною практику тих судів, які при розгляді таких скарг додержуються порядку, визначе ного у ст. 236^2 КПК для розгляду скарг на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи.

Скарга на постанову про порушення кримінальної справи розглядається суддею одноособово не пізніше 10 днів із дня її надходження до суду. Про час розгляду повідомляються прокурор, особа, щодо якої порушено справу, захисник і законний представник цієї особи, а також потерпілий.

Перед розглядом кримінальної справи суддя має вивчити надані прокурором матеріали, на підставі яких було прийнято рішення про її порушення, а в судовому засіданні — заслухати осіб, які з'явилися, а саме: пояснення особи, щодо якої порушено справу, захисника, законного представника, потерпілого та міркування прокурора щодо поданої скарги.

Розглядаючи скаргу на постанову про порушення кримінальної справи, суддя вправі з'ясовувати лише такі питання: чи були наявними на час порушення справи передбачені ч. 1 ст. 94 КПК приводи; чи мала особа, яка порушила справу, достатньо даних, що вказували на наявність ознак злочину (ч. 2 ст. 94 КПК); чи компетентна особа прийняла рішення про порушення кримінальної справи і чи було додержано нею встановлений для цього порядок (ст. 98 КПК).

Оскільки ст. 84 КПК передбачено обов'язкове ведення протоколу в судових засіданнях суду першої інстанції, це має робитись і під час розгляду скарги на постанову про порушення кримінальної справи.

5. За результатами розгляду скарги, залежно від того, чи були при порушенні кримінальної справи додержані вимоги статей 94, 97, 98 КПК, суддя своєю моти вованою постановою залишає скаргу без задоволення або задовольняє її та скасо вує постанову про порушення кримінальної справи. В разі скасування зазначеної постанови суддя не вправі закрити справу.

Копії постанови надсилаються органу, у провадженні якого перебуває справа, прокурору, особі, яка подавала скаргу, та потерпілому.

На постанову судді протягом семи діб із дня її винесення можуть бути подані апеляції до апеляційного суду з дотриманням вимог ст. 350 КПК, а в разі розгляду скарги названим судом — касаційні скарги, подання відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 383 КПК.

Постанови місцевих судів, винесені за результатами розгляду скарг, і ухвали апеляційних судів щодо цих постанов у касаційному порядку, визначеному частинами 2 статей 383, 386 КПК, не оскаржуються, оскільки не перешкоджають подальшому провадженню в кримінальних справах. За певних умов вони можуть бути переглянуті в порядку виключного провадження.

6. Розгляд скарги на постанову про порушення кримінальної справи в поряд ку цивільного судочинства не допускається.

Проте бездіяльність органу дізнання, слідчого, прокурора, що полягала у неприйнятті за заявою про злочин жодного з рішень, передбачених ч. 2 ст. 97 КПК може бути оскаржена в порядку, встановленому в гл. 31-А Цивільного процесуального кодексу України.

Пленум Верховного Суду України

ПОСТАНОВА

від 24 жовтня 2003 р. № 8

Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві

Відповідно до положень ст. 59 та ч. 2 ст. 63 Конституції України, підозрюваний, обвинувачений, підсудний мають право на правову допомогу та захист. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Обговоривши матеріали узагальнення практики застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві, Пленум Верховного Суду України зазначає, що органи дізнання, досудового слідства та суди в основному виконують відповідні вимоги закону. Водночас в окремих випадках при застосуванні чинного кримінально-процесуального законодавства допускаються помилки, які тягнуть порушення зазначеного права і негативно впливають на якість здійснення правосуддя.

З метою правильного й однакового застосування судами законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому, виправданому право на захист, Пленум Верховного Суду України постановляє:

1. Звернути увагу судів на те, що забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому і виправданому права на захист відповідно до положень ст. 59, ч. 2 ст. 63 і п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України й чинного кримінально-процесуального законодавства є однією з основних засад судочинства, важливою гарантією об'єктивного розгляду справи та запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб.

2. Судам необхідно додержувати вимог статей 21 і 22 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України), відповідно до яких особа, шо провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя, суд повинні надати підозрюваному, обвинуваченому, підсудному можливість захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення і не вправі перекладати на нього обов'язок доведення своєї невинуватості у вчиненні злочину.

Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 370 КПК України істотне порушення чинного законодавства, яке регламентує право на захист, у передбачених законом випадках тягне скасування судових рішень. Зокрема, вони підлягають обов'язковому скасуванню тоді, коли таке порушення позбавило чи обмежило підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або їх захисників у здійсненні цього права і перешкодило чж могло перешкодити суду всебічно, повно та об'єктивно розглянути справу і постановити законне й обґрунтоване судове рішення.

3. Відповідно до ч. 4 ст. 44 і ст. 45 КПК України, захисник допускається і: участі у справі на будь-якій стадії процесу починаючи з моменту визнання особи підозрюваним чи пред'явлення їй обвинувачення.

У справі про застосування примусових заходів медичного характеру захисник може брати участь з моменту встановлення факту наявності в особи душевної хвороби (отримання відповідного висновку судово-психіатричної експертизи, медичної документації, довідки про перебування на обліку тощо), а у справі про застосування примусових заходів виховного характеру — з моменту першого допиту неповнолітнього або поміщення його до приймальника-розподільника.

Близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники допускаються до участі у справі як захисники з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів досудового слідства.

4. Відповідно до ч. 1 ст. 44 КПК України, при провадженні у кримінальній справі як захисники підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого допускаються особи, які в установленому законом порядку уповноважені здійснювати захист їхніх прав і законних інтересів та надавати необхідну юридичну допомогу.

Згідно з ч. 2 цієї статті до них належать:

—особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні (адвокати);

—інші фахівці в галузі права, які на підставі спеціального закону мають право на надання правової допомоги;

—близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники.

Судам необхідно мати на увазі, що згідно з ч. 4 ст. 44 КПК України у випадках, коли відповідно до вимог ст. 45 цього Кодексу участь захисника є обов'язковою, близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники можуть брати участь у справі як захисники лише одночасно із захисником-адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права.

Питання про допуск захисника під час провадження справи в суді першої інстанції вирішується в постанові судді про призначення справи до розгляду або постанові чи ухвалі суду, який розглядає справу.

Як правило, це відбувається до початку судового слідства, а за клопотанням підсудного — і під час нього. При цьому розгляд справи продовжується, а не починається спочатку. Після закінчення судового слідства вирішення зазначеного питання не допускається.

5. Повноваження захисника на участь у справі повинні бути підтверджені:

а) адвоката, який є членом адвокатського об'єднання, — свідоцтвом про право на заняття адвокатською діяльністю та ордером адвокатського об'єднання про наявність угоди чи доручення на участь у справі;

б) адвоката, який не є членом адвокатського об'єднання, — свідоцтвом про право на заняття адвокатською діяльністю та угодою чи дорученням на участь у справі;

в) інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання разової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, — документами, визначеними спеціальним законом, яким цим особам надано право брати участь у кримінальному судочинстві як захисникам, а також угодою або дорученням юридичної особи;

г) близьких родичів, опікунів або піклувальників — документами, які підтверджують родинні зв'язки або те, що вони є опікунами, піклувальниками, та заявою обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого про допуск цих осіб до участі у справі як захисників.

При вирішенні питання про наявність у фахівців у галузі права повноважень на здійснення захисту в кримінальній справі належить також з'ясовувати, яким

саме законом їм надано право брати участь у кримінальному судочинстві як захисникам. Визнати правильною практику тих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають таких фахівців до здійснення захисту в кримінальних справах.

Відповідно до ч. 2 ст. 47 КПК України, на запрошення підозрюваного, обвшн нуваченого, підсудного чи за їх згодою до участі у справі може бути допущено кількох захисників.

6. Суди повинні враховувати, що згідно зі статтями 43 і 43[i] КПК України підозрюваний, обвинувачений, поряд з іншими правами, мають право на побачення із захисником до першого допиту, і під час розгляду справ перевіряти, чи було роз'яснено їм таке право і чи не були вони обмежені в цьому. В разі, коли особа, яка провадить дізнання, або слідчий порушили зазначені вимоги закону і за на явності заяви підозрюваного, обвинуваченого на побачення із захисником допи тали його без участі останнього, суд не може використовувати ці показання підтвердження вини підсудного у вчиненні злочину.

Судам також треба мати на увазі, що згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції про захис прав і основоположних свобод людини 1950 р. кожна особа, заарештована або затримана на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, має право постати перед суддею і бути вислуханою з питань, пов'язаних з її триманням під вар- І тою. Тому суди повинні вимагати від органів дізнання й досудового слідства, шоб | це право роз'яснювалося підозрюваним під час їх затримання.

7. При вирішенні питання про участь захисника у кримінальному судочинстві необхідно виходити з того, що відповідно до положень ч. 1 ст. 59 Конституції України підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений або виправданим є вільним у виборі захисника.

Згідно з ч. 1 ст. 47 КПК України захисник запрошується підозрюваним, обвич нуваченим, підсудним, засудженим, їх законними представниками, а також за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого — іншими особами. Тому за клопотанням особи, яка тримається під вартою, суд зобов'язаний надати їй допомогу в установленні зв'язку із захисником або і особами, які можуть його запросити, і вжити інших необхідних заходів, спрямованих на реалізацію цією особою права на захист.

Коли згідно з вимогами ст. 45 КПК України участь захисника є обов'язковою, але підсудний не бажає або за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його запросити, суд призначає захисника в установленому законом порядку через адвокатське об'єднання. У такий же спосіб суд діє у випадках, перед-н бачених ч. 4 ст. 46 і ч. 6 ст. 47 КПК України.

Враховуючи, що вимога суду про призначення захисника відповідно до ч. 3 ст. 47 КПК України є обов'язковою для керівника адвокатського об'єднання, су-] ди повинні гостро реагувати на факти її невиконання.

8. Відмова від захисника можлива на будь-якій стадії процесу лише за ініціати вою підсудного. Вирішуючи питання про прийняття такої відмови, суд має з'яс - вати, чи не є вона вимушеною (наприклад, у зв'язку з неявкою захисника в судо-J ве засідання) і як у подальшому підсудний здійснюватиме свій захист — самостійно чи за допомогою іншого захисника. Встановивши вимушеність відмови, суд вживає передбачених законом заходів до забезпечення участі захис-j ника у справі.

Коли участь захисника у справі відповідно до ст. 45 КПК України є обов'язковою, відмова від нього приймається за умови, що суд визнає її мотиви такими, язгї заслуговують на увагу.

9. При попередньому розгляді справи суддя зобов'язаний перевірити, чи забезпечили органи дізнання, досудового слідства реалізацію права обвинуваче ного на захист. Встановивши, що право на захист було порушено і що це унемож ливлює подальше провадження у справі, суддя має повернути її на додаткове розслідування.

10. Згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством (статті 43, 43[i], 132, 142, 223, 263 і 334 КПК України) підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому мають бути роз'яснені їхні права. Зокрема, підозрюва ний має право знати, в чому він підозрюється, обвинувачений — у чому він обви нувачується, підсудний — за якою статтею Кримінального кодексу України (далі — КК України) йому пред'явлено обвинувачення, а засуджений — у вчи ненні якого злочину його визнано винним.

Суди повинні вимагати від органів досудового слідства, щоб постанова про притягнення як обвинуваченого була конкретною за змістом. Зокрема, в описовій її частині зазначаються: злочин, у вчиненні якого обвинувачується особа; час, місце та інші обставини його вчинення, наскільки вони відомі слідчому; стаття (частина, пункт статті) кримінального закону, якою передбачений цей злочин.

Недодержання органами досудового слідства вимог статей 132 і 142 КПК України може бути підставою для повернення справи на додаткове розслідування.

Обвинувальний висновок має відповідати вимогам ст. 223 КПК України. Невідповідність обвинувального висновку положенням цієї статті може бути підставою для повернення справи прокурору для складення нового обвинувального висновку (ст. 249[i] КПК України).

Складаючи вирок, суд зобов'язаний додержувати вимог ст. 334 КПК України. У мотивувальній частині обвинувального вироку, зокрема, має бути чітко сформульовано обвинувачення, яке визнається судом доведеним, з обов'язковим зазначенням місця, часу, способу вчинення злочину та його наслідків, форми вини і мотивів злочину тощо, а також доказів, якими суд обґрунтовує свої висновки, обставин, що визначають ступінь тяжкості вчиненого злочину, пом'якшують або обтяжують покарання. Порушення при складенні вироку вимог статей 332—335 КПК України може бути підставою для його скасування.

11. Судам необхідно перевіряти додержання органами досудового слідства ви мог ст. 48 КПК України виходячи з того, що захисник, допущений до участі у справі, має право бути присутнім не тільки на допитах підозрюваного чи обвину ваченого, а й при виконанні інших слідчих дій, що провадяться за участю підо зрюваного чи обвинуваченого або за його клопотанням чи клопотанням захисни ка. Особа, яка провадить дізнання, слідчий зобов'язані своєчасно повідомляти захисника про час і місце провадження таких слідчих дій. У разі неявки захисни ка слідча дія може бути проведена лише за умови, що його участь у ній не є обов'язковою. При виконанні інших слідчих дій захисник може бути присутнім з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого.

Порушення вимог закону щодо участі захисника при проведенні слідчих дій може бути підставою для визнання недопустимими тих доказів, що були зібрані під час виконання таких дій.

12. Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 48 КПК України, з дозволу особи, яка провадить дізнання, чи слідчого захисник має право застосовувати науково-технічні засоби при провадженні тих слідчих дій, в яких він бере участь, та при ознайомленні з матеріалами справи. У відкритому судовому засіданні такі засоби застосовуються захисником з дозволу судді чи суду.

Застосування захисником науково-технічних засобів полягає у проведенні ним під час допиту підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, при пред'явленні особи для впізнання, відтворенні обстановки й обставин події, інших слідчих дій, а також під час судового розгляду справи звуко-, відеозапису тощо.

13. Під особами, які через свої фізичні або психічні вади не можуть самі реалізувати право на захист (п. 2 ч. 1 ст. 45 КПК України), необхідно розуміти, зокрема, осіб з істотними дефектами мови, зору, слуху тощо, а також осіб, які хоча і визнані осудними, але мають психічні вади, що перешкоджають самостійно захищатися від обвинувачення.

Захисник допускається до участі у справі щодо такої особи з моменту, коли було встановлено наявність у неї зазначених вад.

14.За змістом ст. 48 КПК України захисник повинен захищати тільки законні інтереси свого підзахисного (тобто такі, що грунтуються на вимогах закону або не суперечать їм) та використовувати лише законні засоби захисту.

Захисник підлягає усуненню від участі у справі тільки за наявності обставин, перелічених у ст. 61 КПК України, і в порядку, визначеному ст. 611 цього Кодексу. Усунувши захисника на стадії судового розгляду справи, суд повинен надати підсудному можливість запросити іншого захисника, а у випадках, передбачених ч. 4 ст. 47 КПК України, — призначити захисника через адвокатське об'єднання.

У разі усунення захисника від участі у справі у зв'язку з тим, що він, зловживаючи своїми правами, перешкоджав встановленню істини в ній (наприклад, схиляв свідків, потерпілих, інших підсудних до дачі неправдивих показань, надав суду завідомо недостовірні документи), затягував розгляд справи, порушував порядок у судовому засіданні чи не виконував розпоряджень головуючого, суд може окремою постановою (ухвалою) повідомити відповідний орган, адвокатське об'єднання для вирішення питання про відповідальність захисника.

Суди також повинні гостро реагувати на факти безпідставного усунення захисника від участі у справі, а якщо воно призвело до істотних обмежень права обвинуваченого на захист, — повертати справи на додаткове розслідування. Встановивши факти втручання будь-якої особи в діяльність захисника, суд зобов'язаний повідомити про це постановою чи ухвалою прокурора для вирішення питання про притягнення її до кримінальної відповідальності за ст. 397 КК України.

15. Суди повинні додержуватись вимог закону щодо мови, якою провадиться судочинство. Особам, які беруть участь у справі і не володіють мовою судочинст ва, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною або іншою мо вою, якою вони володіють, і користуватися послугами перекладача.

Позбавлення чи обмеження цих прав особи відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 370 КПК України є істотним порушенням кримінально-процесуального закону, яке тягне скасування судових рішень.

16. Суди мають вимагати від органів досудового слідства неухильного дотри мання вимог закону щодо строків і порядку пред'явлення обвинуваченому та йо го захиснику матеріалів досудового слідства. Відповідно до статей 218, 220 КПК України, обвинуваченому і захиснику зазначені матеріали пред'являються для оз найомлення підшитими і пронумерованими, а у відповідному протоколі зазна чається, які саме матеріали (кількість томів і аркушів, аудіо- та відеокасети тошо* було пред'явлено для ознайомлення.

При ознайомленні з матеріалами справи заявлені обвинуваченим та його захисником клопотання (про доповнення слідства, зміну кваліфікації, закриття справи тощо) розглядаються й вирішуються слідчим у порядку, передбаченому

ст. 221 КПК України. Слідчий зобов'язаний задовольнити клопотання обвинуваченого та його захисника, якщо обставини, для з'ясування яких вони заявлені, мають значення для справи.

Після проведення додаткових слідчих дій або приєднання до справи нових матеріалів слідчий відповідно до вимог ст. 222 КПК України зобов'язаний ознайомити обвинуваченого та його захисника з усіма такими матеріалами і протоколами слідчих дій.

Недодержання органами досудового слідства зазначених вимог відповідно до п. 11 ч. 2 ст. 370 КПК України є істотним порушенням кримінально-процесуального закону і тягне направлення справи на додаткове розслідування.

17. Згідно зі ст. 240 КПК України суди повинні повідомляти про день попереднього розгляду справи обвинуваченого, його захисника та законного представника і надавати їм можливість заявити клопотання, висловити свої думки з питань, зазначених у ст. 237 КПК України, та щодо клопотань, заявлених іншими учасниками процесу.

18. Враховуючи, що п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України та ст. 871 КПК України передбачене повне фіксування судового процесу за допомогою аудіоапаратури чи інших технічних засобів, суди зобов'язані здійснювати таке фіксування, якщо цього вимагає хоча б один з учасників процесу (зокрема, підсудний, його захисник, законний представник). Недодержання цієї вимоги відповідно до п. 10 ч. 2 ст. 370 КПК України є істотним порушенням кримінально-процесуального закону і тягне скасування вироку чи іншого судового рішення.

19. Виходячи з положень ч. 4 ст. 318, ч. 6 ст. 362 КПК України обмеження тривалості судових дебатів у суді першої та апеляційної інстанцій не допускається. Головуючий у справі може зупинити учасників судових дебатів у разі, якщо вони в промовах виходять за межі розглядуваної справи. При цьому слід мати на увазі, що учасники судових дебатів мають право посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні, і що в суді апеляційної інстанції такі дебати полягають у промовах стосовно тієї частини вироку, яка оскаржена.

Ненадання підсудному можливості виступити у судових дебатах і з останнім словом є істотними порушеннями кримінально-процесуального закону і тягнуть скасування вироку (п. 13 ч. 2 ст. 370 КПК України).

20. Звернути увагу судів на необхідність додержання вимог ст. 88 КПК України про забезпечення права підсудного, засудженого, виправданого, їх захисників, законних представників на ознайомлення із протоколом судового засідання і по дання письмових зауважень з приводу його неправильності чи неповноти.

Про дату підписання протоколу, виготовленого після встановленого ч. 3 ст. 87 КПК України строку, зазначені особи мають бути своєчасно повідомлені.

Згідно зч. 1 ст. 88 КПК України клопотання про ознайомлення з протоколом судового засідання може бути заявлено протягом трьох діб після проголошення вироку чи іншого судового рішення. В разі пропуску цього строку питання про його поновлення вирішується відповідно до статей 89, 90 КПК України.

Визнати правильною практику тих судів, які за власною ініціативою і за згодою засудженого чи іншого учасника судового розгляду вручають йому для ознайомлення належно засвідчену копію протоколу судового засідання.

Відповідно до ч. 2 ст. 88 КПК України, ознайомлення з протоколом судового засідання і подача на нього письмових зауважень здійснюються протягом трьох ліб з дня одержання повідомлення про його виготовлення. Якщо підсудному, засудженому, виправданому, захиснику, законному представнику у зв'язку з великим обсягом протоколу чи іншими поважними причинами потрібно більше трьох

діб для ознайомлення і подачі зауважень на нього, цей строк може бути продовжено постановою головуючого.

У разі, коли учасник судового розгляду справи в межах відведеного строку умисно затягує ознайомлення з протоколом судового засідання чи висуває не передбачені законом вимоги, особа, яка ознайомлює його з цим процесуальним документом, складає відповідний протокол, який передає головуючому у справі. З урахуванням обсягу протоколу судового засідання та даних про особу, котра з ним ознайомлюється (вік, освіта, стан здоров'я, наявність фізичних чи психічних вад тощо), головуючий затверджує графік ознайомлення, який є обов'язковим для зазначеної особи. При подальшому зволіканні головуючий своїм розпорядженням припиняє ознайомлення.

21. Згідно з ч. 9 ст. 362 КПК України в апеляційному суді протокол судового засідання та фіксування за допомогою технічних засобів перебігу судового процесу обов'язково ведуться у випадку проведення судового слідства. Право засудженого, виправданого, їх захисників, законних представників на ознайомлення з протоколом забезпечується судом апеляційної інстанції.

22. Судам необхідно додержувати вимог ст. 344 КПК України, якою регламентується порядок вручення копії вироку засудженому.

Невручення засудженому копії вироку або його письмового перекладу на рідну мову чи мову, якою він володіє, є підставою для поновлення пропущеного строку на оскарження вироку або для скасування судового рішення апеляційного суду, якщо останній розглянув справу з такими порушеннями.

23. Відповідно до ст. 351 КПК України, суд повинен своєчасно повідомити про по дані апеляції засуджених чи виправданих, інтересів яких вони стосуються, їх захис ників та законних представників і забезпечити всім названим особам можливість оз найомитися з апеляціями і доданими до них матеріалами та подати свої заперечення

24. Апеляційний суд зобов'язаний ретельно перевірити додержання судом першої інстанції вимог статей 349-351 КПК України і при виявленні порушень вжити передбачених законом заходів до їх усунення.

Суд апеляційної інстанції також з'ясовує, чи були повідомлені засуджений, виправданий, їх законні представники, захисники про день розгляду справи, а у випадках, передбачених законом, — чи викликав суд першої інстанції цих осіб до апеляційного суду.

25. Відповідно до положень ч. 2 ст. 358, ч. 1 ст. 391 КПК України, виклик засуд женого, який тримається під вартою, до суду апеляційної інстанції, а також до суду касаційної інстанції при перевірці судових рішень, перелічених у ч. 1 ст. 383 КПК України, провадиться лише за його особистим письмовим клопотанням і є обов'яз ковим для суду. Це право має бути роз'яснено засудженому судом, який постано вив вирок.

Клопотання інших учасників процесу про виклик до суду апеляційної чи касаційної інстанції засудженого, який тримається під вартою, вирішується цим судом

26. Судам апеляційної та касаційної інстанцій необхідно вживати всіх передбачених законом заходів для забезпечення дотримання судами вимог законодавства, яке регулює здійснення підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, засудженим та виправданим права на захист, систематично узагальнювати судову практику з цього питання, своєчасно виявляти й усувати недоліки в діяльності судів.

27. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 10 «Про застосування законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист» (зі змінами, внесеними постановами від 3 грудня 1997 р. № 12 та 25 грудня 1998 р. № 21).

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при
Кабінеті Міністрів України

РОЗ'ЯСНЕННЯ

від 18лютого 2005р. № IV/9-2-7

Про обов'язковість виконання адвокатами вимог статті 47 Кримінально-процесуального кодексу України

ЗАТВЕРДЖЕНО
рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури
від 18 лютого 2005 р. № IV/9-2

До Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури надходять звернення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо обов'язковості виконання адвокатами вимог ст. 47 Кримінально-процесуального кодексу України адвокатами, які не є членами адвокатських об'єднань. На підставі п. 101 Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури роз'яснюється наступне:

Стаття 47 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає, що особа, яка провадить дізнання, слідчий чи суд можуть призначити захисника у встановленому законом порядку через адвокатське об'єднання. Вказана норма не містить імперативного наказу щодо необхідності призначати захисників лише з членів (адвокатів) адвокатських об'єднань, вона закріплює можливість призначення захисника через адвокатські об'єднання, не виключаючи можливості призначення для захисту адвокатів, які практикують індивідуально, і не є членами адвокатського об'єднання.

Як вбачається зі змісту ст. 1 Закону України «Про адвокатуру», всі адвокати, незалежно від того, чи практикують вони індивідуально, чи входять в адвокатські об'єднання, покликані, згідно з Конституцією України, сприяти захисту прав, свобод і представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу. Закон не встановлює ні переваг, ні обмежень для різних форм здійснення адвокатської діяльності, у зв'язку з чим кожен адвокат, зобов'язаний здійснювати захист прав та свобод особи, в тому числі і за дорученням керівника адвокатського об'єднання, незалежно від того, чи входить такий адвокат до даного адвокатського об'єднання, виконувати вимоги ст. 47 Кримінально-процесуального кодексу України. Безпричинна відмова від виконання такого доручення є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

КДКА повинна визначити, на яке адвокатське об'єднання в регіоні її діяльності покладається здійснення координації виконання доручень слідчих, судових органів про забезпечення захисту за призначенням. У тих випадках, коли у відповідному регіоні не створено адвокатського об'єднання, тимчасово, до їх створення у встановленому порядку і законодавчого врегулювання, координаційні функції виконання постанов уповноважених органів про захист особи за призначенням, повинна взяти на себе відповідна КДКА.

Голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури **С. Ф. Сафулько**

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України

РОЗ'ЯСНЕННЯ

від 18 лютого 2005 р. № IV/9-2-10

Про деякі аспекти допуску адвокатів до захисту у кримінальних справах, у яких окремі матеріали є державною таємницею

ЗАТВЕРДЖЕНО
рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатура
від 18 лютого 2005р. № IV/9-2

До Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури надходять звернення адвокатів стосовно того, які документи необхідно надавати для допуску адвокатів до захисту у кримінальних справах, у яких окремі матеріали є державною таємницею.

Розглянувши це питання, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури роз'яснює наступне:

Згідно з ч. 3 ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, повноваження захисника на участь у справі підтверджуються:

1) адвоката — ордером відповідного адвокатського об'єднання;

2) адвоката, який не є членом адвокатського об'єднання, — угодою або дорученням юридичної особи.

Пунктом 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» від 24.10.2003 р. № 8 зазначено, що повноваження адвоката на участь у справі повинно бути підтверджене Свідоцтвом про право на заняття адвокатською діяльністю та ордером адвокатського об'єднання про наявність угоди про надання правової допомоги.

Таким чином, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури вважає, що єдиними документами, які адвокати повинні надавати по будь-якій кримінальній справі на підтвердження своїх повноважень, у тому числі і по справі, у якій окремі матеріали є державною таємницею, повинні бути копія Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та ордер адвокатського об'єднання про наявність угоди про надання правової допомоги, а для адвокатів, які не є членами адвокатського об'єднання, — Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та угода чи доручення про надання правової допомоги.

Інших документів вимагати у адвокатів ніхто не має права.

Голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури С. Ф. Сафулько

Верховний Суд України СУДОВА

ПАЛАТА У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

УЗАГАЛЬНЕННЯ

(Витяг)

Практика дотримання судами строків провадження у кримінальних справах щодо підсудних, які тримаються під вартою*

Виконання завдань правосуддя у кримінальних справах, ефективність його хіійснення і забезпечення невідворотності покарання щодо осіб, винуватих у ■чиненні злочину, або виправдання невинуватих великою мірою залежать від якнайшвидшого вирішення судом цих справ по суті. Відповідно до ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., та ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), які були ратифіковані Верховною Радою України відповідно 19 жовтня 1973 р. та 17 липня 1997 р., кожен заарештований має право на судовий розгляд справи упродовж розумного строку.

У статті 6 Закону від 15 грудня 1992 р. «Про статус суддів» зазначено, що судді зобов'язані при здійсненні правосуддя дотримувати вимог Конституції і законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ у встановлені законом строки. Згідно зі ст. 241 Кримінально-процесуального кодексу України (в редакції від 28 грудня 1960 р.; далі — КПК) кримінальна справа мала бути розглянута суддею одноособово або судом у розпорядчому засіданні не пізніше п'яти, а в разі її складності — не пізніше 10 діб із дня надходження до суду. Після внесення змін до цього Кодексу Законом від 21 червня 2001 р. (набрав чинності 29 червня того ж року) зазначеною статтею передбачено, що справа має бути призначена до попереднього розгляду не пізніше 10, а в разі її складності — не пізніше 30 діб із дня надходження до суду.

Строки призначення справи до розгляду в суді регламентовані ст. 256 КПК. У редакції цієї статті від 1960 р. було зазначено, що справа повинна бути призначена до розгляду в суді не пізніше 10, а в разі її складності — не пізніше 20 діб із дня надходження до суду Після внесення змін до цієї статті зазначеним вище Законом кримінальна справа повинна бути призначена до розгляду в суді не пізніше 10, а в разі її складності — не пізніше 20 діб із дня досудового розгляду. Таким чином, у зв'язку із внесенням змін до статей 241 та 256 КПК строки призначення справ до попереднього (досудового) розгляду та до розгляду в суді збільшилися і в сумі складають від 20 до 50 діб. Це більшою мірою відповідає потребам судової практики, тому що до суду все частіше надходять складні кримінальні справи — великі за обсягом (100 томів і більше) і з десятками обвинувачених.

Кримінально-процесуальним законодавством України на відміну від цивільного процесуального (ст. 148 ЦПК) не передбачено, в який строк суд має розглянути кримінальну справу і постановити вирок чи інше рішення в ній. Разом з тим фор-

Р Лист Верховного Суду України від 01.01.2003 р.

ми квартальної статистичної звітності про роботу судів з розгляду кримінальних справ (затверджені спільним наказом Державного комітету статистики, Верховного Суду України, Міністерства юстиції України від 20 березня 2001 р. № 154/37/16/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 23 березня 2001 р. за № 270/5461), які були чинними до 25 грудня 2001 р. і готувалися Міністерством юстиції України, містили графу, де відображалася кількість справ, провадження в яких закінчене із постановленням вироку в строк понад один місяць.

У пункті 2.15 Інструкції щодо заповнення форм квартальної статистичної звітності про роботу судів загальної юрисдикції (крім арбітражних судів), затвердженої тим же наказом, зазначено, що строк розгляду кримінальної справи — один місяць — обчислюється з дня надходження справи до суду по день поста-j новлення в ній остаточного рішення. Якщо під час розгляду справи судом провадження в ній зупиняється у зв'язку з ухиленням підсудного від суду або через те, що він захворів на психічну чи іншу тяжку хворобу, яка виключає розгляд справи, період такого зупинення у строк розгляду справи при складенні статистичного звіту не включається.

У випадках, коли провадження у справі зупинялося багато разів, всі ці строки, не завжди відповідним чином зазначаються у статистичній картці. Згідно і Інструкцією щодо заповнення форм статистичних звітів № 1-е, 3, 20-22, 30-ЗЯ (затверджена спільним наказом Державного комітету статистики України, Верховного Суду України, Міністерства юстиції України від 25 грудня 2001 р. № 504/189/70/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25 грудня 2001 р. за № 1071/6262) у звіті про розгляд судами першої інстанції кримінальних справ (форма № 3) було передбачено лише дві графи, де зазначалася кількість справ. І яких провадження закінчене, у тому числі тих, у яких порушено строки досудового розгляду та призначення до розгляду в суді, встановлені статтями 241 і 256 КПК, а графи, в якій раніше зазначалася кількість справ, провадження в якиж закінчене з постановленням вироку у строк понад один місяць, вже не було.

Немає цієї графи й у формі № 3, затвердженій наказом Державного комітету статистики, Верховного Суду та Міністерства юстиції України від 27 травня 2002 р. № 206/90/44/5 (зареєстрований у Міністерстві юстиції України 28 травня 2002 р. за № 461/6749), яким обидві згадані вище інструкції визнано такими, піо втратили чинність. Пленум Верховного Суду України у п. 1 постанови від 1 квітня 1994 р. № 3 «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ» звернув увагу на підвищення особистої відповідальності суддів за своєчасний та якісний розгляд судових справ і на те, що дотримання суддями встановлених законом строків розгляду є їх обов'язком. У постанові зазначено, що навмисне порушення суддею процесуального закону чи несумлінність, які спричинила: несвоєчасний розгляд, тяганину при розгляді справ та істотно обмежили права 1 законні інтереси громадян, слід розглядати, з урахуванням конкретних обставин, як неналежне виконання суддею професійних обов'язків, за що він повинен бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Таким чином, у наведених роз'ясненнях обґрунтовується відповідальність судді за затримку розгляду справі Тому він повинен вживати всіх передбачених законом заходів до своєчасного розгляду кожної кримінальної справи, усувати недоліки і негативні явища, се виникають при організації та проведенні судових процесів, принципово й гостре реагувати на невиконання органами виконавчої влади обов'язків по забезпеченню належної роботи судів. Суди України в основному забезпечують своєчасна законне і правильне вирішення кримінальних справ. За даними Міністерства юстиції України про роботу судів загальної юрисдикції, у 2001 р. було призначе-

но до розгляду з порушенням строків, передбачених статтями 241 і 256 КПК, 4 466 кримінальних справ; закінчено провадження у строк понад один місяць у 5S 320 кримінальних справах. Усього з порушенням строків закінчено провадження у 29,8 % кримінальних справах.

Таким чином, досить поширеною є тяганина при судовому розгляді зазначених справ. Особливе занепокоєння викликають випадки, коли вона допускається подо підсудних, які тримаються під вартою. Верховний Суд України неодноразово вимагав від голів апеляційних судів усунути зазначені недоліки. Судді цього суду на місцях надавали судам нижчих рівнів допомогу в належній організації розгляду кримінальних справ. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції неодноразово направлялись інформації, листи Президенту України, Кабінету Міністрів України, міністерствам юстиції та внутрішніх справ з пропозиціями вжити всіх можливих заходів щодо належного фінансового, матеріально-технічного, кадрового забезпечення судів, своєчасної доставки підсудних конвойною службою з метою створення належних умов для нормальної роботи судів.

За завданням Верховного Суду України апеляційними судами неодноразово вивчався стан додержання строків судового провадження у кримінальних справах подо осіб, які тримаються під вартою. У процесі цього вивчення отримувані щомісяця зі слідчих ізоляторів списки ув'язнених, які рахуються за судами, звірялися з даними судів і в разі порушення строків тримання підсудних під вартою засовувалися причини затримки розгляду справ щодо них, вживалися заходи до його прискорення, усунення виявлених порушень законодавства та їх причин, вирішувалися питання щодо відповідальності суддів і працівників апарату судів, | з вини яких допускалася тяганина. Було виявлено ряд характерних причин затримки розгляду справ щодо осіб, які тримаються під вартою, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

На підставі даних, отриманих від апеляційних судів України, можна дійти висновку, що основними об'єктивними причинами порушення вимог кримінально-процесуального законодавства та тяганини при розгляді судами кримінальних справ є недостатнє фінансування, неналежне матеріально-технічне та кадрове забезпечення судів. Обмежені економічні та фінансові можливості нашої країни зж негативно позначаються на діяльності судів. Згідно з вимогами ст. 130 Конституції України державні органи влади повинні забезпечити фінансування та належні умови для нормального функціонування діяльності судів, але, на жаль, упродовж багатьох років держава не виконує належним чином цей обов'язок.

Кабінет Міністрів України та Міністерство юстиції України щорічно фінансують суди набагато нижче від мінімального рівня, необхідного для нормального здійснення правосуддя.

Майже в усіх судах України розгляд значної кількості справ затягується через відсутність достатнього фінансування на поштові витрати, що призводить до несвоєчасного направлення повісток, а також на телефонний зв'язок. Мають місце факти, коли органи зв'язку відмовляються приймати від судів поштові відправлення через наявність боргу за раніше надані послуги. У багатьох випадках місцеві суди, не маючи коштів на оплату рекомендованих бандеролей, посилок та листів, змушені передавати справи в апеляційні та Верховний суди через працівників правоохоронних органів, які від'їжджають у відрядження до обласних центрів та м. Києва.

Зволікання із призначенням суддів на вакантні посади не сприяє зменшенню навантаження на них, а в кінцевому підсумку породжує тяганину при розгляді

справ і впливає на його якість. Мають місце непоодинокі факти тривалої затримки призначення на посади голів судів та їх заступників, у зв'язку з чим на деякий час послаблюється контроль за своєчасним розглядом справ, у тому числі кримінальних. У зв'язку зі зростанням кількості справ, що надходять на розгляд у суди, виникає потреба у збільшенні штатної чисельності суддів та працівників судів, розширенні приміщень останніх та виділенні нових. Повністю ця проблема може бути вирішена тільки після радикальної зміни та доповнення матеріального і процесуального законодавства.

Розпорядженням Президента України від 27 липня 1996 р. № 208/96-рп вирішення питання про забезпечення приміщеннями судів, розташованих *ш* аварійних приміщеннях та приміщеннях, що не відповідають вимогам судочинства, було покладено на Кабінет Міністрів України, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, голів обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій. З того часу минуло понад п'ять років, проте ніяких вагомих заходів у цьому напрямі не вжито. Такого критичного становища з приміщеннями судів немає в жодній європейській країні.

Кабінетом Міністрів України та обласними державними адміністраціями фактично не виконується у повному обсязі і Постанова Верховної Ради України віл 24 лютого 1994 р. № 4019-ХП «Про забезпечення діяльності судів» у частині надання судам необхідних службових приміщень відповідно до встановлених норм а також передачі на їх баланс у безоплатне користування займаних нимм приміщень (п. 1). За повідомленнями апеляційних судів, у багатьох випадках тяганина при розгляді кримінальних справ породжується відсутністю майже в усіх цих, а також місцевих судах необхідної кількості залів судових засідань. Судді змушені додержувати черги в їх використанні, внаслідок чого арештовані чекають на розгляд справи місяцями, а то й роками. Деякі суди взагалі не мають таких залів. Наявні ж зали у більшості випадків не відповідають вимогам здійснення судочинства. Усе це примушує суддів орендувати відповідні приміщення в інших установах або розглядати справи у своїх кабінетах.

Ще одна причина тривалого розгляду кримінальних справ — відсутність коштів на службові відрядження. Саме це призводило до неодноразового відкладення розгляду справ по першій інстанції Апеляційним судом Донецької області Кількість суддів у цьому суді за списком — 84, за штатним розписом — 91. У кожному кабінеті працюють чотири судді. Навантаження на одного суддю становить більше п'яти справ на рік по першій інстанції і понад 96 — в апеляційній. З виїздом на місця було проведено перевірку можливості розгляду кримінальних справ цим апеляційним судом у приміщеннях районних судів м. Донецька, яка показала, що останні не мають змоги надавати свої зали судових засідань для цієї мети. Тому діяльність апеляційного суду тісно пов'язана з розглядом судовою колегію у виїзних засіданнях кримінальних справ у приміщеннях районних та міських судів області.

Найчастіше не з'являються до суду свідки та потерпілі в багатоепізодних справах, із великою кількістю обвинувачених та інших учасників судового розгляду Останніми роками поширились випадки, коли суди вимушені надовго зупиняти провадження в кримінальних справах у зв'язку з неявкою свідків, які виїхали за кордон на заробітки. Розгляд справ в апеляційних судах, як правило, пов'язаний із забезпеченням явки в судові засідання іногородніх потерпілих і свідків, які досить часто не мають змоги оплатити проїзд у міжміському транспорті, а суд — відшкодувати їм вартість проїзду, а також компенсувати інші витрати, пов'язані з участю в судовому процесі. Інструкція про порядок і розміри відшкодування ви-

трат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710) останніми роками судами не виконується, тому що вони не фінансуються на зазначені цілі. Під час розгляду кримінальних справ суди повинні з'ясовувати причини неявки в судове засідання потерпілих і свідків. Показання зазначених осіб і підсудних, які отримані у ході проведення досудового слідства, можуть оголошуватися лише у випадках, передбачених статтями 301, 306 КПК. Оголошення показань свідка, який не викликався до суду, є недопустимим. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 70 та ч. 3 ст. 72 КПК, привід через органи внутрішніх справ здійснюється в тому разі, коли свідок або потерпілий не з'явився без поважної причини. Водночас суди не завжди з'ясовують причини неявки в судове засідання свідків та потерпілих і вживають заходів, передбачених статтями 70, 72 КПК (привід, накладення на свідка грошового стягнення), рідко вирішують питання про відповідальність цих осіб за злісне ухилення від явки до суду за ст. 1853 КпАП.

Як повідомляють суди, у багатьох випадках накладення штрафних санкцій, передбачених законом за неявку в судові засідання, було й залишається неможливим через відсутність підтвердження того, що певні учасники судового розгляду отримали повістки в суд. Вивчення матеріалів кримінальних справ показало, що свідки, потерпілі та підсудні не користуються або рідко користуються поштовими послугами, у тому числі кореспондентськими скриньками, внаслідок чого не отримують або несвоєчасно отримують повістки. Тому останні варто направляти тільки з повідомленням про їх вручення. Проте на такі повістки у судів немає коштів. У зв'язку з цим доречно пригадати той факт, що в царській Росії повістки особам, яких викликали до суду, доставлялися поліцією.

Позитивний результат може дати повідомлення у пресі про притягнення за рішенням суду підсудних, свідків та потерпілих до відповідальності за неявку в судове засідання. Істотною причиною перенесення розгляду справ є невиконання або несвоєчасне виконання органами міліції значної частини ухвал судів та постанов суддів про привід потерпілих, свідків і підсудних.

Велика кількість судів (суддів) не реагує належним чином на факти невиконання їхніх вимог і не порушує питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності винних у цьому працівників органів внутрішніх справ. Із матеріалів кримінальних справ та повідомлень видно, що суди не завжди належним чином координують свою роботу з органами прокуратури, які повинні здійснювати нагляд за виконанням органами внутрішніх справ передбачених законом зимог судів та сприяти останнім у запобіганні тяганині. Це стосується, зокрема, зипадків тривалого невиконання постанов суддів про розшук підсудних, особливо тоді, коли інші підсудні тримаються під вартою.

За повідомленнями апеляційних судів, неналежна робота конвою полягає в тому, що підсудні не завжди доставляються в судові засідання у зазначений день і час або доставляються із запізненням на декілька годин чи в невеликій кількості, істотно обмежується їх доставка у певні дні тижня. Керівники внутрішніх військ та конвойної служби пояснюють таке становище малою кількістю спецавтотранспорту, неналежним технічним станом останнього, внаслідок чого трапляються його поломки при конвоюванні спецконтингенту, недостатнім забезпеченням паливно-мастильними матеріалами та коштами на їх придбання.

На тривалий час розтягується розгляд справ і через передчасне направлення засуджених до місць відбування покарання (коли адміністрація слідчого ізолятора, запобігаючи його переповненню спецконтингентом, робить це одразу після скасування вироку) або несвоєчасне етапування їх із виправно-трудової колонії. Іноді суди несвоєчасно виносять постанови про етапування цих осіб або не здійснюють належний контроль щодо їх виконання. Найчастіше слухання справи не може розпочатись у передбачений строк через несвоєчасне повідомлення місцевого суду про доставку підсудного до слідчого ізолятора із виправно-трудової колонії.

Ще одна з основних причин тяганини при розгляді справи судом — це низька якість проведеного дізнання та досудового слідства.

Як свідчать аналіз статистичних даних про роботу судів і вивчені матеріали кримінальних справ, органи дізнання та слідства не завжди додержували вимог ст. 22 КПК щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи. У багатьох випадках дізнання та досудове слідство провадилися не в повному обсязі — не досліджувалися належним чином доводи й обставини, на які посилались обвинувачені на своє виправдання. Нерідко у справі не перевірялись усі можливі версії, не усувалися протиріччя у показаннях свідків, потерпілих таї обвинувачених. Не завжди провадилися необхідні експертизи, отримувалися пояснення від усіх очевидців, свідків, не у повному обсязі досліджувались дані, шо характеризують осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, в ***тощ*** числі стан здоров'я, поведінка в побуті та за місцем роботи чи навчання до вчинення злочину, їх минуле (попередні судимості, адміністративні стягнення), дат про сім'ю (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку, стан їх здоров'я, матеріальне становище сім'ї) тощо.

У ході вивчення кримінальних справ, направлених судами на додаткове розслідування, встановлено, що найбільше недоліків та прорахунків допускають працівники правоохоронних органів: дільничні інспектори, оперуповноваженз карного розшуку, працівники ДАІ, співробітники державної служби по боротьбі з економічною злочинністю та інші посадові особи, — під час проведення «дослідчої» перевірки, коли ще не порушено кримінальну справу (при одержанні пояснень, складенні протоколів огляду місця події та схем до них, протоколів огляду й вилучення речей тощо). Це свідчить насамперед про низький професійніш рівень цих працівників та безвідповідальне ставлення декого з них до свої функціональних обов'язків, про відсутність контролю з боку їх керівників.

Суди ж на такі факти належним чином майже не реагують, і особи, які допус тили неякісне оформлення матеріалів, не притягуються до дисциплінарної відповідальності. Як наслідок — працівники правоохоронних органів роками допускають одні й ті самі недоліки, які в багатьох випадках неможливо усунути ні при проведенні дізнання й досудового слідства, ні під час розгляду справи в **суді.]** Недостатня повнота проведеного дізнання та досудового слідства, звичайно, негативно позначається на строках розгляду справ судами, які змушені витре З - вати нові відомості, дані, документи, додатково допитувати свідків, призначати експертизи тощо й витрачати на це багато часу.

Нерідко суди під час розгляду справи з метою забезпечення повноти й об'єктивності дослідження її обставин та усунення недоліків дізнання і слідства змушені призначати, керуючись ст. 310 КПК, проведення різних експертиз, f тому числі додаткових і повторних, що викликає затримку судових процесі. Науково-дослідні установи Міністерства юстиції та Міністерства охорони здоров'я нерідко відмовляються приймати до виконання постанови й ухвали су;

про проведення експертиз без передоплати і не направляють експертів у суд без гарантій щодо оплати їх праці. Таке становище негативно позначається на строках здійснення кримінального судочинства, а в окремих випадках породжує тяганину при розгляді кримінальних справ, що є неприпустимим, тим більше у справах щодо підсудних, які тримаються під вартою, оскільки цим порушується їхнє право на розгляд справи судом упродовж розумного строку. Через відсутність коштів на оплату проведення експертиз суд фактично не має можливості їх призначати.

Значна кількість справ тривалий час не розглядається через те, що призначені судами експертизи провадяться місяцями, а то й роками. Суди, які повинні належним чином контролювати виконання своїх постанов про призначення експертизи, роблять це не завжди. Ще мають місце факти, коли суди, усупереч вимогам закону, не викликають експертів у судове засідання, а виносять постанови про призначення додаткових і повторних експертиз, які направляють в експертні установи разом із матеріалами справи. З урахуванням специфіки судового розгляду суди не завжди мають змогу усунути прорахунки, допущені при проведенні дізнання та досудового слідства, змушені повертати кримінальні справи на додаткове розслідування. І часто буває так, що ці справи закриваються, а винним особам вдається уникнути відповідальності.

Деякі судді при відданні обвинуваченого до суду належним чином не вивчали справи, не планували їх розгляд і при встановленні істотної неповноти слідства замість повернення справи на додаткове розслідування відповідно до ст. 246 КПК самі усували недоліки. Вони призначали експертизу, викликали свідків, які не були віднесені до списку, долученого до обвинувального висновку, а також вимушені були витрачати час на допит свідків, які хоча й були включені слідчими до числа осіб, що підлягають виклику до суду, ніяких показань по суті справи дати не могли.

Внаслідок того, що дізнавачі та слідчі дуже часто необгрунтовано обирали обвинуваченим запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд чи інший, не пов'язаний із взяттям під варту (без урахування даних, що характеризують особу, тяжкості злочину тощо), підсудні в багатьох випадках ухилялися від явки в суд або переховувалися від нього.

Однією з причин призначення справ до судового розгляду за межами визначених законодавством строків є неритмічне надходження справ з органів прокуратури до суду. Як правило, дізнавачі і слідчі направляють кримінальні справи прокурорам в останні дні місяця, оскільки в перших числах наступного звітують про кількість справ, провадження у яких закінчене, а прокурори передають справи до суду в останні або перші дні місяця. І коли суддя отримує до свого провадження в один день декілька справ, їх неможливо одночасно призначити до розгляду. Непоодинокими є випадки, коли прокурори належним чином не забезпечують виконання вимог кримінально-процесуального законодавства щодо підтримання в суді державного обвинувачення, участі в дослідженні доказів, висловлення своєї думки з приводу застосування кримінального закону та мір покарання щодо підсудних.

Слухання чималої кількості справ переноситься у зв'язку з відрядженням працівників державного обвинувачення (прокурорів) до обласного апарату прокуратури або неможливістю замінити прокурорів, які раніше брали участь у судовому розгляді справ, іншими через недостатню кількість штату. У разі неявки прокурора до суду з неповажної причини суди, як правило, своєчасно повідомляють про даний факт прокурорів областей для відповідного реагування. У зв'язку

зі змінами, внесеними до КПК Законом від 21 червня 2001 р., протягом зазначеного року в деяких судах мали місце порушення строків розгляду справ з такої об'єктивної причини, як заявления прокурором клопотання про відкладення справи для зміни обвинувачення підсудному (ч. 1 ст. 277 КПК) та для надання останньому, його захиснику і законному представнику можливості підготуватись до захисту проти нового обвинувачення (ч. 5 ст. 277 КПК).

Упродовж багатьох років залишається невирішеною проблема призначення захисника відповідно до ст. 45 та ч. 3 ст. 47 КПК. Судді поставлені перед необхідністю шукати не зайнятих в інших справах адвокатів, що вимагає значної затрати часу й затягує призначення справ до розгляду, тим більше, що захисники відмовляються від участі у справах за призначенням через недосконалість існуючого механізму оплати їхньої праці (через тривалий час, лише після розгляду справи) і відсутність коштів, які суди не одержують протягом ряду років. Спостерігаються значні перерви в розгляді багатьох кримінальних справ через неявку захисників підсудних — адвокатів.

Велика кількість судових слухань переноситься через зайнятість захисників в інших судових процесах. У більшості ж випадків, як повідомив, зокрема, Апеляційний суд м. Києва, захисники не з'являються у судові засідання без поважиш причин (не надаючи будь-яких документів на підтвердження останніх) та без попередження суду про неявку. У зв'язку з цим судді пропонували доповнити чинне законодавство нормами про відповідальність захисників у таких випадках У разі, коли адвокат своєчасно не повідомив суд про неможливість участі в судовому засіданні або не з'явився з неповажних причин, суд виносить окреме подання на адресу об'єднання адвокатів для вжиття заходів щодо цього працівника. Однак нерідко суди не з'ясовують причин неявки захисників та не повідомляють про неї адвокатські об'єднання для відповідного реагування.

У пункті 7 ст. 129 Конституції як одну з основних засад судочинства передбачено гласність судового процесу, а також його повне фіксування технічними засобами. Згідно зі ст. 87 [i] КПК повне фіксування судового процесу за допомогою звукозаписуючої апаратури чи інших технічних засобів здійснюється на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи в судах та за ініціативою суду. Здійснює повне фіксування судового процесу секретар судового засідання або піл його керівництвом — інший працівник суду. Виконання цієї вимоги закону дає можливість більш повно й об'єктивно фіксувати судовий процес. Проте суди практично не забезпечені технічними засобами фіксування судових процесів.

Викладене дає підстави для висновку про те, що виконавча влада держави довгий час нехтує потребами судів України у виділенні коштів на придбання технічних засобів для фіксування судового процесу. Як наслідок, суди не можуть задовольнити законні вимоги учасників процесу про повне його фіксування, шо тягне за собою скасування рішень, прийнятих по першій інстанції, та зводить нанівець перегляд судових справ у апеляційному порядку. Відсутність у судах зазначених технічних засобів дає можливість підсудним та їх адвокатам затягувати розгляд кримінальної справи, тобто фактично блокувати прийняття остаточного рішення, або в разі незадоволення їхньої вимоги добиватися скасування постановленого вироку чи іншого рішення у кримінальній справі.

Такий стан справ вимагає від держави вжити термінових заходів до надання Державним казначейством України коштів на придбання звукозаписуючої апаратури, що дасть судам можливість забезпечити права підсудних шляхом задоволення їхньої вимоги про повне фіксування судового процесу за допомогою технічних засобів. До затримки розгляду справ призводить і пошук судом перекладачів, які

залучаються до судового процесу. Для оплати праці цих фахівців у судів не має коштів. Із цієї причини суди вимушені відкладати розгляд справи і забезпечувати вимоги підсудних, особливо іноземців, щодо надання послуг перекладачів.

Упродовж багатьох років в апеляційних судах існує проблема створення повноважного, складу суду за участю народних засідателів. Відповідно до вимог ст. 17 КПК, кримінальні справи про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, розглядаються судом першої інстанції у складі двох суддів і трьох народних засідателів. Проте останні під різними приводами відмовляються брати участь у судових процесах, тому що така їх праця не оплачується ні судами, ні за місцем роботи. Часто судді апеляційних судів за свої особисті кошти оплачують проїзд народних засідателів (які в переважній більшості є пенсіонерами) до суду та інші витрати останніх, пов'язані з участю у слуханні справи. Через неявку народних засідателів відкладалася майже кожна друга справа, яку треба було розглядати колегіально.

Згідно зі ст. 259 КПК у справі, для розгляду якої судом необхідний тривалий час, може бути викликаний запасний народний засідатель, який перебуває в залі судового засідання з початку розгляду справи і в разі вибуття народного засідателя зі складу суду замінює його. Але за такого становища, коли неможливо знайти народних засідателів до складу суду, про запасного народного засідателя залишається тільки мріяти. Тому в разі неявки народних засідателів у судове засідання такі справи дуже довго розглядаються судом. Очевидно, що без грошових виплат держави народним засідателям не обійтися. Верховний Суд України звертався до Міністерства юстиції і Кабінету Міністрів України з проханням розглянути цю проблему, але вона й досі залишається актуальною.

Несвоєчасний судовий розгляд кримінальних справ зумовлюється й іншими не залежними від судів причинами. Зокрема, розширення юрисдикції судів призвело до збільшення надходження до судів справ усіх категорій. Значний обсяг складних, багатоепізодних, великих за обсягом кримінальних справ, складна криміногенна ситуація в Україні, неналежне забезпечення суддів новим законодавством та необхідними нормативно-правовими матеріалами Міністерством юстиції України також негативно відображаються на роботі судів.

***

Узагальнюючи наведене, можна дійти висновку, що тяганина при розгляді кримінальних справ у судах допускається здебільшого з причин, що не залежать від суддів, які в основному додержуються норм кримінально-процесуального законодавства, що регламентує судовий розгляд справ. Передусім, це недостатнє фінансування, неналежне матеріально-технічне та кадрове забезпечення судів, відсутність у більшості з них належних умов для здійснення правосуддя, неякісне проведення досудового слідства та дізнання, велике навантаження на суддів, складність справ, недоставка або несвоєчасна доставка в судове засідання на вимогу суддів конвойними підрозділами внутрішніх справ підсудних, які тримаються під вартою, або несвоєчасне виконання органами міліції ухвал (постанов) судів (суддів) про примусовий привід свідків, підсудних, потерпілих тощо.

Зазначені та інші об'єктивні фактори дуже негативно позначаються на оперативності правосуддя, у багатьох випадках зводячи нанівець намагання суддів своєчасно розглянути справу та ухвалити в ній остаточне рішення. Судам належить більш принципово реагувати згідно з чинним законодавством на кожний эакт невиконання їх вимог щодо забезпечення органами виконавчої влади належних умов для здійснення судочинства. Разом з тим нерідко тяганина при розгляді справ породжується з вини самих суддів, які неналежно виконують свої

службові обов'язки і не завжди враховують рекомендації, викладені в постанов^ Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 3 «Про строки розгляду судами кримінальних і цивільних справ» та від 19 січня 2001 р. № 1 «Про стан здійснення правосуддя в 2000 р. та заходи щодо його вдосконалення з метою реалізації положень Конституції України» з питань додержання процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ та здійснення заходів щодо вдосконалення правосуддя.

Мають місце факти несвоєчасного призначення справ до судового розгляду Розумні строки розгляду деяких справ часто порушуються через неналежну організацію роботи у судах, у тому числі і судових процесів, відсутність планування розгляду справи, особливо судового слідства, неузгодження із прокурором, захисником, іншими учасниками процесу можливості їх участі в судовому засіданні, недостатній контроль з боку голів судів та їх заступників. Іноді тривалий час без поважних причин не ухвалюються вирок або інше рішення у справі.! Суди зобов'язані забезпечувати захист конституційних прав і свобод громадян шляхом своєчасного розгляду справ та однакового і правильного застосуванні законодавства. Отже, здійснення правосуддя є невіддільним від забезпечення прав і свобод людини.

Керівникам апеляційних та місцевих судів необхідно при встановленні факті* явного порушення вимог матеріального чи процесуального закону, недбалості, несумлінності суддів або працівників судів, які призвели до тяганини у справі чи істотно обмежили права громадян, вирішувати питання про притягнення винних осіб до відповідальності. їй мають піддаватися і самі керівники судів, які не забезпечили своєчасного розгляду справ та належним чином його не контролювалм. Останніми роками апеляційні суди постійно контролюють роботу районних і міських судів, працюють у контакті з органами прокуратури та слідчими ізоляторами, систематично одержують відомості про порушення норм КПК, яких припускаються судді при розгляді справ, у яких підсудні перебувають під вартою. В окремих із них головам міських та районних судів направляються листи з вимогами докладно перевірити кожен факт порушення законодавства з наступним обговоренням на оперативних і виробничих нарадах працівників судів. Ці питання розглядаються в областях на міжвідомчих нарадах, і вживаються заходи до усунення виявлених недоліків.

Проте кардинальне поліпшення стану правосуддя можливе лише за умови докорінного реформування законодавства, що регламентує діяльність органів, які покликані забезпечувати діяльність судів (юстиції, прокуратури, внутрішнії справ, адвокатури, експертних установ тощо), суттєвих змін Кримінально-процесуального законодавства, а також забезпечення точного та неухильного виконання того й іншого. У зв'язку зі зростанням кількості справ усіх категорій, що находять на розгляд у суди, апеляційні суди вносять пропозиції про збільшенні штатної чисельності суддів, технічного персоналу, розширення приміщень судів та виділення нових. На їх думку, є також потреба у введенні в цих судах посади працівника, до основних функціональних обов'язків якого належав би контроль за проходженням справ у місцевих судах, оскільки судді апеляційного суду - куратори місцевих судів — мають для цього недостатньо часу, адже їм теж І потрібно дотримуватися строків розгляду справ, які перебувають у їх провадженні. Разом з тим постійно збільшувати апарат судів також неможливо, а тому] необхідно радикально змінювати законодавство, передусім процесуальне.

Що стосується порушення судами строків розгляду справ по суті та перерах.. - вання за ними підсудних, які тримаються під вартою, то необхідно зазначити, шо

такі строки КПК не передбачені. Тому, виходячи з того, що в Україні застосовуються норми Конвенції про захист прав людини та основоположнних свобод (1950 р.), у статтях 5 і 6 якої йдеться про розгляд справи судом «упродовж розумного строку», було б доцільно визначити дане поняття в національному законодавстві. Для цього необхідно науково обґрунтувати середнє навантаження судді, а також урахувати реалії сучасного українського судочинства (недостатнє фінансування й неналежне матеріально-технічне забезпечення судів, поширеність таких явищ, як неявка свідків, потерпілих, підсудних та невиконання органами міліції постанов суду про привід цих учасників процесу, неявка адвокатів, недоставка або несвоєчасна доставка підсудних конвойною службою тощо). Доти, поки цього не буде зроблено, саме порушення питання про недодержання судами строків розгляду справ по суті та відповідальності за це суддів є законодавчо необгрунтованим. Шляхи подолання наведених вище недоліків можуть полягати у більш ретельному доборі кадрів на посаду судді, особливо при вирішенні питання про довічне обрання, а також внесенні у КПК змін, які стосуються ролі та функцій суду при розгляді справи. Так, у зв'язку з доповненням цього Кодексу нормою щодо змагальності процесу (ст. 161) та зняттям із суду обов'язку по збиранню доказів було б цілком логічним покласти на сторони (обвинувачення та захист) обов'язок по забезпеченню допиту в суді свідків, потерпілих та інших осіб, які включені до переліку, долученого до обвинувального висновку, або про допит яких заявили клопотання сторони. На суд такий обов'язок можна покласти лише у випадках, коли таке клопотання надійшло від засудженого, що тримається під вартою, за відсутності в нього захисника. Сьогодні ні прокурора (який посилається в обвинувальному висновку як на докази на показання свідків), ні адвоката (який заявляє клопотання про допит тих чи інших осіб) не цікавить, яким чином можна забезпечити явку цих осіб у судове засідання. Вирішення даної проблеми цілком покладене на суд, а точніше, на суддю, який замість того, щоб готуватися до розгляду справи, вивчати її матеріали і чинне законодавство, приділяти належну увагу постановленню вироку, витрачає свій час на численні телефонні розмови з працівниками міліції, умовляючи виконати його постанову про привід, тощо. Доки таке становище не зміниться, надії на скорочення строків розгляду справ у судах майже немає. Необхідно також конкретизувати у КПК строк, протягом якого засуджений має право подавати заяву про його виклик у суд другої інстанції.

Після внесення змін до ч. 4 ст. 47 КПК суд зобов'язаний забезпечити підсудного захисником не тільки у випадках обов'язкової участі останнього, а й тоді, коли підсудний не має для цього коштів. На практиці адвокатські об'єднання дуже неохоче виконують ці постанови, що пояснюється низькою оплатою праці адвокатів у таких справах та великими організаційними труднощами при її одержанні. Тому доцільно було б прийняти Закон «Про муніципальні (державні) юридичні консультації», згідно з яким юридичну допомогу за призначенням органів досудового слідства та судів здійснювали б державні адвокати. Для них (це могли би бути молоді спеціалісти та юристи-пенсіонери) це було б службовим обов'язком, за виконання якого вони одержували б хоча не дуже високу, але гарантовану заробітну плату.

Бажано створити спеціальні підрозділи «судової міліції», у функції якої входило б підтримання порядку в залі судового засідання під час розгляду справ, привід підсудних та інших учасників процесу. Питання про недостатнє фінансування судів не потребує будь-якого з'ясування, а вимагає негайного вирішення на найвищому державному рівні.

Верховний Суд України

ЛИСТ

від 1 лютого 2004 р.

Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ

Звільнення від кримінальної відповідальності — це відмова держави (її ком г - - тентних органів) від засудження особи, яка вчинила злочин, та застосування і: неї кримінально-правових засобів примусового характеру. Закриття справ шел: таких осіб є проявом загальної тенденції розвитку кримінального законодавстві у напрямі пом'якшення відповідальності за злочини невеликої та середньої тяжн кості, вчинені вперше, законодавчим втіленням державного гуманізму, наданням державою людині, яка оступилася, можливості виправитися. Водночас звільнення від кримінальної відповідальності не є виправданням особи.

Законодавством передбачено такі види звільнення від кримінальної відповідальності та покарання: 1) у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 Кримінального кодексу України; далі — КК України); 2) примиренням винного з потерпілім (ст. 46 КК України); 3) передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); 4) зміною обстановки (ст. 48 КК України); 5) закінченням строків давності (ст. 49 КК України); б) внаслідок акту амністії, а також у зв'язку з помилуванням; 7) у зв'язку І застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 94 КК України); 8) за наявності спеціальних підстав, зазначених у ч. 2 ст. 111, ч. І ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 255, ч. 5 ст. 258, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. *4* ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 3 ст. 369, ч. 4 ст. 401 КК України.

Раніше закриття кримінальних справ здійснювали слідчі за згодою прокурег: Однак Верховна Рада України Законом від 12 липня 2001 р. № 2670-Ш зміни до статей 7—11^{i} Кримінально-процесуального кодексу України (далі -*А* КПК України), згідно з якими визначено спеціальний порядок закриття справ прокурор (а також слідчий за згодою прокурора) за наявності підстав складає мотивовану постанову про направлення справи до суду для вирішення питання пг«в звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Згідно з частинами 2-4 ст. 71 КПК України до направлення кримінальної справи до суду особі повинно бути роз'яснено сутність обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності та повідомлено про право заперечувати проти закриття справи з цієї підстави. Направлення кримінальної справи лв суду з підстав, зазначених у цій статті, не допускається, якщо обвинувачений чя підсудний проти цього заперечує. У такому випадку провадження у справі триває у звичайному порядку.

Прокурор або слідчий у разі винесення постанови про направлення справі! *і:* суду у випадках, передбачених у ч. 1 ст. 71 КПК України, повинні ознайомити обвинуваченого, його захисника, потерпілого або його представника із ці постановою, а також за їх вимогою — з усіма матеріалами справи та роз'яснити права, передбачені КПК України.

Такі кримінальні справи можуть бути закриті судом як при попередньому розгляді, так і після розгляду справи в судовому засіданні.

Згідно зі ст. 248 КПК України за наявності визначених у законі обставин (ст. | ч. 1 ст. 7, статті 7^{i}, 7^{2}, 8, 9, 10, 11^{i} КПК України) суддя своєю мотивованою п

■ювою закриває справу, скасовує запобіжні заходи, заходи забезпечення цивільного позову і конфіскації майна, а також вирішує питання про речові ло-ІСІЗИ, зокрема про гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом. Копія г. хтанови протягом трьох діб після її винесення надсилається сторонам.

Якщо під час судового розгляду справи будуть установлені вищезазначені підстави для її закриття, суд відповідно до ч. 1 ст. 282 КПК України, вислухавши думку учасників судового розгляду і висновок прокурора, своєю мотивованою ухвалою, а суддя — постановою закриває справу.

У випадку, коли справа надійшла до суду з обвинувальним висновком, вона має бути розглянута у судовому засіданні в загальному порядку, із проведенням судового слідства. Повинні бути з'ясовані всі визначені законом питання; зокрема, необхідно роз'яснити обвинуваченому підставу звільнення його від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття справи з цієї підстави іч. 2 ст. 7^1 КПК України); з'ясувати, чи відшкодовано завдану злочином шкоду: заслухати думку учасників процесу з цього приводу тощо. Тільки після цього, в разі наявності законних підстав та за відсутності заперечень з боку зазначених осіб, справу може бути судом закрито, а особу — звільнено від кримінальної відповідальності.

Статистичні дані щодо розгляду судами постанов про звільнення осіб від кримінальної відповідальності

Виконання органами досудового слідства вимог закону щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи

Деякі органи досудового слідства допускають тяганину, розслідування справ, шо направляються до суду з постановами для вирішення питання про їх закриття, провадиться неповно, поверхово. Як правило, провадження у справах незаконно зупиняється без проведення необхідних розшукових чи слідчих дій, а після закінчення строків притягнення до кримінальної відповідальності виноситься постанова про направлення справи до місцевого суду для її закриття.

Інколи справи роками не вирішувались у зв'язку з безпідставним зупиненням слідства.

Відповідно до ч. 2 ст. 49 КК України, перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухиляється від слідства або суду, і відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Проте трапляються випадки, коли деякі органи досудового слідства незаконно направляють у суди справи для закриття у зв'язку із закінченням строків давності стосовно осіб, які ухиляються від правоохоронних органів.

Відповідно до ст. 7^1 КПК України, прокурор або слідчий зобов'язаний перел направленням справи до суду для вирішення питання про її закриття пред'явити обвинувачення особі, яка підозрюється у вчиненні злочину.

Якість постанов, які слідчі органи направляли до суду для вирішення питання про закриття справ

В основному постанови органів досудового слідства відповідають вимогам чинного законодавства. У них зазначаються анкетні дані, сутність пред'явленого обвинувачення, докази вини, підстави і мотиви звільнення особи від кримінальної відповідальності. Варто визнати доцільною практику тих слідчих та прокурорів, які виносять мотивовані постанови про направлення справи до суду на зразок обвинувального висновку.

Відповідно до статей 7-1 I^1 КПК України, прокурор або слідчий за наявності лля того підстав зобов'язаний складати мотивовану постанову про закриття кримінальної справи. А відповідно до ст. 130 КПК України, у постанові має бути

обґрунтування щодо прийнятого рішення. Це є однією з гарантій забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу. Проте зазначені вимоги закот слідчі нерідко ігнорують.

Нерідко слідчі також не виконували положень закону (ч. 2 ст. 7 [i] КПК України щодо роз'яснення сутності обвинувачення особі, яка вчинила злочин, перед направленням справи до суду, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття справи з цієї підстави.

Іноді слідчі в резолютивних частинах постанов вказували взаємовиключні підстави для звільнення осіб від кримінальної відповідальності.

Деякі слідчі помилково розуміють зміну обстановки (ст. 7 КПК України) як перебування особи у місцях позбавлення волі за вчинення іншого злочину.

Не всі слідчі при підготовці постанов враховують те, що відповідно до ст. 48 КК (у зв'язку зі зміною обстановки) справи підлягають закриттю лише стосовно осіб, які вперше вчинили злочин.

Місцеві суди, розглядаючи такі постанови, обґрунтовано відмовляли органам досудового слідства у закритті справ з нереабілітуючих підстав.

Згідно зі ст. 48 КК України не можуть бути звільнені від кримінально: відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки особи, які вчинили тяжкий злочин, проте органи досудового слідства інколи виносять постанови про закриття справ і щодо таких осіб.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України) і передачею на поруки (ст. 47 КК України) допускається за умови, якщо особа після вчиненого злочину щиро покаялася. Проте мали місце випадки, коли органи досудового слідства направляли до судів постанови пре звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які не визнали свою вину.

Іноді працівники органів досудового слідства та суду при закритті справ посилалися на норми закону, які втратили чинність.

Практика розгляду судами справ про їх закриття з нереабілітуючих підстав

Узагальнення засвідчило, що суди в основному дотримуються правових підстав та встановленого кримінально-процесуальним законом порядку звільнення осіб від кримінальної відповідальності, проте деякі суди все ж допускали порушення закону.

Згідно зі ст. 241 КПК України справа має бути призначена до попереднього розгляду в строк, протягом якого можна з'ясувати всі визначені законом питання, але цей строк не повинен перевищувати ЗО діб з дня надходження справи до суду. Однак в окремих випадках суди безпідставно не призначали справи до попереднього розгляду тривалий час.

Місцеві суди розгляд справ цієї категорії у судовому засіданні в основному здійснюють відповідно до чинного законодавства, тобто за участю потерпілого, цивільного позивача, прокурора, самого обвинуваченого, за винятком випадків, коли особу не встановлено (ч. З ст. 111 КПК України) та захисника.

У 2001 р. було прийнято новий КК України, в якому скасовано караність деяких діянь, що має зворотну дію в часі. Але незважаючи на таку декриміналізацію. окремі органи досудового слідства та місцеві суди Запорізької, Дніпропетровської, Львівської областей у постановах про закриття справ усупереч вимогам ч. '. ст. 5 КК України продовжували посилатися на ст. 7 КПК України (зміна обстановки), а не на п. 2 ст. 6 КПК України (відсутність складу злочину), через порушувалися права громадян.

Ухилення особи, яка вчинила злочин, від слідства або суду є підставою зупинення перебігу строку давності (ч. 2 ст. 49 КК). У зв'язку з цим суди, розгля

даючи справи зазначеної категорії, зобов'язані перевірити законність направлення органами досудового слідства до суду постанов про звільнення осіб віл кримінальної відповідальності. Однак деякі суди не завжди перевіряють обґрунтованість прийнятого органом досудового слідства рішення, внаслідок чого передчасно виносять постанови про закриття справ. Такі порушення закону виявлені у Дніпропетровській, Черкаській та інших областях.

Відповідно до Закону від 12 липня 2001 р. № 2670-Ш, КПК України доповнено новою статтею —11[1] (порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності), через що в судовій практиці виникло питання щодо застосування строку давності у справах, в яких не встановлено особу, котра вчинила злочин. Згідно з ч. 3 цієї статті справу, в якій у ході досудового розслідування не встановлено особу, котра вчинила злочин, суд вправі закрити за підставою, передбаченою ч. 2 ст. 49 КК України, тобто особа звільняється віл кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло 15 років.

Під час підготовки узагальнення виявилося, що суди інколи не дотримуються встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку звільнення осіб від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею їх на поруки (ст. 47 КК України). Вони, зокрема, не з'ясовують, чи належним чином оформлено клопотання колективу про передачу особи на поруки.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки — це право суду, а не обов'язок. Застосовуючи ст. 47 КК України, суд повинен впевнитися, що виправлення конкретної особи, котра вчинила злочин, можливе без застосування до неї кримінального покарання, а перебування цієї особи в колективі, який звернувся про передачу на поруки, сприятиме її виправленню.

Деякі місцеві суди неналежним чином перевіряли обґрунтованість постанов про направлення справ до суду для вирішення питання про звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності, внаслідок чого мали місце випадки закриття справ щодо осіб, які вчинили тяжкі злочини, що суперечить вимогам закону (статті 45-48 КК України).

Відповідно до ст. 45 КК України, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям допускається лише у випадку, коли особа щиро покаялась, активно сприяла розкриттю злочину й повністю відшкодувала заподіяні нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Ці три умови є обов'язковими складовими дійового каяття особи. За відсутності однієї з них звільнення особи за цією підставою недопустиме.

Суди не завжди виконують у повному обсязі вимоги ст. 282 КПК України, зокрема не вислуховують думку учасників судового розгляду і не роз'яснюють про наслідки закриття справи.

При вирішенні питання про закриття справи суд відповідно до ст. 12 КПК України зобов'язаний з цього приводу з'ясувати думку потерпілого. Однак місцеві суди Хмельницької області цю вимогу закону в багатьох випадках не виконують.

Закриваючи справи відповідно до ч. 2 ст. 248 КПК України, суд повинен надсилати копії постанови про закриття справи прокурору та сторонам у справі. Проте деякі місцеві суди Львівської області не дотримувалися цих положень закону, надсилаючи копії постанов про закриття справ лише прокурору, а це є перешкодою для оскарження постанов в апеляційному порядку.

Деякі місцеві суди, закриваючи кримінальні справи щодо померлих, не долучили до матеріалів справ копії свідоцтв про смерть.

Якість постанов судів про закриття справ

У цілому постанови місцевих судів про закриття справ відповідають вимога ч чинного законодавства. Згідно з ч. 1 ст. 11 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-ІП «Про судоустрій України» судове рішення, яким закінчується розгляд справи у суді, ухвалюється іменем України. Це стосується і постанов про закрит~; кримінальних справ. Усупереч вимогам закону окремі суди не зазначали у постановах, що вони винесені іменем України.

Згідно зі статтями 7-1 І[i] КПК України суди вправі звільнити від кримінальне* відповідальності осіб лише на підставі постанов, які винесли прокурор а'-: слідчий за згодою прокурора. Проте деякі місцеві суди Закарпатської області закривали справи за постановами органів дізнання чи помічників слідчих, які не були наділені відповідними повноваженнями.

Загальними недоліками у роботі більшості суддів є те, що в постановах про закриття справ не розкривається сутність обвинувачення, не вказуються підстава для звільнення осіб від кримінальної відповідальності тощо.

Усупереч вимогам ст. 248 КПК України при закритті справ деякі місцеві суп не скасовували обраний обвинуваченому запобіжний захід, не вирішували питання про відшкодування судових витрат та про долю речових доказів.

Траплялися випадки, коли органи досудового слідства безпідставно притягували осіб до кримінальної відповідальності, а потім направляли справи до суду j постановами про їх закриття. Місцеві суди погоджуються з незаконними постановами і закривають справи щодо таких осіб.

Згідно зі ст. 12 КПК України потерпілий має право оскаржити рішення сугт про закриття справи в апеляційному порядку. Однак деякі суди цієї вимоги закону не виконували, а навпаки, вказували у постанові про закриття справи, що вона оскарженню не підлягає, чим порушували права потерпших.

Деякі місцеві суди не зазначали строків оскарження і не направляли **по-І** терпілим копії постанов про закриття справ.

Незважаючи на те, що ч. З ст. 248 та ч. 4 ст. 282 КПК України для справ цієї категорії встановлений семидобовий строк подачі апеляції, деякі місцеві суди в резолютивній частині постанов про закриття справ невірно посилалися на ч. І ст. 349 КПК України, в якій передбачено подачу апеляції протягом 15 діб.

Відшкодування шкоди потерпілим у зв'язку із закриттям кримінальних справ

Місцеві суди в основному дотримуються вимог ст. 28 КПК України та п. І постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. № 3 **«Праї** практику застосування судами України законодавства про відшкодуванні матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитогв майна», де роз'яснено, що в разі закриття кримінальної справи цивільний позо» не розглядається, а вимоги потерпілих можуть бути вирішені в порядку цивільно го судочинства.

Деякі місцеві суди під час розгляду справ цієї категорії не роз'яснювали, як т вимагається у п. 7 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України, порядок вирішення заявлених цивільних позовів потерпілих.

Реагування судів на порушення закону

Виявивши значні порушення вимог статей 228—232 КПК України, **деі** місцеві суди не завжди використовували надане їм право повертати кримінг справи прокурору для усунення допущених порушень закону в порядку ст. 2 КПК України.

В основному справи повертались органам досудового слідства через недоліки: неповне викладення у постановах фактичних обставин справі відсутність посилань на норми матеріального та процесуального закону; не

знайомлення потерпілих або їх представників із постановою слідчого про направлення справи до суду; нероз'яснення прав потерпілим, що передбачено ст. 49 КПК України; відсутність візи прокурора на постанові щодо згоди на направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності; відсутність даних про завдані збитки та їх відшкодування тощо. Крім того, в деяких кримінальних справах були дані про осіб, які вчинили злочини, однак органи досудового слідства не вживали дійових заходів для їх розшуку, а направляли до суду постанови про закриття цих справ у зв'язку із закінченням строків давності.

Більшість місцевих судів, розглядаючи справи і виявляючи порушення закону, належним чином на них не реагували, окремих ухвал у порядку ст. 232 КПК України не виносили.

Практика апеляційного перегляду справ

Суди апеляційної інстанції відповідно до чинного законодавства перевіряли законність та обґрунтованість судових рішень місцевих судів і скасовували незаконні постанови про закриття справ.

Розглядаючи справи цієї категорії, деякі місцеві суди не завжди повідомляли учасникам процесу про час слухання справи, через що постанови про закриття справ скасовувались, а справи направлялися до місцевих судів на новий судовий розгляд.

У судовому засіданні деякі суди не завжди заслуховували думку прокурора, сторін і постановляли рішення про закриття справ, які потім апеляційні суди скасовували.

При вирішенні питання про закриття справи суд відповідно до ч. 3 ст. 7^{i} КПК України зобов'язаний з'ясувати у підсудного, чи згоден він із цим, інакше таке рішення підлягає скасуванню.

Деякі суди виносили незаконні постанови, не враховуючи заперечень обвинувачених проти закриття справ. За апеляцією сторін такі судові рішення скасовувалися.

Відповідно до положень статей 45-48 КК України, кримінальна справа щодо обвинуваченого не може бути закрита, а ця особа звільнена від кримінальної відповідальності, якщо у неї судимість не знята і непогашена в установленому законом порядку.

Відповідно до ст. 46 КК України, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим допускається в разі, коли особа вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Невиконання хоча б однієї із цих умов не надає права суду для звільнення особи від відповідальності.

Таким чином, аналіз практики застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ, засвідчив, що в новому КК України, а також КПК України істотно змінено підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності та порядок закриття справ. У зв'язку з цим у практиці судів виникають численні складні питання, які вони вирішують по-різному. Тому вбачається вкрай необхідним прийняття найближчим часом постанови Пленуму Верховного Суду України, в якій були б надані відповідні роз'яснення судам з питань застосування законодавства, що регулює закриття кримінальних справ.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Перша секція

РІШЕННЯ

Справа «Алтай проти Туреччини»

(Affaire Altay c. Turquie)

Страсбург, 22 травня 2001 р.

У справі «Алтай проти Туреччини» Європейський суд з прав людини,... постановляє таке рішення: ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою, поданою проти Турецької Республіки, виходець з якої п. Мехмет Алтунч Алтай (Mehmet Altunc Altay) (заявник) звернувся до Європейської комісії з прав людини (Комісія) відповідно до колишньої ст. 25 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція).

2. Інтереси заявника представляє п. Ергін Кінмен (Ergin Cinmen), адвокат стамбульської колегії адвокатів. Турецький Уряд (Уряд) на судові слухання представника не призначив.

3. Скарга заявника стосується умов тримання його під вартою, незалежності та безсторонності суду державної безпеки, що засудив його, а також несправедливого розгляду його справи в цьому суді — на тій підставі, що, з одного боку, суд приймав як докази свідчення заявника, як стверджується, одержані під примусом, та — з другого, заявника під час тримання його під вартою було позбавлено допомоги адвоката.

6. Ухвалою від 15 липня 1999 р. палата оголосила заяву прийнятною.

ЩОДО ФАКТІВ

I. КОНКРЕТНІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

А. Арешт заявника та тримання його під вартою

10. 2 лютого 1993 року п. Алтай був заарештований у Стамбулі працівниками поліції. Його підозрювали в керівництві незаконною організацією, відомою як TKP/B-SHB (Комуністична партія Туреччини, озброєний рух), та у вчиненні, крім іншого, спроби бомбового теракту і збройного пограбування від імені згаданої вище організації. Заявник тримався під вартою в приміщенні відділу боротьби з тероризмом управління державної безпеки (відділ боротьби з тероризмом).

II. Відповідно до протоколу арешту, заявник, який мав при собі фальшиве посвідчення особи, вчинив спробу втекти, і поліцейські застосували силу, шоб заарештувати його.

12. Пана Алтая не було піддано ніякому медичному огляду після арешту та перед взяттям його під варту.

13. 4 лютого 1993 р. адвокат п. Алтая звернувся до стамбульської прокуратури з клопотанням про бесіду зі своїм клієнтом, яке прокуратура задовольнила.

Однак відповідальні особи стамбульської поліції заперечили факт перебування заявника в приміщеннях поліції, і адвокат не зміг зустрітися з клієнтом.

14. 15 лютого 1993 р. відділ боротьби з тероризмом звернувся до стамбульсько го Інституту судово-медичної експертизи з проханням провести медичний огляд заявника на предмет наявності на його тілі слідів поганого поводження.

У наданому того самого дня медичному висновку було зазначено, що на тілі п. Алтая не виявлено ніяких слідів травматичного характеру, окрім «одного свіжого шраму від рани розміром один сантиметр, рожевуватого кольору, на лівій передній частині голови, та двох шрамів розміром два і три сантиметри в ділянці лівої скроні». Судовий медик надав п. Алтаю припис про непрацездатність на три дні.

15. 16 лютого 1993 р. заявник постав перед суддею-асесором Стамбульського суду державної безпеки (суд державної безпеки), який видав наказ про його за побіжне ув'язнення.

B. Скарга голови Стамбульської асоціації з прав людини

16. 12 лютого 1993 р. заступник голови Стамбульської асоціації з прав людини направив до Міністерства юстиції скаргу, в якій він повідомляє про надмірні строки тримання під вартою певних осіб, серед яких був і заявник.

17. 4 березня 1993 р. стамбульська прокуратура, на яку було покладено обов'язок вести розслідування за зазначеною вище скаргою, оголосила, що цей розгляд перебуває поза межами її юрисдикції і, відповідно до Закону про притягнення до відповідальності службових осіб (пункт 31 нижче), передала слідчу справу до префектури Стамбула.

18. 8 квітня 1993 р. префектура Стамбула видала вказівку про те, щоб слідство за скаргою прийняв до провадження прокурорський працівник стамбульської прокуратури.

19. 5 липня 1993 р. прокурор надав свою доповідь, в якій він оцінив строк тримання під вартою заявника як такий, що відповідає законодавству з цього питання, і звернувся до стамбульської префектури з клопотанням про відхилення скарги.

20. 19 липня 1993 р. префектура Стамбула дала згоду на відхилення скарги.

C. Скарга заявника на співробітників поліції з приводу поганого поводження

21.11 травня 1993 р. адвокат п. Алтая подав скаргу прокуророві з приводу по ганого поводження. У ній він стверджував:

«Пана Алтая було піддано інтенсивному катуванню під час тримання його під вартою. Медичним висновком... засвідчено наявність слідів тортур... З цього приводу доречно нагадати, що «катування» є караним діянням не тільки відповідно до національного законодавства; ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод також забороняє будь-яке катування».

Він висунув вимогу про встановлення особи трьох працівників поліції, підписи яких фігурували під свідченнями п. Алтая, які він дав під час тримання його під вартою, та про притягнення цих поліцейських до відповідальності за катування.

22. Як випливає з матеріалів справи, прокурор передав скаргу п. Алтая до стамбульської префектури відповідно до Закону про притягнення до відповідальності службових осіб. Префектура доручила вести слідство із зазначеного вище питання начальникові Стамбульського управління служби державної безпеки.

23. Листом від 21 червня 1993 р. начальник Стамбульського управління служби державної безпеки повідомив стамбульській префектурі результати розслідування за скаргою заявника. У листі він зазначив: «Із протоколу арешту та з інших протоколів випливає, що при арешті п. Алтая працівники поліції застосували силу і що під час допиту він спробував утекти і вдарився головою об двері. Крім того, у своїх свідченнях службові особи заперечували усі звинувачення». Отже, він

звернувся до стамбульської префектури з проханням закрити справу за недостатністю доказів для висунення обвинувачення.

24. Того самого дня префект Стамбула надав свою згоду і, таким чином, справу було закрито. Рішення щодо закриття справи до відома заявника доведено не було.

25. Після того як заявник звернувся зі скаргою до Комісії, його адвокат отримав копію рішення про закриття справи і листом від 6 листопада 1998 р. подав її Суду

D. Провадження у справі проти заявника

26. 4 березня 1993 р. прокурор при суді державної безпеки висунув проти заявника обвинувачення в тому, що він є одним із засновників і керівників збройного бандформування, що мало на меті повалення конституційного ладу та підрив національної єдності, а також обвинувачення у спробі вчинити бомбовий терористичний акт і збройне пограбування від імені TKP/B-SHB. Він вимагав засудження заявника за § 1 ст. 168 Кримінального кодексу.

27. Під час слухання в суді державної безпеки адвокат заявника послався на те. що єдині доводи, подані прокуратурою на підтримку обвинувачення, являли собою свідчення інших співобвинувачених, отримані поліцією шляхом примусу Він звернув увагу на те, що ці співобвинувачені особи відмовилися від свідчень, даних ними у поліції, коли вони постали перед магістратом. Крім того, він зазначив, що тривалий строк тримання під вартою та відсутність адвокатської допомоги впродовж цього періоду дали співробітникам поліції змогу допитувати його клієнта, як і інших обвинувачених, із застосуванням тортур.

Що стосується заявника, який відкидає висунуті проти нього обвинувачення, то він категорично заперечує зафіксовані у протоколах свідчення, отримані поліцією під час тримання його під вартою, стверджуючи, що до цих свідчень його було примушено катуванням. Погоджуючись, у свою чергу, зі змістом протоколу арешту (див. вище пункт 11), він заявив, що поліція застосувала силу з метою його затримання. Крім того, заявник визнав той факт, що він мав при соб: фальшиві документи, оскільки не відбув служби в армії.

28. Стамбульський суд державної безпеки, у складі двох цивільних суддів та одного військового судді у званні полковника, виніс своє рішення 26 травня 1994 р. Цей суд визнав п. Алтая винним в інкримінованих йому діяннях, які він вчинив від імені збройного руху TKP/B-SHB з метою повалення конституційно го ладу. Заявника було засуджено до смертної кари, заміненої довічним ув'яз ненням, за ст. 146 Кримінального кодексу, згідно з якою будь-яка спроба повалення конституційного ладу і підриву національної єдності вважається злочином.

Оцінюючи докази, суд державної безпеки констатував, що обвинувачений відмовився підписувати свідчення, дані ним під час перебування під вартою. Виникає висновок, що з того моменту, коли підпис заявника перестав фігурувати пії свідченнями, ці свідчення не мали юридичної сили. З цього випливає, що судовий висновок щодо винуватості побудовано саме на свідченнях інших співобвинувачених та на основі протоколу арешту заявника, з посиланням на той факт, що останній мав при собі фальшиві документи.

29. Рішенням від 2 червня 1995 р., проголошеним 14 червня того самого року» касаційний суд затвердив судове рішення від 26 травня 1994 р., вважаючи, що мо тиви його винесення відповідали вимогам закону та процесуальним нормам.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

А. Загальні положення щодо протидії поганому поводженню

30. Кримінальний кодекс Туреччини визнає застосування катування чи погане поводження злочинним діянням (статті 243 та 245).

31. Положення статей 151 та 153 Кримінально-процесуального кодексу Туреччини (КП К) передбачають можливість звернутися зі скаргою щодо таких діянь до прокурора або місцевих адміністративних органів.

Якщо прокурор Республіки дійде висновку, що немає підстав для порушення справи, про прийняте рішення має бути повідомлено особу, щодо якої проводилася перевірка, потерпілу сторону та скаржника (ст. 164 КПК). Скаржник має право заперечити це рішення перед головою суду присяжних (ст. 165 КПК) упродовж двох тижнів з моменту повідомлення. Голова може або прийняти заперечення та вирішити питання щодо провадження за кримінальним позовом (ст. 168 КПК), або відхилити його. У цьому останньому випадку провадження за кримінальним позовом може бути відкрито тільки після подання нових фактів чи доказів (ст. 167 КПК).

32. Якщо той, кому інкримінуються зазначені діяння, на момент їх вчинення був службовою особою і перебував при виконанні посадових обов'язків, попереднє розслідування справи регулюється Законом 1913 р. про переслідування службових осіб, який визначає межі повноважень ratione personal органів прокуратури на цій стадії провадження. У таких випадках попереднє слідство, а отже, і повноваження відкривати кримінальне переслідування належать до виняткової компетенції відповідної місцевої адміністративної комісії (районної чи окружної, залежно від становища фігуранта у справі), очолюваної префектом чи його заступником. У разі надання згоди на переслідування обов'язок розслідування справи покладається на прокурора.

Рішення зазначених комісій може переглянути Державна рада; якщо ж комісія вирішить не відкривати переслідування, то справа приймається до провадження у порядку обов'язку порушити справу.

B. Порядок тримання під вартою

33. На час, коли мали місце факти, що розглядаються, у статті 16 Закону № 2845 щодо процедури розгляду в суді державної безпеки справ за злочинними діяннями, які належать до зазначеної вище підсудності, було визначено, що будь-яка заарештована особа повинна постати перед суддею не пізніше ніж через 48 годин або, у разі вчинення правопорушень колективного характеру поза межами місцевості, де оголошено надзвичайний стан, упродовж двох тижнів, без урахування часу, необхідного для припровадження затриманого до згаданого судді.

34. Стосовно допомоги адвоката, то ст. 144 КПК в частині, яка стосується цього випадку, встановлює, що обвинувачений може зустрічатися та листуватися з адвокатом тільки після застосування запобіжного ув'язнення.

C. Чинне законодавство щодо кримінального провадження проти заявника в суді державної безпеки

35. Норми щодо складу та діяльності судів державної безпеки містяться і в Законі № 2845, який ці суди запровадив і який регулює процедуру провадження в них. Цей Закон спирається на ст. 143 Конституції. 18 червня 1999 р. Великі національні збори Туреччини внесли зміни до ст. 143 Конституції, виключивши членів військових трибуналів (суддів та прокурорів) зі складу судів державної безпеки. Після цього, 22 червня 1999 р., до Закону № 2845 було внесено зміни відповідно до змін у Конституції.

36. Суди державної безпеки були встановлені Законом № 1773 від 11 липня 1973 року, відповідно до ст. 136 Конституції 1961 р. 15 червня 1976 р. Конституційний суд скасував цей Закон. Згодом Конституцією 1982 р. ці суди було

відновлено у складі судової системи. Визначення мотивів цього відновлення містить такий уривок:

«Можуть мати місце дії стосовно існування та стабільності держави, щодо яких, якщо їх було вчинено, є спеціальні повноваження для оперативного та найкращого врегулювання. Саме для таких випадків видалося за необхідне передбачити суди державної безпеки. Відповідно до принципів, властивих Конституції, заборонено створювати спеціальні трибунали, до компетенції яких належить розгляд таких діянь після їх вчинення. Ось чому Конституція передбачає суди державної безпеки, до компетенції яких належить відповідне переслідування за вчинення зазначених вище правопорушень. Оскільки окремі положення, що регулюють їхні повноваження, зафіксовані наперед, а їхня юрисдикція визначена раніше... ці суди не можуть бути кваліфіковані як трибунали, сформовані для розгляду того чи іншого діяння після його вчинення».

На час, коли відбувалися зазначені події, склад та діяльність цих судових установ регулювалися наведеними нижче правилами.

1. Конституція

37. У конституційних положеннях, що регулюють питання організації судочинства, сказано:

Стаття 138 §1,2

«При виконанні своїх обов'язків судді є незалежними; вони приймають рішення відповідно до внутрішнього переконання, на основі Конституції, закону та права.

Ніякий орган, представник влади чи особа не може видавати наказів та приписів судам і суддям щодо виконання ними суддівських повноважень, а також направляти послання на їхню адресу, давати їм рекомендації чи робити натяки».

Стаття 139 § 1

«Судді є незмінюваними, вони не можуть бути відправлені у відставку до досягнення віку, передбаченого Конституцією, якщо на це немає їхньої згоди...».

Стаття 143 § 1-5

«Запроваджується суд державної безпеки, уповноважений розглядати злочини проти Республіки, ознаки яких визначаються Конституцією, спрямовані проти територіальної цілісності держави чи неподільної єдності нації, проти вільного та демократичного порядку, так само як і злочини, які прямо стосуються внутрішньої та зовнішньої безпеки держави.

Суди державної безпеки складаються з голови суду, двох штатних членів суду двох членів суду на заміщення, прокурора та необхідної кількості його заступників.

Голова суду, один штатний член суду, один член суду на заміщення та прокурор обираються згідно з процедурою, визначеною спеціальним законом, із числа судців та прокурорів Республіки першого рангу. Один штатний член суду, один член суду на заміщення обираються з числа військових суддів першого рангу. Заступники прокурора обираються з числа прокурорів системи прокуратури та військових суддів.

Голови, штатні члени та заступники прокурора... судів державної безпеки призначаються на строк чотири роки, який може бути поновлено.

Скарги щодо рішень судів державної безпеки розглядає касаційний суд...».

Стаття 145 § 4

«Військова юстиція

...особистий статус військових суддів... встановлений законом з повагою до незалежності суду, до гарантій суддям та до вимог щодо військової служби. Крім

того, закон визначає відносини між суддями та військовим командуванням, які виникають під час виконання суддями їхніх завдань, відмінних від судових...».

2. Закон № 2845, яким засновуються суди державної безпеки та регулюється процедура провадження в них

38. На час, коли відбувалися зазначені події, відповідні положення Закону № 2845 визначали таке:

Стаття 1

«В адміністративних центрах провінцій... засновуються суди державної безпеки, уповноважені розглядати злочини проти Республіки, ознаки яких визначаються Конституцією, спрямовані проти територіальної цілісності держави чи неподільної єдності нації, проти вільного та демократичного порядку, так само як і злочини, які прямо стосуються внутрішньої та зовнішньої безпеки держави».

Стаття 3

«Суди державної безпеки складаються з голови суду, двох штатних членів суду, а також двох членів суду на заміщення».

Стаття 5

«Голова суду державної безпеки, як один [з двох] штатний член суду, один [з двох] член суду на заміщення обираються з числа суддів... що є цивільними особами, інші штатні члени суду та члени суду на заміщення обираються з числа військових суддів першого рангу...».

Стаття 6 § 2, 3 та 6

«Призначення штатних членів суду та членів суду на заміщення, обраних з числа військових суддів, здійснюється відповідно до процедури, передбаченої законом про членів військових трибуналів.

Голова суду державної безпеки, штатні члени суду та члени суду на заміщення не можуть бути призначені на іншу посаду чи переведені в інше місце без їхньої згоди до спливу чотирирічного строку... крім випадків, передбачених цим законом.

Якщо в результаті розслідування, яке згідно із законами з цих питань проводиться щодо голови, штатного члена або члена на заміщення суду державної безпеки, компетентні комісії або органи приймають рішення про необхідність змінити місце виконання службових обов'язків цією особою. Таке місце, як і службові обов'язки самі по собі... можуть бути змінені відповідно до процедури, передбаченої зазначеними законами».

Стаття 9 § 1

«Суди державної безпеки мають повноваження щодо провадження справ про злочини, які:

d) стосуються обставин щодо необхідності оголошення надзвичайного стану—в регіонах, де режим надзвичайного стану було впроваджено згідно з положеннями статті 120 Конституції;

є) вчинені проти Республіки і ознаки яких визначаються Конституцією, спрямовані проти неподільної єдності держави — як територіальної, так і єдності нації, — проти вільного та демократичного порядку, або ж якщо вони прямо стосуються внутрішньої та зовнішньої безпеки держави».

Стаття 27 § 1

«Скарги щодо рішень судів державної безпеки розглядає касаційний суд».

Стаття 34 § 1, 2

«Статутний порядок і контроль щодо військових суддів, які залучені до засідань у судах державної безпеки... відкриття щодо них дисциплінарного розслідування та застосування до них дисциплінарних стягнень, як і проведення слідства та переслідування з приводу порушення ними службових обов'язків... встановлюються відповідними положеннями законів, що регулюють їхню професійну діяльність...

Зауваження касаційного суду, кваліфікаційні свідоцтва, видані уповноваженими особами органів юстиції... та слідчі справи щодо військових суддів... передаються до Міністерства юстиції.

Стаття 38

«У разі оголошення надзвичайного стану в межах судової округи в цілому або її частини за умови, що він не є єдиним судом у цій окрузі, суд державної безпеки в наведених нижче умовах може бути перетворений на військовий трибунал...».

3. Закон № 357 про військові суди

39. Відповідні положення Закону про військові суди визначали:

Стаття 7 (додаткова)

«Правоздатність офіцерів — військових суддів, призначених у суди державної безпеки на посади... штатних суддів та суддів на заміщення, щодо клопотання про службове підвищення та просування, про звання та вислугу років визначається на основі кваліфікаційних свідоцтв, що видаються згідно з наведеною нижче процедурою, відповідно до положень цього Закону та Закону № 926 про особовий склад збройних сил Туреччини:

а) Першою за ієрархією інстанцією вищого рівня, що має повноваження проводити атестацію офіцерів, які є штатними суддями та суддями на заміщення, і видавати їм свідоцтва, є державний секретар з питань оборони; за ним іде міністр оборони».

Стаття 8 (додаткова)

«Члени... судів державної безпеки, які належать до військових судів... призначаються комісією у складі керівника з кадрових питань та юридичного радника штабу, керівника з кадрових питань та юридичного радника командування роду військ, до яких приписаний кандидат, а також начальника юридичного підрозділу Міністерства оборони...».

Стаття 16 § 1, 3

«Призначення військових суддів... здійснене спільним наказом міністра оборони та прем'єр-міністра, підлягає схваленню Президентом Республіки відповідно до положень про призначення та службове переміщення військовослужбовців...

<...>

Призначення на посаду військових суддів... здійснюється з урахуванням думки касаційного суду, доповідей уповноважених осіб та кваліфікаційних свідоцтв, виданих начальником вищого рівня...».

Стаття 18 § 1

«Нарахування платні, її підвищення та різноманітні особисті права військових суддів... визначаються відповідно до нормативних вимог щодо офіцерського складу».

Стаття 29

«Заслухавши пояснення офіцерів, які є військовими суддями, міністр оборони може накладати на них такі дисциплінарні стягнення:

А. Попередження у вигляді письмового сповіщення заінтересованої особи про те, що вона має бути більш уважною при виконанні своїх службових обов'язків.

В. Догана у вигляді письмового сповіщення про те, що подібні дії чи поведінка розглядаються як помилкові.

Зазначені стягнення мають остаточний характер, інформація про їх накладення вноситься до кваліфікаційного свідоцтва особи, а потім фіксується в особистій справі...».

Стаття 38

«Під час судового засідання військові судці... носять спеціальну форму одягу, як і їхні колеги з цивільних судів...».

4. Військовий кримінальний кодекс

40. Стаття 112 Військового кримінального кодексу Туреччини від 22 травня 1930 р. встановлює:

«Будь-який вплив на військові суди з використанням службового становища карається позбавленням волі до п'яти років».

5. Закон № 1602 від 4 червня 1972 р. про Вищий військовий адміністративний суд

41. Відповідно до статті 22 Закону № 1602, до повноважень першої палати Ви щого військового адміністративного суду належить розгляд клопотань про скасу вання та відшкодування завданої шкоди у зв'язку з оскарженнями щодо особис того становища офіцерів, особливо з питань службового просування.

ЩОДО ПРАВА

I. СТОСОВНО ПОРУШЕННЯ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ

42. Заявник посилається на статтю 3 Конвенції, в якій сказано:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». А. Попередні заперечення Уряду

43. Держава-відповідач посилається на невичерпання заявником національних засобів правового захисту. Як стверджує Уряд, 12 лютого 1993 р. заступник голови Асоціації з прав людини (м. Стамбул) звернувся до Міністерства юстиції зі скаргою щодо тривалості строку тримання під вартою певної кількості осіб, серед яких був і заявник. Ця скарга була відхилена рішенням від 19 липня 1993 р., що його виніс префект Стамбула за доповідною прокурора Республіки. Особливо слід зауважити, що ні заявник, ні його адвокат не подавали скарги щодо поганого поводження.

44. Заявник стверджує, що він виконав вимогу щодо вичерпання національних засобів правового захисту, беручи до уваги, що 11 травня 1993 р. він подав скаргу. Цю скаргу було відхилено без призначення ґрунтовного розслідування.

45. Суд звертає увагу на те, що 11 травня 1993 р. заявник незалежно від голови Асоціації з прав людини (пункти 21 та 26 вище) подав скаргу на трьох працівників поліції, відповідальних за його тримання під вартою, з приводу застосування ними «тортур». Потому прокурор передав цю скаргу до префектури м. Стамбула, яка призначила начальника управління служби державної безпеки дізнавачем у справі.

21 червня 1993 р. начальник поліції поінформував префектуру про результати розслідування і звернувся до неї з клопотанням про відхилення скарги. Стамбульська префектура, яка не вважала за необхідне піддавати скаргу перевірці з боку адміністративної комісії м. Стамбула, погодилася з клопотанням про її відхилення.

46. Слід підкреслити, що адміністративне рішення про відхилення скарги без її подальшого розгляду, винесене префектом Стамбула, не є рішенням про закриття кримінальної справи у значенні ст. 165 Кримінально-процесуального кодексу чи Закону 1913 року (п. 32 вище). На відміну від двох видів рішень про закриття кримінальної справи, які регулюються правовими нормами за цими актами, в даному випадку йдеться про адміністративне рішення щодо закриття справи без її перевірки прокуратурою чи відповідною адміністративною комісією. До того ж під час цього адміністративного розслідування матеріали справи залишалися недоступними для заявника та його представника, а адміністративне рішення за результатами такого розслідування до його відома взагалі доведене не було (п. 24 вище).

47. У світлі викладеного вище Суд доходить висновку, що заявник задовольнив вимогу щодо вичерпання національних засобів правового захисту, оскільки адміністративними органами відхилено його скаргу без подальшого розгляду. Отже, попереднє заперечення Уряду не може бути взяте до уваги.

В. Обґрунтованість скарги

48. Посилаючись на медичний висновок, яким засвідчено наявність на його голові трьох шрамів від ран, п. Алтай стверджує, що його було піддано жорстокому поводженню, зважаючи на систематичне катування, якому його піддавали впродовж двох тижнів тримання під вартою у приміщеннях відділу боротьби з тероризмом; протягом цього строку він був позбавлений допомоги захисника.

49. Суд передовсім нагадує, що для підпадання під дію статті 3 погане поводження має досягти мінімального рівня тяжкості. Оцінка цього мінімуму є за самою своєю природою відносною; вона залежить від сукупності обставин у справі, таких, як тривалість цього поводження або ж наслідки фізичного чи психологічного характеру, а також, в окремих випадках, від статі, віку та стану здоров'я потерпілого. Якщо особа перебуває у стані позбавлення свободи, застосування щодо неї фізичної сили тоді, коли вона не вдається до необхідних дій у відповідь, є посяганням на людську гідність і загалом становить порушення права, гарантованого ст. 3 Конвенції (справа «Текін проти Туреччини» (Tekin c. Turquie) від 9 червня 1998 р., Requeil 1998-IV, с. 1517-1518, п. 52-53; справа «Лабіта проти Італії» (Labita c. Italie) [GC], № 26772/95, п. 120, CEDH 1999, та справа «Калок проти Франції» (Caloc c. France), № 33951/96, п. 84, CEDH 2000).

50. Для оцінки доказів Суд до цього часу в основному вдавався до критерію доказовості «за відсутності розумних підстав для сумніву» (згадана вище справа Лабіти, п. 121). Однак така доказовість може випливати із сукупності ознак та неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких та узгоджених між собою. Якщо особі було завдано тілесних ушкоджень під час її тримання під вартою, коли вона повністю перебувала під контролем службових осіб поліції, то будь-яке ушкодження, що з'явилося у цей період, дає підстави для вагомих фактичних презумпцій (справа «Салман проти Туреччини» (Salman c. Turquie) [GC]. № 21986/93, п. 100, CEDH 2000). Це покладає саме на Уряд обов'язок забезпечити правдоподібне пояснення щодо походження цих ушкоджень і навести доводи, які встановлюють факти, що піддають сумніву твердження заявника, особливо якщо ці твердження підкріплені медичними довідками (див., зокрема, справи «Селмуні проти Франції» (Selmouni c. France) [GC], № 25803/94, п. 87, CEDH 1999, та «Берктай проти Туреччини» (Berktay c. Turquie), № 22493/93, п. 167. CEDH 2001).

51. У даному випадку Суд передовсім відзначає, що, як випливає із матеріалів справи, хоча п. Алтая й було заарештовано 2 лютого 1993 р., лікар оглянув його

тільки 15 лютого 1993 р., тобто через два тижні з моменту арешту. У своєму висновку лікар констатував наявність на голові заявника трьох шрамів від поранень розміром один, два і три сантиметри, і ніхто не стверджував, що ці тілесні ушкодження з'явилися ще до арешту заявника.

Як зазначив заявник у своїй скарзі від 11 травня 1993 р. (п. 21 вище), ці поранення є наслідком жорсткого поводження, якому його піддали працівники поліції під час тримання його під вартою. У своєму оскарженні, поданому до касаційного суду, він стверджує, що його свідчення були отримані під примусом. Зі свого боку, представник заявника у своїх письмових скаргах наголошує, що довгий строк тримання під вартою та відсутність допомоги адвоката у цей період дали працівникам поліції змогу допитувати його клієнта під примусом (п. 27 вище).

52. Уряд не подав пояснень щодо походження шрамів, виявлених у заявника.

53. За словами начальника Стамбульського управління служби державної безпеки, якого префект призначив дізнавачем у справі, тілесні ушкодження п. Алтая були спричинені, по-перше, застосуванням поліцією сили при його арешті та. по-друге, внаслідок несподіваного інциденту, коли заявник спробував утекти і вдарився головою об двері (п. 23 вище).

54. Щодо застосування сили під час арешту Суд зазначив, що після цього заявника не було піддано медичному огляду, за допомогою якого можна було встановити сліди поранень, якщо такі мали місце. З огляду на це слід нагадати, що якшо поранення п. Алтая були спричинені застосуванням сили при його арешті, саме на Уряд покладається обов'язок навести відповідні докази, а саме — медичну довідку і докладні протоколи, на підтвердження того, що застосування сили працівниками поліції було пропорційним і абсолютно необхідним (див., mutatis mutandis, справу «Рехбок проти Словенії» (Rehbock c. Slovenie), № 29462/95. п. 72-76; див. також справу «Рибіч проти Австрії» (Ribitsch c. Autrche) від 4 грудня 1995 р., серія А, № 336, с 25-26, п. 34). У справі, що розглядається, цього зроблено не було. Крім того, жоден із доказів, перевірених Судом, не встановлює факту завдання п. Алтаю при арешті ударів по голові, який міг би пояснити появу поранень на цій частині тіла. Водночас начальник поліції обмежився поясненням, що наявність поранень у п. Алтая може бути викликана тільки пропорційним застосуванням сили.

55. Щодо спроби втечі під час допиту, то пояснення начальника поліції містять висновки, які не мають під собою ніяких встановлених фактів та не фіксують жодної дати появи тілесних ушкоджень. Крім того, ні заявник, ні Суд не були ознайомлені з протоколами свідчень працівників поліції, на яких ґрунтувалося це пояснення.

Важливою обставиною є те, що жоден національний орган, відповідальний за розслідування скарги п. Алтая, чи то прокурор, що отримав скаргу, чи то начальник поліції, якого префект Стамбула призначив дізнавачем у справі, не зробив жодної спроби заслухати заявника, який міг би навести свою версію подій.

Отже, слід нагадати, що у випадку, коли всі факти, про які йде мова, в сукупності або здебільшого становлять виключну сферу обізнаності органів влади, як це має місце у справі осіб, що перебувають під контролем таких органів, версія скаржників є основним чинником визнання причин тілесних ушкоджень. Таким чином, органи влади повинні перевірити достовірність тверджень про погане поводження, співставивши результати медичного обстеження з версією скаржника.

56. Як підсумок, Суд зауважив, що докази не підтверджують заяви начальника поліції про те, начебто тілесні ушкодження були завдані під час арешту та/або по час спроби втечі.

За відсутності правдивого пояснення Суд визнав, що в цій справі встановленим фактом є те, що тілесні ушкодження, сліди яких було виявлено на тілі заявника, стали наслідком поводження, відповідальність за яке несе Уряд.

57. Суд також відзначив, що заявника було взято під варту, коли його стан здоров'я був добрим, а згодом він зазнав тілесного ушкодження голови, одного з життєво важливих органів. Ці ушкодження були зафіксовані на чотирнадцятий день його перебування під вартою в поліції й викликали необхідність надання припису про непрацездатність на три дні. Протягом п'ятнадцяти днів перебування під вартою в поліції п. Алтай був позбавлений будь-якої можливості скористатися адвокатською допомогою та до чотирнадцятого дня — лікарською допомогою. Отже, він перебував в ізоляції та був залежним від співробітників поліції, тобто його становище було особливо вразливим.

58. У світлі викладеного вище та беручи до уваги всю сукупність даних, взятих до вивчення, Суд дійшов висновку, що те, яким чином поводилися із заявником під час тримання його під вартою, являло собою нелюдське поводження, заборонене ст. 3 Конвенції.

59. Таким чином, мало місце порушення ст. 3 Конвенції.

II. ЩОДО СТВЕРДЖУВАНОГО ПОРУШЕННЯ П. 3 СТ. 5 КОНВЕНЦІЇ

60. Заявник оскаржує надмірну тривалість тримання під вартою і висуває твер дження про порушення ст. 5, яка у відповідній частині викладена так:

«1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

с) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання».

61. Суд зауважує, що Уряд не надав пояснень з цього приводу.

62. У випадку, що розглядається, тримання під вартою п. Алтая почалося з моменту його арешту 2 лютого 1993 р. та закінчилося 16 лютого 1993 р., коли він постав перед суддею-асесором суду державної безпеки (пункти 10 та 15 вище). Отже, тримання заявника під вартою продовжувалося п'ятнадцять днів.

63. У справі «Броуґан та інші проти Сполученого Королівства» (Brogan et autres c. Royaume-Uni) (рішення від 29 листопада 1988 р., серія А, № 145-В, с 33, п. 62) Суд дійшов висновку, що строк тримання під вартою упродовж чотирьох днів та шести годин без судового контролю виходить за суворі межі такого тримання, встановлені пунктом 3 статті 5, навіть якщо це мало на меті убезпечити суспільство від тероризму.

64. Раніше Суд уже неодноразово визнавав, що розслідування справ про терористичні злочини, безсумнівно, наражається на певні проблеми для органів влади (див. згадану вище справу Броуґана та інших, с 33, п. 61, справу «Мюррей

проти Сполученого Королівства» (Murrey et autres c. Royaume-Uni) від 28 жовтня 1994 р., серія А, № 300-А, с 27, п. 58, та справу «Дікме проти Туреччини» (Dikrr.e c. Turquie), № 20869/92, п. 64, CEDH 2000). Це не означає, однак, що ці органи мають «карт-бланш», з погляду статті 5, щодо арешту та взяття під варту підозрюваних осіб під прикриттям повного ефективного контролю з боку національних судів та, в останній інстанції, з боку контрольних органів Конвенції кожного разу, коли вони вважатимуть за потрібне стверджувати, що мав місце прояв тероризму (див., mutatis mutandis, згадану вище справу Мюррея, с 27, п. 58).

65. Суд також нагадує про важливість статті 5 у системі Конвенції; вона закріплює фундаментальне право людини — захист особи від свавільних пося гань держави на її свободу. Судовий контроль такого втручання з боку органів виконавчої влади становить основну складову гарантії за п. 3 ст. 5, яка задумана для зменшення, наскільки це можливо, ризику прояву свавілля, а також для за безпечення верховенства права — одного з «основоположних принципів» «демо кратичного суспільства», на який «недвозначно посилається преамбула Кон венції» (див., наприклад, справу «Сакік та інші проти Туреччини» (Sakik et autres c. Turquie) від 26 листопада 1997 р., Requeil 1997-VII, с. 2623-2624, п. 44). Зреш тою, тільки судове втручання може привести до ефективного виявлення фактів поганого поводження та запобігання їм. Про такі факти заявив п. Алтай (п. 48 ви ще), і є ризик застосування подібного поводження до затриманих осіб, особливо з метою примусити їх до зізнання (див. згадану вище справу Дікме, п. 66).

66. Як підсумок, можна стверджувати, що тримання під вартою впродовж три надцяти днів без припровадження до судді, як це було в даному випадку, не відповідає поняттю негайності в сенсі наведеної вище судової практики. Отже, мало місце порушення п. 3 ст. 5 Конвенції.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ П. 1 СТ. 6 КОНВЕНЦІЇ

67. Заявник стверджує, що було допущено подвійне порушення п. 1 ст. 6 Кон венції. З одного боку, він скаржиться, що його справа не була розглянута неза лежним і безстороннім судом. Щодо цього він пояснює, що суди державної без пеки є структурою, відмінною від кримінальних судів загальної юрисдикції. З другого боку, він скаржиться на відсутність справедливого розгляду з боку суду державної безпеки в частині винесення йому обвинувального вироку на основі свідчень, отриманих шляхом примусу. Крім того, він скаржиться на відмову йому в доступі до свого адвоката всупереч положенням п. 1 ст. 6 у поєднанні з п. 3 (с).

Пункти 1 та 3 (с) ст. 6 Конвенції у відповідних частинах викладено так:

«1. Кожен при... встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий... розгляд... незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

3. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права:

с) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або — якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя».

А. Щодо незалежності і безсторонності Стамбульського суду державної безпеки

68. За твердженням заявника, Стамбульський суд державної безпеки не може відповідати критерію «незалежний і безсторонній суд» у значенні п. 1 ст. 6, оскільки один з трьох його членів є військовим суддею.

69. Уряд, зі свого боку, вважає, що положення, які регулюють призначення військових суддів, що засідають у судах державної безпеки, та гарантії, якими вони користуються при виконанні своїх суддівських обов'язків, є такими, що ці суди повністю задовольняють вимоги щодо незалежності та безсторонності, встановлені п. 1 ст. 6. Він заперечує, що судді є підзвітними своїм військовим начальникам. По-перше, положення ст. 112 Військового кодексу визнають злочинним діянням спробу вплинути на військового суддю при виконанні ним суддівських обов'язків. По-друге, під час виконання військовими суддями своїх суддівських обов'язків вони підлягають атестації за тими ж позиціями, що й цивільні судді.

Уряд підкреслює, що суди державної безпеки є не судами виняткової юрисдикції, а спеціалізованими кримінальними судами. Турецькі власті вважали за необхідне введення до суду державної безпеки військового судді з огляду на існуючу впродовж багатьох років ситуацію в Туреччині та зважаючи на досвід, набутий збройними силами в боротьбі з тероризмом.

70. Заявник заперечує проти цих тверджень. Посилаючись на справу «Інкат проти Туреччини» (Incal c Turquie) від 9 липня 1998 р. (Requeil 1998-1V), він повторює свою претензію, згідно з якою такі суди не є незалежними та безсторонніми. Слід зазначити, що відсутність незалежності цих судів породжує проблему щодо безсторонності розгляду справ у них.

71. Суд передовсім бере до уваги, що з моменту вивчення ним справи нормативні положення щодо складу судів державної безпеки було змінено (див. п. 35 вище). Однак він уточнює, що його завданням є тільки оцінка обставин справи як таких. У зв'язку з цим він зупиняється на тому факті, що заявник постав переї суддями, серед яких був кадровий офіцер, що належав до військового трибунаїу

72. Суд нагадує, що у згаданій вище справі Інкала та у справі «Чілаклар проти Туреччини» (Ciraklar c. Turquie) від 28 жовтня 1998 р. (Requeil 1998-VII) він вивчив аргументи, подібні до тих, що мають місце у даному випадку (див., зрештою, справу «Ґерґер проти Туреччини» (Gerger c. Turquie) [GC], № 24919/94, 08.07.99. п. 61). У цій справі Суд констатував, що статус військових суддів, які засідають у судах державної безпеки, надає досить чіткі гарантії незалежності та безсторонності (див. згадану вище справу Інкала, с 1571, п. 65). Проте він також наголосив на тому, що певні параметри статусу цих суддів ставлять під сумнів їхню незалежність та безсторонність (там само, п. 68), як у випадку, коли йдеться про військовослужбовців, що продовжують належати до збройних сил, які, в свою чергу, залежать від виконавчої влади, а також з огляду на те, що вони підкоряються військовій дисципліні і що їх призначення на посаду та заохочення значною мірою залежить від втручання адміністративних та військових органів.

73. Суд не має своїм завданням перевіряти in abstracto необхідність запров^:-ження суду державної безпеки як інституції у світлі виправдань, поданих Урядом- Він має на меті з'ясувати, чи діяльність суду державної безпеки несе в собі по; - - гання на право п. Алтая на справедливий розгляд та, особливо, чи останні* об'єктивно мав законні підстави боятися, що суд, який розглядає його справу, не є незалежним та безстороннім (див. зазначену вище справу Інкала, с 1572, п. 701

74. У зв'язку з цим Суд не вбачає жодних підстав відходити від висновку, якого він дійшов стосовно п. Інкала та п. Чіраклара, котрі, як і заявник, були иивільними особами. Певна річ, що заявник, притягнутий до суду державної безпеки за обвинуваченням у посяганні на конституційний лад та національну єдність

(пункти 25 і 27 вище), боявся постати перед суддями, серед яких були кадрові офіцери, що належали до військового трибуналу. У зв'язку з цим він міг законно остерігатися, щоб Стамбульський суд державної безпеки не керувався, всупереч правилам, міркуваннями, які не стосуються суті справи. Інакше кажучи, побоювання заявника щодо незалежності та безсторонності такого суду стосуються можливості обійти об'єктивне доведення невинуватості.

75. Отже, Суд дійшов висновку про порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

В. Щодо використання свідчень заявника, здогадно отриманих під примусом. та щодо відсутності адвоката під час тримання його під вартою

76. Заявник також стверджує, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки суд державної безпеки, що його засудив, ґрунтував своє визнання його винним на його свідченнях, отриманих під примусом. Крім того, він скаржиться на позбавлення доступу до адвоката на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у поєднанні з пунктом 3 (с) цієї статті.

77. З огляду на констатацію факту порушення права п. Алтая на розгляд його справи незалежним і безстороннім судом Суд вважає, що немає підстав для розгляду цієї скарги.

IV. ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

78. У статті 41 Конвенції зазначено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

А. Шкода

79. Пан Алтай вимагає, без визначення суми, справедливої сатисфакції щодо шкоди, яку йому було завдано.

80. Уряд своїх міркувань не подав.

81. На думку Суду, заявник зазнав такої моральної шкоди, що самої лише констатації цим рішенням факту порушення не буде достатньо для її відшкодування. У зв'язку з цим Суд одноголосно встановив суму компенсації у розмірі 100 000 французьких франків, конвертованих у турецькі ліри за курсом на день винесення рішення.

В. Судові витрати

82. У своїх застереженнях, поданих 7 серпня 1999 р., заявник звернувся до Суду з клопотанням про відшкодування витрат, яких він зазнав у зв'язку з провадженням у Суді, без визначення їх розміру.

83. Уряд своїх міркувань не подав.

84. Суд вважає, що п. Алтай зазнав певних витрат у зв'язку з провадженням справи в Суді. Керуючись принципом справедливості та з огляду на існуючу в цій ділянці практику органів Конвенції, Суд вважає розумним присудити йому суму в розмірі 10 000 французьких франків, конвертовану в турецькі ліри за курсом на день винесення рішення, як компенсацію судових витрат.

С Відсотки у разі несвоєчасної сплати

85. Суд постановляє передбачити нарахування відсотків у разі несвоєчасної сплати за ставкою 4,26 % річних від суми у французьких франках.

НА ЦИХ ПІДСТАВАХ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. Відхиляє попередні заперечення Уряду.
2. Постановляє, що було порушено ст. 3 Конвенції.
3. Постановляє, що було порушено п. 3 ст. 5 Конвенції.
4. Постановляє, що було порушено п. 1 ст. 6 Конвенції.

5. Постановляє, що немає підстав розглядати інші скарги, які стосуються п. 1 та п. 3 (с) ст. 6 Конвенції.

6. Постановляє, що:

а) держава-відповідач упродовж трьох місяців з дня, коли рішення стає остаточним відповідно до п. 2 ст. 44 Конвенції, повинна сплатити заявникові такі суми компенсації, конвертовані у турецькі ліри:

i) 100 000 (сто тисяч) французьких франків — за моральну шкоду; ii) 10 000 (десять тисяч) французьких франків — за судові витрати, без урахування суми, що може бути виплачена як податок на додану вартість;

b) ці суми підлягають збільшенню за простою річною ставкою 4,26 % починаючи зі спливу зазначеного вище строку та до моменту виплати.

5. Відхиляє решту вимог щодо справедливої сатисфакції.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ

Справа «Морріс проти Об'єднаного Королівства»

У рішенні, ухваленому у Страсбурзі 26 лютого 2002 р. у справі «Морріс проти Об'єднаного Королівства», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

—мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (право на справедливий судовий розгляд) щодо окремих скарг заявника стосовно загальної характеристики системи військових судів;

—було відсутнє порушення ч. 1 чи п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції щодо інших скарг заявника.

Відповідно до ст. 41 Конвенції, Суд вказав, що саме по собі визнання факту порушення становить достатню компенсацію моральної шкоди, завданої заявнику, і призначив сплатити йому 30 тис. евро у відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявник, пан Дін Морріс, є громадянином Об'єднаного Королівства, народився у 1975 р. і проживає у м. Колчестері.

Заявник стверджував, що він став об'єктом знущань під час служби у кавалерійському підрозділі Британської армії. За словами п. Морріса, наприкінці листопада 1992 р. його сильно вдарили у голову, що призвело до падіння з коня, внаслідок чого він зазнав ще сильнішого удару. 26 лютого 1993 р., маючи на меті уникнути подальших знущань, заявник залишив територію військової частини без дозволу. 16 жовтня 1996 р. заявника було заарештовано й обвинувачено у дезертирстві. 13 березня 1997 р. військове керівництво віддало заявника до Військового суду.

Заявник звернувся до Військового департаменту правової допомоги у кримінальних справах із клопотанням про надання йому юридичної допомоги Це клопотання спочатку було відхилено. Однак пізніше йому було запропоновано сплатити 240 фунтів стерлінгів за надання такої допомоги. Заявник відмовився від такої пропозиції. Тому під час судового розгляду справи інтереси заявника представляв призначений військовим керівництвом офіцер з його підрозділу.

Військовий суд відбувся 28 травня 1997 р. До складу суду входили постійний президент суду (армійський полковник, який призначався на визначений строк), два армійських капітани і цивільний суддя з достатньою юридичною освітою. Заявник визнав себе винним, його було засуджено до звільнення з армії та дев'ятимісячного ув'язнення. Офіцер, котрий представляв його інтереси, помилково пояснив йому, що у випадку подання ним апеляції, котру не буде задоволено, на нього чекає ще довший термін позбавлення волі.

31 травня 1997 р. заявник найняв адвоката, який звернувся із заявою до Військової ради, котра виступала наглядовою інстанцією щодо усіх рішень, постановлених військовими судами. У заяві, зокрема, йшлося про те, що заявнику не було забезпечено належне юридичне представництво під час судового розгляду, а також про те, що факт вчинення нападів на заявника не був належним чином представлений суду Офіцер, який захищав заявника під час розгляду справи, направив у Військову раду письмове пояснення того, чому він порадив заявникові визнати себе винним. Вказана заява, однак, була відхилена. Звернення заявника із проханням прийняти Апеляційним військовим судом його апеляції теж було відхилено.

Зміст рішення Суду

Посилаючись на ч. 1 ст. 6 Конвенції, заявник оскаржував саму структуру військових судів в Об'єднаному Королівстві. Він, зокрема, стверджував, що Суд, який складається переважно із військових офіцерів, не може вважатися незалежним і неупередженим при розгляді обвинувачень, висунутих щодо військовослужбовців. Особливо це стосувалося справ про обвинувачення у порушенні військової дисципліни. Заявник наголошував на ролі «наглядової інстанції» у системі військових судів і вказував на істотний вплив армії на процес формування складу військових судів. Заявник також оскаржував поведінку офіцера, який представляв його інтереси. Крім того, посилаючись на п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції, заявник оскаржував незабезпечення йому належного правового представництва під час розгляду його справи Військовим судом.

Суд зауважив, що зміни у систему військових судів, запроваджені законом від 1996 р., пройшли довгий шлях до моменту їх практичної імплементації. Посади офіцерів, які віддавали обвинувачених до суду і приводили до присяги свідків та обвинувачених, було ліквідовано, функції, що їх виконували ці посадові особи, було розмежовано. Аналогічно було розмежовано функції обвинувачення та відправлення правосуддя. Зважаючи на це, Суд не вважав, що скарги заявника щодо структури військових судів взагалі доводять факт порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Поряд з тим, повертаючись до порушеного заявником питання про те, чи склад військового суду відповідає вимогам ч. 1 ст. 6 Конвенції, Суд вважав за необхідне дослідити статус постійного президента Військового суду та двох інших офіцерів, які засідали у його складі.

Постійний президент Військового суду був призначений у січні 1997 р. і повинен був перебувати на посаді протягом чотирьох років і восьми місяців до вересня 2001 р. Він не перебував у службовій підпорядкованості військового керівництва. Законодавство не передбачало гарантій від дострокового звільнення президента Військового суду з посади, та поряд з тим не було відомо жодного випадку дострокового звільнення цієї посадової особи. Суд дійшов висновку, що наявність у складі Військового суду постійного президента не ставить під сумнів незалежність такого органу. Аргументами на користь такого висновку слугують як «фактичні» гарантії від дострокового звільнення, так і відсутність зв'язку між займаною президентом посадою та його подальшим просуванням по службі, а також відносна відокремленість його посади від військової вертикалі влади. Все

це означало, що, на відміну від офіцерів, які призначалися судовими засідателями для вирішення лише однієї справи, президент військового суду користувався істотними гарантіями незалежності.

Решта військовослужбовців, як входили до складу Військового суду, не призначалися на певний період часу Вони виконували свої суддівські функції за потребою (ad hoc). З огляду на це, вони усвідомлювали, що після участі у відправленні правосуддя мають повернутися на звичайну військову службу. Суд все ж не вважав, що сам по собі факт призначення військовослужбовців судовими засідателями за принципом ad hoc дає достатні підстави дійти висновку про невідповідність військових судів вимозі незалежності суддів, що її закріплено у ч. 1 ст. 6 Конвенції. Цей факт лише засвідчує необхідність з'ясування питання про наявність певних гарантій відсутності зовнішнього впливу на таких військовослужбовців під час відправлення ними правосуддя.

Суд визнав наявність у даній справі певних гарантій, про які йшлося вище. До них, зокрема, слід віднести присутність у складі Військового суду цивільного судді, роль і повноваження якого значно зросли після прийняття у 1996 р. закону, котрий уже згадувався вище. Іншою гарантією слугувала наявність у складі такого суду посади постійного президента. Суд також наголосив на існуванні законодавчо закріплених гарантій щодо забезпечення підсудному юридичного захисту, жорстких правил відбору членів військових судів та обов'язку останніх складати присягу перед виконанням функцій правосуддя.

Суд, однак, дійшов висновку про недостатність вищенаведених гарантій, якщо йдеться про необхідність виключити будь-яку можливість впливу з боку військового командування на двох молодших офіцерів — членів Військового суду. Він, зокрема, зауважив про те, що ці офіцери не мали юридичної освіти та були підпорядковані статутним вимогам щодо військової дисципліни. Суд також наголосив на відсутності нормативної заборони іншим військовослужбовцям справляти вплив на членів військового трибуналу. Усі наведені міркування набували ще більшого значення, коли мова йшла про справу, в якій підсудний обвинувачувався у порушенні вимог військової дисципліни. У цьому сенсі статус членів військового суду вирізнявся від статусу членів журі присяжних у звичайному суді.

Що ж до скарг заявника стосовно ролі так званої наглядової інстанції, то Суд з'ясував, що до її повноважень входило скасування вироків, постановлених військовими судами. Більше того, вказана інстанція могла дійти будь-яких висновків щодо факту встановлення вини підсудних, а також мала право на зміну вироків (крім випадків погіршення становища останнього).

Враховуючи вищенаведене, Суд дійшов висновку, що сам факт існування «несудового» органу, який здійснює наглядові функції щодо військових судів, суперечить вимогам ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд вважав, що істотні недоліки розгляду справи заявника судом першої інстанції, про які йшлося вище, не могли бути виправлені на стадії апеляційного розгляду справи, оскільки подання заявником так званої апеляції не означало перегляду справи по суті. Сама апеляція мала наслідком ухвалення Військовим апеляційним судом рішення про відмову у розгляді вимог заявника.

Беручи до уваги усі наведені міркування, Суд дійшов висновку про те, що зауваження заявника з приводу невідповідності Військового суду вимогам незалежності є обґрунтованими, а тому мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд також зауважив, що заявнику пропонувалася юридична допомога за умови сплати ним 240 фунтів стерлінгів. Суд не вважав таку пропозицію недоречною

чи неправомірною, особливо враховуючи рівень заробітної платні заявника. Суд відзначив, що у разі прийняття заявником згаданої пропозиції його інтереси у Військовому суді були б представлені незалежним юристом. Заявник, однак, відхилив пропозицію Військового департаменту правової допомоги у кримінальних справах навіть ще до отримання відповіді останнього стосовно зміни окремих умов згаданої пропозиції відповідно до запиту представника заявника.

Врешті-решт Суд не визнав підставними скарги заявника щодо відсутності незалежності у його військового представника. У будь-якому випадку Суд дійшов висновку, що представник заявника виконував свої обов'язки належним чином, за винятком помилкового пояснення можливих результатів незадоволення апеляційної скарги заявника.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ

Справа «Міллан-і-Торнес проти Андорри»

(Affaire Millan i Tomes c. Andorre)

Страсбург, 6 липня 1999 р.

Європейський суд з прав людини постановляє рішення:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою проти князівства Андорра, поданою до Європейської комісії з прав людини (Комісія), відповідно до положень колишньої ст. 25 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенція), громадянином Андорри паном Жоаном Міллан-і-Торнесом (Joan Millan i Tomes) 7 серпня 1996 року.

Заявника представляла адвокатська фірма «Кабрерізо-Міньо-Монегаль-Расканьєрес» міста Андорра ла Велла. Уряд Андорри (Уряд) представляла пані І. Тор Фаус, постійний представник князівства Андорра при Раді Європи.

ЩОДО ФАКТІВ

І. Обставини справи

7. Протягом 1995 р. заявник зав'язав дружні стосунки з Х. П. Останній був особисто знайомий з А. Ж., спільно з яким він здійснював перевезення тютюну з Андорри до Франції та Іспанії. З цією метою А. Ж. відрядив до Андорри автомобіль, який було зареєстровано на ім'я заявника.

8. 22 березня 1995 р., близько десятої години вечора, заявник та Х. П. прибули до місця проживання А. Ж. Згодом вони втрьох вирушили до місця, відомого піл назвою «Коль д'Ордіно». Під час поїздки між Х. П. та А. Ж. відбулася сварка Прибувши до «Коль д'Ордіно», Х. П. почав вимагати в А. Ж. вийти з машини і продовжити з'ясовування стосунків у сусідньому лісі. Водночас він вийняв з багажника рушницю 22-го калібру і зарядив її. У лісі Х. П. кілька разів вистрілив у А. Ж. і остаточно добив його двома пострілами впритул.

9. Як стверджує заявник, свідок події, він, підкорившись погрозам Х. П.. допоміг йому сховати тіло, а пізніше спалити машину, в якій переховува-ш тіло

А. Ж. Відразу після цих подій Х. П., іспанець за походженням, поїхав з Андорри, а заявник був затриманий поліцією.

10. Проти заявника було висунуто обвинувачення в приховуванні місця вбивства та видано постанову про його запобіжне ув'язнення.

11. Після відкритого судового розгляду на змагальній основі, в якому заявник використовував правову допомогу захисника, суд присяжних Андорри рішенням від 22 листопада 1995 р. визнав заявника винним у злочинному переховуванні жертви вбивства за обтяжувальних обставин і засудив його до шести років ув'язнення. Під час провадження заявник звернув увагу на дві обставини: по-перше, його не може бути засуджено, оскільки іспанський суд не засудив головного винуватця злочину, і, по-друге, суддя-слідчий відмовився використати необхідні додаткові докази, а саме: направити судове доручення представникам відповідних іспанських органів влади допитати Х. П.

12. Заявник оскаржив судове рішення у Верховному суді Андорри. Він нарікав на помилки в розгляді доказів, на недостатню увагу, приділену експертним висновкам психіатричних обстежень, порушення презумпції невинуватості. Рішенням від 3 квітня 1996 р. Верховний суд Андорри постановив, що справу вирішено, і відхилив оскарження. Було підкреслено, що вирок суду першої інстанції містить у собі точні та об'єктивні описи доведених фактів, а крім того, зауважено, що експертиза не може суттєво впливати на рішення суду, який зобов'язаний брати до уваги всі наявні факти та докази. У кінцевому підсумку Суд встановив, що висновки психіатричного обстеження заявника були повною мірою враховані суддями у першій інстанції.

13.З огляду на порушення права на захист, принципу рівності перед законом, права на справедливий судовий розгляд, а також порушення ст. 10 Конституції Андорри (право на справедливий судовий розгляд), заявник звернувся до прокуратури з проханням дозволити застосувати оскарження empara в Конституційному суді Андорри.

14. Умотивованим рішенням від 26 квітня 1996 р. Генеральний прокурор князівства Андорра відхилив прохання про застосування empara, вважаючи йо го необгрунтованим. Генеральний прокурор насамперед наголосив: з огляду на те, що заявник не поновив своєї скарги у формі апеляції до Верховного суду, він не може використовувати оскарження empara стосовно відхилення його тверд жень, що його не мають права судити доти, доки в Іспанії не розпочнеться процес над головним винуватцем. Оскільки йдеться про скаргу, спричинену порушенням права на справедливий судовий розгляд, Генеральний прокурор зауважив, що заявник не подав оскарження до апеляційного суду. Крім того, заявник мав можливість навести суду всі необхідні, на його думку, докази на свою користь.

II. Внутрішнє право, яке стосується справи

15. Конституція Андорри

«Розділ III. Основні права людини та громадянські свободи

(...) Стаття

10

1. Кожен має право на судовий захист, на отримання обґрунтованого законного вироку, а також на справедливий судовий розгляд безстороннім судом, встановленим законом.

2. Кожному гарантовано право на захист та використання правової допомоги захисника, право на судовий розгляд упродовж розумного строку, на презумпцію невинуватості, право не зізнаватися проти власної волі у вчиненні злочину, пра-

зо не давати свідчень проти себе та право на використання ефективних засобів захисту протягом кримінального судового провадження.

3. Законом передбачені випадки, коли заради дотримання принципу рівності В дове провадження має бути безоплатним.

(...)

Розділ VII. Гарантії прав та свобод

Стаття 41

1. Законом забезпечується захист прав і свобод, викладених у розділах III і IV, у звичайних судах, відповідно до надзвичайного судового процесу, який в будь-якому випадку передбачає дві інстанції.

2. Закон встановлює виняткові процедури оскарження в Конституційному суді (оскарження етрага) дій органів державної влади, які можуть зашкодити лравам, зазначеним вище.

Розділ VII. Щодо правосуддя

Стаття 93

1. Прокуратура має стежити за дотриманням законності та виконанням законів, а також за забезпеченням незалежності судів при здійсненні захисту прав громадянина і загальних інтересів.

2. Членами прокуратури можуть бути особи, які відповідають тим самим умовам, що й судді. Члени прокуратури призначаються Вищою радою юстиції за пропозицією Уряду на строк повноважень 6 років.

3. Прокуратуру очолює Генеральний прокурор держави, який діє згідно з принципами законності, єдності та внутрішньої ієрархії.

Розділ VIII. Щодо Конституційного суду

Стаття 98

До компетенції Конституційного суду належить:

(...)

с) процедура конституційного захисту (оскарження етрага).

Стаття 102

Суб'єктами оскарження в Конституційному суді дій органів державної влади, що порушують основні права (оскарження етрага), є: (...)

с) Прокуратура — у разі порушення основного права на судовий розгляд». 16.

Кваліфікований закон про Конституційний суд від 3 вересня 1992 р. «Стаття 94

1. Якщо одне з прав, зазначених у ст. 10 Конституції, було порушене під час або внаслідок судового чи досудового розгляду, особа, права якої порушено, має розкрити ці порушення перед судовими органами, застосовуючи заходи та оскарження, передбачені законом.

2. У разі, коли всі законні засоби захистити порушене конституційне право не дали результату, заінтересована особа може звернутися до прокуратури через 6 робочих днів від дати оголошення останнього негативного рішення з письмовим проханням щодо застосування апеляційного оскарження етрага (...).

3. Прокуратура має постановити своє рішення через 6 наступних робочих днів, якщо, згідно зі ст. 102 Конституції, застосування оскарження є прийнятним. Це рішення оскарженню не підлягає.

4. Якщо рішення позитивне, оскарження етрага має бути подане через 20 робочих днів віддати останнього рішення про відхилення оскарження. Співзаявниками виступають прокуратура та особа, заінтересована у розгляді справи про порушення конституційного права (...)».

17. 22 квітня 1999 р. Парламент Андорри ухвалив кваліфікований Закон про внесення змін до кваліфікованого Закону про Конституційний суд від 3 липня 1993 р. Новий закон було опубліковано в Офіційному бюлетені князівства Андор ра 19 травня 1999 р., і наступного дня він набрав чинності. Відповідно до ст. 2 цього Закону, було внесено поправку до ст. 94, згідно з якою особа, конституційні права якої було порушено, може звернутися із скаргою безпосередньо до Консти туційного суду. Згідно з п. 2 перехідного положення, особи, яким прокуратура відмовила в застосуванні оскарження empara, можуть подати скаргу до Консти туційного суду через 15 днів від дати набрання чинності зазначеним законом.

ЩОДО ПРАВА

18. Заявник, посилаючись на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, скаржиться, що заборона Генерального прокурора Андорри вдатися до оскарження empara позбавила його доступу до Конституційного суду.

19. 15 червня 1999 р. постійний представник князівства Андорра при Рах Європи передала документ (каталонською та французькою мовами), підписаний 1 червня 1999 р. Урядом Андорри та захисником заявника:

«Після зустрічі,

з одного боку, пана Естаніслау Сангри Кардони, міністра внутрішніх справ, який представляє князівство Андорра згідно з угодою від 23 грудня 1998 р., і, з другого, пана Жана Мішеля Расканьєреса, захисника (адвокатська фірма міста Андорра ла Велла, вулиця Де ле Каналь, 7, поверх 5), який представляє пана Жоана Міллан-і-Торнеса,

обидві сторони, визнаючи важливість узятих ними зобов'язань, повідомляють, шо:

A. 7 серпня 1996 р. пан Расканьєрес, як адвокат пана Жоана Міллан-і-Торнеса, подав до Європейського суду з прав людини зареєстроване 25 лютого 1997 р під номером 35052/97 оскарження рішення прокуратури Андорри від 26 квітня 1996 р. про неприйнятність оскарження empara.

B. 17 листопада 1998 р. Європейський суд з прав людини постановив рішення про прийнятність висунутого законним представником пана Міллана оскаржен ня заборони прокуратури Андорри звернутися до Конституційного суду з оскам женням empara.

C. 11 січня 1999 р. сторони звернулися до Європейського суду з прав людинж (першої секції) з проханням надати двомісячну відстрочку з метою остаточно до сягти дружнього врегулювання, враховуючи той факт, що Уряд видав проект но вого Закону про Конституційний суд, який має бути переданий на розгляд *і:* Парламенту Андорри.

D. 11 березня 1999 р. сторони звернулися до Європейського суду з прав людини (першої секції) з проханням про нову, тримісячну, відстрочку з метою ос таточно досягти дружнього врегулювання, враховуючи той факт, що булш опубліковано проект нового кваліфікованого закону про Конституційний суд у парламентському бюлетені.

E. 19 травня 1999 р. в Офіційному бюлетені князівства Андорра (№ 27**)** були опубліковано новий кваліфікований Закон про внесення змін до кваліфіковано го Закону про Конституційний суд, який дозволяє панові Міллану звернутися *із* Конституційного суду з оскарженням без згоди прокуратури.

Враховуючи викладене вище, сторони

погоджуються:

і) з думкою Жана Мішеля Расканьєреса, представника пана Жоана Міллан-:-Торнеса, що справу, яка є об'єктом оскарження, поданого до Європейського суду з прав людини (першої секції), і зареєстрована під номером 35052/97, вирішеної

що він не звертатиметься до державних або міжнародних судових органів стосовно фактів, якими вмотивовувалося це оскарження.

ii) звернутися до Європейського суду з прав людини з проханням закрити справу.

iii) що цю угоду має бути передано панові де Сальвія, Секретареві Європейського суду з прав людини, для того щоб Суд, якщо він погодиться з цим, оголосив справу закритою.

На знак згоди вони скріплюють цей документ, видрукуваний у трьох примірниках на лицьовому боці двох сторінок не гербового паперу, підписами внизу останнього аркуша, а також візують інші сторінки. Учинено з єдиною метою, у день та в місці, зазначених вище».

20. У тому ж листі постійний представник князівства Андорра при Раді Європи звернулася до Суду з проханням припинити провадження.

21. Суд визнав дружнє врегулювання справи, досягнуте Урядом та паном Міллан-і-Торнесом. У зв'язку з цим було зауважено, що Закон про Конституційний суд, який замінив кваліфікований Закон від 3 липня 1993 р., набравши чинності 20 травня 1999 р., дав змогу підсудним звернутися до Конституційного суду з оскарженням етрага без попереднього дозволу прокуратури. Далі наголошено, що згідно з пунктом 2 перехідного положення зазначеного закону особи, яким було відмовлено в застосуванні оскарження етрага, можуть звернутися з таким оскарженням через 15 днів після того, як закон набере чинності.

22. Проте Суд, відповідно до своїх обов'язків, зазначених в кінці п. 1 ст. 37 Конвенції, може постановити рішення продовжити провадження, якщо є сумніви, що зазначене врегулювання ґрунтується на принципі поваги до прав людини, визнаних Конвенцією або її протоколами (пункт 3 правила 62 Регламенту Суду). Але це не стосується випадків, аналогічних справі, про яку йдеться.

23. Отже, справа має бути вилучена з реєстру.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ

Страсбург, 25 квітня 1983 р.

Європейський суд з прав людини постановляє таке рішення:

ПРОЦЕДУРА

ФАКТИ

I. Обставини справи

7. Пан Пакеллі, громадянин Туреччини, 1937 року народження, проживає в Туреччині. З 1964 по 1976 рік жив у Федеративній Республіці Німеччини.

8. До Федеративної Республіки Німеччини він приїхав у лютому 1964 р., влаштувався на роботу у фірму «Ауді-НСУ» (Audi-NSU) в Некарзулмі, де пропрацював два з половиною роки. Згодом він кілька разів міняв місце роботи: був механіком в одній із фірм у Некарзулмі, менеджером у ресторані, незалежним страховим і кредитно-будівельним маклером. Останній вид діяльності, який передбачав ведення переговорів та укладання з турецькими робітниками

контрактів, пов язаних, наприклад, зі страхуванням життя та заощадженнями, за власними словами заявника, забезпечував йому дуже добрий заробіток.

9. 31 травня 1972 р. Хейлброннський районний суд засудив пана Пакеллі за злочин, передбачений Законом про наркотики, до десяти місяців ув'язнення з відстроченням виконання вироку. 12 березня 1973 р. Хейлброннський регіональ ний суд апеляцію заявника відхилив.

На даний час матеріали цієї справи в Суді не розглядаються.

10. Кримінальні провадження у цій справі розпочалися 1974 р.

Пана Пакеллі було заарештовано 7 травня за підозрою у вчиненні ще одного злочину, пов'язаного з наркотиками. 4 вересня йому було офіційно призначено адвоката, а саме — пана Вінгертера з Хейлбронна.

11. Судовий процес розпочався у Хейлброннському регіональному суді 7 квітня 1976 р. і продовжувався 8, 14, 23 і 30 квітня. Заявника захищав пан Вінгертер та іноді пан Раушенбуш, працівник цієї самої фірми.

30 квітня суд засудив пана Пакеллі до двох років і трьох місяців ув'язнення за порушення Закону про наркотики та за ухилення від сплати податків. Було встановлено, що навесні 1972 р. обвинувачений нелегально ввіз до Німеччини, сховавши у своїй машині, шістнадцять кілограмів конопляної смоли турецького походження.

12. 3 травня 1976 р. пан Вінгертер подав апеляцію щодо правових питань. У своєму меморандумі від 5 серпня, вказуючи підстави для апеляції, він посилав ся, зокрема, на ст. 146 Кримінально-процесуального кодексу, де зазначається, що не може здійснювати захист кількох обвинувачених в одній справі той самий ад вокат (див. п. 26 нижче). Пан Вінгертер пояснив, що спершу він представляв ше одну особу, яка проходила у цій справі і яку, згідно з висновком регіонального суду, було визнано співучасником пана Пакеллі.

10 серпня 1976 р. пана Пакеллі було звільнено, і він повернувся до Туреччини.

22 жовтня федеральний державний обвинувач звернувся до суду з клопотанням про відхилення апеляції на тій підставі, що її подав адвокат, який, за його власним зізнанням, не мав права представляти свого заявника.

19 листопада пан Раушенбуш подав апеляцію від свого імені і водночас заяву з проханням продовжувати захист заявника у позачерговому порядку. 21 грудня 1976 р. федеральний суд визнав апеляцію прийнятною. Державний прокурор не заперечував проти такого перебігу справ.

13 січня 1977 р. регіональний суд, у відповідь на клопотання пана Раушенбуша від 19 листопада 1976 р. про призначення його офіційним адвокатом захисту: зажадав від нього докладної аргументації підстав для апеляції. Через два тижні суд звільнив пана Вінгертера від виконання його обов'язків.

13. У меморандумі від 26 січня 1977 р. пан Раушенбуш на тридцяти чотирьох сторінках виклав свої міркування стосовно допущених процедурних порушень. Він навів дев'ятнадцять помилок, більшість із яких стосувалася рішень Хейлброннського регіонального суду, — зокрема, про відмову призначити експерта та викликати свідків для допиту чи опитування. Останнє з перелічених ним рішень стосувалося ст. 146 Кримінально-процесуального кодексу: зауважуючи, що пан Вінгертер у попередньому провадженні захищав іще одного підсудного, якому регіональний суд 21 червня 1974 р. виніс обвинувальний вирок як співучасникові пана Пакеллі, пан Раушенбуш стверджував, що практика використання спільного адвоката для захисту двох осіб в одній справі суперечить інтересам обох обвинувачених (див. пункт 26 нижче).

14. 14 березня 1977 р., у відповідь на апеляцію пана Раушенбуша, державній обвинувач при регіональному суді заявив, що вона неприйнятна для розгляду.Він

стверджував, що ст. 146 забороняє панові Раушенбушу, так само як і панові Вінгертеру, виконувати в цій справі обов'язки офіційно призначеного адвоката. 23 березня пан Раушенбуш оскаржив висновок регіонального обвинувача. Зокрема, адвокат наголошував на тому, що оскільки він ніколи не здійснював захисту співучасника пана Пакеллі, ст. 146 не може бути застосована до нього.

20 квітня федеральний державний обвинувач зажадав від регіонального обвинувача пояснень щодо оцінки поданої паном Пакеллі апеляції. На його погляд, те, що її визнано неприйнятною, викликало щонайменше сумнів.

12 серпня державний обвинувач при Хейлброннському регіональному суді подав свої додаткові міркування, датовані 1 серпня; копію їх було направлено панові Раушенбушу. Відповідно до практики в таких питаннях (Інструкція № 162 до Кримінально-процесуального кодексу і процедури накладення адміністративних штрафів), у зауваженнях щодо кожної скарги наведено копії відповідних документів зі справи, зокрема запитів, зроблених адвокатом заявника протягом судового розгляду, і рішень стосовно них, ухвалених регіональним судом. Щодо застосування ст. 146 Кримінально-процесуального кодексу державний обвинувач посилався на свої попередні зауваження, зокрема від 14 березня.

15. 13 жовтня 1977 р. федеральний суд, за клопотанням федерального державного обвинувача, призначив слухання цієї справи на 29 листопада. 17 жовтня, про це було повідомлено пана Раушенбуша та його клієнта, який повернувся з Туреччини.

16. 24 жовтня пан Раушенбуш подав заяву з проханням офіційно призначити його адвокатом заявника на час слухання 29 листопада.

Наступного дня голова 1-ї кримінальної палати федерального суду відхилив прохання. На його думку, обвинувачений, який був на свободі, не має права на офіційно призначеного адвоката на час слухання апеляції щодо правових питань. На цьому етапі провадження закон не вимагає від підсудного особистої присутності чи бути представленим адвокатом (пункт 2 і 3 ст. 350 Кримінально-процесуального кодексу; див. пункт 22 нижче). Що ж до недотримання процедурних правил та інших матеріально-правових скарг, то апеляційний суд має право сам перевірити оскаржувані рішення на підставі письмової аргументації, що містилася в апеляції. Перегляд цих фактів з ініціативи апеляційного суду не підлягає жодному обмеженню. Голова кримінальної палати зазначив, що в цьому разі ні факти справи, ні посталі з неї правові питання не виправдовують офіційного призначення адвоката, на чому наполягає пан Раушенбуш.

У запереченнях, заявлених 7 листопада 1977 р., пан Раушенбуш посилався на рішення федерального суду від 19 жовтня 1977 р. (див. п. 22 нижче), в якому стверджується, що, крім випадків, передбачених законом, правова допомога має надаватися на період слухання апеляцій з правових питань, коли ці апеляції стосуються «серйозних» справ і коли заявник у такій справі неспроможний оплатити послуги адвоката. Він стверджував, що пан Пакеллі перебуває саме в такому становищі, оскільки після винесення остаточного вироку на нього чекає вислання. Пан Раушенбуш цікавився, чи потрібні суду докази на підтвердження матеріальної скрути заявника. За словами пана Раушенбуша, пан Пакеллі явно не мав змоги оплачувати адвокатські послуги. Пан Пакеллі приїхав до Федеративної Республіки Німеччини як сезонний робітник і повернувся в Туреччину після тривалого перебування в Хейлброннській в'язниці. Зрозуміло, що він не мав заощаджень.

Пан Раушенбуш висловив прохання передати справу, в разі потреби, до палати для винесення рішення. 10 листопада голова 1-ї кримінальної палати феде-

рального суду підтвердив своє рішення від 25 жовтня про відмову розглянута заяву. Він зазначив, що згадане судове рішення від 19 жовтня 1977 р. стосується справи, яку не можна порівнювати зі справою заявника.

17. Судове слухання відбулося 29 листопада 1977 р. за відсутності заявника і пана Раушенбуша. Із протоколу видно, що федеральний суд заслухав суддю, який виступав як доповідач, і доводи посадової особи з управління федерального дер жавного обвинувача на користь відхилення апеляції. Після обговорення, яке відбулося за зачиненими дверима, суд того самого дня виніс рішення відхилити апеляцію.

У судовому рішенні, з одного боку, йшлося про те, що апеляція є прийнятною, оскільки ст. 146 Кримінально-процесуального кодексу не забороняла панові Раушенбушу представляти пана Пакеллі перед федеральним судом, з другого — шо вимоги цієї статті не було виконано в суді першої інстанції, оскільки пан Вінгертер уже захищав співучасника заявника у попередньому провадженні. Однак, федеральний суд, посилаючись на рішення своєї 3-ї кримінальної палати (див. пункт 26 нижче), додав, що апеляція з правових питань, яка ґрунтувалася на вимогах цієї статті, могла бути прийнятною тільки у випадку, якби представництво кількох обвинувачених одним і тим самим адвокатом виявилося несумісним з обов'язками захисника в конкретних обставинах цієї справи. А в даному разі не було встановлено наявності конфлікту інтересів.

Федеральний суд відхилив решту скарг: деякі, після докладного розгляду; визнано безпідставними, інші — розглянуто поверхово і визнано недостатньо обґрунтованими.

Судове рішення, обсягом десять сторінок, вручено панові Раушенбушу 21 грудня 1977 р.

18. У січні 1978 р. пан Вінгертер подав апеляцію до федерального Консти туційного суду. Він стверджував, що було допущено порушення статей 1, 2, З, 6J 20 та п. 1 ст. 103 Основного Закону, і знову посилався на факти, які його колега: пан Раушенбуш виклав федеральному суду 7 листопада 1977 р. (див. п. 16 вище». Пан Вінгертер наголошував, що саме завдяки адвокатові захисту пан Пакеллі мав змогу скористатися своїм правом бути почутим: адже пан Пакеллі проживав в Туреччині, не мав достатніх коштів і достатнього рівня володіння німецькою мовою. Крім того, правові питання, які потребували розгляду, були надзвичайно складні, про що можна було судити з обсягу меморандуму, який містив перелік підстав для апеляції (див. п. 13 вище), та з рішення федерального суду про прове дення слухання. Отже, панові Пакеллі потрібно було надати можливість вислови ти свою думку щодо аргументів федерального державного обвинувача. Пал Вінгертер підкреслював, що наслідки несприятливого для пана Пакеллі судового рішення самі по собі могли б стати підставою для офіційного призначення адво ката захисту. Адже відхилення апеляції означало для заявника втрату можливості працювати в Німеччині, що спричинилося б до розриву шлюбу і руйнування сім'ї.

Пан Вінгертер, наполягаючи на наданні заявникові правової допомоги, вияв-J ляв готовність на першу ж вимогу Конституційного суду подати необхідні довідки І щодо фінансової неспроможності клієнта.

10 травня 1978 р. Конституційний суд у складі трьох суддів постановив не проводити слухання апеляції за відсутністю достатніх підстав для цього. На думку суддів Конституційного суду, рішення голови 1-ї кримінальної палати федерального суду цілком обґрунтоване. Більше того, справа, якщо розглядати її в

контексті згаданого рішення від 19 жовтня 1977 р., не належить до категорії «серйозних» (див. п. 16 вище і 22 нижче). Нарешті, пан Пакеллі міг би залишитися у Федеративній Республіці Німеччини і бути присутнім на слуханні у федеральному суді, отримавши, в разі потреби, допомогу перекладача.

19. Після арешту 7 травня 1974 р. пана Пакеллі тримали під вартою до 10 серп ня 1976 р.: частково — на умовах запобіжного затримання, частково — в рахунок відбування строку ув'язнення, до якого його було засуджено.

II. Відповідне законодавство 1.

Офіційно призначені адвокати

20. Якщо обвинувачений не обрав собі адвоката, то захисника має призначи ти суд першої інстанції у випадках (їх перелічено в п. 1 ст. 140 Кримінально-про цесуального кодексу), коли:

—судовий розгляд у першій інстанції відбувається в апеляційному або регіональному суді;

—особа обвинувачується в злочині, який переслідується за обвинувальним актом;

—у результаті судового провадження може бути прийняте рішення про заборону обвинуваченому займатися професійною діяльністю;

—обвинувачений є глухим або німим;

—обвинувачений є інтернованим — за наказом або із санкції суду — упродовж щонайменше трьох місяців, і його не було звільнено щонайменше за два тижні до початку судового розгляду;

—постало питання про необхідність тримати обвинуваченого під вартою для перевірки його психічного стану;

—у суді має розглядатися питання про запобіжне ув'язнення;

—вже було прийнято ухвалу, якою попередньому адвокатові захисту забороняється брати участь у судовому провадженні.

Адвоката захисту може бути призначено і в інших випадках — з ініціативи суду або на прохання обвинуваченого, — якщо в цьому є необхідність з огляду на серйозність діяння, що розглядається, фактичну чи юридичну складність справи, або якщо обвинувачений не має змоги захищати себе особисто (п. 2 ст. 140).

21. Суд першої інстанції може офіційно призначити адвоката не лише на період судового провадження, а й на час письмового провадження щодо будь-якої апеляції з правових питань. У разі необхідності суд першої інстанції має спеціально призначити адвоката на такий період.

22. Обвинувачений, якого тримають під вартою, не має гарантованого права бути присутнім на слуханні апеляції з правових питань — чи то в апеляційному, чи то у федеральному суді (статті 121 та 135 судового кодексу), але може бути представлений адвокатом (п. 2 ст. 350). Якщо обвинувачений, якому відмовлено в присутності на судовому слуханні, не обрав для себе адвоката, на його прохання голова відповідного суду має призначити йому захисника (п. 3 ст. 350).

Обвинувачений, який перебуває на свободі, на слуханні згаданої апеляції може захищати себе особисто або скористатися послугами адвоката (п. 2 ст. 350). У цьому разі, згідно з прецедентною практикою федерального суду, для захисту обвинуваченого адвоката може бути призначено тільки на підставі п. 2 ст. 140 (див. п. 20 вище), через те, що п. 1 ст. 140 не застосовується до слухань апеляцій з правових питань (том 19, с 258-263).

Крім того, федеральний Конституційний суд постановив, що адвоката за рахунок держави захисту суд може призначити з власної ініціативи лише у серйозних справах і в разі, якщо обвинувачений неспроможний оплатити послуги захисника, якого він сам обрав (том 46, с 202-213).

2. Слухання апеляцій з правових питань

23. Суд має право відхилити апеляцію з правових питань, не розглядаючи її на слуханнях, тільки в разі, якщо:

—вважає апеляцію неприйнятною (п. 1 ст. 349 Кримінально-процесуального кодексу);

—розглянувши аргументовану заяву державного обвинувача, одностайно постановляє, що апеляцію недостатньо обґрунтовано (п. 2 ст. 349); і

—одностайно постановляє, що апеляція, подана в інтересах обвинуваченого, є достатньо обґрунтованою (п. 4 ст. 349).

За всіх інших обставин, перш ніж ухвалити рішення, суд має провести слухання (п. 5 ст. 349). Адже з усіх слухань у федеральному суді лише десять відсотків стосуються апеляцій з правових питань у кримінальних справах.

У разі якщо державний обвинувач подає заяву з проханням відхилити апеляцію на підставі її недостатнього обґрунтування, він повинен ознайомити з: своєю аргументацією апелянта. Останній може оскаржити подання протягом двох тижнів (п. З ст. 349).

24. Згідно з п. 1 ст. 350 обвинувачений та його адвокат мають бути поінформовані про дату і місце слухання справи. У разі якщо зв'язатися з обвинуваченим неможливо, достатньо надіслати повідомлення його адвокатові.

25. Слухання апеляції розпочинається зі звернення доповідача. Далі слухають державного обвинувача, обвинуваченого та його адвоката. Апелянт завжди звертається до суду першим. Останнім має слово обвинувачений (ст. 351).

3. «Спільний адвокат захисту»

26. Згідно з попереднім варіантом ст. 146 Кримінально-процесуального кодек су, що був чинний до 31 грудня 1974 р., один адвокат мав право, якщо це не супе речило інтересам захисту, представляти у справі кількох обвинувачених. Це над звичайно ускладнювало роботу судів, оскільки виявити чи встановити наявність конфлікту інтересів дуже непросто. Тому в 1974 р. статтю 146 було запропонова но змінити: у новій редакції, яка набрала чинності 1 січня 1975 р., стаття не доз воляє здійснювати захист кількох обвинувачених одним спільним адвокатом.

Однак, згідно з постановами федерального суду (З-ї кримінальної палати) ЕЛ 27 лютого і 13 жовтня 1976 р., апеляція з правових питань із посиланням на порушення статті 146 може бути успішною тільки в разі, якщо використання при захисті спільного адвоката фактично суперечить інтересам захисту (том 26. с 291-298; том 27, с 22-24). Ухвалюючи рішення 29 листопада 1977 р. у пі! справі, 1-а кримінальна палата виходила саме з цих прецедентів (див. п. 17 *BHIZZ* Уряд стверджував, що відтоді таке їх тлумачення було прийнято всіма кримінальними палатами федерального суду.

ПРОВАДЖЕННЯ

27. У своїй скарзі пан Пакеллі стверджував, що він став жертвою порушенні п. 1 ст. 6 та пункту 3 (с) цієї статті Конвенції. За його словами, він не мав достатнїх коштів для оплати послуг найманого адвоката, а інтереси правосуддя вимагати, щоб йому було призначено адвоката, який би представляв його у федеральному суді. Він також стверджував, що не має змоги повернутися до Федеративної Ре :- публіки Німеччини, щоб особисто представляти свою справу, через відсутність дозволу на проживання і коштів для оплати перекладача.

16 травня 1980 р., на підставі декларації про доходи від 9 вересня 1979 ри. засвідченої компетентними органами, панові Пакеллі було надано безоплатну правову допомогу.

....

ЩОДО ПРАВА

29. Заявник скаржиться, що федеральний суд відмовився призначити пана Раушенбуша його офіційним адвокатом на час судового провадження стосовно апеляції з правових питань та на слухання 29 листопада 1977 р. Він стверджує, що це суперечить принципам, закріпленим у пункті 3 (с), а також п. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд не погодився, що ці положення можуть бути застосовані в даній справі, і вважає цей факт встановленим (див., рішення у справі Делкорта від 17 січня 1970 р., серія А, № 11, с 13-15, п. 25, 26; рішення у справі Артіко від 13 травня 1980 р., серія А, № 37, с 15-18, 31-38). Однак, як слушно зауважив Уряд, порядок застосування цих положень залежить від конкретних обставин судового провадження (див. згадане рішення у справі Делкорта).

I. Стверджуване порушення п. 3 (с) ст. 6

30. У пункті 3 (с) ст. 6 зазначається:

«Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права:

с) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або — якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;...».

Уряд доводив, що, керуючись зазначеними принципами, не можна стверджувати, що заявник у цій справі потребував безоплатної правової допомоги, оскільки пан Пакеллі мав змогу сам захищати себе особисто на слуханні його справи федеральним судом. Докладної аргументації такої позиції Суд від Уряду не отримав.

31. Пункт 3 (с) ст. 6 гарантує особі, обвинуваченій у кримінальному правопо рушенні, три права: право захищати себе особисто, використовувати допомогу адвоката на свій власний вибір і, за певних умов, одержати правову допомогу безоплатно. Для поєднання цих фраз в англійському тексті Конвенції використо вується розділовий сполучник «or» («чи/або»), тимчасом як у французькому тексті його еквівалент «ou» використовується лише між фразами, які містять пер ше і друге право, а далі використовується сполучник «et» У збірнику «Travaux preparatoires» немає пояснення цієї лінгвістичної різниці. У ньому йдеться лише про те, що під час остаточного розгляду проекту Конвенції, напередодні її підпи сання, комітет експертів «вніс у текст перекладу певну кількість формальних та лінгвістичних виправлень», у тому числі і заміну «і» (and) на «або» (or) в англійському варіанті формулювання п. 3 (с) ст. 6 (Збірник «Travaux preparatoires», том IV, с. 1010). Якщо зважати на об'єкт і мету цього положення, яке має забезпе чити ефективний захист прав обвинуваченого (див. згадане рішення, у справі Артіко, серія А, № 37, с 16, п. 33; див також, mutatis mutandis, рішення у справі Адольфа від 26 березня 1982 р., серія А, № 49, с 15, п. 30, та рішення у справі «Санді Тайме» від 26 квітня 1979 р., серія А, № 30, с 30, п. 48), то його французь кий варіант заслуговує на більшу довіру. Суд погоджується з Комісією в цьому питанні. Отже, «особа, обвинувачена в кримінальному правопорушенні», яка не бажає захищати себе сама, повинна мати змогу скористатися правовою допомо гою адвоката, якого вона сама вибрала для свого захисту Якщо ця особа не має достатніх коштів для оплати допомоги захисника, то вона має право, згідно з Конвенцією, отримати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтере си правосуддя.

А. Відсутність достатніх коштів для оплати правової допомоги

32. Аргументація Уряду щодо цього твердження заявника про те, що він це має достатніх коштів для оплати правової допомоги адвоката, обраного ним для свого захисту, нічим не підтверджується. Навпаки, у регіональному суді він заявив, що працюючи у Федеративній Республіці Німеччини він мав добру платню. Судячи з висновків, які містяться в судовому рішенні від ЗО квітня 1976 р. (див. пункт 11 вище), він також мав чималий прибуток від торгівлі наркотиками. Крім того, невдовзі після повернення до Туреччини заявник розпочав комерційну діяльність.

33. На думку Суду, питання про спроможність пана Пакеллі оплачувати послуги захисника не відігравало ніякої ролі у прийнятті рішення: відмова задовольнити прохання призначити пана Раушенбуша захисником заявника ґрунтувалася лише на тому факті, що голова 1-ї кримінальної палати федерального суду не вважав цю справу такою, що потребує, згідно з німецьким законодавством, правової допомоги адвоката захисту (див. п. 16 вище). Тому не можна стверджувати, шо Уряд втратив своє право оспорювати перед органами Конвенції, у контексті п. З (с) ст. 6, доводи заявника про його незаможність.

34. Однак, потрібно визнати, і це зробив представник Комісії, що сьогодні практично неможливо довести, що в 1977 р. пан Пакеллі не мав коштів для опла ти послуг адвоката. Втім збереглися деякі докази, які свідчать, що фінансове ста новище пана Пакеллі тоді справді було скрутним. Отже, немає підстав для припу щення, що пан Раушенбуш не зміг би отримати згаданої довідки. З цього приво ду потрібно взяти до уваги і те, що перед поверненням до Туреччини 1976 р. його клієнт два роки перебував під вартою у Федеративній Республіці Німеччини (див. пункти 15 і 19 вище). До того ж у 1979 р. пан Пакеллі надав Комісії звіт про свої доходи і довідки від турецьких компетентних органів, складений на підставі декларації про майно і доходи, яку він подавав попереднього року для оподатку вання. Ці документи свідчили про те, що заявник, бувши дрібним підприємцем, мав доволі скромні достатки. На підставі цих даних, які до того ж не оспорювали ся Урядом, Комісія вирішила надати йому безоплатну правову допомогу (див. пункт 27 вище).

Зрозуміло, що цих даних недостатньо для того, щоб спростувати всі підстави, для сумніву в неспроможності заявника оплачувати адвокатські послуги у згаданий період. Втім, зважаючи на його пропозицію довести федеральному суду, що він справді не мав таких коштів, а також на відсутність конкретних фактів, які б свідчили про протилежне, Суд вирішив, що було виконано першу з двох умов, передбачених у п. З (с) ст. 6.

В. Інтереси правосуддя

35. Заявник вважає, що інтереси правосуддя вимагали офіційного призначен ня пана Раушенбуша адвокатом заявника на час слухання його справи федераль ним судом 29 листопада 1977 р.

Уряд не погодився з такою позицією і висунув контраргументи. А саме: пан Пакеллі мав адвоката захисту протягом письмового етапу провадження. Щодо предмета слухань, то він обмежувався апеляцією заявника з правових питань, оскільки оспорювалося рішення суду від ЗО квітня 1976 р. лише на підставі виявлених заявником процесуальних помилок. Питання, запропоновані до розгляду, не були складними, і висновки щодо них не могли спричинити серйозних негативних наслідків, оскільки не передбачали переоцінки рішення суду, яке оскаржується, у сенсі його суворості. До того ж пан Пакеллі міг представляти свок: справу сам. Нарешті Комісія неправильно зрозуміла роль федерального державного обвинувача. В його компетенцію входила незалежна і безстороння оцінка

підстав для апеляції з правових питань і, зокрема, забезпечення однакового застосування закону й додержання норм прецедентної практики. Отже, його роль дуже подібна до ролі генерального прокурора у касаційному судовому провадженні у справі Делкорта (Бельгія).

36. По-перше, Суд, як і Комісія, зазначає, що ця справа була однією з небагатьох, у якій федеральний суд проводив слухання: таке трапляється лише у десяти відсотках апеляцій з правових питань у кримінальних справах (див. п. 23 вище). У цьому конкретному випадку федеральний суд фактично був зобов'язаний організувати усне провадження, оскільки апеляція виявилася прийнятною, а державний обвинувач не вимагав відхилити її як явно необґрунтовану (ст. 349 Кримінально-процесуального кодексу; див. п. 23 вище). З цього випливає, що слухання мало велике значення для рішення, яке мав ухвалити суд. Умовою справедливого судового розгляду є додержання норми, яка вимагає проведення усного судового провадження за участю обох сторін.

37. Оскільки заявник обмежився твердженням про наявність процесуальних помилок (п. 2 ст. 344 та п. 1 ст. 352 Кримінально-процесуального кодексу), федеральний суд мав ухвалити постанову саме на підставах, які він докладно виклав у своєму меморандумі (див. п. 13 вище). Однак, якби адвокат пана Пакеллі був присутній у суді, останній мав би можливість дати пояснення щодо своїх скарг, надати, у разі необхідності, відповідну додаткову інформацію та аргументи у письмовій формі. Наприклад, він мав би змогу прокоментувати заяву судді, який виступав як доповідач (ст. 351 Кримінально-процесуального кодексу; див. п. 25 вище). Така можливість участі заявника в судовому провадженні була б дуже важливим чинником, адже апеляція являла собою об'ємний документ, який торкався дев'ятнадцяти різних питань.

Крім того, як слушно зауважила Комісія, одна із скарг була пов'язана із застосуванням ст. 146 Кримінально-процесуального кодексу в її новій редакції. Треба визнати, що 3-я кримінальна палата федерального суду 1976 р. вже ухвалила рішення, в якому йшлося про те, що апеляція з правових питань обґрунтована на підставі цієї статті, могла б мати успіх лише в разі, якщо використання спільного адвоката суперечило інтересам захисту обвинувачених (див. п. 26 вище). Пан Раушенбуш не оспорював такого тлумачення. Він намагався довести, що в даній справі наявний конфлікт інтересів. До того ж було очевидно, що рішення, яке мав ухвалити федеральний суд, стане певним внеском у судову прецедентну практику. За свідченням Уряду, прецедентна практика з цього питання залишалася незмінною з часу ухвалення рішення від 29 листопада 1977 р. про відхилення апеляції заявника. Уряд визнав, що усні дебати навколо тлумачення ст. 146 мали б для такої практики певне значення.

38. За цих обставин зрозуміло, що особиста присутність апелянта не компенсувала б відсутності його адвоката: без послуг правника-практика пан Пакеллі був би не в змозі позитивно вплинути на вирішення правових питань, зокрема щодо застосування ст. 146 Кримінально-процесуального кодексу. Суд погоджується з Комісією у цьому питанні.

39. Нарешті, Суд наголошує на тій важливій обставині, що розгляд апеляції у цій справі протягом усього слухання проводився без участі обох сторін. Навіть під час письмового провадження державний обвинувач при Хейлброннському регіональному суді у своїй відповіді на апеляцію, подану паном Пакеллі, якого тоді представляв пан Раушенбуш, не подав жодних зауважень стосовно підстав для апеляції (див. пункт 14). Що ж до федерального обвинувача і незалежно від його конкретної ролі в апеляційному провадженні німецьке законодавство надає

апелянтові можливість оспорювати його доводи (п. 3 ст. 349 Кримінально-процесуального кодексу; див. п. 23 вище). Отже, якби федеральний суд не ухвалив рішення провести слухання, федеральний обвинувач подав би свої доводи у письмовій формі і повідомив би їх апелянтові, який мав би таким чином можливість вивчити їх і, в разі необхідності, висловити свої міркування щодо них, на чому останній слушно наголошував у своїй скарзі.

Можливість спростовувати аргументи державного обвинувача пан Пакеллі повинен був мати і впродовж слухання. Відмовившись надати йому адвоката захисту, федеральний суд позбавив його можливості впливати на результат судового процесу на етапі усного провадження у справі. Ця можливість не була б втрачена у разі проведення судового провадження цілковито у письмовій формі.

40. З огляду на ці обставини, Суд, як і Комісія, вважає, що інтереси правосуд дя все-таки вимагали надання заявникові правової допомоги протягом слухань у федеральному суді.

С. Висновок

41. Допущено порушення пункту 3 (с) статті 6 Конвенції.

II. Стверджуване порушення пункту 1 статті 6

42. Щодо фактів, про які йшлося, заявник також посилався на п. 1 ст. 6, яким передбачається таке:

«Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя».

Стосовно цього Уряд не висунув жодного окремого аргументу.

Суд, так само як і Комісія, вважає, що положення п. 3 (с) ст. 6 відображають конкретне застосування загального принципу справедливого судового розгляду, викладеного у пункті 1 (див. рішення у справі Девіра від 27 лютого 1980 р., серія А, № 35, с 30, п. 56). Отже, питання про те, чи було виконано вимоги, закріплені в пункті 1, не має для справи заявника суттєвого значення; воно поглинається питанням про те, чи було виконано вимоги п. 3 (с). Виявлення факту порушення пункту 3 (с) звільняє Суд від необхідності додатково розглядати справу в контексті п. 1 (див., mutatis mutandis, згадане рішення у справі Девіра, серія А, № 35. с 30—31, п. 56).

III. Застосування ст. 50

43. Пан Пакеллі вимагав справедливої сатисфакції згідно зі ст. 50. Він звертався до Суду з проханням: по-перше, скасувати рішення федерального суду віл 29 листопада 1977 р. і зажадати від Уряду офіційно відмовитися від деяких своїх висновків, які, на його думку, мали расистський чи дискримінаційний характер: по-друге, компенсувати йому моральну шкоду в розмірі, достатньому, на думк> Суду, в його справі; по-третє, відшкодувати судові витрати, зазнані ним у зв'язку з провадженням у федеральному Конституційному суді, сума яких, за його словами, складає 668,96 німецької марки.

44. Уряд не погодився з цими вимогами пана Пакеллі, вважаючи, що ВІДМОВІ федерального суду офіційно призначити адвоката не завдала заявникові ніяко:

шкоди і його скарги щодо такого судового рішення не мають під собою підстав. Щодо судових витрат, пов'язаних із провадженням у Конституційному суді, то Уряд не встановив фактів на підтвердження того, що зазначена паном Пакеллі сума відповідає реальним витратам.

45. Суд вважає, що з огляду на викладені обставини він готовий прийняти рішення щодо цього питання (перше речення п. 3 правила 50 Регламенту Суду).

Стосовно першої вимоги заявника, Суд зазначає, що відповідно до Конвенції він не має повноваження ні скасувати рішення федерального суду, ні зажадати від Уряду відмовитися від викладених у ньому висновків, які були оскаржені заявником (див., mutatis mutandis, рішення у справі Маркса від 13 червня 1979 р., серія А, № 3, с 25, п. 58, і справу Дюджеона від 24 лютого 1983 р., серія А, № 59, с 8, п. 15). Не висловлюючи думки щодо цих висновків, Суд додає, що їх не можна розглядати як наслідок порушення пункту 3 (с) статті 6.

46. Як слушно зауважив Уряд, пан Вінгертер у своїй заяві взагалі не торкався питання про моральну шкоду. Немає жодних доказів і того, що відсутність адвоката захисту спричинилася до безпорадності та ізоляції пана Пакеллі (див. згадане рішення у справі Артіко, серія А, № 37, с 21, п. 47), оскільки він повернувся до Туреччини ще в серпні 1976 р. У будь-якому разі сам факт визнання порушення у цьому рішенні є достатньою компенсацією стверджуваної моральної шкоди (див., mutatis mutandis, рішення у справі Ле Конта, Ван Льовена і Де Мейєра від 18 жовтня 1982 р., серія А, № 54, с 8, п. 16).

47. Судові витрати, відшкодування яких вимагав заявник, були зазнані ним внаслідок спроб домогтися від федерального Конституційного суду відновлення справедливості у зв'язку з порушенням вимог пункту 3 (с) статті 6 (див. згадане рішення у справі Дюджеона, серія А, № 59, с 9, п. 20). Однак Уряд, не оспорюючи цього факту, стверджував, що зазначені витрати лягли на адвоката заявника, а не на самого заявника. Пан Вінгертер відмовився від компенсації. До того ж, на підставі передбаченого законом обмеження, він уже не має права на повернення йому боргу.

Пан Пакеллі справді не заплатив своєму адвокатові за представництво у федеральному Конституційному суді: пан Вінгертер надіслав йому повідомлення про належний за правову допомогу гонорар лише 7 лютого 1982 р. За його словами, він намагався відстрочити оплату заявником наданих йому послуг з огляду на скрутне фінансове становище останнього. У меморандумі від 16 червня 1980 р., поданому до Комісії, пан Вінгертер наголошував, що він іще не отримав згаданого гонорару і не наполягав на його сплаті, знаючи про відсутність коштів у заявника.

Втім, ні ці заяви, ні інші документи, надані Суду, не містять переконливих доказів того, що пан Вінгертер відмовився від компенсації. Як слушно зауважив представник Комісії, не дивно, що пан Вінгертер, знаючи про фінансову скруту свого клієнта, вирішив відкласти розв'язання цього питання на пізніший термін (див. рішення у справі «Х проти Сполученого Королівства» від 18 жовтня 1982 р., серія А, № 55, с 18, п. 24). З цього приводу Суд зазначає — а раніше це зробив представник Комісії, — що при розгляді справи стосовно прав людини адвокат, погодившись надавати позивачеві правову допомогу, повинен керуватися виключно загальними інтересами, навіть якщо останній не має змоги оплатити надані послуги.

Що ж до передбаченої законом норми, яка обмежує право пана Вінгертера на відшкодування понесених ним витрат, вона не є предметом державної політики, і посилатися на неї може лише сам пан Пакеллі.

23 7-627

Керуючись принципом справедливості, Суд постановляє вважати розумною суму 668,96 німецької марки, що її зажадав захисник як компенсацію за неотриманий гонорар та понесені витрати.

З огляду на викладене вище, Суд одностайно

1. Постановляє, що допущено порушення п. 3 (с) ст. 6 Конвенції;

2. Постановляє, що немає необхідності розглядати справу додатково в контексті пункту 1 статті 6;

3. Постановляє, що держава-відповідач має виплатити заявникові компенсацію за судові витрати у розмірі шістсот шістдесят вісім німецьких марок і дев'яносто шість пфенігів (668,96). Решту вимог щодо справедливої сатисфакції Суд відхиляє.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ

Справа «Менешева проти Росії»

Страсбург, 9 березня 2006 р.

Європейський суд з прав людини ухвалює таке рішення:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою проти Російської Федерації, поданою до Суду згідно зі ст. 34 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобол росіянкою Ольгою Євгенівною Менешевою (далі — заявниця) 20 червня 2000 р.

2. Російський уряд був представлений уповноваженою особою Російської Федерації у Європейському суді з прав людини П. Лаптєвим.

3. Заявниця нарікала на неналежне поводження міліції, відсутність ефективного розслідування її скарг щодо цього, на незаконний арешт і тримання та на відсутність ефективних засобів правового захисту щодо цих скарг.

ФАКТИ ОБСТАВИНИ
СПРАВИ

8. Заявниця народилася в 1979 р. Проживає в Батайську Ростовської області.

9. 11.02.99 міліція розпочала розслідування справи щодо вбивства, в якій правоохоронці вважали Л. підозрюваним. Вважалося, що Л. був хлопцем заявниці.

10. Того ж дня міліція вирішила провести пошук Л. у домі заявниці.

11. 12.02.99, близько опівночі, міліція прибула до квартири заявниці для проведення обшуку. Проте, оскільки вони не мали ордера на обшук, заявниця їх не впустила.

12. Наступного дня, 13.02.99, близько 16.30, три міліціонери в цивільному одязі очікували на заявницю біля її дверей. Один з них пред'явив посвідчення майора С. і звернувся з вимогою, щоб їх пустили до квартири. Оскільки вони не мали ордера, заявниця знову відмовилася. Правоохоронці наполягали, і заявниця гаряче сперечалася з ними. Упродовж суперечки обидві сторони висловлювали погрози та ображали одне одного. Зрештою, майор наказав заарештувати заявницю. Його підлеглі П. та Б. схопили її, перевернули догори ногами і, продовжу-

ючи залякувати, кинули в машину без міліцейських ознак. У боротьбі заявницю штовхнули до дверей і вона поранила ногу та голову. Вона також вдарилася головою об машину, коли її кидали туди. По дорозі майор С погрожував заявниці — говорив, що він поб'є її сім'ю та пограбує її квартиру під час обшуку.

13. Заявницю доставили в Желєзнодорожне відділення міліції в Ростові-на-Дону. Заявницю не поінформували, чому її сюди доставили. Відповідно до подальших пояснень уряду було необхідно скласти офіційний звіт щодо опору нею працівникам міліції із застосуванням сили. Однак у міліцейському звіті значилося, що її привезли до відділка для допиту.

14. У відділку заявницю відвели до заступника голови відділу кримінальних розслідувань, який допитав її про місцезнаходження «її чоловіка». Заявниця сказала, що вона ніколи не була одружена. Після цього він почав душити її руками, а декілька інших міліціонерів почали її бити. Впродовж двох годин вони завдавали ударів по її ногах, кидали її через кімнату, били дубцями та головою об стіну. Під час цього її звинувачували у брехні, ображали і погрожували зґвалтуванням та жорстокістю проти її сім'ї.

15. Заявниця вимагала повідомити родичів про свій арешт. Вона також вимагала медичної допомоги та дозволу на спілкування з адвокатом. Проте у всіх цих вимогах їй відмовили.

16. Під кінець допиту заявниці до відділку міліції випадково завітав заступник прокурора Железнодорожного району Д. Він зайшов до кімнати, де били заявницю. Вона скористалася нагодою і поскаржилася на свій арешт та побиття. Заступник прокурора вислухав її і порадив подати йому письмову скаргу щодо незаконного арешту, однак сказав, аби вона не згадувала про неналежне поводження. Заявниця стверджує, що вона одразу ж написала свою скаргу і подала Д.

17. Після цього заявницю доставили додому, оскільки правоохоронці хотіли провести в її квартирі обшук. Сусідці заявниці З., яку взяли понятою, сказали, що вони шукали Л., і вона підтвердила, що Л. тут не живе. Міліція наполягала на обшуку квартири. Однак виявилося, що вони все ще не мали ордера на обшук, а заявниця знову відмовилася їх впустити. Після короткої боротьби заявницю знову схопили і понесли до машини так, що вона билася головою об східці та стіни. її забрали знову до Железнодорожного відділку міліції, де знову били, залякували та звинувачували у переховуванні Л. Потім її помістили в камеру для арештованих.

18. Заявницю тримали в камері до 14.30 14.02.99. Хоча цей факт ніколи не заперечувався, жодного запису стосовно цього періоду тримання заявниці знайдено не було.

19. 14.02.99, близько 14.00, заявницю обшукали і забрали ключі від квартири. Пізніше, в той же день, прокурор Железнодорожного району видав ордер на обшук квартири заявниці й останній був проведений.

20. У той же день заявниця постала перед службовцем, який, не представившись, промовив: «П'ять днів». Згодом заявниця дізналася, що то був суддя Железнодорожного райсуду Ростова П. та що «п'ять днів» означало п'ять днів ув'язнення за адміністративне правопорушення — вчинення опору правоохоронним органам із застосуванням сили. В той же день заявницю відправили до центру адміністративного ув'язнення.

21. 18.02.99, коли заявницю мали звільнити після п'ятиденного ув'язнення, майор С, який її арештував, забрав її з центру ув'язнення, відвіз до Железнодорожного відділку міліції та наказав вимити підлогу в холі відділення. Після того як вона це зробила, її відпустили.

22. 19.02.99 заявниця пройшла огляд судового експерта, який встановив, шо вона мала численні синці на обличчі та ногах, садна на обличчі, щелепі, шиї та ногах і травму м'яких тканин голови.

1. Провадження щодо неналежного поводження та незаконного арешту

23. 11.03.99 уповноважений з прав людини Ростовської обласної губернатури подав від імені заявниці скаргу до голови УМВС Ростовської області. У скарзі містилася вимога щодо проведення розслідування стверджуваного неналежного поводження правоохоронців та незаконного арешту заявниці. До скарги додавав ся детальний звіт заявниці щодо фактів та звіт медичного експерта від 19.02.99.

24.15.03.99 заявниця подала до Батайського міського суду Ростовської області скаргу щодо компенсації шкоди, заподіяної неналежним поводженням правоохоронців, її незаконним арештом та обшуком її квартири.

25. 30.05.99 заступник голови УМВС Ростовської області поінформував заявницю, що відповідно до її скарги було проведене внутрішнє розслідування та її звинувачення визнані безпідставними. Висновки внутрішнього розслідування були направлені до прокуратури. Однак її також поінформували, що певні правоохоронці були звинувачені в дисциплінарних злочинах. Уповноважений з прав людини отримав таку саму відповідь.

26. 12.04.99 заявниця отримала листа від заступника прокурора Железнодорожного району Д., з яким вона зустрілася у відділку міліції (див. § 16). Він доводив до відома заявниці, що прокуратурою Ростова йому було направлено її скаргу проти правоохоронців та що він прийняв рішення не розпочинати кримінального розслідування стосовно звинувачених правоохоронців.

27.07.05.99 прокурор Железнодорожного району Х. поінформував Батайський міський суд, очевидно на їхній офіційний запит, що неможливо знайти документи стосовно арешту та тримання заявниці.

28. 09.06.99 заступник прокурора прокуратури Ростова підтримав це рішення.

29.22.12.99 Батайський міський суд Ростовської області ознайомився зі скаргою заявниці та постановив, що обшук її квартири, арешт та п'ятиденне ув'язнення були законними. Суд встановив, що правоохоронці діяли законно, оскільки вони мали дозвіл прокурора та оскільки було необхідно провести розслідування вбивства Щодо тверджень про неналежне поводження, то суд послався на відмову прокурора у відкритті кримінальної справи проти правоохоронців та висновки внутрішнього розслідування, де вказувалося, що неналежного поводження встановлено не було. Він відхилив звіт судового експерта як такий, яким можна знехтувати, і постановив, що твердження стосовно неналежного поводження були безпідставними.

30. 23.02.2000 Ростовський обласний суд ознайомився з апеляцією заявниці і підтримав попередні висновки.

2. Апеляція проти адміністративного ув'язнення

31. 15.03.99 заявниця спробувала оскаржити своє п'ятиденне ув'язнення в Ростовському обласному суді. Вона стверджує, що їй не сказали імені посадовця, який прийняв рішення про її ув'язнення, та що він не ставив їй запитань, не поінформував про те, в чому її звинувачують, не пояснив цілей постановления її перед ним і не надав копії свого рішення щодо її ув'язнення.

32. 17.03.99 той самий суддя, який призначив п'ятиденне тримання під вартою, поінформував заявницю, що це рішення не може бути оскаржене жодною звичайною апеляцією та що воно може бути оскаржене лише за поданням прокурора в порядку виключного провадження.

33. 25.03.99 заявниця подала до Ростовського обласного суду через Желєзнодорожний районний суд Ростова апеляцію. Вона оскаржувала відмову розглянути її справу за цивільною процедурою.

34. 26.05.99 голова Ростовського обласного суду відповів заявниці, шо матеріали справи вказують на те, що її тримання було законним, оскільки воно було застосоване за адміністративне правопорушення відповідно до процесуаль ного законодавства.

35. 17.07.99 заявниця подала іншу скаргу до Ростовського обласного суду проти рішення щодо її тримання.

36. 23.08.99 голова Ростовського обласного суду відповів, що згідно із законом рішення про адміністративне затримання не може бути оскаржене.

37. Далі заявниця намагалася оскаржити вищевказані рішення, однак жодна з її скарг не була прийнята. Підставою був брак компетенції судів на розгляд цього питання. Останнє рішення з цього приводу було прийняте Ростовським обласним судом 01.12.99.

3. Подальші процедури

38.15.01.2003 прокуратура Железнодорожного району розпочала кримінальне розслідування обставин арешту заявниці та її добового тримання, а також розслідування неналежного поводження.

39. 28.02.2003 прокурор Ростовської області за своєю ініціативою подав до Ростовського обласного суду прохання щодо скасування рішення від 14.02.99. яким до заявниці застосовувалося ув'язнення за адміністративне правопорушення. Він указував, що опір заявниці міліції не становив адміністративного правопорушення, оскільки правоохоронці діяли незаконно, та що в будь-якому випадку тримання було невідповідною мірою покарання.

40. 05.03.2003 голова Ростовського обласного суду задовольнив прохання прокурора і скасував рішення на підставі того, що суддя, який постановив рішення про ув'язнення заявниці, не ознайомився з обставинами справи і не встановив, чи була вона винною в адміністративному правопорушенні. Було встановлено, що ніякого опору із застосуванням сили не було, оскільки на час опору заявниці правоохоронці здійснювали розслідування, а не охорону громадського порядку. Також було встановлено, що правоохоронці діяли з порушенням процесуального законодавства.

41. 25.08.2003 прокуратура Железнодорожного району припинила кримінальне розслідування стверджуваного неналежного поводження та незаконного арешту на підставі того, що міліція не вчинила жодної незаконної дії.

42. 03.03.2004 Генеральна прокуратура скасувала рішення від 25.08.2003 про припинення розслідування і відновила його щодо неналежного поводження та незаконного арешту. Прокуратурі Железнодорожного району дали 30 днів на завершення розслідування під наглядом генерального прокурора. Це рішення зазначає таке: «[Заявниця] послідовно стверджувала, що вона зазнала незаконного проникнення міліції до її помешкання та незаконного обшуку за відсутності ордера прокурора і, відповідно, була піддана незаконному арешту і триманню та була побита...

Медичний огляд вказав на численні ушкодження внаслідок побиття... час походження та причина яких узгоджується з твердженнями [заявниці]... Розслідування не встановило обставин, за яких відбулися ці ушкодження.

Звіт щодо адміністративного порушення та арешту заявниці 13.02.99 містить обманні твердження щодо участі понятих... Ці обставини не були повністю з'ясовані, хоча вони стали основою для адміністративного арешту заявниці. Рішення від 29.04.2003 щодо відсутності потреби у кримінальному провадженні проти [правоохоронців, які подавали звіт,] є необгрунтованим».

43. У своєму листі від 19.04.2000 уряд вказав, що розслідування ще тривало. Сторони не надали жодних нових міркувань щодо подальшого кримінального розслідування.

Відповідне національне право

1. Опір із застосуванням сили

Відповідні гарантії КпАП РРФСР, чинні на 01.07.2002, зазначають таке:

Стаття 165

Опір із застосуванням сили законному наказу чи вимозі міліції чи добровільній народній дружині... карається штрафом у розмірі 10—15 розмірів мінімальної заробітної плати... чи від одного до двох років виправних робіт... чи. якщо ці заходи вважаються недостатніми, до 15 днів ув'язнення.

2. Допит свідків

КпАП РРФСР, чинний на час подій, зазначав таке:

Стаття 155

Свідок має бути викликаний на допит письмовим повідомленням, врученим йому особисто чи, за його відсутності, дорослому членові його сім'ї...

Повідомлення повинно містити ім'я особи, яка викликається як свідок, вказувати де, у присутності кого, дату та час, коли він повинен з'явитися, та наслідки його неявки. Свідок може також бути викликаний по телефону або телеграмою.

Стаття 157

Допит свідка відбувається за місцем проведення розслідування. Слідчий може вирішити допитати свідка за місцезнаходженням свідка.

3. Адміністративний арешт та тримання

Конституція Російської Федерації, прийнята референдумом 12.12.93, зазначає таке:

Стаття 22

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність.

2. Арешт, взяття під варту та тримання під вартою допускаються лише за судовим рішенням. До судового рішення особа не може бути піддана затриманню на строк більше ніж 48 годин.

Стаття 19 КпАП гарантувала, що міліція може піддати особу адміністративному арешту для запобігання адміністративному правопорушенню, встановлення особи, видання документа, що засвідчує вчинення адміністративного правопорушення, якщо в цьому є потреба і цього не можна зробити одразу, та забезпечення ефективного провадження чи виконання адміністративних заходів. Стаття 142 КпАП гарантувала, зокрема, що термін адміністративного арешту не має перевищувати трьох годин, за винятком певних категорій порушників, включаючи тих. хто із застосуванням сили опирався законному розпорядженню міліції, які можуть триматися під вартою стільки, скільки необхідно, до того часу, поки їхню справу розгляне районний (міський) суддя чи вища посадова особа міліції. Стаття 240 Кодексу встановлює вимоги для звіту щодо арешту.

КпАП не передбачає жодного оскарження проти адміністративного арешту, накладеного суддею. Відповідні гарантії зазначають таке:

Стаття 266

Рішення районного (міського) суду чи судді про застосування адміністративного заходу є остаточним і не піддається оскарженню в адміністративних провадженнях...

Стаття 274

Рішення районного (міського) судді про застосування адміністративного заходу... може бути змінено чи скасовано тим самим суддею після подання прокурором протесту в порядку виключного оскарження, чи головою вищого суду з власної ініціативи.

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ

44. Заявниця нарікала на неналежне поводження з нею під час арешту та під час перебування під вартою у відділку міліції. Вона також нарікала, що її тверд ження про неналежне поводження не були ефективно розслідувані. Стаття 3 за значає таке:

«Жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання». А. Неналежне поводження міліції

1. Подання сторін

45. Заявниця стверджувала, що 13.02.99 її заарештували у спосіб, що суперечить ст. 3 Конвенції. Далі вона стверджувала, що після того, як її привезли до відділку, її побили правоохоронці, які її допитували, а потім знову в той же день ті ж правоохоронці, коли вона відмовилася впустити їх для обшуку квартири. Вона стверджувала, що зазнала ушкоджень, таких як синці та садна, та що під час такого поводження вона почувалася заляканою. Вона також указувала, що після цього їй не було надано медичну допомогу.

46. Заявниця надала медичний звіт, складений невдовзі після її звільнення, де вказувалися ушкодження, що узгоджувалися з викладеними нею подіями.

47. Уряд у своєму меморандумі від 15.03.2004 та в листі від 19.04.2004 вказував, що розслідування тверджень заявниці тривало. Він поінформував Суд, що Генеральна прокуратура переглянула кримінальну справу стосовно тверджень про перевищення повноважень міліцією і 03.03.2004 відновила розслідування. Уряд зазначав, що, поки не закінчено розслідування, він не може надати коментарі по суті цих тверджень.

48. З того часу уряд не зробив жодних подань щодо ходу розслідування чи встановлених ним фактів.

2. Оцінка Суду

49. Суд наголошує: якщо особа була доставлена у відділок у доброму здоров'ї, але на час звільнення має ушкодження, держава має надати переконливе пояснення, звідки взялися ці ушкодження, ненадання якого порушує питання за ст. 3 Конвенції (див. рішення у справах «Tomasi v. France» від 27.08.92, серія А, № 241-А, стор. 40—41, § 108-111; Та«Selmouni v. France» [GC], заява № 25803/94, § 87, ECHR1999-V).

50. Оцінюючи свідчення, Суд загалом звертався до доказів «поза розумним сумнівом» (див. рішення у справі «Ireland v. the United Kingdom» від 18.01.78, серія А, № 25, стор. 64-65, § 161). Однак такі докази можуть випливати зі співіснування достатньо сильних, зрозумілих, чітких та узгоджених висновків чи подібних незаперечуваних припущень. Якщо події, що розглядаються, є повністю або в більшій частині в межах знань державних органів, як у випадку осіб, що перебувають під контролем держави у відділку, виникатиме серйозне припущення факту щодо ушкоджень, які трапилися під час такого тримання. Дійсно, тягар доказів може вважатися таким, що лежить на органах державної влади, які мають надати задовільне й переконливе пояснення (див. рішення у справах «Ribitsch v. Austria» від 04.12.95, серія А, № 336, § 34 та «Salman v. Turkey» [GC], заява № 21986/93, §100, ECHR 2000-VII).

51. Суд вважає, що уряд не заперечив викладу заявницею подій чи звіту медексперта. Розслідування, проведене в 2003—2004 рр., не виявило нових фактів чи свідчень, окрім наданих заявницею. Не надав уряд і альтернативного пояснення того, як могли виникнути ушкодження. Зокрема, як узагальнення можна припустити, що заявниця не мала цих ушкоджень до того, як потрапила до відділку.

52. Крім того, владні органи припускали, що твердження заявниці були правдивими. Зокрема, Генеральна прокуратура визнала, що вона постійно доводила свої твердження стосовно неналежного поводження і зауважила, що ушкодження заявниці, записані в медичному звіті, узгоджувалися з її викладенням подій (див. § 42 вище).

53. Суд зазначає, що міліція очікувала від заявниці надання інформації щодо вбивства, нібито вчиненого Л., припускаючи, що Л. є її хлопцем. Суд вказує на суперечливі твердження державних органів щодо того, чому заявницю забрали до відділка, і робить висновок, що її сюди доставили для допиту як свідка злочину, а не у зв'язку з незначним адміністративним порушенням, яке використовувалося як привід. Цей допит не узгоджувався зі звичайними процедурними гарантіями російського законодавства, такими як запис розмови, присутність адвоката та ін.. отже, Суд не може виключити застосування сили міліцією для отримання інформації від заявниці.

54. Беручи до уваги послідовні та детальні твердження, підтверджені медичним звітом, та з огляду на відсутність будь-якого іншого переконливого пояснення походження ушкоджень, встановлених на тілі заявниці після її звільнення з-під варти, Суд погоджується, що у відділку міліції з нею поводилися неналежно.

55. Суд наголошує, що для визначення того, чи варто це неналежне поводження кваліфікувати як тортури, треба розглянути різницю між визначенням тортур та нелюдським поводженням, викладеним у ст. 3 Конвенції. Є очевидним те, що Конвенція наголошує на особливому негативному ставленні до умисного нелюдського поводження, яке стає причиною значних і жорстоких страждань. Суд раніше розглядав справи, в яких було встановлено, що нелюдське поводження може бути охарактеризоване як тортури (див. рішення у справі «Aksoy v. Turkey» від 18.12.96, збірник судових рішень і постанов, 1996-VI, стор. 2279, § 64; «Aydin v. Turkey», від 25.09.97, збірник 1997-VI, стор. 1891-92, §§ 83-84 та 86; рішення Selmouni, цитоване вище, § 105; «Dikmev. Turkey», заява № 20869/92, §§ 94-96, ECHR 2000-VIII та «Bati and Others v. Turkey». №№ 33097/96 та 57834/00, § 116).

56. Оскаржувані дії були такими, що спричинили в заявниці почуття страху, болю та меншовартості, що є ознаками неналежного та такого, що принижує її гідність, поводження і, можливо, зламали її фізичний та моральний опір. Суд наголошує, що до осіб, котрих позбавили волі, застосування фізичної сили, яка не є необхідною з огляду на "їхню поведінку, принижує людську гідність та є в принципі порушенням прав, викладених у ст. 3 Конвенції (див. рішення Selmouni, цитоване вище, § 99).

57. Суд робить висновок, що в поточній справі існування фізичного болю чи страждання є підтвердженим медичним експертом та твердженнями заявниці щодо неналежного поводження з нею у відділку міліції. Послідовність подій також демонструє, що біль та страждання були спричинені їй умисне, зокрема, з намірами отримання інформації щодо Л. (див. §§ 53—54 вище).

58. Для оцінки «болю та страждання», завданих заявниці, Суд посилається на обставини справи, такі як тривалість поводження, його фізичні та психологічні впливи та, як у деяких справах, стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див. справу Bati, цитовану вище, § 120). Суд зауважує, що на той час заявниці було лише 19 років і, оскільки вона була жінкою, яка протистояла кільком чоловікам-правоохоронцям, вона була особливо вразливою. Крім того, неналежне поводження тривало кілька годин, упродовж яких її двічі жорстоко били й піддавали іншим формам жорстокого фізичного й морального впливу.

59. За таких обставин Суд, беручи неналежне поводження в цілому і посилаючись на його цілі та жорстокість, робить висновок, що неналежне поводження в цьому випадку дорівнює тортурам у розумінні ст. 3 Конвенції.

60. Суд робить висновок, що з цього погляду сталося порушення ст. 3 Конвенції.

B. Стверджуване непроведення ефективного розслідування

1. Подання сторін

61. Заявниця стверджувала, що відразу після подій вона подала кілька прохань провести кримінальне розслідування проти працівників міліції, котрі порушили закон; що вона вказала їхні імена та звання і стверджувала, що могла їх упізнати; що вона подала медичний звіт, який підтверджує завдані їй ушкодження. Проте жодне з її прохань не було успішним, не було проведено жодного розслідування до того часу, коли подана нею заява до Суду була передана урядові-відповідачеві. Розслідування, розпочате у 2003 р., заявниця не вважає швидким чи ефективним. Крім того, вона зіткнулася з негативною реакцією державних органів на її заяву до Суду і вважає їхнє ставлення до неї зверхнім. Тому заявниця не відігравала активної ролі в цих процедурах. Вона вказала також, що, хоча надала слідчому свідчення, її не поінформували про результат цих процедур.

62. Уряд не коментував по суті цих нарікань (див. §§ 47—48 вище).

2. Оцінка Суду

63. Суд вважає, що, по-перше, медичні висновки та скарги заявниці, взяті разом, викликають обґрунтовану підозру, що її ушкодження могли бути спричинені міліцією.

64. Якщо особа висуває спірну претензію, що з нею неналежно поводилися працівники міліції, всупереч ст. 3 Конвенції, то обов'язком держави за ст. 1 Конвенції є «гарантувати кожній людині... юрисдикції права і свободи, визначені в... Конвенції». З цього випливає, що має бути проведене ефективне офіційне розслідування, здатне встановити і покарати винних (див. рішення у справах «Assenov and Others v. Bulgaria» від 28.10.98, збірник 1998-VIII, стор. 3290, § 102 та «Labita v. Italy» [GC], № 26772/95, § 131, ECHR 2000-IV). Мінімальні стандарти щодо ефективності, визначені у прецедентному праві Суду, також включають вимогу того, що це розслідування має бути незалежним, неупередженим і доступним громадськості, а компетентні органи мають діяти зі зразковою працьовитістю та швидкістю (див., наприклад, рішення у справі «Isayeva and others v. Russia», від 24.02.2005, заяви №№ 57947/00, 57948/00 та 57949/00, §§ 208-213).

65. Суд встановив, що держава була зобов'язана провести розслідування фактів, наведених заявницею, щодо неналежного поводження відразу ж, як тільки вона повідомила про це компетентні органи, тобто прокуратуру та високих посадовців міліції. її прохання про проведення розслідування були подані в місячний строк після інциденту і містили детальний опис подій, чітко вказували на причетних до цього осіб і супроводжувалися медичним звітом, який підтверджував її виклад подій. Проте не було проведено жодного розслідування. Внутрішнє розслідування, проведене управлінням МВС (див. § 25 вище), хоча й мало наслідком якісь дисциплінарні звинувачення, не назвало ні імен звинувачених, ні підстав для їхнього покарання. Лише на цих підставах його не можна вважати ефективним розслідуванням, і уряд правильно не називав його таким.

66. Розслідування було розпочато лише майже через чотири роки після оскаржуваних подій, коли справа була передана національним органам влади у зв'язку з початком заявницею провадження в Суді. Справу було розслідувано пізно, про-

те це не означає, що провадження обов'язково мало бути приреченим на невдачу, оскільки справа вже містила велику кількість документальних свідчень, поданих заявницею. Проте це розслідування не було задовільним, оскільки воно не встановило відповідних обставин і не розглядало питань, поставлених перед ним, таких як походження ушкоджень заявниці (див. § 42 вище).

67. 03.03.2004 генеральний прокурор видав розпорядження щодо відновлення розслідування, однак з того часу нічого не було розслідувано. Отже, Суд не може не дійти висновку, що за останні три роки державні органи не виправили недоліки, про які їм, власне, було відомо.

68. Відповідно, сталося порушення ст. 3 Конвенції — з огляду на брак ефективного розслідування тверджень заявниці щодо неналежного поводження.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ ЩОДО НЕНАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ

69. Заявниця також стверджувала, що їй було відмовлено в ефективному засобі правового захисту в питанні оскарження неналежного поводження. Вона вказу вала, що всі її спроби ініціювати кримінальну процедуру були безуспішними. Так само і її спроби отримати компенсацію в цивільних процедурах у судах. Вона по силалася на ст. 13, яка зазначає таке:

«Кожна людина, права і свободи якої, викладені в цій Конвенції, порушуються, має ефективний засіб захисту у відповідному національному органі незалежно від того, що порушення було вчинене особами, які діяли як офіційні особи».

70. Уряд не подав інших коментарів, окрім тих, що були подані за ст. 3 Конвенції.

71. Суд нагадує, що ст. 13 Конвенції вимагає: якщо розглядається більш ніж одне порушення прав, потерпілий повинен мати право скористатися механізмом для встановлення відповідальності державних службовців чи органів за ці порушення Конвенції. Високим Договірним Сторонам дозволений певний вибір щодо способу, в який вони виконають свої конвенційні обов'язки щодо цієї гарантії. Як правило, якщо один засіб сам по собі в цілому не задовольняє вимог ст. 13. можна використати кілька засобів, передбачених національним правом (див. серед багатьох інших джерел «Kudla v. Poland» [GC], заява№ 30210/96, § 157, ECHR 2000-XI; «Сопка v. Belgium», заява № 51564/99, § 75, ECHR 2002-1).

72. Однак межі обов'язків держави за ст. 13 варіюються залежно від природи скарги заявника, а в деяких ситуаціях конвенція вимагає забезпечення особливого засобу. Так, у справах з підозрілою смертю чи неналежним поводженням, зважаючи на фундаментальну важливість прав, що захищаються ст. ст. 2, 3, 13 Конвенції, вимагається (на додаток до виплати, де це є необхідним — компенсації проведення ретельного і ефективного розслідування, яке б мало наслідком встановлення і покарання винних (див. рішення у справах «Anguelova v. Bulgaria», заява № 38361/97, §§ 161-162, ECHR 2002-IV; «Assenov and others v. Bulgaria», § 114 et seq.; «Suheyla Aydin v. Turkey», від 24.05.2005, заява № 25660/94, § 208).

73. На підставі наявних у поточній справі свідчень Суд робить висновок, шо державні органи несуть відповідальність за ст. 3 Конвенції за ушкодження, яких зазнала заявниця 13.02.99. Скарги заявниці до державних органів стосовно цьогс ґрунтувалися на тих самих свідченнях і, таким чином, були «спірними» для цілей ст. 13 Конвенції (див. рішення у справі «Boyle and Rice v. the United Kingdom» ви 27.04.88, серія А, no. 131, p. 23, § 52). Таким чином, державні органи мають обов'язок провести ефективне розслідування проти працівників міліції. На підставах, викладених вище, можна сказати, що жодного ефективного розслідування проведено не було. Таким чином, жодний інший засіб із доступних заяв-

ниці, включаючи вимогу компенсації шкоди, мав мало шансів на успіх. Якщо суди мають компетенцію на незалежну оцінку факту, то значущість відповідно проведеного розслідування є настільки важливою, що навіть найбільш переконливі протилежні свідчення, запропоновані позивачем, будуть відкинуті як «невідповідні». Цивільні провадження, розпочаті заявницею, демонструють це. Суд просто підтримав думку прокурора стосовно того, що скарги заявниці є безпідставними без оцінки фактів справи (див. §§ 29—30 вище). Таким чином, процедура щодо компенсації шкоди була (за вказаних обставин) лише теоретичним та ілюзорним засобом, не здатним гарантувати заявниці компенсацію.

74. Суд робить висновок, що заявнику було відмовлено в ефективному націо нальному засобі захисту від неналежного поводження міліції. Отже, є порушення ст. 13 Конвенції.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТЕЙ 5 ТА 6 ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНОГО ТРИМАННЯ

75. Заявниця нарікала, що її арешт 13.02.99, нічне тримання у відділку міліції та наступне п'ятиденне ув'язнення були незаконними. Ці скарги були проголошені прийнятними за ст. ст. 5 та 6 Конвенції.

76. Уряд визнав, що арешт заявниці та її тримання були незаконними. Однак він стверджував, що заявниця припинила бути потерпілою стверджуваних порушень під цим заголовком. Він посилається на постанову голови Ростовського обласного суду від 05.03.2003, в якій зазначається, що арешт заявниці відбувся з порушенням національного законодавства і якою скасовується рішення від 14.02.99.

77. На думку уряду, це рішення надає заявниці можливість вимагати в окремій цивільній процедурі компенсацію моральної шкоди, спричиненої незаконним позбавленням волі, як передбачено статтями 1070 та 1100 Цивільного кодексу. Уряд вважає, що, оскільки заявниця не ініціювала таку справу стосовно компенсації, вона не вичерпала національних засобів захисту і, відповідно, Суд має відхилити скарги щодо її тримання.

78. Заявниця не погодилася з позицією уряду і наполягала на своїх скаргах.

79. У своїх запереченнях уряд пропонував Судові визнати, що постанова від 05.03.2003 вплинула на статус заявниці як потерпілої та що вона повинна вимагати компенсації. Однак Суд зазначає, що ті самі заперечення вже були запропоновані відповідачем і були відхилені Судом у рішенні стосовно прийнятності скарги. Відповідно, Суд не буде вивчати заперечення уряду.

А. Законність тримання

80. Спершу Суд зазначає, що, оскільки сторони не дискутували з цього приводу, арешт заявниці, її нічне тримання у відділку міліції та подальше п'ятиденне адміністративне ув'язнення дорівнювало позбавленню волі в розумінні § 1 ст. 5 Конвенції.

81. Перше питання, що має розглядатися: є чи існували у вичерпному переліку § 1 ст. 5 Конвенції будь-які підстави для тримання. Суд вказує, що тримання заявниці розділяється на два чітких періоди, тобто до та після її зустрічі із суддею 14.02.99. У цей день заявницю ув'язнили на 5 днів за вчинене нею адміністративне правопорушення. Відповідно, з цього моменту її тримання мало чітко визначені підстави. Попереднє добове тримання залишається головним чином непоясненим. Суд буде вивчати ці періоди окремо.

1. Арешт та нічне тримання

82. Суд зазначає, що на одній зі стадій тримання заявниці вона формально бу ла звинувачена в адміністративному порушенні і теоретично могла вважатися та-

кою, що ув'язнена за ст. 242 КпАП до того часу, поки її справа не була заслухана суддею. Однак виявляється, що справжньою причиною її доставления у відділок було примушування її надати інформацію у «справі Л.» та змусити її віддати ключ від своєї квартири. Звинувачення її в адміністративному правопорушенні було використане лише як привід для того, щоб її можна було допитати.

83. За таких обставин Суд може обійтись без вирішення того, чи підпадало взагалі нічне тримання заявниці під будь-який з підпараграфів § 1 ст. 5 Конвенції, оскільки наступні міркування були б застосовані в будь-якому випадку.

84. По-перше, Суд зазначає, що жодних документів стосовно саме початкового арешту заявниці та її нічного тримання пізніше не можна було знайти (§ 27 вище). З цього випливає, що впродовж понад 20 годин після арешту заявниці не існувало жодного запису стосовно того, хто була заявниця та які були підстави та очікувана тривалість її тримання. Навіть припускаючи, що правоохоронці намагалися винести звинувачення в адміністративному правопорушенні, це не звільняє їх від дотримання цих простих формальностей перед закриттям її в камері. Цей факт сам по собі має вважатися найбільш серйозним упущенням, оскільки традиційною думкою Суду є та, що невизнане тримання особи є повним нехтуванням фундаментальними гарантіями, які містяться у ст. 5 Конвенції. Відсутність запису таких речей, як дата, час та місце затримання, ім'я заарештованого, підстави тримання та ім'я особи, яка здійснила затримання, мають вважатися такими, що не узгоджуються з вимогами законності та із самою метою ст. 5 Конвенції (див. рішення у справах «Anguelova v. Bulgaria», § 154 та «Kurt v. Turkey» від 25.05.98, збірник судових рішень і постанов 1998-ИІ, § 125).

85. Крім того, з коментарів уряду, поданих після прийняття рішення щодо прийнятності заяви, можна робити висновок, що арешт заявниці був незаконним за національним законодавством (див. §§ 39—40 вище).

86. На цих підставах Суд робить висновок, що період тримання заявниці до її постання перед суддею 14.02.99 не узгоджується з гарантіями § 1 ст. 5 Конвенції. Таким чином, сталося порушення цієї статті.

2. П'ятиденне тримання за звинуваченням у чиненні опору міліції із застосуванням сили

87. 14.02.99 заявниця постала перед суддею, який ухвалив, що вона вчинила опір міліції із застосуванням сили (порушення за ст. 165 КпАП) і виніс вирок про п'ятиденне ув'язнення. 05.03.2003 це рішення було проголошене незаконним і скасоване. Має бути встановлено: чи відбуття цього покарання відповідно до засудження в адміністративному провадженні узгоджувалося зі ст. 5 Конвенції без урахування скарги за ст. 6 Конвенції стосовно того ж рішення.

88. Суд нагадує загальні принципи, викладені в рішенні у справі «Benham v. the United Kingdom» (від 10.06.96, збірник 1996-Ш, §§ 40-42) і повторені в інших справах (див. рішення у справах «Lloyd and others v. the United Kingdom» від 01.03.2005, заяви №№ 29798/96 та наступні; «Perks and others v. the United Kingdom» від 12.10.99, заяви №№ 25277/94 та наступні):

«40. Головне питання, що має бути визначене в поточній справі, — чи оскаржуване тримання було законним», включаючи й узгодження з «процедурою, визначеною законом». Тут Конвенція головним чином повертається до національного права та встановлює обов'язок узгоджуватися із матеріальним та процесуальним законодавством, однак на додаток вона вимагає, щоб будь-яке позбавлення волі узгоджувалося з цілями ст. 5 Конвенції, тобто захищало осіб від сваволі.

41. Національне право передусім мають тлумачити та застосовувати національні органи влади, тобто суди. Однак, якщо § 1 ст. 5 Конвенції не узгоджується

з національним правом, Суд може й повинен використати повноваження щодо розгляду того, чи дотримано закону.

42. Період тримання в принципі буде законним, якщо воно було здійснене відповідно до судового вироку. Наступне встановлення того, що суд за національним правом зробив помилку у винесенні вироку, не обов'язково ретроспективно вплине на чинність періоду тримання, що тлумачиться. На цих підставах органи Страсбурга послідовно відмовлялися підтримувати заяви від осіб, звинувачених у кримінальних злочинах, які скаржилися, що їхні засудження чи вироки були встановлені апеляційними судами як такі, що ґрунтувалися на помилках факту чи права».

89. Суд зазначає, що п'ятиденне тримання відбулося відповідно до наказу судді, який у принципі був уповноваженим на прийняття рішення з цього питання. Субстантивна коректність цього наказу загалом підпадає під розгляд Судом, як випливає із прецеденту, цитованого вище. Проте ця справа відрізняється від справ, де оскаржувані рішення приймалися владними органами, відповідно до процедури, передбаченої законом. У поточній справі суддя використав свої повноваження всупереч процесуальним гарантіям, передбаченим конвенцією. Таким чином, видання наказу про арешт після цього не узгоджувалося із загальним захистом від спірності, гарантованої ст. 5 Конвенції.

90. З цього випливає, що § 1 ст. 5 Конвенції щодо п'ятиденного тримання за явниці було порушено.

В. Право на справедливий суд

1. Застосовуваність § 1 ст. 6 Конвенції

91. Хоча застосовуваність § 1 ст. 6 Конвенції до адміністративних процедур не дискутується, Суд вважає за необхідне розглянути це питання за власною ініціативою* З причин, викладених нижче, він вважає, що ці процедури включали визначення кримінального обвинувачення проти заявниці.

92. Суд зазначає: аби визначити, чи порушення можна кваліфікувати як кримінальне для цілей Конвенції, найперше треба переконатися, чи підпадає вказане порушення під кримінальне право у правовій системі держави-відповідача. Далі має бути розглянута сама природа порушення та ступінь жорстокості покарання (див. рішення у справах «Oeztuerk v. Germany» від 21.02.84, серія А, № 73, стор. 18, § 50 та «Demicoli v. Malta» від 27.08.91, серія А, № 210, стор. 15-17, §§31-34).

93. Суд раніше вивчав сфери, визначені в певних правових системах як адміністративні, і встановив, що вони охоплюють деякі злочини, які є кримінальними за своєю природою, але досить прості, аби розглядатися в кримінальному праві та процедурі (див. рішення у справі «Palaoro v. Austria» від 23.10.95, серія А, № 329-В, стор. 38, §§ 33—35). Те ж саме ми бачимо і в російській системі.

94. Суд також вказує, що позбавлення волі, застосоване як покарання за порушення, належить до кримінальної сфери доти, доки за природою, тривалістю та способом виконання воно не є відчутно шкідливим (див. рішення у справах «Engel and others v. the Netherlands» від 08.06.76, серія А, № 22, §§ 82—83 та «Ezeh and Connors v. the United Kingdom» [GC], №№ 39665/98 та 40086/98, §§ 69-130, ECHR 2003-X). У поточній справі заявницю позбавили волі на п'ять днів і тримали під вартою у в'язниці впродовж цього терміну покарання. Нарешті, мета застосованого до заявниці заходу є чисто каральна.

95. Ці міркування є достатніми для встановлення того, що порушення, в якому звинуватили заявницю, могло кваліфікуватися як кримінальне для цілей Конвенції. З цього випливає, що воно підпадає під ст. 6 Конвенції.

2. Чи був суд над заявницею справедливим

96. Уряд погодився (і на національному, і на конвенційному рівнях), що у провадженнях були недоліки. Дійсно, постанова суду, за якою скасовувалося попереднє рішення, зазначала таке: «Суддя, який виносив заявниці вирок, не ознайомився з обставинами справи і не встановив її винність в адміністративному злочині». Це підтверджує слова заявниці, що сталося упереджене провадження як таке та що навіть основними ознаками суду знехтували до такої міри, що вона не мала шансу дізнатися про мету своєї короткої зустрічі з суддею П.

97. З цього випливає, що відбулося порушення § 1 ст. 6 Конвенції.

IV. НЕМОЖЛИВІСТЬ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ ЗАСУДЖЕННЯ ЗА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПОРУШЕННЯ

98. Заявниця нарікала, що за національним законодавством рішення, за яким виносилося адміністративне покарання, не могло бути оскаржене. Вона ствер джувала, що з цього погляду вона не мала ефективного національного засобу за хисту. Вона посилалася на ст. 13 Конвенції.

Ця скарга була проголошена прийнятною також за § 4 ст. 5.

99. Уряд підтвердив, що за національним правом це рішення не можна оскаржити.

100. По-перше, Суд посилається на свій вищевикладений висновок, що рішення стосовно адміністративного арешту заявниці було прийняте «судом, передбаченим законом», у процедурі, що підпадає під розгляд за ст. 6 Конвенції (див. §§ 90 та 95 вище).

101. Суд нагадує, що право оскарження помилкового судового рішення не є визнаним як загальна гарантія (див. рішення у справі «Dekourt v. Belgium» від 17.01.70, серія А, № 11, стор. 14, § 25). Це право гарантоване в кримінальних справах у ст. 2 Протоколу № 7 Конвенції за винятком незначних злочинів. Проте заявниця не покладалася на цю статтю і не подала жодного аргументу щодо того, чи було її звинувачення просто «незначним порушенням». Суд не вважає за необхідне розглядати це питання за власною ініціативою.

102. Суд зазначає, що § 1 ст. 6 Конвенції є lex specialis стосовно ст. 13 Конвенції, інакше кажучи, вимоги ст. 13 Конвенції поглинаються і є менш жорсткими, ніж умови ст. 6 Конвенції (див. серед іншого рішення у справі «Kamasmski v. Austria» від 19.12.89, серія А, № 168, стор. 45-46, § ПО). Як правило, ст. 13 Конвенції не застосовується тоді, коли стверджуване порушення Конвенції відбулося в контексті судових процедур (див. рішення у страві «Pizzetti v. Italy» від 26.02.93, серія А № 9257-С, стор. 40-41, § 41). Єдиним винятком із цього були скарги за ст. 13 Конвенції стосовно порушення вимоги розумності терміну (див. рішення у справі «Kudla v. Poland» [GC], № 30210/96, §§ 146-149, ECHR 2000-XI). Оскільки це до справи не стосується, окремо порушення ст. 13 Конвенції розглядатися не буде.

103. Оскільки йдеться про § 4 ст. 5 Конвенції, Суд зазначає, що ці гарантії є в принципі зайвими — з огляду на тримання під вартою за § 1 (с) ст. 5 Конвенції, оскільки судовий контроль за позбавленням волі вже був поєднаний у початковому засудженні та винесенні вироку (див. рішення у справі «De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium», від 18.06.71 (суть), серія А, № 12, стор. 40, § 76). Повертаючись до фактів поточної справи, п'ять днів тримання заявниці ґрунтувалися лише на її засудженні суддею. Таким чином, § 4 ст. 5 Конвенції не вимагає, щоб окрема судова інстанція переглядала це рішення.

104. Беручи до уваги вищесказане, Суд робить висновок, що ця скарга не порушує окремого питання за ст. 13 чи § 4 ст. 5 Конвенції.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

105. Стаття 41 Конвенції передбачає: <...>.

А. Шкода

106. Заявниця вимагала 100 000 евро компенсації моральної шкоди за ушкодження та страждання, яких вона зазнала внаслідок неналежного поводження в міліції, та психологічні страждання, яких вона зазнала від адміністративних процедур та внаслідок наступного ув'язнення, а також за неспроможність уряду вжити заходів за її скаргами щодо неналежного поводження.

107. Як компенсацію матеріальної шкоди вона вимагала 25 руб., гроші, стягнуті з неї за п'ятиденне перебування у в'язниці.

108. Уряд не коментував вимоги заявниці, як він вказав, частково — через розслідування, що триває, частково через незгоду з тим, що заявниця не вичерпала національних засобів захисту щодо її тримання.

109. Суд зазначає, що він уже встановив вище: державні органи піддали заявницю тортурам і не забезпечили швидкого й відкритого розслідування, яке відповідало гарантіям ст. 3 Конвенції. Суд також встановив, що її позбавили волі з порушенням гарантій ст. 5 Конвенції та процедурою, що суперечила ст. 6 Конвенції. Крім того, заявниця згаяла місяці на безуспішні спроби отримати за допомогою національних процедур компенсацію за неналежне поводження. Заявниця зазнала болю та психологічних страждань за вказаних обставин. Беручи до уваги всі вищевказані міркування, Суд призначає заявниці на справедливій основі 35 000 євро компенсації моральної шкоди та 25 руб. матеріальної шкоди, плюс будь-які податки, що можуть вимагатися.

В. Судові витрати

ПО. Заявниця вимагала 5 000 руб. судових витрат, яких вона зазнала в національних та конвенційних провадженнях, включаючи марки, переклади, поштові витрати та канцелярське приладдя.

111. Уряд не заперечував.

112. Беручи вказане до уваги, Суд вважає вимогу заявниці обґрунтованою і призначає їй 5 000 рублів компенсації судових витрат плюс будь-які податки, що можуть вимагатися.

С Відсотки в разі несвоєчасної сплати

113. Суд вважає за необхідне, щоб відсотки в разі несвоєчасної сплати ґрунтувалися на офіційному обмінному курсі Європейського центрального банку, до якого має бути додано 3 %.

НА ЦИХ ПІДСТАВАХ СУД ОДНОСТАЙНО:

1. Постановляє, що було порушено ст. 3 Конвенції стосовно неналежного поводження.

2. Постановляє, що було порушено ст. 3 Конвенції стосовно відсутності ефективного розслідування неналежного поводження із заявницею.

3. Постановляє, що було порушено ст. 13 Конвенції з огляду на брак ефективних засобів захисту від оскаржуваного заявницею неналежного поводження.

4. Постановляє, що було порушено § 1 ст. 5 Конвенції стосовно арешту заявниці та нічного тримання.

5. Постановляє, що було порушено § 1 ст. 5 Конвенції щодо п'ятиденного тримання заявниці.

6. Постановляє, що було порушено § 1 ст. 6 Конвенції.

7. Постановляє, що не порушено окремих питань за § 4 ст. 5 та ст. 13 Конвенції стосовно відсутності права на апеляційне оскарження рішення про застосування покарання за адміністративне порушення.

8. Постановляє:

а) держава-відповідач має сплатити заявниці впродовж трьох місяців з дати, коли рішення стає остаточним відповідно до § 2 ст. 44 Конвенції, такі суми:

і) 25 (двадцять п'ять) рублів матеріальної шкоди;

іі) 35000 (тридцять п'ять тисяч) євро моральної шкоди, які мають бути конвертовані в національну валюту за курсом, який діє на день винесення цього рішення;

Ь) після спливу вищевказаних трьох місяців до дати виплати на вказані суми мають нараховуватися відсотки за несвоєчасну сплату плюс 3 % за офіційним курсом Європейського центрального банку.

9. Відхиляє решту вимог заявниці щодо справедливої сатисфакції.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ

Справа «Горшков проти України»

Страсбург, 8 листопада 2005 р.

Європейський суд з прав людини виносить таке рішення:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа ґрунтується на заяві (№ 67531/01), поданій до Суду проти України відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) громадянином України Віктором Петровичем Горшковим (далі — заявник) 23 вересня 2000 р.

2. Уряд України (далі — Уряд) був представлений Уповноваженими — пані Зоряною Бортновською, яку змінила пані Валерія Лутковська.

3. Заявник скаржиться на незаконність його ув'язнення в психіатричному закладі та на неможливість ефективного оскарження. Він скаржиться на порушення п. 4 ст. 5 Конвенції.

4. Заяву було направлено до другої секції Суду (п. 1 правила 52 Регламенту Суду). В межах цієї секції, як передбачено п. 1 правила 26 Регламенту Суду, було створено палату, що буде розглядати справу (п. 1 ст. 27 Конвенції).

5. Ухвалою від 15 червня 2004 р. Суд оголосив заяву частково прийнятною.

6. Заявник та Уряд надали свої зауваження щодо суті (п. 1 правила 59 Регламенту Суду). Сторони надали усні зауваження на зауваження один одного після того, як палата після консультацій зі сторонами вирішила, що немає потреби у слуханнях щодо суті (п. 3 правила 59 Регламенту Суду).

7.1 листопада 2004 р. Суд змінив склад секцій (п. 1 правила 25 Регламенту Суду). Справу було направлено до заново створеної другої секції (п. 1 правила 52 Регламенту Суду).

ФАКТИ

І. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

8. Заявник народився в Оренбурзі, Росія, у 1954 р. Зараз він проживає в Сімферополі, Крим.

А. Утримання заявника до 11 вересня 1997 р.

9. У1984 р. заявник був засуджений за замах на зґвалтування. Однак його було звільнено від відбування покарання на підставі обмеженої осудності, після чого він з 1984 р. по 1986 р. проходив курс обов'язкового медичного лікування у психіатричній лікарні.

10. 9 вересня 1990 р. заявник знову здійснив замах на зґвалтування.

11. 9 квітня 1991 р. Залізничний районний суд міста Сімферополя призначив заявникові проходження курсу обов'язкового лікування у медичному закладі з посиленим режимом. Рішення суду не було оскаржено та стало остаточним. Він перебував в Дніпропетровській спеціалізованій лікарні посиленого режиму.

12. 24 листопада 1997 р. комісія лікарів-психіатрів рекомендувала перевести заявника до лікарні з суворим наглядом (більш суворий нагляд, ніж у попередньому закладі).

13. 2 грудня 1997 р. Червоногвардійський районний суд міста Дніпропетровська розглянув заяву головного лікаря лікарні Дніпропетровського обласного управління. Він скасував рішення суду від 9 квітня 1991 р., проте вирішив, що заявник має продовжувати обов'язкове лікування в лікарні суворого нагляду. Ця ухвала не була оскаржена і стала остаточною.

Б. Затримання заявника після 11 вересня 1997 р.

14. З 11 вересня до 14 грудня 1997 р. заявник продовжував перебувати у Дніпропетровській спеціалізованій лікарні посиленого режиму.

15.З 15 грудня 1997 р. до 20 січня 1999 р. заявник перебував під суворим наглядом, проходячи курс обов'язкового медичного лікуванння в Республіканській психіатричній лікарні Автономної Республіки Крим (далі — РПЛ).

16. 17 грудня 1998 р. РПЛ звернулася до суду Залізничного району міста Сімферополя з заявою про заміну заявникові режиму на звичайний.

17. 6 січня 1999 р. Залізничний районний суд міста Сімферополя вирішив, що заявник має бути переведений до психіатричної лікарні загального режиму, оскільки його поведінка покращилась.

18. 12 липня 1999 р. Залізничний районний суд міста Сімферополя відмовив у задоволенні заяви Головного психіатра Міністерства охорони здоров'я Автономної Республіки Крим (далі — Головний психіатр), яка ґрунтувалася на медичній довідці від 3 липня 1999 р., про завершення курсу обов'язкового медичного лікування, оскільки стан здоров'я заявника покращився. Зокрема, суд послався на ступінь тяжкості злочину, вчиненого заявником.

19. 19 серпня 1999 р. адвокат заявника подав касаційну скаргу до Верховного Суду Автономної Республіки Крим. 30 серпня 1999 р. Верховний Суд Автономної Республіки Крим підтримав рішення суду від 12 липня 1999 р. Зокрема, суд постановив, що запити на звільнення заявника були необґрунтованими, оскільки заявник не повністю вилікувався від розладів психічного здоров'я, на які він страждав.

20. 14 березня 2000 р. Залізничний районний суд міста Сімферополя відмовив у подальшій заяві, поданій Головним психіатром на підставі висновків медичного обстеження заявника, проведеного 13 січня 2000 р., як необґрунтованій.

21. 20 березня 2000 р. адвокат заявника оскаржив це рішення до Верховного Суду Автономної Республіки Крим. 4 квітня 2000 р. Верховний Суд Автономної Республіки Крим підтримав це рішення.

22.10 липня 2000 р. Головний психіатр подав іншу заяву до Центрального районного суду міста Сімферополя (далі — Центральний суд) про скасування обов'язкового медичного лікування заявника та переведення його на звичайний режим. 1 вересня 2000 р. Центральний суд відхилив заяву Головного психіатра як недостатньо обґрунтовану, а 31 жовтня 2000 р. Верховний Суд Автономної Республіки Крим підтримав те рішення.

23.15 березня 2001 р. психіатр РПЛ подав заяву до Залізничного суду з проханням скасувати обов'язкове медичне лікування, що надавалося заявникові. Він та-

кож просив, щоб суд прийняв рішення перевести заявника під звичайний нагляд. 7 травня 2001 р. Центральний суд відмовив в його заяві у зв'язку з її необґрунтованістю. Зокрема, суд вказав на тяжкість вчиненого заявником злочину, а також на той факт, що заявник був рецидивістом. Далі суд вирішив, що висновки медичної комісії були недостатніми для скасування судом примусового лікування заявника.

24. 21 вересня 2001 р. Голова медичного управління РПЛ подав заяву до Залізничного суду з проханням скасувати застосовані до заявника заходи примусового лікування та перевести його на звичайний режим нагляду.

25. 23 жовтня 2001 р. Залізничний суд розглянув заяву і вирішив, що лікування заявника можливе в звичайному режимі, оскільки стан здоров'я останнього поліпшився. Ухвала суду не була оскаржена і стала остаточною.

26. 8 листопада 2001 р. заявника було звільнено з психіатричного закладу.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Конституція України, 1996 р.

27. Відповідними положеннями Конституції України передбачено наступне:

Стаття 55

«Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб...

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань».

Б. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. (набрав чинності 1 вересня 2001 р.).

28. Відповідними положеннями Кримінального кодексу України передбачено наступне:

«Стаття 19. Осудність

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки...»

«Стаття 20. Обмежена осудність

1. Підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

2. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру».

«Стаття 44. Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності

1. Особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом».

«Розділ XIV. ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ

Стаття 92. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру Примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь».

«Стаття 93. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до осіб:... 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини;...» «Стаття 94. Види примусових заходів медичного характеру

1. Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру:

1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;

2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;

3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленим наглядом;

4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

2. Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу.

3. Госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі лікування у примусовому порядку.

4. Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду.

5. Госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду.

6. Якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом».

«Стаття 95. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру

1. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі таку психіатричну допомогу, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

2. Особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про при-

пинення або про зміну застосування такого заходу. У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник психіатричного закладу (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру. У разі необхідності продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад шість місяців представник психіатричного закладу (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцем знаходження психіатричного закладу заяву про продовження застосування примусового заходу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. В подальшому продовження застосовування примусового заходу медичного характеру проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців.

3. У разі припинення застосування примусових заходів медичного характер) через зміну психічного стану особи на краще, суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом».

«Стаття 96. Примусове лікування

1. Примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

2. У разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах».

В. Відповідне законодавство, що регулювало утримання заявника з 11 вересня 1997 р. до 4 квітня 2000 р.

29. Продовження або скасування обов'язкового медичного лікування осіб, що перебувають у психіатричних закладах в період з 11 вересня 1997 до 4 квітня 2000 р. визначалось радянським законодавством, що діяло на той час (Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР»).

Відповідно до постанови Президії Верховної Ради УРСР від 5 січня 1988 р.. якою затверджено Інструкцію «Про умови та порядок надання психіатричної медичної допомоги», та наказу Міністерства охорони здоров'я СРСР від 25 березня 1988 р. № 225, яким затверджено Тимчасову інструкцію «Про порядок застосування примусових заходів лікування психічно хворих осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії», особи, що підлягали примусовому лікуванню, на практиці не мали можливості за власним бажанням ініціювати перегляд законності їх утримання. Однак керівник відповідного психіатричного закладу був зобов'язаний подати заяву про продовження або скасування обов'язкового медичного лікування протягом десяти днів з моменту обстеження цієї особи медичною комісією та за рекомендацією вказаної комісії (п. 31 Тимчасової інструкції). Комісія мала перевіряти стан здоров'я осіб, що перебувають у психіатричних закладах, кожні сім місяців (п. 33 Тимчасової інструкції).

Після прийняття Закону України «Про психіатричну допомогу» від 2000 р. (п. 30 нижче) українське законодавство передбачає регулярний судовий перегляд осіб, що перебувають у психіатричних закладах, кожні сім місяців за ініціативою відповідальних медичних працівників. Відповідні положення законодавства наведено нижче.

Г. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. (набув чинності 4 квітня 2000 р.)

ЗО. Відповідними положеннями Закону України «Про психіатричну допомогу» передбачено наступне:

«Стаття 19. Примусові заходи медичного характеру

Примусові заходи медичного характеру застосовуються за рішенням суду у випадках та в порядку, встановлених Кримінальним, Кримінально-процесуальним кодексами України, цим Законом та іншими законами.

За рішенням суду застосовуються такі примусові заходи медичного характеру:

1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;

2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;

3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленим наглядом;

4) госпіталізація до психіатричного закладу з суворим наглядом.

Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюються судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі таку психіатричну допомогу, на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів.

Особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу. У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник психіатричного закладу (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру. У разі необхідності продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад 6 місяців представник психіатричного закладу (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцезнаходженням психіатричного закладу заяву про продовження застосування примусового заходу медичного характеру. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. У подальшому продовження застосування примусового заходу медичного характеру проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців.

Питання про зміну або припинення застосування примусового заходу медичного характеру вирішується судом у разі такої зміни стану психічного здоров'я особи, за якої відпадає необхідність застосування раніше призначеного заходу або виникає необхідність у призначенні іншого примусового заходу медичного характеру».

«Стаття 20. Експертиза психічного стану особи

Експертиза психічного стану особи (медико-соціальна експертиза втрати працездатності, військово-лікарська та інші) проводиться на підставах та в порядку, передбачених законами та прийнятими відповідно до них іншими нормативно-правовими актами».

«Стаття 21. Судово-психіатрична експертиза

Судово-психіатрична експертиза з адміністративних, кримінальних і цивільних справ призначається і проводиться на підставах та в порядку, передбачених законом».

Ґ. Кримінально-процесуальний кодекс України від 21 червня 2001 р. (Глава 34)

31. Відповідними положеннями Кримінально-процесуального кодексу України передбачено наступне:

«Стаття 416. Підстави до застосування примусових заходів медичного характер)

Застосування примусових заходів медичного характеру, встановлених ст. 94 Кримінального кодексу України, до осіб, які визначені у ст. 93 Кримінального кодексу України, проводиться за ухвалою суду або постановою судді.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними».

«Стаття 422. Скасування або зміна примусових заходів медичного характеру

Скасування або зміна призначених судом примусових заходів медичного характеру може мати місце лише за ухвалою суду чи постановою судці, який застосував ці заходи, або суду за місцем лікування.

Скасування або зміна примусових заходів медичного характеру може мати місце, коли особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або обмеженої осудності, видужала або коли в результаті змін в стані її здоров'я відпала потреба в раніше застосованих заходах медичного характеру.

Розгляд питання про скасування чи зміну примусових заходів медичного характеру провадиться за правилами ст. 419 цього Кодексу за поданням головного психіатра органу охорони здоров'я, якому підпорядкований медичний заклад, де тримають дану особу. До подання додається висновок комісії лікарів-психіатрів»

«Стаття 424. Оскарження ухвали, постанови судді або суду про застосування, скасування чи зміну примусових заходів медичного характеру або внесення на них подання прокурора

На ухвалу, постанову, винесені суддею або судом в порядку, передбаченому цим розділом, може бути подано апеляційну чи касаційну скаргу або внесено апеляційне чи касаційне подання прокурора в загальному порядку».

Д. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 397 від 8 серпня[1] 2001 рЯ

32. Відповідними положеннями наказу Міністерства охорони здоров'я № 39" від 8 серпня 2001 р. передбачено наступне:

«... 14. У разі значного поліпшення психічного стану особи, одужання або коли дані психіатричного огляду викликають сумніви щодо наявності психічного розладу, складається відповідний висновок комісії лікарів-психіатрів психіатричного закладу, який направляється його керівництвом достроково (до закінчення шестимісячного терміну) до суду, який виніс рішення за цією справою, дія вирішення питання про її перегляд згідно з чинним законодавством.

15. Продовження, зміна або припинення примусових заходів медичного характеру здійснюються судом за заявою представника психіатричного заклад} (лікаря-психіатра), який надає особі психіатричну допомогу...

[1] В тексті, викладеному англійською мовою, допущено фактичну помилку — замість «серп ня» належить читати «жовтня».

[2] Йдеться про наказ Міністерства охорони здоров'я № 397 від 08.10.2001 р., зареєстрова ний в Міністерстві юстиції України 1 березня 2002 р. за № 215/6503, яким одночасно загтверджується кілька нормативно-правових документів. У даному випадку йдеться про Ніказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження нормативно-правових документгз З окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб,, які страждають на психічні розлади», яким, в свою чергу, затверджується Порядок застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб,які хворі на психічні розлади.

16. Заява представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі психіатричну допомогу, про продовження, зміну або припинення виду примусового заходу медичного характеру разом з актом психіатричного огляду направляється до суду не пізніше десяти діб після прийняття комісією відповідного рішення.

Е. Інструкція Міністерства охорони здоров'я про порядок застосування примусових заходів медичного характеру до психічно хворих осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння (затверджена наказом МОЗ № 397 від 8 жовтня 2001 р.[1]

33. Відповідними положеннями інструкції Міністерства охорони здоров'я передбачено наступне:

«1. Примусові заходи медичного характеру, передбачені законодавством, застосовуються на підставі ухвали суду чи постанови судді до осіб, які страждають на психічні захворювання і які вчинили суспільно небезпечні діяння (далі — особи). Такі ухвали чи постанови суду виконуються закладами охорони здоров'я...

8. Примусові заходи медичного характеру застосовуються у випадках, коли встановлено, що психічно хвора особа становить загрозу суспільству. Підстави:

(1) юридичний критерій — факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого законодавством з кримінального права;

(2) медичний критерій — наявність, на момент розгляду справи щодо суті, у особи психічної хвороби, що заважає здатності особи розуміти значення своїх дій та керувати ними.

За відсутності хоча б одного із зазначених критеріїв застосування примусових заходів медичного характеру неможливе...

43. Питання, що стосуються продовження, зміни чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру, вирішуються судом за заявою представника відповідного психіатричного закладу, до якої додаються відповідні медичні висновки...

48. Питання про припинення чи зміну примусових заходів медичного характеру може бути вирішено на підставі інформації про позитивні зміни у стані психічного здоров'я особи або її одужання, як це відображено у висновку комісії лікарів-психіатрів, в результаті чого загроза особи для суспільства зменшилася чи зникла, а тому більше немає потреби тримати та лікувати таку особу в психіатричному закладі. Остаточне рішення приймається судом.

Послідовне (поступове) скасування примусового заходу медичного характеру шляхом зміни більш суворого заходу на більш м'який не є обов'язковим...»

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ п. 4 ст. 5 КОНВЕНЦІЇ

34. Заявник скаржиться на те, що він не мав ефективних засобів захисту сто совно обов'язкового утримання у психіатричному закладі. Зокрема, він скар житься на те, що був звільнений майже через два роки після того, як стан його здоров'я покращився. У поданих ним матеріалах заявник посилається на п. 4 ст. 5 Конвенції, якою передбачено наступне:

«Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним».

[1] Наводиться текст документа, який не вдалося ідентифікувати і який не збігається з текстами наявних в законодавстві України нормативно-правових актів, виданих МОЗ з цього питання.

А. Аргументи сторін

35. Уряд зазначив, що обов'язкове медичне лікування могло бути призначене лише за рішенням суду. Воно могло бути оскаржене у касаційному порядку відповідно до ст. 424 Кримінально-процесуального кодексу України протягом семи днів з дати винесення рішення. Скарга могла бути подана захисником, участь якого у таких справах є обов'язковою. Уряд зазначив, що заявник використав цю можливість з огляду на його тривале утримання. Більше того, відхилення його скарг не означало, що цей засіб був неефективним. Питання застосування до заявника медичного лікування було розглянуто національними судами у шести випадках на підставі заяв, поданих компетентними лікарями після медичного обстеження. Враховуючи частоту перегляду законності застосування до заявника примусових заходів медичного характеру, Уряд вважав, що п. 4 ст. 5 Конвенції не було порушено.

36. Заявник не погодився. Зокрема, він стверджував, що процедура апеляції не була ефективною. Він зазначив, що заяву до суду про скасування відповідних заходів міг подати лише лікар психіатричної установи, проте заявник не міг самостійно подати таку заяву. Також він вказав, що, хоча стан його здоров'я покращився, національні суди протягом майже двох років незаконно відмовляли звільнити його з психіатричного закладу.

Б. Практика Суду

37. Стосовно утримання осіб, які мають психічні розлади (п. 1 «є» ст. 5 Конвенції) Суд зазначає, що «їх може бути позбавлено волі або з метою проведення медичного лікування, або у зв'язку з потребами, що вимагає суспільство, або у зв'язку з медичними та суспільними підставами разом... [А] основна причина, чому Конвенція дозволяє позбавити волі осіб, зазначених у п. 1 «є» ст. 5 Конвенції, полягає не тільки в тому, що вони можуть представляти небезпеку для суспільства, а ще й у тому, що їх власні інтереси можуть потребувати їх утримання (див. Litwa v. Poland, заява № 26629/95, § 60, ECHR2000-III). Фактор небезпеки стосовно цієї справи полягає у тому, що заявник, будучи у стані психічного розладу, вчинив тяжкі злочини проти фізичної недоторканності інших осіб.

38. Суд нагадує, що предметом та метою п. 1 ст. 5 Конвенції, яка є lex generalis щодо п. 4 ст. 5 Конвенції, є гарантувати, що нікого не може бути позбавлено волі у свавільний спосіб, таким чином, незалежно від відповідності національному праву «жодне свавільне утримання ніколи не може вважатись законним» (див. Winterwerp v. the Netherlands, рішення від 24 жовтня 1979 р., Series A № 33, сс. 16 та 18, §§37 та 39).

39. Суд зауважує, що відповідно до своєї практики особа, яку піддано обов'язковому медичному лікуванню, повинна мати доступ до суду та можливість бути вислуханою або особисто, або через будь-яку форму представництва (див. De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium, рішення від 18 червня 1971 р., Series A no. 12. §§ 73-76, та рішення Winterwerp, цитоване вище, §§ 60 та 61). Не вимагається, щоб перегляд за п. 4 ст. 5 Конвенції був автоматичним, однак краще, щоб особа мала можливість самостійно порушити провадження щодо перегляду (див., серел інших, De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium, цитовані вище; Keus v. the Netherlands, рішення від 25 жовтня 1990 р., Series A no. 185-C).

40. Хоча не завжди необхідно, щоб процедура за п. 4 ст. 5 Конвенції мала ті ж гарантії, що вимагаються за п. 1 ст. 6 Конвенції для кримінального чи цивільного процесу (див. Megyeri v. Germany, рішення від 12 травня 1992 р., Series A no. 237-A, p. 11, § 22), вона повинна мати судовий характер та надавати гарантії, що відповідають суті позбавлення волі. Зокрема, у провадженні щодо оскарження

ордера на арешт має бути забезпечено «рівність можливостей» між сторонами, прокурором та особою, яка утримується. В. Оцінка Суду

1. Загальні висновки щодо законності утримання заявника у психіатричному закладі

41. У цій справі Суд зазначає, що заявника було піддано примусовим заходам медичного характеру за рішенням компетентного суду внаслідок висновків суду у двох випадках, коли заявник вчинив замах на зґвалтування. У справі немає інфор мації, яка свідчить про те, що національні органи не дотримали вимог Конвенції, призначаючи заявнику ці заходи. Більше того, навіть якщо стан здоров'я заявни ка вважався покращеним, який не вимагав посиленого та суворого нагляду, певна полегшена форма нагляду за заявником досі вважалась необхідною. Суд зазначає, що питання призначення заявнику примусових заходів медичного характеру не є предметом розгляду у цій справі, який було визнано неприйнятним в остаточній ухвалі Суду щодо прийнятності з огляду на п. 1 («а» та «є») ст. 5 Конвенції. Однак проблема постає стосовно процедури скасування заходу відповідно до п. 4 ст. 5 Конвенції (див. Gorshkov v. Ukraine, заява № 67531/01, ухвала від 15 червня 2004 р.; Rakevich v. Russia, заява № 58973/00, рішення від 28 жовтня 2003 р.).

2. Процедура скасування примусових заходів медичного характеру

42. До квітня 2000 р. українське законодавство не передбачало регулярний судовий перегляд законності триваючого примусового утримання осіб з психічними захворюваннями (п. 29 вище). З квітня 2000 р. законом передбачено регулярний перегляд цього питання, який має здійснюватись кожні шість місяців. Встановлене положення дозволяє керівному лікарю медичної установи, який діє в межах своїх дискреційних повноважень, звернутись до суду з проханням подовжити, припинити або змінити захід. Відповідно до ст. 422 Кримінально-процесуального кодексу України, до подання лікаря додається висновок комісії лікарів-психіатрів (див. пункти 31 та 33 вище). Однак такий перегляд (який здійснюється судом, що призначив застосування примусових заходів медичного характеру), як передбачено п. 43 Порядку застосування примусових заходів медичного характеру до психічно хворих осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, затвердженого наказом МОЗ № 397 від 8 жовтня 2001 р., здійснюється, лише якщо є сумніви щодо стійкості психічної хвороби пацієнта (див. п. 33 вище).

43. У випадку, коли суд має сумніви щодо психічного стану пацієнта, він може призначити іншу медичну експертизу, проте не зв'язаний з висновками останньої. У випадку необхідності або певних сумнівів суд може викликати експерта-психіатра або пацієнта, якого стосується справа, для участі у засіданні. Однак Суд підкреслює, що участь особи, яка вже проходить обов'язкове медичне лікування, очевидно не є обов'язковою. Межі можливостей пацієнта у такому провадженні обмежені, оскільки він не є стороною провадження. До того ж здається, що існує лише опосередковане право на оскарження судового рішення з цих питань (ст. 424 Кримінально-процесуального кодексу України, п. 31 вище, аргументи Уряду, п. 35 вище).

3. Висновки Суду

44. Суд повторює, що ключовою гарантією за п. 4 ст. 5 Конвенції є те, що осо ба, яка примусово утримується у психіатричному закладі, повинна мати право на судовий перегляд за її власним бажанням (див. наприклад, Musial v. Poland, рішення від 25 березня 1999 р., Reports 1999-И, § 43; та вищезазначене рішення Rakevich v. Russia, § 45). Пункт 4 ст. 5 Конвенції вимагає в першу чергу наявність

незалежного правового засобу, за допомогою якого особа, яка утримується, має можливість постати перед суддею, який визначить законність триваючого утримання. Доступ особи, яка утримується, до судді не має залежати від доброї волі адміністрації закладу, де утримується особа, використовуватись за розсудом керівництва медичного закладу.

45. В той час, як правовий механізм, що міститься у статтях 19—22 Закон України «Про психіатричну допомогу» та глави 34 Кримінально-процесуальногс кодексу України, що діяли на той час (див. пункти 30 та 31 вище), який встановлював, що особа з психічними захворюваннями автоматично постає перед суддею, є важливою гарантією проти свавільного утримання, сам по собі він не є достатнім. Такі підвищені гарантії не виключають необхідність наявності права у пацієнта незалежно ні від чого подати заяву.

46. Суд доходить висновку, що заявник не мав права порушити провадження щодо перевірки судом законності його триваючого ув'язнення по застосуванню примусових заходів медичного характеру, як вимагається п. 4 ст. 5 Конвенції Відповідно мало місце порушення цього положення.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ

47. Суд нагадує, що заявник не скаржився за ст. 13 Конвенції, проте Суд са мостійно порушив вказане питання ex officio. З огляду на висновки, зроблені ви ще, Суд зараз знаходить зайвим розгляд питання дотримання ст. 13 Конвенції. Відповідно немає необхідності проводити окреме дослідження скарги заявника, за цим положенням.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

48. Статтею 41 Конвенції передбачено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

49. Незважаючи на запити Канцелярії від 23 червня 2003 р. та 1 грудня 2004 р.. заявник не направив жодних вимог щодо справедливої сатисфакції відповідно до правила 60 Регламенту Суду. Відповідно Суд не присуджує відшкодування згідно зі ст. 41 Конвенції.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. Вирішує, що було порушення п. 4 ст. 5 Конвенції;

2. Вирішує, що немає необхідності проводити окреме дослідження справи зг ст. 13 Конвенції.

Вчинено англійською мовою та повідомлено письмово 8 листопада 2005 р. відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту Суду.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ

Справа «Волосюк проти України»

Страсбург, 29 червня 2006 р.

Європейський суд з прав людини виносить таке рішення:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа порушена проти України за заявою, поданою до Суду відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) громадянином України Володимиром Мелетійовичем Волосюком (далі — заявник) 29 травня 2000 р.

2. Заявник був представлений паном Ігорем Петровичем Клюсом, юристом, який практикує у м. Хмельницькому. Уряд України (далі — Уряд) був представлений його Уповноваженими — пані Валерією Лутковською та Юрієм Зайцевим.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

5. Заявник народився у 1942 р. і проживає у м. Хмельницькому, Україна.

А. Кримінальне провадження, порушене проти заявника

6. На той час заявник працював юристом у приватній компанії «Наддністрянка».

7. 29 листопада 1994 р. Генеральна прокуратура порушила кримінальну справу по обвинуваченню заявника у хабарництві. 14 грудня 1994 р. заступник Генерального прокурора видав санкцію на арешт та тримання заявника під вартою. 16 грудня 1994 р. заявника було заарештовано. Заявник перебував під вартою до 24 червня 1996 р.

8. Під час тримання під вартою заявника, за його твердженнями, було піддано психологічному тиску з боку працівників слідчих органів. Заявник стверджував також, що перед допитом його було поміщено в тісну (2 кв. м), холодну кімнату без вікон, у якій він перебував протягом кількох годин. Заявник стверджував, що під час допиту він був тяжко хворим та втрачав свідомість. Під час затримання, а також після нього заявник страждав на хронічний бронхіт та хронічний неврит. Заявника було побито одним із співкамерників, за його словами, це був колишній працівник Служби безпеки. Заявник також стверджував, що до його їжі додавали наркотики, а членам його сім'ї не давали дозвіл на побачення. На свої численні заяви стосовно такого поводження він отримував відповіді, що порушень закону під час проведення досудового слідства у цій справі не виявлено.

9. Після свого звільнення заявник перебував на підписці про невиїзд до 12 квітня 1999 р. Протягом 1995—1999 рр. обвинувачення у його справі декілька разів змінювалось. 12 квітня 1999 р. кримінальну справу відносно нього було закрито. Рішенням прокурора від 13 червня 1999 р. заявнику було надано компенсацію за матеріальні збитки у розмірі 6502,37 грн. (на той час — 1568,28 ЄВРО).

Б. Цивільне провадження

1. Перший етап цивільного провадження

10. У червні 1998 р. заявник звернувся до Хмельницького міського суду з позовом про відшкодування йому Службою безпеки України моральної шкоди у розмірі 500 000 грн. У подальшому заявник збільшив свої позовні вимоги до 7 000 000 грн. У квітні 1999 р. він вимагав від Генеральної прокуратури України відшкодування моральної шкоди в розмірі 15 000 000 грн. Обидва позови були об'єднані та розглядались в одному провадженні. 15 грудня 1999 р. Хмельницьким міським судом позов заявника було задоволено частково. Суд присудив стягнення з держави на користь заявника 7 635 грн в порядку відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої йому незаконними слідчими діями та незаконним затриманням. 3 лютого 2000 р. Хмельницький обласний суд залишив дане рішення без змін, і воно набрало законної сили. У невстановлену дату заявник звернувся з клопотанням до заступника голови Хмельницького обласного суду про перегляд вищевказаних рішень в порядку нагляду. Його клопотання було задоволено, і рішення від 15 грудня 1999 р. було скасовано, а справу направлено на новий розгляд. 11 вересня 2000 р. Хмельницький міський суд виніс рішення, яким позов задовольнив частково і присудив стягнути з держави на користь заявника 10 180,00 грн (приблизно 2 000 евро) як компенсацію за моральну шкоду, спричинену йому незаконними слідчими діями, незаконним затриманням та перебуванням на підписці про невиїзд. Виплата цієї компенсації передбачалася з коштів, наданих на утримання Генеральної прокуратури. 19 жовтня 2000 р. Хмельницький обласний суд залишив дане рішення без змін, і воно набрало законної сили.

11. 20 лютого 2001 р. Генеральна прокуратура зупинила виконання рішення від 11 вересня 2000 р. 15 травня 2001 р. заступник Генерального прокурора подав протест до Верховного Суду України про скасування рішення від 11 вересня 2000 р. в частині джерела виплат, оскільки визначена судом сума не повинна виплачуватися за рахунок коштів, спрямованих на утримання Генеральної прокуратури України.

12. З жовтня 2001 р. Конституційний Суд України визнав неконституційним положення ст. 32 Закону України «Про державний бюджет на 2000 рік», згідно з яким відшкодування шкоди, спричиненої незаконними діями органів прокуратури, здійснюється за рахунок коштів, спрямованих на утримання Генеральної прокуратури України.

13.2 липня 2002 р. відділом державної виконавчої служби Печерського району по справі заявника було відкрито виконавче провадження. 22 липня 2002 р виконавча служба звернулась до Національного банку України з вимогою про перерахунок коштів, присуджених заявнику, на депозитний рахунок виконавчої служби. 6 грудня 2002 р. заявник отримав присуджені йому кошти, і виконавче провадження було закінчено.

14. 8 травня 2003 р. Верховний Суд України задовольнив протест і вирішив, що відшкодування у справі заявника має бути здійснене з державного бюджету.

2. Другий етап цивільного провадження

15. У червні 1999 р. заявник звернувся з позовом до Хмельницького міського суду про визнання його звільнення з Хмельницького державного центру стандар тизації, метрології та сертифікації (працівником якого він був на той час) неза конним. 11 жовтня 1999 р. суд відмовив заявнику в задоволенні його позову 9 грудня 1999 р. Хмельницький обласний суд залишив дане рішення без змін.

3. Третій етап цивільного провадження

16. Заявник звернувся до Хмельницького міського суду з двома позовними заявами про стягнення з Генеральної прокуратури відшкодування матеріальної

шкоди у розмірах 61 161,06 грн та 5 862 364,79 грн. Заявник посилався на те, що згідно з трудовими договорами від 12 листопада 1993 р. та 14 квітня 1994 р. його роботодавець, приватна фірма «Наддністрянка», мала б виплатити йому вказані суми як винагороду за виконану роботу. Заявник стверджував, що через його затримання та розслідування кримінальної справи проти нього він був позбавлений змоги отримати свої гроші, оскільки фірма у 1998 р. збанкрутіла. 19 березня та 3 квітня 2002 р. суд відмовив заявнику у задоволенні позову, обґрунтовуючи це тим, що Генеральна прокуратура не є належним відповідачем по справі, а позовні вимоги заявнику слід було пред'являти до свого колишнього роботодавця. 18 червня та 2 липня 2002 р. Хмельницький апеляційний суд залишив ці рішення без змін. 19 грудня 2002 р. та 29 вересня 2003 р. Верховний Суд України відхилив касаційні скарги заявника. В. Інші обставини

17. У 1998—2000 рр. у різних газетах було опубліковано ряд статей про заявника.

18. У 2001—2004 рр. заявник звертався до міліції та до інших органів із заявами про те, що з боку невідомих йому людей, які, на його думку, були працівниками міліції та Служби безпеки, надходили погрози про його знищення через те, що ним була подана скарга до Європейського суду з прав людини на дії Служби безпеки та Генеральної прокуратури. У листі від 17 квітня 2001 р. органи міліції повідомили заявника, що за його скаргами були проведені перевірки, в результаті яких було встановлено, що у лютому — березні 2001 р. колишній слідчий — п. М., який розслідував справу заявника, погрожував йому. Пан М. розшукувався за вчинення кількох злочинів. У листі від 22 березня 2003 р. органи міліції повідомили заявнику, що невідому особу, яка телефонувала йому і погрожувала знищити його, було встановлено і попереджено про відповідальність, передбачену за такі дії. У листах від 7 квітня та 30 грудня 2004 р. органи міліції повідомили заявника про відмову у порушенні кримінальної справи за його скаргами у зв'язку з відсутністю складу злочину.

19. Заявник звернувся з клопотанням до слідчого з проханням надати йому дозвіл представляти п. К. у кримінальній справі відносно останнього. 19 листопада 2003 р. слідчий відмовив заявнику у задоволенні клопотання, посилаючись на те, що незважаючи на наявність юридичної освіти, заявник не має адвокатського свідоцтва. 2 липня 2004 р. Хмельницький міськрайонний суд залишив дане рішення без змін.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО А.

Конституція України

20. Відповідні положення передбачають таке:

Стаття 56

«Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».

Стаття 62

«...У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням».

Стаття 124

«...Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України».

Б. Цивільний процесуальний кодекс від 1963 р.

21. На той час глава 42 Цивільного процесуального кодексу передбачала пере гляд рішень, ухвал, що набрали законної сили, в порядку нагляду. Така процеду ра була скасована у червні 2001 р.

В. Закон України «Про виконавче провадження»

22. Пунктом 6 першої частини ст. 34 передбачається зупинення виконання відповідного рішення або виконавчого провадження посадовою особою, якій законом надано таке право.

Г. Закон України «Про прокуратуру»

23. На час розгляду справи ч. 2 ст. 41 передбачала, що прокурори і їхні заступ ники, яким надано право принесення протесту у цивільній справі, можуть зупи нити виконання відповідного рішення, ухвали і постанови суду до закінчення провадження у справі. У червні 2001 р. цю статтю було скасовано.

Д. Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 2001 р.

24. У відповідній частині рішення від 3 жовтня 2001 р. міститься наступне:

«5....Таким чином, ст. 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік»... фактично запроваджується цивільно-правова, а не публічно-правова відповідальність... прокуратури... за завдану громадянам матеріальну і моральну шкоду незаконними діями цих органів. Водночас Конституція України гарантує громадянам у таких випадках право на відшкодування шкоди за рахунок держави, а не за рахунок коштів на утримання цих органів (статті 56, 62). Конституційний Суд України вирішив:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення ст. 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік»..., згідно з якими за рахунок коштів на утримання судів, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України здійснюється відшкодування шкоди, завданої громадянам незаконними діями... прокуратури....

2. Положення ст. 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік»..., визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення».

ПРАВО

І. СКАРГА НА ТРИВАЛЕ ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ СУДУ

А. Прийнятність

25. Заявник скаржився на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого про токолу, посилаючись на те, що перегляд рішення, що набрало законної сили, в порядку нагляду у його справі, ініційованого заступником Генерального прокуро ра, спричинив суттєву затримку у виконанні цього рішення. Також заявник скар жився на тривалість виконавчого провадження у справі. У зв'язку з цим заявник звертається до п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу, які передбачають наступне:

Пункт 1 статті 6

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом ...»*.

Стаття 1 Першого протоколу

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном...»

26. Уряд стверджував, що ця скарга не відповідає правилу ratione material, вста новленому Конвенцією та протоколами до неї. Уряд також стверджував, що воші не може розглядатись Судом, оскільки обставини, наведені у скарзі заявника, ма-

ли місце після подачі заявником заяви до Суду і ним не було вичерпано національних засобів захисту, які передбачає законодавство України.

27. Заявник не погодився та наполягав, що всі можливі національні засоби захисту, пов'язані з його скаргою, він вичерпав.

28. Суд зауважує, що заявник звернувся з першою скаргою 29 травня 2000 р. Пізніше, у своєму листі від 30 квітня 2002 р., заявник подав додаткову скаргу на тривале виконання рішення суду, винесеного на його користь. Відповідно Суд не знаходить підстав для відхилення вимог заявника як неприйнятних через те, що вони були подані після дати подачі першої скарги.

29. На додаток Суд зауважує, що Уряд не навів жодного з національних засобів, якими б заявник міг скористатися для виконання рішення, винесеного на його користь.

30. Таким чином, Суд відхиляє зауваження Уряду. Суд приходить до висновку, що скарга не є очевидно необґрунтованою у сенсі п. 3 ст. 35 Конвенції. Далі Суд зазначає, що вона не є неприйнятною за інших підстав. Таким чином, скарга має бути визнана прийнятною.

Б. Щодо суті

31. Уряд стверджував про відсутність порушень п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу, оскільки, незважаючи на постанову Генеральної прокуратури про зупинення виконавчого провадження у справі заявника, виконавчий лист був направлений до виконавчої служби 2 липня 2002 р., і 22 липня 2002 р. рішення було виконано. Таким чином, такий період не можна вважати нерозумним. Уряд також стверджував, що метою протесту прокуратури було не скасування остаточного рішення у справі заявника, а уточнення способу його виконання.

32. Заявник не погодився та зазначив, що гарантовані йому Конвенцією права були порушені. Зокрема тим, що судове рішення, винесене на його користь, не виконувалось протягом більш ніж двох років.

33. Суд зазначає, що відповідно до рішення від 11 вересня 2000 р., яке було залишено без змін рішенням від 19 жовтня 2000 р., заявнику було присуджено компенсацію за матеріальну та моральну шкоду, яка мала бути стягнута з держави. Згідно з документами, наданими Урядом, заявник повністю отримав присуджену йому суму 6 грудня 2002 р., а не 22 липня 2002 р., як стверджував Уряд. Відповідно рішення було повністю виконано після двох років та двох місяців.

34. Суд також зауважує, що затримка у виконанні рішення суду на користь заявника була спричинена наглядовим провадженням, яке було ініційовано прокурором. Суд уже визнавав у ряді справ, що наглядове провадження щодо судових рішень, які набрали законної сили і підлягали виконанню, становить порушення принципу правової визначеності, що становить порушення п. 1 ст. 6 Конвенції (див., серед інших, рішення у справі «Світлана Науменко проти України», № 41984/98, від 9 листопада 2004 р.).

35. У цій справі межі наглядового провадження були обмежені тільки визначенням порядку виконання рішення від 11 вересня 2000 р., а право заявника на присуджену суму залишалось безспірним. За таких обставин Суд доходить висновку, що питання наглядового провадження у цій справі має розглядатись у контексті тривалого виконання рішення на користь заявника, а не як окреме питання.

36. Суд повторює, що ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без неналежних затримок (див. рішення у справі «Імобільяре Саффі проти Італії», № 22774/93, п. 66, ЄСПЛ 1999-V). Однак зупинення виконання судового рішення до того часу, поки це є необхідним для вирішення

неузгодженостей державного характеру, може бути виправданим за виняткових обставин (див. рішення у вищезазначеній справі «Імобільяре Саффі проти Італії», п. 69). Таким чином, питання, які мають бути розглянуті, полягають в тому, чи може бути затримка визнана розумною за обставин цієї справи.

37. У цьому контексті Суд зауважує, що виконавче провадження у справі заявника було зупинено постановою Генеральної прокуратури від 20 лютого 2001 р. 15 травня 2001 р. прокуратура звернулася з клопотанням про перегляд рішення в порядку нагляду з метою уточнення джерела виплати суми, присудженої заявнику. Однак аргументи для такого уточнення не можуть бути визнані розумними. Суд вважає, що оскільки держава була боржником у справі заявника, то неспроможністю визначитись та виконати рішення на користь заявника протягом більш ніж двох років держава поклала на заявника надмірний тягар і таким чином порушила свої зобов'язання відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу.

38. Відповідно у цій справі було порушення вищевказаних положень.

II. ІНШІ СКАРГИ

Прийнятність

39. Заявник подав ряд скарг щодо кримінальної справи, порушеної проти ньо го, а також щодо ряду цивільних справ та інших подій. Зокрема, заявник скар жився, що протягом розслідування його було піддано катуванню, а також, що умови його тримання під вартою прирівнювалися до нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Він також скаржився, що його скарги на ці по рушення не були розглянуті з достатньою ретельністю. Заявник скаржився, шо його досудове тримання під вартою було незаконним, а також, що членам його сім'ї не дозволялися зустрічі з ним. Заявник скаржився, що протягом тримання під вартою його було піддано дискримінації з боку слідчих за ознакою його віросповідання та національного походження. У цьому контексті заявник поси лався на статті 3, 5, 8, 13 та 14 Конвенції.

40. Далі заявник скаржився за п. 1 ст. 6 Конвенції на те, що кримінальна справа, порушена проти нього, була незаконною. Він також скаржився за п. 2 Протоколу № 4 на те, що підписка про невиїзд порушувала його право на свободу пересування.

41. Заявник скаржився на порушення його права на життя, права на свободу думки та свободу вираження поглядів, оскільки після публікації декількох статей про заявника та після подачі скарги до Європейського суду з прав людини, за словами заявника, його залякували та переслідували співробітники Служби безпеки України та органів міліції. У цьому контексті заявник посилався на положення статей 2, 9 та 10 Конвенції.

42. Заявник також скаржився за п. 1 ст. 6 Конвенції щодо несправедливості та результату судових розглядів його цивільних справ.

43. Заявник скаржився, що слідчий не задовольнив його клопотання про надання дозволу представляти пана К., що становило порушення ст. 6 Конвенції.

44. Однак, з огляду на матеріали справи, якими володіє Суд, та в тій мірі, в якій оскаржувані питання підпадають під його компетенцію, Суд не вбачає у скаргах жодного порушення прав та свобод, що гарантуються Конвенцією та протоколами до неї.

45. Таким чином, ця частина скарги має бути визнана неприйнятною як очевидно необгрунтована відповідно до пунктів 3 та 4 ст. 35 Конвенції.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

46. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

А. Шкода

47. Заявник просив 1 103 150 євро як відшкодування моральної та матеріальної шкоди, спричиненої стверджуваними порушеннями статей 3, 5 та 13 Конвенції та порушенням статті 1 Першого протоколу

48. Уряд зауважив, що питання, яке розглядалось Судом, полягало у тривалому виконанні судового рішення на користь заявника, в той час як заявник просить відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними діями Служби безпеки та прокуратури. Уряд далі наполягав, що вимоги заявника безпідставні та мають бути відхилені.

49. Суд погоджується, що між встановленим порушенням та відшкодуванням матеріальної шкоди, що вимагається заявником, відсутній причинний зв'язок. Таким чином, він відхиляє ці скарги заявника. Суд вважає, що констатація порушення становить достатню сатисфакцію нематеріальної шкоди.

Б. Витрати

50. Заявник також вимагав відшкодування судових витрат, понесених у національних судах та під час провадження у Суді, у розмірі 36 885,70 євро.

51. Уряд не надав своїх коментарів з цього приводу.

52. Відповідно до прецедентно!" практики Суду заявник має право на відшкодування судових витрат тільки в тій частині, в якій вони були фактично понесені та необхідні, а також в розумних межах. У цій справі Суд зауважує, що всі квитанції за оплату правової допомоги, перекладу та друкарських послуг, надані заявником, датуються 1997 р. Крім того, заявник не довів, у якій мірі ці витрати стосуються цього провадження. Відповідно Суд вважає за доцільне відхилити вимоги заявника щодо судових витрат.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. Оголошує скаргу щодо надмірної затримки у виконанні рішення суду на користь заявника прийнятною, а іншу частину заяви неприйнятною;

2. Вирішує, що у цій справі було порушення п. 1 ст. 6 Конвенції;

3. Вирішує, що у цій справі було порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції;

4. Вирішує, що констатація порушення становить достатню сатисфакцію нематеріальної шкоди, зазнаної заявником;

5. Відхиляє інші вимоги заявника щодо справедливої сатисфакції.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ

Справа «Мельник проти України»

Страсбург, 28 березня 2006 р.

Європейський суд з прав людини виносить таке рішення:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу порушено на підставі заяви проти України, поданої до Суду відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) громадянином України паном Олександром Васильовичем Мельником (заявник) 14 листопада 2000 р.

2. Заявник, якому було надано юридичну допомогу, був представлений адвокатом, паном Шульгіним, який працює в місті Вінниці (пан В. М. Шульгін є державним захисником, призначеним Всеукраїнським комітетом з захисту прав людини у Вінницькій області (надалі — Комітет). Пан Шульгін також є членом Спілки юристів України). Український уряд (Уряд) представлено його Уповноваженим пані Зоряною Бортновською, пізніше — пані Валерією Лутковською.

ФАКТИ

4. Заявник, Олександр Васильович Мельник, є українським громадянином, який народився 17 травня 1961 р. Наданий момент він відбуває покарання.

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

А. Кримінальне провадження проти заявника

5. У грудні 1990 р. М. О. Д. (приватна особа) знайшла пакет макової соломки. М. О. Д. за згоди заявника заховав цей пакет в домі заявника з метою подальшого продажу та придбання алкоголю.

6. 28 лютого 2000 р. капітан Вінницького районного підрозділу внутрішніх справ з боротьби з незаконним обігом наркотиків (БНОН) видав рішення про купівлю макової соломки у заявника на підставі інформації, отриманої з нерозкритих джерел. Це рішення було схвалено Вінницьким районним прокурором та головою управління Міністерства внутрішніх справ у Вінниці.

7. В ту саму дату С. І. С (псевдонім агента, що працює під прикриттям) отримав вказівки від працівників міліції придбати певну кількість макової соломки. Він також отримав 12 гривень[1] на цю купівлю.

8. В ту саму дату заявник та М. О. Д. були заарештовані за продажем наркотиків С І. С Макову соломку вагою 190 грамів було вилучено міліцією разом з міченими купюрами, отриманими заявником від С. І. С Органи міліції підготували резолюції про оперативну закупку, віднайдення, виїмку та зваження речовини та резолюцію про акт огляду покупця. Протоколи було підписано в присутності двох свідків, як того вимагають відповідні положення Кримінально-процесуального кодексу. Заявник та М. О. Д. не були затримані, їх було звільнено під підписку про невиїзд.

9. 9 та 10 березня 2000 р. слідчий Вінницького слідчого підрозділу районного відділення Міністерства внутрішніх справ у Вінниці («Підрозділ») допитав двох свідків (В. В. М. та П. Ю. М.). Ними були двоє працівників міліції БНОН, які ор ганізували купівлю і у подальшому заарештували заявника та М. О. Д.

10. 24 березня 2000 р. слідчий підрозділу поінформував заявника про те, що він має право мати захисника. Слідчий послався на статті 21, 44 та 45 Кримінально-процесуального кодексу Заявник заявив, що відмовляється від захисника і що таке його рішення не пов'язане з його фінансовою ситуацією.

11. Того ж дня слідчий підрозділу видав постанову про звинувачення заявника у причетності до купівлі, продажу та зберігання наркотичних речовин з наміром продати, що було сплановано групою осіб (ст. 229[i] Кримінального кодексу). Слідчий допитував заявника як обвинуваченого.

12. Заявник стверджує, що в ході розслідування він та його родичі вимагали призначити захисника.

13. 25 квітня 2000 р. Вінницький районний суд провів попереднє слухання. Він визнав свою підсудність у даній справі та на вимогу заявника призначив слухання на 22 травня 2000 р. Заявник поінформував суд про те, що він не хотів бути представлений адвокатом під час слухань, бо хотів себе представляти сам. Слухання було перенесене на вимогу М. О. Д.

14. 22 травня 2000 р. суд закінчив вивчення справи. Учасниками слухань були прокурор, заявник, М. О. Д., міліціонер-свідок з БНОН (С. В. В.) та Г. А. І., сусід заявника, який був свідком арешту та вилучення грошей працівниками міліції.

15. Протягом слухань суд прийняв рішення заявника про небажання представництва його інтересів адвокатом у суді. Суд також вирішив розглядати справу за відсутності свідків обвинувачення (П. Ю. М. та В. В. М.), яких належним чином було поінформовано про дату та час слухань, але вони не з'явилися в суді. Суддя також поінформував заявника та його співучасника про те, що визнання провини може бути розглянуто судом як пом'якшуюча обставина.

16. 23 травня 2000 р. під час слухань заявник частково визнав провину в звинуваченнях проти нього. Зокрема, він заявив, що вважає себе винним у зберіганні макової соломки. В ході судового розгляду заявник знову відмовився від захисника і заявив про бажання навести власні аргументи з причин, що не пов'язані з його важким матеріальним становищем.

17. Протягом слухань заявник та його співучасник не намагалися оскаржити свідчення та не зробили жодних заяв, за винятком тих, що стосуються визнання ними своєї провини та пом'якшення їх вироку. Того ж дня Вінницький районний суд звинуватив заявника у причетності до купівлі та володінні наркотиками з наміром їх продати, що було сплановано групою осіб (ст. 229[i] колишнього Кримінального кодексу). Суд засудив його до п'яти років ув'язнення з конфіскацією власного майна. Зокрема, Вінницький районний суд встановив, що

«...в ході слухань [заявник] частково визнав свою вину...

...в ході попереднього слідства свідки (П. Ю. М.) та (В. В. М.) (офіцери міліції) пояснили, що (С. І. С.) мав придбати (соломку) в будівлі пана Мельника...

Провину відповідача... також доводять інші докази, зокрема акт купівлі, протокол обшуку покупця, протокол купівлі під прикриттям, протокол виїмки, протокол зважування (та) висновок судового експерта (щодо кількості сухого маку)...

...суд вважає, що в діях пана Мельника присутній наступний corpus juris, передбачений ст. 229[i] Кримінального кодексу: незаконне придбання (та) володіння з метою продажу, що сплановано групою осіб...».

18. 29 травня 2000 р. заявник подав апеляційну скаргу на вирок до Вінницького обласного суду. Зокрема він зазначив, що тільки зберігав макову соломку і що його вирок має бути м'якшим та без позбавлення волі.

19. 12 липня 2000 р. Вінницький обласний суд за відсутності заявника та в присутності прокурора відхилив апеляційну скаргу заявника та залишив у силі вирок від 23 травня 2000 р. Вирок став остаточним.

20. 24 жовтня 2000 р. Комітет переглянув клопотання дружини заявника, яка вимагала юридичного представництва інтересів свого чоловіка. Того ж дня Комітет призначив пана Шульгіна громадським захисником заявника.

21. 30 жовтня 2000 р. пан Шульгін подав скарги голові Вінницького районного суду з проханням дозволити перегляд матеріалів справи та зустріч із заявником, щоб мати змогу підготувати апеляційну скаргу на вирок.

22. 2 листопада 2000 р. суддя Вінницького районного суду відмовив у задоволенні заяви на підставі того, що закон не дозволяє громадському захиснику вчиняти подібні дії. Зокрема, суд поінформував пана Шульгіна:

«...Вінницький районний суд інформує вас про те, що заява від 30 жовтня 2000 р. про надання матеріалів кримінальної справи... та надання побачення з ним для захисту його інтересів в порядку нагляду не підлягає задоволенню, поскільки згідно із законодавством України громадський захисник є суб'єктом лише судового розгляду справи і закон не надає йому права оскаржувати вирок.

Крім того, у ст. 384 Кримінально-процесуального кодексу України... даний вичерпний перелік осіб, які мають право опротестовувати вироки, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, у главі 31 Кримінально-процесуального кодексу України... визначено підстави і порядок перегляду у порядку нагляду...».

В. Утримання заявника

23. 28 вересня 2000 р. з метою відбуття покарання заявника було доправлено до Вінницького СІЗО.

24. 29 вересня 2000 р. заявника було переведено до Вінницької в'язниці № 1, де він перебував з 29 вересня до 18 жовтня 2000 р.

25. Після прибуття до Вінницької в'язниці № 1 заявника оглянули лікарі з медичної частини в'язниці, які визнали заявника здоровим.

26. 2 жовтня 2000 р. заявник пройшов флюорографію. Цей огляд не виявив жодних ознак хвороби.

27. У період з 29 вересня по 18 жовтня 2000 р. заявник не скаржився адміністрації в'язниці та не звертався з проханням відправити пошту третім особам.

28. У той же час у період між 18 жовтня та 31 жовтня 2000 р. заявника було переведено з Вінницької в'язниці № 1 до Арбузинської установи № 316/83 Миколаївської області («Виправна установа № 316/83»).

29. 31 жовтня 2000 р. заявник прибув до виправної установи № 316/83. Проте його не було піддано медичному огляду з метою виявлення туберкульозу.

30. Заявника утримували у виправній установі № 316/83 з 31 жовтня 2000 р. до 23 квітня 2001 р. Заявника розташували у загальній камері № 10. Він мав окреме ліжко та необхідні меблі, йому було видано одяг та білизну. У камері, яка мала природну вентиляцію, великі скляні вікна та електрику, знаходилося ще 32 особи.

31. Протягом перебування заявника у цій установі його двічі навідували рідні: один раз його брат — 7 грудня 2000 р., другий — дружина 8 грудня 2000 р.

32. У період з жовтня 2000 р. до квітня 2001 р. адміністрація виправної установи не зареєструвала жодної вихідної кореспонденції заявника. Більше того, в журналі реєстрації відвідувачів на 2000—2001 рр. не було зареєстровано прохань представника заявника про зустріч.

33. 13 квітня 2001 р. вперше заявник попросив викликати лікаря до виправної установи № 316/83, скаржачись на переривчасте дихання та слизовий кашель. Того ж дня заявника було оглянуто та зроблено флюорографію. В результаті цього обстеження лікар з центральної районної лікарні міста Арбузинська встановив заявнику діагноз запалення легенів з підозрою на рак легенів. З метою встановлення остаточного діагнозу було вирішено провести додаткову флюорографію грудної клітки.

34. 14 квітня 2001 р. було проведено флюорографію грудної клітки. Рентгенолог центральної районної лікарні міста Арбузинська лікарні зробив висновок, що заявник страждає на рак легенів.

35. 19 квітня 2001 р. заявника було переведено до лікарні Даріївської виправної установи № 10 для подальшого медичного огляду та лікування. У період з 19 квітня до 22 червня 2001 р. заявника лікували та проводили медичні огляди. Подальший діагноз — туберкульоз у початковій стадії.

36. 23 квітня 2001 р. заявника було переведено до Снігурівської виправної установи № 5 в Миколаївській області («Виправна установа № 5», міжобласна лікарня для засуджених), де було підтверджено діагноз захворювання на туберкульоз.

37. З 26 червня заявник лікувався стаціонарно у виправній установі № 5. Уряд стверджує, що заявник отримав все необхідне лікування, призначене за рекомендаціями Міністерства охорони здоров'я.

38. 4 червня 2002 р. з огляду на покращення його стану здоров'я заявника було переведено на амбулаторне лікування. З 11 серпня 2003 р. заявник отримував регулярне амбулаторне лікування з метою попередження рецидиву. Проте тривале лікування туберкульозу призвело до побічних ефектів, таких як погіршення зору та головокружіння.

39. З 12 березня 2004 р. заявника утримували у виправній установі № 5 з діагнозом клінічний туберкульоз.

40. Відповідно до журналу реєстрації вихідної кореспонденції виправної установи № 5 заявник 12 листопада 2002 р. надіслав листа дружині. Більше жодної кореспонденції заявником надіслано не було.

41. 20 грудня 2001 р. заявник отримав дозвіл на побачення з братом на 24 години.

42. Уряд стверджував, що в ході відбування покарання заявника не відвідували адвокати або громадські захисники і не було жодних заяв з проханням про побачення.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА А. Відповідне національне законодавство та практика відносно скарг відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції

1. Конституція України

43. Відповідні витяги з статей 59 та 63 Конституції України говорять про на ступне:

«Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. ...Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист...»

2. Кримінально-процесуальний кодекс (до внесення змін 21 червня 2001 р.)

44. Відповідні положення Кримінально-процесуального кодексу передбача ють наступне:

Стаття 21

Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист

«Підозрюваному, обвинуваченому і підсудному забезпечується право на захист.

Особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, судця і суд зобов'язані до першого допиту підозрюваного, обвинуваченого і підсудного роз'ясняти їм право мати захисника і скласти про це протокол, а також надати підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення та забезпечити охорону їх особистих і майнових прав».

Стаття 45 [i]

Обов'язкова участь захисника

«Участь захисника при провадженні дізнання, попереднього слідства і в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції є обов'язковою, крім випадків відмови підозрюваного, обвинуваченого і підсудного від захисника у порядку, передбаченому частиною другою статті 46 цього Кодексу».

Стаття 46

Відмова від захисника і його заміна

«Підозрюваний, обвинувачений і підсудний мають право в будь-який момент провадження у справі відмовитися від захисника. Така відмова допускається лише з ініціативи підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного і не може бути перешкодою для продовження участі у справі прокурора або громадського обвинувача, а також захисників інших підозрюваних, обвинувачених чи підсудних.

В разі відмови від захисника особа, яка провадить дізнання, або слідчий складає протокол, суд виносить ухвалу, а суддя — постанову».

Стаття 47

Порядок призначення захисника

«Захисник... запрошується підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним, його законними представниками, родичами або іншими особами за дорученням чи на прохання підозрюваного, обвинуваченого і підсудного...»

Стаття 370

Істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону

«...Вирок в усякому разі належить скасувати:

...4) якщо справу розглянуто судом без участі захисника в тих випадках, коли за законом його участь обов'язкова».

В. Відповідне міжнародне право та інші матеріали стосовно умов тримання та туберкульозу

1. Постанови Кабінету Міністрів України

45. Постанова Кабінету Міністрів від 27 грудня 2001 р. № 1752 «Про норми харчування для осіб, хворих на туберкульоз та інфікованих мікробактеріями туберкульозу» передбачає, що кожний дорослий засуджений, що хворіє на туберкульоз, повинен отримувати щоденно добовий раціон у 3,198 кілокалорій.

46. Постанова Кабінету Міністрів від 16 червня 1992 р. № 336 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Міністерства внутрішніх справ» та Додаток № 1 до неї (Норма № 1 харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань) передбачає, що кожен засуджений повинен отримувати 3,026 кілокалорій (загальна норма) та 3,059.4 кілокалорій (норма дієтичного харчування).

2. Комітет з попередження тортур («КПТ»)

47. Відповідні витяги з Другої Загальної Доповіді з діяльності КПТ, що охоп лює період з 1 січня до 31 грудня 1991 р. (CPT/Inf (92) 3 of April 1992), кажуть про наступне:

«43. Питання про те, яким є прийнятний розмір для камери (чи будь-якого іншого місця утримання/розташування), є важким питанням. Даючи таку оцінку, необхідно зважати на велику кількість факторів. Проте делегації КПТ усвідомили гостру потребу проведення жорсткого курсу в цій сфері. На даний момент критерієм, який використовується (що розглядається скоріше як базовий рівень, ніж мінімальний стандарт), є одиночна камера для перебування більше, ніж кілька годин: 7 м^2, 2 чи більше метри між стінами, 2,5 метри заввишки».

48. Відповідні витяги з 7 Загальної Доповіді Комітету з попередження тортур (КПТ/lnf (97) 10), що стосуються «перенаселення в'язниць» та «великої вмісткості спалень», передбачають наступне:

«28. Перенаселення в'язниць продовжує шкідливо впливати на пенітенціарні системи країн Європи та руйнує намагання покращити умови тримання. Негативні наслідки перенаселення в'язниць вже було висвітлено в попередніх Загальних Доповідях. Оскільки сфера діяльності КПТ поширилася на європейський континент, Комітет зіткнувся з великою кількістю ув'язнень, що призвело до надзвичайного перенаселення в'язниць.

29. В багатьох країнах, які відвідав КПТ, зокрема в Центральній та Східній Європі, приміщення для в'язнів зазвичай являє собою загальні спальні великої вмісткості, в яких є всі чи майже всі необхідні умови існування, такі, як: ліжка, житлова площа, санітарні приміщення. КПТ протестує проти самого принципу існування подібних приміщень в закритих в'язницях, і цей факт посилюється тим, що зазвичай в цих спальнях в'язні утримуються за несприятливих умов скупчення. Без сумніву, різні фактори, включаючи традиції утримання у в'язницях, зумовлюють в певних країнах перевагу багатоосібних приміщень у в'язницях над одиничними камерами. Проте цілком очевидно, що недоліків такого утримання, коли десятки в'язнів живуть та сплять разом, набагато більше, ніж переваг.

Велика вмісткість спалень невідворотно тягне за собою позбавлення їх права усамітнитись в їх щоденному житті. Більше того, високим є ризик насильства та залякування. Такі жилі умови стимулюють розвиток злочинних субкультур та сприяють підтриманню єдності кримінальних угруповань. Це унеможливлює відповідний контроль з боку персоналу в'язниці, особливо у випадках заворушень, зовнішніх втручань, що призводять до застосування сили. За таких умов відповідне розташування в'язнів, що базується на непоодиноких ризиках та необхідній оцінці, також стає мало можливим. Всі ці проблеми загострюються, коли кількість утримуваних осіб перевищує доцільний рівень; далі це тягне за собою ситуацію, за якої погіршуються санітарні умови, такі як умивальники, недостатнім є рівень вентиляції, що призводить для багатьох осіб до прикрих умов.

КПТ тим не менш має наголосити на тому, що зменшення кількості приміщень для багатьох осіб в бік менших приміщень має супроводжуватись заходами, які б дозволяли в'язням проводити певну частину дня за доцільним завданням поза межами приміщення, де вони мешкають».

49. Відповідні витяги з 7 Загальної Доповіді з діяльності КПТ, що охоплює період з 1 січня до 31 грудня 1996 р., CPT/Inf (97), опублікованої 22 серпня 1997 р. (з подальшими посиланнями на Другу Доповідь КПТ з 1 січня по 31 грудня 1991 р. [CPT/Inf (92) 3, paragraph 46]) говорять наступне:

«Перенаселена в'язниця призводить до скупчення та негігієнічного розташування; неможливості усамітнитись (навіть під час справляння фізіологічних по-

треб); зниження діяльності поза межами камери через те, що кількість в'язнів перевищує кількість персоналу та доступні можливості; перевантаження медичних умов; зростання напруги і, отже, насильства між в'язнями та в'язнями і персоналом. І цей перелік не є вичерпним. КПТ дійшов висновку, що несприятливі наслідки перенаселення призводять до нелюдських та таких, що принижують гідність, умов тримання».

3. Доповідь КПТ від 2002 р. після відвідин України

50. Стосовно туберкульозу Доповідь Комітету з попередження тортур після відвідин України в 2002 р. (CPT/Inf (2002)23) говорить наступне:

«...в двох попередніх доповідях КПТ детально розглядала цю проблему, що впливає на пенітенціарну систему України. В 2000 р. стан справ у відвіданих закладах був таким же безнадійним, як і в минулому, коли велася боротьба з туберкульозом та лікуванням в'язнів, що страждали на цю хворобу.

КПТ звертається до української влади, щоб запевнити, що пенітенціарна система знаходиться в стані втілення стратегії ефективного виявлення та боротьби проти туберкульозу, дотримуючись вже втілених рекомендацій (див. параграфи 153 та 154 Доповіді від 1998 р. та параграф 51 Доповіді від 1999 р., а також 104 параграф вище).

...Умови були сприятливими для поширення хвороби та становлять небезпеку для здоров'я: зокрема, не було доступу до денного світла чи свіжого повітря, рівень гігієнічних умов не є достатнім... Більше того, в світлі інших даних, отриманих делегацією, Комітет рекомендує, щоб кожному хворому на туберкульоз дозволили проводити принаймні годину на відкритому повітрі.

...Рекомендації (щодо медичних послуг):

— має бути вжито необхідних заходів, щоб забезпечити відповідне постачання
медикаментів до пенітенціарних установ, надзвичайно значення надається по стачанню медикаментів, необхідних для лікування туберкульозу (параграфи 104. 106 та 111);

—забезпечити, щоб в усіх пенітенціарних закладах кожен новоприбулий в'язень був належним чином обстежений лікарем якнайшвидше після його прибуття; за виключенням обставин, коли огляд має бути проведено в день прибуття до пенітенціарних закладів (параграф 108);

—українські владні органи мають забезпечити, щоб пенітенціарна система могла використати ефективні заходи запобігання та протидії туберкульозу, дотримуючись наданих раніше рекомендацій (параграф 111);

—всім в'язням, що страждають на туберкульоз, має бути гарантована щонайменше годинна прогулянка на відкритому повітрі (параграф 112)».

4. Доповідь Всесвітньої Організації здоров'я від 2004 р.

51. Відповідні витяги з доповіді Всесвітньої Організації здоров'я стосовно України кажуть наступне:

«...Туберкульоз є ще однією проблемою, на яку страждає Україна. Хоча захворювання на бацилу Кельметта-Герена зростає з 1993 р. на 93 % у порівнянні з кінцем 90-х років, зареєстрованих випадків побільшало вдвічі з часів незалежності, з 32,2 випадків на 100 000 осіб в 1991 р. до 66,5 випадків на 100 000 осіб в 2000 р. і приблизно 91,3 випадків на 100 000 осіб в 2002 р. Ситуація є надзвичайно критичною серед населення в'язниць, що складають 30 % всіх хворих на туберкульоз в Україні. Виявлено, що 14000 осіб з-поміж 200 000 населення в'язниць хворі на туберкульоз, що дорівнює загальноприйнятому рівню 7 000 осіб на 100 000 осіб. Більше того, 40 % смертельних випадків у в'язницях спричинені захворюванням на туберкульоз. В той же час швидко зростає стійкий до ліків ту-

беркульоз, що ставить нову проблему перед системою охорони здоров'я, оскільки його важче та дорожче лікувати. Дослідження, що надійшли з Чернігова, свідчать про те, що приблизно 50 % нових хворих на туберкульоз мають опір щонайменше до одного з препаратів; у 10-15 % випадках існує опір до декількох препаратів.

Погіршення ситуації з захворюванням на туберкульоз в Україні, що відзначалося раніше, завдячує багатьом факторам. Недостатність фінансування призводить до неможливості модернізувати та обладнати приміщення для лікування туберкульозу, зокрема підтримувати загальний рівень медичних послуг, що призводить до зниження доступу до послуг. Також продовженню зростання туберкульозних покажчиків сприяла епідемія ВІЛ, 50 % дорослих, що померли від СНІДу у 1997 р., хворіли на туберкульоз. Наданий час 54 особи на 100 000 населення, які хворіють на туберкульоз, мають ВІЛ. Опір до багатьох препаратів для лікування туберкульозу було спричинено неадекватним лікуванням та через брак медичного постачання. У відповідь на епідемію туберкульозу Міністерство охорони здоров'я прийняло Національну програму боротьби із захворюванням на туберкульоз на 2002—2005 роки. Ця ініціатива отримала значну підтримку з боку Світового банку, який виділив 60 млн доларів США на Проект Контролю захворюваності на ВІЛ/СНІД».

5. Доповідь Світового банку щодо захворюваності на туберкульоз в Україні 52. Відповідні витяги з Стратегії Світового банку відносно фінансової допомоги країнам (СДК) свідчать про наступне (document no. 20723-UA, August 16, 2000): «...Україна має довгу історію ефективного контролю туберкульозу та інших інфекційних захворювань. Спеціалізовані лікарі та інші медичні працівники добре треновані, система контролю за туберкульозом має довгу та славну історію. Проте система зіткнулася з фінансовими труднощами в період економічної нестабільності. По всій країні, як у Міністерстві охорони здоров'я, так і у в'язницях, необхідно модернізувати обладнання по боротьбі з туберкульозом, особливо лабораторні умови, з тим, щоб випадки захворювання на туберкульоз були раніше виявлені та лікувалися більш ефективно. Амбулаторне лікування також потребує удосконалень з тим, щоб краще відслідковувався лікувальний режим. Детальний аналіз питань щодо захворювання на туберкульоз викладено в секції В.

...Епідеміологічна ситуація з захворювання на туберкульоз: в результаті всебічної та дієвої системи контролю за поширенням туберкульозу в 1990 р. Україна продемонструвала меншу кількість хворих на туберкульоз в теперішній період, 16,465 хворих з показником 32 випадки на 100 000 осіб. Також як і в багатьох нових незалежних державах, рівень захворюваності на туберкульоз надзвичайно зріс в Україні з часів незалежності, після розпаду СРСР. До 1999 р. кількість хворих досягла 32,691, з показником 65, що вдвічі більше, ніж у 1990 р. Показник варіюється в залежності від адміністративної одиниці від 35,9 у Києві та у 72,9 у Запоріжжі. Близько 30 % всіх хворих на туберкульоз в Україні складають в'язні та люди, які утримуються в СІЗО. Проблеми перенаселення, поганого харчування, спізніла діагностика та недостатність медикаментів, які добре відомі в'язницям, погіршують ситуацію з захворюванням на туберкульоз. Близько 14 000 осіб з 200 000 в'язнів в Україні хворі на туберкульоз (загальноприйняте — 7 000 осіб на 100 000 осіб). Сорок відсотків смертельних випадків у в'язницях припадають на хворих на туберкульоз.

Опір організму лікам проти туберкульозу, що важче виявити та лікувати, швидко зростає. Попередні результати демонструють, що половина пацієнтів має опір принаймні до одного препарату, тоді як опір на ISONIAZID, RIFAMPICIN

(які відносяться до ліків, які найчастіше викликають опір, див. додаток II, технічні терміни) присутній в 10-15 % випадків захворювання.

...В цілому 75-80 % випадків захворювання припадають на вікову групу від 20 до 59 років. Пропорційне відношення хворих на туберкульоз чоловіків та жінок складає 7 на 1. Показник хвороби зріс на 141 відсоток серед міського населення в період з 1990 р. до 1998 р., тоді як зріст цього показника серед сільського населення склав 67,2 відсотки. Випадки захворювання на туберкульоз діагностуються значно пізніше, на більш ускладнених стадіях хвороби, ніж в інших районах світу.

Комбінація факторів посилює епідемію. В період економічного занепаду медичні послуги не були стійкими. Доступність медичної допомоги знизилася та зростання рівня не лікування хвороби разом з децентралізацією послуг по регіонах та безоплатних диспансерів... призвели до епідемій туберкульозу та ВІЛ у. В 1997 р. близько 30 % дорослих, інфікованих на СНІД, та 50 % дорослих, що помирають від СНІДу, були також хворими на туберкульоз. Опір до багатьох ліків проти туберкульозу був спричинений неадекватним лікуванням та браком медичного постачання».

6. Доповідь Державного Департаменту США (2004)

53. Відповідні витяги з Доповіді Державного Департаменту:

«...Україна, показник захворювань на туберкульоз в якій становить 95 осіб щорічно на 100 000 осіб, посідає восьме місце в Європі та Євразії. Відповідно до Глобального контролю за туберкульозом ВОЗ: за Доповіддю ВОЗ 2004 в Україні за 2002 рік зареєстровано 47 000 випадків захворювання на туберкульоз. З них близько половини зараження через слину, 43 хворих на 100 000 осіб. В 2003 р. Національною Програмою за контролем туберкульозу (НТП) зареєстровано 40 271 випадків захворювання на SS+ з показником 76 осіб на 100 000 осіб, що майже дублює цей показник. В Україні існували суттєві перешкоди щодо імплементації рекомендованої ВОЗ Програми терапії, Короткостроковий підхід, що є результатом усталеного застарілого медичного підходу до лікування туберкульозу та управління. Показники захворювань на туберкульоз також відбивають погіршення системи охорони здоров'я в Україні з моменту розпаду СРСР на початку 90-х років. Цей розпад сприяв поширенню інфекційних хвороб, включаючи туберкульоз та опір до ліків проти туберкульозу, в багатьох колишніх радянських республіках. Україні не вдалося підтримати попередню інфраструктуру лікування туберкульозу, і вона потребує нових підходів у боротьбі зі зростанням проблеми туберкульозу».

ПРАВО

I. ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ

А. Позиція представника заявника

54. Уряд зазначив, що пан Шульгін не подав жодного документа до Суду, який би доводив, що він є представником заявника під час провадження в Суді. Більше того, Уряд стверджував, що пан Шульгін не є «адвокатом, уповноваженим законом практикувати в будь-якій з Договірних Сторін», оскільки він є суто громадським захисником, призначеним Всеукраїнським комітетом з захисту прав людини у Вінницькій області. Відповідно, Уряд запропонував вилучити заяву з реєстру справ через те, що її не було подано жертвою порушення Конвенції чи належним чином уповноваженим заявником. Уряд також зазначив, що оскільки довіреність було датовано 26 травня 2003 р., заяву має бути відхилено через те, що заявник не дотримався умови прийнятності в частині подання заяви протягом шестимісячного строку, передбаченого Судом для подання заяв.

55. Заявник не погодився. Зокрема він стверджував, що він знав про заяву до

Суду з моменту її подання (2 серпня 2001 р.) і погодився на його представництво в Суді паном Шульгіним. Проте він був не в змозі надіслати зазначений лист раніше, оскільки голова виправної установи № 316/83 відмовився посвідчити його підпис. Більше того, він подав до Суду довіреність від 26 травня 2003 р., посвідчену головою виправної установи № 5.

56. Суд нагадує, що відповідно до правила 36 Регламенту Суду, у випадку, коли заявник обирає представництво юристом, замість того, щоб представляти свої інтереси самому, п. 3 правила 45 Регламенту Суду вимагає подачі довіреності чи письмових повноважень вчиняти дії самим представником (див. ухвалу у справі Willis and Others v. The United Kingdom (dec), № 49764/99, від 4 березня 2003 р.). Він зазначає, що певні документи, зокрема такі, як ордер адвокатського об'єднання, які чітко не зазначають той факт, що заявник наділив повноваженнями представника захищати його інтереси в Європейському суді з прав людини, можуть означати, що представник має повноваження вчиняти будь-які правові дії, покликані покращити ситуацію заявника, включаючи подання заяви до Суду (див. ухвалу у справі Falkovych v. Ukraine, № 64200/00, від 29 червня 2004 р.). Суд також зазначає, що пан Шульгін діяв від імені заявника від самого початку провадження як його громадський захисник на підставі рішення Всеукраїнського Комітету з захисту прав людини у Вінницькій області від 24 жовтня 2000 р. Більше того, він намагався брати участь в кримінальному провадженні в якості громадського захисника заявника, що вбачається з матеріалів справи, та як його адвокат він має право представляти заявника в провадженні в Суді.

57. За цих обставин Суд вважає, що рішення від 24 жовтня 2000 р. та лист про надання повноважень від 26 травня 2003 р. є достатніми для набуття чинності довіреності та можливості представляти інтереси заявника в Конвенційному провадженні. Отже, заперечення Уряду стосовно непереконливості та недотримання шестимісячного строку мають бути відхилені.

В. Зловживання правом на подачу заяви

58. Уряд стверджував, що адвокат заявника умисно зазначив в поданих ним до Суду документах, зокрема в листі від 21 червня 2001 р., що заявник не міг оскаржити рішення Вінницького районного суду, оскільки йому не було призначено адвоката і йому бракувало навичок захищати себе самостійно. Уряд зазначив, що заява, яка умисно базувалась на описі фактів, в яких було пропущено ключові події, в принципі, може являти собою порушення права на подання заяви в розумінні п. 3 ст. 35 Конвенції. Отже, Уряд запропонував відхилити заяву заявника з цих підстав.

59. Представник заявника зазначив, що йому було надано лише обмежений доступ до кримінальної справи заявника і що заявник, який не має юридичних знань та досвіду, не міг захищати себе сам під час провадження в суді першої інстанції. Більше того, він додав, що його вимоги переглянути та вивчити справу було відхилено кілька разів.

60. Суд, зваживши на точки зору сторін та свою практику з даного питання (див. рішення у справі Al-Nashif v. Bulgaria, N° 50963/99, п. 89, від 20 червня 2002 р.), не вбачає в даній справі порушення з боку адвоката заявника права на подачу заяви, особливої уваги було надано обмеженню його права на доступ до матеріалів справи. Отже, зауваження Уряду є безпідставними та мають бути відхилені.

С Нові скарги заявника, подані до Суду після направлення справи Урядувідповідачу

61. Суд зазначає, що Конвенційні інститути мають повноваження перегляда ти, в світлі повноти вимог Конвенції, оскаржувані заявником обставини. На ви-

конання їх завдань Конвенційні інститути вільні законодавчо тлумачити факти справи, як встановлено в цьому світлі, в інший спосіб, ніж це зазначено заявником, або, якщо в цьому є потреба, переглянути факти у свій спосіб. Більше того, вони мають брати до уваги не тільки первинну заяву, а й додаткові документи, покликані доповнити останню, щоб заповнити попередні прогалини та неточності (див. рішення у справі Ringeisen v. Austia, від 16 липня 1971 р., Series A № 13, с.с. 40-41, п. 98, порівняно з с 34, п. 79, та с. с. 39-40, пп. 96-97).

62. Суд зазначає, що нові скарги було подано після направлення справи Уряду та у відповідь на зауваження Уряду щодо прийнятності заяви, і вони базувалися на порушенні п. 1 статті 8 Конвенції. Суд знову наголосив, що відповідно до його практики поняття «приватне життя» широке і не має вичерпного визначення; воно може, залежно від обставин, розуміти моральну та фізичну цілісність особи (див. рішення у справі X and Y v. The Nethrelands, від 26 березня 1985 р., Series A № 91, с. 11, п. 22; Costello-Roberts v. The United Kingdom, від 25 березня 1993 р., Series A, № 247-C, сс. 60-61, пп. 34, 36). Суд наголошує, що стаття 8 може поширюватися на ситуації позбавлення свободи та може розглядатися як надання захисту в умовах затримання, котрі не відповідають рівню суворості, передбаченому ст. 3 Конвенції (див. рішення у справі Raninen v. Finland, від 16 грудня 1997 року, Reports of Judgments and Decisions 1997-VTII, n. 63)*.

63. Проте, на думку Суду, ці скарги в світлі статті 8 Конвенції стосуються не умов тримання заявника, але порушення державою права заявника на вихідну кореспонденцію з в'язниці, ці скарги не випливають з його первинної заяви до Суду, поданої 5 років тому, які сторони вже прокоментували. Суд вважає, що таким чином не є доречним розглядати ці питання окремо на даній стадії (див. рішення у справі Nuray Sen v. Turkey, від 30 березня 2004 р., № 25354/94, п. 200; Skubenko v. Ukraine, № 41152/98, від 6 квітня 2004 р.).

II. ПРИЙНЯТНІСТЬ

A. Стаття 3 Конвенції

64. Заявник скаржився, що він став об'єктом нелюдського та такого, що принижує людську гідність, поводження: порушення ст. 3 Конвенції. Зокрема, він стверджував, що не отримував необхідного медичного лікування та допомоги при захворюванні на туберкульоз при відбуванні покарання. Він також скаржився на те, що умови тримання в різних пенітенціарних закладах були незадовільними (розмір камер, в яких його утримували, кількість осіб в них, ліжка та санітарні умови, вентиляція, харчування, щоденні прогулянки, доступ до природного світла та повітря та інше). Він зазначив, що йому не надавали приписаних йому ліків та необхідної медичної уваги при захворюванні на туберкульоз. Стаття 3 зазначає:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». 1. Позиції сторін

65. Уряд вважає, що заявник не вичерпав усіх національних засобів захисту, доступних для нього за українським законодавством, до подання заяви до Суду. Зокрема, Уряд посилався на рішення у справі «Геннадій Науменко проти України» (№ 42023/98, п. 136, від 10 лютого 2004 р.), в якому Суд дійшов висновку, що звернення до прокуратури в принципі є ефективним засобом захисту, передбаченим національним законодавством. В цьому рішенні Суд також дійшов висновку, що рішення стосовно скарг, поданих до органів прокуратури, можуть бути переглянуті національними судами. Далі Уряд стверджував, що заявник мав окрему можливість подати цивільний позов стосовно порушення його прав під

час його утримання Державним департаментом з питань виконання покарань з метою отримання відшкодування за завдану моральну та матеріальну шкоду. Уряд посилався на статті 248^{i}, 248^{3}, 248^{7} Цивільного процесуального кодексу України та статті 440^{i}, 441 та 455 Цивільного кодексу України. Уряд також зазначив, що доступність таких засобів захисту було підтверджено рішенням Червоногвардійського районного суду міста Дніпропетровська від 1 листопада 2001 року, який відхилив вимоги позивача щодо компенсації, але детально розглянув їх.

66. Заявник не погодився.

2. Оцінка Суду

67. Суд нагадав, що мають бути вичерпаними лише ті засоби захисту, які є ефективними. Це обов'язок Уряду, який стверджує про невичерпання національних засобів захисту, довести Суду, що засіб захисту був ефективним та доступним в теорії та на практиці. Після виконання цієї вимоги заявник має довести, що засіб захисту, запропонований Урядом, було вичерпано, або з певних причин він був невідповідним або неефективним за обставин справи, або існували певні обставини, які позбавляли заявника від обов'язку дотримання цієї вимоги (див. рішення у справі «Данкевич проти України», № 40679/98, п. 107, від 29 квітня 2003 р.). Суд підкреслює, що п. 1 ст. 35 Конвенції має застосовуватись з певною мірою гнучкості та без надмірного формалізму. Більше того, правило вичерпання національних засобів захисту не є абсолютним, та не має бути вжито автоматично. При розгляді того, чи було дотримано цього правила, необхідно зважити на існування формальних засобів захисту в правовій системі відповідної держави, на загальний правовий та політичний контекст, в яких вони діють, а також на особливі обставини справи та на те, чи вдався заявник до всіх доступних засобів захисту (див. рішення у справі «Меріт проти України», № 66561/01, п. 58, від 30 березня 2004 р.).

68. Суд підкреслює, що вирішальним питанням в оцінці ефективності засобу захисту стосовно скарги на погане поводження є можливість заявника подати скаргу до національних судів з цього питання з метою отримати пряме та своєчасне відшкодування, а не суто непрямий захист прав, гарантованих ст. 3 Конвенції. Цей засіб захисту може бути превентивним та компенсаторним в інстанціях, де особи скаржаться на погане поводження під час утримання та умови утримання.

69. Щодо першого припущення Уряду, що позов має бути подано до органів прокуратури, які є відповідальними за дотримання законності виконання рішень у кримінальних справах, Суд зазначає, що це не можна розглядати в якості ефективного та доступного засобу захисту, враховуючи те, що статус органів прокуратури за національним законодавством не передбачає ефективних гарантій для незалежного та безстороннього перегляду скарг заявника (див. рішення у справі «Меріт проти України», № 66561/01, п. 63, від 30 березня 2004 р.; mutatis mutandis рішення у справі «Невмержицький проти України», № 54825/00, п. 116, ECHR 2005-... (витяги), та «Салов проти України», № 65518/01, п. 58, від 6 вересня 2005 р.). Більше того, Уряд не довів, що звернення до прокуратури пропонує вищезазначене превентивне чи компенсаторне відшкодування за звинуваченнями у поганому поводженні та умовах тримання, що суперечать ст. 3 Конвенції.

70. Щодо інших скарг, які заявник міг подати, включаючи скарги до національних судів, Суд зазначив, що безсумнівно заявник скаржився лікарю пенітенціарної установи на свою хворобу, також адміністрація в'язниці була обізнана з фактом, що заявник страждає на туберкульоз. Отже, органи були достатньо обізнані з ситуацією заявника та мали можливість вивчити умови тримання та, якщо можливо, запропонувати компенсацію. Тоді як правдивим є твердження,

що заявник не використав можливостей, запропонованих Урядом, Суд зазначає, що проблеми, які постають з умов тримання, та недостатність відповідного медичного лікування мають структурну природу і стосуються не лише особистої ситуації заявника (див. ухвалу у справі «Калашников проти Росії», № 47095/99, від 18 вересня 2001 р.). Більше того, Уряд не продемонстрував, яке відшкодування національні суди чи інші державні органи могли запропонувати заявнику, зважаючи на економічні складності адміністрації в'язниці.

71. За цих обставин Суд вважає, що цю частину заяви не може бути відхилено з мотивів невичерпання національних засобів захисту. Не було виявлено інших мотивів стосовно неприйнятності заяви.

72. Суд вважає, що в світлі позицій сторін ця частина заяви зачіпає серйозні питання факту та права Конвенції, визначення яких вимагає вивчення суті.

B. Стаття 13 Конвенції

73. Заявник стверджував, що не мав в своєму розпорядженні ефективних засобів захисту в світлі ст. 3 Конвенції, як вимагає ст. 13 Конвенції. Цим положен ням передбачено наступне:

«Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

74. У відповідь Уряд послався на свої подання вичерпання засобів національного захисту (див. параграф 65 вище).

75. З огляду на відхилення Судом зауважень Уряду щодо використання національних засобів захисту, позов заявника відповідно до ст. 13 Конвенції має бути визнано прийнятним (див. параграфи 67—71 вище).

C. Пункти 1 та 3 (c) статті 6 Конвенції

76. Заявник скаржився відповідно до пунктів 1 та 3 (c) ст. 6 Конвенції (та не прямо на п. 3 (d) ст. 6 Конвенції), що його було позбавлено юридичної допомоги у суді першої інстанції. Заявник зазначив, що через відсутність адвоката він не мав змоги подати апеляцію на рішення Вінницького районного суду. Він ствер джує, що його право на доступ до суду, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції, було пору шено. Він також скаржився відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, що працівники міліції, включаючи таємного агента (agent provocateur), підбурювали його на скоєння злочину шляхом оперативної закупівлі наркотиків, та на те, що їх дії позбавили заявника права на справедливий суд від початку. Посилаючись на це положення, він стверджував, що його звинувачення є несправедливим. Він також скаржився на те, що не мав відповідного часу та можливостей підготувати свій захист, і те, що певні свідки не були допитані під час судового розгляду. Відповідні положення передбачають:

«1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосудця;

d) допитувати свідків обвинувачення або щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення...»

1. Зауваження сторін

77. Уряд стверджував, що цю скаргу має бути відхилено через невичерпання засобів національного захисту. Зокрема, Уряд стверджував, що заявник не порушив питання правового представництва в ході апеляційного провадження та не заперечив допит певних свідків або інші порушення його прав. Натомість заявник просив про пом'якшення покарання.

78. Заявник заперечив це. Він зазначив, що він не міг захищати себе, оскільки не має спеціальних юридичних знань та юридичного представника. Таким чином, він не міг ефективно оспорювати прийнятність доказів, наданих міліцією, чи відсутність правового представництва під час розслідування та судового розгляду. Більше того, його апеляція була складена в загальних термінах, з огляду на те, що він писав її сам, яка стосується лише вимоги відкласти винесення вирою. та звільнити його з-під варти. Заявник зробив висновок, що він був не в змозі дотримати вимогу вичерпання національних засобів захисту без представника. оскільки позови є надто технічними та вимагали спеціальних юридичних знань.

2. Оцінка Суду

79. Суд зазначає, що заявнику не допомагав адвокат протягом кримінального провадження у справі. Вбачається, що заявник за власним бажанням відмовився від юридичного представництва, яке, в іншому випадку було б обов'язковим (ст. 45 колишнього Кримінально-процесуального кодексу; надалі — КПК: параграф 44 вище). Стосовно можливості подання апеляції до Вінницького обласного суду стосовно оскарження рішення Вінницького районного суду віл 23 травня 2000 р. щодо питання, порушеного сторонами, Суд зазначає, що національне право припускало можливість апеляції і заявник ним скористався. В своїй ухвалі Вінницький обласний суд відхилив вимогу заявника щодо пом'якшення вироку.

80. Суд зазначає, що українське право того часу зобов'язувало особу, яка вела слідство чи судовий розгляд, пояснити відповідачу його право на юридичне представництво (див. параграф 44 вище). Воно також зобов'язувало компетентні органи видати письмове пояснення системі правової допомоги (ст. 21 КПК; параграф 44 вище). В ході судового розгляду ці пояснення мають бути включені до протоколу суду Відмову відповідача від правового представництва має бути зроблено у письмовому вигляді (ст. 46 КПК; параграф 44). КПК також передбачає, шо невідповідність цим вимогам може призвести до скасування цього рішення судом апеляційної інстанції, і справу може бути повернуто на новий розгляд до суду першої інстанції або на додаткове вивчення до слідчого органу (ст. 370 КПК: параграф 44).

81. Суд вважає, що цих процесуальних гарантій було дотримано в даній справі. Отже, не можна сказати, що заявника було позбавлено правової допомоги на будь-якій стадії провадження, оскільки він чітко відмовився від цього права. Бажання дружини заявника мати громадського захисника після того, як провадження було завершено, шляхом подання протесту (protest) не призвело до відмови в юридичній допомозі стосовно визначення кримінального обвинувачення відповідно до ст. 6 Конвенції (параграфи 20—22 вище).

82. За цих обставин Суд підтримує заперечення Уряду, що стосується правового представництва, заявник жодного разу не порушував цього питання в національних органах. Отже, ця частина заяви має бути відхилена через невичер-

пання засобів національного захисту відповідно до пунктів 1 та 4 ст. 35 Конвенції.

83. Суд також зважив на інші вимоги заявника відповідно до ст. 6, але не бачить доказів того, що він порушував ці питання на будь-яких стадіях, за формою чи по суті, в суді першої інстанції чи під час апеляційного провадження. За цих обставин Суд має відхилити їх з подібних мотивів, які вказано вище — невичерпання засобів національного захисту — відповідно до пунктів 1 та 4 ст. 35 Конвенції.

D. Стаття 34 Конвенції

84. Заявник скаржився, що держава порушила його ефективне право на апеляцію. Зокрема, національні органи безпідставно відмовили адвокату заявника у побаченні з засудженим. Більше того, заявнику перешкоджали скаржитися до Європейського суду з прав людини стосовно справедливості судових проваджень у справі та умов утримання. Він посилався на ст. 34 Конвенції:

«Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права».

85. Уряд спростував ці твердження. Уряд зазначив, що заявника не було позбавлено можливості звертатися до Європейського суду з прав людини стосовно справедливості судових проваджень у справі та умов утримання.

86. Суд наголошує на надзвичайній важливості дієвості операційної системи подання петиції, гарантованої ст. 34 Конвенції: заявник або потенційні заявники повинні мати змогу вільно звернутися до Суду і не бути об'єктом жодного тиску з боку органів влади з метою відкликання або зміни їх позовів (див. рішення у справах Akdivar and Others v. Turkey, від 16 вересня 1996 р., Reports 1996-IV, с 1219, п. 105; Kurt v. Turkey, від 25 травня 1998 р., Reports 1998-III, с 1192, п. 159).

87. В цьому контексті «тиск» включає не тільки прямий примус та залякування, а також інші непрямі дії чи контакти, покликані переконати чи відмовити заявників підтримувати заяву у Суді, такі як: невиправдана загроза кримінального чи дисциплінарного переслідування проти законного представника (вищезгадана справа Kurt, сс. 1192-1193, пп. 160, 164; рішення у справі Sarli v. Turkey, № 24490/94, пп. 85-86, від 26 травня 2001 р.).

88. В даній справі представник заявника зазначив, що його контактам із заявником перешкоджала адміністрація в'язниці. Однак він не надав достатньо доказів щодо цього. Він надав 4 листи, два з яких з Вінницького районного суду від 25 березня та 2 квітня 2003 р., один — з апеляційного суду Вінницької області від 26 березня 2003 р. та один з пенітенціарної установи № 316/83, в яких його інформували про неможливість доступу до кримінальної справи, оскільки він не мав повноважень, як вимагає КПК, чи про те, що заявника було переведено до іншої виправної установи.

89. Суд вважає, що ці відмови не можна вважати перешкодами в світлі ст. 34 Конвенції. Представник заявника отримав документи, необхідні для провадження в суді від канцелярії Суду. В цьому контексті Суд зазначає, що заявник мав змогу подати заяву та зауваження. Він також продовжував спілкуватися з Судом без жодних перешкод.

90. В світлі вищенаведеного Суд не вважає, що заявнику перешкоджали в здійсненні його права на подачу індивідуальної заяви. З цього випливає, що цю частину заяви має бути відхилено як таку, яка вочевидь необгрунтована відповідно до пунктів 3 та 4 ст. 35 Конвенції.

E. Висновки щодо прийнятності

91. Суд вважає, що в світлі параграфів 71—71 та 75 вище позови заявника відповідно до статей 3 та 13 Конвенції має бути визнано прийнятними. Решту за яви визнати неприйнятною з підстав, зазначених вище (параграфи 83 та 90).

III. СУТЬ

А. Відповідність статті 3 Конвенції

1. Практика Суду

92. Суд нагадує, що ст. 3 Конвенції категорично забороняє тортури та нелюдське або таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання, незважаючи на обставини та поведінку жертви (див., наприклад, рішення у справі Labita v. Italy [GC], № 26772/95, п. 119, ECHR 2000-IV). Погане поводження має відповідати мінімальному рівню суворості в рамках статті 3. Оцінка цього мінімуму є відносною; залежить від всіх обставин справи, таких як тривалість лікування, фізичний та психічний вплив та у деяких випадках стать, вік та стан здоров'я жертви (див., серед інших, рішення у справі Ireland v. The United Kingdom, від 18 січня 1978 р., Series A № 25, с 65, п. 162).

93. Позбавлення свободи часто тягне за собою приниження людської гідності. Ще не було сказано, що затримання після звинувачення як таке зачіпає питання, викладені в ст. 3 Конвенції. Також цю статтю не можна тлумачити як таку, що містить загальне зобов'язання звільняти особу за станом здоров'я чи доправляти її до цивільної лікарні для отримання специфічної медичної допомоги. Тим не менш, відповідно до цього положення держава має забезпечити особу умовами утримання, які б не порушували її людську гідність, щоб спосіб та метод виконання міри покарання не зумовлювали страждання або труднощі такої міри, які б перевищували неминучий рівень страждань в'язня та щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення його здоров'я та добробут були забезпечені (див. рішення у справі Kudta v. Poland [GC], № 30210/96, пп. 92-94, ECHR 2000-XI). Оцінюючи умови утримання, треба брати до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні твердження заявника (див. рішення у справі Dougoz v. Greece, № 40907/98, ECHR 2001-И).

94. Наявні 3 складові, які необхідно розглядати стосовно сумісності стану здоров'я заявника та умов його утримання: 1) медичний стан в'язня; 2) адекватність медичної допомоги, яка надається в умовах утримання; 3) доцільність утримання з огляду на стан здоров'я заявника (див. рішення у справі Mouisel v. France, № 67263/01, пп. 40-42, ECHR 2002-IX).

2. Зауваження Уряду

95. Уряд зазначив, що твердження заявника стосовно відсутності належного харчування є безпідставними. Він стверджував, що під час тримання заявника в Вінницькій в'язниці № 1 його годували у відповідності з встановленою на той час законом нормою, в 2000 р., калорійністю 2846,73 кілокалорій. Пізніше він отримував їжу у відповідності до норм, затверджених Кабінетом Міністрів України від 27 грудня 2001 р. (див. параграф 45 вище). Середня енергетична цінність його їжі дорівнювала 3100—3150 кілокалорій надень.

96. Уряд стверджував, що, перебуваючи в пенітенціарній установі № 316/83, заявника утримували разом з 15 іншими в'язнями в камері № 26 розміром в 44,7 кв. м. Кожен в'язень має 2,98 кв. м особистого простору. Камера належним чином провітрювалася свіжим повітрям, а в'язні мали доступ до денного світла. Заявник мав щоденні прогулянки на свіжому повітрі. Він також мав змогу приймати душ та прати одяг раз на тиждень. Уряд також додав, що заявник мав змогу робити фізичні вправи на подвір'ї в'язниці та проводити необмежений час на свіжому повітрі протягом годин, не призначених для сну. їжа, яку надавали заявнику, відповідала

вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 336 (див. параграф 46 вище), з енергетичною цінністю 2900-3000 кілокалорій в день.

97. Уряд стверджував, що під час утримання в пенітенціарній установі № 5 заявник знаходився в загальній спальні № 1 з 12 іншими в'язнями. Заявник мав окреме ліжко та необхідні меблі. Спальня мала вільний доступ до сонячного світла через вікна розміром 1,2 на 1,5 метри, а також природну вентиляцію та електрику. Заявник мав змогу щоденно мати прогулянки та проводити необмеже ну кількість часу, окрім годин, призначених для сну.

3. Зауваження заявника

98. Заявник зазначав, що під час утримання в Вінницькій в'язниці № 1 від 29 вересня до 18 жовтня 2000 р. його утримували в камері № 26, розрахованій на 24 особи. Проте заявник стверджує, що в камері знаходилося близько 60 осіб, деякі з них були хворі на туберкульоз та СНІД. В'язні спали на металевих ліжках. В'язні спали в них почергово. Камера була брудною та заповненою паразитами, тарганами та клопами. Заявник не мав доступу до денного світла та свіжого повітря та мав приблизно 1—1,5 кв. м власного простору. Йому не надавалось належне харчування.

99. Пізніше, за словами заявника, в період з 18 жовтня до 31 жовтня 2000 р., під час переведення з Вінницької в'язниці № 1 до пенітенціарної установи № 316/83 заявника було поміщено в відділ для сну, розрахований на 12-15 осіб. Спеціальні потяги, призначені для транспортування затриманих та засуджених, не мають доступу до денного світла та належного постачання питної води. З їжі заявник отримував лише хліб та воду. Він скаржився на те, що з його прибуттям до пенітенціарної установи № 316/83 його не було оглянуто лікарем на можливість захворювання на туберкульоз.

100. Заявник скаржився, що під час утримання в пенітенціарній установі № 316/83 з 31 жовтня 2000 р. до 23 квітня 2001 р., до моменту його переведення до міжрегіональної лікарні з лікування туберкульозу для засуджених (пенітенціарна установа № 5), його денний раціон не відповідав його потребам чи встановленим нормам. Заявник зазначав, що більшість харчових продуктів над ходила від родичів засуджених. Зокрема, заявник отримав 20 посилок (до 10 кг кожна) протягом трьох з половиною років ув'язнення. Він не отримував ліків від своїх родичів з того моменту, оскільки це було заборонено. Більше того, перебу ваючи в лікарні пенітенціарної установи № 5, він страждав від низького рівня альбуміну, що доводить про неотримання заявником достатньої кількості м'яса, жиру, молока та ін. в денному харчуванні. Він зазначив, що держава встановила денну фінансову норму на харчування в'язнів, яка дорівнює 1,77 гривень (0,33 євро). Медичні витрати на утримання осіб, хворих на туберкульоз, склада ють 13 гривень (2 євро).

4. Оцінка Суду

101. Суд вважає, що наступні 3 складові скарг заявника відповідно до ст. 3 Конвенції потребують розгляду за суттю:

—по перше, скарги заявника на перенаселення у камерах в'язниці;

—по-друге, скарги заявника стосовно невиконання національними органами зобов'язання попереджати, діагностувати та лікувати туберкульоз в належний час:

—по-третє, скарги заявника стосовно відсутності належного харчування, вентиляції, щоденних прогулянок чи умов санітарії.

(а) Перенаселення камер в'язниці

102. В даній справі Суд зазначає, що протягом періоду утримання заявника в Вінницькій в'язниці № 1 з 29 вересня до 18 жовтня 2000 р. розмір його камери

становив 44,7 кв. м. Уряд стверджує, що в камері утримувалось 15 в'язнів, заявник — 60. Уряд та заявник стверджували, що кожен з затриманих мав 1—1,5 кв. м (за словами заявника) та 2,98 кв. м (за твердженнями Уряду) особистого простору. Щодо умов тримання заявника в пенітенціарній установі № 316/83 з 31 жовтня 2000 р. до 19 квітня 2001 р., його утримували разом з 32 іншими в'язнями. Подібними були умови утримання заявника і в Снігурівській пенітенціарній установі № 5. Під час його перебування в цих пенітенціарних установах він мав приблизно 2—2,5 кв. м житлового простору (як встановлено законодавством).

103. Суд не вважає за потрібне вирішувати суперечку між Урядом та заявником з приводу розміру камер. Подані цифри свідчать, що в будь-який час особистий простір заявника в камері становив 1—2,5 кв. м. В цьому зв'язку Суд нагадує, що КПТ встановлює 7 кв. м. на в'язня в якості приблизної бажаної норми розміру ка мери утримання (див. Другу Загальну Доповідь — CPT/Inf (92) 3, п. 43), тобто 56 кв. м для 8 в'язнів (див. параграф 47 вище). Таким чином, на думку Суду, каме ри, де утримували заявника, були постійно надто переповнені. Цей стан речей підіймає питання в рамках ст. 3 Конвенції (див. рішення Kalashnikov v. Russia, № 47095/99, п. 97, ECHR 2002-VI).

(б) Невиконання національними органами зобов'язання попереджати, діаг ностувати та лікувати захворювання заявника на туберкульоз

104. Суд зазначає, що з зауважень сторін вбачається, що у заявника виявлено захворювання на туберкульоз майже два з половиною місяці після того, як він вперше поскаржився на ускладнене переривчасте дихання та слизовий кашель (див. параграф 33 вище). Суд вважає, що неточність попереднього діагнозу від 13 та 14 квітня 2001 р. підтверджує скарги заявника щодо неадекватності наданої медичної допомоги, невиявлення захворювання в короткий термін чи нездійснення ізоляції заявника та надання йому адекватного та своєчасного лікування (див. параграфи 33—34 вище).

105. Більше того, після прибуття до пенітенціарної установи № 316/83 заявника не оглянув лікар на предмет можливого захворювання на туберкульоз (див. параграф 20 вище). До затримання заявник не страждав на жодну з хвороб легенів (про що свідчить медичний огляд від 29 вересня 2000 р.; див. параграф 25 вище). Після встановлення діагнозу захворювання на туберкульоз в червні 2001 р. його оглядали більш регулярно та перевели до спеціальної пенітенціарної установи для в'язнів, які страждають на туберкульоз, де його лікували від цієї хвороби та для попередження рецидиву до 11 серпня 2003 р. Стан здоров'я заявника почав покращуватися в жовтні 2001 р. Проте тривале лікування від туберкульозу призвело до побічних ефектів, таких, як погіршення зору та головокружіння (параграф 38 вище).

106. На думку Суду, вищезгадані обставини дозволяють зробити висновок, що заявник не отримав необхідної та своєчасної допомоги, з огляду на серйозність захворювання та наслідки для його здоров'я.

(в) Недостатність належного харчування, вентиляції, щоденних прогулянок та адекватних умов санітарії та гігієни

107. Суд вважає, що, незважаючи на те, що заявнику дозволено щоденні прогулянки на свіжому повітрі протягом години у в'язниці № 1 м. Вінниці, реш ту часу він утримувався у камері в рамках обмеженого особистого простору. Що до його утримання в пенітенціарній установі № 5 Суд зазначає, що заявник мав необмежений доступ до майданчиків для прогулянок на свіжому повітрі. Проте той факт, що заявник лише раз на тиждень мав змогу приймати душ та прати білизну, викликає занепокоєння щодо умов гігієни та санітарії з огляду на скуп чення в'язнів. Такі умови могли погіршити стан здоров'я заявника.

108. Щодо скарг заявника на невідповідне харчування Суд вважає, що сторони погодились, що рівень харчування відповідає встановленим нормам. Через відсутність доказів протилежного Суд дійшов висновку, що заявник отримував належне харчування. Його їжа надходила посилками від родичів.

109. Беручи до уваги вищезгадані фактори, Суд дійшов висновку, що санітарні умови, в яких утримувався заявник, є незадовільними і вони спричинили погіршення стану здоров'я заявника.

(г) Висновки Суду

ПО. Суд вважає, що в даній справі відсутні ознаки того, що мав місце позитивний намір приниження заявника чи намір піддати його поводженню, що суперечить ст. 3 Конвенції. Проте відсутність подібної мети не виключає порушення статті № 3 Конвенції (див. рішення у справі Peers v. Greece, № 28524/95, п. 74, ECHR 2001-III). Суд вважає, що умови тримання заявника з 28 вересня 2000 р. до нинішнього часу (більше ніж 5 років) спричинили психічні та фізичні страждання, приниження його людської гідності та пробудження в ньому почуття приниженості.

111. В світлі вищенаведених висновків щодо перенаселення, невідповідного медичного лікування та незадовільних санітарних умов (параграфи 103,106 та 109 вище) Суд вважає, що тримання заявника протягом всього часу в подібних умо вах призвело до поводження, що принижує людську гідність.

112. Відповідно має місце порушення ст. 3 Конвенції.

В. Відповідність ст. 13 Конвенції

113. Суд зазначає, що ст. 13 Конвенції гарантує доступність на національному рівні засобів захисту з метою посилення суті прав та свобод, що містяться у Конвенції, в будь-якій формі, за якої вони можуть бути захищені в національному правовому порядку. Дія ст. 13, отже, полягає в тому, щоб національний засіб захисту відповідав суті «небезпідставної скарги» за Конвенцією та гарантував належну допомогу (див. рішення у справі Kudla v. Poland, цитоване вище, п. 157).

114. Межа зобов'язань Договірних Держав за ст. 13 коливається залежно від природи скарги заявника. В будь-якому випадку засіб юридичного захисту, якого вимагає ст. 13, має бути «ефективним» як на практиці, так і за законодавством.

115. Беручи до уваги свої попередні висновки щодо вичерпання засобів національного захисту (параграфи 68-74 вище), Суд вважає, що Уряд не продемонстрував можливість за українським законодавством для заявника скаржитися на умови тримання чи не довів того факту, що засоби захисту, які були йому доступні, були ефективними, наприклад, що вони могли попередити порушення права (виникнення чи продовження) чи що вони могли надати відповідне відшкодування.

116. Суд зробив висновок, що мало місце порушення ст. 13 Конвенції стосовно відсутності ефективного та доступного засобу захисту відповідно до національного права стосовно задоволення скарг заявника на лікування та умови тримання.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

117. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якшо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

А. Шкода

118. Заявник вимагав 3 000 000 грн (три мільйони гривень)[1] компенсації матеріальних збитків, що обчислено з вартості посилок, надісланих йому під час утримання. Він також вимагав 483 625 грн[2] в якості компенсації нематеріальної шкоди, включаючи втрату зарплатні та моральні страждання.

119. Уряд не погодився та зазначив, що ці вимоги надмірні та безпідставні.

120. Суд зазначає, що вочевидь мала місце помилка стосовно вимоги заявника про відшкодування матеріальної шкоди, яку треба читати як 3000 грн[3]. Проте Суд нагадує, ще раніше було визначено, що заявник отримував відповідне харчування під час утримання (див. параграф 108 вище) і, отже, не було жодних порушень (див. параграфи 109 та 111 вище). Таким чином, Суд відхиляє вимогу заявника про відшкодування матеріальної шкоди (порівняйте рішення у справі «Невмержицький проти України», № 54825/00, п. 142, ECHR 2005-(...) витяги).

121. Щодо відшкодування нематеріальної шкоди Суд нагадав про порушення статей 3 та 13 Конвенції в даній справі. Зважаючи на свою практику та вирішуючи на засадах справедливості, Суд присуджує заявнику 10000 ЄВРО в цьому аспекті (див. рішення у справах Peers v. Greece, № 28524/95, п. 88, ECHR 2001-III, Khokhlich v. Ukraine, № 41707/98, п. 228, від 29 квітня 2003 р.).

В. Судові витрати

122. Заявник, зазначаючи, що його представник отримав 400 ЄВРО за схемою юридичної допомоги Суду, що пішло на покриття витрат на кореспонденцію та підготовку зауважень, вимагає додаткових сум для винагороди адвокату.

123. Уряд не погодився.

124. Суд зазначає, що безсумнівно заявник витратився на юридичні формальності і поніс певні витрати на суму більшу, ніж допомога, яку він отримав. Зваживши на наявну інформацію та вирішивши на засадах справедливості, Суд призначає заявнику додаткових 500 ЄВРО на витрати.

С Відсотки в разі несвоєчасної сплати

125. Суд вважає, що пеня, яка нараховуватиметься у разі несвоєчасної сплати, дорівнює граничній позичковій ставці Європейського центрального банку плюс три відсотки.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. Оголошує скарги заявника за статтями 3 та 13 Конвенції прийнятними та решту заяви неприйнятною;

2. Постановляє, що у цій справі було порушення ст. 3 Конвенції;

3. Постановляє, що у цій справі було порушення ст. 13 Конвенції;

4. Вирішує, що:

а) протягом трьох місяців від дати, коли рішення стане остаточним відповідно до п. 2 ст. 44 Конвенції, держава-відповідач повинна виплатити заявникові наступні суми, що мають бути конвертовані у національну валюту держави-відповідача на день виплати:

і) 10 000 ЄВРО (десять тисяч ЄВРО) відшкодування нематеріальної шкоди;

іі) 500 ЄВРО (п'ятсот ЄВРО) відшкодування витрат;

ііі) будь-які податки, що можуть бути нараховані на зазначені вище суми;

[1] 488 335 євро.

[2] 787 23,6 євро.

[3] 488,34 євро.

б) після закінчення вищезазначених трьох місяців і до остаточного розрахунку на вказану суму нараховуватиметься відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, що діятиме протягом періоду несплати, плюс три відсотки;

5. Відхиляє решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Рада Європи

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ

Справа «Афанасьев проти України»

Страсбург, 5 *квітня 2005 р.*

Європейський суд з прав людини прийняв таке рішення:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа була порушена за заявою (№ 38722/02) проти України, поданою до Суду згідно зі ст. 34 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенція) громадянином України паном Олексієм Володимировичем Афанасьєвим («заявник) 14 вересня 2002 р.

2. Заявника, якому була надана правова допомога, представляв пан А. П. Бущенко, — адвокат, практикуючий у Харкові. Український Уряд («Уряд») представляли його уповноважені — пані В. Лутковська та пані З. Бортновська.

3. Заявник стверджував, що його піддали поганому поводженню під час перебування під вартою міліції на порушення ст. 3 Конвенції та що він не мав ефективних засобів правового захисту щодо цієї скарги, як того вимагає ст. 13 Конвенції.

4. Заява була спрямована до другої секції Суду (Правило 52 § 1 Регламенту Суду). Серед цієї Секції згідно з Правилом 26 § 1 була сформована Палата для розгляду цієї справи (ст. 27 § 1 Конвенції).

5. Рішенням від 8 червня 2004 р. Суд оголосив заяву прийнятною.

6. Уряд, але не заявник, надав зауваження щодо суті справи (Правило 59 § 1).

7. 1 листопада 2004 р. Суд змінив склад своєї Секції (Правило 25 § 1). Ця справа була доручена новому складу другої секції (Правило 52 § 1).

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

8. Заявник народився у 1964 р. і мешкає у місті Харкові, Україна.

9. 1 березня 2000 р. заявник був затриманий за підозрою у шахрайстві та доставлений до Київського районного відділу міліції міста Харкова.

10. Заявник стверджує, що у районному відділі міліції йому наділи наручники і міліціонери вимагали, щоб він зізнався у злочині. Коли він відмовився, його декілька разів сильно побили. Кожного разу після побиття йому говорили, що якщо він не зізнається, його битимуть і далі. Коли його били останній раз, один з міліціонерів — Г. — вдарив заявника в ліве вухо, наслідком чого стали пухлина і часткова глухота. Після побиття працівники міліції попередили заявника, щоб він «все обдумав» протягом ночі, а в іншому випадку його битимуть знову наступного дня.

11. Заявник стверджує, що на його тілі були численні подряпини та синці. 02.03.2000 р., коли міліціонери збиралися доставити його до ізоляторатимчасово-

го тримання, то в ізоляторі відмовилися прийняти його через наявність численних тілесних ушкоджень.

12. 03.03.2000 р. заявника супроводили до лікарні, де він був оглянутий лікарем.

13. Того самого дня заявника перевели в ізолятор тимчасового тримання.

14. 4 березня 2000 р. проти заявника висунули обвинувачення, але відпустили під підписку про невиїзд згідно з рішенням прокурора Київського району міста Харкова.

15. З 5 березня до 7 квітня 2000 р. заявник проходив медичний огляд у відділі судово-медичної експертизи. Судово-медичний експерт зафіксував різноманітні ушкодження на тілі заявника. Серед ушкоджень були пошкодження лівого вуха, а також синці на тулубі, обличчі, лівій руці та лівій нозі (які Урядом кваліфіковані як легкі тілесні ушкодження). Експерт також зазначив приблизну дату, коли заявник отримав ці ушкодження: від 5 до 7 днів до 7 березня 2000 р. Ці дати збігалися з періодом тримання заявника в Київському районному відділі міліції.

16. 13 квітня 2000 р. заявник звернувся до прокурора Харківської області з проханням порушити кримінальну справу проти міліціонерів щодо застосування до нього тортур. Заяву направили на розгляд до прокуратури Київського району міста Харкова.

17. 24 квітня та 18 травня 2000 р. заявник звернувся до прокуратури Київського району з проханням інформувати його щодо результатів розгляду своєї заяви.

18. 24 квітня 2000 р. помічник прокурора Київського району міста Харкова прийняв постанову про відмову у порушенні кримінальної справи за відсутністю складу злочину. У своїй постанові помічник прокурора зазначав, що 10 лютого 2000 р. проти заявника була порушена кримінальна справа. Заявник добровільно зізнався у вчиненні ним злочинів, за якими йому було висунуте обвинувачення, коли дізнався, що його спільники вже зізналися. До того ж, міліціонери були опитані щодо скарг заявника і повністю заперечували звинувачення проти них. Помічник прокурора зробив такий висновок:

«(...) незважаючи на те, що з акта судово-медичного освідування № 747/с від 5 квітня 2000 р. [випливає, що заявник отримав] легкі тілесні ушкодження, що потягли за собою короткочасний розлад здоров'я, жодних доказів завдання йому згаданих у акті тілесних ушкоджень працівниками міліції Київського районного відділу міліції м. Харкова не знайдено. Доводи [заявника], викладені у його заяві, слід вважати вигаданими. У цей час йому достовірно відомо про те, що стосовно нього слідством знайдено достатньо доказів щодо вчинення їм злочинів, у яких він звинувачується. Він переслідує мету уникнути покарання, на яке заслуговує».

19. З червня 2000 р. заявник подав скаргу на цю постанову до Київського районного суду та оскаржив її до прокуратури міста Харкова. (Уряд вважає, що до прокуратури Харківської області заявник подав скаргу 3 липня 2000 р., а до суду — 14 вересня 2000 р., див. параграф 21 нижче).

20. 20 червня 2000 р. прокуратура міста Харкова повідомила заявнику про те, що вона відхилила його скаргу щодо скасування постанови від 24 квітня 2000 р.

21. 14 вересня 2000 р. заявник подав скаргу до Київського районного суду міста Харкова на постанову від 24 квітня 2000 р.

22. 19 жовтня 2000 р. Київський районний суд міста Харкова скасував постанову прокурора від 24 квітня 2000 р. і порушив кримінальну справу щодо вказаних заявником працівників міліції за ч. 2 ст.166 Кримінального кодексу України (перевищення влади). Суд вирішив, що прокурор не розслідував причини, з яких

утворилися ушкодження в заявника, а також що відмова прокурора порушити кримінальну справу щодо згаданих працівників міліції була необґрунтованою.

23. Кримінальна справа була направлена до прокуратури Київського району. 10 листопада 2000 р. ця прокуратура звернулася до прокуратури Харківської області з проханням опротестувати постанову Київського районного суду від 19 жовтня 2000 р. до президії Харківського обласного суду у порядку нагляду. Заявника повідомили про це 26 січня 2001 р.

24. 25 квітня 2001 р. прокуратура Харківської області відхилила це прохання за відсутністю підстав для такого протесту і повернула справу до прокуратури району. Заявник був повідомлений про це листом від 27 квітня 2001 р.

25. Кримінальне розслідування було розпочате 28 квітня 2001 р. прокурором Київського району, але було припинене постановою від 3 вересня 2001 р. за відсутністю складу злочину. Тим не менше, як стверджував Уряд, між травнем та листопадом 2001 р. слідчий допитав кілька свідків, у тому числі працівників міліції та родичів заявника.

26. За скаргою заявника 29 жовтня 2001 р. прокуратура Харківської області скасувала постанову прокуратури Київського району і передала справу до прокуратури міста Харкова. Остання в свою чергу 7 листопада 2001 р. передала справу до прокуратури Жовтневого району для подальшого попереднього розслідування.

27.13 листопада 2001 р. прокуратура Жовтневого району розпочала розслідування.

28. У листопаді та грудні 2001 р. були допитані ще кілька свідків та проведені очні ставки.

29. 20 листопада 2001 р. у ході розслідування була призначена судово-медична експертиза.

30. 4 грудня 2001 р. експерт зробила висновок, що в заявника виявлені тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості, що могли виникнути при обставинах, вказаних заявником.

31. 12 грудня 2001 р. була призначена додаткова судово-медична експертиза через неповноту першої.

32. Згідно з позицією Уряду, 25 лютого 2002 р. другий висновок експертів підтвердив, що заявник зазнав легких тілесних ушкоджень до його тримання у Київському районному відділі міліції.

33. За клопотанням адвоката заявника, один з медичних експертів був допитаний у присутності адвоката 21 травня 2002 р. Того ж дня адвокат звернувся з клопотанням здійснити повторну судово-медичну експертизу, оскільки, на його погляд, другому висновку бракувало будь-якого наукового обґрунтування, а, крім того, він суперечив іншим доказам у справі. І хоча прокурор одержав клопотання адвоката, тим не менше, відповіді на нього адвокат так і не отримав.

34. 28 березня 2002 р. після закінчення додаткового слідства прокуратура Жовтневого району прийняла постанову про закриття кримінальної справи за відсутністю складу злочину. (Заявника повідомили про це 16 квітня 2002 р.). Прокурор стверджував, між іншим, що працівники міліції на допитах заперечували звинувачення щодо них та пояснювали скарги заявника тим, що проти нього здійснювалось кримінальне розслідування. Прокурор далі стверджував, що свідчення Т. та О., що підтверджували скарги заявника, не можна брати до уваги, оскільки вони спільно із заявником звинувачувались у злочині. Прокурор також посилався на те, що за висновком судово-медичної експертизи ушкодження могли бути завдані заявнику до того, як він потрапив до районного відділу міліції.

35. 16 квітня та 31 травня 2002 р. заявник та його адвокат.запросили у прокурора району надати їм доступ до матеріалів справи. Листом від 10 червня 2002 р.

прокурор відповів, що матеріали справи були спрямовані до прокуратури області на перевірку.

36. Після кількох скарг заявника та його адвоката до районної, обласної та Генеральної прокуратур прокуратура Харківської області 9 жовтня 2002 р. повідомила заявнику, що кримінальна справа стосовно стверджуваного перевищення влади працівниками міліції припинена, але справа щодо завдання легких тілесних ушкоджень передана для подальшого розслідування.

37. Того ж дня, 9 жовтня 2002 р. прокуратура міста Харкова скасувала постанову від 28 березня 2002 р. та надіслала кримінальну справу до прокуратури Жовтневого району для подальшого розслідування, яка 23 серпня 2002 р. поновила слідство.

38. Через суперечності у висновках попередніх судово-медичних експертиз проведення повторної експертизи було доручене Головному бюро судово-медичних експертиз у місті Києві.

39. 2 червня 2003 р. прокуратура Жовтневого району одержала висновок експерта від 3 лютого 2003 р., в якому зазначалося, що заявник отримав тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості, які могли бути отримані за обставин, на які посилається заявник.

40. 25 червня 2003 р. прокуратура Харківської області наказала прокуратурі Жовтневого району завершити слідство якомога раніше.

41. 9 липня 2003 р. прокуратура Жовтневого району своєю постановою припинила кримінальне розслідування за відсутністю у діях працівників міліції складу злочину. Вона перекваліфікувала склад злочину на завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень невстановленими особами та передала кримінальну справу для розслідування до Київського районного відділу міліції.

42. Заявник оскаржив цю постанову до Жовтневого районного суду.

43. 15 листопада 2003 р. кримінальне розслідування було зупинене і було вирішено продовжити оперативні заходи з метою встановити винних осіб.

44. 31 грудня 2003 р. Жовтневий районний суд скасував постанову від 9 липня 2003 р. та передав справу для додаткового розслідування. Суд відзначив, зокрема, що органи розслідування не здійснили необхідних заходів, щоб встановити та допитати незалежних свідків, враховуючи те, що свідчення заявника та працівників міліції суперечать одне одному.

45. 30 березня 2004 р. прокуратура Жовтневого району ухвалила постанову про припинення кримінальної справи проти працівників міліції, зазначених заявником, та вирішила, що обставини завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень потребують додаткового розслідування.

46. Розслідування продовжується до цього часу, оскільки винні ще не встановлені.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

1. Конституція України

47. Відповідне положення з Конституції України передбачає:

Стаття 28

«Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому чи такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню....»

2. Кримінально-процесуальний кодекс

48. Стаття 4 Кодексу передбачає, що суд, прокурор або слідчий зобов'язані у межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку вияв лення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання.

49. Стаття 22 Кодексу забороняє домагатись показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

50. Особа, що зазнала матеріальної шкоди від злочину, має право заявити до обвинуваченого позов або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого.

3. Цивільний процесуальний кодекс

Стаття 221 Цивільного процесуального кодексу передбачає обов'язок суду зупинити провадження у справі в тому випадку, якщо її розгляд не може відбутися до розгляду іншої справи у цивільному, кримінальному чи адміністративному судочинстві.

4. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадяни нові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р.

52. Відповідний уривок із Закону передбачає:

Стаття 2

«Право на відшкодування шкоди в розмірах і порядку, передбачених цим Законом, виникає у випадках:

—постановления виправдувального вироку суду;

—закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю у діянні складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину;

—відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи з підстав, зазначених у пункті 2 частини першої цієї статті;

—закриття справи про адміністративне правопорушення».

ПРАВО

I. ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ УРЯДУ

53. Уряд стверджував, що скарги заявника мають бути визнані неприйнятними, оскільки кримінальна справа, порушена на їх підставі, ще не завершена. У зв'язку з цим Уряд зазначив, що заявник і його адвокат беруть активну участь у цьому провадженні. Тож заява є передчасною, і заявник має дочекатися остаточного рішення на національному рівні, перш ніж звертатися із заявою до Суду

54. Заявник заперечував аргументи Уряду. Він стверджував, що на Україні всі заяви про катування зобов'язують прокурора провести кримінальне розслідування обставин. Тим не менше, в даному випадку розслідування тривало занадто довго, а самому заявнику та його адвокату перешкоджали ефективно брати участь в розслідуванні. Більше того, слідчі виявили своє небажання проводити належне та безстороннє розслідування його скарг.

55. Суд зазначає, що заперечення Уряду тісно пов'язані зі скаргами заявника за статтями 3 та 13 Конвенції. За таких обставин Суд приєднує попередні зауваження до суті скарг заявника.

II. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ 3 КОНВЕНЦІЇ

56. Заявник скаржився на те, що зазнав поганого поводження під час затри мання і органи державної влади не здійснили ретельного та ефективного роз слідування. Він посилався на статтю 3 Конвенції, яка передбачає:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню».

А. Заявлене погане поводження під час затримання у міліції 1.

Доводи сторін

57. Уряд заявляв, що не існувало жодних доказів, які б свідчили, що заявник зазнав будь-яких ушкоджень у районному відділі міліції, перебуваючи у руках працівників міліції. Уряд посилався на суперечливі свідчення заявника стосовно подробиць побиття, про яке заявляв.

58. Заявник стверджував, що окрім його свідчень щодо часу та характеру його ушкоджень було достатньо доказів, у тому числі медичні висновки, щоб підтвердити його скаргу про те, що ці ушкодження могли бути спричинені лише під час його затримання у районному відділі. Також декілька свідків дали свідчення щодо стану його здоров'я до затримання. Заявник заперечував доводи Уряду про те, що він давав суперечливі свідчення щодо подробиць побиття. Єдина суперечність, якої він припустився, стосувалася прізвища одного з можливих винуватців, і це сталося через непорозуміння.

2. Оцінка Суду

59. Суд нагадує, що ст. 3 Конвенції втілює одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Вона безумовно забороняє тортури або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання. Зобов'язання Високих Договірних Сторін за ст. 1 Конвенції забезпечити кожному у межах своєї юрисдикції права та свободи, визначені у Конвенції, якщо розглядати його у сукупності зі ст. 3, вимагає, щоб держави вжили заходів, які забезпечать, аби особи у межах їх юрисдикції не зазнавали тортур або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження (див., mutatis mutandis, рішення Е. та інші проти Великої Британії (E. and Others v. the United Kingdom), № 33218/96, § 88, 26 листопада 2002 р.).

60. Суд також нагадує, що погане поводження має досягти мінімального рівня жорстокості, щоб потрапити у сферу дії ст. 3 Конвенції. Оцінка цього мінімуму є відносною: вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичні та/або психологічні наслідки і, у певних випадках, стать, вік та стан здоров'я потерпілого. Щодо особи, позбавленої свободи, застосування фізичної сили, яке не було вкрай необхідним через її власну поведінку, принижує людську гідність і є, за загальним правилом, порушенням права, передбаченого у ст. 3 (див. рішення Ассенов та інші проти Болгарії (Assenov and Others v. Bulgaria) від 28 жовтня 1998 р., звіти про рішення та постанови 1998-VIII, § 94).

61. Суд вважає, що у цій справі ступінь тяжкості ушкоджень, які встановлені судово-медичною експертизою на тілі заявника незабаром після його звільнення (див. параграф 15 вище), вказує, що ушкодження заявника були достатньо суттєвими, щоб утворити нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження у значенні ст. 3 (див., наприклад, процитоване рішення Ассенов та інші проти Болгарії, § 95). Залишається лише вирішити, чи має держава бути визнана відповідальною за ст. 3 щодо цих ушкоджень.

62. Суд відзначає, що матеріали справи підтверджують, що заявник зазнав насильства під час свого затримання. Але заявник не надав жодних незалежних доказів, здатних підтвердити його заяви, ніби ушкодження були завдані працівниками міліції. Не було жодного свідка події. За відсутності будь-яких незалежних свідків, які були присутні під час побиття, Суд вважає неможливим встановити, чи були ушкодження заявникові завдані працівниками міліції, як це стверджується.

63. Однак Суд вважає, що у сукупності медичні докази, свідчення заявника, факт його перебування у районному відділі міліції протягом трьох днів та відсутність будь-якого іншого вірогідного пояснення щодо походження ушкоджень заявника викликають розумну підозру, що ці ушкодження могли завдати працівники міліції.

64. Суд нагадує, що держава відповідає за благополуччя осіб, взятих під варту, і органи влади зобов'язані захищати таких осіб. Пам'ятаючи про обов'язок органів влади звітувати щодо ушкоджень, завданих особам, що перебувають під їхнім контролем, Суд вважає, що нездатність встановити державних службовців, винних у злочинному насильстві щодо затриманої особи, як у цьому випадку, не може звільнити державу від відповідальності за Конвенцією (див., mutatis mutandis, Есен (Esen) проти Туреччини, № 29484/95, § 28; Яз (Yaz) проти Туреччини, № 29485/95, § ЗО; Айше Тепе проти Туреччини, № 29422/95, 22 липня 2003 р.).

65. У світлі вищезазначеного та за відсутності жодного вірогідного пояснення Уряду щодо походження ушкоджень заявника, слід вважати, що заявник отримав ушкодження внаслідок нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, за яке Уряд має нести відповідальність.

66. Суд робить висновок, що тут було порушення ст. З Конвенції у цьому відношенні.

В. Відповідність розслідування

1. Доводи сторін

67. Уряд доводив, розслідування стосовно тверджень заявника було розпочате негайно після подання ним скарги. На думку Уряду, під час розслідування було здійснено багато заходів, а повернення справи для додаткового розслідування прокурорами вищого рівня та судами свідчило про намір державних органів провести всебічне і об'єктивне розслідування.

68. Заявник стверджував, що попри обов'язок, покладений на них законом, слідчий і прокурор, які бачили заявника після побиття, виявили абсолютну байдужість стосовно його ушкоджень. Далі заявник стверджував, що розслідування проводилося неквапливо і тривало надто довго. Заявник також доводив, що затримка з допитом свідків мала згубні наслідки для розслідування, оскільки деякі з них вже не могли чітко згадати події. Заявник зауважив, що йому заважали активно брати участь у розслідуванні, якщо зважити на затримки з повідомленням йому про ухвалені процесуальні рішення та відмову надати йому повний доступ до матеріалів справи.

2. Оцінка Суду

69. Суд нагадує, що ст. З Конвенції створює позитивний обов'язок ефективно розслідувати заяви про погане поводження (процитоване вище рішення Ассенов та інші проти Болгарії, § 101-106). Однак питання, чи буде відповідним та не обхідним встановлювати процесуальне порушення ст. З, коли заявник також спи рається на ст. 13 Конвенції, залежатиме від обставин кожної справи.

У цій справі Суд встановив, що заявник зазнав нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, перебуваючи під вартою міліції, за яке Уряд має нести відповідальність за Конвенцією. А за таких обставин, Суд вважає, що його скаргу щодо відсутності ефективного розслідування органами влади щодо причин його ушкоджень більш доречно розглядати за ст. 13 Конвенції (порівняй, Ільхан (Ilhan) проти Туреччини, № 22277/93, §§ 89-92, ECHR 2000-VII).

III. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ

71. Заявник скаржився за ст. 13 Конвенції на відсутність ефективного засобу правового захисту щодо ст. З Конвенції.

72. Стаття 13 Конвенції передбачає:

«Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

1. Доводи сторін

73. Уряд стверджував, що розслідування за скаргами заявника було правовим засобом захисту, який заявник використав ефективно.

74. Заявник стверджував, що ст. 13 Конвенції була порушена, оскільки органи державної влади не змогли провести ефективне розслідування у його справі. Він посилався на свої доводи, згадані у параграфі 68 вище. Він також доводив, що національне законодавство не передбачає відшкодування за обставин його спра ви, оскільки його визнали винним у вчиненні злочину (див. параграф 52 вище). Заявник стверджував, що розгляд цивільної справи щодо відшкодування компен сації за спричинену шкоду в будь-якому разі залежав би від результату криміна льного розслідування, яке досі триває.

2. Оцінка Суду

75. Суд нагадує, що ст. 13 Конвенції гарантує доступність на національному рівні засобу захисту, здатного втілити в життя сутність прав та свобод за Конвенцією, у якому б вигляді вони не забезпечувались у національній правовій системі. Таким чином, ст. 13 вимагає, щоб норми національного правового засобу стосувалися сутності «небезпідставної заяви» за Конвенцією та надавали відповідне відшкодування, хоча Держави-учасниці мають певну свободу розсуду щодо способу, у який вони виконують свої зобов'язання за цим положенням Конвенції. Зміст зобов'язань за ст. 13 також залежить від характеру скарги заявника за Конвенцією. Тим не менше, засіб захисту, що вимагається ст. 13, має бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави (рішення Айдин (Aydin) проти Туреччини від 22 вересня 1997 р., Звіти 1997-VI, сс. 1895-96, § 103 та Кайя (Kaya) проти Туреччини від 19 лютого 1998 р., звіти 1998-1, сс. 329-30, § 106). Суд також нагадує: коли особа робить небезпідставну заяву, що вона зазнала тортур або істотно поганого поводження з боку держави, поняття «ефективного засобу захисту» передбачає, між іншим, ретельне та ефективне розслідування, яке здатне призвести до встановлення та покарання відповідальних осіб, і включає ефективний доступ скаржника до процедури розслідування (див. рішення Текін (Tekin) проти Туреччини від 9 липня 1998 р., звіти 1998-IV, с 1517, § 52).

76. Суд відзначає, що за скаргою заявника, державні органи провели поверхове розслідування і лише допитали можливих порушників. Вони прийняли заперечення працівників міліції за чисту монету та відмовили у порушенні кримінальної справи щодо них попри свідчення заявника та незаперечні тілесні ушкодження в нього. Кримінальне розслідування скарги заявника почалося лише через більш ніж рік після подій. Суд згоден із заявником у тому, що недоліки на початковій стадії розгляду його заяви суттєво вплинули на подальший хід розслідування загалом. Багато свідків були допитані лише через значний час (травень — листопад 2001 р.) та не могли чітко свідчити щодо подій у березні 2000 р. Суд також відзначає, що у двох випадках національні суди визначали суттєві недоліки у розслідуванні: більшість свідків були допитані лише після тривалої затримки, у той час як декілька інших свідків не були допитані взагалі. На думку Суду, ці недоліки самі собою дають достатні підстави для висновку, що органи влади не виконали своїх зобов'язань за ст. 13 Конвенції.

77. Щодо процедури відшкодування шкоди, Суд не вважає, що національне право щодо компенсації за незаконні слідчі дії (параграф 52 вище) стосується цієї справи, оскільки позов про відшкодування за шкоду, завдану злочином, може подаватися як за Цивільним процесуальним, так і за Кримінально-процесуальним кодексами (див. параграфи 49-51 вище). Але такий позов має подаватися проти певної особи або осіб. Цей засіб захисту стає марним, якщо винна особа не встановлена і не звинувачена. Тож відсутність жодного результату у головному криміна-

льному процесі також заважала заявнику ефективно звернутися до цього засобу захисту, оскільки на практиці цивільний позов про компенсацію не міг бути розглянутий до остаточного встановлення фактів у триваючому кримінальному процесі.

78. Зважаючи на ці міркування, Суд відхиляє попередні зауваження Уряду що до необхідності для заявника дочекатися остаточного результату розслідування його заяв, та визнає, що було порушення статті 13 Конвенції у цьому відношенні.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

79. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає порушення Конвенції або її Протоколів та якщо національне право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, якщо необхідно, призначає справедливе відшкодування потерпілій стороні».

A. Шкода

80. Суд підкреслює, що за Правилом 60 Регламенту Суду будь-яка вимога що до справедливого відшкодування має бути класифікована та надана у письмово му вигляді, разом з відповідними підтверджуючими документами, без чого Суд може відхилити вимогу загалом або частково.

(a) майнова шкода

81. Заявник не заявив жодних вимог за цим пунктом протягом встановленого строку; тож Суд не призначає відшкодування.

(b) немайнова шкода

82. Заявник вимагав 50 000 євро на відшкодування немайнової шкоди.

83. Уряд доводив, що вимога необгрунтована та непомірна. Уряд просив Суд присудити відшкодування немайнової шкоди на справедливій основі з урахування попередньої практики.

84. Суд, зважаючи на свій висновок щодо скарг заявника, вважає, що він напевно зазнав певної немайнової шкоди через погане поводження під час затримання у міліції. Оцінюючи обставини на справедливій основі, Суд призначає відшкодування заявнику 6 500 євро.

B. Витрати

85. Заявник вимагав 10 100 доларів США (7 720 євро) на відшкодування витрат, що він поніс під час національних та конвенційних процедур.

86. Уряд доводив, що вимоги щодо кількості годин, витрачених адвокатом заявника на підготовку заяви, як і на подальші письмові звернення до Суду, перебільшені. Крім того, немає доказів того, що ці кошти дійсно були витрачені.

87. Суд нагадує, що для того, щоб витрати були включені до відшкодування за ст. 41, слід встановити, що вони дійсно та необхідно були витрачені, щоб запобігти виникненню або виправити становище, яке було визнано порушенням Конвенції, та були обґрунтовані за розміром (див. Нільсен та Йонсен (Nilsen and Johnsen) проти Норвегії, № 23118/93, § 62, ECHR 1999-VIH).

Суд вважає, що ці вимоги не були виконані у цій справі. Він вважає, що адвокат заявника перебільшив час, витрачений на підготовку справи. Він не впевнений, що витрати, що ніби відбивають більш ніж двісті годин ефективної роботи та складають 10 100 доларів США, були усі витрачені, або обґрунтовано витрачені, у зв'язку із скаргою, поданою до Суду. Але, очевидно, що заявник мав певні витрати на правову допомогу, враховуючи заходи, здійснені його адвокатом на національному рівні, а також зауваження та інші подання, підготовлені адвокатом для Суду.

88. Враховуючи усі доречні фактори, Суд призначає 1 500 євро, які після відра хування 890 євро, які заявник отримав у якості правової допомоги від Ради Євро-

пи, дорівнюються 610 евро щодо витрат, плюс будь-які податки, якими може оподатковуватись ця сума.

С. Пеня

89. Суд вважає відповідним, що пеня має базуватися на процентній ставці Європейського Центрального Банку, до якого слід додати три проценти.

З ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОСТАЙНО

1. Відхиляє попереднє заперечення Уряду;

2. Визнає, що було порушення ст. 3 Конвенції;

3. Визнає, що було порушення ст. 13 Конвенції;

4. Визнає,

(a) що держава-відповідач має сплатити заявнику, протягом трьох місяців з дня, коли рішення стане остаточним відповідно до ст. 44 § 2 Конвенції, наступні суми:

(i) 6500 євро (шість тисяч п'ятсот євро) стосовно немайнової шкоди;

(b) що згадані суми мають бути конвертовані у національну валюту відповідної держави за ставкою, що діє на день виплати;

(c) що після перебігу згаданих вище трьох місяців і до виплати має сплачуватись простий процент на згадані суми за ставкою, що дорівнює процентній ставці Європейського центрального банку протягом строку невиплати плюс три проценти;

5. Відхиляє решту вимог заявника щодо справедливого відшкодування.

Додатковий матеріал до розділу «Житлове законодавство»

Проект вноситься народними депутатами України

Пустовойтенком В. П. (реєстр, к. № 358), Резніком І. Й. (реєстр, к. № 135), Круком Ю. Б. (реєстр, к. № 140), Кругловим М. П. (реєстр, к. № 130), Костинюком Б. І. (реєстр, к. N° 279)

Житловий кодекс України

(Витяг)

Цей Кодекс регулює питання забезпечення реалізації права громадян на житло, утримання та збереження житлового фонду, правовідносини фізичних і юридичних осіб, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в галузі житлових відносин.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Право на житло

1. Відповідно до Конституції України кожен має право на житло. Громадяни України забезпечуються житлом шляхом:

1) надання державою або органами місцевого самоврядування (у межах встановленої норми) соціального житла громадянам безоплатно на підставі договору найму на певний строк;

2) створення умов для одержання кредитів на будівництво чи придбання житла громадянами, які перебувають на обліку для поліпшення житлових умов, або для надання цільових житлових позик;

3) надання житла громадянам, які перебувають на обліку для поліпшення житлових умов, у випадках, визначених законом, на підставі договору найму.

2. Громадяни, які перебувають у трудових чи інших відносинах з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, можуть забезпечуватися житлом за рахунок цих підприємств, установ, організацій.

3. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, придбавають житло за власний рахунок. їм також може надаватися в користування службове житло або житлове приміщення в гуртожитках відповідно до статей 78-81 цього Кодексу.

4. Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування зобов'язані в межах своїх повноважень сприяти громадянам у будівництві та придбанні житла.

5. Ніхто не може бути:

1) обмежений у праві власності та/або користування житловими приміщеннями інакше, ніж на підставах і в порядку, визначених законом;

2) примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Стаття 2. Участь громадян, органів самоорганізації населення, об'єднань власників житла та співвласників багатоквартирних житлових будинків, житлово-будівельних кооперативів, житлових кооперативів, молодіжних житлових комплексів у використанні та збереженні житлового фонду

1. Громадяни, а також органи самоорганізації населення, об'єднання власників житла та співвласників багатоквартирних житлових будинків, житлово-будівельні кооперативи, житлові кооперативи, молодіжні житлові комплекси відповідно до своїх статутів беруть участь у:

1) здійсненні заходів, спрямованих на поліпшення використання, утримання та збереження житлового фонду;

2) захисті своїх прав та інтересів, пов'язаних з утриманням і збереженням житла;

3) визначенні, у тому числі на конкурсній основі, підприємств, установ, організацій для обслуговування, ремонту та реконструкції житла, надання комунальних послуг;

4) здійсненні контролю за цільовими витратами на утримання житлових будинків і прибудинкових територій та щодо оплати житлово-комунальних послуг;

5) виконанні робіт щодо упорядкування та озеленення прибудинкових територій.

Стаття 3. Житлове законодавство

1. Житлове законодавство базується на Конституції України і складається з цього Кодексу, нормативно-правових актів у галузі цивільного та житлового законодавства, що регулюють правовідносини у житловій сфері, та прийнятих на їх виконання інших нормативно-правових актів.

Стаття 4. Відносини, що регулюються житловим законодавством

1. Житлове законодавство регулює відносини щодо:

1) виникнення, здійснення і припинення права власності на житло;

2) обліку громадян, які потребують одержання житла або поліпшення житлових умов, надання житла цим громадянам;

3) реалізації прав та виконання обов'язків власників житла і користувачів житлом;

4) забезпечення формування, використання, утримання та збереження житлового фонду;

5) надання, споживання, оплати житлово-комунальних послуг;

6) збереження та бронювання житла, яке перебуває в державній та комунальній власності;

7) приватизації житлового фонду-відповідно до закону та припинення права власності на приватизований житловий фонд;

8) забезпечення житлом громадян, які потребують соціального захисту та соціальних гарантій стосовно оплати такого житла, шляхом безоплатного надання житла відповідно до встановлених норм і надання державної підтримки в оплаті за найм, житлово-комунальні послуги, експлуатаційні витрати та звільнення від плати на капітальний ремонт.

2. Відносини, пов'язані з відведенням земельних ділянок для житлового будівництва, будівництвом і реконструкцією житлових будинків, наданням кре дитів на будівництво чи придбання житла, регулюються відповідним законодав ством, будівельними і санітарними нормами з урахуванням норм цього Кодексу.

Стаття 5. Суб'єкти права власності на житло

1. Суб'єктами права власності на житло є фізичні та юридичні особи, держава та територіальні громади сіл, селищ, міст в особі відповідного органу місцевого самоврядування.

2. Усі суб'єкти права власності на житло мають рівні права щодо володіння, користування, розпоряджання своєю власністю відповідно до закону.

Стаття 6. Об'єкти права власності на житло

1. Об'єктами права власності є житлові будинки, квартири, частини житлових будинків чи квартир, інші приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них.

Стаття 7. Права та обов'язки власників житла

1. Власник житла — фізична чи юридична особа, держава, територіальна гро мада села, селища, міста, яка набула право власності на житло відповідно до за кону.

Власник житла має право володіти, користуватися і розпоряджатися житлом особисто або спільно з іншими особами.

Власник житла має право розпоряджатися ним на свій розсуд, а саме:

1) продавати, обмінювати, відчужувати іншим шляхом належне йому житло, передавати в найм, укладати інші угоди, не заборонені законом;

2) використовувати належне йому майно для ведення господарської діяльності, крім промислового виробництва, та іншої не забороненої законом діяльності в установленому законом порядку;

3) передавати належне йому майно в тимчасове користування іншим особам на підставі відповідних договорів;

4) заповідати належне йому майно відповідно до закону.

2. Власник житла зобов'язаний забезпечити належне утримання, ремонт та благоустрій житла, його безпечний технічний стан, не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та інтереси інших осіб, а також дотримуватись інших вимог правил утримання житлових будинків, рішень органів місцевого самоврядування.

Власник житла за своїми зобов'язаннями відповідає своїм майном, у тому числі належним йому житлом, згідно із законом.

3. Житло, яке не має власника або власник якого невідомий, є безхазяйним.

Безхазяйне житло береться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого воно розміщене. Про взяття безхазяйного житла на облік робиться оголошення в місцевих друкованих засобах масової інформації. Після спливу одного року з дня взяття безхазяйного житла на облік воно відповідно до цивільного законодавства може бути передане за рішенням суду в комунальну власність.

Стаття 8. Призначення, види та категорії житлового фонду

1. Житловим приміщенням є призначене для постійного і переважного про живання громадян ізольоване приміщення (квартира, кімната).

Розміщення в житлових будинках (квартирах) промислового виробництва забороняється.

Вимоги щодо обмеження чи припинення господарської або іншої не забороненої законом діяльності в житлі, що належить громадянам на праві приватної власності, можуть бути встановлені лише на підставі закону.

2. Житловий фонд — сукупність усіх видів та категорій житла. За формою власності житловий фонд поділяється на:

1) приватний житловий фонд;

2) державний житловий фонд, який складається з об'єктів житлового фонду, що належать державним підприємствам, установам, організаціям на праві господарського відання або оперативного управління;

3) комунальний житловий фонд, який належить на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст.

Житлові будинки, інші житлові приміщення можуть перебувати у спільній власності різних суб'єктів приватної, державної, комунальної форм власності.

3. Державна реєстрація права власності на житло здійснюється відповідно до закону.

4. За функціональним призначенням житловий фонд поділяється на такі категорії:

1) житловий фонд загального призначення, що складається з житла всіх форм власності, яке використовується громадянами на загальних підставах;

2) житловий фонд соціального призначення, що складається з житла всіх форм власності, яке надається на певний строк органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну плату громадянам України, які потребують соціального захисту відповідно до закону;

3) житловий фонд спеціального призначення, що складається з житла всіх форм власності, яке надається працівникам підприємств, установ, організацій на підставі відповідного договору, а також окремим категоріям громадян у порядку і на умовах, передбачених статтями 78—86 цього Кодексу та іншими законами.

Стаття 9. Формування житлового фонду загального, соціального та спеціального призначення

1. Житловий фонд загального, соціального та спеціального призначення фор мується шляхом:

1) будівництва нового житла;

2) реконструкції існуючих житлових будинків, а також переобладнання нежитлових будинків у житлові;

3) дарування житла;

4) передачі в державну та комунальну власність житла, вилученого на підставі судових рішень або визнаного в установленому законом порядку безхазяйним або відумерлим;

5) передачі забудовниками місцевим радам частки житлової площі в новозбудованих будинках на підставах, передбачених законодавством;

6) передачі з державної в комунальну власність соціального житла, побудованого за рахунок коштів державного бюджету;

7) набуття права власності на житло на інших підставах, не заборонених законом.

2. Передача житла з житлового фонду соціального призначення до житлового фонду загального призначення допускається лише тимчасово за умови відсут ності в міських державних адміністраціях міст Києва та Севастополя, виконавчих органах сільських, селищних і міських рад на обліку громадян, які мають право на одержання соціального житла.

Розділ II РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ЖИТЛО

Глава 1 ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ЖИТЛО

Стаття 16. Забезпечення прав громадян на житло

1. Громадяни мають право відповідно до своїх потреб і можливостей побудувати житло, набути право власності на житло на підставах, що не заборонені законом, або наймати житло в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами.

2. Право на безоплатне одержання житла з державного або комунального житлових фондів та на одержання кредитів на будівництво чи придбання житла надається громадянам України відповідно до цього Кодексу та інших законів.

Стаття 17. Вік, з якого громадяни здійснюють право на одержання житла за договором найму

1. Громадяни України самостійно здійснюють право на найм житла після набуття повної цивільної дієздатності відповідно до закону.

Стаття 18. Підстави для визнання громадян такими, що потребують поліпшення житлових умов

1. Такими, що потребують поліпшення житлових умов, вважаються громадяни, які:

1) забезпечені житловою площею нижче від норми, що встановлюється органами місцевого самоврядування;

2) хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, у зв'язку з чим не можуть проживати в одній кімнаті з членами своєї сім'ї або в комунальній квартирі. Перелік таких захворювань затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я;

3) не мають житла (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, вихованці дитячих будинків, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей — після набуття повної цивільної дієздатності, бездомні, безпритульні, постраждалі від стихійного лиха);

4) наймають житло у приватному житловому фонді не менше п'яти років;

5) проживають у гуртожитку не менше п'яти років;

6) працюють на підприємстві, в установі, організації і користуються службовим житлом не менше п'яти років;

7) проживають в аварійному, ветхому житлі або в квартирі, що не відповідає санітарним та/або будівельним нормам, незалежно від терміну проживання;

8) проживають в одній кімнаті по дві і більше сім'ї (незалежно від родинних зв'язків), а також які є особами різної статі віком старше дев'яти років (крім подружжя).

2. Громадяни визнаються такими, що потребують поліпшення житлових умов, також з інших підстав, передбачених законом.

Стаття 19. Облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов

1. Правом прийняття на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов (далі — квартирний облік), користуються громадяни України, які відповідно до закону:

1) мають право на одержання соціального житла;

2) забезпечуються житлом за рахунок державного та комунального житлових фондів;

3) мають право на одержання кредитів, іншої фінансової допомоги на будівництво чи придбання житла.

2. Квартирний облік громадян може здійснюватися:

1) за місцем їх постійного проживання — органами місцевого самоврядування;

2) за місцем роботи — підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності за рішенням їх органів управління.

Порядок ведення квартирного обліку громадян підприємствами, установами, організаціями встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Умови взяття на квартирний облік громадян, які залишили роботу на підприємствах, в установах, організаціях у зв'язку з виходом на пенсію або в разі захворювання, що перешкоджає подальшій роботі, визначаються колективним договором.

Взяття громадян на квартирний облік здійснюється на підставах, передбачених статтею 18 цього Кодексу.

Списки громадян, прийнятих на квартирний облік, підлягають оприлюдненню.

3. У разі смерті громадянина, який перебував на квартирному обліку, за членами його сім'ї, які перебували на квартирному обліку разом з ним, зберігається право подальшого перебування на цьому обліку в разі, якщо сім'я після смерті заявника не втратила права на поліпшення житлових умов. Таке ж право зберігається за членами сім'ї громадянина, який перебував на обліку і був знятий з обліку на підставах, зазначених у п. 3 ч. 1 ст. 21 цього Кодексу в разі, якщо сім'я і надалі потребує поліпшення житлових умов.

У разі ліквідації підприємств, установ, організацій або скорочення чисельності працівників за особами, які перебували на квартирному обліку, та членами їхніх сімей зберігається право подальшого перебування на цьому обліку за місцем проживання в органах місцевого самоврядування.

4. Громадяни, які штучно погіршили свої житлові умови внаслідок обміну, продажу або іншого відчуження займаного ними житла, навмисного його зіпсуття чи зруйнування, зміни місця проживання (крім випадків одруження та/або об'єднання сім'ї), не беруться на квартирний облік протягом п'яти років після такого погіршення житлових умов.

5. Особи, прийняті на квартирний облік до набрання чинності цим Кодексом, мають право на включення до списків на одержання соціального житла за умови додержання вимог ст. 48 цього Кодексу.

6. Після набрання чинності цим Кодексом громадяни, які потребують поліпшення житлових умов відповідно до ст. 18 цього Кодексу, але не мають права на отримання соціального житла, визначеного частиною другою статті 48 цього Кодексу, мають право на включення до списків на одержання кредитів на будівництво чи придбання житла відповідно до закону.

Стаття 20. Черговість поліпшення житлових умов громадян

1. Надання громадянам, які перебувають на квартирному обліку, житла з житлового фонду соціального та/або загального призначення здійснюється з урахуванням черговості в порядку, встановленому законодавством.

Черговість надання громадянам житлових приміщень визначається за часом взяття на квартирний облік.

2. Незалежно від перебування на квартирному обліку житлові приміщення поза чергою надаються громадянам, якщо їх житло:

1) стало непридатним для проживання внаслідок надзвичайної ситуації;

2) підлягає знесенню через аварійний стан;

3) підлягає знесенню або виключенню із складу житлового фонду з мотивів суспільної необхідності.

3. Поза чергою житло надається громадянам, які перебувають на квартирному обліку, якщо вони є:

1) інвалідами війни та особами, прирівняними до них законом, протягом двох років з дня взяття на квартирний облік, а з них інвалідам I групи з числа учасників бойових дій на території інших держав протягом року;

2) особами, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», — протягом двох років з дня взяття на квартирний облік;

3) колишніми малолітніми (яким на момент ув'язнення не виповнилося 14 років) в'язнями концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового

тримання, які визнані інвалідами від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин;

4) дружинами (чоловіками) померлих жертв нацистських переслідувань, визнаних за життя інвалідами від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге;

5) особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, категорії 1, — протягом року з дня подання заяви;

6) особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, категорії 2;

7) дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, після завершення перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування над такими дітьми та в разі відсутності в таких дітей права на житло, а також особами з їх числа, протягом місяця надається упоряджене соціальне житло;

8) дітьми-інвалідами, що не мають батьків або батьки яких позбавлені батьківських прав і проживають в установах соціального захисту населення, після досягнення повноліття;

9) громадянами, незаконно засудженими і згодом реабілітованими, в разі не можливості повернення житлового приміщення, займаного ними раніше.

Випускники професійно-технічних та вищих навчальних закладів, які були направлені підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності на навчання за їх замовленням і на час закінчення навчального закладу не мають іншого житла, можуть забезпечуватися такими підприємствами, установами, організаціями житлом із фондів загального або спеціального призначення відповідно до умов договору

4. У першу чергу житло надається громадянам, які перебувають на квартирному обліку:

1) учасникам бойових дій та особам, прирівняним до них законом, а з них учасникам бойових дій, які дістали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях чи при виконанні обов'язків військової служби, — протягом двох років з дня взяття на квартирний облік;

2) учасникам війни та особам, прирівняним до них законом;

3) інвалідам I і II груп;

4) особам, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною;

5) Героям України, Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, а також особам, нагородженим орденами Слави, Трудової Слави, «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР» усіх трьох ступенів, чотирма і більше медалями «За відвагу»;

6) колишнім неповнолітнім (яким на момент ув'язнення не виповнилося 16 років) в'язням концентраційних таборів, гетто, інших місць примусового тримання, створених фашистською Німеччиною та її союзниками в період Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни, а також дітям, які народилися у зазначених місцях примусового тримання їх батьків;

7) колишнім в'язням концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання в період Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни; особам, які були насильно вивезені на примусові роботи на територію Німеччини або її союзників, що перебували у стані війни з колишнім Союзом РСР, або на території окупованих Німеччиною інших держав; дітям партизанів, підпільників, інших учасників боротьби з націонал-соціалістським режимом у тилу ворога, яких у зв'язку з патріотичною діяльністю їх батьків було піддано репресіям, фізичним розправам, гонінням;

8) особам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;

9) громадянам, які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань за переліком, що затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я;

10) сім'ям та одиноким матерям і батькам, які мають трьох і більше дітей, а також у разі народження близнюків;

11) сім'ям, які мають дитину-інваліда віком до 16 років або інваліда з дитинства I чи II групи;

12) звільненим у запас або у відставку офіцерам і військовослужбовцям Збройних Сил України та інших військових формувань, які проходили службу за контрактом або перебували на кадровій військовій службі;

13) сім'ям осіб, які загинули під час виконання службових чи громадських обов'язків (у тому числі під час рятування життя людини) або на виробництві;

14) особам, які одержали на виробництві травму або професійне захворювання, у зв'язку з чим не можуть проживати в одній кімнаті, гуртожитку з іншими особами. Питання про першочергове надання житла вирішується на підставі медичного висновку в разі, якщо це передбачено колективним договором.

Стаття 21. Зняття громадян з квартирного обліку

1. Громадяни знімаються з квартирного обліку в разі:

1) втрати права на поліпшення житлових умов, у тому числі права на отримання соціального житла;

2) поліпшення житлових умов, унаслідок якого відпала потреба в одержанні іншого житла;

3) виїзду на постійне проживання до іншого населеного пункту, якщо інше не встановлено законом;

4) припинення трудових відносин з підприємством, установою, організацією особою, яка перебуває на квартирному обліку за місцем роботи відповідно до статті 19 цього Кодексу;

5) подання неправдивих відомостей, які стали підставою для взяття на квартирний облік, або здійснення неправомірних дій посадовими особами при взятті на квартирний облік.

2. Зняття з квартирного обліку здійснюється органом, який прийняв рішення про взяття громадянина на квартирний облік.

3. Рішення про зняття з квартирного обліку за місцем проживання і за місцем роботи приймається із зазначенням підстав зняття з обліку і видачею громадянину копії відповідного рішення протягом 15 днів після його прийняття.

Рішення про зняття з квартирного обліку може бути оскаржено в судовому порядку.

4. Не знімаються з квартирного обліку народні депутати України, які перейш ли на постійну роботу у Верховну Раду України, і члени їхніх сімей за місцем по передньої роботи чи постійного проживання.

Стаття 22. Норма загальної площі та розмір житлового приміщення, що надається громадянам у державному та комунальному житлових фондах

1. Житлове приміщення в державному та комунальному житлових фондах загального призначення надається громадянам у межах норми загальної площі, яка встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Загальна площа квартири визначається як сумарна площа житлових кімнат і підсобних приміщень з урахуванням площі лоджій, балконів і терас, веранд та холодних комор.

Житлове приміщення може бути надано з перевищенням встановленої норми загальної площі, якщо це однокімнатна квартира, а також особам, які мають право на додаткову житлову площу відповідно до законодавства.

Житлова площа квартири визначається як площа житлових приміщень, в яких згідно з діючими санітарними, будівельними, протипожежними та іншими нормами можливе обладнання спальних місць.

2. Надання громадянам соціального житла проводиться за нормою, встановленою Кабінетом Міністрів України.

3. Житло, що будується чи придбавається повністю за власні кошти, за площею не обмежується.

4. Площа житла, яке збудоване або придбавається на умовах кредиту, отриманого у відповідному державному фонді, визначається положенням про цей фонд.

5. Не допускається заселення однієї кімнати особами різної статі віком старше дев'яти років (крім подружжя).

Кімната — житлове приміщення, обмежене стінами від підлоги до стелі, у квартирі, житловому будинку, яке має вихід у місця загального користування і в якому згідно з діючими санітарними нормами можливе обладнання спальних місць.

6. Особам похилого віку, а за висновками лікувально-профілактичного закла ду також відповідним категоріям інвалідів і хворих житло надається на їх прохан ня на нижніх поверхах або в будинках, обладнаних ліфтами.

Стаття 23. Умови переселення наймачів та власників житлових приміщень при реалізації інвестиційних проектів з реконструкції кварталів (мікрорайонів) житлової забудови

1. Реалізація інвестиційних проектів з реконструкції кварталів (мікрорайонів) житлової забудови може здійснюватися з викупом земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності або без такого викупу.

Реалізація інвестиційних проектів з реконструкції кварталів (мікрорайонів) житлової забудови, пов'язана з викупом земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності, здійснюється відповідно до цього Кодексу, земельного та цивільного законодавства.

Реалізація інвестиційних проектів з реконструкції кварталів (мікрорайонів) житлової забудови без викупу земельних ділянок здійснюється відповідно до цього Кодексу та цивільного законодавства на підставі результатів обстеження житлових будинків (їх частин), квартир.

Правові, економічні, соціальні та організаційні засади проведення реконструкції кварталів (мікрорайонів) житлової забудови регулюються окремим законом.

2. При реалізації інвестиційних проектів з реконструкції кварталів (мікро районів) житлової забудови, передбаченої генеральним планом відповідного населеного пункту, мають бути виконані такі умови переселення наймачів та власників житлових приміщень:

1) рішення органу місцевого самоврядування про реалізацію проекту реконструкції має бути оприлюднене в засобах масової інформації протягом одного місяця з дня його прийняття, але не пізніше ніж за рік до початку реалізації проекту;

2) усі власники і наймачі, які проживають у житлі, що знаходиться в межах кварталів (мікрорайонів) реконструкції, мають бути письмово попереджені про вилучення житла для реалізації інвестиційного проекту. Порядок письмового попередження встановлюється Кабінетом Міністрів України;

3) власнику житла за його згодою повинно бути запропоновано в межах кварталів (мікрорайонів) реконструкції або в межах суміжних з ними кварталів

(мікрорайонів) інше упоряджене житло, передбачене частиною третьою цієї статті.

3. Наймачеві повинно бути запропоновано інше упоряджене житло відповідно до цього Кодексу, цивільного законодавства та умов договору найму житла. Надаване наймачеві інше упоряджене житло повинно знаходитись у межах кварталів (мікро районів) реконструкції або в межах суміжних з ними кварталів (мікрорайонів).

Громадянам, які займали окрему квартиру, повинно бути надано окрему квартиру. Якщо наймач займав більш як одну кімнату, йому надається житлове приміщення, яке складається з того ж числа кімнат, незалежно від числа осіб, які проживали в цьому житловому приміщенні. За розміром житлове приміщення має бути не меншим за те, яке займав наймач, але у межах норм, визначених ч. 1 ст. 22 цього Кодексу. У разі відсутності можливості надати таке ж за площею житло наймачу має бути запропоновано житло більшої площі.

Якщо наймач або члени його сім'ї, які постійно проживають разом з ним, мають право на додаткову житлову площу і фактично користуються нею, житлове приміщення надається з урахуванням норми додаткової житлової площі.

4. Переселення наймача, яке здійснюється відповідно до рішення органу місцевого самоврядування про реалізацію проекту реконструкції, не відноситься до поліпшення житлових умов і не тягне за собою зобов'язань щодо надання жит ла відповідно до норм, визначених ч. 1 ст. 22 цього Кодексу.

5. Спори щодо переселення вирішуються в суді.

Стаття 24. Органи, що надають житло

1. Житло в будинках комунального житлового фонду надається громадянам органом, уповноваженим на це органами місцевого самоврядування.

2. Житло в будинках державного житлового фонду надається громадянам за рішенням адміністрації підприємства, установи, організації відповідно до умов колективної угоди.

Адміністрація підприємства, установи, організації визначає кількість житла для надання особам, які перебувають на квартирному обліку на цьому підприємстві, в установі, організації, позачергово, у першу чергу та в порядку загальної черги і оприлюднює це рішення протягом п'яти робочих днів з дня прийняття такого рішення.

3. Житло в будинках приватного житлового фонду надається громадянам влас никами цього житла або уповноваженими ними органами на підставі договорів найму, які підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законом.

Стаття 25. Право громадян України на приватизацію житла державного та комунального житлових фондів

1. Громадяни України, які користуються на умовах договору найму житлом державного та комунального житлових фондів загального призначення, мають право на приватизацію займаного житла.

2. Житло з житлового фонду загального призначення, побудоване після набрання чинності цим Кодексом за рахунок коштів державного бюджету, підлягає приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду».

3. Житло з житлового фонду загального призначення, побудоване після набрання чинності цим Кодексом за рахунок коштів місцевого бюджету, може бути передано у власність наймача шляхом безоплатної приватизації або шляхом викупу. Рішення про єдину для всіх членів територіальної громади форму приватизації на території населеного пункту приймає відповідна рада за наслідками громадських слухань.

4. Громадяни, які мають житло у приватній власності і перебувають на квартирному обліку, у разі одержання житла з державного або комунального житлових фондів на всіх членів сім'ї в межах норми, передбаченої частиною першою ст. 22 цього Кодексу, зобов'язані передати безоплатно власне житло органу, який здійснює поліпшення житлових умов. Одержане на цих умовах житло може бути об'єктом приватизації.

5. Громадяни, які мають приватне житло, право власності на яке набуто на законних підставах, вправі передати його безоплатно Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям, виконавчим органам сільських, селищних, міських рад, а також підприємствам, установам, організаціям (за їх згодою). У таких громадян залишається право володіння та користування цим житлом на умовах договору найму з новим власником.

Стаття 26. Повернення приватизованого житла

1. Громадянин, який проживає в житловому приміщенні, придбаному у власність у порядку приватизації, за умови, що це житло є в нього єдиним для проживання, вправі передати належне йому на праві власності і вільне від обтяжень та обмежень житлове приміщення власнику житлового фонду чи уповноваженій ним особі на умовах, установлених відповідним договором, за згодою всіх повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з ним, а власник житлового фонду чи уповноважена ним особа приймає (у разі відсутності спору) житло у власність і укладає із зазначеним громадянином договір найму в установленому законом порядку.

2. Громадянин, який повернув приватизоване ним житло, вважається таким, що не використав своє право на приватизацію.

ЗАКОН УКРАЇНИ

від 12 січня 2006 р. № 3334-IV

Про житловий фонд соціального призначення

Цей Закон визначає правові, організаційні та соціальні засади державної політики щодо забезпечення конституційного права соціально незахищених верств населення України на отримання житла.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення основних термінів і понять

У цьому Законі основні терміни і поняття вживаються в такому значенні:

житловий фонд соціального призначення — сукупність соціального житла, що надається громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту;

соціальне житло — житло всіх форм власності (крім соціальних гуртожитків) із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк;

соціальний гуртожиток — соціальне житло, яке надається громадянам України на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання;

соціальний квартирний облік — облік громадян України, які користуються правом на соціальне житло і перебувають у черзі на його отримання;

спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів — установа соціального обслуговування, яка крім приміщень для проживання включає комплекс служб соціально-побутового призначення та медичного обслуговування;

спеціалізований будинок для бідних та безпритульних — установа соціального обслуговування, яка створюється з метою повного забезпечення бідних та безпритульних громадян приміщеннями для проживання, їжею, передбаченою законодавством медичною, правовою, соціальною, психологічною та побутовою допомогою, допомогою щодо працевлаштування;

тимчасовий притулок для дорослих — установа соціального обслуговування, яка створюється з метою безоплатного забезпечення громадян без визначеного місця проживання тимчасовим житлом, їжею, передбаченою законодавством грошовою, медичною, правовою, соціальною, психологічною та побутовою допомогою, а також сприяння таким громадянам у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні.

Стаття 2. Право на соціальне житло

1. Відповідно до Конституції України кожен має право на житло. Громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту, соціальне житло надається безоплатно.

2. Користування соціальним житлом є платним. Плата за соціальне житло, визначена ст. 28 цього Закону, складається з плати, яка вноситься безпосередньо наймачем, та державної допомоги, що надається відповідно до закону.

3. Соціальне житло надається органами місцевого самоврядування.

Стаття 3. Житло з житлового фонду соціального призначення

1. До житла з житлового фонду соціального призначення належать:

1) квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, які надаються громадянам у порядку черги на одержання соціального житла;

2) жилі приміщення у соціальних гуртожитках, які надаються громадянам на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання.

2. Соціальні гуртожитки створюються органами місцевого самоврядування відповідно до пунктів 1-4, 6, 8 ч. 1 ст. 5 цього Закону і перебувають у комунальній власності.

Типове положення про соціальний гуртожиток затверджується Кабінетом Міністрів України.

3. Соціальне житло використовується лише за призначенням відповідно до правил утримання жилих будинків.

4. Соціальне житло має відповідати архітектурно-планувальним, технічним нормам і санітарно-гігієнічним вимогам, установленим державними будівельними нормами щодо такого житла, та бути придатним для проживання.

5. Соціальне житло не підлягає піднайму, бронюванню, приватизації, продажу, даруванню, викупу та заставі.

6. Надання громадянам квартир, садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення та жилих приміщень у соціальних гуртожитках проводиться за нормою, встановленою органом місцевого самоврядування, який надає соціальне житло але не менше мінімальної норми, яка встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 4. Об'єкти та суб'єкти правовідносин, пов'язаних із формуванням і використанням житлового фонду соціального призначення

1. Об'єктами правовідносин щодо формування і використання соціального житла є жилі приміщення для надання громадянам України, які потребують соціального захисту, відповідно до цього Закону.

2. Суб'єктами правовідносин щодо формування і використання соціального житла є:

1) громадяни України, які відповідно до законодавства визнані такими, що потребують соціального захисту та мають право на отримання соціального житла;

2) органи виконавчої влади;

3) органи місцевого самоврядування;

4) юридичні та фізичні особи.

Стаття 5. Формування житлового фонду соціального призначення

1. Житловий фонд соціального призначення формується органами місцевого самоврядування шляхом:

1) будівництва нового житла;

2) реконструкції існуючих жилих будинків, а також переобладнання нежилих будинків у жилі;

3) отримання житла, переданого в дар органам місцевого самоврядування українськими та іноземними юридичними та фізичними особами, міжнародними громадськими організаціями;

4) передачі в комунальну власність житла, вилученого на підставі судових рішень або визнаного в установленому законом порядку безхазяйним або відумерлим;

5) передачі забудовниками місцевим радам частки жилої площі в новозбудованих будинках на підставах, передбачених законодавством;

6) передачі з державної в комунальну власність соціального житла, побудованого за рахунок коштів державного бюджету;

7) використання на договірних засадах приватного житлового фонду;

8) набуття права власності на житло на інших підставах, не заборонених законом.

2. Передача житла з житлового фонду соціального призначення до інших жит лових фондів, визначених законом, не допускається.

Стаття 6. Повноваження Кабінету Міністрів України у житловій сфері щодо соціального житла

1. До повноважень Кабінету Міністрів України у житловій сфері щодо соціального житла належить:

1) забезпечення реалізації державної політики у цій сфері;

2) розроблення загальнодержавної програми розвитку соціального житла та здійснення контролю за її виконанням;

3) координація діяльності центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій у цій сфері;

4) здійснення інших повноважень у цій сфері відповідно до закону.

Стаття 7. Повноваження центрального органу виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства

1. Центральний орган виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства у житловій сфері щодо соціального житла:

1) готує пропозиції щодо державної житлової, науково-технічної та економічної політики формування і утримання житлового фонду соціального призначення;

2) організовує в межах своїх повноважень розроблення і реалізацію загальнодержавної та місцевих програм розвитку соціального житла;

3) здійснює нормативно-методичне забезпечення формування і утримання соціального житла;

4) здійснює інші повноваження у цій сфері відповідно до закону.

Стаття 8. Повноваження місцевих державних адміністрацій

1. Місцеві державні адміністрації відповідно до закону:

1) забезпечують виконання державної політики з питань формування й утримання житлового фонду соціального призначення та здійснюють контроль за її реалізацією;

2) беруть участь у розробленні загальнодержавної програми розвитку соціального житла;

3) забезпечують спільно з відповідними органами місцевого самоврядування виконання затверджених загальнодержавної та місцевих програм розвитку соціального житла;

4) здійснюють інші повноваження у цій сфері відповідно до закону

Стаття 9. Повноваження органів місцевого самоврядування

1. Органи місцевого самоврядування відповідно до закону:

1) створюють за рахунок коштів місцевих бюджетів, інших джерел фінансування житловий фонд соціального призначення;

2) здійснюють управління житловим фондом соціального призначення, організовують його належне обслуговування та ремонт, упорядкування та утримання прибудинкових територій;

3) здійснюють контроль за використанням соціального житла за призначенням, визначають виконавця житлових та комунальних послуг у порядку, встановленому законом, вживають заходів щодо забезпечення збереження житлового фонду соціального призначення незалежно від форми власності;

4) встановлюють плату за соціальне житло відповідно до статті 28 цього Закону;

5) приймають рішення про проведення реконструкції, капітального ремонту, переобладнання нежилих будинків у жилі або знесення непридатних для проживання жилих будинків з житлового фонду соціального призначення;

6) забезпечують пристосування жилих будинків до потреб інвалідів та дітей-інвалідів, які мешкають у них, шляхом обладнання спеціальними засобами і пристосуваннями під'їздів, сходових клітин та житла, займаного інвалідами чи сім'ями, в яких є інваліди та/або діти-інваліди;

7) ведуть облік громадян, які мають право на отримання квартир, садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення, приймають рішення про надання цим громадянам соціального житла на підставах і в порядку, визначених законом;

8) ведуть щорічний моніторинг сукупного доходу громадян, які перебувають на соціальному квартирному обліку або вже отримали таке житло;

9) укладають та розривають договори найму соціального житла;

10) затверджують у межах своїх повноважень місцеві програми розвитку соціального житла, здійснюють контроль за їх виконанням;

11) здійснюють інші повноваження у цій сфері відповідно до закону

Розділ II
ОБЛІК ГРОМАДЯН, ЯКІ МАЮТЬ ПРАВО НА ОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА

Стаття 10. Підстави виникнення у громадянина права взяття на соціальний квартирний облік

1. Соціальний квартирний облік здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування за місцем проживання громадян, які мають право на

отримання квартир, садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення, після набуття ними повної цивільної дієздатності відповідно до закону.

2. Правом взяття на соціальний квартирний облік користуються громадяни України:

а) для яких таке житло є єдиним місцем проживання або які мають право на поліпшення житлових умов відповідно до закону;

б) середньомісячний сукупний дохід яких за попередній рік з розрахунку на одну особу в сумі менший від величини опосередкованої вартості найму житла в даному населеному пункті та прожиткового мінімуму, встановленого законодав ством.

При визначенні середньомісячного сукупного доходу враховується вартість майна, що знаходиться у власності громадянина та членів його сім'ї на момент взяття на соціальний квартирний облік.

Порядок врахування вартості майна, що знаходиться у власності громадянина та членів його сім'ї, та порядок визначення величини опосередкованої вартості найму житла в населеному пункті затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Правом взяття на соціальний квартирний облік також користуються мешканці тимчасових притулків для дорослих, громадяни, які мають право на соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

3. Перебування громадянина на соціальному квартирному обліку не є підставою для відмови йому у взятті на квартирний облік або зняття з квартирного обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов, чи обліку осіб, які мають право на отримання житла (пільгових кредитів на будівництво і придбання житла) за державними житловими програмами для окремих категорій громадян, визначених законодавством.

4. Порядок взяття громадян на соціальний квартирний облік, їх перебування на такому обліку та зняття з нього затверджується Кабінетом Міністрів України.

5. Надання громадянам житла з житлового фонду соціального призначення здійснюється за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування. Таке рішення є підставою для укладення відповідного договору найму соціального житла.

Договір найму соціального житла діє до моменту виникнення обставин, за яких наймач соціального житла втрачає право на користування таким житлом.

У договорі найму соціального житла обов'язково зазначається вичерпний перелік підстав для припинення дії такого договору, визначених цим Законом.

Стаття 11. Право позачергового отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення

1. Право позачергового отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення, за наявності в них права на отримання такого житла, мають:

1) інваліди війни та особи, прирівняні до них законом, — протягом двох років з дня взяття на соціальний квартирний облік, а з них інваліди I групи з числа учасників бойових дій на території інших держав — протягом року;

2) особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», — протягом двох років з дня взяття на соціальний квартирний облік;

3) колишні малолітні (яким на момент ув'язнення не виповнилося 14 років) в'язні концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання, які

визнані інвалідами від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин;

4) дружини (чоловіки) померлих жертв нацистських переслідувань, визнаних за життя інвалідами від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге;

5) особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, кате горії 1, — протягом року з дня взяття на соціальний квартирний облік;

6) особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, категорії 2;

7) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, після завершення перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування над такими дітьми та в разі відсутності в таких дітей права на житло, а також особи з їх числа при завершенні ними строкової служби у Збройних Силах України або при поверненні їх з установ, які виконують покарання у вигляді позбавлення волі, — протягом місяця;

8) діти-інваліди, які не мають батьків або батьки яких позбавлені батьківських прав і які проживають в установах соціального захисту населення, після досягнення повноліття;

9) громадяни, незаконно засуджені і згодом реабілітовані, в разі неможливості повернення жилого приміщення, займаного ними раніше;

10) громадяни, житло яких визнане в установленому порядку непридатним для проживання або не підлягає ремонту та реконструкції;

11) громадяни, з якими органом місцевого самоврядування було розірвано договір найму соціального житла на підставі, визначеній частиною шостою статті 20 цього Закону, але протягом наступних трьох років з дня розірвання договору у них знов виникло таке право.

Стаття 12. Право першочергового отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення

1. Право першочергового отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення, за наявності в них права на отримання такого житла, мають:

1) учасники бойових дій та особи, прирівняні до них законом, а з них учасники бойових дій, які дістали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях чи при виконанні обов'язків військової служби, — протягом двох років з дня взяття на соціальний квартирний облік;

2) учасники війни та особи, прирівняні до них законом;

3) інваліди I і II груп;

4) особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною;

5) Герої України, Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної Праці, а також особи, нагороджені орденами Слави, Трудової Слави, «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР» усіх трьох ступенів, чотирма і більше медалями «За відвагу»;

6) колишні неповнолітні (яким на момент ув'язнення не виповнилося 16 років) в'язні концентраційних таборів, гетто, інших місць примусового три мання, створених фашистською Німеччиною та її союзниками в період Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни, а також діти, які народилися в зазна чених місцях примусового тримання їх батьків;

7) колишні в'язні концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання в період Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни; особи, які були насильно вивезені на примусові роботи на територію Німеччини або її союз ників, що перебували у стані війни з колишнім Союзом РСР, або на території

окупованих Німеччиною інших держав; діти партизанів, підпільників, інших учасників боротьби з націонал-соціалістським режимом у тилу ворога, яких у зв'язку з патріотичною діяльністю їх батьків було піддано репресіям, фізичним розправам, гонінням;

8) особи, реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;

9) громадяни, які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань за переліком, що затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я;

10) сім'ї та одинокі матері й батьки, які мають трьох і більше дітей, а також у разі народження близнюків;

11) сім'ї, які мають дитину-інваліда віком до 18 років або інваліда з дитинства I чи II групи;

12) звільнені в запас або у відставку офіцери і військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України, які проходили службу за контрактом або перебували на кадровій військовій службі;

13) сім'ї осіб, які загинули під час виконання службових чи громадських обов'язків (у тому числі під час рятування життя людини) або на виробництві;

14) особи, які одержали на виробництві травму або професійне захворювання, у зв'язку з чим не можуть проживати в одній кімнаті з іншими особами;

15) молоді сім'ї, в яких вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років, або неповні сім'ї, в яких мати (батько) віком до 35 років, одинокі молоді громадяни віком до 35 років та молоді вчені віком до 35 років;

16) сім'ї з неповнолітніми дітьми;

17) вагітні жінки;

18) особи, які втратили працездатність;

19) пенсіонери.

Стаття 13. Порядок взяття громадян на соціальний квартирний облік

1. Взяття громадян на соціальний квартирний облік здійснюється за рішенням органу місцевого самоврядування на підставі їх письмової заяви.

2. Взяття громадян на соціальний квартирний облік може здійснюватися за заявою осіб, уповноважених ними на основі письмової довіреності, завіреної в установленому законом порядку.

Взяття на соціальний квартирний облік недієздатних громадян здійснюється за заявою опікуна або органу опіки та піклування.

3. До заяви про взяття на соціальний квартирний облік додаються документи, які підтверджують обґрунтованість визнання у встановленому порядку громадя нина малозабезпеченим та таким, що потребує надання соціального житла. Ви черпний перелік таких документів встановлюється органом місцевого самовряду вання, який здійснює взяття на соціальний квартирний облік.

4. Громадянинові, який подав заяву про взяття на соціальний квартирний облік, відповідним органом місцевого самоврядування, що здійснює взяття на соціальний квартирний облік, видається розписка в одержанні документів з обов'язковим зазначенням їх переліку та дати їхнього отримання.

5. Рішення про взяття на соціальний квартирний облік або про відмову у взятті на такий облік приймається органом місцевого самоврядування, що здійснює взяття на облік, за результатами розгляду заяви та інших представлених відповідно до частини третьої цієї статті документів не пізніше тридцяти робочих днів від дня подання зазначених документів у даний орган.

6. Орган місцевого самоврядування, що прийняв рішення про взяття на соціальний квартирний облік громадянина, для якого соціальне житло є єдиним місцем проживання, одночасно, за письмовою заявою зазначеного громадянина, приймає рішення про надання йому жилого приміщення у соціальному гуртожитку протягом усього терміну його перебування на соціальному квартирному обліку.

7. Орган місцевого самоврядування, що здійснює взяття на соціальний квартирний облік, не пізніше семи робочих днів від дня прийняття рішення про взяття на соціальний квартирний облік направляє письмове повідомлення із зазначенням дати взяття на облік, виду і номера черги або підстави відмови у задоволенні заяви.

Орган місцевого самоврядування укладає з громадянином, для якого соціальне житло є єдиним місцем проживання, договір найму жилого приміщення у соціальному гуртожитку з дати взяття його на облік.

Відмова у взятті громадян на соціальний квартирний облік може бути оскаржена в судовому порядку.

Стаття 14. Особливості взяття на соціальний квартирний облік громадян без визначеного місця проживання, які мають право на отримання соціального житла

1. Громадяни без визначеного місця проживання звертаються для отримання соціального житла до органу місцевого самоврядування за місцем свого перебування.

2. У день звернення до органу місцевого самоврядування громадяни без визначеного місця проживання отримують направлення на безоплатне тимчасове (до шести місяців) проживання в тимчасовому притулку для дорослих. Відсутність у громадянина без визначеного місця проживання документів, що засвідчують особу, не може бути підставою для відмови йому органом місцевого самоврядування в наданні місця у тимчасовому притулку для дорослих.

Стаття 15. Тимчасовий притулок для дорослих

1. Тимчасові притулки для дорослих будуються (створюються) та утримуються за рахунок коштів місцевих бюджетів і перебувають у комунальній власності.

2. Архітектурно-планувальні, технічні норми та санітарно-гігієнічні вимоги до тимчасових притулків для дорослих визначаються державними будівельними нормами.

3. У разі відсутності у мешканця тимчасового притулку для дорослих документів, що посвідчують особу, та актів громадянського стану відповідний орган місцевого самоврядування протягом двох місяців з дня надання йому жилого приміщення в тимчасовому притулку для дорослих забезпечує відновлення втрачених громадянином документів за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету.

4. Порядок відновлення документів для мешканців тимчасових притулків для дорослих затверджується Кабінетом Міністрів України.

5. Після отримання документів, що посвідчують особу, та актів громадянського стану мешканець тимчасового притулку для дорослих звертається до органу місцевого самоврядування із заявою щодо взяття його на соціальний квартирний облік відповідно до ст. 13 цього Закону.

6. Громадянин без визначеного місця проживання може бути виселений з тимчасового притулку для дорослих:

1) за власним бажанням;

2) у разі одержання жилого приміщення у соціальному гуртожитку або квартири чи садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення;

3) за рішенням суду.

Стаття 16. Порядок ведення органом місцевого самоврядування соціального квартирного обліку громадян

1. Списки громадян для отримання соціального житла в порядку загальної черги, першочергово або позачергово розміщуються окремо та підлягають оприлюдненню.

2. Поряд із списками, зазначеними у частині першій цієї статті, розміщується порядок надання соціального житла.

3. Орган місцевого самоврядування проводить щорічний моніторинг доходів громадян, які перебувають на соціальному квартирному обліку, та членів їх сімей за попередній рік.

Порядок проведення щорічного моніторингу доходів громадян, які перебувають на соціальному квартирному обліку, та членів їх сімей затверджується Кабінетом Міністрів України.

4. У разі якщо середньомісячний сукупний дохід громадянина, який перебу ває на соціальному квартирному обліку, та членів його сім'ї за попередні два ро ки поспіль з розрахунку на одну особу змінився і став вищий за величину опосе редкованої вартості найму житла в даному населеному пункті, передбачену пунктом «б» ч. 2 ст. 10 цього Закону, та прожитковий мінімум, така зміна є під ставою для зняття зазначеного громадянина з соціального квартирного обліку.

Зняття із соціального квартирного обліку громадянина, який на підставі договору найму проживає у соціальному гуртожитку, є підставою для розірвання такого договору найму.

5. За громадянином, який перебував на соціальному квартирному обліку і був знятий з такого обліку на підставі, визначеній частиною четвертою цієї статті, протягом наступних трьох років з дня зняття з обліку зберігається право поновлення в черзі за його номером у цій черзі за умови відновлення права такого громадянина на отримання соціального житла відповідно до частини другої ст. 10 цього Закону.

6. Громадяни, які відповідно до умов, визначених частиною другою ст. 10 цього Закону, втратили право перебувати на соціальному квартирному обліку, за їх згодою можуть бути включені до списків осіб на одержання державних цільових довгострокових кредитів на будівництво чи придбання житла.

Положення про державні цільові довгострокові кредити на будівництво чи придбання житла затверджується Кабінетом Міністрів України.

7. Соціальний квартирний облік громадян, встановлення черговості, а також розподіл жилої площі здійснюються під громадським контролем відповідно до ст. 17 цього Закону з додержанням гласності.

Стаття 17. Громадський контроль за розподілом соціального житла

1. Громадський контроль за розподілом соціального житла здійснюється наглядовою радою.

2. Наглядова рада формується за принципом рівного представництва від органу місцевого самоврядування, який веде соціальний квартирний облік і здійснює надання соціального житла, громадських організацій, у статутній діяльності яких передбачено сприяння громадянам, які потребують соціального захисту, та представників підприємств, установ, організацій різних форм власності.

3. Порядок формування та діяльності наглядової ради визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 18. Підстави для відмови у взятті громадянина на соціальний квартирний облік

3. Договір найму соціального житла укладається між органом місцевого самоврядування або уповноваженим ним органом і наймачем або уповноваженою ним особою.

4. У договорі найму соціального житла мають бути вказані особи, які проживатимуть разом із наймачем. Ці особи набувають рівних з наймачем прав та обов'язків щодо користування соціальним житлом.

Наймач соціального житла вправі в установленому порядку за письмовою згодою всіх членів сім'ї, які проживають разом з ним, вселити в займане ним жиле приміщення свою дружину, своїх дітей, батьків. На вселення до батьків їх неповнолітніх дітей зазначеної згоди не потрібно.

5. Орган місцевого самоврядування, який надав соціальне житло, проводить щорічний моніторинг доходів наймача та членів його сім'ї, які проживають разом з ним, за попередній рік.

Порядок проведення щорічного моніторингу доходів наймача соціального житла та членів його сім'ї, які проживають разом з ним, затверджується Кабінетом Міністрів України.

6. У разі якщо середньомісячний сукупний дохід наймача квартири або садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення та членів його сім'ї за попередні два роки поспіль з розрахунку на одну особу змінився і став вищий за величину опосередкованої вартості найму житла в даному населеному пункті, передбачену пунктом «б» частини другої статті 10 цього Закону, та прожитковий мінімум, така зміна є підставою для розірвання договору найму соціального житла.

7. У разі розірвання договору найму соціального житла наймач та члени його сім'ї, які проживають разом з ним, зобов'язані протягом трьох місяців з дня розірвання такого договору добровільно звільнити надане жиле приміщення. У разі незгоди добровільно звільнити жиле приміщення наймач та члени його сім'ї можуть бути виселені за рішенням суду.

8. Громадянин, з яким органом місцевого самоврядування було розірвано договір найму квартири або садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення на підставі, визначеній частиною шостою цієї статті, протягом наступних трьох років з дня розірвання договору має право на включення його до списків на позачергове отримання квартири або садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення за умови відновлення права такого громадянина на отримання соціального житла.

9. Договір найму соціального житла може бути розірваний на вимогу наймача. На вимогу наймодавця договір найму соціального житла може бути розірваний лише за рішенням суду.

10. Форма типового договору найму соціального житла затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 21. Предмет договору найму жилого приміщення з житлового фонду соціального призначення

1. Предметом договору найму соціального житла є квартира або садибний (одноквартирний) жилий будинок чи жиле приміщення в соціальному гуртожитку, а також перелік житлово-комунальних послуг, які надаватимуться наймачу відповідно до договору найму соціального житла.

2. Предметом договору найму соціального житла не можуть бути допоміжні приміщення в багатоквартирному жилому будинку.

3. Наймач може укладати окремі договори на отримання додаткових житлово-комунальних послуг, що не включені до договору найму соціального житла.

4. Мешканцям тимчасових притулків для дорослих за їх згодою може бути на дане жиле приміщення за договором найму соціального житла або приміщення у спеціалізованому будинку для бідних та безпритульних.

Порядок створення спеціалізованого будинку для бідних та безпритульних і положення про такий будинок затверджуються Кабінетом Міністрів України.

5. Інвалідам та людям похилого віку за їх згодою може бути надана за договором найму квартира або садибний (одноквартирний) жилий будинок з житлового фонду соціального призначення чи приміщення у спеціалізованому будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів.

Порядок створення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів, а також положення про такий будинок затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 22. Порядок надання громадянам квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення

1. Квартири або садибні (одноквартирні) жилі будинки з житлового фонду соціального призначення надаються громадянам, які перебувають на соціальному квартирному обліку, у порядку черговості, виходячи із часу взяття таких громадян на облік.

Право позачергового та першочергового отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення мають громадяни, визначені статтями 11 та 12 цього Закону.

2. Жилі приміщення за договором найму соціального житла надаються громадянам на підставі рішення органу місцевого самоврядування.

3. Рішення про надання жилого приміщення є підставою для укладення договору найму соціального житла.

4. При наданні квартири або садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення громадянинові, який має приватне житло, враховується площа жилого приміщення, що перебуває у приватній власності цього громадянина або членів його сім'ї, які проживають разом з ним.

Порядок надання соціального житла, а також урахування площі житла, що перебуває у приватній власності громадянина, який отримує квартиру або садибний (одноквартирний) жилий будинок з житлового фонду соціального призначення, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 23. Урахування законних інтересів громадян при наданні жилих приміщень за договором найму соціального житла

1. При наданні жилих приміщень за договором найму соціального житла заселення однієї кімнати неповнолітніми особами різної статі, за винятком подружжя, не допускається, а заселення однієї кімнати повнолітніми особами різної статі, за винятком подружжя, допускається тільки за їхньої згоди.

2. Жиле приміщення за договором найму соціального житла може бути надане з перевищенням норми жилої площі приміщення, якщо воно являє собою однокімнатну квартиру або садибний (одноквартирний) жилий будинок чи призначене для вселення громадян, які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань за переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

3. Особам похилого віку, багатодітним сім'ям з неповнолітніми дітьми та відповідним категоріям інвалідів і хворих за висновком лікувально-профілактичного закладу та на їх прохання жилі приміщення надаються на нижніх поверхах або в будинках з ліфтами.

4. Соціальне житло має бути обладнане засобами безперешкодного доступу для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Стаття 24. Права та обов'язки наймодавця жилого приміщення за договором найму соціального житла

1. Наймодавець жилого приміщення за договором найму соціального житла має право вимагати від наймача:

1) своєчасного внесення плати за житло і надані житлово-комунальні послуги;

2) дотримання вимог правил експлуатації жилих приміщень та прибудинкової території, санітарно-гігієнічних і протипожежних правил та інших нормативно-правових актів у сфері житлово-комунальних послуг;

3) своєчасно вживати заходів щодо усунення виявлених неполадок, пов'язаних з отриманням житлово-комунальних послуг, що виникли з вини споживача;

4) доступу у приміщення, будинки і споруди в порядку, визначеному законом і договором, для ліквідації аварій, усунення неполадок санітарно-технічного та інженерного обладнання, його встановлення і заміни, проведення технічних та профілактичних оглядів тощо.

Наймодавець жилого приміщення за договором найму соціального житла має й інші права, визначені законодавством та договором найму соціального житла.

2. Наймодавець жилого приміщення за договором найму соціального житла, якщо інше не передбачено договором з власником цього житла, зобов'язаний:

1) надати наймачу незаселене жиле приміщення, крім жилих кімнат у соціальних гуртожитках, передбачених для проживання двох і більше осіб;

2) забезпечувати своєчасне та належної якості надання житлово-комунальних послуг згідно із законодавством та умовами договору;

3) здійснювати технічне обслуговування та поточний ремонт будинку і внутрішньобудинкових інженерних мереж, вживати заходів щодо ліквідації аварійних ситуацій, усунення порушень якості послуг у терміни, встановлені договором та/або законодавством;

4) здійснювати згідно із законодавством та умовами договору капітальний ремонт будинку, що належить до житлового фонду соціального призначення, або у разі наявності в багатоквартирному жилому будинку жилих приміщень, що належать до житлових фондів різного призначення, — здійснювати регулярні внески на капітальний ремонт такого будинку;

5) сплачувати споживачу житлово-комунальних послуг відшкодування у розмірі, визначеному договором або законодавством, за перевищення нормативних термінів проведення аварійно-відновлювальних робіт;

6) вести облік і вживати заходів для задоволення вимог (претензій) споживачів житлово-комунальних послуг у зв'язку з порушенням режиму надання житлово-комунальних послуг, зміною їх споживчих властивостей та перевищенням термінів проведення аварійно-відновлювальних робіт;

7) надавати у встановленому порядку необхідну інформацію про перелік житлово-комунальних послуг, їх вартість, загальну вартість місячного платежу, структуру тарифів, норми споживання, режим надання житлово-комунальних послуг, їх споживчі властивості тощо;

8) своєчасно проводити підготовку жилого будинку і його технічного обладнання до експлуатації в осінньо-зимовий період;

9) брати участь у належному утриманні та ремонті спільного майна багатоквартирного жилого будинку, в якому перебуває передане в найм жиле приміщення;

10) здійснювати пристосування жилих будинків до потреб інвалідів та дітей-інвалідів, які мешкають у них, шляхом обладнання спеціальними засобами і при-

стосуваннями під'їздів, сходових клітин та житла, займаного інвалідами чи сім'ями, в яких є інваліди та/або діти-інваліди.

Наймодавець несе й інші обов'язки, передбачені законодавством та договором найму соціального житла.

Стаття 25. Права та обов'язки наймача жилого приміщення за договором найму соціального житла

1. Наймач жилого приміщення за договором найму соціального житла має право у встановленому порядку:

1) здійснювати, за письмовою згодою повнолітніх членів сім'ї, включаючи тимчасово відсутніх, обмін займаної квартири або садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення з іншим наймачем квартири або садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення за згодою власників цього житла;

2) вимагати від наймодавця належного утримання і своєчасного проведення капітального ремонту жилого приміщення, участі в утриманні та ремонті місць загального користування багатоквартирного жилого будинку, надання комунальних послуг, а також обладнання спеціальними засобами і пристосуваннями під'їздів, сходових клітин та жилого приміщення, якщо йому або члену його сім'ї, який проживає разом з ним, встановлено інвалідність;

3) одержувати вчасно та відповідної якості житлово-комунальні послуги в обсягах, визначених договором;

4) одержувати у встановленому порядку необхідну інформацію про перелік житлово-комунальних послуг, їх вартість, загальну вартість місячного платежу, структуру тарифу, норми споживання, режим надання послуг, їх споживчі властивості тощо;

5) на відшкодування збитків, завданих його майну та/або приміщенню, шкоди, заподіяної його життю чи здоров'ю внаслідок неналежного надання або ненадання житлово-комунальних послуг;

6) на усунення протягом строку, встановленого договором або законодавством, виявлених недоліків у наданні житлово-комунальних послуг;

7) на зменшення розміру плати за надані житлово-комунальні послуги в разі зменшення їх кількості або погіршення їх якості в порядку, визначеному договором або законодавством;

8) отримувати субсидії на житлово-комунальні послуги, користуватися пільгами з оплати житлово-комунальних послуг відповідно до законодавства;

9) на несплату вартості житлово-комунальних послуг за період тимчасової відсутності споживача та/або членів його сім'ї в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства;

10) отримувати від виконавця житлово-комунальних послуг відшкодування у розмірі, визначеному договором або законодавством, за перевищення нормативних термінів на проведення аварійно-відновлювальних робіт;

11) на перевірку кількості та якості житлово-комунальних послуг.

Наймач жилого приміщення за договором найму соціального житла має й інші права, визначені законодавством.

2. Наймач соціального житла зобов'язаний:

1) використовувати жиле приміщення за призначенням;

2) забезпечувати належне утримання жилого приміщення, не допускати безгосподарного поводження з ним;

3) підтримувати належний стан жилого приміщення, своєчасно вживати заходів щодо усунення виявлених неполадок, пов'язаних з отриманням житлово-комунальних послуг, що виникли з його вини;

4) здійснювати поточний ремонт жилого приміщення, якщо інше не встановлено договором найму соціального житла;

5) не допускати руйнувань та зміни конструкцій жилого будинку (жилого приміщення), а також проведення робіт з перепланування соціального житла та переобладнання інженерних систем;

6) за власний рахунок ремонтувати та замінювати санітарно-технічні прилади і пристрої, обладнання, що вийшли з ладу з його вини;

7) своєчасно вносити плату за житлово-комунальні послуги та користування жилим приміщенням у строки, встановлені договором або законодавством;

8) інформувати наймодавця у встановлений договором термін про зміну підстав, що дають право на одержання соціального житла за договором найму;

9) дотримувати прав та інтересів сусідів;

10) додержуватися правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій.

Наймач несе й інші обов'язки, передбачені договором найму соціального житла та законодавством.

Стаття 26. Порушення умов договору найму соціального житла

1. Порушення наймачем умов договору найму соціального житла тягне за собою:

1) письмове попередження про порушення умов договору найму соціального житла;

2) подання позову до суду про виселення з наданням іншого жилого приміщення;

3) подання позову до суду про виселення без надання іншого жилого приміщення.

2. У разі невиконання або неналежного виконання наймодавцем обов'язків щодо своєчасного проведення капітального ремонту зданого в найм жилого приміщення, допоміжних приміщень багатоквартирного жилого будинку та інженерних мереж наймач за своїм вибором вправі вимагати зменшення плати за користування займаним жилим приміщенням, допоміжними приміщеннями багатоквартирного жилого будинку або відшкодування своїх витрат на усунення недоліків жилого приміщення та/або допоміжних приміщень багатоквартирного жилого будинку, або відшкодування збитків, заподіяних неналежним виконанням чи невиконанням зазначених обов'язків наймодавця.

3. Наймодавець жилого приміщення за договором найму соціального житла, який не виконує обов'язки, передбачені житловим законодавством і договором найму соціального житла, несе відповідальність, передбачену законом.

Стаття 27. Підстави для розірвання договору найму соціального житла та виселення із соціального житла без надання іншого житла

1. Примусове виселення наймача соціального житла без надання іншого житла здійснюється виключно за рішенням суду.

2. Підставами для розірвання договору найму соціального житла та виселення із соціального житла без надання іншого житла є:

1) надання наймачу або придбання ним іншого жилого приміщення;

2) підвищення доходів наймача до рівня, який дозволяє укласти договір найму іншого жилого приміщення, що не належить до житлового фонду соціального призначення;

3) подання наймачем недостовірних даних щодо середньомісячного сукупного доходу за попередній рік, приховування реальних доходів;

4) систематичне порушення правил користування жилими приміщеннями;

5) порушення умов договору найму соціального житла після застосування до наймача заходу впливу, визначеного п. 1 ч. 1 ст. 26 цього Закону, та переселення наймача до іншого соціального житла відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 26 цього Закону;

6) інші підстави, встановлені законом.

Стаття 28. Плата за житло у житловому фонді соціального призначення

1. Плата за житло у житловому фонді соціального призначення складається з плати за:

1) найм житла;

2) утримання жилих будинків та прибудинкових територій;

3) комунальні послуги.

2. Орган місцевого самоврядування встановлює розмір плати за соціальне житло для кожного наймача такого житла індивідуально.

Порядок розрахунку плати за соціальне житло затверджується Кабінетом Міністрів України.

3. При встановленні розміру плати за соціальне житло враховуються:

1) середньомісячний сукупний дохід наймача та членів його сім'ї, які проживають разом з ним, за попередній рік з розрахунку на одну особу, вартість майна, що знаходиться у власності громадянина та членів його сім'ї, інші обставини, які безпосередньо впливають на майновий стан громадянина;

2) загальна площа житла;

3) кількість осіб, які в ньому проживають;

4) перелік отриманих житлово-комунальних послуг;

5) місце розташування жилого будинку.

4. Плата за житло із житлового фонду соціального призначення складається з плати, яка вноситься безпосередньо наймачем, та державної допомоги, що на дається відповідно до закону.

Плата за житло, яка вноситься безпосередньо наймачем соціального житла, не повинна перевищувати 20 відсотків сукупного доходу наймача та членів його сім'ї, які проживають разом з ним.

5. Органи місцевого самоврядування здійснюють перерахунок коштів на плату за капітальний ремонт соціального житла балансоутримувачу відповідного будинку пропорційно площі житлового фонду соціального призначення.

6. Умови відрахування плати на капітальний ремонт житлового фонду соціального призначення, який передається з державної власності в комунальну, визначаються договором.

Умови відрахування плати на капітальний ремонт житлового фонду соціального призначення, який створюється за кошти державного бюджету, визначаються законом.

7. Плата за соціальне житло, що перебуває у приватній власності, здійснюєть ся за угодою між власником та відповідним органом місцевого самоврядування.

Відрахування плати на капітальний ремонт житлового фонду соціального призначення, який створено за рахунок коштів юридичної або фізичної особи, здійснюється цією особою, якщо договором з органом місцевого самоврядування не передбачено інше.

8. Плата за найм соціального житла використовується органами місцевого самоврядування виключно на формування та утримання житлового фонду соціального призначення, а також на його пристосування до потреб інвалідів та дітей-інвалідів.

9. Спори щодо плати за соціальне житло вирішуються у судовому порядку.

Стаття 29. Фінансування витрат, пов'язаних з формуванням та утриманням фон ду житла соціального призначення

1. Формування житлового фонду соціального призначення здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також коштів приватних юридичних та фізичних осіб.

Порядок визначення вартості формування житлового фонду соціального призначення (крім соціальних гуртожитків) за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів шляхом будівництва нового житла, реконструкції існуючих жилих будинків, а також переобладнання нежилих будинків у жилі затверджується Кабінетом Міністрів України.

2. Кошти для формування житлового фонду соціального призначення за рахунок державного бюджету передбачаються щорічно законом про державний бюджет.

Розподіл коштів для фінансування формування житлового фонду соціального призначення за рахунок коштів державного бюджету здійснюється відповідно до затверджених загальнодержавної та місцевих програм розвитку житлового фонду соціального призначення.

Порядок розподілу коштів державного бюджету, спрямованих на розвиток житлового фонду соціального призначення, затверджується Кабінетом Міністрів України.

3. Кошти для створення житлового фонду соціального призначення за раху нок місцевих бюджетів передбачаються щорічно у відповідному бюджеті.

Обсяги необхідного фінансування формування та участі в утриманні житлового фонду соціального призначення за рахунок коштів місцевих бюджетів формуються відповідно до місцевих програм забезпечення житлом громадян, затверджених органами місцевого самоврядування.

4. Умови фінансування формування та участі в утриманні житлового фонду соціального призначення за рахунок коштів приватної юридичної або фізичної особи визначаються договором з відповідним органом місцевого самоврядування згідно із законодавством.

Формування та участь в утриманні житлового фонду соціального призначення за рахунок коштів приватної юридичної або фізичної особи здійснюються в порядку, передбаченому для благодійної діяльності, на підставі договору, укладеного з органами місцевого самоврядування.

Розділ IV ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2007 року.

2. Закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, діють у частині, що не суперечить цьому Закону.

3. Частину 2 ст. 4 Житлового кодексу Української РСР (Відомості Верховної Ради УРСР, 1983 р., додаток до № 28, ст. 573; Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 24, ст. 258) доповнити абзацом шостим такого змісту:

«квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях усіх форм власності, що надаються громадянам, які відповідно до закону потребують соціального захисту (житловий фонд соціального призначення)».

4. Кабінету Міністрів України:

1) протягом року з дня набрання чинності цим Законом розробити і внести на розгляд Верховної Ради України загальнодержавну програму розвитку соціального житла;

2) привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

3) забезпечити прийняття відповідно до своєї компетенції нормативно-правових актів, що випливають із цього Закону;

4) забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади своїх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

5. Органам місцевого самоврядування до 1 січня 2008 р. провести інвентаризацію та облік житла, яке може використовуватися як соціальне.

Додатковий матеріал до розділу «Законодавство про працю»

Проект Трудового кодексу України

(Витяг)

ТРУДОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

КНИГА ПЕРША
Загальні положення

Глава 1. Основні положення

Стаття 1. Мета і завдання Трудового кодексу України

1. Метою Трудового кодексу України є визначення основних засад реалізації передбачених Конституцією України трудових прав і гарантій працівників, створення належних умов праці, забезпечення захисту інтересів працівників і роботодавців.

2. Завданням цього Кодексу є правове регулювання відносин, визначених у ньому (трудові відносини), створення необхідних правових умов для досягнення оптимального узгодження інтересів сторін трудових відносин.

Стаття 2. Відносини, що регулюються Трудовим кодексом України

1. Цей Кодекс регулює відносини щодо: реалізації права на
працю; працевлаштування; умов праці;
організації та управління працею;
професійного навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації;
забезпечення договірного регулювання умов праці; відповідальності
роботодавців і працівників; вирішення трудових спорів;
нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства; розв'язання індивідуальних і колективних трудових спорів; інших питань, визначених цим Кодексом. **Стаття 3. Основні засади правового регулювання трудових відносин 1.** Правове регулювання трудових відносин здійснюється на засадах: 1) свободи праці, що включає право на працю, яку кожен вільно обирає або на яку вільно погоджується;

2) заборони примусової праці;

3) заборони дитячої праці;

4) заборони дискримінації у сфері праці та забезпечення особам, які зазнали такої дискримінації, права на звернення до суду про визнання факту дискримінації та її усунення, а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок дискримінації;

5) забезпечення повної зайнятості працівників та їх захисту від безробіття;

6) забезпечення права працівників і роботодавців на свободу об'єднання для захисту своїх прав та інтересів;

7) поєднання державного і договірного регулювання трудових відносин;

8) рівності прав і можливостей працівників, у тому числі тендерної рівності, шляхом забезпечення єдності та диференціації умов праці;

9) забезпечення працівникам державних гарантій у сфері праці;

10) гарантування працівникам своєчасної та в повному розмірі виплати заробітної плати, що забезпечує достатній життєвий рівень для них та їх сімей;

11) створення належних, безпечних і здорових умов праці та відпочинку;

12) створення працівникам рівних можливостей щодо їх професійного зростання, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації;

13) забезпечення права працівників на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

14) гарантування права на розв'язання індивідуальних і колективних трудових спорів, у тому числі забезпечення права працівників на страйк;

15) забезпечення судового захисту трудових прав, честі та гідності учасників трудових відносин;

16) здійснення нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства;

17) сприяння веденню колективних переговорів з метою укладання колективних договорів і угод;

18) захисту від незаконного звільнення;

19) забезпечення права працівників на участь в управлінні юридичною особою-роботодавцем.

Стаття 4. Недопущення дискримінації у сфері праці

1. Забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ-СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання.

Дискримінація за ознакою статі включає сексуальні домагання, що виражаються у формі небажаної словесної, несловесної або фізичної поведінки сексуального характеру з метою або наслідками приниження честі та гідності (створення атмосфери залякування, ворожості, приниження або образ).

2. Не вважаються дискримінацією у сфері праці передбачені цим Кодексом та законами обмеження прав і можливостей або надання переваг працівникам залежно від певних видів робіт, які стосуються віку, рівня освіти, стану здоров'я, статі, інших відповідних обставин, а також необхідності посиленого соціального та правового захисту деяких категорій осіб. Законами і статутами господарських товариств (крім акціонерних), виробничих кооперативів, фермерських господарств можуть встановлюватися переваги для їх засновників (учасників) і членів

при наданні роботи, переведенні на іншу роботу та залишенні на роботі при вивільненні.

Стаття 5. Заборона примусової праці

1. Забороняється застосування примусової праці, тобто праці, для якої особа не запропонувала добровільно своїх послуг і виконання якої вимагається від неї під погрозою покарання, застосування насильства тощо, у тому числі:

як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність або висловлювання певних політичних поглядів чи ідеологічних переконань;

з метою підтримання трудової дисципліни;

як методу мобілізації працівників та використання праці для потреб економічного розвитку;

як засобу будь-якої дискримінації;

як засобу покарання за участь у страйках.

2. Не вважається примусовою працею:

військова або альтернативна (невійськова) служба, якщо робота має суто військовий чи службовий характер;

робота, яка виконується особою за вироком чи рішенням суду за умови, що вона виконується під наглядом і контролем відповідного органу державної влади;

робота, що виконується відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан.

Стаття 6. Регулювання трудових відносин

1. Трудове законодавство регулює трудові відносини, визначені цим Кодексом.

Акти трудового законодавства обов'язкові для застосування на всій території України, якщо ними не передбачено інше.

2. Відносини, пов'язані з проходженням військової служби у Збройних Силах України та в інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, регулюються трудовим законодавством у межах, передбачених відповідними спеціальними законами.

3. Відносини, пов'язані з проходженням служби в органах внутрішніх справ, податковій міліції, Державній кримінально-виконавчій службі України, пожежній охороні, регулюються трудовим законодавством, якщо інше не передбачено спеціальними законами.

4. Законами України можуть встановлюватись особливості застосування трудового законодавства до окремих категорій працівників (державні службовці, дипломатичні працівники тощо).

5. Проходження альтернативної (невійськової) служби регулюється трудовим законодавством за винятками, передбаченими спеціальним законом.

6. Праця осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, регулюється трудовим законодавством у частині, передбаченій спеціальним законом.

Праця осіб, яким у порядку кримінального покарання чи адміністративного стягнення призначено відбуття виправних робіт, регулюється трудовим законодавством за винятками, передбаченими спеціальним законом.

7. Відносини священнослужителів та осіб, які займають виборні посади в релігійних організаціях, регулюються трудовим законодавством у випадках, якщо це передбачено статутом або іншими внутрішніми документами релігійної орга нізації.

8. Трудове законодавство не застосовується в разі, якщо:

робота виконується фізичною особою — суб'єктом підприємницької діяльності самостійно;

робота виконується членами особистого селянського господарства в цьому господарстві.

9. Трудове законодавство не застосовується (крім законодавства про охорону праці) у разі, якщо:

фізична особа виконує обов'язки члена наглядової ради акціонерного товариства, виконавчого органу господарського товариства, інших відповідних органів управління юридичних осіб, якщо ці обов'язки виконуються на інших підставах, ніж трудовий договір;

фізична особа виконує обов'язки за цивільним договором, який передбачає виконання нею певної роботи на користь іншої сторони договору.

10. У разі якщо в судовому порядку встановлено, що цивільним договором фактично регулюються трудові відносини, до них застосовуються норми цього Кодексу та інших нормативно-правових актів трудового законодавства.

Стаття 7. Регулювання трудових відносин громадян України, які працюють за межами України

1. Громадяни України мають право займатися трудовою діяльністю у період тимчасового перебування за кордоном, якщо це не суперечить законодавству України і країни перебування.

2. Трудовим законодавством регулюються трудові відносини громадян України, які працюють за її межами, у разі, якщо:

громадяни працюють в органах дипломатичної служби України за кордоном;

громадяни уклали з роботодавцями, які є резидентами України, трудові договори про виконання роботи за кордоном, у тому числі у відокремлених підрозділах резидентів, якщо це не суперечить законодавству країни, на території якої виконується робота;

це передбачено законами та міжнародними договорами України.

3. Трудові відносини громадян України, які уклали трудові договори про виконання роботи за кордоном з роботодавцями — нерезидентами України (далі — іноземні роботодавці), регулюються законодавством держави, в якій виконується робота, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України та укладеним трудовим договором.

4. Права та законні інтереси громадян України, які тимчасово працюють за кордоном, захищаються угодами, що укладаються між Україною та іншими державами.

Стаття 8. Регулювання трудових відносин іноземців та осіб без громадянства, які працюють в Україні

1. Іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, мають право займатися трудовою діяльністю, якщо це не суперечить законодавству України і країни походження.

2. Іноземці та особи без громадянства мають рівні з громадянами України права та обов'язки в трудових відносинах, якщо інше не передбачено законодавством та міжнародними договорами України.

Іноземці та особи без громадянства не можуть призначатися на окремі посади або займатися певною трудовою діяльністю, якщо відповідно до законів призначення на ці посади або заняття такою діяльністю пов'язане з належністю до громадянства України.

3. Трудові відносини іноземців та осіб без громадянства, які працюють в Україні, регулюються трудовим законодавством, якщо інше не передбачено зако нами чи міжнародними договорами України.

4. Трудовим законодавством не регулюються трудові відносини:

іноземців та осіб без громадянства, які працюють у складі дипломатичних

представництв іноземних держав або представництв міжнародних організацій в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами;

іноземців та осіб без громадянства, які уклали з іноземними роботодавцями трудові договори про виконання роботи в Україні, якщо інше не передбачено цими договорами або міжнародними договорами.

Стаття 9. Регулювання трудових відносин громадян України, які працюють в Україні за трудовими договорами з іноземними роботодавцями

1. Трудові відносини громадян України, які працюють в Україні за трудовими договорами з дипломатичними представництвами іноземних держав, міжнародних організацій в Україні, у тому числі їх представництв, іноземними роботодавцями, регулюються законодавством України, якщо інше не передбачено законами та міжнародними договорами України.

Стаття 10. Обчислення строків, пов'язаних з трудовими відносинами

1. Строки виникнення і припинення трудових прав та обов'язків обчислюють ся роками, місяцями, тижнями, днями і можуть бути визначені цивільним зако нодавством, колективним договором та рішенням суду.

До строків звернення до органів з розгляду трудових спорів застосовуються положення цивільного законодавства щодо перебігу строків позовної давності.

2. Обчислення строків, з якими цей Кодекс пов'язує виникнення трудових прав і обов'язків, розпочинається з календарної дати, якою визначено початок виникнення таких прав і обов'язків.

3. Обчислення строків, з якими цей Кодекс пов'язує припинення трудових прав і обов'язків, розпочинається з наступного дня після календарної дати, якою визначено закінчення таких прав і обов'язків.

4. Строки, що обчислюються роками, місяцями, закінчуються у відповідне число останнього року, місяця. У разі якщо закінчення строку, що обчислюється місяцями, припадає на місяць, який не має відповідного числа, відповідний строк закінчується в останній день цього місяця. Строк, що обчислюється тижня ми, закінчується у відповідний день тижня.

До строків, що обчислюються календарними тижнями чи днями, зараховуються також дні державних та релігійних свят і вихідні дні.

До строку, що визначений півроком або кварталом року, застосовуються правила про строки, які визначені місяцями. При цьому відлік кварталів ведеться з початку року.

Строк, що визначений у півмісяця, розглядається як строк, який обчислюється днями, і при цьому дорівнює п'ятнадцяти дням.

5. Якщо останній день відповідного строку припадає на день державного або релігійного свята чи вихідний день або на день, у який відповідно до встановленого режиму роботи не працюють служби чи працівники, щодо яких можуть здійснюватися дії протягом зазначеного строку, днем закінчення строку вважається найближчий, що настає за ним, робочий день.

6. Якщо строк встановлено для вчинення дії, вона може бути вчинена до закінчення останнього дня строку. У разі якщо ця дія має бути вчинена в установі. то строк спливає тоді, коли в цій установі за встановленими правилами припиняються відповідні операції. Письмові заяви та повідомлення, здані до відділення поштового зв'язку до закінчення останнього дня строку, вважаються такими, що здані своєчасно.

Додатковий матеріал до розділу «Господарське законодавство»

Інформаційний лист Верховного Суду України
від 26 грудня 2005 р. № 3.2. -2005
(Про розмежування компетенції між господарськими
і адміністративними судами)

Верховний Суд України

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

від 26 грудня 2005 р. № 3.2.-2005

Голові Вищого господарського суду України
Д. М. Притиці

Матеріали господарських справ свідчать про неоднозначність судової практики щодо застосування господарськими судами України положень процесуального законодавства стосовно розмежування компетенції між спеціалізованими адміністративними і господарськими судами. З метою забезпечення єдності судової практики слід враховувати наступне.

Аналіз нині діючої редакції Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України) не дозволяє сформулювати загальне правило, відповідно до якого відбуватиметься розмежування компетенції між адміністративними та господарськими судами. До вирішення цієї проблеми на законодавчому рівні пропонується при визначенні критеріїв поділу спорів на адміністративні та господарські врахувати таке:

1. Визначення поняття «справа адміністративної юрисдикції» наведено у ст. 3 КАС України, під якою розуміється переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією з сторін є суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Тобто, справою адміністративної юрисдикції може бути переданий на вирішення адміністративного суду спір, який виник між двома (кількома) конкретними суб'єктами суспільства стосовно їхніх прав та обов'язків у конкретних правових відносинах, у яких хоча б один суб'єкт законодавчо уповноважений владно керувати поведінкою іншого (інших) суб'єктів, а ці суб'єкти відповідно зобов'язані виконувати вимоги та приписи такого владного суб'єкта.

У випадку, якщо суб'єкт (у тому числі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа) у спірних правовідносинах не здійснює вказані владні управлінські функції щодо іншого суб'єкта, який є учасником спору, такий спір не має встановлених нормами КАС України ознак справи адміністративної юрисдикції, і, відповідно, не повинен вирішуватись адміністративним судом.

Стаття 17 КАС України встановлює категорії спорів, на які поширюється компетенція адміністративних судів, щодо вирішення адміністративних справ. З господарськими спорами можуть пересікатись категорії спорів, визначені в пунктах 1,3,4 вказаної статті, а саме:

а) спори осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності;

б) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої ком петенції у сфері управління, а також спори з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;

в) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановле них законом.

У всіх наведених категоріях спорів передбачено, що хоча б однією із сторін такого спору повинен бути суб'єкт владних повноважень.

2. Поняття «суб'єкт владних повноважень» визначено у ст. З КАС України — це органи державної влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повно важень.

Отже, необхідною та єдиною ознакою суб'єкта владних повноважень є здійснення цим суб'єктом владних управлінських функцій, при цьому ці функції повинні здійснюватись суб'єктом саме у тих правовідносинах, у яких виник спір.

У випадку, якщо суб'єкт (у тому числі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа) у спірних правовідносинах не здійснює вказаних владних управлінських функцій (щодо іншого суб'єкта, який є учасником спору), то такий суб'єкт не знаходиться «при здійсненні управлінських функцій», та не має встановлених нормами КАС України необхідних ознак суб'єкта владних повноважень.

Виходячи з вищезазначеного критерію, можна виокремити певні категорії справ, розгляд яких відповідно до статей 1,4,17 КАС України має здійснюватись у порядку адміністративного судочинства:

а) спори осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рі шень, дій чи бездіяльності у яких такий суб'єкт своїми владними рішеннями чи діями зобов'язує цих осіб вчиняти певні дії, утримуватись від вчинення певних дій, нести відповідальність. При цьому особи згідно з нормами чинного законо давства України зобов'язані виконувати такі владні рішення чи вимоги суб'єкта владних повноважень;

б) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, а також спори з приводу укладання та виконан ня адміністративних договорів.

3. Стаття З КАС України адміністративний договір — це дво- або багатосто роння угода, зміст якої складають права та обов'язки сторін, що випливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією із сторін угоди.

Якщо ж суб'єкти (в тому числі орган державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи), хоча б і на реалізацію своїх повно-

важень, вільно укладають договір відповідно до норм ЦК України, під час укладання такого договору його сторони вільно домовляються про зміст та обсяг прав і обов'язків за договором, можуть відмовитись від його укладання, то такий договір може бути цивільним (господарським), але не адміністративним, оскільки в змісті цього договору відсутні відносини влади і підпорядкування, що є обов'язковими для адміністративного договору, а кожний суб'єкт такого договору виступає як рівний один до одного.

4. Частиною 2 ст. 4 КАС України встановлено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення.

Закони України можуть передбачати вирішення певних категорій публічно-правових спорів в порядку іншого судочинства (наприклад, стаття 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції» встановлює, що заявник, відповідач, третя особа мають право оскаржити рішення органів Антимонопольного комітету України до господарського суду у двомісячний строк з дня одержання рішення).

Необхідно звернути увагу, що пріоритет визначення підвідомчості справ адміністративної юрисдикції належить Вищому адміністративному суду України, який відповідно до положень ч. 3 ст. 125 Конституції України є вищим судовим органом для спеціалізованих адміністративних судів.

У зв'язку з викладеним, запропонований проект рекомендацій президії Вищого господарського суду України є неприйнятним.

Прошу даний інформаційний методичний лист довести до відома апеляційних та місцевих господарських судів.

Голова Судової палати у господарських справах
Верховного Суду України **І. Б. Шицький**

Додатковий матеріал до розділу «Кримінальне право»

Верховний Суд України

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Узагальнення практики призначення судами кримінального покарання

від 1 січня 2002 р.

Практика призначення судами кримінального покарання

Прийняття нового Кримінального кодексу України (далі — КК) та набрання ним чинності з 1 вересня 2001 р. стали кроком у напрямі гуманізації вітчизняного кримінального законодавства, зокрема щодо призначення видів та мір кримінального покарання. Запровадження таких видів покарання, як арешт та обмеження волі, розширило коло альтернативних покарань, а отже, і можливості більш індивідуалізованого підходу до призначення засудженому виду й міри кримінального покарання.

Застосування нового КК потребує від суддів України усвідомлення необхідності зміни підходів до питань призначення покарання. Тому з метою вивчення практики застосування мір кримінального покарання судами України з урахуванням положень нового КК у Верховному Суді України було проведено узагальнення з цих питань, у ході якого опрацьовано статистичні дані Міністерства юстиції України (далі — Мін'юст), Міністерства внутрішніх справ України, відповідні узагальнення з цього питання, надані апеляційними судами України, та інформацію щодо стану злочинності у Федеративній Республіці Німеччина, отриману з Посольства України у ФРН.

Ефективність покарання визначається тим, наскільки воно є законним, обґрунтованим і справедливим. Правильне призначення покарання є не тільки важливим засобом боротьби зі злочинністю, а й запорукою зміцнення правопорядку і запобігання вчиненню нових злочинів засудженими та іншими особами.

Статтею 62 Конституції України визначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Загальні засади призначення покарань визначено у ст. 65 КК 2001 р., де зазначено, що суд призначає покарання в межах, установлених санкцією статті Особ-

ливої частини КК, якою передбачено відповідальність за вчинений злочин у точній відповідності з положеннями Загальної частини КК. При призначенні покарання суд на підставі норм враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини справи, що пом'якшують і обтяжують покарання. Особливого значення ці положення набувають при забезпеченні виховної та превентивної функції покарання, що є неодмінною умовою ефективної боротьби зі злочинністю, рівень якої в Україні залишається високим.

Статистичні дані свідчать, що порівняно з 1990 р. злочинність за останні 11 років зросла майже вдвічі: у 1990 р. було зареєстровано 369,8 тис. злочинів, а в 2001 р. — 503,7 тис.

Ріст злочинності не в останню чергу зумовлений несприятливими соціально-економічними умовами нашої країни, які й сьогодні залишаються досить складними. Низький рівень життя населення характеризується передусім невідповідністю між прожитковим мінімумом, який на сьогодні становить 342 грн на місяць на одну особу, та розміром мінімальної заробітної плати — відповідно 165 грн. Отже, бідність значної частини населення України є однією з причин зростання злочинності.

Разом з тим у 2001 р. порівняно з 2000 р. кримінальна обстановка в країні в цілому дещо стабілізувалася. Знизилися загальна кількість зареєстрованих злочинів та рівень злочинності на 10 тис. населення. У 2001 р. було зареєстровано 503,7 тис. злочинів, що на 9 % менше, ніж у 2000 р., а рівень злочинності зменшився з 110,9 до 101,8 %. У загальному масиві злочинності питома вага зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів становить 41,7 % (209,8 тис).

Проте позитивні зрушення в криміногенній обстановці не набули ще стійкого характеру. В окремих регіонах країни ситуація залишається напруженою.

Із загальної кількості осіб, що вчинили злочини, 70,5 % становлять працездатні особи, які на момент вчинення злочину ніде не працювали і не навчалися (2000 р. - 67,3 %).

У 2001 р. за вироками, що набрали та не набрали законної сили, засуджено 217 437 осіб, у тому числі за вироками, що набрали законної сили, — 162 860 (за тяжкі злочини — 67 441 особу).

Дані судової статистики свідчать, що в Україні кількість засуджених за останні 11 років зросла зі 104 199 осіб у 1990 р. до 162 860 - у 2001 р., або на 56,3 %, у тому числі до позбавлення волі — з 35 947 до 60 576 осіб, або на 68,5 %. Загальна кількість засуджених у 2001 р. порівняно з 2000 р. (засуджено 230 903 особи) зменшилася на 29,5 %, як і кількість засуджених за тяжкі злочини, — з 95 160 осіб до 67 441 (на 29,1%).

До позбавлення волі в 2001 р. було засуджено 60 576 осіб, що становить 37,2 % від загальної кількості засуджених.

Хоча зі статистичних даних вбачається зменшення загальної кількості засуджених, рівень злочинності в Україні залишається досить високим. Нестабільна соціально-економічна ситуація в державі, велика диспропорція між розміром заробітної плати та цінами на продукти харчування, основні товари для населення, а також: велика кількість безробітних — усе це створює сприятливі умови для росту злочинності. Тому ефективність боротьби зі злочинністю залежить не тільки від роботи правоохоронних органів, а й від покращання соціально-економічного становища в державі.

Практика призначення покарання у виді позбавлення волі

Статистичні дані свідчать, що такий вид покарання в Україні є найбільш поширеним у практиці призначення кримінальних покарань.

Позбавлення волі полягає в примусовій ізоляції засудженого на визначений строк або довічно в спеціально призначених для цього установах. Воно поєднане з істотним обмеженням прав громадян — свободи пересування, вибору роботи і роду діяльності, спілкування із сім'єю та іншими особами, здійснення деяких цивільно-правових угод тощо. Ізоляція засудженого від суспільства та правові обмеження, які настають у зв'язку з цим, і визначають карну дію даного покарання. Міра покарання визначається тривалістю строку позбавлення волі, який призначається судом.

При вирішенні питання про призначення покарання у виді позбавлення волі суди повинні виходити з того, що головною метою при цьому є не покарання за вчинений злочин, а виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів і засудженими, й іншими особами.

Вивчення практики призначення покарань показало, що суди, призначаючи засудженим вид і міру кримінального покарання, в основному додержують принцип індивідуалізації покарання та враховують тяжкість вчинених злочинів. Про це свідчить і той факт, що, за даними статистики, за тяжкі злочини в 2001 р. було засуджено 67 441 особу, а до позбавлення волі із загальної кількості засуджених — 60 576 осіб, що становить 90,1 %.

У структурі кримінальних покарань частка осіб, яким було призначено покарання у виді позбавлення волі, становить 37,2 % — позбавлено волі понад 60 тис. засуджених.

Державний департамент України з питань виконання покарань наголошує, що Україна є державою, де найбільше серед країн Європи застосовується покарання у виді позбавлення волі. Тому виправно-трудові установи переповнені, не вистачає коштів, які асигнуються державою на харчування та утримання ув'язнених.

Для порівняння можна констатувати, що у ФРН майже до 80 % засуджених застосовуються такі покарання, як майнові стягнення. Однак у Німеччині немає інституту адміністративної відповідальності за правопорушення. Там правопорушення, які законами України визнаються адміністративними, підпадають під ознаки кримінальних діянь. Законодавством Німеччини за такі діяння, що не становлять великої суспільної небезпечності, передбачена і в багатьох випадках застосовується відповідальність у виді майнових стягнень.

Якщо врахувати, що в Україні (поряд із 162 860 засуджених у 2001 р. за вчинення злочинів) 1018 822 особи були притягнені до адміністративної відповідальності, то частка засуджених до позбавлення волі становитиме 5,1 % від загальної кількості осіб, до яких були застосовані кримінальні покарання та адміністративні стягнення.

У цьому контексті доцільним буде навести аналіз стану злочинності в Німеччині (інформацію одержано з Посольства України у ФРН).

Кількість зареєстрованих у Німеччині в 2001 р. злочинів (враховуючи і діяння, за які в Україні передбачено адміністративну відповідальність) становила 6 363 865. При цьому їх кількість порівняно з 2000 р. збільшилась на 1,6 %.

Спостерігається значне зростання економічної злочинності. Зокрема, «білокраваткова» злочинність збільшилася за один рік на 23 % і в 2001 р. становила 111 627 випадків. Набула поширення і комп'ютерна злочинність: 2001 р. зареєстровано 79 283 таких злочинів (на 39,9 % більше).

У структурі злочинності в 2001 р., як і в минулі роки, переважали крадіжки: зареєстровано 2 971 727 таких злочинів, або 46,7 % від їх загальної кількості. При цьому крадіжок з обтяжуючими обставинами було зареєстровано 1 457 375 (23,2 %), а крадіжок без таких обставин — 1 496 352 (23,5 %).

Кількість злочинів, пов'язаних із корупцією, становить майже 4 тис. випадків, 745 з яких зареєстровано за фактом одержання хабара.

Зросла також кількість злочинів, пов'язаних із наркотиками. Всього в 2001 р. зареєстровано 246 518 злочинів, що на 0,9 % більше, ніж у 2000 р. Однак і в 2000 р. кількість таких злочинів зросла на 7,8 % порівняно з 1999 р.

Збільшилася (на 2,9 %) кількість випадків заподіяння небезпечних та тяжких для життя тілесних ушкоджень, які становлять 2/3 злочинності, пов'язаної з насильством. У 2001 р. поліція Німеччини розслідувала 120 тис. таких злочинів.

Зростає злочинність, пов'язана із сексуальними зловживаннями щодо дітей. У 2001 р. таким чином було використано 15 117 дітей. На 5,2 % збільшилася кількість зґвалтувань та інших тяжких сексуальних злочинів (усього 15 400 злочинів, з яких 34 — зі смертельними наслідками).

Аналіз даних щодо стану злочинності у Німеччині та в Україні дає змогу відзначити, що в обох країнах, незважаючи нарізне соціально-економічне становище, рівень злочинності є досить високим. У структурі злочинності двох держав переважають корисливі злочини.

Деякі види злочинів, зокрема у сфері використання комп'ютерів, є для України порівняно новим явищем, тоді як у Німеччині комп'ютерна злочинність набуває загрозливого характеру.

Статистика Німеччини відображає також дані щодо вчинення злочинів на її території громадянами інших країн. Зокрема, у 2001 р. в цій країні вчинили злочини 17 210 громадян України (за такими показниками Україна займає п'яте місце), а найбільше злочинців було серед громадян Туреччини — 116 791 особа.

Розкриття злочинів у Німеччині в 2001 р. було на рівні 53,1 % і залишилося сталим порівняно з минулими роками. Усього було розкрито 3 379 618 злочинів із 6 363 865 зареєстрованих. Такі дані об'єктивно характеризують можливості правоохоронних органів цієї країни, нормально сприймаються німецьким суспільством і не є підставою для критики з боку ЗМІ.

Одним з аспектів, який, зокрема, впливає на структуру та обсяги злочинності, є вік, з якого можливе настання кримінальної відповідальності. У розвинених країнах світу немає єдиного критерію визначення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. Є країни, де зазначений вік осіб є набагато меншим, ніж у нашій країні. Про гуманний підхід до призначення покарань в Україні свідчить встановлений законодавством, зокрема ст. 22 КК 2001 р., вік, з якого можливе притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинений злочин. Згідно з цією нормою, такій відповідальності підлягають лише особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Особи, що вчинили злочини у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності тільки за деякі види злочинів, визначені в ч. 2 ст. 22 КК, що становлять особливу суспільну небезпечність, а саме — за умисне вбивство, умисне тяжке та середньої тяжкості тілесні ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт тощо.

Якщо протиправне діяння вчинено неповнолітнім у віці до 14 років, до нього застосовуються примусові заходи виховного характеру на підставі ч. 2 ст. 97 КК 2001 р., найсуворішим з яких є направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи на строк, що не перевищує трьох років (ст. 105 КК).

У деяких країнах, на відміну від України, встановлено інший, набагато менший вік, з якого можливе не лише притягнення до кримінальної відповідальності, а й призначення покарання у виді позбавлення волі на тривалий строк.

У законодавстві країн — членів Ради Європи чіткої загальної норми стосовно

мінімального віку кримінальної відповідальності немає. Наприклад, законодавством Англії та Уельсу передбачено низький віковий рівень настання кримінальної відповідальності — вісім років. А в таких державах, як Кіпр, Ірландія, Ліхтенштейн і Швейцарія, кримінальна відповідальність настає ще з більш молодого віку, і це не суперечить відповідним міжнародним документам, у тому числі Конвенції про права дитини (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.).

Прикладом призначення неповнолітнім суворого покарання у виді позбавлення волі є рішення Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд) у справах «Т. проти Сполученого Королівства» і «V. проти Сполученого Королівства» від 16 грудня 1999 р.* У цих справах було установлено, що громадяни Великої Британії, що народилися в 1982 р., були засуджені в листопаді 1993 р. за викрадення і вбивство дворічного хлопчика. На час вчинення злочину їм було по 10 років і 11 — на час відкритого розгляду справи, який відбувався в Суді корони і привернув до себе велику увагу преси та громадськості. Після засудження винних було ув'язнено на невизначений строк — «доти, доки забажає її величність».

У поданій до Європейського суду скарзі засуджені (заявники) зазначали, що з огляду на їх неповнолітній вік відкритий судовий процес над ними в Суді корони і каральний характер їх засудження становили порушення гарантованого ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі — Конвенція) права не бути підданими нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Європейський суд дійшов висновку, що, хоч Англія та Уельс і належать до нечисленної категорії європейських юрисдикцій, в яких зберігається низький віковий рівень настання кримінальної відповідальності, вік 10 років не можна вважати таким, що значно відрізняється від вікового критерію настання кримінальної відповідальності, який існує в інших європейських державах.

У цьому рішенні Європейського суду також зазначено, що держави зобов'язані з урахуванням положень Конвенції вживати заходів щодо забезпечення захисту населення від насильницьких злочинів, і нормами останньої державам не заборонено дитину чи молоду особу, яку було засуджено за вчинення тяжкого злочину, піддавати ув'язненню на невизначений строк, який за необхідності може бути подовжено в інтересах захисту населення.

Зазначені засуджені відбувають покарання вже протягом шести років — починаючи з листопада 1993 р. Враховуючи всі обставини справи, у тому числі вік заявників та умови ув'язнення, Європейський суд не вважає цю тривалість покарання такою, що являє собою нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження.

Засудження на невизначений строк ув'язнення, «доти, доки забажає її величність», безперечно, відповідає англійському праву і не є свавільним.

Відхилено було і ту частину скарги, де зазначалося, що судовий процес відбувався три тижні у відкритому режимі в Суді корони, тобто в суді для дорослих, із додержанням усіх формальностей.

У нашій країні за вчинення злочину в такому віці неповнолітній взагалі не може бути притягнений до кримінальної відповідальності.

Зі змісту ст. 102 КК 2001 р. випливає, що новим законодавством встановлено обмеження призначення покарання у виді позбавлення волі неповнолітнім, на відміну від КК 1960 р., що також свідчить про більш гуманний, ніж раніше, підхід закону до призначення мір кримінального покарання засудженим особам.

Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2000. — № С. 54-60

Так, особам, які до вчинення злочину не досягли 18 років, призначене судом покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати строк більше 10 років, а у випадках засудження їх за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням людини життя, — позбавлення волі призначається на строк до 15 років.

Встановлено обмеження й у призначенні позбавлення волі за злочини середньої тяжкості (не більше чотирьох років), за тяжкі злочини (не більше семи років).

За вчинення злочину невеликої тяжкості вперше позбавлення волі неповнолітньому взагалі не може бути призначено. За злочин невеликої тяжкості, вчинений повторно, покарання у вигляді позбавлення волі не може перевищувати двох років.

Відповідно до ст. 64 КК 2001 р., довічне позбавлення волі до осіб, котрі вчинили злочини у віці до 18 років, не застосовується.

Наведене свідчить про те, що суди в основному правильно призначають вид і міру кримінального покарання засудженим за тяжкі насильницькі злочини. Разом з тим трапляються випадки призначення судами необгрунтовано м'якого покарання.

Суд, застосовуючи до С. ст. 44 КК, зазначив, що виключними обставинами є неповнолітній вік засудженого та сприяння в розкритті цього злочину.

Відповідно до ст. 65 КК 2001 р. та ст. 39 КК 1960 р., якими передбачено загальні засади призначення покарання, суд визначає покарання в межах, установлених санкцією статті закону, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, та в точній відповідності з положеннями Загальної частини цього Кодексу.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законодавством, умовне засудження, відстрочка виконання вироку мають застосовуватися за наявності виняткових обставин справи та з урахуванням особи винного. КК України 1960 р. містив значну кількість статей, санкції яких були занадто суворими: статті 86^{i}, 164, 168 та ряд інших. Новий КК, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р., певною мірою зняв зазначені проблеми.

Саме цим зумовлювалося широке застосування судами норм законодавства, які давали можливість засудити людину умовно, надати їй відстрочку виконання вироку або призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Така тенденція зберігалась і в минулому році, хоч і мало місце незначне зменшення кількості осіб, до яких застосовувалися статті 44,45, 46^{i} КК 1960 р. та статті 69, 75 КК 2001 р.

Аналіз практики застосування судами статей 45, 46^{i} КК 1960 р. та ст. 75 КК 2001 р. свідчить про досить широке їх застосування. У кожному конкретному випадку суди призначають покарання із застосуванням цих статей виходячи з обставин справи, а також враховуючи дані про особу винного, чи відшкодовано шкоду, заподіяну злочином, тощо. Разом з тим непоодинокими є випадки, коли суди, необгрунтовано застосовуючи статті 44,45,46^{i} КК 1960 р. та статті 69,75 нового КК, призначають несправедливі покарання.

На нашу думку, це було зумовлено недостатністю альтернативних видів покарань у КК 1960 р. У зв'язку з цим часто виникали ситуації, коли за злочин невеликої або середньої тяжкості з урахуванням даних про особу засудженого застосування позбавлення волі було недоцільним.

Додержання судами вимог статей 42, 43 КК 1960р. та статей 70, 71 КК 2001 р.

Відповідно до ст. 71 КК 2001 р., якщо засуджений після постановления вироку, але до повного відбування покарання вчинив новий злочин, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

Суди в основному додержують вимоги законодавства. Разом з тим трапляються випадки порушення цих вимог.

Виконання судами вимог ст. 65 КК2001 р. та ст. 39 КК 1960р.

Аналіз судової практики показав, що суди в основному додержують вимоги ст. 39 КК 1960 р. та ст. 65 КК 2001 р. Проте іноді мають місце випадки порушення цих вимог. Суди не завжди враховують обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, іноді у вироку не дано належної юридичної оцінки цих обставин, внаслідок чого призначаються необгрунтовано м'які або занадто суворі міри кримінального покарання.

Іноді суди призначають невиправдано суворі міри покарання.

Змінюючи вирок суду і застосовуючи до засудженої ст. 45 КК, судова палата з кримінальних справ апеляційного суду Донецької області обгрунтовано послалась на те, що суд, призначаючи покарання, не врахував розміру викраденого, наявність на утриманні засудженої неповнолітньої дитини, а також каяття засудженої у вчиненому і відшкодування заподіяної шкоди.

Трапляються казуси, коли суди всупереч ч. 3 ст. 67 КК 2001 р. визнають такими, що обтяжують покарання, обставини, які не зазначені в ч. 1 ст. 67 КК.

Оскільки ст. 67 КК 2001 р. не містить саме таких обставин, що обтяжують покарання, Судова палата з кримінальних справ Верховного Суду України ухвалою від 23 січня 2001 р. змінила цей вирок, виключивши з нього посилання на згадані обставини як на такі, що обтяжують покарання.

Проблемні питання призначення кримінального покарання

Статистичні дані Мін'юсту та матеріали, що надійшли від апеляційних судів, показали, що суди в основному виважено підходять до питання призначення засудженим виду й міри кримінального покарання. З прийняттям нового КК та набранням ним чинності суди одержали можливість більш диференційовано підходити до питання призначення покарання.

Разом з тим є чимало проблем у застосуванні судами деяких видів покарань, визначених новим КК. Статтею 51 КК 2001 р. передбачено такі принципово нові види покарань, як обмеження волі та арешт. Крім того, ст. 75 КК 2001 р. передбачено звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених до обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років та інші покарання, якщо суд дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання.

Деякі суди вважають за необхідне підвищити максимальну межу санкції ч. 2 ст. 115 КК до 25 років позбавлення волі, оскільки трапляються випадки, коли позбавлення волі на строк до 15 років є необгрунтовано м'яким покаранням, а довічне позбавлення волі — занадто суворим. Зокрема, цієї позиції додержуються судді апеляційних судів Вінницької та Запорізької областей.

Деякі суди ставлять такі запитання: про які обставини, що пом'якшують покарання, йдеться у ст. 69 КК 2001 р. і чи необхідно посилатись у вироку на те, що ці обставини визнаються судом винятковими, тобто такими, які дають право на призначення покарання, нижчого від найнижчої межі, встановленої відповідною статтею КК?

На нашу думку, оскільки ст. 69 КК не містить посилань на винятковість обставин, які мають враховуватись при призначенні покарання нижче від найнижчої межі, питання про їх винятковість втратило свою актуальність. Разом з тим умовами застосування положень цієї статті є наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Узагальнення показало, що суди в основному призначають засудженим законні, обгрунтовані та справедливі покарання. Випадки призначення необ-

ґрунтовано м'яких або занадто суворих мір покарання є наслідком насамперед недбалого ставлення деяких судців до питань розгляду кримінальних справ. Проблеми, які постають перед судами з приводу призначення таких альтернативних покарань, як обмеження волі та арешт, більшою мірою зумовлені відсутністю реального механізму їх виконання. Проблематичним, з огляду на соціально-економічне становище держави, є й реальне виконання таких покарань, як штраф та виправні роботи.

Суди, призначаючи засудженим покарання у виді позбавлення волі, мають належним чином мотивувати висновок про необхідність застосування до засуджених осіб саме позбавлення волі. Особливо де стосується справ про злочини, санкція за вчинення яких є альтернативною і передбачає, крім позбавлення волі, й інші види покарань.

Таким чином, підводячи підсумок, слід зазначити, що ефективність кримінального покарання та диференційований підхід до його призначення залежать як від правильного застосування судами норм законодавства, усвідомлення суддями необхідності нових підходів у питаннях призначення покарання, так і від покращання соціально-економічного становища у державі.

Зміст

9. Господарське законодавство 3

9.1. Поняття, зміст і загальні принципи господарської діяльності. Обмеження в здійсненні господарської діяльності. Ліцензування, патентування та квотування господарської діяльності 3

9.2. Конкуренція у сфері господарювання. Природні монополії. Відповідальність за недобросовісну конкуренцію 6

9.3. Суб'єкти господарювання. Утворення та державна реєстрація суб'єкта господарювання. Установчі документи. Загальний порядок ліквідації 11

9.4. Види та організаційно-правові форми підприємств. Майно підприємств. Об'єднання підприємств. Державні та комунальні підприємства 13

9.5. Поняття і види господарських товариств. Порядок їх створення та державна реєстрація. Установчі документи. Припинення діяльності господарських товариств. Надання адвокатом правової допомоги з цих питань 17

9.6. Поняття підприємства колективної власності. Господарська діяльність кооперативів. Загальні умови створення виробничого кооперативу та припинення його діяльності. Членство у виробничому кооперативі..... 23

9.7. Приватні підприємства. Селянське (фермерське) господарство. Поняття орендного, іноземного підприємства та підприємства з іноземними інвестиціями 25

9.8. Поняття об'єднання підприємств. Види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств. Промислово-фінансові групи. Холдингові компанії 26

9.9. Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання 28

9.10. Правовий режим майна суб'єктів господарювання. Джерела його формування. Підстави виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання. Гарантії та захист їх майнових прав 30

9.11. Використання природних ресурсів у сфері господарювання. Особливості правового режиму використання природних ресурсів 33

9.12. Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності. Комерційна таємниця 34

9.13. Цінні папери, їх види, умови і порядок випуску. Державне регулювання ринку цінних паперів. Корпоративні права, їх зміст. Здійснення корпоративних прав держави. Реєстр корпоративних прав держави 36

9.14. Господарські зобов'язання, їх види, підстави виникнення. Виконання та припинення господарських зобов'язань. Надання адвокатом правової допомоги суб'єктам господарювання 39

9.15. Істотні умови господарського договору. Загальний порядок укладання господарських договорів. Галузі та види господарської діяльності. Загальні засади відповідальності учасників господарських відносин. Спеціальний режим господарювання 43

9.16. Зовнішньоекономічна діяльність та її правове регулювання. Суб'єкти і види зовнішньоекономічної діяльності. Іноземні інвестори та види іноземних інвестицій. Правова допомога адвоката у цих сферах 47

9.17. Система господарських судів України, їх компетенція і підвідомчість. Міжнародний комерційний арбітраж. Робота адвокатів у таких судах 51

9.18. Досудове врегулювання господарських спорів: суть, значення, порядок, строки, наслідки. Робота адвоката в таких справах. Судові витрати 54

9.19. Право на звернення до господарського суду. Форма та зміст позовної заяви. Сторони і треті особи в господарському процесі, їх права та обов'язки 57

9.20. Докази у господарському процесі. Подання доказів. Робота адвоката на цій стадії. Виконання в Україні рішень іноземних господарських судів 60

9.21. Розгляд справ по суті у господарських судах. Робота адвоката під час судового розгляду.

Виконання на території іноземних держав рішень
господарських судів України 61

9.22. Оскарження рішень, ухвал господарських судів.
Строки, порядок, наслідки. Перегляд рішень господарських судів
за нововиявленими обставинами. Виконання рішень
господарського суду. Робота адвоката
на цих стадіях господарського процесу 65

10. Законодавство про працю 72

10.1. Конституційне право на працю.
Основні трудові права працівника 72

10.2. Співвідношення міжнародних угод про працю
і законодавства України 73

10.3. Колективний договір: сторони, зміст,
строк дії та порядок укладення.
Спори, які виникають при його укладенні та виконанні.
Правова допомога, яку може надати адвокат
при розв'язанні таких спорів 80

10.4. Трудовий договір: строки та порядок його укладення.
Трудовий контракт. Трудові спори, що випливають
з трудових договорів, та участь адвоката
в наданні правової допомоги у таких справах 82

10.5. Підстави і порядок розірвання трудової угоди.
Трудові спори з цих питань та правова допомога адвоката
у таких справах 85

10.6. Порядок звільнення працівників. Пільги та компенсації
звільненим працівникам. Правова допомога,
яку може надати адвокат у таких справах 91

10.7. Робочий час та час на відпочинок. Види робочого часу,
облік робочого часу. Компенсація за роботу у вихідні та святкові дні.
Правова допомога адвоката у випадках виникнення спорів
з цих питань 93

10.8. Право на відпустку. Види і тривалість відпусток.
Участь адвоката у справах, що виникають при порушенні прав,
пов'язаних з відпусткою..... 97

10.9. Оплата праці, її правове регулювання. Строки виплати заробітної
платні. Відповідальність за затримку розрахунку при звільненні.
Правова допомога адвоката при вирішенні спорів з цих питань 104

10.10. Підстави і вимоги матеріальної відповідальності робітників
за шкоду, що заподіяна підприємству діями робітника.

Надання адвокатом правової допомоги
у таких справах 109

10.11. Трудова дисципліна. Стягнення, які застосовуються
до працівників, порядок їх застосування і зняття.
Правова допомога адвоката у таких спорах 112

10.12. Правове регулювання праці жінок і молоді. Гарантії
при прийомі на роботу і звільнення цієї категорії працівників.
Надання адвокатом правової допомоги при порушенні прав
цих працівників 113

10.13. Індивідуальні трудові спори. Позасудовий порядок і строки
розгляду трудових спорів. Правова допомога адвоката
у вирішенні цих спорів 116

10.14. Розгляд трудових спорів у судах. Строки звернення до суду
і зміст заяв щодо суті трудового спору.
Правова допомога адвоката з представництва у суді 120

10.15. Охорона праці та її правове регулювання. Відповідальність
власника за шкоду, яка заподіяна з його вини працівникові.
Правова допомога адвоката у таких справах 123

10.16. Обов'язкове державне страхування від нещасного випадку
на виробництві та професійного захворювання, що спричинило
втрату працездатності. Правова допомога адвоката
при розв'язанні таких спорів 129

10.17. Застосування праці неповнолітніх. Трудові спори
за участю неповнолітніх. Правова допомога адвоката
у випадках порушення трудових прав неповнолітніх 145

10.18. Гарантії і компенсації у трудових правовідносинах.
Спори, що можуть виникати з цих питань.
Правова допомога адвоката при розв'язанні таких спорів 147

10.19. Відрядження та його правове регулювання.
Компенсація витрат працівників по відрядженню.
Документи, що надаються працівником на підтвердження
витрат по відрядженню 149

10.20. Професійні спілки. їх участь у захисті прав працівників
при виникненні спорів у правовідносинах між власником
підприємства і працівником.
Межі втручання у розв'язання трудових спорів 152

10.21. Пільги ветеранам війни та праці, інвалідам. Правове регулювання
надання пільг і переваг для цих категорій робітників.
Розв'язання спорів з надання пільг та участь адвоката
у таких спорах 156

10.22. Нагляд за дотриманням законодавства про працю. Органи, що здійснюють такий нагляд, їх компетенція. Можливості адвоката у використанні контролюючих органів при наданні правової допомоги працівникам у трудових правовідносинах 171

11. Житлове законодавство 172

11.1. Конституційне право на житло та допомога адвоката при вирішенні спорів, пов'язаних з питаннями житла.....172

11.2. Житлові приміщення та житлові фонди. Органи управління житловим фондом. Форма участі громадян в управлінні житловим фондом 174

11.3. Реалізація права громадян України на житло. Порядок реалізації. Віковий ценз на придбання в особисту власність та отримання житла в наймання та оренду. Правова допомога адвоката у таких справах 186

11.4. Підстави для визнання громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Порядок обліку, надання житлових приміщень у будинках державної, комунальної і колективної власності. Правова допомога адвоката із захисту житлових прав громадян _____ 187

11.5. Ордер на житлове приміщення та його правове значення. Підстави та порядок визнання ордера недійсним. Правові наслідки визнання ордера недійсним. Ведення таких справ адвокатом..... .189

11.6. Договір наймання та оренди житлового приміщення. Предмет договору, форма та порядок його укладення. Використання житлових приміщень у будинках державної, комунальної та колективної власності. Провадження адвокатом справ цієї категорії 190

11.7. Норма житлової площі при наданні громадянину житлового приміщення. Право на додаткову житлову площу окремих категорій громадян 191

11.8. Плата за користування житловим приміщенням та за комунальні послуги. Житлові субсидії. Правова допомога адвоката у цих питаннях 192

11.9. Зміна договору наймання житлового приміщення в будинках державної, комунальної та колективної власності. Провадження таких справ адвокатом 193

11.10. Підстави розірвання договору наймання житлового приміщення. Правова допомога адвоката при вирішенні таких спорів ..... .194

11.11. Порядок і підстави виселення з житлових приміщень. Спори, що виникають з таких питань, і надання адвокатом правової допомоги при розгляді таких справ у суді 194

11.12. Виселення з наданням іншого житлового приміщення, виселення без надання іншого житлового приміщення, виселення у разі визнання ордера недійсним. Правова допомога адвокатом у таких справах **195**

11.13. Обмін житлових приміщень. Примусовий обмін житлових приміщень. Надання адвокатом допомоги у таких справах 196

11.14. Бронювання житлового приміщення. Підстави та порядок оформлення бронювання. Ведення таких справ адвокатом 198

11.15. Визнання особи, яка втратила право на використання житлового приміщення. Провадження адвокатом справ цієї категорії 200

11.16. Приватизація державного житлового фонду. Поняття приватизації. Об'єкти приватизації. Порядок надання квартир (будинків) у власність громадянам. Надання правової допомоги адвокатом з цих питань 200

11.17. Використання службових житлових приміщень. Поняття службового житлового приміщення. Порядок надання квартир у службових житлових приміщеннях та оплата за їх використання. Порядок зупинення користування службовим житловим приміщенням. Провадження таких справ адвокатом 206

11.18. Використання житлових приміщень у гуртожитках. Порядок надання в користування приміщень у гуртожитках. Оплата за мешкання у гуртожитку. Надання адвокатом правової допомоги з цих питань 208

11.19. Правове становище житлово-будівельних кооперативів. Право громадян на вступ у ЖБК і отримання в ньому житлового приміщення. Права та обов'язки члена ЖБК та членів його сім'ї. Виселення з будинків ЖБК. Правова допомога, яку може надати адвокат у таких справах 212

11.20. Використання житлових приміщень у квартирах (будинках) приватного житлового фонду. Виселення членів сім'ї власника квартири (будинку). Правова допомога адвоката у цій категорії справ 213

11.21. Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадянина на житлове приміщення. Правова допомога адвоката у таких справах 217

11.22. Відповідальність за порушення житлового законодавства. Правова допомога адвоката у цих справах 230

12. Законодавство про шлюб та сім'ю ___ 232

12.1. Завдання Сімейного кодексу України 232

12.2. Загальні принципи регулювання сімейних відносин..... 232

12.3. Здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів. Провадження адвокатом справ, що випливають із сімейних відносин 233

12.4. Шлюб, його укладення та розірвання. Права та обов'язки подружжя. Провадження справ, пов'язаних із розірванням шлюбу 234

12.5. Визнання шлюбу недійсним: підстави, порядок та правові наслідки. Спори, пов'язані з цими питаннями, юридична допомога адвоката 239

12.6. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя 241

12.7. Право особистої власності подружжя. Загальна сумісна власність подружжя. Провадження адвокатом справ з питань розподілу загального майна та інші майнові спори 242

12.8. Права та обов'язки подружжя з утримання одне одного. Провадження адвокатом справ зі стягнення аліментів на утримання одного з подружжя..... 244

12.9. Шлюбний договір: його зміст, порядок укладення, правове значення, внесення змін в умовах договору, розірвання. Визнання шлюбного договору недійсним. Використання адвокатом шлюбного договору при розірванні шлюбу 247

12.10. Права та обов'язки матері, батька і дитини. Виявлення походження дитини 248

12.11. Провадження адвокатом справ, пов'язаних зі спорами про визнання батьківства чи про оспорювання батьківства 248

12.12. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей. Підстави позбавлення батьківських прав. Ведення адвокатом таких справ у суді 251

12.13. Майнові права батьків і дітей. Роздільне майно батьків і дітей. Право загальної сумісної власності батьків і дітей 256

12.14. Аліментні обов'язки батьків стосовно дітей. Порядок стягнення аліментів, розмір, участь батьків у додаткових витратах на дитину. Провадження адвокатом справ, які виникають зі спорів

про стягнення аліментів на неповнолітніх
та на повнолітніх непрацездатних дітей 257

12.15. Усиновлення: поняття, порядок оформлення усиновлення, особи, які можуть стати усиновителями; правові наслідки усиновлення. Усиновлення дітей громадян України іноземними громадянами. Участь адвоката у справах такої категорії 261

12.16. Недійсність усиновлення. Відміна усиновлення. Правові наслідки цих дій 267

12.17. Опіка та піклування над дітьми. Діти, над якими встановлюється опіка та піклування. Порядок оформлення опіки та піклування. Юридична допомога у таких справах 268

12.18. Патронат над дітьми 269

12.19. Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї й родичів. Допомога адвокатів і вирішення спорів про участь діда, бабусі, прабабусі та прадіда, братів і сестер, мачухи, вітчима у вихованні дитини 271

12.20. Обов'язки з утримання інших членів сім'ї та родичів. На яких родичів закон покладає обов'язок утримувати малолітніх та неповнолітніх дітей. Юридична допомога у таких справах 271

12.21. Реєстрація актів громадянського стану та правове становище органів, які її проводять. Ведення адвокатом справ, пов'язаних з актами громадянського стану. 273

12.22. Допомога адвоката громадянам, які бажають змінити прізвище, ім'я та по батькові 277

13. Законодавство про адміністративні правопорушення 280

13.1. Адміністративне правопорушення й адміністративна відповідальність. Відмежування адміністративного правопорушення від злочину. Юридична допомога в адміністративних справах 280

13.2. Адміністративне стягнення, його види. Накладення адміністративного стягнення. Правове становище адвоката у адміністративній справі 282

13.3. Адміністративна юрисдикція. Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення. Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення 285

13.4. Поняття провадження у справах про адміністративне правопорушення та його стадії 291

13.5. Протокол про адміністративне правопорушення. Робота адвоката з протоколом про адміністративне правопорушення при наданні юридичної допомоги 293

13.6. Адміністративне затримання: органи, які правомочні його здійснювати, строки, відмежування від адміністративного арешту та затримання й арешту за кримінально-процесуальним законодавством. Ведення адвокатом справ, пов'язаних з адміністративним затриманням 296

13.7. Застосування примусу та вогнепальної зброї при затриманнях. Закон України «Про міліцію» 298

13.8. Особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів уповноваженими органами 302

13.9. Розгляд справ про адміністративне правопорушення. Особи, які беруть участь у провадженні про адміністративне правопорушення. Участь адвоката у ньому 304

13.10. Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці та здоров'я населення. Ведення адвокатом таких справ 306

13.11. Адміністративні правопорушення, що посягають на власність. Ознаки відмежування їх від злочинів проти власності. Ведення адвокатом таких справ 309

13.12. Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури. Ведення адвокатом таких справ ..... .310

13.13. Адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та в галузі використання електричної і теплової енергії. Ведення адвокатом таких справ 315

13.14. Адміністративні правопорушення у сільському господарстві. Ведення адвокатом таких справ 317

13.15. Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку. Ведення адвокатом таких справ 318

13.16. Адміністративні правопорушення у галузі житлових прав громадян житлово-комунального господарства та благоустрою. Ведення адвокатом таких справ 322

13.17. Адміністративні правопорушення у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності. Ведення адвокатом таких справ 323

13.18. Адміністративні правопорушення у галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації. Ведення адвокатом таких справ 332

13.19. Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку. Ведення адвокатом таких справ 334

13.20. Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління. Ведення адвокатом таких справ 336

13.21. Постанова у справі про адміністративне правопорушення, її оскарження, опротестування, роль у цьому адвоката 350

13.22. Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень. Робота адвоката у цій стадії 352

14. Бюджетне, податкове та митне законодавство 357

14.1. Бюджетна система України, бюджетний устрій, бюджетний процес і його учасники. Бюджетні призначення 357

14.2. Класифікація доходів бюджету. Правове регулювання доходів бюджетів усіх рівнів. Класифікація видатків бюджету 362

14.3. Система оподаткування України. Закон України «Про систему оподаткування», його зміст і значення..... 367

14.4. Правове становище державної податкової адміністрації (інспекції). Закон України «Про державну податкову службу в Україні» 369

14.5. Оподаткування прибутку підприємств. Правова допомога підприємствам при веденні справ з оподаткування прибутку підприємств 373

14.6. Податок на додану вартість, акцизний збір та інші непрямі податки. Правова допомога суб'єктам оподаткування при веденні таких справ 376

14.7. Прибутковий податок із громадян. Неоподаткований мінімум доходів громадян. Правова допомога громадянам платникам податків 384

14.8. Податок із транспортних засобів, юридична допомога адвоката у таких справах 388

14.9. Правове регулювання місцевих податків та зборів, юридична допомога адвоката 390

14.10. Державне мито. Нормативно-правові акти, які регулюють стягнення державного мита 399

14.11. Обов'язкові платежі в бюджет від адвокатської практики. Нормативна база для цих платежів..... 401

14.12. Відповідальність за порушення податкового законодавства. Ведення адвокатом таких справ 403

14.13. Оскарження рішень державних органів, які уповноважені застосовувати заходи відповідальності за порушення податкового законодавства. Надання адвокатом юридичної допомоги в таких категоріях справ 405

14.14. Законодавство про митну справу. Правове становище митних органів. Митний кодекс України. Ведення адвокатом справ про контрабанду 412

14.15. Порядок переміщення цінностей через митний кордон та їх митне оформлення. Оскарження постанов про порушення митних правил. Правова допомога адвоката у таких справах 418

14.16. Поняття захисника згідно з нормами Митного кодексу України. Мета і порядок адміністративного затримання у випадках порушення митних правил. Правова допомога адвоката у таких випадках 424

14.17. Відповідальність за порушення митного законодавства. Види стягнень за порушення митних правил. Ведення адвокатом таких справ 424

14.18. Правове регулювання бухгалтерського обліку в Україні..... 429

14.19. Правове регулювання аудиторської діяльності. Випадки обов'язкового проведення аудиторських перевірок. Використання аудита в адвокатській діяльності 432

14.20. Законодавство про валютне регулювання і валютний контроль, його сутність та відповідальність за його порушення. Ведення адвокатом таких справ 434

14.21. Правове регулювання грошового обігу в Україні. Право грошової емісії. Правове становище Національного банку України 436

14.22. Правове становище органів державного казначейства та їх функції 437

15. Законодавство про довкілля (земельне, водне, про надра тощо) ... .441

15.1. Суб'єкти права власності на землю. їх права, обов'язки. Захист права власності на землю 441

15.2. Право та види власності на землю. Спільна й сумісна власність на землю. Порядок і умови отримання землі у приватну власність 445

15.3. Позбавлення права власності на землю та на право користування землею. Порядок розгляду спорів і правова допомога адвоката у таких справах 446

15.4. Органи, які розглядають земельні спори.
Строки і порядок їх вирішення. Правова допомога адвоката
при розгляді справ цієї категорії 449

15.5.Плата за землю. Земельний податок. Застава земельних ділянок
і земельні торги. Спори з цих питань, порядок вирішення,
правова допомога адвоката 450

15.6. Приватизація землі. Спори з цих питань і порядок їх вирішення.
Правова допомога адвоката у таких справах 453

15.7. Підстави припинення прав на землю та
вилучення земельних ділянок.
Розгляд спорів з цих питань та правова допомога адвоката 456

15.8. Відшкодування збитків у зв'язку з викупом та примусовим
відчуженням земельних ділянок: порядок, розміри, умови, спори
з приводу відшкодування збитків. Правова допомога адвоката
у цих справах 461

15.9. Відповідальність за порушення ветеринарно-санітарних норм,
її види, органи, уповноважені розглядати справи
про правопорушення у галузі ветеринарної медицини,
порядок розгляду. Юридична допомога адвоката 463

15.10. Правове регулювання використання ядерної енергії
і відповідальність за порушення у цій галузі.
Юридична допомога адвоката 467

15.11. Правове регулювання захисту людини від впливу іонізуючого
випромінювання, відшкодування завданої шкоди.
Порядок надання юридичної допомоги адвокатом 474

15.12. Правове регулювання використання лісових ресурсів
і користування земельними ділянками лісового фонду 477

15.13. Вирішення спорів у галузі охорони, захисту, використання
та відтворення лісів. Правова допомога адвоката
у таких категоріях справ 480

15.14. Відповідальність фізичних і юридичних осіб за шкоду,
заподіяну лісовому господарству, її компенсація
та відшкодування. Юридична допомога адвоката
в цих справах.....481

15.15. Водокористування: суб'єкти, види і порядок. Умови скидання
зворотних вод у водні об'єкти, юридична допомога адвоката
у таких справах 482

15.16. Вирішення спорів з питань використання і охорони вод
та відтворення водних ресурсів. Правова допомога адвоката.....490

15.17. Відповідальність за порушення водного законодавства. Юридична допомога у цій категорії справ 490

15.18. Правовий статус територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Юридичний захист громадян, що проживають на цій території, їхні пільги, гарантії 491

15.19. Правовий статус громадян, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Юридична допомога цій категорії громадян 496

15.20. Правове регулювання використання надр в Україні. Надання надр у користування, права та обов'язки користувачів надр. Плата за користування надрами 501

15.21. Вирішення спорів з питань користування надрами і юридична допомога у таких справах. Відповідальність за порушення законодавства про надра 507

15.22. Правове регулювання використання водойм в Україні. Спори з цих питань і юридична допомога адвокатів 508

Додатковий матеріал до розділу «Історія адвокатури. Правове становище адвокатури та адвокатська діяльність» 513

Про присяжних повірених і приватних повірених 513

Постанова ВУЦВК

від 2 жовтня 1922 р.
Положення про адвокатуру 520

Закон України

від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII
Про адвокатуру 521

Указ Президента України

від 2 грудня 2002 р. № 1121/2002
Про День адвокатури 527

Постановление Верховного Суда Украины

от 1 октября 2002 г 527

Державна податкова адміністрація України
Лист

від 14 березня 2006 р. № 1530/Г/17-0415
Щодо порядку оподаткування доходів від здійснення індивідуальної адвокатської діяльності
(Витяг) 530

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України
Роз'яснення

від 10 лютого 2006 р. № IV/18-3.1
Про можливість надання органам державної
податкової служби відомостей щодо адвокатів 531

Порядок та умови добровільного соціального страхування громадян,
які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою
на особистій власності та виключно їхній праці, і адвокатів 533

Пенсійний фонд України
Лист

від 30 вересня 2003 р. № 04/8423/Р-4
Щодо сплати збору на обов'язкове
державне пенсійне страхування адвокатами.....535

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при
Кабінеті Міністрів України Роз'яснення

від 18 лютого 2005 р. № IV/9-2-5
Про збереження статусу адвоката при переході
на спрощену систему оподаткування 536

Державна податкова адміністрація України
Лист

від 19 квітня 2005р. № 3678/Л/17-3115
Щодо оподаткування доходів приватних нотаріусів
та можливості здійснення адвокатської діяльності
за спрощеною системою оподаткування 357

Кабінет Міністрів України
Постанова

від 14 травня 1999 р. №821
Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів
з надання громадянам правової допомоги
в кримінальних справах за рахунок держави.....538

Кабінет Міністрів України
Постанова

від 27 квітня 1993 р. № 302
Про порядок реєстрації адвокатських об'єднань.....540

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при
Кабінеті Міністрів України Постанова №
IV/16-2

від 16 листопада 2005 р.
Про внесення змін до Програми і Порядку складання кваліфікаційних іспитів 541
Порядок
Складання кваліфікаційних іспитів у регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісіях адвокатури 542
Програма
Складання кваліфікаційних іспитів у регіональних кваліфікаційно-дисциплінарних комісіях адвокатури 546
Програма
Складання письмового кваліфікаційного іспиту 546
Програма
складання усного кваліфікаційного іспиту 549
Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України
Рішенням IV/28-1.8
від 2 лютого 2007 р.
Про внесення змін до Програми і Порядку складання кваліфікаційних іспитів 565

Додатковий матеріал до розділу «Правила адвокатської етики» 567

Загальний кодекс правил
для адвокатів країн Європейського Співтовариства
(Прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р.) (Витяг).....567
Основні положення про роль адвокатів
(Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р.).....575
Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України
Постанова
від 17 березня 2005 р. № IV/10-2
Про подання Верховного Суду України щодо необгрунтованого відкладення розгляду справ через адвокатів 579
Вища кваліфікаційна комісія адвокатури
при Кабінеті Міністрів України
Правила адвокатської етики 580

Додатковий матеріал до розділу
«Конституційне законодавство» 607

Пленум Верховного Суду України
Постанова
від 1 листопада 1996 р. № 9
Про застосування Конституції України
при здійсненні правосуддя 607

Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним зверненням громадянина
Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення
положень статті 59 Конституції України, статті 44
Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271
Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа
про право вільного вибору захисника)
від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000
Справа № 1-17/2000 613

Ухвала Конституційного Суду України
про відмову у відкритті конституційного провадження у справі
за конституційним зверненням громадянина США
Глотова Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення
положень статей 42, 43 Конституції України,
Закону України «Про адвокатуру» і статті 1 Закону України
«Про підприємництво» та визнання неконституційними положень
статей 2, 17 Закону України «Про адвокатуру»
від 1 жовтня 2002 р. № 51-у/2002
Справа № 2-53/2002 619

Додатковий матеріал до розділу
«Цивільне законодавство» 622

Пленум Верховного Суду України
Постанова
від 28 вересня 1990 р. № 7
Про застосування судами законодавства,
що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян
та організацій 622

Верховний Суд України
Роз'яснення
від 4 серпня 2001 р.
Правові позиції щодо розгляду судами окремих
категорій цивільних справ **627**

Додатковий матеріал до розділу
«Сімейне законодавство» 635

Пленум Верховного Суду України
Постанова
від 15 травня 2006 р. № 3
Про застосування судами окремих норм
Сімейного кодексу України при розгляді справ
щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів 635

Додатковий матеріал до розділу
«Кримінально-процесуальне законодавство» 642

Закон України
від 1 грудня 1994 р. № 226/94-ВР
Про порядок відшкодування шкоди, завданої
громадянинові незаконними діями органів дізнання,
досудового слідства, прокуратури і суду 642

Пленум Верховного Суду України
Постанова
*від **11** лютого 2005 р. № 1*
Про деякі питання, що виникають під час розгляду
судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого,
прокурора про порушення кримінальної справи 646

Пленум Верховного Суду України
Постанова
від 24 жовтня 2003 р. № 8
Про застосування законодавства, яке забезпечує право
на захист у кримінальному судочинстві 648

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при
Кабінеті Міністрів України Роз'яснення
від 18лютого 2005р. № IV/9-2-7
Про обов'язковість виконання адвокатами вимог статті 47
Кримінально-процесуального кодексу України 655

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при
Кабінеті Міністрів України Роз'яснення
від 18лютого 2005р. № IV/9-2-Ю
Про деякі аспекти допуску адвокатів до захисту
у кримінальних справах, у яких окремі матеріали
є державною таємницею.....656

Верховний Суд України
Судова палата у кримінальних справах
Узагальнення
(Витяг)
Практика дотримання судами строків провадження
у кримінальних справах щодо підсудних,
які тримаються під вартою 657
Верховний Суд України
Лист
від 1 лютого 2004 р.
Про практику застосування судами законодавства,
що регулює закриття кримінальних справ 668
Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Справа «Алтай проти Туреччини»
Страсбург, 22 травня 2001 р *674*
Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Справа «Морріс проти Об'єднаного Королівства»..... 688
Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Справа «Міллан-і-Торнес проти Андорри»
Страсбург, 6 липня 1999 р.....691
Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Страсбург, 25 квітня 1983 р. 695
Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Справа «Менешева проти Росії»
Страсбург, 9 березня 2006 р..... 706
Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Справа «Горшков проти України»
Страсбург, 8 листопада 2005 р 720

Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Справа «Волосюк проти України»
Страсбург, 29 червня 2006 р 731

Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Справа «Мельник проти України»
Страсбург, 28 березня 2006 р..... 738

Рада Європи
Європейський Суд з прав людини
Рішення
Справа «Афанасьев проти України»
Страсбург, 5 квітня 2005 р 758

Додатковий матеріал до розділу
«Житлове законодавство»..... 768

Житловий кодекс України
(Витяг)..... 768

Закон України
від 12 січня 2006 р. № 3334-IV
Про житловий фонд соціального призначення 778

Додатковий матеріал до розділу
«Законодавство про працю»..... 795

Проект Трудового кодексу України
(Витяг) 795

Додатковий матеріал до розділу
«Господарське законодавство» 800

Інформаційний лист Верховного Суду України
від 26 грудня 2005р. № 3.2.-2005
(Про розмежування компетенції між господарськими
і адміністративними судами)..... **800**

Додатковий матеріал до розділу
«Кримінальне право» 803

Верховний Суд України
Узагальнення практики призначення судами
кримінального покарання
від 1 січня 2002 р..... 803

Довідкове видання

Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката

У двох частинах

Частина друга

Відповідальна за випуск *О. В. Бакієва*
Редагування та коректура *Н. Г. Капустянської, Н. П. Сидорської*
Обкладинка *Сергія Харука*
Комп'ютерна верстка та розробка макета *О. Р. Карташової*

Підп. до друку 12.11.2007. Формат 70х100 $У_{16}$.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 61,45. Ум. друк. арк. 67,6.
Зам. № 7-627.

Видавничий Дім «Ін **Юре»**
Україна, 04107, м. Київ, вул. Багговутівська, 17-21.
Тел./факс: (044) 537-51-20,
537-51-00, 537-51-01
E-mail: info@inyure.kiev.ua
www.inyure.kiev.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2191 від 20.05.2005 р.

Віддруковано ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
Україна, м. Біла Церква, вул. Л. Курбаса, 4.

Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката

ЧАСТИНА 2

ISBN 978-966-313-358-4

9 789663 133584 >

Видавничий дім КОЙ